

L y m b u s

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2019

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Szabó András Péter

Olvasószerkesztő

Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba,
Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron,
Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

*a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
a Magyar Nemzeti Levéltár, a Nemzetközi Magyarországtudományi Társaság
és az Országos Széchényi Könyvtár*

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A kötet megjelenését támogatta a Magyar Tudományos Akadémia

Tartalom

- 9 BÁNDI ANDRÁS–PALOTÁS GYÖRGY
Egy medgyesi Cyprianus-kötet és
Verancsics Antal epitáfiumai Adrianus Wolphardus halálára
(1544)
- 19 KASZA PÉTER
Patay Ambrus jelentése Szigetvár 1556. évi török ostromáról
- 29 MÁTYÁS-RAUSCH PETRA–PÓKA ÁGNES
Az ismeretlen földjén – Thorda Zsigmond jelentése
a lipthói bányászatról (1560)
- 85 KRUPPA TAMÁS
Gianfrancesco Aldobrandini generális prágai tárgyalásai.
Adalék a Szentszék háborús szerepvállalásához 1597-ben
- 117 KÁRMÁN GÁBOR
Kovacsóczy István orációja 1615-ben
III. Zsigmond lengyel király előtt
- 143 SZABÓ ANDRÁS PÉTER
Johannes Frölich evangélikus lelkész önéletrajzi feljegyzései
(1636–1671)
- 157 MONOSTORI TIBOR
Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön
a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr
lovasezredének szerződése 1637-ben
- 175 JUHÁSZ KRISZTINA
Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei
az 1642. évi szőnyi békekötés idején
- 205 MARTÍ TIBOR
Végrendeletek a pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárából.
Törös János magyar kamarai tanácsos és Konszky Gáspárné
Balassa Zsuzsanna végrendeletei (1650)

- 249 BARTA M. JÁNOS
Kemény János és a két Csáky István levelezésének
kiadatlan darabjai (1655–1661)
- 287 SZABADOS JÁNOS
Adalékok az 1658. július 6-i páulülési csata körülményeihez.
- 329 OLÁH P. RÓBERT–TUSOR PÉTER
Lippay György esztergomi érsek testamentuma (1665)
- 349 B. SZÉKELY DOROTTYA PIROSKA
Szelepcsényi György végrendelete
- 385 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Nicolaus Apáti, „exul Hungarus”
- 403 VASS CSONGOR
A Baranyi Pál SJ erdélyi missziós működését szabályozó
prímási okirat
- 415 TÓTH TIBOR
John Richards angol hadmérnök útinaplója
a Balkán-félszigetről és Magyarországról (1700)
- 451 NAGY KORNÉL
Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele
az erdélyi örményekről
- 467 FAJT ANITA
Johann Bruckner Halléből Nagyszebenbe küldött levelei
(1737–1739)
- 507 TÓTH FERENC
Szent Koronát a francia királyfinak?
A rodostói magyar emigráció függetlenségi mozgalmi tervei
az 1747–1748-as évekből
- 557 BÁNDI ANDRÁS
Szelei József (1710–1782) székelyzsombori lelkipásztor
nekrológja

- 573 ILLYÉS BOGLÁRKA
Pártfogó, csodáló és barát. Metternich hercegné Sándor Paulina
levelei Camille Saint-Saënshez
- 603 SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM
Széll Kálmán irathagyatékának sorsa
- 615 TÖRÖK ZSUZSA
Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának írt levelei
- 631 TÓTH KRISZTINA
Vatikáni források a nagyváradi és szegedi székeskáptalan
20. századi történetéhez (Glattfelder Gyula 1923–1924. évi
beadványai a Szentszékhez)
- 655 BARTHA ÁKOS
Ellenállás és elhallgatás: Zsabka Kálmán esete
a kommunista „biokráciával”
- 679 SERES ATTILA
Lengyel diplomáciai iratok Esterházy János felvidéki magyar
politikusról a varsói Archiwum Akt Nowychban, 1932–1939
- 745 GECSÉNYI LAJOS
Dokumentumok Hennyey Gusztáv vezérezredes,
volt külügyminiszter és a militáns katonai emigráció
viszonyához (1949–1950)
- 771 SCHEIBNER TAMÁS
A Rockefeller-jelentés. 1956-os magyar menekültek Bécsben
amerikai szemszögből

Egy medgyesi Cyprianus-kötet
és Verancsics Antal epítáfiumai Adrianus Wolphardus halálára (1544)

Verancsics Antal (Antun Vrančić/Antonius Verantius, 1504–1573) délszláv humanista költő és történétíró, katolikus főpap, valamint diplomata tevékenységének művelődés-történeti jelentősége régóta vizsgált területe a magyar irodalomtörténeti kutatásoknak.¹ Pártfogójának, Szapolyai János királynak halála után Erdélybe költözött és az özvegy Izabella királyné meghatározó udvari emberévé vált.² Itteni tartózkodása alatt (1541–1549) számos humanista íróval és költővel tartott nem csekély irodalomtörténeti jelentőségű kapcsolatot.³ Többek között itt ismerte meg Kolozsvár reformáció előtti utolsó katolikus plébánosát, Adrian Wolphardot (humanista néven Adrianus Wolphardust, 1491–1544) is.⁴ Wolphardus a bécsi egyetem hallgatója volt, ahol 1509–1512 között bölcséletet és teológiát tanult. Gyulafehérvárra visszatérve 1516–1517-ben már gyulafehérvári kanonokként és szásztörpényi⁵ plébánosként említik a források. 1521–1523 között Bolognában folytatott jogi tanulmányokat, amelynek végén doktorátust szerzett. Magas jogi képzettsége a továbbiakban a kolozsi, a krasznai, majd a dobokai főesperesi és püspöki helynöki méltóságokba segítette. Az egykori kolozsvári jezsuita kollégium könyvtárába került és fennmaradt kötetei azt tanúsítják, hogy a korabeli Erdély egyik legjelentősebb könyvbarátainak egyike volt. A Várday Ferenc (1474–1524) erdélyi püspök neoplatonista köréből kikerült Wolphardust az irodalomtörténet-írás leginkább a Janus-kötetek kiadójaként tartja számon,⁶ de maga is írt latin verseket. Elkötelezettje volt tehát a humanizmusnak, a reneszánsz művészetéhez való vonzódást pedig éppen kolozsvári házának 1534 és 1541 között keletkezett faragványain lehet leginkább lemérni. Ez az épület, a Wolphard–Kakas-ház (Főtér 32.) a kolozsvári reneszánsz építészet egyik leglátványosabb és legismertebb emléke.⁷ A filológia, a könyvészet és a képzőművészetek iránti érdeklődése éppen ezért további közös kapcsolódási pontot jelentett a kolozsvári plébános és a fiatal dalmát diplomata, Verancsics Antal között.

Adrianus Wolphardus 1544-es halálakor Verancsics Antal saját költeménnyel búcsúzott pestisben elhunyt barátjától. Ezt a költeményt először Szalay László és Wenzel

¹ GYULAI, 2011, 395–399.

² OBORNI, 2009, 34–40.

³ GÁL-MLAKÁR, 2009, 115–144.

⁴ ERNUSZT, 1939, 1–75.

⁵ Szásztörpény (németül Treppen), egykori szász többségű falu Erdélyben, Besztercétől keletre, ma: Târgu Mureș (RO).

⁶ IOANNIS PANNONII episcopi [...] *Elegiarum liber unus*, ed. Adrianus Wolphardus, Bologna, Hieronymus de Benedictis imprimebat, 1523 (RMK III 256). Vö. OBORNI, 2009, 35–36; TÓTH, 2001, 7–9.

⁷ KOVÁCS, 2006; MIKÓ, 2005, 205–244.

Gusztáv adta közre nyomtatásban *Epitaphium Adriano Volfardo* címmel a Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores-sorozatában.⁸ A gyászkölteménynek emellett van egy másik változata is, amely nemrég került elő a medgyesi⁹ erődtemplom egyik tornyában őrzött evangélikus gimnáziumi könyvtárból.¹⁰ Itt található ugyanis Cyprianus karthágói püspök és egyházatya (190/200–258) műveinek egy, Rotterdami Erasmus által sajtó alá rendezett összkiadása.¹¹ Ennek a kötetnek az előzők *rectóján* található három, Verancsics Antalnak tulajdonított és Adrianus Wolphardus emlékére készült epitáfium. Az első egy vers, melynek címe *Epithaphium doct[oris] Hadriani Vicarii Alben[sis]*. Ez a Szalay-féle kiadásban szereplő szöveg változatának tekinthető: csak kisebb lexikai eltérések figyelhetők meg a két variánsban. Majd következik két prózai szöveg *Aliud* címmel, amelyek epigrafikus tömörséggel emlékeznek meg Wolphardus 1544. február 13-i haláláról. (A gimnázium könyvtárának egyébként másik két Cyprianus-kötet is a birtokában van, amelyek feltehetőleg már a 17. század végén a tulajdonát képezték, ám ezekben nem találunk hasonló korú bejegyzéseket.)

A Verancsics-szövegeket tartalmazó nyomtatvány egy fatáblás, körülbelül 30,14 cm magasságú quarto kötet, amelynek bőrborítása a táblák közepétől az élekgig teljesen hiányzik. A hátsó táblán, a két csat számára kialakított helyen fémlemezekkel rögzített bőrdarabok (szíjtöredékek) láthatók. Ennek a táblának az alsó sarkából, valamint a szélekről is hiányzik egy kis darab. Az első táblán megmaradt a két csat pereme. A bőrborítás vaknyomásos díszítésű, az első tábla fején, a gerinchez közel, szintén vaknyomásos, feketére festett betűkkel a könyv címének rövidített változata olvasható: OPERA CIPRIANI.

Az első tábla belsején három kézírásos bejegyzés olvasható. Bal felső részén, mégpedig a gerinccel párhuzamosan – a legkorábbi áll: „*Nosce meum si vis patronum nomine iusto// Vincentius nempe sic Megiensis erit.*”¹² / *Qui hunc Divi Cipriani librum a reverendo viro domino magistro Lucae protunc plebano Berthaltensis dono accepit. Cuius anima Deo semper vivat a[nno] D[omini] 1546.*” Ezek szerint a kötet első tulajdonosa Lukács mester, berethalmi¹³ plébános volt, aki talán 1520 óta, de 1523-ban minden bizonnyal a mezőváros utolsó katolikus plébánosaként szolgált. Ebben a minőségben 1526 és 1530, illetve 1543 és 1546 között ő töltötte be a szász papok generális dékánjának tisz-

⁸ VERANCICS, *Opera*, tom. XII, 1875, 20. Ennek első hat sorát fordításában közölte Tóth István. TÓTH, 2001, 11.

⁹ Medgyes (németül Mediasch), város Dél-Erdélyben, az egykori Királyföldön, ma: Mediaș (RO).

¹⁰ A könyvtár a gimnázium államosítását követően lett új otthonra. A minden bizonnyal ideiglenes megoldásnak szánt háromszintű toronyba csak a lelkeszi hivatal engedélyével lehet bejutni, a könyvek nincsenek rendezve, könyvtárosa az egyházközségnek nincsen. Az alább bemutatott kötet és a Verancsics-epitáfiumok ismertetése és közlése Bándi András medgyesi kutatómunkájának köszönhető.

¹¹ CYPRIAN, 1521.

¹² Ez a két első sor disztichon.

¹³ Berethalom (németül Birtthalm), mezőváros Dél-Erdélyben, Medgyestől északkeleti irányban, ma: Bier-tan (RO).

tét.¹⁴ 1547. április 30-i halálát követően¹⁵ utóda, Franz Salicaeus vezette be a reformációt a mezővárosban.¹⁶

A fenti bejegyzés tanúsága szerint Lukács mester a könyvet a medgyesi születésű Vincentius Aurifabernek (Goldschmidt) ajándékozta, aki, amint azt saját tollából a továbbiakban megtudhatjuk, Szászmuzsna¹⁷ plébánosa volt. Aurifaber 1554-ben híveivel együtt lutheránus hitre tért. Előtte, 1550-től szászsárosi¹⁸ plébános volt. 1560-ban bekövetkezett haláláig Aurifaber is a generális dékán tisztjét látta el.¹⁹

Az említett bejegyzéstől jobbra írta be Aurifaber a 12-soros *Abusiones duodecim*-et, a korábban, részben Cyprianusnak (Karthágói Szent Cipriának), részben Szent Ágostonnak tulajdonított²⁰ *De duodecim abusivis saeculi* című 7. századi (630–700) írországi valláserkölcsi értekezés kezdő mondatát, illetve tartalomjegyzékét.²¹ Legelterjedtebb nyomtatott változata a Johannes Amerbach által készített 1506-os bázeli kiadás.²² Ismeretes még egy 1470-es kölni (Ulrich Zell), valamint egy 1483-as nürnbergi kiadása. A tábla alsó részét két oszlopban egy tizenkét szakaszos ének foglalja el, aminek bemásolója ezt a címet adta: *Pastorum et ecclesie ministrorum officia in hoc carmine graphice depinguntur*. Eredeti címe *De dignitate sacerdotum* és valódi szerzője Bernardus de Parentis volt,²³ ezt az alkotást szintén Szent Ágostonnak tulajdonították a kései középkorban.²⁴ A Cyprianus-kötetbeli másolat rövidebb, szövege is enyhén eltér a 15. század végi párizsi kiadásétól. A vers további négy, 1482 és 1495 közötti ősnymtatványban is szerepel.²⁵ Ezek a bejegyzések szintén Aurifaber kezétől származnak.

Az előzők *rectóján* található a három, Verancsics Antalnak tulajdonított és Adrianus Wolphardus emlékére készült epitáfium. Ugyanennek a lapnak az alján három sorban emlékezik meg Aurifaber, a könyv második ismert tulajdonosa elődjéről, Medgyesi Ferencről: „*Item doctor Franciscus Fabri a Megies plebanus Musnensis et abbas Monasteriensis vita functus est anno Domini 1554 Die 18 februarii. Cui ego Vincentius Aurifabri*

¹⁴ A generális dékán (németül Generaldechant) eredetileg az esztergomi és kalocsai érsekségekhez tartozó szász falvakat képviselő rangidős plébános volt. A 16. század elejétől ez a cím a mindenkori medgyesi káptalan dékánját, avagy esperesét illette meg. A reformáció bevezetését követően 1867-ig püspökhelyettesi funkciót töltött be. PHILIPPI, 2008, 18.

¹⁵ FABRITIUS, 1872, 384.

¹⁶ GÜNDISCH, 1967, 209–210, 217–219.

¹⁷ Szászmuzsna (németül Meschen), volt szász község Medgyestől keletre, ma: Moșna (RO).

¹⁸ Szászsáros (németül Scharosch an der Kokel), volt szász község, Medgyestől északkeletre, ma: Șaroșu pe Târnavă (RO).

¹⁹ WAGNER, 1998, 66.

²⁰ HELLMANN, 1909, 10, 19–22.

²¹ „*Abusiones Duodecim / Sapiens sine operibus / Senex sine religione / Adolescens sine obediencia / Dives sine elemosina / Femina sine pudicia / Dominus sine virte / Christianus contenciosus / Pauper superbus / Rex iniquus / Episcopus neglegens / Plebs sine disciplina / Populus sine lege.*”

²² HELLMANN, 1909, 26.

²³ FRANZ, 1902, 502ff.

²⁴ Pseudo-Augustinus, AURELIUS: *De dignitate sacerdotum*. Paris, Mittelhus, 1490.

²⁵ Lásd <http://beta.bibliissima.fr/en/ark:/43093/tdatae968b590d0a70181d804708302fc58cc8f71b049>, (utolsó megtekintés: 2019. 06. 29.).

*licet indignus successi, II. Martii*²⁶ *eodem anno*.” Medgyesi Ferenc tanulmányai elvégzése után²⁷ Szászmuuzsnán lett plébános és 1538-ban Szapolyai János titkára, majd a gyulafehérvári káptalan tagja, Statileo János erdélyi püspök bizalmasa, illetve 1545-től a püspökség vikáriusa volt.²⁸ Megkapta a nagyváradi nagyprépostságot, valamint a kolozsmonostori apáti címet is.²⁹ 1553. május 26-án I. Ferdinánd csanádi püspökként említette.³⁰ Medgyesi Ferencet a vonatkozó szakirodalomban gyakran Medgyesi Székely Ferencként említik. Aurifaber bejegyzését olvasva azonnal feltűnik, hogy nem a Juhász Kálmán által használt Székely vezetéknevvel szerepel, hanem *Fabri*-val. A Székely nevet csupán a királyi könyvek tartalmazzák.³¹ Ahogyan maga is diákként Bécsben, Aurifaber is Medgyesi Ferenc apjának mesterségét használta vezetéknevként. Ami elhalálzásának időpontját illeti, a szakirodalomban olykor feltűnő 1553-as adat egy 17. századi kézíraton alapul,³² minden bizonnyal az Aurifaber által bejegyzett 1554 február 18. a pontos dátum.

Az előzéklap hátoldalán 16. századi *possessorok*, illetve adományozók nevei szerepelnek: „*Ex legatione providorum Dominorum, domini Joachmi Koch*,³³ *domini Simonis Miles*,³⁴ *et haeredum domini Johannis Schuleri*.”³⁵ A bejegyzés kézírása lehet akár 17. századi is. Medgyes előjáróinak könyvei külön gyűjteményt alkothattak, és a címlapon szereplő pecsét értelmében előbb a plébániát ajándékozták meg velük, innen kerültek a gimnáziumba. A fentebb idézett *possessor*-bejegyzés a gimnázium más 16. századi nyomtatványaiban is szerepel,³⁶ ami megerősíti azon feltevésünket, hogy ezeket a könyveket már korábban külön kezelték. A címlap aljára végül a *Bölcsesség Könyvének* kezdőmondatát (1,1), a „*Diligite iustitiam qui iudicatis terram*”-ot jegyezte be Aurifaber.

²⁶ Egy 1515-ben Velencében nyomtatott breviáriumban Aurifaber március 21-ét említette meghívásának időpontjaként. FABRITIUS, 1872, 380, 384.

²⁷ 1515-ben *Franciscus Fabri Megiensis*-ként szerepel a bécsi egyetem anyakönyvében. FRANKL, 1873, 224. Ezen a helyen megcáfoljuk azt a hibás feltevést, miszerint *Megiensis* a *Simigiensis*-nek lenne a rövidítése, így Medgyesre és nem Sümegre vonatkozik. RUZSA, 1994, 149.

²⁸ KLEIN, 1935, 210–211.

²⁹ 1550-ben Dávid Ferenc írt Medgyesi Ferencnek mint mecénásának elégiát. DAVIDIS, 1550, címlap.

³⁰ JUHÁSZ, 1933, 424.

³¹ MNL OL, A 57. 3. köt. 197–198.

³² Mathias MILES: *Siebenbürgischer Würg-Engel oder chronicalischer Anhang des 15 Seculi nach Christi Geburt*, Hermannstadt, Jüngling, 1670, 53; JUHÁSZ, 1933, 431–432.

³³ Joachim Koch (†1585), Medgyes polgármestere 1569–1575, 1577–1579, valamint 1583 és 1585 között. DROTLEFF–SCHUSTER, 2009, 316–317.

³⁴ Simon Miles, halálakor Medgyes legidősebb belső tanácsosa, azonos nevű apja 1576-ban nagyszabeni polgármesterként hunyt el. TRAUSSCH, 1870, 427.

³⁵ Johannes Schuller (†1586) Medgyes polgármestere 1586-ban. DROTLEFF–SCHUSTER, 2009, 316.

³⁶ Közük van például egy 1583-as (Genf, Eustathius Vignon), Kálvin által szerzett Ézsaiás-kommentár. JOSEPHI, 1864, 55.

A háttábla előzéklapjának mind a két oldalára, valamint magára a tábla belsejére Aurifaber Helius Eobanus Hessus³⁷ lutheránus humanista és neolatin költő *Salomonis ecclesiastes carmine redditus*³⁸ című műfordításából másolt be kivonatokat.

A Medgyesen őrzött Cyprianus-kötet értéke humanista kapcsolattörténeti vetületétől eltekintve abban a példátlan tényben is rejlik, hogy bepillantást enged az utókornak a források hiányossága miatt alig ismert olvasmánytörténeti átmenetbe, ami a 15. század végétől csaknem a 16. század közepéig tartott, a középkori eredetű valláserkölcsei értekezésektől a szatirikus, nem kis mértékben a bíráló költészeten keresztül a lutheránus és biblikus ihletésű újlatin költészetiig vezetve.

Az alábbiakban közöljük Verancsics Antal három Wolphardus-epitáfiumának szövegét a Cyprianus-kiadás alapján. Ezek között egy lírai alkotás található, amelynek szövegváltozata már korábban is ismert volt Szalay László kiadásának köszönhetően. Az azt követő két rövidebb prózai írás azonban még ismeretlennek számít. Ami a verses epitáfiumot illeti, a szövegkritikai apparátus jellegű jegyzetekben párhuzamosan megadjuk az Országos Széchényi Könyvtárban található kézirat,³⁹ a Szalay-féle 1875-ös kiadás és a medgyesi szövegváltozatok közötti lexikai eltéréseket. Mind a három alkotás közlése a klasszikus latin helyesírás szabályaihoz igazodik, vagyis a humanista helyesírási sajátosságokat nem tartottuk meg (például ti ~ ci; c ~ ch; h ~ ch; t ~ th; i ~ y ~ ii; ē ~ ae). A pusztán paleográfiai és tipográfiai sajátosságú eltéréseket mutató betűket ma használatos alakjukban szedtük. Az általános átírási szabályoktól eltérve a kéziratban lévő rövidítéseket az átíratban [...] zárójellel oldottuk fel, valamint a központosítást és a helyesírást bizonyos mértékig egységesítettük. Az egybe- és különírást általában megőriztük, de ahol az írásmód értelemzavaró volt, ott javítottuk. A személy és földrajzi neveket betűhíven közöltük. A tárgyi jegyzetek közé magyarázatokat illesztettünk a szövegben felbukkanó tulajdonnevekhez.

³⁷ Helius Eobanus Hessus (1488–1540) az erfurti egyetem diákja (1504), ahol 1509-ben magiszteri fokozatot szerzett. A riesenburgi püspök titkára lett, majd 1513-ban az odera-frankfurti egyetemre ment jogot hallgatni. 1514-ben visszatért Erfurtba, ahol a költészet és a latin nyelv professzora lett. 1526-ban már a nürnbergi gimnázium poétikatanára. 1533-ban újból Erfurtban oktatott, de 1538-ban Marburgba ment, ahol történelmet tanított majdnem két évig. RUPPRICH, 1959, 543–545.

³⁸ Helius Eobanus HESSUS: *Salomonis Ecclesiastes carmine redditus*, Nürnberg, Johannes Petreius, 1532. Az Aurifaber által bemásolt szövegrészek megegyeznek ezzel a kiadással.

³⁹ A kézirat: OSZKK Fol. Lat. 2380/III, fol. 106v–107r.

Források

Verancsics Antal: *Epithaphium doct[oris] Hadriani Vicarii Alben[is]*

[sine loco], 1544. február 13.

Kézirat (nem autográf): Rotterdami Erasmus: *Opera Cypriani*, Bazel, ex officina Frobeniana, 1521, előzéklap. (Medgyes)

További kézirata: OSZKK, *sign.* Fol. Lat. 2380/III, fol. 106v–107r.

Kiadás: Verancsics, *Opera*, XII, 20.

Hac Hadrianus humo corpus mortale reliquit,
ingressus vitae prosperioris iter.
Dogmata quem patrum, quem Caesaris inclita⁴⁰ iura
extulerant titulis, Palladiusque lepor.⁴¹
Quem patriae studium, recti quem⁴² maxima cura,
et verbi aetherei nobilitarat amor.
Quippe quod inst[r]uctus Divino numine⁴³ pectus
assertor verae religionis⁴⁴ erat.
Hoc igitur merito cuncti⁴⁵ deflete cadaver,
cum quo⁴⁶ virtutes tot periere simul
dicite et o nimium, nimium⁴⁷ mors invida⁴⁸ nobis
quae tam preclarum surripis⁴⁹ una virum.

⁴⁰ inclita] inclyta *Verantius*, *Opera XII*

⁴¹ Palladiusque lepor] Palladiumque Deus OSZK 2380/III; *Verantius*, *Opera XII*. A budapesti olvasat nyelvtanilag helytelen, azonban ez is csak egy másolat, így feltételezhető, hogy az ott szereplő *Deus* egy korábbi *decus* szóból romlott.

⁴² recti quem] rectique *Verantius*, *Opera XII*

⁴³ instructus Divino numine] instructus Divino munere *Verantius*, *Opera XII*. Utólagos javításnak látszik, aminek nagyobb érzelmi töltete van, amit számos antik szöveghellyel lehet alátámasztani (Cic. *Prov. cons.* 34, 2; Cic. *Fin.* 5, 49, 18; Cic. *Arati Phaen.* 34, 305; Lucr. 6, 57; 6, 91 stb.). Azonban az OSZK-kézirat ismeretében Szalay félreolvasása is lehetséges, mivel ott szintén *Divino numine* olvasható.

⁴⁴ assertor verae religionis: a katolikus hitre utal. Wolphardus Kolozsvár utolsó katolikus plébánosa volt.

⁴⁵ cuncti] proceres *Verantius*, *Opera XII*

⁴⁶ cum quo] quocum *Verantius*, *Opera XII*

⁴⁷ Ov. *Her.* 1, 41.

⁴⁸ invida] fervida *Verantius*, *Opera XII*

⁴⁹ Hor. *Sat.* 2, 3, 127; Hor. *Epist.* 1, 16, 55.

Verancsics Antal: Aliud [1]

[sine loco], 1544. február 13.

Kézirat (nem autográf): Rotterdami Erasmus: *Opera Cypriani*, Bázél, ex officina Frobeniana, 1521, előzéklap. (Medgyes)

Publicus dolor⁵⁰ hic est. Superstes asta et communes querelas | tuas putes. Hadrianus Wolfardus ab Enyed⁵¹ iuris u[triusque] d[oc]tor],⁵² | Archid[iacon]us Collosen[is],⁵³ Canonicus et Vicarius Alben[is Transilvaniae],⁵⁴ vir aetate optima, | probitate insigni, eruditione, facundia et consilio singulari,⁵⁵ principibus | commodus, genti suae necessarius, cognatis utilis, amicis non inutilis | et patriae, maxima orbitate virorum eiusmodi concidit hocque (lugendus) | iacet conditorio. Porro quum se per omnem vitam gessit, compositur | pium ac pudicum sacerdotem senatoremque, luxate iam, rei publicae suae | agit salutarem. Publicus dolor, non immerito luge Hadrianum! Verum | o fatum implacabile, o mortalium dura lex et necessitas! Quis uno ictu | cadere tot bona credidisset?

Verancsics Antal: Aliud [2]

[sine loco], 1544. február 13.

Kézirat (nem autográf): Rotterdami Erasmus: *Opera Cypriani*, Bázél, ex officina Frobeniana, 1521, előzéklap. (Medgyes)

Hadrianus Wolfardus ab Enyed iuris u[triusque] d[oc]tor]. Vir et sacerdos christianus | omni ex parte summus, qui pie ac probe functus vita hac tellure | cubat conditus. Sed si queris, hospes quantus fuit Hadrianus, | totius gentis eius luctus communis indicat hicque sepulchri titulus. | Quum enim virtutes singulas singulis⁵⁶ natura et raro plures donat mortalibus, | huic donarat plurimas, ne dicam cunctas et ob id unum deflet | Hadrianum patria quocum tot simul bona et decora perdidit. | Anthonius Wrancius praepos[itus] Transilv[aniae]⁵⁷ amico incomparabili | immortalis doloris plenus posuit, idibus Februarii Anno 44 supra M. D.

⁵⁰ Quint. *Declamationes Maiores*, 12, 12, 11; Sen. *Dial.* 5, 16, 3, 1.

⁵¹ Enyed (ma: Aiud, RO).

⁵² A *iuris v. d.* rövidített az ismertebb *venerabilis dominatio* helyett bizonyosan *utriusque doctor* alakkal kell feloldani. Wolphradus ugyanis 1512-ben Bécsben teológiai, majd 1523-ban Bolognában jogi doktorátust szerzett.

⁵³ Kolozsi főesperesség 1521-től.

⁵⁴ Gyulafehérvári kanonok és helynök.

⁵⁵ Cic. *Phil.* 5, 40, 10.

⁵⁶ Quint. *Inst.* 7, 1, 38, 9.

⁵⁷ Verancsics Antal (1504–1573) királyi helytartó, római katolikus főpap, pécsi megyéspüspök, diplomata, történétíró.

Rövidítések és irodalomjegyzék

CYPRIAN
1521

Opera Divi CAECILII CYPRIANI Episcopi Carthaginensis, ab innumeris mendis repurgata, adiectis nonnullis libellis ex vetustissimis exemplaribus, quae hactenus non habebantur, ac semotis iis, quae falso videbantur inscripta, una cum annotatiunculis. Atque haec omnia nobis praestitit ingenti labore suo ERASMUS ROTTERDAMUS, vir iuvandis optimis studiis natus, apud inclytam Basileam, ex officina Frobeniana, Anno M. D. XXI.

MNL OL, A 57. 3. KÖT. Liber Regius, vol. III, Magyar Kancelláriai Levéltár, A 57., <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii> (2019. október 1.)

*

DAVIDIS
1550

Elegia, Scripta ad Eximium D. Franciscum, I. V. Doctorem, ac Vicarium Ecclesiae Albensis in Transsylvania, necnon Ecclesiae Musnarum, Dominum et Mecoenatem suum semper colendum, a Francisco DAVIDIS Colosvvarino, 1550. http://real-r.mtak.hu/768/1/RM_II._4_r_478.pdf (2019. október 1.)

DROTLEFF–SCHUSTER
2009

Hansotto DROTLEFF – Günther E. SCHUSTER (hrsg.): *Mediasch – ein historischer Streifzug durch die siebenbürgisch-sächsische Stadt an der Kokel*, Bonn–Hermannstadt, Schiller, 2009.

ERNUSZT
1939

ERNUSZT Johanna: *Adrianus Wolphardus*, Budapest, Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1939.

FABRITIUS
1872

Karl FABRITIUS: *Aus alten Meßbüchern und Brevieren*, In: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 10. (1872) 3. sz. 373–385.

FRANKL
1873

FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest, Eggenberger, 1873.

- FRANZ
1902
Adolph FRANZ: *Die Messe im deutschen mittelalter. Beiträge zur Geschichte der Liturgie und des religiösen Volkslebens*, Freiburg im Breisgau, Herder, 1902.
- GÁL-MLAKÁR
2009
GÁL-MLAKÁR Zsófia: *Verancsics Antal korának humanista hálózataiban. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez*, In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, 14. (2009) 2. sz. 115–144.
- GÜNDISCH
1967
Gustav GÜNDISCH: *Franz Salicäus. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte Siebenbürgens*. In: *Geschichtswirklichkeit und Glaubensbewährung. Festschrift für Bischof D. Dr. h. c. Friedrich Müller*, ed. Franklin Clark FRY, Stuttgart, Evangelisches Verlagswerk, 1967.
- GYULAI
2011
GYULAI Éva: *Verancsics Antal*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor (MAMŰL)*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, 12., Budapest, Balassi, 2011, 395–399.
- HELLMANN
1909
Pseudo-Cyprianus. De xii abusibus saeculi, ed. Siegmund HELLMANN, Leipzig, J. C. Hinrich, 1909. (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, 34.)
- JOSEPHI
1864
Josef JOSEPHI: *Gründung, Entwicklung und jetziger Stand der Gymnasialbibliothek in Mediasch. Eine Skizze*, In: *Programm des evangelischen Gymnasiums A. B. zu Mediasch und der damit verbundenen Schulanstalten für das Schuljahr, 1863/64*, Hermannstadt, Drotleff, 1864, 1–143.
- JUHÁSZ
1933
JUHÁSZ Kálmán: *Két kolozsmonostori püspök a XVI. században*, In: *Erdélyi Múzeum*, 38. (1933) 10–12. sz. 424–445.
- KLEIN
1935
Karl Kurt KLEIN: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte*, Hermannstadt–München, Krafft und Drottleff und Reinhardt, 1935.
- KOVÁCS
2006
KOVÁCS András: *A humanista plébános, az asztrológus főbíró és a fejedelmi diplomata háza*, In: *Korunk*, 3/17. (2006) 10. sz. 11–21.

- MIKÓ
2005
MIKÓ Árpád: *Stilus és felirat*, In: *Művészettörténeti Értesítő*, 54. (2005) 205–244.
- OBORNI
2009
OBORNI Teréz: *Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551)*, In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 1. sz. 21–43.
- PHILIPPI
2008
Paul PHILIPPI: *Land des Segens? Fragen an die Geschichte Siebenbürgens und seiner Sachsen*, Köln, Böhlau Verlag, 2008.
- RUPPRICH
1959
Hans RUPPRICH: *Eobanus Hessus (Koch)*, In.: *Neue deutsche Biographie*, 4., ed. Otto zu STOLBERG-WERNIGERODE, Berlin, Dittel–Falck, 1959, 543–545.
- RUZSA
1994
RUZSA Károly: *Zalavég története*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1994. (Zalai Kismonográfiák, 1.)
- TÓTH
2001
TÓTH István: *A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonásairól (Első közlemény)*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105. (2001) 1–2. sz. 3–28.
- TRAUSCH
1870
Joseph TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, 2., Kronstadt, Gött, 1870.
- SZALAY
1875
Verancsics Antal összes munkái, kiad. SZALAY László, WENZEL Gusztáv, Budapest, 1875. (Monumenta Hungariae Historica Scriptores, 12.)
- WAGNER
1998
Ernst WAGNER: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen*, 1, *Von der Reformation bis zum Jahre 1700*, Köln–Wien, Böhlau, 1998. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 22/1.)

Patay Ambrus jelentése Szigetvár 1556. évi török ostromáról*

1556 folyamán jelentős, de a kései utókor által nagyrészt elfeledett hadi események zajlottak a Dél-Dunántúl térségében. Lényegében egy egymással szorosan összefüggő hadjárat-sorozatról van szó. Elsőként a Hadim Ali budai pasa vezette oszmán csapatok vettek ostrom alá a térség, előző évben sikertelenül vívott kulcsvárát, Szigetvárt. A védők, Horváth Márk kapitány vezérletével derekasan állták a rohamokat, és hősiességüknek óriási szerepe volt abban, hogy a május 21-től július 31-ig tartó ostrom ismét eredménytelen maradt. Az oszmánok kudarcához ugyanakkor kétségtelenül nagyban hozzájárult a magyar–horvát–osztrák–morva, sőt elzászi csapategységekből összeálló felmentő sereg, ami július végén elterelő hadműveletként ostrom alá vette Babócsa várát. Ali pasa némi vívódás után ugyanis úgy döntött, hogy Szigetről Babócsa felmentésére siet. A kis végvár alól ugyan többnapos csatározás után a keresztény seregek elvonultak, de ez a pár napos, lélegzetvételnyi szünet elegendő volt a szigeti őrségnek, hogy kijavítsák a falakat, így a július utolsó napjaiban visszatérő törököknek szinte előlről kellett kezdeni az ostromot. Megfogyatkozott és demoralizált csapataik azonban már nem jártak sikerrel, így Tojgun pasa előző évi sikertelen kísérlete után Ali is kénytelen volt feladni Szigetvár ostromát. Az Eger négy évvel korábbi megvédéséhez hasonló sikert Tiroli Ferdinánd főherceg őszi, dunántúli hadjárata szilárdította meg. Ugyan nyílt csatára nem került sor, de a királyi hadak felbukkanása, élükön egy igazi herceggel, jelentős benyomást tett a környező várak helyi oszmán őrségére: a legtöbben elmenekültek, az erődítményeket pedig üresen hagyták vagy felgyújtották. Így – Sugár István szavait idézve – „szétpattant a Szigetvárt övező gyűrű”,¹ és a Szigetvár mögötti területek további tíz évig elkerülték a török hódítást.

Bár az utókor jóval kevesebbet tud az 1556. évi dél-dunántúli eseményekről, a kortársak körében jelentős visszhangot váltottak ki a sikeres harcok: latinul, magyarul és németül is születtek prózai vagy verses feldolgozások, amelyek a hadjárat egyes eseményeire szorítkoztak, vagy éppen törekedtek azokat a maguk teljességében bemutatni. Egy ilyen rövid bevezetőnek nem lehet feladata ezek részletezése, még felsorolása sem, ám ezt részben szükségtelenné is teszi, hogy a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) által támogatott Lazius-kutatócsoport munkájának keretében az utóbbi években több idevágó és a téma kortárs irodalmát bemutató cikk, tanulmány

* A szövegközlés elkészültét az NKFIH K-119237 azonosító számú, *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című kutatási projektje támogatta.

¹ SUGÁR, 1976, 110.

is megjelent, illetve előkészületben van. Így az ottani adatok ismétlése helyett javarészt inkább a jegyzetben megadott szakirodalomhoz irányítjuk az érdeklődő olvasót.²

Mivel azonban forrásközlésünk szempontjából kiemelten fontosak, meg kell említenünk azt a néhány szöveget, amelyek kifejezetten Szigetvár ostromával foglalkoznak. Ilyenből négy is van: egyrészt a várkapitány 1557-ben Wittenbergben kiadott jelentése,³ Tőke Ferenc 1556 végén íródott históriás éneke,⁴ Zsámboky János e kettőre alapozott latin nyelvű beszámolója,⁵ illetve Wolfgang Lazius *Rerum Austriacarum Decades* című, nagy összegző műve V. decasának utolsó, 10. könyve,⁶ amely Zsámboky nyomán tárgyalja az eseményeket.

A történészek több alkalommal vizsgálták az 1556. évi szigeti ostrom eseményeit és körülményeit,⁷ illetve több forráspublikáció is született a témában.⁸ Ezek közül külön ki kell emelni Szakály Ferenc Horváth Márkról írott tanulmányát, ami nemcsak minden addiginál részletesebben tárta föl a várvédő vitéz életrajzát, de magyar nyelvű regesztákban közreadta Horváth Márk Nádasdy Tamáshoz írott, Szigetvár ostroma szempontjából is nagy forrásértékű darabokat tartalmazó levelezését. Már ezekből az 1987-ben közzétett regesztákból lehetett tudni, hogy az ostrom végén egy szökevény érkezett a várba, aki részletesen beszámolt az ostrom során a török táborban zajló eseményekről, és mivel a pasa belső szolgálattevője volt, és így állandóan mellette tartózkodott, azokról a sokszor heves vitákról is, amelyeket Ali pasa a bégekkel folytatott.⁹ Az MNL Országos Levéltárának Nádasdy-anyagában őrzött levélről Szakály jegyzetben azt írta: „A levél alsó részéből egy rész kiszakadt, ami különösen a Horváthhoz érkezett török szökevény vallomásának megfejtését nehezíti.”¹⁰

Az utóbbi években folytatott bécsi kutatásaim során¹¹ a magyar történelem közismert kincsesbányájának számító *Ungarische Akten* anyagában rábukkantam egy iratra, ami minden bizonnyal a fenti levélben említett szökevény még Szigetváron felvett teljes vallomása.

A jelentésből megtudjuk, hogy neve Patay Ambrus. Eger alatt esett fogságba még 1552-ben, áttért, körülmetélték és az elmúlt három évben a pasa étekfogója volt, így valóban könnyen hozzáfuthatott olyan belső információkhoz, amelyeket a jelentés rögzít.

² KASZA, 2016; KASZA, 2017; KASZA, 2018.

³ *Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeih in Ungaria*. Wittembergae, 1557. Magyar fordítását lásd: B. SZABÓ–FODOR–KASZA, 2016, 51–57.

⁴ TÖKE Ferenc: *Historia obsidionis insulae Anthemi*. Újabban lásd: B. SZABÓ–FODOR–KASZA, 2016, 79–101.

⁵ Johannes SAMBUCUS: *Obsidio Zigeihensis brevissima et uti regi, quod actum sit quotidie, notabatur, vera expositio*, Viennae Austriae, 1558. Zsámboky szövegének magyar fordítását lásd: B. SZABÓ–FODOR–KASZA, 2016, 59–68.

⁶ B. SZABÓ–FODOR–KASZA, 2016, 69–77.

⁷ A teljesség igénye nélkül: SUGÁR, 1976; BENDE, 1968; B. SZABÓ, 2016; B. SZABÓ, 2017.

⁸ Néhány fontosabb kiadvány: SZÁDECZKY, 1881; SZAKÁLY, 1987; VARGA, 2007.

⁹ SZAKÁLY, 1987, 88–89.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ A kutatásokat egy 2018-ra elnyert egy, illetve 2019-re elnyert két hónapos Collegium Hungaricum-ösztöndíj tette lehetővé.

Mivel a levélben nem említik a szökevény nevét (vagy említették, de az a rész sérült), elvileg nem mondhatjuk biztosra, hogy a bécsi levéltárban olvasható jelentés ugyanattól a szökevénytől származik, de a körülmények ezt mégis erősen valószínűsítik. Horváth Márk levele, amelyben a szökevény érkezéséről számolt be, 1556. július 31-én kelt, aznap, amikor a török ostromlók elvonultak a vár alól. Patay ugyanezen a napon szökött át Szigetvárra. A kapitány levele is azt mondja, hogy a jövevény a pasa udvartartásához tartozott és jelen volt a bégekkel folytatott tanácskozásain. Patayra ez mind igaz. Okkal feltételezhető tehát, hogy az alább közölt dokumentumban említett Patay Ambrus azonos a Horváth Márk-levele névtelen szökevényével.

Jelentése újabb adatokkal egészíti ki a csonka levélben szereplő értesüléseket, ám ennél is fontosabb, hogy adalékokkal szolgálhat Tőke Ferenc szigeti ostromról írott históriás énekének forrásaihoz. Tőke ugyanis a jelek szerint hozzájutott a kapitány utóbb nyomtatásban is megjelent jelentésének még kéziratos verziójához,¹² és azt szorosan követve számolt be az ostrom eseményeiről. A históriás énekben ugyanakkor több jelenet is olvasható, amelyek a török táborban játszódnak, ezekről viszont Horváth Márk beszámolója nem ejtett szót, Tőke tehát máshonnan tájékozódott. Mivel lelkészként annak az alsóindvai Bánffy családnak a szolgálatában állt, amelynek két tagja, Bánffy István és László is részt vett a babócsai elterelő hadműveletben, elképzelhető, hogy Horváth, ahogyan Nádasdyt, úgy őket is tájékoztatta az ostrom alakulásáról, illetve megküldte nekik saját jelentését és akár Patay beszámolóját is. (Ennek tisztázása további kutatásokat igényel az MNL-ban levő Bánffy-levelek áttekintésével.) Patay alább közölt vallomása tehát nemcsak történeti kútfőként jön számításba, de fontos irodalomtörténeti forrás is.¹³

Az irat jelenleg az ÖStA HHStA Ungarische Akten 76. dobozában található, az A-köteg 156r–157v. oldalain. Gondos tisztázat, áthúzások, javítások, margináliák vagy más betoldások nem találhatók a szövegben. Bizonyosan egy levél mellékleteként került az udvarhoz, de a kísérlőlevél már nincs meg.

Az átírás során a kézirat ortográfiáját egységesítettem és a ma használt akadémiai helyesírást alkalmaztam. Ez alól csak a tulajdonnevek képeznek kivételt, ahol minden esetben megtartottam az eredetileg használt alakot. A szöveg bekezdéseit és központosítását viszont megváltoztattam a tartalom kívánalmai szerint. Mivel egyetlen változat áll rendelkezésünkre, filológiai jegyzetekre nem volt szükség, így csakis a fontosabb személyek, helyek és események jegyzetelésére szorítkoztam.

¹² A jelentés Wittenbergben nyomtatott, illetve Bécsben őrzött kéziratos példányát Végh Emese vetette össze példamutatóan alapos OTDK-dolgozatában 2017-ben. A dolgozat jelentősen továbbfejlesztett változata „*Méltók erre a szigeti vitézek*.” Horváth Márk szigeti kapitány ostromjelentésének továbbélése Tőke Ferenc versében és Johannes Sambucus elbeszélésében címmel a *Fons* 2018/2. számában jelent meg, 187–224.

¹³ A 2019 májusában Pécsen rendezett *Imitáció és parafrázis* című konferencián tartott előadásomban vizsgáltam Patay jelentésének viszonyát Tőke Ferenc históriás énekével. Az előadás írott változata várhatóan 2019 második felében jelenik meg.

Forrás

A Szigetvárra beszökött Patay Ambrus beszámolójának jegyzőkönyve (1556. augusztus)

1. Patay Ambrus Eger alatt esett fogságba. Három éven át volt Ali pasa étekfogója, majd 1556. július 31-én átszökött a szigetiiekhez és jelentést tett az elmúlt hetekben a török táborban történt eseményekről. – 2. Ali pasa a szultán parancsára akarta elfoglalni Szigetvárat, és olyan erősen lövette, hogy a külső falak már leomlottak, amikor híre jött, hogy egy keresztény sereg körülzárta Babócsát. A pasa tanácskozott a bégekkel, hogy mentse-e fel a várat vagy folytassák Szigetvár ostromát, végül a bégek akarata szerint jártak el és Babócsa alá vonultak. – 3. Patay beszámol a Babócsa alatti harcokról. A bégek nem engedték, hogy a pasa személyesen is átkeljen a Rinya patakon. Ali pasa megvesszőztette a pattantyúsmesterét, mert rosszul célzott és a lövések sok törököt is megöltek. Később a pasa mégis át akart kelni a Rinyán, de addigra a keresztények visszavonultak. – 4. 200 lovaszt hagyott Babócsán, majd értesülvén róla, hogy Tiroli Ferdinánd hada közeleg, visszaindult Szigetvár alá. – 5. Öt napon át négy ágyúval lövette a várat, majd Pécsről elhozatta az összes ottani löveget is. Tisztjei szemére hányta, hogy háromnapos babócsai távollétük alatt az erősséget nagyszerűen kijavították a védők. A pasa korholta a bégek restségét, amiért még mindig nem sikerült bevenni Szigetvárt, és jelentést íratott erről a szultánnak. A bégek és a janicsárok egymásra hárították a felelősséget az eddigi fiascoért. – 6. A pasa egy végső, általános rohammal próbálkozott, de a szigetiiek kitörték a várból és sok törököt levágtak. Látna, hogy Isten is a magyaroknak kedvez, és mivel úgy hírlik, a király fiának hada Székesfehérvárt ostromolja, és a dél-dunántúli erők is még fegyverben vannak, Ali (bár megkapta Rusztán pasa nagyvezír levelét, hogy mindenképp érjen el eredményt Sziget alatt) úgy döntött, hogy abbahagyja az ostromot és 1556. július 31-én reggel visszavonult Pécs felé. – 7. A temesvári és a boszniai pasa is segítséget ígért, de Ali visszautasította őket: egyedül akart megütközni Tiroli Ferdinánddal. – 8. Ali serege eredetileg 12 ezer főből állt, de Babócsa alól csak 8 ezren tértek vissza. Patay bizton állítja, hogy csak Sziget alatt 2 ezren veszték oda. Ha Ali időben be tudta volna venni Szigetvárt, csapatait portyázni küldte volna. Patay elmondása szerint leginkább a nehézfegyverzetű lovasságtól tart.

Relata transfugae

[1.] [156r] Hic transfuga vocatur Ambrosius Pathay. Antea inter milites domini Andreae de Bathor¹⁴ servivit, postea captus fuit sub Agria cum Jacobo Paxy et fuit dapifer passae per triennium.¹⁵ Dies et noctes apud passam agens circumcisis et fidem

¹⁴ Ecsedi Báthori András (?–1566) tárnokmester, országbíró. I. Ferdinánd hívéként 1552–1553 között erdélyi vajda, tiszántúli főkapitány.

¹⁵ Paksy Jakabról tudjuk, hogy 1552 őszén esett fogságba (CSIFFÁRY, 2003, 321.) így Patay esetében is ez a valószínű. Ha három évig szolgált Ali pasát, akkor nem közvetlenül fogságba esése után került új urához.

Mahometicam professus est. Eodem die, hoc est feria sexta proxime praeterita circa meridiem in castrum Zygeth est ingressus, quo passa mane recessisset.¹⁶

[2.] Primum refert, quod iussu et mandato imperatoris Thurcarum passa ipse sub Zygeth fuisset profectus et eam arcem gravissime oppugnasset ita, ut exterior murus solo aequatus esset.¹⁷ Tandem allatum fuit nuntium, quod Christiani castrum Babolcha obsidione cinxissent.¹⁸ Quo audito passa inito consilio deliberavit, an debeat opem ferre Babolchae, vel obsidionem Zygethiensem continuare, visum tandem fuit omnibus Beghis, ut Babolchae succurratur, licet passa diceret, quod destructa Zygeth interim reaedificaretur et inde frustra laborasse videretur.

[3.] Item, quod passa profectus ad Babolcham,¹⁹ fluvium Rynya²⁰ non transivisset eo, quod explorator suus retulisset multos esse Christianos et plures venire. Dissuasum itaque fuit passae per Beghos, ne transeat fluvium, sed tantum militares dimittat. In summa, passam non permiserunt transire fluvium timentes, ne profligarentur. Et quod cum ipsi quoque Beghii immorarentur, passa dixisset, vos sitis domini, hic maneatis, ego vero transibo fluvium et transisset, si per Ianiceros permissus fuisset.

Eodem tempore passa valde fecit verberare magistrum bombardarum, immo nisi intercessum fuisset per Beghos, etiam suspendi curasset, quod incaute bombardis multos Thurcas interfecisset. [156v] Postea directis bombardis in Christianos prospere iaculari coepisset, unde postea Christiani sese conglobare et circummigrare coepissent, quo viso passa fluvium traiecit, inquitendo ecce iam Christiani recedunt.

[4.] Postea passa ingressus fuisset castrum et revidisset ruinas moeniorum confirmassetque Begum ibidem existentem se videlicet illi usque ad mortem non defuturum. Et quod ducentos equites ibidem reliquisset ita, quod iam in universum trecenti sint equites et pedites Babolchae. Tandem audito, quod plures Christiani, immo et filius regius²¹ adventarent, fuit nimium passa commotus ac capite nutando dixisset: Deus omnipotens, ego in optimo loco fui, ubi potuissem tranquillam vitam ducere, sed iam quorsum res meae deveniunt.

[5.] Et sic tandem sub Zygeth rediit, quam postea quinque diebus²² gravissime quattuor bombardis oppugnavit.²³ Postea ex Quinqueecclesiis fecisset etiam alias omnes bombardas advehi et convocatis omnibus Beghis consultasset, quid porro sibi agendum

¹⁶ Horváth Márk várkapitány jelentéséből tudjuk, hogy Ali pasa 1556. július 31-én reggel vonult el Sziget alól. Ez valóban pénteki napra esett. Patay ekkor szökött át a szigetiekhez.

¹⁷ Ali pasa a fősereggel 1556. június 10-én ért Szigetvár alá, de a határ menti bégek csapatai már május 21-től laza ostromgyűrűbe fogták a várat.

¹⁸ Nádasdy Tamás nádor vezetésével egy magyar és külföldi erőkből álló sereg vette ostrom alá Babócsát, hogy elvonja Szigetvár alól a török erőket.

¹⁹ Ali pasa július 21-én vonult el Szigetvár alól Babócsa felé.

²⁰ A Rinya patak Babócsától keletre folyik.

²¹ Tiroli Ferdinánd főherceg, I. Ferdinánd király másodszülött fia. A főherceg serege valójában csak hetekkel később, augusztus 24-én indult el Bécs alól és szeptember elejére ért a térségbe.

²² 1556. július 26–30. között zajlott az ostrom második szakasza.

²³ Horváth Márk jelentése szerint: „Július 28-án a török éjnek idején sáncot emel, és négy ágyúval támadja a várat. Ismét kitör a harc: a keresztények Jézust kiáltva nem keveset levágnak a hátat fordító és menekülő törökök közül.” Vö. B. SZABÓ–FODOR–KASZA, 2016, 56.

foret, exprobrando illis eorum inertiam et castrensiū diligentiam, inquiens:²⁴ vos ipsi cernitis in hoc triduo,²⁵ in nostra videlicet ad Babolcham absentia, quam egregie arcem et ipsum oppidum isti inclusi restauraverint. Crediderim, quod si nos eo loco potiti fuissetus, per integrum annum id non praestitissemus. Addiditque, pro certo ne tantillus quidem puer est in hoc castro, qui non merito regium panem manducet. Quare autem vos in huius loci expugnatione non estis diligentes. Advocatoque secretario commitebat illi, ut statim omnem ipsorum Beghorum negligentiam ipsi imperatori perscriberet.²⁶ Interea Beghi respondissent se non defuisse, neque defuturos esse, modo Ianiczari quoque suo officio satisfacerent. Advocati Ianiczarii per passam responderunt iam multos ex ipsis periisse, per eos tamen nihil defuturum esse, modo domini quoque ipsi id agant, quod eorum officium requirit. [157r] Domini seu Beghi respondissent se nihil intermissuros.

[6.] Hinc passa dixisset: statim igitur ex quinque partibus bombardas moeniis castri admoveatis et omnes illuc accurratis. Illico itaque omnes ad castrum profecti sunt, apud passam vix quinquaginta homines remanserunt.²⁷ Interea maximus clamor subortus fuisset, ita ut passa diligenter percunctaretur, quidnam sibi vellet tantus et insolitus fragor ac strepitus. Relatum est illi, quod castrenses erupissent, ac ingeniis et manibus maximam cladem Thurcis intulissent. Tunc passa in haec verba lachrymans prorupisset: ego video gentes potentissimi imperatoris hic perire. Nam omnino video Deum Christianis esse propitium, nobis autem infensum. Statimque iussit omnia ingenia a castro reduci. Eadem hora, postquam scilicet ingenia essent reducta, allatae fuissent per unum Chawzum litterae Rwzthan passae vezirii,²⁸ quibus passam admonebat, ut sese ita gereret, ne cogatur imperator ad futurum annum Constantinopoli moveri et ne fieret bellum.

Iterum itaque convocato consilio passa dixisset: iam videtis, quanta clades sit illata gentibus potentissimi imperatoris, videtis etiam voluntatem ipsius imperatoris nostri.

²⁴ Ezek a sorok visszaköszönnek Töke Ferenc protestáns lelkésznek a szigeti viadalról írott históriás énekében, ahol a csalódott Ali pasa ekként korholja a bégeket:

Ti bennetek ennyi idő mulatság,/ Sziget alatt csak bójába fáradság,/ Titeket tart mert félelmes tunyaság,/ Nincs bennetek véjadakra bátorság.

²⁵ Ali csapatai valójában öt napig voltak távol: július 21-én vonultak el Sziget alól, mert 22-én már Babócsa alatt csatáztak (vö. Nádasdy Tamás levelét 1556. július 24-éről. ÖStA, HHStA, UA 76 Konv. A fol. 128.), és csak 26-án kezdték meg újra Szigetvár vívását.

²⁶ Töke Ferencnél: „*En császárnak ezt nyilván mind megírom,/ Eleibe ti restségeket adom,/ Az tenéktek nem használ, én jól tudom,/ Meg csak ezt is bánjátok, én jól látom.*”

Horváth Márk egyik leveléből ugyanakkor úgy tűnik, a pasa csak fenyegetőzött a levéllel, de később provizorával visszahozatta. SZAKÁLY, 1987, 88.

²⁷ Horváth Márk szerint: „Huszonkilencedikén hajnalban nagy hevességgel indul meg a harc, az ellenség ugyanis összes csapatát beveti.” B. SZABÓ–FODOR–KASZA, 2016, 56.

²⁸ Az Oszmán Birodalomban szézületes karriert befutó, horvát származású *Rusztán* (*Rüsztem*) pasáról (kb. 1500–1561) van szó. Rüsztem 1539-ben feleségül vette Szülejmán szultán és kedvenc felesége, Hürrem egyetlen lányát, Mihrimah szultánát. Kétszer töltötte be a nagyvezíri posztot: előbb 1544–1553 között, majd 1555-től haláláig, 1561-ig

Praeterea certo refertur nobis, quod filius regis Albam regalem²⁹ obsedit, quam etiamsi non obsedit, tamen certo credendum est eum venturum esse. Et insuper gentes quoque regias nondum esse dilapsas cernitis, quae non est dubium, quod iterum contra Babolcham vel alium aliquem locum aliquid attentaturae sunt, neque negotium in hoc statu relinquent. Quare hinc discedendum est. Statimque ingenia abvehi fecit vesperi die Iovis,³⁰ Ipse vero sequenti die Veneris³¹ summo mane movit versus Quinqueecclesias.

[157v] Iamque exspectat, ut si exercitus hostilis nullus apparuerit, statim Budam ingrediatur. Si autem exercitus apparuerit, infra Albam regalem circa oppidum, quod hic homo nominare nescivit, esset castrametaturus ibique hostem exspectaturus.

[7.] Item quod Themesvariensis³² et Boznensis passae³³ in auxilium passae sese venire nunciassent. Renunciasset tamen passa illis, ut si tum non venerunt, quando necessarii fuerunt, iam non veniant. Immo hoc quoque adiecisset, si etiam filius regis venerit: egomet volo experiri fortunam, non est, quod mihi sint auxilio. Cupioque hic iam finem vitae meae inponi. Passam multum conturbatum esse dicit adeo, ut in omnibus supradictis consultationibus fleverit copiosius lachrymas fundendo et suum infortunium deplorando.

[8.] Sub Zygeth dicit fuisse in principio duodecim milia hominum bellatorum, postea vero, cum a Babolcha reversi fuissent, fuisse octo milia et nunc esse. Alii autem partim periissent, partim vero vulnerati essent. Et quod sub Zygeth pro certo duo milia cecidissent.³⁴

Si Zygeth fuisset expugnata, passa voluit se Budam conferre et postea illinc facere depraedationes et incursiones. Copiis regiis omnibus dicit praeferi equites gravis armaturae, eo, quod se strenue opponant et pugnent. Postremo dicit fuisse in exercitu Thurcarum rumorem, quod cum filio regis etiam quidam niger dux³⁵ esset affuturus, sed de hoc non habuerunt constantem famam.

²⁹ Ez téves hír, nem Tiroli Ferdinánd ostromolta meg Székesfehérvárt. Adam Gall zu Loosdorf győri főkapitány vezetett portyát a város ellen, ami ugyan nem kecsegtetett a város visszafoglalásával, de arra alkalmas volt, hogy riadalmat keltsen a törökökben és elbizonytalanítsa őket, hogy honnan várható támadás. KULCSÁR, 2007, 54.

³⁰ 1556. július 30.

³¹ 1556. július 31.

³² A kérdéses török tisztviselő meghatározása nem is olyan egyszerű. Mint Tóth Sándor László írja: „Ekkor a temesvári vilájet élén álló tisztségviselőt lippai, illetve jenői beglerbégnek nevezték. A vilájet első beglerbégje, Kászim (Kászon) pasa 1556 október végi levelében magát lippai beglerbégnek nevezte. [...] Lippa székhellyé válásával párhuzamosan Temesvárra béget neveztek ki a korábbi lippai bég, Halil személyében. Lippa a beglerbégység központja volt 1555 végétől nagyjából 1558 áprilisáig, hiszen az utóbbi időpontban Temesváron még bég székel.” (TÓTH, 1999, 66–67.)

³³ 1580-ig Boszniában csak bégek voltak, a tartomány nem volt önálló vilájet. A boszniai szandzsák élén 1554-ben még egy bizonyos Mehmed bég állt. (A Boszniára vonatkozó információért Papp Sándor kollégámnak tartozom köszönettel.)

³⁴ Horváth Márk jelentése nem említ számot, de Töke Ferenc históriás éneke is megőrizte ezt az adatot: „Kétezerrel többen ott megholtak/Azon kívül, kik sebesek voltak.”

³⁵ Lazius említi, hogy Babócsa alatt a löfegyverrel felszerelt, fekete lovasoknak is nevezett vértess lovasság okozta a legtöbb kárt a törököknek. (KULCSÁR, 2007, 51.) A fegyvernem egyik híres parancsnoka volt Karl von Zerotin (Quos cum mille equitibus nigris sclopedariis Carolus Zerotinus ex Moravia celerrimis

Rövidítések és irodalomjegyzék

ÖStA HHStA

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv

UA

Ungarische Akten, 76 Konv. A fol. 128. és 156r–157v.

*

BENDE

1968

BENDE Lajos: *Szigetvár 1556. évi ostroma*. In: *Szigetvári emlékkönyv: Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*, szerk. RUZSÁS Lajos. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, 61–104.

CSIFFÁRY

2003

CSIFFÁRY Gergely: *Az 1552-es egri várvédő hősök névsora, sorsuk és az „egri” név*, In: *Agria, Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis*, 39. (2003) 243–366.

KASZA

2016

KASZA Péter: *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556*, In: *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556*, vál. KASZA Péter, szerk. FODOR Pál, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016, 11–26.

KASZA

2017

KASZA Péter: *Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közötti évek magyarországi eseményeiről*, In: *Lymbus*, 15. (2017) 89–117.

KASZA

2018

KASZA Péter: *Variációk egy témára. Wolfgang Lazius latin nyelvű beszámolója az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról. (Szövegahagyomány és források)*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122. (2018) 4. sz. 417–443.

---

et extensis itineribus consequatur. KASZA, 2017, 98.), aki 1552 óta több ízben hadakozott a magyarországi hadszíntéren. Megkockáztatható, hogy a *niger dux* („Fekete Vezér”) utalás rá vonatkozik. Annál is inkább, mert Žerotin valóban csak Tiroli Ferdinánd csapataival együtt érkezett a térségbe, vagyis a beszámoló készültekor még csak érkezőben volt (affuturus esset), de 1556 őszén komoly részt vállalt a dél-dunántúli harcokban.

- KULCSÁR
2007 *Krónikáink magyarul*, II, vál. és ford. KULCSÁR Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2007.
- SUGÁR
1976 SUGÁR István: *Szigetvár és viadala*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1976.
- B. SZABÓ
2016 B. SZABÓ János: *Kinek példa – kinek tanulság. Szigetvár első oszmán-török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok*, In: *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556*, vál. KASZA Péter, szerk. FODOR Pál, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016, 25–45.
- B. SZABÓ
2017 B. SZABÓ János: „...neveteket pedig megőrzi majd az örökkévalóságig”. *Az 1555–1556. évi hadjárat és Szigetvár védelme*, In: „Vár állott...” *Tudományos történeti konferenciák. Vajdahunyadvár 2013–2016*, szerk. HERMANN Róbert, Budapest, Line Design Kiadó, 2017, 121–129.
- B. SZABÓ–FODOR–KASZA
2016 *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556*, összeállította: KASZA Péter, bevezető tan. B. SZABÓ János, KASZA Péter, szerk. FODOR Pál, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.
- SZÁDECZKY
1881 SZÁDECZKY Lajos: *Szigetvár első ostromához [1556]*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/4. (1881) 268–282.
- SZAKÁLY
1987 SZAKÁLY Ferenc: *Egy végvári kapitány hétköznappjai: Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561*, In: *Somogy Megye Múltjából*, 18. (1987) 45–126.
- TÓTH
1999 TÓTH Sándor László: *Vilájetek a Hódoltságban*, In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica*, 109. (1999), 63–80.
- VARGA
2007 VARGA Szabolcs: *Horváth Márk szigeti kapitány hagyatéki leltára 1561-ből: forrásközlés*, In: *Somogy Megye Múltjából*, 38. (2007) 7–17.

Az ismeretlen földjén – Thorda Zsigmond jelentése a lipitói bányászatról (1560)*

Egy hosszadalmas tárgyalási folyamat kezdete

A Liptó vármegye területén folyó nemesérbányászat nem volt országos hírnevű, jóllehet a bányavidékhez tartozó Királyboca¹ már a középkorban szerteágazó kiváltságokkal bírt.² Paulinyi Oszkár a kisebb jelentőségű bányásztelepek közé sorolta Királybocát és „testvértelépülését”, Szentivánbocát, amelyek hosszú szünet után a 16. század közepén keltek új életre.³ Paulinyi korszakolását a témában újabban feltárt források is alátámasztják, ugyanis a térség nemesérbányászatát fellendítő Leonard Kesler besztercebányai polgár által vezetett bányatársulás (*Khesslerische Gewerkschaft*) az 1550-es évek elején nyitotta meg első bányáit a bocai határban.⁴ Keslerék munkája úttörőnek számított egy addig feltáratlan vidéken, ezt bizonyítja többek között az egyik társtulajdonos, Jacob Tailer 1573-ban – a hét bányaváros szövetsége előtt megerősített – végrendelete is, amelyben arról írtak, hogy a bányatulajdonosoknak sok nehézséggel kellett megküzdeniük az évek folyamán a nagy vadon közepén (*in das wilde unheimbliche gepurg Wöitza genant*).⁵ Hasonlóan jellemezte a bocai térséget az alábbiakban bemutatásra kerülő bizottsági jelentés is, végtelen erdőkről és meredek sziklafalokról írtak a királyi biztosok,⁶ így érthető, hogy 1549-ben a jobbágyporták összeírását végző dicatorok miatt kerültek ki útjuk során a két Bocát és környékét.⁷ A *terra incognitát* meghódítani akaró bányavállalkozóknak már a kezdet kezdetén komoly akadályokkal kellett szembenézniük, a nehéz munkakörülményeken túl azzal a ténnyel, hogy a kérdéses bányalelőhely nem kizárólagosan kincstári tulajdon volt. A bocai völgyben feküdtek ugyanis az egyik

* A tanulmány a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének kutatóműhelyében készült. Szeretnénk kifejezni hálánkat a Szent-Ivány család örököseinek a források feltárásában nyújtott önzetlen segítségért és támogatásért.

¹ Ma: Vyšná Boca, SK. Királyboca történetének összefoglalására: ULICHNÝ, 2015, 226.

² MNL OL, DL 107718, 271842.

³ PAULINYI, 2005, 343. Ma: Nižná Boca, SK. Szentivánboca történetének rövid összefoglalására: ULICHNÝ, 2015, 155–156.

⁴ Leonard Kesler, Jacob Tailer és Michael Kreuter korabeli tevékenységére MÁTYÁS-RAUSCH, 2018, 112–114.

⁵ ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 389.

⁶ MNL OL, E 137 Fasc. 2. Nr. 1.

⁷ MAKSAJ, 1990, 453.

liptói középnemesi család,⁸ a Szent-Ivány familia birtokai is.⁹ Leonard Kesler 1551 októberében arról panaszkodott az Alsó-ausztriai Kamara tanácsához írott levelében,¹⁰ hogy Szent-Ivány István és öt testvére állandó jelleggel zavarták a fiskális területen folyó bányászatot, a bányákban dolgozó vájárokat pedig megpróbálták átcsábítani magukhoz.¹¹ A besztarcebányai vállalkozó véleménye szerint a kincstár liptói bányászatból származó hasznát egy birtokcsere jelentős mértékben megnövelné, a Szent-Ivány család pedig megszabadulna a bányák üzemeltetésével járó nehézségektől. Kesler Bécsbe címzett jelentésében merült fel először az a vélemény, hogy a bocai völgyben lévő bányákat egy kézben kellene összpontosítani, és az ott birtokos családnak pedig cserebirtokot felajánlani. Az ötlet felkeltette a központi pénzügyigazgatási hivatalok érdeklődését is, ugyanis nem sokkal később az Alsó-ausztriai Kamara kiküldött egy vizsgálóbizottságot a térségbe, amelyet Wolfgang Hochenwart, a besztarcebányai rézvéllal prefektusa vezetett. A prefektus jelentése alátámasztotta Kesler véleményét, és egy újabb, a kérdéses birtokokat is felmérő bizottság kiküldését javasolta feletteseinek.¹² A királybocai bányakerület¹³ megszervezése az 1550-es évek végéig igen lassan haladt, és ezen, valamint az óhatatlanul kirobbanó kisebb-nagyobb konfliktusokon az egymás után kiküldött kamarai bizottságok sem tudtak igazán segíteni, a központi pénzügyigazgatás döntéshozóinak pedig komoly nehézséget okozott egy hatékony stratégia kidolgozása.¹⁴ A legegyszerűbb megoldásnak az tűnt, hogy a kincstári területen feltárt bányák művelésétől eltiltsák a liptói nemesi családokat, köztük a Szent-Ivány familiát. Ezt tették többek között a liptóújvári uradalom bányáival kapcsolatban, de ez sem járt átütő sikerrel, ugyanis sok helyen pont a terület *incognita* volta miatt még a birtokhatárok se voltak kijelölve.¹⁵

⁸ Maksay Ferenc a középbirtokos nemesség alsó határát 11 jobbágyportában határozta meg. Az 1549. évi összeírás szerint a Szent-Ivány család 15 jobbágyportát, 8 pusztát telket birtokolt, ahol összesen 3, adófizetés alól mentesített személy lakott. (Maksay az utóbbiakat az egyéb kategóriába sorolta be.) Uo. 457–458.

⁹ ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 19–20.

¹⁰ A királybocai bányák a legelső pillanattól fogva a besztarcebányai rézvéllalhoz tartoztak. Az utóbbi I. Ferdinánd azt követően rendelte az Alsó-ausztriai Kamara hatáskörébe, hogy a területet visszaszerezte testvérétől, Mária királynétól. KENYERES, 2003, 89.

¹¹ ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 19–20.

¹² Uo. fol. 13–16., 17–18.

¹³ A királybocai bányák a liptói bányakerülethez tartoztak. Már a liptói bányakerület területének pontos behatárolása is nehézségekbe ütközik, de nagy valószínűség szerint a királybocai bányákon túl a jarabai, a likavai, a liptóújvári (hradecki), valamint a lipcsei bányák is ide tartoztak. ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 19–20. A liptói kerület az új járatok feltárását követően lett a besztarcebányai rézvéllal alá rendelve, ezáltal a bányajoghatóságot központi szinten az Alsó-ausztriai Kamara gyakorolta a térség felé. A királybocai bányák mindennapi életét (bányák, zúzdák, kohók felügyelete) a bocai bányamester (*Bergmeister*) irányította, míg a felmerülő jogi ügyek a bocai bányabíró (*Bergrichter*) hatáskörébe tartoztak. Utóbbtól a liptói bányabíróhoz, esetünkben Valentin Pristlhez lehetett fellebbezni. ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 1–10.

¹⁴ Péch Antal az alsó-magyarországi bányavárosokkal foglalkozó többkötetes monográfiájában azt írta, hogy a bányászati tisztviselők egyszerűen nem tudtak mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy a szomszédban nemesi tulajdonban lévő bányák üzemelnek. PÉCH, 1884, 278–279.

¹⁵ MNL OL, P 632 IV. Nr. 131.

A számos nehézség ellenére az 1550-es évek végére az Alsó-ausztriai Kamara a Magyar Kamarával közösen kidolgozott egy egységesnek mondható bányagazgatási koncepciót, amelynek egyértelmű célja a centralizáció és ezzel párhuzamosan a beszedhető jövedelmek növelése volt.¹⁶ Ez alól természetesen a liptói térség sem jelentett kivételt,¹⁷ ami ellen a vármegyei nemesség – érintett lévén a bányászatban – tiltakozott.¹⁸ Az államigazgatás kerekai – amint láttuk – igen lassan forogtak, így nem lehet azon csodálkozni, hogy noha már 1551-ben szó esett a birtokcsere lehetőségéről, annak jogi háttérét csak 1557 végén kezdték el vizsgálni. I. Ferdinánd ekkor bízta meg a Magyar Kamara tanácsát azzal, hogy nézzenek utána, milyen lehetőségei vannak az uralkodónak abban az esetben, ha egy magánföldesúri birtokon feltárt bányát kíván kincstári kezelésbe venni.¹⁹ Az ügy azonban tovább húzódott, még 1559 januárjában is a fentihez hasonló utasítást küldtek a Magyar Kamara tanácsosainak,²⁰ azonban az Erdélyben történt változások – Izabella királyné halála megcsillantotta az elvesztett tartomány visszaszerzésének reményét²¹ – egyszerűen felgyorsították az eseményeket. 1559 és 1560 fordulóján az Udvari Kamara és a Magyar Kamara közötti gyakori levelezés arra utalhatott, hogy a császári-királyi udvarban a liptói „ügy” gyors és hatékony lezárásában reménykedtek, az új jövedelemforrás pedig hatékonyan szolgálta volna az uralkodó Erdéllyel kapcsolatos ambícióit (is).²² A kamarák közötti levélváltás nyomán szépen kirajzolódik az uralkodó bocai bányászattal kapcsolatos terve. Elsőként is arra akarta kötelezni a Szent-Ivány családot, hogy egyrészt mutassa be azokat a kiváltságleveleket, jogbiztosító iratokat, amelyek alapján jogot formál a bocai területre és ezzel együtt az ott feltárt bányákra,²³ másrészt minden olyan jogi lehetőséget ki akart használni, amelyek révén a liptói köznemesi családtól megszerezheti az értékes földterületet. A Magyar Kamara tanácsosai nem voltak könnyű helyzetben, ugyanis I. Ferdinánd tőlük várta a megoldást a jogi helyzet tisztázására, véleményük szerint a precedensnek számító ügyet nem lehetett egyszerűen megoldani, több okból sem. Elsőként arra hívták fel az uralkodó figyelmét, hogy a Szent-Ivány családot nem lesz könnyű arra kényszeríteni, hogy bemutassa, azaz kiengedje a kezéből a kiváltságleveleit, a Liptóújvárat zálogban tartó Balassa Jánoshoz²⁴ pedig hiába fordulnának segítségért, utóbbi ugyanis azt

¹⁶ PAULINYI, 1980, 3–21.

¹⁷ MNL OL, P 632 IV. Nr. 139.

¹⁸ MNL OL, E 21 1560. 05. 24. fol. 15–18.

¹⁹ Uo. 1557. 10. 27. fol. 1–2.

²⁰ Uo. 1559. 01. 13. fol. 1–3.

²¹ OBORNI, 2003, 111.

²² ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 136–148.

²³ Talán nem véletlen, hogy Szent-Ivány János 1559 januárjában fivéreinek nevében is a Szepesi Káptalan elé járult, hogy átírassa a családnak még IV. László által adományozott bányászati kiváltságot tartalmazó eredeti oklevelet. MNL OL, P 632 IV. Nr. 141.

²⁴ A központi kormányzat több okból sem számíthatott Balassa János hathatós segítségére a bányagazgatási centralizáció végrehajtásában és a Szent-Ivány családdal szembeni fellépésben, noha a liptóújvári határ kapcsán szinte állandósult a két család közötti konfliktus. BáL v Liptó vármegye iratai, Protestationes Fasc. 4. Nr. 2, 8, 14. A bányavidéki főkapitány ugyanis több „fronton” is érdekelt volt abban, hogy a liptói ércbányászat igazgatásában ne történjenek radikális változások. Ebben leginkább az motiválhatta, hogy a bányászatban jártas, a gazdaság iránt érdeklődő főúrként maga is aktív részese volt a térségben folyó

állította, hogy ami lipitói vonatkozású irat elődjétől megmaradt, már felküldte Bécsbe, így nem tud semmi érdemlegeset mondani a Szent-Iványiak bányajogosítványaival kapcsolatban. Az uralkodó mozgásterét a bányászatot szabályozó jogi háttér rendezetlensége is erősen befolyásolja – írták jelentésükben –, az érvényben lévő országgyűlési határozatok és az egyes nemesi családoknak juttatott jogosítványok között igen komoly disszonancia húzódik.²⁵ Tovább bonyolította a helyzetet, hogy azt sem lehetett teljes határozottsággal kijelenteni, hogy a nemesek által üzemeltetett bányákkal kapcsolatos törvények közül melyek vannak érvényben,²⁶ mert a legutolsó rendelkezés – a II. Ulászló nevéhez köthető 1492. évi törvény – érvénytelenítette is, meg nem is a korábban hatályban lévőket.²⁷ A tanácsosok aggályukat fejezték ki két dologgal kapcsolatban. Egyrészt úgy vélték, hogy nem jó politika állandóan emlékeztetni a Szent-Ivány családot kiváltságaira, mert végül még a köteles rész (*urbura*) befizetését is megtagadják, másrészt az 1492-ben elfogadott törvénycikkelyt a bonyolult jogi helyzet ellenére valahogyan hatályon kívül kellene helyezni, mert nagymértékben megnehezíti a mindenkori magyar király helyzetét. Eszerint ugyanis a nemesi birtokon feltárt bányákat a birtokos kezén kell hagyni, a földesúrnak kizárólag urburát kell fizetnie a kitermelt érc után, míg az 1341. és 1486. évi artikulások még megadták annak a lehetőségét, hogy az uralkodó megszerezze az ásványkincsekben gazdag magánföldesúri birtokokat, birtokcsere, esetleg adásvétel útján.²⁸

A korábbi kamarai jelentésekből leszűrhető bizonytalanság ellenére 1560 márciusára a Magyar Kamara már egy pontokba szedett cselekvési tervet tárt az Udvari Kamara és a magyar király elé. A kamarai tanácsosok nem tértek el, vagy inkább nem tudtak eltérni az elmúlt évek „receptjétől”, miszerint egy uralkodó által delegált bizottság próbálja meg megoldani a bocai bányák ügyét és jusson konszenzusra a Szent-Ivány családdal. A bizottságba legalább két, a bányászatban is jártas kamarai tanácsost kellene delegálni, valamint – hogy a kiküldetésnek nagyobb súlya és szélesebb hatásköre legyen – Nagyváthy Antal királyi ítélőmestert.²⁹ Ezenfelül pedig az esztergomi káptalan

---

kitermelésnek. Bányarészesedéssel bírt, ahogy a későbbiekben látni fogjuk, valamint Liptóújvár területén érc után kutató vállalkozók rendre hozzá fordultak bányanyitási kérelmeikkel. Az itt nyitott bányák hasznából pedig, mint Liptóújvár zálogbirtokosát, tizenheted rész illette meg. Így érthető, miért sértette érdekeit a lipitói bányamesteri tisztség létrehozása és a Szent-Ivány család bányái megszerzésére irányuló kormányzati akarat. KÖSZEGHY, 2008, 121, illetve ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 230–231.

²⁵ ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 136–148.

²⁶ A tanácsosok nem véletlenül nem hivatkoztak a szakirodalom által sokszor az általános bányászati szabadság „megteremtőjeként” emlegetett 1523. évi 39. törvénycikkelyre, utóbbi ugyanis általánosságban rendelkezett mindennemű és rangú bányász jogairól, külön nem említve meg a nemesek ez irányú jogosítványait. Cj 1523/39.

²⁷ Ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg Mérey Mihály (személynök 1544–1562, későbbi nádori helytartó), akit 1560 telén kért fel I. Ferdinánd egy újabb, a Szent-Ivány családot érintő vizsgálatra. MNL OL, P 632 IV. Nr. 148. Mérey szerint az Ulászló idején elfogadott törvénycikkely nem érvénytelenítette a korábbi artikulusokat, legfeljebb kibővítette azok tartalmát. MNL OL, E 148 Fasc. 615. Nr. 25. Mérey karrierjére PÁLFFY, 2009, 14.

²⁸ ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 136–148.

²⁹ Nagyváthy Antal 1543-ban még dévényi várnagy volt, 1549-ben pedig már ítélőmester. GECSÉNYI, 1999, 77.

is küldje ki Liptóba legalább két emberét, akik tanúként lennének jelen a tárgyaláson.³⁰ A bizottság feladata elsősorban a Szent-Iványi birtokok határainak megállapítása lenne, vagy kiváltságlevelek bemutatása és vizsgálata, vagy határbejárás útján. Ezt követően fel kellene mérniük a birtokok jövedelmeit, az onnan befolyó bevételeket (kivéve a bányászatból származó javakat), hogy pontos képet kapjanak arról, milyen hasonló értékkel bíró birtokot tudnak a családnak felajánlani csereként. A kamarai tanácsosok kiemelték jelentésükben, hogy a Szent-Ivány család nem akadályozhatja meg a határok bejárását, sem a jövedelmek összeírását, legfeljebb az esztergomi káptalan előtt nyújthat be egy hivatalos tiltást. Ha a biztosok nem ütköznének nehézségekbe, akkor arra is kaphatnának felhatalmazást, hogy a káptalan képviselőivel közösen birtokcserét rögzítő megállapodást kössenek a családdal.³¹

Thorda Zsigmond és a Szent-Iványiak

A Magyar Kamara által javasoltakból nem minden pont valósult meg, leginkább a bizottság személyi összetételében mutatkozott meg a különbség, de nagyobb részt a magyar pénzügyigazgatási hivatal elképzeléseit valósították meg 1560 tavaszán. A Liptó-szentmiklósi kiküldött biztosok közé nem került be a királyi ítélőmester, de Nagyváthy hiánya nem volt feltűnő, mert komoly befolyással és szakmai tapasztalattal bíró szakemberek indultak el 1560 áprilisában a Szent-Ivány család birtokai felé: Thorda Zsigmond, Francisci Tamás és Wolfgang Hochenwart. A biztosok és kortársai közül kimagaslott a bizottságot vezető gyalui Thorda Zsigmond, aki amellet, hogy a Magyar Királyság gazdasági irányításának egyik kulcsfontosságú szereplője volt, Európa-szerte ismert humanistaként és hírszerző diplomataként is tevékenykedett.³² Az egyetemi tanulmányait Krakkóban, majd Wittenbergben folytató Thorda azt követően, hogy Révay Ferenc fiait nevelőként kísérte el itáliai tanulmányútjukra, vette el Werner György kamarai tanácsos lányát. Apósa kapcsolatai és természetesen széles körű műveltsége révén gyorsan bekerült a korabeli gazdaságirányítás vérkeringésébe, 1553-ban már nagybányai várnagyként működött. Ugyanebben az évben I. Ferdinánd kinevezte Thordát a felső-magyarországi jövedelemigazgatói tisztet betöltő, de immár öregedő apósa coadiutorául, azaz segédjéül.³³ Werner és Thorda a Magyar Kamara fennhatósága alatt, de nagyfokú önállósággal irányította Felső-Magyarország gazdasági életét: beszédették és adminisztrálták az innen származó jövedelmeket, ellenőrizték az itt működő hivatalnokokat, gondoskodtak a kassai katonaság ellátásáról. Folyamatosan figyelemmel kísérték az erdélyi és felső-magyarországi politikai eseményeket, különös tekintettel arra, hogy kik, mikor pártoltak át Izabella és János Zsigmond oldalára. Thorda Werner 1556 júliusában bekövetkezett halála után rövid ideig egyedül vitte az ügyeket, majd a király 1557. január 27-i rendeletével jövedelemigazgatóvá lépett elő, segédje pedig a korábban

³⁰ ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 269–274.

³¹ Uo.

³² A teljes életművet áttekinti és új adatokkal gazdagítja PÓKA, 2017, 411–462.

³³ SARUSTI KISS, 2008, 79; GECSÉNYI, 2008, 16.

is a Magyar Kamara kötelékében működő Pesthy Ferenc lett. Sokéves szolgálata jutalmaként Thorda 1560-ban vagy 1561-ben magyar kamarai tanácsosi címet nyert.³⁴

A Liptószentmiklósról kiküldött bizottság másik két tagja is igen sikeres karriert tudhatott maga mögött, Francisci Tamás – aki hasonló társadalmi közegből származott, mint Thorda Zsigmond – már 1536-tól kezdve a Magyar Kamara tanácsosaként szolgált,³⁵ sok éven át foglalkozott harmincadigazgatással,³⁶ I. Ferdinánd erdélyi uralma alatt pedig vezette a nagybányai bányakamarát.³⁷ Wolfgang Hochenwart kinevezését azontúl, hogy társaihoz hasonlóan kora elismert gazdasági szakembere volt,³⁸ az is indokolta, hogy már járt korábban a térségben, valamint ő vezette a beszercebányai rézvállalatot, I. Ferdinánd pedig az utóbbi intézmény alá rendelte a királybocai fiskális bányákat.³⁹

A biztosoknak adott királyi megbízólevél nyomára mind ez ideig nem tudtunk rábukkanni, de I. Ferdinánd 1560. április 17-én kelt, a Szent-Ivány családhoz intézett parancsleveléből kiderül, hogy a delegáltak ekkor már úton voltak. Az uralkodó szigorúan megparancsolta a család tagjainak, hogy minden tekintetben működjenek együtt Thordáékkal.⁴⁰ Az utóbbi kitétel nem igen valósult meg, ahogy a biztosok egymást követő levelei bizonyítják, ugyanis május első napjaiban több alkalommal is írtak a Szent-Ivány család tagjainak, hogy megidézzék őket Liptószentmiklósról, majd Királybocára, egyre keményebb hangnemben felszólítva őket kiváltságleveleik bemutatására.⁴¹ A család támasztotta akadályokon túl Francisci Tamás súlyos betegsége is komoly gondot okozott – ahogy Thorda Miksa főherceghez intézett levelében fogalmazott –, így két társának kellett folytatni a vizitációt.⁴²

Az uralkodó szabta feladat, ahogy az előzményekből is látszik, nem volt éppen egyszerű, nem véletlen, hogy a biztosok a kiküldetés eredményeit összefoglaló jelentésükben többször is leírták, hogy szorgalmasan és kitartóan próbáltak megfelelni I. Ferdinánd elvárásainak.⁴³ A részletes bizottsági beszámoló három egységre bontható, az elsőben a Szent-Ivány családdal a birtokbejárás megvalósítása és a kiváltságlevelek be-

³⁴ PÓKA, 2017, 411–462.

³⁵ GECSÉNYI, 2010, 15; EMBER, 1946, 131.

³⁶ Többek között KENYERES, 2003, 75.

³⁷ A nagybányai kamaraispáni tisztségről írta Werner György 1555-ben – éppen Francisci Tamás munkássága idején –, hogy a legbecsületesebb kamarai tisztviselő sem tudja úgy vezetni az intézményt, hogy az ne okozzon kárt a kincstárnak. Ezzel az érveléssel szeretne volna elérni, hogy Franciscit, aki már többször sikertelenül kérvényezte felmentését, visszahívják Nagybányáról. Lásd MNL OL, E 41 1555/Nr. 41.

³⁸ SARUSI KISS, 2004, 412. Hochenwart családja már több generáció óta részt vett a beszercei rézvállalat irányításában, ő maga a prefektusi tisztség elnyerése előtt szolgált stájer erdőmesterként, foglalkozott rézkereskedelemmel, majd átvette a rézvállalat vezetését Christoph von Konritztól. Utóbbi egyébként érdekelt volt a Szent-Ivány család területén feltárt bányákban. Családjára: MNL OL, DL 268797; karrierjére: ÖStA FHKA, GBÖ Bd. 65. fol. 69; ÖStA FHKA, GBU Bd. 387. fol. 34.

³⁹ EMBER, 1946, 350–355.

⁴⁰ MNL OL, P 632 IV. Nr. 143.

⁴¹ Uo. Nr. 145; 146; 147.

⁴² ÖStA HHStA, UA Specialia Fasc. 333. Konv. A–F. fol. 88–92.

⁴³ Hochenwart közvetlen felettesének, az Alsó-ausztriai Kamara tanácsának készített egy külön, német nyelvű jelentést bizottsági útjukról. A kísértőlevélben leírta, hogy a latin nyelvű jelentés – amit A jelzettel láttak el – Thorda Zsigmond munkája. A német nyelvű szöveg tartalmát tekintve nem sokban tér el a

mutatása körüli tárgyalásokat írták le, a másodikban következett a határbejárás és a birtokok felmérésének eredménye, az utolsó szakaszban pedig a bizottsági tagok birtokcserével kapcsolatos véleményét olvashatjuk el. Tanulmányunknak nem célja, hogy részletesen bemutassuk a Szent-Ivány famíliának a bizottsággal folytatott csatározását, ezzel kapcsolatban csak annyit emelnénk ki, hogy a család már magát a bizottság kiküldését is nehezményezte: a biztosok ottlétére úgy tekintettek, mint nemesi szabadságjoguk és kiváltságaik megsértésére. A jelentés szövegéből kiderül, hogy a biztosok nem maradtak adósaik, mert több alkalommal is határozott hangnemben kijelentették, nemesi privilégiumok ide vagy oda, ők az uralkodó megbízásából vannak itt, márpedig a király elhatározását senki sem vonhatja kétségbe. Mielőtt összefoglalnánk a jelentés többi részét, röviden ki kell térnünk a már sokat emlegetett, de eddig be nem mutatott, a Szent-Ivány családnak korábban juttatott bányajogosítványok mibenlétére. Legkorábbi bányászati kiváltságukat IV. Lászlótól nyerték el 1287-ben,⁴⁴ amely 1340-ben megerősítésre került.⁴⁵ Ennek értelmében Bogomér comes és leszármazottai Boca területén kereshettek aranylelőhelyeket és ki is termelhették azokat, a köteles rész megfizetése mellett. A családtagok ezenfelül hivatkoztak még a már korábban említett II. Ulászló idején hozott országgyűlési határozatra (1492:30. tc.). Birtokaikkal kapcsolatban egy III. András idejéből (1293) származó, pergamenre íródott, királyi pecséttel megerősített oklevelet tartottak irányadónak, amelynek záradékában pontról pontra leírták a Szent-Ivány család földjeinek határait. Utóbbit végül a biztosok is megnézhatték, igaz csak távolról, mert – ahogy írták – Szent-Ivány Benedek nem engedte ki a kezéből.⁴⁶

Azt követően, hogy a Szent-Ivány fivérek rájöttek, az ő érdeküket is szolgálja, ha hagyják dolgozni Thordáékat, megkezdődött a kezükben lévő javak felmérése. A biztosok három dolgra voltak kíváncsiak: a birtokok pontos határait, a Szent-Ivány család kezén lévő falvak számára, az ott élő lakosság pontos nagyságára, valamint az innen befolyó jövedelmekre és hasznokra. A bányászattal foglalkozó terület – Szentivánboca és környéke – akárcsak 1549-ben, most is kimaradt az összeírásból. Thorda Zsigmond és Wolfgang Hochenwart a kitűzött célokat végül elérték, pontosan leírták a birtokhatárokat földrajzi nevek – leginkább folyók – segítségével, majd felmérték a Szent-Iványiak falvait (Szentiván, Magyarfalu, Németporuba, Porupka). Ezzel kapcsolatban megjegyezték, hogy a Szent-Ivány rokonság igen népes, ugyanis idősebb Szent-Ivány Mihálynak hét fia volt.⁴⁷ Azt követően, hogy a két idősebb meghalt, a család újabb osztályt tett, amelynek értelmében Szent-Ivány Benedek, valamint Rafael családja kapta a javak egyik felét, a másik felén pedig osztozott a többi testvér.⁴⁸ Ha az 1549-ben készült összeírás adatait – lásd az *I. ábrát* – összevetjük az 1560. évből származókkal, markáns

részletes latin írástól, Hochenwart a tárgyalások leglényegesebb momentumait emelte ki, amelyek fontosak lehetnek a döntéshozatal folyamán. MNL OL, E 148 Fasc. 615. Nr. 22. fol. 1–11.

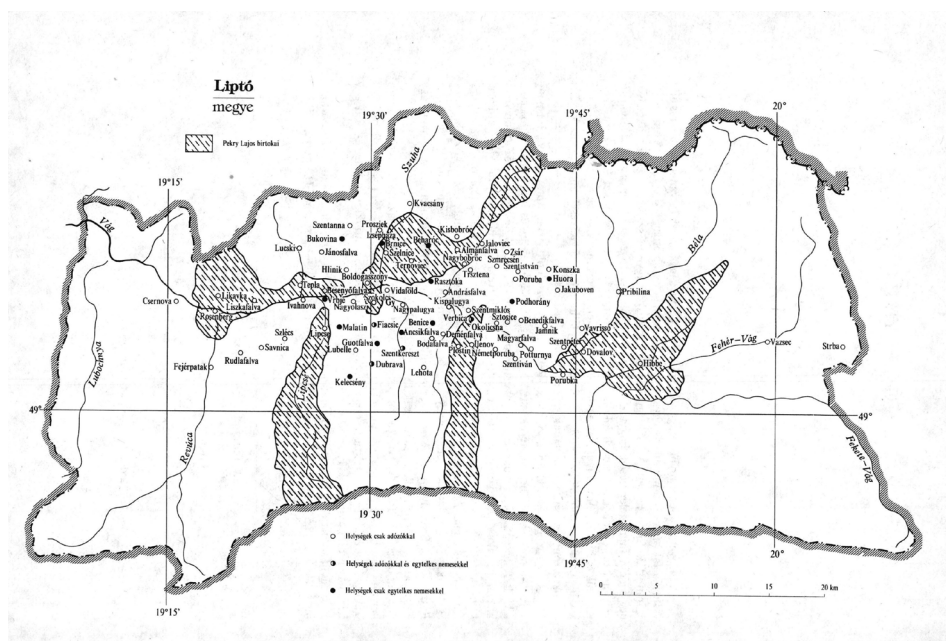
⁴⁴ BORSA, 1988, Nr. 14.

⁴⁵ Uo. Nr. 38.

⁴⁶ Uo. Nr. 15.

⁴⁷ ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 52.

⁴⁸ MNL OL, P 632 IV. Nr. 140.

1. ábra: Liptó vármegye települései 1549-ben (Maksay, 1990, 472.)

eltérést nem tapasztalhatunk, a Szent-Ivány család nagyjából ugyanazon falvakban volt birtokos.⁴⁹

A bizottsági jelentést záró rész, amelyben a biztosok a birtokcseréről, a Szent-Ivány család helyzetéről fejtették ki véleményüket, több szempontból is tanulságos. Egyrészt felvázolják a bocai bányákkal kapcsolatos jövőbeli lehetőségeket, másrészt kifejtik a kincstári és nemesi kézen lévő bányászat közötti legfőbb különbségeket. A bocai bányavidék kiváló adottságokkal bír – írják –, gazdag vízben és fában, a bányászathoz szükséges két legfontosabb természeti erőforrásban, így nem látták akadályát, hogy tíz éven belül Királyboca a térség vezető, tőkeerős bányavállalkozókat vonzó bányavárosává nőheti ki magát. A fejlesztésnek azonban komoly akadálya lehet a Szent-Ivány család tevékenysége, akitől – folytatják a biztosok – az uralkodó nyugodt szívvel elvehetné a birtokaikat kárpótlás nélkül, hiszen a magánbányák fenntartásával, a kamarai bányamester negligálásával folyamatosan megsértik a hatályos törvényeket, ezzel nem kis bosszúságot okozva az uralkodónak. A biztosok szerint az lenne a jó tárgyalási stratégia, ha első körben megijesztenék a családot a kárpótlás elmaradásának lehetőségével, így a későbbiekben lesz miből engedni és kegyet gyakorolni, azaz nem az összes birtokot kell elcsatolni, kizárólag a bányászat szempontjából értékesebbeket (Szentivánboca, Porupka). Vélemé-

⁴⁹ Liptó vármegyében igen magas volt a helyben maradók aránya, a kis- és középnemesi birtoktestek nem sokat változtak az évtizedek folyamán. Uo. 9.

nyük szerint a birtokcsere gazdasági szükségességét indokolja a kincstári és földesúri bányagazdálkodás közötti különbség. Előbbi megteremti a fejlődés lehetőségét, hiszen biztosítja a szabadságot és egyenlőséget (*libertas, aequalitas*), ez pedig további újítások motorja lehet a jövőben. Ezzel szemben a nemesi gazdálkodás nem szenvedheti a törvényeket, az uralkodó jogait és a bányászok szabadságait sem, így amíg a bocai völgyben nemesi bányák is működnek, nem lehet számítani nagymérvű magánberuházásokra.

Nem egyszerű feladat megítélni – a jelentés szakmai megalapozottságát szem előtt tartva –, hogy a biztosok jogosan festettek-e ilyen sötét képet a lipthói nemesi családokról. Feladatuk jellegéből fakadóan elsősorban uralkodójuk érdekeit kellett kiszolgálniuk, és javaslataikkal lehetőséget teremteni arra, hogy növelni lehessen a kincstár bevételeit. A Szent-Ivány család szemszögéből vizsgálva a bizottság munkáját, valamint az azt megelőző éveket, a kezükben lévő bányák jövője nem festett éppen rózsásan, ugyanis az előtt, hogy a központi kormányzat felfigyelt volna a bocai térségre, ők már régóta folytattak bányászati tevékenységet, nagy valószínűség szerint a törvényes keretek között, kapcsolatban álltak a közeli alsó-magyarországi bányavárosok vállalkozóival.⁵⁰ Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kezükben lévő birtokokon – ezt egyébként a biztosok is megerősítették – nemigen lehetett mezőgazdálkodási tevékenységet folytatni, így jószerivel a család egyetlen bevételi forrása a bányászatból származó haszon volt. Komoly riadalmat válthatott ki körükben, hogy az uralkodó kinevezett egy lipthói bányamestert, majd pedig a királybocai bányák élére is saját kamarai tisztviselőt állított.⁵¹ A központosítástól való félelem azonban korainak bizonyult, ahogy ez az alábbiakból kiderül.

A jelentés utóélete

A bizottság kiküldését megelőző komoly döntéselőkészítő folyamatot, valamint a kiváló szakmaisággal megírt jelentést látva jogosan gondolnánk azt, hogy Thordáék távozása után a központi kormányzat egy kisebb középbirtokos nemesi családdal szemben végbe tudta vinni akaratát, azonban ez nem így történt. A „Szent-Iványi ügy”, ahogy egy kamarai jelentés fogalmazott 1578-ban,⁵² elhúzódásában minden bizonnyal szerepet játszott az a tény is, hogy a Liptó vármegyei nemesség teljes mellszélességgel kiállt a soraiba tartozó család mellett,⁵³ de a végső döntés mégiscsak a kormányzat kezében volt. Az már a Thorda-bizottság jelentéséből is egyértelműen látszott, hogy nem lehet olyan egyszerűen egységesíteni a lipthói bányászatot, így az uralkodó 1560 decemberében újabb bizottságot küldött ki Mérey Mihály személynök és Bornemisza Pál püspök személyében,⁵⁴ de ez a tárgyalás sem zárult eredményesen.⁵⁵ I. Ferdinánd tervei között

⁵⁰ MNL OL, P 632 IV. Nr. 129, 130.

⁵¹ Uo. Nr. 139.

⁵² ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 381.

⁵³ MNL OL, E 21 1560. 05. 24. fol. 15–18.

⁵⁴ MNL OL, P 632 IV. Nr. 148.

⁵⁵ MNL OL, E 21 1566. 02. 24. fol. 4.

szerepelt az is, hogy az országgyűlés elé viszi az ügyet,⁵⁶ de erre az ő életében már nem került sor. I. Miksa pedig végül az eredeti tervektől merőben eltérő, a nemesi bányagazdálkodással szemben igen megengedő javaslatot terjesztett a rendek elé, amelyet azok természetesen elfogadtak, így a Szent-Ivány család az urbura befizetése mellett megtarthatta bányáit és újabbakat is nyithatott.⁵⁷

Befejezésként megemlítenénk, kapcsolódva a forrásközlés témájához, hogy I. Ferdinánd ércbányászattal kapcsolatos politikája nem mondható éppen sikeresnek. Azontúl ugyanis, hogy 1548-ban az augsburgi szerződés révén Mária királynétól megkapta az alsó-magyarországi bányavárosokat,⁵⁸ nem tudta uralmát kiterjeszteni a teljes lipthói bányavidékre, és ezzel egy időben hiába próbálkozott azzal is, hogy a felső-magyarországi bányákat, amelyek nagyrészt ugyancsak magánföldesúri kezelésben voltak, a kincstárhoz csatolja, és a felső-magyarországi urburafelügyelői tisztség létrehozása sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: általában nem sikerült beszédni az urburát.⁵⁹ Egyedüli sikere, hogy a vasbányákkal bíró murányi uradalmat megszerezte.⁶⁰

A forrás jellemzése

Az 1560. május 16-án kelt beszámolót jelenleg a Magyar Kamara archívumában, a *Relationes commissariorum regionum* fondban őrzik, melynek neve is mutatja, hogy nagyrészt 16–17. században készült kamarai bizottsági jelentések kerültek ide. A kötetbe kötött jelentés mellékletekkel 73 oldalt tesz ki, a négy tematikus egységből három latin, egy pedig német nyelven íródott. Jelentőségét, azon túl, hogy a szöveg a humanista latinitás jegyeit hordozza, természetesen a témája és a kivitelezése adja. Az igazgatástörténettel foglalkozó kutató számára a kamarai jelentések átolvasása sokszor a szükséges rossz kategóriájába tartozik, mert a legtöbb esetben hosszadalmas, rengeteg ismétlést tartalmazó szövegekkel találkozunk; egy-egy frappánsan megfogalmazott, a későbbiekben zsinórmértékként használható beszámoló üde kivételnek számít. Az itt közlésre kerülő forrás az utóbbi kategóriába sorolható be, egyrészt elkalauzolja az olvasót egy kevésbé ismert régióba, másrészt nem csak száraz szakmai megállapításokat tartalmaz; a biztosok ugyanis ki-kiszólnak a szövegből, néhol ironiával (remek példa erre Litway Tamás újbírói várnagy jellemzése), néhol őszinte dühvel (a Szent-Ivány család makacs ellenállása a privilégiumlevelekkel kapcsolatban).

A forrás átírásában alapvetően a humanista helyesírás szabályait követtük (a két pontos y-t a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően ii betűkre cseréltük, a szó elején j hangértéken álló i betűt j betűvel írtuk, az u, illetve v betűket hangértéküknek megfele-

⁵⁶ Uo. 1561. 01. 15. fol. 1–3.

⁵⁷ MOE VI. 120. (1574:19. tc.).

⁵⁸ KENYERES, 2003, 81.

⁵⁹ MNL OL, E 41 1553/Nr. 8, 36; GERGELY, 2002, 20–21, 28–29, 90–91.

⁶⁰ HECKENAST, 1991, 90.

lően jelöltük).⁶¹ A rövidítéseket külön jelölés nélkül oldottuk fel. A személy- és a földrajzi nevek átírásánál pedig próbáltunk betűhívek maradni (ebben az esetben megtartottuk két pontos y-t), leginkább ami a Szent-Ivány család korabeli névváltozatait illeti (Schwetzanski, Schwethoianzký).⁶²

Forrás

(MNL OL, E 137 Fasc. 2. Nr. 1.)

[széljegyzet: A]

Relatio commissariorum ad Boczam de mandato Sacratissimae Caesareae ac Regiae Maiestatis delegatorum Thomae Francisci, Wolphgangi Hohenwarteri, et Sigismundi Tordae super tractatione cum nobilibus de Zent Iwan de bonorum, in quorum territorio Bocza continetur commutatione, item super inspectione Boczae et perlustratione metarum, silvarum ac possessionum in comitatu Liptoviensi sitarum, ad quas Bocza pertinet, et conscriptione in eis colonorum proventuum ordinariorum, atque aliarum utilitatum.

Thorda Zsigmond, Francisci Tamás és Wolfgang Hochenwart jelentése a Szent-Ivány családdal folytatott tárgyalásokról, a család birtokában lévő falvakról és azok jövedelmeiről. 1560. május 2. és 9. között folyt a határbejárásról szóló vita a biztosok és a családtagok között, amelybe a szomszédos nemesi családokat, valamint a vármegyei tisztikart is bevonták. A közeli Liptóújszék várnagya, Litway Tamás több alkalommal is kimentette magát, noha a biztosok felszólították az együttműködésre. A Szent-Iványi fivérek felhívták a biztosok figyelmét arra, hogy a körbejárandó birtokok nagy része vadregényes tájon fekszik, sok rabló tanyázik a rengetegben, Thorda Zsigmond és Wolfgang Hochenwart ennek ellenére a fiatalabb Szent-Ivány fiúk és a szomszéd nemesek társaságában pár nap alatt felmérték a birtokokat. Jártak többek között Szentivánon, Magyarfaluban, Porupkán, Németporubán. A jelentés végén pedig összegezték véleményüket. Úgy vélték, hogy az előzetes tervet, miszerint a család összes birtokát kincstári kezelésbe vegyék, nem érdemes követni, mert a Szent-Iványiak kezén lévő települések közül elsősorban Boca és Porupka az igazán értékes, itt lehetne jó jövedelmezésű bányákat kiépíteni. Utóbbi jellemzésénél kiemelték, hogy jó helyen fekszik, a szepességi városokból lehet élelmiszert behozni a munkásoknak, és szemmel lehet tartani a környező bányásztelepüléseket. Mondandójukat azzal zárták, hogy

⁶¹ Az átírásban iránymutatóul az alábbiak szolgáltak: OBORNI, 2000; FAZEKAS, 2000. A szóközöpi j hangértéken álló i betűt minden esetben megtartottuk (pl. Maiestas, praeiudicare).

⁶² A Szentiván névalak, a Zentiwan formula a 16. század végén kezdett el általánossá válni. MNL OL, E 21 1578. 07. 20. fol. 118. Schwetzanski, illetve Schwete Janszki névváltozat Eckhardt Sándor véleménye szerint a Szent-Iványi szláv alakja. ECKHARDT, 1943, 240.

nemcsak a két fenti települést lenne érdemes kamarai kezelésbe vonni, hanem Királylehotát is, ahol ugyancsak értékes lelőhelyek találhatók, valamint felvetették annak lehetőségét, hogy a bányászat előremozdítása érdekében váltsák vissza a Balassa Jánosnál zálogban lévő liptóújvári birtoktestet.⁶³

Sacratissima Catholica et semper Augusta Caesarea et Regia Maiestas Domine Domine clementissime.

Cum dignata esset Sacratissima Vestra Maiestas nos humillimos servitores suos commissarios delegare, ad agendum cum nobilibus Swethoianzký, ut possessionem in cuius metis minera Bocza continetur, vel pretio Maiestati Vestrae Sacratissimae venderent, vel aequivalentibus bonis permutarent, et ad perlustrandas metas eiusdem possessionis, territoria, sessiones populosas et desertas, et census atque proventus ordinarios conscribendos, nos pro fidei nostrae obligatione proque humillimae subiectionis vinculo, mandato Maiestatis Vestrae Sacratissimae ad minimum usque punctum quoad eius fieri potuit nos, summis conformavimus.

Elegimus autem locum ubi fundamenta negotii cum dictis nobilibus tractaremus, Sanctum Nicolaum,⁶⁴ quod oppidum situm est in medio comitatus Liptoviensis, hunc enim locum ad actiones nostras accomodatissimum duximus. Quia et nobiles Swetoianzky prope sunt ad id oppidum, et caetera nobilitas in circuitu habitat.

Appulimus in id oppidum secunda die Maii, intellecto autem, quod nobiles de Zenth Iwan essent in Bocza congregati cum caeteris omnibus, qui in illis fodinis partes obtinent, misimus illico ad eos literas, quibus eos Sacratissimae Maiestatis Vestrae nomine hortati sumus et monuimus, ut postridie, id est tertia Maii adessent in Sancto Nicolao, et mandata ac voluntatem Sacratissimae Maiestatis Vestrae ex nobis audirent atque intelligerent. Quoniam nos Sacratissima Maiestas Vestra certo in negotio ad eos delegavisset.

Ad tertiam Maii a meridie dicti nobiles de Zent Iwan advenerunt. Nos eorum obedientiam primum nomine Sacratissimae Maiestatis Vestrae approbavimus. Deinde praemissa praefatione gratiae Sacratissimae Maiestatis Vestrae, et exhibitis literis credentiae,⁶⁵ eos dimisimus, ita ut postridie ad nos redirent, accepturi totum negotium. Quarta die Maii mane de capite totius negotii cum eis egimus, nimirum ut possessionem in cuius metis Bocza est, per cambium, ut vocant, seu permutationem aequivalentium bonorum Maiestati Vestrae Sacratissimae sponte ac lubentes cederent, aut pretio venderent.

Ad eam actionem adhibuimus profecto studium singulare, diligentiam exquisitam, fidem summam, curam et sollicitudinem ingentem prudentiam tantam, quanta ex Dei benignitate nobis est insita, usum mediocrem et artem prudentiae comitem. Recensuimus

⁶³ Liptóújvár visszaváltásának terve már korábban is előkerült a kamarai levelezésben, többek között Wolfgang Hochenwart is írt ennek lehetőségéről egy korábbi jelentésében, amikor Walter Merckkel járta be a liptói bányavidéket. ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 13–16, 17–18.

⁶⁴ Liptószentmiklós (ma: Liptovský Mikuláš, SK).

⁶⁵ A biztosok megbízólevele mind ez idáig nem került elő.

vetusta decreta divorum Hungariae regum, nominatim autem Ludovici et Matthiae.⁶⁶ Interpretati sumus commodè etiam Wladislai regis decretum.⁶⁷ Enumeravimus damna, quae a nobilibus Maiestas Vestra Sacratissima accipit. Ex ea fodina, cum sit contigua ditioni Maiestatis Vestrae Sacratissimae Lipchiensi,⁶⁸ item neglectam urburarum solutionem⁶⁹ a tot annis, item taxationem indignam, qua a Maiestate Vestra Sacratissima ipsi hactenus decimam septimam partem exegerunt, cum secundum omnia decreta ipsi teneantur urburae coronae solvere. Item quod nec magistrum montium Sacratissimae Maiestatis Vestrae admiserunt, nec ordinationes et leges montanas acceptarunt. Induximus ex his merito et jure optimo Sacratissimam Maiestatem Vestram potuisse eis fodinas et bona eorum omnia sine ulla compensatione auferre propter inobedientiam. Sed Sacratissimam Maiestatem Vestram tanquam Christianum Imperatorem et regem decrevisse pie et paterne cum eis agere, et pro bonis eorum aequivalentia aut etiam fructuosiora bona eis conferre, ut perpetuo Maiestati Vestrae Sacratissimae gratias essent acturi, Maiestatem Vestram Sacratissimam semper hactenus libertatem, jura et privilegia eorum eis defendisse et conservavisse. Ita deinceps facturam, et uberiore longe eos clementia profecturam. Denique si nolint acquiescere piis admonitionibus Maiestatis Vestrae Sacratissimae, Maiestatem Vestram constitutum habere, ut omnino procedat ad Bocza, et bonorum occupationem, eo quod jus suum et coronae negligere nullo pacto velit. Quamobrem dent responsa apta et consentanea clementiae erga se Maiestatis Vestrae, et suae vicissim erga Maiestatem Vestram Sacratissimam fidei atque obedientiae. Argumenta singula enumerare nimis longum esset, et Maiestati Vestrae Sacratissimae taediosum, sed ea in alio libro, ubi singula acta et processum omnem conscripsimus, particulariter continentur. Sicut etiam aliae res pleraeque quas hic referre non fuit necesse.

His auditis et intellectis mandatis et postulatis Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis Vestrae, nobiles petierunt, ut scripto eis ea exhiberemus. Nos vero id nequaquam fieri posse diximus, eo quod in mandatis non haberemus, ut scriptis ultro citroque cum eis contenderemus. Eos accepisse jam et intelligere voluntatem et postulationem Sacratissimae Maiestatis Vestrae. At illi missis praecipuis nobilibus aliquot, qui una cum ipsis venerant iterum atque iterum supplices nos interpellarunt, ut scripto eis traderemus ea, quae verbis proposueramus, eo quod nec articulos actionis nostrae recordari possent. Ita nos illis secedere jussis diligenti et matura inter nos deliberatione habita conclusimus propositionis nostrae summariam quandam copiam eis faciendam esse propter has causas, ne dicerent, responsionem sibi esse impossibilem, cum propositionem nostram

⁶⁶ Az 1351. évi 13., illetve az 1486. évi 59. törvénycikkelyre utalnak. Az uralkodónak jogában áll azon birtokokért csereterületeket felajánlani, amelyeken érc fordul elő, de dönthet úgyis, a nemesek kezén hagyja a birtokokat, és az urburát szedeti be.

⁶⁷ A II. Ulászló uralkodása alatt hozott 1492. évi 30. törvénycikkelyre utal a szöveg. Eszerint a nemesi birtokokon található bányákat a földesúr kezén kell hagyni, de ezért cserébe az urburát be kell fizetni.

⁶⁸ Németlipcse (ma: Partizánska Ľupča, SK).

⁶⁹ Az uralkodó azért cserébe, hogy engedélyezte az ércek utáni szabad kutatást, bizonyos, az ércbányászathoz kapcsolódó jogokat fenntartott magának. Idetartozott az urbura vagy köteles rész, az aranybányák után tízed-, ezüst és egyéb fémek után nyolcadrészt kellett fizetni. WEISZ, 2008, 151. A 16. század közepén az urbura beszédése komoly gondokat okozott a központi kormányzatnak. MAKSAJ, 1959, 835.

memoria complecti non potuerint, et ad celeriore executionem commissionis accomdatum vidimus, ut cito concluderent, et ad certitudinem aptius iudicavimus, ut vicissim ipsi scripto responderent quam conditionem eis tulimus. Articulos igitur eis summarios porreximus, in quibus praecipua rei capita perstrinximus, quos litera A signatos huc adiunximus.⁷⁰

Eos articulos cum nobiles acceperint, missis ad nos Michaelē Ban,⁷¹ Georgio Paludio,⁷² et notario sedis, petierunt a nobis, ut spatium ipsis ad deliberandum idoneum concederemus. Nos veriti vafritiem nobilium, ne praetextu tempus extrahere niterentur, nullum longius tempus eis dedimus, sed iussimus eos mane respondere. At cum eisdem remissis internunciis fratres nos orarent per Deum Vivum ut saltem crastinam diem, totam id est Dominicam Iubilare sibi ad deliberandum largiremur. Eo quod res sua ageretur ardua, in qua difficile esset tanto Imperatori et Regi subito respondere, et quod essent viduae relictae, et liberi orphanī duorum fratrum demortuorum, quibus bona ea pro rata parte competant, his insciis ipsos aliquid concludere nefas esset. Visa eorum perturbatione, et causis iustis, indicatis item ne postea dicere possent, nec iustum tempus consilio capiundo esse concessum, dedimus eis totam Dominicam sequentem Iubilare, et matutinam partem feriae secundae, ita ut ea die ante prandium certa nobis responsa scripto redderent. Quod si eum terminum negligerent, aut minus ex sententia Sacrae Caesareae ac Regiae Maiestatis Vestrae responderent, diximus eo casu nos habere aliam instructionem.

Sexta die Maii id est feria secunda post Dominicam Iubilare nobiles haec nobis responsa scripto porrexerunt, quae hic litera B. signata annexa in specie reperientur.⁷³

Ad ea responsa nihil nos disputaturos diximus neque scripto cum eis certaturos, tantum ad ultimum articulum necessarium esse nos respondere, ubi igitur orarent ne ad locum accederemus, sed actionem suspenderemus donec ipsi Sacratissimam Maiestatem Vestram convenirent. Retulimus nos contra et extra mandatum nihil facturos, nec licere

⁷⁰ Későbbi bejegyzésként oldalt feljegyezve: A. A jelzéssel magát a jelentést látták el.

⁷¹ Bán Mihály családja rokonságban állt a Szent-Ivány családdal, a közös ős Lőrinc/Lauren comes fia, Bogomér comes. Bogomér comes tekintélyes vagyont hagyott népes leszármazottaira, öccsével, Szerafinnal az 1280-as évekre megszerezték Liptó megye keleti felén szinte az egész Tatra alji részeket, Hibbe kivételével. GYÖRFFY, 1998, 50. Az 1268. évi osztályt követően Bogomér fia, Bogomér kapta meg Nádasdot (Tresztenát), innen ered a család előneve. SZLUHA, 2000, 60–62. A 16. században a vármegyei tisztséget betöltő középbirtokos nemességhez tartozott a Bán család, az 1549. évi összeírás szerint 12 jobbágyportával és 10 pusztatelekkel bírt Jaloviec, Strba, Tresztana, illetve Vazsec településeken. MAKSAI, 1990, 460. Bán Mihály 1553–1554 folyamán Liptó vármegye alispánja volt, ekkor több alkalommal is tiltotta a Szent-Ivány családot a közös birtokban lévő területek használatáról. LÁLV SzeKlv, Jkvek, Prot. III. fol. 5r–5v.; fol. 6v.

⁷² A Paludio névalak az ugyancsak középbirtokos Palugyay családot rejti, a család feje Palugyai György volt, aki Almánfályn egy teljes jobbágyportával rendelkezett, míg a család több tagja Lubelle, Bodafalva, Kispalugya és Szentkereszt településeken volt birtokos. Utóbbi három településen a családnak 1549-ben 18 egész telke volt. MAKSAI, 1990, 460. A családból többen töltötték be ekkor az alispáni tisztséget, a 17. század második felében pedig a Magyar Kamaránál vállaltak állást. SZLUHA, 2008, 494. A legsikeresebb közülük idősebb és ifjabb Palugyay Gábor volt, előbbi pénztárnokként szolgált, utóbbi pedig tényleges kamarai tanácsos lett. FALLENBÜCHL, 2002, 228.

⁷³ Későbbi bejegyzésként oldalra feljegyezve: B.

nobis aliter disponere quicquam, quam Sacra Caesarea ac Regia Maiestas Vestra de consilii sui sententia disposuerit. Ostendimus autem eis articulum mandati regii, quo jubebamur metas perlustrare et cuncta censere ac conscribere, etiam si ipsi non adsentirentur postulationi Sacratissimae Maiestatis Vestrae, quo maius pondus accederet negotio ex autoritate mandati. Ostendimus etiam articulum instructionis eodem fine, in eandem sententiam scriptum.

Ac nonnulla obiecta eorum diluimus, ubi aiebant pro auro ad Cameram oblato solutionem non esse factam, id eo evenisse, quod tarde aurum obtulerant post cementum, certam tamen solutionem responsuram, ubi urburas a se redditas adfirmabant, docuimus quod eas non reddidissent, neque ullas ordinationes admittere voluissent.

His actis vicecomitem Christophorum Poturnai⁷⁴ vocavimus ac nomine Sacratissimae Maiestatis Vestrae hortati sumus, et requisivimus serio, ut omnes nobilibus de Zent Iwan vicinos et commetaneos citaret ad perlustrationem finium ac metarum Bocza et Zenth Iwan, et ad confessionem de territoriis, agris, silvis, censibus ac proventibus ordinariis bonorum, quae illis metis terminarentur. Quam ad rem commode et cum vigore perficiendam exhibuimus ei praeceptorias literas spectabilis et magnifici domini palatini,⁷⁵ quibus jubebantur omnes comparere vicini et commetanei nobiles ac plebei et de interrogatis respondere, ac juxta fidem Deo debitam, veritatem fateri. Detulit vicecomes promptum studium, fidelitatem et obedientiam, seque id alacriter perfecturum recepit.

Ea re cognita accesserunt nobiles de Zent Iwan et multis testati sunt se fuisse semper fideles Sacrae Caesareae ac Regiae Maiestati Vestrae et fore semper ad spiritus et vitae effusionem, pro ea obedientia ac fidelitate ab initio suscepta atque instituta liberum nobis fecerunt, vellemus ire nec ne, in locum ipsum et metas perlustrare ac cuncta scrutari atque aestimare. Rogarunt tantum summopere ut supersederemus tantisper, dum Sacratissimam Caesaream et Regiam Maiestatem Vestram convenirent. Diximus eos intelligere aliud nobis decernere non licere, quam quod Sacratissima Maiestas Vestra semel decreverit. Caeterum obedientiam eorum gratam esse futuram Sacratissimae Maiestati Vestrae nec esse aliam viam, qua sibi consulant, praeter subiectionem.

⁷⁴ Pottornyay család ugyancsak a középbirtokos, tisztségviselő nemesi familiák közé tartozott, Pottornyay István az 1549. évi összeírás szerint Jamnik, Pottornya, Szentpéter és Vavrissó településeken volt birtokos, összesen 15 jobbágyportával bírt. MAKSAI, 1990, 460. Rokonságban álltak a Szent-Ivány, Pongrácz, Szmrécányi és Bán családokkal, ősük Lőrinc comes fia, Szerafin, Bogomér comes testvére. SZLUHA, 2000, 618, illetve GYÖRFFY, 1998, 50. A 17. század második felében, hasonlóan a Palugyayakhoz, a familia több tagja is a pénzügyigazgatásban helyezkedett el. FALLENBÜCHL, 2002, 251–252.

⁷⁵ Nádasdy Tamás nádor (1554–1562) parancslevele, amelynek segítségével össze tudták hívni a szomszédos nemesi családokat, valamint a környező várak vezetőit, tisztségviselőit. A nádori parancslevélre többek között: IVÁNYI, 1991, 19.

Nos sperare Sacratissimam Caesaream ac Regiam Maiestatem Vestram fidei et obedientiae eorum rationem habituram, nos quoque eorum studium et fidem Sacratissimae Maiestati Vestrae domino nostro clementissimo commendaturos.

Jussimus autem vicecomitem exhibere literas spectabilis ac magnifici domini palatini praeceptorias magnifico domino Joanni Balassae⁷⁶ ante omnes alios, quem in arcem Uywar⁷⁷ venisse audiebamus, ad quem nos quoque nostras dedimus literas, monentes eum ut adesse vellet in tanto servitio Sacratissimae Caesareae ac Regiae Maiestatis Vestrae, cum fines essent communes, ne quid detrimenti Sacratissima Maiestas Vestra caperet ex eius absentia. Eo vero absente literas castellano eius Thomae Litwai⁷⁸ tradi jussimus, ac monuimus nobiles de Zent Iwan, ut ipsi quoque in Bocza adessent.

Die septima Maii ad Boczam ivimus eodem die ex Bocza scripsimus ad vicecomitem, ut officio suo satis faceret, et videret quomodo se gereret erga Sacratissimam Vestram Caesaream Augustam Maiestatem. Scripsimus etiam ad castellanum arcis Uywar ne deesset servitio et commodo Sacratissimae Maiestatis Vestrae. Scripsimus ad nobiles de Zent Iwan, ut crastina luce bene mane adessent.

Quia eorum res ageretur, si quid detrimenti per negligentiam caperent, ne nobis adscriberent. Nos enim juxta mandata domini nostri clementissimi processuros. Hi rescripserunt eadem nocte, se postridie venturos cum argumentis et probationibus juris sui, a vicecomite et castellano nihil responsi accepimus.

Octava die Maii hora tarda diei venerunt ad Boczam Benedictus Joannes, Georgius, Christophorus,⁷⁹ Petrus et alter Joannes Casparis filius,⁸⁰ de Zent Iwan, et una cum his

⁷⁶ Balassa János az 1550-es években sikeres karriert tudhatott magáénak, I. Ferdinánd 1552-ben nevezte ki zólyomi kapitánynak, illetve ekkor lett Zólyom vármegye főispánja is. 1553-ban az uralkodó teljhatalmú biztosaként utazott Erdélybe. 1554-ben kapta zálogba Liptóújívárat a hozzá tartozó kilenc településsel együtt. Kőszeghy Péter véleménye szerint a liptóújívári birtoktest megszerzése az egyik legfontosabb esemény volt a főúr életében. KŐSZEGHY, 2008, 65–71. A szerződés feltételei között szerepelt, hogy Balassa kizárólag a várat és annak tartozékait kapta meg, de a környéken fekvő bányákat nem. WENZEL, 1880, 317–318. 1555-ben lett bányavidéki főkapitány, tisztségét 1562 áprilisáig, a súlyos szécsényi vereségig viselte. KŐSZEGHY, 2008, 71–76.

⁷⁷ Liptóújvár (ma: Liptovský Hrádok, SK).

⁷⁸ Litway/Litwai Tamás Balassa János újívári várnagya volt. A biztosok nem voltak róla jó véleménnyel, erőszakos, barbár emberként jellemezték. Hírnevére valószínűleg rá is szolgált, többek között vámot állított fel Hibbe mellett, ahol megadóztatta a Szepességből a bányák irányába tartó különböző szállítmányokat. Aki nem tudott fizetni, annak lefoglalta az áruját. WENZEL, 1880, 212–214.

⁷⁹ Idősebb Szent-Ivány Mihály fiai.

⁸⁰ Idősebb Szent-Ivány Mihály unokája.

Petrus Pangracz,⁸¹ Caspar Kyzzel,⁸² Nicolaus Andreansky, Joannes Detrichus,⁸³ Michael Okolianzky⁸⁴ Laurentius literatus sedis notarius,⁸⁵ qui omnes in fodinis partes obtinent.

Venit eodem die Thomas Vitalis iudex nobilium.⁸⁶ Venerunt ex pago Lehota nobiles Jacobus Gyegynzky,⁸⁷ Melchior Lehoczky, Ladislaus Lehoczky⁸⁸ citati per iudicem nobilium literis palatini praeter hos nemo extitit citatus ad metarum demonstrationem. Tanta fuit negligentia vicecomitis et iudicis nobilium cum triduo ante eos requisivissemus, et praeceptorias palatini literas eis tradidissemus, ut confestim omnes earum vigore adesse

⁸¹ A Pongrácz család kiemelkedett a lipitói középnemességből, a 16. század közepén már jó úton haladtak a báróság felé – írta Maksay Ferenc. Az 1549. évi összeírás szerint 27 jobbágyportájuk és 7 pusztatellük volt Andrásfalva, Jakuboven, Pribilina és Szentmiklós településeken. MAKSAY, 1990, 453, 460. Ahogy a fentiekben is írtuk, ősük közös több, Liptóban birtokos középnemesi családdal, Liptó mellett Trencsén vármegyében is birtokosok. Pongrácz Dániel 1608-ban kapott bárói rangot. SZLUHA, 2000, 550. Szluha Márton véleménye szerint a Magyar, illetve a Szepesi Kamaránál szolgáló, többgenerációs Pongrácz nevű hivatalnokfamíliával való rokonság nem bizonyított. Uo. vö. FALLENBÜCHL, 2002, 17.

⁸² Benedekfalvi Kiszely család. Nagy Iván szerint Liptó vármegye egyik régebbi, előkelő családja, az Andreánszky és Detrich családdal közösen nyert újadományt 1570-ben Benedekfalvára. NAGY, 1860, VI. 267. A Kiszely család őse a vallón–olasz származású Haugh kőfaragó, akinek IV. Béla Izumbar hajítógép-kezelővel együtt háromekényi földet adott Liptóvár alatt 1262-ben. (Az első Liptóvár IV. Béla idején épült fel a tatárjárás után, védte az Árva felől Liptóba vezető utat.) GYÖRFFY, 1998, 73–74, vö. MAJLÁTH, 1891, 163.

⁸³ Györffy György szerint a legrégebbi lipitói birtokosok közé tartoztak a Haugh fia, Polkutól eredő szétágazott Magyarfalvaiak, akik beházasodva a Bogomér fiak famíliájába, alapítói lettek többek között a Detrich, Andreánszky, Luby családoknak. GYÖRFFY, 1998, 48. Polku1230-ban kapta meg II. Andrástól adományként az elnéptelenedett Magyarfalvát. Az Andreánszkyak 1578-ban nyertek adományt Szentandrás és Konszka községekre. HORÁNSZKY, 1944, 5.

⁸⁴ Jelentős befolyással bíró, lipitói középnemesi család, tagjai a vármegye tisztikarának állandó tagjai voltak. 1549-ben négy településen (Okolicsna, Poruba, Szentistván, Szentkereszt) 17 jobbágyportával bírtak. MAKSAY, 1990, 460. Az Okolicsányi család őse, Szerafin IV. Lászlótól kapott adományt Liptó vármegyében, és házasság révén megszerezte ura, Mike zólyomi comes birtokait. Okolicsnón áll a család által a 15. század közepén alapított ferences kolostor. SZLUHA, 2000, 434. Több Liptó megyei középirtokos családdhoz hasonlóan az Okolicsányi család tagjai is a pénzügyigazgatásban (esetükben a Szepesi Kamaránál) helyezkednek el. FALLENBÜCHL, 2002, 217.

⁸⁵ Andaházi (Andicsi) Lőrinc hosszú ideig volt vármegyei jegyző Liptóban. SNA, Kubinyi nagyolaszidechtári Lv, El., D. Fasc. E. XVI. Nr. 9. Neumann Tibor szíves közlése.

⁸⁶ Vitális Tamás szolgabíró kisnemesi családból származott, apjának, Vitális Antalnak egy jobbágyportája volt 1549-ben Sztosháza (Stošice, ma Liptószentmiklós része) nevű faluban. MAKSAY, 1990, 461. Az 1583. évi összeírás szerint nem volt birtoka a családnak, a család egyik ága ugyanekkor Szepes vármegyébe költözött. SZLUHA, 2000, 785.

⁸⁷ Két Dedinszky családról is maradtak fenn adatok, az egyik – nemesdedinai előnévvel – eredetileg Árva vármegyei volt, de Liptóban is rendelkezett birtokokkal. A felsőrasztokai Dedinszky család pedig eredendően lipitói volt. SZLUHA, 2000, 123. Vö. KEMPELEN, 1912, 275. A szövegben valószínűleg a nemesdedinai Dedinszky családról lehet szó, ugyanis Rásztok (ma: Ráztoky, SK) Liptószentmiklós közelében feküdt, így Királylehotától és Bocától messzebb esett. A család azért nem szerepel az 1549. évi összeírásban, mert a Boca környéki részt, köztük Királylehotát, nem írták össze a biztosok. MAKSAY, 1990, 453.

⁸⁸ A Lehoczky család a lipitói kisnemesi famíliák közé sorolható be, 1549-ben Dubrava településen 3 jobbágyportával bírtak. MAKSAY, 1990, 460. Ősök I. Lajostól kapta adományba a Vág és a Boca patak közötti területet, itt alakult ki a Királylehotá nevű község. 1583-ban már birtoktalan nemesek, de a család a következő évszázadban igen népessé vált, közülük is sokan keresték megélhetésüket a hivatalnoki karrierben, általában a Szepesi Kamara vidéki tisztviselői lettek. FALLENBÜCHL, 2002, 172, illetve SZLUHA, 2000, 339.

juberent sub onere sedecim marcarum gravis ponderis. Nec in arcem Uywar ulla significatio erat facta, cum hoc potissimum inculcavissemus vicecomiti ut ante omnes Ioannem Balassam literis palatini et nostris requireret, quin vicecomes, ne interesset negotio, in Scepusium erat profectus, tametsi excusat eum mulctae metus, quam reformidavit, si praeter sedis processum huiusmodi faceret executionem. Magna fuit contumacia Thomae quoque Litwai castellani, qui ternis nostris literis vocatus et admonitus venire neglexit.

Postulavimus autem a nobilibus de Zenth Iwan privilegia et literas quas vocant metales. At illi exhibere recusarunt allegantes, quod ut fideles decuit subditos, voluntati Sacratissimae Maiestatis Vestrae obediverint, permiserint nobis metarum perlustrationem. Iremus igitur, perlustraremus. Nec esse conveniens, ut ipsi metas suas ostenderent. Venturos se ad Sacratissimam Maiestatem Vestram, et capita sua Maiestati Vestrae oblaturus, ibi si foret necesse privilegia producturos.

Ad ea nos diximus nos nolle eos cogere ad ea instrumenta exhibenda invitos. Caeterum nos bono fine ea poposcisse, non aliter enim putavisse, quam quod eis foret utilius, si verae metae ex literis essent indicatae, quam si aliae fortassis angustiores et non legitimae ab aliis designarentur. Iniunximus autem eis serio nomine et autoritate Sacratissimae Maiestatis Vestrae, quia literas exhibere nollent, ut ipsi sub exortum solis postridie venirent et metas demonstrarent, sub poena indignationis Sacratissimae Maiestatis Vestrae.

Illi conati sunt nobis perlustrationem metarum, multarum difficultatum allegationibus disuadere, quod metae tam longe lateque paterent, ut tribus diebus perlustratio vix perfici posset, quod multa loca essent ardua et praerupta, quo volucres solae accidere possent. Eundum per summa montium juga, per saxa per petras, se nobis praedicere, futurum, ut si incipiamus non perficiamus, sed in mediis silvis per noctem haereamus. Ad haec difficile esse tramitem invenire, metuere se ne longe aberremus, unde exitum non inveniamus. Nec hoc se dissimulare, praedones non paucos in silvis versari. Ipsi omnino se venturos negarunt. Iudex quoque nobilium venire recusavit. Nos in proposito perstitimus, et diximus etiam si nemo eorum veniat tamen nos ituros. Quia mandaverit nobis dominus noster clementissimus. Etiam si longe maiores metus proponerentur, nos absterreri non posse, quin vel apertissima pericula adeamus, et vel cum vitae discrimine ea faciamus quae nobis Sacratissima Maiestas Vestra iniunxerit.

Nona die Maii mane iudicem nobilium dimisimus, ut literis palatini citaret vicinos et commetaneos possessioni Zenth Iwan ab ea ora qua fluit Vagus⁸⁹ in ipsam possessionem Zenth Iwan, nobiles et plebeios ad tertium diem id est sabbati, qui nobis et metas ab ea parte ostenderent, et territoria, colonorum numerum, census et proventus ordinarios, bonorum Swetoianzky indicarent.

Accivimus autem ad nos iterum a sua officina nobiles de Zent Iwan mane, eisque diximus, quod Sacratissima Maiestas Vestra adhuc requirat eos per nos sub poena gravissimae indignationis suae ut veniant, et nobis metas suas monstrent, ne intueantur

---

⁸⁹ Vág folyó.

nostras personas, sed statuunt Sacratissimam Maiestatem Vestram praesentem adesse, eo quod adsit Maiestatis Vestrae Sacratissimae commissio. Quod ni faciant nos dicere aperte, sicut homines ingenuos loqui decet, nos et in relatione nostra scripturos, et coram ore exposituros Sacratissimae Maiestati Vestrae eos verbis tantum se humiliavisse, et fidelitatem atque obedientiam prae se tulisse, factis fuisse inobedientes et contumaces, eo quod nec literas privilegiorum ac metarum exhibere voluerint, nec fines suos monstrare, ad Maiestatis Vestrae Sacratissimae mandatum et requisitionem. Responderunt se non cogi, ut ipsi contra se agant, neque id eis a Maiestate Vestra Sacratissima mandari, si jam omnia concesserint, ut etiam metas suas ipsi aperiant. Nos diximus exhibuisse nos eis literas credentiae, juxta eas nos dicere a Maiestate Vestra mandari eis, ut metas monstrent.

Ad haec, cum secessissent ad deliberationem, ingressi responderunt, quando secus nollemus, elegisse se de fratrum suorum numero juniores, quibus metae constent qui veniant, et eas nobis monstrent, quin etiam quando jam eo ventum sit, se nobis metarum descriptionem in privilegio ostendere velle, ut cognoscamus et simus certi, quod fratres sui non alias metas nobis ostendent, quam quae in privilegio habeantur designatae.

Exhibuerunt autem nobis literas, quasdam in membrana scriptas cum pendenti sigillo magno Benedictus Zenth Iwani exordium earum manu contexerat, sed sicut ex oculorum coniectu cognovimus sunt literae Andreae regis.⁹⁰ In eis clausula de metis de verbo ad verbum sic se habet. Prima meta incipit de fluvio Ploschim,⁹¹ a parte meridionali, et parum currens cadit in aquam Wagh in Schewniczam.⁹² Inde per aquam Wagh tendit versus orientem et pervenit ad aquam Bucza⁹³ vocatam, et inde tendit ad caput Schevnicze, et de Schewnicze ad caput Plosnicza ad metam priorem, et sic metae jam dictae terminantur. Datum literarum sic se habet. Datum per manus discreti viri magistri Theodori Albensis⁹⁴ ecclesiae praepositi aulae nostrae vicecancellarii dilecti et fidelis nostri. Anno domini millesimo ducentissimo nonagesimo tertio, duodecimo Kalendae Aprilis.⁹⁵

His actis nos ad metarum perlustrationem mane aggressi sumus. Erant delecti ex fratrum de Zenth Iwan numero ad eas ostendendas. Christophorus, Joannes, Casparis filius et Petrus filius Michaelis de Zenth Iwan, venit nobiscum etiam ex Lehota⁹⁶ nobilis unus.

⁹⁰ III. András magyar király (1290–1301). A szövegben szereplő oklevélre: MNL OL, DL 65255, illetve BORSA, 1988, Nr. 15.

⁹¹ Plostin (vagy Polosin, ma: Ploštínka) patak, a Vág déli vízgyűjtőjének része, Verbicénél (ma: Liptószentmiklós része, SK) ömlik a Vágba. GYÖRFFY, 1998, 42.

⁹² A Vág déli vízgyűjtő területéhez tartozó Selmec- (Savnicza, ma: Štiavnica, SK) patak. Szentiván alatt torkollik be a Vágba. GYÖRFFY, 1998, 42.

⁹³ Boca-patak, ugyancsak a Vág déli vízgyűjtőjéhez tartozik. GYÖRFFY, 1998, 40. IV. László 1287-ben Bogomér comesnek arra adott engedélyt, hogy a birtokán, leginkább a Boca-folyó vizében csak a comes engedélyével lehessen aranyat keresni vagy mosni. BORSA, 1988, Nr. 14.

⁹⁴ Tódor mester, tengerdi Miklós fia, alkancellár (1286–1297), váci választott püspök (1289), győri püspök (1295–1308). ZSOLDOS, 2011, 355.

⁹⁵ Ebbe a bekezdésbe a biztosok szó szerint bemásolták III. András 1293. évi oklevelét, ami a IV. Béla által kiadott, 1263. évi adománylevél megerősítése. BORSA, 1988, Nr. 3. Az 1263-ban kiadott oklevélben szereplő határleírás megegyezik az 1293. évi oklevélben szereplő szöveggel.

⁹⁶ Királylehota (ma: Kráľova Lehota, SK).

Metae igitur vasto sane ambitu circumcurrunt, silvas maximas et ingentia spatia atque intervalla terrarum complectuntur. Quae, ut brevissime et lucidissime rem perstringamus, sic se habent.

A capite Boczae rivi conscendit sursum meta ad montem Ieroba,⁹⁷ a meridie ad septentrionem quandam per semitam hic aqua pluvia dominium sequestrat, quae enim per praecipitium prona ad ortum labitur Zenth Iwaniensibus, quae ad occasum Soliensi comitatu⁹⁸ terras adiicit. Hinc meta per jugum Ierebae montis in longum excurrit ad caput amnis Schevniczae, qui oritur in radice montis Giember,⁹⁹ et fluit tandem per ipsam possessionem Zenth Iwan. A fonte Scewnicze tendit ad rupes editas leniter ad occasum declinando. Usque ad Biztram¹⁰⁰ amnem rapidum, montem Giember Zenth Iwaniensibus ad dextram scindens, Biztra intra rupes in valle plana fertur versus Zenth Iwan, et in Schewniczam incurrit. A Biztra rursus per juga montium meta progreditur ad montem excelsum in cuius radice fons est, qui Regius vocatur. De summo autem montis apice descendit per praecipitium ad fontem rivi, quae Plosniczam vocant. Postea is rivus meta est ad septentrionem donec se in fluvium Waghum exonerat. Hinc Vagus fit meta a septentrionali plaga ad ortum usque ad eum locum, ubi Boczam amnem in se suscipit. Postea Bocza amnis metae vice fungitur usque ad caput suum, unde orsi sumus descriptionem, et dividit hinc ditionem Zent Iwaniensium ab occasu, altera ex ripa ab ortu nobilium de Kyrál Lehotá.

Illud minime reticendum est, quod tres pagi ad arcem Uywar pertinentes Ploschim, Ilenova et Werbicza,¹⁰¹ de metis cum Zenth Iwaniensibus magna in contentione sunt in eo tractu ad occasum verso, ubi rivus Ploschim decurrit. Negant enim hunc a fonte usque esse metam, sed paulo supra pagum Ilanovam ostendunt rivulum, quendam in ipsum Ploschin influentem, qui nec viam contegit totam, sed in orbitis rotarum crepitat, vocant eum Maierpataka.¹⁰² Hunc ab eo loco, ubi Ploschin influit metam esse adfirmant sursum ad meridiem usque ad fontem suum ultra fontem autem semitam metae transire montem Paludniczam,¹⁰³ eumque per cacumen dividere. Deinde trans Biztram ferri, et incidere in Schewniczam. Infra influxum rivuli Maier¹⁰⁴ non negant sed ultro confitentur rivum Ploschin esse metam per campestria versus septentrionem usque ad Waghum fluvium. Jam et hoc magnam facit dubitationem quod dicti pagi hunc rivum Ilanowecz¹⁰⁵ adpellant,

⁹⁷ A Jarabó (ma: Jarabá, SK) mellett fekvő Mlynárska-hegy (magassága: 1051,5 m).

⁹⁸ Zólyom vármegye.

⁹⁹ Az Alacsony-Tátta Bocától nyugatra fekvő egyik magaslatáról, a 2043 méter magas Ďumbier- (Gyömbér-) csúcsról van szó. Korábban Közbércnek nevezték. GYÖRFFY, 1998, 41.

¹⁰⁰ A Gyömbér-hegy lábánál eredő patak (ma: Bystrianka, SK). A Selmec- és a Bisztra-patak összefolyásánál található Sebesér (ma: Bystrá, SK) község.

¹⁰¹ Illanó (ma: Iľanovo, SK) és Verbice (ma: Vrbica, SK) ma Liptószentmiklós városrészei. Egykor a liptóújvári uradalom részét képezték, 1549-ben Pekry Lajos birtokában voltak. MAKSAJ, 1990, 457–460.

¹⁰² ORTVAY, 1882, 510. Illanó községtől délnyugatra fekszik a Majerská-hegygerinc, az itt eredő kisebb patakok belefolyanak az Illanó mellett folyó Iľanovianka-patakba.

¹⁰³ A Liptószentivántól délnyugatra található Poludnica-hegy (tengerszint feletti magassága 1549 méter).

¹⁰⁴ Egy vagy két szó kihúzza.

¹⁰⁵ A már említett Iľanovianka-patakról van szó.

et negant esse Ploschin. Nobiles autem hunc ipsum esse Ploschin volunt, qui in suis privilegiis nominetur, et illi metarum designationi quam pagi faciunt refragantur, eamque vanum commentum esse dicunt. Nos eam controversiam definire non potuimus, quae magnis utrinque clamoribus et certaminibus est apud nos agitata. Pagi privilegium nullum producere potuerunt. Aiunt enim ante annos aliquot per commissarios regios privilegium suum esse retentum et abductum Viennam, nobiles privilegia prodixerunt, sed difficile est statuere, quis sit ille rivus quem in privilegiis eorum Ploschin scribi videmus, cum hunc tres dicti pagi et alii omnes vulgo Ilanowecz vocent: quod interrogati fassi sunt et coloni Okolichienses¹⁰⁶ et Benedictus Kwbbini,¹⁰⁷ cum nescirent quo fine interrogarentur. In reliquo toto cursu, metae controversia carent.

At Boczam comperimus non pertinere ad unam aliquam possessionem, quae propriis metis circumscribatur. Sed his metis territoria quattuor possessionum Zent Iwan,¹⁰⁸ Magiarfalw,¹⁰⁹ Nemetporuba,¹¹⁰ et Porupka¹¹¹ terminantur, quae etiam Boczam in eisdem territoriis complectuntur.

Die decima Maii Hohenwarter et ego in possessione Zenth Iwan convenimus, eumque diem vacuum egimus negociis, cum iudex nobilium oscitanter egisset rem et nullus veniret ad testimonium dicendum. Quare eum accersitum obiurgavimus, et graviter minati dimisimus, ut confestim citaret omnes vicinos et commetaneos nobiles et plebeios, ut postridie ad lucem adessent.

Undecima Maii venit mane Thomas Litwai castellanus arcis Uywar, et adducit colonos ex Werbicza, Ploschin, Ilanowa et Hibe¹¹² venerunt et nobiles hi literis praeceptorii palatini per iudicem nobilium citati Christophorus Poturnay vicecomes,¹¹³ Simon Poturnay,¹¹⁴ Hieronymus Poturnay,¹¹⁵ Petrus Okolchinali,¹¹⁶ Simon Kezzel de

¹⁰⁶ Okolicsna/Okolicsnó (ma: Okoličné, Liptósztentmiklós része, SK).

¹⁰⁷ Kubínyi Benedek, a család felső-kubini (Árva vármegye) ágához tartozott. Kubínyi Ferenc adatai szerint 1552-ben Liptó vármegye alispánja volt, nevéhez kötődtek a gedei pert, amelynek lezárása végül a Lórántffy családdal való megegyezés lett. Felesége rosenbergi Spethinger Anna volt. KUBÍNYI, 1906, 26–28.

¹⁰⁸ Szentiván (ma: Liptovský Ján, SK). Az eredetileg Dománülésének nevezett terület közepén, a Savnica-(Selmec-) patak torkolata felett épült fel a Keresztelő Szent János-templom, ez lett a későbbi Szentiván falu magja. GYÖRFFY, 1998, 97–98.

¹⁰⁹ Magyarfalu (ma: Uhorská Ves, SK).

¹¹⁰ Nemetporuba (ma: Závažná Poruba, SK).

¹¹¹ CSÁNKI, 1890, 396. Kis-Poruba (ma: Liptovska Porubka, SK). GYÖRFFY, 1998, 97.

¹¹² Hibbe (ma: Hybe, SK).

¹¹³ Potturnay Kristóf 1564-ben nyerte el testvérével, Andrással együtt adományként többek között a Szepes vármegyei Kis-, illetve Nagylomnicát. MNL OL, E 227 LD 2. k. 564. Atyját – Szluha Márton adatai szerint – 1530-ban fejezték le Dunajec mellett, többször viselte az alispáni tisztséget, valamint szepesi várnagy is volt. SZLUHA, 2000, 631.

¹¹⁴ Potturnay Simon 1558-ban kapott adományt a Trencsén vármegyei Orlenowycz-birtokra Wsaly Péterrel, az esztergomi érsek adminisztrátorával közösen. MNL OL, E 227 LD 2. k. 376. Unokatestvére Potturnay Kristóf, őt követte több alkalommal az alispáni székben. SZLUHA, 2000, 622.

¹¹⁵ Potturnay Simon testvére. SZLUHA, 2000, uo.

¹¹⁶ Az Okolicsányi család liptói, evangélikus vonalának őse. Uo. 435.

Benedekfalwa,¹¹⁷ Georgius Lubi,¹¹⁸ Georgius de Podvorem,¹¹⁹ Andreas Koronzki,¹²⁰ Andreas Horwath de Sancto Andrea,¹²¹ Georgius Detrichus de Benedekfalwa,¹²² Petrus Dianisco de Podhoran,¹²³ Stehpanus Clemantowicz de Benedekfalwa, Andreas Klopán de Stosahaza,¹²⁴ Thomas Vitalis de Moyshaza¹²⁵ iudex nobilem.

Hos nobiles solemniter iurandi sacramento obstrinximus quatenus de interrogatis vera confiterentur. Illi multa inter se consultatione habita, scire voluerunt quae essemus interrogaturi. Nos proposuimus haec capita interrogatoria. De metis, de bonis, id est de pagis et colonis, quae metis illis claudantur, de proventibus atque utilitatibus pertinentibus.

Ea propositione audita Michael Ban et Christophorus Zemerchienen¹²⁶ solemniter coram nobis et coram nobilium coetu protestati sunt, quod ipsi quoque habeant portiones in Zenth Iwan, Nemet Poruba, et Magiarfalwa. Metas quoque suas easdem esse, intra quas ubique jus successionis ipsis competat, se nolle propter aliorum culpam suis privari, neque velle amittere jus successionis, cum ipsi culpa vacent omni, nec sint a Sacratissima Caesarea ac Regia Maiestate Vestra requisiti. Loqui si tantum quantum ipsorum intersit se magnam fiduciam positam habere in clementia Sacrae Caesariae ac Regiae Maiestatis, et nos orarunt, ut nos quoque sibi apud Maiestatem Vestram Sacratissimam patrocinari vellemus.

Eandem autem protestationem repetiverunt postea praesentibus nobilibus de Zenth Iwan, cum hi priori protestationi non interfuissent. Nobiles de Zenth Iwan iuramento

¹¹⁷ Kiszely Simon unokatestvével, Kiszely Péterrel kapott 1578-ban donációt Benedekfalvára, többek között a táblabírói tisztséget viselte a vármegyei tisztikarban. SZLUHA, 2000, 256–257. Benedekfalva/Benedekfalu (ma: Beňadiková, SK).

¹¹⁸ A benedekfalvi Luby család, a benedekfalvi birtokra kaptak 1578-ben új adományt a Dietrich és Kiszely családdal közösen. NAGY, 1860, VII. 189. Luby György a donációt elnyerő Gáspár fia. SZLUHA, 2000, 355.

¹¹⁹ Nagy valószínűség szerint a mai Zsolnaerdőd (ma: Podhorie, SK) korabeli elnevezésének – Podhorje – torzult névalakja.

¹²⁰ Nyitra vármegyében élt, az 1549. évi összeírás szerint Koroson (Nyitrakoros, ma: Krušovce, SK) a Kórossy kisbirtokos nemesi család, talán azonosíthatók Szluha Márton monográfiájában a Köröskényi családdal. MAKSAJ, 1990, 550, vö. SZLUHA, 2000, 278.

¹²¹ A grizáni Horváth család, tagjai a lipótszentandrási templomban temetkeztek. HORÁNSZKY, 1944, 5.

¹²² Detrich György és testvére 1551-ben tettek osztályt birtokaikon, két fiúgyermekük, János és Miklós kapott 1578-ban új adományt Benedekfalvára több más nemesi családdal egyetemben. SZLUHA, 2000, 130–131.

¹²³ Podhorány (Podhorany), mára eltűnt Liptó megyei település, Okolicsnó közvetlen szomszédságában, attól keletre. GYÖRFFY, 1998, 80. 1549-ben egyetlen nemesek lakták. MAKSAJ, 1990, 472.

¹²⁴ Stoszháza (ma: Stošice, SK). Vitálsfalva mellett, itt éltek a Vitális család tagjai, 1549-ben Vitális Antalnak egy egész jobbágyportája volt. MAKSAJ, 1990, 461; SZLUHA, 2000, 785. Stoszháza a nevét valószínűleg Sztoisa királyi kutyapécéről kapta. GYÖRFFY, 1998, 102.

¹²⁵ A Vitális család előnevét adományos birtokáról, Vitálsfalváról, más néven Mojsházáról kapta (ma: Vitalisovce, Liptószentmiklós része, SK). SZLUHA, 2000, 785.

¹²⁶ Szmercsányi család, 1549-ben 8 jobbágyporciával és 9 pusztatelekkel bírtak Szmercsén és Zsár településeken. MAKSAJ, 1990, 461. Ősök – Lőrinc comes – közös a Szent-Ivány, Bán, Pongrácz és Potturnay családokkal. Bogomér comes fia, Miklós a birtokosztályt követően veszi fel a neki juttatott Szmercsányi (ma: Smrecany, SK) után a Szmercsányi nevet. A szövegben szereplő Szmercsányi Kristóf szepesi alispán, várnagy. SZLUHA, 2000, 725.

nobilium interesse noluerant porro cum nobis diceretur morem esse comitatus quo adversa pars adesse deberet, cum testes jurarent, et ne exceptione tandem testimonia eluderent, quod non adfuissent testium iuramento, vocavimus eos missis nunciis, cumque venire noluissent, ea usi allegatione quod nihil de fide nobilium dubitarent, nec in jus cum Sacratissima Maiestate Vestra descendere vellent, misimus nuncios et Sacratissimae Maiestatis Vestrae nomine eis iniunximus, ut illico adessent si se Sacratissimae Maiestati Vestrae fideles et obediens declarare vellent.

Postquam venerunt iuramentum nobiles solemniter praestiterunt, quo facto nobiles de Zenth Iwan protestati sunt se venisse quia nomine et autoritate Sacratissimae Maiestatis Vestrae sint requisiti, tantum propter obedientiam, non iuramenti audiendi gratia, neque eo animo tanquam processu juridico cum Sacratissima Maiestate Vestra agere vellent.

De metis confessi sunt nobiles uno ore per Simonem Poturnai, qui erat inter eos natu maximus, et usu plus caeteris valebat, non diversa a demonstratione ipsorum nobilium de Zenth Iwan, quod meta oriatur a defluxu rivi Illanowecz,¹²⁷ et quod hic rivus destinguat inter terras pagorum Ilanova, Ploschin, et Werbicza, et inter territoria nobilium de Zent Iwan, ubi vero incidit Ilanowecz in Waghum, quod deinceps Waghus sit meta, et dividat ultra territoria nobilium Okolchinai, Podhorani, Stosicz, Benedek falwai, Poturnai, citra nobilium de Zenth Iwan ad influxum Boczae amnis, in Waghum nigrum,¹²⁸ postea Boczam esse metam ad caput usque suum, et quod a capite Boczae ascendat semita ad montem Iereba, quae deinde sit meta, quod aqua pluvia destinguat territoria, ad occasum terminet comitatum Soliensem, ad ortum ditionem nobilium de Zenth Iwan, et quod meta hinc excurrat ad montem Gyember, ultra nesciverunt metas ducere, sed intelleximus hoc nobiles omnes fere Zenth Iwaniensibus agnatione et affinitate esse coniunctos. Nam domina Clara mater Raphaelis de Zenth Iwan soror est Simonis Poturnai, Benedictus habet uxorem ex familia Petri Pangracz, et sunt plerique tutores viduarum. Ac intercedunt variae necessitudines, adeo ut totius comitatus cum his una conspiratio. Tametsi sacramentum iurisiurandi apud probos et integros viros excludit respectum cognationis ac necessitudinis.

De bonis, utilitatibus ac proventibus responderunt nobiles se scire possessiones intra eas metas esse quattuor Zenth Iwan, Nemet Poruba, Magiarfalu, Porupka, Krisenowa, et se scire quod in his divisio sit quaedam, quod in Zenth Iwan, Nemet Poruba, Magiarfalu habeant portiones Michael Ban et Christophorus Zemerchieni, Porupka, Krisenowa integra sit Zenth Iwaniensium, hanc autem inter Zenth Iwanienses divisionem observari, quod ubique pars recta dimidia sit Benedicti de Zent Iwan, et dominae Clarae relictae Raphaelis de Zenth Iwan:¹²⁹ reliqua dimidia inter quinque relictos fratres dividatur. De proventibus dicere nihil sciverunt. Curias nobilium in Zent Iwan has numeraverunt, Benedicti unam, Casparis alteram, Ioannis tertiam,

¹²⁷ Ilanovianka-patak (102. lábjegyzet).

¹²⁸ Fekete-Vág folyó.

¹²⁹ A szöveg másolója itt hibát ejtett, ugyanis Pottornay Klára Rafael édesanyja volt.

Stephani quartam, quam tenet relictā eius cum orphanis liberis, Georgii et Christophori quintam, sextam Raphaelis mortui, in qua habitant mater eius Clara et relictā coniunx Margaretha¹³⁰ cum orphanis. Inter has una habet lapideam domum non inelegantem ut extra adparet Raphaelis, in caeteris lignae sunt domus parvo sumptu aedificatae. Praeter has curias unam curiam nobilem retulerunt in Magiarfalu Petri de Zenth Iwan filii Michaelis.

Molendinum dixerunt unicum haberi in Zent Iwan cum duobus lapidibus, eius rotae desuper aqua impelluntur.

Item dixerunt haberi unum molendinum serrae cuius aqua non consistat.

Trium pagorum coloni et Hibenses a Thoma Litwai castellano arcis Uywar producti plane contraria asseruerunt de metis in tractu ad Ilanovam villam. Describunt enim in ea regione diversas metas, quam dissensionem supra quoque significavimus.

Nos porro tum ex ipsis subditis Zent Iwaniensium simul convocatis, et fidei sacramento obstructis, tum ex aliis hominibus honestis, veracibus et peritis, nobilium de Zenth Iwan bona, intra dictas metas sita, colonos, proventus sic intelleximus, prout descriptio indicat litera [!] C signata et infra annexa.¹³¹

Possessiones seu pagi sunt quattuor, qua se montes in planum explicant versus Waghū sitae, Zenth Iwan, Magiarfalu, Nemet Poruba, Porupka, prout dicta pagina elemento C signata indicabit.

Opposita autem in parte harum quattuor possessionum a meridie in ultimo angulo, cis rivum Boczam, est locus eiusdem nominis, ubi fodinae sunt excitatae. Distat a Zent Iwan duobus amplius milliariis, tametsi nobiles et Rewai¹³² paulo superius in vallis recessu officinas habent, quam vallem Scheumco¹³³ vocant. Est tamen idem tractus. Est autem Bocza et Scheumco, et totus tractus montium et vallium ex utraque ripa Boczae rivi, minerarum auri et argenti ferax.

Aestimationem bonorum et ditionis huiusce nos domine clementissime facere non potuimus, cum non simus in ea re exercitati, nam ea per magistros et prothonotarios [!] fieri solet. Existimamus tamen eam ex nostra descriptione facile ab eius rei peritis fieri posse.

His perfectis omnibus duodecima die Maii revertimur a Zenth Iwan ad Sanctum Nicolaum, et videmus nobiles de Zent Iwan postridie ibi comparere, et in reditu obiter inspicimus metas, de quibus lis est inter nobiles et inter colonos arcis Vywar.

¹³⁰ Szent-Ivány Rafael felesége felső-kubinyi Kubinyi Margit volt. KUBÍNYI, 1906, 19.

¹³¹ Későbbi bejegyzésként oldalra feljegyezve: C.

¹³² A biztosok itt Révay Ferenc nádori helytartó három fiára, Mihályra, Jánosra és Ferencre utaltak. A bizottsági jelentés után pár évvel a Szent-Ivány család panaszt nyújtott be a Révay család hatalmaskodásai miatt Jacob Gienger beszercebányai prefektushoz. A prefektus válaszában a család türelmét kérte, mert – ahogy írta – más hivatali elfoglaltságai miatt nem tudott azonnal foglalkozni az ügy kivizsgálásával. MNL OL, P 632 IV. Nr. 157; PÁLFFY, 2009, 10.

¹³³ A Savnica- (Selmec-) patakról (illetve völgyéről) van szó, amely Szentiván alatt torkollik be a Vágba. GYÖRFFY, 1998, 42.

Decima tertia Maii aderant coloni mane de tribus pagis ad arcem Vywar pertinentibus Illanowa, Ploschin, et Werbicze.¹³⁴ Venerunt etiam nobiles, de metis acta est res odiis et clamoribus, subditi arcis nullas literas producere potuerunt, nobiles iterum prodixerunt literas quasdam capituli Scepusiensis, quibus erant insertae regis Andreae literae. In his metarum haec designatio habetur ad verbum metae vero seu termini possessionum Doman Iwlese¹³⁵ vocatarum homine nostro et partibus concorditer referentibus hoc ordine distinguuntur. Prima meta incipit a parte meridionali a capite rivuli Ploschin, et descendit per ipsum fluvium versus septentrionem, et cadit in fluvium Wagh ascendens ipsum fluvium Wagh versus orientem, usque ad metas Okolichna, et ibidem separantur metae filiorum comitis Bogomeri¹³⁶ a metis comitis Nicolai comitis Bothyz,¹³⁷ et ascendendo ipsum fluvium Wagh, protenditur usque ad locum ubi rivulus Bocza cadit, in ipsum fluvium Wagh, et ascendit fluvium Bocza usque ad alpes, et sic metae et termini dictarum possessionum terminantur.

Nos propter defectum sufficientium probationum de metis his nihil determinare potuimus, sed rem eo in statu reliquimus quem supra significavimus. Commisimus utrique parti Sacratissimae Maiestatis Vestrae nomine, ut quieti permanerent, et pacem inter se colerent, donec ex documentis et sufficientibus probationibus ea res discerni posset.

Quae vero praecipua causa erat, propter quam nobiles comparere iusseramus. Interrogavimus eos quid jam responsi darent, an vellent ea bona, quae nos perlustraveramus et conscripseramus, aut aequivalentibus bonis commutare, aut pretio Sacratissimae Maiestati Vestrae cedere, et rursus suasiones in hunc scopum accomodatas accurate adhibuimus. Responderunt se nec antea in hac tota actione repugnasse Maiestati Vestrae Sacratissimae neque nunc repugnare, sed fidem, humilitatem et obedientiam deferre ad extremum usque articulum vitae. Se tamen cum pupillis et orphanis Maiestatem Vestram Sacratissimam conventuros et supplicaturos Maiestati Vestrae Sacratissimae ne ipsos Sacratissima Maiestas Vestra focus et penatibus suis excedere jubeat, et sedes a progenitoribus sanguine acquisitas deserere, sed in his potius ipsos clementer conservare dignetur, et etiam contra alios tueri. Eo nos responso accepto illos dimisimus.

¹³⁴ Utólag betoldva a szövegbe.

¹³⁵ A Szepesi Káptalan előtt tett megegyezés Bothyz comes, testvére Miklós comes és Bogomér comes fiai között. Előbbiek elismerik, hogy a nevezett Doman yulese birtokok Bogomér fiainak örökös tulajdonai. BORSA, 1988, Nr. 19, Nr. 21. (MNL OL, DL 65258). Dománulése a 14. században egy nagy kiterjedésű, lakatlan erdőbirtok volt, amelyet kezdetben az ott lakott királyi igric fiáról Dománulásének, majd vihardöntött erdeiről magyarul Vészverésnek, szlávul pedig Porubának neveztek. Később templomáról a Szentiván nevet kapta. GYÖRFFY, 1998, 50.

¹³⁶ Bogomér comes, a Szent-Ivány család őse. A legidősebb fia, Bodó kezén volt a fentiekben említett Dománulése birtok, mely később a Szent-Ivány család központja lett. GYÖRFFY, 1998, 96–98.

¹³⁷ Miklós és Bothyz (Batiz) comesek, akikkel Bogomér comes fiai egyezséget kötöttek. A szövegben szereplő Batiz ispán nagy valószínűséggel Márk fia, „Nagy Batiz”, aki 1275-ben szepesi alispán volt, és a Máriássy család őseként tartja számon. ZSOLDOS, 2011, 287.

De Kyrallehota

Quemadmodum Sacratissima Maiestas Vestra nobis clementer committere dignata est, ut etiam territorium nobilem de Kyrallehota perlustraremus,¹³⁸ et Maiestatem Vestram Sacratissimam informaremus, an eius loci cultura fisco Maiestatis Vestrae utilius esset futura, nos pro humillima nostra subreptione, proque fide et studio erga Vestram Sacratissimam Maiestatem nostro id quoque territorium diligenter perlustravimus, et reperimus esse ferax minerarum auri et argenti. Quod sane non est exiguum territorium. Quicquid enim montium et silvarum Bocza fluvijs ab exitu suo Wagum amnem usque ad caput ad ortum et meridiem a ditione Zent Iwanensium secludit et diversam in partem complectitur, id omne ditionis suae esse nobiles de Kyrallehota adfirmant. Sunt fodinae auri ab utraque ripa Boczae rivi, hinc in Bocza valle, illinc in Lehotensi terra quandoquidem haec terrae sunt contiguae, tantum rivo separantur, et aurum quod hic reperitur non est ignobile, cum viginti gradus contineat,¹³⁹ quod compertum est. Sed domine clementissime magnum in dubium vocatur eius territorii jus atque dominium, an Maiestatis Vestrae Sacratissimae sit, et ad arcem Uywar pertineat, an vero nobilem de Kyrallehota. Nunc enim Ioannes Balassa et castellanus eius Thomas Litwai, id omne nobilibus ademerunt nihilque eis proprietatis in dicto territorio concedunt. Aiunt enim id totum ad arcem Uywar pertinere, et hos ipsos de Kyrallehota non esse nobiles, sed fuisse ab antiquis temporibus semper subditos arcis Uywar, libertos, qui pro censu singulis annis obligati fuerint dare ad nativitatis diem capreolum unum, ad diem autem Sancti Ioannis Baptistae¹⁴⁰ nisos duos, aut pro his accipitrem unum. Commissam autem eis esse fluvij et silvarum custodiam. Item fuisse eos obligatos ad venandum et piscandum quoties opus esset, item ut in praesentia hospitium honoratorum instructi armis arcem intrarent, et item tempore metus aut insultus hostilis, his legibus eos fuisse immunes aliis oneribus, et liberum silvarum usum habuisse, at territorium proprium nullum tenuisse, cum ea omnia, quae ipsi vindicare nitantur, sint dominii arcis Uywar. Ac nunc quoque aiunt se libenter permissuros eis eandem libertatem, modo ea praestent, quae olim lege et consuetudine praestiterunt, sed quia nihil eorum praestant, et ab arce pendere nolunt, silvas autem et territorium sibi usurpare nituntur, et ab arce avellere, propterea se a silvis et territorio eos arcere. Ad haec Lehotenses adfirmant indignam se oppressionem pati, se esse nobiles antiqua regum donatione, et eas omnes silvas ac metas ad se iure pertinere, sed privilegium nobis quo id comprobarent producere non potuerunt. Inquiunt enim illud apud Georgium Rakowskium¹⁴¹ haberi.

¹³⁸ A királylehotai nemesekre lásd a 87. lábjegyzetet.

¹³⁹ A biztosok itt az arany minőségére utalhattak, amelyet karátban mértek. A cementezőműben, ahol az aranyat tisztították, az aranyforinttal megegyező finomságúra finomították a nyers aranyat. A korszakban az aranyforinttal megegyező fok 23 karátot és 9 grént (1 karát: 12 grén) tett ki. PAULINYI, 2005, 69.

¹⁴⁰ Június 24.

¹⁴¹ Rakovszky család a turóci és nyitrai birtokaik mellett Liptóban 1549-ben 10 jobbágyportával és 5 pusztatelekkel bírtak. MAKSAI, 1990, 460. Rakovszky György Révay Ferenc nádori helytartó hűséges familiárisa, szklabinai várnagya, illetve a nádori helytartói tisztségben helyettese volt (vicepropalatinus). 1536 és 1560 között – azaz haláláig – Turóc vármegye alispánja is volt. PÁLFFY, 2009, 5.

Humillima commissariorum opinio

Censemus humillime nullo pacto Maiestati Vestrae Sacratissimae omittendum quin Boczam in potestatem accipiat suam et fisco adplicet. Quod si fecerit futurum speramus, ut paucis annis oppidum eo loco frequens et nobile consurgat. Adfluent enim undique opulenti quique homines, spe divitis minerae invitati. Ac jam nunc longe esset frequentior locus, nisi nobilium violentia deterrentur, qui eo migrandi haberent voluntatem.

Sed nobiles quascunque vident fodinas uberes, ex iis inventores eiiciunt, aut ad extremas minutias redigunt, nec laborem compensant, nec sumptus immodicos in opera collocatos. Veniunt ad parata, et alienos labores rapiunt, nec hoc uno in loco faciunt, sed ubicunque laeta minera emergit, nec contenti, decimas septimas¹⁴² partes ab eis exigunt. Quo fit ut plurimi alias cupidi, mineras aperire nolint, permulti apertas rursus terra obruant. Libertas est quae multitudinem [!] ad experiendam sortem incertam metalli contrahit, excitat studium aequalitas, ordo bonus, et unanimitas. At nobiles nec leges patiuntur ullas, nec ordinem, nec magistrum rerum montanarum nec libertatem cuiquam permittunt.

Decem annorum spatio dum est in Bocza minera primum reperta,¹⁴³ nec commissariis Sacratissimae Maiestatis Vestrae paruerunt nobiles, nec ordinationes optimas admiserunt, nec magistrum montium a Maiestate Vestra Sacratissima constitutum suscipere voluerunt, nec urbura ullam ad Camera Sacratissimae Maiestati Vestrae solverunt. Quin etiam septimam decimam partem de Maiestate Vestra Sacratissima exegerunt. Etsi autem Maiestas Vestra Sacratissima vigore decretorum superiorum Hungariae regum omnia eorum bona, quae intra praescriptas metas recensuimus, fortasse etiam absque compensatione aliqua camerae adplicare jure posset, propter contumaciam et defraudationem fisci,¹⁴⁴ quam superioribus temporibus declararunt, tamen sanctum et laudabile est propositum Maiestatis Vestrae Sacratissimae quo decrevit pie et paterne cum eis agere, tamquam pius, clemens, et Christianus Imperator et Rex, ac aequivalentia bona eis conferre.

Est familia numerosa nobilium de Zent Iwan, multi sunt fratres, et fratrum liberi, quorum plerique ne unicum quidem habent colonum. Sunt viduae demortuorum consortes cum orphanis liberis, quae misericordia profecto dignae sunt. Summa enim difficultate se et pueros suos sustentant, et hac conscriptione consternatae lacrimis et planctu Deum sollicitant. Et est acerbum a maioribus parta amittere, patrum ac

¹⁴² 1554-ben Szent-Ivány Benedek és István testvéreik nevében megegyeztek Leonard Keslerrel és Michael Taylerrel egy bocai bányarész (9/16 tulajdonrész) eladásáról. A szerződés értelmében a két bányavállalkozó megvette a Szent-Ivány családtól a nevezett tulajdonhányadot, de ezt követően is kötelesek voltak fizetni a bányából kitermelt aranyból és ezüsből egy tizenheted részt a családnak. A szöveg szerint a kitermelt érc egy tizenheted része a családot mint földbirtokost illette meg. A záradékban azt is kihangsúlyozták, hogy ezenfelül kötelesek beadni a bányakamarába az uralkodónak járó köteles részt (urburát). MNL OL, P 632 IV. Nr. 134.

¹⁴³ Jacob Tayler végrendeletében az szerepelt, hogy 1550 és 1552 között tárták fel az első járatokat, méghozzá a nagy vadon közepén. ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 389.

¹⁴⁴ Más kézírással tett, későbbi betoldás.

progenitorum sepulchra relinquere. Nec conducit quicquam Maiestati Vestrae Sacratissimae possessio Zent Iwan vel ulla illarum possessionum, una excepta, vel ad culturam vel ad sustentationem Boczae. Neque enim victualia hinc poterunt suppeditari, cum sint parva¹⁴⁵ et modica et sterilia, nec ullae res necessariae ex tanta paupertate peti.

Nec adparet modus qui [!] reponeret nobilibus Maiestas Vestra Sacratissima aequivalentia, cum, ut praemisimus, octo vel novem Hungaricis milliariis haec ditio pateat.

Quamobrem nostro quidem iudicio Sacratissima Maiestas Vestra Bocza cum omni tractu minera feraci aut ubi in futurum aliqua spes esse potest minerae Scheunico scilicet et aliis montibus ac vallibus et cum sufficienti silvarum copia et quantitate suam faciet et fisco adiiciet. Ad hanc etiam possessionem Porupkam applicabit. Caetera missa faciet, quae certe sunt inutilia et ad res montanas momentum non faciunt.

Porupka¹⁴⁶ locus aptus est quo victualia e Scepusio convehantur et imponantur. Accedit alia commoditas quod si magister montium in Porupka habitet, non tantum ad Boczam et alias mineras, sed etiam ad montem Crivan¹⁴⁷ in ditio arcis Vywar versus confinia Poloniae, ubi officinae metallica non ignobilis habentur, attendere poterit, et ad omnes partes sagaciter providere cum in his locis passim minerae aperiantur. Erit etiam compensatio huius possessionis Maiestati Vestrae Sacratissimae facilis cum in ea decem tantum sint coloni, cumque ea sit integra nobilium de Zenth Iwan, eo minore difficultate vendicari in peculium fisci poterit.

Et quia comitatus universus pro nobilibus de Zenth Iwan apud Maiestatem Vestram Sacratissimam intercedere statuit legatosque ad id ordinare, et sumptus legatis de publico suppeditare. Ac fortasse etiam viduae cum aliquibus orphanis ad Maiestatem Vestram Sacratissimam adducentur. Censem initio duriora eis responsa danda, et totum corpus bonorum vendicandum. Tandem caetera remittenda quasi ex gratia Maiestatis Vestrae Sacratissimae, ea indulgentia uteretur, et Bocza tantum cum Porupka contenta esse vellet.

Item censem culturam montium omnibus liberam permittendam. Ita enim maximae ex eis utilitates ad Cameram Maiestatis Vestrae Sacratissimae provenient, ea tamen conditione eam libertatem limitandam, ut leges et ordinationes montanae Maiestatis Vestrae Sacratissimae observentur.

¹⁴⁵ Az első betű elmosódott, de valószínű, hogy p.

¹⁴⁶ Porubka (ma: Liptovská Porúbka, SK), a Szent-Ivány család 1549-ben itt három jobbágyportát birtokolt. MAKSAJ, 1990, 457. Kis-Poruba néven is említették. GYÖRFFY, 1998. 97.

¹⁴⁷ Kriván- (Kriván-) csúcs a Magas-Tátrában (2492 m tengerszint feletti magasság). A Kriván-hegyen folytatott nemesércbányászat komoly konfliktusforrás lett a Liptóújvárat zálogban tartó gyarmati Balassa, a Szent-Ivány család és a kincstár érdekeit képviselő Alsó-ausztriai Kamara között. A Kriván a liptóújvári uradalom része volt, de az ott feltárt bányák feletti jogot – még a Balassa Jánossal 1554-ben kötött zálogszerződés alapján – a kincstár gyakorolta, a bányákat a királybocai bányamester alá rendelték. Ezzel a „felosztással” sem Balassa János, sem a Szent-Iványok nem voltak megelégedve. A korszakból több olyan királyi rendelet fennmaradt, amelyben az uralkodó a Szent-Ivány családot arra kötelezte, hogy adják vissza a jogtalanul elfoglalt bányákat, és ne akadályozzák a kincstári termelést. ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 333.

Urburas ante omnia statim constitui necessarium putamus. Cum enim per totum decennium urbura Maiestati Vestrae ex his fodinis nulla sit data, non levem eam jacturam Maiestatis Vestrae existimamus. Arbitramur autem praestare longe, ut de auro atque argento parato in Camera, quam de rudibus mineris circa fodinas urburae sumantur. Modum autem urburarum hunc aptum et moderatum ducimus, ut tam de auro quam de argento aut quovis metallo decima septima pars Maiestati Vestrae Sacratissimae capiat. Quam nunc nobiles a cultoribus capiunt, aut quottam [!] Maiestas Vestra Sacratissima justam et aequam judicaverit.

Sanciendam autem simul, ut omnes aurum et argentum ad Cameram Maiestatis Vestrae Sacratissimae Cremniciensem¹⁴⁸ vel Novisoliensem,¹⁴⁹ qui locus est propinquior fideliter repraesentent. In transgressores poena statuenda ablatio auri et argenti aut rerum aequivalentium, et culturae amissio, vel alia quam Maiestas Vestra Sacratissima idoneam duxerit.

Eo pacto uberrimum proventum harum fodinarum Maiestas Vestra Sacratissima percipiet. Quandoquidem Martinus quidam Fischer,¹⁵⁰ qui nobilium fodinam aperuit, adfirmat se per annum ex ea fodina centum quadraginta quattuor auri marcas ad Cameram Cremniciensem obtulisse.

Quod si Maiestas Vestra Sacratissima hic propriam fodinam instituendam duxerit, suoque sumptu colendam, id erit in arbitrio Maiestatis Vestrae Sacratissimae in fodina nobilium posset Maiestas Vestra Sacratissima propter inobedientiam eorum partes occupare, reliquos autem concultores de suis partibus aequa compensatione contentos reddere, et ex pacto totam fodinam, quam satis optimam intelligimus, suam facere. Nobis retulerunt honesti homines quod Christophorus Kwбини¹⁵¹ pro partibus nobilium in ea fodina, sex millia florenorum eis detulerit.

Quod ad territorium Kyrallehota attinet, si est nobilium neque id apud nobiles relinquendum censemus, quia secutura sunt eadem impedimenta culturae a nobilibus, sed regio fisco asserendum, quo uberior sit cultura sub regio auspicio et sub libertate.

Etiam magnificus Ioannes Balassa et eius castellanus Thomas Litwai operarios valde molestant et culturam impediunt nam simulatque aliqua fodina fructuosa est patefacta, eam eripiunt, et vel ipsi exercent, sed misere et sine modo omni, vel nec ipsi exercent nec alios exercere sinunt. Quod Camerae Maiestatis Vestrae Sacratissimae utile non est. Thomas Litwai elati animi homo, et natura crudelis et barbarus, operarios saepe adoritur, atque aliis clavam, vulgo busigan, aliis suspendium minatur, his malis accedit aliud incommodum, quod in oppido Hiba seu Geybe¹⁵² inusitatas faciunt telonii exactiones de victualibus quae e Scepusio ad usum fodinarum advehuntur, et vexant transeuntes familias

¹⁴⁸ Kőrmöcbánya (ma: Kremnica, SK).

¹⁴⁹ Besztercebánya (ma: Banská Bystrica, SK).

¹⁵⁰ Egy 1562. évi megállapodás szerint Martin Fischer bocai lakos volt, aki a Szent-Ivány családtól vette bérbe a Boldogasszony elnevezésű bányát. MNL OL, P 632 IV. Nr. 152, 154.

¹⁵¹ Kubínyi Kristóf, nagyolaszi Kubínyi Dániel fia. Bányászati tevékenysége mellett a jogi pályán is aktív volt. KUBÍNYI, 1906, 238–240.

¹⁵² Hibbe német elnevezése.

cultorum. Quapropter in rem Sacratissimae Maiestatis Vestrae consultissimum foret, quo libera montium cultura procedere posset, ut Maiestas Vestra Sacratissima arcem Uywar de manibus Ioannis Balassae eximeret, et sibimet reservaret. Ad eam rem haberet fortasse Maiestas Vestra Sacratissima vel hoc tempore causam cum ipse contractum violaverit, quia non cessat infestare labores opera et familias cultorum. Id tamen Maiestas Vestra Sacratissima discernet, an fieri possit nec ne. Esset fortasse via, qua sine magno negotio ea pecuniae summa Maiestati Vestrae Sacratissimae confici posset.

Adiunximus autem his actis, descriptionem fodinarum in Bocza, et opposita terra nobilium a Lehota, sive arcis Vywar, manu Valentini Prustel¹⁵³ magistri montium facta, cui signum clementi D. in fronte praeposuimus.¹⁵⁴

Exposuimus Sacratissima et semper Augusta Caesarea ac Regia Maiestas domine noster clementissime, processum nostrum in commissione Sacratissimae Maiestatis Vestrae et opinionem nostram summis adiecimus. Quam arbitrio Maiestatis Vestrae Sacratissimae et in his rebus promptissimo ac dexterrimo iudicio humillime subiicimus. Actum in Sancto Nicolao oppido comitatus Lipto decima sexta die Maii anno domini MDLX.

Sacratissimae et semper Augustae Maiestatis Vestrae
humillimi servitores

Vuolfgangg Hochenwarterus manu propria
Sigismundus Torda manu propria

Autográf aláírással, három papírfelzetes gyűrűspecséttel.

Articuli a commissariis Sacrae Caesarae Regiaeque Maiestatis nobilibus de Zentlwan
propositi die quarta May 1560

[széljegyzet: A]

Azon tárgyalási pontok összefoglalása, amelyeket a biztosok mondtak el a Szent-Ivány család tagjainak. Eszerint a korábbi törvények – utalva az I. Lajos és I. Mátyás idején hozott artikulusokra – lehetővé teszik, hogy az uralkodó a kincstárhoz csatolja a kérdéses Szent-Ivány-birtokokat, és helyettük cserebirtokot ajánljon fel. Kiemelik, milyen fontos a birtok bejárása, a pontos határok kijelölése, már csak amiatt is, hogy kevesebb legyen a konfliktus a szomszédos liptóújvári vezetéssel. Végül közölték, hogy I. Ferdinándnak bármikor jogában áll elvenni a bányákkal rendelkező területet, de őfelsége igen kegyes uralkodó, így megegyezésre szeretne jutni a Szent-Ivány családdal.

¹⁵³ I. Ferdinánd 1558. november 16-án kelt utasításában értesítette Besztercebánya városát arról, hogy Valentin Priestlt nevezte ki liptói bányabíróvá. MNL OL, P 632 IV. Nr. 139.

¹⁵⁴ Későbbi bejegyzésként oldalra feljegyezve: D.

1. Decretis duorum Regum et Regni universi constitutum, ut possessiones nobilium in quibus minerae inveniuntur, Rex Coronae seu fisco adplicare possit, ita tamen, ut det alias possessiones aeque utiles.
2. In decreto Lodovico primi Regis et item in decreto Matthiae Regis hoc expresse et claris verbis continetur.
3. Ideo per Nos hortatur et admonet eos Sacra Caesarea et Regia Maiestas clementer, ut possessionem aut possessiones, in cuius seu quarum metis minera Bocza continentur, sua sponte ac libenter eius Maiestati seu Coronae concedant juxta vigorem decretorum divorum Regum et Regni. Offert autem Sacra Caesarea et Regia Maiestas se aeque utilem aut opportuniorem possessionem seu possessiones eis daturam juxta eadem decreta.
4. Dedit nobis in mandatis Sacra Imperatoria et Regia Maiestas, dominus noster clementissimus, ut eamus in faciem et metas ac territoria dictae possessionis seu dictarum possessionum, agros, silvas, perlustremus et aestimationem faciamus tam possessionis seu possessionum quarum agrorum silvarum, proventuum et diligenter conscribamus, ut hinc informata eius Maiestas habeat statuendi facultatem qualia bona eis conferre debeat.
5. Vult clementer Sacra Caesarea et Regia Maiestas eos cogitare maximas, et propemodum innumerabiles Regni necessitates, quas eius Maiestas gravissimis sumptibus sustinet et tanto libentius eius Maiestatis Sacrae admonitioni justae obedire.
6. Quia Bocza est vicina et contermina metis eius Maiestatis Sacrae Uyvariensibus, multa et gravia detrimenta eius Maiestatis Camera a nobilibus accipit, quibus statuit occurrere Sacra Caesarea et Regia Maiestas.
7. Indignissimum est, quod nobiles non tantum urbura nullam dederint, nec dant ad fiscum Maiestatis Caesareae ac Regiae. Sed ab eius Sacra Maiestate urbura exigunt et nec magistrum fodinarum admittunt nec ulla ordinationes montanas, cum in omnibus decretis et constitutionibus expresse contineatur, quod si Rex possessiones minerae feraces cambio seu permutatione aequivalentium possessionum habere nollet, tunc jura regalia sive urburae juri regio pertinentes, ex hincque provenientes juxta consuetudinem¹⁵⁵ aliarum fodinarum Regiae Maiestati fideliter administrentur, hoc etiam in decreto Wladislai Regis eisdem verbis habetur scriptum.
8. Ea de causa jure optimo illa bona, in quibus Bocza continetur poterat Maiestas Sacra sine omni compensatione fisco suo adplicare. Tamen sicut pius et Christianus Imperator et Rex et dominus eorum clementissimus vult cum eis pie ac paterne agere, et pro eorum bonis alia bona non inferiora eis benigne conferre et eiusmodi bona ut perpetuo gratias sint acturi eius Maiestati Sacrae.
9. Gratiam Imperatoriam ac Regiam erga se Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis velint alere et augere, meminerint eius Maiestatem semper hactenus fuisse eis dominum clementissimum, in omnibus libertatibus et juribus eorum benigne eos conservavisse, sicut etiam deinceps est conservatura, et hanc eorum fidelitatem atque obedientiam longe uberiore gratia sua de eis recognitura.

---

¹⁵⁵ Juxta consuetudinem – utólagos betoldás.

Relatio nobilium de ZenthIwan ad articulos dominorum commissariorum Sacratissimae Caesariae et Regiae Maiestatis quarta die mensis Maii nobis exhibitiorum anno Domini 1560¹⁵⁶

[széljegyzet: B]

A Szent-Ivány család válasza a biztosok által előadott pontokra. Elfogadták, hogy az uralkodó bizottságot küldött a birtokukra, de vannak érvényben lévő kiváltságaik és jogaik, amelyeket nem lehet megsérteni. I. Ferdinánd mint kegyes uralkodó szánja meg a szerencsétlen nemeseket, ártatlan árvákat és özvegyeket, és a birtokok elvételével ne taszítsa őket még nagyobb nyomorúságba. Tagadták, hogy az urburát nem fizették be, mindig időben beadták a körmöcbányai bányakamarába. A király által delegált bányamesterrel együttműködtek eddig is, de az ő birtokaikon nincs joga intézkedni.

Primum respondent: quod litteras sacratissimae caesareae et regiae maiestatis domini domini ipsorum clementissimi credentiales, ea qua fideles et obedientes subditos Suae Maiestatis decet honore et reverentia cum summa obedientia acceperunt.

Deinde ex propositione et articulis dominorum commissariorum Sacratissima Maiestatis Imperatoriae voluntatem intelleximus, ut possessionem in cuius metis minera Buczha continetur, sua sponte et libenter eius Maiestati seu Coronae concederemus, pro qua Imperialis Maiestas offert se nobis clementer aeque utilem aut opportuniorem possessionem dare velle.

Ad hoc Sacratissimae Imperiali Maiestati humillime quam possimusque supplicamus, dignetur Maiestas sua prae se accipere paupertatem nostram, honestarum quattuor viduarum miseriam, et orphanorum fratrum nostrorum orbitatem: et quod parentes ipsorum praedicta bona per praedecessores suos, effusione sanguinis acquisita, posteris suis reservare volentes, vitas eorum proprias penes eorundem pugnando amiserunt.

Nos quoque Sacratissimae Maiestati et Coronae sive in generali sive in particulari expeditione praesto fuimus et sanguinem nostrum fessimus.¹⁵⁷ [!]

Praeterea si praedicta Bodcze ab aliis metis nostris distraheretur vel alienaretur, nostra universa privilegia a divis Regibus collata, hoc modo corruptionem [!] paterentur, et esset contra libertates nostras et omnium regnicolarum.

Propterea Sacratissimae Maiestati Imperiali supplicamus humillime et dominationes vestras observamus, quod nos pauperes nobiles et miseras viduas, atque orphanos in praedictis bonis nostris possessionariis, sine corruptione [!] privilegiorum nostrorum conservaturi sitis, et a nobis ea non optabunt quae videntur esse in distractionem et ruinam privilegiorum et libertatum nostrarum: quin potius nos in privilegiis et libertatibus nostris, ut Sacratissima Maiestas in unversis conventionibus dominorum

¹⁵⁶ A jelentés szövegét jegyző kézírástól eltérő írás.

¹⁵⁷ A jelentéshez tartozó, latin nyelvű mellékletekről (B, C, D) maradt fenn valószínűleg egykorú másolat, ez jelenleg egybefűzve a Neo-regestrata acta-ban található. MNL OL, E 148 Fasc. 600. Nr. 27. *Fussimus* helyett a másolatban *fudimus* szerepel. MNL OL, E 148 Fasc. 600. Nr. 27. fol. 4.

regnicolarum gratiose se observare obtulit: nos quoque pauperes nobiles, viduas et orphanos est conservatura, ac nos quiete ac pacifice in sedibus nostris et bonis est relictura, quod non diffidimus in gratia Suae Maiestatis.

Quod Bodcze vicina sit metis Suae Maiestatis Wyvariensibus id celare non possumus, tamen metae nostrae metis Wyvariensibus, nihil preiudicare scimus, quia aquis juguntur et a se ipsis limitantur.

Damna camerae Sacratissimae Maiestatis unde intullissemus scire non possumus: hoc scimus quod a domino praefato Camerae Creminiciensis, nos et cultores nostri magna damna sustinemus, quia et nunc certam summam florenorum pro auro per nos importato non soluit, unde et fodinas ita colere non valemus ut deberemus, quia operariis et sectoribus solutio tardatur.

Jura regalia et urburas, cum praesentatione auri et argenti, cum reliquis nostris concultoribus nobilibus istius comitatus et civibus Creminiciensibus et Novosoliensibus requirente consuetudine aliarum fodinarum juste sine fraude in cameram Sacrae Maiestatis soluimus.

Neque scire possumus neque intelligere, unde aut quomodo a Sacratissima Caesarea et Regia Maiestate aliquas urburas exegissemus, quia universis cultoribus fodinarum in dicto territorio nostro Boczhe existentibus, non aliter concessimus, nisi ut semper urburas Sacratissimae Maiestati cedentes solverent.

Quod autem ad magistrum fodinarum attinet, non nisi contra libertates nostras, sed etiam contra omnium statutuuum et ordinum Regni, eum nobis constitutum cernebamus. Pro commodo autem et libertate nobis conservanda Sacratissimae Maiestati binies supplicationes et rationes, quas scivimus nobis contrarias esse et libertatibus nostris et totius istius Regni plurimum nocuisse perscripsimus. Hac tamen ratione, ut idem magister montium commodo et proventibus Sacratissimae Maiestatis superintenderet, humilime paruimus.

Quod nullas ordinationes montanarum observamus, licet jam certis retro actis annis certe fodinae in nostris territoris colluntur. Nemo concultorum contra nos juste conqueri potest, quod confuse aliquem tractassemus, vel aliquam iniuriam fecissemus, sed semper si aliquae differentie inter cultores ortae fuerint, lege et consuetudine aliarum montanarum Sacratissimae Maiestatis iudicium et iustitiam, tanquam domini terrestres fecimus.

Ipsius Sacratissimae Caesareae et Regiae Maiestatis plane piissimum et paternum ac vere cristianissimum animum sole clariorem conspeximus, quod ad quorumpiam clamores et suggestiones in nostris bonis, sine justo iudicio offendere non vult, neque permittere vult: ipsam gratiam imperatoriam ac regiam erga nos semper alere, augere et conservare volumus, et indubitanter credimus quin Sacratissima Maiestas, ut superius premissimus, in pretactis bonis nostris hereditariis et avitis sine quolibet impedimento relinquere et gratiosissime conservare, et manu sua imperali, etiam ab aliis, qui nobis nocere vellent clementer protegere dignabitur. Quod praefatae Sacratissimae Maiestati ut decet fideles subditos cum omni debita submissione et fidelitate in omne tempus promptissimos futuros nos offerimus.

Si autem dominationes vestrae egregiae aliter facere nollent, nisi ut ad praedictas possessiones agros et silvas penes commissionem Sacratissimae Maiestatis accedere et perlustrare vel limitare aut estimare velletis, nos dominationes vestras rogamus nomine omnium nostrum tam viduarum quam orphanorum fratrum nostrorum accedere nollint. Nos de hiis universis negotiis nobis perscriptis in personis nostris, circa Sacratissimam Maiestatem accedimus, et de hiis cum Sua Sacratissima Maiestate disponemus.

Sacratissimae Caesareae et Regiae Maiestatis

fideles subditi

Benedictus, Caspar, Johannes, Georgius, Christophorus, Petrus SzentIwani de ZentIwan

Bona nobilium de ZentIwan intra metas praescriptas, numerus colonorum, census et proventus ordinarii¹⁵⁸

[széljegyzet:] C

A biztosok részletesen összeírták Szentiván, Magyarfalu, Németporuba, Porupka lakosságát, a pusztatelkek számát, valamint a szolgáltatásokat is. Az urbárium tanúsága szerint Porupka kivételével a jobbágyság – ahol a település lakosai is moshattak aranyat – mindenhol tartoztak uruknak cenzussal és különféle természetbeni szolgáltatásokkal (muneráliák-kal). Egyedül a gyümölcskilenced nem volt szokásban.

ZentIwan

Curiae nobilium in ZentIwan:

1. Benedicti de ZentIwan curia cum¹⁵⁹ domo lignea
2. Joannis de ZentIwan cum domo lignea vili
3. Christophori et Georgy de ZentIwan cum domo lignea vili
4. Stephani de ZentIwan cum domo lignea vili
5. Casparis de ZentIwan cum domo lignea vili
6. Raphaelis de ZentIwan cum domo lapidea magna, et extra eleganti
7. Item in Magyarfalu curia est Petri de ZentIwan cum domo lignea vili

Item est templum lapideum parochiale in ZentIwan cum una turri lapidea non inelegans, in cuius coemeterio est calda aqua naturalis copiose ebulliens et ex fonte profluens.

¹⁵⁸ A címben szereplő census más néven földbér volt, amelyet a jobbágyság általában Szent György vagy Szent Mihály napján róttak le uruknak. SZENTGYÖRGYI, 1962. 11–12.

¹⁵⁹ Utólag betoldva.

Coloni et inquilini et census ordinarius in ZentIwan

Dominae Clarae, matris Raphaelis colonus unus
Andreas Scop soluit fl. 1.¹⁶⁰
Dat capones 2.

Servitia ordinaria

Tenantur arare hic et alibi coloni dominae Clarae autumnno pro hyberna semiente ad unam luchnam et eam seminare.

Luchna¹⁶¹ est mensura maior duobus cubulis Scepusiensibus¹⁶² sive Viennensibus¹⁶³ mensuris duabus quae mecz¹⁶⁴ vocantur.

Item tenantur arare pro verna semente vere ad unam luchnam et eam seminare.

Item tenantur defalcare duo prata simul omnes, quae non sunt parva.

Item coloni Dominae Clarae coniunctis paribus studiis et laboribus tenantur educere fimum omnem de eius curia, et in agris spargere.

Ultra haec ordinaria subeunt omnia servitia alia et faciunt quicquid facere jubentur.

Benedicti de ZentIwan colonus unus proprius.

Benedictus Jezni dat censum fl. 1. d. 60.¹⁶⁵

Tortas 2.

Capones 2.

Item ad duos terminus judicales¹⁶⁶ ad utrumque caponem unum capones 2.

Item pro decima frumenti sui dat fl. 1.

Servitia ordinaria omnium colonorum eius tum in ZentIwan tum alibi

Duos dies tenantur arare et seminare.

¹⁶⁰ Fl., illetve flor. rövidítés a magyar forintra (floreus) vonatkozik. A magyar forint árfolyama folyamatosan változott, de azért egy körülbelüli átváltási értéket meg lehet adni a 16. század közepére vonatkozóan. 1 rajnai forint 80 dénárt ért, míg 1 magyar aranyforint 1, 25 rajnai forintot. KENYERES, 2008, 45–46.

¹⁶¹ Lukna: űrmérték, Bogdán István adatai szerint szlovák eredetű. 1 lipthói lukna a 16. század végéig körülbelül 3 nagyszombati mérőt tett ki, ami 93,12 liternek vagy 69,83 kilogrammnak felel meg. BOGDÁN, 1990, 326–327.

¹⁶² Köböl, 160 alegységét ismerjük. Elsősorban a Szepesi Kamara határterületén, azaz az északnyugati részen terjedt el. Uo. 235.

¹⁶³ A bécsi jelző itt valószínűleg a mérőre (következő lábjegyzet) vonatkozik, ugyanis bécsi köbölről nem tud a szakirodalom. Bécsi mérő viszont létezett, Bogdán István adatai szerint 1592-ig egy bécsi mérő 42,28 liternek vagy 31,71 kilogrammnak felelt meg. Uo. 330.

¹⁶⁴ Mérő, latinul metreta, németül pedig Metz(en), szlovák neve pedig mecka. Mértékét nem egyszerű meghatározni, ugyanis 67 alegysége van. Uo. 347–348.

¹⁶⁵ A d. rövidítés a dénárt jelöli, értékére lásd 160. lábjegyzet.

¹⁶⁶ A dunáninnen és dunántúli terület számára az oktavát (*iudicia octavalia*) Lukács evangélista napja (október 18.) vagy Szent Mihály napja (szeptember 29.) nyolcadán tartották, míg a felső-magyarországi területnek pedig vízkeresztkor és Szent György-nap (április 24.) nyolcadán tartották. PÁLFFY, 2011, 311.

Uno die metunt.

Duobus diebus fenum defalcant.

Pratum unum amplum non est divisum, sed manet commune, ad huius defalcationem conveniunt omnium coloni ex omnibus pagis. Deinde fenum defectum inter dominos dividunt pro rata parte quae cuique eorum competit.

In pratis propriis Benedicti unum diem tenentur defalcare fenum.

Item tenentur simul omnes coniuncti fimum omnem de curia eius educere in agros, ibique spargere.

Omnium nobilium de ZentIwan coloni hoc servitium facere tenentur.

Reliqui fratres nullum habent colonum in ZentIwan praeter inquilinos. Nam cum familia multiplicaretur, colonos nobiles cedere jusserunt, ipsi in eorum sessionibus curias aedificarunt.

Michaelis Ban sunt in ZentIwan quattuor coloni.

Dant pro censu singuli per annum flor. 2.

Ad diem Nativitatis dant tortas 2. caponem 1.

Duobus diebus defalcant quicquid jubet dominus defalcare seu fenum seu fruges seu aliud, hoc est ordinarium servitium. Nunc coguntur facere imperata omnia.

Praeterea, qui inhabitat domum, quae antea fuit nobilis ex pacto dat florenum unum.

Ne tractet dominum quoties venit suis expensis ad quod ante obligabatur.

Christophori Zemercheni est colonus unus, nomine Laurentius Zamosni, quem impignoravit Benedicto ZentIwani, is dat censum flor. 1.

Ad diem Michaelis¹⁶⁷ tortas 2.

Caponem 2.

Brassicae lectos 2 in horto.

Inquilini in ZentIwan

Benedicti de ZentIwan inquilini tres

Urbanus dat d. 75.

Slosser fl. 1.

Faber fl. 1.

Alios non habet praeterquam in curia, qui domestica servitia faciunt.

Dominae Clarae inquilini quattor.

Holi

Conzsil

Jacobus voco hi tres simul dant flor. 2.

---

¹⁶⁷ Szent Mihály napja (szeptember 29.).

Schenco flor.1.
Duo ante curiam habitant Praco et Zuzi, qui non dant quicque.

Georgii et Christophori de ZentIwan inquilini sex.
Thomas dat d. 75.
Maczko d. 50.
Supala d. 72.
Gregorius d. 50.
Hi septem diebus laborant.

Caspar Czimmerman fl. 1. d.
Duobus diebus metit.
Fedor d. 25.
Quinque diebus metit.
Domestici inquilini omnia faciunt in domo, curia, hortis.

Casparis de ZentIwan inquilini quattor
Cacian dat fl.1.
Decem diebus laborat.
Catharina Minczerca fl.1.
Stecz d. 50.
Sex diebus laborat.

Joannis de ZentIwan inquilinus unus.
Nicolaus dat d. 40.
Duobus diebus metit.
Uno die falcat.

Domina Anna Stephani relicta habet quinque inquilinos, singuli dant per denarios 75.
Et tenentur laborare per dies septem.
Praeterea habet unam desertam sessionem.

Agri et prata nobilium de ZentIwan

Benedicti de ZentIwan agri et prata.
Art esse multa jugera, sed parva, qualia habeantur in comitatu Lipto, quae difficile sit numerare, et distinguere, produxit provisorem qui juramento adfirmavit omnes agros ad tres vices, prout est partitio seminaturae, esse capaces luchnarum 195.
Occupavit colonorum sessiones, quibus expulsis agros eorum colit.
Prati communis recta dimidia pars eius est, et dominae Clarae, reliqua dimidia caeterorum fratrum.
Eadem est divisio in omnibus aliis bonis.

Item propria prata habet quae pertinent ad tres sessiones colonorum quas occupavit, quae procreant per annum feni plaustra sex.

Casparis de ZentIwan agri et prata.

Ultra fluvium Wagh habet jugera¹⁶⁸ 26, exilia, qualia sunt in Comitatu Lipto.

In campo ad occidentem protenso post villam habet jugera 23.

De prato communi inquit provenire in bono proventu herbae, feni, plaustra circiter 40, haec dividuntur inter nobiles, ut praemisum est.

Item habet quaedam prata propria, quae in bono proventu herbae producunt feni plaustra 12.

Agri et prata Ioannis de ZentIwan.

Computat ad tres plagas, seu ad tres vices seu sortes, jugera sexaginta quinque exilia.

Georgius et Christophorus de ZentIwan.

Ex informatione villici retulerunt quod habeant in omnes partes agros capaces centum luchnarum.

Prata propria, in quibus proveniat fenum, cum est felix proventus ad plaustra viginti, sed visi sunt hyperbolice loqui sicut et caeteri.

Domina Clara ut ipsi retulerunt habet tantundem, quantum Benedictus in agris et pratis.

Domina Anna Stephani de ZentIwan relicta iuxta eorum verba tantundem habet, quantum Christophorus et Georgius, cum inter quinque una pars ei competat.

Item habetur molendium farinarum in ZentIwan ad duas rotas, quas desuper aqua impellit. Cuius proventus annuus iuxta nobilium relationem facit flor. 60. At sicut ex subditis homines honesti et maturi retulerunt non facit plus quam flor. 44.

Huius proventus dimidia pars spectat ad Benedictum ZentIwan et dominam Claram, reliqua dimidia in quinque partes dividitur.

Magiarfalw possessio

coloni sex sunt qui censum sic solvunt.

Marthinus Stephanone iudex Casparis de ZentIwan solvit flor. 1. d. 50.

Item ad diem Divi Michaelis dat

Capones 3.

Tortas 2.

Benio Valentonick Christophori Zemerchieni, impignoratus Georgio Rakowsky solvit flor 1. d. 50.

Item ad diem Sancti Michaelis dat

Caponem unum

---

¹⁶⁸ Hold, juger, jugerum, joch. Római és európai előzménytől független magyar területmérték, egy ekével egy nap alatt felszántott terület. BOGDÁN, 2001, 292.

Tortas duas
Ad Pascha ova 20.
Tortas 2.

Matskowsky Christophori Zemerchieni impignoratus Benedicto de ZentIwan solvit flor 1.

Item ad diem Sancti Michaelis
Caponem 1.
Tortas 2.
Ad Pascha
Ova 20.
Tortas 2.

Andreas Slozzer Christophori Zemerchieni impignoratus Benedicto de ZentIwan solvit flor.1.

Capones 2.
Tortas 2.
Is aedificat hic domum super sessione deserta, nunc in ZentIwan habitat.

Thomas Tretiak Christophori Zemerchieni impignoratus Georgio Rakowsky solvit flor. 1.

Item ad diem Sancti Michaelis
Caponem 1.
Tortas 2.
Ad Pascha
Ova 20.
Tortas 2.

Martinus seu Michael Benedicti de ZentIwan solvit d. 60.

Dat avenae luchnam 1.
Lupuli luchnam 1.
Item ter in anno duas tortas, quae faciunt tortas 6.
Addit semper caponem unum capones 3.
Item obligatur arare et conserere jugera duo, dominus dat semen.
Item Benedictus de ZentIwan habet hic inquilinos quattuor.
Sutor solvit flor.1.
Sartor flor. 1.
Retie flor. 1.
Matsko est servitor, nihil solvit.
Una praeter has sessiones est deserta sessio, ea pertinet ad Benedictum de ZentIwan.
Michael Ban quoque habet hic duos novitios inquilinos, qui nihil solvunt, quia nunc aedificant.

Servitia ordinaria

De jure tenentur laborare uno die.

Nunc faciunt quicquid facere jubentur.

Optimos quosque agros domini hic sibi vendicarunt, quorum is modus est, et ea quantitas, ut domini coniunctim omnes possint seminare hyemalium simul et vernalium circiter luchnas centum.

Prata quoque omnia domini sibi vendicarunt, in quibus feni proveniunt plaustra 16.

Petrus de ZentIwan habet hic unam curiam nobilitarem cum domo lignea, quam inhabitat, colonum nullum. Ea domus fuit olim sessio coloni.

Nemethporuba possessio

Coloni seu sessiones integrae sunt 25, quorum census sequuntur.

Christophorus et Georgius de ZentIwan habent colonos tres.

Judex Caspar Kolnath dat flor. 1. d. 75.

Duo reliqui dant per flor. 2. uterque

Ad diem Nativitatis dant domino

Capones 3.

Tortas 2.

Ad dies judicales

Capones 3.

Item ad Pascha

Tortas 2.

Ova 20.

Ordinarie tenentur laborare per annum duobus diebus. Sed jam non est ullus ordo aut modus laborum et servitii.

Coloni Michaelis Ban sex

Ivanichs senex canus flor. 1. d. 40.

Sigmundt Starsi flor. 1. d. 50.

Jacobus Domco flor. 1. d. 50.

Andre flor. 1. d. 50.

Janus Flanskusky flor. 1. d. 25.

Simon Mico flor. 1. d. 25.

Singuli donaria dant aequaliter per annum

Capones 2.

Tortas 6.

Ova 20.

Praeter hos Giurick Rutko est provisor eius, nihil dat.

Dominae Clarae coloni quattuor.
Grego Marko solvit flor. 2.
Andre Pak flor. 2.
Mattheus Stanovick flor. 2.
Martinus Malick flor. 2.

Praeterea dant singuli per annum
Tortas 6.
Caponas 2.
Ova 20.

Laborum et servitiorum nullus est modus.
Christophorus Zemerchieni coloni tres Georgio Rakowsky impignorati.
Duo solvunt per flor. 1. d. 25. uterque
Tertius solvit flor. 1. d. 75.
Dat praeterea duorum illorum uterque per annum
Tortas 6.
Caponas 2.
Ova 22.

Tertius nomine Vido Benchio dat
Tortas 12.
Caponas 4.
Ova 40.

Unum diem ordinarie tenentur laborare. Nunc faciunt omnia servitia quaecunque imponuntur.
Coloni Benedicti de ZentIwan quattuor.

Janchiek Marko solvit flor. 1. d. 22.
Zur Beren flor. 2.
Ivanisczo flor. 1. d. 75.
Thomas Boczok flor. 1. d. 60.

Dant praeterea singuli per annum
Tortas 2.
Caponas 2.
Ova 20.
Non sunt ordinaria servitia, sed quicquid jubentur, servire serviunt.

Relictae Stephani de ZentIwan tres, singuli solvunt aequaliter per flor. 1. d. 50.
Dant praeterea per annum

Tortas 4.
Capones 2.
Ova 20.
Serviunt, quicquid jubentur servire, arant, seminant, metunt etc.

Joannis de ZentIwan colonus unus
Censum solvit flor. 2.
Data praeterea
Tortas 4.
Capones 4.
Item ad duos dies judicales
Capones 2.
Facit omnes labores, quicunque imponuntur.

Inquilini in possessione hac sunt quattuor decim.
Christophori et Georgii de ZentIwan unus solvit flor. 1. d. 25.
Laborat diebus septem.
Joannis de ZentIwan unus nomine Gregus, solvit flor. 1.
Duobus diebus metit, uno fenum defalcatur, servit ad curiam.
Benedicti de ZentIwan inquilini tres, qui solvunt singuli per flor. 1., faciunt quaecunque
facere jubentur.

Michaelis Ban duo
Unus solvit d. 50.
Alter nihil dat determinati, sed est faber et ea arte servit.

Dominae Clarae inquilini tres, singuli solvunt per flor. 1.
Christophori Zemerchieni inquilini quattuor, quos Georgius Rakowsky obtinet.
In hac possessione nihil agri nobiles obtinent.

Porupka possessio

In hac possessione coloni computatis etiam sultiziis¹⁶⁹ sunt decem.

Tota possessio pure est nobilium de ZentIwan, nec Michael Ban habet hic partem, nec Zemerchieni, nec quisquam alius.

Dimidia pars possessionis est Benedicti de ZentIwan et dominae Clarae, reliquae dimidia inter quinque fratres dividitur.

Subditi seu coloni Dominae Clarae tres sunt, alias dederunt aureum unum singuli, nunc quia coguntur laborare, extraordinarie, singuli solvunt flor. 1. d. 4.

Benedicti de ZentIwan duo coloni tantundem solvunt.

Sultizii duo Petro Dergach et Paul sultiz licet¹⁷⁰ deberent esse liberi, tamen cenum solvunt per annum uterque per se flor. 1. d. 75.

Michael soltes, quinque dominorum id est fratrum caeterorum colonus solvit flor. 1. d. 50.

Nomine dicae Regiae¹⁷¹ solvit praeterea dominis suis singulis annis flor. 2.

Nihil laborat sed si ad 20 vel amplius milliaria¹⁷² mittitur, tenetur ire suis expensis.¹⁷³

Duo praeterea coloni sunt horum, quorum uterque dat flor. unum id est ambo dant flor. 2.

Praeter hos est iudex Balas Kyrál, solvit tantundem.

Inquilini

Benedicti de ZentIwan quattuor

Nicolas Polak solvit d.50.

Michael d. 50.

Stephan d.50.

Ondre d. 50.

Hi serviunt, quicquid jubentur servire.

Quintus est communis cum domina Clarae, quia domus media pars est sua, media dominae Clarae.

Joannis de ZentIwan quattuor

Nicolas Sutor solvit flor. 1.

Jacobus Baran d. 50.

Metit uno die, fenum defalcatur duobus diebus.

Jacobus Padach d. 50.

¹⁶⁹ A soltszesség intézménye két úton került be a Magyar Királyság területére, az egyik Szilézián át az ország északnyugati részére, a másik Lengyelországon át a Szepességre, valószínűleg az előbbi úton kerültek soltszések a későbbi Szent-Ivány-birtokokra. A térség benépesítésében játszott szerepükre FÜGEDI, 1979, 373.

¹⁷⁰ Licent átjavítva licetre.

¹⁷¹ A magyar király legfontosabb rendkívüli jövedelme a hadi- vagy rovásadó volt. A dicát az országgyűlésen szavasták meg, összege általában portánként 1 forint volt. KENYERES, 2003, 62.

¹⁷² Mérföld, magyar mérföld: 11 376 méter. BOGDÁN, 2001, 291.

¹⁷³ A kővári libertinusok is mentesek voltak az úrbéres terhek alól, de ezért cserébe oda mentek, ahová a földesúr és a várbeli tisztek küldték őket, így általában postaszolgálatot láttak el. SZENTGYÖRGYI, 1972, 78–79.

Uno die metit, uno die fenum defalcatur.
Baran secundus, inquilinus quartus solvit d. 50.
Uno die metit, uno die fenum defalcatur.
Faciunt, quaecunque iubentur facere, tenent sessiones colonorum.
Relictae Stephani de ZentIwan dominae Annae sunt duo inquilini.
Casparis de ZentIwan est unus inquilinus, in sessione coloni solvit d. 50.
Decem diebus laborat.
Domini tenent agros desertarum sessionum in agris unius sessionis, intrant sementis
hyemalis luchnae sexternalis luchnae quattuor.
Desertes sessiones sunt quattuor.
Unus quilibet colonus tenetur laborare uno die per annum.
Pratum tenentur defalcare, et si possunt defalcare ad ientaculum, postea sunt liberi.
Omnia servitia subeunt, quaecunque iniunguntur.

Unus quilibet colonus ad diem Simonis et Judae¹⁷⁴ tenetur dare dominis unum gallum
silvestrem.

Quaerunt hi coloni aurum in fluviis et montibus pro se ipsis.

Non habent hic domini nec agros nec prata praeterquam desertarum sessionum.

In nulla harum possessionum datur nona de frugibus domino terrestri, sicut nec in toto
comitatu Lipto.

Totus porro ambitus metarum ab origine ad exitum, quaquaversum novem milliaria
hungarica nostro iudicio continet, certe non pauciora octo. Intus autem late longeque
silvas, montes, rupes arduas, valles et saltus complectitur.

Silvae porro sunt infruciferae, aptae tantum ad ignem et ad lignea aedificia, pinus
tantummodo. In saltibus nonnullis pascua habentur, quo equi et oves aestate
admittuntur.

Agri quoque pagorum sunt steriles, siliginem procreant, purum triticum non ferunt.¹⁷⁵

---

¹⁷⁴ Október 28.

¹⁷⁵ Az utolsó három bekezdés későbbi betoldás, a kézírás azonos, de más tintával írták.

Laus Deo semper¹⁷⁶ anno 1560 16. May In Woicza
Verzaichnuss der goldt und silber pergwerkh auff der Woitza auff der Edlleut zu Sannt
Johannes grunt gelegen

[széljegyzet: D]

Valentin Pristl bányamester jegyzéke a Szent-Ivány család birtokain fekvő bányákról, melyek többsége Leonard Kesler és társai kezelésében állt. Ezenfelül voltak termelők Késmárkról és Németlipcséről is. A jegyzék a nemesi bányák mellett a kincstári tárnákat is felsorolja.

Erstlich Beÿ der N. Khöslerischen Herrn Golthandlung¹⁷⁷

Die golthandlung zur Sanct Marcuß gewerkh

Marttin Fischer finnder des ganngs¹⁷⁸

Herr Benedict Sweto Januskhÿ

Fraw Clara von S. Johannes

Herr Cristoff Sweto Januskhÿ

Herr Janus Sweto Januskhÿ

Herr Georg Sweto Januskhÿ

Herr Cristoff Kubinskhÿ

Herr Petter Voÿdt von der Cremnitz

GilgVoÿdt

Paull Fleschkho

Paull Siegl goltschmidt

Anndre Khollar

Cristoff Khlueg

Mertten Fÿscher hat dises Perkhwerch beÿ Jorgen Puechner perkhmaister¹⁷⁹ empfangen,
ist auch im alten Lechenpuech Eingeleibt.

Gewerkhen beÿ der Golthandlung Khratkhy

Michael Kratkhy¹⁸⁰ finnder des ganngs

Suro Schaffer der annder finder des ganngs

¹⁷⁶ A bányamester a 16. század második felében keletkezett bocabányai jegyzőkönyveket rendre ugyanezzel a mondattal nyitotta meg. Többek között: MNL OL, P632 IV. Nr. 158. fol. 5.

¹⁷⁷ Leornard Kesler beszercebányai polgár vállalkozása.

¹⁷⁸ Geng, járat.

¹⁷⁹ Bocabányai bányamester.

¹⁸⁰ Leonard Kesler üzlettársa.

Herr Michall Röbeÿ von der Sclabina¹⁸¹

Markho Mitschinkhy

Petter Voydt von der Crembnitz

Paull Fleschkho

der Statschreiber ausen Teutschen Lipsch¹⁸²

Ballasch Präch

Schärkhänn

Diese gewerkhschafften haben von mir bisheer nichts empfangen oder ausbetten.

Gewerkhen beÿ der Silberhandlung beÿ der Heilligen dreÿ Khunig genant.

Die herrn N. Khesslerischen gewerkhe von der Woytza

Herr Benedict Sweto Janskhÿ

Herr Cristoff Sweto Janskhÿ

Herr Jamco Sweto Janskhÿ

Herr Caspar Sweto Janskhÿ

Herr Jörg Sweto Janskhÿ

Mertten Fischer

Thoman Fischer

Lucas Stennczl

Mathes Schnneider

Michl Unnger

Dieses Perkhwerch haben obsteende gewerkhen von mir bißheer nach der Perkhwerchs
Ordnung noch nit empfangen.

Gewerkhen beÿ der Silberhandlung zw Sannt Jörgen genannt

Jörg Sterczl finnder

Herr Benedict Sweto Janskhÿ

Herr Cristoff Sweto Janskhÿ

Herr Janno Sweto Janskhÿ

Herr Caspar Sweto Janskhÿ

Herr Jorg Sweto Janskhÿ

Herr Cristoff Khubinskhy

Petter Voydt von der Crembnitz

Gilg Voÿdt von der Cremnitz

Paull Sigl goltschmidt

Paull Voÿdt der Herrn Khesslerischen Gewerkhen dienner.

---

¹⁸¹ Nagy valószínűség szerint Révay Mihály nevének torzított alakja, a Révay család birtokolta ugyanis Szklabinát (ma: Sklabina, SK). PÁLFFY, 2009, 12.

¹⁸² Németlipcse.

Gilg Bemwannger ain munnzer
 Nicolasch Prantner ausen Khäsmarkh¹⁸³
 Michl Schwartz ausen Khasmarkh
 Dieses Pergwerk zu Sant Jorgen gennant, die selbigen gewerkhen, so dartzue gehörig,
 haben pißheer von mir nichts empfangen.
 Gewerkhen beÿ der Silberhandlung beim Bierolt gennant
 Herr Benedict Sweto Janskhÿ
 Herr Cristoff Sweto Janskhÿ
 Herr Janno Sweto Janskhÿ
 Herr Jorg Sweto Janskhÿ
 Mertten Fischer
 Toman Fischer
 Lucatsch Stenntzl
 Dise gemelte gewerkhen zu dem silberperkhwerch beim Bierolt genannt haben pißherr
 von mir nichts außbetten oder empfangen.

Gewerkhen beÿ der Silber handlung beim Släbon genannt

Marzco Slabon der erst finnder des ganngs
 Petter Schulthaiß von S. Petter
 Herr Simon Pottturnenskÿ
 Gregor Schwartz von Görgenberg¹⁸⁴
 Herr Richter N. ausm Khasmarkh
 Dise gewerkhen zu der silberhandlung beim Släbon genant zubehörig haben von mir
 pißher khein maß oder Lechen zuverleichen ausbetten oder empfangen nach der neuen
 auffgerichteten perkhwerchs ordnung.

Gewerkhen beÿ der Silberhandlung Gottesgab unnd zu Sannt Elliaß genant

Elliaß Fischlach der erst finnder der zweien Silbergang
 Adam Strasperger der annder finder
 Herr Benedict Sweto Janskhÿ
 Herr Cristoff Sweto Janskhÿ
 Herr Janno Sweto Janskhÿ
 die Pänggrätzische Edlleute herr Nicolasch und her Panggrätz
 Herr Cristoff Khubinskhy
 Nicolasch Prantner ausm Khasmarkh
 Michl Schwarz ausm Khasmarkh
 Latzkho von Gorgenperg

¹⁸³ Késmárk/Käsmark (ma: Kežmarok, SK).

¹⁸⁴ Szepesszombat/Georgenberg (ma: Spišská Sobota, Poprad városrésze, SK).

Larenntz Groß ain fleischer

Diese verzeichnete gewerkhen sein ins willens gewesst, das perkhwerch von mir nach der perkhwerchs ordnung zu empfangen, haben auch ain muttung eingelegt. Ist bißher noch nit beschehen, haben auch kheinen reverß der muttung hinaus empfangen.

Gewerkhen beÿ der golthandlung beim Strasperg genannt

Die herren N. Khöslerrische gewerkschaft von der Woytza

Statschreiber ausm Teutschen Lipsch

Ballasch Präch ausm Teutschen Lipsch

Michel Khratkhy

Peter Voÿdt von der Crembnitz

Gilg Voÿdt

Paull Fleschkho

Gilg Beniwanner

Paull Sigl goltschmidt

Jacob Zimmerpeÿll von Wienn¹⁸⁵

Wallasch und Erhart Werner gebrueder

Diese gewerkhen, so zu der golthandlung Strasperg gehorig, haben von mir bißher khein maß oder Lechen zuverleichen noch nit empfangen. Sy sein in willens auff den zukhunfftigen, Lon, wan die gewerckschafft bey ain annder sein wiert, zu empfacheen wie perkhwerch recht ist.

Gewerkhen beÿ der golthandlung bey Sannt Niclaß genannt

Siegfried Duerner aus der Leytsch¹⁸⁶ der erst finnder des ganngs

Jatzkho Wallasch der annder finnder des ganngs

Benedict Sweto Janskhÿ

Cristoff Sweto Janskhÿ

Jano Sweto Janskhÿ

Ballasch Bärboskhy

Jurig Lubÿ

Jorg Sweto Janskhÿ

Dise obsteende gewerkhen haben den 7. May an mich das velt zuverleichen nach perkhwerchs ordnung angemuet und pegert, haben auch ain muttung eingelegt, ist inen aler khein annder reverß hinauß gegeben, ursach, das sy das gelt für die muttung nicht erlegt.

---

¹⁸⁵ Bécs (Wien, A).

¹⁸⁶ Lőcse/Leutschau (ma: Levoča, SK).

Verzeichnus der golt und silber perkhwerchs auff der Römischen Khayserliche Maiestät
grundt gelegen zum Neuheusl¹⁸⁷ gehorundt

Salvattor

Den Herren N. Kheösslerischen gewerkhen von der Woitza zugehörig

Gewerkhen beÿ der goldthandlung zu Sant Jacob Strassenn

Herr Johann Ballashcy¹⁸⁸

Thomas Litfay sein dienner

Jacob Weigl finder des ganngs

Friedrich Schilling von der Licobä¹⁸⁹

Herr Cristoff Khubinskhy

Sebastian Schusl von der Leÿtsch

Jonnaß Reyman von der Leÿtsch

Gilg Voÿdt von der Crembnitz

Mertten Fischer

Jano Khoscher

Diese obsteende gewerkhschafften haben von mir den 22. Juny anno 1559 nach
pergwerks ordnung empfangen.

Gewerkhen beÿ der golt und silber handlung zur Sant Johanneß

Hannß Wagl

Jacob Zimmerpeÿll

Cristoff schnneider von der Crembnitz

Valten Sauerma

Tomaß Weigl

¹⁸⁷ A Liptóújárhoz tartozó bányákról van szó, amelyek ugyancsak a liptói bányamester alá tartoztak.

¹⁸⁸ A Balassa János életével foglalkozó munkák általában kiemelik, hogy Balassi Bálint édesapja jártas volt valamilyen szinten a bányászatban, és üzleti érdekeltségek is fűzték az ércikitermeléshez. KÖSZEGHY, 2008, 70–71. 1559-ben a selmezbányai bányavállalkozók több illusztris személy mellett öt kérték fel arra, hogy járja körbe a *Glanzenberg* nevű bányát. PÉCH, 1886, 326. Ezt a felkérést bányavidéki főkapitányi címe mellett gazdasági kapcsolatai is indokolhatták. Ugyanebben az évben fogalmazta meg aggályait a bányagazgatás átszervezésével kapcsolatban, attól tartott ugyanis, hogy Liptóújár területén termelőmunkát folytató vállalkozók, félve a kormányzati beavatkozástól, inkább felhagynak tevékenységükkel. ÖStA FHKA, VUG RN 17. fol. 230–231. Azt követően, hogy 1573-ban újra visszakapta a liptóújárai birtokot, kérelmet adott be a Szepesi Kamarához, hogy az uralkodó a térségben dolgozó bányászok korábban kapott kiváltságait újból erősítse meg, és biztosítson számukra tizenkét éves urbura-mentességet. A kamarai tanács támogatta a kérést, kizárólag az időtartamot felezték volna meg. ECKHARDT, 1943, 240.

¹⁸⁹ Likava vára (ma: Likavský hrad, SK), 1549-ben Pekry Lajos kezén volt a váruradalommal együtt, amelynek részét képezték a nemesércbányák. MAKSAJ, 1990, 457. Halála után birtokai a kincstárra szálltak, a likavai várhoz tartozó falvak egy részét Rakovszky György, Révay Ferenc nádori helytartó helyettese kapta meg. MNL OL, E 227 2. k. 81.

Gilg Voÿdt von der Crembnitz
Gilg Beniwannger ain muntzer
Paull Voÿdt der Herrn Kheslerischen gewerkhen dienner
Steffann Treutman
Hannß Wayda
Jorg Stertzl
Enndres Khimer
Gregor Weger
Marcus Hopauer
Paull Sigl goltschmidt
Petter Fibinnger
Hannß Khuen goltschmidt
Dise obsteende gewerkhschafften haben von mir den 23. Juny anno 1559 nach
perkhwerchs ordnung empfangen.

Gewerkhen beÿ de golthandlung zur Sant Daniell genant

Laurentz Rottenberger¹⁹⁰ sambt seinen sönnen hat auch von mir sein perkhwerch
empfangen nach der neuen auffgerichten perkhwerchs ordnung adi 16. february anno
1559.

Valthenn Pristll
pergkrichter
za. manu propria

Autográf aláírással

Gewerken beÿ der Stritigen Golthandlung zu Sannt Micheell genannt.
Den Herrn N. Khosslerisches gewerks von der Woitza zugehörigen.
Ain Schmeltzhutten auff der Sweto Janskhÿ grundt gelegen.

Külső oldalon: Verzeichnus der golt unnd silber perkhwerch auff der Woitza

---

¹⁹⁰ A jegyzékben szereplő termelők azonosítása nem egyszerű feladat, Rottenberger Lőrincről például tudjuk, hogy késmárki származású nemes volt, aki már az 1550-es évek végén is társtulajdonos volt több, a Szent-Ivány család területén fekvő bányában. Pristl összeírásában Birolt, más forrásokban Pyrolt néven előforduló bányában krakkói üzlettársával, Lembach Jánossal volt érdekelt. MNL OL, P 632 IV. Nr. 151.

Rövidítések és irodalomjegyzék

BáLv	Biccsei Állami Levéltár (Státny archív v Bytči) Liptó vármegye iratai (Liptovská župa) Protestationes
LáLv	Lőcsei Állami Levéltár (Státny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči)
SzPL	A Szepesi Püspökség Levéltára (Archív Rímskokatolíckej cirkvi Biskupstva Spišské Podhradie)
SzeKlv	Szepesi Káptalan hiteleshelyi levéltára (Spišská kapitula, hodnoverné miesto) Jegyzőkönyvek
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
DL	Diplomatikai Levéltár
E	Magyar kincstári levéltárak A Magyar Kamara levéltára A Magyar Kamara regisztratórája E 21 Benignae resolutiones E 41 Litterae ad cameram exaratae A Magyar Kamara archivuma E 137 Relationes commissariorum regionum E 148 Neo-regestrata acta E 227 Libri donationum
P	Családi fondok, levéltárak
P 632	A Szentiványi család levéltára, a család által rendezett iratok
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
FHKA	Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer
GBÖ	Gedenkbücherei Österreichische Reihe
GBU	Gedenkbücherei Ungarische Reihe
VUG	Vermischte Ungarische Gegenstände

HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
UA Specialia	Ungarische Akten, Specialia (Salz- und Bergwesen)
SNA	Slovenský narodný archív
Kubinyi	
nagyolaszi-dechtári Lv	Kubinyi család nagyolaszi és dechtári ágának levéltára (Rod Kubíni vlašsko-dechtárska vetva)

*

- BOGDÁN
1990
BOGDÁN István: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darab-mértékek 1874-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. Levéltártan és Történeti Forrástudományok 7.)
- BOGDÁN
2001
BOGDÁN István: *Metrológia*, In: *A történelem segédtudományai*, szerk. BERTÉNYI Iván, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 286–303.
- BORSA
1988
BORSA Iván: *A Szent-Iványi család levéltára (1230–1525)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 14.)
- Cj
1896–1901
Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár 1000–1895, jegyzetekkel ellátta ÓVÁRY Kelemen, Budapest, Franklin-Társulat, 1896–1901.
- CSÁNKI
1890
CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890.
- ECKHARDT
1943
ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943.
- EMBER
1946
EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*, Budapest, Országos Levéltár, 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.)

- FAZEKAS
2000
FAZEKAS István: *Korreferátum Oborni Teréz előadásához*, In: *Fons, Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 7. (2000) 77–79.
- FALLENBÜCHL
2002
Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár, összeállította: FALLENBÜCHL Zoltán, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- FÜGEDI
1979
FÜGEDI Erik: *A befogadó: a középkori magyar királyság*, In: *Történelmi Szemle*, 22. (1979) 355–376.
- GECSÉNYI
1999
GECSÉNYI Lajos: *Egy kamarai tisztségviselő a XVI. században: Nagyváthy Ferenc*, In: *Turul*, 72. (1999) 3–4. sz. 77–83.
- GECSÉNYI
2008
GECSÉNYI Lajos: *Egy beregi nemesúr a Szepesi Kamarában. Szigeti Vás Márton tanácsos 1659–1666*, In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 18. (2008) 163–178.
- GECSÉNYI
2010
GECSÉNYI Lajos: *A rejtélyes Thurzó. Thurzó Ferenc: a Magyar Kamara és az Udvari Kamara elnöke (1549–1563)*, In: *Levéltári Közlemények*, 81. (2010) 3–31.
- GERGELY
2002
GERGELY Ernő: *A szepesi bányavidék*, Budapest, Napvilág, 2002. (Régi magyarországi bányavárosok 3.)
- GYÖRFFY
1998
GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza (Liptó, Máramaros, Moson, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis megye)*, IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.
- HECKENAST
1991
HECKENAST Gusztáv: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában a XIII. század közepétől a XVIII. század végéig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
- HORÁNSZKY
1944
HORÁNSZKY Pál (vitéz): *A liptószentandrászi Andreánszky család leszármazása 1230-tól*, Budapest, vitéz Fodor Árpád Könyvnyomda, 1944.

- IVÁNYI
1991
IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivatal-történet 10.)
- KEMPELEN
1912
KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*, III. kötet, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1912.
- KENYERES
2003
KENYERES István: *I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei*, In: *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 61–92.
- KENYERES
2008
KENYERES István: *Uradalmak és végváarak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2008.
- KÖSZEGHY
2008
KÖSZEGHY Péter: *Balassi Bálint: magyar Alkibiádész*, Budapest, Balassi, 2008.
- KUBÍNYI
1906
KUBÍNYI Ferenc: *A felső-kubíni Kubínyi család története és leszármazása*, II., Budapest, Franklin-Társulat nyomdája, 1906.
- MAJLÁTH
1891
MAJLÁTH Béla: *Családtörténeti tanulmányok 1526. évig III. (A Hongh nemzetség ivadékai. A szentannai és bobrovnik Bobrovnyiczky és hadászi Kiszely családok)*, In: *Turul*, 9. (1891) 161–171.
- MAKSAY
1959
MAKSAY Ferenc: *Urbáriumok (XVI–XVII. század)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 7.)
- MAKSAY
1990
MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, I., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16.)
- MÁTYÁS-RAUSCH
2018
MÁTYÁS-RAUSCH Petra: *A lipői nemesérbányászat a 16. század második felében*, In: *Urbs, Magyar várostörténeti Évkönyv*, 12. (2018) 107–127.

- NAGY
1860
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VI–VII. kötet, Pest, Ráth Mór Nyomdája, 1860.
- OBORNI
2000
- OBORNI Teréz: *A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról*, In: *Fons, Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 7. (2000) 67–75.
- OBORNI
2003
- OBORNI Teréz: *A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563*, In: *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 109–127.
- ORTVAY
1882
- ORTVAY Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a XIII.-ik század végéig*, I., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1882.
- PAULINYI
1980
- PAULINYI Oszkár: *A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon*, In: *Századok*, 114. (1980) 3–21.
- PAULINYI
2005
- PAULINYI Oszkár: *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából*, szerk. BUZA János – DRASKÓCZY István, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2005.
- PÁLFFY
2009
- PÁLFFY Géza: *Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században*, In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 1–20.
- PÁLFFY
2011
- PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2011.
- PÉCH
1884
- PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányaművelésének története*, I., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1884.
- PÉCH
1886
- PÉCH Antal: *A selmeczi bányavállalatok története*, I., Selmecbánya, Joerges Ágost özvegye, 1886.
- PÓKA
2017
- PÓKA Ágnes: *Gyalui Thorda Zsigmond (?–1569) pályafutása*, In: *Fons*, 24. (2017) 411–462.

- SARUSI KISS
2004 SARUSI KISS Béla: *Murány tisztviselői a XVI. században*, In: *Fons*, 11. (2004) 397–441.
- SARUSI KISS
2008 SARUSI KISS Béla: *A természet által megerősített vár: Murány végvár és uradalma a 16. század második felében*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2008. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából, 1.)
- SZENTGYÖRGYI
1962 SZENTGYÖRGYI Mária: *Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.
- SZENTGYÖRGYI
1972 SZENTGYÖRGYI Mária: *Kővár vidékének társadalma*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- SZLUHA
2000 SZLUHA Márton: *Liptó vármegye nemes családjai*, Budapest, Heraldika, 2000.
- ULIČNÝ
2015 Ferdinand ULIČNÝ: *Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia*, Liptovský Hrádok, Kommunitná nadácia Liptov, 2015.
- WEISZ
2008 WEISZ Boglárka: *A nemesérbányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és az Anjou-korban*, In: *Történelmi Szemle*, 50. (2008) 141–163.
- WENZEL
1880 WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1880.
- ZSOLDOS
2011 ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája (1000–1301)*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2011.

Gianfrancesco Aldobrandini generális prágai tárgyalásai. Adalék a Szentszék háborús szerepvállalásához 1597-ben*

Ha mérleget vonnánk a keresztény koalíciónak a harctereken elért sikereiről, a tizenöt éves háború megelőző négy évéről a végeredmény finoman szólva sem lenne egyértelmű: a kisebb kudarcok és sikerek tételes felsorolásától eltekintve, 1597 elején a hadi-helyzet a következőképpen nézett ki. Elveszett Győr, Pápa és Eger, ellenben sikerült visszafoglalni Esztergomot. Mezőkeresztesnél a császári hadsereg – ha nem is döntő – vereséget szenvedett, amennyiben a csatateret átengedte a töröknek és ott maradt az összes felszerelése. Ezt kiegészítette az erdélyi és román fegyverek 1595. évi havasalföldi sikere. A mérleg tehát felemás, minden azon múltott azonban, hogy a koalíció tagjai mennyire elkötelezettek a háború folytatása ügyében, mert világos és egyértelmű volt, hogy az oszmán uralomnak csak többéves harccal lehet véget vetni, amelyhez azonban a török területek védelmének stratégiai fontosságú támpontjai kiiktatása mellett nélkülözhetetlenek a nyílt mezei ütközetek, illetve az ott elért sikerek is. A mezőkeresztesi vereség megmutatta a nyugati hadrendszernek a szakirodalom által közhelyként régóta emlegetett hiányosságait a logisztika, a hadfelfogadás/mozgósítás terén, amely részben a zsoldos rendszerből, részben pedig az ellátás problémáiból következett, amihez a hadügy egységes irányításának hiánya járult.¹

De egy másik, az emberi tényezőben gyökerező hiányosságot is megmutatott: hiába voltak jó katonái és tisztjei a császári hadseregnek, hiába lett volna meg a stratégiai célkitűzés is, azaz Buda visszafoglalása és a török kiűzése, összhangban azzal, amit a magyarok is akartak, és amelyet erejükhöz mérten, a Habsburg Birodalom többi országához, tartományához hasonlóan támogattak is, ha a katonákat és a háborút végső soron irányító politika és stratégia vonalvezetése sem volt következetes. A császári kormányzat meghatározó, a döntésekre meghatározó befolyást gyakorló elemei, különösen a kudarcok hatására, már a háború kezdeti időszakában is elővették a béke ügyét. A császár legközelebbi és legfőbb – Kárpát-medencei – szövetségese, az Erdélyi Fejedelemség, pontosabban Báthory Zsigmond magatartása szintén aggodalomra adott okot.

A Szentszék volt az egyetlen szilárd, a háborús célkitűzéseket maradéktalanul megvalósítani akaró és erre kész tagja a ligának, amely azonban térben a legtávolabb volt. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy ha érdekeit és elképzeléseit érvényesíteni akarta,

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatásával.

¹ Az 1597. év eseményeiről lásd TÓTH, 2000, 265–280; BRUNELLI, 2018, 89–123; Pápa ostromáról BANFI, 1939, 213–228; PÁLFFY, 1997. A logisztikáról a tizenöt éves háború idején BAGI, 2011, passim. A nyugat-európai hadseregek ellátási problémájáról a 17. században lásd PERJÉS, 1999, 223–252.

hatványozott erővel kellett fellépnie: a nunciatúrák kiterjedt rendszere által az eszközök erre rendelkezésére is álltak.

A másik lehetőség a pápai csapatok személyes jelenlétéből adódott, amelyeket közvetlenül Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális irányított. Közvetett csatornaként számolnunk kell azzal a számtalan olasz condottierével és venturierivel,² akik egyrészt szoros kapcsolatot tartottak fenn a pápasággal és a nunciatúrákkal, valamint erős bázisaik voltak a grazi, bécsi, prágai, valamint a gyulafehérvári udvarokban, amelyeknek a politikájára hol erősebb, hol kevésbé erős hatást tudtak gyakorolni. Éppen ezért érthető, hogy a legkritikusabban, ha nem is mindig jogosan, éppen a pápaság, illetve Aldobrandini generális viszonyult a császári udvar, valamint az erdélyi fejedelem nem teljesen következetes, és a háború ügye mellett nem teljesen elkötelezett magatartásához.

Ennek lenyomata a generális 1597. március 17-ei valószínűleg Pietro Aldobrandini bíboros neposnak írt levele, amelyen érződnek a mezőkeresztesi csata keserű tapasztalatai. Jóllehet pápai csapatok nem vettek részt az ütközetben, lefolyásáról Aldobrandini bizonyára több forrásból is értesült. A levél egyik, a történetírás figyelmét elkerülő információja, hogy a csatában finoman szólva nem sikerült összhangot teremteni az erdélyi és a német kontingens között. A generális azt írja, hogy a csata után sem a németek az erdélyiekkel, sem az erdélyiek a németekkel nem óhajtanak soha többé együtt harcolni. Az okot is megnevezi, ami szerinte az, hogy az erdélyiek elsőként futottak meg a csatából.³ Mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy a történetírói hagyomány és nyomában a történetírás némileg másként látja az erdélyi kontingens szerepét, és különösen a csatában részt vevő csapatok létszámát. Aldobrandini szerint a táborba Zsigmond fejedelem mindössze 6 ezer emberrel érkezett, amit a pápai és spanyol segélypénzek nagyságának függvényében túlságosan kevésnek ítélt meg.⁴ Szamosközy viszont azt írja, hogy a táborba keresztes zászlóval bevonuló Zsigmond a jobbszárnyon vitézkedett, és az ott kivívott sikert neki köszönhatték.⁵

A fejedelemmel kapcsolatos elégedetlenséget a császári tanácsosok is osztották. A Zsigmonddal kapcsolatos kritikát a generális a következő pontokban foglalta össze. A neki küldött segélypénzeket a fejedelem eltékozolta: finanszírozott belőle egy haszontalan temesvári vállalkozást, amely csak a pénzt és a katonaságot vitte, gyakorlati haszna nem volt. Ugyanakkor feltűnt, hogy többszöri prágai látogatása alkalmából ékszerekre, valamint jutalmakra, adományokra meglehetősen sokat áldozott. Aldobrandini nem mondja ugyan ki, de nyilván arra gondolt, hogy mindezt a segélypénzek tették lehetővé. Ugyanakkor beszámol arról is, hogy Zsigmond sem elégedett szövetségeseivel, akikről, főleg persze a császártól, továbbra sem kapta meg a szerződésben megígért és kikötött segítséget. Mint tudjuk, ebben is volt egy nagy adag igazság. A legsúlyosabb vád azonban a

² A condottiere olyan katona, akinek volt szerződése (condotta). Ez volt az általános elnevezése az olasz zsoldos katonáknak, illetve vezéreiknek a középkorban. A venturiere szerződéssel nem rendelkező, azaz zsoldot nem kapó önkéntes. Ez utóbbira később inkább a volontario kifejezést alkalmazták.

³ 4. sz. irat.

⁴ 4. sz. irat.

⁵ *Magyar nyelvű feljegyzések*, 267.

törökkel fenntartott kapcsolat volt: nem mintha ezzel nem lett volna meggyanúsítva a császár, de Zsigmond esetében ennél jóval többről volt szó.

A háború alatt végig megmaradtak a diplomáciai csatornák a Porta felé, és ezt, nagyon is helyesen, a fejedelem, illetve tanácsadói a fejedelemség érdekében tették, mivel kételyek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy a császár teljesíteni tudja szerződésbe foglalt kötelezettségeit. Ugyanakkor jóhiszeműségének bizonyítékeként a török levelezést elküldte Prágába, ebből tehát nem csinált titkot. Ez azonban nem növelte a bizalmat irányában. Aldobrandini azt is tudni véli, hogy Báthory hajlandó a szokásos portai adó megfizetésére is, bár ennek nyomát a ránk maradt török–erdélyi diplomáciai levelezésanyagban nem találtam.⁶

Mindezek következményeként a generális azt javasolta, hogy inkább a török elleni harcban erős elkötelezettséget mutató románokat és bolgárokat kellene támogatni minden lehetséges eszközzel. Nem úgy tűnik, hogy ez az erdélyiek rovására ment volna, ám nyilvánvaló, hogy itt a generális tulajdonképpen arra tett javaslatot, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat meg kellene osztani, ami nyilvánvalóan azt jelentette, hogy az erdélyi fejedelemségnek, a mutatott teljesítménye alapján kevesebb járt volna. A másik haszna pedig, amit szintén nem mondott ki, az lett volna, hogy azt remélte, hogy a román és bolgár fegyverek visszatartják Erdélyt az oszmán függőségbe való visszatéréstől. Ennek az elgondolásnak a valóságalapját a hamarosan bekövetkező események igazolták. A fejedelemség stratégiai szerepe miatt egészen egyszerűen nem hullhatott ki a törökellenes szent ligából, és a pápai diplomáciának, nem különben a császárnak elsőrangú érdeke fűződött ahhoz, hogy ezt a szerepet ne kényszerű, hanem operatíván együttműködő szövetségként játssza el.

Mindezek figyelembevételével a kérdés az volt, hogy a mezőkeresztesi kudarc, valamint Eger elestének fényében hogyan tervezzék meg a szövetségesek 1597. évi hadműveleteit, mégpedig úgy, hogy ha már a hadművelési terepen közösen nem hajlandók, akkor külön, de legalább egymást segítve működjenek együtt.

Mivel egyértelmű volt, hogy ebben az évben nem kerül sor erdélyi hadjáratra, nem is annyira a pápa, mint inkább a császár akarata miatt, azt kellett eldönteni, hogy melyik magyarországi hadszíntéren vessék be a pápai csapatokat? Két lehetséges célpont merült fel az iratok tanúsága szerint: az egyik Buda, illetve valamelyik nagyobb magyarországi vár, város elleni támadás, például Győr visszavétele, illetve Székesfehérvár visszafoglalása. Vagy a horvátországi hadszíntér, Ferdinánd főherceg ugyanis fenyegetve érezte magát, ezért azt kívánta elérni, hogy a pápai csapatokat itt vessék be. Ezzel természetesen közvetve védte volna az észak-itáliai területeket, elsősorban a velencei államot. Mindkét irány mellett szóltak érvek: a pápai csapatokat azonban nem lehetett kettéosztani, nemcsak azért, mert a császár teljes egészében igényt tartott rájuk, hanem mert maga Aldobrandini generális sem óhajtott ily módon kiengedni az irányítást a kezéből. Erre minden oka megvolt, a két évvel ezelőtti, jöllehet sikerrel végződő esztergomi ostrom egyik, általa többször hangoztatott tanulsága éppen az egységes vezetés hiánya,

⁶ 4. sz. irat. A fejedelemség ezzel kapcsolatos politikájáról: KRUPPA, 2003, 603–651.

pontosabban a kiváló és általa is becsült Mansfeld halála utáni gyenge kezű és bizonytalankodó vezetés volt. A másik, a csapatok megosztása elleni érvét a logisztikai nehézségekre lehetett visszavezetni: az 1595. évi hadműveletek során bebizonyosodott, hogy a nem megfelelő előkészítés súlyos következményeket von maga után. A generális emlékeztében még élénken éltek azok a nehéz pillanatok, amikor a császári adminisztráció nem megfelelő működése következtében katonái az éhezés határára jutottak.

Aldobrandini 1597. március derekán érkezett a prágai udvarba, hogy az 5. háborús év teendőiről tárgyaljon. Az előző évben nem jártak pápai csapatok a magyarországi hadszíntéren, vagy pontosabban fogalmazva hazavonulásuk egészen 1596 elejéig elhúzódott, mivel a császár a végsőig ragaszkodott ahhoz, hogy a megmaradt állomány telen át, hogy a következő évben azonnal felhasználható legyen. Akkor a generális minden követ megmozgatott, hogy megakadályozza ezt, a véleménye szerint csapatai teljes pusztulásához vezető tervet. Jól látta, hogy az átteleléshez nem adottak a feltételek. A pápa azonban ragaszkodott ehhez, nem is annyira azért, hogy II. Rudolf kedvében járjon, hanem egyrészt az 1595-ben a magyarországi és erdélyi hadszíntéren elért sikerek miatt, másrészt mivel nagy álma, ahogyan jelmondatában is olvasható, a török kiűzése volt. Végül Aldobrandini akarata érvényesült, azonban a következő, 1596. év eseményei, Eger eleste, valamint a mezőkeresztesi csata elvesztése miatti sokk hatására Rómában egy újabb hadsereg kiállításáról döntöttek.

Érthető, hogy ez alkalommal szerették volna elkerülni az előző hadjárat során tapasztalt nehézségeket, problémákat, amelyek elsősorban a császári adminisztráció nem kielégítő működéséből fakadtak. Éppen ezért döntöttek még 1596 végén a Congregazio Germanicában arról, hogy egy katonát, a híres Farnese családból származó Mario Farnesét a prágai udvarba küldik, hogy megtárgyalják a következő évi hadjárat részleteit. Farnese végül otthon maradt, helyette Aldobrandini ment.⁷ 1597 február–márciusában igazi diplomáciai csúcsra került sor Prágában. A tanácskozásokon, mert a levelezésanyagból kiderül, hogy több is volt, a császári tanácsosok mellett jelen voltak a magyarok, Aldobrandini generális, Speciano prágai és Visconti erdélyi nunciusok, valamint Báthory Zsigmond fejedelem.⁸ A tanácskozásokról iratok, legalábbis olyanok, amelyek közvetlenül ezeken készültek volna, tudomásom szerint nem maradtak ránk, de nunciusi jelentésekből, valamint a generális leveleiből rekonstruálhatjuk a főbb témákat.

Az első, és most a mi szempontunkból a legfontosabb a háború kérdése volt. A másik Báthory lemondási szándéka. Jóllehet ezt már az előző évben megpendítette, de a mezőkeresztesi vereség, a lengyelek, finoman szólva nem háború-, következképpen Erdély- és császárellenes hozzáállása, a beigért, de elmaradó katonai segítség, valamint sikertelen házassága szándékát végül szilárd elhatározássá érlelték.⁹ Ez egy sor kérdést vetett fel, hogy csak a legfontosabbat említsem, ki kormányozza majd Erdélyt? Most csak jelezni kívántam a problémát, amelyet nem lehetett függetleníteni az 1597. év tervezésével kapcsol-

⁷ BRUNELLI, 2018, 92–93.

⁸ A március 10-i tanácskozásról: PÁLFFY, 1997, 34–35.

⁹ A lemondási tárgyalásokról bőségesen: SZILAS, 2001, 77–95.

latban. Annyit mindenesetre a császári és a pápai diplomáciának sikerült elérnie, hogy a fejedelem hajlandónak mutatkozott országa további katonai szerepvállalására, aminek bizonyítéka Temesvár teljes kudarcot hozó ostroma az év októberében, amelyet már nem is Zsigmond, hanem gyűlölt és rettegett kancellárja, Jósika vezényelt le.¹⁰

De a legfontosabb kérdés mégis csak az volt, hogy a hadműveleteket milyen irányban indítsák el, és milyen stratégiai célt tűzzenek ki a császári–pápai haderő számára. Az alább közlésre kerülő iratok Aldobrandini generális levelezésében maradtak fenn és hűen tükrözik azokat az elvárásokat, illetve azokat az elképzeléseket, amelyeket az addigi háborús tapasztalatok nyomán a pápai udvarban megfogalmaztak. Nem vállalkozom az 1597. évi tavaszi tárgyalások részletes ismertetésére még szentszéki nézőpontból sem, csupán arra szorítkozom, hogy az alábbi dokumentumok segítségével rávilágítsak ezeknek a tárgyalásoknak egy eddig homályban maradt részletére. Ugyanis látni fogjuk, hogy nem kizárólag adminisztrációs logisztikai, hanem olyan politikai-stratégiai felvetések is megfogalmazódtak, amelyek nem feltétlenül a császári udvar gyakorlatát követték, és az általa prioritásként megfogalmazott célokat tették a magukévá. Ezt azért fontos megjegyezni, mert bár ezt a szakirodalom nem súlyának megfelelően hangsúlyozza, de Róma egyenrangú szövetségese volt a császárnak, és nemcsak katonákban, hanem anyagiakban is óriási áldozatot hozott, amelynek érdekében a pápaság kelet-közép-európai nunciatúrai rendszerét, ha úgy tetszik, külpolitikai gépezetének igen tekintélyes részét a háború folytatása, az ehhez szükséges újabb források bevonásának az érdekében mozgósította.¹¹

Első szövegünk Aldobrandini generálisnak a császárhoz intézett emlékirata, amelyből, jóllehet rendkívül diplomatikusan fogalmaz, kiderül, hogy Rómában finoman szólva nem voltak megelégedve a legfelsőbb irányítással.¹² A kortársak, és nyomukban a szakirodalom sokat foglalkozott II. Rudolf excentrikus jellemével, különösképpen magatartásával, amely nem könnyítette meg egy olyan sok komponensből álló, heterogén birodalom irányítását, amilyen a Habsburg-monarchia volt,¹³ különösen a tizenöt éves háború idején, aminek megvívása egy nála jóval rátermettebb uralkodót igényelt volna. Ezt tehát igen jól látták a pápai udvarban is, a javaslat, pontosabban a hátlapjára írottak alapján a memoriale ennek figyelembevételével készült. Az emlékirat, amely Aldobrandini

¹⁰ TÓTH, 2000, 279–280.

¹¹ Például Kenyeres Istvánnak a háború finanszírozásáról készült kitűnő tanulmányában a pápaság anyagi szerepvállalásánál a 6. táblázatban kétszer szerepel egy 30 333 rajnai forint értékű, illetve még egy 2,8 milliós összeg. KENYERES, 2013, 561–562. A szerző helyesen jegyzi meg, hogy a táblázatban szereplő igen alacsony számokban nincsenek benne a három hadjárat költségei, amelyek a közölt adatot igen jelentősen felfelé módosítják. De a szakirodalom alapján közölt 2,8 milliós összeg is kevésnek tűnik. El lehetne például azon gondolkodni, hogy vajon a pápai tizedekből átengedett hányad hol került elszámolásra, vagy hogy vajon a háborús támogatások közé kell-e sorolni Alfonso Visconti erdélyi nunciatúrájának fenntartását, amire sem előtte, sem utána nem került többé sor a pápaság történetében, illetve a háború érdekében a régióba, sőt Nyugat-Európa különböző országaiba elküldött, nem csekély számú pápai hivatalnok, legátus, az Apostoli Kamara különböző rangú tisztviselői stb. útjainak költségeit is, mert ezek talán külön-külön nem, de együttvéve minden bizonnyal igen tekintélyes összegre rúgtak.

¹² 1. sz. irat.

¹³ EVANS, 1973, 13–61.

generális saját munkája, tartalmában és megfogalmazásában az ő általa kapott instrukciót követte,¹⁴ három fő téma köré csoportosította mondanivalóját. A leghangsúlyosabb talán az első, amely a német birodalom szerepvállalását feszegeti. Világos, szól a szöveg, hogy az eddigi háborús erőfeszítések nem elegendők: a mezőkeresztesi csatát ugyan egy szóval sem említi sem itt, sem később, de bizonyosan erre gondol. A pápa már eddig is másfél millió forintot költött a háborúra, anyagi lehetőségei pedig nem engednek meg többet, tekintve, hogy a pápai segélyre más hatalmak is igényt tartanak, ezért a császárnak a birodalom rendjeihez kell fordulnia, mivel a befektetett anyagi eszközök szemmel láthatóan nem hozták meg a kívánt eredményt. A sikeres oszmán katonai előretörés elsősorban birodalmi területeket veszélyeztet. Ha elesnek Magyarország és Horvátország határai, elvész Erdély és Lengyelország, ami által az ellenség ereje nő. Élő példái ennek az oszmán előrenyomulásnak a balkáni területek, illetve Konstantinápoly eleste, amelyeknek a gazdagsága most már az Oszmán Birodalmat gazdagítja és ellenkezőleg a kereszténységet szegényíti el. A korabeli antiturcica irodalom közhelyeit idézi, amikor a szomszéd házát elpusztító tűzvész ókori toposzát idézi fel, amely könnyen átterjedhet a szomszéd területére.¹⁵

Mivel a birodalmat a vallási ellentét osztja meg, ezért a császár személye felértékelődik (ez a második téma): ha Rudolf elszánná magát, hogy személyesen vonul hadba, akkor a birodalmi rendek félretennék érdekellentéteiket és felsorakoznának mögé. A generális ugyan nem mondja ki, de bizonyosan arra céloz, hogy a császárok beiktatásukkor felesküdnek a vallás, értsd a kereszténység védelmére. Ennek ugyebár korábban, a hitszakadás előtt egyértelmű volt a jelentése, Luther óta azonban már nem annyira. Ezt fejezi ki a császárok által felvett *defensor fidei* cím (hasonló értelmű és tartalmú a szultánok által viselt *gázi*, hitharcos címe). Ha belegondolunk, Aldobrandini, pontosabban a pápaság – mert világos, hogy nem csak a saját véleményét fejté ki itt¹⁶ – álláspontja figyelemreméltóan rugalmas. Hiszen ez a javaslat zárójelbe tenné a birodalmat feszítő és feloldhatatlannak bizonyuló vallási kontroverziákat, emelné a császári tekintélyt, megnyitná a pénzforrásokat, a birodalmi rendek ugyanis az összes császári proposíciót, például a Türkenhilfe tárgyában, gyanakodva fogadták, és végül, de nem utolsósorban, ezáltal megteremtődnének a feltételei egy sikeres, akár védekező, akár támadó törökellenes háborúnak.

Az emlékirat végén a császár lehetséges szövetségeseit veszi sorra, ezt azonban nem elsősorban politikai, hanem pénzügyi szempontból teszi. A pápának ugyanis nincs lehetősége arra, hogy minden törökellenes harcra bekapcsolódó politikai tényezőt pénzeljen. Mivel a generális még lát reményt Lengyelország csatlakozására, ezért a támogatásra szánt segélyek legnagyobb részét ez az ország kapná. Hogy mekkora összegről van szó, a következő bekezdésből derül ki: a generális úgy folytatja, hogy ha a lengyelekkel megüti a liga, akkor öszentsége egy 6–8 ezer fős, gyalogosokból álló pápai segélyhadat tudna finan-

¹⁴ JAITNER, 1984, 278–320.

¹⁵ A toposszal kapcsolatban: HOPP, 1992, 63–66.

¹⁶ A személyes hadbavonulás szerepel az Aldobrandininek adott instrukcióban is. JAITNER, 1984, 284.

szírozni, amelyet három helyen lehetne bevetni. Az egyik lehetséges terület Horvátország, ez esetben Ferdinánd főherceg kapná a katonai segílyt. A másik Erdély, a harmadik természetesen a magyar királyság lenne. Akárhogyan is dönt a császár, tegye minél hamarabb, mert a kései hadfogadás megghiúsíthatja az erők hatékony és időben történő bevetését. Ennek eldöntését a császárra bízza. Ezzel zárul az emlékirat.

A császár válasza közvetlenül az emlékirat előtt található a kötetben. Ennek lényege a következő: öfelségének több, egyébként nem részletezett okból sajnos nem áll módjában személyesen is hadba szállni. Ezzel az emlékiratban megfogalmazott, véleményem szerint rövid és hosszú távú következményeit illetően mindenképpen legfontosabb javaslat nem valósult meg, amelyből az is következik, hogy a birodalom rendelkezésre álló erőforrásait, amelyekről Kenyeres István kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy így is igen jelentősek – évi kb. 1,2 millió rajnai forint gyűlt össze *Türkenhilfe* címén –, messze nem lesz képes a császári udvar a háborúhoz szükséges optimális mértékben kiaknázni.¹⁷ A tizenöt éves háborúval foglalkozó szakirodalom máig igen kevés figyelmet szentel az emberi tényezőnek, és nem értékeli megfelelő mértékben azt a tény, hogy Rudolf alkalmatlan volt a császári tisztségre, pedig a háború sikeres megvívásának nem csak anyagi oldala van, és meglátásom szerint ebben az esetben nem is ez volt a döntő tényező.

A császári válasz a hadsereg nagyságával kapcsolatban az 1597-es háborús évre 46–50 ezer főnyi, többnemzetiségű hadsereg felállítását helyezte kilátásba, és természetesen a pápa által felajánlott maximális keretszámra, azaz mind a nyolcezer gyalogosra tartott igényt.¹⁸ Talán a lemondási tárgyalások elindításával függ össze, hogy Erdély nem jelenik meg az iratban, pedig, amint fentebb említettem, a pápai segíly kiosztásánál Rómában a császár és Ferdinánd főherceg mellett figyelembe vették Báthory Zsigmondot is. A hallgatás mindenesetre sokatmondó, különösen, hogy Ferdinánd főherceget illetően a válasz kitért a részletekre, és ez, legalábbis a főhercegre nézve, nem tartalmazott semmi biztatót. Belső-Ausztria védelme, olvassuk, a török támadásban érintett észak-itáliai államok feladata, a katonai segílyt tehát nekik kell nyújtaniuk. Niederkorn monográfiájából tudjuk, hogy a császár az itáliai államoktól hűbéri jogaira hivatkozva követelt részvételt, elsősorban persze anyagit, a török elleni háborúban.¹⁹ Az udvar tehát kétségtelenül egy meglévő gyakorlatra hivatkozott. A másik, ennél jóval nyomósabb érv a császárváros fenyegetettsége volt. Rudolf válaszában azzal érvelt, ami egyébként nem bizonyult helytállónak, hogy biztos értesülések szerint az oszmán sereg Bécs ostromára készül, ezért kell a pápai segílyt teljes egészében a főhadszíntérre irányítani.

Úgy tűnik, Rómában nem teljesen osztották ezt a félelmet. Pontosabban ezek a félelmek földrajzilag kissé délebbre öltöttek testet. Legalábbis erről árulkodik a generális március 14-én kelt válasza,²⁰ amelyben arról olvashatunk, hogy ha a pápai hadsereget Horvátországban vetnék be, ahol nagyobb szükség lenne rá, és az egész kereszténység

¹⁷ KENYERES, 2013, 558.

¹⁸ 2. sz. irat.

¹⁹ NIEDERKORN, 1993, 386–448.

²⁰ 3. sz. irat.

számára nagyobb hasznot hajtana, ráadásul ez esetben Észak-Itália fejedelmei lelkesebben vennének részt a török elleni harcban. Aldobrandini nem mondja ki, de itt a félsziget államainak azon aggodalmait fogalmazta meg, miszerint Horvátországon keresztül néhány nap alatt el lehet érni Itália északi határait, Friulit és Velencét. A területet a 15. század végén több ízben is feldúlták az oszmán portyák, azóta a félsziget északi államainak, különösen Velencének állandó félelme volt egy északról, Horvátországon keresztül érkező támadás. Ne feledjük, hogy a tizenöt éves háború a boszniai pasa horvátországi portyáival kezdődött.

Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a pápai csapatok számára Dalmácián és Horvátországon keresztül jóval rövidebb volt az út Magyarországra, amelynek egy részét tengeren kellett megtenni Ancona és Trieszt vagy Fiume között. Aldobrandini 3. hadjárata 1601-ben pontosan ezen az útvonalon valósult meg.²¹ Egy viszonylag nagy létszámú keresztény sereg megjelenése a térségben, a forrásokban említett 6–8 ezer emberhez ugyanis hozzá kell még számolnunk Ferdinánd főherceg csapatait, egészen bizonyosan arra kényszerítette volna a Portát, hogy erőinek egy részét átcsoportosítsa, amellyel a főhadszíntéren tevékenykedő haderejét kellett volna meggyengítenie. A császári hadvezetés azonban ezt nem így látta, hiszen a törökével párhuzamosan neki is meggyengültek volna az erői. A megoldás, amelyre egyébként a háború folyamán többször kísérletet tettek, a hadműveletek összehangolása, az egyszerre több irányból történő támadás lett volna.

A március 14-i levél tehát megerősítette a pápa azon szándékát, hogy 6–8 ezer gyalogost fog küldeni. Ezt azonban feltételekhez kötötte, amelyeket a válaszhoz csatolt. A pápai udvarban ugyanakkor attól tartottak, hogy az idő túlságosan is előrehaladt, ezért nem fognak elkészülni a hadfogadással. Ezért a hadszíntérre feltehetően késve érkező katonasággal kapcsolatban felmerülő logisztikai igények teljesítését úgy próbálták a császári adminisztráció számára meggyorsítani és megkönnyíteni, hogy a generális útján felajánlottak egy apostoli megbízottat (*commissario*), akinek az volt a feladata, hogy a katonaságon felül az Apostoli Kamara által folyósított, fentebb említett 150–200 ezer forint kifizetését felügyelje. Ezt a megjegyzést annak fényében kell értelmezni, hogy Róma állandóan hangoztatott panasza volt, hogy a segélypénzeket a császári udvarban eltüntetik, magyarán ellopják, természetesen az eretnek tanácsosok. A levélhez illesztett Biglietto, amelyben a legfontosabb költségvetési tételek szerepelnek, a katonák zsoldján felül a főtisztek és egyéb tisztségviselők fizetése, a tüzérség, a lőpor, a szállításhoz szükséges bárkák és egyéb eszközök mennyisége, száma és az ezekhez kapcsolódó költségeket tartalmazza havi bontásban. A másik feljegyzésben a logisztika, vagyis a pápai csapatok felvonulásának, táborozásának, ellátásának számszakilag ki nem fejtett részleteit találhatók.²²

²¹ Erről legutóbb: KANÁSZ, 2019. A vonatkozó szakirodalmat lásd ott.

²² 3A és a 3B iratok.

A Biglietto a generális keze munkája, aki „civilben” könyvelő volt, banki tevékenységet is folytatott, tehát a számokhoz nagyon jól értett.²³ Ha az általa közölt számadatokat összeadjuk, kiderül, hogy a folyósítandó összeg az igényeknek mindössze bő egy hónapnyi fedezetét jelentette, hiszen az összeg 177 000–187 000 forintra rúg. De például nem derül ki, hogy a 3 ezer cantaro lőport, amely a legnagyobb, 70 ezres tétel, Aldobrandini pontosan mennyi időre számította ki. Az sem teljesen világos, hogy számításai szerint mindez miért lenne elegendő majdnem egy évre (s'estende oltra 600 mila fiorini l'anno). Ami azonban egészen egyértelműnek tűnik, hogy ezzel a bő egyhavi összeggel, amellyel az Apostoli Kamara a pápai hadsereg logisztikai költségeihez járult hozzá, az volt a cél, hogy előkészítsék a terepet, és megkönnyítsék a császári adminisztráció számára 8 ezernyi pápai katona ellátásának megszervezését, inkorporálását a tervezett 46–50 ezer főnyi hadseregbe.

Ugyanez a szándék munkál kis összeállításunk következő darabja, a 3B irat, a Domande elkészítése mögött. Valószínűleg a március 14-i levél „B” darabja volt. Jóllehet ez a betű nem szerepel rajta, az előző iraton lévő „A” egyértelműen utal arra, hogy a levélnek volt legalább még egy melléklete. Az okmánytár utolsó iratában, Aldobrandini 1597. március 17-i levelében pedig az szerepel, hogy összesen négy iratot küldött Rómába, amelyek közül egyedül a San Clemente spanyol követ által készített irat hiányzik a Memorial, a Biglietto, valamint a Domande mellől. Ez utóbbi tehát a Bigliettohoz hasonlóan a pápai csapatok felvonulásával, ellátásával foglalkozik, és csak később került az említett kódexben kissé előbbre, a korábbi levelek közé. A feljegyzés két hasábian íródott, a jobb oldalon szerepelnek az Aldobrandini generális által szabott feltételek, a bal oldalon a császár ezekre adott válaszai. A szöveg ékesszólóan tanúskodik Aldobrandini igen racionális, a számoknak és a részleteknek megkülönböztetett figyelmet szentelő könyvelői lelkületéről. Ezzel a tulajdonságával bizonyára kitűnt kollégái, a többi csapatparancsnok közül.

Az általa szabott feltételek hűen tükrözik tehát mindazokat a kedvezőtlen tapasztalatokat, amelyek két évvel korábban – sőt mivel egy részük még 1596 elején is a térségben tartózkodott, az elmúlt évben – érték a pápai csapatok katonáit és tiszteit. Úgy is olvashatjuk tehát a Domandét, hogy mindazt, amit abban megfogalmaztak, nem sikerült megvalósítani. Ami a jövőre nézve nem adott okot a bizakodásra. Ez az érzésünk erősödik, ha elolvassuk az okmánytárban közölt utolsó, 4. számú iratot: a generális március 17-én kelt hosszú levele tematikát tekintve leghangsúlyosabb és a legtöbb teret kitöltő eleme az 1597-ben követendő haditervre vonatkozik. Bár a történeti szakirodalomban az szerepel, hogy a március 10-i haditanácson Aldobrandini generális a Buda elleni támadást képviselte a magyarokkal egyetértésben, tehát a pápai csapatokat is értelemszerűen ebbe a térségbe kívánta irányítani és ott felhasználni, a szöveg alapján azt kell megállapítanunk, hogy ez csak részben igaz. Jóllehet ez a március 17-i levél régóta ismert, abból egészen egyértelműen kiderül, hogy Aldobrandini a pápai csapatokat egy horvátországi hadjáratban kívánta felhasználni, ahogyan több korábbi és itt is idézett

²³ BRUNELLI, 2018, 44.

levelében is szerepelt. Két fő érvet hoz fel emellett: az egyik, hogy egy horvátországi hangsúlyos jelenlét azt jelentené, hogy az itt lévő keresztény erők képesek lennének nemcsak védekezni, hanem offenzívát is indítani, és támogatást tudnának adni az oszmán iga alatt élő balkáni népek lázadásához. Ez a Szentszék régi terve volt, amelynek megbízottai, divatos kifejezéssel élve ügynökei, az 1580-as évek óta járták a térséget. Fő tevékenységük az egyházlátogatás és a misszió volt, de természetesen hírszerzői tevékenységet is folytattak. Ezek a jelentések pedig arról szóltak, hogy az oszmán uralom egyre többre kerül a helyi keresztény lakosságnak, amelyet minden lehetséges módon adóztatnak, a ennek következtében a lakosság szegényedik és egyre elégedetlenebb. Nem lehet véletlen, hogy a balkáni keresztények fellázításának terve az 1580-as évektől kezdve egyre-másra megjelenik a különböző, főleg Báthory István és a Szentszék közötti tárgyalásokon terítékre kerülő oszmánellenes háborús ligatervekben is.²⁴

Az adóprés egyre súlyosabbá válásáról a magyaroknak, beleértve az oszmán vazallus erdélyieket is, voltak tapasztalataik, amit a szakirodalom el- és felismert. Jóllehet ezt a tényt a kutatás még mindig nem súlyának megfelelően kezeli, a növekvő adóterhek a tizenöt éves háború kirobbanásához bizonyosan hozzájárultak. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a magyar történetírást máig meghatározó nézetek szerint az 1568-as drinápolyi béke utáni 25 éves békeidőszak a folytonos portyák ellenére a magyar társadalom és gazdaság regenerálódását jelentette. A békeperiódus végén kitörő tizenöt éves háború azonban következményeiben máig ható pusztulást hozott. Bár ez a kép nagy vonalakban talán igaz, ám két fontos megszorítással: az egyik, hogy a béke mindig előnyösebb a háborúnál, mert – legalábbis rövid távon – az egyik gyarapodást, a másik pusztulást hoz.

A másik, hogy a 16. századi magyar társadalom és gazdaság akut problémája a török uralom volt, és kiűzéséig ez is maradt, amelyet békés eszközökkel nem lehetett megszüntetni. A magyar társadalom és gazdaság eróziója a hosszú háborús periódus után beköszöntő békeidőszakban sem állt meg, hanem lassan, de biztosan tovább folytatódott, amelyet a magyarországi és külföldi kortársak, úgy tűnik, az utókornál sokkal jobban láttak. A külföldi hatalmak közül a pápaság bizonyosan összekötötte a magyar kérdést a balkáni kérdéssel. Aldobrandini sorai tehát erre vonatkoznak: a katonák nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy ha a pápai csapatok és Ferdinánd főherceg csapatai súlyt képeznének Horvátországban, amelynek az ottani keresztények fellázításával és megsegítésével határozott boszniai irányt adnának, akkor nemcsak oszmán erőket vonnának el a főhadszíntértől, hanem kedvező helyzetet teremtenének a császári főserg Buda elleni támadásához, amely egyébként már 1595-ben, Esztergom megvétele után is felmerült. Ez a terv fő vonalaiban egybeesett a magyar tanácsosok véleményével. A generális levelezésében Pálffy Miklós és Nádasdy Ferenc nevét említi. Amikor a levél végén a különböző véleményeket ismerteti, megemlíti, hogy a tanácskozásokon a magyarok felvetették a Buda és Pest elleni támadás tervét, amelyet a fő offenzívával egy időben az eszéki híd ellen indított támadás egészítene ki.

---

²⁴ KRUPPA, 2014, passim.

A terv alternatívájaként a megbeszéléseken kevésbé ambíciózus nézetek is elhangzottak. Egyesek, olvashatjuk, Győr, mások Eger visszafoglalása mellett kardoskodtak, míg voltak olyanok, akik Hatvan és Szolnok visszafoglalása mellett tették le a voksukat, amelyekkel a Tisza vonalában kivitelezett és Temesvár, Gyula, illetve végül Belgrád visszafoglalását célzó erdélyi hadműveleteket segítették volna.²⁵

A levél nem kevésbé érdekes részlete a pápai segélypénzek fentebb már szintén érintett új elosztását is indítványozta. Mivel az erdélyi fejedelem a neki kifizetett nagy összegű segélyekért cserébe nem volt képes azzal arányos eredményeket felmutatni, felveti, hogy talán célszerűbb lenne a pénzek egy részét inkább a magukat nagyon ajánló románoknak és bolgároknak kifizetni, akiknek a segítségével a török erők megosztása és a nyugat-balkáni keresztény lakosság fellázítása hatékonyabban történne meg. Aldobrandini a fejedelemségből érkező hírek, Alfonso Carillo és Alfonso Visconti beszámolóit, és persze személyes prágai benyomásait alapján nem volt túl jó véleménnyel Zsigmondról. A segélypénzek felhasználását illető kritikái – ne feledjük, egy könyvelővel állunk szemben – nyilván a fejedelemnek a levélben is részletezett prágai költekezése fényében születtek, de igazságtalanok lennének, ha készpénznek vennénk a generális minden egyes kijelentését. Az 1595. évi havasalföldi hadjárat, amelyre a fejedelemség addig nem látott méretű hadsereget mozgósított, majd az 1596. évi táborba szállás, amely a mezőkeresztesi csatába toroklott, óriási összegeket emésztett fel. Ne feledjük azt sem, amelyre máig kevés figyelmet fordítottak a kutatók, hogy a fejedelemségen keresztül nem vezettek jelentős kereskedelmi útvonalak, a balkáni, hódoltsági területek kereskedelme pedig éppen a háború miatt bedugult. Ez nemcsak az Oszmán Birodalom, hanem az Erdélyi Fejedelemség számára is kieső bevételt, főleg sójövendelmet, jelentett.²⁶

A generális a levelében közöl egy érdekes összeállítást az 1597. évben az udvar számításai szerint rendelkezésre álló császári haderőről: ennek összlétszámát 20 000 gyalogosban és 10 800 lovasban jelölték meg, amihez a magyarok további 10-10 ezer gyalogossal és lovassal járultak volna hozzá. Kiderül az is, hogy a költségeket, vagy azok nagyobbik részét a cseh rendek állták volna: 900 ezer tallérról van szó, de közelebbről meg nem nevezett személyekre (*in generale*) hivatkozva azt írja, hogy ennek az összegnek a felét, esetleg kétharmadát tudják beszédni, amiből viszont 6 ezer gyalogost (3-3 ezer vallont és lotaringiait), valamint ezer lovas (ezeket innen-onnan) lehet csak felfogadni. A magyarok hozzájárulásával kapcsolatban is feleannyi erővel lehet kalkulálni. Ebbe nincsenek beleszámítva a helyőrségek, valamint Ferdinánd, és tegyük hozzá mi, a pápai csapatok. A számokból jól látszik tehát, hogy a császári hadvezetésnek égetően szüksége volt a 8 ezer pápai gyalogosra és a fentebb említett 150–200 ezer forintnyi pápai anyagi segítségre. Ezek nélkül nem sok értelme volt egyáltalán elindítani a hadműveleteket.

A levél azzal zárul, hogy az írottak fényében öszentsége döntse el, hogy végül is melyik tervet támogatja: hogy a generális melyiket javasolta, a fentebb mondottakból világosan kiderül, és mi már tudjuk azt is, hogy végül mi valósult meg. Az általa említett valós szá-

²⁵ Ez utóbbiakról: KRUPPA, 2014, 341, 343, illetve KRUPPA, 2018, 668.

²⁶ KRUPPA, 2004, 1186.

mok nagyjából egyeznek Pálffy Géza kutatásaival,²⁷ amelyek szerint a végül Pápa ostromára szorítkozó, kevésbé ambíciózus terveknél (Győr, Eger, vagy Hatvan, Szolnok) is szerényebb végső célkitűzés megvalósítására kb. 24 ezer ember állt a rendelkezésre.

A pápai csapatok következő hadi vállalkozására egészen 1601-ig kellett várni: ennek egyik oka a ferrarai hercegség 1598. évi elfoglalása volt, amely a nagy nyereség ellenére érthető módon jelentősen megterhelte a pápai kincstárat, mivel a hercegség inkorporálása az egyházi államba további anyagi és adminisztratív terhet jelentett. Nagykanizsa eleste azonban, amely az Aldobrandini generális leveleiben lépten-nyomon kitapintható félelmet, az oszmán csapatok észak-itáliai betörését hozta fenyegető közelségbe, egy újabb, és már 1597-ben is felvetődő haditerv elfogadását kényszerítette ki.

Iratok

1.

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális emlékirata II. Rudolf császár számára a háború folytatásának módjáról

(1597. március 10–14., Prága)

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 26r–29v. – eredeti

Az eddigi háborús erőfeszítések nem elegendők. A törökkel szemben Németországnak, amely katonákban, javakban igen gazdag, a törökhöz mérhető erőt kell kiállítania, és támadó hadjáratot indítania, mert az egyszerű védekezéssel romlásba fogja dönteni, de előtte a környező területek fognak martalékul esni, amelyekre példák az eddig elfoglalt területek, különösen Konstantinápoly példája. De nemcsak a környező országokkal kell szövetkeznie, hanem az egymással viszálykodó német városoknak és rendeknek is egyesülniük kell. Összentsége már eddig is óriási anyagi áldozatot hozott, és nem tud hová fordulni, ezért ebben az évben a császárnak meg kell győznie a közös ügy érdekében azokat is, akik gyűlölik a pápaságot. Máskülönben nem lát módot, hogyan is lehetne hosszú ideig távol tartania a törököt a határoktól. A birodalmi rendek egyesítése a császár személyes részvételével könnyedén elérhető. Ha azonban a császár más véleményen van, akkor legalább gyűjtse maga köré a megbízható választókat és egyéb fejedelmeket, akik az ő irányítása alatt intézhetnék a háborús ügyeket. A pápa buzdítani fogja az egyházfejedelmeket és a katolikus fejedelmeket. Ezen az úton a lengyeleket is beléptethetik a szövetségbe. Összentsége tudni szeretné, hogy ebben az évben alaposabban mennek-e az előkészületek, mint az előző évben, mert ez esetben 6–8 ezer embert tud felajánlani, de mivel Ferdinánd főherceg és az

²⁷ A hadsereg összetételére, létszámára, az ehhez szükséges birodalmi és egyéb helyekről származó segélypénzekre: PÁLFFY, 1997, 37–45, az Aldobrandini által említett lotaringiaiakra és vallonokra Uo. 44, a valós létszáma: Uo. 63.

erdélyi fejedelem is segítséget kért, mindkettejüknek nem képes segítséget nyújtani, ezért a császár fontolja meg, hogy hol van nagyobb szükség a segítségre.

Doveria essere hormai molto manifesto sacra maestà per l'esperienza de tanti anni, che le forze che si mettono insieme con le contributioni et provisioni concessi dall'imperio, non sono bastanti al bisogno, che richiede la necessità di contrastare a tanto inimico, quanto è il Turco, et avvicinandosi ogni giorno il pericolo che minaccia estrema et miserabil ruina alla Germania, pare fuori d'ogni ragione, che per ancora non si vegga resolutioni, et commotione che sia proportionata al pericolo, et alle forze d'una così potente et nobil provincia, che essendo amplissima, ripiena de genti militari si a cavallo, come a piedi, abbondante d'arme artiglierie, et munizioni, copiosa di città, et provincie ricche de denari, et d'ogni sorte di vittovaglie, con grandissima nobiltà de prencipi, et d'altri signori, così ecclesiastici come secolari. Non è dubbio che non solo con l'ultimo sforzo, ma anco con un ragionevole ma universale, et regolato, si potrà supplire ad'una guerra formidabile a qualunque nemico ancora che potentissimo, animandosi et resolvendosi di fare la guerra offensiva, poiche chiaramente si prova che la difesa sola, è pericolosa, et sempre con nuove perdite. E se per l'ira di Dio, et fatale cecità de cristiani cadessero le poche reliquie di Ungheria, et di confini di Croatia et Bosna, caderea necessariamente il Transilvano, et la Polonia, onde la Germania restaria sola esposta al nemico accresciuto de tante forze, et avvicinoseli con progressi tanto spaventevoli, che bene si potria tenere per certa l'ultima rovina anco di essa, et considerisi l'esempio di tante provincie vicine, et lontane, et in spetie quella di Constantinopoli, nella quale si perse dalli cristiani tanto oro, che saria abbondantemente bastato a diffendere da quella estrema calamità nella quale incorse, et quantunque paia una provincia sola potere difficilmente contrastare lungamente con le forze del Turco, sono però tali quelle della Germania, che mosse, con quello ardore, che si doveria eccitarebbono molt'altri vicini, et lontani, et li suoi sudditi stessi, a procurar progressi contro a quel tiranno, et ad'entrarli nelle viscere, dal che si potria promettere con l'aiuto di Dio, felicissimi successi per la cristianità. Ma non si può sperare di arrivare a questi termini se l'imperio della natione Germanica, con li regni, et stati di Vostra Maestà, et della serenissima sua casa non fanno ultimum, de potentia perche li piu lontani dal fuoco vedendo il deffetto delle provisioni credono che sia impossibile riparare la rovina, che soprasta, et molti entrano in opinione, che gli aiuti, che d'altre parti vengono somministrati siano di niuno profitto et gettati al vento, oltre alle difficoltà, ch'a questi tempi causano li discordie guerre, gelosie, et ombre tra li potentati et prencipi cristiani, li animi de quali così distratti dalli proprii interessi, et pericoli, è impossibile di unire, et rivolgere al pensiero de questa guerra, se ben commune. Et questo apparisce manifestamente dalle continue et molte diligentie in più modi usati con poco frutto, se bene con grandissimi soleccitudini dalla santità di nostro signore, il quale horamai havendo speso sin qui per le pendentie di queste guerre un milione et mezzo, o da vantaggio, non sa più come fare, a trovar modi di cavare denari per continuare, et se pure questo anno per il zelo, che ha del bene della cristianità, et servitio di Vostra Maestà si sforzará de far qualche cosa gli

bisogna por mano a' imposititioni, et gravezze fastidiosissimi, che gli renderanno odioso il pontificato con protestarsi chiaramente che l'anno che viene non sarà possibile dare soccorso alcuno.

Per tutto questo pare che sia impossibile pensare che si possa ributtare lungamente da confini di Germania la potenza Ottomana, se l'Imperio tutto come già vicinissimo all'incendio, non si risolve a quello sforzo, che habbia in se proportionione alla potentia del nemico, et se ciò non si fa presto. É da temere che tardi saranno le resolutioni che si faranno ad'altri tempi, imperò che mai più haverà l'imperio et la Germania l'occasione, che ha di presente di far fuori de proprii confini con tanto vantaggio la guerra, si defensiva come offensiva. E se si considera che la Germania è tutta unita sotto uno istesso capo, et imperio, et che alfine anco nelle discrepanze de religione, et altri dispareri, si governa però con ordine communi, et che nelli bisogni pubblici unitamente si trattano, et deliberano le necessarie resolutioni, non doverà esser difficile l'unirla in così grave, et importante bisogno. Ma perche l'imminente pericolo ricerca preste resolutioni, sarebbe necessario sino a tanto che si potessi convocare dieta imperiale, di ritrovar pronto modo da eccitare li principi, et stati, alle provisioni debiti per questo anno. Et questo saria di Vostra Maestà si satisfacesse di trovarsi nell'impresa im persona nel qual caso non si fa dubbio che tutti si moveriano, et non saria difficile con diversi trattamenti di circuli et conventi particolari, et altri modi espediti, ridurre li contributioni a quei termini, che il bisogno presente richiede, ch'con una tanta resolutione del capo dell'imperio, non è da dubitare ch'ogni cosa riuscirebbe bene.

Ma se forse la Maestà Vostra ha in questo considerationi diversi, et giudica più necessario, che la persona sua sia in parte, ove possa con più quiete, et autorità attendere alle provisioni, et essecutioni, pare che in una tal guerra, che tira seco tanti bisogni, et che soggiace a tanti pericoli, potessi Vostra Maestà fare assistere appresso di se, con concerto del elettore et altri principi, et stati, un concesso de personaggi confidenti, et di credito, con li quali la Maestà Vostra, ove lo ricerchi il bisogno, potesse alterare le contributioni, et provvedere manu regia al bisogno comune, et urgente.

A questo si offerisce la santità di nostro signore eccitare li principi ecclesiastici, et cattolici, li quali con l'esempio suo, che fa sopra le forze della sede appostolica, non doveranno mancare di concorrere in quelle resolutioni, che farà la Maestà Vostra.

E con tale occasione essendo appresso della Maestà Vostra persone, che havessino cura per parte dell'imperio d'invigilare la difesa, et salute communi, si potria sperare di tirare a fine la unione de Polacchi, trovando modo di supplire a quello, ch'essi ricercano, che saria conseguenza di muovere tutti li altri cristiani a questa santa impresa, et liberarsi una volta, con la gratia di Dio benedetto, et con eterna gloria della Maestà Vostra, dal grave peso di così potente et importuno inimico.

Per questo presente anno desidera sua santità di sapere, se ci sia più preparatione meglio modo, et più ordine degli anni passati, et capi, et ministri da poter veramente fare qualche buon progresso. Nel qual caso sua santità si sforzerà di dare alla Maestà Vostra aiuto de gente, almeno di semila fanti, et forse sino a otto mila. Et questo quando non sia conclusa la lega con Polacchi, perche facendosi è obligato di voltare li dinari a

essi; et non può in modo alcuno supplire in altra parte, anzi che essendo ricerco dall'arciduca Ferdinando, et dal Transilvano di aiuti, sua santità si dichiara di non posser far più di questo, et che la Maestà Vostra consideri, et destingua dove sarà meglio impiegare questi aiuti, il che sarà bene che la Maestà Vostra deliberi, et risolva quanto prima, acciò se ne possa dare avviso a sua santità, et mettere in essecutione quanto bisogna.

Mi pare di agiugnere che per fare qualche progresso nella guerra, è molto necessario che la Maestà Vostra facce assoldare qualche buon numero de gente forastiera, et mantenere continuamente un buon nerbo de essa per haverla pronta alli tempi opportuni per prevenire il nemico; oltre che stando di continuo in essercitio, sarà buona, et atta a disciplinarli il resto delli esserciti et ne cavarà molto construtto.

Memoria data in scritto di quello che s'è trattato a bocca con sua maestà per parte di sua santità

2.

II. Rudolf császár válasza Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális emlékiratára

(1597. március 14. körül, Prága)

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 24r–25v. – eredeti

A császár személyes jelenléte a hadjáratban nem lehetséges. A tanácsosai viszont jelen lesznek a következő országgyűlésen. A hadsereg többnemzetiségű haderőből fog állni, létszáma 50 ezer körüli lesz. A császár elfogadja a felajánlott pápai gyalogságot. A hadiszemle helye és ideje. A lengyelek nem fognak belépni a ligába. A katonai segítség sürgős, mert a török Bécsset szándékozik megtámadni. Ezért az erőket egyesíteni kell, a horvátországi hadműveletekre elegendőek Ferdinánd főherceg és a többi olasz állam segélycsapatai.

Sua maesta cesarea ha visto quanto dall'eccellentissimo signor Aldobrandini nel suo primo ricordo et memoriale le ha esposto.

Ritrova prima li ricordi proposti di tal maniera che ben si possono et devono desiderare, ma difficilmente sperare, molto meno promettere per le difficoltà che portano le cose di principi Alemanni, et di tutto l'imperio; di quali havendone senza dubio sua eccellenza ampla cognitione, non fa mestieri venirne a particolari. Tuttavia sicome sua maestà ha sempre procurato il medesimo benche senza frutto, et massime nell'ultima dieta, così nella prossima che si doverà in pochi mesi tenere vi metterà ogni sforzo per ridurla a quel termine, o almeno a miglior stato di quello che al presente si ritrova.

Ritrovarsi sua maestà in propria persona nell'impresa non farebbe difficoltà, quando da gravissimi incomodi non li venisse vietato. L'assistenza de consiglieri di portata si potrà anco nella prossima dieta ben procurare, ma con quella autorità, che viene accennata, et che ricercarebbe il bisogno difficilmente da ottenere per le difficoltà che anco impediscono altri buoni disegni. Tuttavia si farà anco in questo quello sarà in poter di sua maestà. Le preparationi di quest'anno sono per altra scrittura comunicate a sua eccellenza et saranno di Valoni, Alemanni, et Ungari, oltre li presidii ordinarii da 46 in 50 mila huomini.²⁸

Accetta sua maestà la dichiarazione delli 8 mila fanti Italiani, et desidera siano spediti con tanta diligenza che possino ritrovarsi alla piazza di mostra che sarà fra Vienna, e Possonio alla fine di maggio o al più lungo a mezo Giugno.

Ne sarà difficoltà in ciò per la lega Polonica, sendo hormai sua santità et il mondo tutto chiarito dell'intention de Pollacchi. Ne havendo sua maestà mancato a quanto ha dovuto tiene superfluo farvi più pensieri, et che per ciò senza condition veruna sii li aiuti di sua santità quanto prima inviati alla volta d'Ungaria. Et intendendosi hormai da più luoghi, ch'il gran Turco disegna volgerle forze sue verso l'Austria con disegno sopra Vienna, la conservatione della quale tanto importa al cristianesimo tutto, et trovandosi la diversione accennata in Croatia molto difficile per mancamento di vettovaglie et per non si esser prima et molti mesi fa concertata massime co'l serenissimo arciduca Ferdinando et suoi stati, si giudica più convenevole tener questo anno le forze unite, et quando saranno insieme pigliar quel miglior espediente che ci porgerà l'occasione, et li andamenti del nemico. Verso la Croatia pare a sua maestà che movendosi l'arciduca Ferdinando con l'aiuto di quelle provincie ottenendosi di Toscana altri luoghi d'Italia aiuti che quelli basteranno, massime quando anco con il favore di sua santità si bastasse far qualche cosa per mare del che sua maestà desidera da sua eccellenza ne facci con sua santità ogni buono offitio.

Copia delle risposte al primo memoriale

3.

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális II. Rudolf császárnak (1597. március 14., Prága)

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 38r–39v. – másolat

A pápa szándékában áll egy 6–8 ezer fős gyalogosokból álló kontingenst küldeni. Ehhez azonban az kell, hogy teljesüljenek az általa írásban benyújtott feltételek. Ezt a császárnak haladéktalanul Rómába kellene küldenie, különben elkésnek a katonák toborzásával. Öszentsége az előkészületek meggyorsítása érdekében küld egy biztost, aki a pénzt kezeli.

²⁸ Valójában ennél jóval kisebb lett a kiállított haderő. Lásd PÁLFFY, 1997, 63.

Ha a katonákat Horvátországban vetnék be, a félsziget fejedelmei is lelkesebben vennének részt a harcokban. Az olasz katonák megfelelő ellátásáról küldjön írásos garanciát Rómába, mert sokan vannak, akik ellenzik ezt a vállalkozást.

Sacra Cesarea Regia Maestà

Ho detto a Vostra Maestà che sua santità mi ha mandato qua per intendere le preparationi, et li ordini che ci fussino per il presente anno per la guerra contro il Turco, et che trovandosi migliori provisioni delli armi passati, sua santità si saria sforzata da darli aiuto di seimila fanti il meno, et sino a ottomila più, il che anco ho posto in scrittura²⁹ con alcuni altri ricordi paterni che sua santità mi ha comandato che per sua parte ch'io dicessi alla Maestà Vostra. Et perche il tempo passa volando, et se non si spedisse subito a Roma con l'aviso mio di quello ch'io mi sia certificato non so come saremo a tempo a condurre le genti d'Italia con qualche frutto, io non ho lassato di sollecitare il signor Trauzen,³⁰ et il Pezzen,³¹ alli quali Vostra Maestà ha ordinato di trattar meco il negotio, che mi satisfacessino delle richieste di nostro signore accioche io ne potessi dar subito conto a sua santità. Hora io hora inteso da esso Pezzen alcuni particolari, ma non con quel fondamento che harei desiderato, tuttavia io non lasserò di rappresentare a sua santità la buona dispositione della Maestà Vostra, et qualche m'è stato riferito intorno alle provisioni. Ma sela Maestà Vostra si degnerà comandare, che mi sia dato risposta in scritto a tutti li capi esposti nella mia scrittura, sarà molto più a proposito per poterne inviare copia a sua santità dalla quale prenderà deliberatione di quanto si havrà da fare.

Et inteso che sua santità non si satisfacessi per parerli troppo tardi, o per altro rispetto d'inviare le genti, consideri la Maestà Vostra si havrà per bene, che sua santità invii qua un commissario per spendere in aiuto della Maestà Vostra cento cinquanta, o dugento mila fiorini di quelli di sua santità perche anco questo ho ordine di dire alla Maestà Vostra, si come l'ho detto al Trauzen, et al Pezzen, acciò lo riferissino alla Maestà Vostra, si come credo haveranno fatto.

Veda anco la Maestà Vostra se gli paresse meglio havendosi a mandar gente d'Italia, che si facessi alla volta della Croatia, dove Vostra Maestà havrà pur bisogno di soccorrere, et in tal caso io non dubito che li principi d'Italia, et tutta la soldatesca andarebbe con più resolutione a dar aiuto per servitio dela Maestà Vostra et si potria sperare di motivi et de progressi a favore della cristianità, a quali sua santità potrebbe molto meglio voltare il pensiero, et alla fine tutto torna a servitio della Maestà Vostra, cosi in quelle parti, come di qua.

Io desidero grandemente veder contenta la Maestà Vostra, ma in quello che tocca li ordini di sua santità io non devo, ne posso uscire de suoi comandamenti, ma per quanto

²⁹ 1. sz. irat.

³⁰ Paul Sirt Freiherr und erster Graf zu Trautson 1581-től titkos tanácsos, 1582 és 1594 között *Reichshofrathspräsident*, 1589-től udvari főmarsall. Rumpf mellett a másik császári kegyenc.

³¹ Bartholomäus Pezzen, Freiherr von Ulrichskirchen, egykori portai követ, az Udvari Haditanács tagja.

starà in poter mio, sene prometta Vostra Maestà ogni buon offitio et ogni pronta servitù.

Ho dato nota al Pezzen in caso che venga la soldatesca d'Italia del modo, che si desidera sia ricevuta, et trattata, supplico Vostra Maestà a comandare se gli par cosa honesta che mi sia sottoscritta, acciò possa mandarla a Roma, et che sia publicata perche non mancano delli contradicente a questa levata, et che predicano il poco ordine che ci sarà in ricevere et ben trattare la gente. Con ogni humiltà et riverentia bacio le mani della Maestà Vostra et Dio la facci sempre più felice. In Praga alli 14 di Marzo 1597.

3A

Feljegyzés a császár számára a pápai sereg munícióját, felszerelését és főtisztjeit, valamint egyéb adminisztratív személyzetét illető költségekről

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 40r–41v.

Megérkezett Nürnbergből a löpor, az ágyúgolyók, ólom és egyebek úton vannak. 24 új nagy kaliberű ágyú is érkezik. Ehhez jönnek árkászok, sziléziai és morvaországi segédcsoportok és a tüzérség költségei, a tüzérség parancsnokának és stábjának a fizetése, a hidak és tartozékainak, a szállításhoz szükséges vízi eszközökkel és személyzetével kapcsolatos kiadások, valamint a pápai generális testőrségének és a többi főtiszt és stábjának fizetése. A mérnökök, egyéb főtisztek, a kémek költségei és a rendkívüli kiadások fedezete még nincsenek kiszámolva. Moldva és Havasalföld megsegítése is sokba fog kerülni. A fenti kiadások körülbelül évi 600 ezer forintba rúgnak.

Biglietto scritto a sua maestà

A

Polvere apostato in Norimberga e altrove con quello si ha già condotto in Vienna tre mille centara a 23 fiorini il centinaro senza la condotta importa piu di 70 mila fiorini.

Palle di più sorte, piombo, alesca, et altro s'ha a postato in diversi luoghi, è parte già condotta in Vienna.

Artegliaeria s'ha a bastanza, sendone anco fondata di novo da 24 pezzi grossi senza la minuta.

Tre mille guastatori sono ordinati, e costaranno 16 mila fiorini al mese, 1200 cavalli di Slesia, e Moravia per l'artegliaria et monitione sono aportati, e costaranno circa 12 mila fiorini al mese.

Il general dell'artegliaria con sue dependentie, huomini, instrumenti calculato il tutto costa 16 mila fiorini al mese.

La carica di ponti con suoi bisogni 8 mila fiorini al mese.

La carica delle barche con huomini et cavalli per guidarle contro acqua importa 7 mila fiorini al mese.

Barche et zateri in abundanza sono apostate, che servirano per condurre la militia, che verrà d'Italia et li Valloni et per questo particolare s'ha speso sin hora piu di 40 mila fiorini.

L'armata de caichi e galere con le sue dependentie, e militia importa al mese da 17 in 18 mila fiorini l'ordinarie, saiche, che anco si mantengino l'inverno a Strigonia, Vazia, Comornio et Altemburgo importa grossa spesa.

Il generalissimo con sua guardia, che sarà di 400, cavalli e 100 labardieri, importa 12 mila fiorini al mese.

Li altri carichi principali, come luogotenente generale, maestro di campo generale, suoi luogotenenti, sergente maggiore, suo luogotenente, quartiermaister generale, auditore generale, provoso generale, rumormeister con guardia di 200 cavalli e altri importanti 14 mila fiorini al mese.

Il consiglio deputato in campagna importa al mese con le dependenze della cancellaria 5 mila fiorini.

Ingegneri et altri huomini di valore condotti, fra quali il signor Giorgio Basta, il capitano Lamberto Hanssnuck,³² et altri non si sa ancora certa somma, le spese di spie et di straordinarii alla giornata non si bastano terminare.

Oltre quello si risolverà di darsi in aiuto di Valacchi et Bulgari,³³ che non costerà poco, non sendo per ancor determinato.

Tutti queste spese con gran parte di trattenimento de presidii ordinarii qual solo s'estende oltre 600 mila fiorini l'anno. Sua maestà convien far di proporci borsa senza contributione veruna de sue provincie, et per questo non può di soldar gente, come desiderarebbe, e il presente bisogno lo ricerca.

Lista di munitioni et altro a spese per parte di sua maesta

---

³² Róla közelebbit nem tudunk.

³³ A bolgárok fellázítását célzó elképzelésekről: KRUPPA, 2014, 331, 333–334, 356.

3B

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális előterjesztése II. Rudolf császár számára³⁴

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 30r–31v., 33v.; ASV Segr. Stato, Particolari,
vol. 4, fol. 241r–242v., 243v.

1. Nyolcezer gyalogost a pápa költségén Itáliában fogadnak fel. Áprilisban indulnak és június–júliusban érhetnek Bécsbe.

1a. Járjanak el a legnagyobb gondossággal, hogy a katonák július elejére a szükséges helyre érjenek.

2. Május közepe tájékán érnek Trentóba vagy Tirolba. A császár kezeskedjen arról, hogy megfelelő ellátásban, beleértve az elszállásolást és a táplálkozást, és az ezekkel kapcsolatos tárgyi feltételek biztosítását, fognak részesülni. A táborokat a terep függvényében napi 3–4 mérföld távolságra kell számolni.

2a. A biztosok kapjanak határozott parancsot, és tartsák a megfelelő összeköttetést.

3. Legyen megfelelő szállás és elegendő élelmiszer a katonák számára, megfelelő áron, hogy ne szenvedjenek hiányt, főleg borban, kenyérben és húsban, tojásban böjti napokon, illetve lovak legyenek készen a nemesek és a tisztek, és egyéb, az utat lovon megtevő személy számára.

3a. Mivel Trento és Hall közt kevés a lovak számára szükséges takarmány, ezért a proveditore maggiorek feladata, hogy erről gondoskodjanak.

4. Hallban álljon rendelkezésre megfelelő mennyiségű szállítóeszköz, ahhoz szükséges személyzet, valamint élelem az út folyamán.

4a. Mivel kevés a rendelkezésre álló bárka, ezért a katonák behajózását három részre kell osztani.

5. A hadiszemle számára alkalmas helyet időben jelöljék ki és ezt csak a generálissal vagy az általa kijelölt személlyel közöljék.

5a. A parasztok lázadása miatt veszélyes a katonákat fegyvertelenül a falvakba szétosztani, ezért egyharmadukat városokban, a többit a Bécs és Pozsony közti térségben egymáshoz közel szállásolják el.

6. A hadsereg mellé a császár jelöljön ki legalább két nemesi rangú biztost, széles körű felhatalmazással, akik gondoskodnak a katonák számára a szükséges dolgokról.

6a. A múltbeli tapasztalatok alapján feltétlenül szükséges a generális és a főtisztek jelenléte, mivel az jótékony hatással van a katonákra

6b. A két császári biztos legyen előkelő származású.

7. Biztosítsanak megfelelő mennyiségű lőport és egyéb hadiszereket és szállítóeszközöket.

7a. Ezekről a főhadparancsnok a generális és tanácsadóival egyetértésben rendelkezzen.

³⁴ A generális az emlékiratára adott császári válasza reagált. A szöveg két hasábjában fut, a szerkesztési nehézségek miatt ezt megszüntettem, illetve a jól elkülöníthető pontokat beszámoltam. Aldobrandininak eredetileg a jobb oldali hasábjában olvasható kérései a főszövegben, a császár eredetileg a bal hasábjában található válaszai az a. és b. pontokban olvashatók.

8. Hasonlóképpen biztosítsák a sáncmunkákhoz szükséges anyagokat, valamint a szállításhoz szükséges lovakat, szekereket.

8a. Ugyanígy járjanak el itt is.

9. A vízi szállítóeszközöket és személyzetüket ingyen bocsássák rendelkezésükre.

9a. Ha szükséges, a generális vagy emberei adjanak időben a főhadparancsnok számára pontos számítást a szükséges bárkák számáról.

10. A sebesültek elhelyezésére állítsanak fel kórházakat, a nemeseket elkülönítve a többiek-től.

10a. E célból megjelölik a megfelelő ausztriai és magyarországi településeket.

11. A fegyvereket a mustrán fogják kiosztani, amelyeknek egy tekintélyes része az előző évről maradt és a várnagy gondjára vannak bízva. A hiányzó fegyvereket és a szállításukhoz szükséges eszközöket a császári megbízottak megfelelő áron bocsássák rendelkezésre.

12. Szárazföldi hadműveletek esetén elegendő szekereket, lovakat és munitiót bocsássanak a pápai hadsereg rendelkezésére.

12a. A főhadparancsnok a táborozáshoz szükséges szekerekről, ökrökről és lovakról a császár parancsa szerint gondoskodjon.

1. Li otto mila fanti, che per servitio di sua maestà cesarea farà assoldare la santità di nostro signore in Italia, si può calcolare, che al principio d'Aprile si cominceranno a dar le speditioni, et che possino essere a Vienna alla fine di Giugno sino a mezzo Luglio, et perche verranno di mano in mano secondo che saranno fatte le compagnie.

1a. Si desidera sii usata ogni possibil diligenza perche si posse la soldatesca ritrovare alla piazza di mostra alla piu longa al primo di Giugno, per potere al principio di Luglio esser adoprata ove farà bisogno.

2. Si può anco calcolare, che cominceranno a entrare nel Trentino, o nel Tirolo intorno a mezzo Maggio prossimo al qual tempo bisognerà che da sua maestà siano stati dati ordini, che siano li soldati alloggiati et ben trattati delle cose necessarie di luogo in luogo et carri per portare il lor bagaglio, che però siano deputati commissarii persone di qualità et di autorità tale, che non habbino difficoltà in essequire qualche bisogna. Calcolare li alloggiamenti dalle tre alle quattro leghe il giorno, secondo la commodità delli luoghi.

2a. Nel Tirolo si daranno ordini gagliardi per buoni commissarii se verso Roveretto, come in Halla, et per camino che'l medesimo sii fatto da sua eccellenza et che tra commissarii sia buona corrispondenza.

3. Che alli soldati sia dato da dormire commodamenti, comodità di servitio di cucinare, et da mangiare con lumi, et legna, sale, aceto, et perche havesse cavalli, strami, et stalle gratis, et all'altre vittovaglie si metta un prezzo honesto con qualche vantaggio de soldati, facendo far provisioni tali, che non manchino le cose necessarie et in particolare pane, vino, carne, et ove li giorni di magro, et per li cavalli strami, et biada considerando che molti gentilhuomini, officiali, et altri fanno il viaggio a cavallo, et che questo non se le può negare.

3a. In Tirolo massime la strada fra Trento et Halla ha carestia communemente di biada, e fraggi per cavalli, tuttavia si daranno ordine per farne quella proveditore maggiore sarà possibile, et doverà con quella il soldato havere vantaggio dal passaggio.

4. All'arrivo della soldatesca ad Ala siano pronte le barche buone, et commode, accio di mano in mano si possino imbarcare li huomini, et cavalli, et lor bagaglio, le quali barche se le hanno a dare gratis et franche di nolo de barcaroli, sino al luogo dove si haveranno a condurre per la mostra, et nel viaggio del fiume saranno li medesimi ordini per li viveri, et alloggiamenti, compartiti secondo, che parrà alli deputati di sua maestà con li manco perdimento di tempo che si potrà.

4a. Le barche saranno proviste nella maniera che si dimandano, ma per li poco numero de barcaroli sarà necessario convenire, se possibil sia che venisse l'un terzo dopo l'altro, et sempre imbarcarne un terzo alla volta, tutto questo però si rimette alli commissarii che potrian facilitare il tutto con buoni ordini che fra loro accomoderanno.

5. Sia destinata la piazza di mostra in luogo opportuno, dove si possa armare, et rassegnare la gente, et vi sia commodità di provedersi delle opportune et questo luogo di mostra sarà bene che sia stabilito per tempo, et manifestato solamente al generale di sua santità o a che lui vorrà, per li rispetti, che possono occorrere, che non sia bene publicarlo molto prima.

5a. Difficilmente si potrà dar piazza di mostra in un luogo solo, e per li sollevamenti de villani puoco sicuro, è gran pericolo alloggiare li soldati disarmati fra villani, si darà per ogni terzo una città o terra grossa fra Vienna, et Possonia, tanto vicini che in poche hore possino essere insieme.

6. Mentre che verrà la gente d'Italia sarà qui il generale, et altri personaggi, et ministri per dar ordine a quanto sarà bisogno per indirizzo et stabilimento di questa gente, accio essendo ben trattata se ne possa cavare quell'utile che si desidera per servitio di sua maestà. In tanto si ricorda che si haveranno a dar quanto prima almeno dui commissarii di sua maestà che assistino di continuo al servitio di detta gente con ampla autorità di farli provedere delle cose necessarie, et questi saranno baroni, o altre persone di qualità che possino essere obediti.

6a. La presentia del generale, è di capi principali gioverà molto per remediare all'inconvenienti del passato, cosa più che altro necessaria, et che si promette della bontà et prudentissimo anteverder di sua eccellenza.

6b. Li commissarii che si dimandano saranno ordinati et huomini di qualità, et autorità conforme a tal bisogno.

7. Si daranno in poter del generale di sua santità o suoi ministri una quantità di polvere, piombo, micci, per fare un'honesta monitione per la sua gente per non havere a mendicarla nelli bisogni.

7a. Queste provisioni si ordinerà al generalissimo li facci dare nella maniera che con sua eccellenza, o suoi ministri nella quantità et qualità sarà d'accordo.

8. Similmente si daranno una honesta quantità di zappe, pale, picconi, secure, cestole, maniche, et similia, per potersi in ogni bisogno trincerare nelle alloggiamenti, o nelli

posti, secondo l'occasione, et per portare tutte queste cose. S'habbino carri, cavalli, et carettoni a sufficienza.

8a. Il medesimo si farà in questa dimanda.

9. Occorrendo marciare con la commodità del fiume debbano esser dati in poter delli ministri di sua santità barche et barcheroli gratis per portare i loro bisogni et perciò habbino un capo barcherolo con autorità di provvedere et commandare.

9a. Secondo il bisogno doversi da sua eccellenza o suoi ministri far il calcolo, o darne per tempo conto al generalissimo acciò in tempo si possin anco provvedere li barcaroli, de quali s'ha poco numero ne si trovano sempre barche mai mancheranno.

10. Si haverà bisogno nel tempo che si starà in campagna per guerreggiare d'haver luoghi comodi dove si possino ordinare hospitali per li feriti, et malati, et qualche più commodità per li graduati et altri gentilhuomini, et cavalieri, et però anco a questo sarà necessario che li commissarii di sua maestà habbino autorità di provvedere et somministrar quello sarà di bisogno.

10a. Saranno nominati luoghi a proposito in Austria, et Hungaria per il bisogno di spetiali, quando da sua eccellenza sarà di cio a qualche sua maestà data la cura.

11. Alla soldatesca che verrà d'Italia s'è ordinato di far dar l'armi alla piazza di mostra, et una buona parte se ne trova in comune in poter del castellano lassata l'anno passato dai ministri di sua santità, la quale si manderà a rivedere, et raccomandare, et quella che mancherà si provvederà a spese di sua santità con tutto ciò si ricorda che si haverà bisogno dell'assistenza di ministri di sua maestà per posser haverla a prezzi honesti, et che faccino dar carri, et barche secondo il bisogno per poterla far trasportare sino alla piazza di mostra.

12. Et similmente occorrendo guerreggiare lontano dal fiume, ove bisognino carri o cavalli, per portare le monitioni et vettovaglia per la gente di sua santità habbino a esser provisti sufficientemente et consignati in poter di ministri di sua santità avanti che si scostino da esso fiume.

12a. Il generalissimo havrà ordine di sua maestà secondo il bisogno del campeggiare de provvedere de carri et cavalli o bovi, come meglio si potrà.

Domande per servitio della gente da condursi d'Italia con la risposta fatta dare da sua maesta cesarea

4.

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális Pietro Aldobrandini bíboros neposnak (?)

(1597. március 17., Prága)

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 10r–15r. – eredeti;
Particolari 4, 198r–204v. másolat

Utolsó levelében megírta az erdélyi fejedelemmel folytatott megbeszélését. A császárral folytatott tárgyalásai nem sikerültek jól, mindkét fél elégedetlen a másikkal. Véleménye szerint mindkettő békét akar, jóllehet itt arról beszélnek, hogy meg kell segíteni a románokat és a bolgárokat, akiknek a követei jártak itt, és beszélt is velük. Segítséget ígért nekik. A császári tanácsosok sajnálkoztak, hogy bár Báthory Zsigmond megkapta az anyagi segítyt a pápától, a császártól és a spanyol királytól, a korábbiakhoz képest jóval kisebb lelkesedéssel harcol, pedig a kifizetett segíty alapján hatalmas sikert várnának el tőle. Temesvár ostroma sikertelen volt, és a fejedelem arra panaszkodik, hogy senki sem segít neki. Az erdélyiek és a németek nem hajlandóak többé együtt harcolni. Prágában Báthory szórta a pénzt, drágaságokat vásárolt. Egyesek szerint azért, hogy ezekkel engesztelje ki a szultánt. Leveléhez négy iratot mellékel, amelyeket a császárnak nyújtott be. Eddig csak a kéréseit tartalmazóira válaszoltak. Mellékeli a császári hadsereg várható ez évi létszámát és összetételét, valamint a tüzéségre, munícióra, ellátmányra, illetve azok költségeire vonatkozó listát is. A császár és tanácsosai köszönetet mondtak a pápa támogatásáért. A császár azt mondta, hogy remélhetőleg időben fognak dönteni, hogy még ebben az évben hatása legyen. Javasolta, hogy a hadműveleteket Horvátországban folytassák, mert így alkalom nyílna a török területen élő keresztények fellázítására. A császár ellenvetést tett, hogy a terület nem képes eltartani a hadsereget. Úgy látja, hogy nagyon reménykedik a toszkán nagyherceg segítségével. Közli a főbb katonai posztokat betöltő személyek neveit. A katonaság egy részét olaszok helyett vallonokból akarják, de szerinte a szükséges számban nem fognak tudni felfogadni közülük. Több haditerv között folyik a vita: egyesek Győr, mások Eger visszavételét akarják, ismét mások Szolnok és Hatvan vonalában akarnak támadni, hogy segítsék az erdélyi fejedelmet, aki a bolgárok és havasalföldiek fellázításával Lippa és Temesvár bevétele után Belgrádot venné ostrom alá. A magyarok másik része Buda és Pest ostroma mellett kardoskodik Eszék egyidejű elfoglalásával, hogy megakadályozzák a felmentő török sereg felvonulását. Ennek ismeretében döntse el a pápa, hogy melyiket támogatja. Itt nagy reményeket helyeznek a pápai segítségbe, és cserébe nagy sikereket ígérnek. Meg fog bízni egy felügyelőt (proveditore), aki ismeri a viszonyokat, hogy gondoskodjon a szükséges dolgokról.

Illustrissimo et Reverendissimo Signor mio padron colendissimo

Dopo ch'io scrissi la settimana passata³⁵ a Vostra Signoria Illustrissima di che le mando il duplicato con questa, non ho ricevuto sue lettere, che ne l'ordine di costi di 22 di Febraro me n'ha portate, et quello del primo di Marzo non è ancora arrivato se bene da tutti gli altri ne ho havute per via di Venetia, che vengono sempre qui in quindici giorni, si come gli scrissi con l'altra, si che è molto meglio di tener quella strada, perche anco quando sarò andato a Vienna tornerà piu a proposito. Io le dissi con l'ultima del abboccamento fatto con il prencipe di Transilvania, rimettendomi nel particolare suo a quello, che gli havessino scritto monsignor di Cremona et monsignor Visconti, il qual monsignore Visconti si parti otto giorni sono per andare dietro al prencipe, che s'era partito tre giorni avanti, et sarà andato con molta piu diligentia, che non esso monsignore, et del viaggio loro non ho poi sentito altro, ma qui sono altrettanto mal satisfatti del prencipe di quello, ch'esso mostra esser disgustato di loro, sicche non si puo credere niente di bene, se non per mezzo interesse di ciascuno, et credo io, che tutti harebbono una gran voglia di lassar da parte la guerra; purché trovassino il modo di accomodarsi con il Turco. Ma hoc opus, perche il Transilvano restando in casa sua non ha di che fidarsi, et questi altri non troveranno conditioni che non li sia di spesa, et di travaglio quanto la guerra, la qual dicono tuttavia di voler fare con ogni sforzo possibile, et di voler porger mano alli Vallachi, et alli Bulgari, li ambasciatori di quali sono stati qui a domandare aiuto, et a promettere di voler far gran mottivi contro alli Turchi, di che gli ho animati con parole, poiche anco da me sono stati perche li raccomandandi a nostro signore si come ho promesso di fare, et a quello vaivoda di Vallachia ho scritto una lettera animandolo, si come me l'ha ricerca il suo ambasciatore et credo che questi sarebbono buone conseguenze, mentre che le cose nostre caminassero bene, ma dalla nostra debolezza et freddezza non so che mi sperare, se non effetti simiglianti. Dolgonsi questi ministri del imperatore del Transilvano, che egli quest'anno passato sia stato molto meno vigoroso dell'altro anno, di spiriti, et di forze, non ostante l'haver havuto 30 mila fiorini il mese da sua santità, piu d'altretanti da sua maestà, et cento mila scudi dal re de Spagna,³⁶ con li quali credevono che dovessi fare mirabilia, et ch'egli non è venuto ad unirsi con loro, se non con sei mila persone, che anco il giorno della battaglia furno i primi a salvarsi con la fuga. Egli si duole di non havere hauto l'assistenza di genti, che li fu promessa, et che percio tentò inutilmente l'impresa di Temesvar,³⁷ nella quale consumo la gente, et li dinari, et hora gli pare che lo abbandonino del tutto, poi che non gli hanno date parole se non generali, et in somma passano rancore, che possono partorire ogni giorno piu sconfidentia, perche li Tedeschi dicono che mai più combatterebbono in compagnia de Transilvani, et per il contrario li Transilvani in compagnia de Tedeschi. Dicono che il Transilvano habbi comprato qui molte gioe, et in particolare una mezza lunetta tutta composta de diamanti, dal che cavano che egli si

³⁵ Lásd a 2. sz. iratot.

³⁶ Az Erdélynek szánt spanyol segélyről: SZILAS, 2001, 74–76, NIEDERKORN, 1993, 209.

³⁷ Temesvár ostromáról: TÓTH, 2000, 279–280.

sia fatto sotto un poco di letto di denari, et che egli vadia provvedendo per placare li Turchi, con li doni secondo il solito, et massime ch'io ho inteso che sendogli stato detto qui, che haveria dovuto a questi ministri principali, egli habbi risposto che l'altra volta che fu qui ci lassò molti migliaia de ducati, et che anco questa non erano pochi quelli che haveva donati, et che in tal maniera gli metteva piu conto spendere alla porta del Gran Turco, se che in questa unione del Transilvano calculi Vostra Signoria Illustrissima che fundamenti possiamo fare a nostro proposito. Quello ch'io habbi trattato con sua maestà et con li ministri, dopo la prima audienza lasserò che Vostra Signoria Illustrissima lo comprenda dalle scritture date loro, che ne mando copia con questa.

La prima è una memoria di quello che havevo detto a sua maestà in voce cavato dall'instruttione di sua santità et da quel discorso ch'era con essa instruttione. La seconda contiene le domande, ch'io ho fatte, in caso che se conduca la gente del ricevimento et trattamento che se le deve fare.

La terza è un biglietto ch'io procurai che scrivesse a sua maestà don Guglielmo di San Clemente ambasciatore di Spagna, per sollicitare il dar satisfattioni a sua santità.

La quarta è un'altro biglietto scritto da me pure a sua maestà per farli sapere che ancora non havevo havuto risposta di cosa alcuna se non molto in generale et che era bene venire a particolari.

Hanno dato risposta alla seconda, come Vostra Signoria Illustrissima vedrà in essa copia nel margine delle domande et mi pare che promettno assai prontamente procurare che sia dato quello, che si ricerca, all'essecutione di che io sarò molto sollicito, come sarà tornato il corriere con la resolutione di quello che sua santità harà deliberato, et questa scrittura me l'ha data sua maestà di propria mano hieri, che me fece di novo chiamare all'audienza, nella quale io feci instantia che facesse anco rispondere in scritto all'altre cose, proposte per parte di sua santità, et mi disse che sarebbe stato fatto, ma non si se seguirà a tempo, ch'io ne possa mandar copia con questa però io andrò scrivendo confusamente quello, che s'è discorso cosi con sua maestà, come con il signor Trauzen et con il Pezzen, alli quali sua maestà dette carico di trattare con meco, trovandosi il signor Ronfo al quanto indisposto di podagra, o catarro, o altro suo male, et veramente che ogni giorno ho trattato con qualch'uno di loro, sendo stato molto ansio di spedire questo corriere, ma sino a hora non l'ho possuto fare, non mi parendo di poter scrivere cosa, dalla quale sua santità potessi fondatamente fare le sue deliberationi. Dicono in generale che questo anno sua maestà farà ogni suo sforzo per essere in compagnia con buon recapito, et che le contributioni delli suoi stati et dell'altre provincie già sono come determinate nelli seguenti modi:

	fanti	cavalli
Slesia Moravia Austria et Tirolo daranno numero	12 000	5 000
Suevia	4 000	
Baviera et circoli	2 000	
La nobiltà di Svevia Franconia et Rheno		1 000
Franconia il circolo		1 000

	fanti	cavalli
Sassonia Superiore		1 000
Sassonia Inferiore		1 000
Vestfalia		500
Il circolo d'elettore del Rheno		1 000
Il circolo del Rheno	2 000	
La nobiltà d'Elsatia		300
	20 000	10 800 ³⁸

Il regno di Boemia contribuisce 900 mila taleri,³⁹ a disposizione di sua maestà, ma come essi medesimi dicono non si può far certo assegnamento se non della metà, o delli duo terzi, et di questi sua maestà ne fa assoldare semila fanti et mille cavalli forastieri, che saranno 3000 Valloni sotto il barone di Sciomburgh⁴⁰ ch'è il capitano della guardia di sua maestà, et già è partito de qui con le sue speditioni, l'altri 3000 fanti Lorenesi, condotti dal colonello Orfeo,⁴¹ che alli 7 di questo si trovava a Venetia, et dicono haver sue lettere che haveva ricevuto li recapiti, et che la genti sarebbe presto in punto per venire a questa volta. Li 1000 cavalli saranno condotti da diversi et già sono qui alcuni, che ne offeriscono, et se si havrebbe anco maggior quantita, soldati vecchi, se ci fussino danari per assoldarli.

Restano le contributioni d'Ungheria, che per ancora non sono finite, et le discorrono 10000 fanti, et 10000 cavalli, ma si contentano che si calculino per metà. Tutto questo s'intende, oltre alli presidii ordinarii, et a quello, che potrà mettere insieme l'arciduca Ferdinando.

Dicono havere in ordine tutte le provisioni necessarie per munitioni, et vettovaglie, armate barche per ponti, et per servitii in grande abundantia, cavalli, et in altra cosa, per poter ben campeggiare, con l'artiglieria, et che la spesa di tutte queste, insieme con quella de presidii ordinarii va tutta a carico proprio di sua maestà, come Vostra Signoria Illustrissima vedrà per la copia d'una lista, che sarà con questa.

Ha sua maestà et questi ministri mostrato di aggradire li ricordi, che ho dati a nome di nostro signore, et sua maestà mi disse hieri che voleva ringratiare sua santità di questo, et della prontezza del havermi mandato qua con li aiuti proposti. Si scusa che per hora non poteva scrivere di sua mano. Stando molto incattarato, il che è certamente vero, perche lo viddi con le labbra scorticate, et con una guancia un poco gonfiata. Dice bene che subito che possa scriverà di suo pugno, et si raccomanda con ogni maggiore affetto, promettendo di havere sempre memoria come buoni figli della paterna protezione, che sua santità tiene di lui. Dice d'haver molto innanzi la pratica della dieta generale, et che spera farla a tempo, che gli aiuti potranno cominciare a servire il presente anno. Che

³⁸ A császári hadsereg 24 ezer főre becsült összlétszámáról: PÁLFFY, 1997, 63.

³⁹ A januárban összehívott cseh országgyűlés e tárgyú végzéseiről: *Böhmische Landestagsverhandlungen* IX, 395, 404.

⁴⁰ Adolf von Schwarzenberg császári generális, a bécsi helyőrség parancsnoka.

⁴¹ Orfeo Galliani tábori haditanácsost 1596–1597-ben is megbízták toborzással: BAGI, 2011, 135.

vuol fare instantia, come sua santità gli ha ricordato di havere appresso di se persone delli elettori, et delli altri principi et stati, per poter con autorità trattare et risolvere il benefitio publico, et che vuole abbracciare la guerra contro il Turco con più ordine del passato, et mantenere di continuo nerbo di essercito di gente forastiera. Del muoversi sua maestà non sento risposta, che ne dia speranza, mi vien ben detto da qualch'uno che tal volta sua maestà ne ha mosso parole, et che si fussino fomentate, et ricordate a tempo dalli ministri principali, che forse se ne vedrebbe effetto.

Non ho lassato oltre a quello che ho messo in scrittura⁴² di dare molta prescia a sua maestà di voltar forze in aiuto dell'arciduca Ferdinando, per la parte della Croatia, mettendo in consideratione, che se alli confini della Dalmazia, Bosna et Schiavonia, si vedesse un essercito formato, se potria sperare gran progresse, con li sollevamenti de cristiani soggetti al Turco, con tutto ciò non ha voluto sua maestà acconsentirmi che li aiuti di sua santità si destinino questo anno per quella banda. Se ben dice, che haverà pensiero a questo ricordo, mettendo però in consideratione, che quello è paese sterile, che non può nutrire grosso essercito, al che li ho risposto, che la medesima difficoltà harebbe il Turco, che conduce li esserciti tanto più da lontano, et che tanto più se le difficulteria con le sollevationi, che potessimo seguire. Vedo anco che per quest'anno sua maestà ha la speranza in quella parte delli aiuti del Gran Duca, che oltre a quello, che sua altezza disse a me, dicono haverne per altra strada notitia, et facilmente accetterano che il signor don Giovanni de Medici vada li locotenenti dell'arciduca Ferdinando, et pare che sperino che condurrà seco due mila fanti. De capi principali dell'essercito non so io sia per ancora fatta deliberatione se non del generalissimo l'arciduca Massimiliano. Il luogotenente generale, non lassano d'havere in consideratione il duca di Ferrara, et quello di Mantova, ma credo io più per discorso, che con fundamento, et sarà facil cosa che questo carico non si dia a nessuno. Il maestro di campo generale, tornerà forse nel marchese di Burgau, se già non lo facessino generale nell'Ungheria Superiore come ragionano.

Il generale dell'artellaria, intendo che sua maestà ha inclinatione a Echembergh⁴³ non havendo satisfattione di don Giovanni Prenestano,⁴⁴ al qual daranno carica facilmente sopra le genti di Moravia, et Slesia, il quale Echembergh sento lodare per un buon soldato, ma non so che habbi particolare pratica di arteglieria.

Conducono di Fiandra Giorgio Basti Albanese,⁴⁵ che sarà bonissimo per commandar cavalleria, et un capitano Lamberto Hansnuch,⁴⁶ che dicono essere buon soldato.

La gente Unghera sua maestà non la lasserà tutta sotto il Palfi, ma anco ne darà al Nadasti, che se fusse cattolico, saria reputato persona piu salda.

De Tiefepoch restano satisfatti, però se bene horamai è vecchio decrepito, credo nondimeno che lo lasseranno al comando dell'Ungaria Superiore. Mi feciono instantia

⁴² 3. sz. irat.

⁴³ Ruprecht von Eggenberg, a tábori tüzérség főparancsnoka.

⁴⁴ Johann Pernstein Obrist Zeugmeister. ASV Fondo Borghese III, vol. 109D, fol. 88r., 216r.

⁴⁵ Giorgio Basta generális, később erdélyi főparancsnok.

⁴⁶ Róla közelebbit nem tudunk.

nel mio arrivo qui, che in luogo d'una parte delli Italiani, che sua santità prometteva, si pagassi un regimento de Valloni, ma io sono sempre stato duro, si perche non è bene scemar tanto il nerbo delli Italiani, che ci fussino poi tanto debole, che non fussino rispettati, et si anco perche io credo che de Valloni havranno difficoltà, in condurne quanti disegnano, et già loro stessi lo confessano, et dubitano haver difficoltà di farli passare per li stati di questi principi protestanti.

Circa le imprese discorrano diverse cose, et fanno gran fundamento sopra un offerta del colonello Orfeo, che li prometti in poche settimane farli racquistare Ghiaverino. Consigliano altri, che si attachi Agria, dicendosi havere avviso che non sia niente refortificata, et che ci siano strade note alli nostri, che c'esi potrà entrare senza che li Turchi se ne accorgino. Molti son quelli che vorrebbero tornare a quello Advan, et a Solnoch, li quali dicono esser luoghi da impatronirsene prestissimo, et che di quivi si apre la strada di darsi mano con il Transilvano per la parte di Lippa, per far l'impresa di Temisvar, et cosi dare animo dalli Bulgari, et alli Vallachi, con speranza di assaltare Belgrado, o passare il Danubio, se il Turco ci lassasse padroni della campagna.⁴⁷ Ma alcuni et tra questi sono gli Ungari propongono l'assediare Buda et Peste, et in un medesimo tempo far scorrere un nerbo di gente ad Esechio, et quivi fare un forte, et lassarlo presidiato, sin tanto che si stesse all'assedio di Buda, acciò il Turco non potesse per quel passo venire a soccorrere, et in tanto dare il questo a quel paese, ch'è tra Pesto, et Esechio, nel qual caso dicono si renderebbe poi per sempre difficile al Turco il fare quel passaggio ma io non credo che sia da fare capitale di nessuna di questi oppinioni, se non per discorso sed capere consilium in arena, et soprattutto non si consumare sotto piazze, mentre che non si sappia con che sforzo venghi il nemico et che se li havesse poi a cedere la campagna, senza haver modo d'occorrere dove lui si voltasse.

Ho voluto discossarli tutto quello, che ho inteso, accio da questo sua santità deliberi quello, che voglia fare, in materia delli aiuti, che disegna di dare a sua maestà, perche io non mi sono obligato a cosa alcuna se non di referire quanto mi hanno fatto sapere. Ma dico bene che fanno grandissimo fundamento sopra questi aiuti di sua santità et che se li promettono molto certi forse misurandoli dal lor bisogno. Et se sua santità se risolve di mandare la gente, non bisogna punto tardare, a far le speditioni, et cominciarla a spingere, sopra a di che oltre a quello, ch'io publicai, et che lassai in nota al signor cardinale Aldobrandini gli mando anco un poco d'istruzione, et credo che la gente si possa assicurare, che sarà molto meglio trattata dell'altra volta. Così da ministri dell'imperatore come dalli nostri capi, et non è punto da stracurare l'havere un buon commissario al quale io agiungerò un proveditore, che sia pratico del paese et andrò di continuo pensando alle cose, che saranno necessarie provedere et stabilire di qua, non fermando però cosa necessaria sino che non ritorna questo corriere, che è bene che Vostra Signoria Illustrissima rimandi quanto prima, perche io poi subito disegno di andarmene a Vienna ad'abboccarmi con li arciduchi Matthias, et Massimiliano, et con li altri ministri et forse verranno qui avanti ch'io mi parta, che sarebbe più a proposito

---

⁴⁷ Lásd a 25. jegyzetet.

per stabilire meglio il tutto con sua maestà, et con questi ministri. Ch'è quanto ho da dirli per hora con baciari le mani, et humilissimamente li santi piedi di nostro signore, et prego Dio per ogni felicità, et maggior contento.

Di Praga alli 17 di Marzo 1597.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

humilissimo et affettuosissimo servitor

Giovanni Francesco Aldobrandini

Rövidítések és irodalomjegyzék

ASV

Archivio Segreto Vaticano

Fondo Borghese
Segr. Stato

Segreteria di Stato
Particolari

*

BAGI
2011

BAGI Zoltán Péter: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban: hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*, Budapest, 2011.

BANFI
1939

Florio BANFI: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. (1939) 213–228.

*Böhmischen
Landtagsverhandlungen*
IX

Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit, IX (1595–1599), hrsg. Kamil KROFTA – Johann Friedrich NOVÁK, Prag, 1897.

BRUNELLI
2018

BRUNELLI, Giampiero: *La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601)*, Roma, 2018.

EVANS
1973

EVANS, Robert John Weston: *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History, 1576–1612*, Oxford, 1973.

- HOPP
1992
HOPP Lajos: *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Budapest, 1992.
- JAITNER
1984
Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. für die Nuntien und Legaten an den Europäischen Fürstenhofen 1592–1605, hrsg. Klaus JAITNER, Tübingen, 1984.
- KANÁSZ
2019
KANÁSZ Viktor: *Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről*, In: *Castrum. A Castrum Bene Egyesület folyóirata*, 22. (2019) 79–92.
- KENYERES
2013
KENYERES István: *A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig*, In: *Történelmi Szemle*, 55 (2013) 4. sz. 541–568.
- KRUPPA
2003
KRUPPA Tamás: *Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez*, In: *Századok*, 137. (2003) 3. sz. 603–651.
- KRUPPA
2004
KRUPPA Tamás: *Erdély és a Szentszék kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez (Fabio Genga római tárgyalásai 1594 és 1596-ban)*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 4. sz. 1166–1193.
- KRUPPA
2014
KRUPPA Tamás: *A kereszt, a sas és a sárkányfog: kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban, 1578–1597*, Budapest, Magyarország, Róma, Olaszország : Gondolat, PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport (2014), 514 p.
- KRUPPA
2018
KRUPPA Tamás: *Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális meghíúsult erdélyi hadivállalata 1595–1596-ban*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 3. sz. 662–679.
- Magyar nyelvű feljegyzések*
Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából: Szamosközy István történetíró kézírata XVII. század eleje, bev. SINKOVICS István, Budapest, 1991.

NIEDERKORN

1993

Jan Paul NIEDERKORN: *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolf II. (1593–1606)*, Wien, 1993.

PÁLFFY

1997

A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete: 1597–1997, kiad. PÁLFFY Géza, szerk. HERMANN István, Pápa, 1997.

PERJÉS

1999

PERJÉS Géza: *Seregszemle: hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, 1999.

SZILAS

2001

SZILAS László: *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*, ford. ÖTVÖS Péter, Szeged, 2001 (METEM könyvek, 34).

TÓTH

2000

TÓTH Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenötéves háború*, Szeged, 2000.

Kovacsóczy István orációja 1615-ben III. Zsigmond lengyel király előtt*

1615. október 9-én Varsóban III. Zsigmond lengyel király fogadta Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hozzá küldött ünnepélyes követségét. A követ, Kovacsóczy István fejedelmi titkár hosszas beszéddel emelte az alkalom fényét. A ceremonális aktus igen nagy jelentőséggel bírt, hiszen a két uralkodó közötti kapcsolatok normalizálását, a fejedelem legitimitásának elismerését és – Lucien Bély terminusát használva – „a fejedelmek társaságába” (*société des princes*) való befogadását jelezte az európai nemzetközi rendszer számára.¹ Az oráció létezéséről a szakirodalom idáig is tudott, ám a *Régi Magyar Könyvtár* számára ismert egyetlen példányt, amely a németújvári ferences könyvtár tulajdonában van és a közelmúltig digitalizált verzióban nem volt hozzáférhető, feltehetően nagyon kevés kutató forgathatta. Ráadásul a szónoklat szövegének több kézírásos példányát őrzik a krakkói Czartoryski-könyvtárban, amelyek markáns eltéréseket mutatnak a nyomtatott változathoz képest, és több jel utal arra, hogy ezek hívebben őrizték meg az ünnepi beszéd eredeti megfogalmazását. Az oráció (és a hozzá kapcsolódó két másik dokumentum) kiadását tehát már csak ez a tény is indokolhatná.

A beszéd azonban nemcsak abból a szempontból érdekes, hogy tanúságot tesz Kovacsóczy egy korai életszakaszából az Erdélyi Fejedelemség jövődöbéli kancellárjának (1622–1634) retorikai képességeiről, de tartalma is figyelemre méltó. Egyrészt a lengyel–magyar összetartás és egymásra utaltság közismert humanista toposzának egy ritkán megjelenő, erdélyi variánsát nyújtja, másrészt teljesen új elemmel gazdagítja a Bethlen Gábor törökössége körül a korszakban folyó diskurzust. A latin szöveg megjelentetése (a követség konkrét igényeiről szóló feljegyzés, illetve III. Zsigmond válasza társaságában) így nemcsak az erdélyi politikatörténet egy alig ismert szakaszához nyújt új adalékot, hanem a 17. századi politikai gondolkodás magyarországi történetét is fontos szöveggel egészíti ki.

* A tanulmány az NKFIH 113251 számú, „Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a Bocskai-felkelés szöveg hagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában” című projektjének keretében készült. A szöveg filológiai gondozásához nyújtott segítségért hálás köszönettel tartozom Máté Ágnesnek, Móré Tündének, Szabó Ádámnak és Szabó András Péternek. A Czartoryski-könyvtár 348. számú kódexében található szövegverziót Hámori Nagy Zsuzsanna bocsátotta rendelkezésemre, önzetlen segítségét ezúton is köszönöm – ahogy Monok Istvánnak is a németújvári példányról készült fotóinak megküldését.

¹ BÉLY, 1999.

Bethlen Gábor és III. Zsigmond viszonya 1615-ben: Kovacsóczy követségének háttere

Noha a szakirodalomból nem sokat tudhatunk meg az 1613-ban Erdély élére került fejedelem és a lengyel király 1616 előtti viszonyáról, aligha véletlen, hogy két év is eltelt, amíg Bethlen Gábor nevében az első *solemnis legatio* elérte a királyi székhelyet.² A fejedelem 1615 áprilisában a szejmre küldött levelében jelezte a királynak és a Rzeczpospolita vezető tanácsosainak, hogy már a megelőző évben is tervezte az ünnepélyes küldöttség útnak indítását, de célszerűbbnek látta megvárni, amíg az általános nyugalom helyreáll.³ Ez az oszmán hadak által a fejedelemségbe hozott Bethlen Gábor esetében nyilvánvalóan azt jelentette, hogy meg kellett várnia, hogy uralkodásának legitim voltát az ügyben döntő szóval bíró magyar király, II. Mátyás elismerje. Erre az 1615. május 6-án aláírt nagyszombati szerződésben került sor.⁴ Ennek aláírásától kezdve bízhatott benne az erdélyi fejedelem, hogy lengyelországi *solemnis legatióját* fogadják majd, és elkerüli azt a hatalmas presztízsvesztést, amit annak visszautasítása okozhatott volna.

Célzott kutatások hiányában nem rendelkezünk pontos ismeretekkel arról, milyen visszhangot keltett a Rzeczpospolitában az, hogy Bethlen Gábort Iszkender pasa csapatai vitték be az országba, és fejedelemmé választása is az oszmán fegyverek árnyékában zajlott. Aligha tévedünk azonban, ha feltételezzük, hogy a reakciók nem sokban tértek el a Bécsben tapasztaltaktól, már csak azért sem, mert III. Zsigmondot szoros rokoni szálak fűzték a Habsburg-dinasztiához.⁵ A török bábjaként, gyakorlatilag a szultán közvetlen Erdély feletti hatalmának letéteményeseként kezelt Bethlennel szemben óriási volt a bizalmatlanság, amit nyilvánvalóan súlyosbított, hogy magyarországi riválisai és oda menekült ellenfelei a legvadabb híresztelésekkel rombolták tovább már eredetileg sem különösebben fényes renoméját. Homonnai Drugeth György és Kendi Sándor egymással versengve tudatták lengyelországi levelezőpartnereikkel, hogy a fejedelem alacsony sorból származik, kegyetlenül sárba tiporta hazáját és ráadásul még körül is metéltette magát, hogy elnyerje a törökök rokonszenvét.⁶ Ráadásul nyílt titok volt, hogy a nem sokkal korábban katolizált felső-magyarországi főúr, Homonnai lengyelországi tevékenysége élvezte II. Mátyás támogatását.⁷ A követség konkrét céljairól a

² A szakirodalom, ha egyáltalán foglalkozik az 1615. év történéseivel, csak az év végén kitörő moldvai válságot tartja szükségesnek megemlíteni: SCHMIDT, 1887, 99–105; GEBEL, 2007, 77–78; GEBEL, 2013; GEBEL, 2014.

³ Bethlen Gábor levele III. Zsigmondnak, illetve a lengyel tanácsosoknak (Gyulafehérvár, 1615. ápr. 16.) TT 1880, 472–474, 474–476.

⁴ OBORNI, 2011, 903–909.

⁵ Felesége, Konstancia főhercegnő (akárcsak előző neje, Anna) a Habsburgok stájer ágából származó, később trónra kerülő II. Ferdinánd lánytestvére volt. KOMASZYŃSKI, 1990. Az oszmánok szerepéről Bethlen trónra kerülésében újabban lásd SUDÁR, 2011, 978–981; PAPP, 2014. A bécsi reakciókról CZIRÁKI, 2013; ALMÁSI, 2013, 323–331.

⁶ Homonnai memorialéja követének ([1615. jan.]), illetve Kendi Sándor levele Stanisław Domarackinak ([Terebes, 1615. szept. 30.]) EOE VII, 293, 290.

⁷ II. Mátyás levele III. Zsigmondnak (Bécs, 1615. jan. 17.) DPIR IV/1, 563. Az előnyökről, amelyekhez Homonnai katolizálása révén jutott, lásd BORBÉLY, 2013.

Kovacsóczy által beadott *postulatum*okban utalást találunk arra is, hogy az erdélyi–lengyel határon, Máramarosban a megelőző években katonai összecsapásokra is sor került.

Ebben a közegben könnyű megérteni, miért kezdte Kovacsóczy István orációját III. Zsigmondnak hosszas hálálkodással, amiért a király hajlandó volt neki audienciát adni. Még ha egyes főurak az 1615. évi tavaszi szejmről jóindulatú hangvétellő válaszeleket küldtek is Bethlen Gábornak, a fejedelmi titkárnak tisztában kellett lennie az-zal, hogy erősen ellenséges közegben kell uralkodóját képviselnie.⁸ Ehhez képest a király által adott válasz nagyjában-egészében pozitív: még ha III. Zsigmond tett is rá finom utalásokat, hogy Bethlen trónra kerülésével kapcsolatosan voltak aggályai, békés szándékairól és bizalmáról biztosította az erdélyi fejedelmet. Különösen nagy hangsúlyt kapott az az elem, hogy a lengyel király kijelentette: készségesen elhiszi, hogy Bethlen a kereszténység érdekében cselekszik – hiszen a megelőző években számos politikai tényező fejtette ki ennek szöges ellentétét. A jóindulatú fogadtatás természetesen távolról sem jelentette azt, hogy Bethlen Gábornak a továbbiakban a konkrét politikai cselekvés terén a Rzeczpospolita irányából nem maradt féltnivalója: néhány hónap múlva megint arról szóltak a hírek, hogy Homonnai Drugeth György Lengyelországban fogad csapatoakat Erdély megtámadására.⁹

A későbbi fejlemények tükrében mindazonáltal az 1615 októberében adott királyi válasz feltűnően barátságos: nem kellett ahhoz sok időnek eltelnie, hogy az erdélyi fejedlem viszonya III. Zsigmonddal és a Rzeczpospolita elitjének nagy részével végérvényesen megromoljon. Az ehhez vezető eseménysor tulajdonképpen Kovacsóczy követtségével párhuzamosan kezdődött: a Wiśniowiecki család néhány tagja csapataival bevonult a moldvai vajdaságba és annak uralkodója, Ștefan Tomșa helyére rokonukat, a vajdai családból származó Alexandru Movilát helyezték. Az arisztokraták magánháborúja, amelyből a több irányból szorongatott Bethlen igyekezett kimaradni (miközben mindenkit biztosított jóindulatáról és segítőkészségéről) idővel állami szintű konfliktussá nőtte ki magát: 1616-ban szultáni csapatok indultak Ștefan Tomșa segítségére, ami a másik oldalon a királyi hadak beavatkozását tette szükségessé. Az erdélyi fejedlem – akinek a trónon maradásra ez volt egyetlen esélye, hiszen egyszerre kellett kezelnie a Homonnai katonai akciói révén Magyarország felől érkező nyomást, illetve a Lippa átadására irányuló oszmán követeléseket – kénytelen volt engedelmességni a szultáni parancsnak és segíteni az Iszkender pasa által vezetett hadjáratot. Ezt a lengyel–litván állam elitje soha többé nem bocsátotta meg neki: még egy évtizeddel később, a Brandenburgi Katalinnal tervezett házassága előkészítésekor is előkerült mint a leghathatósabb érv az esküvő elfogadhatatlanságával kapcsolatban.¹⁰

⁸ Bartłomiej Nowodworski és Mikołaj Daniłowicz levelei Bethlen Gábornak (Varsó, 1615. máj. 31.) TT 1880, 476, 477–478.

⁹ Bethlen Gábor levele Rhédey Ferencnek (Udvarhely, 1616. febr. 7.) BGKPL, 41.

¹⁰ A moldvai válságról lásd WASIUCIONEK, 2019, 138–139; Bethlen szerepéről DEMÉNY, 1982, 43–46; a kialakuló lengyel–oszmán konfliktusba való bevonódásáról SUDÁR, 2011, 981–990, és ennek emléké-ről az 1620-as évek közepén KÁRMÁN, 2015, 20–21.

Kovacsóczy István, a követ és orátor

Noha 1615 októberében Kovacsóczy István még valószínűleg nem töltötte be harmincadik életévét és fejedelmi titkárként nem volt különösebben magas rangja az erdélyi udvarban, Bethlen Gábornak jó oka volt rá, hogy éppen őt bízta meg a *solemnis legatio* vezetésével.¹¹ Az régóta ismert, hogy a fejedelem végrendeletében mint „creaturái” egyikéről emlékezett meg róla, ám ez nem azt jelentette, mintha az erdélyi elitbe való emelkedése kizárólag Bethlen Gábor kegyének folyománya lett volna. Előkelő sorból származott, hiszen apja a fejedelemségnek az 1594-es politikai leszámolás során kivégzett nagy hatalmú kancellárja, Kovacsóczy Farkas volt, és amikor a tizenöt éves háború zűrzavarainak végeztével 1607-ben megsemmisítették a családot sújtó *jus ligatumot*, István volt a család legidősebb férfi tagja. Nem csoda, ha a konszolidációra törekvő fejedelmek támogatták a tiszteletre méltó pedigrével rendelkező fiatalembert, aki 1608-ban Fehér megye főispáni címét is elnyerte. Karrierje egy időre megtorpant ugyan, amikor 1610-ben belekeveredett a széki merényletbe (bár a források által közvetített benyomás arról tanúskodik, hogy nagyon fontos szerepet nem játszhatott a fejedelem ellen szőtt összeesküvésben), de az 1613-ban Báthory Gábor eltávolítása révén uralomra kerülő Bethlen Gábor újra számított szolgálataira.¹²

Kovacsóczy István rendszeresen kapott fejedelmétől követi megbízatásokat. 1614 júliusában Bethlen Gábor őt küldte a pozsonyi országgyűlésre, a következő év őszén követte varsói *solemnis legatio*-ja (amelyről az itt megjelentett kéziraton kívül meglepő módon semmilyen más forrásunk nincsen).¹³ Alig ért vissza Lengyelországból, 1616 januárjában fejedelme újra követségbe küldte, ezúttal Prágába, majd 1618 februárjában ismét útnak indult a pozsonyi országgyűlésre – erről fejedelme Pázmány Péternek küldött levele tanúskodik.¹⁴ Könnyen belátható, hogy mind II. Mátyás, mind III. Zsigmond, mind az esztergomi érsek előtt előnyt jelentett, hogy a fejedelmi titkár a katolikus felekezet tagja

¹¹ Kovacsóczy pontos születési évszámát nem ismerjük, Dáné Veronka meggyőző érvelése szerint 1585 februárjában még nem élt (DÁNÉ, 2018, 163). A *terminus ante quem*et, 1591 végét apjának, Kovacsóczy Farkasnak Szádeczky Lajos tollából származó életrajzából következtethetjük ki. Ennek tanúsága szerint az erdélyi kancellárnak és Harinnai Farkas Katának István után még egy közös gyermeke született (Zsuzsanna), 1593. február 24-én pedig az apa már új házasságot kötött. SZÁDECZKY, 1891, 68–69. Az ugyanitt megadott halálozási dátum, 1636 egész biztosan téves, Szalárdi János krónikájának tanúsága szerint már 1634-ben elhunyt (SZALÁRDI, 1980, 156), az utolsó ismert, tőle származó dokumentum 1634. május 25-én kelt (TT 1884, 114–115).

¹² A későbbi kancellár karrierjének korai szakaszát nemrég rekonstruálta, azt mélységeiben bemutatta és a néhány korábbi szakirodalmi tévedést korrigálta DÁNÉ, 2018.

¹³ ANGYAL, 1898, 143; OBORNI, 2011, 891.

¹⁴ Bethlen Gábor levele Daróczy Ferencnek (Marosvásárhely, 1616. febr. 4.), illetve Thurzó Györgynek (Brassó, 1616. márc. 7.) BGKPL 37, illetve TT 1885, 431. Az 1618-as követségről lásd FRANKL, 1868, 318–319. A levél, amelyet Fraknoi Vilmos kéziratból idéz, később nyomtatásban is megjelent, de másolatból, 1628-ra datálva. Azonosítását egyrészt a Fraknoi által ismertetett levéllel azonos tartalma teszi lehetővé (az 1617-es [második] nagyszombati szerződés a magyar országgyűlés általi törvénybe iktatásának szükségességéről beszél), másrészt az, hogy csupán „intimus aulae secretarius”-nak címzi Kovacsóczyt, akinek kancellárként már nem ez a titulus járt volna. Bethlen Gábor levele Pázmány Péternek (Fogarás, 1618. febr. 21.) TT 1887, 13.

volt.¹⁵ Az orációban a szentséges vértanúk emlegetése ugyanezt a kötődését húzta alá. Lengyel közegben ráadásul származása is hozzájárulhatott személyes elfogadottságához, hiszen Kovacsóczy Farkas 1576 és 1578 között Báthory István krakkói udvarában élt és a Rzeczpospolita elitjének egy része még személyesen is emlékezhetett rá – különösen mivel az 1587-as királyválasztó országgyűlésen is fontos szerepet játszott.¹⁶

Így aztán Kovacsóczy István szájából különösen hitelesen hangozhattak a magyar és lengyel történelem összefonódásáról szóló eszmefuttatások, amelyek a beszéd egyik vezérfonalát adják. A humanista toposz aktuális jelentőségét híven jelzi, hogy erre nemcsak III. Zsigmond válasza reflektált az oráció többi tartalmi eleméhez képest különösen nagy meglepéssel, de az 1615-ös szejmről Bethlen Gábornak író lengyel főurak is szívesen hivatkoztak a Báthory familia különböző tagjaival kapcsolatos pozitív élményekre.¹⁷ Az általános lelkesültség még azt is megengedte, hogy Kovacsóczy a történeti tények egy részében tévedjen: hibásan közölje a várnai csatában elesett Ulászló király sorsszámát és tévesen tulajdonítson lengyel királyi címet a Csele patakba fulladt II. Lajos királynak. Ahogy említettem, Kovacsóczy beszédének különlegessége a tradíciók belül, hogy az Erdély és a Rzeczpospolita közötti kapcsolatot emeli ki (amelyet a *conformitas*-toposz korábbi alkalmazói inkább csak eltussoltak, hiszen a fejedelemség oszmán vazallus státusza nehezen volt összeegyeztethető a közös *antemurale*-imázssal), különösen pedig azt, milyen fontos szerepet játszott ebben az éppen elfogadtatandó fejedelem, Bethlen Gábor, és családja. Az orátornak nem okozott nehézséget, hogy megfelelő lengyel kapcsolatokkal rendelkező ősokeket szakítson le az iktári Bethlenek családfájáról és a fejedelem ifjonti éveiben még olyan momentumokat is talált, amelyek az *antemurale*-toposz felvillantását is lehetővé tették, annak hangsúlyozásával, hány ütközetben vett részt Bethlen Gábor a török és tatár hadak ellen, és hányszor sebesült meg ezek során.

Nehezen megoldható feladathoz érkezett azonban Kovacsóczy, amikor Bethlen Gábor emigrációban töltött éveire ért: hallgatóságából mindenki tisztában volt vele, hogyan lett Báthory Gábor bukott tanácsosából fejedelem, így az epizód nagyvonalú átugrása erősen rombolta volna a beszéd hitelességét. Alighanem ezért választotta Kovacsóczy a fejedelem törökösségéről szóló diskurzusban a korszakban gyakorlatilag egyedülálló megoldást: megdicsérte uralkodóját, amiért még az oszmán seregekben is

¹⁵ Kovacsóczy István katolikusságával kapcsolatosan lásd DÁNÉ, 2018, 165, 169. Dáné Veronka jelzi, hogy a szakirodalomban sokszor olvasható adat, hogy Kovacsóczy István járt volna a heidelbergi egyetemen, nehezen fér bele a róla rajzolható képbe. Ez valóban így van, de épp ennek a különös konstellációnak köszönhető az adat fennmaradása. Alvinczi Péter ugyanis *Defensiójában* éppen azért említi meg a katolikus titkár jelenlétét ifjabb Bethlen István heidelbergi peregrinációjának kíséretében, hogy ezzel cáfolja a vádak, miszerint annak célja a politikai egyeztetés lett volna: ALVINCZI, 1989, 89–90. Mindenesetre nem tudjuk, az akkor már harmincas éveinek első felében lévő fejedelemi titkár, aki ezek szerint 1619 tavaszán elindult Heidelbergbe, vajon ott maradt-e társaival 1620 őszéig és látogatott-e bármilyen kurzust a hangsúlyosan kálvinista egyetemen. Az ifjabb Bethlen István peregrinációjával kapcsolatos többi forrás nem említi Kovacsóczyt, vö. RMK III. 1291, RMK III. 1292, RMNy 1265; lásd még LUKINICH, 1926, 82–85.

¹⁶ SZÁDECZKY, 1891, 9–10, 50–61.

¹⁷ Bartłomiej Nowodworski és Mikołaj Daniłowicz levelei Bethlen Gábornak (Varsó, 1615. máj. 31.) TT 1880, 476, 477–478. A Báthory-korszak hagyományáról: HOPP, 1992, 132–161.

derekasán helytállt.¹⁸ Bethlen hatalomra jutásának ismertetéséhez aztán már egy olyan stratégiát választott, amely a későbbiekben a fejedelem több más apologetája számára is kézenfekvőnek tűnt. A fejedelmet Bojti Veres Gáspár krónikája is Kovacsóczyhoz hasonlóan magasztalja a vad török csapatok féken tartása terén tanúsított kiemelkedő képességeiért, az erdélyi politikai élet konszolidációja terén mutatott türelméért, illetve a békesség helyreállításáért.¹⁹

Két kézirat és egy nyomtatvány

Kovacsóczy István orációját két kézirat is megőrizte a krakkói Czartoryski-könyvtár kéziratárában (Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Książat Czartoryskich). Mindkettő (Rkp. 348., illetve Rkp. 350.) vegyes tartalmú, 17. századi másolati kódex, amelyek jól olvasható, de sok helyen hibás szöveget közölnek. Mivel mindkét szöveg nagyjából egyenlő mennyiségű hibát tartalmaz, de más-más pontokon, feltehetőleg mindkettő egy harmadik (azóta elveszett) változat alapján készülhetett (persze az sem kizárt, hogy több, mára ismeretlen lépcsőben juthatnánk el a közös eredetihez). A két kéziratban az oráció és III. Zsigmond válaszának szövege mindenesetre megegyezik, míg a Kovacsóczy István által beadott, a követség konkrét kéréseit tartalmazó *postulatum*okat csak a 350. számú kódex őrizte meg. Az itt kiadott szöveg a két kézirat verzió összevetése révén alakult ki, az egyes példányokban található téves alakokat minden esetben szövegkritikai jegyzet jelzi. A kézirat szövegekhez képest markánsan eltér az a változat, amely 1619-ben megjelent nyomtatásban, egy impresszum nélküli kiadványban.²⁰

A nyomtatásban megjelent szöveg ugyan nagy vonalakban követi a kézirat verziókban olvasható orációt, mind logikájában, mind a nyelvi szinten találhatók egyértelmű átfedések, de annak retorikai megformálása számos esetben eltér. Egyes szövegrészek (így a legelső bekezdés is) hiányoznak, máshol több jelző mozgósításával dúsul a textus, vagy épp újabb metaforák halmozása segíti elő a hatás fokozását. Néhol a nyomtatott szöveg nemcsak a retorikai szempontból fontos formulák, de a konkrét információk terén is többet nyújt: így míg a Báthory István halála után Magyarországról érkező segítséget a kézirat csak Báthory Boldizsárhoz köti, a nyomtatványban az övé mellett még Bornemisza János és Borbély György neve is olvasható.²¹ Ugyanakkor Bethlen Gábor nagyapja, Bethlen Gergely tisztségét a kézirat verziók szőrényi bánként határozzák meg (még ha a *banus* kifejezést a deákok különböztéképpen, de mindkét esetben torzítva adják is vissza), míg a nyomtatvány *dominusszá* egyszerűsíti.²²

A legszembevetőbb különbség mindenesetre az, hogy az 1619-es nyomtatvány az oráció elhangzásának dátumaként 1615 szeptemberét adja meg, míg a kézirat verziók 1615. október 9-ről írnak. Ugyan a követség más forrásai nem maradtak fenn, így nem

¹⁸ A Bethlen törökösséggel kapcsolatos diskurzus legfrissebb összefoglalása: ALMÁSI, 2013.

¹⁹ BOJTI VERES, 1980, 87–95.

²⁰ RMK III. 1254.

²¹ Uo., az [A4] oldal verzióján.

²² Uo.

tudjuk azokon keresztül ellenőrizni, melyik verzió a helyes, mégis a datálás jelenti a legfontosabb érvet mellett, hogy a kéziratos verziót fogadjuk el eredeti szövegnek. Erre mutat, hogy III. Zsigmond ugyanott fennmaradt válasza 1615. október 16-án kelt – márpedig valószínűbb, hogy egy, konkrét ügyekben semmilyen döntést nem szorgalmazó *solemnis legatio* számára már egy héten belül megszülessen a király reakciója. Ugyancsak az októberi datálás mellett szól Kendi Sándornak Stanisław Domarackihoz szóló levele 1615. szeptember 30-ról, amelyben felhívja a figyelmet, hogy Bethlen követet küld III. Zsigmondhoz és hasznos háttér-információkkal látja el lengyel levelező-partnerét (és rajta keresztül a lengyel királyi udvart) a fejedelemséggel való jó viszony kialakításának kockázatait illetően.²³ Amennyiben Kovácsóczy már szeptember folyamán járt volna Varsóban, mindezen információknak a királyhoz való eljuttatására a hónap végén már nyilván semmi szükség nem lett volna.

Nagyon valószínű tehát, hogy a nyomtatvány egy utólagosan átdolgozott szöveget ad közre. Nem világos, miért volt szükség az eredeti ilyen szintű újraírására, és különösen, hogy a dátum hogyan változott meg, de van olyan változás is a nyomtatásban megjelent szövegben, amelynek tendenciája könnyen értelmezhető: az 1619-ben napvilágot látott verzió nem tartalmazza ugyanis a Bethlen Gábor oszmán seregben mutatott derékas helytállására vonatkozó mondatot. A kiadás helyét és a kiadót fel nem tüntető füzetkéről a *Régi magyar könyvtár* lapjain már Szabó Károly is megállapította, hogy Linzben készült. A nyomda azonosításához Johann Melchior Mader *Collegium Arabicum* című művét használta, amelynek díszítő elemei valóban egyezést mutatnak a Kovácsóczy-oráció dekoráció célját szolgáló részleteivel.²⁴

Mader kiadója, Hans Planck, az erfurti származású lutheránus nyomdász mindössze négy évvel az oráció megjelentetése előtt költözött Nürnbergből Linzbe és tevékenysége során szorosan együttműködött a felső-ausztriai rendi kormányzattal. A rendi szemléletű történetíró, Hieronymus Megiser munkáinak megjelentetésén kívül ezt az együttműködést bizonyítja az 1619-ben megjelent *Gegründter Nothwendiger Bericht* című kiadványa is. Ez nem kevesebb, mint 180 oldalon tárja az olvasó elé a tárgyalási folyamatot, amelynek során a tartomány rendjei halasztani próbálták a kormányzás átadását II. Ferdinánd magyar és cseh királynak.²⁵ Noha a könyv tartalmazza a Habsburg uralkodótól érkező leiratokat is, a terjedelem legnagyobb részét azok a bőséges történeti bizonyító anyagot felvultató rendi iratok foglalják el, amelyek mellett érvelnek, hogy hűségesküjük letétele előtt a tartomány kormányzása a rendeket illeti. Márpedig ebben az időszakban még nem dőlt el a vita, vajon a rendek hajlandók-e elfogadni II. Mátyás halála után a stájer ágból származó, intoleráns valláspolitikájáról elhíresült Ferdinándot uralkodójuknak, vagy a szeniorátus elvére támaszkodva inkább a Németalföldön tevékenykedő Albert főherceget, Mátyás utolsó életben lévő öccsét hívják-e meg. A kiéleződő válság 1619 augusztusában

²³ Kendi Sándor levele Stanisław Domarackinak ([Terebes, 1615. szept. 30.]) EOE VII, 289–290.

²⁴ MADER 1618; lásd Szabó Károly kommentárjait az RMK III. 1254. tételéhez.

²⁵ *Gegründter Nothwendiger Bericht* 1619. A díszítő elemek ebben is megegyeznek a Kovácsóczy-oráció kiadásában használtakkal. Planck tevékenységéről lásd KRACKOWIZER, 1906, 7–19; RESKE, 2015, 600–601.

odavezetett, hogy a felső-ausztriai rendek protestáns része (alsó-ausztriai társaikkal együtt) csatlakoztak a július folyamán létrejött *Confederatio Bohemica*hoz, így egyre komolyabb Ferdinánd-ellenes blokk alakult ki a korábbi Habsburg-tartományok területén.²⁶

Ezek a fejlemények adnak logikus magyarázatot arra, miért éppen Linzben jelent meg 1619 őszén Kovacsóczy István négy évvel korábban elhangzott orációja (illetőleg annak egy átdolgozott verziója). A nyomtatvány ugyanis nemcsak az 1615-ös beszédet tartalmazta, hanem Bethlen Gábor 1619. augusztus 18-i levelét is, amelyben a cseh rendek direktorainak tudomására hozta, hogy jóindulatukat megismerve és a szultán egyetértését megszerezve ő is megindítja csapatait. Noha a fejedelem kizárólag a béke helyreállítását jelölte meg céljaként, az oszmánok szerepeltetése ebben az eredetileg nem széles nyilvánosságnak szánt levélben lehetővé tette, hogy egyes kiadók úgy jelentessék meg, mint egy, „a törököknek elkötelezett potentátnak” a „kereszténység elleni terveire” vonatkozó bizonyítékot.²⁷ Ahhoz, hogy a levél a felső-ausztriai protestánsok szándékaival megegyező, kedvező benyomást keltsen, segítséget nyújthatott a Bethlen Gábor személyének és hatalomra kerülésének számos pozitív vonását bemutató Kovacsóczy-beszéd – különösen annak preparált, az oszmán seregben teljesített szolgálatokat elhallgató verziója. Pontosan ezért aligha véletlen, hogy a Bethlent egyértelműen pozitív fényben bemutató kiadványon a kiadó, Hans Planck nem tartotta szükségesnek neve feltüntetését.

Azt mindenesetre nem tudjuk, hogyan jutott el a Kovacsóczy-oráció Linzbe. Az első dokumentált érintkezést Bethlen Gábor és az ausztriai rendek között az 1619. őszi pozsonyi országgyűlés idejéről ismerjük, ami már meglehetősen kései időpont ahhoz, hogy a fejedelem hadba indulását hírül adó augusztusi levelet még érdemes lett volna ez után megjelentetni.²⁸ Noha az oráció szövege elvben Cseh- vagy Lengyelországon keresztül is eljuthatott volna Linzbe, Bornemisza János és Borbély György nevének betoldása arra utal, hogy az átdolgozás is magyar közegben történt. Nem kizárt, hogy az 1618-as pozsonyi országgyűlésen járt protestáns ausztriai követekhez juthatott el a szöveg, hiszen ezt a közeget 1613 óta nagyon izgatta Bethlen Gábor személye és politikai választásai – ahogyan azt egyik vezetőjük, Georg Erasmus Tschernembl rövid Erdély-története is híven dokumentálja.²⁹ Végül arról nincs adatunk, vajon a két szöveg – az oráció és a cseh direktoroknak írott Bethlen-levél – egymás mellé állítása elérte-e a célját: noha a Németújváron fennmaradt példány tartalmaz glosszákat, azok kizárólag a szövegben való tájékozódást szolgálják, olvasói reakciókról nem tanúskodnak.³⁰

²⁶ STURMBERGER, 1953, 298–315; STROHMEYER, 2006, 240–254.

²⁷ RMK III. 1258.

²⁸ Ráadásul nem a felső-, hanem az alsó-ausztriai rendek követségét dokumentálja: Bethlen Gábor levele Alsó-Ausztria rendjeinek (Pozsony, 1619. nov. 13.) TT 1879, 243–244.

²⁹ Tschernembl Erdély-történetéről: STURMBERGER, 1953, 232–235; kiadása LUKINICH, 1931. Az osztrák követeknek az 1618. évi pozsonyi országgyűlésen való részvételéről: JESSENIUS, 1619, [Aiv r].

³⁰ A németújvári példány jelzete: Klosterbibliothek (Güssing) 8/172-20, nemrégiben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriumában online is hozzáférhetővé vált: <http://real-r.mtak.hu/1167/>. A másik ismert példány nem tartalmaz bejegyzéseket: Universitätsbibliothek der Freien Universität (Berlin) 48/73/9437(3), online <https://refubium.fu-berlin.de/handle/fub188/24608>. A né-

Források

1.

Kovacsóczy István orációja III. Zsigmond lengyel király előtt

(Varsó, 1615. október 9.)

MNK BKCz Rkp. 348, 229–241, illetve Rkp. 350, 59–71.

Oratio coram Sacratissima Regia Maiestate habita nomine Illustrissimi Principis Transylvaniae per Internuncium Eiusdem Magistrum Stephanum Kouachouium Varsaviae die 9 octobris 1615

Ea est nominis tui amplitudo Rex Sacratissime ut non tui iam tantum te aut ii quibus proprius notus es, quosque beneficiis tuis ultro tibi adiungis, sed illi etiam qui remotiores a te sunt, merito te colant, suspiciant atque venerentur. Quod enim rarae inter homines virtutis est, eam iam pridem de te apud omnes fama excitasti, te tam Sublimem Maiestatem^a Regem, tanta humanitate esse praeditum ut omnes qui apud te undiquaque frequentes confluunt, et praesertim eos, qui a te longius dissiti te salutatum tuumque favorem quaesitum ad te veniunt, in conspectum tuum admittere, illisque aures benignas praebere non dedigneris. Petere itaque pro tua incredibili animi aequitate Rex Serenissime ut paucis causam legationis meae tibi exponam,^b quae et ipse satis intelligas, tamen me rem^c paulo altius repetentem patienter (ut facis) audito.

Equidem Rex Sacratissime non ultimam humanae prudentiae partem esse crediderim, verum etiam alienarum praesertim quae nos coniunctione aliqua attingunt, maximam opus ubi fuerit curam habere, neque illos errasse existimo, qui proximi parietis casum pro proprio ducendum suaserint, eosque qui optimam officiosamque vicinitatem cognationi etiam sanguine iunctae praetulerint. Quotidiana si quidem experientia docemur, quicumque alienis praesertim vicinorum malis non moventur, sero illos infelicitatem propriam nequicquam deploraturos, rursus sinceram vicinorum amicitiam, mutuamque charitatem agentibus, etiam Thesauris semper praeferri^d debere. Quae omnia utinam Rex Sacratissime alienis non propriis domesticisque exemplis ostendere possim, oculisque ipsis visa testari^e ea non cogere quorum periculis aliquoties expositi caedibus, exiliis,^f rerumque charissimarum amissione vix vitam, vix spiritum vitalem redimimus. Negare Rex inclyte nec ipse nec circumstans amplissimus Senatus, promiscua autem multitudo multo minus potest, intestinam Transylvanorum discordiam, quae ab annis aliquot, non sine gravi vicinarum gentium motu duravit, vicinis etiam nationibus perplurimo sanguine constitisse, et nescio an fatali regnorum Rerumque publicarum conversioni, vel vitiis hominum corruptaeque naturae, quae diros casus saepe accelerare solent, ea ascribi debentur; an vero aestu et fervore^g bellorum

---

met nyelvterület 17. századi nyomtatványait tartalmazó VD17 adatbázisban pillanatnyilag nincs nyoma az *Oratio* kiadásának.

velut contagione aliqua^h correpta mutuoque mota exemplo, Regna Vicina Vicinis, gentes gentibus, nationes nationibus fatalibus annorum curriculis, iam elapsis, non tantum externis sed internis etiam motibus quassati,ⁱ distrahi atque extreme desolari videntur. Etsi autem propter intestina bella patria nostra longe maiores calamitates perpessa esse videatur, quam Vicina Regna, tamen quis neget, non iisdem civilibus motibus, Vicinam Hungariam inde haec etiam Poloniae Regna, deinde Austriam, Moraviam, Bohemiam, Venetorum ditiones, ac denique robur Imperii Romani immobile, cum florentissimis rebus Italiae periclitatum esse, ac hodie periclitari. Ac non etiam communium Christiani nominis hostium Turcarum Tartarorumque hoc idem pervasit, quassavit et maxime afflixit imperium. Quibus ex rebus et praesertim domesticis exemplis edocemur, salutari pacis studio mutuaeque charitate e cordibus hominum sublatis, nihil ubique terrarum recte utiliter et cum laude agi posse, sed omnia caedibus minis, incendiis et vastitatibus patere. Unde si quae habes, aut quae nomini Transylvano macula plusque aliis gentibus incurreretur,^j dum rem totam penitus quis consideraverit, mutationemque^k totius mundi Regnorum et Provinciarum ob oculos posuerit, nihil in Transylvania etiam aliud quam in aliis Orbis Regionibus praeter fatalem Regnorum rerumque publicarum conversionem reperiet, sed ubi iam divina praeunte Misericordia animi Potentissimorum orbis terrae Principum ad pacem inclinati videntur, signaque pacis et salutis ostenduntur, omnes discordiae omnia odia inter nos^l etiam sopita penitusque sepulta esse cernuntur.

Sed quid ego hic ista Rex Sacratissime tanquam alieni profero, cum nihil aliud hac mea legatione apud Vestram Maiestatem Serenissimam intendam, quam ut affectum benignissimumque Maie statis Vestrae favorem cum Transylvanis Illustrissimoque et clarissimo eorum Principe cuius legationem obo, firmissimis rationibus et perpetua necessitudine coniungam. Laborem autem coniungendi ibi necessarium esse existimo, ubi aliquae praecesserant discordiae, mutuaeque odia et dissensiones. Quas certe nullas ullo unquam tempore inter inclytum hoc Regnum, Maiestatemque Vestram et Transylvanos extitisse agnosco, quin potius ab omni aevo inter gentem Hungaricam, cuius pars Transylvana est, inclytumque hoc Regnum, Regesque augustissimos, maiores tuos^m semper arctissimas cognationes, foedera, mutuasque propinquitates intercessisse, adeo ut haud sciam an ulla inter Christianos populos Regna toties se tam arcto foedere vinxerint,ⁿ atque hae^o gentes, quae saepius unius imperio contentae esse maluerint. Quid dicam de clarissima atque antiquissima illa familia Jagiellonica,^p ex cuius longissima serie Maiestas Vestra in hoc inclyto Regni sui solio praeifulget, quae familia quam arctissimis cognationum vinculis cum antiquissima Regum nostrorum prosapia coniuncta fuerit, vel ex hoc satis liquet, quod religionem Christianam ex qua salus nostra oritur, nullum quoque maius beneficium hominibus dari potuit. Jagiello ille clarissimus antiquissimusque Dux Lithuaniae,³¹ medio gentis Hungaricae scilicet

---

³¹ Jagelló (1352/1362–1434), 1377–1392 között Litvánia nagyfejedelme, 1386–1434 Lengyelország királya.

Heduigis Sanctissimae Principis Ludouici Hungariae Regis filiam³² matrimonio sibi desponsatam suscepit. Unde postea totius huius inclytæ Poloniae Lithuaniaeque gentis ad Christum conversio secuta fuit.³³ Sed quod signum maioris arctiorisque coniunctionis videri potuit quam illud, quod superius etiam attigi, videlicet saepius has utrasque gentes, Reges suos mutuo⁹ et invicem ex se ipsis petiisse, quorum virtutem, fortitudinem, constantiam, aequitatem, iustitiam, incredibilemque erga suos charitatem saepissime experti fuere, qua freti illi, vitam sanguinemque pro subditorum salute profundere nihil dubitarunt.

Enumerare hic, Rex Sacratissime, pluribus Sanctissimos illos Reges, gestaue eorum cum immortalī illorum gloria possem, sed inter caeteros Vladislaum eius nominis secundum,³⁴ qui infelici illo, ad Varnam praelio cum hostibus nostrae fidei animose viriliterque congressus,³⁵ sanguinem Polonorum cum sanguine Hungarorum, eodem rivo profluvioque commiscere nihil est veritus, qui vel ex hoc uno meo quidem iudicio Sanctissimorum Chrysti Martyrum gloriam facile adaequaverit, quod post infelicem illam pugnam, neque vivum eum, neque mortuum, osque repertum fuisse, Hystorici^r omnes fere testantur. Sed aliquis fortasse hanc inter utramque gentem coniunctionem integris tantum rebus nostris durasse obiiciet? Frustra fato enim quodam inevitabili gentis Poloniae cum Hungarica coniunctio^s ad Transylvanos etiam longissima serie derivata est, inclinantibus enim rebus nostris post amissum infelici illo praelio Ludovicum huius eiusdem gentis Regem,³⁶ Joannes Rex³⁷ caeterorum Christiani nominis populorum, auxiliis destitutus, et si Solimani Turcarum Imperatoris³⁸ fidei se committere una cum Transylvania coactus fuisset, tamen omnes spes suas in huius inclyti Regni Regumque auxilio collocavit, ductaque in Matrimonium Izabella clarissima Principe,³⁹ quantam rerum suarum fiduciam in huius inclyti Regni auxilio collocasset, omnibus palam esse voluit. Defuncto autem eo cum Regina Izabella orba viro, integrum tueri in suum pupillique filii⁴⁰ zelus Regni attritis, in ea potentissimorum

³² Szent Hedvig (1364–1399), I. (Nagy) Lajos magyar és lengyel király (1342/1370–1382) leánya, 1384-től haláláig Lengyelország királynője.

³³ Jagelló és Hedvig esküvőjéhez csak a litván nép áttérését szokás kötni, hiszen a lengyelek már évszázadokkal korábban felvették a kereszténységet.

³⁴ A várnai csatában elesett Ulászló (1424–1444) valójában Lengyelországban (1434-től) harmadikként, Magyarországon (1440-től) elsőként viselte ezt a nevet.

³⁵ 1444-ben I./III. Ulászló magyar és lengyel király Várna mellett szenvedett vereséget az oszmán hadaktól számos nép fiaiból származó seregével.

³⁶ A szöveg nyilvánvalóan az 1526-os mohácsi csatára utal, II. Lajos (1506–1526) azonban 1508-tól Magyarország, 1509-től pedig Csehország királya volt, Lengyelországban ekkoriban unokatestvére, I. (Öreg) Zsigmond uralkodott (1506–1548).

³⁷ Szapolyai János (1487–1540) 1526-tól haláláig magyar király, 1529-ben I. Szülejmán szultán adta vissza neki a koronát.

³⁸ I. Szülejmán (1494–1566) 1520-tól haláláig az Oszmán Birodalom szultánja.

³⁹ Jagelló Izabella lengyel hercegnő (1519–1559), I. Zsigmond lánya, 1539–1540 között Magyarország királynéja, 1540–1551, majd 1556–1559 között Erdély kormányzója.

⁴⁰ Szapolyai János Zsigmond (1540–1571), Magyarország választott királya, 1570-től haláláig Erdély fejedelme.

hostium propinquitatem non posset, in Transylvaniam una cum filio secedere coacta fuit, ex eo ut scis ipse Rex Sapientissime Transylvaniam et si peculiarem statum adeptam et Principibus suis subiectam fuit, tamen omni ope, omni consilio, antiquissimam illam necessitudinem quae sibi cum inclita hac gente intercesserat, semper sanctissime inviolateque retinendam custodiendamque esse duxit. Ut igitur ab Joanne Secundo Rege Electo ordiatur, quis primus una cum matre peculiarem Transylvaniae Principatum adeptus est, vivente eo, quae foedera, quae cognationes, quae propinquitates inter inclitam hanc gentem et Transylvanos intercesserint, quae ea luce etiam ipsa clariora sunt pluribus hic enumerare supersedeo. Qui quem ex eadem hac gente Regumque augustissimorum prosapia ortum habuit, vivente eo, eae tantum necessitudines valuisse, aliquibus rerum nostrarum^u impensis^v videri potuissent, in eas tantum tamque salubris huius incliti Regni consensus post ea non varias fuisse demonstrasset, adeo, ut Regem suum, in cuius tutela,^x veluti in tutissimo quodam asylo,^y omnem suam dignitatem decusque collocasset, sibi e Transylvania petendum esse iudicaret. Stephanum illum Bathorem⁴¹ dico, Regum sui temporis decus inclitum, omnique aetati et memoria^z clarissimum qui quanta gloria, quantaque Maiestate Regnum hoc antiquissimum auxerit, quam fortiter et animose pro huius incliti Regni gloria bella gesserit, victoriisque suis quantum has gentes illustravit^{aa} quamque sedulo subditorum commoda procuravit,^{bb} scio Maiestatem Vestram quae illi in^{cc} Imperio maxima cum laude successit, melius cognitam, perspectamque habere. Illud hic dixisse sufficiat, vivente gloriosissimo illo Rege quod e prima nobilitate Transylvanica in inclito hoc Regno sub honestissima conditione vivere, quanti qualesque in splendidissima hac aula egere, quae copiae nostrae gentis sub Augustissimo illo Rege militare? eaeque eo affectu, eaque constantia, ut pro Maiestate et gloria huius incliti Regni, vitam sanguinemque suum profunderet gloriosissimum sibi putaverint. Quot praeliis in Moschovia⁴² et alibi pro nominis Poloni gloria, tanquam pro laribus propriis feliciter dimicarint, supervacaneum esset me hic enumerare, cum plurimi Principes, etiam viri in hoc inclito Regno adhuc supersint, qui oculis ipsis eorum virtutem satis viderunt.

Sed cessare ne illo optimo omnium Rege, e vivis sublato, hae inter utramque gentem vicissitudines!^{dd} Non equidem! Ortis enim postea in hoc inclito Regno propter Electionem dissidiis quam promptissima cum voluntate Transylvani auxilia huc Duce Balthazaro Bathoreo,⁴³ aliisque Proceribus transmiserint, omnibus in hoc inclito Regno notum esse nihil dubito. Meminit Vestra Maiestas, quo animo, qua fide, qua virtute Transylvanorum auxilia partes Maiestatem Vestram praestiterint, virtutemque suam militarem cum insigni triumpho declaraverint. Eadem adhuc manet Transylvania, Rex Serenissime, idem animus erga Maiestatem Vestram modo eo, quo convenit, nos quoque

⁴¹ Báthory István (1533–1586), 1571-től haláláig Erdély fejedelme, 1576-tól lengyel király.

⁴² Az erdélyi csapatok fontos szerepet játszottak Báthory István 1579 és 1581 közötti sikeres háborúiban a Moszkvai Nagyfejedelemség ellen.

⁴³ Báthory Boldizsár (1555–1594), Báthory István unokaöccse, 1587-ben éppen III. Zsigmond megváltása után nem sokkal hozott erdélyi segélyhadakat az újdonsült lengyel királynak az ellene fellépő Habsburg Miksa főherceggel szemben.

amoris et benevolentiae vinculo, amplecti videamur. Nam quod attritas, et maxime diminutas vires nostras, quis existimaverit, facile eas Dei Optimi Maximi beneficio, antiquum statum recuperaturas brevissimo tempore confido. Nunc etiam quam vulgo feruntur, longe esse meliores amplioresque affirmo. Haec omnia quae enumeravi non eo spectant, ut obsequiis nostris erga Maiestatem Vestram inclytumque hoc Regnum aliquid glorier, sed ut ostendam a nullo unquam tempore inter inclytum hoc Regnum Transylvanosque odia, hostiles inimicitias extitisse, quin potius ab omni aevo semper arctissima sanctissimaque cognationum foederumque iura fuisse, sequuta deinde medio hoc tempore clades funestissima, caedes atrocissima, incendia minae devastationes, omnisque generis mala quae Transylvaniam, gravissimis cladibus affligere, ex quo factum, ut promptissima animorum suorum obsequia Maiestati Vestrae Transylvani ab aliquo tempore praestare non potuerant, animo tamen eodem semper^{ee} permanserunt, iactata enim plurimis periculosissimisque tempestatum fluctibus misera Transylvania plurimorum etiam Christiani nominis populorum, aliorumque inimicissimorum^{ff} hostium, praedae iniuriisque ab aliquo tempore^{gg} exposita donec iam tandem in huius optimi clarissimique Principis Domini mei clementissimi tutela^{hh} veluti in salutari quodam portu requievit. Ad cuius personam, Rex Sacratissime, ut orationem meam convertam eumque qui tantum fama apud Maiestatem Vestram antea notus erat, se etiam ipsa notum faciam. Is ex clarissima antiquissimaque Procerum Hungariae familia oriundus,⁴⁴ ut alios eius maiores taceam, quos omnes hic enumerare nimis longum esset. Avus Gregorius Betlem⁴⁵ Banusⁱⁱ P Soreniensis usque ex quinque Proceribus, qui maxima statim post Regem ipsum autoritate in Hungaria fungebatur, fuit. Patruus vero Gabriel⁴⁶ Joannis Regis Budae supremus^{jj} aulicae militiae praefectus extitit, cuius Regis aula propter matrimonium ex Regia stirpe Regum Poloniae contractum Polonis semper referta fuit, ideoque cum propter illud amplissimum praefecturae munus maximam cum Polonis coniunctionem habuisse certum est. Pater vero Volfangus⁴⁷ nequaquam a paterna virtute degener, fortitudine, reique militaris scientia clarus, in aula Divi Regis Stephani supremam^{kk} aulicae militiae praefecturam adeptus est, cuius virtutem singularemque in re militari praestantiam, quam et in expeditione Moschouitica et contra rebelles suo Regi praestitit, scio plurimos adhuc in hoc inclyto Regno superesse, qui oculis ipsis satis videre et^{ll} potuerint, sed insignem illam et vix credibilem victoriam qua Gedanenses fusi sunt,⁴⁸ ipso duce, ipsius virtute partam fuisse certissimum est, qua pugna quatuor tantum millibus suorum fretus, cum viginti

⁴⁴ Noha a Bethlen család valóban igen messzire vezethető vissza Magyarország nemesi családai közt, a fejedelem az iktári ágból származott, amely kisebb presztízzsel rendelkezett.

⁴⁵ Bethlen II. Gergely szörényi bánnak, a fejedelem ükapja, Domokos bátyjának működéséről 1443 és 1478 között rendelkezünk adatokkal.

⁴⁶ A fejedelemnek nem ismerjük Bethlen Gábor nevű nagybátyját, viszont nagyapjának († 1557 után) ez volt a neve és a kettős királyválasztás után számos adattal rendelkezünk arról, hogy az 1530-as és 1550-es évek között Ferdinánd ellen, a Szapolyaiak pártján lépett fel. KARÁCSONYI, 1897, 49.

⁴⁷ Bethlen Farkas († 1590), a fejedelem apja.

⁴⁸ Feltehetően az 1577. ápr. 17-i lubiszewói csatára utal.

quatuor^{mm} millibus hostium feliciter dimicauit. In oppugnatione etiam Polocensi,⁴⁹ aliquot in urbem impressionibus factis fortissimi Ducis strenuissimiqueⁿⁿ militis officio functus est. In Hungaria vero adhuc iuuenis contra Turcas tantam laudem militiae adeptus est, ut aequales suos longe superaret, unde a Divo Rege Stephano virtutum maximo aestimatore arce, amplissimisque bonis donatus et tam ab eo quam a posteris eius, semper maximo in honore et precio habitus est.

Suam vero Celsitudinem naturam paternae avitaeque virtutis diligentissimam aemulatricem, eo tempore hac frui luce contigit, quo crudelissimus Mars patriam^{oo} nostram gravissimis bellorum cladibus afflixit,⁵⁰ unde a prima adolescentia primaque aetate militiae rebusque bellicis se tradere coacta, plurimaque exinde et maxima rei militaris experimenta edidit. Triginta octo numerare iusta praelia potest, quibus ipsemet maxima cum laude interfuit, plurimasque nervorum incisiones, honestissimasque cicatrices cum Turcis Tartarisque saepius singulari Marte congressus ostendit, deinde cum ab ineunte aetate pro salute Patriae nulla pericula nullos labores formidasset, tandemque Patris Patruique dignitatem adeptus Supremam aliquandiu Turcicae militiae maxima cum laude administravit. Post autem Dei Optimi Maximi benedictione, liberrimisque Statuum et Ordinum suffragiis ad Principatus etiam solium evectus, statim nihil sibi antiquius duxit, quam ut pristinam clementiae benignitatisque suae famam omnibus etiam indignissimis immeritisque demonstrasset.

Scio Maiestas Vestra Rex Sacratissime, reliquosque omnes vicinos populos non ignorare, quam confusus, miserabilis, afflictissimusque Transylvaniae status eo quo sua Celsitudo Principatus habenas sibi moderandas recepit tempore extiterit, adeo ut furorem tot immanissimarum gentium ferro, rapinis, caedibus, incendiisque omnia crudelissime evastantium, plerique in extinguiibilem^{pp} arbitrarentur, quae omnia statim incredibili virtute felicitateque usa extinxit, eosque tantos et tam potentes exercitus, qui multorum vires sustinuissent, magnitudine ingenii et singulari rerum experientia edocta, voluntati suae cedere coëgit, adeoque hac tanta celeritate, tantaque ingenii dexteritate perfecit, ut uno eodemque tempore se Principem patriamque hostibus vacuum cives suis insperato gaudio perfusi viderint.^{qq} Mox ferocientes et inter se discordes subditorum animos, ad salutaris obedientiae unionisque iugum ferendum maxima lenitate et prudentia mansuefactos reduxit, aemulos autem invidia tanquam oestro percitos^{rr} maxima dissimulatione, incredibilique clementia sibi devinxit. Quosdam vero quod maxime mirandum a teneris velut exotico quodam morbo maxima ingenii levitate laborantes, qui gravissimis indignissimisque calumniis, nomen suae Celsitudinis lacerare non intermiserunt, patientissime pertulit; nusquam adduci potuit, ut verbis cum illis contenderet, quod mulieribus^{ss} solum proprium est, sed illis vitae factorumque innocentiam (quae semper plus apud viros sapientes valuerunt) apponendam esse duxit, nihilque in tanto Principe laudabilius reperiri posse existimavit,

⁴⁹ Polockot 1579-ben foglalták el Báthory István csapatai.

⁵⁰ Bethlen Gábor születése évében, 1580-ban Erdély éppen nem állt hadiállapotban egyetlen másik országgal sem, Kovácsóczy a későbbi fejedelem ifjúkorának állapotait – amely éppen a tizenöt éves háború alatti időszakra esett – vetíti vissza.

quam patientiam sibi inter tot indignissime illatas iniurias non defuisse,⁵¹ nunquam interea intermittens, quin clementiam Suam veniamque omnium illis si ad meliorem sensum redire maluerint, palam semper atque aperte efferret. In suos autem tanta Imperii aequitate, tanta mansuetudine, tanta lenitate, tanta clementia, paternoque pleno affectu semper fuit, ut nihil sibi in vita eorum ocio commodoque magis expetendum esse iudicaret, in id unum intentus, ut suis post longissimas gravissimasque bellorum calamitates optata tandem pace perfrui liceret. Quod etiam cum omnibus vicinis Principibus et praesertim cum Serenissima Caesarea Maiestate, arctissimo Sanctissimoque foedere perfecit,⁵¹ nunc etiam nihil sibi antiquius ducens, quam ut pax semel stabilita maneat perpetua, subque ea pie religiose feliciter, utrumque Regnum, totaque proinde Respublica Christiana optimorum Principum cura, felix, faustaue persistat. Quod etiam ipsum solum apud Vestram Maiestatem Serenissimam, nihilque aliud hac mea legatione intendit, quam ut te Regem tantum tamque potentem piumque tibi^{uu} rebusque suis utilem benignumque reddat, non ignarus ita te esse in omnes Christianos Principes populosque affectum, ut beneficio tuo cunctos complecti, de omnibus ex aequo bene mereri cupias eo magis praesertim, quo propinquior Regnis tuis Transylvania est, te benignum et sibi et suis praebiturum confidit. Maiores tuos Rex Serenissime rebus gestis et gloria clarissimos fuisse Reges accepimus, quorum trophaeis hoc forsitan unum adeo ad felicitatis summam defuit, quod tantam tamque praeclaram de omnibus bene merendi clementiaeque famam adeo dilatandi opportunitate^{vv} caruerunt. Hoc tu tanto post eos intervallo peculiari quodam tuo fato consecutus, decora ista clementiae benignitatisque tuae apponis eorum titulis. ut sicut illi armatis exercitibus, ita tu prolata longe lateque clementiae benignitatisque tuae fama memorabilem te posteris reddas. Cuius rei ab initio (ut accepimus) semper certissima documenta dedisti, cum nihil tibi antiquius duxisti, quam ut eam clementiae, benignitatisque tuae famam omnibus late^{xx} terris demonstrares. In tanta enim Maiestate amplitudineque collocatus, non tantum tuis charus, sed etiam exteris omnibus admirabilis fuisti, ita ut non tam virtus tua tam ampla potentissimaque Regia Maiestate quam^{yy} virtutibus tuis totum hoc maximum amplissimumque Imperium decoratum esse videretur. Verum enim vero nihil magis homini proprium, nihil magis cum deo commune, quam bene de aliis mereri, hunc amicum, tolle a Superis ruet^{zz} totum Universum, tolle a Principibus viris labascet omnis rerum humanarum Status. Quis vero praeter Regiam animi tui excellentiam, hanc tuam numquam satis laudabilem clementiam non admiretur, qua armis etiam victos non alio quam Paterno affectu semper prosequutus fuisti. Quantis laudibus te Rex inclyte etiam sera posteritas in caelum efferret, qui quod alii armis et nefanda humani sanguinis effusione maximoque cum labore et plurimis periculis vix consequuti sunt, tu nunquam satis laudabili praestantissimi animi tui clementia, illud effecisti, ut etiam inimicissimos tua admirabili mansuetudine et Regia clementia tibi conciliares. Quanto magis ergo decet, Maiestas Vestra, Rex clementissime, Transylvanos eorumque Principem clarissimum in tuum^{aaa}

⁵¹ A II. Mátyás és Bethlen Gábor közötti első nagyszombati egyezményt 1615. máj. 6-án írták alá.

favorem benignissimum recipere, eamque gentem benignitate tua^{bbb} complecti quae Regnis tuis finitim,^{ccc} ipsi maiorique^{ddd} suis semper multa vetustissimaque necessitudine addictissima fuit.

Nulla quoque subesse potest iusta ratio quae Maiestatem Vestram ab Illustrissimi Principis mei profusissima, in eam voluntate deterreat, quam potius ad eam amplectendam^{eee} semper maxime gravissimaeque causae Maiestatem Vestram invitant, nam quidquid ab initio inclyta haec gens Polonica Transylvanicae, Transylvanica etiam inclyto huic Regno invicem debent, id omne tam Vestra^{fff} Maiestas Suae Celsitudini quam Sua Celsitudo Maiestati Vestrae ex officio gratitudinis, vetustissimaeque necessitudinis debet. Sicut enim nemo mortalium Maiestatis Vestrae Serenissimae nocere, qui eo facto inclytum, hoc Tuum^{ggg} Regnum ditionesque offendant, ita Sua etiam Celsitudo absque offensione gravissima omnium Transylvanorum offendi non potest. Semper enim salus Regum et Principum cum Subditorum salute coniuncta fuit.

Quam vetustissima vero et quasi haereditaria necessitudo Regnum hoc augustissimum cum gente Transylvanica coniunxerit, omnibus late terris^{hhh} notum est, ita ut neque ex partibus Maiestatis Vestrae Sacratissimae neque ex suae Celsitudinis, quod Deus Optimus Maximus avertat, violari ullo unquam tempore sine maximo gravissimoque periculo possit. Sed neque persona Suae Celsitudinis ullo facto Maiestatis Vestrae Sacratissimae displicere potuit, cum ea ex clarissimis orta natalibus bellica fortitudine et heroica magnanimitate felicitateque in rebus gerendis, continua, memorabilis et talis quae tam amicos, quam inimicos Marte simul et arte excipere novit, praeclarissimis vere pacis artibus ita pollet, ut in iis erga omnes offensissimus appareat. Quinam Patriae instaurator et ornator, honestissimarum literarum sapientumque hominum amator, erga pares vicinos aequissimus, erga maiores obsequentissimus, denique ut omnibus ex aequo bonoque placeant,ⁱⁱⁱ ea in re studiosissimus.

Talem igitur tamque praestantissimi animi Principem, aequum est Vestram etiam Maiestatem Rex Sacratissime in tuum^{jjj} favorem benignissimum recipere, ut sicut maiores tui^{kkk} clarissimi Reges gentis nostrae Principes semper complexi fuere, ita Princeps etiam meus eundem Maiestatem Vestram in se animum benignitatemque agnoscit. Sua etiam Celsitudo perspecto Maiestatis Vestrae in se animo benignitateque omnia benevoli syncerique animi et obsequii digna pro nobis, Maiestate Vestra gloriosissima^{lll} inclytaque hac Republica se omni vita demonstraturum pollicetur.

^a *Rkp 350: Sublimi Maiestate*

^b *Rkp 347: exponem*

^c *Rkp 347: hiányzik; Rkp 350: re*

^d *Rkp 350: proferri*

^e *Rkp 347: testam*

^f *Rkp 350: exibis*

^g *Rkp 350: faenore*

^h *Rkp 347: quaedam*

ⁱ *Rkp 350: quassari*

^j *Rkp 347 és 350: inurreretur*

^k *Rkp 350: mutationeque*

^l *Rkp 347: interius; Rkp 350: internos*

^m *Rkp 347: suos*

ⁿ *Rkp 347 és 350: iunxerint*

^o *Rkp 350: haec*

^p *Rkp 347: Jagellonica*

^q *Rkp 347: munis; Rkp 350: munio*

^r *Rkp 347: Historici*

^s *Rkp 350: convictio*

^t *Rkp 347: quae*

^u *Rkp 347: hiányzik*

^v *Rkp 347 és 350: Imperiis*

x	<i>Rkp 350: tutela</i>	rr	<i>Rkp 350: penitus</i>
y	<i>Rkp 350: asylo</i>	ss	<i>Rkp 347: mulieribus</i>
z	<i>Rkp 347: memoriae</i>	tt	<i>Rkp 350: defuisti</i>
aa	<i>Rkp 350: illustrarit</i>	uu	<i>Rkp 350: sibi</i>
bb	<i>Rkp 347: procuraret; Rkp 350: procurarit</i>	vv	<i>Rkp 347: opportunitate dilatandi</i>
cc	<i>Rkp 347: cum</i>	xx	<i>Rkp 347: lati</i>
dd	<i>Rkp 350: necessitudines</i>	yy	<i>Rkp 347: qua; Rkp 350: quae</i>
ee	<i>Rkp 347: semper eodem</i>	zz	<i>Rkp 350: met</i>
ff	<i>Rkp 347: immanissimorum; Rkp 350: inimanis-</i> <i>simorum</i>	aaa	<i>Rkp 350: suum</i>
gg	<i>Rkp 347: „ab aliquo tempore” hiányzik</i>	bbb	<i>Rkp 347 és 350: sua</i>
hh	<i>Rkp 350: tutela</i>	ccc	<i>Rkp 350: finitiva</i>
ii	<i>Rkp 347: Dacus; Rkp 350: Davus</i>	ddd	<i>Rkp 350: maioribus</i>
jj	<i>Rkp 350: suppressus</i>	eee	<i>Rkp 350: amplexendae</i>
kk	<i>Rkp 350: suppressam</i>	fff	<i>Rkp 347: Tua</i>
ll	<i>Rkp 347: hiányzik</i>	ggg	<i>Rkp 350: Suum</i>
mm	<i>Rkp 347: quantuor</i>	hhh	<i>Rkp 347: terra</i>
nn	<i>Rkp 347: fortissimisque</i>	iii	<i>Rkp 347: placeat</i>
oo	<i>Rkp 347: etiam</i>	jjj	<i>Rkp 347 és 350: suum</i>
pp	<i>Rkp 350: in extinguibilem</i>	kkk	<i>Rkp 347 és 350: sui</i>
qq	<i>Rkp 347: viderunt; Rkp 350: videunt</i>	lll	<i>Rkp 347: hiányzik</i>

2.

A Kovacsóczy István által III. Zsigmondnak átadott *postulatumok*

(Varsó, 1615. október 9.)

MNK BKCz Rkp. 350. 71–74.

Postulata eiusdem Principis a Sacra Regia Maiestate per Internuntium eundem Licet Sua Celsitudo Illustrissima in Principiis sui regiminis nihil sibi antiquius duxerit quam ut cum omnibus vicinis Regibus, Principibus et populis pacem foedusque illibate colat. Quod etiam Deo Suae Celsitudinis praeclarum laudabileque propositum adiuvante praestitit, ita ut ad hoc usque tempus nulli plane occasionem vel minimarum offensionum praebuerit. Cum Serenissima etiam Caesarea Maiestate quae controversiae ab aliquo tempore intercesserunt, iam omnes eas, icto cum Maiestate Sua Caesarea arctissimo foedere complanatas Sua Celsitudo reddidit. Et ideo Suam Celsitudinem (ut quae pacem vicinorum et obsequium maiorum semper summo studio coluerit) securam ab omnibus inimicis iure foederum cum vicinis omnibus inviolate conservatur[am] esse.

Tamen Sacratissimam Suam Maiestatem ipsius Celsitudinem orare, ut memor antiquissimae huius inclyti Regni Regumque augustissimorum cum gente Transylvanica necessitudinis, si qui in hoc inclyto Regno et ditionibus Maiestatis Suae Sacratissimae subiectis, publicae pacis et tranquillitatis Regnorum perturbatores reperirentur, ut eos, quantum in se erit, pro sua pietate, benignoque in omnes Christiani nominis populos affectu cohibeat, aut ad meliorem mentem induendam admoveat.

2. Suam Maiestatem Sacratissimam ipsius Celsitudinem orare, ut ubi necessitas aliqua requisiverit apud omnes Christiani nominis Principes Sua Maiestas Sacratissima personae causaeque suae Celsitudinis iustissimae non desit, eamque favore benignissimoque suo affectu tueatur.

3. Ut si quae Christiani nominis hostium machinamenta contra personam Suae Celsitudinis vel ditiones Suae Celsitudini subiectas, incursionesque aliquas et conatus Tartarorum forte sua Maiestas Sacratissima acceperit, ea Suae Celsitudini in tempore nota facere non dedignetur, et ut Regem tam pium, tamque de omni Christiana gente bene meritum decet, quantum in se erit, illius etiam Regnis suis vicini Christianique populi commodis suo favore benignissimo ne desit.

Cum Sua Celsitudo semper omni ope et consilio, in id incubuisse manifestum sit, ut nullae unquam dissensionum materiae ex partibus Suae Celsitudinis, ullis vicinis praeberentur. Tamen suam Celsitudinem invitam accepisse, quasdam a superioribus temporibus ultro cit[r]oque tum ex partibus Suae Maiestatis Sacratissimae quam etiam Suae Celsitudinis, iniurias invicem factas fuisse, videlicet in Comitatu Maramarussensi et vicinis populis ditionibus Suae Maiestati Sacratissimae subiectis, nunc etiam easdem iniurias invicem non intermittere. Ex qua scintilla ut maius aliquod incendium non oriatur, utque omnes iniuriarum materiae tollantur, et omnes populi agnoscant, Suam Celsitudinem cum omnibus vicinis et ditionibus Suae Maiestati Sacratissimae praesertim subiectis, nihil magis in animo habere, quam ut pacem summa ope conservandam^a retinendamque curet, ipsius Celsitudinem, Maiestatem Suam Sacratissimam orare ut Capitaneis Praefectisque Confiniorum Sua Maiestas Sacratissima sedulo demandare dignetur, ne in posterum tales iniuriae ab incolis ditionibus Suae Maiestatis Sacratissimae subiectis pati^b permittantur, quin potius qui id facere attentaverint, severe coërceantur. Suam etiam Celsitudinem diligentissime curaturam, ne ex partibus Suae Celsitudinis ullae unquam iniuriae inferantur.

Si quae autem superioribus temporibus illatae fuissent, ut Sua Maiestas Sacratissima tempus huic rei praefigendum locum in confiniis idoneum delegendum curet, eoque vires autoritate et prudentia praestantes plena cum autoritate dimittat, Suam etiam Celsitudinem missuram esse, qui unanimi consensu praeteritas offensiones iniuriasque ultro citroque factas, quam aequissimis rationibus complanent, deque damnis invicem illatis diiudicent, ut in posterum utrique populi mutuam charitatem vicinitatisque et amicitiae iura sanctissime inviolateque inter se servanda procurent.

^a *Rkp 350*: conseretandam

^b *Rkp 350*: patiari

III. Zsigmond válasza Kovacsóczy István követségére

(Varsó, 1615. szeptember 16.)

MNK BKCz Rkp. 348. 247–249, illetve Rkp. 350. 74–76.

Ad legationem Illustrissimis Domini Gabrielis Betlem Principis Transylvaniae Eidem oratori responsum a Sacra Regia Maiestate datum Varsaviae die XVI octobris Anno 1615

Recte Illustris Transylvaniae Princeps exstimat eam esse Sacratissimae Regi Maiestatis, domini nostri clementissimi erga vicinos Principes populosque animi propensionem, ut cum ditiones suo Imperio subiectas, pacis commodis florere desideret, idem quoque iis cum quibus Regnis ditionibusque suis communia sunt foedera, vetustaeque coniunctiones, evenire cupiat. Non ignorat Maiestas Regia eam Regnorum istorum Poloniae et Hungariae conditionem esse, ut utraque idem velle optare debeant neque enim quidquam adversi alteri evenire potest, quod uno eodemque tempore vicinum quoque parietem non labefactet. Viderunt id maiores nostri qui iis quae Dominatio^b Vestra luculenta oratione commemoravit pactis et foederibus, ita utrumque se Regnum devinxerunt, ut si, nomen tollas, nihil diversi habere videantur. Ac veraeque amplissimae Respublicae idem semper voluisse communibus^c et consiliis et viribus tutandum decrevisse comperiantur. Dedit Hungaria praeclaros et aeterna memoria dignos Reges, qui summa cum laude Regno Poloniae praefuerunt, dedit vicissim Polonia tales, qui pro Republica Hungara in acie sanguinem suum profuderunt. Ex his cum Sanctissima Regia Maiestas Dominus noster Clementissimus ortum ducat non potest nisi eorundem exemplo optime affici erga gentem Hungaricam omniaque fausta et felicia illi exoptare. Proinde grata et iucunda fuit^d Maiestati Regiae ea pars orationis Dominationis Vestrae, in qua de pacato^e Transylvaniae statu Dominatio Vestra disseruit, atque Illustrrem Dominum Gabrielem Betlem, de quo serius quam oportebat certiozem se factam Regia Maiestas miratur, summa rerum potiri, Principemque Transylvaniae renunciatum significavit. Gravissime^f enim ferebat nobilissimam illam Provinciam bellis et intestinis dissidiis his praeteritis annis lacerari, quam nunc demum in tranquillo pacis portu constitisse gratulatur, optatque ut diu hac felicitate illi perfrui liceat. Quamvis autem nihil Maiestati Regiae a Sacratissima Ceasarea Maiestate, cognato^g et affini suo charissimo significatum sit, transactumne sit, de iis, de quibus inter eius Maiestatem et Illustrrem Transylvaniae Principem orta erat disceptatio, existimat tamen non multum sibi, de eo inquiri convenire, illud non sufficere, ut is Transylvaniae praesit, qui bene de Republica Christiana mereri velit! Talem esse et porro futurum Illustrrem Gabrielem Betlem modernum Principem Transylvaniae, cum Dominatio^b Vestra nomine ipsius coram Sacratissima Regia Maiestate profiteatur, illumque erga Sacratissimam Regiam Maiestatem, Dominum nostrum Clementissimum optimam gerere voluntatem declaret, grato clementique animo id accipit Maiestas Regia, datura vicissim operam Sacratissima Regia Maiestas, ut meritis et officiis quaecunque ab

Illustre Principe Transylvaniae Regiae Maiestati ac inclyto huic Regno exhibebuntur gratiae et benevolentiae suae testificatione prolixè indicet^h pacemque tranquillitatem illius provinciae, cum qua ditionibus suis iura vicinitatis intercedunt, pacatumⁱ quoque moderni Illustrissimis Principis quem per omnes occasiones Reipublicae Christianae operam navaturum non dubitat. Imperium sibi curae esse re ipsa ostendat, de subditorum mutuis iniuriis, ut ii, qui utrinque dabuntur^j Iudices Commissarii cognoscant, iustitiamque ex praescripto pactorum laesis [!] praestent assentitur Regia Maiestas, idque negotium vicinis provinciae Transylvaniae Magistratibus demandatura est. Atque haec erunt quae Regia Maiestas ad legationem Illustrissimi Domini Gabrielis Bethlem Principis Transylvaniae respondere mandavit. De caetero Domino Oratori gratiam Suam clementer offert.

^a *Rkp 350*: Rectae

^b *Rkp 348*: O

^c *Rkp 350*: commonibus

^d *Rkp 348*: grata fuit et iucunda

^e *Rkp 348*: depaccato; *Rkp 350*: de pacento

^f *Rkp 350*: Gravissimum

^g *Rkp 350*: cognoto

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNK BKCz

Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Książat Czar-toryskich Rkp. 348, 350.

*

ALMÁSI

2013

ALMÁSI Gábor: *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli pro-pagandában és politikában*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013, 311–366.

ALVINCZI

1989

ALVINCZI Péter: *A nemes Magyarország panaszainak meg-oltalmazása a bécsi jezsuiták ellentmondó hamisságaival szemben*, In: ALVINCZI Péter: *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, szerk. HELTAI János, Budapest, Európa, 1989, 7–91.

ANGYAL

1898

ANGYAL Dávid: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*, Budapest, Athenaeum, 1898. (A magyar nemzet története, 6.)

BÉLY

1999

Lucien BÉLY: *La société des princes, XVIe–XVIIe siècle*, Paris, Fayard, 1999.

BGKPL

Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadé-mia, 1879.

BOJTI VERES

1980

BOJTI VERES Gáspár: *A nagy Bethlen Gábor viselt dolgairól*, In: *Bethlen Gábor emlékezete*, szerk. MAKKAI László, Buda-pest, Európa, 1980, 36–133.

BORBÉLY

2013

BORBÉLY Zoltán: *Egy konvertita főúr Felső-Magyarorszá-gon: Homonnai Drugeth György*, In: *Rekatolizáció, proti-reformáció a katolicka reštaurácia v Uhorsku / Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*,

- szerk. KÓNYA Péter, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej University, 2013, 370–387.
- CZIRÁKI
2013
CZIRÁKI Zsuzsanna: *Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013, 77–102.
- DÁNÉ
2018
DÁNÉ Veronka: *A kancellár másik élete: Kovácsóczy István pályájának első szakasza*, In: *Certamen V. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*, szerk. EGYED Emese – FEJÉR Tamás, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018, 161–171.
- DEMÉNY
1982
DEMÉNY Lajos: *Bethlen Gábor és kora*, Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1982.
- DPIR IV/1
Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, IV/1, 1600–1649, [ed. Ioan SLAVICI], București, Socec & Teclu, 1882.
- EOE VII
Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel VII. 1614–1621, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1881. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. III.)
- FRANKL
1868
FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. I. köt. (1570–1621), Pest, Ráth, 1868.
- GEBEI
2007
GEBEI Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2007.
- GEBEI
2013
GEBEI Sándor: *Bethlen Gábor viszonya a Rzeczpospolitához (1622-ig)*, In: *Bethlen Gábor képmása*, szerk. BALOGH Judit – PAPP Klára, Debrecen, Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2013, 93–116.
- GEBEI
2014
GEBEI Sándor: *Bethlen Gábor és a Rzeczpospolita*, In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*,

szerk. DÁNÉ Veronka et al., Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014, 56–67.

Gegründter
Nothwendiger Bericht
1619

*Gegründter Nothwendiger Bericht Was biszhero nach Abs-
terben deß Allerdurchleuchtigsten... Herrn Matthiae Röm.
Kay... Wegen der Landtadministration... gehandelt worden.*
Linz, Planck, 1619.

HOPP
1992

HOPP Lajos: *Az „antemurale” és „conformitas” humanista
eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Budapest, Balassi,
1992.

JESSENIUS
1619

JAN JESSENIUS: *Legationis in Regiis Ungaror. Comitiiis
proximis, nomine Evangelicorum Regni Bohemiae Ordini-
um ... obitae renunciatio ad Illustres, Generosos et Ampliss.
Dominos Directores*, Pragae, Sessius, 1619.

KARÁCSONYI
1897

KARÁCSONYI János: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei*,
In: *Turul*, 15. (1897) 49–57.

KÁRMÁN
2015

KÁRMÁN Gábor: *Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor
házasságkötése Brandenburgi Katalinnal*, In: *Aetas*, 30.
(2015) 3. sz. 9–35.

KOMASZYŃSKI
1990

Michael KOMASZYŃSKI: *Die Rivalität zwischen Habsbur-
gern und Bourbonen am polnischen Hof im 17. Jahrhundert*,
In: *Österreichische Osthefte*, 32. (1990) 320–332.

KRACKOWIZER
1906

Ferdinand KRACKOWIZER: *Der erste Linzer Buchdrucker
Hans Planck und seine Nachfolger im XVII. Jahrhundert:
Bausteine zur Kultur- und Literaturgeschichte von Österreich
ob der Enns*, Linz, Buchdruckerei des Katholischen Press-
vereines, 1906.

LUKINICH
1926

LUKINICH Imre: *A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása*, In:
Nagyenyedi album, szerk. LUKINICH Imre, Budapest,
A Nagyenyedi Bethlen-Kollégium Volt Diákjainak Testvéri
Egyesülete, 1926, 79–100.

LUKINICH
1931

LUKINICH Imre: *Geschichte Siebenbürgens von Baron Eras-
mus Georg Tschernembl*, In: *A Bécsi Magyar Történeti Intézet
évkönyve*, 1. (1931) 133–160.

- MADER
1618
Johann Melchior MADER: *Collegium Arabicum ...* Lincis ad Istrum, Johannes Blancus, 1618.
- OBORNI
2011
OBORNI Teréz: *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615)*, In: *Századok*, 145. (2011) 877–914.
- PAPP
2014
PAPP Sándor: *Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülésének történetéhez*, In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerk. DÁNÉ Veronka et al., Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014, 36–47.
- RESKE
2015
Christoph RESKE: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet: Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing*, 2. Auflage, Wiesbaden, Hassarowitz, 2015.
- RMK III. 1254
KOVACSÓCZY István: *Oratio, ad Sigismundum III. Regem Poloniae, habita Anno MDCXV mense Septembri, cum nomine Serenissimi Transylvaniae Principis Gabrielis Bethlehem, legatione fungeretur. Et Copia Litterarum eiusdem Principis Transylvaniae ad Bohemiae Directores datarum Albae-Iuliae 18. Augusti 1619*, [Linz], [Hans Planck], 1619.
- RMK III. 1258
Copia Eines Sendschreibens, So von Betlehem Gabor Fürsten in Sibenbürgen, ausz Weissenburg, sub dato den 20 Augusti dieses ablauggenden Jahrs, An die Herrn Directores des Königreichs Böheim abgelauffen. Ausz welchem der Auszländischen, unnd dem Türcken verpflichteten Potentaten affection und fürnemen gegen der Christenheit zu ersehen. Ausz dem Latein in unser Teutsches durch einen Philohistorem fleissigübersetzt, [Prága,] 1619.
- RMK III. 1291
BARCSAI Zsigmond: *Oratiuncula pro aeterna Divinitate Filii Dei adressenda...* Haidelbergae, Albinus, 1620.
- RMK III. 1292
BETHLEN István: *Declamantiuncula, de navititate Domini Nostri Jesu Christi...* Heidelbergae, Geyder, 1620.

RMNy 1265

REDMECI T. János: *Az felséges Bethlen Gábornak... öt rendbeli... Isten Anyaszentegyházával cselekedett jótéteményéről...* Kassa, Festus, 1620.

SCHMIDT

1887

SCHMIDT Vilmos: *Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához*, In: *Századok*, 21. (1887) 14–35, 97–120.

STROHMEYER

2006

Arno STROHMEYER: *Konfessionskonflikt und Herrschaftsordnung: Widerstandsrecht bei den österreichischen Ständen (1550–1650)*, Mainz, Zabern, 2006. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 201.)

STURMBERGER

1953

Hans STURMBERGER: *Georg Erasmus Tschernembl: Religion, Libertät und Widerstand: Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns*, Graz–Köln, Böhlau, 1953.

SUDÁR

2011

SUDÁR Balázs: *Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem*, In: *Századok*, 145. (2011) 975–996.

SZÁDECZKY

1891

SZÁDECZKY Lajos: *Kovacsóczy Farkas 1576–1594*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1891.

SZALÁRDI

1980

SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónikája*, szerk. SZAKÁLY Ferenc, Budapest, Magyar Helikon, 1980.

TT 1879

SZILÁGYI Sándor: *Bethlen Gábor uralkodásának történetéhez*, In: *Történelmi Tár*, [2.] (1879) 219–261, 429–465, 742–786.

TT 1880

SZABÓ Károly: *Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése: Első közlemény*, In: *Történelmi Tár*, [3.] (1880) 444–489.

TT 1884

SZILÁGYI Sándor: *Historiai forgácsok*, In: *Történelmi Tár*, [7.] (1884) 102–123.

TT 1885

SZILÁGYI Sándor: *Bethlen Gábor levelei*, In: *Történelmi Tár*, [8.] (1885) 209–256, 431–480, 623–673.

TT 1887

SZILÁGYI Sándor: *Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó évei történetéhez (1627–1629)*, In: *Történelmi Tár*, [10.] (1887) 1–52.

WASIUCIONEK
2019

Michał WASIUCIONEK: *The Ottomans and Eastern Europe: Borders and Political Patronage in the Early Modern World*, London, I. B. Tauris, 2019.

Johannes Frölich evangélikus lelkész önéletrajzi feljegyzései (1636–1671)

A 16–17. század magyarországi evangélikus lelkészei között szép számmal voltak komoly irodalmi működést kifejtő értelmiségiek, és persze olyanok is, akiknek csak egy-két iskolás ízű alkalmi verse maradt az utókorra. Ám a tollat többé-kevésbé gyakorlatlan forgató egyháziak mellett bőven akadtak egyszerű falusi papok is, akik csak igen szerény mértékben járultak hozzá a hazai művelődés történetéhez. Közéjük tartozik az a Johannes Frölich is, akinek 1636 és 1671 között vezetett önéletrajzi, családi feljegyzései az egykor Kishont vármegyéhez tartozó mezőváros, Tiszolc (ma: Tisovec, SK) evangélikus egyházközségének levéltárában maradtak ránk, Matthias Schulek tiszolci lelkész gyűjteményének részeként.¹ A 16–17. század fordulóján létrejött Kishonti Evangélikus Esperesség² (*Contubernium Kis-Hontense/Senioratus Kis-Hontensis*) gyűlekezetei között mindig is jelentős szerepet játszott Tiszolc, ám az itt őrzött levéltár nem az egyházközség súlyának, hanem inkább 19. század eleji tudós lelkipásztorainak köszönheti roppant gazdagságát.

Az 1748. július 28-án az Árva megyei Velicsnán született, szlovák anyanyelvű Matthias/Matej Schulek³ 1791-ben a Liptó megyei Nagypalugyáról érkezett Tiszolcra, és itt szolgált egészen 1815. június 27-én bekövetkezett haláláig.⁴ A lelkipásztori munka mellett mindvégig nagy érdeklődéssel fordult a történelem, és különösen az evangélikus egyháztörténet felé. Rendezte a tiszolci egyházközség levéltárát, tucatnyi helytörténeti művet írt: az itteni evangélikus családokról, a mezőváros topográfiájáról, a kishonti esperességről, illetve még Nagypalugyán a liptói evangélikus lelkészekről és tanítókról,

¹ Jelen forrásközlés a „Lendület” Családtörténeti Kutatócsoport keretében és az Emberi Erőforrások Minisztériuma Szegedi Kis István kutatói ösztöndíjának támogatásával készült. Köszönöm Samuel Ján Mišiák miavai, illetve Radoslav Nad (volt) tiszolci evangélikus lelkészeknek, hogy egyházközségeik levéltárában lehetővé tették számomra a kutatást. Továbbá szeretném köszönetemet kifejezni dr. Ján Alácnak, a Gömör-Kishonti Múzeum (Rimaszombat) munkatársának, illetve Lubomír Batka nyugalmazott ószombati evangélikus lelkésznek a szlovák szakirodalomra vonatkozó hasznos tájékoztatásukért, valamint Szelestey Nagy Lászlónak és Bogár Juditnak a tiszolci levéltárral kapcsolatos első információkért.

² A Kishonti Esperesség (1953-tól, némi területi módosulással: Rimai Esperesség/Rimavský seniorát) történetéről néhány éve jó színvonalú, levéltári anyagra is alapozott szlovák nyelvű összefoglalás jelent meg: RIECKY, 2015.

³ A modern szlovák szakirodalomban rendszerint Matej Šulek néven szerepel. Mivel Schulek az első németes hangzású családnév ellenére szlovák anyanyelvű volt, ezért a keresztnév szlovák alakjának használata mellett komoly érveket lehet felhozni, ám a családnév modernizálását nem tartjuk jó megoldásnak, és a személy által az adott helyesírási viszonyok között használt alakot tartjuk mérvadónak. (Az természetesen egyértelmű, hogy az „sch” itt „s” [= š] hangot jelöl.)

⁴ FEJES, 1815, ĐUROVIČ, 1941, 270–272, GOLEMA, 1983, 142–150, SBS, V, 545.

munkái azonban mind kéziratban maradtak.⁵ De Schulek elsősorban gyűjtő, illetve másoló volt, és nem történetíró. Lemásolt több 17. századi lelkészavatási jegyzőkönyvet és kora újkori naplót. (Gyöngybetűs másolatai közül három értékes kötet ma a pozsonyi központi evangélikus levéltár állományát gyarapítja.⁶) Tevékenysége családjában nem volt példa nélküli. Öccsei közül Josephus/Jozef Schulek (1760–1813) libetbányai lelkész (1795–1813) hatalmas, evangélikus forrásokat tartalmazó másolatgyűjteményt hagyott maga után, amely a 19. században a mai budapesti Evangélikus Országos Levéltár jogelődjébe került.⁷

Amikor Matthias Schulek kollégájának és barátjának, Matthias/Matej Holko (1759–1832) rimabányai lelkésznek és kishonti seniornak kezdeményezésére 1808-ban a helyi evangélikus értelmiség részvételével tudós társaság (*Erudita societas Kishontensis*) alakult, a tiszolci lelkész értelemszerűen ennek is tagja lett. A társaság a Rima-völgyi Alsószkálnokon nyilvános könyvtárat (*Bibliotheca Kis-Honthana publica*) működtetett, évente felolvasóületeket tartott, és azoknak anyagát nyomtatásban rendszeresen megjelentette.⁸ Holko tudományos programjának része volt az egyházmegye múltjának feltárása is,⁹ ezért Schuleket felkérte, hogy az esperesség akkor valószínűleg Rimabányán őrzött levéltárát is rendezze. (Az átnedvesedett, rossz állapotban lévő archívumot Holko 1806. szeptember 10-én hozta el a nagybeteg Samuel Kuzmányi rimaszombati lelkész és esperes könyvtárából.¹⁰ – A levéltárat ekkor még rendszerint az aktuális senior szolgálati helyén tartották.) A kortársak által nagyra becsült rendezés végeredményeként az esperesség számos irata Schulek magángyűjteményébe vándorolt át.

De a tudós lelkipásztor más forrásokból is merített. Egyes 18. századi iratok egyenesen szülőhelyéről, az Árva megyei Velicsna mezővárosból származnak.¹¹ Még Nagypalugyáról hozhatta el magával ifj. Georg Buchholtz (1688–1737) kézíratait és levelezését, aki 1714 és 1724 között történetesen éppen a liptói nagyközség iskolájában volt rektor, az egy évtized alatt neves könyvtárat építve ki.¹² Talán a rimakokovai lelkész-

⁵ Matthias Holko egy helyen pontosan fel is sorolja ezeket a műveket: 1. Collectanea ad Historiam ecclesiae evangelicae et inprimis ad biographias patronorum, inspectorum, pastorum atque rectorum pertinentia etc. 2. Volumen vastum in folio. 3. Topographia oppidi Tiszolcz 4. Stematographia Tiszolczensis. 5. Indices historici virorum ecclesiasticorum in contuebernio Kis-Honthensi in 8o, qui se non tantum ad pastores et rectores scholarum, sed ad praeceptores quoque in sic dictis locis filialibus extendunt...” HOLKO, 1818, 53. Egy további, talán még nagypalugyai tartózkodása alatt írott művét (Memorabilia ecclesiarum evangelicarum Liptoviensium) a pozsonyi központi evangélikus levéltárból ismerjük, ám csak Alexander Lichner nemeskosztolányi lelkész 1956. évi gépirásos másolata révén. Eredeti kézírata jelenleg lappang. ÚA ECAV, Horniak, No. 3.

⁶ ÚA ECAV, ZSRDT, No. 8–10. Ezeket vagy Caspar Schulek, Matthias fia hozta magával Pozsonyba az 1820-as évek elején, vagy csak később keveredtek ide Tiszolcra.

⁷ BÖRÖCZ, 1993, 3–4.

⁸ RIECKY, 2015, 84–87; ŠKULOVA, 2017, 108–110.

⁹ A Gömörben és Kishontban a 18–19. század fordulóján megfigyelhető erős evangélikus egyháztörténeti érdeklődésről és ennek eredményeiről: DÜROVIČ, 1941, 260–286.

¹⁰ HOLKO, 1817, 75.

¹¹ AECZT M. Schulek gyűjt. No. 29. Velitsnensia.

¹² Ifj. Georg Buchholtz nagypalugyai rektori működéséről: BOGÁR, 2009, 60–66.

laktól (de az sem kizárható teljesen, hogy a kishonti esperesség levéltárából) került Schulekhez Johannes Kromholcznak, Tobias Kromholcz nyitra szerdahelyi lelkész¹³ fiának, divékújfalui rektornak (1655–1660), csízi lelkésznek (1660–1668), breznóbányai segédlelkésznek (1668–1669), végül pedig rimakokovai lelkésznek (1669–1682) és kishonti seniornak (1678–1682) gazdag levelezése.¹⁴ A számos különböző helyről összeszedett anyagot (eredeti iratokat, iratmásolatokat, rövid egyháztörténeti adatgyűjteményeket, 17–18. századi alkalmi nyomtatványokat) Schulek a források eredetére és korára való tekintet nélkül, területi és tematikai alapon kialakított mappákban helyezte el, a pertinencia akkoriban korszerűnek számító elvét követve.

A Matthias Schulek által begyűjtött iratok szétválogatását és mesterséges rendbe helyezését aztán fia, az 1815 és 1820 között tiszolci lelkészként atyja örökébe lépő, pályáját pozsonyi professzorként befejező Gaspar/Gašpar Schulek (1788–1827)¹⁵ is folytatta. Az apa és a fia által kialakított rendkívül értékes, földrajzilag igen nagy területet lefedő, 17–18. századi súlypontú gyűjtemény úgy maradhatott Tiszolcon, hogy Matthias Schulek azt végrendeletében – nyomtatott könyveivel együtt – a Tiszolci Evangélikus Egyházközségnek adományozta.¹⁶ Bár azóta minden korszakban akadtak olyan egyháztörténészek, akik támaszkodtak a tiszolci levéltár anyagára, a gyűjtemény igazi feltárása és hasznosítása még várat magára. A magyarországi kutatás számára hosszú szünet után az irodalomtörténész Szelestei Nagy László fedezte fel, akinek tanítványa, Bogár Judit 2009-ben megvédett doktori értekezésében erősen támaszkodott az itt őrzött Buchholtz-iratokra.

Ami a most kiadandó forrást, Johannes Frölich rövid önéletrajzi jegyzeteit illeti, sajnos nem tudjuk pontosan megmondani, hogy Matthias Schulek hol bukkant rá. Nem kizárt, hogy Árva vármegyei pátriájában, hiszen Frölich ebben a régióban szolgált élete végén. A 19. századi tudós lelkész a szélein enyhén sérült, néhol ázott négy lapot, amelyek eredetileg talán egy nyomtatvány előzéklapjai voltak, egy-egy vastag papírlapra ragasztotta fel; régebbi iratok esetében, ha az egyik oldaluk üres volt, gyakran élt ezzel a rendhagyó restaurálási technikával.¹⁷ Mivel a bajmóci esperesség törvényeit

¹³ ELEM II/1, 556.

¹⁴ Az irodalmi téren is tevékeny, Philipp Kegel vallásos elmékedéseit cseh nyelvre lefordító Johannes Kromholcz életrajzáról: HOLKO, 1818, 33–34. 1655 és 1660 közötti rektori működésének színhelyeként itt a Nógrád megyei Divény vagy a Pozsony megyei Dévény (*Deviniensis*) megjelölve, valószínűleg tévesen. A javított adat forrása egy 18. század végi összeállítás: „Diaconi ecclesiae evangelicae Breznobanyensis” AECZT M. Schulek gyűjt. No. 3. Zoliensia. Sejtésünk szerint az 1683. év is tévesen szerepel az újabb szakirodalomban a halálozás időpontjaként: RIECKY, 2015, 134 és 142.

¹⁵ SBS, V, 544.

¹⁶ „Etenim die ante mortem repetiit iam olim declaratum voluntatem suam, qua ecclesiam pretiosissimae opum suarum partis, manuscriptorum videlicet multis constantium voluminibus, magnos illustrandae rei evangelicae et litterariae in Hungaria thesauros complectentibus, haeredem fecit. Hisc faustissima iecit bibliothecae ecclesiasticae fundamenta, superadditis libris quoque, quos possedissee ecclesiae honori cederet, evoluisse vero usui inserviret.” FEJES, 1815, 50.

¹⁷ Lásd Matthias Holko Schulek levéltárrendező tevékenységéről adott leírását: „Praesentem autem meliorem ordinem et laetorem statum atque faciem archivi nostri publici, omniumque eius documentorum hic recensitorum et non recensitorum debemus inprimis admodum reverendo viro, Matthiae Schulek,

1657-ben Frölisch ugyanezekkel a girbegurba, gyakorlatlan kézről áruzkodó betűkkel írta alá,¹⁸ egyértelmű, hogy a feljegyzések saját kezűek, és feltételezésünk szerint valamilyen 1660-as években, visszamenőleg vethette papírra őket.

A némileg rendezetlen szerkezetű szöveg egy üstökös 1636. évi feltűnésétől egészen 1671 őszéig követi a lelkész életének eseményeit. Ennek és a máshol fennmaradt adatoknak segítségével arra is kísérletet tehetünk, hogy bizonyos hiányokkal röviden felvázoljuk Frölisch életrajzát. Először is azt kell leszögeznünk, hogy nagy valószínűséggel semmilyen rokoni kapcsolatban nem állt a 16–17. századi Magyarország több, Frölisch családnévű evangélikus értelmiségijével, például a híres késmárki David Fröllichhel (1595–1648). Nevét következetesen „Frölisch” alakban írta le, és a kortárs források is ezzel a ritkább névváltozattal említik. Mivel az egykori breznói (Turóc, Zólyom, Nógrád és Hont megyék területére kiterjedő) szuperintendencia lelkészavatósi jegyzőkönyvei elvesztek, és emberünk Zólyom megyében kezdte lelkészi pályáját, ezért származását nem ismerjük. Német neve ellenére rendszerint szlovák nyelvű vidékeken szolgált.

Ján Slávik információi szerint Frölisch 1637-től a zólyomlipcsei iskola rektoraként működött.¹⁹ Forrásainkban először 1643. január 13-án tűnik fel. Ekkor valóban zólyomlipcsei rektor volt, és éppen őt és gyermekeit hűtlenül elhagyó, és más vármegyék területén kóborló felesége, a zsolnai születésű Elisabetha Kosseliana ügyében kért tanácsot a zólyomi esperességtől. (Az asszony egy ideig feltehetően a korabeli Magyarország társasági életének egyik központjában, a Turóc megyei Stubnyafürdőn, majd Gömörben tartózkodott.)²⁰ A botrány a férjre is rossz fényt vetett, ezért a lelkészi testvérület²¹ márciusban elhatározta, hogy addig is, amíg rendezni tudják további alkalmazásának kérését, megvédelmezik a zólyomlipcsei patrónusok haragjától.²² Frölisch 1644-ben már a válás

---

ecclesiae oppidi Tiszolcz verbi divini ministro doctissimo dignissimo, antiquitatum amatori, cultori et scrutatori indefesso, censori gravissimo; mira adhaec talia eruderandi, conquirendi, aetate et negligentia consumpta conglutinandi, plicandi restaurandique, cognitione, aptitudine, peritia et patientia praedito.” HOLKO, 1817, 85.

¹⁸ AMS ECAV I.A.I.3., 34.

¹⁹ SLÁVIK, 1921, 373.

²⁰ 1647. február 13-án, a zólyomi lelkészi testvérület beszercebányai ülésén Frölisch ügyvédje, Szabó Márton útján a következő iratokat mutatta be: „Lectae sunt litterae testimoniales pro parte domini Frölischii extradatae per reverendum dominum Danielelem Kottonium, primarium pastorem Divi Michaelis, Matthiam diaconum eiusdem, item per reverendum dominum Laurentium Bobalium ministrum ecclesiae Hayensis et Matthiam Murgasium rectorem ibidem. Litterae quoque responsoriae almae fraternitatis Gömöriensis ratione citationis praefatae desertricis ibidem instituenda, praeterea litterae clarissimi domini Michaelis Sinapii senioris clarissimi fraternitatis augustanae confessionis in comitatu Thurotzensi, denique litterae consanguineorum suprascriptae desertricis contradictionem, protestationem, comminationem ratione intentionis domini Frölischii, quoad totalem separationem ab eadem ab alma fraternitate concedendam.” AMS ECAV, I.D.I.4., 390. – A szövegben említett Háj/Turócliget és Turócszentmihály Stubnyafürdővel szomszédos települések.

²¹ A testvérület (*fraternitas*) a magyarországi evangélikus esperességek leggyakoribb, a testületi jelleget hangsúlyozó megnevezése, egyúttal egy, a középkorban gyökerező szervezeti forma. Az adott esperességhez tartozó lelkészek, segédlelkészek testületet hoztak létre, ami saját működésére vonatkozó szabályokat alkotott, tisztviselőket választott és egyházfegyelmi ügyekben döntést hozott.

²² AMS ECAV, I.D.I.4., 377–378.

kimondását kezdeményezte, amit hosszú, kitartó kérelmezés után csak 1647. július 13-án tudott elérni.²³ Jellemző, hogy erről a számára minden bizonnyal megalázó eseménysorról, és első házasságából született gyermekeiről feljegyzéseiben egy mondattal sem emlékezett meg.

Frölisch a viharok ellenére végül egészen 1648 végéig zólyomlipcsei rektor maradt, majd 1648. november 3-án a Zólyom megyei Bucsára (Zólyombúcs) hívták lelkésznek.²⁴ Állását talán még az év végén elfoglalta, és 1649. január 19-én be is fogadták a zólyomi lelkészi testvérületbe.²⁵ Négy nappal később pedig feleségül vette a zólyomlipcsei Catharina Czabanit. Házasságukból 1651 és 1671 között összesen kilenc fia és öt lánya született. (Hogy hányan éltek meg közülük a felnőttkort, az nem teljesen világos, mindenesetre feljegyzéseiben négyük csecsemőkori elhalálózását említi.)

A feleken kívül álló okokból ez a házasság is nehezen indult, mert Oszmán váci alajbég Zólyom vármegye ellen 1649. január 29-én indított nagy portyája során a támadók Frölischt és feleségét is elfogták, és sok sorstársukkal egyetemben fogolyként Vác várába hurcolták. A támadásról Ján Moltsani garamszécsi lelkész naplójában is olvashatunk. A portya szerint 1649. február 5-én érte el a célterületet, és ő úgy tudja, hogy törökök három Zólyom megyei faluból, Bucsáról, Hajnikról és Kovácsfalváról összesen 336 embert hurcoltak fogságba, köztük saját sógornőjét, unokahúgát és unokaöccseit.²⁶ A drámai esetről a kortárs Štefan Pilárik (1615–1693), a közeli Nagyócsa/Ocsova azonos nevű lelkészének fia is megemlékezik *Currus Jehovae mirabilis* című önéletrajzi munkájában. (1649-ben éppen a támadás idején látogatta meg szüleit szülőfalujában.) Az általa színesen előadott történet szerint a törökök álruhában már Frölisch lakodalmán is részt vettek, sőt a menyasszonnyal is táncoltak, majd miután nyolc nappal később az ifjú pár fogságba esett, arra kényszerítették őket, hogy vegyék fel menyegzői öltözküket.²⁷ A zólyomi lelkészi testvérület 1650. január 17-i ülésén még váci fogolyként említik, és a zólyomlipcsei rokonság, illetve a bucsai hívek kérésére elhatározzák, hogy közbenjárnak érte a rabkereskedelemben fontos szerepet játszó Liptay István szécsényi alkapi-

²³ AMS ECAV, I.D.I.4., 380–381, 384, 387, 390, 392–393.

²⁴ SLÁVIK, 1921, 373–374.

²⁵ AMS ECAV, I.D.I.4., 399.

²⁶ „1649. 5. februarii. „Depopulationem passa est Butsa, Kovátsowa et pagus Hajnik, captivi abducti 336, inter quos reverendus Iohannes Frölisch cum uxore et cum meis amicis. Abducta est fratris mei antea defuncti uxore, filia Susanna, filii duo, Daniel et Stephanos. Et ex his meis amicis tantum mater est pretio liberata per filium, Johannem.” EOE AGE I.a.3.8. p. 71–75. Notationes Iohannis Moltsani Pastoris Polomkensis – Ján Prokopius szakolcai orvos (1732–1806) másolata a valószínűleg elveszett eredetiről, 74. A napló fenti adataira Prokopius a zólyomi esperesség jegyzőkönyvéhez készített mutatókötetében is hivatkozik: AMS ECAV I.D.I.5. „Frölisch, Johannes” mellé beírva.

²⁷ „Als wir dahin kamen, war schon ein groß Geschrey daselbst, wie die Türcken einen grossen Einfall gethan, und umb Altsohl her etliche Dörffer eingeschert, viel Volcks niedergesäbelt und die Jugend mit sich genommen, unter denen auch einen Priester, Johannem Frölisch, der allererst vor 8 Tagen mit seiner Liebsten Hochzeit gehalten. (Bey welcher Hochzeit sich auch Türcken unbekannter Weise eingefunden, und mit der Braut getantzet haben, daher sie auf der Türcken Befehl Ihr Braut-Kleid anlegen und dergestalt sich schmücken und ausputzen müsen, wie sie an ihrem hochzeitlichen Ehren-Tage gethan.) Aber Gott, der Herr half ihnen im kurtzen wieder aus der Türcken Tyranny.” PILÁRIK, 1678, B IV verso.

tánynál.²⁸ Talán ennek is köszönhető, hogy már ebben a hónapban kiszabadult, felesége azonban 1650 szeptemberéig rab maradt. Kettejük összesen 900 talléros váltságdíját csak széles körű gyűjtés nyomán tudták előteremteni.

1651. február 3-án Bucsáról a Bars megyei Zsdányba hívták lelkésznek. Nem tudjuk, pontosan mikor távozott Zólyom megyéből, csak azt, hogy 1652 februárjában vették fel a barsi lelkészi testvérület tagjai közé; aligha az esperesség erejét mutatja, hogy rögtön dékánként. 1652. június 13-tól már a testvérület consenioraként szolgált, majd 1657. április 19-én barsi esperessé választották. Tisztségét azonban nem sokáig láthatta el, mert még 1657 májusában a Nyitra megyei Divékre hívták lelkésznek, és már ebben a minőségében vették fel 1657. június 21-én a bajmóci testvérület tagjai közé.²⁹ Nyitra-divéken 1661 októberéig maradt. Ahogy azt jegyzeteiben is leírja, innen azért kényszerült távozni, mert a bajmóci evangélikus egyházkerület szuperintendensét, Tarnóczi Mártont az ellenreformáció Privigyéről kiszorította, és a közelben kerestek neki egyházközséget. Thököly István segítségével Frölschnek az árvai uradalomhoz tartozó, Árva vármegyei kis faluban, Lokcán találtak helyet, így a nyitradivéki lelkészi állást Tarnóczi elfoglalhatta.³⁰ A feljegyzésekben szereplő utolsó egyházi adat az, hogy emberünk 1662. január 16-án bebocsátást nyert az árvai lelkészi testvérületbe.

Nem tudjuk, hogy 1671 ősze után Frölschhel és családjával mi történt. Elképzelhető, hogy a Wesselényi-féle szervezkedés utáni felekezeti-politikai megtorlás őt is eltávolította állásából, de kérdés, hogy mikor. (A lelkészslakból kitett evangélikus egyháziaknak logikusan nem volt maradásuk korábbi szolgálati helyükön.) Ha minden igaz, a ma egyöntetűen katolikus Lokcára csak 1674. február 14-én érkezett meg az első katolikus plébános.³¹

Johannes Frölschnek az időrendet egyszer újrakezdő önéletrajzi jegyzetei nem lógnak ki a korszak hasonló családi feljegyzéseinek sorából. Szűkebb családjának biblikus hangnemben, egyéni érzelmnyilvánítások nélkül előadott fontos eseményei és lelkészi pályájának állomásai mellett csak néhány köztörténeti jellegű adat szerepel bennük, és azok is inkább a szöveg elején. Elsődleges értéküket számunkra az adja, hogy a 17. századi evangélikus egyház életének néhány olyan részletét világítják meg, amelyeket máshonnan nem ismerünk.

---

²⁸ AMS ECAV, I.D.I.4., 408.

²⁹ AMS ECAV, I.A.I.3., 34.

³⁰ PAULÍNY, 1894, 213.

³¹ <https://rkclokca.sk/historia/>.

Forrás

Johannes Frölich feljegyzései – AECZT, M. Schulek gyűjt., Miscellanea, 50. mappa

/Matthias Schulek által leírt cím, minden egyes oldal tetején:/ Anno 1636–1671.

Connotationes reverendi Johannis Froelisch, verbi divini ministri Loktzensis

/Halvány 17. századi betűkkel:/ Johannes Frö[lich] Mer[...]

Nota bene. Anno 1636 in mense novembri et decembri apparuit cometa crinitus in oriente, qui durabat per longum tempus usque ad annum 1637.

Anno³² 1636 coronatus est rex Hungariae, Ferdinandus III in regem Romanorum,³³ cui coronationi applaudebatur Neosolii³⁴ eodem anno a civibus die 1. februarii a cameracensibus³⁵ autem die 2. eiusdem mensis, a scholasticis vero quinta. /után más, egykorú írással tollpróba:/ Ita vulgus meus ante dominum.

Anno 1643. die 28. maii illustrissima comes [!] ac domina in arce Muran, Balog, Lipscha³⁶ etc. domina Maria Drugeth³⁷ derelicta vidua post illustrissimum comitem, Georgium Szczeczy³⁸ in domino placide obdormivit in arce Muran, die vero 13. septembris eiusdem anni ibidem in arce Muran iustis magnificis affecta supremi funeris honore decorata est,³⁹ in vita hero [!] carissimo apposita. /a két sor közé beszúrva:/ Vide infra B.

Anno 1649 Osman alaybég Vaciensis⁴⁰ rabie accensus invadit ianuarii die 29. comitatum Soliensem⁴¹ stipatus mille et ducentis ferocitate se superantibus Turcis, ubi Bucza,

³² Előtte áthúzva két olvashatatlan betű.

³³ III. Ferdinándot, akit még 1625. december 8-án, apja életében koronáztak magyar királlyá, a választófejedelmek regensburgi ülése 1636. december 22-én választotta német-római királlyá, és bő egy héttel később, 1636. december 30-án a regensburgi székesegyházban koronázták meg. A császári címet apja, II. Ferdinánd 1637. február 15-én bekövetkezett halálával kapta meg. HENGERER, 2012, 122–123. Frölich adatai annyiban mindenképpen pontatlannak tűnnek, hogy a beszercebányai ünnepség csak 1637 februárjában történhetett. (De ez is kissé megkésettnek tűnik.)

³⁴ Beszercebánya (ma: Banská Bystrica, SK) szabad királyi város.

³⁵ A Beszercebányai Bányakamara alkalmazottaira utal a szó.

³⁶ Murány (ma: Murán, SK), Balog (ma: Velký Blh, SK), Zólyomlipcse (ma: Slovenská Ľupča, SK) várak, az előbbi kettő Gömör, a harmadik pedig Zólyom megyében, az azonos nevű uradalmak központjai.

³⁷ Homonnai Drugeth Mária (1589–1643. máj. 28. Murány) Homonnai Drugeth György és Dóczy Fruzsina leánya, rimaszécsi Széchy Tamás özvegye. A Gömör megyei evangélikusok nagy támogatója. HANÁK, 2019, 283.

³⁸ Rimaszécsi Széchy György (1578–1625. aug. 31./szept. 1. Barkó vár alatt) Rimaszécsi Széchy Tamás és Perényi Borbála fia. 1617-től a murányi vár és a hozzá tartozó uradalom birtokosa, 1618-tól haláláig Gömör vármegye főispánja. HANÁK, 2019, 282–283.

³⁹ A szó vége javított

⁴⁰ A Pest megyei Vác (H) vára ebben az időben az azonos nevű szandzsák központja. Az alajbég az adott szandzsák szpáhi-lovasságának vezetője. Oszmán alajbéget eddig csak a Fánysz család tagjaihoz írott 1648. és 1649. évi leveleiből ismertük. VASS, 1979, 546.

⁴¹ Comitatus Soliensis/Zólyom vármegye (Zvolenská stolica).

Hajnik, Kowačova depopulatur⁴² plurimos christianos vinctos secum abducit, quibus me quoque Johanem Frölschium etc. pastorem ecclesiae Buczensis cum coniuge novella Catharina Czabanii⁴³ et plurimis auditoribus alligavit et Vacinum sec[um] abduxit. Divina tamen providentia me cum dicta coniuge gravi lytro inde [emiserat], me enim 1650 in ianuario, coniugem vero in septembri.⁴⁴

Anno 1651 Bucza vocor ad ecclesiam Sdanensem⁴⁵ februarii 6.

Anno 1651. augusti 13. in aurora natus est mihi fil[ius] [...]

Anno 1653. aprilis 22 ante occasum solis nata est mihi fi[lia] [...]

Anno 1654. octobris 4. nata est mihi alia filia, quae accepit nomen Anna.

Anno 1657 ante auroram diei secundae ianuarii natus est filius meus, renatus Casparus, et post breve spatium denatus.

Anno eodem in maio legitimo vocor ex ecclesia Sdanensi ad Divikiensem⁴⁶ in comitatu Nitriensi positam. Ubi enim me praesentavi cum administratione sacrorum publicorum die 10. dictae mensis, iteravi 25 eiusdem.

Atque sic publice mihi commendatum daesignatum regimen fatae ecclesiae acceptavi anno praetacto iunii 10.⁴⁷

Anno iam signato nascitur Deo, ecclesiae et mihi tertius filius, Andreas, die 25. novembris.

Anno 1648 novembris secunda ex schola Lipschensi legitime vocor ad regimen ecclesiae Buczensis in comitatu Soliensi sitae. Hic legitime mihi adiungo in sociam fortunae castam virginem Catharinam Czabany Lypschensem, cum qua coniugium confirmo anno sequenti 1649. ianuarii 23.

Anno Domini 1659. aprilis 18 coniunx mea, Catharina Czabany difficili partu edidit in lucem filium, qui 20. eiusdem accepit in baptismo nomen Georgii, quem Deus crescere faciat.

⁴² Bucsa/Zólyombúcs (ma: Budča, SK), Hajnik (ma: Hájniky-Sliač, SK) és Kovácsfalva (ma: Kováčová, SK). Három Zólyom megyei, a Garam völgyében fekvő falu, amelyek Zólyomtól nyugati, északi, illetve északnyugati irányban négy-öt kilométerre fekszenek. – A váci alajbég Zólyom megyei portyája nem érte el azt a szintet, hogy a magyarországi török háború egykorú nagy összefoglalásaiba, például az *Ortelius Redivivus*ba (Frankfurt am Main, 1665) bekerült volna. Ján Slávik a zólyomi evangélikus esperesség történetéről írott munkában, a fentebb már idézett Moltsani-napló eredetijére támaszkodva a Bucsa elleni török támadások sorában az 1649. évről is megemlékezik. (Egy másik, Slávik által használt forrás, tévesen őszre helyezte a támadást.) SLÁVIK, 1921, 369.

⁴³ Catharina Czabaniról, Frölsch második, zólyomlipcsei származású feleségéről egyelőre nem rendelkezünk közelebbi információval.

⁴⁴ A házaspár összesen 900 tallér váltságdíjon szabadult meg Vácról, amit később hosszan törlesztettek. Michal Sinapius-Horčíčka turóci esperes 1651. március 30-án Szucsányban kelt körleveléből kiderül, hogy Turóban még ekkor is gyűjtötték a pénzt a szerencsétlenül járt Frölsch és felesége számára. STROMP, 1905, 542–543.

⁴⁵ Zsdány (ma: Dolná/Horná Žďana, SK) Bars megyei falu, Garamszentkeresztől nyugatra.

⁴⁶ (Nyitra)divék (ma: Diviaky nad Nitricou, SK) Nyitra megyei falu, Privigyétől nyugati irányban 17 kilométerre.

⁴⁷ Johannes Frölscht a bajmóci esperesség 1657. jún. 21-én Privigyén megtartott gyűlésén vették fel a lelkesí testvérelet tagjai közé. AMS ECAV I.A.I.3. (oldalszám nélkül), illetve ugyanekkor aláírta a testvérelet törvényeit is. Uo., 34.

Anno 1661 eadem coniunx mea peperit filiolum ad fontem baptismatum Samuelem dictum, qui completis hebdomadis 12 et uno die aprilis 28. anni eiusdem ad patrem aeternae felicitatis transmigravit in templum Devikiensem sepultus.

N. T. ecclesiae doctores vixerunt in coniugio, pars I. pagina 62b.//

Anno 1652. die februarii [...] ⁴⁸ ego Johannes Frölich existens pastor ecclesiae Zdanensis ad Giarum factus sum membrum almae fraternitatis Barsiensis per incorporationem. Ubi illico honoratus sum honore decani.

Anno 1652. iunii 3. in congregatione generali habita in parochia Komenecensi ⁴⁹ praesente clarissimo domino superintendente Daniele Dubravio ⁵⁰ et clarissimo domino M. Daniele Lany ⁵¹ seniore fraternitatis Galgociensis creor in conseniorum super dictam fraternitatem Barsiensem.

Anno 1657. aprilis 19. in generali congregatione dominorum fratrum fraternitatis Barsiensis ac praesentia clarissimi domini M. Martini Tarnocy ⁵² superintendentis eligor et confirmor in seniore dictae fraternitatis.

Anno 1661 ad legitimam vocationem illustrissimi comitis Stephani Theokeoly ⁵³ ex ecclesia Divikiensi ad Lokcensem ⁵⁴ in comitatum Arvensem translatus sum cum meis. Anno praetacto die 20. octobris. Hanc autem mutationem suscepi ad instantiam et petitionem status evangelici in Hungaria constituti, quo potuisset de loco providere

⁴⁸ Tintafolt miatt olvashatatlan a nap.

⁴⁹ Kamenec/Kemenec (ma: Kamenec pod Vtáčnikom, SK) Bars megyei falu, Privigyétől délnyugatra.

⁵⁰ Daniel Dubravius (1595. okt. 15. Zsolna–1655. febr. 7. Szenice) zsolnai származású, Wittenbergben iskolázott evangélikus lelkész és egyházi író. 1641-től a Nyitra megyei Szenice mezővárosban szolgált lelkészként, 1641 és 1648 között egyúttal a berencsi evangélikus egyházmegye espereseként is működött. 1648. jún. 9-től haláláig a Pozsony, Nyitra és Bars vármegyék területét felölölő bajmóci evangélikus egyházkerület szuperintendense volt. BRAXATORIS, 1922, 23–24, KUZMÍK, 1976, I, 188, ZOVÁNYI, 1977, 158, SBS, I, 514, ELEM II/1, 229.

⁵¹ Daniel Lani (1605, Mosóc–1665. nov. 17. Besztercebánya) ismert evangélikus lelkészdinasztia sarja, Elias Lani biccsei szuperintendens (1610–1618) fia, több hitvitázó mű szerzője. 1629. márc. 26-án a wittenbergi egyetemen magiszteri címet szerzett. 1637-től a Nyitra megyei Galgócon működött lelkészként, 1647 és 1657 között egyúttal a galgóci egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte. 1657 végén az ellenreformáció miatt elhagyni kényszerült Galgócot, és ezután Besztercebányán szolgált segédlelkési pozícióban. KUZMÍK, 1976, II, 389, ZOVÁNYI, 1977, 362, SBS, III, 352.

⁵² Martin Tarnóczi/Tarnóczi Márton (1620, Beckó–1685. aug. 3. Blatnica) evangélikus lelkész, egyházi író. 1644 és 1647 között a wittenbergi egyetemen tanult, ahol magiszteri címet szerzett. 1652 és 1660 között a Nyitra megyei Privigyén szolgált lelkészként, majd miután innen távozni kényszerült 1661 és 1673 között, illetve 1681-ben (hosszú németországi száműzetéssel megszakítva) a Privigyéhez közeli Nyitradivék és Divékújfalú közös lelkészeként szolgált. 1682-ben rövid ideig löcsei lelkész volt, élete végén pedig visszatért Privigyére. 1656 és 1685 között, Daniel Dubravius utódaként ő töltötte be a bajmóci evangélikus egyházkerület szuperintendensi tisztét. KUZMÍK, 1976, II, 746–747, ZOVÁNYI, 1977, 621, SBS, VI, 28–29, ELEM II/1., 1072.

⁵³ Thököly István (1623. febr. 8. Késmárk–1670. dec. 3. Árva vára) evangélikus főúr, Thököly István és Thurzó Katalin fia, Thököly Imre (1657–1705) fejedelem apja. 1654. nov. 7-én az uralkodótól grófi címet kapott, 1666. febr. 18-tól Árva vármegye örökös főispánja. A Wesselényi-féle szervezkedésben való részvétele miatt 1670-ben császári sereg vonult árva ellen, az ostromot végül váratlan halála előzte meg. HANÁK, 2019, 420–421.

⁵⁴ Lokca (ma: Lokca, SK) falu Árva megye északi részén.

clarissimo domino M. Martino Tarnocy superintendenti ecclesiarum evangelicarum super comitatibus Nitriensi, Psoniensi, Barsiensi et Mosoniensi, tum exuli. Litteras autem vocatorias augusti 26. scriptas accepi septembris 6.

Anno sequenti ianuarii 16. venerabilis contubernii Arvensis adiunctus nomen meum protocollo insertum congregatione generali in parochia Jablonkoviensi,⁵⁵ ubi inexpectata audita.//

Anno 1662 parochia Lokcensi tanquam novo hospitio donatus novo hospite ornor, hoc est filiolo, qui in regeneratione accepit nomen Samuelis.

Anno 1664. decembris 16. in eadem parochia Lokcensi suscipio ex legitimo toro filiolum in baptismo nomine Susanna donatam, quae anno 1665 ex hac miseriarum valle ad coelestia gaudia transmigravit maii 4. , cuius corpusculum honorifice humatum eiusdem anni et mensis 10. in templo Lokcensi.

Anno 1665. novembris 30. nocte profunda nascitur Deo, ecclesiae et nobis parentibus filiulus, qui decembris 4. in sacro baptismo accepit nomen Joachimi.

Anno 1667 aprilis 22. ante ortum solis nascitur Deo, ecclesiae et nobis parentibus filiulus, qui currentis 27. renascitur et accepit nomen Eliae.

Anno 1668. augusti 15. nascitur Deo, ecclesiae et parentibus filia, qui ad fontem baptismatis accepit nomen Gabrielis, quem Deus magnum faciat.

Anno 1669. decembris 22 nascitur ex legitimo toro filiola, quae baptisata accepit nomen Susannam, quam Deus faciat in pietate etc. crescere.

Anno 1671. maii 14. nata est Deo, ecclesiae et parentibus filia ante vespertinam, adeo debilis, qua debilitate considerata illo momento est renata, Catharina nominata, quam dominus Deus viribus donet et castitatis studiosam faciat.

Anno praenotato praenominata filiola alieno ubere sustentata a die nativitatis suae ad septembris 2, quo sole post gallicinium animam patri coelesti resignavit, corpusculum vero nobis parentibus tentorii⁵⁶ sepeliendum reliquit, quod praestitimus dictae mensis die 27.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AECZT

Archív evanjelického cirkevného zboru augsburského vyznania v Tisovci (A Tiszolci Evangélikus Egyházközség Levéltára, Tiszolc)

M. Schulek gyűjt.

Mathias Schulek gyűjteménye

⁵⁵ Jablonka (ma: Jablonka, PL) Árva megyei falu.

⁵⁶ tentorium = sátor. Itt nem elvont, hanem biblikus értelemben (pl. 2. Kor. 5:2), az emberi testet jelölve.

AMS ECAV	Archív Myjavského seniorátu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (A Miavai Evangélikus Esperesség Levéltára, Miava)
	I.A.I.3. Protocollon contubernii Baymociensis (1627–1672)
	I.D.I.4. Protocollon contubernii Zoliensis (1588–1661) – Ján Prokopius másolata ⁵⁷
	I.D.I.5. Ján Prokopius: Index protocolli fraternitatis Zoliensis
EOE	Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
AGE	Archivum generale ecclesiae
	I.a.3.8. Krónikás jegyzetek kronologikus sorrendben – Ján Prokopius másolatai
ÚA ECAV	Ústredný archív Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku (A Szlovák Evangélikus Egyház Központi Levéltára, Pozsony)
Horniak ZSRDT	Osobný fond – Pavel Horniak Zbierka starších rukopisných dokumentov a tlačí
*	
BOGÁR 2009	BOGÁR Judit: <i>Egy késmárki polihisztor élete és munkái – jegyzéseinek tükrében. Ifj. Buchholtz György naplója (1709–1737)</i> , Piliscsaba, PPKE, 2009. (Doktori disszertáció).
BÖRÖCZ 1993	BÖRÖCZ Enikő: <i>Az Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) kéziratkatalógusa – 1850 előtti kéziratok</i> , Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1993. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, 10.)

⁵⁷ A jegyzőkönyvnek két további példányát is ismerjük, az egyiket, Adam Chalupka 1802-ben Felsőlehotán készített másolatát a Besztercebányai Evangélikus Egyházközség Levéltárából, a másikat, Josephus Schulek liberbányai lelkész 1803-ban készített másolatát a budapesti Evangélikus Országos Levéltárból (EOE AGE IV.e.7.). Azért döntöttünk a Prokopius-féle miavai másolat használata mellett, mert ehhez ugyanitt névmutató is rendelkezésre áll.

BRAXATORIS

1922

Martin BRAXATORIS: *Historia cirkve evanjelickej a. v. Senickej s priloženými niektorými prácami literárnymi k oslave 400 ročnej pamiatke reformácie*, Myjava, D. Pažický, 1922.

ĐUROVIČ

1941

Ján P. ĐUROVIČ: *Evanjeličká literatúra do tolerancie*, Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská, 1940. (Slovenské písomníctvo, 5.)

ELEM II/1.

CSEPREGI Zoltán: *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész II. A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681), II/1. Nyugat-Magyarország (a dunántúli, a bajmóci és a felső-dunamelléki egyházkerület*, Budapest, Magyar Evangélikus Digitális Tár, 2018.

FEJES

1815

FEJES János: *Memoria viri plurimum reverendi, Matthiae Schuleck, ecclesiae A. C. A. Tiszoltsensis verbi Dei ministri meritissimi, accedunt exsequiae eiusdem*, Besztercebánya, Joannes Stephani, 1815.

GOLEMA

1983

Andrej GOLEMA: *Matej Šulek (1748–1815)*, In: *Literárne postavy Gemera*, 4, ed. Július BOLFÍK, Bratislava, Vydavateľstvo osveta, 1983, 142–168.

HANÁK

2019

HANÁK Béla: *Hívogató levelek Kassa városának*, Budapest, 2019 (kézirat).

HENGERER

2012

Mark HENGERER: *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657) Eine Biographie*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2012.

HOLKO

1817

Matthias HOLKO: *Commentatio historico-literaria de documentis literariis imprimis in senioratu Kis-Honthensi evangelicae Augustanae confessionis, eorumque paucitate et fati, una cum indice chronologico*, In: *Solennia VIII. memoriae anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae publicae senioratus evangelici Augustanae confessionis die 13. septembris anno 1816 celebrata*, Lőcse, Joannes Werthmüller, 1817, 41–88.

HOLKO

1818

Matthias HOLKO: *Commentatio II. historico-literaria de documentis literariis in senioratu Kis-Honthensi evangelicae Augustanae confessionis cum brevi illorum indice ad finem usque seculi III. post reformationem sacrorum deducta occa-*

sione tertii iubilaei secularis ecclesiae evangelicae et nonae solennitatis anniversariae bibliothecae publicae Kis-Honthanae edita, In: *Solennia memoriae anniversariae bibliothecae Kis-Honthanae publicae senioratus evangelici A. C. cum iubilaeo III. reformationis die 13. septembris anno 1817 Alsó Szkalnokini junctim celebrata*, Selmechánya, Joannes Sulzer, 1818, 21–88.

KUZMÍK
1976

Jozef KUZMÍK: *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu*, I–II., Martin, Matica slovenská, 1976.

PAULÍNÝ
1894

Ladislav PAULÍNÝ: *Dejiny superintendencie Nitrianskej dľa starých i novších prameňov*, IV, Jasenova, Redakcia „Cirkevných listov“, 1894.

PILÁRIK
1678

Stephanus PILARIKIUS: *Currus Jehovae mirabilis, Das ist ein wunderbahrer Wagen der Allerhöchsten*, Wittenberg, Matthaeus Henckel, 1678. (VD 17 3:644731R).

RIECKY
2015

Martin RIECKY: *Dejiny Malohontského seniorátu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku*, Liptovský Mikuláš, Tranoscius, 2015.

SBS

Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990), I–VI, szerk. Augustín MAŤOVČÍK, Martin, Matica slovenská, 1986–1994.

ŠKULOVÁ
2017

Daniela ŠKULOVÁ: *Knižnica učenej spoločnosti Malohontskej*, In: *Bibliotheca Antiqua 2017. Sborník z 26. konferencie 29.–30. listopadu 2017*, ed. Rostislav KRUŠINSKÝ – Tereza VINTROVÁ, Olomouc–Praha, Vědecká knihovna – Sdružení knihoven ČR, 2017, 107–113.

SLÁVIK
1921

Ján SLÁVIK: *Dejiny zvolenského evanjelického augsburského vyznania. bratstva a seniorátu*, Banská Štiavnica, Joerges, 1921.

STROMP
1905

Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek a tótprónai és blatniczai Prónay nemzetség acsai levéltárából és könyvtárából, kiad. STROMP László, Budapest, 1905.

VASS
1979

VASS Előd: *A török iratok gyűjteménye a Magyar Országos Levéltárban*, In: *Levéltári Szemle*, 29. (1979) 3. sz. 541–556.

ZOVÁNYI
1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1977.

Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön a Flandriai Hadsereg szolgálatában

Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződtetése 1637-ben

Bevezetés: egy eddig kevésbé vizsgált hadtörténeti kapcsolatrendszerrel

A Habsburg-dinasztia spanyol főága a harmincéves háború (1618–1648) során, 1637 áprilisában alapos, éveken át tartó mérlegelés és előkészítés után mintegy kétezer lovas katonát szerződtetett és mozgatott át Közép-Európából Németalföldre. A sereg az osztrák testvérág magyar királyságbeli területeiről vagy annak határvidékeiről származott, vagy ott toborozták tagjait, és a forrásokban „horvát” vagy „magyar” jelzőkkel írták le őket. A csapatok a keresztény Európa egyik legnagyobb és legmodernebb állandó hadseregében, a spanyol-németalföldi, korabeli európai szóhasználatban Flandriai Hadseregben¹ esküt téve léptek IV. Fülöp spanyol király (1621–1665) szolgálatába. Ezután (fokozatosan fogyatkozó létszámban) legalább az 1640-es évek közepéig (több adat szerint az 1650-es évek második feléig) hadban maradtak. Az egyik, a spanyol-németalföldi főtisztek parancsnoksága alá szerződő ezredes a korábban évekig császári-királyi szolgálatban álló ghymeszi Forgách Péter (c. 1580–1646/47)² koronaőr (1630-tól haláláig) volt.

Hosszabb tanulmányban, másutt kívánjuk kifejteni a „horvát” és „magyar” jelzők mögött megtalálható etnikai és katonai tartalmat. Előljáróban annyit tartunk fontosnak megjegyezni, hogy jelenleg hiányzik a teljesség igényével készült összefoglaló munka

¹ Az angol nyelvű szakirodalomban *Army of Flanders*, a spanyolban *Ejército de Flandes* néven terjedt el és maradt meg az elnevezés, utalva az egykori spanyol (és európai) szóhasználatra, amely az egyik németalföldi tartomány (Flandria) nevével írta le (a köznyelvben is) a Spanyol Monarchiához tartozó, a holland Egyesült Tartományok függetlenedési küzdelme miatt kiterjedésében jelentősen lecsökkent németalföldi területegyüttes egészét. Klasszikus bevezető a terület kora újkori hadtörténetébe: PARKER, 1972. A stratégiai területen állomásoztatott állandó sereg nagyságának oka a nyolcvanéves háború (1568–1648) során a holland állammal folytatott tengeri és szárazföldi háború intenzitása volt, illetve következett a terület kiemelt szerepéből is, mint az ún. Spanyol Út (*Spanish Road, Camino de Flandes*) egyik kiindulópontjaként a Spanyol Monarchia északi-itáliai és németalföldi területei közötti összeköttetés nélkülözhetetlen bástyája.

² Több adattár az 1637-es évet adja meg halála évszámának, de mint jelen tanulmány bemutatja, számos forrás tanúskodik ezt követő katonai aktivitásáról. Ezt megerősíti családi birtokán, Komjáton kelt, 1644. július 14-i keltezésű magánjogi irata is: MNL OL, P 1892/10. (paginátlan). Egy levelét, amelyet gróf Forgách Ádámnak (1612–1681) ugyanonnan írt, a levéltári iratrendezés 1647. éviként azonosított (június 16.), ám ezt kétségesse teszi a tény, hogy az ebben a hónapban az uralkodó által aláírt 1647. évi III. tc. (a másik koronaörhöz, erdődi Pálffy Jánoshoz hasonlóan) már elhunytként említi. A levél valószínűleg 1642-ben kelt, amelyet Forgách Ádámnak a címzésben szereplő szécsényi főkapitányi tisztsége is bizonyít. P 287 – Fasc. CC/6. (Forgách Ádámmal írt levelek), 27r. A fentieket figyelembe véve halála 1646/1647 tájára tehető. A családörtörténet 1640-et hozza rá utolsó adatként, de nem halálaként: BARTFAI SZABÓ, 1910, 483.

arról a szerepről, amelyet a Magyar Királyságból származó lovasegységek a császári (és általában a Habsburg vagy katolikus) seregekben játszottak a harmincéves háború hadszínterein, sőt, az alap kutatások is alig kezdődtek el.³

Forráskiadásunknak több célja van. Egyfelől egy eddig ismeretlen forrás körülményeivel és a vonatkozó-kapcsolódó, ausztriai, belgiumi, cseh-, francia- és spanyolországi források bemutatásával szeretnénk fontos és érdemi lépést tenni előre az alap kutatásokban, másfelől szeretnénk röviden felvillantani egy rendkívül mozgalmas, igazi össz-Habsburg katonai életpályát is, Forgách Péterét, legalábbis az 1630-as évekre vonatkozóan. Végül az eredmények segítenek tágabb, globális összefüggésekben értelmezni a Magyar Királyság emberi erőforrásainak és haderejének értékét és stratégiai fontosságát Európa piacán, és az atlanti és mediterráneumi birodalmak szemszögéből.⁴

A historiográfiai és forráskritikai összehasonlítások egyben rávilágítanak az elfeledett „burgund” iratgyűjtemények hungarika-gazdagságára is. Ezek azok a levéltárak, e tanulmány témáját tekintve a brüsszeli és a besançoni gyűjtemények, amelyek a Habsburg-dinasztia számára rendkívüli fontossággal bíró burgund hercegi címhez⁵ kapcsolódó egykori tartományokban találhatók. Nevezetesen, a középkori Burgund Hercegség megszűnése és területeinek felosztása után kialakuló, folyamatosan változó területű Spanyol-Németalföld és Burgund Grófság területein. Ezekből jött létre a 16. század elején a Spanyol Monarchia szerves részeként a burgundi német-római birodalmi kerület, amelynek védelmében egy magyar arisztokrata, Forgách Péter is évekig harcolt csapataival.

Egy régóta tervezett megállapodás előzményei

Az alábbiakban egy Bécsben kelt és a brüsszeli Nemzeti Levéltárban őrzött spanyol nyelvű szerződést mutatunk be és teszünk közzé, aminek kontextusa és háttere mind logikailag, mind történetileg szervesen és harmonikusan illeszkedik abba a képbe, amelyet a nemzetközi és legújabban a magyarországi történetírás a Spanyol Monarchia stratégiai legfontosabb európai szárazföldi hadseregéről⁶ és a közép-európai Habsburg Monarchia nemzetközi mozgásteréről, valamint az utóbbinak a spanyol ággal szemben

³ Legutóbb magyar nyelven CZIGÁNY, 2004. hozott értékes adatokat a császári-királyi haderőbe felfogadott egységekről (79–85). Magyar és idegen nyelven több fontos rész tanulmány jelent meg: BALLAGI, 1882; BAUER, 1969; legutóbb WEISE 2017.

⁴ A 16. századra, a keresztény és iszlám birodalmak közötti tengeri és szárazföldi küzdelemre kiváló összefoglaló és gondolatébresztő KÖRPÁS, 2014. A 17. század első felében a felekezetek közötti és a keresztény Európán belüli dominanciáért folyó harc vált elsődlegessé, és a magyar nyelvű szakirodalomban kevésbé ismert tény, hogy a harmincéves háború egyik fontos kiváltó oka éppen a gazdaságilag két legerősebb tengeri birodalom között zajló spanyol–holland nyolcvanéves háború megoldatlansága volt: MONOSTORI, 2009, 1025.

⁵ A hazai szakirodalomban erre a figyelmet legutóbb felhívta: MONOSTORI, 2009, 1040–1041. Legújabban: DUERLOO, 2019.

⁶ CZIGÁNY, 2004, 35; MONOSTORI 2009, 1034 és 1038; B. SZABÓ, 2018, 942; KÖRPÁS, 2018, passim.

a 17. század első felében fennálló pénzügyi, katonai, politikai függőségi viszonyairól kialakított.⁷

Egyrészt régóta ismert, hogy a Flandriai Hadsereg, és általában a Spanyol Monarchia hadseregei (más európai hadseregekhez, így a svédhez vagy a császárhoz hasonlóan) óriási számban alkalmaztak közvetlenül is más államokból származó zsoldos alakulatokat.⁸ Madridban és Brüsszelben (Spanyol-Németalföld központjában) fontolóra vették a legszorosabb nemzetközi szövetséges, a közép-európai Habsburg Monarchia területeiről (és a földrajzi közelség miatt a szomszédos, a katolikus monarchiához hasonlóan szintén katolikus Lengyel Királyságból⁹) származó vagy ott toborzott, elsősorban könnyűlovas egységek szerződését is. Az ekkor a birodalom területén állomásozó több tízezernyi, a Spanyol Monarchia zsoldjában álló katona és hadvezérek rendszeresen találkoztak és harcoltak velük együtt. Így történt például az 1634. évi nördlingeni csatában.

Ugyanekkor a „horvát” és „magyar” lovasok felfogadásának kérdése mind gyakrabban jelent meg a bécsi, brüsszeli és spanyolországi dokumentumokban. Oñate gróf,¹⁰ a spanyol király rendkívüli bécsi követe (1633–1637) 1634 nyaratól a császári seregek főparancsnokával, a későbbi III. Ferdinánd császár és magyar királlyal (1637–1657) és II. Ferdinánd császár (1619–1637) minisztereivel is többször tárgyalt tízezernél nagyobb számú horvát és lengyel lovas toborzásáról.¹¹ Castañeda márki,¹² Madrid állandó bécsi követe (1633–1640) 1635 májusában javasolta Brüsszelnek, hogy 15-20 ezer horvát, lengyel és magyar lovassal kellene lerohanni Franciaországot, és ez ügyben tárgyalásokat folytatott Maximilian von Trauttmansdorff gróffal (1584–1650), a Titkos Tanács későbbi elnökével és Anton Wolfradt (1582–1639) bécsi püspökkel, titkos tanácsossal.¹³ Ők és Heinrich von Schlick gróf (1580–1650), az Udvari Haditanács elnöke (1632–1649) a következő években is a spanyol diplomácia legfontosabb tárgyalópartnerei maradtak ebben a kérdésben.

A spanyol Habsburgok nemcsak megfontolták és tervezték több ezer horvát és magyar katona toborzását, hanem finanszírozták is. Legkésőbb 1634 márciusában már ismert volt a császári sereg vezérkarában, hogy 4 ezer „magyar” lovast toboroznának spa-

⁷ A témára koncentráló alap kutatások (ERNST, 1991; RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ, 2010) mellett lásd az utóbbi évtizedekben klasszikussá vált, több kiadást megélt harmincéves háború-történeteket: PARKER, 1988; KAMPMANN, 2008; WILSON, 2009.

⁸ A skótokra: MURDOCH, 2001 és MURDOCH–GROSJEAN, 2014. Az angolokra: ADAMS, 2012. Az írekre: DE MESA, 2014.

⁹ A lengyelekre: CONDE PAZOS, 2016. Lásd még ERNST, 1991, 188–191.

¹⁰ Vélez de Guevara y Tassis (1567–1644), Oñate grófia. 1637-ben tért vissza Madridba, államtanácsosként haláláig Madrid közép-európai politikájának egyik alakítója.

¹¹ AGR, SEG 334, passim.

¹² Sancho de Monroy y Zúñiga (1576–1646), Castañeda márkija, spanyol udvari haditanácsos. Kiterjedt magyarországi kapcsolatrendszerére legutóbb lásd MARTÍ-MONOSTORI, 2015. Olivares gróf-herceg (1587–1645), IV. Fülöp első miniszterének bukása (1643) után (Oñatéval együtt) a főminiszteri cím egyik várományosa, egyben Madrid közép-európai politikájának egyik legfontosabb alakítója lett. Bécsben kettőjük közül a rendkívüli követ Oñate volt az elsődleges döntéshozó.

¹³ Castañeda Martín de Axpe brüsszeli államtitkárnak. Bécs, 1635. május 16. AGR, SEG 317, 20r–22r., itt: 22r.

nyolc pénzen, ekkor még nem a flandriai frontra.¹⁴ Ez valószínűleg meg is történt, Ferdinánd bíboros-infánst (1609–1641), spanyol-németalföldi kormányzót (1634–1641) birodalmi útján 40 horvát lovasszázad kísérte.¹⁵ 1634-ben és 1635-ben a kozák és „horvát” lovasok felfogadására a bécsi spanyol követség 270 ezer forintot költött.¹⁶ 1635-ben összesen 560, 1636-ban 910 ezer forintot adott ki Madrid toborzásokra és a csapatok fenntartására. Ehhez jöttek még a közvetlen pénzsegélyek a császár és a birodalmi választófejedelmek részére.¹⁷

Madrid elgondolkodott azon, hogy a könnyűlovas (és általában a császári) egységeket közvetlenül szerződtesse, és spanyol szolgálatban vetné be őket. Ennek alternatívája az addigi gyakorlat volt: a birodalom területén toborozná vagy fizetné őket, de a császár szolgálatában hagyva őket, bevetésüket a mindenkori császári hadvezetésre bízva. A kettő olykor keveredett is: a spanyol diplomaták által ígért pénzek tényleges kifizetését ahhoz kötötték, hogy a felfogadott, császári szolgálatban álló csapatokat a spanyol érdekek mentén vessék be, pl. Itáliában vagy a Burgund Grófság területén. Mindez jelentős nehézségekbe ütközött, hiszen köztudott volt a rendek többségének ellenérzése a Spanyol Monarchia hadseregeinek birodalmi jelenléte (és a mögötte álló érdekérvényesítési törekvések) miatt.

Másrészt, az előző pont természetesen nem állhatott volna meg a Spanyol Monarchia közép-európai érdekei, azon belül is Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és a közép-európai ág erre adott válasza nélkül. Eszerint a birodalom katolikus rendjei és a bécsi testvérág erőforrásainak csatasorba állítása jelenthette azt a versenyelőnyt, amellyel Madrid egy számára kedvező békére kényszeríthette legfőbb ellenfeleit, Hollandiát és Franciaországot. A koncepció jogi alapját az 1548. évi burgundi szerződés¹⁸ jelentette, és Olivares folyamatosan igyekezett bevonni a császárt a németalföldi konfliktusba. Ennek keretében újabb és újabb szerződések aláírását szerette volna elérni.¹⁹ 1632-ben még egy összeurópai katolikus koalíciót igyekezett létrehozni,²⁰ majd 1634-ben és 1635-ben titkos és informális szerződések sora kötöttetett a két ág között Bécsben.

A birodalmi rendek és minden bizonnyal számos, a spanyolbarát politikát élesen ellenző minisztere és hadvezére²¹ által is szorongatott, de a spanyol segélyekre rászoruló

¹⁴ Francesco del Carretto, Grana márkija, császári hadvezér Matthias Gallas császári hadvezérnek. Bécs, 1634. március 22. DOCUMENTA BOHEMICA, V, dok. 809 (266–267).

¹⁵ BAUER, 1969, 35.

¹⁶ ERNST, 1991, 273, 301. Erről Pázmány Péter (1580–1637) prímás, esztergomi érsek is megemlékezett: MONOSTORI, 2008, 52. 1635 júliusára már készen álltak a csapatok: ERNST, 1991, 180–181. Az első részletként 24 ezer forintot fizettek ki, melyet Schlicknek adtak át, majd újabb 60 ezret; további mintegy 185 ezer forintot kozákok felfogadására. Uo., 116–120.

¹⁷ ERNST, 1991, 273–274, 279–280, 293, 301.

¹⁸ MONOSTORI, 2009, 1040–1041.

¹⁹ ERNST, 1991, 307–312.

²⁰ Lásd Pázmány Péter 1632. évi római követségének spanyol vonatkozásait: MARTÍ–MONOSTORI, 2009, újabban a teljes európai kontextussal: BECKER–TUSOR, 2019.

²¹ HÖBELT, 2008 és MONOSTORI, 2019 nyomán azonosíthatók a bécsi udvarban a spanyolelles és „német” párt legfőbb vezetői, elsősorban Heinrich von Schlick, Johann Kaspar von Stadion és Matthias Gallas személyében.

II. Ferdinánd mozgásterét Madrid jócskán túlbecsülte. Az öszvérmegoldást nyújtó szerződések, az utolsó pillanatban kifizetett segélyek, a császári hadvezérek egy részének nyílt passzivitása miatt az átütő, Franciaország elleni közös fellépés és támadás 1635-ben és 1636-ban is elmaradt.

A szerződés tartalma, teljesítése és tartóssága

Az 1636–1637 fordulóján tartott regensburgi választófejedelemi gyűlés fejleményei, illetve Ferdinánd római királlyá választása új reményt adott a spanyol diplomáciának. A szakirodalomban jellemző módon spanyolbarátként,²² újabban inkább pragmatikus-ként²³ megjelenő uralkodó, III. Ferdinánd február 16-án (apja bécsi halála utáni napon, amiről ekkor még nem értesült) a spanyol követek és közte, illetve tanácsosai és hadvezérei, így Ottavio Piccolomini (1599–1656) között folytatott tárgyalásokat követően²⁴ egyéb dolgok mellett arra is engedélyt adott, hogy Forgách Péter csapatai (melyek nagyságát ekkor még nem határozták meg) spanyol zsoldba és szolgálatba álljanak, a követek által szabott feltételekkel.²⁵

A Függelékben közölt szerződés szövege²⁶ 1637. április 16-ára készült el, vagy akkorra értek oda az aláírók, Forgách Péter (spanyolosan az eredetiben: Pedro Forgass) és Ludwig von Perwast²⁷ (Ludovico Proboss) ezredek. A nyolc pontot Castañeda paran-

²² Legutóbb: HÖBELT, 2008.

²³ MONOSTORI, 2019.

²⁴ Őnate Ferdinánd bíboros-infánsnak ugyanezen a napon beszámolt arról, hogy tárgyalásokat folytatott a császári fővezérekkel: Gallasszal, Ottavio Piccolominivel és Rudolf von Colloredóval, illetve Ferdinánd főparancsnokkal az 1637. évben követendő hadi stratégiáról. Három nappal korábban, február 13-án Őnate házában tartották a császári tanácsosok kihelyezett titkos tanácsi gyűlését. Február 15-én pedig az akkorra már (Őnate levelezésének tanúsága szerint) szokássá váló ötösfogat: spanyol részről ő és Castañeda márki, bécsi részről pedig Trauttmansdorff, Wolfradt és Schlick tárgyaltak a Franciaország ellen tervezett támadás előkészületeiről. Őnate javasolta, hogy (a spanyolbarát és évekkal később a spanyol király szolgálatába álló) Piccolomini számára még több spanyol segélyt biztosítsanak, és a toborzási költségekből Piccolomini lovasseregeinek egészét és a luxemburgi gyalogság felét vállalják át, valamint Forgách horvát lovasezredének teljes toborzási költségét is fizessék, és emellett további segélyeket is adjanak. A spanyol diplomácia a segély feltételül szabta, hogy a spanyol pénzen fogadott és fenntartott seregek mind csatlakoznak majd a Flandriai Hadsereghez. Mindezekben a pontokban magán a *juntán* még nem tudtak megállapodni, de miután a császári tanácsosok referáltak róla Ferdinándnak, beleegyeztek, kisebb módosításokkal (lásd a következő jegyzetet). Lásd *Függelék*, 2. sz. forrás. A részletekről beszámoltak Piccolomininek is, akinek elküldték a Ferdinánd magyar királynak írt levelüket: Őnate és Castañeda levele Ferdinándhoz. Regensburg, 1637. február 13–16. között. DOCUMENTA BOHEMICA, VI, dok. 403 (162–163).

²⁵ [III.] Ferdinánd Őnate grófhhoz és Castañeda márkihoz. Regensburg, 1637. február 16. A regesztát közli: DOCUMENTA BOHEMICA, VI, dok. 404 (163). Itt kiadva: *Függelék*, 1. sz. forrás.

²⁶ AGR, SEG, 324, 36r.

²⁷ Életéről viszonylag keveset tudunk, az 1633 és 1649 közötti időszakra adtak ki olyan forrásokat a harmincéves háborúról szóló kiadványokban, melyekben az ő neve is szerepel. Ezt egy internetes forrás gyűjtötte össze: [http://www.30jaehrigerkrieg.de/perwast-pervast-prevost-premast-ludwig-lodovico-lukaschlugatz-von-genannt-ludwig/Mindkét nevének számos alakváltozata ismert \(Perwast, Prevost; Ludwig, Ludovico stb.\).](http://www.30jaehrigerkrieg.de/perwast-pervast-prevost-premast-ludwig-lodovico-lukaschlugatz-von-genannt-ludwig/Mindkét%20nevének%20számos%20alakváltozata%20ismert%20(Perwast,%20Prevost;%20Ludwig,%20Ludovico%20stb.).) Az Udvari Haditanács protokollumainak lajstromjegyzékében és a Bestallung-kötetekben Perwastként írják.

csára állították össze, előkészítendő, hogy a tisztek és századaik IV. Fülöp szolgálatába álljanak. Részletesen meghatározták (többek között) a sereg létszámát (egyenként 11 század), a toborzásra adott összeget, az első zsoldfizetés időpontját. Kötelezték őket egy németalföldi hadimustrán való részvételle és az ottani hadvezetés parancsainak követésére.

A bécsi szerződés pénzügyi teljesítésére vonatkozó dokumentumok Bécsben, Simancasban és Brüsszelben is megtalálhatók. E szerint az aláírás napján, 1637. április 16-án a bécsi spanyol követség kasszájából kiutalták a pénzt: birodalmi tallérra átszámolva 33 ezer forintot.²⁸

Ami viszont a már Flandriában esedékes zsoldokat és a létszámokat illeti, valamilyen nézeteltérés alakulhatott ki, mert az eredetileg másolatban Brüsszelbe küldött szerződés valahol elveszett, és a márkinak 1639 elején el kellett küldenie az eredetit a brüsszeli pénzügyi igazgatásnak.²⁹

Visszatérve 1637-re, tucatnyi bejegyzés tanúskodik arról a bécsi Udvari Haditanács lajstromkönyvében, hogy Forgách és Perwast seregeit nyugatra, a szerződésben foglaltaknál néhány hónappal később,³⁰ a Rajna közelébe vonták, majd (minden bizonnyal ekkor már spanyol szolgálatban) az év végén elszállásolták. Szeptember 19-én parancsot kaptak, hogy csatlakozzanak Ottavio Piccolomini csapataihoz,³¹ december 29-én pedig csapataik elszállásolásáról tárgyaltak.³² Az utóbbi eseményt a Piccolominitól a bíboros-infánsnak egy hónappal később Brüsszelből küldött levél is megerősíti.³³

A szerződés igen időtállóan bizonyult: ezt mutatja egy gyors mélyfúrás, melyet a brüsszeli levéltárban végeztünk. A Flandriai Hadseregbe vonatkozó katonai dokumentumokat, így pátenseket, engedélyeket, utasításokat őrző kötetekben két, Brüsszelben 1641. január 12-én kelt dokumentum részletesen beszámol arról, hogy Perwastnak viszsza kellett térnie a Magyar Királyság területére, hogy 300 fővel kiegészítse a csapatait. Az ehhez szükséges pénzösszeget a szicíliai alkirálytól, egyben IV. Fülöp rendkívüli bécsi követétől, Francisco de Melótól³⁴ kellett megkapnia.³⁵

²⁸ Bécsben: ÖStA, HHStA, Staatenabt., Varia 9a, 151f (Perwast) és 153f (Forgách). Simancasban, a kifizetésről szóló igazolással és aláírással: AGS, CMC, Tercera época, Nicolás Vicente Escorza, a bécsi spanyol követség kifizetőmesterének számadása, azon belül Castañeda követsége, pliego 24, sf. Brüsszelben: az állami és hadügyi titkárság vegyes iratai között, az Oñate gróf 1637. februári távozása utáni kiadásokról készült kimutatás másolata: AGR, SEG, 688, st. (paginálatlan).

²⁹ Castañeda márki López de Inarra hadügyi titkárnak. Bécs, 1639. január 7. AGR, SEG, 324, 34r–37v., itt: 34r.

³⁰ Ennek oka az lehetett, hogy taktikai okokból útközben ideiglenesen csatlakozniuk kellett egy császári seregetesthez: Castañeda márki Lorraine hercegének. [Bécs], 1637. szeptember 21. AGR, SEG, 320, 249r–252v., itt: 249r.

³¹ ÖStA, KA, HKR, Prot. Reg. Band 277. fol. 194v. (127. sz.) és fol. 195v. (136. sz.).

³² Uo., 272r.

³³ 1638. január 31. DOCUMENTA BOHEMICA, VI, dok. 555 (221–225, itt 224). A levélen szerepelnek február 10-i dátummal a bíboros-infáns válasza.

³⁴ Francisco de Melo (1597–1651), a bíboros-infáns halála után Spanyol-Németalföld kormányzójává nevezték ki.

³⁵ AGR, SEG, 40, 67v–68r.

Nagyon vázlatosan már most sok adat megismerhető az 1640-es évekről is, melyeket másutt kívánunk ismertetni. Itt egy példát adunk: 1642 októberében nevezték ki ezredessé Nagy Istvánt,³⁶ aki a Miguel de Salamanca³⁷ Madridban őrzött hagyatékában talált, 1644-es hadseregleírás alapján 1644 nyarán vezette Németalföldön az akkor 650 fős horvát lovas sereget.³⁸ A madridi és brüsszeli iratokban tucatnyi horvát és magyar csengésű név található, és a megkezdett kutatások minden bizonnyal a Magyar Királyság területéről származó több tiszt németalföldi karrierjét is segítenek majd felvázolni.

Forgách Péter katonai pályája az 1630-as években Brüsszelen innen és túl

Az eddigi eredmények és a Forgáchra rövid időn belül is számos európai levéltár anyagában talált források először elgondolkoztattak minket: valóban a horvát lovas századok tisztje és a magyar Szent Korona egyik őre került több esztendőre a spanyol király szolgálatába? A szerződést aláíró családtag azonosítása nyilvánvalóan kulcsfontosságú a forrás értelmezéséhez. Egy-két megválaszolatlan kérdéstől eltekintve³⁹ mind a (csekély számú) szakirodalom és forráskiadvány, mind a levéltári adatok egyértelművé teszik, hogy ha a forrásokban „Forgách ezredessel” találkozunk a spanyol hadvezetés vonatkozásában, akkor ghymesi Forgách Péterről van szó.

Ezt több dolog igazolja. Egyrészt, nem élt ekkoriban más Péter nevű családtag, márpedig mind maga a szerződés, mind az 1630 és 1635 közöttre áttekintett, a császári seregekről szóló hivatalos leírások és a *Bestallung*-jegyzékek is egyértelműen (ghymesi) Forgách Péterként hivatkoznak rá. A harmincéves háború fontos forráskiadványa, a csehországi levéltári forrásokat ismertető *Documenta Bohemica* is következetesen így azonosítja, az 1637. és az 1639. évre is.

Másrészt, az 1630-as években nem volt más Forgách nevű, magasabb rangú tiszt a császári seregben, Forgách Miklóst (Péter unokatestvérét, 1631 ősztől felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitányt⁴⁰) kivéve, aki 1637-ben viszont már nem volt az élők sorában, hiszen 1635. november közepén Pozsonyban elhunyt. Miklós és Péter (az említett leírások tanúsága szerint) 1631-ben és 1632-ben éppen együtt vezettek horvát lovas századokat (vagy jelölte ki őket erre a célra a bécsi hadvezetés), és a forrásokban Miklós mint a sereg ezredese, Péter pedig helyetteseként jelenik meg.⁴¹ Utóbbi tény

³⁶ Tournay, 1642. október 23. AGR, SEG, 688, sf. Nagy Istvánt egyelőre nem sikerült azonosítanunk.

³⁷ Miguel de Salamanca (1596–1666), Olivares gróf-herceg bizalmasa, állam- és hadügyi titkár az 1630–1640-es években.

³⁸ AHN, Estado, libro 978, sf.

³⁹ A korábban már ismertetett, az életrajzában talált fehér foltok mellett az itt kiadott szerződésen található aláírás egyáltalán nem hasonlít a MNL OL-ban talált iratokon lévőkre. Erre magyarázatot adhat, hogy esetleg más írta alá helyette, de Castañeda márki leveleiből az érződik, hogy Forgách személyesen ott lehetett. Másolatról sem lehet szó, mert az eredeti maradt meg.

⁴⁰ PÁLFFY, 1997, 273.

⁴¹ 1631-ben 5 századnyi horvát könnyűlovassal (DOCUMENTA BOHEMICA, V, 392–393), 1632-ben 10-zel (Uo., 403, 425).

egy különálló felsorolásban (*Obristenleitenämpter*) is megemlíti.⁴² Péter 1634-ben és 1635-ben is szerepel a leírásokban, 1631-hez és 1632-höz hasonlóan következetesen a császári fősereggel (*Hauptarmee*). 1633-ban nem jelenik meg a listákban, bár kap egy pátenst horvátok fogadására.⁴³ 1634-ben először 8 századdal,⁴⁴ egy másik listában 500 lovassal jelenik meg,⁴⁵ 1635-ben pedig 700 fővel.⁴⁶

A spanyol hadvezetés már ekkor felfigyelhetett a császári haderőben éveken át szolgáló Forgáchra, de csapatainak 1636. évi burgundiai vitézkedése is bizonyosan hozzájárult ismertségéhez. Ebben az évben a harmincéves háború egyik kritikus ostrománál kérte a spanyol fél az osztrák ág segítségét. Franciaország támadta meg hadba lépése után egy évvel a Burgund Grófság fővárosát, Dole-t, és ostromolta meg sikertelenül május és augusztus között. Forgách jelenlétéről elbeszélő források és a besançoni levéltárak⁴⁷ is írnak. Az ezredes több hőstettet végrehajtott csapataival, amelyről az események illusztris krónikása, Jean Boyvin⁴⁸ is beszámolt.⁴⁹ A spanyol elbeszélő források 1637-et követően is megemlíti Forgách és Perwast csapatainak háborús részvételét.⁵⁰

A koronaőri tiszttét így csak alkalmilag ellátó⁵¹ Forgách esetében tehát egy mozgalmas nyugat- és közép-európai katonai életút bontakozik ki az európai forrásokból. Péterre találtunk eddig magyar, spanyol, francia, német és olasz nyelvű iratokat is. A megkezdett alaposabb kutatások során várhatóan további adatok kerülnek elő majd ez ideig alig ismert életéről. Jelen írással rajta kívül remélhetőleg császári és spanyol zsoldban szolgáló számos magyar és horvát katonatársának szerepére is felhívhattuk a figyelmet, akik az 1630–1640-es években különleges magyar vonatkozású kapcsolatot jelentettek a Magyarországot is kormányzó Habsburg-dinasztia osztrák és spanyol ága között.

⁴² Uo., 423.

⁴³ ÖStA, KA, HKR, SR Best 1 Register und Protokoll, 1632–1638, 20. sz., 4v., áprilisi dátummal.

⁴⁴ DOCUMENTA BOHEMICA, V, 453.

⁴⁵ POHL, 1994, 31. (Pohl munkáját CZIGÁNY, 2004 hivatkozásai alapján néztem meg alaposabban.)

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ „*Avis de l'arrivée ce même jour dans la cité de Forkatz, colonel général des Hongrois et Croates, envoyé de Flandre au secours du pays.*” AMB, CM, BB 71: *Registre des délibérations municipales, 21 mai 1636–1630 septembre 1636.* 7r.

⁴⁸ Jean Boyvin (1575–1650) jogtudós, polihisztor, 1639-től a dole-i parlament elnöke.

⁴⁹ BOYVIN, 1637, 218, 225–226, 298.

⁵⁰ SUCESOS DE FLANDES, 211, 249–250.

⁵¹ Ez azért nem jelentett komolyabb problémát, mert koronaőr társa, Pálffy János (1625–1645) általában Pozsonyban tartózkodott, így ő vett részt a korona 1645. tavaszi Győrbe menekítésében is. Lásd PÁLFFY 2019, 283.

1.

**Replica della Regia Maestà Romana⁵³ sopra la dichiarazione
fatta dalli signori ambasciatori
del Re Catholico toccante il corpo del conte Piccolomini
(Regensburg, 1637. február 16.)**

SOA Zámrsk, RA PC, Nr. 19 177, oldalszám nélkül. Másolat, olasz.

[III.] Ferdinánd felel a spanyol király követeinek a Franciaország elleni támadó hadjárat tervére adott válaszára. Mérlegelve Spanyol-Németalföld teherbírását és a német-római király birodalmi prioritásait, a követekkel folytatott tárgyalásokat követően úgy dönt, hogy Piccolomini gyalogos és lovas csapatainak felét és Forgách horvát lovas ezredét küldi segítségül azzal a feltétellel, hogy a költségeket a követek fedezik. További 8 ezer birodalmi tal-lért fizetnek német katonák toborzására, akik a császári seregben maradnak. A király kész arra, hogy ha a svédeket kiűzik Szászországból, Piccolomini teljes seregét Flandriába küldi segítségül.

Havendo li signori ambasciatori della regia maestà cattolica conte de Ognate⁵⁴ e marchese Castagneda⁵⁵ fatto ricordo sopra il distegno comunicato a loro alli 13 del corrente mese di Febraro, circa la forma come si habbi da menare questo anno 1637 la guerra offensiva contra Francia, che farebbe difficile al serenissimo signor Infante Cardinale⁵⁶ il levarli il corpo del conte Piccolomini mandato li duoi anni passati al soccorso di Fiandra,⁵⁷ è considerato dall'altra parte la Regia Maestà Romana che mandare il detto corpo nella Fiandra durante che li svedesi restano nelli termini presenti diminuirrebbe assai le forze cesaree e del Romano Imperio destinate contra la corona di Francia, fu risposto e trattato con li predetti signori ambasciatori che la metà della cavalleria e metà dell'infanteria che resta adesso al commando del detto conte Piccolomini tutto il carico delli sergenti generali di battaglia Breda⁵⁸ e Becks,⁵⁹ con il reggimento croati del Petro Forkach e ottocento altri croati che marchiano senza cavalli saranno inviati alla primavera al soccorso del detto serenissimo signore Infante, con

⁵² A forrásszövegeket az olasz és spanyol nyelvű források tudományos közlési gyakorlatának megfelelően, de modernizálva közöljük, a rövidítéseket jelzés nélkül feloldottuk.

⁵³ Ferdinánd választott római király. Apja, II. Ferdinánd császár bécsi halála (február 15., amelyről fia még nem értesült ekkor) után német-római császár.

⁵⁴ Oñate gróf, Madrid rendkívüli bécsi követe.

⁵⁵ Castañeda márki, Madrid állandó bécsi követe.

⁵⁶ Ferdinánd bíboros-infáns, IV. Fülöp spanyol király öccse, Spanyol-Németalföld kormányzója.

⁵⁷ Flandria; Spanyol-Németalföldet egészét jelöli.

⁵⁸ Johann Rudolf von Breda (1595–1640) császári hadvezér.

⁵⁹ Az alak Procksnak is olvasható. Valószínűleg Jean de Beck (1588–1648), császári hadvezér.

conditione che tutta quella gente, cioè la metà della cavalleria e infanteria del conte Piccolomini con li croati del Forkach e altri che marchiano a piedi, sarà ricontata dalli detti signori ambasciatori e pagati di più di loro otto milla taleri imperiali per ricontare altra gente alemanna che ha da restare appresso l'armata cesarea.

Offerendosi in oltra la Regia Maestà Romana che discaciandosi come si spera in breve con le imprese delli marescialli di campo Hatzfeldt⁶⁰ e Götz⁶¹ li svedesi fuora delli luogi occupati nelli circoli di Sassonia di rimandare il corpo intiero del predetto conte Piccolomini, forse con altro più muner di quanto si farà possibile in Fiandra al soccorso di sua altezza serenissima.

Ratisbona alli 16 di Febraro, anno 1637.

2.

Oñate gróf levele Ferdinánd bíboros-infánszhoz

(Regensburg, 1637. február 16.)

AGR, SEG, 339, 310r–313v. (rejtjelezett), 315r–318r. (feloldva). Eredeti, spanyol.
(szemelvényes közlés)

Oñate gróf és Castañeda márki a Spanyol Monarchia képviselőiben tárgyalásokat folytatnak a császár és a római király hadvezéreivel (Gallasszal, Piccolominivel és Colloredóval), valamint tanácsosaival (Trauttmansdorff és Schlick grófokkal és Wolfradt bécsi püspökkel). A tárgy az 1637. évi hadjárat defenzív vagy offenzív jellege, a követendő stratégia és a hadsereg vezetése. Franciaország megtámadásáról döntenek, és Piccolomini kapja a nagyobb sereg vezetését. A császári oldal nem tud lemondani Piccolomini teljes seregéről, amelyet a spanyol fél Flandriába és Párizs ellen küldene. A spanyol diplomaták felajánlják, hogy a toborzás során Piccolomini lovasseregeinek felét és gyalogos ezredeinek egészét, valamint Forgách horvát ezredét finanszírozzák, illetve fizetnek további német gyalogosokat is azzal a feltétellel, hogy ezek a seregek csatlakoznak a Flandriai Hadsereghez. A király, némi változtatásokkal, de jóváhagyja a tervet (lásd előző forrás). Ha úgy hozza a hadi helyzet, a császári seregek engedelmeskedni fognak Ferdinánd bíboros-infánsnak Franciaországban. Oñate ezáltal a tervezettnél többet költ az 1637. évi hadjárat finanszírozására, a háború stratégiai fontossága miatt. A követség kasszája Bécsben található, ennek tartalmából kell fedezni a kifizetéseket, ideértve Forgách toborzását.

⁶⁰ Melchior von Hatzfeldt (1593–1658), császári hadvezér.

⁶¹ Johann von Götz (1599–1645), császári hadvezér.

En conformidad de lo que escribí a Vuestra Alteza en carta del 31 del pasado llegaron a esta ciudad los cabos de guerra Galaso,⁶² Piccolomini y Colloredo,⁶³ y luego que lo permitió la salud del Rey de Romanos, se comenzó a deliberar la forma de hacerla este año.

El parecer de Galaso fue que estando sobre la defensiva con Francia se aplicasen las mayores fuerzas contra suecos, y el de Piccolomini de que convenía hacerla ofensiva contra Francia por las razones que dio por escrito de que podrá enviar copia a Vuestra Alteza el marqués de Castañeda.

Con esto y con las diligencias que por nuestra parte se hicieron se inclinó el consejo del Emperador a la ofensiva, y en una junta que se tuvo en esta casa a 13 de esta vinieron de orden del Rey a comunicarnos lo que juzgaban se podría hacer que es lo que contiene el papel que con esta va copia (número 1).⁶⁴

[A spanyol követek a császár és a megválasztott római király tanácsosaival, Wolfradt-tal, Trauttmansdorff és Schlick grófokkal tárgyaltak a spanyol követ házában és másutt az elmúlt napokban a követendő stratégiáról és a két nagyobb, franciaországi bevetésre szánt császári sereg vezetéséről. A nagyobb sereg esetében a spanyolpárti Piccolomini személyében egyeztek meg.]

Después de haberse leído en la junta el papel que arriba se dice número segundo,⁶⁵ se controvertió y debatió mucho el punto de las tropas que han estado a cargo de Piccolomini, insistiendo el marqués y yo en que sin ellas no podía Vuestra Alteza resistir a holandeses, y entrar con ejército a ofensa de Francia, y ellos en que quitándose de él que ha de entrar por Luxemburgo quedaría demasiado débil, y no tenían otra gente con que suplir tan gran falta, ni Piccolomini se quería encargar de la entrada sin tener aquella gente de quien más se puede fiar, parecíanos necesario tomar algún expediente. Y así propuse que por cuenta de Su Majestad se reclutaría la mitad de la caballería de Piccolomini, toda la infantería que tiene en el país de Luxemburgo y el regimiento de croatas de Forgats, y que demás de esto se les dará 8 mil talleres para reclutar otra infantería alemana, con condición que toda la infantería de Piccolomini, la mitad de su caballería con sus reclutas, y los reclutas de Forgats reclutados al número que se pudiere se junten al ejército de Vuestra Alteza.

No pudimos ajustar este punto en la junta, pero después de haberlo referido al Rey dieron la respuesta de que va aquí copia (número tercero⁶⁶), en que se servirá Vuestra Alteza de ver que dan para ese ejército la mitad de la caballería de Piccolomini que se hace cuenta serán 2 mil caballos, los croatas de Forgats reclutados y la mitad de la infantería que está en Luxemburgo. Yo insistí en que la habían de dar toda, y a ajustar este punto y los demás de la guerra se envía al conde Piccolomini [...].

⁶² Matthias Gallas (1584–1647), császári hadvezér.

⁶³ Rudolf von Colloredo (1585–1657), császári hadvezér.

⁶⁴ A melléklet nem található.

⁶⁵ A melléklet nem található.

⁶⁶ A melléklet nem található.

[A bíboros-infáns nagy tiszteletnek örvend a birodalomban és az udvarban, és a császári csapatok engedelmeskedni fognak neki Franciaországban, ha úgy hozza a hadi helyzet és a bíboros-infáns személyesen lesz ott Franciaországban.]

Oñate úgy döntött, a tervezettnél többet ad ki a Franciaország elleni hadjárat katonai és logisztikai költségeire, mert biztos benne, hogy sem a császár, sem a római király nem költ rá a saját tartományai pénzéből. A spanyol király által adott segílyt sem mind arra fogják költeni, amire Madrid szánta. A háború rendkívül fontos Spanyol-Németalföld és az egész Spanyol Monarchia számára, és bízik benne, hogy a bíboros-infáns jóváhagyja a levélben vázolt terveket.]

[...] suponiendo que en la caja de Viena hallará hoy el marqués de Castañeda dinero pronto para cumplir los 350 mil florines ofrecidos al Emperador (a cuya cuenta están ya pagados 100 mil) y para lo que pudieren montar las reclutas de Piccolomini y Forgats, y para poner a la via la gente de Su Majestad que está en Borgoña, y demás de esto quedan por cobrar cosa de 100 mil florines de las provisiones del año pasado. Para las de este no han llegado hasta ahora aquí las órdenes.

[...]

De Ratisbona a 16 de febrero 1637.

3.

Los capítulos que por orden del excelentísimo señor marqués de Castañeda del Consejo de Guerra de Su Majestad Católica y su embajador ordinario en Alemania se han hecho y acordado con los señores coroneles Pedro Forgass y Ludovico Proboss para ir al servicio de Su Majestad, son los siguientes

(Bécs, 1637. április 16.)

AGR, SEG, 324, 36r. Eredeti, spanyol.

Az ezredesek (Forgách Péter és Ludwig von Perwast) a Castañeda márki parancsára kötött megállapodás szerint kötelezik magukat, hogy egy-egy ezredüket 11 századra és 1100 lovasra kiegészítik és hadimustrán bemutatják. Továbbá, esküt tesznek a spanyol király szolgálatára és követik Ferdinánd bíboros-infáns és főtisztjeinek parancsait. A hadimustrán megkapják első fizetésüket. Náluk magasabb rangban lévő tisztek parancsolnak majd nekik. Zsoldjukat úgy, olyan formában kapják, ahogy a spanyol király többi seregeiben szokás, ugyanez vonatkozik a téli elszállásolásra. A toborzásra mindegyik ezredes 11 ezer tallért kap, azaz századonként ezret. Kötelezik magukat arra, hogy ezredeiket kiegészítik és legkésőbb május végére a Rajnához érnek, majd azon átkelve a bíboros-infáns utasításait követve vesznek részt a hadimustrán.

1. Primeramente se obligan los dichos señores coroneles a rehinchir sus dos regimientos a número de mil y cien caballos cada uno, en once compañías, que cada uno de los dichos regimientos tiene, los cuales han de ser todos soldados experimentados croatas, y los han de presentar en la primera muestra a caballo, armados, con las armas que acostumbran, conviene a saber sablas, carabinas y pistolas.

2. Que llevarán la dicha gente a la plaza de muestra que se les señalare en Flandes, y en ella jurarán al servicio de Su Majestad Católica, y todos sus oficiales y soldados, como se acostumbra, y estarán sujetos a las órdenes del serenísimo Infante Cardenal y sus oficiales mayores.

3. Que se les tomará muestra en llegando a Flandes, y en ella se les dará una paga conforme al Bestalung (sic) que tienen de su Majestad Cesárea, el cual han de presentar a los oficiales del sueldo que les pasaren la muestra.

4. Que en Flandes serán mandados de oficiales mayores que ellos, y no de gente de menor puesto.

5. Que serán pagados de su sueldo conforme lo que fueren los demás del ejército de dicha Majestad Católica.

6. Que en el invierno se les darán sus cuarteles como a las demás tropas de dicha Majestad.

7. Que para la dicha leva se les da onze mil tallares a cada uno, que es a razón de a mil por cada compañía, que ha de ser de cien hombres efectivos, sin los oficiales mayores, a razón de a diez tallares a cada uno, y no teniendo el número cumplido en la muestra, se les rebatirán de la paga diez tallares por cada soldado que faltare.

8. Que se obligan a tener sus regimientos cumplidos y para pasar el Rin⁶⁷ a lo más largo para fin de mayo de este año, y que pasado el Rin, darán la muestra donde Su Alteza mandare.

Fecha en Viena, a 16 de abril de 1637.

Aláírá sok: Forgács? [Péter] és Ludwig von Perwast

---

⁶⁷ Rajna folyó.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AHN	Archivo Histórico Nacional, Madrid, Spanyolország Estado – Államtanácsi iratok
AGR SEG	Archives Générales du Royaume, Brüsszel, Belgium Secrétairerie d’Etat et de Guerre
AGS CMC	Archivo General de Simancas, Spanyolország Contaduría Mayor de Cuentas
AMB CM	Archives Municipales de Besançon, Franciaország Conseil Municipal
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
P 287 P 1892	Forgách család gácsi ága, lajstromozott iratok Forgách család gimesi ágának családtagjai
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Bécs
KA HKR Prot. Reg. SR Best	Kriegsarchiv Wiener Hofkriegsrat Protokoll-Registatur Sonderreihen, Bestellungen, Register und Protokoll (Repertorium)
SOA Zámrsk	Státní oblastní archiv v Zámrsku, Csehország
RA PC	Rodinný archiv Piccolominiů, Náchod
*	
BOYVIN 1637	Jean BOYVIN: <i>Le siège de la ville de Dole, capitale de la Franche-Comté de Bourgogne et son heureuse délivrance</i> , Dole, Antoine Binart, 1637.

DOCUMENTA BOHEMICA

V

Der Schwedische Krieg und Wallensteins Ende: Quellen zur Geschichte der Kriegeereignisse der Jahre 1630–1635, ed. Miroslav TOEGEL, Praha, Academia, 1977. (Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia, T. 5.)

DOCUMENTA BOHEMICA

VI

Der große Kampf um die Vormacht in Europa; Die Rolle Schwedens und Frankreichs: Quellen zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, 1635–1643, ed. Bohumil BADIRA, Praha, Academia, 1978. (Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia, T. 6.)

SUCESOS DE FLANDES

Lorenzo de CEVALLOS Y ARCE: *Sucesos de Flandes en 1637, 1638, 1639 y 1640*, In: *Varias relaciones de los Estados de Flandes, 1631 a 1656*, Colección de libros españoles raros y curiosos publicada por D. Feliciano RAMÍREZ DE ARELLANO, Marques de la Fuensanta del Valle y D. Jose Sancho RAYON, XIV, 129–318. Madrid, Miguel Ginesta, 1880.

*

ADAMS

2012

Mark ADAMS: *England, the English and the Thirty Years' War (1618–1648)*, Kiadatlan doktori disszertáció, University of St Andrews, St Andrews, 2012.

BALLAGI

1882

BALLAGI Aladár: *Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626*, Budapest, Franklin Társulat, 1882.

BÁRTFAI SZABÓ

1910

BÁRTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története*, Esztergom, 1910.

BAUER

1969

Ernest BAUER: *Glanz und Tragik der Kroaten: Ausgewählte Kapitel der kroatischen Kriegsgeschichte*, Wien, Herold, 1969.

BECKER–TUSOR

2019

Rotraud BECKER – Péter TUSOR: *“Negozio del S. r. Card. Pasman”*. Péter Pázmány's Imperial Embassy to Rome in 1632. (With Unpublished Vatican Documents), Budapest–Rome, 2019. (CVH II/7.)

CONDE PAZOS

2016

Miguel CONDE PAZOS: *La monarquía católica y los confines orientales de la cristiandad. Relaciones entre la Casa de Austria y los Vasa de Polonia*, Kiadatlan doktori disszertáció, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 2016.

CZIGÁNY

2004

CZIGÁNY István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700*, Budapest, Balassi, 2004.

DE MESA

2014

Eduardo Gallego DE MESA: *The Irish in the Spanish Armies in the Seventeenth Century*, Woodbridge, Suffolk; Rochester, NY, Boydell Press, 2014.

DUERLOO

2019

Luc DUERLOO: *The Utility of an Empty Title. The Habsburgs as Dukes of Burgundy*, In: *Dutch Crossing (Journal of Low Countries Studies)*, 43. (2019) 1. sz. 63–77.

ERNST

1991

Hildegard ERNST: *Madrid und Wien, 1632–1637. Politik und Finanzen in den Beziehungen zwischen Philipp IV. und Ferdinand II*, Münster, Aschendorff, 1991.

HÖBELT

2008

Lothar HÖBELT: *Ferdinand III. (1608–1657). Friedenskaiser wider Willen*, Graz, Ares, 2008.

KAMPMANN

2008

Christoph KAMPMANN: *Europa und das Reich im Dreißigjährigen Krieg: Geschichte eines europäischen Konflikts*, Stuttgart, Kohlhammer, 2008.

KORPÁS

2014

KORPÁS Zoltán: *Ami Crowley könyvéből kimaradt: a tengeri birodalmak Magyarországtól*, In: Roger CROWLEY: *Tengeri birodalmak. A kereszténység és az iszlám harca a Földközi-tenger feletti uralomért (1521–1580)*, Budapest, Park Könyvkiadó, 2014. 408–436.

KORPÁS

2018

KORPÁS Zoltán: *A fiskális-katonai állam és a Katolikus Monarchia a 16–17. században*, In: *Századok* 152. (2018) 5. sz. 981–1012.

MARTÍ–MONOSTORI

2009

MARTÍ Tibor – MONOSTORI Tibor: *Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és Pázmány Péter 1632. évi római*

- követségének előzményei (1629–1632), In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 2. sz. 275–294.
- MARTÍ–MONOSTORI
2015
- MARTÍ Tibor – MONOSTORI Tibor: *A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról: Castañeda márki titkárának „interjúja” Esterházy Miklós nádorral (1639)*, In: *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 13. (2015) 123–139.
- MONOSTORI
2008
- MONOSTORI Tibor: *Adatok a spanyol–magyar kapcsolatok történetéhez: A spanyol király és a német-római császár közötti szövetség terve, 1624–1637*, In: *Kút*, 7. (2008) 1. sz. 44–62.
- MONOSTORI
2009
- MONOSTORI Tibor: *A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648)*, In: *Századok*, 143. (2009) 5. sz. 1023–1062.
- MONOSTORI
2019
- MONOSTORI Tibor: *Saavedra Fajardo and the Myth of Ingenious Habsburg Diplomacy. A New Political Biography and Sourcebook*, A Coruña, SIELAE, 2019.
- MURDOCH
2001
- Steve MURDOCH: *Scotland and the Thirty Years’ War, 1618–1648*, Leiden, Brill, 2001.
- MURDOCH–GROSJEAN
2014
- Steve MURDOCH – Alexia GROSJEAN: *Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years’ War, 1618–1648*, London, Pickering & Chatto, 2014.
- PÁLFFY
1997
- PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- PÁLFFY
2019
- PÁLFFY Géza: *A legkevesbé ismert menekítés: a Szent Korona az 1663–1664. évi török háború idején*, In: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*, szerk. Uő, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
- PARKER
1972
- Geoffrey PARKER: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972.

- PARKER
1988
Geoffrey PARKER: *The Thirty Years' War*, New York, Routledge, 1988.
- POHL
1994
Jürgen POHL: „Die Profiantirung der keyserlichen Armaden abnbelangendt”. *Studien zur Versorgung der kaiserlichen Armee 1634/35*, Wien, Ferdinand Berger, 1994.
- RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ
2010
Antonio José RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ: *Financial and Military Cooperation Between the Spanish Crown and the Emperor in the 17th Century*, In: *Kriegführung und Staatsfinanzen: die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreissigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*, ed. Peter RAUSCHER, Münster, Aschendorff, 2010, 575–605.
- B. SZABÓ
2018
B. SZABÓ János: *A félreértett „hadügyi forradalom”. Egy hadtörténeti eredetű globális világmagyarázat terjedésének dinamikája*, In: *Századok* 152. (2018) 5. sz. 939–960.
- WEISE
2017
Michael WEISE: *Grausame Opfer? Kroatische Söldner und ihre unterschiedlichen Rollen im Dreißigjährigen Krieg*, In: *Zwischen Tätern und Opfern. Gewaltbeziehungen und Gewaltgemeinschaften*, ed. Philipp BATELKA, Michael WEISE, Stephanie ZEHNLE, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 127–148.
- WILSON
2009
Peter Hamish WILSON: *The Thirty Years' War: Europe's Tragedy*, Cambridge, Harvard University Press, 2009.

Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei az 1642. évi szőnyi békekötés idején*

Áttekintés

Hosszas előkészítés után a Habsburg és az oszmán uralkodók által delegált tárgyalóbiztosok 1642. január 13-án Szőny mezején kézfogással köszöntötték egymást, majd sor került a közel egyórás megbeszélésükre.¹ Ez, a meglehetősen summásan ismertetett, rövid idejű találkozó indította el a történetírásban második szőnyi béke néven is ismert, a Habsburg–oszmán békekötések – kronológiai és módszertani szempontból – negyedik csoportjába (1606–1664) sorolható² béketárgyalást,³ amelynek eredménye az 1642. március 19-én elkészített, aláírásokkal és pecsétekkel hitelesített oszmán–török nyelvű *temesszük*, valamint a magyar és latin nyelvű előzetes békeszerződések.⁴

Egy békekötés iratanyagának feltárása és network szempontú vizsgálata magában rejti a lehetőséget, hogy segítségével meghatározzuk a kommunikációs csatornákat. Az 1642. évi szőnyi békénél, akárcsak az 1627. évi esetben is,⁵ kirajzolódik egy kommunikációs csatorna Esterházy Miklós (1582–1645)⁶ és Esterházy Dániel (1585–1654) között. Az Esterházy testvérek ugyanis mindkét békekötés folyamatában részt vettek, miközben a tárgyalások alatt állandó érintkezésben álltak egymással és egyeztettek az alkudozás részleteiről. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a második szőnyi béke esetében, ellentétben az elsővel, Esterházy Miklós és a Szőnybe rendelt császári megbízottak kö-

* A tanulmány az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkája keretében jött létre. A kutatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta a 20391-3/2018/FEKUSTRAT kódjelű projekttel: Szegedi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Kiválósági Központ, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport; valamint a Collegium Hungaricum ösztöndíj (CoHu2018-2019-282312). Ezúton is köszönöm a tanulmány elkészítése során nyújtott értékes segítséget Papp Sándor kutatócsoport-vezetőnek, a latin nyelvű szövegrészek ellenőrzését Tóth Sándor Lászlónak, a közlemény lektorálása során nyújtott segítségét Szabó András Péternek köszönöm.

¹ A békekötés előzményeire összefoglalóan: JUHÁSZ, 2019b. A tárgyalóbiztosok első találkozásának leírására lásd: MAJLÁTH, 1885, 79–80, 311; továbbá az 1. számú forrás.

² PAPP, 2018, 91–92.

³ Az 1642. évi szőnyi békének mindmáig egyetlen monografikus, jelentős számú forrást is tartalmazó feldolgozása látott napvilágot: MAJLÁTH, 1885. További munkák a témával kapcsolatban: RÁTH, 1861, 3–208; FEKETE, 1932; JEDLICKSKA, 1910; HILLER, 1992. Legújabbban: TUSOR, 2015; J. ÚJVÁRY, 2012, 383–397; JUHÁSZ, 2019a; JUHÁSZ, 2019b.

⁴ A magyar és latin nyelvű *temesszük*: ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Karton 8., No. 15. és No. 16.

⁵ BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2018, 103–119.

⁶ Esterházy Miklós életére és pályafutására lásd: TOLDY, 1852; SALAMON–SZALAY I., 1863; SALAMON–SZALAY, I–III, 1863–1870; CSAPODI, 1942; HAJNAL, 1929; HAJNAL, 1930; PÉTER, 1985; PÁLFFY, 2009, 853–882; HILLER, 1992.

zött közvetlen kapcsolat regisztrálható, és emellett mutatható ki a nádor béketárgyalással kapcsolatban folytatott külön levelezése Esterházy Dániellel. A közlésre kiválasztott források a két Esterházy évtizedeken átívelő levelezésének egy kisebb részletét mutatják be, és a nemzetközi érdeklődésre is számot tartó, fentebb jelzett három hónapos időintervallumot fedik le.

Az Esterházy család cseszneki ágát megalapító Dániel életének és pályafutásának alakulásáról átfogó munka hiányában csak részleges információkkal rendelkezünk. 1618-ban a koronázás alkalmával aransarkantyús vitézzé avatták, egy évvel később bárói rangot nyert, majd 1625-ben a soproni országgyűlésen királyi kamarai tanácsos lett.⁷ A Habsburg–oszmán tárgyalásokon először az 1627. évi szőnyi békekötés⁸ időszakában vállalt szerepet, amikor a Habsburg-oldal egyik tárgyalóbiztosaként részt vett a tanácskozáson.⁹ A 15 évvel későbbi szőnyi tárgyalás során ismételtén a Habsburg uralkodót, immáron III. Ferdinánd (1608–1657) német-római császár, magyar és cseh királyt (1637–1657)¹⁰ képviselő békedelegáció tagjai között tűnt fel Gerhard von Questenberg báró (1586–1646), a Haditanács alelnöke,¹¹ Lippay György (1600–1666) egri püspök (1633–1666) és királyi kancellár,¹² Mikulich Tamás királyi személynök (1631–1649)¹³ és Szunyogh Gáspár szendrői kapitány (1639–1644)¹⁴ mellett.¹⁵ Esterházy Dániel 1642. évi békebiztosi kinevezésében döntő szerepet játszott a Habsburg–oszmán béketárgyaláson szerzett korábbi tapasztalata és a nádorhoz fűződő családi kötelék is.

A jelen forrásközlés bevallott célja az, hogy az 1642. évi szőnyi békekötésnek az elmúlt évek kutatásaiban¹⁶ előtérbe kerülő történetéhez újabb adalékot szolgáltatson, annak a hét fennmaradt és kiadatlan magyar nyelvű levélnek a segítségével, amelyeket az Esterházy fivérek a tárgyalások alatt egymásnak írtak. Ha a jelzett három hónapos periódus levelezésének nagyságrendjéről kívánunk képet alkotni, figyelembe kell venni egyrészt azt, hogy eddig két, Esterházy Miklós által Esterházy Dánielhez írt misszilis

⁷ ESTERHÁZY, 1901, 175–178; NAGY IV, 1853, 93.

⁸ Az 1627. évi szőnyi békéről eddig három, forrásközléseket is tartalmazó monográfia készült: JÁSZAY, 1838; SALAMON, 1867; SALAMON–SZALAY, I–III, 1863–1870. A béke történetéhez újabb adalékkal szolgál: BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2017; BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2018; BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2019; MARTON, 2019a; BRANDL–SZABADOS, 2019.

⁹ A békekötés alatti tevékenységére és szerepére: BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2018, 119–120, 123.

¹⁰ Életére összefoglalóan legújabban: HENGERER, 2012.

¹¹ KAMPMANN, 2003, 43–44. A Habsburg-oldal tárgyalóbiztosaként ő is részt vett az 1627. évi szőnyi békekötésben. BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2018, 116.

¹² Életére és tevékenységére legújabban lásd: TUSOR, 2015.

¹³ FALLENBÜCHL, 2002, 200, 375; TUSOR, 2015, 42–43.

¹⁴ Életére és tevékenységére vonatkozó adatokat lásd: CSÍZI, 2003; SZABÓ, 2015, 265.

¹⁵ I. Ibrahim (1615–1648) oszmán szultán (1640–1648) részéről Oszmán aga kapudzsai basi kapott felhatalmazást a tárgyalás vezetésére, aki mellé Mehmed budai efendi és tímár defterdár, Musztafa esztergomi alaj bég, Musztafa egri lovaskapitány és Musztafa kanizsai aga csatlakoztak. MAJLÁTH, 1885, 71, 77. Vö. ÖStA HHStA Türkische Urkunden, Karton 8., No. 15. és No. 16.

¹⁶ J. ÚJVÁRY, 2012; TUSOR, 2015; JUHÁSZ, 2019a; JUHÁSZ, 2019b.

jelent meg kiadásban.¹⁷ Másrészt azt is, hogy a már publikált és az alább közölt források legtöbbszörében találhatók utalások további olyan iratokra is, amelyeknek létét – egyelőre – csak a fenti hivatkozások támasztják alá. Ez utóbbi, csak hivatkozások formájában ismert levelek esetében a feladó–címzett viszony egyértelműen megállapítható, hozzávetőlegesen tudunk következtetni a levél megírásának időpontjára, helyére és előfordul utalás az irat tartalmának egy-egy elemére is. A fennmaradt források és a bennük található hivatkozások alapján összesen tizenhét levélről állítható teljes bizonyossággal, hogy azt megírták és célba is ért. Ezek közül nyolc esetben Esterházy Miklós nádor és kilenc esetben Esterházy Dániel tűnik fel a levelek írójaként, ami folyamatos és kölcsönös kommunikációt jelez.¹⁸

A levelezés érdekessége részben abból ered, hogy a két Esterházy kapcsolata a rokoni kötelékből adódóan túlmutat a hivatalos nádor és tárgyalóbiztos viszonyon. Ez a többretű kapcsolat fejeződik ki a források szerteágazó tartalmában is. A levélváltások egyrészt diplomáciatörténeti adalékokkal szolgálnak, így fontos információkat tartalmaznak a béketárgyalás folyamatára és részleteire, körülményeire, a békekötést nehezítő tényezőkre (például a vármegyei gravaminák és a korábbi békeokmányok hiányára, hamisítására, az előző béke időtartamának eltérő értelmezésére stb.) vonatkozóan. A levelek segítenek megvilágítani Esterházy Miklós szerepét is, ami ezek alapján inkább formálisnak mondható. A nádor a többszöri invitálás ellenére sem vett részt személyesen a tárgyalásokon, szavai arról tanúskodnak, hogy érzékelte, a béke csakis a császári oldalról tett engedmények árán valósulhat meg.

Nemcsak a levelezésben, hanem általában a 17. század első felének Habsburg–oszmán béketárgyalásain is rendszeresen visszatérő kérdéskör volt a hódolt falvak, vele együtt pedig a hódoltsági magyar adóztatás problémája. A hódoltsági peremvidék határainak rendezéséhez kiindulópontot jelentett ugyan az 1606. évi szitvatoroki békeszerződés, ám annak eltérő értelmezése a török és magyar tárgyalóbiztosok részéről tovább nehezítette a viszony rendezését. Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy a panaszok és tilalmak ellenére a törökök a hódoltatással, míg a magyarok a hódoltság adóztatásával nem hagytak fel.¹⁹ A béketárgyalásokon a hódoltsággal kapcsolatos problémakör megoldását többnyire speciális külön bizottságok (commissiók) hatáskörébe rendelték, ezen bizottságok munkája azonban a legtöbbször nem vezetett eredményre.²⁰ Nem volt ez másképp az 1642. évi szőnyi béke esetében sem,²¹ bár Esterházy Dániel a tárgyalás megindulása előtt is szorgalmazta, hogy ez alkalommal a béketárgyalás oldja meg az elhúzódó problémát.²²

¹⁷ MAJLÁTH, 1885, 320–321, 370–371.

¹⁸ JUHÁSZ, 2019b.

¹⁹ A hódoltságnak a 17. század első felében tartott Habsburg–oszmán béketárgyalásokon játszott szerepére részletesen: SZAKÁLY, 1981, 159–174.

²⁰ Az 1628. évi Buda–Szécsény területvitára lásd: MARTON, 2019b.

²¹ Lásd az 1642. évi szőnyi béke 2., 4. és 5. pontját.

²² MAJLÁTH, 1885, 74.

A levelekben megjelenik továbbá a tárgyalás hétköznapijainak vetülete, így számos művelődés- és életmódtörténeti adalékkal is szolgálnak. Képet kaphatunk például a békebiztosok egészségi állapotáról, annak az alkudozás menetét befolyásoló hatásáról, korabeli gyógymódokról, különféle családi eseményekről és más dolgokról is.

A források lelőhelyét az Esterházyak itthon és Szlovákiában őrzött családi archívumai jelentik. A közlemény öt, Esterházy Dániel Esterházy Miklóshoz írt irata található meg az MNL OL, Esterházy család hercegi ágának levéltárában, ezen belül is a nádor nevét viselő személyi fondban.²³ Az itt őrzött iratok döntően Esterházy Miklós nádori tisztségével vannak összefüggésben, itt találjuk Esterházy Dániel hozzá írt missziliseit az 1638 és 1645 közötti időszakból. Az MNL OL, Magyar Kamara Archivumában az Archivum familiae Esterházy elnevezésű fond 7. tétele²⁴ ugyancsak Esterházy Miklós iratait foglalja magában 1620–1645 között, amely iratanyag Esterházy Dánielnek a nádorhoz intézett egyetlen levelét tartalmazza az 1642. évi béketárgyalás idejéből. A közlésre kiválasztott dokumentumok között egyetlen, Esterházy Miklós által a testvéréhez címzett levél szerepel a tárgyalás időszakából, amely a Szlovák Nemzeti Levéltár pozsonyi levéltárában az Esterházy család cseszneki ágának archívumában,²⁵ a nádor török háborúkkal kapcsolatos iratai között bújik meg.²⁶

A közlés általános elvei

A magyar nyelvű szövegek közlésére, bár több szabályzat is készült, konszenzus máig nem alakult ki.²⁷ Így a magyar nyelvű forrás közreadása a Lymbus által előírtak, valamint az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport által meghatározott elvek szerint történt.²⁸ Ennek megfelelően a forrásszöveg részben modernizált, hangalakkövető átíratát adom közre. A szöveg központosítása (vesszők, pontok stb.) az értelemnek és a ma érvényes helyesírási szabályoknak megfelelően történt, akárcsak a szavak egybe- és különírása. Az átírás során a gördülékeny olvasat és értelmezés érdekében az eredeti dokumentumokban előforduló elválasztások nincsenek jelölve. Az egyértelmű rövidítések külön jelzés nélkül kerültek feloldásra. A kis- és nagybetűk használata során a következetességre törekedve és ma érvényes helyesírási szabályokhoz igazodva, nagy kezdőbetű csak a mondat elején és a tulajdonneveknél fordul elő. A személynevek, földrajzi helyek és a helynévből képzett melléknevek betűhív átírásban kerültek közlésre, modernizálás

²³ MNL OL, P 123. I/a.

²⁴ MNL OL, MKA E 174.

²⁵ SNA Ecs. 48. doboz.

²⁶ Ezúton is köszönöm Martí Tibornak, hogy pozsonyi levéltári kutatásának releváns anyagait az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport rendelkezésére bocsátotta.

²⁷ Erre összefoglalóan: BAK, 2000, 91–137. Az újabb magyar nyelvű forrásközlési elvekre lásd még: TUSOR, 2015, LI–LIV.

²⁸ A szabályzat összeállítói: Juhász Krisztina, Marton Gellért Ernő, Tóth Hajnalka.

a ragok esetében történt. A különleges karakterek minden esetben hangértéknek és a modern nyelvtani szabályoknak megfelelően lettek feloldva. A latin nyelvű szövegrészek, kifejezések esetében a humanista latin általános szabályait tekintetem mérvadónak, ugyanakkor a ragok esetében modernizálás figyelhető meg. A latin szövegrészeket, földrajzi helyeket és személyneveket az első előfordulásnál láttam el jegyzettel, a továbbiakban esetenként (például korábbiól eltérő írásmód) magyaráztam ismételten. Az irat sérülése miatt nem olvasható, illetve a szövegátíró által megfejthetetlen szövegrészek [...] jelöléssel vannak ellátva. Abban az esetben, amikor a szövegben egyértelmű, hogy a szóból véletlenül maradtak ki betűk, a szöveg értelmének és a ma érvényes helyesírási szabályoknak megfelelően pótlásra kerültek s [ ] között állnak. A jelentősebb betoldásokat szintén jelöltem.

Források

1.

Esterházy Dániel Esterházy Miklóshoz

(Komárom, 1641/1642.²⁹ január 14.

MNL OL, P 123, I/a fol. 171–174.

[171r] Nagyságodnak, uramnak ajánlom alázatos szolgálatomot!

Isten minden jókot adjon nagyságodnak! Tegnap³⁰ már estve felé olykor vettem az nagyságod böcsületes levelét az Duna parton, az mikor Szeönből³¹ az törököktől megtértünk volna.³² Istennek hála, nagyságos uram, hogy békével és tűrhető egészségben is érkezett nagyságod Semphére,³³ én is igen örölk rajta.

Az törökökkel penig, az mint íram följebb is, elsőbben tegnap mi szemben lénk, nagyságos uram. Azelőtt való nap költöztettük vala által azt az háromszáz fogadott katonát Szeönnek az szomszéd falujában, Maczára,³⁴ az kinek Forgác uram³⁵ adott 1 hó pénzt, hogy másnap, tegnap az költözés könnyebb lehessen, mivel szárazon mentünk

²⁹ A levél végén szereplő évszám (1641) téves, valószínűleg megszokásból, minthogy év eleje volt, került a misszilisre. Az irat tartalma alapján egyértelmű, hogy az az 1642. évben íródott.

³⁰ 1642. január 14.

³¹ Szőny (ma: Komárom városrésze, H).

³² Utalás a Habsburg- és az oszmán oldal tárgyalóbiztosainak első találkozására a szőnyi béketárgyalás során.

³³ Sempte (ma: Sántava, SK) vára a korszakban az Esterházy család tulajdonát képezte. VÁLYI, 1799, 252–253.

³⁴ Mócsa (ma: Mócsa, H).

³⁵ Ghymes Forgách Ádám (1612–1681) fiatal korában Esterházy Miklós nádor udvarában is nevelkedett, 1622-től Nógrád megye főispáni tisztét látta el haláláig. Tényleges szécsényi (fő)kapitányi működését 1630 után kezdte meg, s minden bizonnyal 1643 májusáig, a felső-magyarországi főkapitányi kinevezé-

mindnyájan oda és nem sajkákon, és megizentük vala az kapucsinak,³⁶ hogy ne magyarazzák valami másra. S izente vala, hogy nem, mivel az ő urok méltóságára ő is jött valami néppel Szeönben, de azokban már elbocsátott ő, azért, ha mi is 2–3 ezred magunkkal megyünk is, ők szeretettel látnak bennünket, csak menjünk. [171v] Geörről³⁷ is volt vagy 200 lovasunk, generális uram³⁸ is küldött volt vagy 60, és eggyel-mással volt 6–7 száz lovasunk és 3–4 száz gyalogunk. Kívül az falun hagyván derekasabban az lovast, s az gyalogokban is, ők mind benn s csendesen az faluban voltak. Azután pari passu³⁹ mentünk az közházban⁴⁰ be, mi egyik ajtón s ők az másikán, ellenünkben kezét fogván s köszöntvén egymást, vagy egy óráig beszélgettünk, s azt concludáltuk,⁴¹ hogy ma pari passu küldjük egymásnak akaratunkot és propositioinkot,⁴² és szerdán osztán ismét együtt legyünk, azt is akarjuk azért cselekednünk. Mondja vala az kapucsi, hogy az békességnak mivoltáról és annak állandóságáról nem volna semmi kérdés, mert az megvayon, de az mik az ellen lettenek, azokat kölli igazításban vennünk. Az ő állapotjában elég embernek⁴³ látszik lenni, s ha az körülötte való kurvafiak, ki budai egyik, az defterdár,⁴⁴ az másik eztergami olajbég,⁴⁵ egri ismét egy,⁴⁶ és kanisainak mondatik még egyik,⁴⁷ de az nem vala tegnap ott, esztét nem vesztek, humánusnak s tractabilisnek⁴⁸ [172r] mutatja magát, ki ezután válik meg.

Ők, nagyságos uram, se salvus conductust⁴⁹ nem kérték tőlünk, se plenipotentiát,⁵⁰ ahhoz képest mi sem. Úgy ítélek őkegyelmek, az én collégáim, hogy ne legyünk mi is deterioris conditionis⁵¹ vagy félénkebbek. Az vezértől⁵² hoztanak ők egy credentionalis⁵³ szabásót,⁵⁴ de az csak Questesztenbergh⁵⁵ uramnak szólott, úgy vayon, hogy

ség be is töltötte ezt a tisztséget. SZABÓ, 2010, 302–304; SZABÓ, 2014, 296. Dunáninnen kerületi és bányavidéki végvidéki főkapitányként 1644–1663 között tevékenykedett. PÁLFFY, 1997, 271.

³⁶ Kapudzsai basi: eredeti értelemben főajtónálló, de a 16. század második felében rendszeres diplomáciai szolgálatra rendelték őket. A kapudzsai basi ekkor Oszmán aga volt.

³⁷ Győr (ma: Győr, H).

³⁸ Forgách Ádám.

³⁹ Pari passu (lat.) – *‘egyenlő lépésként’*, értsd: *‘egyenlő módon, egyszerre’*.

⁴⁰ A Habsburg-oldal tárgyalóbiztosainak szállása Komáromban volt, míg a török fél biztosai Szőnyben voltak elszállásolva. Az említett közház Szőnyben, a tárgyalások helyszínén volt, egyelőre ennél közelebbi információ nem áll rendelkezésemre.

⁴¹ Concludo (lat.) – *‘végezt’*.

⁴² Propositio (lat.) – *‘javaslat’*.

⁴³ Értd: emberségesnek.

⁴⁴ Mehmed budai efendi, defterdár.

⁴⁵ Musztafa esztergomi alajbég.

⁴⁶ Musztafa egri lovaskapitány.

⁴⁷ Musztafa kanizsai aga.

⁴⁸ Tractabilis (lat.) – *‘tárgyalóképes’*.

⁴⁹ Salvus conductus (lat.) – *‘oltalomlevél, menlevél’*.

⁵⁰ Plenipotencia (lat.) – *‘teljhatalom, illetve felhatalmazás’*.

⁵¹ „Deterioris conditionis” (lat.) – *‘Alacsonyabbrendű/rosszabb feltételek mellett eljáró’*.

⁵² Musza budai pasa, aki harmadízben 1640 és 1644 között töltötte be ezt a tisztséget. GÉVAY, 1841, 31.

⁵³ Credentionalis/litterae credentiales (lat.) – *‘megbízólevél’*.

⁵⁴ Értd: szabásút.

⁵⁵ Gerhard von Questenberg.

salutál⁵⁶ minket is abban is. Ők mégis mind csak oda collimálnak⁵⁷ az praecedentiában,⁵⁸ de úgy akarván maga is, Questenberg uram, megizentük vala az dolgot Dasquir⁵⁹ által nékik, hogy úgy érthetik talán, de nálunk az comes⁶⁰ előbb s böcsösebb status, s itt is azt akarjuk s akarja maga is Questenberg uram is követni, az minthogy ügyis cselekedtünk tegnap minden actáinkban.⁶¹

Quesztempergh uramnak tegnap magam adám meg az nagyságod levelét az Duna parton. Úgy vélem, írni fog ismét nagyságodnak őkegyelme is, csak alég lén⁶² tegnap, panaszkodik vala az calculusra.⁶³ Nem akarna itt sokat késni, úgy beszél, csak villával penig ezeket az dolgokat eszve nem háríthatjuk, úgy látom s tudom én, noha [172v] mondják, hogy az törökök is nem akarnának késni.

Questempergh uram akaratjára is deákol és magyaról is adjuk az törököknek propositióinkot, az deákban ím part⁶⁴ kültém nagyságodnak, azt találtuk rajta, hogy igen brevibus,⁶⁵ de ugyan kifejezzük azért az dolgokat nékik. Meglátjuk, mire mehetünk, nagyságos uram, mi leszen az ő propositiójok is, és írok ismét nagyságodnak, parancsolni köll az postáknak is nagyságodnak. Cancellarius uram⁶⁶ őkegyelme írni fog nagyságodnak, mondá, Pertis⁶⁷ és Szuniogh uramék⁶⁸ penig ajánlják nagyságodnak alázatos szolgálátjokot, akarják is mindnyájan őkegyelmek, hogy Isten nagyságodot közelebb hozza hozzánk, hogy vehessük itt való dolgainkban az nagyságod segítségét is. Az gravaminákok⁶⁹ most compiláljuk⁷⁰ és vesszük rendben, de Szala,⁷¹ Vasvár, Geör,⁷² Beszprém⁷³ semmit sem küldött.⁷⁴ Az kiket nagyságod ide küldött, azok közt sem voltak azoknak gravaminájok, magok sem jövének sohonnan is. Ebeczki László uram⁷⁵ jöve tegnap, ki nek magának is dolga vagyon rab felesége és gyermeke miatt. Az mikor az derekára ke-

⁵⁶ Saluto (lat.) – ‘köszönt, üdvözl.’

⁵⁷ Értsd: következtetnek. EMSZT, VII, 1995, 50.

⁵⁸ Praecedentia (lat.) – ‘(rang)előbbség’.

⁵⁹ Michel d’Asquier (1598–1664), a keleti nyelvek udvari főtölmácsa (1625–1664). Életére és pályafutására lásd: HAMILTON, 2009, 237–241.

⁶⁰ A nádor, Esterházy Miklós.

⁶¹ Acta (lat.) – ‘tetteinkben, végzéseinkben’. Az oszmán megbízottak Gerhard von Questenberget tekintették elsőnek a nádor (comes) előtt, amelynek módosítását kérték a császári tárgyalóbiztosok.

⁶² Értsd: alig él, rosszul van.

⁶³ Calculus (lat.) – ‘bűgyhólyagkő’.

⁶⁴ Par (lat.) – ‘másolat’.

⁶⁵ „In brevibus” (lat.) – ‘röviden, tömören’.

⁶⁶ Lippay György.

⁶⁷ Ismeretlen személy.

⁶⁸ Szunyogh Gáspár.

⁶⁹ Gravamen (lat.) – ‘sérelem, panasz’.

⁷⁰ Compilo (lat.) – ‘összeállít’.

⁷¹ Értsd: Zala vármegye.

⁷² Értsd: Győr vármegye.

⁷³ Értsd: Veszprém vármegye.

⁷⁴ Az említett vármegyék kártételeinek rekonstruálásához segítséget nyújt Illik Péter adatgazdag munkája, amelyben behatóan foglalkozott Győr, Vas, Veszprém és Zala vármegyék török kártételeivel a 17. századra vonatkozóan. ILLIK, 2010, 93–158.

⁷⁵ Ebeczky László feleségét és lányát a török fél rabolta el 1641. augusztus 14. után. MAJLÁTH, 1885, 106.

lünk az dolognak, [173r] szükségesek lennének az követek, mert mi nem tudjuk az faluk állapotját jól, nem is mindenik jól declarálta,⁷⁶ az ki megküldötte is gravamináit,⁷⁷ mely esztendőben melyik falut hódétották bé az törökök, az ki igen kívántatnék, mert az, mint látja nagyságod propositióinkban, az Szeöny tracta⁷⁸ után valókat mi ugyan most kívánnánk restituálni,⁷⁹ ki azért nem hiszem, hogy meglégyen, de nekünk ugyan készen kölly lennünk. Jó leszen azért nagyságodnak írni nekik, és csak vagy az közvelalókban is jüjjenek valakik. Az mint nagyságod írja, bizonyos, hogy akadályos köztünk az Duna, de mégis így tetszett itt jobbnak, talám nem fog igen garázdálkodni, noha csak tegnap is zajoskodik vala.

Nagyságod mint disponál⁸⁰ az szegény öcsém uram temetése⁸¹ felől, kérem, data occasione⁸² adja értésemre. Isten Nagyságodot éltesse jó egészségben. Komáromban⁸³ 14. Januarii 1641.

Nagyságod szolgálja:

Esterházi Dániel manu propria

Post Scriptum: Az őfelsége⁸⁴ instructiója⁸⁵ mutat nekünk nagyságos uram, az nagyságod discursusára⁸⁶ is vagy opiniojára,⁸⁷ ki is kezünknel itten vagyon.

[Címzés:] Excellentissimo domino, domino Regni Hungariae Palatino, Aurei Velleris Equiti etc. domino colendissimo. Cito citissime.

⁷⁶ Declaro (lat.) – *'kinyilvánít, kifejez'*.

⁷⁷ A kártételi listák közül kiadásban ismert Borsod, Abaúj, Nyitra vármegyék kártételi listái. MAJLÁTH, 1885, 213–227, 260–262, 266–269.

⁷⁸ Az 1627. évi szőnyi békekötésre utal.

⁷⁹ Restituo (lat.) – *'visszaállít, visszaad'*.

⁸⁰ Dispono (lat.) – *'rendel, utasít, rendelkezik'*.

⁸¹ Esterházy Miklós legidősebb – első házasságából született – fia, István, aki 1641. július 4-én halt meg Bécsben, betegség következtében. Temetésére 1642. február 4-én került sor Nagyszombaton. B. RÉVAY, 1859, 357–362.

⁸² „Data occasione” (lat.) – *'alkalomadtán'*.

⁸³ Komárom (ma: Komárom, H).

⁸⁴ III. Ferdinánd.

⁸⁵ Instructio (lat.) – *'utasítás, instrukció'*.

⁸⁶ Discursus (lat.) – *'érvelés, ítélet'*.

⁸⁷ Opinio (lat.) – *'vélemény, állásfoglalás'*.

2.

Esterházy Dániel Esterházy Miklóshoz

(Komárom, 1642. január 18–19.)

MNL OL, P 123. I/a fol. 175–178.

[175r] Nagyságodnak szolgálók alázatosan!

Isten minden jókkal áldja meg nagyságodot! Nagyságos uram, elég béven⁸⁸ megírtam vala nagyságodnak itt valói [!] állapotunkot ezelőtt való levelemben, megérthette nagyságod, úgy vélem, s megkülfentem vala az törököknek beadott punctumokat⁸⁹ is. Tegnap⁹⁰ azért szemben lenék ismét vélek, alkalmasint is mulatván, és elől vévén az kapucsi pasa az mi punctuminkot, mondá, hogy az első, 2., 3. és negyedik is azoknak tovább való consideratióra⁹¹ valók, hanem az többiről renddel kezde szólni, s noha mi nem akaránk recedálni⁹² az elsőől, mivel maga is principale⁹³ is az úgy tezik⁹⁴ az faluk restitutiója, mindazáltal discouráltunk⁹⁵ mindvégig az többiről, de semmit sem concludáltunk, hanem halasztottunk az többire azokban is. Mi immár az előtt megtudtuk vala, hogy az vezérhez⁹⁶ küldötték az punctumokat, és onnan még nem volt akkor azokra resolútiójok,⁹⁷ s azért nem [175v] szólhatnak derekasán az dologhoz. Az hódolt faluk adaja⁹⁸ s ínsége dolgát sokat baronálák,⁹⁹ ígére magát az kapucsi, hogy igazétásban akarná venni, csak vegyük és adjuk írásban nekik. Azt cselekszük azért, kivévén azokat az falukot, az kiket ab anno 1627. post pacificationem Szeöniensem¹⁰⁰ ők behódétottanak, kiket mi de plano et simplici,¹⁰¹ ugyan most itt kívánnánk restituáltatni, kit nem obtineálunk,¹⁰² úgy vélem, más arra való commissióra¹⁰³ örömet bocsátják, elhittem azt, de akkor ennél is kevesebbet kezdünk obtineálni, hanem pálcával köllietik ellenek megoltalmaznunk, úgy akarván, ha abban is mi jobb módunk lehetne az mostaninál.

⁸⁸ Értsd: bőven.

⁸⁹ Punctum (lat.) – '(béke)pont'.

⁹⁰ 1642. január 17.

⁹¹ Consideratio (lat.) – 'megfontolás, meggondolás'.

⁹² Recedo (lat.) – 'eláll, eltér'.

⁹³ „Principale / punctum” (lat.) – 'fő tárgyalási pont'.

⁹⁴ Értsd: tetszik.

⁹⁵ Discurro (lat.) – 'értekeztünk, tárgyalunk'.

⁹⁶ Musza budai pasa.

⁹⁷ Resolutio (lat.) – 'döntés'.

⁹⁸ Értsd: adója.

⁹⁹ Értsd: egyenetlik. EMSZT I, 1975, 1027.

¹⁰⁰ „Ab anno 1627. post pacificationem Szeöniensem” (lat.) – „Az 1627. évi szőnyi béke óta.”

¹⁰¹ „De plano et simplici” (lat.) – „Egyenesen és egyszerűen.”

¹⁰² Obtineo (lat.) – 'megszerez'.

¹⁰³ Commissio (lat.) – 'bizottság'.

Ezekkel, nagyságos uram, csak szép szókkal keveset végezünk, tudja jól nagyságod, az fenegetésben mi módunk lehet, azt is jobban tudja nagyságod nálamnál.

Az ő, nekünk beadott írásokat megfordéttattuk,¹⁰⁴ ki mind csak az végházak körül való panaszok és rabok dolga, s azoknak sarcok. Sokat írnak, úgy vagyon, de annak se ideje, se [176] napja, rakva tökéletlenséggel, hihető diluálnunk¹⁰⁵ köllene azokban, de ember oly köllene megént, az ki informatus¹⁰⁶ és tudós volna azokban, de itt senki, se végbeli, se vármegyebeli olyan az egy Nógrád vármegyei követnél¹⁰⁷ egyéb, s az itt valói viceispánnál.¹⁰⁸ Eszveszedtük mi is dolgainkot, noha azok is héjával vannak,¹⁰⁹ Hont vármegyéből, ki csak ím ihon vagyon, és az hol sok az újonnan behódoltatott falu, nincs az inquisitio,¹¹⁰ az ki vagyon, régi, és nem arra való ugyan csak így is azért igen meghaladják az mi gravamináink az övékét.

Most ebben vagyon itt dolgunk, nagyságos uram, kit nagyságodnak is meg köllye írnom. Isten nagyságodot éltesse jó egészségben. Komáromban 18. Januarii 1642.

Nagyságod

szolgája:

Esterhazi Dániel manu propria

[177r] Post Scriptum: Tegnap megírtam vala, nagyságos uram, leveletem, de azonban itt ére maradni, és érkezék estve felé ugyan tegnap az nagyságod levele. Dolga azért nagyságodnak, s molestiái¹¹¹ az emberektől, elhittem, béven vannak, mivel egy kevésse távozott vala nagyságod attól az földtől.

Az szegény öcsém uram temetése¹¹² is, az ki ím csak ihon vagyon már, elég gondot ad nagyságodnak.

Az mi penig az mi dolgunkot nézi az törökökkel, elhiheti nagyságod, hogy sokszor vettük kérdésben mind az salvus conductust, s mind az plenipotentiát. Akartuk is mi, de Questenberg uram ellenzette, s elhivénk mi is osztán vagy inkább csak abban hagyánk. Azelőtt nagyságodnak megírt ratióból¹¹³ azonban, hogy tegyünk szorgalmatos dispositiókat,¹¹⁴ az mint tettünk is, az falukon mindenütt magánosan meghattuk az hír

¹⁰⁴ Értsd: lefordítottattuk.

¹⁰⁵ Diluo (lat.) – 'cáfol'.

¹⁰⁶ Informatus (lat.) – 'tájékozott'.

¹⁰⁷ Valószínűleg id. Ráday András (1582 k.–1655), Nógrád vármegye alispánja (1641–1649). Lippay György 1641 szeptemberében kelt véleményében Nógrád vármegyéből Ráday Andrást ajánlotta követnek. MAJLÁTH, 1885. 57; SZABÓ, 2010, 384.

¹⁰⁸ Komárom vármegye főispánja 1641. december 2. és 1645 között Pálffy János volt. FALLENBÜCHL, 2002, 226. Az alispán személye 1635 és 1643 közötti időszakban nem ismert. BOROVSKY, 1907, 500.

¹⁰⁹ Értsd: hiányosak.

¹¹⁰ Inquisitio (lat.) – 'vizsgálat'.

¹¹¹ Molestia (lat.) – 'kellemetlenség'.

¹¹² Esterházy István temetése 1642. február 4-én volt.

¹¹³ Ratio (lat.) – 'érv, megfontolás'.

¹¹⁴ Dispositio (lat.) – 'rendelkezés'.

behozást, vannak mind Fejérvár,¹¹⁵ Buda és Eztergám¹¹⁶ felé vigyázások Tathában,¹¹⁷ és egybeült is. Kémjeinkhez is bíznak az itt valói tisztartók, csak nem continue¹¹⁸ Szeönben tartjuk, ki ugyan conscribálta¹¹⁹ minden háznál vagy gazdánál az szállókat, az mikor változnak is. Circiter¹²⁰ 500-an ordinarie¹²¹ vannak, lovas s gyalog, de az mikor szemben vagyunk velek, mi is vagyunk akármikor is egy annyian. Harmadfél-száz gyalog vagy on continue velünk és az lovasok is, azok kívöl az kastélyban is nagy vigyázás vagy on olyankor az Dunán túl. Az itt valói sajkás gyalog is mind onnan felöl vagy on olyankor az kastélynál, mert szárazon jártunk eddig oda, ha penig sajkákon megyünk, continue lehet velünk [177v] négy-ötszáz gyalog is jó. Úgy is rendöltük mi ott az dolgot, hogy magánossan vettük el az falunak majd harmadrészét az 2 malommal együtt, isztrázsánk¹²² mindenkor, és az magunk szállásán vagyunk. Elsőbben 9-tíz óra tájban megyünk által, addig hírének is kölli, nagyságos uram, lenni, az hol hadat akarnának hozni, de az török solertiája¹²³ s malitiája¹²⁴ az nagyságod discursusa szerént, ugyan bizony megzavarhatna mégis bennünköt. Megnyugodtam azon én is, és egyébaránt is, ha egy falat suspicio¹²⁵ nem volna is, magános requisitumok¹²⁶ volnának azok, kik miatt notáltatjuk¹²⁷ mi is magunkot, holott, az mint nagyságod írja, még az körösztenyek közt is tiszta regula¹²⁸ az, sőt ugyan törvény.

Azonban, nagyságos uram, az nagyságod admonitiójával,¹²⁹ kit meg is szolgálunk nagyságodnak, az én akaratomból, erimus cautiores¹³⁰ ennél is inkább az jó Isten oltalmából és gondviseléséből. Az plenipotentiaról is keölli valamit valami rendesen értenünk, azon lészek én, noha arról az discursus Questenberg uramnál, hogy hiszem mindjárt subsequálatni¹³¹ keölli az derék követségeknék és az confirmatióknak.¹³²

Az mely gyanóságról ír nagyságod in confirmatione Turcica,¹³³ mi az aránt itt sokat discouráltunk. Azt tartja Dasquir, s azt akarja velünk is elhítenni, hogy semmi akadék

¹¹⁵ Fejérvár (ma: Székesfehérvár, H).

¹¹⁶ Esztergom (ma: Esztergom, H).

¹¹⁷ Tata (ma: Tata, H).

¹¹⁸ Continue (lat.) – ‘folyamatosan’.

¹¹⁹ Conscribo (lat.) – ‘összetír, feljegyez’.

¹²⁰ Circiter (lat.) – ‘körülbelül’.

¹²¹ Ordinarie (lat.) – ‘szabályosan, rendszeren’.

¹²² Értsd: strázsálunk, őrködünk. PÁSZTOR, 1970, 668.

¹²³ Sollertia (lat.) – ‘furfang, ravaszság’.

¹²⁴ Malitia (lat.) – ‘csalárdság, gonoszság, fondorlat’.

¹²⁵ Suspitio (lat.) – ‘gyanú’.

¹²⁶ Értsd: kérés, kíváncsi.

¹²⁷ Értsd: hűtlenségi perbe vonjuk. EMSZT, IX, 1997, 688–689.

¹²⁸ Regula (lat.) – ‘szabály’.

¹²⁹ Admonitio (lat.) – ‘intés, figyelmeztetés’.

¹³⁰ „Erimus cautiores” (lat.) – „Óvatosabbak leszünk.”

¹³¹ Subsequor (lat.) – ‘követ’.

¹³² Confirmatio (lat.) – ‘megerősítés’.

¹³³ „In confirmatione Turcica” (lat.) – „A török általi megerősítésében.”

nincsen abban articulatum,¹³⁴ az mint az szeöni végezés¹³⁵ lett, nincsenek inserálva¹³⁶ az athnáméban¹³⁷ az articulások,^{138, 139} hanem in genere¹⁴⁰ az békesség, kinek megtartására [178r] erős hittel obligálja¹⁴¹ magát az török császár. Azt is mondja, hogy az hol az vagyion deákol nálunk írva, placeret quidem dominis commissariis, ut haec sancta pax viginti quinque annorum spacio in parte utriusque potentissimorum imperatorum duraret etc.¹⁴² az törökben placuit¹⁴³ vagyion azért úgyis confirmáltatott, az mint az Balogh István¹⁴⁴ uramtól küldetett levélben ugyan specificálva¹⁴⁵ is vagyion az az 25 esztendő. Az estve jöve Ali csausz¹⁴⁶ ide által hozzánk. Még nem tudom, mit akarjon.

Én, nagyságos uram, nem vagyok jól, fönn vagyok, úgy vagyion, de már ugyan majd két héttől fogva fáj az fejem hátolja continue, nem tudom, catarrhus-e,¹⁴⁷ flatus-e¹⁴⁸ vagy micsoda, mert nyakam, vállam s hátam is mind fáj, orvossággal s köpölyözéssel akarok élnem.

Questempergh uram nem igyekezzék talán még el innen, az lába miatt doctort akar, hiszem, Posonból¹⁴⁹ ide hozatni magának.

Isten éltesse még is nagyságodat! Comáronii¹⁵⁰ 19. Januarii 1642.

Nagyságod alázatos szolgálja:

Esterházi Dániel manu propria

[Címzés:] Excellentissimo domino, domino Regni Hungariae Palatino, Aurei Velleris Equiti etc. domino colendissimo. Cito citissime.

¹³⁴ Articulatim (lat.) – ‘darabonként, cikkelyenként taglalva’.

¹³⁵ Az 1627. évi szőnyi békekötésre utal.

¹³⁶ Insero (lat.) – ‘belefoglal’.

¹³⁷ Ahdnáme (tör.) – ‘szervődéslevél’.

¹³⁸ Articulus (lat.) – ‘(törvény)cikk’.

¹³⁹ Oldalról betoldva: ‘úgy vagyion’.

¹⁴⁰ „In genere” (lat.) – ‘általánosságban’.

¹⁴¹ Obligo (lat.) – ‘kötelez’.

¹⁴² „Placeret quidem dominis commissariis, ut haec sancta pax viginti quinque annorum spacio in parte utriusque potentissimorum imperatorum duraret etc.” (lat.) – ‘Úgy tetszene a biztos uraknak, hogy ezt a szent békét huszonöt éven át mindkét hatalmas császár részéről tartana.’

¹⁴³ Placeo (lat.) – ‘jónak lát, tetszik’.

¹⁴⁴ A Habsburg-oldalról kinevezett internuncius. Életére és szerepére az 1627. évi béke kapcsán: TEPLY, 1976, 17.; BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2017, 176.

¹⁴⁵ Specífico (lat.) – ‘részletez’.

¹⁴⁶ Ali csausz magyar születésű renegát, budai tolmács. Tévékenysége összefoglalón: SZABADOS, 2018, 147–148.

¹⁴⁷ Catarrhus (gör.) – ‘hurut’.

¹⁴⁸ Flatus (lat.) – ‘szélütés, agyvérzés’.

¹⁴⁹ Pozsony (ma: Bratislava, SK).

¹⁵⁰ Komárom (ma: Komárom, H).

3.

Esterházy Dániel levele Esterházy Miklóshoz

(Komárom, 1642. január 29.)

MNL OL, E 174 3. doboz 7. tétel. fol. 427–430.

[427r] Szolgálok nagyságodnak!

Isten minden jókot adjon nagyságodnak! 26 praesentis írt nagyságod levelét¹⁵¹ tegnap¹⁵² dél tájban vettem el nagyságos uram, és megérttettem, communicálván cancellarius uramékkal¹⁵³ is ökegyelmekkel és megolvassván ökegyelmek is azt.

Azonban csakhamar megérkezett Budáról is követünk, mégis csak magának adván választot az vezér¹⁵⁴ levelünkre Questenberg uramnak, noha collegialiter¹⁵⁵ írtunk vala neki, az mint ex paribus¹⁵⁶ látta is nagyságod, az utolján salutál¹⁵⁷ abban minket is. Az mint estve olaszol megfordítva kiküldötte vala hozzánk, annak azért continentiaja¹⁵⁸ csak az, nagyságos uram, hogy mi is foglaltunk falukot, hasznokot is vettük s veszszük is, és úgy ők is. Az ő császárok¹⁵⁹ registrumában s könyvében be is vannak írva azok az faluk, nincs azért abban mód, hogy azok visszaadassanak, nem is kértük az kapucsit azért, s nem is bocsátatott azért, hanem ha mi bántása volna az békesség ellen szegénységnek, azért nézzük mi is az békességet és erőtsük azt meg, az mint magyarázta vala cancellarius uram, ez az summája. Így azért, nagyságos uram, vagyon bizony dolgunk, [427v] s nem kevésbé törődünk.

Akaratunk az, hogy ezennel bemenjünk az várban Questenberg uramhoz, mivel beteges lábaira. Tegnap érkezett doktor Gaiger¹⁶⁰ és 2 újkörörsztény¹⁶¹ barbély is hozzá, cautériumot¹⁶² akar csináltatni magán. Elöttünk viseljük az nagyságod levelét is és discursusát vagy opinióját abban, s meglátjuk, mit concludálunk és cselekedünk, kit is az után nagyságodnak megírok ismég, tovább miben maradunk.

¹⁵¹ Az 1642. január 26-án keltezett levélről egyelőre annyi bizonyos, hogy azt Semptéről írta Esterházy Miklós.

¹⁵² 1642. január 28.

¹⁵³ Lippay György kancellárral és feltehetőleg a többi császári tárgyalóbiztossal.

¹⁵⁴ Musza budai pasa.

¹⁵⁵ Collegialiter (lat.) – *‘együtt, együttesen, közösen’*.

¹⁵⁶ „Ex paribus” (lat.) – *‘Másolatból’*.

¹⁵⁷ Saluto (lat.) – *‘üdvözlő, köszönt’*.

¹⁵⁸ Contineo (lat.) – *‘tartalmaz’*.

¹⁵⁹ I. Ibrahim.

¹⁶⁰ Azonos lehet azzal a Gaiger Pál háziiorvossal, akire Pálffy Pál végrendeletében 300 forintot hagyott. JEDLICSKA, 1910, 48.

¹⁶¹ Az anabaptisták elnevezése.

¹⁶² A cauter égető vagy sütővasat jelent, amint a gyógyászatban égetésre használtak. Questenberg esetében minden bizonnyal a lábán keletkezett sebet akarták kiégetni. KARDOS, 2014, 117. sz. lábjegyzet.

Vagyon jó emberünk köztök az töröknek, az ki eddig igazakat írt.¹⁶³ Várunk most is attól, mivel az ő emberek is megérkezett Budáról, az írta vala, hogy vagyon olyan akaratjok, mintha Budára haza akarnának menni s onnan tractálni¹⁶⁴ velünk.

Pusillanimitas,¹⁶⁵ úgy tetszik, nagyságos uram, nincs az aránt bennünk, hogy könnyen megijedjünk fenyegetésitől az töröknek, azonban mi semmi rupturára¹⁶⁶ okot nem adnánk örömet.

Érsek uram¹⁶⁷ önagysága mutat az maga levelében levelünkre, az vezérre és őfelségére,¹⁶⁸ nem adja addig semmi opinióját, mintha többet vártanak volna innen önagyságától.¹⁶⁹ Nagyságod is egy az szerént, az kit közenségesen ír.¹⁷⁰ Nagyságod többet ír nekem, immár nem tudom, mint alkalmazhatjuk az dolgokat, úgy hiszem, ma hozzájuk küldünk.

Esterházy Farkas öcsém uram¹⁷¹ terminált pro 16. Februarii az lakodalomnak,¹⁷² azonban mit írjon az nuncius¹⁷³ [428r] abban az dologban cancellarius úrnak, őkegyelmének, ím includáltam¹⁷⁴ nagyságodnak in specie¹⁷⁵ levelét, bizontalan, mikor érkezhetik az dispensatio¹⁷⁶ az dioecesisitől,¹⁷⁷ volt kérdés, mondja őkegyelme, hogy azt megírta¹⁷⁸ őkegyelme, hogy in Strigoniensi dioecesi¹⁷⁹ vagyon s lakik Amadé uram¹⁸⁰ magának nincsen az nunciusnak módja az dologban. Az mint látja nagyságod leveléből, mondja

¹⁶³ A kém személye egyelőre nem ismert.

¹⁶⁴ Tracto (lat.) – ‘megbeszél, tárgyal’.

¹⁶⁵ Pusillanimitas (lat.) – ‘félénkség, gyávaság’.

¹⁶⁶ Ruptura (lat.) – ‘(béke)szegés, szakadás’.

¹⁶⁷ Lippay György.

¹⁶⁸ III. Ferdinánd.

¹⁶⁹ Oldalról betolva: „Nagyságod is egy az szerént, az kit közenséggel ír”.

¹⁷⁰ A mondat a margóról utólag beszúrva.

¹⁷¹ Esterházy Farkas (1615–1670) Esterházy Miklós és Esterházy Dániel 1626-ban elhunyt Gábor nevű bátyjának egyik gyermeke volt. B. RÉVAY, 1859, 358. Életére összefoglalóan lásd: BERÉNYI, 1993, 25–28. Halálára és temetésére részletesen: VISKOLCZ, 2009, 253–254.

¹⁷² Amadé János és Esterházy Judit házasságkötésére utal. Esterházy Judit Esterházy Gábor második házasságából született és az említett Esterházy Farkas féltestvére volt. BERÉNYI, 1993, 27.

¹⁷³ A bécsi pápai nuncius 1639 és 1644 között Gaspare Mattei volt. MOLNÁR, 2014, 131.

¹⁷⁴ Includo (lat.) – ‘mellékel’.

¹⁷⁵ „In specie” (lat.) – ‘eredetiben’.

¹⁷⁶ Az Amadé és az Esterházy család negyedfokú rokoni viszonyban álltak, a házassági akadály rendezése felmentéshez (dispensatio) volt kötve. Részletesebben: JUHÁSZ, 2019b. Esterházy Farkas féltestvére, Judit leánynegyedét a házasságkötést követően, 1643. február 20-án adta ki. BERÉNYI, 1993, 27.

¹⁷⁷ Dioecesis (lat.) – ‘egyházmegye’.

¹⁷⁸ Utána áthúzva: „wólta”.

¹⁷⁹ „In strigoniensi dioecese” (lat.) – „Az esztergomi egyházmegyében”.

¹⁸⁰ Az Amadé család a Gutkeled nemzetségből származott. Amadé János kiterjedt családi birtokokkal rendelkezett a Csallóközben. Édesapja, Amadé Lénárd a Habsburg császár hú embere volt, ő kapta meg a bárói címet, édesanyja Korponai Geczelt Orsolya, aki szintén nagy vagyonnal érkezett a házasságba. NAGY I, 1857, 27; GÁLOS, 1937, 8–9.

Szelepcshéni uram,¹⁸¹ hogy Eztergami érsek uramnak,¹⁸² őnagyságának vagyón, de csak pro pauperioribus.¹⁸³ Hogy azért ebben mi fogyatkozás ne essék, tetszik, hogy jól bele kölli tekinteni, nagyságos uram, közölvén nagyságos érsek urammal is az dolgot és mindjárt is föl kölliene ismég az nunciushoz küldeni, ha mi okon nem érkeznénk pro 16 Februarii,¹⁸⁴ ne lenne akadályos, haladna inkább más üdőre.

Ím, kültem egy öreg gémet, 3 őzet, egy erdeit¹⁸⁵ és 1 öreg vizát is, és az kívöl is szép, eleven halat 2 lajtjal. Gazul¹⁸⁶ küldötennek érettek csak ökrökön. Eskeszem is¹⁸⁷ maga/m/, én nem úgy írtam vala Thuranszki uramnak,¹⁸⁸ úgy rendöltem, hogy lovakon viszik innen és tovább is oda. Meg is hattam, hogy pénteken reggel ott legyenek az hallal, ha szót fogadnak, és mi akadék nem találkozik benne az szeli-i¹⁸⁹ bírót mondják vétkesnek, hogy ily [428v] későn és csak ökrös szekerek is jöttek, animadversióban¹⁹⁰ veheti Thuranszki uram, ha úgy vagyón az dolog.

Mi Comáromban megtartjuk, nagyságos uram in hac nostra commissione¹⁹¹ az praecedentiát,¹⁹² úgyis mutatja Questenberg uram is, azonban Budán az vezér csak magának Questenberg uramnak adja azt, s minket úgy tart, csak mint egy additamenta¹⁹³ és az kapucsi mellett valókot, de ám ez tartaná dolgát, az kin cancellarius uram sem igen törődne, úgy vélem, csak pergálhatnánk¹⁹⁴ in fundamentalibus.¹⁹⁵ Nem lenne gonosz, nagyságos uram, s úgy véljük talán mi is itt, ha nagyságod is megszólétának,¹⁹⁶ az mint írja is nagyságod maga is az levelét, tartaná az békességnek mivoltához magokat, s értenénk mi is itt annak continentiaját, noha én nem hiszem, hogy semmit is¹⁹⁷ vissza

¹⁸¹ Szelepcsényi György (1604/1605?–1685) az esztergomi érseki tisztséget 1666 és 1685 között töltötte be. Életére összefoglalóan: TUSOR, 2003, 303–310.

¹⁸² Lósy Imre (1576–1642) az esztergomi érseki tisztséget 1637 és 1642 között töltötte be. Életére összefoglalóan: TUSOR, 2003, 291–296.

¹⁸³ Értsd: Lósy Imre esztergomi érseknek van ugyan dispensációs joga, amely azonban csak szegényebb, közrendű személyekre volt érvényes.

¹⁸⁴ „Pro 16 Februarii” – „Február 16-ra”.

¹⁸⁵ Egyelőre nem ismert, hogy pontosan melyik erdei állatra vonatkozik.

¹⁸⁶ Értsd: gazul.

¹⁸⁷ Az utóbbi két szó a sor fölé beírva.

¹⁸⁸ Thuránszky Ferenc Esterházy Miklós semptei uradalmának provisor 1641-től. TÓTH-LIPCSEI FABRICIUS, 1931, 18. A Thuránszkyknak adott instrukciót lásd: DUCHOŇOVÁ, 2017, 330–332. A nádor 1643-ban indított vizsgálatot Thuránszky ellen. Az eljárás hátterében részben Esterházy Farkas panaszai álltak, ám az eljárás vége egyelőre nem ismert. DUCHOŇOVÁ, 2017, 159–160.

¹⁸⁹ Alsó/Felsőszeli (ma: Dolné Saliby/Horné Saliby, SK). Esterházy Dániel a halat a Semptén tartózkodó Esterházy Miklóshoz küldte, még hozzá az útba eső Szeli irányába. Vélhetően Esterházy Miklós emelt panaszt azért, mert a halak a késedelem miatt útközben elpusztultak.

¹⁹⁰ Animadversio (lat.) – ‘büntetés’.

¹⁹¹ „In hac nostra commissione” (lat.) – „Ebben a commissionkban”.

¹⁹² Praecedentia (lat.) – ‘elsőbbség’ itt: rangelsőbbség.

¹⁹³ Additamentum (lat.) – ‘függelék’ azaz valódi szerep nélkül kiegészítő elem.

¹⁹⁴ Pergo (lat.) – ‘folytat, előrehalad’.

¹⁹⁵ „In fundamentalibus” (lat.) – „Az alapkérdésekben”.

¹⁹⁶ Értsd: jó lenne, ha a törökök által írt levél címzésében Gerhard von Questenberg mellett a magyar rendeket képviselő Esterházy Miklós nádort is megszólítanák.

¹⁹⁷ Értsd: bármit is.

adjanak az elvett falukban. Ha tartanának valamit tőlünk, az mi dolgainkot nem érték, hogy azok rosszak, s magoknak is derekas szükségek volna az békességre, akkor más opinióban volnék, de csak olyan érkezhetnék is most, az kit nagyságod is remél lehelében az őfelsége hadai felől, és ide is ír Chiaki uram,¹⁹⁸ de mi ezekben, nagyságos uram, itt Tamások vagyunk,¹⁹⁹ adja az jó Isten azonban valaha már.

Az vadat, halat, Gútha²⁰⁰ felé küldöttem.²⁰¹ Isten nagyságodot éltesse jó egészségben! Komáromban 29. Januarii 1642.

Nagyságod szolgálja:

Esterházi Daniel manu propria

[Címzés:] Excellentissimo domino, domino Regni Hungariae Palatino, Aurei Velleris Equiti etc. domino colendissimo. Cito citissime. Tyrnaviam

4.

Esterházy Dániel Esterházy Miklóshoz

(Komárom, 1642. február 19.)

MNL OL, P 123, I/a fol. 179–180.

[179r] Ajánlom nagyságodnak alázatosan szolgálatomat!

Isten minden jókot adjon nagyságodnak! Mi, nagyságos uram, tegnap²⁰² szemben lénk ismég az törökökkel, igen emberséggel viselék magokat, és az mikor ugyan mégis csak az faluk restitutióját²⁰³ ágáltuk volna rationibus ex capitulationibus²⁰⁴ mi és ők minden feleletből kifogytanak volna, mondá az kapucsi,²⁰⁵ hogy az mint ezelőtt is megmondotta, nincs neki annyi feje,²⁰⁶ sőt ha, mond, az ég az földdel mind eszve romlana is, sem cselekedhetné ő azt, hogy azokat nekünk visszaadná. Kért, hogy procedálnánk²⁰⁷ tovább, ha úgy akarnánk, s ha nem, jelentenénk azt is meg, ne tartóztatnánk ötet is ennyi unalmas várakozása után.

¹⁹⁸ Talán Csáky István.

¹⁹⁹ Tamás apostolra utal, aki kételkedett, értsd: kételkedünk.

²⁰⁰ Gúta (ma: Kolárovo, SK).

²⁰¹ Értsd: Esterházy Dániel a vadat és a halat ez alkalommal másik útvonalon, a Vág folyó mentén küldi meg Esterházy Miklós számára.

²⁰² 1642. február 18.

²⁰³ Restitutio (lat.) – *helyreállítás visszaadás*.

²⁰⁴ „Rationibus ex capitulationibus” (lat.) – „*A végzésekből merített érvekkel*”.

²⁰⁵ Oszmán aga kapudzi basi.

²⁰⁶ Értsd: akármennyi feje is lenne, mind levágnák, ha ilyet cselekedne.

²⁰⁷ Procedo (lat.) – *halad*.

Mivel őfelsége²⁰⁸ is parancsolja resolútiójában s ugyanúgy kívántatott is, hogy tovább is urgeáljuk²⁰⁹ az dolgot, várakozván Dasquírra²¹⁰ is, ki mégsem jött meg ide, híre sincsen, nem akaránk az tegnapi consessussal²¹¹ továbbmenni benne, akarjuk producálni²¹² az diplomákat nekik, az kiket magok kívántanak tőlünk elsőbben és mi is offeráltuk²¹³ arra magunkot, holnap vagy holnapután, azt mondván, mivel nálunk nem volnának ottan. Azokat pedig, az mint írtam nagyságának, Dasquírnak kölliene alá [179v] hozni, mert csak az szeöny²¹⁴ volt, hiszem, itt vélek. Oly gondviseléssel és készölettel jötenek ezek az jámborok ide, de utoljára, az mikor az égről szólana az kapucsi, azt is hozzáadá, hogy vagy mutatjuk vagy nem nekik az diplomákat, de ő ugyan nem cselekszi az restitutiót. Így azért nem nagy kárt vallunk benne, úgy vesszük eszünkben, ha nem producálhatjuk is őket.

Azonban akaratum az, hogy holnap ismét hozzájok menjünk, nagyságos uram, ha Quesztenberg uramnak rossz egészsége engedje azt, nem-e, nem tudom, gonoszol monda magát tegnap, az lábára sok pusztulákat²¹⁵ monda rajta hogy fakadtak az más éjjel, pro consilio commendálom²¹⁶ vala Barbéli Istvánt²¹⁷ neki én, akarná is, noha dícséré az maga újkörösztyénét is in sua arte,²¹⁸ és monda, hogy ha őnagysága palatinus uram²¹⁹ Uivarban²²⁰ jönne kérésünkre, mi is oda menvén beszélhetnénk az Barbéliál is, ha ott lenne ő is.

Várunk vala nagyságodtól is, ha vagyon-e nagyságodnak kedve az Uivarban való menetelhez, mert az faluk dolgai kívöl is lésznek még nekünk alkalmas kérdésink, ha csak gazol²²¹ s szókból nem akarunk azokon által menni, de, nagyságos uram, kérni nem kölli ebben, úgy látom, megúnakozott²²² mind az 2 fél. Semmi bizonyosat nem érthetünk, valahány naptól fogva az confidens²²³ sincsen²²⁴ Szeönben,²²⁵ 50–60 major égett Eztergamban²²⁶ meg, oda vagyon, lett neki is hiszem valami kára ottan, [180r] de érette

²⁰⁸ III. Ferdinánd.

²⁰⁹ Urgeo (lat.) – ‘sürget’.

²¹⁰ Michael D’Aquier.

²¹¹ Consensus (lat.) – ‘ülés, ülésnap’.

²¹² Produco (lat.) – ‘előhoz, elővisz, bemutat’.

²¹³ Offero (lat.) – ‘ajánl’.

²¹⁴ Értsd: az 1627. évi szőnyi békeszerződés.

²¹⁵ Értsd: gennyes hólyag.

²¹⁶ „Pro consilio commendálom” (lat.) – „Tanácskozássra/megfontolásra ajánlom”.

²¹⁷ Barbély István valószínűleg orvos volt.

²¹⁸ „In sua arte” (lat.) – „Mesterségében”.

²¹⁹ Esterházy Miklós.

²²⁰ Érsekújvár (ma: Nové Zámky, SK).

²²¹ Értsd: gazul, csúnyán.

²²² Értsd: unatkozott.

²²³ Lippay György.

²²⁴ Utána áthúzza: „Szeönien”.

²²⁵ Szőny.

²²⁶ Esztergom.

külték volt. Ebben vagyon azért, nagyságos uram, most dolgunk itten. Isten nagyságodot éltesse jó egészségben. Comáronii²²⁷ 19. Februarii 1642.

Post Scriptum: Sok bajunk vagyon, nagyságos uram, ezekkel az katonákkal. Tegnap eljűvén az törököktől,²²⁸ tumultuarie²²⁹ búcsóztanak az révben tőlünk, fizetéseket kérik, Forgách uramhoz²³⁰ igazétottak bennünköt, onnan följlül írtunk őkegyelmének, ha nem lészen az, gyalázatunkra lésznek, feles panasz is rejájok.

Úgy vagyon az geöri²³¹ gyalog is itt, az ki mellettünk vagyon, eléggé sollicitáltatjuk,²³² hogy adjanak valamit nekik. Harmadnapja mondja vala Questenberg uram, hogy agitur hic res de Hungaria, et propterea etiam bonum esset suae excellentiae venire in Novam Arcem.²³³

Nagyságod szolgálja:

Esterházi Daniel manu propria

[Címzés:] Excellentissimo domino, domino Regni Hungariae Palatino, Aurei Velleris Equiti etc. domino colendissimo.

[Külzetten:] commendantur domino Zadori.²³⁴

---

²²⁷ Komárom.

²²⁸ A tárgyalások Szőnyben zajlottak.

²²⁹ Tumultuarie (lat.) – ‘zajongva, kaotikus módon’.

²³⁰ Forgách Ádám.

²³¹ Győri.

²³² Sollicito (lat.) – ‘sürges’.

²³³ „Agitur hic res de Hungaria, et propterea etiam bonum esset suae excellentiae venire in Novam Arcem” (lat.) – „Magyarországról van szó a tárgyaláson, ezért jó dolog lenne, ha ökiválósága Érsekújvárra jönne”.

²³⁴ A mondatból nem derül ki egyértelműen, hogy kire utal. Tudomásunk van Zádori Jánosról, aki 1627-ben állt Esterházy Miklós szolgálatába mint asztalnok, s e pozíciót viselte még 1628–1629-ben is. Ismert róla továbbá az is, hogy Esterházy Miklós egy alkalommal a budai pasához küldte. DUCHOŇOVÁ, 2017, 179–180, 192. Valószínűbb, hogy az 1570 körül született Zádori Andrásról van szó, aki hét évig volt a damasdi vár kapitánya, majd 1631 és 1641 között a verebélyi vár főkapitánya. 1641-ben Drégely várának kapitányi tisztségére jelentkezett. JEDLICSKA, 1910. 303.

5.

Esterházy Miklós Esterházy Dánielhez

(Sempte, 1642. február 20.)

SNA Ecsl 48. doboz fol. 1–2.

[1r] Magnifice Domine frater observandissime!

Elvöttem az kegyelmed levelét, értem hogy szemben volt kegyelmetek az törökökkel.²³⁵ Nem tudom tehát mi kurva anyjáért jött az a török, ha azoknak az dolgoknak igazolásáért nem jött, de ha megvaygon az a diploma, és az mint kegyelmetek véli, még tizenegy esztendő vagy hátra az békességben, tovább én nem szólnék hozzá, de bizony categorice²³⁶ megmondanám neki, hogy bizony visszavésem azt, avagy mind elpusztítom.

Az mi az én Uivarban való menetelemet illeti, nem tudom, mint érkezhessen reá, mert igen debilis²³⁷ vagyok s más az, hogy gyümölcsét sem látom,²³⁸ miért kellettnek odamennem. Mind írtam s mind izentem Lippai uramtúl cancellarius uramnak és kegyelmeteknek ezekről az dolgokról. Az mi Questemberg uram dolgát²³⁹ illeti, bánom az őkegyelme nyavalyáját s ím Barbeli Istvant²⁴⁰ küldöttem oda, az ki többet ért két és három újkeresztyénél is ahhoz, csak hogy igen elhatalmazott²⁴¹ már az őkegyelmén. Valami húsz aranyat is küldöttem Vesselieni uramtól²⁴² kegyelmedhez, kérem kegyelmedet vegyen valami halat rajta én számomra, de tokot vagy sőreget és vizát²⁴³ kellene venni, s akarnám, ha elevenen hozhatnák ide, ha szintén az vízen kellene is fel vontatni,²⁴⁴ három s négy forinttal nem gondolnék, én itt az Holt Vágban²⁴⁵ bocsátanám, mivel már lassan lassan az bőjthöz kellene készölnönk. Isten tartsa egészségben kegyelmedet! Sempten 20. Februarii 1642.

Magnificae dominationis vestrae, frater benevolus ad serviendum paratus.²⁴⁶

Comes Nicolaus Esterhazi manu propria

²³⁵ Az utalás valószínűleg az 1642. február 18-i tárgyalásra vonatkozik. 1642. február 18. és 21. között három alkalommal került sor megbeszélésre. MAJLÁTH, 1885, 103–104.

²³⁶ Értsd: kategorikusan, tételesen.

²³⁷ Debilis – (lat.) – *erőtlen, gyenge*.

²³⁸ Esterházy Miklós írásaiban visszatérő fordulat: JUHÁSZ, 2019a.

²³⁹ Gerhard von Questenberg tárgyalóbiztos betegségére utal.

²⁴⁰ Barbély István.

²⁴¹ Értsd: elhatalmasodott, súlyosbodott a betegsége.

²⁴² Egyelőre ismeretlen személy. A „cseléd” szó talán az Esterházy-udvarban nevelkedő valamelyik gyermekre vonatkozik.

²⁴³ A tok, a sőreg és a viza kedvelt halfajtái Komárom vidékének, amely a kedvező földrajzi adottságoknak köszönhetően a magyar halászat kiemelt fontosságú területe. TAKÁTS, 1897.

²⁴⁴ Arra utal, hogy ismét a Vág folyón, Gúta nevű településen keresztül vivő útvonalon vontassák fel a halat.

²⁴⁵ A Holt-Vág a Vág folyó szabályozásakor keletkezett Komáromnál.

²⁴⁶ „Magnificae dominationis vestrae, frater benevolus ad serviendum paratus” (lat.) – *„Nagyságos uraságatok jóakaró, szolgálatkész testvére”*.

Ha most el hozhatnák azt az halat, többet is kellene bizlalni²⁴⁷ és az cseléd²⁴⁸ kedvéért valami karika halat²⁴⁹ is kellene szerezni. [1v] Az katonák állapotjában gyalázatos dolog az mint vagyon kegyelmetek és tövében penig ott az töröknek, de én idején megláttam, hogy így lesznek. Az több dolgokhoz való ez is, ha azért ugyan oszlani akarnának, az oláh seregbelieknek²⁵⁰ megmondja kegyelmed, mivel több esztendejénél, hogy tartom őket, vesztég legyenek és el ne oszoljonak, mi provideálonk²⁵¹ felőlök.

Az török, ha mégis ugyan ebelkedik²⁵² és ugyan nem akar semmit is remittálni,²⁵³ az mint feljebb is írák, az falukban renddel mind elvégezném velek az több dolgokat, az mint az opiniók tartják, s határt vetnék neki, hogy semmit újobban ne hodétsanak ezután, és mindenestől csak fönnhadnám azokat az kérdésben való falukat, megmondván nekik, hogy mi azt tőlök nem kérjük tovább, mert szintén úgy rajtok kezünk, mint nekik, és meghadgyuk, hogy mivel az békesség ellen hódétották be, semmi adót be ne vigyenek, s ha az ellen cselekedeznek, elpusztítjuk mind őket avagy hatrább szállítjuk. Azonban ezen dolgot az Portára is megírja öfelsége²⁵⁴ és minden békesség ellen való dolgokat declarálja²⁵⁵ s az békességet azzal meg nem bántjuk, hogy azokat, az mit ők behódétottak az békesség ellen, mi az előbbeni állapotban állatjuk, az mint az békesség tartja avagy ha abban akadékoskodnak, elpusztítjuk inkább, és azzal sem vétünk az békesség ellen.

/Innen a nádor saját kezű utóirata:/ Tudom, megzavarja ez gyomrokat, de mégis fönn vagyon az velek való²⁵⁶ békesség, kit én sem tudok, sem hiszek, avagy most réa mennek arra, hogy confirmáltassanak²⁵⁷ azok az pretendált esztendőök. Ezt az declaratiót vélem jobbnak, hogy sem [2r] vagy az Portára való halasztásokat annak, avagy commissióra, sine certitudine restitutionis²⁵⁸ ne is exemplificáljunk²⁵⁹ itt az előbbeni tractakról, hogy azokban is commissiókra hagyattatának az ilyen dolgok, mert aeffective²⁶⁰ [!] semmi volt az akaró cselekedetek az mostanihoz képest, s volt is valami fundamentumok²⁶¹ az depravált²⁶² diplomák mellett. Hogy penig jobbnak mondom nem végezni semmit is azok felől az faluk felyől, oka az, hogy ha végezünk akármit is sine spe

²⁴⁷ A szövegkörnyezet alapján a szó jelentése: beszerezni.

²⁴⁸ A cseléd személye egyelőre ismeretlen.

²⁴⁹ A komáromi kereskedők az élő halat kocsin karikában, vagyis hordóban is szállították. A karika hal elnevezés innen ered. TAKÁTS, 1900, 213.

²⁵⁰ Minden bizonnyal Esterházy Miklós által fizetett havasalföldi katonai alakulat. Esterházy Pál érsekújvári vicegenerális 1641 decemberében írt leveleiben többször is feltűnik egy havasalföldi lovas alakulat. JEDLICSKA, 1910, 322, 324–326.

²⁵¹ Provideo (lat.) – *'gondoskodik'*.

²⁵² Értesd: gonoszcodik. EMSZT, III, 1978, 540.

²⁵³ Remitto (lat.) – *'enged, visszaad, visszaküld'*.

²⁵⁴ III. Ferdinánd.

²⁵⁵ Declaro (lat.) – *'kinyilvánít, nyilvánosságra hoz'*.

²⁵⁶ A szó véletlenül kétszer leírva.

²⁵⁷ Confirmo (lat.) – *'megerősít'*.

²⁵⁸ „Sine certitudine restitutionis” (lat.) – *'A visszaállítás bizonyossága nélkül'*.

²⁵⁹ Exemplifico (lat.) – *'példákkal bizonyít'*.

²⁶⁰ Effective (lat.) – *'tényleg, valójában'*.

²⁶¹ Fundamentum (lat.) – *'alap'*.

²⁶² Depravo (lat.) – *'elront, elferdít'*.

restitutionis,²⁶³ a végezéssel adjuk gyalázatosan oda ökö. Ha pedig csak az folyul meg-
írt, mint egy protestációval²⁶⁴ abban hagyjuk, csak állassuk helyben az végházakat, ki-
nek meg is köll lenni, és meg is lehet, igen könnyű leszen oltalmot adnunk annak az sze-
génségnek, de talán alkalmatlan már erről beszélnem nekem. Comes N. Esterhas

[Címzés:] Magnifico domine Danieli Eszterhazi de Galanta Sacratissimae Caesarae
Regiaque Maiestatis Consiliario etc. Domino fratri observandissimo.

6.

Esterházy Dániel Esterházy Miklóshoz

(Komárom, 1642. március 5.)

MNL OL, P 123, I/a fol. 181–182.

[181r] Alázatosan szolgálók nagyságodnak!

Isten áldja meg nagyságodat! Tegnap²⁶⁵ vettem az nagyságod levelét böcsölettel. Mivel
pedig holnap ismét szemben akarunk az törökökkel lenni, most az pénz dolgában és az
rabokéban consultálkodunk²⁶⁶ és fáradunk, azokról akarunk, nagyságos uram, szóla-
nunk, noha máris szólottunk. Nagy difficultas²⁶⁷ vagy az pénz dolgában, adhatna
nagyságod abban is valami lument,²⁶⁸ mert tudom, hogy sokat fáradott abban nagysá-
god Murteza pasánál.²⁶⁹ Bizonyos, hogy nagy injuriajával²⁷⁰ vagy az szegénységnek
az poltura.²⁷¹ két pénzben²⁷² veszik az törökök,²⁷³ egy pénz kára minden polturában az
szegény embernek, ki intolerabile.²⁷⁴ Az aprópénz szűk, az tallért 120 pénzben, s az

²⁶³ „Sine spe restitutionis” (lat.) – „A visszatérítés/visszaadás reménye nélkül”.

²⁶⁴ Protestatio (lat.) – ‘tiltakozás’.

²⁶⁵ 1642. március 4.

²⁶⁶ Consulto (lat.) – ‘tanácskozik’.

²⁶⁷ Difficultas (lat.) – ‘nehézség’.

²⁶⁸ Lumen (lat.) – ‘világosság, fény’.

²⁶⁹ Murteza (?–1636) budai pasa 1626–1630 között. GÉVAY, 1841, 29. Az 1627. évi szőnyi békekötés idején IV. Murád (1612–1640) oszmán szultán (1623–1640) Murtezáat ruházta fel teljhatalommal, míg II. Ferdinánd (1578–1637) német-római császár (1619–1637), magyar (1619–1637) és cseh (1617–1637) királytól Esterházy Miklós nádor kapott megbízást a tárgyalás lebonyolítására. Vö: BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2017, 154–155.

²⁷⁰ Injuria (lat.) – ‘igazságtalansággal, erőszakossággal’.

²⁷¹ A poltura lengyel váltópénz, amelyet 1614-től vertek, és 1627-ig számos változatban bocsátottak ki. BUZA, 2017, 124.

²⁷² A pénz itt dénár értelemben szerepel. A poltura 1620-as évek második felében kialakult felső-magyarországi és erdélyi árfolyama három dénár volt. BUZA, 2017, 124–125.

²⁷³ Értsd: a poltura árfolyama a megszokottnál alacsonyabb volt, két dénárban számították.

²⁷⁴ Intolerabilis (lat.) – ‘tűrhetetlen’.

aranyat 180 pénzben veszik. Azt mondják, hogy készek elvenni ezután is az aprópénzt, kiről Questenberg uram mondja, hogy csak őkegyelme is effectuálja²⁷⁵ azt, csak parancsolja meg őfelsége,²⁷⁶ hogy elegendő leszen az apró pénz, ki hatalmas könnyebbségére lenne az szegénységnek. Ma írja öcsém uram²⁷⁷ Uiwárból, hogy Hatvan s Eger táján ugyan meghatták mindenütt kiáltatni az törökök, hogy csak két pénzben járjon, [181v] s ne többen az poltura, hanem ha mi is úgy acceptálnánk,²⁷⁸ de úgy ismég talán szűkebben adják ki az lengyelok, s ahhoz képest bizony én nem tudom mit, s mint végezhetünk az aránt az törökökkel. Alég²⁷⁹ ha nagyságodra nem kezdünk abban appellálni²⁸⁰ az vezérnél,²⁸¹ az míg az Portán is végezhetni valamit felőle.

Az prolongatióban²⁸² várjuk az őfelsége parancsolatját és az nagyságtok opinióját is. Questenberg uram, úgy tetszik, arra inclinálna,²⁸³ hogy acceptálni köllene az aránt az törökök oblatióját,²⁸⁴ non obstante²⁸⁵ nem adatik elegendő occasio rupturae²⁸⁶ az törököktől quocumque tempore,²⁸⁷ csak lehessen módunk az haborúságban s hadakozásban, úgy is vélem, hogy ad partem²⁸⁸ olyat is intimált²⁸⁹ őkegyelme maga őfölségének.

Tegnap Ali csauzt²⁹⁰ külték vala hozzánk az törökök, az nemesség dolgáról izenvén, mert még az sem decisum²⁹¹ köztünk, igen difficultálják²⁹² az törökök. Isten nagyságodot éltesse jó egészségben! Comáronii 5 Martii 1642.

Nagyságod szolgálja:

Esterházi Daniel manu propria

[Címzés:] Excellentissimo domino, domino Regni Hungariae Palatino, etc. domino colendissimo.

²⁷⁵ Efficio (lat.) – ‘fogatosít, kieszközöl’.

²⁷⁶ III. Ferdinánd.

²⁷⁷ Esterházy Pál (1587–1645) Esterházy Miklós és Esterházy Dániel öccse, a család zólyomi ágának megalapítója. 1638–1645 között Érsekújvár vicegenerálisa volt. Esterházy Pál Pálffy István érsekújvári és bányavidéki főkapitányhoz (1626–1644) címzett leveleit a béketárgyalás tárgyában lásd: JEDLICKSKA, 1910, 334, 338–340.

²⁷⁸ Accipio (lat.) – ‘elfogad’.

²⁷⁹ Értsd: elég.

²⁸⁰ Appello (lat.) – ‘hivatkozik, fellebbez’.

²⁸¹ Musza budai pasa.

²⁸² Prolongatio (lat.) – ‘meghosszabbítás’.

²⁸³ Inclino (lat.) – ‘hajlik valamire’.

²⁸⁴ Oblatio (lat.) – ‘felajánlás’.

²⁸⁵ „Non obstante” (lat.) – „Annak ellenére, nem akadályozván”.

²⁸⁶ „Occasio rupturae” (lat.) – „Ok, alkalom a békesszere”.

²⁸⁷ „Quocumque tempore” (lat.) – „Bármely időben”.

²⁸⁸ „Ad partem” (lat.) – „Részére”.

²⁸⁹ Intimo (lat.) – ‘bizalmasan közöl’.

²⁹⁰ Ali csauz.

²⁹¹ Decisio (lat.) – ‘végzés, határozat, eldöntés’.

²⁹² Difficultas (lat.) – ‘nehezményezik’.

Esterházy Dániel Esterházy Miklóshoz

(Komárom, 1642. március 20.)

MNL OL, P 123, I/a fol. 183.

[183r] Ajánlom nagyságodnak, uramnak alázatos szolgálatomat!

Isten minden jókot adjon nagyságodnak! Mi tegnap²⁹³ ismét szemben lénk, nagyságos uram, az mi törökinkkel és Istennek hála, megegyezénk és elvégezzünk az articulusokat jam tandem aliquando.²⁹⁴ Igen kicsin vagy majd ugyan semmi mutatio²⁹⁵ lett az előbeniekkben, ugyan csak az tizenegy hátralévő esztendőig végeztük az békességet. Azt végezzünk, hogy ma rendben vegyük és igazán leírjuk mind az három nyelven,²⁹⁶ s holnap Isten azt adván érnünk, ismét eszvegyüljünk, subscribáljuk²⁹⁷ és pecsétöljük az végezést, azután pedig nem akarunk itt késni. Hívom vala cancellarius uramot²⁹⁸ oda nagyságodhoz, s el is menne, de nem akarná, hogy más előbb menne Bécben őkegyelménél etc. Így beszél vala, azonban nem tudom. Mi Szuniogh urammal²⁹⁹ nem akarunk fölmenni.

Az nagyságod levelét tegnap késén estve adá meg Tathár Ferenc,³⁰⁰ az kapucsi pasának szóló már csak úgy maradhat.

Isten nagyságodat éltesse jó egészségben! Comáronii 20. Martii 1642.

Nagyságod szolgálja:

Esterházi Dániel manu propria

[Címzés:] Excellentissimo domino, domino Regni Hungariae Palatino, etc. domino colendissimo.

²⁹³ 1642. március 19.

²⁹⁴ „Iam tandem aliquando” (lat.) – „Már végre valahára”.

²⁹⁵ Mutatio (lat.) – ‘változás, változtatás’.

²⁹⁶ Tudniillik: latin, magyar és oszmán-török.

²⁹⁷ Subscribo (lat.) – ‘jóváhagy, aláír’.

²⁹⁸ Lippay György.

²⁹⁹ Szunyogh Gáspár.

³⁰⁰ Személyével kapcsolatban annyi bizonyos, hogy Esterházy Miklós nádor embere, akit egy alkalommal Szokolcára küldött a nádor a posta után. DUCHOŇOVÁ, 2017, 192.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MKA	Magyar Kamara Archívuma
E 174	Archivum familiae Esterházy, 7. tétel.
P	Családok, testületek és intézmények levéltárai
P 123	Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Miklós iratai, I/a.
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv Türkische Urkunden
SNA	Slovenský národný archív
Ecsl. 48.	Esterházy csesznecká lánia. Nové usporiadanie (Esterházy család cseszneki ágának levéltára. Új rendezés.), 48. doboz, Esterházy Miklós török háborúkkal kapcsolatos iratai 1620–1645.
*	
BAK	
2000	BAK Borbála: <i>A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához</i> , In: <i>Fons</i> , 7. (2000) 1. sz. 91–137.
BERÉNYI	
1993	BERÉNYI László: <i>Emlékezés egy elfelejtett Esterházyra</i> , In: <i>Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye</i> , 66. (1993) 3. sz. 25–29.
BOROVSKY	
1908	BOROVSKY Samu: <i>Szendrő vára</i> , Budapest, 1908.
BOROVSKY	
1907	BOROVSKY Samu: <i>Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom</i> , Budapest, 1907.

BRANDL–GÖNCÖL–
JUHÁSZ–MARTON–
SZABADOS
2017

BRANDL Gergely – GÖNCÖL Csaba – JUHÁSZ Krisztina –
MARTON Gellért Ernő – SZABADOS János: *Válogatott for-
rások az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez*, In:
Lymbus, 2017, 151–203.

BRANDL–GÖNCÖL–
JUHÁSZ–MARTON–
SZABADOS
2018

BRANDL Gergely – GÖNCÖL Csaba – JUHÁSZ Krisztina –
MARTON Gellért Ernő – SZABADOS János: *Kommunikáció
és híráramlás. A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az
1627. évi szőnyi békekötés során*, In: *Aetas*, 33. (2018) 4. sz.
103–119.

BRANDL–GÖNCÖL–
JUHÁSZ–MARTON–
SZABADOS
2019

BRANDL Gergely – GÖNCÖL Csaba – JUHÁSZ Krisztina –
MARTON Gellért Ernő – SZABADOS János: *Kommunika-
tion und Nachrichtenaustausch während des Friedensprozes-
ses von Szőny (1627). Im Spiegel der verhandlungsstrategien
der Habsburger* (kézirat), In: *Chronica*, 2019. (Kézirat le-
adva: 2019. április 1.)

BRANDL–SZABADOS
2019

BRANDL Gergely – SZABADOS János: *A megbízás terhe – Jo-
hann Ludwig von Kuefstein báró konstantinápolyi nagykö-
vetségének előkészítése 1628-ban*, (kézirat), In: *Hétköznapok
az oszmán uralom idején; egyén és közösség viszonya*, 2019.
(Kézirat leadva 2018. december 1.)

BUZA
2017

BUZA János: *Bihar és Zaránd vármegyei települések az adó-
prés szorításában. Az Oszmán Birodalom monetáris válságá-
hoz, 1645*, In: *Századok*, 151. (2017) 1. sz. 119–146.

CSAPODI
1942

CSAPODI Csaba: *Eszterházy Miklós nádor 1585–1645*,
Budapest, 1942.

CsÍZI
2003

CsÍZI István: *A jeszenicei és budetini Szunyogh család és
címerváltozatai a 16–18. században*, In: *Turul. A Magyar
Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*, 76. (2003)
3–4. sz. 65–79.

DUCHOŇOVÁ
2017

Diana DUCHOŇOVÁ: *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská
spoločnosť a aristokratická každodennosť*, Bratislava, 2017.

EMSZT I
1975

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I., szerk. SZABÓ T. Attila,
Bukarest, 1975.

- EMSZT VII
1995
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, VII., szerk. SZABÓ T. Attila, Budapest, 1995.
- EMSZT IX
1997
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, IX., szerk. SZABÓ T. Attila, Budapest, 1997.
- ESTERHÁZY
1901
ESTERHÁZY János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*, Budapest, 1901.
- FALLENBÜCHL
2002
FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, Budapest, 2002.
- FEKETE
1932
FEKETE, Ludwig: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*, Budapest, 1932.
- GÁLOS
1837
GÁLOS Rezső: *Báró Amade László*, Pécs, 1937.
- GÉVAY
1841
GÉVAY Antal: *A budai pasák*, Bécs, 1841.
- HAJNAL
1929
HAJNAL István: *Esterházy Miklós nádor lemondása: székfoglaló értekezés*, Budapest, 1929.
- HAJNAL
1930
HAJNAL István: *Az 1642. évi megghiúsult országgyűlés időszaka: 1640. december–1643. március*, Budapest, 1930.
- HAMILTON
2009
Lastair HAMILTON: *Michel d'Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile*, In: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 72. (2009) 237–241.
- HENGERER
2012
Mark HENGERER: *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2012.
- HILLER
1992
HILLER István: *Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645*, Wien–Köln–Weimar, 1992.
- ILLIK
2010
ILLIK Péter: *Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében*, Budapest, 2010.

- JÁSZAY
1838
JÁSZAY Pál: *A' szőnyi béke. 1627*, In: *Tudománytár. Értekezések*, 4. 1838, 167–274.
- JEDLICSKA
1910
Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai, szerk. JEDLICSKA Pál, Budapest, 1910.
- JUHÁSZ
2019a
JUHÁSZ Krisztina: „...gyümölcse pedig semmi nem volt”. *Esterházy Miklós véleménye 1642. február 28-án a szőnyi béke(tervezet) pontjairól* (kézirat), In: *Levéltári Közlemények*, 91. (2019) (Kézirat leadva: 2018. szeptember 15.)
- JUHÁSZ
2019b
JUHÁSZ Krisztina: *A második szőnyi béke margójára. Adalékok az 1642. évi szőnyi békekötés történetéhez* (kézirat), In: *Hétköznapiak az oszmán uralom idején; egyén és közösség viszonya*, 2019. (Kézirat leadva 2018. december 1.)
- KAMPMANN
2003
Christoph KAMPMANN: *Gerhard Questenberg*, In: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 21., hg. Otto STOLLBERG-WERNIGERODE, Berlin, 2003, 43–44.
- KARDOS
2014
KARDOS Tímea: *Társadalom és életmódtörténeti elemek Thököly Imre 1693–1694. évi naplóbejegyzéseiben*, In: *Társadalom és életmódtörténeti kalandozások térben és időben a nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Piliscsaba, 2014, 259–267.
- MAJLÁTH
1885
MAJLÁTH Béla: *Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története*, Budapest, 1885.
- MARTON
2019a
MARTON Gellért Ernő: „Szőnyből tudatjuk.” *Három magyar diplomata – Rimay János, Tassy Gáspár és Tholdalagi Mihály követnaplójának összehasonlító elemzése az 1627. évi szőnyi békekötés kapcsán* (kézirat), In: *Hétköznapiak az oszmán uralom idején; egyén és közösség viszonya*, 2019. (Kézirat leadva 2018. december 1.)
- MARTON
2019b
MARTON Gellért Ernő: *On the Question of the Negotiations Between the Habsburgs and the Ottomans at Szécsény and Buda (1628) through Palatine Miklós Esterházy's letter to*

the head of the Hungarian negotiators, In: *Rocznik Przemyski*, 55 (2019) Historia (leadott kézirat).

MOLNÁR
2014

MOLNÁR Antal: *Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1622. évi országgyűlésen. A szentszéki diplomácia és Magyarország a harmincéves háború első időszakban*, In: *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba, Sopron–Budapest, 2014, 125–231.

NAGY I–XIII.

NAGY Iván: *Magyarország családi címereivel és nemzékrendi táblákkal. I–XIII*, Pest, 1853–1867.

PÁLFFY
1997

PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.

PÁLFFY
2009

PÁLFFY Géza: *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése*, In: *Századok*, 141. (2009) 4. sz. 853–882.

PAPP
2018

PAPP Sándor: *Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (Vázlat és adatbázis)*, In: *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 86–99.

PÁSZTOR
1970

PÁSZTOR János: *A magyar katonai terminológia kialakulása. A hadi élet szavai Zrínyi Miklós koráig*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. (1970) 4. sz. 634–676.

PÉTER
1985

PÉTER Katalin: *Esterházy Miklós*, Budapest, 1985.

RÁTH
1861

RÁTH Károly: *Gróf Esterházy Miklós nádor levelei*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 1/7. (1861) 3–208.

B. RÉVAY
1859

Familia Esterhaziana, a Francisco Eszterházi. Az Esterházy-család nemzedékrendét illető eredeti feljegyzések, közli B. RÉVAY Ferenc, *Új Magyar Múzeum*, 10. (1859) 357–362.

- SALAMON
1867
SALAMON Ferenc: *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból*, Pest, 1867.
- SALAMON–SZALAY
1863–1870
Galántai gróf Eszterházy Miklós. Magyarország nádora I–III., szerk. SALAMON Ferencz – SZALAY László, Pest, 1863–1870.
- SZABADOS
2018
SZABADOS János: „*Ich awer befleise mih, daß ih sie beidte zue nabbarn mahen khan.*” – *Die Karriere und das Privatleben des deutschen Renegaten (Hans Caspar) in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext*, Doktori értekezés, Szeged, 2018.
- SZABÓ
2010
A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661), sajtó alá rend., az adattárat összeáll. SZABÓ András Péter, bevezető tan. PÁLFFY Géza, Salgótarján, 2010.
- SZABÓ
2014
SZABÓ András Péter: *Egy felső-magyarországi katolikus főúr pengeélen: Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1644–1645)*, In: *Collectanea Sancti Martini: A pannonthalmi főapátság gyűjteményeinek értesítője*, 2. (2014) 291–342.
- SZABÓ
2015
SZABÓ András Péter: *Forgách (III.) Zsigmond levelezése Lippay Györggyel (1639–1644)*, In: *Collectanea Sancti Martini: A pannonthalmi főapátság gyűjteményeinek értesítője*, 3. (2015) 247–297.
- SZAKÁLY
1981
SZAKÁLY Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*, Budapest, 1981.
- TAKÁTS
1897
TAKÁTS Sándor: *A komáromi vizahalászat a XVI. században*, In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 4. (1897) 10. sz. 425–455, 485–509.
- TAKÁTS
1900
TAKÁTS Sándor: *A dunai hajózás a XVI. és XVII. században*. III. közlemény, In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 7. (1900) 193–222.

- TEPLY
1976
Karl TEPLY: *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Wien, 1976.
- TOLDY
1852
Esterházy Miklós munkái. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával, szerk. TOLDY Ferenc, Pest, 1852.
- TÓTH-LIPCSEI FABRICIUS
1931
TÓTH-LIPCSEI FABRICIUS Endre: *A magyar gazdaszt. Gazdaság- és művelődéstörténeti tanulmány*, Budapest, 1931.
- TUSOR
2003
TUSOR Péter: *Lósy I. Imre*, In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Budapest, 2003, 291–296.
- TUSOR
2015
„Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. *Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665)*, feltárta, szerkesztette és közreadja TUSOR Péter, Budapest, 2015.
- J. ÚJVÁRY
2012
J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Nemzeti identitás és a törökkel megtartandó béke kérdése a 17. század első felében. Esterházy Miklós 1641. évi Opiniója*, In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia, Budapest, Balassi, 2012, 383–397.
- VÁLYI
1799
VÁLYI András: *Magyar országnak leírása*. III., Buda, 1799.
- VISKOLCZ
2009
VISKOLCZ Noémi: *Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században*, In: *Művészettörténeti Értesítő*, 58. (2009) 1. sz. 245–269.

Végrendeletek a pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárából*

Törös János magyar kamarai tanácsos
és Konszky Gáspárné Balassa Zsuzsanna végrendeletei (1650)

A pozsonyi káptalan a 16–17. században az országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenység mellett elsősorban működési helyszíne miatt nyert rendkívüli jelentőséget: Buda török kézre kerülésével a Magyar Királyság új politikai-közigazgatási központjává váló város adott legtöbbször helyet a magyar rendi országgyűléseknek.¹ Egész év folyamán, de kivált az országgyűlések időszakában a rendek tagjai közül sokaknak kézenfekvő volt a káptalan felkeresése, különböző jogi természetű ügyeik intézése végett.²

A káptalan hiteleshelyi levéltárának „capsa-fasciculus-numerus” rendszerbe rendezett iratgyűjteménye mellett évről évre vezetett, vaskos, sok esetben ezer fóliót is meghaladó terjedelmű kötetekből álló protokollum-sorozata van, ami egyedülálló forrásanyagát képezi a birtokjogi, családtörténeti, genealógiai kutatásnak. E rendkívüli forrásanyag 1600–1658 között vezetett jegyzőkönyveit³ néztem át, a káptalan hiteleshelyi levéltárának szálas iratokból álló részében egyelőre nem kerestem végrendeleteket. Az egyes protokollumkötetek rendszerint több, egymást követő év jegyzőkönyveit tartalmazták. Ezek átnézése értékes, sok esetben publikálatlan, a kutatás számára kevésbé (vagy legalábbis csak részben) ismert források feltárását teszi lehetővé: a legjelentősebb nyugat-magyarországi (főúri) családok, valamint számos, Pozsony városához kötődő, illetve Pozsony vármegyében birtokos família és magánszemélyek felvallásai, szerződései, hitelügyletei, zálogosításai, jogi vitái stb. ismerhetők meg a jegyzőkönyvekből.⁴

* A közlemény elkészítését a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatta. Értékes észrevételeiért Fazekas Istvánnak és Koltai Andrásnak, a források összeolvasásában és a közlemény végleges formába öntéséhez nyújtott segítségéért Szabó András Péter kollégámnak mondok köszönetet.

¹ PÁLFFY, 2013, 3–76. Pozsony város (kora újkori) történetéről gazdag és színvonalas feldolgozások állnak rendelkezésre: ORTVAY, 1892–1895. Legújabbban a nyugat-magyarországi jezsuita kollégiumok működésének társadalomtörténeti szempontú kutatásával foglalkozó, Fazekas István vezetésével működő OTKA-kutatócsoport munkájának Pozsonnyal kapcsolatos eredményeit közölte a Történelmi Szemle 2018/2. száma – „Oktatás, felekezetek és városi társadalom. Jezuíták a kora újkori Pozsonyban”. Lásd még: MIKÓ–PÁLFFY, 2002, 107–172, valamint PÁLFFY, 2016, 209–227.

² A pozsonyi káptalan történetének historiográfiájáról legújabbban: BUJÁK, 2013, 3–51, különösen 46 skk., illetve BUJÁK 2014, 31–52. A káptalan működéséről és összetételéről: RIMELY, 1880, illetve (általánosabb jelleggel): PAPP, 1936.

³ PSZHLV, Prot. 27–42 (1600–1658).

⁴ A hiteleshelyi levéltárak kora újkori forrástípusairól: NÉMETH, 1994, 47–51; JAKAB, 2008, 88 skk.

Számos figyelemreméltó, a jövőben kiadásra érdemes forrás (például Pázmány Miklós genealógiája, ismert Esterházy-familiárisok végrendeletei⁵ stb.) közül két végrendelet közlésére vállalkozom:

Törös János magyar kamarai tanácsos († 1652. febr. 24.) és felesége, Tamássy Kata († 1650 után) testamentuma (két különböző, ám egy időben keletkezett forrás, mindkettő 1650-ből) értékes információkkal szolgál a fontos hivatali pályát befutó személy végrendelezése idején fennálló vagyoni helyzetére és birtokaira vonatkozóan. Daróczy Zoltán (1872–1944) genealógus a Törös, a Tamássy és a Cserödi családok leszármazásáról írt publikációjában mindkét végrendelet adatait feldolgozta, de a forrásokat – amelyeket a báró Majthényi család levéltárában folytatott kutatásai során tárt fel – teljes terjedelmükben nem közölte.⁶

A Konszky Gáspárné Balassa Zsuzsanna († 1650 után) végakarata rögzítő forrás sem (teljesen) ismeretlen a kutatás számára: személyét a szakirodalom elsősorban a kassai (nemesi) konviktus 1659. évi megalapítását lehetővé tevő jelentős alapítvány kapcsán szokta említeni,⁷ jóllehet már végrendeletét megelőzően különböző adományokkal támogatott több egyházi intézményt Pozsonyban⁸ és Győrben is.⁹ Korponay János Abaúj vármegye monográfiájában részletesen ismertette a kassai konviktus létrehozására tett alapítást és a végrendelet alapján több adatot is közölt, ám csak az alapítványra vonatkozóan, magát a forrást, amely számos más, Balassa Zsuzsanna személyére és rokonságára, életére és vagyoni helyzetére vonatkozó információt tartalmaz, nem publikálta.¹⁰

A pozsonyi káptalan (középkori) anyagának kutatástörténetét és historiográfiáját a közelmúltban Buják Gábor foglalta össze publikációiban.¹¹ A káptalanok kora újkori hiteleshelyi tevékenységét a kutatás elsősorban az erdélyi hiteleshelyek (Gyulafehérvár, Kolozsmonostor, Várad) esetében dolgozta fel, de rövidebb feldolgozások az egri,¹²

⁵ Aszalay István végrendelete, Pozsony, 1656. máj. 1. PSZHLv, Prot. 42, fol. 242–243 (pp. 531–541, hiteleshelyi megerősítésének időpontja: 1656. dec. 8., illetve Walticher Márké: Pozsony, 1654. febr. 12., Prot. 42 (1655–1658), fol. 235–237v. (pp. 517–522), megerősítés: 1656. okt. 15. Különböző rendű és rangú személyek végrendeletei találhatók a káptalani protokollumokban: pl. Pálffy Pál nádor (1653) Prot. 41 (1651–1654), fol. 353 (pp. 823–847), petróczi Nagymihályi Ferenc (kancelláriai titkár, a Magyar Kamara tanácsosának, Nagymihályi Ferencnek a fia): Pozsony, 1656. ápr. 20. Prot. 42 (1655–1658), fol. 203–204 (pp. 417–432). A protokollumok iratainak fóliószámozása nem végig következetes, ezért a levéltár által adott modern paginaszámot is megadjuk.

⁶ DARÓCZY, 1911, 188–189.

⁷ PL. FARKAS, 1895, 1–224; WICK, 1931, 16; GALLI-PAVERCSI, 1981, 353; FEDERMAYER, 2003, 179; SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2006, 307–315; MIHALIK, 2017, 27.

⁸ KÁDÁR, 2016a, 202.

⁹ FAZEKAS–KÁDÁR, 2017, 48–49, illetve Uo., 197. jegyzet.

¹⁰ KORPONAY, 1866–1870, 689–694.

¹¹ BUJÁK, 2013, 3–51; BUJÁK, 2014, 31–52.

¹² SUGÁR, 2001.

esztergomi,¹³ győri,¹⁴ leleszi,¹⁵ nyitrai,¹⁶ vasvári,¹⁷ veszprémi¹⁸ és a zalai¹⁹ káptalanok működéséről is születtek. Az említettekén kívül, a teljesség igénye nélkül, az általunk vizsgált időszak iratai kapcsán kiemeljük Daróczy Zoltánnak a pozsonyi káptalani iratanyagra is kiterjedő, a 20. század első harmadában végzett gyűjtését, illetve megemlíjük Hanuy Ferenc kutatásait, aki okmánytárában a káptalan iratai között (a káptalani magánlevéltárban) fennmaradt Pázmány-leveleket tárta fel és közölte.²⁰ A 19–20. század fordulóján megjelent történeti életrajzok, családtörténeti összefoglalások egyaránt hasznosították a pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárának iratait, ugyanakkor aligha tűlzás, hogy a forrásegyüttes szisztematikus feldolgozása nem történt meg. Legújabbban főleg Koltai András, Frederik Federmayer és Tózsá-Rigó Attila²¹ publikációiban találhatók hivatkozások a káptalan kora újkori irataira.²² Külön kiemelendők Federmayer Pozsony város kora újkori lakosságának történetére vonatkozó kutatásai és az általa összeállított értékes adattár,²³ amelynek forrásbázisául (részben épp) a pozsonyi káptalan iratanyaga szolgált. A káptalan könyv- és levéltárának történetére és egykori elhelyezésének körülményeire vonatkozóan értékes megállapítások találhatók a pozsonyi Szent Márton-székesegyházat bemutató, Jozef Haľko és Štefan Komorný által írt, nemrég magyar nyelvű kiadásban is megjelent kötetben.²⁴

A káptalan hiteleshelyi levéltárának protokollumaiban az eligazodást a kötetek végéhez illesztett, betűrend szerint összeállított személynévmutató (index), illetve korabeli elenchusok segítik.²⁵ A protokollumokkal egy időben regisztrátúra-köteteket is vezettek: az általunk átnézett kötetben a káptalanhoz 1651 és 1658 közötti időszakban folyamodó személyek év, hónap szerinti bontásban vannak megnevezve.²⁶ A vizsgált évkörben (1599/1600–1658) a végrendeletek eloszlása a hiteleshelyi anyagban meglehetősen egyenetlen. A káptalan előtt megerősített végrendeletekből kigyűjtött végrendelezők (*1. táblázat*) névsora alapján csak az állapítható meg, hogy ezek a személyek szinte kivétel nélkül birtokaik, rokonságuk, társadalmi hátterük okán Pozsony (esetleg

¹³ Az esztergomi székeskáptalan késő középkori–kora újkori történetéről, illetve működéséről legújabbban: C. TÓTH, 2015.

¹⁴ BEDY, 1938; NEMES, 2011.

¹⁵ KUMOROVITZ, 1928.

¹⁶ VÁGNER, 1896.

¹⁷ SILL, 1977, 173–242; KÓTA, 2000, 153–160. A szombathely–vasvári káptalan iratait számos publikációjában használja Dominkovits Péter.

¹⁸ JAKAB, 2008, 82–90.

¹⁹ BILKEI, 2007.

²⁰ HANUY, 1910–1911.

²¹ TÓZSA-RIGÓ, 2005, 131–155.

²² PL. KOLTAI, 2008, 93–110, illetve FEDERMAYER, 2013, 38–62.

²³ FEDERMAYER, 2003.

²⁴ HAŁKO–KOMORNÝ, 2016, 222 skk.

²⁵ SEDLÁK–ŽUDEL–PALKO, 1964, 351–353. A *capsák*ba rendezett iratok névmutatójának II. József alatt készült másolata: MNL OL, Curiai levéltár, Tabula Provincialis, Káptalani levéltárak felterjesztett elenchusai és mutatói (O 65), 68. kötet (mikrofilmen: 4977. sz.).

²⁶ PSZHLV, jelzet nélkül („Sine signatura”).

Moson) vármegyéhez kötődtek, és valójában emiatt fordultak ügyükben a pozsonyi káptalanhoz. A végrendelkezők többsége a vagyonos városi polgárság, a Pozsonyban székelő központi kormánysszervek hivatalnokai (jellemzően harmincadosok és a Magyar Kamara hivatalnokai), illetve a főrangú családokkal rokonságba került középneemesi famíliák tagjainak sorába tartozik, de találunk egyházi személyeket és magasabb méltóságok viselőit is, mint az országbíró helyettesét (Győrffy Tamás), Lippay György esztergomi érsek udvarmesterét (Győry Miklós), illetve gr. Pálffy Pál személyében még nádor is van a végrendelkezők között. A végrendeleteket az esetek többségében nem a végrendelkező mutatta be a káptalan előtt, hanem a végrendelkező valamilyen rokona vagy örököse, hiszen a megerősítés idején az örökhagyó már halott volt. Ugyanakkor a végrendeletüket a pozsonyi káptalan előtt még életükben bemutatók között voltak olyanok is, akik több alkalommal is végrendelkeztek, mint Listius Anna Rosina (betlenfalvi Thurzó Szaniszló, majd gr. Pogrányi György özvegye), illetve Melchior Blimel nógrádi, majd érsekújvári harmincados.²⁷ Főrangú személyek közül gr. Zrínyi György (1599–1626) horvát bán, a Pálffyakkal rokonságba került Tieffenbach grófnő személye, illetve a várkonyi Amadé család tagjai érdemelnek említést.

A végrendelkezők személyéről

Törös János és felesége végrendeleteit 1650. május 6-án keltezték, és hiteleshelyi megerősítésük is ezzel egy napon történt. Törös János ismert alakja a sikeres karriert befutó királyságbeli hivatalnok-értelmiséginek.²⁸ Származásáról és családjáról kevés adat áll rendelkezésre; az oroszánosi Törös család leszármazásáról a familia okmányait a 20. század elején összegyűjtő genealógus, Török Sándor legkorábbi adata szerint oroszánosi Törös Lőrinc a 16. század közepén uralkodói adományként nyert birtokot az Ung vármegyei Botfalván, amely birtokba 1552. januárban iktatták be.²⁹ Törös János végrendeletében saját felmenőit, szüleit nem említi. Pázmány Péter esztergomi érsek titkáráként vált ismertté. Az 1622. évi országgyűlés alkalmával (ebben a minőségében) nyújtott be kérvényt Zilczay Mihállyal, a Pozsony vármegyei Szászi falubeli kúria elnyerése érdekében.³⁰ Birtokszerzései révén tehát már ekkor Pozsony vármegyéhez kötődött, és ez pályája során (további birtokszerzéseivel) a későbbiekben is fennállt. 1635-től magyar kamarai, 1651-től magyar királyi tanácsosi kinevezést nyert. Családi-rokoni viszonyairól további adatokat – így pl. 1646. évi bárói rangra emeléséről – részben éppen végrendelete alapján Daróczy Zoltán közléséből ismerünk.³¹

²⁷ FALLENBÜCHL, 2002, 54.

²⁸ Uo., 331.

²⁹ TÖRÖK, 1893, 28.

³⁰ FAZEKAS, 2018, 91.

³¹ DARÓCZY, 1911, 188–189.

1. táblázat. A pozsonyi székeskáptalan hiteleshelyi levéltárának protokollumaiban található végrendeletek (1600–1658)

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a hiteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja	Jelzet
1.	Csomós Ilona (n), ³² Huszár János (e) felesége	1599. dec. 10. 1603. szept. 11.	Prot. 27 (1598–1607), pp. 739–742.
2.	Joannes Notlich (e) Listius István (m) kaboldi (Sopron m.) jószágának tisztartója (officialis) egy zurndorfi udvarház birtokosa	1600. dec. 28. (in festo Innoc.) Zurndorf/ Zurány (Moson m.) 1600. dec. 30. (sabb. p. Innoc.)	Prot. 27 (1598–1607), pp. 344–347.
3.	Monoszlói/Monoszlai András (r) veszprémi püspök és pozsonyi prépost [KOLLÁNYI, 1900, 181–183.]	1601. jún. 29. (in festo Petri et Pauli) Pozsony 1603. okt. 16.	Prot. 27 (98–1607), pp. 742–751.
4.	Joanna Camper (n virgo), a néhai Franz Camper (e) pozsonyi harmincados és Fiorapassa Paar (g) leánya [A szülőkről: FEDERMAYER, 2003, 285.]	1601. dec. 28. (in festo Innoc.) Pozsony 1602. febr. 24. (dom. Invoc.)	Prot. 27 (98–1607), pp. 498–499. (ig. capsa 37, fasc. 2, nr. 28)
5.	pesti Balog Máté özvegye, Veronika, a megerősítés idején Tolnai Kürtössy János (pr) komáromi lakos felesége	1601. Pozsony 1604. márc. 3.	Prot. 27 (98–1607), pp. 794–796.
6.	Kecskés András (e) mindkét jog doktora, Hetesi Pethe Márton (r) kalocsai érseknek, a győri püspökség adminisztrátorának és helytartónak titkára [FEDERMAYER, 2003, 65.]	1602. okt. 3. (V. p. Mich. arch.) Pozsony 1602. okt. 5.	Prot. 27 (98–1607), pp. 610–615.
7.	Bogdanóczy Miklós (ven) a pozsonyi káptalan kanonokja	1602. okt. 6. Pozsony 1603. jan. 20.	Prot. 27 (1598–1607), pp. 652–653.
8.	Maria (g), Paul Armbrusternek (e) a Magyar Kamara számvevőmesterének özvegye [FEDERMAYER, 2003, 284.]	1603. jan. 11. (sabb. p. Epiph.) Szentgyörgy 1603. jan. 17.	Prot. 27 (98–1607), pp. 669–673.

³² A tiszteleti címzéseknek a táblázatban szereplő rövidítései: (adm. rev.): admodum reverendus, (e): egregius, (exc): excelentissimus, (g): generosus, (h): honorandus, (i): illustrissimus, (m): magnificus, (n): nobilis, (pr): providus, (r): reverendissimus, (sp): spectabilis, (st): strenuus, (p, c): prudens et circumspectus, (ven): venerabilis.

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a <i>biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja</i>	Jelzet
9.	Vaskó Gergely (pr) Thurzó Szaniszló (m) Sopornya községben (Nyitra m., semptei uradalom) lakó jobbágya	1604. jún. 29. Sopornya <i>1606. máj. 31. (f. IV. p. Corp. Chr.)</i>	Prot. 30 (1606–1627), fol. 20v–21v., pp. 48–50. (egy másik átirat: Prot. 27 (1598–1607), pp. 1024–1026.)
10.	Radovits Péter (r) váci püspök, királyi tanácsos („Váci uram önnagysága”)	1605. okt. 31. Pozsony <i>1608. nov. 21. (f. VI. p. Elisab. vid.) 1609. szept. 9. (sabb. p. Greg. papae).</i>	Prot. 28 (1608–1611), fol. 186–189, 191–192 (pp. 192–198.)
11.	várkonyi Amadé Mihály (g) Pozsony vármegye alispánja	1606. ápr. 26. Somorja (Pozsony m.) <i>1606. ápr. 28. (f. VI. p. Marci ev.)</i>	Prot. 27 (1598–1607), pp. 1020–1021.
12.	Susanna Ahornin, korábban Bartholomäus Lang, most pedig Bertoldt/Horváth György felesége, Dévényben (Pozsony m.) lakó nemesasszony	1607. ápr. 8. [Dévény] <i>1607. ápr. 18. után</i>	Prot. 27 (1598–1607), pp. 1202–1204.)
13.	Monoszlói/Monoszlai Gábor (ven) a pozsonyi káptalan kanonokja, a Szent Katalin oltár igazgatója, pápai felhatalmazással működő közjegyző [Monoszlai/Monoszlói András testvére, KOLLÁNYI, 1900, 182.]	[1607.] júl. 25. [Pozsony] <i>1607. szept. 14. (f. VI. p. Nat. Mar.)</i>	Prot. 27 (1598–1607), pp. 1181–1184. Prot. 30 (1606–1627), fol. 107r–108r. (pp. 221–223.)
14.	Lapos András szilincsi (Pozsony m.) jobbágy	1609. dec. 3.	Prot. 28 (1608–1611), fol. 297–305 (pp. 306–314.)
15.	Eleonora von Stamps (g)	1610. ápr. 17. (sabb p. Resurr. Dom.) Pozsony <i>1610. ápr. 17.</i>	Prot. 28 (1608–1611), fol. 509–512 (pp. 519–522.)
16.	Susanna Ahornin (n), Georg Pertoldt (n) felesége, a dévényi Georg Ahorn/Langh leánya, Dévényben (Pozsony m.) lakó nemesasszony [FEDERMAYER, 2003, 163.]	1610. aug. 5. <i>1610. aug. 9. (in vig. Laur.)</i>	Prot. 28 (1608–1611), fol. 709–712 (pp. 725–728.)

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a <i>biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja</i>	Jelzet
17.	Johannes Fulchych (e) Paulus Fulchychnak, az orvos- tudomány és filozófia dokto- rának unokaöccse és örököse, pozsonyi lakos [FEDERMAYER, 2003, 248.]	1610. aug. 24. Pozsony. <i>1610. szept. 1.</i>	Prot. 28 (1608–1611), fol. 734–736 (pp. 748–750.)
18.	Vajda Farkas („Modvay Farkas vajda”, „Wolfgangus waiwoda Moldauiensis” [nem menekült moldvai vajda!]	1610. nov. 7. (Pozsony) <i>1610. nov. 9. (III. d. test. disp.)</i>	Prot. 28 (1608–1611), fol. 630–632 (pp. 642–644.)
19.	Anna Maria Penskin (g), Erhard Hoffer (g) felesége, a néhai Christoph von Penskin főhadnagy leánya	1611. máj. 20. (f. VI. p. Exaudi) Pozsony <i>1611. máj. 20.</i>	Prot. 28 (1608–1611), fol. 920–926 (pp. 932–940.)
20.	olgyai Olgyay János (e) Pozsony vármegye alispánja	1611. szept. 11. (dom. p. Nat. Mar.) Olgya (Pozsony m.) <i>1611. szept. 30.</i>	Prot. 28 (1608–1611), fol. 882–886 (pp. 894–898.)
21.	Chebe István (e)	1611. dec. 13. (in festo Luciae) <i>1612. febr. 14.</i>	Prot. 29 (1612–1617), pp. 13–17.
22.	Szokoli Péter (g)	1612. ápr. 25. Pozsony (vár) <i>1612. máj. 7.</i> (f. II. p. Miseric. Dom.)	Prot. 29 (1612–1617), pp. 126–130.
23.	szerdahelyi Dersffy István (g, m)	<i>1613. jún. 21.</i> (f. VI. a. Nat. Joann. bapt.)	Prot. 29 (1612–1617), pp. 362–366.
24.	Borssy Zsófia (g), Felnémethy Mátyás (e) felesége	1614. máj. 8. (in festo Asc. Dom.) [Nagyszombat] <i>1614. júl. 19. (sabb. p. Div. ap.)</i>	Prot. 29 (1612–1617), pp. 519–522.
25.	Anna (n), Nicolaus Samecz felesége, a néhai Bartholomäus Laczkowich leánya [horvát származású nemesasszony]	1614. aug. 20. [Pozsony] <i>1614. nov. 21. (f. VI. p. Elis. vid.)</i>	Prot. 29 (1612–1617), pp. 567–568.
26.	Christoph Partinger (n et eruditissimus), a néhai Jacob Partinger fia [FEDERMAYER, 2003, 75.]	1615. aug. 13. Pozsony <i>1615. aug. 18.</i> (f. III. p. Assump. Mar.)	Prot. 29 (1612–1617), pp. 689–690.
27.	Georgius Theümmel / Haupt- man (e, st) érsekújvári német alkapitány	1615. nov. 26. Pozsony 1615. dec. 8.	Prot. 29 (1612–1617), pp. 767–768.
28.	Demesi Gergely (religiosus frater), a néhai demesi Horváth Gáspár (e) fia, obszerváns feren- ces novícius	1616. okt. 17. 1616. okt. 18. (in festo Lucae ev.)	Prot. 29 (1612–1617), pp. 927–930.

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja	Jelzet
29.	hetesi Pethe László (m) Torna megye ispánja, királyi ajtón- állómester, a Magyar Kamara elnöke és királyi tanácsos [FALLENBÜCHL, 2002, 239.]	1617. nov. 14. 1649. márc. 26. (<i>in festo. Annun. Mariae.</i>)	Prot. 39 (1648–1649), fol. 278r–284v. (pp. 586–600.)
30.	Egri Zsuzsanna (g) Somogyi Farkas (e) özvegye, Pozsony és Bars megyékben birtokos nemesasszony	1618. ápr. 20. (f. VI. p. dom. Resurr. Dom.) Pozsony 1618. ápr. 27. (<i>VIII. d. test. disp.</i>)	Prot. 30 (1606–1627), fol. 149v–151v., pp. 306–310.
31.	Kerekes János (e) a Magyar Kamara tanácsosa [FALLENBÜCHL, 2002, 152–153.]	[1621.] júl. 16. Pozsony 1621. aug. 7. (<i>sabbatho p. Transfig. Dom.</i>)	Prot. 30 (1606–1627), fol. 387–390 (pp. 3–6.) [a kötet elején, külön lapokon, áthúzott fogalmazvány] Tisztázva: pp. 612–614. Ingóságainak leltára: pp. 648–649.)
32.	Csiszár Orsolya (h), Csiszár János (pr) pozsonyi polgár felesége	1621. júl. 29. Pozsony 1647. máj. 27. (<i>f. II. p. Vocem iucund.</i>)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 353v–354v. (pp. 842–844.)
33.	Betefalvai/Bötefalvai Somossy/ Podary Benedek (e) Zala megyei származású érsekújvári nemes, Nyitra megyei birtokos	1623. márc. 12. (dom. Remin.) Pozsony 1623. márc. 31. (<i>f. VI. p. Laet.</i>)	Prot. 30 (1606–1627), fol. 371v–373v., pp. 740–744.
34.	Simon Sleszak (pr) pozsonyi polgár	1624. okt. 23. Pozsony 1625. febr. 8. (<i>sabb. p. fest. Doroth. virg.</i>)	Prot. 30 (1606–1627), fol. 449r–450r., pp. 895–897.
35.	gróf Zrínyi György (i, sp) horvát bán, lovászmester, királyi tanácsos és kamarás, kanizsai végvidéki főkapitány	1626. dec. 14. Pozsony 1627. aug. 27. (<i>f. VI. p. Barth. ap.</i>)	Prot. 30 (1606–1627), fol. 605v–606v., pp. 1208–1210.
36.	Agnetha (h), Lorenz Wind- schiel (p, c) szentgyörgyi polgár felesége	1627. jan. 9. Pozsony 1627. ápr. 8. (<i>f. V. p. Resurr. Dom.</i>)	Prot. 30 (1606–1627), fol. 568r–570r., pp. 1133–1137.
37.	Kapornaky Margit (n), Vásáros György (e) pozsonyi nemes özvegye	1628. jan. 17. Pozsony 1628. márc. 21. (<i>f. III. p. Remin.</i>)	Prot. 31–32 (1628–1634), fol. 18r–19v. (pp. 41–44.)
38.	Győrffy Tamás (g) alországbíró [FALLENBÜCHL, 2002, 117. – Gyerőffy névalakkal]	1629. aug. 11. Pozsony 1629. aug. 23. (<i>III. d. test. disp.</i>)	Prot. 31–32 (1628–1634), fol. 140–143v. (pp. 312–319.)

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja	Jelzet
39.	Zajezdai Patachich István (g), királyi személynök, (korábbi) szlavón ítélőmester [FALLENBÜCHL, 2002, 230]	1629. szept. 13. (f. V. p. Nat. Mar.) Pozsony 1629. szept. 18. (f. III. p. Exalt. Cruc.)	Prot. 31–32 (1628–1634), fol. 146r–fol. 153v. (pp. 324–339.)
40.	Gáncsházy Máté (e) a Magyar Kamara számvevőmesterének coadiutora [FALLENBÜCHL, 2002, 107]	1629. nov. 14. Pozsony 1629. nov. 28. (XV. d. test. disp.)	Prot. 31–32 (1628–1634), fol. 183v–fol. 184v., pp. 430–432.
41.	Johannes Schertzl (p, c) szentgyörgyi polgár és felesége, Ursula Peckhin	1630. jan. 27. Szentgyörgy 1635. aug. 11. (sabb. p. Laur. mart.)	Prot. 33–34 (1635–1639), pp. 137–140.
42.	Alžbeta Lucinová, Martin Lipsky (p, c) pozsonyi polgár felesége	1630. márc. 2. Pozsony lemaradt a kelet	Prot. 31–32 (1628–1634), pp. 845–847.
43.	Caspar Partinger (g) mindkét jog doktora, a Magyar Kamara tanácsosa [FALLENBÜCHL, 2002, 229; a végrendeletet közölte: FEDER- MAYER 2003, 327–328.]	1630. júl. 15. Pozsony 1630. aug. 17.	Prot. 31–32 (1628–1634), fol. 236v–fol. 240r., pp. 541–548.
44.	Pettron Kata (g), Mednyánszky Miklós (e) özvegye, Pozsony és Trencsén megyékben birtokos nemesasszony	1633. márc. 6. (dom. Laet.)	Prot. 31–32 (1628–1634), pp. 930–933.
45.	Sigárdi/Zsigárdi János (pr) pozsonyi polgár [FEDERMAYER, 2003, 250.]	1633. jún. 20. Nagyszombat 1633. aug. 19. (f. IV. p. Ass. Mar.)	Prot. 31–32 (1628–1634), pp. 1159–1161.
46.	Andreas Schmidt (p, c) pozsonyi polgár [FEDERMAYER, 2003, 93.]	1634. márc. 11. Pozsony 1652. máj. 31. (f. VI. p. Corp. Chr.)	Prot. 41 (1651–1654), fol. 184–187 (pp. 454–460.
47.	Susanna von Teuffenbach (i, m) grófnő, Vitus Heinrich von Thurn (i, m) felesége	1634. nov. 17. Pozsony 1635. ápr. 23.	Prot. 33–34 (1635–1639), (nr. 31), pp. 48–56.
48.	várkonyi Amadé Erzsébet (g, m) Kerekes András (g) felesége [FEDERMAYER, 2003, 106.]	1634. nov. 20. Pozsony 1635. aug. 11. (sabb. p. Laur. mart.)	Prot. 33–34 (1635–1639), (nr. 59), pp. 117–120.
49.	Szombathelyi György (g) a Magyar Kamara tanácsosa [FALLENBÜCHL, 2002, 314–315.]	1635. március 3. Pozsony 1635. márc. 7. (f. IV. p. Remin.)	Prot. 33–34 (1635–1639), pp. 6–14.

	Végrendelkező neve	A végrendekezés, illetve a biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendekezés időpontja	Jelzet
50.	Thobiaß Pracher [pozsonyi evangélikus polgár]	1635. ápr. 5. Pozsony 1635. júl. 18. (f. IV. p. Marg. virg.)	Prot. 33–34 (1635–1639), (nr. 53), pp. 103–107.
51.	Orossi Pál (g, n)	1637. dec. 4. Pozsony 1637. dec. 15. (f. III. p. Luciae)	Prot. 33–34 (1635–1639), nr. 56, pp. 514–518.
52.	szarvaskendi Sibrik István (g)	1638. febr. 10. Pozsony 1638. febr. 10. (f. IV. p. Doroth. virg.)	Prot. 33–34 (1635–1639), (nr. 112) pp. 627–630.
53.	Maurovics Mihály (adm. rev) egri nagyprépost ³³ [FEDERMAYER, 2003, 267–269.]	1638. ápr. 8. Bazin 1638. ápr. 19. (f. II. p. Miseric.)	Prot. 33–34 (1635–1639), nr. 123, pp. 671–676.
54.	Eörsy Judit, Körtvélyessy György (n, nemz) özvegye, Moson megyében birtokos nemesasszony	[1639 körül]	Prot. 33–34 (1635–1639), pp. 859–862.
55.	Niclaß Perschitz von Wiehetsch, II. Rudolf, II. Mátyás és II. Ferdinánd udvari futára és heroldja („Hofcurir und Ehrenhold”, a végrendekezés idején a pozso- nyi főharmincad ellenőre [FALLENBÜCHL, 2002, 237.]	1640. aug. 1. Pozsony 1640. nov. 23.	Prot. 35–36–37 (1640– 1644), fol. 89v–90r. (pp. 209–210.)
56.	Ursula Hamerin (n), Udvari István (n, st) pozsonyi nemes felesége	1640. szept. 29. Pozsony 1640. okt. 25. (f. V. a. vig. Sim. et. Jud. ap.)	Prot. 35–36–37 (1640–1644), fol. 39 (pp. 83–94.) „Orig. extat Capsa 37, Fasc. 4, nr. 1”
57.	várkonyi Amadé Lénárd (m) al nádor [FEDERMAYER, 2003, 104–106.]	1641. jan. 6. Bős (Pozsony m) 1647. márc. 18. (f. II. p. Remin.)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 323 (pp. 765–776.)
58.	Kecskés János (g) a Magyar Kamara számvevőmestere [FALLENBÜCHL, 2002, 151.]	1641. márc. 1. Pozsony 1641. nov. 12. (f. III. p. Martini)	Prot. 35–36–37 (1640–1644), pp. 232–248.
59.	alszászi Vitály Zsuzsanna (n), ürményi Bosnyák János (e) felesége, Pozsony megyében birtokos nemesasszony	1642. dec. 10. (f. IV. p. Conc. Mar.) Pozsony 1642. dec. 11. (f. V. p. Conc. Mar.)	Prot. 35–36–37 (1640– 1644) pp. 321–324.

³³ Végrendeletéről: LÁNYI, 1848, 135.

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a <i>biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja</i>	Jelzet
60.	Nagymihályi Zsigmond (e) Pozsony megyében birtokos nemes [FEDERMAYER, 2003, 249.]	1643. aug. 29. Pozsony <i>1644. jún. 18.</i>	Prot. 38 (1644–1647), fol. 58–59 (pp. 149–151.)
61.	Hölgyi Gáspár ³⁴ (g) [FEDERMAYER, 2003, 285.]	1643. aug. 30. Pozsony <i>1643. aug. 30.</i>	Prot. 35–36–37 (1640–1644) pp. 574–576.
62.	Helena Ruepin (g) dr. Paul Spindler (exc) pozsonyi városi orvos felesége	1644. márc. 16. Pozsony <i>1644. márc. 18. (f. VI. p. Judica)</i>	Prot. 38 (1644–1647), fol. 72v–73v. (pp. 184–186.) és fol. 108–109r. (pp. 259–261.)
63.	Győrffy Erzsébet (g), Jaskay Péter (g) felesége, pozsonyi nemesasszony [FEDERMAYER, 2003, 78.]	1644. máj. 26. (in festo Corp. Chr.) [Pozsony] <i>1644. júl. 30.</i>	Prot. 38 (1644–1647), fol. 11 (pp. 45–46.)
64.	Listius Anna Rosina (m, g) betlenfalvi Thurzó Szaniszló (i) gróf majd Pogrányi György (sp, m) özvegye	1644. jún. 2. Németjárfalu (Moson m) <i>1644. jún. 3.</i>	Prot. 38 (1644–1647), fol. 49–51 (pp. 129–134.)
65.	Stanicz Mihály, a pozsonyi Szent Imre szeminárium diákja, Stanicz Tamás pozsonyi polgár fia	1644. júl. 29. Pozsony <i>1645. jan. 13.</i> (f. VI. p. dom. I. Epiph.)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 81 (pp. 201–202.)
66.	Thomas Bielavius (adm, rev) a pozsonyi káptalan kanonokja, címzetes siklósi apát [FEDERMAYER, 2003, 68, 176.]	1644. okt. 19.	Prot. 38 (1644–1647), fol. 78–79r. (pp. 195–197.)
67.	Listius Anna Rosina (m, g) betlenfalvi Thurzó Szaniszló (i) gróf majd Pogrányi György (sp, m) özvegye	1645. márc. 8. Pozsony <i>1645. márc. 8.</i> (f. IV. p. dom. Quadrag.)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 51v. (pp. 134.) és fol. 53–55 (pp. 137–143.)
68.	pesti Bornemissza Zsuzsanna (g), Branik György (e) felesége	1645. márc. 25. (in festo Annun. Mariae) <i>1650. okt. 17.</i> (in profesto Lucae ev.)	Prot. 40, fol. 159 (pp. 413–418.)
69.	Maria, Caspar Woyakovsky (g) stomfai harmincados özvegye [RUPP, 1870, I, 168.]	1645. ápr. 21. Pozsony <i>1645. ápr. 22.</i> (sabb. p. fest. Pasch.)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 122–125 (pp. 291–299-)

³⁴ FEDERMAYER, 2016, 189–199.

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja	Jelzet
70.	Georg Heß/Höss (g) magyar- óvári kapitány	1645. jún. 2. (f. VI. p. Exaudi) Pozsony 1645. jún. 2. (f. VI. p. Exaudi)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 12–13 (pp. 47–50.)
71.	Szádeczky János (g) Trencsén megyei birtokos nemes	1646. dec. 3. (f. II. p. dom. I. Adv.)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 252v–253v. (pp. 610–612.)
72.	Bollabás Katalin (pr), Marczell Simon özvegye, jobbágyasszony	1646. júl. 13. Királyfa (Pozsony m) 1647. márc. 22. (f. VI. p. Remin.)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 324 (pp. 777–778.)
73.	Telegdi János (i, r) kalocsai érsek, királyi tanácsos	1647. jan. 13. Pozsony 1647. jan. 13. (dom. I. Epiph.)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 318r–v. (pp. 753–754.)
74.	Listius Anna Rosina (m, g) bet- lenfalvi Thurzó Szaniszló (i) gróf majd Pogrányi György (sp, m) özvegye	1647. márc. 6. Köpcsény	Prot. 38 (1644–1647), fol. 386–387r. (pp. 953–955.)
75.	id. csernelházi Chernel György (g)	1647. ápr. 4. (f. V. p. Laet.)	Prot. 38 (1644–1647), fol. 342–343 (pp. 817–820.)
76.	Vida Simon (e) [Pozsony és Komárom megyékben birtokos nemes]	1647. szept. 18. [Komárom megyei településen] 1655. dec. 10. (f. VI. p. Conc. Mariae)	Prot. 42, fol. 131v–132v. (pp. 284–286.)
77.	Szilva Zsófia, (e) Ordódy Imrének (g) a Magyar Kamara alszámvevőmesterének felesége	1648. jún. 25. Pozsony 1648. jún. 25. (f. V. p. Nativ. Joann. bapt.)	Prot 39 (1648–1649), fol. 90–91, (pp. 195–197)
78.	beketfalvi Mórocz Farkas (g) [FALLENBÜCHL, 2002, 204–205.]	1648. júl. 10. Pozsony 1649. ápr. 10.	Prot 39 (1648–1649), fol. 264–265 (pp. 555–558.)
79.	Temerdeghe György (e) és felesége Maria Magdalena Nagovith (n) pozsonyi lakosok „fassio, sive per modum testamentariae dispositionis transactio”	1648. nov. 5. (f. V. p. Omn. Sanct.)	Prot 39 (1648–1649), fol. 174–175 (pp. 365–368.)
80.	Verőczey Eörsébet (n), kosz- tancai Kithonich János (g) királyi jogügyigazgató özvegye, Pozsony és Moson vármegyék- ben birtokos nemesasszony [FEDERMAYER, 2003, 235.]	1648. nov. 15/16. 1648. dec. 1. (f. III. p. Andr. ap.)	Prot 39 (1648–1649), fol. 221–223 (pp. 461–465.)

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja	Jelzet
81.	Kardoss Barbara, Szilvai András (e) trencsényi nemes özvegye	1649. febr. 16. Trencsén 1649. márc. 30. (f. III. p. Palm.)	Prot. 39 (1648–1649), fol. 268, 271 (pp. 563–564. és 569–570.)
82.	György Miklós, Lippay György (tek, nagys) esztergomi érsek udvarmestere	1649. márc. 13. Pozsony 1649. márc. 13. (sabb. a. Laet)	Prot. 39 (1648–1649), fol. 254, 261, (pp. 533–534. és 549–550.)
83.	Talján Magdolna (n) († 1650. máj. 3.) Lethenyi Imre (g) pozsonyi nemes felesége [FEDERMAYER, 2003, 190.]	1649. ápr. 18. Pozsony 1650. máj. 11. (f. IV. p. Jubil.)	Prot. 40 (1650–1651), fol. 126 (pp. 323–326.)
84.	Benkovci Mikulich Tamás (m) királyi személynök [FALLENBÜCHL, 2002, 200.]	1649. máj. 30. Pozsony 1649. júl. 25. (dom. VIII. trinit.)	Prot. 39 (1648–1649), fol. 363v. (pp. 764–765.)
85.	Czonko Mihály [horvátországi származású, vsz. Dunaszerda- helyen lakó nemes]	1649. jún. 11. 1650. ápr. 1. (f. VI. a. Judica)	Prot. 40 (1650–1651), fol. 55 (pp. 144–146.)
86.	Káro Orsolya (n), Novák Péter- nek (e) a köpcsényi vár porkolábjának (castellanus) felesége	1650. jan. 22. Felsőpulya (Sopron m) 1651. ápr. 4. (f. III. p. dom. Palmarum)	Prot. 40 (1650–1651), fol. 367 (pp. 969–972.)
87.	Melchior Blimel (e) érsekújvári és nógrádi harmincados [FALLENBÜCHL, 2002, 54.]	1650. febr. 10. (f. V. p. dom. V. Epiph.)	Prot. 40 (1650–1651), fol. 10–11 (pp. 27–31.)
88.	gyarmati Balassa Zsuzsan- na (i, m), hetesi Pethe György (sp, m) majd konscsinai Konszky Gáspár (sp, m) özvegye	1650. ápr. 6. (f. VI. p. dom. Passionis) 1650. máj. 5. (f. V. p. Phil. et. Jac.)	Prot. 40 (1650–1651), fol. 124 (pp. 313–318.)
89.	Törös János [FALLENBÜCHL, 2002, 331.]	1650. máj. 5. Pozsony 1650. máj. 6.	Prot. 41 (1651–1654), fol. 286–288 (pp. 673–680.)
90.	Tamássy Kata	1650. máj. 5. Pozsony	Prot. 41 (1651–1654), fol. 289–290 (pp. 681–684.)
91.	Loni Péter (e) soproni lakos	1650. máj. 15. (dom. Cantante)	Prot. 40 (1650–1651), fol. 142 (pp. 365–366.)
92.	pesti Bornemissza Zsuzsanna (g), Branik György (e) felesége	1650. szept. 2. (Pozsony) 1650. okt. 17. (in profesto Lucae ev.)	Prot. 40 (1650–1651), fol. 159 (pp. 413–418.)

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a <i>biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja</i>	Jelzet
93.	Justina Neubauerin (n), Wolff Neubauer pozsonyi polgár felesége	1650. okt. 22. Pozsony 1650. okt. 29. (<i>sabb. a. dom. XX. Trinit.</i>)	Prot. 40 (1650–1651), fol. 181–182r. (pp. 469–471.)
94.	Martin Bogdan (g) [Zágráb megyei származású, Pozsonyban élő nemes]	1650. dec. 15. Pozsony. 1650. dec. 15.	Prot. 40 (1650–1651), fol. 285–286 (pp. 733–738.)
95.	Johannes Dominicus Die- minger, a pozsonyi királyi vár gondnoka („Zimmerwarther”) [FALLENBÜCHL, 2002, 74.]	1651. aug. 23. Pozsonyi vár 1651. szept. 3.	Prot. 41 (1651–1654), fol. 153–154 (pp. 383–386.)
96.	Melchior Blimel (e) érsekújvári és nógrádi harmincados [FALLENBÜCHL, 2002, 54.]	1652. febr. 5. (f. II. p. dom. sexag.) 1653. ápr. 22. (f. III. p. dom. in Albis)	Prot. 41 (1651–1654), pp. 250–252, 699–700. Prot. 42 (1655–1658), fol. 188r–189r. (pp. 383–385.)
97.	[Schramer, Joannes]	[?]	[Prot. 40 (1650–1651), fol. 400: csak a kötet végén található indexben van feltüntetve, de a 400. folián nem található]
98.	Pálffy Pál (i) gróf, nádor [FALLENBÜCHL, 2002, 227.]	1653. nov. 5. Pozsony 1653. dec. 4. (f. V. p. Andr.)	Prot. 41 (1651–1654), fol. 353 (pp. 823–870.)
99.	Vatay Lukács (g) a Magyar Kamara tanácsosa [FALLENBÜCHL, 2002, 346; FEDERMAYER, 2003, 155.]	1653. dec. 31. Pozsony 1654. jún. 8.	Prot. 42 (1655–1658), fol. 271–274 (pp. 597–652.)
100.	Törös Kata, Sárkány János (g) keszthelyi kapitány felesége, a néhai Törös János (g) leánya	1654. febr. 6. Pozsony 1654. febr. 6. (f. VI. p. Purif. Mariae)	Prot. 41 (1651–1654), fol. 396v–397v. (névlegesen csak fassio)
101.	Mark Walticher (g) óvári harmincados („administrator tricesimae Ovariensis”), [pozsonyi polgár] [FALLENBÜCHL, 2002, 342–343.]	1654. febr. 12. Pozsony 1656. okt. 15. (dom. XVIII. Trinit.)	Prot. 42 (1655–1658), fol. 235–237v. (pp. 517–522.)
102.	Geczell Orsolya (g, m), várkonyi Amadé Lénárd (sp, m) özvegye [FEDERMAYER, 2003, 106.]	1653. márc. 25. Pozsony (Gyümölcsoltó Boldogasszony) [1657 tavasza]	Prot. 42 (1655–1658), fol. 296–297v. (pp. 701–710.)

	Végrendelkező neve	A végrendekezés, illetve a biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendekezés időpontja	Jelzet
103.	Galambos Zsófia (g), korábban Mocsáry István (e) özvegye, buzafalvi Szentpéteri István (e) kassai főporkoláb („primarius castellanus Cassoviensis”) felesége – (Szentpéteri István a megerősítés idején már tokaji főkapitány)	1653. aug. 31. Kassa 1657. júl. 6. (f. VI. p. Visit. Mar.)	Prot. 42 (1652–1658), fol. 345–347 (pp. 805–810.)
104.	Vitály Anna (g) Szőgyéni János (e) özvegye, Szászton (Pozsony m) lakó nemesasszony	1654. ápr. 10. Felsőszász 1654. ápr. 23. (in vig. Georg. mart.)	Prot. 41 (1651–1654), fol. 487r. (pp. 1136–1140.)
105.	Belchevich Balázs (p, c) varasdi szűcs	1654. ápr. 11. 1654. ápr. 20. (f. II. p. dom. Miseric.)	Prot. 41 (1651–1654), fol. 465–466 (pp. 1091–1094.)
106.	Ondódy János (e) [érsekújvári nemes és katonatiszt]	1654. jún. 9. Pozsony 1654. jún. 16. (f. III. p. dom. II. Trinit.)	Prot. 41 (1651–1654), fol. 565r–568v. (pp. 1308–1314.)
107.	Szilva Mihály (g) pozsonyi főharmincados [FALLENBÜCHL, 2002, 313; FEDERMAYER, 2003, 145.]	1654. szept. 7. Pozsony 1654. szept. 25. (f. VI. p. Matth. ev.)	Prot. 41 (1651–1654), fol. 440r–443r. (pp. 1041–1047.)
108.	Körtvélyessy Mária (g) Récsey János (g) felesége, Moson me- gyében birtokos nemesasszony	1654. szept. 25. (f. VI. p. Matthaei ev.)	Prot. 41 (1651–1654), fol. 527 (pp. 1218–1220.)
109.	Michael Partinger [a Magyar Kamara későbbi perceptora, tanácsosa] [FALLENBÜCHL, 2002, 229.]	1654. okt. 2. Pozsony 1654. okt. 2. (f. II. p. Mich. arch.) 1656. ápr. 12.	Prot. 41 (1651–1654), fol. 456–459 (pp. 1071–1078.) Prot. 42 (1655–1658), fol. 201v–202r. (pp. 414–415. – f. IV. p. Dom. Palm.)
110.	Tarnóczy Mátyás ³⁵ [váci püspök]	[1655]	Prot. 42 (1655–1658), (p. 116.), csak utalás szerepel arra, hogy a 4 folió terjedelmű végrendeletnek ott lenne a helye

³⁵ „Hic sequeretur Testamentum 4 foliorum reverendissimi domini quondam Matthiae Tarnoczy, sed successor ejusdem Sigismundus Zongor Praepositus, in specie habere volens, idem hinc extractum ipsique

	Végrendelkező neve	A végrendelkezés, illetve a <i>biteleshelyi megerősítés vagy a káptalannál személyesen tett végrendelkezés időpontja</i>	Jelzet
111.	Majthényi Mihály, a Magyar Kamara elnöke („praefectus camerae”) [FALLENBÜCHL, 2002, 187.]	1655. ápr. 18. Pozsony	Prot. 42 (1655–1658), fol. 76–78 (pp. 173–178.)
112.	Marczel Lőrinc (n) Tejfalun (Pozsony m) lakó nemes	1655. dec. 1. [Tejfalu] 1656. aug. 10. (<i>in festo Laur. mart.</i>)	Prot. 42 (1655–1658), fol. 225–226 (pp. 499–501.)
113.	Rasza Benedek koronaőrző katona („Szent Korona melletti hajdú”)	1655. dec. 13. (<i>f. II. p. dom. III. Adv.</i>)	Prot. 42 (1655–1658), fol. 166v–167r. (pp. 340–341.)
114.	petróczy Nagymihályi Ferenc [FEDERMAYER, 2003, 249.]	1656. ápr. 20. Pozsony 1656. ápr. 21. (<i>f. VI. p. Pasch.</i>)	Prot. 42 (1652–1658), fol. 203–204 (pp. 417–432.)
115.	Maria Exnerin (g), Mark Walticher (g) özvegye [FEDERMAYER, 2003, 62.]	1656. ápr. 21. Pozsony 1656. okt. 6. (<i>f. VI. p. Franc. conf.</i>)	Prot. 42 (1655–1658), fol. 246v–247r. (pp. 548–549.)
116.	Melchior Blimel (e) érsekújvári és nógrádi harmincados („tricesimarum Vyvariensis et Nogradiensis admin.”) [FALLENBÜCHL, 2002, 54.]	1656. ápr. 22. (<i>sabb. p. Pasch.</i>)	Prot. 42 (1655–1658), fol. 188–189 (pp. 383–385.)
117.	fonyi Aszalay István (g) királyi tanácsos [FALLENBÜCHL, 2002, 41.]	1656. máj. 1. Pozsony 1656. dec. 8. (<i>sabb. p. Conc. Mar.</i>)	Prot. 42 (1655–1658), fol. 242–243 (pp. 531–541.)
118.	szenttamási Zongor Zsigmond (r) váci püspök, pozsonyi prépost, királyi tanácsos	1657. dec. 27. [Pozsony] 1658. ápr. 3. Pozsony (a végrendelet Lippay György esztergomi érsek általi megerősítése)	Prot. 42 (1655–1658), fol. 366 (pp. 847–851.)

Többször látott el jelentős diplomáciai megbízatásokat: 1639 nyarán az uralkodó megbízásából I. Rákóczi György erdélyi fejedelmet kereste fel.³⁶ Pályája legjelentősebbnek ítélt állomása a fejedelemmel folytatott tárgyalások vezetése, majd az 1645-ben megkötött linzi béke létrejötte érdekében végzett tevékenysége.³⁷ 1651-ben pedig a hó-

transmissum, nec amplius remissum est. Qui denuo huic spatio adiungere poterit, cessabit et Excusatio praesens et prothocoli defectus” (PSZHLv, Prot. 42, 116).

³⁶ Lippay György kancellár I. Rákóczy György erdélyi fejedelemhez, Bécs, 1639. július 18., In: TUSOR, 2015, 45 (44. sz. levél).

³⁷ ZSILINSZKY, 1886.

dolt falvak ügyében a szőnyi tárgyalásokra küldött biztosok között találjuk a nevét.³⁸ 1652-ben hunyt el.

Vagyoni helyzetével kapcsolatban végrendeletén kívül a pozsonyi káptalan hiteles-helyi levéltára más forrásokat is őriz. Ezek szerint Törös János 1648 őszén czoborszent-mihályi Czobor Bálinttól ezer forint összegű hitelt kényszerült felvenni, amelynek visszafizetésére a következő év Szent Mihály napjára, 1649. szeptember 29-re vállalt kötelezettséget.³⁹ Ugyanabban az évben, 1648. május utolsó napján 400 forint kölcsönt vett fel Cziráky György esztergomi kanonok és szentgyörgyvári préposttól;⁴⁰ ugyanattól a személytől, aki – mint látni fogjuk – Balassa Zsuzsanna megbízásából több ügyben is eljár, illetve aki Balassa végrendeletében is meg van említve.

Törös János és felesége, Tamássy Kata végrendelete számunkra azért érdekes, mert Törös János felesége volt, és a házaspár testamentuma tartalmilag is több ponton összekapcsolódik. Az öröklés körül megjelenő érdeklentétek a Tamássy családban is jelen voltak: ennek bizonyítéka Törös János sógornője, Tamássy Zsófia tiltakozása, amellyel 1653-ban megtámadta testvérének, Katának végrendeletét.⁴¹ A Törös-hagyaték további sorsáról sok irat található az Udvari Kamara „Hoffinanz Ungarn” sorozatában. Törös János Katalin lányának tragédiája a Wesselényi-féle szervezkedés [előestéjének] idejére esett. A Törös János végrendeletében is említett férj, Sárkány János ugyanis kivégeztette feleségét, miután tudomást szerzett Katalin Batthyány Kristóf dunántúli kerületi főkapitánnyal folytatott viszonyáról.⁴²

Gyarmati Balassa Zsuzsanna a korszak jelentős vagyonnal rendelkező személyisége volt. A Magyar Királyság nyugati felének legfontosabb igazgatási-hatalmi központjaiban (Pozsony, Nagyszombat, Győr) házakkal rendelkezett, „javacskáival” a korszak nyugat-magyarországi birtokosai között feltétlenül a tehetősebbek közé tartozott. Szülei gyarmati Balassa Menyhért és laki Bakith Margit voltak;⁴³ testvérei pedig Balassa Ferenc⁴⁴ és Péter.⁴⁵ Balassa Zsuzsanna először hetesi Pethe Györgyhez, majd megözvegyülve Konszky Gáspárhoz ment feleségül.⁴⁶ Első lakodalmát a malackai kastélyban 1619. ja-

³⁸ Szelepcsényi György kancellár, Lippay Gáspár kamarelnök, Esterházy Dániel, Révay László és Orossy György személynök mellett. FAZEKAS, 2018, 87.

³⁹ PSZHLv, Prot. 39, fol. 102r–v. (219–220).

⁴⁰ DARÓCZY, 1911, 188. A Magyar Katolikus Lexikon Cziráky György névvel említi az „esztergom-zöldmezei Szent György prépostság és társaskáptalan” szócikkben, 1649-re vonatkozó adat alapján: MKL III., 1997, 342–343. A káptalan protokollumaiban más helyen az alábbi címekkel szerepel: „Georgius Cyriacus ab Hortis Abbas B. Mariae Originis de Madocza Praepositus Sancti Georgii de viridi Campo, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensi Cathedralis Canonici” PSZHLv, Prot. 41, fol. 39 (131).

⁴¹ PSZHLv, Prot. 41, fol. 308v–309v. (718–720).

⁴² PAULER, 1876. I., 370.

⁴³ PSZHLv, Capsa 32, fasc. 3, nr. 2.

⁴⁴ Balassa Ferenc – „*utriusque comitatus Honthensi supremi comitis, Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis consiliarius, cubicularius, et colonelli*” – az eberhardi vár és birtok ügyében 1647/48-ban Pálffy Pál kamarelnöknek személyesen referált. PSZHLv, Capsa 31, fasc. 13, nr. 17.

⁴⁵ Balassa Péter felesége Pálffy Magdolna (1546–1629) volt.

⁴⁶ SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2006, 310.

nuár 13-án tartották,⁴⁷ majd férjét, Pethe Györgyöt Bethlen Gábor első hadjárata alkalmával letartóztatta és megfosztotta birtokaitól. Ezek visszaszerzése érdekében az aszszony később, 1629–1630 körül Brandenburi Katalin fejedelemsége idején, már özvegyen, erélyes hangú levélben emelt szót, hivatkozva a nikolsburgi béke vonatkozó artikulusaira, illetve az 1622. évi országgyűlés cikkelyeire is.⁴⁸ E levél írásakor (1629–1630 körül) már özvegy volt. A Pethe György után örökölt javak közül a legfontosabb Szádvár volt;⁴⁹ a szádvári házát, a Görgő nevű falut, a lizskai udvarházat, illetve az ahhoz tartozó majorságot szőlőivel, összesen kilencezer forint értékben azonban szintén első férje után örökölte.⁵⁰ Ezek felett az 1650-ben fogalmazott testamentumban rendelkezett, tehát vissza tudta szerezni a korábban elveszített birtokokat, vagy legalábbis azok legnagyobb részét.⁵¹

Első házasságából született Rozina nevű lánya († 1658),⁵² aki egyedüli gyermekként jelentős ingó és ingatlan örökséghez jutott. Hetesi Pethe Rozina első férje Jakusith Imre (Jakusith György egri püspök testvére) volt, megözvegyülése után panaszi Pázmány Miklóssal,⁵³ Pázmány Péter unokaöccsével (1622–1662) kötött házasságot. Balassa Zsuzsanna második férje a horvát főúri családból származó Konszky Gáspár lett, aki III. Ferdinánd magyar királlyá választását követően nyerte el a királyi tanácsosi címet, valamint az aransarkantyús vitézi rangot.⁵⁴ A frigy 1636-ban kötött meg; azonban az asszonyt 1645-ben már ismét özvegyként említik.⁵⁵

Balassa Zsuzsanna rövid ideig tartó pápai birtoklása (1647) teszi érthetővé a korábban egyházi pályára készülő, majd utóbb a katonai pálya iránt vonzódó vejének, Páz-

⁴⁷ HANÁK, 2019, 259–261.

⁴⁸ „Nyilván lehet Nagyságtok és Kegyelmeteknél, ez elmúlt esztendőkből lőtt disturbiumokban szegény Istenben elnyugott idvezölt urammal együtt szádvári házunkban lévén, magunkat és azon várunkat, az megholt erdélyi fejedelemnek [Bethlen Gábor], némely áruló szolgálk által, mikint árultattunk legyen el és kezében adattunk. Szegény idvezölt uram tizennégy holnapok alatt erős fogságban tartatván, az megholt fejedelemtől, az nikelspurgi pacificatio és diploma után is, egynéhány holnapok alatt azon fogságban tartatván Erdélyben, és azon szádvári házunkat, cum omnibus eorum bonis et pertinentiis azon fejedelem hatalmasul bírt, sem megholt édes uramat nem eliberálta, sem jószágunkat nem restituálta. Holott pedig el volt végezttvén az nikelspurgi diplomának artículusiban.” PSZHLv, Capsa 10, fasc. 9, nr. 22. (másolat, sine dato).

⁴⁹ GALLA, 2005, 71–72; FAZEKAS–KÁDÁR, 2017, 48, 197. jegyzet.

⁵⁰ Hetesi Pethe György és Balassa Zsuzsanna megállapodása (1625): PSZHLv, Prot. 30 (1606–1627), fol. 460r–461r. (917–919), fogalmazvány: Capsa 37, fasc. 3, nr. 22.

⁵¹ Balassa Zsuzsanna kérésére a pozsonyi káptalan átiratot készített Hethesi Pethe László (Hethesi Pethe György és Pethe Márton kalocsai érsek apja) végrendeletéről: PSZHLv, Prot. 39, (1648–1649), fol. 278r–284v. (586–600).

⁵² FEDERMAYER, 2003, 179.

⁵³ Pázmány Miklósról újabban: MONOK, 2012, 245 skk.

⁵⁴ KISFALUDY KASSICS, 1840, 305.

⁵⁵ Konszky Gáspárról és családjáról a közelmúltban Szabó András Péter közölt értékes összefoglalót: SZABÓ, 2015, 261, 58. jegyzet. A pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárában fellelhető egyik datálatlan, feltehetően a 17. század közepén íródott dokumentumban Konszky Kristóf („Suae Caesariae Regiaeque Maiestatis Capitaneus”) a magyar rendekhez címzett kérvényében említi Gáspárt: PSZHLv, Capsa 10, fasc. 9, nr. 21.

mány Miklósnak pápai főkapitányságra irányuló (átmeneti) ambícióit.⁵⁶ Jóllehet ezekből végül semmi sem lett, Balassa Zsuzsanna végrendeletében (mindenesetre) körültekintő figyelmesség mutatkozik meg, vejére vonatkozóan is: számára az értékes fegyverekből való választás lehetőségét hagyta.⁵⁷

Az Esterházy Miklós nádor által feltehetően 1630 körül gróf Csáky Lászlónak elzálogosított pápai vár és a hozzá tartozó uradalom 1647-ben egy megállapodás⁵⁸ értelmében előbb Csáky Lászlótól Konszky Gáspárné Balassa Zsuzsannához került, majd nem sokkal később, 1648-ban gróf Esterházy László váltotta tőle vissza.⁵⁹ A pápai zálogbirtokot Esterházy 80 ezer forintért váltotta vissza, ugyanakkora összegért, mint amennyiért Balassa Zsuzsanna nem sokkal korábban hozzájutott. A végrendelet a tranzakció után két évvel íródott, így a testamentumban foglalt összegek fényében érdemes figyelembe venni, hogy nem sokkal a végrendelkezés előtt Balassa Zsuzsanna a pápai ügylet miatt nagyobb pénzüsszeghez jutott. Esterházy László és Balassa Zsuzsanna között Pápán kívül egyéb zálogbirtokról is jött létre megállapodás.⁶⁰ Balassa Zsuzsannának ezzel közel egy időben más forrásból is származott bevétele: nem sokkal ezután váltották meg magukat Ruszt mezőváros lakói földesasszonyuktól.⁶¹

Ingó vagyonáról, ékszereiről, bútorairól, egyéb értéktárgyaitól részben a végrendelet informál, de a pozsonyi káptalan korábbi protokollumaiban a testamentum kiállítását megelőzően is található ezzel kapcsolatos dokumentum. Jakusith György egri püspök (Pethe Rosina első férjének testvére) és Balassa Zsuzsanna között ugyanis 1643-ban létrejött egy megegyezés, amelynek értelmében Balassa Zsuzsanna különböző értéktárgyakat adott kölcsön a püspöknek, a főpap saját használatára, azzal a kitételrel, hogy e tárgyaknak Jakusith halála után vissza kell kerülniük az asszonyhoz. Tizennyolc ezüsttálat, ezüst virágos medencét és aranyozott mosdót, ébenfából készített, ezüsttel vert ka-

⁵⁶ Pázmány Miklósnak a pápai főkapitányi tisztség elnyerésére vonatkozó elképzelései sértették Esterházy László egyik legfontosabb célját, nevezetesen, hogy apja végakarátának megfelelően kiváltsa Pápát és Esterházy István, bátyja főkapitánysága után személyében ismét Esterházy léphessen a pápai főkapitányi tisztségbe. Noha az Udvari Haditanács Pázmányt nagyon rövid időre kinevezte ugyan a pápai vár élére, de utóbb, az uradalom kiváltása révén mind a birtok, mind a katonai tisztség az Esterházyaknál maradt, Pázmány Miklós pedig veszprémi főkapitány lett. MARTÍ, 2013, 163–170.

⁵⁷ Pázmány Miklós és felesége, Hetesi Pethe Rosina gyakran fordultak a pozsonyi káptalanhoz ügyes-bajos dolgaik végett, a korszak protokollumaiban számos rájuk vonatkozó irat lelhető fel.

⁵⁸ PSZHLv, Prot. 38 (1644–1648), pp. 933–938, illetve pp. 1219–1223.

⁵⁹ MARTÍ 2013, 170–172. A pápai vár és uradalom 17. század közepi birtoklástörténetének legújabb, kitűnő összefoglalása: ifj. HERMANN–id. HERMANN, 2016, 29–45.

⁶⁰ Négy Moson megyei falu – Illmic, Bánfalva, Pomogy és Valla – zálogból való kiváltására került sor: Lippay Gáspár kamaraelnök 1648. szeptember 15-én Pozsonyból tájékoztatta Thurzó Borbálát (Draskovich János néhai nádor özvegyét): „[...] Eszterhas László uram, letévén Pápa árát, megengedte Konszkiné asszonyomnak, hogy az négy falut magához válthassa [...]” A négy Moson megyei faluval kapcsolatos, gr. Esterházy László és Balassa Zsuzsanna között létrejött megállapodás: PSZHLv, Prot. 39 (1648–1649), fol. 158, 164, (pp. 333–341, 345–347), MARTÍ, 2013, 169.

⁶¹ Nadl Lipót, Ruszt város főbírájának vallása a pozsonyi káptalan előtt (1649. jún. 10.) „mivel mink rusztiak, az mi földes aszoniunktul Naghos Giarmathi Balassa Susanna aszontul ki váltottuk magunkat és le teuén mink az pénzt, fel is uette elő Nagha”. PSZHLv, caps 32, fasc. 6, nr. 15a. – „Asscuratio Dominae Susannae Balassa de Gyarmath”.

lamáris ládácskát, „csillag formára csinált gyűrűcskét, két gyémánt van benne”, egy asztalra való négyszögű órát, egy nyakba vető órát, két ezüstgyertyát, egy kláris [gyöngy] olvasót aranykereszttel együtt, valamint egy ezüst szelencéssel rakott patika ládácskát – a tíz tételből álló jegyzék további adalékkal szolgál az egykor Balassa Zsuzsanna tulajdonát képező értéktárgyakról, amiket a tulajdonos az egri püspök halála († 1647) után a korábbi megállapodás értelmében visszakért.⁶²

Végrendeletének megfogalmazása öntudatos, nagyformátumú egyéniséget sejtet. Vagyonának sorsáról határozott elképzelése és szándéka volt, amit az általa fontosnak tartott, világosan megnevezett és megindokolt célok szolgálatába kívánt állítani. A létrehozni kívánt intézménnyel kapcsolatos elgondolását a végrendeletből megnyilvánuló, a felekezeti ellentéteken a jelek szerint nagyvonalúan felülemelkedő hozzáállás teszi figyelemre méltóvá.

A Balassa Zsuzsanna végrendeletében említett seminarium valójában egy (szegényebb) nemesek számára állítandó konviktus, ami a végrendeletben megfogalmazott alapítói szándék szerint se nem kollégium, sem pedig gimnázium, nem is rendi intézmény, de jezsuita felügyeletre bízva, ráadásul arról a fundátori jogról is lemond a javukra, hogy megválgothassa vagy előírhasa, kik lehetnek a konviktus tagjai. Ennek ötletével a nagyasszony már 1647-ben előállt: az akkori nádor, Draskovich János, „az ország palatinusa színe előtt, bizonyos somma pénzt, testamentom formán rendelt volna, oly szándékkal, hogy Ungvárt ilyen convictus állíttatnék fel. De Lippai György, az esztergomi érsek, azon fundatiót Kassára vitte azon fundáló asszonynak akaratiából”.⁶³ Az 1647-es alapítvány összegét – 22 ezer forintot – a végrendeletkező az 1651. évi, alábbiakban közölt végrendeletében további 30 ezer forinttal a Ruszt város megváltásáért kapott összeggel növelte, így a konviktus létrehozására felajánlott összeg 52 ezer forintot tett ki.⁶⁴ Az intézmény később végül Lippay György esztergomi érsek szándékának megfelelően Kassán jött létre. Balassa Zsuzsanna alapítványának ügyével a káptalan a későbbiekben is foglalkozott.⁶⁵ Testamentumát követően többször már nem kerül elő a neve a káptalan protokollumaiban, a vele kapcsolatban, ügyeivel összefüggően kiállított oklevelek is mind korábban keltek, tehát valószínűsíthető, hogy Balassa Zsuzsanna nem sokkal a végrendelet elkészülte után elhunyt.⁶⁶

A vagyonos nemesi rétegek és az egyházi személyek sokrétű kapcsolata nyilvánul meg Balassa Zsuzsanna végrendeletében is. A prelátusok, az esztergomi érsek, a kalocsai érsek

⁶² PSZHLV, Prot. 39 (1648–1649), „Transumptum pro domina Susanna Balassi”, Prot. 39, fol. 68r–v. (pp. 159–160); „Transactio Magnificae Dominae Susannae Balassa et oppidi Ruth” PSZHLV, Prot. 39, fol. 432–433 (pp. 901–903).

⁶³ Szentmártoni Szabó Géza idézi Spangár András krónikáját: Spangár András: *A magyar krónikának, amelyet elsőben megírt Petthő Gergely... továbbvaló terjesztése...* Kassa, 1734, 19. (SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2006, 310.)

⁶⁴ KÖRPNAY, 1866–1870, 690.

⁶⁵ Pl. közvetlenül Balassa Zsuzsanna végrendeletkezését követően is: PSZHLV, Prot. 41 (1651–1654), fol. 59r–v., 1651. nov. 11. A kéz írása megegyezik a Balassa Zsuzsanna végrendeletét író kézzel.

⁶⁶ Szentmártoni Szabó Géza 1647 utánra teszi Balassa Zsuzsanna halálának időpontját; a végrendelet közlésével ez az időpont 1651-re vagy az utánra módosul. (SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2006, 309.)

stb. a végrendelet testamentariusaiként, azaz a végakarat teljesítésének felügyeletére felkért személyek között érthetően kiemelt módon vannak említve. Az egyházi középréteghez tartozó személy, Cziráky György szentgyörgyi prépost Balassa Zsuzsanna régi bizalmasa lehetett. Ezt jelzi, hogy ő volt az, aki Balassa Zsuzsanna nevében személyesen eljárva aláírta korábban a Csáky Lászlóval Pápa ügyében kötött megegyezést.⁶⁷

A pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárának 40. számú protokollum-kötetében található végrendelet a kanonokok által készített másolat, amely alapján (még legalább egy) tisztázat készülhetett. A káptalani protokollumban fellelhető változat tehát csak előzménye lehet az eredeti és feltehetően Balassa Zsuzsanna által hiteles formában is jóváhagyott változatnak, ugyanakkor az irat hitelességét két pozsonyi kanonok bejegyzése jelzi: ezek az 5. fólió verzóján találhatók: „1650. 10. Mai. Coram me Gregorio Mohaczy, canonico Capituli Posonienis et coram me Melchiore Köszög[h]y”.⁶⁸ Az irat 4. fólióján található meghatározás szerint „Dispositio. Testamentaria Illustris ac Magnificae Dominae Susannae Balassa de Gyarmath”, vagyis a szöveg a végrendelező szándéka szerinti előterjesztés. Eltérően Törös János és felesége, Tamássy Kata végrendeleteitől, Balassa Zsuzsanna testamentumának végén így nem szerepel a végrendelező eredeti aláírása és pecsétje, valamint a fogalmazvány végén található datálás javítása is egyértelművé teszi, hogy a végrendelet végleges megerősítésére legkorábban (csak) 1650 húsvétját követően kerülhetett sor.

A forrásszövegekben a személy- és helyneveket betűhíven meghagyva, a szöveg (korabeli) sajátosságait megtartva, de modernizálva, a latin nyelvű szövegrészeket a humanista helyesírás szabályai szerint átírva, modern központozással közlöm.⁶⁹

⁶⁷ PSZHLv, Prot. 38, fol. 470. (1219–1223).

⁶⁸ Mohácsy Gergely, Köszeghy Menyhért. БОЈТОС, 2014, passim.

⁶⁹ БАК, 1994, 91–137.

Források

1.

1650. május 5.

Pozsony

Törös János (kamarai tanácsos) és felesége, Tamássy Kata végrendelete

1. a. Törös János végrendelete

SNA

(Slovenský národný archív),

Pozsonyi Székeskáptalan Hiteleshelyi levéltára

(Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly)

Prot. 41 (1651–1654)

fol. 286r–288v. (pag. 673–678)

Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, Amen.

Látván ez világnak forgandó és változandó állapotját és azt is, hogy az halál mindnyájunknak köz lévén, annak bizonyos idejét és óráját senki nem tudhatja; most ép és egészséges koromban lévén, lelkemet az hatalmas Istennek, az ki teremtetett, és testemet az földnek, az ő Anyjának ajánlván: az mi kicsiny világi jókkal ő szent Fölsége meglátogatott, azokról teszek ilyen Testamentaria dispositiót.

1. Minthogy az én feleségem, Tamassy Kata hozott és én hoztam Atyjátul és Anyjátul maradott készpénzt, arany, és ezüst míven, fejtér, és másféle selyemruhán, gyöngyön és köves marhán kívül, kilencezer háromszáz és két foréntot. Item: az Bátyjátul, boldog emlékezetű Tamassy Antaltul maradott háromezer foréntot, mely teszen in toto, tizenkétezer háromszáz és két foréntot. Ezzel fundamentumot vetvén, vettük meg zálagban Totayzgurabot:⁷⁰ az ki eggyel-mással, és az malommal vagyon circiter húsezer foréntunkban. Ezt én hagyom az én szerelmes házastársamnak, Tamassy Katának ilyen conditionál: hogy valamíg Isten élte, magát és gyermekit, akik vagy én tölem, vagy holtom után, más férjétől (ha férhez találna mennyi) leendőek volnának, mind addig, miben impedimentum nélkül bírhasa. Ha pedig absque haeredum solatio⁷¹ meghalna, az Atyjátul, Anyjátul és Bátyjátul maradott tizenkétezer háromszáz és két foréntot hagyja, az kire akarja. Marad még hátra az följl megírt summában hétezer hatszáz⁷² és kilencvennyolc forént, melyet magam kerestem derekasan véle való házasságomban, azt is hagyom neki, és gyermekinek, kik az följl megnevezett mód és állapot szerint leendőek volnának: ilyen formán, hogy ha mi adósságink maradnának, abból fizesse meg. Mivel

⁷⁰ „Tót-aißgurab”: Tötgurab (ma: Slovenský Grob, SK).

⁷¹ Solatione lenne szabályosan.

⁷² Kihúzza: nyolc.

pedig ez itt való posonyi Pater Franciscánusoknak ezelőtt ennéhány esztendővel, tudnyillik: midőn minekünk böcsületes temetőhelyt rendelte, az magok szentegyházában lévő kápolnában, ígértem négyszáz foréntot; kérem az édes Atyámfát, hogy ha életemben meg nem fizethetném, holtom után minden adósságok előtt fizesse meg. Ha pedig semmi gyermeki nem maradnának, úgy is az négyezeret hagyja, az kinek akarja: lévén azért oly reménségben, hogy azt is Isten tisztességére fordítja.

Az hátramaradott háromezer hatszáz és kilencvennyolc forént felől így disponálok. 1. Hagyjon abból az posonyi Pater Fanciscánusoknak⁷³ nyolcszáz foréntot. Item az szombati Pater Franciscánusoknak⁷⁴ négyszáz foréntot. Item az posonyi apácáknak⁷⁵ háromezszáz foréntot. Item az posonyi Boldog Asszony Congregatiójának⁷⁶ háromezszáz foréntot. Item az tali⁷⁷ Patereknek,⁷⁸ Boldog Asszony tisztességére ötszáz foréntot. Item ez itt való posonyi Pater Jesuitáknak⁷⁹ ötszáz foréntot. Item az szombati Pater Jesuitáknak⁸⁰ haromszáz foréntot. Item az házi szegényeknek, feleségem avagy maradéki jó discretiója szerint kétszázkilencvennyolc foréntot. Az száz hátramaradott foréntnak ötvenét az Posony városnak, ötvenét az Szombati városnak hagyom, hogy az mi kevés örökségink ezekben az városokban vannak, ezaránt legyenek minekünk és maradékinknak ex officio magistratus jóakaróink.

Item az mi ezüst és aranymív, köves és gyöngyös partéke Atyjátul és Anyjátul maradt, mind pedig magunk keresménye vagon és leszen, egyébféle ruhákkal, házi eszközökkel, majorságbeli lábasmaruhákkal, lovakkal, szekerekkel, és minden egyébféle gazdálkodásra való, akármi néven nevezendő dolgokkal, és eszközökkel, hagyom mind az feleségemnek és gyermekinek. Hanem, mind az egész ezüstmív közül hagyja az feleségem az leányomnak az Fejedelem⁸¹ adta öreg kupát, mely tokban áll, és az sima aranyas mosdómedencét. Haec de mobilibus.

Item az pozsonyi belső, külső városban levő két házamat hagyom az feleségemnek, minden benne levő eszközökkel.

⁷³ Pozsonyi ferencesek: a mariánus ferencesek Győr, Esztergom, Óbuda és Székesfehérvár mellett Pozsonyban jelentek meg először (1229-et követően). KARÁCSONYI, 1923, I, 13.

⁷⁴ Nagyszombati ferencesek: a mariánus ferencesek Szent Jakab titulussal alapított temploma 1238-ban a város alsó kapujánál épült. A kolostort több alkalommal, 1633-ban Pázmány támogatásával helyreállították. RUPP, 1870, 97.

⁷⁵ Pozsonyi klarisszák: a ciszter apácák zárdáját Pozsonyban 1132-ben II. Béla király alapította; a 13. század végétől a kolostort a klarisszák kapták meg. RUPP, 1870, 65–66.

⁷⁶ KÁDÁR, 2016b, 11–13.

⁷⁷ Az eredetiben: „Taly” (a szó a Máriavölgyre utal).

⁷⁸ Máriavölgyi pálosok: a Pozsonyhoz, illetve Stomfához egyaránt közel eső völgyben 1377-ben I. (Nagy) Lajos alapított rendházat Remete Szent Pál szerzetesei, a pálosok számára. RUPP, 1870, 165–172.

⁷⁹ Pozsonyi jezsuiták: 1622-ben Pázmány Péter esztergomi érsek telepítette le a jezsuitákat, kollégiumuk 1626 őszétől működött. GYENIS, 1941, 43–44; KÁDÁR, 2018, 237.

⁸⁰ Nagyszombati jezsuiták: az első kollégiumot Oláh Miklós esztergomi érsek alapította 1561-ben, de néhány évi fennállás után 1567-ben feloszlott. 1615-ben kezdődött újra a kollégium élete. 1624-ben alapította Pázmány a nemesi konviktust és az Adalbertinumot, melyben később kispapokat is neveltek. GYENIS, 1941, 39–40; VELICS, 1913, I, 55–65, II, 3–11; MOLNÁR, 2009, 21–22.

⁸¹ I. Rákóczi György (1630–1648).

Ha pedig maga meghalna gyermek nélkül, tehát azon házamat köthesse az feleségem valakinek akarja, három ezer forintban. Mely summát, ha az én leányom letessen annak, az kinek az én feleségem legálja, mindennek előtt magához válthassa, és bírja s azt cselekedje vele, mint maga sajátjával.

Ezen kívül: leányomat, Törös Katát,⁸² böcsületesen kiházásétván, hagyom öneki is, sőt ugyan most per manus adom Csentét,⁸³ úgymint magam, és nem az én leányom anyjával keresett örökségemet; Kis Szaruat,⁸⁴ az Vaykay⁸⁵ házat, és az Bacsfaluy⁸⁶ teleket; tizennyolc számú ménessel, hat vonyó ökörrrel, huszonhat gulya barommal, harminc sörtés marhával, és egyébféle majorságbeli baromfival; az kik öszvességgel méltán ötödfélezer forétra böcsültethetnek. Mindazáltal, ebben olyan observatio legyen, hogyha az én leányomnak, Törös Katának semmi gyermeke nem maradna, mind az Csentey major, s mind az Vaykay ház Kis Szaruával, és az Bacsfaluy telekkel együtt énreám és feleségemre visszazálljanak. Ha pedig énnekem előbb halálom történnék, én rólam az feleségemre szálljon. Az ő holta után pedig, Kis Szaru (minthogy az Sarkany familiátul bírom zálagban ezer száz és kilencvenöt forintban)⁸⁷ az mi és leányunk emlékeztire, szálljon ajándékon vissza Sarkany János⁸⁸ fiam uramra. Az többiről pedig, úgymint Csentéről, Vaykay házról és Bacsfaluy pusztáról, disponáljon az feleségem ad pios usus mind az egész familiánknak lelki vigasztalásunkra.

Az mivel pedig leányunkat, Törös Katát, feleségemmel együtt kiházásítottuk,⁸⁹ úgymint böcsületes, ennéhány rendbeli öltözetekkel, szép fejr ruhával, ezüst aranyimível, az is megér circiter háromezer forintot. Ezeket is, ha szinte leányunk meghalna is maradék nélkül, mind Sarkany János fiunknál hagyjuk, az fölül megírt majorságbeli barommal együtt.

Mindezek az fölül megírt dolgok, reménlem, hogy Isten és országunk törvénye szerint vannak; kérem azért mind feleségemet, leányomat, tartsák ehhez magokat, és kiáltképpen commendálom feleségemnek, hogy az mit Isten tisztességére rendeltem

⁸² Törös Kata.

⁸³ Csente, Vajka része, Pozsony m. (ma Vojka nad Dunajom, SK).

⁸⁴ Kisszarva: Nagyszarva része, Pozsony m. (ma Rohovce (SK)).

⁸⁵ Vajka, Pozsonytól 22 km-re délkeletre (ma: Vojka nad Dunajom, SK).

⁸⁶ Bacsfa: ma: Báč (SK).

⁸⁷ Törös Kata és Sárkány János közötti fassió a vajkai possessióról (1651): PSZHLv, Prot. 40, fol. 315–318 (823–832, 825–828. között Sárkány Miklós birtokairól való felvállás, 1651. jan. 4.).

A pozsonyi káptalan irataiból a Sárkány család tagjainak birtoklástörténete is megismerhető: PSZHLv, caps 4, fasc. 8, nr. 18. („Törös familia”), illetve „Sárkány Joannes de Akoshaza”, caps 4, fasc. 6, nr. 4.; nr 7. („Sárkán Joannes”), nr. 3 („Sárkán Joannes et Franciscus”); caps 4, fasc. 3, nr. 20: Sárkán Franciscus de Akosháza; caps 4, fasc. 4, nr. 4: Sárkán Ambrosius; Törös Joannes: caps 2, fasc. 8, nr. 1; Sárkán Miklós: caps 4, fasc. 4., nr. 6.

⁸⁸ Sárkány János: elkísérte Batthyány I. Ádám (1610–1659) fiát, Batthyány Boldizsárt itáliai útján. Vö. SZELESTEI N., 1988.

⁸⁹ Törös Katát akosházi Sárkány János (keszthelyi kapitány) vette feleségül. Később, 1654-ben Törös Kata is úgy végrendelkezett, hogy halála esetén minden vagyonát férje örökölje. PSZHLv, Prot. 41, fol. 396v–397v.

ennyi sok fáradságos munkám után, azt mennél hamarébb lehet,⁹⁰ kinek-kinek adja meg mindkettőnk lelki vigasztalására. És se vőm, sem pedig az én leányom, ezen rendelésem kívől az én feleségemet meg ne háborétsák, hanem mindenekben accommodálják ezen Testamentumomhoz magokat. Actum Posonii, quinta die Maii, Anno Millesimo Sexcentesimo quinquagesimo.

Joannes Törös manu propria

[Törös János gyűrűspecstje]

Anno 1650. 6 Maii
Coram me Georgio Rezeny
et Melchiore Köszöghy

Testamentum Joannis Törös manu propria

[Törös János gyűrűspecstje]

1650. május 5.

Pozsony

1. b. Tamássy Kata végrendelete

SNA

(Slovenský národný archív),
Pozsonyi Székeskáptalan Hiteleshelyi levéltára
(Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly)

Prot. 41 (1651–1654)
fol. 289r–290v. (pp. 681–684)

Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Amen.

Én Tamassi Kata, a nemzetes es nagyságos Törös János uramnak szerelmes házastársa, adom tudtára, akiknek illik, hogy meggondolván ez világnak változó állapotját, és azt is, hogy mely hamar történhetik embernek halála, legelsőben az én lölkömöt ajánlom az Atya mindenható Istennek, és a' boldogságos Szűz Máriának s Istennek minden szentinek, hogy mindazoknak érettünk való esedezésekért legyen irgalmas, kegyelmes minden szegény bűnösnek s énnekem is. És mivel az Úr Isten engemet megáldott érdemem fölött való jovaival, annak egy részéről mostansággal ilyen utolsó akaratomat jelentem és testamentomat teszek. Úgymint maradott én reám az szegény, Istenben elnyugodt uram

---

⁹⁰ Áthúзва: azt.

atyám, Tamassi Ferenc⁹¹ és asszonyom anyám, Czertődj Kata⁹² asszontól, kit egyött keresztene es hasomlóképpen Tamassi Antall⁹³ batyám uramtól, ki Cassan⁹⁴ lakott, tizenkétezer háromszáz és két foréntom készpénzem, mely summapénz, az én szerelmes följl megírt Törös János uram pénzével egyött, mostansággal Aißgurab⁹⁵ nevű falunkon vagy on. Ha azért énnekem előbb holtom történnék, hogy semmint a megnevezett szerelmes uramnak, tehát hagyok ő kegyelmének azon saját summapénzemből ötezer foréntot ilyen okkal: hogy őkegyelme azon summapénzt, amíg él őkegyelme, maga hasznára odafordéthassa a' hova akarja, de az őkegyelme holta után másra azon pénz ne fordéttassék, hanem Isteni szolgálatra, annak penig rendelése ugyan Uram őkegyelme által legyen, de őkegyelmét ugyan hiti alatt kötelezem arra, amint följl megíram, hogy más dolgokra ne fordétsa, hanem egyedől Isten tisztességére. Item azon megnevezett summából hagyok a' Vaykay es ZentGeorgyuri[!] két szentegyházra⁹⁶ kétszáz és két foréntot, avégre, hogy azon szentegyházokban csináljanak olyan vesperbildet,⁹⁷ amint a posonyi zentegyházban vagy on.⁹⁸ És ami a képektől megmarad, azon zentegyházoknak más rendbeli szükségére fordétsák. *Item a Gurabi templomra hagyok száz foréntot arra a végre, hogy abban a szentegyházban olyan vesp[e]rbildet csináljanak, aminémő Posonban vagy on.*⁹⁹ Marad még azon summa pénzből hétezer forént, kiről, ha Isten meghoz a hév vízből, a több jóvaimmal egyött rendelést teszek. Interim amint följl megíram. Ha Isten kivenne ez világból, kötelezek minden atyámfiat, hogy ezen rendelésem szerént az én szerelmes Uramot meg ne háborétsák, se penig a más semmi úttal meg ne búsétsák, mert engemet böcsöletesen és jámborol, úgy tartott és gondomat viselte, amint olyan állapotban levő főemberhez illet szerelmes házastársát tartani. Kinek nagyobb bizonyására ezen utolsó akaratomat kezem írásával subscribáltam és pecsételtem a Nemes Posonyi Cáptalanban beadván. Actum Posonii, die 5 Maii Anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo.

Tamassy Kata m. p.
[vörös gyűrűspecst]

⁹¹ Tamássy Ferenc: kassai polgár, 1614. július 20-án Nagyszombatban vette el Cserődi Lőrinc nagyszombati polgár hajadon leányát, Cserődi Katát; 1615. május 10-én nemeslevelet nyert, 1616. május 2-án Abaúj vármegye gönci gyűlésén hirdették ki (HANÁK, 2019, 235–236). A Majthényi család levéltárában megőrződött egy Bethlen Gábor által kiállított útlevel a Bécsből Kassára utazó Tamássy Ferenc, neje és gyermekei részére 1620-ból. DARÓCZY, 1911, 189.

⁹² Cserődi Kata.

⁹³ Tamásy Antal kassai háztulajdonost említi: DARÓCZY, 1911, 189.

⁹⁴ Kassa.

⁹⁵ Tótgurab (ma: Slovenský Grob, SK).

⁹⁶ Szentgyörgy (Pozsonyszentgyörgy) szabad királyi város (Sankt Georgen, ma: Svätý Jur, SK). Ezek szerint plébániája a volt esztergomi főegyházmegye bazini esperesi kerületéhez tartozott. MKL, XII., 2007, 964.

⁹⁷ Vesperbild: Pieta.

⁹⁸ A kéziratban áthúzva: „M”. Az 1642-ben Hironymus Gladich által 1642-ben készíttetett pozsonyi pieta kultuszáról (a korábbi irodalom alapján): PETNEKI, 2011, 232–238; MAŤA, 2007, 89–90; TÓTH, 2009, 14–17; KOLTAI, 2017, 391.

⁹⁹ Lapszéli betoldás.

És mivel magamnak nincsen kimetszett pecsétem, ezen testamentomomat azon fölől megírt szerelmes uram pecsétjével pecsételttem meg. Datum ut supra.

[fol. 290v–v. pag. 684.]

Testamentaria dispositio Catharinae Tamassi

Anno 1650. 6 Maii

Coram me Georgio Rezeny

Et me Melchore Köszöghy¹⁰⁰

2.

1650. április 6.

Pozsony

Konszky Gáspárné Balassa Zsuzsanna végrendelete

SNA

(Slovenský národný archív),

Pozsonyi Székeskáptalan Hiteleshelyi levéltára

(Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly)

Prot. 40 (1650–1651)

fol. 124–125 (pp. 313–317, 320)

Testamentum Generosae ac Magnificae Dominae Susannae Balassa de Gyarmath

Nos Capitulum Ecclesiae Posoniensis memoriae commendamus tenore praesentium litterarum quibus expedit universis, quod Illustris ac Magnifica Domina Susanna Balassa de Giarmath Spectabilium ac Magnificorum condam Dominorum primum quidem Georgii Pethe de Hethes,¹⁰¹ ex post autem Casparis Konszky de Kontzchinna¹⁰² relicta vidua coram nobis personaliter constituta, corpore quidem ob provectam et variis malis exhaustam suam aetatem debili, spiritu vero firmo ac intenta in Deum mente sanissima, matura denique et exacta multis videlicet iam ab hinc annis intra se animi deliberatione praehabita, pie et catholice talem, quae de verbo ad verbum sequitur veluti inviolabilem, ultimamque suam Testamentariam dispositionem coram nobis instituisset, institutamque in scriptis exhibuisset, exhibitam vero per nos coram se de verbo ad verbum perlegi curasset, lectaeque singulis punctis annuendo, eam per omnia ultimam suam continere mentem et voluntatem affirmavisset, cuiusquidem verbalis tenor hungarico idiomate sequitur in hunc modum.

¹⁰⁰ Rezenyi György és Köszöghy Menyhért, a pozsonyi társaskáptalan kanonokjai. BOJTOS, 2014, passim.

¹⁰¹ Hetesi Pethe György, Balassa Zsuzsanna első férje.

¹⁰² Konszky Gáspár horvát vicebán, Balassa Zsuzsanna második férje.

Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Amen. Én Gyarmathy Balassa Susanna, előttem viselvén mind az halandóságnak bizonyos voltát, mind pedig az halál órájának bizonytalanságát, nyomorult bűnös lelkemet az Szeplőtelen Szűz Anyának esedezése által az én édes Jézusom kezében ajánlván, testemet pedig az ő Anyjának, az Földnek, az én kevés javacskaímrul, melyek engemet magamat, és az én szabad dispositiómat nézik, teszek ilyen és kiválképpen kegyes dolgokra nézendő testamentomot.

Elsőben. Egy Seminariumnak fundatiójára hagyok harmincezer forintot, mely Ruzt¹⁰³ városán volt; mely seminarium mentül hamarabb fundáltassék legjobb és alkalmatosabb helyen, melyben nem mások, hanem mind nemes ifjak tartassanak, egyaránt lutheránusok és calvenisták is az catolicusokkal együtt, mely seminariumnak gondviselése legyen az páter jesuiták mellett, kik azon nemes ifjakat táplálják, és az kik közülök oly igyefogyottak volnának, hogy magokat nem ruházhatnák, azokat ruházzák is, és kiválképpen az istenfélelemben és catolica religióban gyarapítsák és neveljék őket, kik semmi bizonyos állapotra ne kényszeríttessenek, hanem kinek-kinek Isten vezérléséből az mine-mű¹⁰⁴ állapotra hajlandósága és hivatalja leszen szabadosan, arra léphessen tanúsága után, csak hogy igyefogyott hazánkban szaporodjék az tudós nemesség, mely seminariumra immár ennek előtte is az Bechy Lanthauzon¹⁰⁵ lévő huszonkétezer forintomat fassióm által rendeltem, és teszen éppen ezen fundatióra rendeltetett summa ötvenkétezer forintot; mivel pedig igen felesen azon seminariumban nem lehetnek, az pater jesuiták discretiójára hagyom, kiket vegyenek be és kiket ne; annakfelette az bevett ifjak közül is, magok rendetlen viseleseért kiket vethessenek ki, és kiket mennyi ideig tartssanak benn, mindazonáltal ezen seminariumnak administrálása legyen dependenter esztergami érsek uramtul ónagyságátul az páter jesuiták mellett. Az megnevezett harmincezer forintot pedig, ha én élttemben jószágra nem adhatom, holtom után mindjárt adattassék jószágra, és annak jövedelmiből perpetuis temporibus tartassanak az alumnusok; kétezer forintját az pénznek fordítsák seminariumnak való házra, az több summa éppen maradjon táplálásokra. Mindaddig pedig testamentariusim bizonyos helyen sub fideli manu tartsák az pénzt, és senkinek ki ne adják, valamíg arra való jószág, az melyre kiadhassák, nem találkozik. Ezen dispositióm pedig maradjon megmásolhatatlanképpen és senki ezzel különben ne dispensálhasson.

¹⁰³ Miután Ruszt város lakói küzdelmes módon megváltották magukat a Balassa Zsuzsannával szemben fennálló földesúri függés alól, a korábbi húszezer forintos alapítványi összeget Balassa Zsuzsanna a Ruszt városától kapott összeggel növelte, így lett a konviktus javára tett alapítványa összege 52 ezer forint. FAZEKAS–KÁDÁR, 2017, 48–49, 197. jegyzet.

¹⁰⁴ A szövegben áthúzza: mely.

¹⁰⁵ Niederösterreichisches Landhaus: az alsó-ausztriai tartomány székhelyéül szolgáló épület a bécsi Herrengassén (maga a tartomány volt a kölcsönnevő).

Másodszor: az Győry kőházamat, mely az Beczy kapu ellenben vagyon¹⁰⁶ és mostani Draskouicz György győry püspök¹⁰⁷ uramtul vettem, mely Istenben elnyugodott Altabak uram¹⁰⁸ volt, avagy azon az házan lévő kétezer forintomat.¹⁰⁹ Item esztergami érsek Lippay György uram¹¹⁰ önagyságánál kölcsönként kétezer forintomat. Item Hamburgi városnál ezer talléromat, éppen hatodfélezer forintot – hagyok az nemes esztergami káptalanban egy Votivum Sacrum¹¹¹ fundatiójára, az mint azon Votivum Sacrum Cyriacus prépost urammal¹¹² concipálva vagyon. Az nemes posonyi káptalanban is az minémű Votivum Sacrumot fundáltam, kétezer és hétszáz forintot rendelvén reája,¹¹³ azt itt is confirmálok.

Harmadszor: az posonyi Congregatiónak sub titulo Beatae Mariae Virginis Assumptae¹¹⁴ hagyok háromszáz forintot; szegény özvegyek táplálásokra, kik megnyomorodtak és koldulni szégyenlik, hagyok ötszáz forintot. Jóságombeli szegény megfoghatkozott jobbágyim segítségekre, kinek-kinek az mennyit ítélnék Testamentariusim, hagyok háromszáz forintot; szegényeknek, Posonban, Nagyszombatban, Győrött és egyebütt is, hogy kiozzák, hagyok háromszáz forintot; az győri jesuiták collegiuma¹¹⁵ épületire hagyok hatszáz forintot. Az galgóci barátok clastroma¹¹⁶ épületire százat; Szent Kathalin clastromra¹¹⁷ százat; pruszkai klastromra¹¹⁸ százötvenet; szombati klastromra¹¹⁹ százötvent; az győri magyar koldusok ispitáljára¹²⁰ ötszáz forintot; posoni káptalannak fl. 150.¹²¹

¹⁰⁶ Az Altabak-ház Győrött a Bécsi kapu tér 12. sz. alatt található: „Állandó és megfelelő papnevelőház létesítését akarta elősegíteni Altabak János kanonok, Szent Adalberti prépost azzal, hogy a Bécsi kapuval szemben levő sarokházát a szeminárium céljára vallotta fel a káptalan előtt, és 1637-ben végrendeletében is neki hagyta. Azt kívánta, hogy a növendékek kanonok felügyelőjükkal együtt lakjanak e házban, és a belőle kikerülő papok érte egy-egy szentmisét mondjanak.” BEDY, 1937, 187–188.

¹⁰⁷ Draskovich György győri püspök (1599–1650).

¹⁰⁸ Altabak János győri kanonok. Vö. BEDY, 1937, passim., BEDY, 1938, 397, passim.

¹⁰⁹ BEDY, 1937, 188.

¹¹⁰ Lippay György esztergomi érsek (1642–1666).

¹¹¹ Votivum Sacrum – a kifejezés egy, a végrendelező lelki üdve érdekében rendszeresen (esetünkben havonta) elmondandó misét jelöl, azaz misealapítványt.

¹¹² Cziráky György esztergom-szentgyörgyi prépost.

¹¹³ Erről a misealapítványról esik szó a pozsonyi káptalan által kiállított és utóbb a protokollumba is bevezetett elismervényben, melynek szövege szerint a misealapítvány 2700 forintos tőkéjét a szokott évi 6 százalékos kamattal kölcsönvevő özv. Hédervárné Esterházy Erzsébet számára elismervényt állítanak ki arról, hogy megfizette az éves kamat felét, 81 forintot. (Pozsony, 1653. április 24.) PSzHLv, Prot. 41, fol. 307v.

¹¹⁴ A pozsonyi városi Nagybaldogasszonyi titulusú 1629-től működő laikus vallásos társulat, történetére lásd: KÁDÁR, 2016b, 11–13.

¹¹⁵ FAZEKAS–KÁDÁR, 2017, 48–49.

¹¹⁶ A ferencesek galgóci kolostora: 1460 után jött létre a galgóci, a szakolcai, Liptó megyében az okolicsnai, Sáros megyében a sóvári, Nógrád megyében a füleki kolostor. A 17–18. században Galgóc, illetve Szécsény a szalvatoriánus ferences provincia központjai voltak. KARÁCSONYI, 1923, II, 345.

¹¹⁷ A nahácsi Szent Katalin ferences kolostor: Rudinai János (1616-tól) provinciális az Erdődyektől vette át a nahácsi templomot és kolostort. KARÁCSONYI, 1923, I, 110.

¹¹⁸ Pruszkai ferences kolostor. Vö. PANDULA, 2014, 191–202.

¹¹⁹ A nagyszombati ferences kolostor.

¹²⁰ A győri magyar ispotály.

¹²¹ Lapszéli betoldás.

Negyedszer: mivel az én első uram, Istenben elnyugodott néhai nagyságos Pethe György engemet házastársul magának eljegyezvén, az én édesanyámtól¹²² dosnak¹²³ titulusa alatt egynehány ezer forintot vett fel, annak utána pedig úgymint Bethlen Gabor háborúságiban az én mellette való sok szenvedésimet és kárvallásimat, úgy annyira, hogy két ízben csak az rajtam való ruhában maradtam meg, rabságából való kiszabadításában is Istenben elnyugodott Asszoniom Anyám sem fáradságát, sem költségét velem együtt nem kéméllette, mindezeket megtekéntvén, énnekem az Zadvary jószágbul¹²⁴ harminckétezer forintig dost inscribált az Liskay udvarházon és szőlőkön,¹²⁵ mely harminckétezer forintot adtam és fateáltam az páter jesuiták szépesi collegiumának¹²⁶ fundatiójára, úgyhogy az megnevezett harminckétezer forintot letévén az páter jesuitáknak az megnevezett liskai udvarházhoz és szőlőkhöz, az kiknek igazságok vagyon hozzája,¹²⁷ kezekhez vehessék.

Ötödször: mivel ezen dispositiómat nem csak az magam bűnös lelkének, hanem az Pethe familiából Istenben el nyugodott lelkeknek is nyugodalmokra cselekeszem, kiválképpen arra nézvé, hogy ez a familia egyházi jószágbul vett nyomot;¹²⁸ ezért az szaduari summa fönnmaradván, melyet jószágokra adtam ki, azon szaduari summához adtam volt auctiót húszezer forintot felföldi pondus és valor¹²⁹ szerint, mely kitetszik az inscriptionálisbul sub dato Viennae Austriae, die 20 mensis Augusti Anno 1633,¹³⁰ mely húszezer forintomon őfelsége consensusa szerint is szabad dispositióm vagyon. Hogy azért leányom, Pethe Rosina ezen dispositiómmal iniuriáltatni¹³¹ valamiképpen ne láttassék, azon húszezer forintomat hagyom neki. Item az Raroy Kery portióra,¹³² mely vagyon Szigetközben, adtam Kery János uramnak és Chobor Anna asszonnak¹³³ tizenkilencezer s egynehány forintot, úgymint magam keresetit, ezt is hagyom leányomnak, Pethe Rosinának, és mindkét ágon való maradékinak, úgyhogy ezen summa-

¹²² Laki Bakith Margit.

¹²³ Itr: jegyajándék.

¹²⁴ Szádvári uradalom: Szádvár a Bocskai-felkelést követően Hetesi Pethe László birtokába került, majd Bethlen Gábor hadjáratai során többször is gazdát cserélt. Az uradalom a Szögliget északi határában, a Ménes-patak két oldalán az Aggteleki-karszt erdővel borított hegyei között elterülő völgyben feküdt.

¹²⁵ Liskai udvarház és szőlők: a Bodrog jobb partján, a Tokaj-hegylaj borvidéken fekvő Olaszliszka.

¹²⁶ Szepesi jezsuita kollégium: Hetesi Pethe Márton prépost 1604-ben alapítványt tett a rendház és iskola felállítására, de a végleges letelepedés csak 1622-ben valósult meg, amikor néhány rendtag Pázmány hívására Szepesváraljára költözött és átvették a Corpus Christi-kápolnához tartozó javadalmat. GYENIS, 1941, 49–50. Történetére újabban: BIZOŇOVÁ, 2018.

¹²⁷ Áthúzza: iuthassanak.

¹²⁸ A Pethe család vagyonát Pethe Márton győri püspök, kalocsai érsek, királyi helytartó († 1605) alapozta meg. A család gyarapodását Pethe László kamaraelnök végrendelete világít(hat)ja meg: PSzHLv, Prot. 39 (1648–1649), fol. 278r–284v. (pp. 586–600).

¹²⁹ „Felföldi pondus és valor” BOGDÁN, 1991, 447–448.

¹³⁰ Az Udvari Kamara iratai ezt megerősítik: ÖStA HKA Hoffinanz – Ungarn, Kt. 350, Konv. 1633. augusztus fol. 3–5. „Conditiones auctionis 20 millium florenorum super arce Szadvara per M. D. Susannam Balassy... dandorum”.

¹³¹ Kihúzza: ne talántán.

¹³² Ráró: ma Ásványráró része Győr megyében.

¹³³ ipolykéri Kéry János és felesége, czoborszentmihályi Czobor Anna.

pénzt felvivén, ismét mindjárt jóságra adja. Item ugyanazon leányomnak, Pethe Rosinának hagyok egy öreg száz aranyat.

Hatodszor: Jakusicz Imriskónak,¹³⁴ az unokácskámnak hagyok nyolcezer forintot, mely Jakusicz György néhai egri püspök¹³⁵ uramnál volt kölcsön oly conditióval, hogy míglen felnevekedik, maradjon sub fideli conservatione¹³⁶ az nemes posonyi káptalanban, ha pedig meghalna, avagy egyházi emberré lenne, leányom maradéki mindkét ágon osztozzanak vele. Item egy ezüst, kívül-belől aranyazott fedeles kannát, melynek a tetein mézítelen kép vagyon. Item egy hat ezüstpalackú pincetokot,¹³⁷ mely Jakusicz György uramé volt. Item egy aranyas kannát és egy bársonyos pallost. Item készpénzt, ötszáz aranyat.

Hetedszer: az posonyi házamat¹³⁸ hagyom leányomnak, Pethe Rosinának, Pazman Miklós uramnak¹³⁹ egy pár fegyvert választva, az többit bízom leányom dispositiójára. Rákóczi László uramnak,¹⁴⁰ mivel az eberhardi redimált portiók¹⁴¹ pénziből harmadrész illeti, mely tenne száz és egynéhány forintot, hogy arrul is contentáltassék, hagyok ezer forintot, készpénzt. Konszki Péternek¹⁴² hagyok hatszáz forintot; az kerekded, kívül-belől aranyazott tizenkét csészéket, melyeket Istenben elnyugodott Konszki Gáspár uram nékem ajándékon adott volt, hagyom egyenlőül, Konszky Mihálynak¹⁴³ és Konszky Péternek, de az leányom, Pethe Rosina, magának akarván tartani, böcsü szerént az árát megadván, megtarthatja magának. Leányom kis leánkájának, Pazman Szusiczkának¹⁴⁴ hagyok egy köves nyakbavetőt, melynek az függőiben vagyon igen szép két öreg gyémánt, harmadik rubint, negyedik smaragd. Item egy credentia ládát¹⁴⁵ mindenféle ezüstmível rakva.

Nyolcadszor: conventiós szolgáltnak szolgálatjuk igaz jutalmát conventiójuk szerént megfizetvén, cselédim közt való conventiós szolgáltnak fizetéseket fél esztendőre megszaporítsák. Az majorbeli cselédeknek pedig fertály esztendőre. Thornay János szá-

¹³⁴ Pethe Rosina első férje Jakusith Imre volt.

¹³⁵ Jakusith György egri püspök (1642–1647).

¹³⁶ Hűségesen megőrizve.

¹³⁷ Pincetok: rekeszekre osztott láda, kosár, palackok raktározására, illetve szállítására.

¹³⁸ A ház Pozsony városában az eredetileg Hosszú utcának nevezett, a mai Panská (Űri) utcában található 113. sz. ház. FEDERMAYER, 2003, 176–179; ORTVAY, 2008, 128.

¹³⁹ Pázmány Miklós (1622–1662 u.).

¹⁴⁰ Rákóczi László (1633–1664).

¹⁴¹ Eberhardi portio ügye – 1648. szeptember 4-én gr. Pálffy Pál országbíró által kiállított oklevél özv. Hédervárné Esterházy Erzsébetnek az eberhardi vár és tartozékai után való jogát elismerte: PSzHLv, caps 31, fasc. 13, nr. 17. („Admonitorium ratione Bonorum Eberhard a Domina Elisabetha Eszterhazi relicta Hederuariana redimendorum”). Az ügygel kapcsolatban két évvel később „castri Eberhart in Comitatu Posoniensi et insula Csallóköz existents bonorum” ügyében tiltakoztak Hetesi Pethe Rosina és férje, panaszí Pázmány Miklós, Prot. 40 (1650–1651), fol. 146r–v. (p. 373–374). Az eberhardi vár utáni portió (Kékkő várával együtt) szerepel a Balassa Bálint és Ferenc közötti megállapodásban (1651): Prot. 41 (1651–1654), fol. 42–43.

¹⁴² Konszky Péter ifj. Konszky Mihály és Konszky Gáspár unokatestvére volt. SZABÓ, 2015, 261, 58. jegyzet. Neve szerepelt az 1662. évi országgyűlésre meghívott főrendek között: FABÓ, 1873, 5.

¹⁴³ Konszky Mihály.

¹⁴⁴ Pázmány Zsuzsanna, Pázmány Miklós hetesi Pethe Rozinától született leánya.

¹⁴⁵ Credentia láda: pohárszék láda (különböző edények tárolására használt rekeszes láda).

mot nem adhatván tisztartóságául, még szegény Istenben elnyugodott Anyámnak adott volt magául száz tallérig való adóslevelet, mellyel ezideig is adós. Viszont az eberhardi korcsmának árendája is, száz tallér, hátra vagyon nála; kétszáz forintját neki megengedtem, százat leányomnak fizetne meg.

Kilenczedszer: Andrasy Mátyásné¹⁴⁶ asszonyomnak vagyon egy öreg vert ezüstkorsója nálam zálogban hatszáz forintban; leányom, ha kiváltják, visszaadja. Törös János uramnak száznyolcvan Mátyás király aranya, Rakoczi György száz aranya zálogban, más pénzt adván őkegyelme, visszaadassanak őkegyelmének.

Tizedszer: nem akarván magamat is, míglén az árnyékvilágban tengek, szintén megfogyatkozottni, magam szükségére hadtam valami kevés költséget fenn. Abbul az mi megmarad, leányomé, Pethe Rosináé. Egy száz arany nyomó aranyláncot adtam az Elemosinarius Szent János Testére.¹⁴⁷ Az arany gyémántos keresztet az esztergami érsekségnek. Az több ezüst és aranymív szám szerint megvagyon, azokon kívül, az melyeket együvé is, másuvá is ajándékon adtam, magam temettetésére hagyok hatszáz forintot.

Ezen testamentumom patrónusinak vallom Lippai György esztergami érsek,¹⁴⁸ Piski János kalocsai érsek,¹⁴⁹ Palfi Pál palatinus uramékat¹⁵⁰ őnagyságokat és Lippay Gáspár uramot¹⁵¹ őkegyelmét, kérvén azon nagy szeretettel, hogy ezen végső dispositiómat, az kik ellen kívántatnék, oltalmazzák. Testamentariusimnak vallom Cyriacus György szentgyörgyi prépost¹⁵² és Gáboriani Thobias győri cantor¹⁵³ uramékat, kiknek hagyok harminc aranyat, őkegyelmek mindeneket dispositióim szerint kezekhez vétén, mentül hamarább exequáljanak. *Quamquidem testamentariam dispositionem de verbo ad verbum uti praefertur descriptam etc. etc. Actum Posonii¹⁵⁴ feria sexta post Dominicam Passionis in Anno Domini millesimo sexcentesimo [áthúzva: quadragesimo] quinquagesimo. Genuineque per omnia uti in se erant hisce nostris de transumptam sub sigillo nostro authentico capitulari¹⁵⁵ quorum interest futuram ad cautelam extradandam et concedendam esse duximus. Datum feria quinta post festum Sancti Philippi et Jacobi Apostolorum. Anno 1650.*¹⁵⁶

¹⁴⁶ Andrassy Mátyásné: Monoky Anna. POZSONYI, 2006, 429.

¹⁴⁷ A pozsonyi Szent Márton-dóm Alamizsnás Szent János-kápolnájában őrzött ereklyéje. HALKO-KOMORNÝ, 2016, 123. skk.

¹⁴⁸ Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek (1600–1666).

¹⁴⁹ Pisky János kalocsai érsek (1649–1657).

¹⁵⁰ Pálffy Pál nádor (1649–1653).

¹⁵¹ Lippay Gáspár, a Magyar Kamara elnöke (1646–1652), Lippay György esztergomi érsek öccse. SCHRAMÉK, 2011, 540–541, 26. jegyzet, FEDERMAYER, 2012, 29–77.

¹⁵² Cziráky György esztergom-szentgyörgyi prépost.

¹⁵³ Gáborjáni Tóbiás győri kanonok, BEDY, 1938, 422–423.

¹⁵⁴ Áthúzva: Dominis Palmarum.

¹⁵⁵ Áthúzva: etiam.

¹⁵⁶ A kurzívval szedett mondat másik kéz utólagos javítása.

[pag. 318]

/Héderváry István özvegye, Esterházy Erzsébet, mivel ki kell adnia a Héderváry-jószágokból Horváth Zsigmond feleségének, Héderváry Erzsébetnek osztályrészét, és pénzre van szüksége, a magának, fiának, Héderváry Lőrincnek és leányainak: Héderváry Katának és Ilonának nevében a néhai Balassa Zsuzsanna testamentumos uraitól, Cyriacus (Cziráky) György szentgyörgyi préposttól és Gáborjáni Tóbiás győri kanonoktól, évi hat százalékos kamattal kölcsönveszi azt az 500 forintot, amelyet az asszony végrendeletében egy győri magyar ispotály alapítására hagyott. Az adósnak minden évben Szent György napja körül kell letennie a testemantumos urak számára a kamatot. Egy egész év elteltével a testamentumos uraknak joguk van a kölcsönzött összeget részben vagy teljesen visszakérni, amit ha az adós fél nem teljesít, a hitelező per nélkül, az illetékes alispán közerműködésével megveheti bármely Héderváry-jószágon a kölcsönzött tőkét./

Fassio Generosae ac Magnificae Dominae Elisabethae Eszterhazy¹⁵⁷ Spectabilis ac Magnifici Domini condam Stephani Hederuari¹⁵⁸ relictæ viduæ.

Nos Capitulum etc. Quod Generosa ac Magnifica Domina Elizabetha Esterhazy, Spectabilis ac Magnifici condam Domini Stephani Hederuari relictæ vidua, coram nobis personaliter constituta oneribus et quibuslibet gravaminibus universorum hæredum, signanter filii Laurentii filiarumque Catharinae et Helenae Hederuari,¹⁵⁹ ex præfato Domino et marito suo susceptorum ac aliorum, quos videlicet infrascriptum tangeret, et concerneret, tangereve et concernere posset negotium, quomodolibet de presenti vel infuturum, per omnia in se assumptis et levatis, matura denique et exacta, intra animi sui deliberatione præhabita sponte et libere confessa est hoc modo. Quomodo ipsa Domina fatens, perarduis necessitatibus suis ad presens summe urgentibus evitandis, potissimum autem quod de Bonis Hederuarianis Magnificam Dominam Elizabetham Hederuari, consortem autem Magnifici Domini Sigismundi Horuatth in certa rataque portione exolvere cogeretur, mota et adacta ab Admodum Reverendis Dominis Georgio Cyriako ab hortis Praeposito S. Georgii de Biridi [!] Campo, et Thobia Gaboriani Cantore et Canonico Jauriensi veluti testamentariis Generosae ac Magnificae condam Dominae Susannae Balassa quingentos florenos Hungaricos, alias pro extructione Xenodochii mendicorum Hungarorum in oppido et Comitatu Jauriensi fundandi per dictam Dominam condam Susanna Balassa testamentaliter legatas sub spe futurae et indubitatae refusionis levasset ac percepisset coram nobis, ea videlicet conditionis sub cautela; ut ratum interesse sex per centum computando singulis Annis, dicta Domina fatens iis quorum intererit circa festum Sancti Georgii deponere ac persolvere debeat. Etsi expleto Anni spatio pro structura dicti Xenodochii vel quo dicti quingenti floreni deputati fuerint integre vel im parte a dictis Dominis Testamentariis, vel iis quorum intererit, repetiti fuerint, dicta Domina

¹⁵⁷ Esterházy Erzsébet (1616–1668), Miklós nádor testvérének, Esterházy Pál (1587–1645) érsekújvári főkapitányának és első feleségének, Károlyi Zsuzsannának a lánya (1590–1621). ESZTERHÁZY, 1901, 247.

¹⁵⁸ Héderváry István (1619 előtt–1646): id. br. Héderváry Istvánnak első feleségétől, Balogh Zsuzsannától született fia. RADVÁNSZKY–ZÁVODSZKY, 1922, II., LXXVI–LXXVII.

¹⁵⁹ Héderváry Lőrinc (1642–1658), Katalin (1636–1681) és Ilona (1639–1657).

fatens iis deponere et assignare absque omni tergiversatione maneat adstricta. Quodsi autem facere nollet, non posset, aut non curaret, quovismodo Domina fatens, vel sui haeredes, quorum onera supra assumpsisset, extunc de Bonis Hederuarianis ubicunque voluerint, ad dictae summae et interesse si quod eo tum tempore restaret, aequivalentem valorem et fructuositatem medio Domini Vice Comitibus eiusdem Comitatus ubi talia Bona adiacere dignoscerentur, vel occupare dicti Testamentarii vel curatores prememorati Xenodochii niterentur, abscissis omnibus Juridicis mediis et remediis, vigore duntaxat praesentium occupent, occupataque tam diu teneant et possideant, donec de praemissa summa Capitali, praefatis Xenodochii officiliabus aut quorum intererit satisfactum non fuerit quo ad plenum. Harum nostrarum vigore etc. Datum feria sexta post festum Sanctorum Philippi et Jacobi Apostolorum Anno Domini 1650.

[pag. 319 – üres]

[pag. 320]

Dispositio Testamentaria Illustris ac Magnificae Dominae Susannae Balassa de Gyarmath etc.

[felzetes viasz- és gyűrűspecst]

[pag. 321 – üres]

[pag. 322]

Valószínűleg az öt fólió terjedelmű irathoz tartozik a legvégén található, két pozsonyi kanonok által való hitelesítés: 1650. 10. Mai Coram me Gregorio Mohaczy, canonico Cap. Posenien. et coram me Melchiore Köszög[h]y

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

O 65

Curiai levéltár, Tabula Provincialis, Káptalani levéltárak felterjesztett elenchusai és mutatói

ÖStA

Österreichisches Staatsarchiv

HKA

Konv.

Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer Konvolut

SNA

Szlovák Nemzeti Levéltár (Slovenský národný archív) Pozsony, Szlovákia

PSZHLv

Prot.
Arm.

Pozsonyi Székeskáptalan Hiteleshelyi levéltára
(Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly)

Prothocollum
Armarium

*

BAK

1994

BAK Borbála: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához*, In: *Fons*, 7. (2000) 1. sz. 91–137.

BEDY

1937

BEDY Vince: *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr, Győregyházmegyei Alap Ny., 1937. (Győregyházmegye múltjából 2.)

BEDY

1938

BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története*, Győr, Győregyházmegyei Alap Ny., 1938. (Győregyházmegye múltjából 3.)

BILKEI

2007

BILKEI Irén: *A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevékenysége és ügyfelei, a megyei nemesség a Mohács utáni évtizedekben*, Budapest, ELTE BTK, 2007. (PhD-disszertáció).

BIZOŇOVÁ

2018.

BIZOŇOVÁ, Monika: *Omnia ad maiorem Dei gloriam. Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej na Spiši v 17–18. storočí*, Kraków, 2018.

BOGDÁN

1991

BOGDÁN István: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1991. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 7.)

BOJTOS

2014

BOJTOS Anita: *Az első esztergomi főegyházmegyei sematizmus 1647*, Budapest, Mika Sándor Egyesület, 2014.

BUJÁK

2013

BUJÁK Gábor: *A szepesi és pozsonyi prépostságok korai története a szlovák historiográfiában*, In: *Fons*, 20. (2013) 1. sz. 3–51.

- BUJÁK
2014
- BUJÁK Gábor: *A pozsonyi káptalan korai története a szlovák historiográfiában*, In: *Magister historiae*, szerk. BELUCZ Mónika – GÁL Judit – KÁDÁS István – TARJÁN Eszter, Budapest, ELTE BTK, 2014, 31–52.
- DARÓCZY
1911
- DARÓCZY Zoltán: *Törös, Tamásy és Cserődy családok leszármazása*, In: *Turul*, 29. (1911) 1. sz. 188–189.
- ESTERHÁZY
1901
- ESTERHÁZY János: *Az Esterházy család és oldalágainak leírása*, Budapest, 1901.
- FABÓ
1873
- FABÓ András: *Az 1662-diki országgyűlés*, Budapest, 1873.
- FALLENBÜCHL
2002
- FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (császári és királyi) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, Budapest, OSZK–Osiris, 2002.
- FARKAS
1895
- FARKAS Róbert: *A kassai kath. főgymnasium története*, In: *A jászóvári premontrei kanonokrend kassai főgimnáziumának évi jelentése az 1894–95. iskolai évről*, Kassa, 1895, 1–224.
- FAZEKAS
2018
- FAZEKAS István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Budapest, 2018. (Akadémiai doktori értekezés, kézirat).
- FAZEKAS–KÁDÁR
2017
- FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia: *A győri jezsuita templom 17. századi jötevői, a támogatók körének rekonstrukciója*, In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*, szerk. FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia – KÖKÉNYESI Zsolt, Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2017.
- FEDERMAYER
2003
- Frederik FEDERMAYER: *Rody starého Prešporka: genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*, Bratislava, Monada, 2003.
- FEDERMAYER
2012
- Lippayovci zo Zomboru. Genealogický pohľad na vznik novej probabsburskej aristokracie*, In: *Magnátske rody v našich*

- dejinách 1526–1948*, ed. Frederik FEDERMAYER, Martin, 2012, 29–77.
- FEDERMAYER
2013
Frederik FEDERMAYER: *Marek Walticher (1603–1655) a jeho rodina. Kariéra prešporského meštana v kráľovských a palatínskych službách*, In: *Mesto a dejiny*, 2. (2013) 2. sz. 38–62.
- FEDERMAYER
2016
Frederik FEDERMAYER: *Hölgyi Gáspár kamarai tanácsos családja és a Bedy család*, In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*, szerk. ARATÓ György – NEMES Gábor – VAJK Adám, Győr, 2016, 189–199. (Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, Feldolgozások 25).
- GALLA
2005
GALLA Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, kiad. FAZEKAS István, Budapest–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, classis I, vol. 2.)
- GALLI–PAVERCSIK
1981
GALLI Katalin – PAVERCSIK Ilona: *Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből*, In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981*, Budapest, (1983), 309–377.
- GYENIS
1941
GYENIS András: *Régi jezsuita rendházak: központi rendi kormányzat*, Vác, 1941. (Isten nagyobb dicsőségére, 4.)
- HAŁKO–KOMORNÝ
2016
Jozef HAŁKO–Štefan KOMORNÝ: *Dóm. A pozsonyi Szent Márton-székesegyház*, ford. GYEPES Aranka, [Gencsapáti], 2016.
- HANÁK
2019
HANÁK Béla: *Hivogató levelek Kassa városának*, 2019, [kézirat].
- HANUY
1910–1911
HANUY Ferenc: *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, I–II., Budapest, 1910–1911.
- IFJ. HERMANN–
ID. HERMANN
2016
IFJ. HERMANN István – ID. HERMANN István: *Adalékok Pápa város XVII. századi történetéhez I.*, In: *Acta Papensia*, 16. (2016) 1–2. sz. 29–45.

- JAKAB
2008
JAKAB Réka: *A veszprémi káptalan újkori hiteleshelyi tevékenysége az első felvallási jegyzőkönyv alapján (1635–1653)*, In: *Levéltári Szemle*, 58. (2008) 3. sz. 82–90.
- KÁDÁR
2016a
KÁDÁR Zsófia: *Fundatores et benefactores. Jezsuita intézmények alapítói és jótevői a rendi emlékezetben a 17. századi Magyar Királyságban*, In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*, szerk. BÁTHORY Orsolya és KÓNYA Franciska, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016, 195–207 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 12.)
- KÁDÁR
2016b
KÁDÁR Zsófia: *A pozsonyi jezsuita kollégium Mária-társulatának első évszázada (1637–1745)*, In: *Béctől Brassóig. A II. Koraújkor-ÁSZ konferencia tanulmányai*, szerk. BARTA M. János – SZEKÉR Barnabás – UGRY Bálint – VIROVE CZ Nándor, Budapest, ELTE BTK, 2016, 9–41.
- KÁDÁR
2018
KÁDÁR Zsófia: *A pozsonyi jezsuita kollégium mint összetett intézmény a 17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 60. (2018) 2. sz. 237–282.
- KARÁCSONYI
1923
KARÁCSONYI János, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, Budapest, 1923.
- KISFALUDI KASSICS
1840
KISFALUDI KASSICS Ignác: *Érdem koszorúk vagy értekezés a felséges austriai császári és királyi uralkodó házat illető jeles rendekről... Európában most virágzó egyéb jeles rendekről is*. Bécs, 1840.
- KOLLÁNYI
1900
KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, Esztergomi káptalan, 1900.
- KOLTAI
2008
KOLTAI András: *A Lászlóffy-kódex újkori tulajdonosairól*, In: *Magyar Könyvszemle*, 124. (2008) 2. sz. 93–110.
- KOLTAI
2017
KOLTAI András: *Szellemek és piaristák: Harmadik típusú találkozások a 17. század végén*, In: *Hitre, tudásra: A piaristák és a magyar művelődés I.*, a kiállítást rend. KOLTAI András és RÁKOSSY Anna, Budapest, BTM, Piarista Rend M. Tartománya, 2017.

- KORPONAY
1866–1870
KORPONAY János: *Abaujármegye monographiája*, Kassa, 1866–1870.
- KÓTA
2000
KÓTA Péter: *Káptalani, megyei, városi jegyzők a 16–17. századi Szombathelyen*, In: *Előadások Vas megye történetéről* III., szerk. TILCSIK György, Szombathely, 2000, 153–160. (Vas megyei levéltári füzetek 9.)
- KÖFALVI
2000
KÖFALVI Tamás: *A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti tanulságai*, In: *Egyháztörténeti szemle*, 1. (2000) 1. sz. 49–64.
- KUMOROVITZ
1928
KUMOROVITZ Bernát Lajos: *A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig*, Budapest, Franklin, 1928.
- LÁNYI
1848
LÁNYI Károly: *Magyar catholicus clerus érdemeinek történetigazolta emléke*, Pest, Belnay örököseinél, 1848.
- MARTÍ
2013
MARTÍ Tibor: *Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család XVII. századi történetéhez*, Budapest, PPKE BTK, 2013. (PhD-disszertáció).
- MAT’A
2007
MAT’A, Petr: *Arme-Seelen-Rettung in Pressburg 1646/47: Mikrohistorie einer Massenhysterie*, In: *Staatsmacht und Seelenheil*, hg. Rudolf LEEB, Susanne Claudine PILS, Thomas WINKELBAUER, Wien, 2007, 89–90.
- MIHALIK
2017
MIHALIK Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*, Budapest, MTA BTK TTI, 2017.
- MIKÓ–PÁLFFY
2002
MIKÓ Árpád – PÁLFFY Géza: *A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század)*, In: *Művészettörténeti értesítő*, 51. (2002) 1–2. sz. 107–172.
- MKL III.
1997
Magyar Katolikus Lexikon, III., főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 1997.
- MKL XII.
2007
Magyar Katolikus Lexikon, XII., főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 2007.

- MOLNÁR
2009
- MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest, L'Harmattan – ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2009. (TDI Könyvek, 8.)
- MONOK
2012
- MONOK István: *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Budapest–Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2012.
- NEMES
2011
- A győri káptalani magánlevéltár törzsanyagának regesztái, 1527–1600, szerk. NEMES Gábor, Győr, Egyházmegyei Levéltár, 2011. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai, Segédletek).
- NÉMETH
1994
- NÉMETH Péter: *A leleszi konvent országos levéltáráról*, In: *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*, 10. (1994) 47–51.
- ORTVAY
1892–1895
- ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története*, I–III., Pozsony, 1892–1895.
- ORTVAY
2008
- ORTVAY Tivadar: *Pozsony város utcái és terei. Óváros*, Pozsony, Kalligram, 2008. [Ortvay Tivadar: *Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben*, Pozsony, 1905.]
- PÁLFFY
2013
- PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században*, In: *Fons*, 20. (2013) 1. sz. 3–76.
- PÁLFFY
2016
- PÁLFFY Géza: *A pozsonyi Szent Márton-koronázótemplom. A kora újkori Magyar Királyság egyik legfontosabb temetkezőhelye*, In: *Via Sancti Martini – Szent Márton útjai térben és időben*, szerk. TÓTH Ferenc – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs, Budapest, 2016, 209–227.
- PANDULA
2014
- PANDULA Attila: *A pruszkai ferences templom heraldikus kapuzata*, In: *Magyar Sion*, Új folyam 8/50. (2014) 2. sz. 191–202.
- PAPP
1936
- PAPP László: *A hiteleshelyek története és működése az újkorban*, Budapest, 1936. (A Pázmány Péter Tudományegyetem történelmi szemináriumának kiadványai, 7.)

- PAULER
1876
PAULER Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak össze-
esküvése 1664–1671, I–II.*, Budapest, 1876.
- PETNEKI
2011
PETNEKI Áron: *Pozsonyi kísértet*, In: *Magyar Művelődés-
történeti Lexikon*, XL, szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ RU-
MEN István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ
Géza, rec.iti, Budapest, 2011, 232–238.
- POZSONYI
2006
POZSONYI József: *Adalékok az Andrássyakról*, In: *Szabolcs-
szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*, 17. (2006) 429–436.
- RADVÁNSZKY–
ZÁVODSZKY 1922
RADVÁNSZKY Béla – ZÁVODSZKY Levente: *A Héderváry-
család oklevéltára*, II., Budapest, 1922.
- RIMELY
1880
RIMELY, Carolus: *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae
Posoniensis ad S. Martinum*. Posonium, 1880.
- RUPP
1870
RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel
az egyházi intézetekre*, I. kötet. *A esztergomi egyháztartó-
mány a hozzá tartozó püspökmegyékkel együtt*, Pest, 1870.
- SCHRAMEK
2011
SCHRAMEK László Péter: *Wesselényi Ferenc, Lippay György
és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról*, In: *Törté-
nelmi Szemle*, 53. (2011) 4. sz. 537–567.
- SEDLÁK–ŽUDEL–PALKO
1964
Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. *Spríevodca po
archívnych fondoch I. Oddelenie feudalizmu*, összeáll. Fran-
tišek SEDLÁK – Juraj ŽUDEL – František PALKO, Brati-
slava, Slovenská Archívna Správa, 1964.
- SILL
1977
SILL Ferenc: *A vasvár–szombathelyi székeskáptalan történe-
tének vázlata*, In: *A 200 éves szombathelyi egyházmegye em-
lékkönyve: 1777–1977*, szerk. FÁBIÁN Árpád, főmunkatárs
SILL Ferenc, Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Ha-
tóság, 1977, 183–242.
- SUGÁR
2001
SUGÁR István: *Az Egri Káptalani Hiteleshely nógrádi vo-
natkozású iratainak regesztái, 1378–1700*, Salgótarján,
Nógrád Megyei Levéltár, 2001. (Adatok, források és tanul-
mányok a Nógrád Megyei Levéltárból).

- SZABÓ
2015
- SZABÓ András Péter: *Forgách (III.) Zsigmond levelezése Lippay Györggyel (1639–1644)*, In: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* III, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményei, 2015, 247–297.
- SZELESTEI N.
1988
- Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658, kiad. SZELESTEI N. László, Szeged, JATE, 1988. (Peregrinatio Hungarorum, 2.)
- SZENTMÁRTONI SZABÓ
2006
- SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: *Balassa Menyhárt, Balassa II. András és Balassa Zsuzsanna lappangó portréi*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 4. (2006) 307–315.
- C. TÓTH
2015
- C. TÓTH Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. A kanonoki testület és az egyetemjárás*, Budapest, MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 7.)
- TÓTH
2009
- TÓTH G. PÉTER: *Tárgyak, férgek, démonok: Társadalmi válságtünetek és demonológiai diagnózisok a kora újkori Magyarországon*, In: *Korall*, 10. (2009) 35. sz. 14–17.
- TÓZSA-RIGÓ
2005
- TÓZSA-RIGÓ Attila: *A városi elit családszerkezetének vizsgálata az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletek alapján*, In: *Fejezetek Pozsony történetéből szlovák és magyar szemmel*, szerk. COCH Gábor – KOCSIS Aranka – TÓTH Árpád, Pozsony/Pressburg/Bratislava, 2005, 131–155.
- TÖRÖK
1893
- TÖRÖK Sándor: *Az orosz-lánosi Törös-család nemzedékrendje*, In: *Turul*, 11. (1893) 27–35.
- TUSOR
2015
- TUSOR Péter: *„Írom Kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...” Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665)*, Budapest, 2015. (Collectanea Studiorum et Textuum, 1.)
- VÁGNER
1896
- VÁGNER József: *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*, Nyitra, 1896.

VELICS
1913

VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*, I–II., Budapest, 1913.

WICK
1931

WICK Béla: *A jezsuita rend története Kassán*, Bratislava–Pozsony, 1931.

ZSILINSZKY
1886

ZSILINSZKY Mihály: *Törös János szerepe a linczi békekötésben 1645*, Budapest, 1886. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 13.)

Kemény János és a két Csáky István levelezésének kiadatlan darabjai (1655–1661)*

Kemény János erdélyi fejedelem alakja a 19. század második felétől kezdve intenzíven foglalkoztatta a történétírók egy részét. A működésének megismerésére irányuló korabeli érdeklődést egyebek mellett az is jól mutatja, hogy az 1860-as évektől a 20. század nyitányáig tartó időszak során a *Magyar Történelmi Társaság* forrásközlő sorozatban nagyszámú rá vonatkozó levéltári anyag látott napvilágot. Ezeknek döntő hányadát Szilágyi Sándor publikálta.¹ A 19. században ugyanakkor *Önéletírása* okán Kemény az irodalomtörténészeknek is a látóterébe került.² A szellemes stílusban megírt, történelmi forrásként is használható munka – amely Bitskey István szerint megnyitotta a „magyar barokk oly gazdag élményvilágát feltáró memoárjainak” sorát Magyarországon – irodalomtörténeti rangot biztosít Kemény János számára.³ Annak ellenére azonban, hogy személye, illetve a rövid fejedelemségéhez kapcsolódó események mind a mai napig tárgyat képezik a történeti és irodalomtörténeti kutatásnak, politikusi-katonai portréjának megrajzolása, kapcsolatrendszerének szisztematikus feltérképezése még várta magára.

Kemény János ifjabb Csáky István (1635–1699) beregi főispánnak – későbbi országbírónak (1687–1699) – szóló, ma a Csáky család központi levéltárában őrzött leveleinek közreadásával az erdélyi főúr egyik feledésbe merült, ám nem érdektelen magyarországi kapcsolatára kívánom felhívni a figyelmet. Ezek közül 10 darabról bizonyosan állítható, hogy ifjabb Csáky Istvánnak íródtak, míg egy esetben nem dönthető el

* A szerző az ELTE BTK Történeti Intézetének tudományos segédmunkatársa. A kutatás az ELTE Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program (1783-3/2018/FEKUTSRAT) keretében valósult meg az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával.

¹ A teljes publikált anyag felsorolásától eltekintek. Szilágyi Sándor Kemény Jánossal kapcsolatos fontosabb forrásközléseit lásd TT 1860, 125–210, TT 1880, 13–56, 277–320. TT 1882, 593–621; Kemény 1659–1662 közötti katonai és politikai működésével kapcsolatos forrásokat közül részben kivonatban, részben egészében: KONCZ, 1892, 421–468; Művelődéstörténeti szempontból fontos forrásegyüttesnek tekinthető Kemény János és felesége, Lónyay Anna levelezése: TT 1900, 161–218; Típusukat és keletkezési idejüket tekintve ugyanakkor meglehetősen vegyesek a Magyary Károly által közreadott források, amelyek között egyebek mellett Kemény János tatár fogságban írt feljegyzései is megtalálhatók: TT 1905, 469–497. A Szilágyi Sándor által szerkesztett, a századfordulón megjelent *Magyar Nemzet Történetében* egyébként Acsády Ignác negatívan ítélte meg Kemény politikai teljesítményét. MNT VII, 105–124.

² Kemény János *Önéletírását* először Rummy Károly György adta közre 1817-ben, sok hibával, 1856-ban azonban Szalay László – az akkor már negyedrészt csonka kézirat alapján – kiadott egy ennél korrektebb változatot, amely aztán V. Windisch Éva 1959-es, az eredeti kézirat töredékeivel kiegészített, új kiadásának legmegbízhatóbb alapjául szolgált. Erről és az eredeti kézirat 19. századi elvesztéséről: ÖNÉLETÍRÁS 1959, 455. (Bevezetés a jegyzetekhez).

³ BITSKEY, 1987, 79; Kemény János *Önéletírásának* történeti forrásértékéről: HARGITTAY, 1985, 778–783; TÓTH, 2006, 219–231.

minden kétséget kizáróan, hogy ő vagy édesapja, idősebb Csáky István tárnokmester-e a címzett. Ugyanitt található Kemény János ifjabb Csáky István prefektusának, Illyefalvi Jánosnak szóló, tartalmilag szervesen ide illő, ezért szintén közölt levele, valamint két, Keménynek szóló, aláírás nélküli, Szepesváron, 1661 áprilisában és májusában kelt levél fogalmazványa is. Míg tartalma alapján az időben korábbi fogalmazványt bizonyosan Csáky édesapja, idősebb Csáky István tárnokmester írta, a későbbi esetében ezt csak valószínűsíteni lehet. Mivel az ifjabb Csáky Istvánnak írt levelek egy részéből egyértelműen kitűnik, hogy azokat Kemény egyúttal a tárnokmester tájékoztatására is szánta, úgy döntöttem, hogy a tudomásom szerint még publikálatlan fogalmazványokat is közléteszem.⁴

Kemény János és idősebb Csáky István kapcsolattartása a szakirodalomban nem ismeretlen tény, ami elsősorban a tárnokmester 19. századi életrajzírójának, Deák Farkasnak és a Kemény *Önéletírását* 1959-ben újra kiadó V. Windisch Évának köszönhető. Mindketten felhívták rá a figyelmet, hogy a kielezett belpolitikai helyzet miatt a Partiumba visszavonuló erdélyi főúr 1659 végétől, 1660 elejétől intenzíven kereste a kapcsolatot idősebb Csáky Istvánnal, hozzá írt leveleiből is publikálva néhányat.⁵ Ebből a szempontból érdekesség, hogy a Kemény János verselési képességeit igazoló két, korábban az irodalomtörténészek számára ismeretlen verset Jankovics József éppen a Csáky család kassai levéltárában találta meg.⁶ Arra ugyanakkor a kutatás elmulasztotta felhívni a figyelmet, hogy a két fél ekkor már sógorsági viszonyban állt egymással. Idősebb Csáky István harmadik házastársa, Mindszenti Krisztina ugyanis somkerekli Erdélyi István özvegye volt,⁷ akinek őse, Erdélyi Bertalan egy Kemény-lányt vett feleségül, és ezt – miként *Önéletírása* és a két Csáky Istvánnak szóló levelei címzése egyértelművé teszik – Kemény János számon is tartotta.⁸

Ismeretes, hogy a valamikor 1657–1659 között, tatár fogságban megírt *Önéletírásában* Kemény meglehetősen negatívan emlékezett meg egykori erdélyi politikai ellenfe-

⁴ Jelzetük: MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. (mikrofilmen: 51531).

⁵ DEÁK, 1883, 200–201, 203. *ÖNÉLETÍRÁS* 1959, 40–41. (V. Windisch Éva bevezetője); Kemény idősebb Csáky Istvánnak szóló levelei összegyűjtése és kiadása szintén időszerű lehet. Míg V. Windisch Éva összesen négyet vett be közülük a Kemény *Önéletírásához* mellékelt, válogatott leveleit és egyéb írásait tartalmazó válogatásba (*ÖNÉLETÍRÁS* 1959, 402–404, 414–416, 425–427, 441–443), Deák Farkas egy részüket csak részben vagy tartalmilag ismerteti: DEÁK, 1873, 482–498. Utóbbi eljárására és szemléletére egyébként jellemző, hogy Kemény egyik levelének ismertetését ennyivel intézi el: „A tatárfogságból kiszabadulás után az első levél, melyet K. János Csákyhoz intézett, Hadadban 1659. november 20-án kelt s bizonyos tokaji örökség tárgyában iratván, egészen magántermészetű.” DEÁK, 1873, 484.

⁶ JANKOVICS, 1985, 101.

⁷ Csáky István és Mindszenti Krisztina 1643. július 19-én tartották meg lakodalmukat. CSÁKY OKLEVÉLTÁR II, 612.

⁸ A Kemény János *Önéletírásában* olvasható sorok szerint a „Nagy” jelzővel ellátott Kemény Péter hét lánya közül vette el egyiküket Erdélyi Bertalan, akinek családja „Istvánon deficiála, ki is nagy úrember vala, kinek özvegyét vevé gróf Csáki István, és igen sok kéncsel kivivé Szepesvárbán”. *ÖNÉLETÍRÁS* 1959, 72. Vö. MAGYARORSZÁG CSALÁDAI IV, 57.

léről.⁹ A machiavellista eszköztárat is jól ismerő gyakorlati politikusként ugyanakkor tisztában volt vele, hogy a bécsi udvar politikai és katonai támogatásának elnyerése a vele fenntartott kapcsolat minőségén is múlhat.¹⁰ Csáky erős erdélyi gyökerekkel, jó bécsi udvari és felső-magyarországi kapcsolatokkal bírt, miután pedig 1645-ben lengyelországi követjárásának jutalmaként III. Ferdinándtól elnyerte a tárnokmesteri főméltóságot, a Magyar Királyság legbefolyásosabb politikusai közé emelkedett. Az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos politikai alapállását alapvetően a két Rákóczi Györggyel szemben táplált sérelmei határozták meg.¹¹ Geopolitikai súlyát különösen megnövelte, hogy Forgách Évával megkötött házassága jogán még 1638-ban megszerezte a Thurzó-örökség részét képező Szepesvárt és tartozékát,¹² amit megkísérelt Felső-Magyarország egyik hatalmi centrumává tenni. Az erősség kiemelt hírközpontnak számított, hiszen mellette haladt el az egyik legfontosabb Alsó-Magyarországra vezető út. Kassa mellett ide érkeztek be elsőként az erdélyi hírek, és rendre átutaztak rajta a Pozsonyba és Bécsbe tartó futárok is. Mindehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy bár a tárnokmester egészen haláláig megőrizte a családban betöltött vezető szerepét, egészségi állapotának romlása miatt az ügyeket a gyakorlatban ekkor alapvetően már nem ő, hanem középső és legkedvesebb fia, a még pályája elején álló ifjabb Csáky István intézte.

Az itt közreadott misszilisek elsősorban Kemény János és ifjabb Csáky István magántermészetű ügyeit, földesúrként való együttműködését érintik, és csak kisebb részük – főként a Várad ostromával és Kemény akkori helyzetével kapcsolatos beszámolók – bír politika- és hadtörténeti vonatkozásokkal. Újabb betekintést engednek ugyanakkor a kora újkori információáramlás működésébe. Ifjabb Csáky István válaszlevelei mind ez idáig sajnos nem kerültek elő.¹³ A közölt misszilisek közül Kemény János ifjabb Csáky Istvánnak szóló, 1655. október 29-én kelt válaszlevele az időben legkorábbi.¹⁴ A jelenleg rendelkezésre álló információk alapján nem dönthető el, hogy a két fél közül ki kezdeményezte a kapcsolatfelvételt, annyi mindenesetre bizonyosra vehető, hogy az erdélyi főúr hosszú távon már számolt az ifjú gróf személyével. Ifjabb Csáky István ekkor-

⁹ Csáky konkrét politikai szerepe mellett a Bethlen Gábor özvegyével, Brandenburgi Katalinnal való kapcsolata is ellenérzéseket szült ellenfelei körében. A viszonyra való célzás Kemény *Önéletírásában* több helyen is olvasható. Ha Kemény sorai helytállóak, a szerelmi viszony rendkívüli befolyást biztosíthatott Csákynek: „Az fejedelem halála után az fejedelemasszony dolga kinyilatkozik; Csáki nem is az palotán az derék grádicson, hanem az fejedelemasszony házai felől való kis grádicson szokott vala feljárni, kit igen orrolva néztünk.” *ÖNÉLETÍRÁS* 1959, 159.

¹⁰ Kemény János machiavellizmusáról: *ÖNÉLETÍRÁS* 1959, 45–47. (V. Windisch Éva bevezetője), KAPOSÍ, 2015, 165–167.

¹¹ Pályafutásáról lásd DEÁK, 1883, PAPP, 2011, 36–50. Csáky István lengyelországi követjárásról: HILLER, 1989, 192–207.

¹² Szepesvár megszerzésének és az adománylevelek kiállításának történetét igen részletesen és alaposan ismerteti: BAL, 1910, 24–37. A témáról lásd még: DEÁK 1883, 114–124. A két adománylevél szövege sorrendben: CSÁKY OKLEVÉLTÁR II, 698–702, 720–726.

¹³ A Kemény család csombordi levéltárában kevés a misszilis – a levéltár egy része 1648 végén, 1649 elején elpusztult, lásd P. Szathmáry Károly bevezetőjét a Kemény-okmánytárhoz: TT 1871, 3. –, és sajnos ifjabb Csáky István leveleinek fogalmazványai sincsenek meg.

¹⁴ Lásd az 1. sz. levelet.

ra már túl volt első fontos közéleti szereplésén, az 1655-ös pozsonyi országgyűlésen ugyanis együtt jelent meg a nádori ambíciókkal bíró, ám a nádorválasztáson Wesselényi Ferencsel szemben igen nagy szavazatkülönbséggel alulmaradó édesapjával.¹⁵ Az ifjú Csáky az országgyűlésen magyar királlyá koronázott Lipót főherceg kamarása lett.¹⁶ Miként arról Rákóczi László gróf naplója is tanúskodik, Pozsonyban minden bizonnyal a fiatal főurak, nemesek társaságában töltötte ideje nagy részét.¹⁷

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az ifjú Csáky 1655-ben még nem számított a magyarországi politikai élet fajsúlyos tényezőjének, az 1657–1659 között Bahcsiszerájban raboskodó Kemény pedig a jelek szerint szabadulása után, 1659 őszétől kereste intenzíven a kapcsolatot a két Csáky Istvánnal, amiben egyértelműen szerepet játszott, hogy időközben sógorságba kerültek egymással. Az erdélyi főúr ugyanis éppen ekkor vette feleségül Wesselényi István közép-szolnoki főispán (†1656) özvegyét, a már tatár fogsága előtt eljegyzett Lónyay Annát, aki ifjabb Csáky István házastársának, Lónyay Margitnak volt a testvére.¹⁸ Miként annak Kemény itt közölt levelei is tanúbizonyságát adják, a két felet ezt követően a közös gazdasági érdekeltség is összekötötte. A két Lónyay lány és harmadik testvérük, Zsuzsanna ugyanis hatalmas vagyont – köztük a Kemény leveleiben többször is megemlített szentmiklósi, tokaji és naményi jószágokat – örökölték az 1653-ban elhunyt Lónyay Zsigmond beregi főispántól.¹⁹ A Lónyay-jószágok közül kiemelendő a Kemény számára a nehéz időkben menedékkül szolgáló Szatmár vármegyei Aranyosmeggyes, amelynek háromnegyed része ekkor Lónyay Annáé volt, negyed részét azonban Lónyay Margit bírta.²⁰ Lónyay Zsigmond ugyanis Zsuzsanna és Anna között osztotta föl fele-fele arányban az aranyosmeggyesi várat és tartozékait.²¹ Zsuzsanna halálát követően azonban részét nem férje, Bocskai István zempléni főispán, hanem két lánytestvére örökölte, akik 1656 decemberében osztályra lépve két egyenlő részre osztották az örökséget.²²

Miután 1659. szeptember 8-án II. Rákóczi György Szászsebesről kiküldte meghívóit a marosvásárhelyi országgyűlésre, a szárnyra kapott hírek szerint a pártjára állt Kemény Jánost tette volna meg utódjává, oly módon, hogy a háttérből ő irányította volna. Kemény ugyanakkor felismerte az ajánlatban rejlő kockázatokat, és talán ennek is tudható be, hogy az 1659. szeptember 24-én megnyíló marosvásárhelyi országgyűlés magát

¹⁵ Az országgyűlésen megjelentek névsorát lásd GUSZAROVA, 2005, 126; Wesselényi győzelmének és Csáky vereségének okairól az utóbbi néhány évben több felvetés, vélemény is született: TOMA, 2005, 91; VÁRKONYI, 2009, 312–323; KÁRMÁN, 2011, 281–282.

¹⁶ LUDIKOVÁ–MIKÓ–PÁLFFY, 2007, 340.

¹⁷ A napló elárulja, hogy május 9-én Illésházy Zsigmond és Sárkány János mellett ebéd után ifjabb Csáky István is meglátogatta szállásán Rákóczi Lászlót, ahonnan a társaság együtt indult el Lippay György esztergomi érsekhez, onnan pedig a Duna-partra hajókozni. HORN, 1990b, 122.

¹⁸ Ifj. Csáky István és Lónyay Margit lakodalmára még 1654. január 6-án, a béltéki kastélyban került sor. CSÁKY OKLEVÉLTÁR II, 612.

¹⁹ Lónyay Zsigmond végrendeletét közli: DOBY, 1895, 105–134.

²⁰ Lónyay Margit halálát követően aranyosmeggyesi negyedrészt már Csáky István kezénél lévőként említi: ÖStA AVA FHKA HFU Kt. 534. 1671. július 28. [rég. r. Nr. 233.] fol. 356–366.

²¹ DOBY, 1895, 117.

²² Szatmár, 1656. december 14. MNL OL, P 72 65. cs. Fasc. 434. Nr. 14.

Rákóczit helyezte vissza a fejedelmi székbe. Az országgyűlésen Kemény még Rákóczi támogatójaként lépett fel, ezt követően azonban Aranyosmeggyesre vonult, ahol megtartotta esküvőjét a vár úrnőjével, Lónyay Annával. Az időközben újra kibontakozó belpolitikai válság idején távol tartotta magát a küzdelmektől, Erdélybe csak több mint egy évvel később tért vissza.²³ Lehetséges, hogy már a Bécshez való közeledés szándékával küldte el 1659 októberének végén emberét, Németh Mihályt a március óta beregi főispánként működő Csáky Istvánhoz, aki az augusztusban megnyíló pozsonyi országgyűlésen már önállóan képviselte Szepesváron tartózkodó édesapja érdekeit.²⁴ Erdélyi vonatkozásai miatt nem mellékes, hogy az ifjú Csáky 1659 tavaszán–nyarán a szatmári főkapitányi tisztséget is szeretne volna elnyerni, amit azonban akkor még nem ő, hanem a Csákyakkal egyébként jó kapcsolatot ápoló Károlyi Ádám kapott meg. Édesapja, a tárnokmester a II. Rákóczi Györgyhez hű főurak pártjával szemben álló Haller Gábor várad-i főkapitánynak írt levelében annak a véleményének adott hangot, hogy ifjabb Csáky István nem tudott a kellő időben jelen lenni a bécsi udvarban, emiatt pedig a Csákyakkal szemben álló, Rákóczit támogató urak keresztül tudták húzni számításait.²⁵ Válaszlevele alapján Haller szívesen látta volna ifjabb Csáky Istvánt a főkapitányi tisztségben,²⁶ a későbbi fejlemények ismeretében pedig nincs kizárva, hogy néhány hónappal később a Rákóczitól addigra már eltávolodni kezdő Kemény is hasonló véleményen volt.

Idősebb Csáky István tárnokmester 1659. december elsején kelt, ifjabb Csáky Istvánnak szóló levele már egyértelműen arról tanúskodik, hogy apa és fia ekkor a bécsi udvar és Kemény közötti politikai együttműködés megteremtésén, illetve az erdélyi főúr Rákóczi-pártról való leválasztásán fáradozott.²⁷ Politikai gesztus értéke is lehetett tehát, mikor Kemény a felé jóindulatát mutató ifjú gróf november 25-én és december 15-én kelt – elsősorban egyébként vélhetőleg a tokaji és egyéb közös érdekeltiségükkel kapcsolatos – leveleire adott válaszában azt javasolta, a jövőben hagyják el egymásnak írt leveleikben a „ceremoniás ajánlásokat”.²⁸ Igaz, a politikai híreket még az öreg tárnok-

²³ SZABÓ, 2008, 213–215. ÖNÉLETÍRÁS 1959, 39–41. (V. Windisch Éva bevezetője).

²⁴ Lásd 4. sz. levelet; Ifjabb Csáky Istvánt 1659. március 22-én nevezték ki az elhunyt Barkóczy László beregi főispán helyére. MNL OL, P 71 64. cs. Fasc. 174. Nr. 1.

²⁵ Id. Csáky István Haller Gábornak. Szepesvár, 1659. augusztus 4. MNL OL, P 72. 107. cs. Fasc. 652. A. pag. 29–30.

²⁶ Haller Gábor id. Csáky Istvánnak. Várad, 1659. augusztus 13. MNL OL, P 72 106. cs. Fasc. 652. fol. 150–151. Haller 1658–1663 közötti politikai és katonai szerepéről: SZABÓ, 2008, 201–224.

²⁷ Id. Csáky István ifj. Csáky Istvánnak. Szepesvár, 1659. december 1. MNL OL, P 71 111. cs. Fasc. 260. pag. 112–115.

²⁸ Hasonló kérés olvasható annak a Radnóton, 1661. február 26-án kelt levélnek a latin fordításában is, amelyet Kemény már fejedelemtént írt ifjabb vagy idősebb Csáky Istvánnak: „Rogo dominationem vestram, charissime domine socer, nec semetipsum, nec me aggravetur cum titulo (illustrissimo) siquidem inter nos scribimus, nec etiam verbis, Deus vivit, non desidero talia a meo benevolo socero.” A Szilágyi Sándor által az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben publikált levélnek, amelyben az I. Lipót segítségét elnyerni igyekvő Kemény különféle természetű híreket közöl Csákyval, tudomásom szerint csak latin fordítása ismert. A Portia Aktenben található latin fordítást magam is megtekintettem, a címzett pontosítására alkalmas egyéb árulkodó adatot azonban én sem találtam rajta. ÖStA HHStA UA Spec. Portia Akten Kt. 341. Konv. C. fol 9–12. Kiadva: EOE XII, 488–490.

mesternek írta meg: „Az ide alá való dolgok és hírek felől az öregúrnak őkegyelmének írtam, tudom, kegyelmeddel communicálni fogja.”²⁹ Rottal János 1660 januárjában kelt, ifjabb Csáky Istvánnak szóló levele mindazonáltal rávilágít, hogy utóbbi ekkoriban már állandó szereplője lehetett a bécsi udvart képviselő Rottal, Wesselényi Ferenc nádor és Kemény János közötti politikai kapcsolattartásnak: „Kemény János uramnak maga magyarországi méltóságos pallatinus uram adott választot, az mint ez inclusivából kegyelmed megérté. Ha kegyelmed gondolja, hogy Kemény János uramnak valamiben szolgálhatnák, én el nem múlatom.”³⁰

Az itt közölt levelek közül kiemelendő az a három darab, amelyeket Kemény János Várada ostroma idején írt Aranyosmeggyesről.³¹ Ezzel kapcsolatban előzetesen érdemes megjegyezni, hogy ifjabb Csáky István már 1660 januárjában is érzékelte a Váradot fenyegető veszélyt, aminek okát a felső-magyarországi nemesek személyes áldozathozattal való vonakodásában látta: „Úgy látom, a mi portánk örömet ártana az töröknek, ha magok személyének megbántódása nélkül lehetne. Azt sem bánnák, sőt remélik, meglévén már az békesség a kereszténység közt, vér nélkül megadatnék Várada.”³² Kemény tehát tisztában volt vele, hogy számíthat sógora együttműködésére. Augusztus 2-án az erdélyi főúr drámai hangú levélben számolt be ifjabb Csáky Istvánnak Várada kétségbeejtő helyzetéről, a törökök pusztításairól, Barcsay Ákos leveléről, valamint Haller Gábor vasra verésének híreről. Reálisan felmérte a Szabolcs és Szatmár vármegyéket fenyegető veszélyt, erre hat nappal később kelt levelében is felhívta a figyelmet. Tartott tőle, hogy a bécsi udvar katonai segítségnyújtása nélkül Erdély és a Tiszántúl elesik, aminek következtében Kassa és a Tátraig érő terület is könnyen a törökök ölébe hullhat. Mindeközben a maga helyzetét is bizonytalannak érezte, mivel elterjedt a híre, hogy I. Lipót a törökökkel való béke megőrzése érdekében nem tűrné meg többé a Magyar Királyság területén az oda menekült erdélyieket. Mindezt csak tetézte, hogy míg ő és feleségének az első házasságából származó fia, a Palkónak becézett későbbi kuruc vezér, Wesselényi Pál Aranyosmeggyesen gyengélkedtek, felesége és a levelekben Boriskaként emlegetett Borbála nevű lányuk Huszton betegeskedtek. Érthető, hogy a másfelől Barcsay Ákos által fenyegetett Kemény igyekezett magát elhatárolni az ekkor már halott Rákóczi Györgytől, és ifjabb Csáky Istvánon keresztül idősebb Csáky István tárnokmester pártfogását kérte.

Kemény hat nappal későbbi leveléből kiderül, hogy a két Csáky István közül valamelyik július 31-én papírra vetette az erdélyi és partiumi helyzettel kapcsolatos meglátásait, amelyeket Kemény helytállónak tartott: „Az kegyelmed elmélkedési az környül állások szerint igen helyesek, és féltő, el ne következzenek mindazok Erdélyre s az Tiszáninnen való földre.” A válaszlevelében túlnyomórészt kedvezőtlen hírekről beszámoló, embereinek alacsony létszámára panaszkodó Kemény annak érdekében, hogy képes legyen egyszerre megvédeni Hadadot és Aranyosmeggyest, muskétásokat kért a két Csáky István valamelyikétől, vállalva, hogy fizetésüket fele részben ő állja. Nem tudni, hogy kérése

²⁹ Lásd az 5. sz. levelet.

³⁰ Rottal János ifj. Csáky Istvánnak. Bécs, 1660. január 13. BARTA M., 2017, 1. sz.

³¹ Lásd a 7–9. sz. leveleket.

³² Ifj. Csáky István id. Csáky Istvánnak. Bécs, 1660. január 4. MNL OL, P 72 106. cs. Fasc. 652. fol. 65–66.

végül meghallgatásra talált-e. Bár a két erősséget sikerült megtartania, augusztus 23-án kelt, ifjabb Csáky Istvánnak szóló sorai a família egzisztenciális bizonytalansága miatti szorongására világítanak rá: „Meggyest könnyen nem tágíthatom, Hadadot is eddig Isten után megtartottam, mert másutt élnünk bajos az nincsenből. Reménységem van, ez esztendőn töröknek derekas ereje ide nem penetrál, de egyebütt való gabonáink mind odavesznek.” A levélben emellett a szomszédos földesurak együttműködésének egy másik vetületére is fény derül. Az erdélyi főúr Csáky mint beregi főispán befolyásától remélte, hogy a Guthy-jószágot, ha „körmös kézzel kell is”, sikerül megtartaniuk.

Ebből az évből még két, ifjabb Csáky Istvánnak szóló Kemény János-levél maradt fenn. Míg szeptemberben tokaji, októberben szentmiklósi ügyük kapcsán kérte sógora közbenjárását, politikai szándékairól ugyanakkor egyik esetben sem esik szó.³³ Hamarosan azonban döntő lépésre szánta el magát, amelynek hatására a fejedelemségben újabb hatalmi átrendeződés következett be. 1660. november 20-án Aranyosmeggyesről manifesztumot intézett az erdélyi rendekhez, amelyben tudatta, hogy harcba száll a törökök támogatását bíró Barcsay Ákos fejedelemmel. Ugyanezen a napon tájékoztatta indokairól idősebb Csáky István tárnokmestert is.³⁴ Miután Barcsay „önként” lemondott a fejedelmi székről, 1661. január 1-jén a szászrégeni országgyűlés fejedelemmé választotta Keményt, akinek ekkor megtartott beszéde már előrevetítette a későbbi eseményeket.³⁵ 1661. április 23-án a besztercei országgyűlésen Kemény felmondta a török protektorátust, majd elküldte követét, Bánffy Dénest Bécsbe, hogy eszközölje ki az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg császár közötti szövetség megkötését.³⁶ Még ezt megelőzően, 1661 januárjában zajlott le a Johann Ferdinand von Portia főudvarmester által összehívott bécsi tanácskozás, ahol királyi tanácsosként – egyúttal édesapja képviseletében – ifjabb Csáky is jelen volt.³⁷ A magyar tanácsosok ekkor adták elő alaposan kidolgozott véleményüket (*Opinio*), amely I. Lipótnak a törökök elleni háborút elvető, pusztán a védelem megerősítésére szorítókozó proposíciójával szemben felvázolta a nemzetközi szövetség megszervezésének a módját és a támadó háború haditervét. Ifjabb Csáky István természetesen ekkor is folyamatos összeköttetésben állt édesapjával, akitől a Dessewffy család egyik tagjának szervitora két levelet is hozott, majd az ifjú maga is rajta keresztül adott hírt a tanácskozáson történetekről.³⁸

³³ Lásd a 10. és a 11. sz. leveleket.

³⁴ A két iratot lásd ÖNÉLETÍRÁS 1959, 411–416. (a *Levelek és egyéb írások* című részben).

³⁵ A beszédet a „Az Tekintetes, Nagyságos és Méltóságos úrnak Kemény Jánosnak Erdély országában való bemeneteli” című dokumentum tartalmazza: ÖNÉLETÍRÁS 1959, 417–421. (a *Levelek és egyéb írások* című részben).

³⁶ Az eseményekre lásd R. VÁRKONYI, 2010, 289–290; SZABÓ, 2008, 226–227. Kemény János követi utasítása Bánffy Dénes részére. S. l., 1661. április. ÖNÉLETÍRÁS 1959, 430–434. (a *Levelek és egyéb írások* című részben).

³⁷ Ifj. Csáky István még 1660. június 7-én kapta meg a királyi tanácsosi címet: MNL OL, P 71 64. cs. Fasc. 174. Nr. 2.

³⁸ A magyar tanácsosok által megfogalmazott *Opinió*ról: R. VÁRKONYI, 2010, 285–289; PERJÉS, 2002, 359–361. Ifj. Csáky István id. Csáky Istvánnak szóló levele: Bécs, 1661. január 15. MNL OL, P 71 111. cs. Fasc. 260. pag. 241–242.

Kemény János hét nappal a török protektorátus felmondását követően válaszolt Besztercéről ifjabb Csáky István április 17-én kelt levelére, igaz, levele az aktuális politikai helyzetet illetően érdemi információt nem tartalmaz.³⁹ Fennmaradt idősebb Csáky István április 25-én, Szepesvárról írt levelének fogalmazványa is, amelyből kiderül, hogy Kemény a tárnokmesteren keresztül továbbította leveleit követének, Bánffy Dénesnek, valamint, hogy a tárnokmester közvetített Kemény és a következő évben I. Lipót megbízásából Erdélyben követként is járó Szentgyörgyi Ferenc váci püspök között.⁴⁰ Bánffy egyébként kritikával illette ezt a gyakorlatot, a tárnokmester által Pozsonyba küldött leveleket ugyanis postán továbbították, és szerinte csak a szerencsén múltott, hogy nem veszték el.⁴¹ Csáky vélhetőleg jóhiszeműen járt el, erre utal legalábbis említett fogalmazványának Bánffyval kapcsolatos, kihúzott sora: „remélem Nagyszombatban vagy bizonyon Pozsonyban találhatik őkegyelme.” Május 8-án mindenesetre Kemény is óvatosságra intette Teleki Mihályt és Kászoni Mártont (míg előbbi I. Apafi Mihály fejedelem közel három évtizedes uralkodása idején talán a legbefolyásosabb erdélyi politikussá vált, utóbbi az 1660–1670-es években fáradhatatlanul szállította a híreket Bécs és Erdély között): „Csáky uram az levelek küldésében fogyatkozást tölt, nehéz panasszal írják. Kegyelmetek caute procedáljon [óvatosan járjon el], mert az miket kegyelmetek aperiál [kijelent], előttök megyen fel az hír.”⁴² Kemény mindazonáltal továbbra sem kerülhette meg a tárnokmestert a Béccsel való kapcsolattartás során. Ezen felül számolnia kellett ifjabb Csáky István politikai és katonai súlyának növekedésével is, akit 1661 júniusában kineveztek szatmári főkapitánnyá, igaz, beiktatására csak egy évvel később került sor, érdemben tehát nem segíthetett.⁴³

Május utolsó harmadában sikerült megállapodni a Kemény János megsegítését célzó haditervről, majd júniusban megérkeztek Erdélybe az első császári csapatok. Ezt követően azonban a katonai és politikai események kedvezőtlenül alakultak Kemény számára. A törökök július eleji betörésének gyorsasága és nagysága meglepte a császári hadvezetést, így I. Lipót hamarosan parancsot küldött Raimondo Montecuccoli tábornagynak, amelynek értelmében Felső-Magyarországra kellett vonulnia. Bár Montecuccoli az eredeti haditerv mellett érvelt, a döntéshozókat nem tudta meggyőzni. Kemény, felmérve, hogy nem képes komolyabb ellenállásra, csapataival maga is Felső-Magyarország felé hátrált, majd a hónap végére kiszorult a fejedelemségből. A Keményt üldöző török-tatár hadak ekkor már Szatmár környékét fosztogatták, majd augusztus elejére Erdély nagyobb része török ellenőrzés alá került. A császári sereg végül Szatmár körül egyesült Kemény hadaival, és szeptember első felére sikerült visszafoglalni a fejedelemség

³⁹ Lásd a 13. sz. levelet.

⁴⁰ Lásd a 12. sz. iratot.

⁴¹ Mindez Bánffy Bécsben, 1661. április 29-én kelt, Teleki Mihálynak szóló leveléből derül ki: „Hiszem ez ígyben jünni-menni kellene az postáknak. Most is ő nagysága Csáky uramra bízta ez derék leveleket s az Pozsonyig küldte s onnan postára adták, kellett az jó Istennek, el nem veszték. Csudálkoznak itt az nagy emberek, jó lélekkel írom kegyelmednek, rajta.” TML II, 71–73.

⁴² TML II, 76.

⁴³ A tisztség elfogadásáról Csáky latin nyelvű obligatiójának másodpéldánya: Szatmár, 1661. június 9. MNL OL, P 71 64. cs. Fasc. 174. Nr. 3. Főkapitányi utasítása: Bécs, 1661. június 14. Uo. Nr. 4.

észak-nyugati részét.⁴⁴ Ismeretes, hogy miután 1661. szeptember 14-én Ali pasának sikerült megválasztatnia a rendekkel Apafi Mihályt Erdély fejedelmének, Montecuccoli Kolozsvárott őrséget hagyva visszavonult, magára hagyva Keményt. R. Várkonyi Ágnes sokáig mérvadónak tekintett elképzelése szerint a Habsburgok azért hátráltak ki Kemény mögül, mert a békét fenntartani kívánó spanyol párt akaratának megfelelően paktumot kötöttek a törökökkel, és a látszatot szolgáló intézkedéseik valójában a béke megőrzését célozták.⁴⁵ A már a kortársak körében is elterjedt vélekedést ugyanakkor megcáfolta az ún. furcsa háború eseményeit elemző Czigány István, rámutatva, hogy Montecuccoli valójában csapatai élelmezési problémái miatt vonult vissza, döntését pedig maga Kemény is jogosnak ítélte.⁴⁶

A fentebb említett tényezőkön kívül Kemény János helyzetét az sem segítette, hogy Barcsay Ákos megöletésének híre – amelyért a korabeli híresztelések szerint Kemény volt a felelős – elidegenítette tőle az idősebb Csákyt. Nem csoda, hogy miután a tárnokmester hírért vette Kemény nagyszülősi csatavesztésének és halálának, megírta Rhédey Ferencnek: „Barcsay uram bús haláláért áldozat kellett. Isten keze volt rajta.”⁴⁷ Kemény a jelek szerint mindenesetre az utolsó pillanatig kereste a kapcsolatot a két Csáky Istvánval. Miután 1661. október elsején megírta az Udvari Haditanács elnökének, Wenzel Eusebius von Lobkowitz hercegnek, hogy követét, Kászoni Mártont Bécsbe küldte,⁴⁸ egy nappal később – a korabeli magyar nemesi nacionalizmus jellemző szófordulatával élve – az általa „igaz magyarnak”⁴⁹ nevezett tárnokmester pártfogását kérte az ügyben.⁵⁰ Még 1662 januárjának elején is összeköttetésben állt a két Csákyval. Január 6-án kelt leveléből kiderül, hogy szóban embere, Németh Mihály, valamint ifjabb Csáky István által újfent üzent a tárnokmesternek.⁵¹ Ehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy 1661 decemberének elején Apafi Mihály is a tárnokmester együttműködését kérte.⁵² R. Várkonyi Ágnes e levél kapcsán valószínűsítette, hogy az új fejedelem ekkor valójában már ifjabb Csáky Istvánnal építette a kapcsolatot.⁵³

⁴⁴ Az eseményekről részletesen: CZIGÁNY, 2014, 898–902; PERJÉS, 2002, 325–329.

⁴⁵ MT III/2, 1089. ET II, 789.

⁴⁶ CZIGÁNY, 2014, 902–903. Montecuccoli erdélyi hadjáratának katonai okairól lásd még: B. SZABÓ, 2011, 929–933.

⁴⁷ DEÁK, 1883, 203–204.

⁴⁸ Kemény János Wenzel Eusebius von Lobkowitznak. Csikófalva, 1661. október 1. MTA Kézirattára, Történettudományi Bizottság másolatai, Másolatok a Lobkowitz család raudnitz-i levéltárából, ms 4928, B 124.

⁴⁹ Szabó András Péter vizsgálatai során arra jutott, hogy Bocskai-felkelés nyomán két alapvető nemzeteszme különült el. Ezek egyike a felekezetek feletti nemesi nacionalizmus, amely az „igaz magyarság”, „magyaros magyarság” hívószavait használta, míg a másik az ószövetségi nyelvet használó, a bibliai mitizáció eszközével élő református nemzeteszme. SZABÓ, 2012, 1085–1160.

⁵⁰ Kemény János id. Csáky Istvánnak. Csikófalva, 1661. október 2. MNL OL, P 507 Ser. A. V. 13. d. Nr. 525. fol. 506–507.

⁵¹ Mindez Kemény leveléből derül ki: Kemény János id. Csáky Istvánnak. Újfalú, 1662. január 6. MNL OL, P 71 114. cs. Fasc. 262. I. pag. 143–144.

⁵² Apafi Mihály id. Csáky Istvánnak. Szeben, 1661. december 2. Közli: DEÁK, 1883, 204–205.

⁵³ R. VÁRKONYI, 1996, 302.

A levelek átírása során a Rottal János Csáky Istvánnal és Ferencsel folytatott levelezését tartalmazó kötetben leírt elvek szerint jártam el.⁵⁴ Ezúton is köszönöm Balogh Zsuzsánnának a levelek összeolvasásában nyújtott segítségét.

---

⁵⁴ BARTA M., 2017, 35–39. (*A szövegközlés elvei és a jegyzetapparátus* című fejezet).

Levelek

1.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak

Beszterce, 1655. október 29.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 1. – s. k.)

Megkapta levelét, és kérésének megfelelően felkereste II. Rákóczi György erdélyi fejedelmet, aki jóváhagyta, hogy törvény elé állítsa az egyházi rendek ellen vétéséget elkövető szolgálait. Biztosítja róla, hogy a fejedelem megérti, Csáky gyenge egészségi állapota miatt nem tud elutazni a fejedelmi udvarba.

Tekéntetes és nagyságos gróf, nekem jóakaró uram, sógorom, Isten kegyelmedet kíván-ta sok jókkal áldja meg kedvesével!⁵⁵

Vöttem böcsülettel kegyelmed levelét. Parancsolatja szerint az mi kegyelmes urunkat⁵⁶ megtanáltam, önagysága annuált⁵⁷ kegyelmesen annak, hogy csak kegyelmed sistál-tassa⁵⁸ törvényre azon szolgálait, kik az egyházi rendeket megsebhették, háborgatták, egyébiránt törvénytelenül őket ne persequalják.⁵⁹ Kegyelmednek gyenge egészsége miatt udvarhoz nem jühetését is megjelentettem, nem tulajdonítja önagysága semmi idegen dolognak. Én pedig kívánom, hogy Isten vastagítsa⁶⁰ kegyelmed egészségét, és marad-ván kegyelmednek jóakaró szolgálja, ajánlom ezzel az szent Istennek kegyelmedet.

1655, 29. Octobris, Besztercén.⁶¹

Kegyelmednek kész szolgálja és sógora,
Kemény János manu propria

[Címzés:] Illustrissimo comiti domino Stephano Csaky juniori de Keresztszegh etc.
domino affini mihi observandissimo.

[A külzetten idegen, de egykorú kéztől:] Benjamen⁶² mennyi idő lészen.

⁵⁵ Ifj. Csáky István első házastársa, Lónyay Margit († 1670).

⁵⁶ II. Rákóczi (Rakoczi) György (1621–1660) erdélyi fejedelem (1648–1657, 1658–1659, 1659–1660).

⁵⁷ Helyeselt.

⁵⁸ Állította elő. Úgy tűnik, hogy II. Rákóczi György magyarországi emberei erőszakoskodhattak katolikus egyházi személyekkel, az üggyel kapcsolatos konkrét adatot azonban nem találtam.

⁵⁹ Üldözzék.

⁶⁰ Értsd: erősítse.

⁶¹ Beszterce (Besztercze), Beszterce-Naszód vármegye (ma: Bistrița, RO).

⁶² A szó minden bizonnyal „Benjámín” jelentésben áll.

2.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak

Visk, 1657. január 18.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 2. – s. k.)

Megköszöni, hogy levele és embere által is felkereste. Most jó egészséggel bír, és reméli, hogy a betegeskedő Csáky is hamarosan meggyógyul. Embereitől megértette szóbeli üzenetét. Az utóiratban kifejezi reményét, hogy Csáky felesége, Lónyay Margit is meggyógyul. Kéri, hogy a II. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel való jó kapcsolat megőrzése érdekében engedje szabadon a Rákóczi seregébe elszegődött katona, Nagy György háza népét, aki fogásba vetésük miatt a fejedelemnek kérvényt nyújtott be.

Tekéntetes, nagyságos gróf, nekem jóakaró uram, sógorom, ajánlom kész szolgálatomat kegyelmednek!

Hogy jóakaró atyafiáról nem feledkezvén levele és böcsületes szolgálai által látogatott, megszolgálni igyekezem kegyelmednek időmhöz és terhes állapotomhoz képest. Kegyelmed szolgálatjára én még élek, és Istennek hála mostan megelégedhető egészséggel is vagyok, de ellenben szánakozással értett kegyelmed egészségebéli fogatkozás[á]t, kívánom szüvből, Isten helyre állassa, és előbbi jó egészségét megadván, azt sok időkre terjessze. Kegyelmed izenetit is megértvén jámbor szolgálaitól azon dolgokról, ugyan őkegyelmének által resolváltam,⁶³ és kívánván kegyelmednek minden alkalmatosságokban és hatalmomban lehető dolgokban kegyelmednek szolgálnom. Ezzel az szent Istennek ajánlom kegyelmedet. 1657, 18. Januarii, Viskén.⁶⁴

Kegyelmed szolgálja és sógora,
Kemény János manu propria

[Utóirat:]

Az asszonynak⁶⁵ őkegyelmének is ajánlom böcsülettel való szolgálatomat, és értett betegeskedéséből Istentől meggyógyulást kívánok.

Nagy György nevű katona akarta urunkat búsítani, kegyelmed háza népét megfogatta, azért hogy őnagysága fizetésére ment], de jure⁶⁶ meg lehetne ugyan, de iuxta leges honestatis⁶⁷ kedvezzen kegyelmed urunk őnagysága tekintetinek, aprósággal ne ked-

⁶³ Jelentése itt: válaszol.

⁶⁴ Visk, Máramaros vármegye (ma: Вишково, UA).

⁶⁵ Lónyay Margit.

⁶⁶ Jog szerint.

⁶⁷ A becsület törvényei szerint.

vetlenítse el magától önnagyságát, ideig bocsáttassa el, haza kell ezután is szorulni, s ugyan kegyelmeden lészen.

[Címzés:] Illustrissimo comiti domino Stephano de Csák juniori, comitatus Szepusiensis perpetuo comiti etc. domino affini mihi semper observandissimo.

3.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak

Sztrij, 1657. február 12.⁶⁸

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 3. – s. k.)

*Megkapta levelét, és kívánságának megfelelően bevett Csáky István emberei közül 14 lo-
vast a vármegye zászlója alá, a többi azonban visszabocsátotta. Kéri, hogy az embereire
bízott leveleit adott esetben juttassa kézhez.*

Szolgálok kegyelmednek édes gróf uram, és Istentől sok boldog napokat kívánok ked-
vesivel együtt kegyelmednek etc.

Vöttem szeretettel kegyelmed levelét, parancsolatja szerint jámbor szolgálait az nemes vár-
megye zászlója alá bevétetvén, 14 lovas számúakat, az többi visszabocsátottam. Én pedig
ha miben tudhatok kegyelmednek szolgálnom, ezután is kegyelmednek és hozzátarto-
zóknak szolgálatjokra kész vagyok, ajánlván ezek után az szent Istennek kegyelmedet.
1657, 12. Februaris, Sztrijben.⁶⁹

Kegyelmed sógora és szolgálja,
Kemény János manu propria

[Utóirat:]

Hogyha menő útjokban kegyelmed jámbor szolgálai reájok bízott leveleimet meg nem
adhatnák, szeretettel kérem, kézhez juttatni ne neheztelje.⁷⁰

[Címzés:] Illustrissimo comiti domino Stephano Csaki juniori comitatus Scepusiensis
comiti perpetuo etc. domino affini mihi observandissimo.

⁶⁸ Kemény szintén ezen a napon és helyen ugyanebben az ügyben idősebb Csáky István tárnokmesternek
is írt egy valamivel bővebb levelet, ebben 8 lovas visszaküldéséről írt. DEÁK, 1873, 484.

⁶⁹ Sztrij, a város a 14. századtól Lengyelországhoz tartozott (ma: Стрий, UA).

⁷⁰ A szó végén kihúzza egy olvashatatlan betű.

4.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak

Hadad, 1659. november 20.⁷¹

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 5. – s. k.)

Embere, Németh Mihály által üzent neki. Jóindulatát kéri.

Édes kedves sógor uram!

Ajánlom kegyelmednek igaz szívvel való szolgálatomat, és Istentől bő áldásokat kívánok kedvesével együtt kegyelmednek.

Mint minden egyéb szükséges dolgokról hiteles, jámbor szolgánk, Németh Mihály uram⁷² által izentem kegyelmednek, ahhoz képest kettős búsítással kegyelmedet nem terhelem, hanem nevemmel mondandó szóknak⁷³ hitelt adására kérem kegyelmedet szeretettel. Ez kis írásom által is mindazáltal kegyelmedet köszönteni el nem mulathatván, kívánom Istentől, tanálja kegyelmedet szerencsés órában, kérem pedig azon jó egészségnak hírével örvendeztetni, hozzám való szeretetét és az én kész indulatomat parancsolatjával experiálni⁷⁴ ne neheztelje, megnyugodva lévén azon, ha miben tudhatok, bizony tökéletes szívvel kívánok szolgálni kegyelmednek, ezek után ajánlván az szent Istennek kegyelmedet.

1659, 20. Novembris, Hadadban.⁷⁵

Kegyelmed sógora és szolgája,
Kemény János manu propria

[Címzés:] Az tekintetes és nagyságos ifjabbik gróf Csáky István uramnak (titulus), nekem igen bizodalmos uramnak, kedves sógoromnak adassék.

⁷¹ Ugyanezen a napon és helyen Kemény János tokaji érdekeltségük kapcsán idősebb Csáky István tárnokmesternek is írt egy levelet. DEÁK, 1873, 484.

⁷² Németh (Nemet, Nemeth) Mihály, Kemény János – korábban talán még felesége, Lónyay Anna – embere. V. Windisch Éva szerint 1660 körül a „császári párt” egyik megbízottja volt. ÖNÉLETÍRÁS 1959, 540. (lásd a névmutatót).

⁷³ Utólagos betoldás: szóknak.

⁷⁴ Tapasztalni.

⁷⁵ Hadad, Közép-Szolnok vármegye (ma: Hodod, RO).

5.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak

Aranyosmeggyes, 1659. december 27.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 4. – s. k.)

Újévi jókívánságainak kifejezése után jelzi, hogy megkapta november 25-én és december 15-én kelt levelét. Jó kapcsolatukra tekintettel javasolja, hogy a továbbiakban hagyják el a „ceremóniás ajánlásokat”, majd tokaji érdekeltségükről értekezik. Utóbbi kapcsán úgy véli, hogy jogi szempontból szilárd kettőjük helyzete. Bizonyos benne, hogy Csáky tanácskozott jogászokkal az ügyben, és nem mulasztotta el megtenni a szükséges lépéseket. Megköszöni, hogy emberét, Németh Mihályt a másokkal folytatott beszélgetését illetően ellátta a megfelelő tanácsokkal. A Guthy Boldizsár-féle jószág ügyében ugyanakkor még nem kapott választ tőle, habár Németh által korábban üzent a tárgyban. Naményból arról értesítették, hogy az új esztendő után bizonyos rokonok maguk szeretnék azt megszerezni, szerinte ugyanakkor Csáky mint beregi főispán meg tudná akadályozni a jószág elfoglalását. Ő maga ezt helyben igyekszik megtenni. Röviden ír a Lónyay-birtokok osztályának ügyében.

Tekéntetes és nagyságos gróf, nekem bizodalmos uram, kedves sógorom!

Hogy sok karácsonyi szent innepeknek és új esztendőknek boldogul eltöltésével kegyelmedet szerelmemesivel [!] együtt az Úr Isten megáldja, szívűből kévanom.

25. Novembris és 15. Decembris nekem írott kegyelmed leveleit elvöttem böcsülettel, mindazokból hozzám érdemem felett való szeretetit tapasztalóképpen esmerem. Isten kegyelmednek sok jókat adjon érette, nekem is adjon arra való alkalmatosságot, hogy szívemnek tökéletes indulatja szerint szolgálhassak kegyelmednek. Kiben hogy megnyugodva legyen, kérem, és már ezentúl elhagyván az ceremóniás ajánlásokat, mindkét részről éljünk, édes sógor uram, csak általjában való confidentiával.⁷⁶ Én részemről azont cselekszem, és parancsolatinak teljesítője inkább, mintsem ajánlója lenni igyekezem, térek azért most is magunk dolgaira.

Az tokaji dologról az minémű articulust⁷⁷ csináltak, elég nehéz olyan peremptoriára⁷⁸ vonni bennünket.⁷⁹ Az olyan bírakat hamar meg is szokta az tekintet és adom⁸⁰ tántorítani, böcsület adassék csak igen némelyeknek. Elhiszem, derekas jurista⁸¹ embe-

⁷⁶ Bizalommal.

⁷⁷ Törvénycikkelyt.

⁷⁸ A peremptoria (exceptio) a pert azonnal megszüntetni képes kifogás.

⁷⁹ Minden bizonnyal arról az Esterházyak által visszakövetelt tokaji házról van szó, amit Esterházy Miklós nádor gyámi jogon foglalt el, majd elidegenítette Lónyay Zsigmond beregi főispánnak. Lásd 1659. évi 114. törvénycikkelyt. CJH 1657–1740, 198–199.

⁸⁰ Az adomány régies formája.

⁸¹ Jogász.

rekkel mind tanácskozott kegyelmed, s mind el nem múlatta annak orvoslására való mediumokat,⁸² melyekről különben is, annál inkább pedig, ha Isten engedi, szemben, kegyelmedtől informáltatván, ha miben tudhatok, sem fáradságomat, sem költsémet az én rabi értékem⁸³ szerint nem kémélem. Németh Mihály uramat hogy kegyelmed instruálta,⁸⁴ mint kellessék magát alkalmaztatni az emberekkel leendő beszélgetésiben, az igen jól, és az mint szükségesen, úgy helyesen is esett, s megszolgálom azbéli jóakarátját is kegyelmednek. Ez egy dologban van valami vélekedésem, hogy ha az kegyelmeddel köz és azon kívül lévő, magamra nézendő dolgokban is némelyek az nagy emberek közül adhibeáltatnak,⁸⁵ sőt azt megsejtik, hogy másokkal, s nem övelek⁸⁶ közöltetnek az dolgok, megbántódván és idegenedvén kárt fognak szerzeni. Mindazáltal elhiszem, ez akadályt is az kegyelmed helyes tanúságadása megorvoslotta.

Ugyan Németh Mihály uram által az Guthy Boldizsár jószága féle dologról⁸⁷ is izentem volt kegyelmednek, kiről nincsen semmi válaszom. Azonban úgy tudósítanak Namínyból,⁸⁸ hogy az új esztendő után mindjárt valami praetendens⁸⁹ vérek akarnának az jószágban belé szállani, minek okáért kegyelmedet kérem, mind tudósítson azbéli tettségéről s akaratjáról, mind pedig segítsen az mint lehet azbéli kárunk távoztatásában, parancsolván az kiknek illik ide alá felőle. Kegyelmed lévén főispánja azon vármegyének,⁹⁰ lehet módja abban, megtartózkodjanak az emberek az jószágon kapdosástól, míglen onnan felül is derekasabb tanúságunk⁹¹ érkezék, én azalatt itt, ha lehet, könnyen meg nem engedem foglalását.

⁸² Eszközöket.

⁸³ Kemény talán a tatárok számára érte kifizetett 116 000 forintos sarcra utal. ÖNÉLETÍRÁS 1959, 24. (V. Windisch Éva bevezetője).

⁸⁴ Kitanít, útba igazít.

⁸⁵ Értsd: bevonni az ügybe.

⁸⁶ Az utolsó, „k” betű foltos, nehezen olvasható.

⁸⁷ Guthy (Guthi) Boldizsár minden bizonnyal azzal a személlyel azonos, akit Bereg vármegye monográfusa, Lehoczky Tivadar szerint 18 éves korában Penészlak alatt lelőttek. Guthy Miklós 1645. június 9-én tett végrendeletében az atyai ágról való körtvélyesi, kiscsúti, abai, vámosatyai, nagygyúti és vidi, valamint az anyai ágról való selindi, kakasi és álmosdi ősi jószágokat fiára, Boldizsárra hagyta, annak halála esetére a leányágra – Mihály lányára, Máriára, valamint Boldizsár lányaira – is kiterjesztve az örökösödést. Felesége, Horváth Kata halála esetére – akinek jószágait és vagyonát a gyermekekkel közösen hagyta – a gyermekek gondnokává Lónyay Zsigmondot nevezte ki. Mária és Boldizsár halálát követően az oldalörökösök, Guthy János, Farnosi János és Ilosvai Péter osztozkodtak meg a hagyatékon, Lehoczky leírása szerint azonban „Lónyai vejei, Kemény János és gróf Csáki István, feles gyalogsággal őket éjnek idején Vámos-Atyában megrohanván, a birtokból erőszakosan kihányták”. Az oldalörökösök hiába tettek panaszt a Szabolcs vármegyei közgyűlésen, Lónyay Zsigmondot ugyanis Guthy Miklós végrendelete alapján még 1652-ben beiktatták bizonyos részjószágokba, köztük a vámosatyáiba, a körtvélyesibe, az abaiba és a gútiba. LEHOCZKY, 1881, III, 34.

⁸⁸ Vásárosnamény, Bereg vármegye.

⁸⁹ Igénylő.

⁹⁰ Bereg vármegyére utal.

⁹¹ Kemény eredetileg „informatiónk”-at akarhatott írni, közben azonban változtatott, és a szókezdő nagy I-t áthúzta.

Az szécsényi dologból⁹² az sógorasszony⁹³ őkegyelme izent volt és írt is volt feleségemnek, már akkor parancsoltunk volt alájönni az ott való udvarbírónak, kitől szemben megértekezvén az oda való minden szükséges dolgokat, mind az onnan⁹⁴ lévő jüvedelmecskének felküldésével együtt kegyelmeteket tudósítjuk, és egy bizonyos terminusra,⁹⁵ az mikorra kegyelmetek, akkorra mi is emberünket egyenlő tetszéssel és tanúsággal bocsássuk mind az osztály, számvétel és egyéb dolgokról. Az ide alá való dolgok és hírek felől az öregúrnak⁹⁶ őkegyelmének írtam, tudom, kegyelmeddel communicálni fogja. Én pedig maradván kegyelmed atyafia és szolgálja, ajánlom ezek után az szent Istennek kegyelmedet kedvesivel. 1659, 27.⁹⁷ Decembris, Meggyesen.⁹⁸

Kegyelmed sógora és szolgálja,
Kemeny János manu propria

[Utóirat:] Az sógorasszonynak őkegyelmének ajánlom tiszta szívvel való szolgálatomat, és sok boldog napokat kívánok őkegyelmének.

[Címzés:] Az tekintetes és nagyságos gróf ifjabb Csáky István uramnak (titulus), nekem igen bizodalmos uramnak, kedves sógoromnak adassék.

⁹² Minden bizonnyal a Lónyay Zsigmond végrendeletében olvasható szécsényi birtokról van szó, amelynek fele, csakúgy mint a szucsányi jószág fele, Haller György volt. DOBY, 1895, 118. Érdemes megjegyezni, hogy később, 1667. október 13-án a murányi várban tett bevallásában Lónyay Anna – magára véve Haller György és Lónyay Margit terhét is – az addig osztatlanul bírt szécsényi jószágukat átengedte Heves-Külső-Szolnok egyesült vármegye alispánjának, Hamvay Ferencnek. Hamvay cserébe elengedte a Lónyay Anna ellen különböző ügyekben indított per nyomán számára megítélt kártérítés, illetve szavatossági összeg nagy részét. Miként Szabó András Péter megjegyzi, a „birtokát ruházás jogcímét a szerződés nem jelöli meg – nagy valószínűséggel csak zálogosításról van szó – ám mégis ez az irat jelöli ki Lónyay Anna szécsényi birtoklásának végét.” SZABÓ, 2010, 10.

⁹³ Utólag, kihúzva: „nak”.

⁹⁴ A szóban az első „n” betű olvashatatlan egy folt miatt.

⁹⁵ Határidőre.

⁹⁶ Utólag betoldva: öreg. Id. Csáky István tárnokmesterre utal.

⁹⁷ A napban a második szám meglehetősen bizonytalan olvasatú. Az eredeti szám mintha 4-es lett volna, amit Kemény utólag áthúzott és mellé egy hetesre hasonlító számot írt.

⁹⁸ Aranyosmeggyes, Szatmár vármegye (ma: Medieșu Aurit, RO).

6.

Kemény János Illyefalvi Jánosnak⁹⁹

Aranyosmeggyes, 1660. január 23.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 6.)

Megkapta mind az ő, mind idősebb Csáky István tárnokmesternek a levelek kézhez juttatásának módjával kapcsolatos, útmutatást tartalmazó levelét. Kéri, biztosítsa róla a tárnokmestert, hogy kérésének megfelelően jár majd el e téren. A Lónyay Gáborral való per megindítása kapcsán jelzi, hogy bár tervezte, egészségi állapota miatt nem tud Naményba utazni, tanácsosnak látná azonban, ha Illyefalvi ezt megtenné. Egyéb dolgokról személyesen kíván beszélgetni vele.

Szolgálatom ajánlása után sok jókat kívánok Istentől kegyelmednek!

Vöttem becsülettel az kegyelmed levelét, és azzal együtt öregbik gróf sógor uram¹⁰⁰ levelét is, melyben több írási között az úr őkegyelme térszen intimatiót¹⁰¹ nekem némincemű leveleknek kezéhez juttatásának módja felől, kiben elsőben javolja azt is, hogy kegyelmed kezéhez assignálnám,¹⁰² de későbbi elmélkedésével írja azt, hogy ha expressus¹⁰³ emberem fogna menni őkegyelmekhez,¹⁰⁴ az által küldeném meg. Melyeknek mivel szükségesképpen meg kellett lenni hamar való napon, ahhoz képest arra az alkalmasosságra halasztottam én is, de ha azon közben kegyelmednek levele megyen az úrhoz, kérem szeretettel, tudósítsa és assecurálja,¹⁰⁵ ne legyen szorgalmatos azon levelek végett, mert őkegyelmére való becsület vigyázással és igaz sinceritással procedálok¹⁰⁶ az dologban, és maga parancsolatja szerént fogom kezéhez is juttatni.

⁹⁹ Csak az elköszönő formula és az aláírás saját kezű. A címzett ifjabb Csáky István prefektusa, Illyefalvi János, aki Csáky szatmári főkapitányi hivatalviselése idején Bécsben is eljár annak ügyeiben. A levél címzése alapján arra is lehet következtetni, hogy Kemény János és Illyefalvi baráti viszonyban álltak egymással.

¹⁰⁰ Csáky István tárnokmester.

¹⁰¹ Rendelkezést.

¹⁰² Itt: juttatná.

¹⁰³ Expressz, gyors.

¹⁰⁴ Nem világos, hogy Kemény János kikre utal.

¹⁰⁵ Biztosítsa róla.

¹⁰⁶ Öszinteséggel jár el.

Mivel pedig az Lónyai Gáborral¹⁰⁷ való pernek megindításában vagynak considera-
tióra¹⁰⁸ való dolgok, melyre nézve kívántatik vala az (melyet el sem mulatok vala), hogy
magam is el nem mentem volna Namínyban, de egészségemnek alteratiója¹⁰⁹ azt velem
halasztatván, igen szükségesnek látnám, ha kegyelmed felrugaszkodhatnék hozzám, oly
dispositióval¹¹⁰ hagyván dolgait, hogy ha különben nem lehetne, tekinthetne fel maga
Namínyba, kiben (ha lehet), kérem kegyelmedet, fogytatkozást¹¹¹ ne tegyen. Egyebek-
ről, Isten szemben juttatván, bűvebben beszéljessünk. Ezek után adja Isten, lássam jó
egészségben kegyelmedet. Datum de Meggyes, die 23. mensis Januarii anno 1660.

Kegyelmednek szeretettel szolgál,
Kemeny János manu propria

[Címzés:] „Az tekintetes és méltóságos ifjabbik gróf Csáky (Czaki) István uram prae-
fectusának, vitézlő Illyefalvi János uramnak etc. nekem jóakaró, bízott uramnak és ba-
rátomnak adassék.”

[Külzet]: Nota bene. R.¹¹² 2. Februarii.

7.

Kemeny János ifj. Csáky Istvánnak

Aranyosmeggyes, 1660. augusztus 2.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 7. – s. k.)

*Bár mindeddig nem kapott tőle választ előző levelére, helyzetjelentést ad az erdélyi állapo-
tokról: Várad ostroma kapcsán kifejti, hogy bár eddig sikerült ellenállni, a védők kevesen
vannak, létszámuk alig haladja meg az 1000 főt. Mindeközben a Partiumot az Almás-völ-*

¹⁰⁷ Lónyay (Lonai) Gábor. Ifj. Csáky Istvánnal való jogvitáira lásd utóbbi Rottal Jánosnak szóló leveleit az 1668–1669 közötti időszakból: BARTA, M., 2017, 189, 242, 257. sz. Lásd még Csákynek az 1669 tavaszán lezajló eperjesi gyűlésre készített emlékiratának korabeli másolata, amelyben Lónyay Gábor vádjaira vála-
szul kifejti, hogy a Lónyay-jószágot törvény szerint kapta kézhez. MNL OL, P 72. 65. cs. Fasc. 431. pag.
63–64. Csáky még 1676 júniusában is panasszal fordult a Szepesi Kamarához amiatt, hogy Lónyay Gábor
megsértette a Bereg vármegye 1666. május 11-én kelt biztonságlevelében foglaltakat. A biztonságlevelél
mellékelt másolatából kiderül, hogy Lónyay korábban szerződésben mondott le Csáky felesége, Lónyay
Margit, valamint Kemeny János özvegye, Lónyay Anna javára a Mátyus nevű faluban található két úrbéri
telekről. Csáky István a Szepesi Kamarának. Szepes, 1676. június 14. MNL OL, E 254 72. cs. Nr. 70.

¹⁰⁸ Megfontolásra.

¹⁰⁹ Változása (azaz gyengesége).

¹¹⁰ Rendelkezéssel.

¹¹¹ A külzeten a következő, saját kezű rész áthúзва szintén olvasható: „tekinthetne fel maga Namínyba, ki-
ben (ha lehet) kerem kegyelmedet fogytatko”.

¹¹² A levél átvételét jelentő szó („resignatae” vagy „relatae”) rövidítése.

gyig, illetve Darócig és Ecsedig nap mint nap kifosztják és felgyújtják. Ismerteti a török fogságban lévő Barcsay Ákos erdélyi fejedelem újabb levelét, valamint beszámol Haller Gábor vasra verésének híreről. Utal a Szatmár és Szabolcs vármegyét fenyegető veszélyre, és úgy véli, hogy ha I. Lipót nem segít, előbb Erdély és a Tiszántúl, majd Kassa és a Tátraig érő terület török kézre fog kerülni. Idősebb Csáky Istvánnak nem írt külön az ügyben, de kéri, hogy tudósítsa mindenről, feltéve kérdéseit is. Beszámol a Partiumba menekült erdélyiek között elterjedt hírről is, miszerint I. Lipót nem akarja felbontani a törökkel való békességet, és emiatt az erdélyiek jelenlétét sem tűrné el tovább a fennhatósága alatt álló területen. Ezzel kapcsolatban idősebb Csáky István közbenjárását kéri arra az esetre, ha őt magát is közéjük sorolnák. Felesége, Lónyay Anna leutazott beteg lányukhoz, Boriskához, mert a rá ügyelő Rhédey Ferenc felesége, Bethlen Druzsina szintén lebetegedett. Ő maga és a vele otthon lévő fiúk, a Palkónak becézett Wesselényi Pál is beteg.

Tekéntetes és nagyságos gróf, nekem bizodalmos uram, sógorom!

Noha választ vétel nélkül vagyom mostan is kegyelmedhez levelem, mindazáltal akarám ez alkalmatossággal is kegyelmedet minden jóknak kívánásával köszöntenem, s magamat is emlékezetiben juttatván, ide való rossz állapotinkról is tudósítanom. Várad¹¹³ obsidiója continuáltatik¹¹⁴ nagy keménységgel, az defensio¹¹⁵ is ekkoráig dícsíretesen, de kevés az nép benne, ezeret nem sokkal haladja. Azonban az Partium egész az Meszesen által is Almás-völgyéig, erre pedig Darócig,¹¹⁶ Ecsedig¹¹⁷ raboltatik, égettetik minden napon. Az ország fejedelme¹¹⁸ arestumban¹¹⁹ tartatik,¹²⁰ az ország pedig az képtelen nagy sancra¹²¹ erőltetetik. Ki felől, ezelőtti intimatiója¹²² szerént az fejedelemnek, minden vármegyékről, székekről az addig felszedetett feles pénzzel megindulván, Dévánál¹²³ előzte meg az fejedelem újabb levele, intimálván,¹²⁴ visszatérjenek, mert mind pénz, követség haszontalan, csak reá megyen az pogányság Erdélyre Váradnál, dolgát

¹¹³ Nagyvárad (Varad), Bihar vármegye (ma: Oradea, RO). A törökök 1660 júliusában vették ostrom alá Váradot, majd a következő hónapban elfoglalták.

¹¹⁴ Ostroma folytatattik.

¹¹⁵ Védelem.

¹¹⁶ Betűhíven: Darocz. Nem egyértelmű, hogy a Bereg vármegyei Beregdarócról, vagy a Szatmár vármegyei, ma Románia területén található települések valamelyikéről, Pustadarócról vagy Királydarócról van-e szó.

¹¹⁷ Nagyecsed, Szatmár vármegye.

¹¹⁸ Barcsay Ákos (1619 k.–1661), aki 1658 októbere és 1660. december 31. között volt Erdély fejedelme.

¹¹⁹ Fogságban.

¹²⁰ Barcsay Ákos erdélyi fejedelmet Szejdi Ahmed budai pasa Csengizáde Ali főszerdárhoz vitte, aki házi őrizet alá vetette Barcsayt az adó késése miatt, és csak augusztus végén – tehát már Várad eleste után – engedte szabadon, miután az adó első részlete megérkezett.

¹²¹ Értsd: sarcra. (Lásd még a szójegyzéket: ÖNÉLETÍRÁS 1959, 578.)

¹²² Itt: utasítása, parancsa.

¹²³ Déva, Hunyad vármegye (ma: Deva, RO).

¹²⁴ Utasítván.

végezvéen azért az föld népe, takarodjék elegendő¹²⁵ éléssel erősségekben, és semminemű hűtnék,¹²⁶ biztatásnak ne higgyenek, az ő példájáról tanuljanak. Javallotta azt is, az fegyver fogható rend szállana táborba, hogy azt egyfelől, másfelől az német armadát¹²⁷ nézvéen, talán tartózkodnék az pogányság is. Haller Gábort¹²⁸ hogy elfogták légyen mellőle és megvaszván, ki tudja, hova tötték, bizonynal hirdettetik.¹²⁹ Már úgy látszik, nem sok különözés tétetik Szatmár,¹³⁰ Szabolcs vármegyén is. Az eddig való több rosszak felől talán kegyelmed jámbor szolgálai többeket is írnak, azután következendők Isten hatalmában és az idő titkában vagynak. Summa: Ha az úr Isten fel nem indítja szívét őfelségének,¹³¹ most lesz vége Erdélynek az Tiszán innen való földdel,¹³² hogy azokban keresztény uralkodjék, consequenter¹³³ jövő esztendőre másik csapásban Kassa az Tátraig tartozzék és etc. etc. etc. Ez veszedelmekben forgásunk felől külön az öregúrnak nem írtam, nem kívánván itt iterálnom az szomorú materiát.¹³⁴ Kegyelmed őkegyelmének jelentse, azonban tegye kérdésben, vajon, s ha valakik berzenkedni akarnának, valami őfelsége segedelmének reménysége alatt nem csalattatnának-e meg,¹³⁵ sőt inkább büntetéstől nem kellene-e félni érette, mert csak 50, 60, 100 pogány is hol akar, szabadoson grasszál (ezt írom fejedelemség horgászásnak célozása nélkül cselekedve), melyet ha magától nem solválhat¹³⁶ őkegyelme, bocsássa kérdőben az kútfőre Istenéért, jó szerencsájéért.

Ide olyan hír terjedett az erdélyi exul¹³⁷ atyafiak közé, tantum abest, hogy őfelsége békességet bontana az törökkel, hogy sőt¹³⁸ [!] inkább kedvéért nem szenvedné birodalmában is az erdélyieket. Kikkel, noha én is egy nevezettel illettetem, Erdélyből származván nem régen, azelőtt viszont Magyarországról Erdélyre rész szerént, mindazáltal sem nem egy időben vélek, hanem mikor láttatott volna Rákóczi fellabbanni, nem egy alkalmatosságban kiszorulva, hanem Isten rende/lé/se szerént való tisztességes házasságom által, nem Rákóczi dolgát segítve, hanem azt nem javallva, ellenezve, s azért tőle nagy félelem alatt léve jöttem ki. Ezekhez képest ha volna is valami egyebekre nézve, de

¹²⁵ Az „elegendő” régies, elavult változata.

¹²⁶ Adott szónak, eskünek.

¹²⁷ Hadsereget.

¹²⁸ Haller Gábor (1614–1663), udvari familiáris, majd fejedelmi tanácsos, 1646-ban a fejedelmi tábla ülnökeként is említették. 1645-től szamosújvári, 1651 tavaszától 1658-ig borosjenői, 1659-ben váradi főkapitány. 1663-ban a törökök kivégezték Dunaföldváron. Pályájáról: SZABÓ, 2008.

¹²⁹ A közszájon forgó hír szerint Kösze Ali 63 fontos vasat veretett Haller Gábor lábára és úgy hurcolta Várad felé, mert az nem volt hajlandó átpártoltatni a váradi őrséget. SZABÓ, 2008, 223–224.

¹³⁰ Berúhíven: Szathmar.

¹³¹ I. Lipót (1640–1705) német-római császár, cseh és magyar király.

¹³² Értsd: Tiszántúl (ti. Aranyosmeggyes felől nézve tiszáninneni föld).

¹³³ Következésképpen.

¹³⁴ Ismételnie a szomorú dolgot, ügyet.

¹³⁵ A megcsalat szó régies változata.

¹³⁶ Oldhat meg.

¹³⁷ Számkivetett, bujdosó.

¹³⁸ A „sőt” előtt olvasható „hogy” miatt zavarosnak tűnő mondatrész értelme a latin szerkezet alapján világos: tantum abest, ut... = nemcsak hogy nem, sőt. Vagyis az Erdélybe eljutott hírek szerint I. Lipót nemcsak hogy nem szándékozott felbontani a törökkel való békességet, hanem annak fenntartása érdekében az uralma alatti országrészben lévő erdélyieket sem tűrte volna meg.

magamat ott kellene értenem, kérem felette igen az öregurat őkegyelmét, ez iránt is adjon értelmet nekem, megemlékezvén arról, hogy mihelyt Erdélyből szaladást vehettem, őkegyelmét consuláltam,¹³⁹ s voltam követője tetszésének, bízattattam őkegyelme által őfelsége belső tanács renditől is, mint őkegyelme tudja. Egyébiránt jobb volna kezemen vesznem pogány miatt etc. etc. Kérem azért bizodalmoson kegyelmedet és általa az urat őkegyelmét, segítse megorvosolni ezbeli vélekedésemet, és ha van mind magamra, de kiváltképpen az közállapotra valami jó reménység, tápláljon s részeltessen őkegyelme, kiben cooperáljon¹⁴⁰ kegyelmed is, és szolgáltasson énvelem is. Feleségem az Boriskát Rhédeyné asszonyommal¹⁴¹ hagyta volt, ki az vérben súlyoson lebetegedvén, maga is feleségem betegesen odamene, ma 5. napja. Én is itthon az Palkóval¹⁴² igen rossz szul vagyunk. Ezek után kegyelmeteknek Istentől jó, egészséges, hosszú életet kívánok. 1660, 2. Augsti, Meggyesen.

Kegyelmednek sógora és szolgálja,
Kemény János manu propria

[Címzés:] Az tekéntetes és méltóságos gróf ifjabbik Csáky István uramnak (titulus),
nekem bizodalmos uramnak, sógoromnak adassék.

8.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak (?)¹⁴³

Aranyosmeggyes, 1660. augusztus 8.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 8. – s. k.)

Július 31-én kelt levelét este kapta kézhez, meglátásait helytállónak tartja. Beszámol róla, hogy a törökök az előző nap akadály nélkül felégették és kirabolták a vidéket. A partiumi urak arról tanácskoznak, hogy Daróc tájékát vagy Károlyt erősítsék-e meg katonasággal.

¹³⁹ Megkérdezte, tanácsot kért tőle.

¹⁴⁰ Működjön együtt.

¹⁴¹ Bethlen Druzsina (Rhedeiné, 1614 k.–1671?), iktári Bethlen István gubernátor lánya, az 1657 novembere és 1658 januárja között erdélyi fejedelmi trónt betöltő Rhédey Ferenc felesége.

¹⁴² Lónyay Anna és első férje, Wesselényi István közép-szolnoki főispán fia – Wesselényi Ferenc nádor unokaöccse –, Wesselényi Pál (1654 [?] k.–1694). Felesége, Béli Zsuzsanna a konstantinápolyi Héttoronyba záratott Béli Pál lánya volt. Wesselényi Pál 1670-ben Erdélybe menekült, majd a bujdosó hadak generálisává választották.

¹⁴³ Szokásával ellentétben Kemény nem jelölte meg, hogy levelét idősebb vagy ifjabb Csáky Istvánnak írta-e. A címzett kilétét a megszólítás alapján sem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani, más esetekben ugyanis Kemény idősebb Csáky Istvánt is sógoraként szólította meg. Lásd pl. Kemény János id. Csáky Istvánnak. Aranyosmeggyes, 1660. január 26. MNL OL, P 71 114. cs. Fasc. 262. I. pag. 58–59.

Úgy véli, hogy I. Lipót segítsége nélkül a törökök elragadják és felégetik a Nyírséget, ami Szabolcs és Szatmár vármegyék elvesztését vonhatja maga után. Váradtól fogva Szentjobbon és Székelyhídon kívül máshol nincs őrség. Várakapcsán levele végén annak a véleményének is hangot ad, hogy a kis létszámú őrség nem sokáig tudja már tartani magát. Kevés emberével nem képes Hadadot és Aranyosmeggyest egyszerre védelmezni. Emiatt muskétásokat kér tőle, akiknek fizetését fele részben ő állná. Tudósítja arról is, hogy bár az erdélyi rendek 200 000 forintot összegyűjtöttek a török fogságban lévő Barcsay Ákos erdélyi fejedelem kiszabadítása érdekében, és azzal útnak is indultak, Barcsay megparancsolta nekik levelében, hogy addig ne küldjenek semmit, amíg nem érkezik hitlevél a Portáról, a várakat és városokat erősítsék meg, és ha van kivel, szálljanak táborba. Tudósítja, hogy Constantin Șerban a Dnyeszter mellett táborozik a kozákokkal és Havasalföld ellen igyekszik. Utószavában jelzi, hogy felesége, Lónyay Anna azért nem írt az „asszonyoknak”, mert Husztra utazott beteg lányukhoz, Boriskához, és ott maga is megbetegedett.

Tekéntetes és méltóságos úr!

Ultima Julii¹⁴⁴ írott kegyelmed levelét tegnapi estve vöttem böcsülettel. Az kegyelmed elmélkedési az körülállások szerint igen helyesek, és félő, el ne következzenek mind-azok Erdélyre s az Tiszáninnen való földre. Már tegnap az pogányság Erdődig¹⁴⁵ égeté s rablá, senkitől semmi bántása. Ezentúl újabb s épebb földet keres, most consultálkodnak¹⁴⁶ az ide alá lévő gondviselő urak, hogy Daróc¹⁴⁷ tájékára vagy Károlyban¹⁴⁸ szállítanának valami kevés népet. Már nemcsak Várak, hanem maga birodalma segítségére őfelségének szívét ha Isten nem indítja, actum est,¹⁴⁹ de nobis¹⁵⁰ Nyírséget elrablá, égeté, ez két vármegye szinte odalészen. Váradtól fogva Szentjobbon,¹⁵¹ Székelyhídon¹⁵² van ember, sohul¹⁵³ több nincs. Hadadot eddig én is pusztán nem hagytam, de nincs elég emberem annak is, ennek is oltalmára, ha innét távozom, pusztán marad ez is. Ha néhány gyaloggal segíthetne kegyelmed, míg az dolog elvállik, mert itt nem kaphatunk, felét fizetéseknek én is megadnám. Ha lehet, ne múlassa el,¹⁵⁴ kérem kegyelmedet, muskétás¹⁵⁵ kellene, ha lehetne.

¹⁴⁴ Július 31.

¹⁴⁵ Erdőd, Szatmár vármegye (ma: Ardud, RO).

¹⁴⁶ Tanácskoznak.

¹⁴⁷ Vélhetőleg a Szatmár vármegyei Királydaróc (ma: Craidorolț, RO).

¹⁴⁸ Nagykároly, Szatmár vármegye (ma: Carei, RO).

¹⁴⁹ Elveszett.

¹⁵⁰ Tőlünk.

¹⁵¹ Szentjobb (Sz. Job), Bihar vármegye (ma: Sâniob, RO).

¹⁵² Székelyhíd (Szekelyhid), Bihar vármegye (ma: Săcueni, RO).

¹⁵³ Értsd: sehol.

¹⁵⁴ Értsd: ne halassa el.

¹⁵⁵ Muskétás.

Abban helyeztették vala megmaradásokat szegény erdélyiek, és az fejedelemnek is szabadulhatását, ha az summát¹⁵⁶ megadhatják, kiben circiter¹⁵⁷ kétszázezerig öszveszerzettek¹⁵⁸ volt, és meg is indultak, azonban az fejedelem levele visszatérítette, intimálván nekik, valamíg Portáról hitlevél nem érkezik, addig semmit ne küldjenek, se ne higgyenek, tanuljanak maga példáján. Azonban az várakat, városokat muniálják,¹⁵⁹ s ha volna kivel, táborba is szállanának etc. etc. Így tartóztanak meg, lévén Portára emberek. Mivel jű, az idő mutatja meg.

Az oláh országok helyben vagynak, idegen had nélkül. Consztantin¹⁶⁰ Neszter¹⁶¹ mellett táboroz kozákkal, és igyekezik az oláh országra,¹⁶² ha lengyel, tatár nem impediálhatja.¹⁶³ Még ezúttal segíteni az szegénységet mostani sancnak¹⁶⁴ megadására illenék szánakozásból is, ha azzal vége lenne, és azután ember reménylhetné¹⁶⁵ valami hasznokat vételét is. Elválík az is, azonban mód nélkül nem kell kiadni. Az szegény váradiak eddig jól állottak, de nem hiszem, sokáig tarthassák, mert kevesen vagynak. Most több írásommal nem terhelvén kegyelmedet, ajánlom ezek után az szent Istennek kegyelmében kedvesével együtt. 1660, 8. Augusti, Meggyesen.

Kegyelmed szolgálja és sógora,
Kemény János manu propria

[Utóirat:]

Feleségem az asszonyoknak nem írhatott, mert az Boriskánk Huszton¹⁶⁶ megbetegedvén, odament vala, s mostan maga is lebetegedett ugyanottan.

[Címzés:] Az méltóságos úrnak, tekintetes és nagyságos gróf Csáky István uramnak (titulus), nekem bizodalmos uramnak, sógoromnak adassék.

¹⁵⁶ Pénzösszeget. A töröknek fizetendő sarcra céloz. Barcsay Ákos a törökök pusztításai miatt még 1658 őszén elment Köprülü Ahmed nagyvezír sátrába, ahol tudomásul vette, hogy a fejedelemség fejében Erdélynek 40 000 arany évi adót, ezenfelül 500 000 tallér hadisarcot kell fizetnie, át kell adnia Lugost és Karánsebest, valamint el kell fogatnia II. Rákóczi Györgyöt. ET II, 724.

¹⁵⁷ Körülbelül.

¹⁵⁸ Értsd: összeszedtek, összegyűjtöttek.

¹⁵⁹ Szereljék fel, erősítsék meg.

¹⁶⁰ Constantin Șerban havasalföldi vajda, akinek II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez fűződő kapcsolata miatt kellett távoznia 1658 januárjában. Trónjára a Rákóczi uralma idején az erdélyi diplomáciához valamelyest egyébként szintén kötődő III. Mihnea Radut ültette a Porta. PAPP, 2009, 165–166. Mihnea és Rákóczi kapcsolatáról: KÁRMÁN, 2012, 18.

¹⁶¹ A ma Ukrajna és Moldova területén található Dnyeszter folyó.

¹⁶² Havasalföldre céloz.

¹⁶³ Akadályozhatja.

¹⁶⁴ Értsd: sarcnak.

¹⁶⁵ Itt „remélhetné” értelemben használja a szót Kemény.

¹⁶⁶ Huszt, Máramaros vármegye (ma: Хуст, UA).

9.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak

Aranyosmeggyes, 1660. augusztus 23.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 9. – s. k.)

Megkapta augusztus 9-én kelt levelét. Feleségét elhozta Husztról, beteg gyermekét azonban eddig még nem merte útnak indítani. Ő maga is beteg. Reméli, hogy Aranyosmeggyesig nem jutnak el a törökök ebben az évben, máshol lévő gabonáik azonban mind odavesznek. Utal a kedvezőtlen erdélyi katonai és politikai helyzetre. Sulyok János eljegyezte Guthy Boldizsárnét, és hamarosan lakodalmukat is megtartják. Csákynek mint beregi főispánnak az együttműködését kéri annak érdekében, hogy ha „körmös kézzel is”, másokkal szemben nekik sikerüljön megszerezniük a Guthy-jószágot.

Tekéntetes és méltóságos gróf, nekem bizodalmos uram, sógorom!

9. praesentis írott kegyelmed levelét elvöttem, hozzám való jó affectiójokból tölt intimatiójokat¹⁶⁷ mind az öregb úrral ökegyelmével, adja Isten, szolgálhassam meg kegyelmednek. Huszton lakáshoz sem kedvem, sem készültem. Micsoda alkalmatossággal hagyta volt ott feleségem leányunkat,¹⁶⁸ annak betegsége miatt magának is mint kellett vala odamenni, nekem is mindkettő betegsége miatt, azokat kegyelmed érthette. Feleségemet meghoztam, Istennek hála egészségben van, az gyermek is fenn van,¹⁶⁹ de útra indítatnom nem volt bátorságos eddig, nem halasztom hazahozását. Magam igen rossz egészséggel vagyok. Meggyest könnyen nem tágíthatom, Hadadot is eddig Isten után megtartottam, mert másutt élnünk bajos az nincsenből. Reménységem van, ez esztendőn töröknek derekas ereje ide nem penetrál,¹⁷⁰ de egyebütt való gabonáink mind odavesznek. Törökön való kapdosást eddig valót ne higgye kegyelmed különben lenni, hanem valami rabságból váltott katonáim vagynak, kik sancok¹⁷¹ megszerzéséért pénzzen vettek kettőt, harmadikat magok fogták Várad tájékán, azokat hozták. Mindazáltal, ha szükségesnek látom lenni, mind intimatiójokat követem, s mint jóakaratiójukhoz bízván közelítek kegyelmetekhez, avagy csak feltört kérdésimet arra iktatom.¹⁷² Az erdélyi állapot mégis azon egy unumban van,¹⁷³ sancoltatik,¹⁷⁴ fenyegettetik az ország,

¹⁶⁷ Jóindulatukból tett rendelkezésüket.

¹⁶⁸ A Huszton megbetegedett Boriska nevű lányára céloz, lásd a 8. sz. levél utószavát.

¹⁶⁹ Az egész mondatot tekintve vélhetőleg arról van szó, hogy a gyermek már nem feküdt, de még gyenge volt ahhoz, hogy Kemény ki merte volna tenni az út fáradalmainak. (Ezúton is köszönöm Balogh Zsuzsánna észrevételét.)

¹⁷⁰ Keresztülhatol, odamegy.

¹⁷¹ Értsd: sarcok.

¹⁷² Értsd: juttató.

¹⁷³ Egy egységben van.

¹⁷⁴ Értsd: sancoltatik.

Partium raboltatik, Várad oppugnáltatik,¹⁷⁵ az fejedelem mégis az pogányság közt detineáltatik.¹⁷⁶ Már az őfelsége segedelmének hírével mint afficiáltatnak,¹⁷⁷ az idő megmutatja. Guthy Boldizsárnét Sulyok János eljegyzette,¹⁷⁸ lakodalma meglészen nemsokára, az jószágon sokan lesznek kapdosók.¹⁷⁹ Szégyen, ha erővel elveszik rajtunk, kiváltképpen kegyelmed ispánsága alatt. Tegyén dispositiót¹⁸⁰ felőle kegyelmed, mint appraehendálhassuk,¹⁸¹ ha körmös kézzel kell is. Én az mire érkezem, jó szívvel cselekszem. Az öregb urat őkegyelmét nagy reverentiával¹⁸² köszöntöm, és ezek után ajánlom az szent Istennek kegyelmedet. 1660. 23. Augusti, Meggyes.

Kegyelmed sógora és szolgálja,
Kemény János manu propria

[Címzés:] Az méltóságos úrnak, gróf ifjabb Csáky István uramnak (titulus), nekem bizodalmos uramnak, sógoromnak adassék.

[A külzeten idegen kéztől:] Ez levelet 2. Septembris estve hozták ide Göncre.¹⁸³

10.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak

Aranyosmeggyes, 1660. szeptember 28.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 10. – s. k.)

Megkapta szeptember 24-én kelt levelét, amiből mindent megértett, és a szerint vette át Wesselényi Ferenc nádor parancsát is. Tokajban személyesen kíván megjelenni, mivel azonban ő maga idegennek számít és a megfelelő tekintéllyel sem rendelkezik, kéri, hogy Csáky is legyen jelen. Levelének érkezésekor mind Illyefálvi, mind a saját szekerei már úton voltak. Reméli, hogy Barcsay Ákos fejedelem már megérkezett Erdélybe.

¹⁷⁵ Ostromoltatik.

¹⁷⁶ Tartatik. Arra céloz, hogy a törökök házi őrizet alatt tartották Barcsay Ákost. Lásd még a 7. sz. levelet.

¹⁷⁷ Hatással vannak, befolyásoltatnak.

¹⁷⁸ Nagy Ivánnál a lekcsei és az alsó-szopori Sulyok család leszármazási tábláján a szóba jöhető Sulyok (II. nótáztatott) János feleségeként Váradkay (másképpen Varatkay) Erzsébet látható. MAGYARORSZÁG CSALÁDAI X, 403.

¹⁷⁹ A Guthy-jószágok kapcsán vö. 5. sz. levél.

¹⁸⁰ Rendelkezést.

¹⁸¹ Szerezhessék, ragadhassák meg.

¹⁸² Tisztelettel.

¹⁸³ Gönc (Gonc), Abaúj vármegyei mezőváros, a Csáky család birtoka.

Tekéntetes és méltóságos úr, nekem bizodalmos uram, sógorom!

24. praesentis írott kegyelmed levelét tegnapi napon vöttem böcsülettel. Az dolgokat megértettem, azon szerént vöttem palatinus uram¹⁸⁴ intimatióját is. Én azért, édes sógor uram, más plenipotentiarist¹⁸⁵ nem küldhetek, hanem Isten engedelmeből 4. avagy 5. praesentis¹⁸⁶ compareálok¹⁸⁷ Tokajban,¹⁸⁸ de mivel én idegen ember lévén, úgy hiszem, tekintetem¹⁸⁹ is kevés lészen, kívánnám sokképpen az kegyelmed böcsületes praesenti-áját.¹⁹⁰ Illyefalvi uram¹⁹¹ és az én szekereim is már elindultak vala kegyelmed levelének vételékor. Az mennyit lehet, elveszek az asszony ökegyelme pénzéből. Az öregúrnak ökegyelmének ajánlom kész szolgálatomat. Semmi egyéb új hírem nincsen, nyavalyás fejedelem¹⁹² már sok szenvedési után reménylem eddig Erdélyben érkezett, ha újabb családtság az ebekben nem tanáltatik, egyebekről coram plura.¹⁹³ Adja Isten, tanálhas-sam kegyelmedet kedves egészségben. 1660, 28. Septembris, Meggyes.

Kegyelmed szolgálja és sógora,
Kemény János manu propria

[Címzés:] Tekintetes és méltóságos ifjabbik gróf Csáky István uramnak (titulus) etc. nekem bizodalmas uramnak, sógoromnak adassék.

11.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak¹⁹⁴

Tokaj, 1660. október 10.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 11.)

Az időpont közelsége és a helyszín távoli volta miatt sem ő, sem felesége nem fog tudni el-utazni Besztercebányára, ahol januárban a rendkívüli törvényszak keretében a bereg-szentmiklósi ügyet is felül fogják bírálni. Ennek kapcsán kéri, hogy Csáky igyekezzen majd

¹⁸⁴ Wesselényi Ferenc (1605–1667) nádor.

¹⁸⁵ Felhatalmazottat.

¹⁸⁶ A következő hónapra céloz, tehát október 4-én vagy 5-én.

¹⁸⁷ Megjelenek.

¹⁸⁸ Tokaj ('Thokaj'), Zemplén vármegye, a mellette lévő rakamazi mező a Várad ostroma miatt kihirdetett nemesi felkelés gyülekezési helyszíne volt.

¹⁸⁹ Értsd: tekintélye.

¹⁹⁰ Jelenlétét.

¹⁹¹ Ifjabb Csáky István prefektusa, Illyefalvi János.

¹⁹² Barcsay Ákos (1619–1661), aki 1658 októbere és 1660. december 31. között viselte az erdélyi fejedelmi címet.

¹⁹³ Személyesen többet.

¹⁹⁴ Csak az utószó, az elköszönő formula és az aláírás saját kezű.

úgy eljárni, nehogy kettős kárt szenvedjenek el. A Beregszentmiklóssal kapcsolatos, nála lévő leveleket előkeresteti és kezéhez fogja juttatni, információ szerint ugyanakkor azok nagyobb része Rákóczi László házastársánál, Bánffy Erzsébetnél van. Berzeviczy szóban bővebben is tájékoztatja majd.

Tekintetes és méltóságos úr, nékem bizodalmas uram, sógorom!

Szívem szerint bánom, hogy ez mostani alkalmatossággal elmúlék az egymással való szemben lehetésünk, de ha úgy tetszett kegyelmeiteknek, arról már nem tehetünk. Nehéz emberekkel lévén azért dolgunk, mi karban¹⁹⁵ maradott légyen az előttünk lévő controversia,¹⁹⁶ Berzeviczy uram¹⁹⁷ ökegyelme kegyelmeiket informálni fogja, nem lévén még szintén tökéletes vég az dologban ez írásomig is, de ha szintén az megegyezés lehetne is, mivel az szentmiklósi¹⁹⁸ dolognak extraordinaria revideálása¹⁹⁹ Besztercén fogna lenni, és in mense Januarii²⁰⁰ ily közel való terminusra és oly messze földre az mi felénk forgó mostani állapotokhoz képest is, hogy én személyem szerént jelen lehessek, feleségem annál is inkább, abban lehetetlenség vagyom. Akarám annak okáért kegyelmedet arról idején tudósítanom, kérvén szeretettel, igyekezzék úgy provideálni,²⁰¹ hogy kettős kárban ne incurraljunk.²⁰² Én vékony tehetségem szerint itt el nem mulattam szorgalmatoskodni az dologban, azmint jobban tudhattam. Az leveleket, kik ahhoz valóok lesznek, és minálunk találtathatnak, felkerestetem, kegyelmednek kezéhez juttatom, de az mint én informáltatom, káptalanban ha mi találattik, egyébaránt azok az levelek derekasabban Rákóczi Lászlóné asszonyom²⁰³ kezénél fognak lenni. Kegyelmeitekhez közelebb lakván ökegyelmek correspondálhatnak azon dolognak módjáról. Szóval kegyelmedet bővebben informálhatván Berzeviczy uram, bővebb írásommal mos-

¹⁹⁵ Helyzetben, állapotban.

¹⁹⁶ Ellentét, ellenvetés.

¹⁹⁷ Vélhetőleg a család szolgálatában álló, idősebb Csáky István jogi tanácsadójaként működő Sáros vármegyei nemesről, Berzeviczy (Berzeviczi) Jánosról van szó. A tárnokmester 1662. november 5-én Szepesváron kelt végrendeletében 100 forintot hagyott rá, amit ifjabb Csáky Istvánnak kellett megadnia. CSÁKY OKLEVÉLTÁR II, 740.

¹⁹⁸ A Bereg vármegyei Beregszentmiklós (ma: Чинадійово, UA), amely halálakor Lónyay Zsigmond beregi főispán birtokában volt, így Kemény és Csáky feleségeik, Lónyay Anna és Margit révén tarthattak rá igényt. Csáky István Rottal Jánossal folytatott, Beregszentmiklóst érintő levelezése alapján úgy tűnik, hogy az ügyben az Esterházy család, így Homonnai Drugethné Esterházy Mária, valamint Nádasdy Ferenc országbíró is érintett volt, utóbbival Csáky István összeütközésbe is került (lásd BARTA M., 2017, 12, 86, 89, 90, 92–94, 215, 222. sz.). Minthogy Lónyay Zsigmond özvegyét, Nagymihályi Bánffy Erzsébetet 1654 februárjában Rákóczi László (1633–1664) vette feleségül (lásd HORN, 1990a, 68), a jószág hamarosan a Rákóczi családhoz került. Egy 1673. június 20-án kelt összeírás Beregszentmiklóst tartozékaival együtt már II. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia birtokaként tünteti fel: MNL OL, E 156 UC Reg. 53:19.

¹⁹⁹ Rendkívüli felülbírlata.

²⁰⁰ Januárban, a januári hónapban.

²⁰¹ Vigyázni, gondoskodni.

²⁰² Jutni, esni. Értsd: kettős kárt elszenvedni.

²⁰³ Nagymihályi Bánffy Erzsébet (Rakoczi Lászlóné, 1630–1660).

tan kegyelmedet nem terhelem, hanem ajánlom ezek után az szent Istennek kegyelmében kegyelmedet. Datum in Tokaj, 10. Octobris, 1660.

Kegyelmed sógora és szolgája,
Kemény János manu propria

[Utóirat:] Az öregurat követem külön való nem írhatásomról, minden jóknak kívánásával, böcsülettel köszöntvén.

[Címzés:] Az méltóságos úrnak, tekintetes és nagyságos ifjabbik gróf Csáky István uramnak (titulus) etc. nekem bizodalmas uramnak, sógoromnak adassék.

12.

[Id. Csáky István] Kemény Jánosnak²⁰⁴

Szepesvár, 1661. április 25.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 13. – fogalmazvány)

Április 22-én, ebéd után kapta meg a március 22-én, Véc várában kelt levelét, és kérésének megfelelően emberét leveleivel felküldte Bánffy Déneshez. Szentgyörgyi Ferenc váci püspöknek szóló levelét is továbbította. Úgy véli, hogy az egyháziak közül Kemény leginkább Szentgyörgyi jóindulatára számíthat. A fogalmazvány utólag áthúzott részében kétségeinek ad hangot azzal kapcsolatban, hogy a német katonaság valódi segítséget jelentene. Ezenfelül kéri Keményt, hogy a mellékletet rajta kívül senkinek ne mutassa meg, és biztosítja őt együttműködéséről.

Tekintetes és méltóságos fejedelem, ajánlom nagyságodnak köteles szolgálatomat, és Istentől minden jókat kívánok!

Az elmúlt hónap 27. napján Véc²⁰⁵ várában nékem íratott nagyságod méltóságos levelét 22. praesentis ebéd után nagy böcsülettel és szeretettel vettem, és parancsolatja szerint nagyságodnak magam szolgálmat postán küldtem fel az nagyságod leveleivel Bánffy Dienes uramhoz.²⁰⁶ És mivel akármilyen dologra is nem adatik hamar való választétele,

²⁰⁴ Idegen kéztől, aláírás és címzés nélkül.

²⁰⁵ Marosvécs (Véc), Torda vármegye (ma: Brâncovenesti, RO).

²⁰⁶ Mögötte kihúzza: „remélem Nagyszombatban vagy bizonyoson Pozsonyban találhatik ökegyelme.; Losonczi Bánffy Dénes (Bánffy Dienes, 1630–1674). A fejedelmi tanács ülnöke, Doboka, majd Kolozs vármegye főispánja, szamosújvári (1665–1666), majd kolozsvári főkapitány (1666–1674), a fejedelmi tanács tagja (1664–1674). 1674-ben I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem lefejeztette.

avégre meghagytam szolgálomnak, hogy fiam²⁰⁷ számára az következő extraordinaria-est [!]²⁰⁸ szállásról és egyéb szükséges dolgokról is provideálván, felvárja fiamat. Azonban megengedvén az jó Isten, hogy nagyságod is hirdetett gyűlését kívánsága szerint véghez vihesse, elhittem, hogy az dolognak érdeméhez képest fogja őfelségét tudósítani, az miről illik.

Szentgyörgyi uramnak²⁰⁹ megküldtem az nagyságod levelét, de minthogy nekem arról semmit nem írt nagyságod, mire való legyen, én is semmit nem írtam néki, mert az mely dologról őkegyelmét nagyságodnak commendáltam,²¹⁰ soha arról vele nem conferáltam,²¹¹ nem²¹² is conferálok²¹³ az nagyságod akarata és információja küvül. Azmit pedig nagyságodnak azelőtt föle írtam volt, most is merem confirmálni,²¹⁴ és senkit hozzája nem hasonlítok az őkegyelme rendin lévő pap urak közül nagyságod kedvére és az haza szolgálatjára.

[A következő részt a keltezést és az elköszönő formulát leszámítva utólag áthúzták:] Az mi németink valóban viszik az berhét²¹⁵ Bécs²¹⁶ felé, mifelénk való szaporodásokról pedig hírt sem hallattam, de azt szokták mondani, hogy az okos vitézek ön lábba járnak, az halál előtt is nem könnyen futnak el, ha módját nem találják. Én bizony látva bízom hozzájuk, hogy az mi szegény hazánk oltalmára in tempore²¹⁷ érkezhessenek. Az inclusát²¹⁸ most hozák, nagyságodat kérem, ne lássa más nagyságodon kívül. Az én tökéletességemben securus²¹⁹ legyen nagyságod, mert ha nem szolgálhatok, nem ártok sem nagyságodnak, sem hazámnak, azért bízást parancsoljon nagyságod. Tartsa meg Isten nagyságodat kívánatos egészségben. Költ Szepes várában,²²⁰ 25. Aprilis 1661.

Nagyságodnak jóakaró szolgálja

²⁰⁷ Minden bizonnyal ifjabb Csáky István.

²⁰⁸ Értsd: extraordinaria est. Talán a fogalmazvány írójának tévesztéséről van szó.

²⁰⁹ Betűhíven: Szent György. A következő, kapcsolódó mondat egyik részlete alapján („az őkegyelme rendin lévő pap urak”) egyértelmű, hogy Szentgyörgyi Ferencről van szó († 1662), aki 1656-tól erdélyi, majd 1660-tól váci püspök volt. 1662-ben I. Lipót Erdélybe küldte, ott azonban elfogták. Temesvározt, török fogságban halt meg.

²¹⁰ Ajánlotta.

²¹¹ Tanácskozott.

²¹² Előtte kihúzva: bizonyára.

²¹³ A szó utolsó „t” betűje utólagos betoldás. Eredetileg mintha tévesztésből „l” betűt írt volna a levél írója, majd fölé betoldott volna egy „m” betűt.

²¹⁴ Megerősíteni.

²¹⁵ Középkori eredetű, alsóruhaként viselt férfi nadrág. Utalás a német katonák visszavonulására.

²¹⁶ Bécs (Bécz, Becz, ma: Wien, A).

²¹⁷ Időben.

²¹⁸ A levél mellékletét.

²¹⁹ Állhatatosságában, hűségében bizonyos.

²²⁰ Szepesvár (Szepes vára, Arx Scepusiensis), Szepes vármegye (ma: Spišský hrad, SK).

13.

Kemény János ifj. Csáky Istvánnak²²¹

Beszterce, 1661. április 30.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 12. – s. k.)

Megkapta április 17-én kelt levelét. Úgy tudja, hogy I. Lipót Nádasdy Ferenc országbíró-nak és Wesselényi Ferenc nádornak is parancsot fog küldeni a beregszentmiklósi ügy tárgyalásának elhalasztása felől. Úgy látja, hogy a tokaji ügy bizonyossága érdekében érdemes lehet lemondaniuk szentmiklósi követelésükről. Kéri, hogy saját procurátorát számukra is fogadja fel, ennek költségét megtérítené. Beszámol róla, hogy a szerződéseket megsértő Barcsayékat fogságba vetették. Remélve, hogy neki és az erdélyieknek nem kell csalódnium I. Lipótban és a Habsburgokban, kifejezi a kereszténység iránti elkötelezettségét.

Tekéntetes és nagyságos gróf, kedves sógor uram!

17. praesentis írott kegyelmed levelét elvöttem szeretettel. Úgy tudom, mind Nádasdy uramnak²²² magának, s mind palatinus uramnak fogott volt őfelsége parancsolni az szentmiklósi dolognak elhalasztása felől. Nádasdy uram levelét pedig azonról²²³ nem vöttem, tetszésem mindazáltal felőle az, hogy kegyelmednél lévén ez levelek, vehette is azok szerint törvényhez értő embereknek értelmeket, kik ha biztatnak, kettős kárunk nem következik, jobb általesnünk rajta. Ám legyen oda szentmiklósi praetensiónk, csak már lehessünk securusok az tokaji dologban, mert nem tudom az borokat is kik fogják meginnia az mostani világ állapotjában,²²⁴ ha pedig nem bátorságos, úgy jobb lészen haladni. Kegyelmedet csak azon kérem, mivel mi oda más procuratort²²⁵ nem küldhetőnk, maga procuratort conducálja²²⁶ mi nevünkre is. Valamiben megalkuszik, böcsülettel contentálom.²²⁷ Procator²²⁸ levelét küldeni megparancsoltam.

Ide való állapotokról írhatom kegyelmednek, nem nyughatván Barcsay uramék és contractusokat violálván,²²⁹ arestum alá tétették.²³⁰ Az török, egyfelől színezvén, másfelől olfaciálván²³¹ kereszténységhez való ragaszkodásomat, megrontani bennünket ügyekeznek, ez bizonyos. Az őfelségéhez való bizodalunkban ha meg nem fogyatko-

²²¹ A címzés hiányzik, a levél utolsó része azonban egyértelművé teszi, hogy a címzett ifj. Csáky István.

²²² Nádasdy (Nadasdi) Ferenc (1623–1671) országbíró.

²²³ Ugyanarról.

²²⁴ Utána kihúzva: kegyelmedet csak azon.

²²⁵ Gondnok, képviselő.

²²⁶ Bérbe fogad, alkalmaz.

²²⁷ Kielégít.

²²⁸ Ügyvéd.

²²⁹ A szerződéseket megsértve.

²³⁰ Fogságba vetették.

²³¹ Szimatol, szagol, észrevesz.

zunk, kereszténység mellett az mi[t] tehetünk, elkövetjük. Az urat őkegyelmét szeretettel köszöntöm minden jóknak kívánásával, külön nem írhatásomról követem, közölje őkegyelmével. Engem pedig higgyenek tökéletes szívvel szolgálni kívánó atyjokfiának, ajánlván ezek után az szent Istennek kegyelmedet. 1661. 30. Aprilis, Besztercén.

Kegyelmednek szolgáló sógora,
Kemény János manu propria

[Címzés:] Tekéntetes és nagyságos gróf ifjabbik Csáky István kedves sógor uramnak adassék.

[A külfeten idegen kéztől:] R. 9. Maii.

14.

[Id. Csáky István] Kemény Jánosnak²³²

Szepesvár, 1661. május 18.

(MNL OL, P 71 123. cs. Fasc. 266. XI. Nr. 15. – fogalmazvány)

Megkapta levelét, de üzenetét nem érthette, mert emberei nem tértek be hozzá, és semmit nem is írtak. Információja szerint a németek hajlamosabbak a törökökkel való békességre, semmint hogy hadakozzanak velük, utóbbiak maguk is a megegyezést szorgalmazzák I. Lipótnál. Úgy véli, hogy ha Erdély törökké lesz, akkor Magyarország is a sorsára jut. Kifejti a Habsburgok segítségének elmaradása iránti aggodalmát. Tudja, hogy egyéb dolgokról már tudósította Bánffy Dénes.

Méltóságos fejedelem, köteles szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, és Istentől minden jókat kívánok!

Az nagyságod nékem írt böcsületes levelét elvettem, de izenetit és parancsolatját meg nem érthettem, mert az nagyságod jámbor szolgálai nem jüttek bé hozzám, nem is írtak semmit. Remélem sietések miatt múltatták el.

Egy jóakaróm írja, hogy az mi németink hajlandóbbak az törökökkel való békességre, mint az hadakozásra, szorgalmazzák is az törökök őfelségétől az békességet. Hihető, az mi nemzetünknek nagyobb romlására igyekeznek az által az ebek, mert ha Erdélyt elcsapják, minden bizonnal utánamegyen Magyarország is. Bárcsak azt tudhattam volna meg az nagyságod mostan felküldött emberétől, ha Bécsben formálták volt-e meg, mi móddal kellessék nagyságodnak és az szegény hazának kötelezni magát őfelségéhez, ki

²³² Idegen kéztől, aláírás és címzés nélkül.

ha így nem lött, félek valami akadéktúl, de ut ut sit,²³³ akár ne²³⁴ succurráljonak,²³⁵ akár későn cselekedjék azt, mindegy léssen az végi. Elhiggye nagyságod, valamit én megcselekedhetem, oly híven mí[v]elem, mintha²³⁶ egyedül csak abban állana üdvességem. Az több dolgokról tudom, nagyságodat tudósította Bánffy Dienes uram.

Tartsa meg Isten nagyságodat jó egészségben, és segítse az szegény haza javára. Datum in Arce Scepusiensi, 18. Maii 1661.

Nagyságodnak jóakaró szolgálja

Post scriptum. Nagyságodnak nem írhattam magam szemeim akadékjá miatt.

[Külzet:] Az erdélyi fejedelemnek magam szolgálám által postán küldtem Meggyesig.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

E 156

Magyar Kamara archívuma, Urbaria et Conscriptiones

E 254

Szepesi Kamara regisztratúrája, Repraesentationes, informationes et instantiae

P 71

A Csáky család központi levéltára

P 72

A Csáky család kassai levéltára

P 507

A Nádasdy család nádasdladányi levéltára

MTA Kézirattára

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára

Történettudományi Bizottság másolatai, Másolatok a Lobkowitz család raudnitzi levéltárából

Ms 4928, B 124

Kemény János levelei Wenzel Eusebius von Lobkowitz herceghez

²³³ Bárhogy legyen is.

²³⁴ Utólag kihúзва: ad.

²³⁵ Ne segítsenek.

²³⁶ Utólagos betoldás: ha.

ÖStA

Österreichisches Staatsarchiv

HHStA
UA Spec.
AVA
FHKA
HFU

Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Ungarische Akten Specialia
Allgemeines Verwaltungsarchiv
Finanz- und Hofkammerarchiv
Hoffinanz Ungarn Akten

*

BAL
1910

BAL Jeromos: *Mikép szerezte meg Szepesvárát a Csáky család?* In: *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, 2. (1910) 1. sz. 24–37.

BARTA M.
2017

Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel, közreadja BARTA M. János, közreműködő BALOGH Zsuzsánna, Budapest, 2017. (Lymbus kötetek 3.)

BITSKEY
1987

BITSKEY István: *História, emlékirat, önvallomás*, In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla. Budapest, 1987. 61–89.

CJH 1657–1740

Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1657–1740, szerk. MÁRKUS Dezső, Budapest, 1900.

CZIGÁNY
2014

CZIGÁNY István: *A furcsa háborútól a nagy háborúig*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 4. sz. 892–908.

CSÁKY OKLEVÉLTÁR II

A Kőrösszegi és Adorjáni gróf Csáky család története. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Oklevelek 1500–1818-ig, II., összeáll. BARTFAI SZABÓ László, Budapest, 1919.

DEÁK
1873

DEÁK Farkas: *Kemény János erdélyi fejedelem levelei a gróf Csákyak kassai levéltárában*, In: *Századok*, 7. (1873) 7. sz. 482–498.

DEÁK
1883

DEÁK Farkas: *Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza*, Budapest, 1883. (Reprint: Budapest, 2011.)

- DOBY
1895
DOBY Antal: *Lónyay család: nagy lónyai és vásáros naményi gróf, báró és nemes*, Budapest, 1895.
- EOE XII
Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XII., szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1887. (Monumenta Hungariae Historica).
- ET II
Erdély története három kötetben, II. 1606-tól 1830-ig, főszerk. KÖPECZI Béla, szerk. MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán, Budapest, 1986.
- GUSZAROVA
2005
GUSZAROVA, Tatjana: *A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői*, In: *Levéltári Közlemények*, 76. (2005) 2. sz. 93–148.
- HARGITTAY
1985
HARGITTAY Emil: *Pázmány Péter hiteles jellemzése Kemény János Önéletírásában*, In: *Vigilia*, 50. (1985) 10. sz. 778–783.
- HILLER
1989
HILLER István: *Csáky István lengyelországi követjárása 1644-ben*, In: *Történelmi Szemle*, 31. (1989) 3–4. sz. 192–207.
- HORN
1990a
HORN Ildikó: *Rákóczi László pályája (1633–1664)*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 2. sz. 61–90.
- HORN
1990b
Rákóczi László naplója, kiad. HORN Ildikó, Budapest, 1990. (Magyar Hírmondó).
- JANKOVICS
1985
JANKOVICS József: *Kemény János versei és a halálával kapcsolatos alkalmi költemények*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 89. (1985) 1. sz. 101–115.
- KAPOSI
2015
KAPOSI Márton: *Machiavelli Magyarországon*, [Budapest], 2015.
- KÁRMÁN
2011
KÁRMÁN Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*, Budapest, 2011.
- KÁRMÁN
2012
KÁRMÁN Gábor: *Mihnea támogatói, egy havasalföldi trónkövetelő kapcsolathálója Konstantinápolyban 1654–1657*, In: *Korall*, 13. (2012) 50. sz. 7–29.

- KONCZ
1892
- KONCZ József: *Kemény János eredeti levelei. Hadjárataira, küzdelmeire és fejedelemségére vonatkozólag, részint kivonatban, részint egész terjedelmökben 1659. február 1-től 1662. január 8-ig*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. (1892) 421–468.
- LEHOCZKY
1881
- LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája*, III. Különös rész, Ungvár, 1881.
- LUDIKOVÁ–MIKÓ–
PÁLFFY 2007
- LUDIKOVÁ, Zuzana – MIKÓ Árpád – PÁLFFY Géza: *A szepeshelyi Szent Márton-templom, egy felső-magyarországi katolikus központ késő reneszánsz és barokk sírkövei és halotti címerei*. In: *memoriam András Kubinyi (1929–2007)*, In: *Művészettörténeti Értesítő*, 56. (2007) 2. sz. 313–344.
- MNT VII
- ACSÁDY Ignác: *A magyar nemzet története*, VII., szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1898.
- MT III/2
- Magyarország története 1526–1686*, III/2., főszerk. PACH Zsigmond Pál, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, 1985. (Magyarország története tíz kötetben).
- MAGYARORSZÁG
CSALÁDAI IV
- NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, IV., Pest, 1858.
- MAGYARORSZÁG
CSALÁDAI X
- NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, X., Pest, 1863.
- ÖNÉLETÍRÁS 1959
- Kemény János Önéletírása és válogatott levelei*, kiad. V. WINDISCH Éva, Budapest, 1959. (Magyar Századok).
- PAPP
2009
- PAPP Sándor: *II. Rákóczi György és a Porta*, In: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*, szerk. KÁRMÁN Gábor – SZABÓ András Péter, Budapest, 2009, 99–170.
- PAPP
2011
- PAPP Klára: *Az erdélyi Csákyak*, Kolozsvár, 2011. (Erdélyi tudományos füzetek, 273.)
- PERJÉS
2002
- PERJÉS Géza: *Zrínyi Miklós és kora*, Budapest, 2002. (Osi-
ris Monográfiák).

- SZABÓ
2008 SZABÓ András Péter: *Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája*, bölcsészdoktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2008.
- SZABÓ
2010 *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661)*, kiad. SZABÓ András Péter, a bev. tanulmányt írta PÁLFFY Géza, Salgótarján, 2010. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 59.)
- SZABÓ
2012 SZABÓ András Péter: „*De profundis*”. *Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában*, In: *Századok*, 146. (2012) 5. sz. 1085–1160.
- B. SZABÓ
2011 B. SZABÓ János: *Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratának okairól*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 3. sz. 929–933.
- TML II
A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Teleki Mihály levelezése, II., szerk. GERGELY Sámuel, Budapest, 1906.
- TOMA
2005 TOMA Katalin: *Nádasdy Ferenc politikusi pályaképe (1655–1666)*, bölcsészdoktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2005.
- TÓTH
2006 TÓTH Gábor: *Kemény János történeti szavahihetősége*, In: *Aetas*, 21. (2006) 2–3. sz. 219–231.
- TT 1860 *Kemény János kora és fejedelemsége, új adatokkal illusztrálva*, közreadja SZILÁGYI Sándor, In: *Magyar Történelmi Tár*, 1/7. (1860) 125–210.
- TT 1871 P. SZATHMÁRY Károly: *Bevezetés a Kemény-okmánytárhoz*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 2/6. (1871) 3–8.
- TT 1880 *Kemény János és Bornemissza Pál levelezése. Az 1644–1645-iki hadjárat idejéből*, közreadja SZILÁGYI Sándor, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/3. (1880) 13–56, 277–320.

TT 1882

Kemény János és a krímiái rabok levelei. 1657–1664, közreadja SZILÁGYI Sándor. In: Magyar Történelmi Tár, 3/5. (1882) 593–621.

TT 1900

Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 1656–1662, közreadja TÓTH Ernő, In: Magyar Történelmi Tár, 4/1. (1900) 161–218.

TT 1905

Adatok Kemény János életéhez. 1634–1660, közreadja MAGYARY Ernő, In: Magyar Történelmi Tár, 4/6. (1905) 469–497.

R. VÁRKONYI
1996

R. VÁRKONYI Ágnes: „Édes Gróf Öcsém Uram!” Csáky István két levele Zrínyinek, In: *Tarnai Andor-émlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Budapest, 1996, 295–306. (Historia Litteraria, 2.)

R. VÁRKONYI
2010

R. VÁRKONYI Ágnes: *Egyetemes játéktér – magyar politika*, In: Uő, *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*, Budapest, 2010, 269–308.

VÁRKONYI
2009

VÁRKONYI Gábor: *Wesselényi Ferenc nádorrá választása*, In: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*, szerk. KÁRMÁN Gábor – SZABÓ András Péter, Budapest, 2009, 301–323.

Adalékok az 1658. július 6-i páulési csata körülményeihez*

Historiográfiai és történeti háttér

II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjárata és annak következményei már meglehetősen feldolgozott témának számít a magyar történetírásban, hiszen mind a 19. században – forráskiadások és feldolgozások terén egyaránt –,¹ mind az elmúlt évtizedekben,² mind az utóbbi esztendőkből³ számos munka foglalkozott az Erdély aranykorának véget vető fejedelem utolsó éveivel. Kifejezetten az 1658. év eseményei már jóval kevesebb figyelmet kaptak.⁴ Az alábbi forrásközlés a II. Rákóczi György és Gúrdzsü Kenán budai pasa (1655. szeptember 22–1656. május 2., 1656. november 20–1658. november 10./12., 1658. december 3–1659. március 21.)⁵ csapatai között 1658. július 6-án lezajlott páulési csata közvetlen előzményeibe és következményeibe enged betekintést.

II. Rákóczi György 1658 januárjában visszavette fejedelmi posztját Rhédey Ferenc-től, aminek következtében az oszmán kormányzatot – elsősorban Köprülü Mehmed

* A tanulmány az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájának keretében és az Emberi Erőforrások Minisztériumának 20391-3/2018/FEKUSTRAT kódszámú pályázata támogatásával készült és a Szegedi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Kiválósági Központ, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkája. A tanulmány a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum (COHU2018-2019-282313) ösztöndíjának támogatásával készült. A problémás szöveghelyek értelmezésében nyújtott segítségért köszönettel tartozom Anna Huemernek, az előforduló latin és olasz nyelvű szavak és kifejezések értelmezésében nyújtott segítségért pedig Bara Péternek. Szintén köszönettel tartozom Szabó András Péternek és Oross Andrásnak szakmai tanácsaikért.

¹ Forráskiadások a témában a teljesség igénye nélkül: BETHLEN, 1829, 146–196; TMÁO II, 441–462; MH–HS VIII, 213–221, 250–253; MHHD XXIII., 281–661; MHHD XXIV, 512–594; EOE XI, 245–425; EOE XII, 65–441; ÉÉKH II, 258–472, 481–571; SZILÁGYI, 1889, I–III; ÖVÁRY, 1901, 138–157; VERESS 1938. 304–352; Feldolgozások: BETHLEN, 1829, 45–137; EOE XI, 37–44; EOE XII, 3–43; ÉÉKH II, 228–257, 473–480; SZILÁGYI, 1891, 172–208; HUBER, 1898, 7–24.

² A forráskiadások: SZALÁRDI, 1980, 304–642; BETHLEN, 1993, 24–69; KRAUS, 2008, 233–496; Feldolgozások a témában: KÓSA, 1942, 115–157; PÉTER, 1975, 123–145; R. VÁRKONYI, 1978, 157–166; PAPP, 1991, 21–25; GEBEI, 1992; R. VÁRKONYI, 1994.

³ Forráskiadásra példaként: TUSOR, 2015, 297–390, passim; Feldolgozások a teljesség igénye nélkül: KÁRMÁN, 2001; GEBEI, 2004, 147–195; R. VÁRKONYI, 2005. 583–587; KÁRMÁN, 2006, 949–956, 968–971; GEBEI, 2007, 133–227; PAPP, 2009, 146–170; KÁRMÁN, 2011, 285–381; KÁRMÁN, 2012; B. SZABÓ–SUDÁR, 2012, 1015–1016, 1035–1047; B. SZABÓ–SUDÁR, 2013, 972–996; GEBEI, 2013; HADNAGY, 2015, 9–18; KOLÇAK, 2017, 68–75.

⁴ Az 1658. évről: HAMMER-PURGSTALL, 1830, 34–35; HUBER, 1898, 7–14; PAPP, 1991, 21–29; NÉMETH, 1996, 60–80; B. SZABÓ, 2001, 231–267; B. SZABÓ, 2006; SZABÓ, 2008, 64–70, 73–83; SZABADOS, 2016c, 268–270, 275–276.

⁵ GÉVAY, 1841, 41–43; SUDÁR, 2011, 892.

nagyvezírt (1656. szeptember 15. – 1661. október 31)⁶ – még inkább magára haragította.⁷ A nagyvezír azonban ekkor még elsősorban Velence ellen készült szárazföldi hadjáratra,⁸ így Rákóczi megbüntetését a helyi oszmán erőkre és segédhadaikra bízta, amelyeknek három irányból – nyugatról a budai pasa hódoltsági katonasága, keletről a moldvai és tatár hadak, délről pedig a havasalföldi vajda és a szilisztrai pasa serege – kellett rátörniük Erdélyre. A fejedelemnek tehát – az egyetlen reális stratégiát követve – külön-külön kellett felvonulnia a büntetőhadak ellen.⁹ Ismert tény, hogy a tatárok 1658 nyarán mekkora pusztítást végeztek a fejedelemség területén,¹⁰ Rákóczi azonban a budai pasa seregét 1658. július 6-án az Arad megyei Pálulás¹¹ mellett még sikeresen visszaverte.¹²

Az összeütközés közvetlen előzményeiről dr. Johann Friedrich Metzger¹³ jelentéséből értesülhetünk, akit Annibale Gonzaga, a Bécsben Hátrahagyott Haditanács vezetője – később az Udvari Haditanács alelnöke (1658–1665), majd elnöke (1665–1668)¹⁴ – küldött a Rákóczi ellen felvonuló budai pasához. Gonzaga elővigyázatossági intézkedésként csapatokat vezetett a Duna mentén keleti irányba, Metzgernek pedig az volt a feladata, hogy biztosítsa a budai pasát a felvonuló császári csapatok békés szándékáról. A jelentésről opinio is készült I. Lipót számára a Bécsben Hátrahagyott Titkos és Deputált Tanácsosok ülésén, amely részletes helyzetelemzéssel szolgál. Az említett források így nem pusztán Erdély központú vagy a Magyar Királyság politikai elitjének érdekeit figyelembe vevő¹⁵ elemzést tesznek lehetővé, hiszen megtudhatók belőlük a bécsi udvar szándékai és dilemmái is az erdélyi események tükrében.

A dokumentumok forrásértéke

Az alább közlendő dokumentumok az Osztrák Állami Levéltár (ÖStA) Házi-, Udvari- és Állami Levéltárának (HHStA) Oszmán Birodalomra vonatkozó (Türkei I) iratai között találhatók és több szempontból is nagy értékkel bírnak számunkra. Egyrészt a köztörténet szempontjából is nagy a jelentőségük, hiszen többek között újabb részle-

⁶ B. SZABÓ–SUDÁR, 2013, 999.

⁷ A Rákócziak és Köprülü Mehmed viszonyára: HADNAGY, 2010, 109–110; B. SZABÓ–SUDÁR, 2013, 972–996; KOLČAK, 2017, 71–72.

⁸ A hadjárat előkészületeit részletesen: HADNAGY, 2015, 95–346. A Velence elleni háborúról lásd: EICKHOFF, 2010, 132–157.

⁹ A kérdésről részletesebben: B. SZABÓ, 2001, 232–245.

¹⁰ A kérdésről: B. SZABÓ, 2006; KATKÓ, 2009.

¹¹ Ma: Păuliș, RO.

¹² Az összecsapásról részletesen: SZALÁRDI, 1980, 409–413; MÁRKI, 1896; B. SZABÓ, 2001, 244–245.

¹³ Metzger korábban és később is járt Konstantinápolyban és Budán is küldetésben. Tevékenységéről: HÖBELT, 2012, 15; KOLČAK, 2016, 100, 123; SZABADOS, 2018b, 95–96.

¹⁴ Gonzaga életére és tisztségére: SIENELL, 2001, 82–84.

¹⁵ A magyar rendek politikai elitjének Rákóczi hadjáratával kapcsolatos szempontjaival Kármán Gábor foglalkozott, illetve Szabó András Péter közölt forrásokat a témában: KÁRMÁN, 2012, 1065–1071; SZABÓ, 2008, 64–89. A más szempontú elemzések hiányára és jelentőségére már B. Szabó János is felhívta a figyelmet. B. SZABÓ, 2001, 266.

teket tudhatunk meg belőlük arról, hogy II. Rákóczi György miként igyekezett megnyerni magának a hódoltsági oszmán tisztviselők jóindulatát,¹⁶ illetve azt is, hogy a törökök is nagyon várták a frankfurti császárválasztás eredményét és annak következményeit, ami nyilván az ő jövőbeni lépéseiket is erősen befolyásolta. A szöveg állítása szerint Rhédey Ferenc, hogy saját megerősítését sürgesse, a budai pasához (minden bizonnyal még 1658 elején, tehát kényszerű lemondása előtt) követet küldött, akit a törökök Bécsbe küldenének. Ez komoly újdonság, hiszen erről a követről mindeddig nem tudott történetírásunk. Az esetről azonban további források híján egyelőre nem rendelkezünk közelebbi ismeretekkel.

Szintén jelentős információk rejlenek a dokumentumokban az Oszmán Birodalom tisztviselőinek (budai és temesvári pasa) aktuális belpolitikai rivalizálásáról. Hadtörténeti szempontból a jelentésben eddigi ismereteinket pontosító adatok találhatóak az összegyűlt hódoltsági oszmán sereg létszámáról és felszereltségéről. Diplomáciatörténeti vonatkozásban a ceremónia és protokoll, a két fél közötti kommunikáció menete, az információk kiértékelése és a korabeli hírszerzés működése lehet érdekes a kutatás számára. A jelentéshez egykor egy egész tucatnyi betűkkel jelölt melléklet is kapcsolódott, közülük jelenleg azonban csupán a „B”,¹⁷ „C”¹⁸ és a „D”¹⁹ jelzés alattiak találhatóak meg a Türkei I. alorozatban. A legutóbbi (alább szintén közölt) dokumentumban Metzger pontos leírást ad útvonaláról, hiszen az a Duna elhagyása után eltért a császári követek szokásos útjától. Lippa felé tartva Baja után a Gádor, Zombor, Óbecse, Galád, Varjas, Lippa útvonalon haladt, leírásában több, nehezen azonosítható kisebb települést is említve. Visszaútnál állításának megfelelően valóban kerülőúton haladt, mert a törökök a Perjámos, Csanád, Mégy, Óbecse, Zombor, Kiskőszeg, Vörösmart, Baranyavár, Mohács útvonalon vezették.

Végül, de nem utolsósorban az alábbi dokumentumok által betekintést nyerhetünk a korabeli bécsi udvar tájékozódási és döntési mechanizmusába. A jelentést egy instrukció előzte meg, amelynek tartalmáról jobb híján csak magából a jelentésből tájékozódhatunk.²⁰ A tudósításról készített opinio első számú ötletgazdájának pedig minden bi-

¹⁶ Erre már az eddig közreadott forrásokban is találunk példákat: Rákóczi Muszáhib Fázli szilisztrai pasának. Gyalu, 1658. január 8. EÉKH II, 482–484. A korabeli hódoltsági tisztviselők és Konstantinápoly viszonyáról: SUDÁR, 2011, Fázli pasáról mint szilisztrai beglerbégről: Uo., 891.

¹⁷ Gürdzü Kenán pasa Annibale Gonzagának. Lippa, 1658. július 2. ÖStA HHStA, Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 41. A dokumentumon tévesen 1658. július 15-i dátum szerepel, akkor azonban Metzger már nem tartózkodott a lippai táborban.

¹⁸ II. Rákóczi György Gürdzü Kenán pasának. Jenő, 1658. július 1. (latin fordítás). ÖStA HHStA, Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 43–44.

¹⁹ Johann Friedrich Metzger leírása Buda és Lippa közötti útvonaláról. h. n., d. n. (1658), ÖStA HHStA, Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 45.

²⁰ Az Udvari Haditanács iktatókönyveinek vonatkozó kötetében csupán az alábbi bejegyzéseket olvashatjuk: „*Instruction für den Doctor Mezger nacher Ofen sambt einem creditiv an den vesier daselbsten.*” Hátrahagyott Haditanács Johann Friedrich Metzgernek. Bécs, 1658. június 3. ÖStA KA, HKR Prot. Bd. 315. 1656–1658. Hint. Reg. fol. fol. 148v., Nr. 20.; „*Gehaimbe Deputirte zu Wien legen bey, mit waß instruction sie den Dr. Mezger in nahmen des Han[nibale] Gonzaga zum vesir zu Ofen abgefertiget wegen deß in Hungarn geschickhten kriegs corpo, daß solches nicht wider den friden angesehen, auch sonst des sibenbü-*

zonnyal az ekkor a Bécsben Hátrahagyott Haditanácsot²¹ vezető, és korábbi konstantinápolyi rezidensi szolgálatából (1629–1643) adódóan a török ügyekben szakértőnek számító Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn báró haditanácsost kell tekintenünk,²² így valószínűleg az sem véletlen, hogy éppen azt a Johann Friedrich Metzger-t küldték ekkor a budai pasához, aki korábban Schmid személyi titkáráként ténykedett.²³ Metzger jelentése – feltehetőleg az említett opinio kíséretében – 1658 augusztusában érkezett meg Frankfurtba.²⁴ Az opinióban is szóba került, hogy Metzger jelentését követően hamarosan – a császár utólagos beleegyezését kérve – Heinrich Julius Wachin tolmácsot küldték a nagyvezírhez,²⁵ a császárválasztásról való hivatalos értesítés kapcsán viszont internunciust csak 1659-ben indítottak August von Mayern²⁶ személyében. Ennek a követségnek feldolgozása azonban már külön tanulmány tárgyát képezné. Az opinio tartalmaz egyúttal egy, az ekkor Drinápolyban tartózkodó konstantinápolyi Habsburg rezidensnek, Simon Renigernek (1649–1666)²⁷ szóló instrukció-kivonatot is, ami szintén ritkaságnak számít, hiszen neki szóló instrukciók csak elvétve maradtak fenn.

A közlési elvekről

A szövegek átírásakor alapvetően a Lymbus 2003. évi számában az akkori szerkesztőség által lefektetett elveket alkalmaztam.²⁸ Attól csupán bizonyos esetekben tértem el vagy egészítettem ki azt. Mivel a német nyelvű dokumentumok esetében két különböző kéz

gischen unwesens halber zu verrichten hat, worvon sie auch dem Erzbischoff, Palatino und Reniger parte geben.” Bécsben Hátrahagyott Titkos és Deputált Tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1658. június 8. ÖStA KA, HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 286v. Nr. 9.

²¹ A mindenkori uralkodó Bécsből való eltávozásakor általában kettévált az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara is. Ez a jelenség nagyban lassította a kommunikációt. PÁLFFY, 2006, 546–547; SZABADOS, 2016a, 567–573; SZABADOS, 2018a, 22; BRANDL–GÖNCÖL–JUHÁSZ–MARTON–SZABADOS, 2018, 115.

²² Schmid életéről és munkásságáról: MEIENBERGER, 1973, 101–271; STROHMEYER, 2013, 21, 23–29; CZIRÁKI, 2015, 839–840, 847–870.

²³ Metzgerről lásd: KOLČAK, 2016, 100, 123; Kettejük jó kapcsolatát bizonyítja az is, hogy egy Schmid levelében található megjegyzés tanúsága szerint Metzger külön is írt Schmidnek útja kapcsán. Johann Rudolf Schmid Raimundo Montecuccolinak. Sankt Margareta, 1658. július 13. ÖStA KA, AFA Kt. 142. VII. Nr. 30. Azt is tudjuk, hogy a Titkos és Deputált Tanácsosok javasolták Michael d’Asquier császári főtölmács helyett Metzger-t a küldetésre. „Gehaimbe und Deputirte” ... „schlagen auch an stath des D’Asquiers nacher Ofen den Dr. Mezger vor.” Bécs(?), d. n. (1658. június), ÖStA KA, HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 249v. Nr. 89.

²⁴ „Gebeime und Deputiere Räte zu Wien vom 25. Julii überschicken des Doctors Mezger relation über seine verrichtung beim vesir zu Ofen.” ÖStA KA, HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 317v. Nr. 36.

²⁵ Wachin jelentése nem ismeretlen a korszak kutatói körében, azonban kiadására még nem került sor, e sorok írója tervezi a dokumentum jövőbeni közreadását is. A témához: HADNAGY, 2010, 109–110; KOLČAK, 2017, 71–72.

²⁶ SPULER, 1935, 336.

²⁷ Életéről és munkásságáról: VELTZÉ, 1900; CZIRÁKI, 2014, 160–163; CZIRÁKI, 2015, 835–836, 852–853, 857–859, 861–871; PAPP, 2016, 40–49.

²⁸ LYMBUS, 2003, 373–374.

által készített szövegről van szó, ezért általános átírási elveket említek, amelyeket a két szövegben természetesen különböző mértékben alkalmaztam a kézírás jellegéből adódóan. A császári és hercegi megszólítások előfordulásai esetében („Eure Kaiserliche Majestät”, „Eure Majestät”, „Eure Königliche Majestät”, „Eure Fürstliche Gnade és ragozott formáik), illetve rövidebb formájuk esetén (Kaiserliche/Königliche Majestät és ragozott formái) modern feloldást alkalmaztam. A röm. rövidítést hasonlóan „römische” formában és annak ragozott alakjaiban adtam vissza. Az „allergnädigst”, „alleruntertänigst”, „freundlich”, „andere” szófordulatok, kifejezések és ragozott formáik esetében szintén modern feloldást alkalmaztam. Az igék, főnevek, névmások és melléknevek végződésekként szereplő „-en” vagy „-er” végződéseket ugyanúgy a modern nyelvi szabályok szerint adtam vissza. A hivatkozott közlési elvekben szereplő tulajdonneveken kívül a népneveket (pl. „Türken”) és a főnévként használt melléknemesült tulajdonneveket (pl. „die Ragozische”) is nagybetűvel írtam át. A közbeékel, latin nyelven írt kifejezésekhez, ahol szükséges volt, magyarázó jegyzetet fűztem. A címzések esetében az eredeti formát hagytam meg. A szövegben található minden típusú rövidítést (pl. h. = herr/herrn) a mai helyesírásnak megfelelően, értelemszerűen, külön jelölés nélkül oldottam fel, a nem egyértelműen feloldható rövidítéseket pedig lábjegyzetben jelöltem. Az olyan rövidítéseket, amelyek esetében hasonló végződéseket rövidített a levélíró, szintén értelemszerűen és a mai helyesírásnak megfelelően oldottam fel (freundt- und nachbarlichen < freundtlichen und nachbarlichen). A szövegben előforduló, német ragozással ellátott latin kifejezéseket (például lacessirt) és a dialektális kifejezéseket (pl. Refier) magyarázó lábjegyzettel láttam el. A dátumokat minden esetben számmal írtam át. Amennyiben a „letzte” kifejezés és annak ragozott formái fordultak elő, ott zárójelben megadtam a pontos dátumot. A tőszámnevek esetében 12 alatt következetesen minden számot betűvel, 12 fölött pedig számmal írtam át, és az ezer feletti számok esetében pontot használtam (például 20.000). A nyilvánvalóan nem megfelelő, feltehetően véletlen szóösszevonásokat értelemszerűen javítottam (pl. „aufsein” < „auf sein”). A pénznemek esetében a tallért (Taler/Thaler) tl. formában adtam vissza. A szövegben előforduló mondásokat, idézeteket minden esetben idézőjelben szerepeltettem.

Források

1.

Johann Friedrich Metzger Annibale Gonzagának

Szakállas,²⁹ 1658. július 16.

(ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 27r–38v.; 47v.)

[1] Az Annibale Gonzagától kapott instrukció („A” melléklet) alapján a budai vezírhez küldték, hogy biztosítsák a császár parancsára küldött csapatok békés szándékait illetően. Az instrukcióban megfogalmazott pontokra építve írja le jelentését. [2] Június 12-én indult Bécsből, aznap megérkezett Pozsonyba, szóbeli instrukciójának megfelelően betért a nádorhoz, aki odaadta neki a budai pasának szóló levelét. [3] Folytatta útját és június 14-én Komáromba ért, ahonnan az esztergomi bégnek jelezte érkezését és tovább utazási szándékát. A bég június 16-án küldött elé, majd Mocsánál átvette őt, és másnap Budára is megérkezett. [4] A kajmakám szívélyesen fogadta és június 18-án hívta audienciára, ahol Metzger bemutatta az Adolph Ehrenreich Puchheim által küldött, és az ő mielőbbi továbbküldését szorgalmazó ajánlólevelét, amit a kajmakám szívesen vett, de panaszkodott a magyarok és az erdélyiek portyáira, amelyek az útját is veszélyeztethetik. Továbbengedték, majd Bajától gyalog kellett útját folytatnia. [5] Június 26-án Óbecsére érkezett, ahol megtudta, hogy a budai vezír Lippánál tartózkodik a Maros partján, ahová június 28-án érkezett meg, és a vezír és a kihája fogadták őt csauszokkal. [6] A vezír június 30-án hívta audienciára, ahol Metzger átadta hitlevelét és az ajándékot, de semmi egyéb nem történt, mivel tulajdonképpen megbízatásával félt előhozakodni a sok jelenlévő végvidéki tisztviselő társaságában, így magánaudienciát kért, ami július 1. délutánra lett kitűzve. Annak érdekében, hogy instrukciójának megfelelően járhasson el, mindent pontokba szedett, így Hüszejn csausz is jobban tudott tolmácsolni, Michael futárnak pedig meghagyta, hogy figyeljen, vajon minden megfelelően hangzik-e el. [7] A vezír Hüszejn csauszon és Michael futáron kívül mindenkit kiharancsolt a sátorból. A békéről való biztosítást szívesen vette, és ő is biztosította Metzgert békés szándékáról, és elárulta, hogy csak rendkívül kevés embert hagyott Budán és a várakban. Parancsba kapta a szultántól, hogy őriznie kell a békét, és kéri, hogy a magyarokat is tartsák kordában, ami felől Metzger készségesen biztosította a vezírt. A pasa előhozakodott magyarelles panaszával, amit Metzger háritott, hogy ő most a békés kapcsolat ápolásának ügyében jött, bár neki is lettek volna panaszai. Ezt követően a vezír Gonzaga seregének nagysága felől érdeklődött, amit Metzger 20.000 fős, jól képzett seregnek állított be. Majd a vezír afelől érdeklődött, hogy igaz-e a szóbeszéd, miszerint Rákóczi megsegítésére vonult fel a sereg, amire instrukciójának második pontja szerint

²⁹ Túriszakállas (ma: Sokolce, SK) Wesselényi Ferenc nádor is ott tartózkodott pár nappal Metzger érkezése után. Wesselényi Ferenc Sopron vármegyének. Thur Szakállas, 1658. augusztus 5. MERÉNYI, 1897, 120–121.

válaszolt. A vezír szerint Rákóczit meg kell büntetni, amiért a Porta engedélye nélkül háborúzott. Erre parancsot kapott a szultántól, de Erdély ellen és erődök elfoglalására nincs parancsa. Jenő kérdése problémás, mert a törököké volt, de Rákóczi nem akarja visszaadni, és a korábban ezért a területért a törököknek fizetendő adót se óhajtja megadni. Erre instrukciójának második pontja szerint reagált, amire a vezír közölte, hogy tudja, hogy Rákóczi a svédekkel tart, mert elfogtak egy levelet, amelyben Rákóczi a svédeknek a lengyelek ellen ígért segítséget, a svédek pedig a magyar trónra segítenék őt. Állítása szerint ennek a levélnek a tartalmát a törökök tudatták a császárral is. És mivel Rákóczinak is sok katonája van és svédek is hozna maga mellé, ezért a nagyvezír nagy sereggel érkezik, és 20 napon belül Belgrádban lesz, hogy megtehesse a szükséges lépéseket. Metzger puhatolózott a pasánál, hogy hajlandó lenne-e tárgyalásba bocsátkozni, hogy ne legyen nagyobb probléma, de a vezír közölte, hogy nincs felhatalmazása tárgyalásra, és a nagyvezír hamarosan érkezik, így Metzger instrukciójának harmadik pontját nem tudta teljesíteni. A törökök bányavárosi portyája kapcsán a vezír csak általánosságokat mondott, hasonlóképpen Ónod várának erdélyi katonákkal való megtöltése és azok portyái kapcsán is. A császárválasztásra már rákérdezett a nyilvános audiencián is. A vezír érdeklődött Metzgernél, hogy a császár vagy Gonzaga küld-e valakit, vagy esetleg magát Metzgert Belgrádba a nagyvezírhoz, amire azt felelte, hogy amint megtudja az uralkodó, hogy Belgrádban van a nagyvezír, biztosan küld egy béke ügyében tapasztalt személyt hozzá. A pasa érdeklődött Metzger visszaindulási szándékai felől is, amit a diplomata a vezír kedvére bízott, de hangoztatta, hogy igyekezze vissza Gonzagához. [8] A vezír nem is tartotta fel, már július 3-án utolsó audienciára hívta. A „B” mellékletben található, Gonzagának szóló válaszlevél mellett a nádornak is írt választ, hogy nem csak Gonzagával törekszik a jó kapcsolatra, hanem katonáit is kordában tartja a béke érdekében, és reméli, hogy ez Gonzaga részéről is így fog történni. Metzger biztosította, hogy Gonzaga serege is betartja a békét, és kérte a vezírt, hogy a levelek gyors továbbítása révén segítse a gördülékeny kommunikációt a rezidenssel, amiről szintén biztosította a pasa, mert parancsa volt rá a nagyvezírtől. Ezután ötdmágával kaftánt kaptak a budai pasától. [9] Instrukciójának megfelelően tudakozódott a török sereg létszámáról: 8.000 fő az erődökből és palánkokból vezetőikkel együtt, úgy mint a temesvári pasa, Musztafa hajdani esztergomi bég, ekkor már pozsegai bég (pasa), az egri pasa, a gyulai bég, a budai janicsárága, Haszán pasa, aki kilenc évvel azelőtt internuncius és nagykövet volt Bécsben. A tábor nem szenved hiányt se húsban, se kenyérben. Ágyúkat és ostromeszközöket nem szállítat a vezír, csak hét kis mezei ágyút és két rossz állapotú orgonálóveget, ennyi az összes tüzérségük. Azonban ezt pótolhatják könnyen a szomszédos erődökből: Szolnokról, Gyuláról, Lippáról, Temesvárról és egyéb helyekről. [10] Hüszejn császár tudósítása szerint Rákóczi egyik követét Temesváron fogságba vetették. Rhédeytől is van egy követ a pasánál a táborban, két szolgálójával, aki eredetileg azzal a feladattal érkezett, hogy megválasztott ura megerősítését sürgesse, Rákóczi azonban halálosan megfenyegette őt, háza elé karót tűzetett, így nem mehet Erdélybe vissza. A törökök gúnyos megjegyzései szerint Bécsbe kellene mennie, mert ott biztonságban lenne. A követ nagyon kérte Metzgert, hogy Lippán a szállásán meglátogathassa őt, engedélyt is kért a kihajától, de nem kapott. [11] A törökök szándékát még nem tudta megfejtetni, Rákóczi budai pasához

és végvidéki tisztviselőkhöz írt levele azonban Hüszejn császár révén birtokába jutott, és le is másolta azt magyarul és előző nap (július 15.) Komáromban lefordíttatta („C” melléklet). [12] A svédektől és a franciáktól senki sincs a budai pasánál. [13] A törökök szerint mindenkinek a nagyvezír mellé kell mennie. Metzger azonban úgy tudja, a nagyvezír korántsem annyira erős, mint amennyire a törökök hirdetik, a rezidens majd biztos jelent erről. A nemrég Bécsbe küldött Diláver császár visszatért a Portáról, Lippánál találkoztak és Adolph Puchheimnek hozott levelet, amit Metzger később Budáról továbbküldött. A budai titkos levelező is arról jelentett neki, hogy ő a rezidens két levelét továbbította már. [14] A tatárokról még nem tud semmit, csak azt, hogy sokan összegyűltek és parancsuk van a Portáról, hogy ha a moldvai és havasalföldi vajda nem engedelmeskedik, akkor feldúlhatják országot. [15] Fázli korábbi szilisztrai pasát kivégezték. A budai pasára is ez a sors várt volna, mivel a temesvári pasa befeketítette őt a nagyvezírnél, hogy nem ment Rákóczi-ra, mikor lett volna rá lehetősége, de vagy lusta volt, vagy Rákóczi megvesztegette. A vezír mellett azonban kiálltak emberei, így megmenekült. De az a hír járja, hogy bármi rosszat hallanak felőle, kivégzik, ami miatt teljesen le is fogyott már. [16] Olyan hírek is vannak, hogy a nagyvezír nem Rákóczi, hanem Dalmácia ellen készülődik, de fejesztés terhe mellett megtiltotta, hogy erről bárki is beszéljen. Erre utal, hogy Belgrádnál a Dunán és a Száván hidat építenek. Ugyanígy Vukovárnál és Felsőtárnok (Tovarnik) környékén kutatnak. Raktárakat nem építettek, de sok állatot és gabonát látott út közben, ami nagy hadsereg várására enged következtetni. [17] A rezidensnek nemcsak a Gonzagától és a Haditanástól küldött levelet, illetve az ott szerzett híreit küldte tovább Lippáról a nagyvezír július 3-án távozó kapidzsibasijával, hanem Budáról is írt neki a titkos levelezésen keresztül, és onnan Schmid nevében küldött levelet is továbbított. [18] A bányavárosi portya és a két török fogoly kapcsán június 16-án jelentette Komáromból Gonzagának, hogy Forgách Adám semmit sem írt erről, és a törököket se küldte Komáromba. [19] Mialatt Lippán tartózkodott, július 1-jén nagy zavargás volt, mert a temesvári szpáhik és a lippai janicsárok úgy egymásnak mentek, hogy néhányan nem is éltek túl. A temesváriak ugyanis be akarták magukat szállásolni két lippai ferenceshez, és az egyikük a janicsárok segítségét kérte, akik összecsaptak a lippaiakkal és a vezírnek kellett személyesen odamenni rendet tenni. Néhány janicsárt következő éjjel kivégeztek. A vezír nagyon haragudott az atyákra, hogy a janicsárokat és nem őt keresték fel, el is kellett bujdosniuk, mert a pasa megfenyegette őket. Annak érdekében, hogy a nagyvezír ne szerezzen tudomást a történekről, mind a pasa, mind a janicsárok lefizették a kapidzsibasit. [20] A budai pasa szemére vetette a temesváriakat, hogy miért feketítette be a nagyvezír előtt, aki tagadta, de írásos bizonyíték van rá, ezért az visszatért Temesvárra. Mivel azonban július 2-án hír érkezett, hogy Rákóczi 20.000 és 35.000 fő közé becsült hadaival Jenőnél, majd július 3-án Világosnál tartózkodott és fél óra járásnyira portyázott a törökök szálláshelyétől, a pasa ismét egybehívott mindenkit. Július 4-én kora reggel 3-4.000 embert Rákóczi feltartására rendelt, amíg a temesváriak meg nem érkeznek, ami július 4-én és 5-én történt meg. [21] Július 4-én Metzger elhagyta Lippát, de teljesen más, kerülő úton vitték. Próbálta mutatni az őt kísérő csasuzoknak, hogy mekkorát kerülnek, akik a biztonságra hivatkozva indokolták döntésüket. Metzger szerint ez azért volt, hogy ne láthassa a temesvári seregeket, amire a rendes

útvonalon sor került volna. [22] Július 10-én Budára ért, és bár jelezte a kajmakámnak, hogy sietős a dolga és július 12-én menne tovább, úgy tűnt neki, hogy a törökök – számára ismeretlen okból – fel akarták tartani őt. Először szekérhiányra, majd katonai kíséret híjára hivatkoztak. Metzger szerint utóbbiban lehet valami, mert a kajmakám aggódva figyelte a komáromi hídépítést, és attól tartott, hogy esetleg Székesfehérvárt vagy Vácot elfoglalják a magyarok. Amikor a kajmakám hívatta Michael tolmácsot és más németül tudókat Puchheim gróf és a király levelének lefordítására, Metzger úgy instruálta Michaelt, hogy ő nem tudja, építenek-e hidat Komáromnál, de Buda és Pest között is szoktak hidat verni, és szerinte csak az ellátmány könnyebb szállítása miatt döntöttek így, és ezzel a hódolt területek lakói még jobban is járnak anyagilag. [23] Július 13-án tudta meg feltartásának valódi okát. Rákóczi ugyanis Lippánál vereséget mért a budai pasára, és a seregben voltak németek is, ami gyanúba keverte őt, hogy hazudott, ezért a vezír megparancsolta, hogy tartsák fel. Metzger kajmakámnak adott magyarázata szerint azok valóban németek voltak, de Rákóczi zsoldosai vagy svéd segédcsapatok lehettek, vagy a magyarok öltöztek be németnek, de a császár nem adott segítséget. Már korábban is biztosította a budai pasát erről és kérte mielőbbi továbbküldését a nagyvezír parancsára hivatkozva, mivel Renigertől voltak nála levelek (amelyeket természetesen korábban elküldött már Óbudán keresztül). Fázli pasát hozta példának, akit javarészt azért váltottak le és végeztek ki, mert feltartotta a leveleket és a futárokat. Így aztán július 14-én fel is készítette és el is engedte őt. Július 15-én Komáromban átadta Puchheimnek a kajmakám válaszát, de korábban már megírta és elküldte beszámolóit Gonzagának is az eseményekről az óbudai bíró révén. [24] Próbált tudakozódni a törökök vereségéről, de a kajmakám és a törökök hallgattak, sőt háziőrizetbe is helyezték őt, és másnap már mennie kellett. Mégis sikerült csauszoktól, zsidóktól, parasztoktól megtudnia különböző információkat, miszerint a vezír fogságba esett, mások szerint leesett lováról, de Musztafa bég megmentette. Kihájája ott maradt, a csauszlar kihája fogságba esett, Haszán pasa a Marosba fulladt. Mindent összevetve a legtöbb agát, zaimot és szpáhit vagy levágták, vagy foglyul ejtették, vagy megfulladtak. Némelyek szerint a vezír nem volt jelen, de Musztafa pasa (bég), a budai janicsárága, az egri pasa fogságba került, a többieket elüldözték és Rákóczi katonái Temesvárig, Lippáig mindent felégették és pusztítottak, ezenkívül Rákóczi katonai segítséget vár az oroszoktól és a kozákoktól. Mivel már megtudott dolgokat, ezért úgy döntöttek a budai öreg törökök, hogy inkább elengedik, mint hogy még többet halljon a szegényükről. Ha nem sietett volna el a budai pasától, akkor valószínűleg tanúja lett volna az egésznek Lippánál. Ha ott maradt volna, akkor Michael futáron keresztül kért volna menlevelet Rákóczitól, nehogy bántódása essen az összezapaskor. [25] Tudósítja Gonzagát, hogy amerre járt, a szegényebb és gazdagabb alattvalók és különösen a vezír is örült. Amikor a Tiszához ért, találkozott egy törökkel, aki érkezése megerősítését kérte tőle, illetve engedélyt kért, hogy ezt a jó hírt elvigye, amiért kaftánt kapott a vezírtől. [26] Zombortól Lippáig emberemlékezet óta nem láttak hozzájuk hasonlóan öltözött németeket, és a más helyeken megszokott gúnyolódással ellentétben szívélyesen köszöntötték őket. Mivel császári követek nem haladtak még azon az útvonalon, mellékeli („D” melléklet) a Buda és Lippa között érintett útvonalának leírását. Mindenhol félelemben élnek a törökök és az alattvalók, a módosabbak kimenekítették in-

góságaikat és a családtagjaikat is el akarják küldeni. [27] A budai pasa vereségének híre után a kajmakám két napra bezárkózott az előkelő törökökkel, és mikor sürgette nála továbbküldését, akkor arra hivatkozott, hogy azt se tudja, hol áll a feje. Némelyek szerint most derül ki, hogy a németek tartják-e a szavukat. [28] A budai pasa indulásakor mindenkre kötelező adót vetett ki, minden férfi után egy aranyat, minden nő után fél aranyat, gyermekenként öt garast. Tolnán, Dunavecsén, Ráckevén és más Duna menti falvakban kétszersültet kellett sütni, egy háztulajdonosnak százat, a lakóknak húszat-harmincat, amit a Duna mentén Bajára vittek. [29] Aznap, mikor Lippára megérkezett, a törökök revansot vettek Rákóczi katonáin, öt foglyot hoztak és tizenegy fejet kitűztek a városkapuba Erdély irányában. [30] Hüszejn csász nagyon panaszkodott, hogy nem akar már jelenteni, mert nem küldtek neki régóta semmit. Rákóczi 1.000 tallért ígért neki, de nem akarta elfogadni. Ugyanígy panaszkodott a budai levelező is, hogy hét hónapnyi fizetéssel tartoznak neki, a levelek meg folyamatosan jönnek-mennek oda-vissza, és még sosem volt akkora veszélyben, mint most. Metzger javasolja, hogy fizessenek nekik, mert a helyzet megköveteli az ilyen emberek alkalmazását. [31] Utóirat: A titkos audiencián megkérdezte a vezír, hogy Gonzaga Komáromból tovább menne-e Magyarországra, amire azt felelte, hogy visszatérése előtt szerinte erre aligha fog sor kerülni, de amennyiben megtörténik, nem okoznak majd kárt a törököknek. A törökök panaszkodtak Budán Michael futárnak a magyarokra, hogy ha nem hagynak fel a portyáikkal, akkor jelenteni fogják a nagyvezírnek, és majd meglátják, mi lesz belőle. Mivel a császáriak nem akarják megbüntetni a magyarokat, majd ők gondoskodnak erről.

[1] Durchleuchtig hochgebohrner fürst,³⁰ gnädigster fürst und herr herr etc., auf Eurer Fürstlichen Gnade mir ertheilte schriftliche instruction hiebei in abschrift A, crafft deren ich mich unverlengt zu dem vezier³¹ nacher Ofen, oder wo derselbe anzutreffen seye, begeben und in deroselben namen vornemblich die syncerierung³² wegen dero unterhabenden und auß der zu Hungarn und Böhaimb kgl. Mt.,³³ unsers gnedigsten herrn befelch in Ungarn geführten ohrmee, neben andern darin begriffenen puncten, auf deren ieden ich absonderlich dise meine gehorsambe relation stelle und insonderheit waß ich zu dem vezier geredt, zu verhietung weitläuffigkeit mich darauf bezieche, verrichten solle.

[2] Bin ich in dem geleut Gottes den 12. Junii zu Wien mit noch zehen andern persohnen aufgebrochen und selbigen tag zu Prespur³⁴ angelangt, allwo auf Eurer Fürstlichen Gnade verrern mündlichen befelch bey dem herrn palatino³⁵ ich mich

³⁰ Annibale Gonzaga (1602–1668). SIENELL, 2001, 82–84.

³¹ Gürdzü Kenán pasa (1655. szeptember 22. – 1656. május 2., 1656. november 20. – 1658. november 10., 1658. december 3. – 1659. március 21.). GÉVAY, 1841, 42–43; SUDÁR, 2011, 892.

³² Sincero (lat.) – ‘biztosít’.

³³ I. Lipót (1640–1705) magyar és cseh király (1657–1705) és német-római császár (1658–1705). Életére lásd: SPIELMAN, 1981, 27–190.

³⁴ Pozsony (ma: Bratislava, SK).

³⁵ Wesselényi Ferenc (1605–1667), a Magyar Királyság nádora (1655–1667). VÁRKONYI, 2009.

gehorsamst insinuirt,³⁶ welcher mir ein schreiben ahn vezier mitgeben mit vermelden, daß er albereith willens gewesen, von seinen officiren einen zu ihme, vezier, abzuordnen, wan nit dise absandtung außkhomen were.

[3] Darauf ich des anderen tags mein raiß continuirt und den 14. Commorn³⁷ erraicht, allwo dem beeg³⁸ von Gran³⁹ meiner ankhunfft und vorhabenden hinabraiß alsobaldt erindert, und von ihme folgenden tags zu[27v]rückh entboten worden, daß er durch die seinige morgendts idest den 16. umb mittagszeit an dem gewöhnlichen orth bey dem dorff Motscha⁴⁰ mich übernembn laßen wolle, inmaßen dan beschechen und ich noch selbigen tag auf Gran und den folgenden auf Ofen khomen.

[4] Der caimeccam⁴¹ hat mich freundlich empfangen, mit victualien⁴² regalieren⁴³ und des andern tags, den 18. zu sich berueffen laßen, denen ich das von dem herrn grafen von Puechaimb⁴⁴ mitgebene recommendationschreiben deßen inhalt, daß er mich eheistens zu dem vezier befürdern solle, eingehendiget, welcher gar gern darein gewilligt, allein wegen der straffenden Ungarn und Sibenbürgern sehr angestanden, waß für ein weeg ich nemen solte. Endlich ist mein raiß also angestellt worden, daß ich in meinem schiff biß nacher Baia⁴⁵ und färters zu landt zu dem vezier, welcher eintweders zu Giulia⁴⁶ oder Temeswar⁴⁷ logiren werde, meinen weeg nemmen solle, so beschechen.

[5] Alß ich nun den 26. an den fluß Tissa⁴⁸ bey Betsew⁴⁹ ungefehr ein tagraiß von Griechisch Weissenburg⁵⁰ khomen, habe ich erst in erfahrung gebracht, wo sich der vezier aigentlich aufhalte, nemblich zu Lippa⁵¹ oder Lippawa an den sibenbürgischen granitzen an dem fluß Marons⁵² oder Merisch, dahin ich den 28. angelangt, auch in namen des veziers und seines kehaja⁵³ von unterschiedlichen cziaussen mit gewöhnlichen accoglienzen⁵⁴ empfangen worden.

[6] Den lezten (30.) Junii ließ auch der vezier zur ersten [28r] audienz berueffen, bey deren ich daß von Eurer Fürstlichen Gnade creditiv⁵⁵ sambt dem praesent gebührent

³⁶ Insinuo (lat.) – ‘bizalmasan társalog’.

³⁷ Komárom, H, Komárno, SK.

³⁸ Egyelőre azonosítatlan személy.

³⁹ Esztergom, H.

⁴⁰ Mocs, H.

⁴¹ Eddig azonosítatlan személy.

⁴² Victualis (lat.) – ‘élelmiszer’.

⁴³ Regalo (ol.) – ‘megajándékoz’.

⁴⁴ Adolph Ehrenreich Puchheim, komáromi főkapitány (1651–1664). PÁLFFY, 1997, 284.

⁴⁵ Baja, H.

⁴⁶ Gyula, H.

⁴⁷ Temesvár (ma: Timișoara, RO).

⁴⁸ Tisza (folyó).

⁴⁹ Óbecse (ma: Bečej, SR).

⁵⁰ Nádorfehérvár/Belgád (ma: Beograd, SRB).

⁵¹ Lippa (ma: Lipova, RO).

⁵² Maros folyó.

⁵³ Eddig azonosítatlan személy.

⁵⁴ Accoglienza (ol.) – ‘fogad’, feltehetően a fogadás szertartására utal.

⁵⁵ Creditiva (lat.) – ‘megbízólévél’.

überantwort und ist sonsten außer der gebrauchigen curialien⁵⁶ nichts sonderbahres vorgangen, dan ich wegen der in großer menge herumbstehenden granitz agalarn in der hauptsach nichts vorbringen wollen, sondern für besser erachtet, derentwegen eine privat audienz zu begehren, welches dan der vezier gar gern bewilliget und mich den darauf folgenden 1. Julii nachmittag darzue berueffen laßen.

Damit nun ich umb so vill mehr in denen meiner instruction verblibe und der Hussein cziauss⁵⁷ destobesser mein anbringen verdollmätschen khöndte, hab ich daßjenige, waß in meiner instruction beim erstem puncten „von dem v.,⁵⁸ worbey sie ihm zu wißen machen“⁵⁹ etc. nit in einem contextu,⁶⁰ sondern punctatim⁶¹ fürgebracht, beneben den currier Michel⁶² woll instruiert, vleißig aufzumerckhen, daß der dollmätsch nit zu vill oder zu wenig rede.

[7] Und hat der vezier (welcher alle die seinige außer des Hussein auß dem gezelt gesachafft, sich auch von den meinigen niemandts alß gedachter corrier bey diser gehaimben audienz befunden) die synceration gar gern angehört, sich derentwegen freundt nachbarlich bedanckht, mit außtruckhlichen vermelden, er habe in Eurer Fürstlichen Gnade, und forderist die zu Hungarn und Böhaimb⁶³ königliche Majestät und deroselben kriegsrath niemallen ainige diffidenz gesetzt, sondern [28v] ein solches vertrauen gehabt, daß er auch alle seine granizhäußer so gar auch die hauptvestung und sein residenz statt, Ofen, an vöckhern entblöst und mit gar geringer mannschafft besetzter gelaßen habe. Verhinderte beneben, daß auf ihrer seithen nichts wider den heiligen friden solle gehandelt werden, allernaßen von seinem großmechtigsten kaiser ihm von neuem starckh anbefohlen worden und er destwegen an alle granizer gar scharffe befelch außfertigen laßen, sich aller feindtseeligkeit und straffereyen zu enthalten, allein seye hochvonnöthen zu mehrer steiffhaltung des gemeinen friden auch die unsern und sonderlich die Ungarn in beßern zaumb zu halten, deßen ich ihm, vezier, hinwiderumb syncerirt und alß er in puncto gravaminum⁶⁴ sich verners vernemen laßen wollen, khurz abgebrochen, mit vermelden, ich seye aniezo nit wegen allerhandt beschwerden, sondern vornemblich zu contestirung Eurer Fürstlichen Gnade freundlichen und nachbarlichen gemueths, auch vertreulichen correspondenz zu ihm geschickht worden, dan sonsten ich von unsern granizheusern in dergleichen

⁵⁶ Curialis (lat.) ‘udvari szokásrend’, ‘protokoll’.

⁵⁷ Hüszejn csauz, szül. Alexander Fischer (?–1660), renegát kém (Hans Caspar), budai csauz, majd a mindenkori budai pasa tolmácsa a 17. század első felében (1627–1660). SZABADOS, 2016b, 81–89; SZABADOS, 2018a, 52–57, 62–64, 68–71, 78–82, 90–98, 104–109, 110–121, 126–134, 149–153, 154–180.

⁵⁸ Egyelőre ismeretlen tartalmú rövidítés, az instrukció pontos ismerete nélkül nehézségbe ütközik a szó rekonstruálása.

⁵⁹ Metzger itt feltehetően idéz az instrukciójából.

⁶⁰ Contextus (lat.) – ‘együttes szöveg’ – itt feltehetően arra utal, hogy pontról pontra adta elő, amivel megbízták.

⁶¹ Punctatim (lat.) – ‘egyesével’, ‘pontok szerint’.

⁶² Michel de Paulo, császári futár.

⁶³ Böhmen (Cseh Királyság), CZ.

⁶⁴ Gravamen (lat.) – ‘jogsérelem’.

materi deren unserseits überflüssig verhandten mich auch versehen mueßen zugeschweigen, daß die unsrige vast allezeit vorhero von denen Türkchen laccessirt⁶⁵ auch zur gegenwehr und revang verursacht werden.

[29r] Darauf der vezier acquiescirt und mich befragt, wie starckh Eurer Fürstlichen Gnade unterhabende armee seye, deme ich geantworth, eß weren nit über 20.000 mann, aber guete versuechte und geuebte völkher.

Und weilen der vezier selbst anfieng, die Ungarn spargirten,⁶⁶ dise völkher werden dem Ragozi⁶⁷ hilff laisten, hab ich vermög des anderten puncten meiner instruction geantworth. Der vezier replicirte, den Ragozi mueße man straffen, daß er sich ohne befelch der Porten in anderer potentaten krieg eingemischt und daß landt in so großen schaden gebracht und dises habe er in befelch von seinem großmechtigsten kayser.⁶⁸ Keines weegs aber wider daß landt ichtes⁶⁹ vorzunemben, vill weniger vestungen anzugreifen. Er habe khein andern befelch alß sein persohn zu straffen und zu schuldigen gehorsamb zu bringen. Zumallen er zu Jenei⁷⁰ eine kirchen,⁷¹ so bereits der Ottomannen gewesen und dahero, vermög ihres gesaz, nit khönne zurückh gelaßen werden, nicht restituire. Verbiete auch denen umb selbige refier⁷² ligenden unterthanen, seinem großmechtigsten kayser den tribut zu entrichten, da sie doch vorhero selbigen bereits entricht heten, und weilen er in einer so geringen sach nit wolle nachgeben und gehorsamb sein, sondern seinen halßtärigen kopf immerzue aufseze und nachtruze,⁷³ mueße man ihn straffen.

[29v] Hierauf bekhämbe ich gelegenheit dem vezier daß jenige zu repraesentiren, waß in meiner instruction in dem anderten puncten „bey dem v.⁷⁴ negst disem” etc. mir anbefohlen, auf welches der vezier replicirte, sie wißen gar woll, daß er es mit den Schweden halte, maßen sie dan noch vor disem schreiben intercipirt, deß inhalts, daß der Ragozi denen Schweden daß Königreich Pollen⁷⁵ unter ihrem gewalt zu bringen, assistiren solle, herentgegen sie ihme zu dem Königreich Ungarn verhelffen wollen etc. und seyen solche schreiben von der Porten auß Ihr Kaiserlichen Majestät alß ihren gueten freunt und nachbarn communicirt worden. Und wan schon der Ragozi mit gelt und volckh woll versechen, auch die Schweden und anderen an sich ziehen möchte,

⁶⁵ Laccesso (lat.) – ‘ingerel’, ‘izgat’, ‘zaklat’.

⁶⁶ Spargere (ol.) – ‘elterjeszt’, ‘híresztel’.

⁶⁷ II. Rákóczi György (1621–1660) erdélyi fejedelem (1648–1660). SZILÁGYI, 1891, 3–208.

⁶⁸ IV. Mehmed szultán (1648–1687). B. SZABÓ–SUDÁR, 2013, 933.

⁶⁹ Feltehetően dialektális verziója az „etwas” (‘valami’/‘valamit’) kifejezésnek.

⁷⁰ Jenő (Borosjenő) (ma: Ineu RO).

⁷¹ Az ún. „borosjenői mecset”. SZABÓ, 2010b. 53–55. SUDÁR, 2014, 348–354. Mindazonáltal szükséges megjegyezni, hogy míg Szabó András Péter és Sudár Balázs 1658 utánra teszi a dzsámi építését, addig e forrás szerint már korábban – a tizenöt éves háború előtti időszakban – is lehetett ott törökök által épített mecset.

⁷² Die/das Refier (ném.) – ‘vidék’. DW, Bd. XIV., Sp. 491.

⁷³ Trotzen (ném.) – ‘ellenállni’, ‘büszkének lenni’. DW, Bd. XI., 1., 2. Sp. 1115.

⁷⁴ Nem egyértelmű rövidítés. Valószínűleg az instrukció bevezető mondatára való utalás és a „Vezier” (vezír) szó rövidítése lehet.

⁷⁵ Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság.

so seye doch der groß vezier mit einer über auß großer macht albereith im heraußzug und werde lengist inner 20 tagen (daran nunmehr 16 verfloßen) zu Grichisch Weißenburg, auch ihme, Ragozi, genuesamb gewachßen sein, und in allem weitere anstalt machen, waß in einem und andern vorzunemben und der sachen notturfft erfordern möchte.

Und umbwillen vorhero der vezier gesagt, der Ragozi wolle in einem geringen nicht nachgeben, suechte ich hierdurch gelegenheit, von dem vezier zu vernemben, ob sie ihrer seits zu einigen tractaten geneigt weren, mit vermelden, weilen dan der herr vezier selbst angedeut, die sach erwinde an einem geringen, ob es danenhero meinem einfeltigen bedenckhen nach nit beßer were [30r], solche in der guete beyzulegen, alß ein so großes vor augen schwebendes bluetvergueßen anzurichten. Der vezier antwortete: Mit dem Ragozi sich in tractaten einzulaßen, habe er khein gwalt, er hab mir aber schon zuvor gesagt, daß der großvezier⁷⁶ in völligem heraußzug und gar baldt zu Griechisch Weissenburg sein, so dann weiter anstalt, alß von seinem großmechtigsten kayser in allem bevollmechtigter machen werde. Bey welcher antwort ich weiters mit manier nit fürbringen könden, waß bey dem driten puncten meiner instruction fürgemerckht, dan sich der vezier in allem auf dem großvezier bezogen.

Waß wegen der durch die Pergstätterische⁷⁷ begangenen straffereyen, den vierten puncten meiner instruction einverleibt, hat der vezier hierinen in specie khein anregung gethan, sonder obberührter maßen nur in genere sich beclagt.

Gleiche beschaffenheit hat es mit dem letzten post scripto in ietztberührter instruction wegen der sibenbürgischen besazung zu Onod⁷⁸ und deren veruebte strafferey.

Den fünfften puncten der römischen kaiserlichen wahl concernirent,⁷⁹ hat derentwegen mich der vezier gleich in der ersten kaiserlichen audienz befragt, deme ich anbefohlenermaßen geantwortet.

Er, vezier, fragte mich, beneben ob mit von Eurer Fürstlichen Gnade oder ihrer königlichen Majestät selbst iemandt oder villeicht ich zu dem großvezier [30v] nacher Griechisch Weissenburg werde geschickht werden. Mein antwort wäre: Ich zweifle nit, daß so baldt man bey hoff des herrn großveziers ankunfft nach Griechisch Weissenburg vernemben, man zu verrer bezeugung gueter nachbarschaft und freundschaft auch vertreulicher correspondenz eine in fridens sachen wollerfahrne persohn dahn abordtnen werde.

Der vezier fragte mich weiter, wan ich widerumb abgefertiget zu werden begehre, deme ich geantworth, ich stelle es zu seinem belieben, bätte aber benebens zum höchsten, auf daß eheist möglichist und so baldt es sein herrn veziers hochwichtige

⁷⁶ Köprülü Mehmed (?–1656) nagyvezír (1656. szeptember 13. – 1661. október 31.). Vö. HADNAGY, 2010.

⁷⁷ Alsó-magyarországi bányavárosok. Itt: az érsekújvári végvidéki és alsó-magyarországi kerületi főkapitányság alá tartozó katonák.

⁷⁸ Ónod, H.

⁷⁹ Concerno (lat. eredet) – ‘vonatkozik’, ‘illet’.

geschafft zuließen, dan weilen ich einen so weiten gefährlich und beschwerlichen weeg geraist, verlangte ich nichts mehrers alß Eurer Fürstlichen Gnade auf daß ehist von meiner wenigen verrichtung gehorsambe relation zu thuen.

[8] Der vezier vermeldete, daß er mich nit lang aufhalten, sondern eheister tagen abfertigen wolte, wie dan den 3. Julii solches beschehen und der vezier mich zur driten und lezten audienz berueffen laßen. Bey derselben mir beykhommendes antwortschreiben B an Eure Fürstliche Gnade, wie auch eines an herrn palatinum zugestellt mit nochmalliger versicherung, daß er nit allein mit Eurer Fürstlichen Gnade alle freundliche und nachbarliche und guete correspondenz pflegen, sondern auch seine anvertraute soldatesca in scharpfer und solcher zucht halten wolte, daß sie nichts wider den heiligen friden begehen sollen, herentgegen verhoffe und [31r] versehe er sich, daß an seithen Eurer Fürstlichen Gnade und dero anvertrauten armee gleichergestalt werde observirt werden, deßen ich ihne dan auch hinwiderumb versichert und benebens gebeten, der herr vezier wolle gemessene verordnung ergehen laßen, damit die ankhomende brieff zumallen solche zu befürderung des zwischen beeden großmechtigisten kaysern geschloßenen fridens (so woll von hoff alß von dem herrn residenten⁸⁰ iedesmall auf daß schleinigist vortgeschickht werden),⁸¹ welches er nit allein zu thuen versprochen, sondern noch ferrers vermelt hat, es seye von dem großvezier bey höchster straff verboten, die hin und her ankommende schreiben nit ein stundt aufzuhalten, womit sich dan nach dem ich sambt noch fünff andern von den meinigen mit kaffanen regalirt worden, auch dise audienz vollendet.

[9] Hierauf zu dem sechsten puncten mehrberührter meiner instruction zu schreiten, ist der vezier an mannschafft dem von unterschiedlichen orthen eingezogenen bericht nach mit über 8.000 starckh lauter auß den besazungen und pallanken genombener vöckher und deren vorgesezte heubter, alß der bassa⁸² von Temeswar, der alte Mustaffa,⁸³ gewester beeg zu Gran, anicz bassas zu Posega,⁸⁴ der bassa⁸⁵ von Erla,⁸⁶ der beeg⁸⁷ von Giula, der janitschar aga⁸⁸ von Ofen, item der Hassan bassa,⁸⁹ vor neun jahren am kaiserlichen hoff gewester internuntius und hernach grosser bottschafter.

⁸⁰ Simon Reniger (?–1668), konstantinápolyi Habsburg rezidens (1649–1666). Lásd a 27. lábjegyzetet!

⁸¹ A zárójelet kiegészítettem, mert a kéziratban csak a kezdetét jelölte a készítője, értelemszerűen azonban ezen a helyen kell lennie.

⁸² Eddig azonosítatlan személy.

⁸³ Musztafa bég, aki évtizedeken át több megszakítással esztergomi bég, az 1652. augusztus 26-án lezajlott vezekényi csata török vezére. J. ÚJVÁRY, 2006, 962–969; HÖBELT, 2012, passim; SZABADOS, 2018b, 94–96.

⁸⁴ Pozsega (ma: Požega, HR).

⁸⁵ Csengizáde Ali pasa. SUDÁR, 2011, 896; MADUNIĆ, 2012, 109.

⁸⁶ Eger, H.

⁸⁷ Eddig azonosítatlan személy.

⁸⁸ Eddig azonosítatlan személy.

⁸⁹ Haszán aga, majd pasa, török internuncius (1649), nagykövet (1650–1651) Bécsben és a határvidékre küldött kapidzsibasi 1652-ben. PAPP, 2016, 41, 44–48; TÓTH, 2018, 254–255, 257–258, 260–262, 276; SZABADOS, 2018a, 24, 26, 82.

In dem lager ist [31v] weder an fleisch, noch brodt khein mangl. Von munition und stückhen, laittern und andern zum stürmen nothwendigen instrumentis führet der vezier nichts mit sich, außer siben khleine felckhenetl⁹⁰ und zwei schlechte orgeln von mußqueten, so die ganze artigleria.

Ich verstehe aber, daß so vill die munition, stückh und andere instrumenta betrifft, man solche gar leicht auß denen umbligenden granizheusern alß Zolnock,⁹¹ Giulia, Lippa, Temeswar und andern pallancken im fall der noth und zwar nach genuegen haben khönne.

[10] Von des Ragozi gesandten ist einer⁹² noch zu Temeswar, wie mich der Hussein cziauss berichtet, in arrest. Von dem Redey⁹³ befindet sich ein gesandter⁹⁴ bey dem vezier sambt zween dienern im läger, seines neuerwehlten herrn confirmation zu befördern, ist aber sehr intrighirt, dann der Ragozi ihme getrohet, den ärgesten todt anzuthuen und hat bereith einen spieß vor seinem hauß aufsteckhen laßen, dahero er nit in Sibenbürgen darff und nit waist, wo er hin soll. Die Türkchen haben discours weiß untereinander gesagt, er solle nacher Wienn raisen, alda er schon genuegsam sicher sein werde. Diser abgesandte hat sehr verlangt, mich in meinem quartier in der statt Lippa (davon der vezier nur ein musqueten schuß dißseits der Merisch⁹⁵ campirt) zu besuechen [32r] und mit mir zu reden, hat auch zu solchem ende umb erlaubnuß by dem kehaia angehalten, solche aber nit erhalten khönden.

[11] Wohin man auf türckhischer seithen inclinire,⁹⁶ hab ich albereith hieoben insinuirt waß aber des Ragozi intention, gibt sein an den vezier und die gesambte graniz obristen und officir sub dato 1. Julii auß Jenei abgangesen schreiben mit mehrerm zu erkennen, dises hat mir der Hussein cziauss originaliter gezaigt und gegen einer gueten verehrung erlaubt abzuschreiben, so ich, weilen es ungarisch, so gut ich in der eil gekhöndt, nachgemacht und gestern zu Commorn, hiebey sub C, transferiren⁹⁷ laßen.

[12] Von schwedischen, französischen oder anderen gesandten befindet sich niemandt bey dem vezier.

[13] Deß großveziers halben hab ich schon hieoben meldung gethan und geben die Türkhen vor, daß allerorthen iederman auf sein, und ihme zuziehen mueße. Ich vernimbe aber, daß derselbige bey weiten nit so mechtig, alß die Türckhen hin und her außschreyen und wirdt außer zweifel herr resident hiervon außfürliche parte geben, dan der jüngst zu Wienn geweste Dilauer cziauss,⁹⁸ allweil ich zu Lippawa mich befund, von der Porten zurückh zu dem vezier ankomen, mir in paquet schreiben an herrn grafen [32v] Adolph von Puechaimb aufgeben, so ich von Ofen auß incaminirt. So

⁹⁰ Falkonet (ném.) – ‘kisebb mezei ágyú’. DW, Bd. 3., Sp. 1071.

⁹¹ Szolnok, H.

⁹² Eddig azonosítatlan személy.

⁹³ Rhédey Ferenc (1610–1667) erdélyi fejedelem (1657–1658). OBORNI, 2002, 158–159.

⁹⁴ Eddig azonosítatlan személy.

⁹⁵ Maros folyó.

⁹⁶ Inclino (lat.) – ‘hajlik valamire’.

⁹⁷ Transfero (lat.) – itt: ‘lefordít’.

⁹⁸ Diláver csasz, budai csasz, feltehetően német származású. SZABADOS, 2018b, 74.

bericht noch auch der gehaimbe correspondent⁹⁹ zu Ofen, daß er zwey andere von ihm, herrn residenten außgehende paquet herauff addressirt habe.

[14] Wegen der Tartarn habe ich anderst nichts erfahren können, alß daß sie in großer anzahl versamlet und von der Porten dise ordre haben, zum fall, beede fürsten in der Moldaw und Wallachey dem großvezier nit alle möglichste hilff laisten werden, sie, Tartarn diesen fürsten ihr landt auf daß eußeriste ruiniren sollen.

[15] Der geweste bassa in Silistria,¹⁰⁰ Fasli¹⁰¹ genant, ist – weilen er sich dem vezier nit genuesamb submittiren wollen – strangulirt worden. Dem vezier zu Ofen hat es auch schon geschehen sollen, auß ursach, daß der bassa von Temeswar an die Porten geschriben, der vezier hete guete gelegenheit gehabt den Ragozi zu vertilgen, er hete es aber entweders auß nachleßigkeit, oder, daß er von dem Ragozi mit gelt bestochen gewesen, unterlaßen. Der vezier aber hat attestations¹⁰² von seinen andern granizern aufgebracht und sich noch für dißmall erhalten. Eß gehet aber das gemeine geschrey, daß es noch so baldt nur die geringste widerwertige zeitung wider ihn vorkhome, geschehen werde, welches dem vezier nit unwißent, [33r] dahero er auch ganz melancholisch, im gicht sehr abgenomben und sein gestalt verlohren.

[16] Verrers habe ich in erfahrung gebracht, daß woll zu vermuten, des großveziers intention seye nit principaliter¹⁰³ auf den Ragozi, sondern gegen Dalmatien¹⁰⁴ anghesenen und haben Türckhen verboten, daß kheiner unter ihnen von dergleichen materi auch nit reden und welcher darüber erdapt, aufgehenckht werden solle. Eußerliche anzaigungen hierzue seindt, daß sie ein brückhen zu Griechisch Weißenburg über die Saua¹⁰⁵ verfertigen laßen und ein anderer über die Thonau.¹⁰⁶

Item laßen sie bey Wokhowar¹⁰⁷ und Thafernich¹⁰⁸ gegen Zigeth¹⁰⁹ vill brünen graben, damit, wan die menge der kreigsvölkher dahin logirt würdt, sie mit genuesamen waßer versehen weren. Von proviant seindt zwar an denen orton, wo ich durchgeraist, kheine magazin aufgericht, ich hab aber eine solche große menge allerhandt vichs wie auch von allerhandt getraidt angebaute velder wargenommen, daß allein vor disem ein nambhaffte arme sich lange zeit, sonderlich wie die Türckhen mäßig leben, davon durchbringen und undterhalten khönte.

⁹⁹ Eddig azonosítatlan személy.

¹⁰⁰ Szilisztra (Silistra, BG).

¹⁰¹ Muszáhib Fázli pasa (?–1658), korábban budai pasa 1647. november 5. és 7. között, illetve 1656. május 2. és november 20. között. Szilisztrai pasa 1657. év vége és 1658. április 19. között. GÉVAY, 1841, 38–39; SUDÁR, 2011, 890–891.

¹⁰² Attestatio (lat.) – ‘igazolás, itt arról van szó, hogy a végvidéki törökök a budai vezír mellé álltak.

¹⁰³ Principalis (lat.) – ‘elsődleges’, ‘főleg.’

¹⁰⁴ Dalmácia, HR.

¹⁰⁵ Száva (folyó).

¹⁰⁶ Duna (folyó).

¹⁰⁷ Vukovár (ma: Vukovar, HR).

¹⁰⁸ Nagy valószínűséggel Felsőtárnok (ma: Tovarnik, HR).

¹⁰⁹ Eddig azonosítatlan helynév.

[17] Dem herrn residenten hab ich nit allein auß Lippawa unterm dato 2. Julii neben beyschließung des von Eurer Fürstlichen Gnade und des von dem hochlöblichen Hoffkriegsraths empfangenen paquets von ietzt beschriebener meiner wenigen verrichtung und eingezogenen [33v] kundtschafft durch einen von dem großvezier zu dem vezier geschickhten capiggi bassa¹¹⁰ (so den 3. diß widerumb zurückh expedirt worden), sondern auch von Ofen auß durch die gehaimbe correspondenz sambt dem duplicat und einem unter herrn secretarii Hoffmans¹¹¹ namen wider¹¹² mir von dem correspondenten bey meiner zurückkhkunfft zugestellten paquetl zugeschriben.

[18] Und so vill auf den sechsten und schwäresten instructions puncten wegen des ersten postscripti, die bey der bergstätterischen strafferey gefangene zween Türckhen¹¹³ betreffend, hab Eure Fürstliche Gnade ich von Commorn auß unterm 16. Junii gehorsambist erindert, daß herr graff Forgatsch¹¹⁴ desthalben so gar khein nachricht, vill weniger die Türckhen nacher Commorn geschickht habe.

[19] Sonsten allweil ich zu Lippawa mich aufgehalten, hat sich ein großer tumult den 1. diß ereignet, in dem die spahi von Temeswar und die lippaische janitscharn (so hernach die andern auch an sich gezogen) starckh an einander gerathen, daß etliche auf dem plaz gebliben. Die ursach ist, daß etliche von Temeswar sich mit gewalt bey dem patre Franciscano,¹¹⁵ so zu Lippawa sich neben einem andern patre¹¹⁶ aufhalt, in daß losament eingetrungen, der eltere pater hat sich destwegen bey denen janitscharn beschwerth, so ihme assistirt und die Temeswarer heraußgeschafft, weilen aber dise sich entgegen gesetzt, seindt beede theil zum contrasto khomen und zwar so starckh, daß der vezier selbstn disen tumult zu stillen sich auß dem lager, jenseits der Merisch, wo sie aneinander wahren, begeben mueßen. Volgende nacht seindt etliche von denen janitscharen heimlich hingericht worden. Der vezier ist sehr erzürnt [34r] über den gueten patrem, daß er nit bey ihme, sondern bey denen janitscharn hilff gesuecht, dahero ursacher seye dises auflaufts. Er, pater, hat sich retirieren mueßen, dan ihme der vezier getrohet, henckhen zu laßen. Damit aber an der Porten, und sonderlich bey dem großvezier dise auflauff nit kundtbahr werde, durch obgemelten abraisenden capiggi bassa hat sowohl der vezier alß auch die janitscharn densleben ansehentlich regaliert und ein nambhafftes spendiert, dan sie sich derentwegen sehr fürchten und einer großen straff besorgen.

[20] Der vezier hat dem bassa von Temeswar vorgewerffen, warumb er ihne bey dem groß vezier falschlich angeben, welches diser zwar laugnen wollen, von dem vezier aber

¹¹⁰ Eddig azonosítatlan személy.

¹¹¹ Peter Franz Hoffmann, az Udvari Haditanács Titkára. BASTL–HEISS, 2001–2004. <https://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/wienerhof2/hofstaat2.htm> (letöltés: 2019. május 27.). A szövegben felette ceruzával javítva: „barons von Schwarzenhorn”.

¹¹² Aláhúzza: „wider”.

¹¹³ Eddig azonosítatlan személyek.

¹¹⁴ Forgách Ádám (1612–1681) dunáninneni kerületi és érsekújvári végvidéki főkapitány (1644–1663). PÁLFFY, 1997, 271; SZABÓ, 2010a, 302–304.

¹¹⁵ Ferences szerzetes, egyelőre azonosítatlan személy.

¹¹⁶ Szerzetes, egyelőre azonosítatlan személy.

durch communicirte schreiben convincirt¹¹⁷ worden, dahero aller disgustierter auß dem hauptquartier widerumb nacher Temeswar abgereist. Weilen aber den 2. Julii zeitung eingelangt, daß der Ragozi mit seinem kriegsheer (so in gemein auf 20.000 und von etlich in die 35.000 starckh, aber allerhandt zusammen geloffenes volckh geschätzt wirdt) zu Jenei vier, und den 3. darauf zu Vilagos,¹¹⁸ anderthalb meil weegs von Lippawa, sich befinde, auch deßen partheyen biß auf ein halbe stundt an daß türckhische haupt quartier gestraiff, ist der bassa sambt allen seinen vöckhern widerumb in das haupt quartier eilfertig citirt worden.

Den 4. in allerfruehe hat der vezier von 3.000 bis 4.000 man zu recognosciren¹¹⁹ und die Ragozische so lang aufzuhalten, entgegen geschickht, biß sich die Temeswarische mit ihnen coniungirt, so den 4. und 5. beschehen.

[21] [34v] Jetzbesagten 4. Julii bin ich von Lippawa widerumb aufgebrochen, aber ein ganz andern und weith umschweiffenden weeg geführt worden und ob ich zwar auß der bey mir habenden landtkarten denen cziaussen vor augen gestellt, waß für einen großen umbweg baldt in einem triangel, baldt in einem keßel, sie mich herumb führten, haben sie sich doch nicht daran gekhert, sondern mit dem sprichwort „sicherer weeg ist nicht umb“¹²⁰ entschuldigt, und vermelt, daß man den geraden weeg nit sicher nach Ofen khomen khönne wegen der straffenden so woll unsern als sibenbürgischen Ungarn. Zu deme man auch nach gelegenheit der pallancken raisen mueße, die notwendige convoyen darauß zu nemen. Ich halte aber genzlich dafür, dise umschwaiff seye sonderlich die zween ersten tåg darumb beschehen, damit ich die obbemelte temeswarische vöckher nit sehen khönte, so sonst beschehen were, wan ich den vorigen weeg im hinraisen genomen hete.

[22] Den 10. dises bin ich gegen abendt zu Ofen widerumb Gott lob glücklich angelangt und obwohlen ich mit dem caimeccam veranlast, daß weilen ich und die meinige von dem starckhen raisen sehr ermuedet und theilß gar erkrankht, danenhero den 11. etwaß außrasten und den 12. diß nechst Gott gewiß aufbrechen wolle, so habe ich doch vernemen mueßen, daß die Türckhen mich aufhalten wollen, die ursach aber khunte ich eigentlich nicht penetriren. Anfangs gaben meine cziaussen vor, es weren kheine wägen vorhanden, so ich ihnen nit laßen angehen, über ein weil vermeldeten sie, eß seyen gar wenig soldaten verhandten zu genuegsamer convoy, welches zwar woll wahr, ich muetmaste aber, daß dises [35r] die maiste ursach meines aufhaltens sein muesste, weilen sich der caimeccam, wie ich von einem cziaussen verstehen mueßen, gar hoch beschwärth, daß Eure Fürstliche Gnade zu Commorn über die Thonau ein brückhen schlagen ließen, dahero sich besorgt, man möchte mit zuziehung der Ungarn, weilen ihre granzheiser gar schlecht besezt, eintweders Stuelweißenburg¹²¹ oder Waiz¹²²

¹¹⁷ Convinco (lat.) – ‘meggyőz’.

¹¹⁸ Világos (ma: Şiria, RO).

¹¹⁹ Recognosco (lat.) – ‘megszemlél’.

¹²⁰ Korabeli mondás. Feltehetően azt jelenti, hogy nincs biztosabb a kerülőútnál.

¹²¹ Székesfehérvár, H.

¹²² Vác, H.

in der eil übrumplen. Ich hab aber den corrier Michel, welchen der caimaccam sambt noch einem von den meinigen, so teutsch lösen khundte, zu sich erfordert umb daß von herrn grafen von Puechaimb sambt einem paquet von Ihrer Königlichen Majestät so hernach noch selbigen tag durch einen eigenen cziaussen fortgeschickht worden, ankhomene schreiben zu verdollmätschen, instruiert, er solle dem herrn caimeccam auf befragen hierüber antworten: ich khönde zwar nit wissen, ob ein brückhen zu Commorn gemacht werde oder nit, allein werde er, herr caimeccam, Euer Fürstlichen Gnade nit verdenckhen, wan sie schon ein brückhen verfertigen ließen, gleich wie wär sie nit verdenckhen, daß sie ein schiffbrückhen von Ofen auf Pest haben. Ich versichere ihn, daß es zu einigen feindseeligkeit nit angesehen sey und werde meines geringfuegigen erachtens villeicht darumben beschehen, damit die armee an proviant und fouragi khein noth leide, dan es mit dem hin und herfahren in den plötten gar langsamb hergehet zu deme offermallen so starckhe windt entstehen, daß man ein oder woll auch mehr tag auf dem waßer gar nit fahren khönne und werden dahero die gehuldigte alß auch ihrer unterthanen nur reicher, in dem sie umb die victualien daß pare gelt von denen soldaten empfangen und desto [35v] leichter ihren tribut reichen khönnen.

[23] Den 13. aber hab ich die rechte ursach, warumb ich aufgehalten werde, erfahren, nemblich der vezier sey zu Lippawa baldt nach meinem abraisen von dem Ragozi überfallen und aufs haubt geschlagen worden, und weilen sich gar vil teutsche kürasier darbey befundten, welche den Türkchen den grösten schaden zugefuegt, danenhero ich fälschlich und nur zum schein syncerirt hete, daß man dißeits nichts feindliches tentiren, oder dem Ragozi hilff laisten werde, habe der vezier befohlen, biß zu der sachen eigentlichen grundt mich etlich tag aufzuhalten. Ich habe aber denen cziaussen selbst gesagt und folgents dem caimeccam durch den Michel zu verstehen geben laßen, es khönte entlich woll sein, daß Teutsche bey disem einfall sich befundten, dieselbige aber alß freye vöckher von dem Ragozi eintweders umb sein pares gelt erworben oder aber von dem Schweden alß seinem confoederirten zu hilff geschickht worden. Villeicht auch die Ungarn per stratagema umb die Türkckhen desto mehrer zu schrekchen Teutsche kleider und küroß angelegt haben. Ich versichere den herrn caimeccam bey verlihrung meines kopfs, daß von ihrer königlichen Maiestät volckhern dem Ragozi einige hilff nit beschehen seye, ich also nit hoffen wolle, daß man mich verrers der von dem herrn vezier, welcher mich gar schleinig in allem expedirt, so hoch syncerirten freundschaft und nachbarschaft zu wider, aufhalten, zumallen mir von ihme, herrn vezier gar wichtige schreiben von ihrer Maiestät residenten, welche der großvezier befohlen, khein stundt aufzuhalten (obwohlen [36r] ich selbige schon durch den richter¹²³ zu Altofen¹²⁴ fortgeschickht gehabt), danenhero ich diselbige nothwendig ohne einigen verzug gehöriger orthen überlifern müeße. Der herr caimeccam werde woll wissen, daß der jüngst zu Ofen geweste Fasli bassa von dem grosvezier seye abgesetzt und fürters gar strangulirt worden, maistens weilen er unser

¹²³ Óbudai bíró. Egyelőre azonosítatlan személy.

¹²⁴ Óbuda (Budapest), H.

ankommende brief und corrier so lang aufgehalten, dahero er, herr ceimeccam, zuschauen und daßjenige thun solle, waß er auf vorkommende beschwärth bey dem großvezier zu verantworten getraue. Auf welches er versprochen, mich folgenden tags, alß den 14. abzufertigen und zu entlaßen allermaßen auch beschehen. Und ich den 15. daß von ihme empfangene antwortschreiben vorvollgedachten herrn grafen von Puechaimb zu Comorn Eurer Fürstlichen Gnade aber volgents alhie das von dem vezier empfangene schreiben, oben B in unterthenigkheit überliefert, vorhero aber auß Ofen Eurer Fürstlichen Gnade so woll von meiner zurückkhunft und aufhaltung, wie auch des veziers von dem Ragozi erlitenen niderlag gehorsamst drey unterschiedliche mall durch den richter zu Alt Ofen zu wißen gemacht.

[24] Von jeztbesagter niderlag die particularia eigentlich zu erfahren, hab ich mich zwar eußerist bemuehet, weilen aber der caimeccam und die älteste Türckhen solche gar in gehaimb und mich in meinem quartier gar ibretto¹²⁵ gehalten, in dem die cziaussen continuirlich mir ob dem halß gelegen, von den meinigen auch niemandts auß dem hauß gelaßen worden und ich folgenden tags alß dise zeitung erschallen, auf[36v]/brechen müeßen, hab ich nachfolgendes theils von meinen cziaussen, theils von Juden und kaufleuthen, theils auch von baurñ, wie wollen unterschiedlich nach und nach vernommen, dan etliche melden, der vezier seye würckhlich gefangen, andere aber sagen, er seye mit dem pferdt gefallen, iedoch durch den obbesagten Mustaffa bassa salvirt worden. Sein kehaia¹²⁶ seye gebliben, der cziausslar kehaia¹²⁷ gefangen, obbemelter Hassan bassa were in der Merisch ertrunckhen. In summa die maisten und vornembsten agalar, zaimos und spahy werden entweders erschlagen, gefangen oder ertrunckhen.

Etliche melden, der vezier seye nit darbey gewesen, herentgegen der Mustaffa bassa, janitschar aga von Ofen, der bassa von Erla gefangen, den rest verfolgen die Ragozische biß gehñ Temeswar, Lippawa sey omn brandt gesteckht und sonst noch mehr andere schlößer und örther eingenomben und verheert worden. Der Ragozi erwarte einen starckhen succurs¹²⁸ von Moscovitern und Cosackhen.

Und damit ich umb so vill weniger die eigentliche particularia ergründen khönde, haben etliche auß den alten Türckhen selbstñ für guet befunden und dem caimeccam eingerathen, verrers mich nit aufzuhalten, sintemallen ich nichts anders alß ihr eigene schandt anhören würde.

Wan ich nit also eilfertig meine reiß prosequirt¹²⁹ und auf die abfertigung bey dem vezier getrungen hete, were ich mitten in dises badt gerathen, wider ich dan albereith alsoweit gewesen, nachdem die [37r] Ragozische also nahe auf Lippawa gestraifft. Wan ich von dem vezier den 3. Julii versprochenermaßen nit abgefertiget worden were, den corrier Michel sambt ein oder andern auß den meinigen zu dem Ragozi zuschickhen

¹²⁵ Feltehetően elírás, és a helyes kifejezés libretto (ol. eredet) – valószínűleg a liberta olasz szóból.

¹²⁶ Gürdzsü Kenán kihájája, eddig azonosítatlan személy.

¹²⁷ Csauszlar kihája, eddig azonosítatlan személy.

¹²⁸ Succurro (lat.) – ‘segít’, ‘támogat’.

¹²⁹ Prosequor (lat.) – ‘folytat’.

und um eine *salva guardia*¹³⁰ anzuhalten, damit mir in dem ersten romel¹³¹ und furi¹³² nit etwo ein gwaltheitigkeit zugefuegt werden möchte.

[25] Beneben soll Eurer Fürstlichen Gnade ich in unterthenigkheit nit verhalten, daß sich ab diser ihrer absändtung durchgehend wo ich hinkhomen, so woll die arme unterthanen, alß auch die Türckhen hoch und nidern stands, insonderheit aber der vezier selbstn höchlich erfreut, wie dan auch alß ich an die Tissa khomen, mir ein wackher Türckh entgegen gefahren, von dem ober cziaussen meiner ankunfft attestation und zugleich licenz begehrt, dem vezier das bötttenbrodt zu bringnen, deme der vezier ein kafftan verehrt.

[26] Von Zombor¹³³ auß biß nach Lippawa ist von mentschen gedenckhen her nie khein Teutscher in solcher kleidung selbiger orthen gesehen worden, dahero mir und den meinigen, wo ich hinkhomen, alle ehr erzeugt und nit wie sonstn von der jungen türckhischen bursch allerley scommata¹³⁴ zugefuegt, sondern zum öfftern vermelt worden, sey Gott lob, daß dise Teutsche khomen und weilen dise raiß vorhero von kheinen abgesandten oder corrier vom kaiserlichen oder königlichen hoff nie verricht worden, alß lege ich zu khönfftiger nachricht hiebey sub D der hin und her raiß von Ofen auß biß nach Lippawa ein specification bey.

[37v] Allerorthen seindt die Türckhen, wie auch die unterthanen in großer forcht gewesen, von Ofen auß haben vill der vornembsten ihre beste sachen geflehent, seindt auch willens gewesen, ihre weib und kinder weiters zu verschickhen.

[27] Alß die zeitung wegen der niderlag ankomen, hat sich der ceimeccam sambt den vornembsten alten Türckhen zween tag nacheinander im rath einsperen und niemandts vor sich gelaßen, und alß ich mein abfertigung durch den cziaussen sollicitirt,¹³⁵ mir zu entbieten laßen, ich solte ihm umb Gottes willen verzeihen und nur ein khleine gedult haben, er wiße vor geschäfften nit, wo er auß oder an solle, noch wo ihm der kopf stehe.

Etliche Türckhen haben sich verlauten laßen, ietzt werde man sehen, ob die Teutschen ihr worth halten werden.

[28] Alß der vezier von Ofen in daß feldt gezogen, hat er durch und durch in ganzen landt ein leibsteuer, alß auf ein mann ein gulden, auf ein weib ein halben, auf ein kindt fünf groschen, geschlagen, so iedermeniglich bezallen mueßen.

Zu Tollna,¹³⁶ Wetschkhe,¹³⁷ Coffin¹³⁸ und in anderen dörrfern an der Thonau haben die unterthanen pißcoten¹³⁹ bachten mueßen, ein aigenthumber eines hauß 100, ein

¹³⁰ *Salva guardia* (lat.) – ‘útlevél’.

¹³¹ Rummel (ném.) – itt: ‘forgatag’.

¹³² Furor (lat.) – ‘düh’, ‘tombolás’. Elképzelhető az is, hogy az olasz „furia” szó csonka alakja.

¹³³ Zombor (ma: Sombor, SRB).

¹³⁴ Scommata (lat.) – ‘gúnyolódás’.

¹³⁵ Sollicito (lat.) – ‘megindít’, itt: ‘sürget’.

¹³⁶ Tolna, H.

¹³⁷ Dunavecse/Vecica, H.

¹³⁸ Ráckeve/Kovin, H.

¹³⁹ Biscot (ném.) – ‘kétszersült’. DW, Bd. II., Sp. 46.

inwohner aber von 20 biß 30 oggen, so biß nach Baia auf der Thonaw und volgents ins läger geführt worden.

[29] [38r] Den tag, alß ich zu Lippawa ankomen, haben die Türckhen nach dem sie vorhero über die 200 mann eingebuest, sich an den Ragozischen in etwaß revangirt, fünff gefangene eingebracht und ailff köpff auf dem statthor gegen Sibenbürgen aufgesteckht.

[30] Zum beschluß soll Eurer Fürstlichen Gnade ich unangezeigter nit laßen, daß der Hussein cziauss sich sehr beclagt und khein lust mehr habe, ichtes zu avisiern, weil man ihme schon so lange zeit nichts geschickht. Der Ragozi habe ihm 1.000 tl. versprochen, mit ihme zu correspondiren. Er habe es aber nit annemben wollen.

Ingleichen beclagt sich der geheimbe correspondent zu Ofen wehrmuetig, daß ihme an seiner so gefährlichen besoldung auch schon mehr alß siben monath ausstendig, herentgegen passieren hin und her continuirlich so vill brief, daß er noch nie in solcher gefahr gewesen, erzeugte sich etwaß ungeduldig, dahero Eurer Fürstlichen Gnade thue mein gehorsamstes maßgeben gehöriger orthen zu remediren wißen werden, damit man sie mit guetem erhalte, dan sonderlich bey gegenwertigen statu man dergleichen leuth hochvonnöthen und sich gar wenig zu solchen gefehrlichen mestiero¹⁴⁰ erhandlen laßen.

[38v] Welches alles Eurer Fürstlichen Gnade ich unterthenig referiern und zu dero beharlichen gnaden mich gehorsamst befehlen sollen.

Datum in dero hauptquartier Schackalosch, den 16. Julii 1658

Eurer Fürstlichen Gnade

[31] Post Scriptum

In der geheimben audienz hat mich der vezier auch gefragt, ob Eure Fürstliche Gnade weiter von Commorn in Ungarn aufbrechen werden, deme ich geantworth, ich halte nit darvor, daß dieselbe vor meiner zurückkhunfft sich moviern werden, wann es aber ie die notturfft erfordrte, versichere ich den herrn vezier, daß der marsch kheines weegs on des großmechtigsten türckhischen keisers länder gehen oder dessen unterthanen dardurch einiger schaden zugefuegt werden würde.

Eß haben sich auch die Türckhen zu Ofen gegen dem corrier Michel wider die Ungarn aufs höchste beclagt, mit betrohung, wan sie nit werden mit ihren continuirlichen straißen nachlassen, sie, granizer, dem großvezier dessen avisieren wollen, und dann man hernach schon sehen, waß darauß entstehen werde, weil man die Ungarn unserseits nit straffen wolle, khönen sie es entlich lenger lenger nit erdulden, sondern sie, Türckhen, wollen die Ungarn selber straffen.

undterthanig gehorsamst

Johann Friedrich Metzger manu propria

¹⁴⁰ Mestiere (ol.) – ‘szakma’, ‘foglalkozás’, itt: erre a veszélyes foglalkozásra adják a fejüket (a titkos levelezők).

Külzet:

[47v] Ahn den durchleuchtig hochgebornen fürsten und herrn, herrn don Annibal Gonzaga, des Heyligen Römischen Reichs fürsten und marggraffen zu Mantua,¹⁴¹ rittern des Guldenen Vellus,¹⁴² der zu Hungarn und Böhaimb Königlicher Maiestät gehaimen rath, general veldtmarschallen, obristen zu roß und fueß und stattquardi obristen zu Wienn

Unterthenig gehorsambiste relation

Johann Friedrich Metzgers juris utriusque doctoris,¹⁴³ der in Gott seeligist ruhenden Kaiserlichen Maiestät gewesten hoffkriegs secretarii

Der ihme, ahn vezier von Ofen anvertraute commission die syncerirung wegen der in Ungarn geführten armee neben andern in beyligender instruction begriffenen unterschiedlichen puncten betreffend

2.

„C” melléklet:

II. Rákóczi György Gürdzsü Kenán pasának

Jenő, 1658. július 1.

(ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 43r–v.)

Már harmadik levelében kell bizonygatnia a szultán iránti hűségét. Nem érti, hogy a törökök miért üldözik. Még a rablót sem ölik meg az ítélet meghozatala előtt, őt bezzeg meg sem hallgatják, és úgy fenyegetik halállal. Bár kérései sikert fülekre találtak, kész bizonyítani a szultán iránti hűségét. Mégis milyen dicsőséget jelentene a hatalmas muzulmán nemzetnek egy szűnyoggal való hadakozás? Az adót hűségesen megfizette, miért akarja hát a szultán Erdélyt feldúlni? Neki csak zsoldoscsapatai vannak. A szultán 'ahdnáméját (mege erősítő levelét) az egyik várban őrzi. A zászlót, a jogart és a kardot magával hozta, amelyeket nagy becsben tart. A szultántól kapott hitlevelet zászlójára tűzte, és azzal vonul a hadba. Gyanítja, hogy levelére nem érkezik majd válasz. Isten azonban igazságos, és ha igazak a muzulmánok prófétái, azok most a muzulmánok ellen fognak harcolni. Nem a sokaság, hanem Isten győzi le az ellenséget. Isten az igaz ügyért harcol, és nem fogja őt cserbenhagyni. Az ahdnáme az országa szabadságát őrzi, és ezen kívül két muzulmán lesz, akik közül az egyik megoltalmazza majd őt a magyar király fennhatósága alatt álló jószágaiában. Sőt, nem csak őt, hanem utódját is hűen őrzi. Tudja jól, hogy minden uralkodói hatalom ideig

¹⁴¹ Mantova, I.

¹⁴² Az Aranygyapjas Rend lovagja.

¹⁴³ Juris utriusque doctor (lat.) – ‘a kánon- és római jog doktora’.

való. Ennyit ér a muzulmánok adott szava? Isten látja és ítéli meg őt, ha nem volt híve a szultánnak. Utóirat: Kéri, hogy a levélvivőt ne tartóztassa fel. Ha mégis feltartóztatná, azt a nála fogságban lévő agák fogják bántani.

Excellentissime et dignissime vezeri parens, Deus suae magnificentiae res prosperet,
fortunas pro mea fortuna adaugeat

Hisce literis tertia vice significo Suae Magnificentiae et Excellentiae, Fidelitas quae in me solidata est, coegit hactenus Potentissimi Caesaris¹⁴⁴ mei voluntati me conformare, nec me permisit, a fide ipsi data discedere. Quare propter Deum maximum, et Gentis Muzurmannae Prophetam¹⁴⁵ obtestor Suam Excellentiam, per suam vero Excellentiam Potentissimum Caesarem nostrum totam Gentem Muzurmannicam cum Sua Excellentia congregatos Bassas, Zaimos, Ispaias et totum statum militare. Quid me persequuntur? Cum nec latronem ante latam sententiam occidunt. Nos tamen non exauditi persecutionem patimur et caedes nobis minantur. Nobis loqui non licet, ad nostras preces et supplicationes aures occluduntur vestrae Gentis Muzurmannae, Potentissimi Caesaris fides turbantur. Nos defacto parati sumus Potentissimo nostro Caesari fidelitatem exhibere. Si fideles non sumus, cognosci aut probari posset. Quae, laus et gloria, Potentissimo Caesari et genti Muzurmannae, tam exiguo culice pugnare. Tributum fideliter solvimus. Cum ergo Regnum suum Potentissimus Caesar bello et igne vastare intendit? Nos etiam si peccassemus (quod tamen negamus) ecce exivimus. Regni nostri miles non est, sed cum milite conducto sumus. Potentissimi Caesaris Athnameam¹⁴⁶ in arce quadam nostra firmissima servavimus. Vexillum datum sceptrum et gladium nostrum nobiscum attulimus, quae omnia magni instar thesauri custodimus. Potentissimi Caesaris literas fideiussorias vexillo nostro suspendimus et Excellentiae Suae obviam ferimus. Si obsequia nostra non placent, nec responsum ad literas nostras ex/43v/pectamus. Deus iustus est, et si Muzurmannae Gentis prophetiae verae sunt, pugnent pro nobis contra gentem Muzurmannam. Non multitudo, sed Deus hostes vincit et fundit, Deus vero iustis causis adest, nec nobis aberit suo auxilio.

Potentissimi Caesaris Athanamea Regnum nostrum in libertate conservat et adhuc duo Muzurmanni erunt, quorum unus nos in bonis nostris sub Rege Ungariae¹⁴⁷ constitutis defendet, imo non tantum nos, sed etiam posteritatem nostram iuxta fidem datam tuebitur. Ad tempus est solum principatus noster. Haecine est Gentis Muzurmannae fides data? Videat Deus et iudicet nos, si fideles non fuimus Potentissimo nostro Caesari. Deus Suam Excellentiam conservet in bona sanitate per multos annos. Datum in Castris nostris ad Jenő.

1. die Julii 1658.

Suae Excellentiae Servitor benevolus et filius

Georgius Rakochy

¹⁴⁴ IV. Mehmed (1642–1693), uralkodott 1648 és 1687 között. SOMEL, 2009, 370–371.

¹⁴⁵ Mohamed próféta.

¹⁴⁶ II. Rákóczi György különféle megerősítő és kinevező okmányairól lásd: PAPP, 2009, 130–134.

¹⁴⁷ Magyar Királyság.

P. S. Lator harum literarum, rogamus Suam Excellentiam, ne impediatur, passus ipsi redundi permittatur et concedatur. Nam si hic impediatur, paenitebit apud nos in captivitate detentos Agas.

[44r]

Titulus

Potentissimi Caesaris gratissimo et Honoratissimo Fideli a partibus maritimis praesidiorum et bellorum praecipuo Szerdariae, locum tenenti Budensi. Et spectabili ac Magnifico Vezer Kinan Bassae et cum eadem spectabili Magnificentia congregatis Bassis, Begis, Olai begis, Agis, Zaimis, Ispais, etc. nobis gratissimis parentibus et benevolis vicinis.

3.

„D” melléklet:

Verzaichnis der von Ofen biß nach Lippova ahn Sibenbürgischen gränizen gethanen mittag und nacht einkherungen

(ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130 Konv. 2. fol. 45r–v.)

Regeszta: [1] Vizen: Június 20-án indult Budáról, aznap elért Ráckevére. Június 21-én Dunavecsére. Június 22-én Tolnáig jutott, 23-án Bajáig, ahol már a rác nyelv használata jellemző. [2] Szárazon: Június 24-én Bajáról Gádorra ment, este Zomborra ért. Június 25-én pedig Felisre. Június 26-án egy veszélyes mocsáron átkelt a Tiszán, délben Óbecsére ért, estére Galádra. Június 27-én este Varjas nevű faluba. Június 28-án Botosba, napnyugtakor Lippára Június 29-én, 30-án, július 1-jén és 2-án ott maradt.

Július 4-én ebédkor indult a Maros mentén, este ért el Perjámosba, ami közel esik Fönlakhoz és Csályához. Július 5-én délben Csanádra ért, este pedig a Mégy nevű faluba. Július 6-án Óbecsénél átkelt a Tiszán Cowinzára. Július 7-én délben Szivácra, este Gradinára ért nem messze Zombortól. Július 8-án a Duna egyik ágán átkelt Kőszegnél és Vörösmartra ment tovább, ahol a teljes Dunán átkelt, és onnan Baranyavárra ment, este pedig Mohácsra ért, ahol a szokásos postaút elkezdődik. Július 9-én délben Tolnára ért, este Dunaföldvárra. Június 10-én délben Ercsire ért, estére Budára.

[1] Zu wasser

Den 20. Junii 1658. zu Ofen aufgebrochen, selbigen tag biß nach Koffin ein marckht. Den 21. nach Wetschke. Den 22. bis nach Tollna. Den 23. gegen Baya Palankha, alwo die razianische sprach anhebt.

[2] Zu landt

Den 24. von Baya zu Mittag zu Gakomo,¹⁴⁸ ein razianisch dorf, gegen abendt zu Zombor, einer statt und palankha. Den 25. continuirlich biß nach Felis dorf.¹⁴⁹ Den 26. durch einen gefährlichen, tieffen marast über den fluss Tissa, mittags zu Betzew,¹⁵⁰ ein marckht unnd palanka, abendts in dem dorf Galad.¹⁵¹ Den 27. zu abendt gegen Farias,¹⁵² ein dorf. Den 28. mittags zeit dorff Botos,¹⁵³ vesperzeit statt Lippova.¹⁵⁴ Den 29. und 30. Junii auch 1. und 2. Julii still gelegen.

[45v] Den 4. mittagszeit aufgebrochen ahn der Marisch disseits hinunder abendts in dem dorf Periamus,¹⁵⁵ negst der palanka Felniak,¹⁵⁶ unweit von Chalya.¹⁵⁷ Den 5. mittag zu Chonad¹⁵⁸ statt unnd palanka zu abendt in den dorf Meg.¹⁵⁹ Den 6. mittag obgenanntes Betzew daselbst widerumb über die Tissa, vorigen morast in das dorf Cowinza.¹⁶⁰ Den 7. mittags Sallacz¹⁶¹ zu abendts Gradina,¹⁶² beede dörfer das erstere nit weit von Zombor. Den 8. über ein arm der Thonaw bey Kylck¹⁶³ widerumb die Thonaw abwärts bey Felix Martha oder Veresmarth¹⁶⁴ zu mittag über die völlige Thonaw von dennen zu Baranywar¹⁶⁵ biß abendts nach Mohatsch, alwo der ordinari postweg widerumb anhebt. Den 9. mittags Tollna,¹⁶⁶ abendts Fudwar,¹⁶⁷ den 10. Mittags Erzin,¹⁶⁸ abendts Ofen.

¹⁴⁸ Gádor (ma: Gakovo, SRB). A szövegben szereplő helynévalak („Gakomo”) másolásból eredő szövegromlás következménye (Gakowo).

¹⁴⁹ Eddig azonosítatlan település a Tisza közelében, Óbecsétől északra.

¹⁵⁰ Óbecse (ma: Bečej, SRB).

¹⁵¹ Galád, eltűnt mezőváros Nagykikindától (ma: Kikinda, SRB) délnyugatra.

¹⁵² Varjas (ma: Variaș, RO).

¹⁵³ Valószínűleg egy eltűnt faluról, az Arad megyei Réthát (ma: Tisa Nouă, RO) községtől délre fekvő Botosról van szó.

¹⁵⁴ Lippa (ma: Lipova, RO).

¹⁵⁵ Perjámos (ma: Periam, RO).

¹⁵⁶ Fönlak/Fellak (ma: Felnac, RO). A Maros menti török palánkok egyike.

¹⁵⁷ Csálya, elpusztult falu Aradtól nyugatra, a Maros északi partján. Metzger nem haladt át rajta (ahogy Fellakon sem): csak tájékoztatósi pontként adta meg.

¹⁵⁸ Csanád (ma: Cenad, RO).

¹⁵⁹ Mégy, elpusztult Csanád megyei falui Nagyszentmiklóstól (ma: Sânnicolau Mare, RO) nyugatra.

¹⁶⁰ Azonosítatlan, esetleg romlott névalakú település Óbecse és Zombor között.

¹⁶¹ Talán Szivác (ma: Sivic, SRB) faluról van szó.

¹⁶² Gradina, eddig azonosítatlan település valahol Zombor és a Duna között.

¹⁶³ Nagy valószínűséggel a Baranya megyei Kőszegnek/Kiskőszegnek, a Duna melletti ismert révhelynek (ma: Batina, HR) neve torzult a másolás során ebbe az alakba. Kosek → Kylck.

¹⁶⁴ Vörösmart (ma: Zmajevac, HR).

¹⁶⁵ Baranyavár (ma: Branjin Vrh, HR).

¹⁶⁶ Tolna, H.

¹⁶⁷ Dunaföldvár, H.

¹⁶⁸ Ercsi, H.

A hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok I. Lipótnak

Bécs, 1658. július 25.

(ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 19r–28v.)

[1] Beszámolnak az uralkodónak Metzger jelentéséről készített véleményükről. Emlékeztetik a császárt, hogy a budai pasa állítása, miszerint nincs parancsa erőd elfoglalására, ellentétben áll azzal, hogy a nagyvezír kijelentette a rezidensnek, hogy Jenő bármi áron az övék lesz. [2] Mivel Rákóczi a jenői mecsetet templommá alakította, ez ellentmond a törökök törvényeinek, és ezt nem fogják annyiban hagyni. [3] Olyan, a törökök által elfogott levélről nincs tudomásuk, amelynek tartalma szerint Rákóczi a svéd királynak a lengyel trónra segítségét, utóbbi pedig Rákóczi magyar trónra segítségét támogatná. Egyedül a rezidens írta nekik, hogy a Portán hallott róla. [4] A császár értésére adják, hogy a törökök szerint Rhédey követének Bécsbe kellene mennie, ahol biztonságban lenne, mert onnan minden bizonnyal Rákóczihoz küldenék, ahol veszélyben lenne. [5] A budai pasa megnyilatkozásából teljesen egyértelmű, hogy minden a nagyvezír akarától függ, és neki csak Rákóczi feltartása volt a feladata, amíg a nagyvezír meg nem érkezik. [6] A budai pasa kérdése egy nagyvezírhez küldendő császári követről azt sugallja, hogy a törökök nagyon óhajtanák ezt, így minél hamarabb meg kellene valósítani. [7] Az a tény, hogy a törökök a Dunán és a Száván hidat verettek, arra utal, hogy a nagyvezír fő szándéka még mindig a Dalmácia és nem az Erdély elleni hadjárat, ezért figyelmeztették a Belső-Ausztriai Titkos és Hadi Tanácsot. [8] Az a tény, hogy Eszéknél kutakat ásattak, arra utal, hogy nagy tömeg érkezése várható, és különböző táborokban helyezik el őket. [9] Bár Metzger nem jelentett hadiraktárak kiépítéséről, rengeteg ellátmány áll rendelkezésre, ami a törököknek bőségesen elég, hiszen 40.000 török fogyaszt nagyjából annyit, amennyit 9.000 német. [10] A Metzger által lemasolt két levélből két dolgot figyeltek meg. 1) Rákóczi azon állítása, hogy erdélyi katonája nincs, csak zsoldon fogadott, arra utalhat egyrészt, hogy ha ott lennének katonái, fölényben lenne a budai pasával szemben, másrészt valószínűleg így akarja kimenteni az országot, hogy nem az ő vétkük, ha ő a török ellen megy; 2) azon állításából, miszerint két muzulmán akarja a javát, az következik, hogy Rákóczi igyekezett magának megnyerni a budai pasát és a tatár kánt. [11] Hüszejn csaszt és a budai titkos levelezőt illetően javasolják, hogy az előbbinek 12 tallért, utóbbinak pedig 100 tallért adjanak meg a fizetéséből. Remélik, hogy ebbe a császár is beleegyezik. [12] Mivel a császár július 18-án megparancsolta, hogy megválasztását tudassák a rezidenssel, ezért jönnek látják Johann Rudolf Schmid nevében egy futáron keresztül levelet küldeni a budai pasának és a nagyvezírnek, és biztosítani a törököket a békéről. Ugyanígy írtak Gonzagának megkérdezve őt, hogy óhajt-e saját nevében is írni. [13] A rezidenst utasították egyfelől, hogy 1) mit mondjon a Rákóczi mellett lévő német katonákról. 2) Másrészt írtak neki, mivel szerintük már Drinápolyban van a nagyvezírral, hogy a nagyvezír minél hamarabb tudassa a szultánnal a császárválasztás eredményét. 3) Harmadrészt megparancsolták a re-

zidensnek, hogy amennyiben a nagyvezír internuncius küldése felől érdeklődne, biztosítsa, hogy amint a császár Bécsbe visszatér, követséget küld majd, de addig is futáron keresztül már értesítették a Portát az uralkodó megválasztásáról. 4) Negyedrészt megparancsolták a rezidensnek, hogy tudakozódjon az oszmán haderő paramétereiről. 5) Ötödrészt ajánljon valakit a rezidens, aki Konstantinápolyban marad és folyamatosan tájékoztat az ottani eseményekről egy esetleges háború kitörése után, ahogyan az a korábbi török háborúk alatt történt. 6) Hatodrészt a császár megparancsolta Gonzagának, hogy a felső-magyarországi portyák megakadályozása miatt vonuljon tovább, de erre még nem került sor. A rezidens továbbra is bizonytalanul nyilatkozzon erről, nehogy a törökök feltékenyek legyenek, aztán meg kiderüljön, hogy nem lett semmi belőle. [14] A futárt instruálták, hogy érdeklődjön Budán az ottani törökök Rákóczival kapcsolatos szándékairól a tőle szenvedett vereség kapcsán. [15] Az internuncius küldését javasolják a császárnak, amint korábban Izdenczy András és Johann Michael Kinsky is ilyen minőségben voltak a Portán. Várják a császár válaszát, hogy egyeztethessenek a Hátrahagyott Udvari Kamarával a költségekről.

[19r] Allerdurchleuchtigster, großmächtigster, unüberwindlichster römischer khayßer, auch zu Hungarn und Böheimb könig

[1] Allergnedigister kayser und herr, hiebeygehendt geruhen Eurer Kaiserlichen Majestät etc. ihero allerunderthenigist mit mehreren vortragen zu lassen, waß der doctor Mezger über seine bey den vesier zu Ofen abgelegte verrichtung für eine relation erstattet.

Warüber wir nun allergehorsambist erindern wollen, waß gestalt wir fürs erste observiren, daß daßjenige, wo besagter vesier gemeldt, er habe keinen befelch, vestungen anzugreifen, mit deme nicht über eins stimbet, so der groß vesier neulich zu dem residenten in der Portten gesagt, [19v] Jónó muesse ihr sein, ob schon so viel köpff, alß stain aldorthen, darauff gehen solten.

[2] Undt weillen fürs andere der Ragozi daselbsten auß einer türckhischen moschea¹⁶⁹ ein kkirchen gemacht, würdt solches denen Türckhen wider ihme nur ein mehrers incitamentum¹⁷⁰ sein, dan es wider ihr gesatz und dahero sie es gewiß nicht hinten lassen werden.

[3] Drittens ist unnß von dem jenigen intercipirten schreiben, vermüg dessen der Ragozi dem könig¹⁷¹ in Schweden zu der Cron Pohn und dieser viceversa ihme zu der Cron Hungarn zu verhelffen versprochen haben solle, nichts bewusst, daß es von denen Türckhen herüber wehre communicirt worden, sondern allein, daß der resident in seinen relationen [20r] einsmahls darvon anregung gethan, wie er es an der Portten vernomben hette.

¹⁶⁹ Vö. a 71. lábjegyzettel!

¹⁷⁰ Incitamentum (lat.) – ‘ingerlés’, ‘ösztönzés’.

¹⁷¹ X. Károly Gusztáv (1654–1660). GEBEL, 2004, 13.

[4] Viertens haben die Türckhen unsers allerunderthenigisten erachtens durch die burla,¹⁷² warmit sie des Redey abgesandten vexiert,¹⁷³ daß er nacher Wien solle, alwo er schon sicher genueg sein würde, gleichsamb zu verstehen geben wollen, daß er hiehero zu dem rechten komben, und man ihne gewiß zu dem Ragozi, welcher ihme dergestalt tröhlich, schickhen würde.

[5] Fünfftens erscheinet auß deme, waß der vesier zu Ofen vorgegeben, er habe nemblichen keine vollmacht, einen guettigen vergleich mit dem Ragozi einzugehen, daß alles an dem groß vesier beruhet und des vesirs zu Ofen absehen biß [20v] hero allain geweißen, dem Ragozi so lang auffzuhalten, biß derselbe mit einer grösseren macht herbeykombe.

[6] Sechstens ist auß deme, wo der vesier zu Ofen gefragt, ob nicht jemandt auch zum groß vesier würde geschickht werden, so viel abzunemben, daß sie, Türckhen, selber dergleichen mission verlangen, dahero dan solche vorhero allergehorsambist eingerathener massen umb desto fürderlicher ins werckh zu stellen sein würdt.

[7] Daß siebendens des groß vesiers anschlag nicht so viel auff Sübenbürgen alß auff Dalmatien gerichtet, und so hoch verboten worden, etwaß von solchen anschlag zu reden, auch zu Griechischweissenburg zwo schiffpruckhen, eine über die Saw¹⁷⁴ und die [21r] andere über die Tonnau geschlagen werden, gibt alles ein anzaigen, daß sie, Türckhen, noch nicht allerdings von ihren gedanckhen weichen, durch Friaul¹⁷⁵ in Dalmatien einzubrechen, welches wir dann denen Inner Österreichischen gehaimben undt kriegs räthen¹⁷⁶ zur nachricht per communicationem advertiren.

[8] Daß sie auch achtens zu Osseck¹⁷⁷ und anderer orthen so viel brünnen graben lassen, ist ein zeichen, daß sie in grosser menge ankomben und unterschiedliche läger werden schlagen wollen.

[9] Auch obzwar neüntens des doctor Mezgers vermelden nach keine magazin auffgerichtet, so berichtet er doch beinebens, wie die velder voller fruchten und wohl angebauet, auch ein überfluß von viech verhandten, warvon ein armada, sonder [21v] lich die türckhische, lange zeit mit proviant kan versehen werden, sinthemahlen die Türckhen viel leichter alß Teutsche oder andere völcckher in velt zu erhalten sein, massen dan auch deren 40.000 dem landt viel weniger schaden alß 9.000 Teutsche oder andere zuefuegen werden.

[10] Zehendens observiren wir in dem vom doctor Mezger beygelegten ragozischen schreiben zwo sachen, 1) wo er meldet, „regni nostri miles non est, sed cum milite conducto sumus”,¹⁷⁸ alß wardurch er vermuettlich zum theill will zu verstehen geben, wan er daß landt volckh bey sich hette, wie weith er dem vesier zu Ofen überlegen

¹⁷² Burla (ol.) – ‘tréfa’, ‘csíny’, itt: azzal gúnyolódnak vele.

¹⁷³ Vexo (lat.) – ‘zaklat’ (szóban).

¹⁷⁴ Száva, Sava (folyó).

¹⁷⁵ Friaul (ol. Friul), akkoriban Velencéhez tartozó észak-itáliai terület, I.

¹⁷⁶ Belső-ausztriai titkos és haditanácsosok. Vö. PÁLFFY, 2006, 547.

¹⁷⁷ Eszék (ma: Osijek, HR).

¹⁷⁸ „nem az ország seregével, hanem fizetett haddal vagyunk”.

wehre, oder waß er darmit praestiren köndte, zum theil aber villeicht vermainet, daß landt hierdich zu salviren, auff daß es kein schuldt trage, wan er wider [22r] die Türckhen loß gehen würde. Inmassen hernach erfolgt 2), wo er annectirt: „Et adhuc duo muzurmanni erunt, quorum unus nos in bonis nostris sub rege Hungariae constitutis defendet”,¹⁷⁹ deren dan einer unsers erachtens der tartar han¹⁸⁰ und der andere der vesier zu Ofen sein würdt, alß welche beede ohne daß in verdacht, samb sie von dem Ragozi mit geldt corrupirt worden.

[11] Gelangendt eiltens den Hussein tschiaußen und gehaimben correspondenz zu Ofen haben wir für notwendig befunden, jenem zwölffe und dißem in abschlag seiner bestallung 100 tl. zu übermachen, der allerunderthenigisten hoffnung lebendt, Eure Kaiserliche Majestät solches allergnedigist approbiren werden.

[12] [22v] Undt demnach nun auch Eure Kaiserliche Majestät unß undtern 18. dies allergnedigist befohlen, daß wir dero allergnedigiste notification wegen der auff dieselbe einhöllig gefallenen römischen kaiserlichen wahl dem residenten durch aignen currier zuschickhen sollen. Alß haben wir allerunderthenigist für guett erachtet, ermelten currier (welcher morgen oder übermorgen lengist vorth reißen würdt) auch ein schreiben in nahmen des freyherrn von Schwarzenhorns¹⁸¹ an dem groß vesier und vesier zu Ofen mitzugeben unnd darinnen denenselben erstberührte fröhliche zeitung neben denen gewöhnlichen fridens sinceration anzudeuten, wie ingleichen dem veltmarschalckhen marchesen de Gonzaga, ob er es ebenfahls in seinen nahmen thuen wolte, zu erindern.

[13] Benebens aber dem residenten mit [23r] solcher gelegenheit, gleich wir jünsghin allerunderthenigist berichtet, wegen der Teutsche, welche bey dem ragozischen treffen geweßen, durch dem [!] Hinterlassenen Hoffkriegs rath¹⁸² wohl zu instruiren, waß gestalt er sich diesfahls zu verantwortten habe, für eines. Für andere, weillen er vermuettlich nit mehr zu Adrianopl¹⁸³ bey dem sultan, sondern zu Griechischweissenburg bey dem großvesier angelangt sein würdt, daß er dahero alda darob seye, damit mehr obberührte fröhliche zeitung wegen der römischen kaiserlichen wahl auch fürderlich von dem groß vesier dem sultan zu wissen gemacht werde. Unndt vors dritte, der vesier ihme fragte, ob dann von Eurer Kaiserlichen Majestät kein internuntius, wie vor diesem in dergleichen fahlen gebreuchig [23v] gewesen, würde geschickht werden, so solle er antwortten, waß massen er verhoffe, daß Eure Kaiserliche Majestät aniezo in kurzen hiehero komben, und so dan nicht underlassen würden, dem sultan selbst von einen und andern mit mehrern parte zu geben. Inmittels aber ihme, residenten durch eignen currier allergnädigst befohlen hetten, der Portten solches

¹⁷⁹ „És ezen kívül két muzulmán lesz, akik közül az egyik megoltalmaz majd minket a magyar király fennhatósága alatt álló jószágainkban”.

¹⁸⁰ IV. Mehmed Giray (?–1672) krími kán, uralkodott (1640–1644 és 1654–1666). HOWORTH, 1880, 546–547, 553–558.

¹⁸¹ Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn, vö. a 22. lábjegyzettel.

¹⁸² Bécsben Hátrahagyott Haditanács. Vö. a 21. lábjegyzettel.

¹⁸³ Drinápoly (ma: Edirne, TR).

anzuzeigen, nicht zweiflendt, diselbe sich mit Eurer Kaiserlichen Majestät destwegen erfreuen werde. Viertens solle er, resident, sich bemühen, verlässlich zu penetriren, wie starckh sich die anziehende türckhische macht an reutterey, fueßvolckh, artigleria undt anderen befinde, warvon er dato in specie nichts gemeldet und so dann alles außführlich hiehero avisiren. Nach deme auch [24r] fünfftens unumbgenglich vonnöthen, daß jemandt tauglicher an der Portten seye, welcher aldorthen auff die negotia acht zu geben und von zeit zu zeit, waß vorfallet, herauß zu berichten wisse, alß solte er jemandten zu dem ende vorschlagen, wie auch seine mainung eröffnen, wan wider besseres verhoffen ein friden bruch beschehe, und die Türckhen keinen residenten oder anderen negotianten öffentlich an der Porten gedulten wolten, wer auff solchen fahl haimblich alda zu gebrauchen wehre, welcher herauß correspondirte, in massen auch vor diesem bey denen Türckhen kriegten dergleichen leuthe gehalten worden. Undt die weillen sechstens Eure Kaiserliche Majestät in dero vorhergehenden allergnädigsten schreiben von 14. dies undter [24v] anderen meldeten, daß sie dem veltmarschalckhen marchesen de Gonzaga allergnädigist befohlen, zu verhuettung der straffereyen mit der kaiserlichen waffen gegen Ober Hungarn¹⁸⁴ zu avanziren, solcher march aber zur zeit noch auß gewissen ursachen ungewiß seye. So habe er, resident, hirvon nur dubitativè zu reden, damit die Türckhen nicht etwo in ein absonderliche gelosia¹⁸⁵ gerathen möchten, wan man sie des zuegs dahin für gewiß verstendigen und solcher hernach nit erfolgen solte.

[14] Sonst würdt auch der abgehende curriert instruiert, daß er bey seiner ankunfft zu Ofen zu erfahren sich befeisse undt es folgens von dorthen hiehero berichte, wessen [25r] sich die Türkchen auff die vom Ragozi erlittene niderlag vornemben lassen undt waß etwo verlautte, daß sie vorhabens, wider ihme ferner zu attentiren.

[15] Mit gelegenheit aber obangezogener internunciatur können Eurer Kaiserlichen Majestät wir allerundterthenigst nicht verhalten, waß gestalt wir solche in alle weg nothwendig zu sein befinden, zumahlen es vor disem allezeit so wohl an Euer Kaiserlichen Majestät vorfahrer glorwürdigsten angedenckhens alß auch an türckhischer seithen der gebrauch geweßen, massen wir unß dan nach allergehorsambist erindern, daß diser seiths hiervor der Isdenzki¹⁸⁶ und Kunßky¹⁸⁷ in dergleichen functionen an die Portten ge[25v]schickht worden, haben demnach allein Eurer Kaiserlichen Majestät allerunderthenigst anheimb stellen wollen, ob sie hierauff zeitliche reflexion zu machen, allergnädigist geruhen möchten, und inmittels die Hinterlassene Hofcammer¹⁸⁸ in omnem eventum¹⁸⁹ dahin erindert, daß sie nachschlagen

¹⁸⁴ Felső-Magyarország.

¹⁸⁵ Gelosia (ol.) 'féltékenység'.

¹⁸⁶ Izdenczy András tatai kapitány, internunciusi minőségben küldték Konstantinápolyba 1640-ben. MAJ-LÁTH, 1885, 22, 24–52.

¹⁸⁷ Johann Michael Konsky/Kunsky, 1639-ben a Portára küldött internuncius. SPULER, 1935, 334.

¹⁸⁸ Hátrahagyott Udvari Kamara.

¹⁸⁹ In omnem eventum (lat.) – 'minden eshetőségre'.

lasse, wie diesen solche abschickungen beschehen, mit wie viel leuth und waß für praesenten damit man sich auch aniezo darnach zu richten wissen möge.

Euer Kaiserlichen Majestät unß schließlichen zu beharlichen hohen kaiserlichen hulden und gnaden in aller underthenigisten gehorsamb empfehendt.

Wien, den 25. Julii anno 1658.

EKM etc.

Allerundertheniugist theu gehorsambste

N. und N.¹⁹⁰ dero hinterlassenen gehaimbe und deputirte räthe

[28v]:

Der römischen khayserlichen, auch zu Hungarn und Böhaimb königlichen Majestät etc. unßerm allergnedigisten khayßer und herrn

Rövidítések és irodalomjegyzék

ÖStA

Österreichisches Staatsarchiv

HHStA

Haus-, Hof- und Staatsarchiv

Türkei I. Kt. 130.

KA

Kriegsarchiv

AFA

Alte Feldakten

Kt. 142

HKR Prot.

Protokollbücher des Wiener Hofkriegsrates
Bd. 315. (Hinterlassener HKR, 1656–1658 Registratur), Bd. 318. (Anwesender HKR 1658 Expedit)

*

BASTL–HEISS

2001–2004

Patronage und Klientelsystem am Wiener Hof, hrsg. Beatrix BASTL – Gernot HEISS, Wien, Universität Wien, Institut für Geschichte, 2001–2004. URL: <https://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/> (letöltés: 2019. 06. 19.).

BETHLEN

1829

BETHLEN Imre: *Második Rákóczy György ideje*, Nagyenyed, Református Kollégium, 1829.

¹⁹⁰ Feltehetően a „Name und Name” kifejezés rövidítése. Az opinio hat aláírója közül a pecsétek alapján biztosan azonosítható Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn és Friedrich Graf von Cavriani.

BETHLEN
1993

BETHLEN János: *Erdély története 1629–1673*, ford. P. VÁSÁRHELYI Judit, szerk. JANKOVICS József, Budapest, 1993.

BRANDL–GÖNCÖL–
JUHÁSZ–MARTON–
SZABADOS 2018

BRANDL Gergely – GÖNCÖL Csaba – JUHÁSZ Krisztina – MARTON Gellért Ernő – SZABADOS János: *Kommunikáció és híráramlás. A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során*, In: *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 108–124.

CZIRÁKI
2014

CZIRÁKI Zsuzsanna: *Zur Person und Erwählung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649–1666)*, In: *Wiener Archivforschungen – Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien*, István Fazekas, hrsg. CZIRÁKI Zsuzsanna – FUNDÁREK Anna – MANHERCZ Orsolya – PERES Zsuzsanna – VAJNÁGI Márta, Bécs, Collegium Hungaricum, 2014. 157–164.

CZIRÁKI
2015

CZIRÁKI Zsuzsanna: *Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649)*, In: *Századok*, 149. (2015) 4. sz. 835–871.

DW

Deutsches Wörterbuch von Jacob GRIMM und Wilhelm GRIMM. Bd. II., III., XIV, XI. 1–2., XII. 1–2., Leipzig, Hirzel Verlag, 1860, 1862, 1893, 1935, 1952. URL: http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB (utolsó letöltés: 2019. 07. 31.).

EÉKH
II

Erdély és az északkeleti háború II. Levelek és okiratok. Transylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1891.

EICKHOFF
2010

Ekkehard EICKHOFF: *Velence, Bécs és a törökök: nagy átalakulás Délkelet-Európában: 1645–1700*, ford. KATONA Tamás, Budapest, Európa, 2010.

EOE
XI

Erdélyi országgyűlési emlékek, Monumenta comitialia regni Transylvaniae, XI. (1649–1658), szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886.

- EOE
XII *Erdélyi országgyűlési emlékek, Monumenta comitialia regni Transylvaniae, XII. (1658–1661), szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1887.*
- GEBEI
1992 GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 2. sz. 30–64.
- GEBEI
2004 GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György külpolitikája 1648–1657*, Budapest, Heraldika, 2004.
- GEBEI
2007 GEBEI Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2007.
- GEBEI
2013 GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György szakítása a törökkel (1657–1660)*, In: *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés hozadéka*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013, 303–322.
- GÉVAY
1841 GÉVAY Antal: *A budai pasák*, Bécs, 1841.
- HADNAGY
2010 HADNAGY Szabolcs: *Köprülü Mehmed egri kormányzósága – egy oszmán államférfi életrajzának kérdőjelei*, In: *Keletkutatás*, 22. (2010) 1. sz. 107–113.
- HADNAGY
2015 HADNAGY Szabolcs: *Az oszmán hadsereg élelmiszer-utánpótlásának rendszere az 1658. évi erdélyi hadjárat tükrében*, PhD-értékezés, Szeged, kézirat, 2015.
- HAMMER-PURGSTALL
1830 Joseph HAMMER-PURGSTALL: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. VI. Bd. *Von der Großwesirschaft Mohammed Köprili's bis zum Karlowitzer Frieden. 1656–1699*, Pest, Hartleben, 1830.
- HOWORTH
1880 Henry H. HOWORTH: *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*. Part. II. *The So-Called Tartars of Russia and Central Asia*, Division I. London, Longmans, Green, and Co., 1880.

- HÖBELT
2010
Lothar HÖBELT: *Friedliche Koexistenz – unfriedliche Grenze: der Hintergrund der Schlacht von Vezekény 1652*, In: *Burgenländisches Heimatblätter*, 73. (2012) 1. sz. 1–34.
- HUBER
1898
Alfons HUBER: *Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte 1658–1664*, In: *Archiv für österreichische Geschichte*, 85. (1898) 511–587.
- KÁRMÁN
2001
KÁRMÁN Gábor: *Svéd diplomácia a Portán 1657–1658. Claes Ralamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége*, In: *Sic Itur ad Astra*, 12. (2001) 1–2. sz. 53–85.
- KÁRMÁN
2006
KÁRMÁN Gábor: *A bellum iustum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban*, In: *Századok*, 140. (2006) 3. sz. 939–971.
- KÁRMÁN
2011
KÁRMÁN Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*, Budapest, L'Harmattan, 2011.
- KÁRMÁN
2012
KÁRMÁN Gábor: *II. Rákóczi György 1657. évi lengyel hadjáratának diplomáciai háttere*, In: *Századok*, 142. (2012) 5. sz. 1049–1084.
- KATKÓ
2009
KATKÓ Gáspár: *A krími tatárok fogságába esett erdélyi sereg története (1657–1675)*, In: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*, szerk. KÁRMÁN Gábor – SZABÓ András Péter, Budapest, L'Harmattan, 2009, 205–240.
- KOLÇAK
2016
Özgür KOLÇAK: *Walter Leslie Habsburg-követ látogatása a Portán*, In: *Aetas*, 31. (2016) 3. sz. 99–127.
- KOLÇAK
2017
Özgür KOLÇAK: *Egy erdélyi fejedelem a „héják” karmai között: II. Rákóczi György és Köprülü Mehmed pasa*, In: *Kelet-kutatás*, 28. (2017) 1. sz. 63–81.
- KÓSA
1942
KÓSA János: *II. Rákóczi György*, Budapest, Franklin Társulat, 1942.
- KRAUS
2008
Georg KRAUS: *Erdélyi krónika 1608–1665*, ford. VOGEL Sándor, Második, átdolgozott kiadás, Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, 2008.

- LYMBUS
2003
LYMBUS, *Magyarságtudományi Forrásközlemények*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2003.
- MADUNIC
2012
Domagoj MADUNIC: *Csengizáde Ali pasa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt*, In: *Korall*, 13. (2012) 48. sz. 90–120.
- MAJLÁTH
1885
MAJLÁTH Béla: *Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885.
- MÁRKI
1896
MÁRKI Sándor: *A páulülesi ütközet 1658. július 6-án*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. (1896) 1. sz. 123–125.
- MEIENBERGER
1973
Peter MEIENBERGER: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Bern–Frankfurt am Main, Herbert Lang – Peter Lang, 1973.
- MERÉNYI
1897
MERÉNYI Lajos: *Wesselényi két levele Sopron vármegyéhez az 1655. évi honvédelmi törvény végrehajtása iránt*, In: *Had-történelmi Közlemények*, 10. (1897) 1. sz. 119–121.
- MHHD
XXIII
Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1874. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 23.)
- MHHD
XXIV
A két Rákóczy György családi levelezése, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 24.)
- MHHS
VIII
Rozsnyai Dávid történeti maradványai, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1877. (Monumenta Hungariae Historica Ser. II. Scriptores, 8.)
- NÉMETH
1996
NÉMETH István: „Ugyan ott Jenőnél Ur Barcsai Ákos Fejedlemmé téteték”. (Ismeretlen magyar nyelvű forrás Barcsay török követjárásáról), In: *Keletkutatás*, 16. (1996) 1. sz. 57–80.

- OBORNI
2002
OBORNI Teréz: *Erdély fejedelmei*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2002.
- ÓVÁRY
1901
A XVII. századból származó oklevelek kivonatai, szerk. ÓVÁRY Lipót, A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai, 3. füzet. Budapest, 1901.
- PÁLFFY
1997
PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- PÁLFFY
2006
PÁLFFY Géza: *A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 2. sz. 538–559.
- PAPP
1991
PAPP Sándor: *Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről*, In: *Acta Academicae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana*, szerk. SZEGFÜ László, 1989–1990, Szeged, 1991, 21–31.
- PAPP
2009
PAPP Sándor: *II. Rákóczi György és a Porta*, In: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*, szerk. KÁRMÁN Gábor – SZABÓ András Péter, Budapest, L'Harmattan, 2009, 99–170.
- PAPP
2016
PAPP Sándor: *Egy Habsburg-követ, Simon Reniger oszmán kapcsolathálózata*, In: *Aetas*, 31. (2016) 3. sz. 40–53.
- PÉTER
1975
PÉTER Katalin: *A magyar romlásnak századában*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1975.
- SIENELL
2001
Stefan SIENELL: *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang, 2001.

- SOMEL
2009
Selcuk Akşin SOMEL: *Mehmed IV*, In: Gábor ÁGOSTON – Bruce MASTERS (eds.) *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009, 370–371.
- SPIELMAN
1981
John P. SPIELMAN: *Leopold I. Zur Macht nicht geboren*, Graz–Köln–Wien, Styria, 1981.
- SPULER
1935
Bertold SPULER: *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)*. Teil. 3. *Listen der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jhdts*, In: *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Neue Folge, 11. (1935) 3–4. sz. 313–366.
- STROHMEYER
2013
Arno STROHMEYER: *Kategorisierung und Denkschemata in diplomatischer Kommunikation: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident an der Hohen Pforte (1629–1643)*, In: *Politische Kommunikation zwischen Imperien. Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa*, hrsg. Gunda BARTH-SCALMANI – Harriet RUDOLPH – Christian STEPPAN, Innsbruck, Studien Verlag, 2013, 21–29.
- SUDÁR
2011
SUDÁR Balázs: *A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forrásaiban (1657–1660)*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 3. sz. 891–895.
- SUDÁR
2014
SUDÁR Balázs: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Történettudományi Intézet, 2014.
- SZABADOS
2016a
SZABADOS János: „...Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens...” (*Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében*), In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 2. sz. 559–581.
- SZABADOS
2016b
SZABADOS János: *A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” – Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz*, In: *Aetas*, 31. (2016) 3. sz. 77–92.

- SZABADOS
2016c Szabados János: *Erdélyi vonatkozású levélmások egy budai Habsburg kém (Hans Caspar) tevékenysége nyomán*, In: *Fons*, 23. (2016) 2. sz. 261–283.
- SZABADOS
2018a SZABADOS János: „*Ich awer befeise mih, daß ih sie beidte zue nabbarh mahen khan.*” – *Die Karriere des deutschen Renegaten (Hans Caspar) in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext*, Doktori (PhD) értekezés. I. Szeged, kézirat, 2018.
- SZABADOS
2018b SZABADOS János: *Die Berichte Hans Caspars (1640–1659) – Eine Quellenedition*, Doktori (PhD) értekezés. II. Szeged, kézirat, 2018.
- SZABÓ
2008 SZABÓ András Péter: *Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmásolata. Ismeretlen források az 1658–1659. esztendő történetéhez*, In: *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények*, 6. (2008) 63–92.
- SZABÓ
2010a SZABÓ András Péter (szerk.): *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661)*, PÁLFFY Géza bevezető tanulmányával, Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2010.
- SZABÓ
2010b SZABÓ András Péter: *Egy elveszett dzsámi: a „borosjenői mecset”*, In: *Keletkutatás*, 22. (2010) 2. sz. 53–82.
- B. SZABÓ
2001 B. SZABÓ János: *II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 2–3. sz. 231–278.
- B. SZABÓ
2006 B. SZABÓ János: *Erdély katasztrófája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai*, In: *Aetas*, 21. (2006) 2–3. sz. 204–218.
- B. SZABÓ–SUDÁR
2012 B. SZABÓ János – SUDÁR Balázs: „*Independens fejedelem az Portán kívül*”. II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. *Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez* (1. rész), In: *Századok*, 147. (2012) 5. sz. 1017–1048.

- B. SZABÓ–SUDÁR
2013
B. SZABÓ János – SUDÁR Balázs: „*Independens fejedelem az Portán kívül*”. II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Eset-tanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. (2. rész), In: *Századok*, 148. (2013) 4. sz. 931–999.
- SZALÁRDI
1980
SZALÁRDI János: *Síralmas magyar krónikája*, sajtó alá ren-dezte SZAKÁLY Ferenc, Budapest, Magyar Helikon, 1980.
- SZILÁGYI
1889
SZILÁGYI Sándor: *Levelek és okiratok II. Rákóczy György fejedelem diplomáciai összeköttetései történetéhez*, I–III, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3. sorozat, 12. kötet (1889) 326–353, 451–490, 637–677.
- SZILÁGYI
1891
SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczy György 1621–1660*, Buda-pest, Magyar Történelmi Társulat, 1891.
- TMÁO
II
Török-magyarorkori Államokmánytár II. kötet, szerk. SZILÁ-DY Áron – SZILÁGYI Sándor, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1869.
- TÓTH
2018
TÓTH Hajnalka: *Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről*, In: *Századok*, 152. (2018) 2. sz. 247–284.
- TUSOR
2015
„*Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak.*” Lip-pay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665), szerk. TUSOR Péter, Budapest, MTA–PPKE „Lendület” Egyház-történeti Kutatócsoport, 2015. (Collectanea studiorum et textuum, 1.)
- J. ÚJVÁRY
2006
J. ÚJVÁRY, Zsuzsanna: „*De valamíg ez világ fennáll, min-dennek szép koronája fennáll.*” A vezekényi csata és Eszter-házy László halála, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 4. sz. 943–972.
- R. VÁRKONYI
1974
R. VÁRKONYI Ágnes: *Magyarország keresztútjain. Tanul-mányok a XVII. századról*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.

R. VÁRKONYI
1994

R. VÁRKONYI Ágnes: *A „kereszténység Achillese”, In: Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 76–90.

R. VÁRKONYI
2005

R. VÁRKONYI Ágnes: *Európai játéktér – magyar politika 1657–1664*, In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, szerk. HAUSNER Gábor, Budapest, Argumentum Kiadó, 2005, 577–614.

VÁRKONYI
2009

VÁRKONYI Gábor: *Wesselényi Ferenc nádorrá választása*, In: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*, szerk. KÁRMÁN Gábor – SZABÓ András Péter, Budapest, L'Harmattan, 2009, 301–323.

VELTZÉ
1900

Alois VELTZÉ: *Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Constantinopel Simon Reniger von Reningen 1649–1666*, In: *Mitteilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs*, 12. (1900), 57–170.

VERESS
1938

Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării-Românești, Vol. X. *Acte și scrisori. (1637–1660)*, szerk. VERESS Endre (Andrei), București, Imprimerie Nationale, 1938.

Lippay György esztergomi érsek testamentuma (1665)*

A kora újkori főpapi végrendeletek sokszínű és érdekes kutatási távlatokat rejtenek magukban. E dokumentumok közreadásai egészen a pozitivistá történetírás nagy ívű forráskiadásaiig nyúlnak vissza, például Hanuy Ferenc a 19–20. század fordulóján Pázmány Péter több testamentumát is kiadta.¹ Az utóbbi évtizedekben újra fellendülő forráskiadások nyomán megnövekedett az érdeklődés a végrendeletek iránt is, ennek eredményeként számos új munka látott napvilágot.² A végrendeletek által a birtokigazgatási és gazdasági szempontok éppúgy elemezhetővé válnak, mint ahogy az udvari reprezentációt szolgáló tárgyi kultúra. Továbbá a trienti püspökideálnak megfelelően különböző alapításokat tevő főpapok gyakran végakarataukban rögzítették egy-egy létrehozandó intézmény anyagi támogatását. Az udvarkutatás szempontjából azonban a végrendeletekben kedvezményezett személyek névsora is különös jelentőséggel bírhat. A kora újkori testamentumokból, a gyakran informális, patrónus–kliens kapcsolatok tagjaira lehet következtetni. E jogi iratokat értelmezhetjük az udvarokról egy adott időben történt pillanatfelvételnak, aminek segítségével feltárhatjuk a végrendelkező környezetének belső viszonyait. Jelen forráskiadás Lippay György esztergomi érsek teljes terjedelmében eddig kiadatlan végrendeletén keresztül igyekszik többet megtudni a 17. századi főpapi alapításokról, mecenatúráról, kapcsolati hálóról és társadalmi, családi gondoskodásról, valamint az érseki udvar személyi összetételéről. Utóbbival megtéve az első lépést egy átfogóbb, a primási udvartartást vizsgáló munka felé.

A kora újkori főpapi udvarok megrajzolása még korántsem befejezett feladata a magyar történettudománynak. Norbert Elias történetpszichológus felhívta műveiben a figyelmet az udvarokban létrejött mikrotársadalmak különös, a külső környezettől eltérő világára.³ A központi személy köré szerveződő udvar feltérképezésével annak jellegét, jelentőségét, kapcsolatait és hatását vizsgálhatjuk. Annak ellenére, hogy az udvarkutatás az elmúlt évtizedek egyik meghatározó témájává nőtte ki magát, a főpapi udvarokra vonatkozó vizsgálatok viszonylag ritkák.⁴

¹ Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban, az MTA TKI támogatásával. A bevezető és a jegyzetek Oláh P. Róbert, a szövegátírás Tusor Péter munkája.

² HANUY, 1910, 688–691; HANUY, 1911, 728–731.

³ JANKOVICS, 2004, 61–69; TUSOR, 2007, 26–27; HERMANN–JAKAB, 2013; KÁDÁR, 2013. A főpapi végrendeleteken kívül lásd még: HORVÁTH, 1995; HORVÁTH, 1996; HORVÁTH, 1997; NÉMETH, 1995; HORVÁTH–DOMINKOVITS, 2001; DOMINKOVITS 2005.

⁴ ELIAS, 2005; KLANICZAY, 1987, 17–52.

⁵ Kivétel: BITSKEY, 1987, 166–176; FAZEKAS, 2005, 343–360; BITSKEY, 2005, 361–374; vagy világi udvar esetében: KOLTAI, 2012.

A Magyar Kamara által korábban alkalmazott állami *ius spoli* megszüntetéséig a főpapi végrendelek konfliktusok sorozatát gerjesztették a klérus és az udvar között. A jogi hiátus miatt a Magyar Kamara és a magyar főpapság között feszülő, évtizedeken át húzódó vitát II. Ferdinánd diplomájában azt a klérus igényei szerint rendezte.⁵ A király rendelkezéseinek értelmében a főpapokat megillette a teljes körű végrendelezési jog. A végrendelező vagyonának egyharmad részéről mindenféle megkötés nélkül maga rendelkezhetett, a fennmaradó kétharmad részt azonban papnevelésre és egyéb kegyes adományokra kellett fordítania. Ha a diplomában rögzített adományozási arányok betartásra kerültek, a végakarat automatikusan érvényesnek minősült. E diploma hatálya alatt Lippay az uralkodói rendelkezés teljes mértékű betartásával jegyezte le végakarát,⁶ a főpap végrendeletének jellege tehát már egy jogi vita utáni állapotot tükröz.

Egy testamentum vizsgálata során elsőként mindig az a kérdés merül fel, hogy ki kerül bele a végrendeletbe kedvezményezettként, illetve ki maradt ki? Megállapíthatjuk, hogy a Pázmány-utód ebben, az élete végén, 1665-ben tett végrendeletében kevés személyt említett név szerint. Különösen nagy hangsúlyt fektetett viszont a főpapi működése során felhalmozott anyagi javak kegyes célú felhasználására. Így érdemes felállítani a természetes és a jogi személyek vizsgálati szempontjait, és az adományozottakat e szempontok alapján kezelni és vizsgálni. Utóbbival, a jogi személyek csoportjával kezdve megállapíthatjuk, hogy Lippay egyszerre tett eleget a II. Ferdinánd diplomájában leírtaknak és a fentebb említett trienti zsinati elvárásoknak. Lippay több mint százhuszezer forintot adományozott káptalanjainak, különböző alapítványokat tett kollégiumoknak, noviciátusnak. Az összeg majdnem felét, ötvenezer forintot a szegény papok számára rendelte, amelyből évente segélyeztek rászoruló klerikusokat. Nem hagyta ki a végvárat sem, borral való ellátásukról rendelkezett, és nem felejtette el megemlíteni, hogy a korábbi években Újvár erősítésére összesen kétszázezer forintot költött. Szintén hagyományozott pénzt vallási társulatokra (*kongregációkra*) birodalom-szerte és szerzetesrendekre az egész királyság területén.⁷ A fontosabb kedvezményezettek közé tartoztak a trencsényi jezsuita rendháznak tett alapításai, melynek során a Jézus Társaság kollégiummal és noviciátussal gyarapodott.⁸ A trencsényi jezsuita intézményi hálózat bővítése mellett az érsek másik fő művének a nagyszombati *Seminarium Generale (Rubrorum)* tekinthető. Ezzel az alapításával Lippay létrehozta az ország elsőszámú szemináriumát, amelynek szabályzatát a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* alapján alkották meg.⁹ A Jézus Társaság támogatásán túl a ferences rend számíthatott az érsektől jelentősebb támogatásokra. Gondolhatunk itt elsősorban a körmöcbányai és csallóközi templom- és kolostorépítésekre. Végezetül a testamentum kedvezményezettjei között a pálos rendet is ott találjuk.¹⁰ Lippay végakarata

⁵ KOLLÁNYI, 1896, 182. Pázmány szerepére lásd: BITSKEY, 1986, 123.

⁶ A diplomára lásd: BONCZ, 1878, 51–54.

⁷ Vallási társulatok működésére lásd: KÁDÁR, 2017a; KÁDÁR, 2017b.

⁸ TUSOR, 2015a, XIII.

⁹ HERMANN–ARTNER, 1938, 86.

¹⁰ Lippay korábban is tett már alapítványokat a pálosok számára, lásd: KISBÁN, 1938, 285, 287.

szerint támogatást kapott Studium Generaléjük, a nagyszombati Szent Erzsébet-házuk, illetve egyéb kongregációik.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az 1665. december 31-én kelt végrendelet egyben a Nagyszombatban működő egyetem jogi karának alapító dokumentumaként is értékelhető, hiszen a primás tizenötezer forintot helyezettett letétbe a kar elindításának céljából. Ezen alapítványával egy korábbi adósságát rendezte, hiszen Lósy Imre 1642. november 6-án kelt végakarataiban már rendelkezett egy ugyanekkora összegről, amelyet végül a jogi kar elindítása helyett 1649-től a nagyszombati papnevelő (*Seminarium Rubrorum*) fenntartására fordítottak.¹¹ Lippay további évi háromszáz forintot ajánlott fel a Jézus Társaságnak, ha vállalják a kánonjog oktatását az újonnan alapuló karon. Ezzel az esztergomi érsek letette az anyagi és szellemi alapjait a professzionális magyar jogi képzés mai napig is működő fellegrájának. Jelen forrás is kitűnően példázza, hogy igaz, a XVII. század kapcsán „Pázmány évszázadáról” szoktunk beszélni, de a bíboros életének egyik legfőbb műve sem lenne teljes, ha az őt követők nem lettek volna legalább annyira eltökéltek a magyar katolicizmus és művelődés építésében, terjesztésében. Olyannyira, hogy a Lippay-végrendeletben felsorolt további alapítványi támogatásokkal, az adományok intézményi felhasználásával külön publikációban fogunk majd foglalkozni. A fenti példák alapján azonban már most is világos, hogy a jezsuiták mellett milyen kiemelt figyelmet élveztek a primás részéről a ferencesek is.

A testamentumban megjelenő természetes személyek kis csoportját érdemes tovább bontani még két részre. Az első csoportot a végrendelező érsek családja alkotja.¹² Lippay egész főpapi működése során a kora újkori normáknak megfelelően igyekezett famíliáját birtokokkal gyarapítani. Az, hogy testvérének, Gáspárnak a bárói, majd az ő leszármazottainak a grófi rangot megszerezte, a korszakra sajátosan jellemző társadalmi mobilitás jele.¹³ Az érsek öccsei számára végrendeletében is birtokokat adományozott.¹⁴ Györgyre és Jánosra ezer tallér értékű gyűrű és ezüsttárgy mellett a kesz(eg)falvi javakat hagyta.¹⁵ Imre nevű testvérének pedig Püspökiben lévő összes birtokát rendelte. Távlatosan azonban – miként Pázmánynak sem – a dinasztiaalapítás nem sikerült, a család a 18. század elejére férfi-, majd női ágon is kihalt.¹⁶

A végakaratan szereplő természetes személyek egy másik része a primási udvarban szolgált. Név szerint említi az érsek többek között az inasát, a doktorát és birtokainak jószágigazgatóját. Lippay levelezésében ritkán szól udvaráról, ez alól kivétel egy 1660-ban Wesselényi nádornak írt levele. Az érsek az 1660. március 12-i, a Garamon történt bal esetét a nádornak leíró levelében szereplők közül egy említett személy sincs megnevezve a végrendeletben. Ez fordítva is igaz, akik a végrendeletben szerepelnek nincsenek meg-

¹¹ ECKHART, 1936, 3–7.

¹² A Lippay családra lásd: FEDERMAYER, 2012, 29–77. Különösen 73–77.

¹³ TUSOR, 2015a.

¹⁴ A Lippay családra lásd: NAGY, 1860, 129; valamint családfával: Soós, 1995–1996, 39–47, 42–43.

¹⁵ Keszegfalva (Komárom m., ma: Kameničná, SK).

¹⁶ Soós, 1995–1996, 43., valamint Pázmány dinasztiaalapítására lásd: TUSOR, 2017, 247–256.

nevezve az említett levélben.¹⁷ A kedvezményezett személyek általában száz forintot kaptak. Kivétel csak Richter András, az érsek inasa, aki ötszáz forintot kapott, továbbá bizalmi pozíciójából adódóan ő őrizte a végrendelet lepecsételt mellékletét, az arany- és ezüsttárgyak leltárát. Hölgyi Gáspár a másik kivétel, aki ezer tallérral gazdagodott az érsek halála után.¹⁸ Az árulkodóan magas pénzösszeg miatt nyilvánvaló, hogy Hölgyi Gáspár a primási udvar egyik meghatározó, erős embere, az érseki gazdasági ügyek intézője, a végrendelet világi végrehajtója. Esetében a primás kifejezetten említi, hogy előmozdította karrierjét.¹⁹

A főpapi udvarok, ellentétben a világi főurak udvartartásával, a központi személy halálával felbomlottak. Nincs átfedés az elhunyt és a hivatalba lépő főpap udvarainak személyi állománya között. Az új főpap – érthető módon – a saját embereit alkalmazta a különböző bizalmi pozíciókban. A fenti okok alapján Lippay udvara is feloszlott halála után. A végrendelet szövege azonban lehetővé teszi, hogy a primás utolsó éveinek udvarát megismerjük és az abban szerepet játszó személyeket azonosítani tudjuk.

Lippay testamentuma jelentősen különbözik abban főpap elődeinek végrendeleteitől, hogy az uralkodóház egyetlen tagját sem vette be a kedvezményezettek közé. Pázmány megemlékezett testamentumában a királyról és a trónörökösről is, akárcsak később Lósy.²⁰ Mindketten lovakat és hozzájuk való szerszámot ajándékoztak a bécsi udvarnak. Lippay szakított ezzel a hagyománnyal és csak a dicső emlékünek nevezett II. Ferdinándot említi végakarataiban. Ennek hátterében feltehetően a lipóti politikával kapcsolatos elégedetlensége és az udvari döntéshozatalból való fokozatos kiszorulása állhatott.²¹

A primás végakaratából számos pont maradéktalanul teljesült. Ezek közé tartozik például, hogy kis mellkeresztjét vele temették,²² valamint, hogy a korábbi Fugger-könyvtár, amit 1642-ben vásárolt Bécsben, akaratainak megfelelően az esztergomi székesfőként birtokába került.²³ A kötetek a mai napig az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár régi könyves állományát gazdagítják.

A primás végrendeletében temetéséről is alaposan és pontosan rendelkezett. Jelen forrás e szempontból is egyedülálló, mivel Pázmány sírhelyének azonosításában is számottevő segítséget nyújt, mert akarata szerint a bíboros mellé kívánta temettetni magát.²⁴ A kétezres évek elején, a Szent Márton dombon végzett régészeti feltárások során felvett jegyzőkönyvek tanúsága szerint a végrendelet végrehajtói Lippay temetkezési szándékát maradéktalanul teljesítették.²⁵ Végakaratainak azonban egy olyan pontja is akadt, ami nem teljesült: a pozsonyi Szent Márton-dómba tervezett, Pázmánnyal közös

¹⁷ TUSOR, 2015a, 366–367.

¹⁸ Hölgyi famíliára lásd: FEDERMAYER, 2016, 195–199.

¹⁹ Hölgyi Gáspár, primási jószágkormányzó, 1665-től báró, 1666-ig királyi személynök.

²⁰ KOLLÁNYI, 1896, 182.

²¹ TUSOR, 2015b, 219–251.

²² HAL'KO, 2016, 282.

²³ BORBÉLY, 1961, 469–475.

²⁴ HARGITTAY–KRÁNITZ, 2007, 54–67.

²⁵ HALKO, 2016, 282.

síremléke, amelyet Pietro Spazzo itáliai építésszel szeretett volna megterveztetni, nem készült el. Ezt később az Esterházy Pál nádor által 1711-ben állíttatott, Pázmány Péter, Lippay György és Széchényi György temetkezési helyét jelölő emléktáblája pótolta.²⁶

A végrendelet soraiból sok szempontból egy sikeres életpálya képe bontakozik ki. Alapításai és támogatói munkássága révén számos intézmény, közösség a mai napig áll. A hitéletre, a magyar kultúrára és művészetekre tett hatása pedig a legfontosabb barokk-kori mecénások sorába emeli Lippayt. E sokrétű barokk főpapi élet beszédes forrásként értékeljük az alábbi végrendeletet.

Forrás

1.

Lippay György esztergomi érsek, prímás végrendelete

Pozsony, 1665. december 31.

(MNL OL, Illésházy család levéltára (P 1341), Lad. 20. fasc. 10. n. 1. – *orig.*

ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattár. Collectio Kaprinaiana/A. Tomi in folio.
41. tomus, 162–178. folio. – *orig. 1*)²⁷

Nos Capitulum Ecclesiae Posoniensis. Memoriae commendamus^a tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos ad gratiosam Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Principis Georgy Lippay de Zombor Archiepiscopi Strigoniensis, locique ac Comitatus eiusdem Supremi et Perpetui Comititis, Primatis Regni Hungariae, Legati Nati, Summi et Secretarii Cancellarii ac Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Intimi Consilarii, Domini et Praelati nostri gratiosissimi requisitionem duos e medio nostri nempe Admodum Reverendos Dominos: Joannem

²⁶ HARGITTAY–KRÁNITZ, 2007, 59; TUSOR, 2015/a, XLVI. Azonban PÁLFFY–MIKÓ, 2002, 107–172, nem említi ezt a táblát.

²⁷ Mindkét változatot idézi: SOÓS, 1995–1996, 41, 17. j. A forrás regisztruma a Király Könyvekben a Bécsben 1666. jan. 9-én kelt uralkodói jóváhagyás keretében: MNL OL, A 57, vol. 13, pag. 253–260 (n. 169.). II. Ferdinánd főpapok végrendelezéséről szóló diplomájának (melyet Lippay említ végrendeletében) megerősítése ebből az alkalomból: Uo., 257–260 (n. 168.). A végrendeletnek Bécsben is található egy további példánya, a Finanz- und Hofkammerarchivban: ÖStA FHKA HFU rote Nummer 221. Konv. 1666. Febr. fol 134–139. – A közlés a Kaprinay-féle, 11 oldalnyi terjedelmű változat alapján készült, filológiai érvek alapján ezt tartjuk az első tisztázatnak (= O1). A lapváltások feltüntérése innen. Ezen találhatók a végrehajtási feljegyzések is, melyeket filológiai jegyzetekben hozunk. A Lippay családnak az Illésházyakhoz került iratai között fennmaradt dokumentum (= O) azonos kéztől származik, és a Kaprinay-változatról (O1) készült hiteles, lepecsételt, a káptalanilag iratkezelt (második) tisztázat. Az Illésházy-levéltár példánya (O) 9 oldalra íródott, több rövidítést tartalmaz, mint Kaprinayé (O1), illetve néhány kisebb, szinte elhanyagolható eltérést találunk. Ezeket szintén filológiai jegyzetben jelöljük.

Kálmánczay²⁸ Abbatem de Madocha, Lectorem, et Martinum Czetney Custodem praenotatae Ecclesiae nostrae Fratres et^b Canonicos nostros, nostro pro testimonio exmiseramus fidedignos.²⁹ Qui tandem exinde ad nos una reversi nobis fideliter et sub iuramento suo in generali Regni decreto superinde expresso, pariformiter retulerunt eo modo. Quomodo ipsi die ultima mensis Decembris anni millesimi sexcentissimi sexagesimi quinti proxime praeteritorum in et ad domum curialem seu solitam praetacti Illustrissimi Domini Principis Archiepiscopi Strigoniensis residentiam in foro frumentario intra muros huius Liberae et Regiae Civitatis Poseniensis existentem, habitam erga^c praetitulatum Illustrissimum Dominum Archiepiscopum Strigoniensem personaliter accessissent, ibidemque eundem in lecto aegritudinis suae graviter decumbentem, corpore quidem infirmum ac debilem, mente tamen et animo sibi per omnia praesentem personaliter reperissent. Qui quidem praementionatus Dominus Archiepiscopus, matura prius et exacta animi sui intra se deliberatione praehabita sponte et libere vivaque vocis suae ministerio testamentaliter coram ipsis Dominis Testamentariis nostris^d fassus fuisset et retulisset, sequentemque testamentariam suam seu ultimae voluntatis dispositionem propria manu duobus in locis subscriptam et annularis sigilli sui munimine, tribus itidem in locis ab extra clause obsignatam et roboratam^e annotatis testimonij nostris praesentasset huiusmodi sub tenore:

[Invokáció]

In nomine Sanctae et Individuae Trinitatis et Salvatoris nostri Jesu Christi, in honorem Beatissimae Virginis Mariae, Sancti Francisci Xaverij, Santi Francisci Patriarchae, Sancti Anthonij de Padua et aliorum Sanctorum Patronorum meorum, necnon omnium Sanctorum et Angelorum // in caelo cum Christo regnantium facio istud meum testamentum animo et corpore per Dei beneficium mihi praesens, licet propter pedum jam ab aliquot annis debilitatem etiam alia infirmitate me visitaverit manus Omnipotentis, quae licet non videatur adeo gravis aut mortalis, tamen pro condicione fragilitatis humanae nolo differre testamentum seu ultimam voluntatis meae dispositionem.^f

[Rendelkezés a temetésről, sírja helyéről, közös epitáfiumról Pázmánnyal:]

Et primum quidem exanime corpus meum sepeliri volo Posony, in templo Sancti Martini, prope sepulchrum piaae memoriae Cardinalis Pazmány,³⁰ et desidero fieri epitaphium utrique nostrum, tam Cardinali Pazmány, quam mihi in loco, ubi fuit ante conservatorium Venerabilis Sacramenti, et postulo, ut laboret diligenter Dominus Episcopus Vaciensis et alij Executores huius mei testamenti inferius specificati (apud civitatem et ubi opus erit^g) ibi collocari tam Cardinalis, quam meum epitaphium juxta delineationem et conventionem cum artificibus. Quod si fieri et obtineri omnino non posset, fiat epitaphium penes Cardinalis Pázmány ubi ipsius corpus collocavimus [!]. Non eram eius intentionis nec ea erant mea merita, ut adeo splendidum mihi epitaphium

²⁸ Kálmánczay János, († 1685) madocsai apát, pozsonyi társaskáptalan kanonokja, később skardonai vál. püspök.

²⁹ Czetney Márton († 1681), 1662-től a pozsonyi társaskáptalan kanonokja.

³⁰ Pázmány Péter (1616–1637), bíboros, prímás, esztergomi érsek.

erigeretur, verum ne talis tantusque vir, qualis Cardinalis Pázmány, qui omnia summa, ut in reliquis, ita et in hoc promeritus^hesset, eodem frustraretur. Ideo adjunxi me quoque illi, et proprijs sumptibus utrique nostrum commune fieri jussi epitaphium, ad cuius etiam constructionem debitam lego florenos quatuor mille,ⁱut infra clarius declarabitur. Sepultura mea fiat sine omni pompa, prout et corporis ex domo vesperi translatio. Ad quod plane conscientiose obligo Executores huius mei testamenti. Colocato simpliciter corpore in terra fiant sequenti die sacrificia et preces, et distribuantur eleemosynae pauperibus.

[Adományok a lelki üdvéért. Mindenki tudja róla, hogy nem gyűjtött nagy vagyont. Testamentumában II. Ferdinánd vonatkozó rendelkezéséhez tartja magát.:]

Omnibus Canonicis Capituli Strigoniensis, Posoniensis, Scepusiensis, qui pro anima mea sacra celebraverint, lego aureum unum. Officianti detur ex rebus argenteis honorarium conveniens, singulis item Dioecesis meae Parochis et Sacerdotibus intra spatium decem dierum pro me celebrantibus // lego tallerum unum. Porro hoc meum testamentum vel maxime eam ob causam facio, ne exiguae meae res distrahantur, sed potius, primum quidem pjs foundationibus, quas inchoavi, satisfiant et perficiantur,³¹ reliquum deinde in usus pios et bonos convertatur. Palam est me non contendisse thesauros, et pecuniae summam in terra congregare, sed quid quid mihi Divina Bonitas, sive ex fructibus beneficiorum, sive etiam ex industria mea liberaliter et gratis consessit, ad usus pios et foundationes impendisse, praemisisse in caelum, elegisse potius in caelo, quam in terra divitem censer. Ideo multum non habeo sed^j parvo, quod super est, pro ingruentibus forte necessitatibus (juxta instabilem et periculosam huius patriae constitutionem) reservato facio dispositionem. Sed ne quis obicere possit me non servasse in testamentaria dispositione diplomam gloriosae memoriae Ferdinandi Secundi,³² imperatoris et regis, et facultatem testandi statui ecclesiastico concessam: conformo me eidem Caesareo diplomati, et per omnia accomodo, ut sequitur.

[Ingó vagyonának feleként 50 000 Forint, a bécsi jezsuitáknál őrzött pénzből alapítványként a szegény papságnak II. Ferdinánd rendelkezése alapján:]

Primum enim ibi habetur ut Praelati de media parte bonorum suorum mobilia, testari ad bonas causas, et pias possint, reliqua medietas reponatur et cedat pauperibus Sacerdotibus, modo superinde in diplomate expresso. Lego igitur et facio foundationem pro pauperibus parochis in dioecesi mea laborantibus quinquaginta millia florenum ex pecunia Viennae in domu professa Societatis Jesu habita, ita ut qui non habent, unde satis alantur, et vivant, pauperes Parochi; detur ipsis quotannis ex hac mea fundatione, ita ut primum quidem summa capitalis quinquaginta millium florenorum elocetur, in aliquem bonum locum, unde quotannis dentur quinque per centum, vel sex per centum conscientiose. Prout judicaverint Executores testamenti mei praesentis, et dentur Parochis singulis viginti quinque vel triginta floreni (ut plures participare possint),

³¹ Ti. piae foundationes.

³² II. Ferdinánd (1619–1637) császár, magyar és cseh király.

prout quisque indiguerit et opus habuerit, reliquum similiter alijs indigentibus Parochis distribuatur.^k

[*Ugyancsak II. Ferdinánd diplomája szerint életében gondoskodott Érsekújvárról és őrségéről mintegy 200 000 Forint értékben, e végvidék katonáinak 1000 hordó bort hagy. Örökösait alább nevezi meg. Végrendelete végrehajtóinak kijelölése:*]

Secundo juxta eiusdem diplomatis continentiam memor fui vivens confiniorum, in quibus continuo, ut minimum, centum equites, subinde ducentos et plures alui in usum confiniorum. Insuper muro vestivi totum fortalitium Vyuár,³³ cum suis propugnaculis, quod mihi computatis omnibus facile constitit ducentis millibus florenorum, quos ex meo proprio et paupertate mea // impendi. Nam illa pecunia, quae mihi dabatur a Sua Maiestate, fuit solummodo pretium vini et frumenti quotannis a me suppeditati juxta contractum cum dicta Caesarea Maiestate initum. Et licet praesidium Uyvár exigentibus id peccatis nostris in manus naturalis Christiani nominis inimici inciderit, nihilominus lego illis confiniis, quae adhuc supersunt penes Christianos et ad Generalatum Uyvariensem pertinebant, mille urnas vini de praesenti. Haeredes vero ex asse bonorum meorum constituo infranominandos et declarandos, quibus res a Deo mihi donatas, legavi. Executores autem testamenti mei praesentis lego^l Reverendissimum Dominum Franciscum Szegedy Episcopum Vaciensem³⁴ et Magnificum Dominum Casparem Holgy³⁵ Personalis Praesentiae Regiae in Judicys Locumtenentem et Consiliarium; Ex Capitulo meo Strigoniensi Reverendissimum Dominum Stephanum Bartok³⁶ Episcopum Tininiensem et Vicarium meum. Qui, ut omnia et singula juxta praesens testamentum seu etiam condendum et addendum codicillum meum secundum Deum et sapientiam suam sibi a Deo datam diligenter et conscientiose exequantur, peramanter et enixe rogo.³⁷

[*Kintlevősegei Wesselényi Ferenc nádornál. Fordíttassanak a csallóközi és körmöcbányai ferences alapításokra:*]

Habeo in debitis, primo: Dominus Comes Palatinus Franciscus Wesselény³⁸ debet mihi sex millia florenorum, habentur obligatoriae de quo ita tractavimus cum Sua Excellentia, ut adhuc superaddam duo millia florenorum,^m quorum media pars cedat pro fundatione monasterij Sancti Antonij in Insula:³⁹ alia media pars cedat pro fundatione monasterij Santi Francisci Patriarchae in civitate Cremnicziensi,⁴⁰ quae quidem superaddenda duo millia florenorum, eidem Domino Comiti Palatino ex parata pecunia Viennensi, in

³³ Érsekújvár (ma: Nové Zámky, SK).

³⁴ Szegedy Ferenc (1614–1675), 1663-tól váci, 1669-től egri püspök.

³⁵ Holgyi Gáspár, a primási birtokok jószágkormányzója Lippay alatt, 1665-ben báróságot kapott feleségével, Bóka Annával, ugyanekkor királyi személynök 1666-ig.

³⁶ Bartók István (1610–1666), a nagyszombati szeminárium rektora, 1663-tól érseki helynök, 1663-tól tinnini püspök (pápai megerősítést nem nyert).

³⁷ A végrehajtással kapcsolatos iratok (21 levél): Szlovák Nemzeti Levéltár (Slovenský národný archív), Archivum Capituli Posoniensis Privatum, Capsa correspondentiae (S), fasc. 6, n. 1–23.

³⁸ Wesselényi Ferenc († 1667) 1655-től nádor.

³⁹ Bacsfai Szent Antal ferences templom és kolostor.

⁴⁰ Körmöcbányai ferences rendház alapításáról KARÁCSONYI, 1924, 104–105.

Domo Professa existente persolvantur. Et ut zelose et diligenter ipse quoque Excellentissimus Dominus Palatinus praestet et per suos legatarios praestari faciat, peramanter rogo.

[A bécsi jezsuitáknál 100 000 Forint vagy még több készpénze van:]

Secundo: habeo Viennae in Domo Professa Patrum Societatis Jesu in tribus cistis centum millia florenorum paratae pecuniae,ⁿ si lasi [!] aurorum et tallerorum computetur, etiam altius pro moderni temporis ratione ascendet.

[A bécsi jezsuitáknál őrzött főpapi mellkeresztek és gyűrűk:]

Tertio: habeo res gemmeas in eadem domo professa. 1° Crucem pectoralem adamantinam et praetiosam et quasi continuatis adamantibus artificiose factam, in medio maior adamas conspicitur. Quae aestimata fuit quatuor millibus florenorum. 2° Alteram pectoralem adamantinam // ab Imperatrice⁴¹ mihi donatam, aestimatur duobus millibus tallerorum. 3° Crucem itidem pectoralem Konczkianam,⁴² quae juxta dispositionem testatrix viduae remaneat penes Capitulum Strigoniense. 4° Annulum adamantinum quinque adamantibus constantem in formam crucis, aestimatum mille talleris. 5° Annulum a Rege Ferdinando IV.⁴³ mihi donatum valoris tallerorum mille. 6° Annulum donatum a Rege Leopoldo⁴⁴ constantem tallerorum mille. 7° Duos annulos ex optimo sapphyro constantes talleris ducentis. 8° Annulum adamantinum acuminatum valoris tallerorum mille.

[Kévs aranytárgya:]

Quarto: Res aureas exiguas habeo. 1° Poculum aureum. 2° Chiakianam^o phialam auream. 3° Cruculam in pectore, quae mecum sepelliatur.

[Ezüsttárgyai. A felsorolt szakrális és világi tárgyak összértéke mintegy 10 000 Forint avagy 900 márka:]

Quinto: Res argenteas consignatas et manu mea subscriptas, numerum et pondus earum reposui in istis in domo professa Viennensi: habebit etiam exemplar apud se Andreas Rihter,⁴⁵ qui jam ab aliquot annis supplet vices cubiculariorum,^p servitque mihi fideliter et diligenter. Existimarem me tam in rebus sacris, quam prophanis habere in argento res valoris circiter decem millium florenorum. Marcas utpote nongentas.^q

[A korábban írásban megállapodottak mellett kisebb juttatások az esztergomi főszékeskaptalannak, melyet megbíz a végrendelet végrehajtása során esetlegesen felmerülő problémák megoldásával, adósságai, tartozásai kiegyenlítésének intézésével, utóbbiak csak írásban bemutatott elismervényei ellenében lehetségesek:]

His itaque ita constitutis: Primum^r et ante omnia si quid extaret, quod alys deberem, quamvis semper in eo fui, ut observarem dictum illud Sancti Pauli; nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis. Habita nihilominus sufficienti liquidatione conscientiose exolvantur, quamvis mihi conscius non sim alicui aliquid debere. Quo in

⁴¹ Gonzaga Eleonóra császárné.

⁴² Kónszky Gáspárné (szül. Balassa Zsuzsanna) által készíttetett és ajándékozott kereszt. A kereszt előéletére lásd Marti Tibor jelen kötetben megjelent közleményét.

⁴³ IV. Ferdinánd († 1654) római, magyar és cseh király.

⁴⁴ I. Lipót (1657–1705) császár (1658-tól) magyar és cseh király.

⁴⁵ Richter András, a primás komornyikja, korábban primási komornyik: Partinger Mihály.

genere requisiveram, venerabile Capitulum meum Strigoniense (ne quid etiam post mortem meam objici, vel a me requiri possit), ut si quas haberet praetensiones ipsum capitulum vel alij tam ratione rerum praedecessorum meorum, quam etiam alias in scriptis mihi exhiberet, etiam ultro citroque me vivente tempestive complanaretur, et sciretur, an et quid capitulo meo et Ecclesiae debeam. Quod factum est; et quidem ex parte mea jam extat. Ipsorum satisfactio, in scriptis posita, habeturque in eodem capitulo Strigoniensi, quomodo inter nos conveniremus, et concordaverimus ante annos quosdam: producat fideliter et sincere. Ad cuius supplementum lego dicti capituli mei templo⁴⁶ tapetos Hollandicos meliores, qui fuerunt Cardinalis Pázmány, quorum partem a Franciscanis Poseniensibus emi, valoris circiter mille florenorum; ex rebus domini episcopi Vaciensis, Gregorii Nagyffaluay⁴⁷ extat apud dominum Hólgý molendinum⁴⁸ in Gurab⁴⁸ octingentis talleris constans, applicetur juxta testamentariam eiusdem domini episcopi // dispositionem. Porro si quid ad manus meas, sive ex praedicti domini Vacziensis rebus, sive ex domini Kopchány,⁴⁹ Rohonczy,⁵⁰ Szentgyörgy⁵¹ devenisset, et pro me usurpatum et non solutum fuisset, detur ex vinis meis huius anni, satis copiose mihi a Deo donatis, satisfactio; si meminissem, aut conscius mihi essem, statim solverem. Ex pauperum sacerdotum pecunia in Camera Hungarica anno 1647 a Sua Maiestate deputata, ne minimum quidem (quantum recorder) in usus meos converti, sed in restantys manserunt magna ex parte, quae extorquere potui ex Camera, de ipsis habentur quitantiae, de quibus non haberentur, non teneor illa exolvere. De alijs praetensionibus, quae mihi objici possent, dedi signaturam peculiarem, et jussi asservari in Capitulo Strigoniensi, juxta quam executores testamenti mei sese defendere, contra incompetentes praetensores poterunt; quia intelligo a quibusdam mussitari, me nescio quantum debere.

[A trencsényi jezsuita alapítás tőkéjének pótlása, az ottani építkezések befejezése. A csallóközi és körmöcbányai ferences alapítások:]

Jam quod attinet ad pias a me foundationes inchoatas. Eas continuari omnino, et perfici volo ex praedictis meis pecunia et rebus. Et quidem ad foundationem Trenchiniensem⁵² collegij et noviciatus. Existimaveramus una cum patribus Jesuvitis satis jam me deposuisse pro noviciatu et collegio Trenchiniensi,⁵³ cum ecce apparuit propter computum non satis recte initum, in bonis dominorum Illeshaziorum⁵³ adhuc triginta millia florenorum pro fundatione noviciatus et collegij Trenchiniensis requiri, quocirca promisi triginta millia florenorum; et dum me ob metum Turcarum et Tartarorum Viennam reciperem viginti millia florenorum statim et defacto jysdem patribus

⁴⁶ A nagyszombati Keresztelő Szent János-templom.

⁴⁷ Nagyfalvy Gergely († 1643) 1618-tól győri kanonok, 1624-től szerémi, 1635-től váci püspök.

⁴⁸ Guráb/Magyargurab/Németgurab (ma: Velký Grob, SK) falu Galántától északnyugatra, az egykori Pozsony megyében.

⁴⁹ Kopcsányi Mihály, († 1646), 1637-től pozsonyi prépost, 1644-től váci püspök.

⁵⁰ Rohonczy István, († 1652), 1641-től esztergomi kanonok, 1651-től csanádi püspök és pozsonyi prépost.

⁵¹ Szentgyörgyi Ferenc († 1662), 1658-tól esztergomi nagyprépost, 1660-tól váci püspök.

⁵² Trencsén (Trencsén vm., ma: Trenčín, SK). Rendházról lásd: BIKFALVI, 2011, 109–113; KÁDÁR, 2016.

⁵³ Illésházy György (1625–1689), lipcsei főispán (1648–1679), 1659-től királyi főasztalnok.

deposui;⁵⁴ remanserunt decem millia deponenda. Quia vero pie defuncta soror mea, Catharina Lippay,⁵⁵ me adhortante legaverat supradicto collegio et noviciatui de suo decem millia florenorum, subdubitari poterat, jam esse satisfactum et sufficienter provisum Trenchiniensi fundationi. 2° Promiseram igitur noviciatui Trenchiniensi in singulos annos certam vini et pecuniae summam, pro supplendis necessitatibus praefati noviciatus usque dum summam illam capitalem ipsis promissam deponere possem. Dedi etiam aliquibus annis in vino et in pecunia quidpiam patribus ysdem, ita ut ipsi quoque quinquaginta personas religiosas, ex veteranis et novitys, in eodem collegio et noviciatu alerent continuo. Prout apparet ex // Contractu mutuo, inter nos inito. Verum cum neque ipsi patres Jesuitae hunc numerum complete alere potuerint, interveniente etiam temporum injuria, ideo videbatur me ad talem promissam singulis annis vini et pecuniae summam, non teneri, prout neque summam capitalem decem millium florenorum. Nihilominus non tam ex necessitate, et stricto debito, quam ex bona voluntate et sincero affectu, quam semper erga Societatem habui, et ne quid desit, ad complementum non tantum sufficientis, sed et commodae fundationis collegy et noviciatus promisi prout et per praesentes lego eisdem decem millia florenorum; ad quae persolvenda applicentur res meae argenteae in domo professa Viennensi habitae, quae si non sufficerent, satis fiat ipsis de parata pecunia in cistis praenotatis habita. Quoad alterum de annua pecunia et vino suppeditando, ex causis supra dictis alysque praegnantibus rationibus ita conventum est, ut nihil tenear, patribus Societatis. Demum quoad fabricam aedificy collegy, ac noviciatus complementum, ita cum patribus Provinciali et rectore Trenchiniensi conveni et concordavi, ut siquidem facto computu per magistrum Petrum Spacz,⁵⁶ tam de materialibus requisitis, quam etiam de operariorum mercede, et alys ibidem denotatis, compertum est, sufficere sex millia florenorum, ab anno et die, in signatura eiusdem Petri Spacz annotatis; cuius quidem interim dum vivo quotannis exolvam partem prout et hoc anno feci; quod vero residuum fuerit, in testamento legabo. Huic ergo cum praefatis patribus Provinciali et Rectore factae transactioni me accomodando, dentur post mortem meam, si qui superessent residui, usque ad sex millia florenorum patribus collegy Trenchiniensis. Pro summo altari, quantum possibile est eleganter extruendo, lego mille talleros, si in vita mea perficere non potuero. Monasterium Santi Antony pro fratribus Franciscanis, et illud in commodum reduxi statum, ita ut reliquum, quod superest iudicatum sit per architectos; itidem cum sex florenorum millibus perfici posse, cum altari et turri, et alys requisitis. Quare lego pro eadem fabrica sex millia florenorum. Item pro vino vel alys necessitatibus eiusdem monastery lego quatuor millia florenorum, quorum census annuatim eleemosinae loco, ysdem fratribus detur. Monasterium Cremnicziense⁵⁷ // patrum Franciscanorum jam per Dei gratiam perfeci. Postulaverunt patres Franciscani, ut adhuc aliquam summam stabilem et constantem praesertim pro vino et vestitu ipsis

⁵⁴ Az említett összeget Köprülü Ahmed nagyvezér 1663-as hadjárata elől menekítette Bécsbe.

⁵⁵ Lippay Katalin, a primás testvére, nebojszai Balogh István felesége.

⁵⁶ Pietro Spazzo itáliai építész.

⁵⁷ Kőrmöcbánya (Bars vm., ma: Kremnica, SK).

deponerem. In hunc igitur usum lego ipsis quatuor millia florenorum apud dominum Palatinum ut praemissum est habitorum.

[Votívise alapítványok az esztergomi, pozsonyi káptalanoknál, a szakolcai, szentkatalini, galgóc, pruskói, sebesi stb. ferenceseknél; hagyományok a nagyszombati pálos studium generale és Szent Erzsébet-ház és a Seminarium Rubrorum javára:]

Venerabili capitulo Strigoniensi pro fundatione votivi Sacri in quemlibet mensem erogandos lego quinque mille florenos summae capitalis. Capitulo Posoniensi, pro simili votivo et fundatione lego tria millia florenorum. Pro quolibet monasterio Franciscanorum, utpote Posoniensi, Soproniensi, Szombatheliensi, Kis Martoniensi, Jauriensi, Tyrnaviensi, Szakolczeni,⁵⁸ Sanctae Catharinae,⁵⁹ Galgocziensi, Gyöngösiensi, Pruskonensi,^u Sebesiensi, Cassouiensi, Nitriensi, Fülökiensi^{v60} imperiales centum. item cuilibet Collegiorum Societatis Jesu^w in Hungaria imperiales centum.^x Pro studio patrum Paulinorum⁶¹ ulterius continuando et fundando Tyrnaviae lego mille urnas vini hujus anni. Pro fundatione domus Sanctae Elizabethae⁶² Tyrnaviae lego quatuor milli florenorum summae capitalis, ut elocetur, et census applicetur pro intertentione. Pro argumento fundationis alumnorum rubrorum⁶³ lego quindecim millia florenorum, similiter ad censum elocandorum et pro intertentione ipsorum applicandorum, per omnia juxta hactenus factam fundationem.^y

[Juttatások rokonai, társulatok, a nagyszombati jogi kar, síremléke, könyvtára, udvartartása különféle tagjai, orvosa javára:]

Fratribus meis Joanni⁶⁴ et Georgio Lippay;⁶⁵ annulum quem donavit mihi Ferdinandus IV. lego Georgio, alterum Joanni. Item ysdem fratribus lego unicuique pelium [!] unam argenteam cum gutturnio.^z Item cultros duodecim cum manubrjs argenteis unicuique. Ulterius jura et literas adjudicatorias bonorum Keszfalua,⁶⁶ quae ego emi pro florenis circiter mille quingentis, lego ysdem praedictis meis fratribus. Nurui meae, coniugi Joannis Lippay⁶⁷ lego cistam Pharmacopaeam elegantem argento inaurato et ebore elaboratam, quam adhuc vivus promisi, et dedi, licet per manus necdum tradiderim.

⁵⁸ Pozsony (Pozsony vm., ma: Bratislava, SK), Sopron (Sopron vm.), Szombathely, (Vas vm.), Kismarton (Sopron vm., ma: Eisenstadt, A), Győr (Győr vm.), Nagyszombat (Pozsony vm., ma: Trnava, SK); Szakolca (Nyitra vm., ma: Skalica, SK).

⁵⁹ A Nagyszombat közelében, attól északra található Nahács (ma: Naháč, SK) melletti Szent Katalin-templom és ferences kolostor.

⁶⁰ Galgóc (Nyitra vm., ma: Hlohovec, SK), Gyöngyös (Heves vm.), Pruska (Trencsén vm., ma: Pruské, SK), Sebes (Sáros vm., ma: Nižná/Vyšná Šebastová, SK). A sebesi birtokviszonyokra és a ferences kolostor alapítására lásd: SZABÓ, 2014, 301 és 329–330. Kassa (Abaúj vm., ma: Košice, SK.), Nyitra (Nyitra vm., ma: Nitra, SK), Fülek (Nógrád vm., ma: Filakovo, SK).

⁶¹ A pálos rend kora újkori történetére lásd: GALLA, 1941; BOJTOS 2018. A nagyszombati pálos studium generale első tanéve 1653.

⁶² Valószínűleg a nagyszombati klarissza nővérek háza számára szól az adomány.

⁶³ Nagyszombati Seminarium Generale, vagy Collegium Rubrorum néven ismert papnevelő intézet.

⁶⁴ Lippay János, († 1681/82) 1652–1680 között barsi főispán.

⁶⁵ Lippay György, († 1684/85) királyi kamarás, 1684-től kamarai tanácsos.

⁶⁶ Keszegfalva (Komárom m., ma: Kameničná, SK).

⁶⁷ János első felesége Erdődy Éva Zsuzsanna.

Fratri meo Emerico Lippay⁶⁸ lego allodiatum omnem, quae reperietur in Púspöky,⁶⁹ oves, vaccas et his similia. Sex equos item currules. Pro Congregationibus^{70aa} // Tyrnaviensi, Poseniensi, Viennensi Sanctae Barbarae,⁷¹ Graecensi item et Olomucensi⁷² lego florenos quadringentos quinquaginta. Pro fundatione studij juris Tyrnaviae in Academia lego quindecim millia florenorum, alantur doctores juris juris civilis unus, juris canonici alter.^{bb} Quod si onus studij juris canonici profitendi in se suscipere velint patres jesuitae, dentur ipsis trecenti floreni annui, de reliquo alatur professor juris patriae. Pro epitaphio supradicto Cardinali Pázmány et mihi extruendo, lego quatuor millia florenorum, quibus executores testamenti mei, serio^{cc}et diligenter (ut ante significatum est) secundum delineationem factam, vel maxime ob memoriam tanti viri, Cardinalis Pázmány, dabunt operam. Bibliothecam meam lego venerabili capitulo Strigoniensi jys sub conditionibus gubernandam, quas ipsis praefixurus sum. Quoad famulorum solutiones et servitia, illis omnibus juxta conventionem satisfactio detur usque ad diem obitus mei, tam ratione solutionis pecuniae, quam etiam ratione panni, nec propter expectationem sepulturae ultra praetendere aliquid habeant. Quod tamen non intelligitur^{dd} de curialibus officialibus, militibus et musquetarijs. In pannum nigrum praedictorum servitorum, insumantur floreni quingenti. Et quia singulariter benemeriti reperiuntur, qui mihi serviverunt, illis quoque dignum et justum est, ut pro meritis gratificatio fiat. Quales fuerunt, et sunt Andreas Rihter, qui loco cubicularii mihi aliquot annis servivit diligenter et fideliter. Ephebi^{ee} quoque, non possum aliter affirmare, quam quod mihi diligenter cordialiter et cum omni affectu serviverint, utpote Matula, Gergely, Ray⁷³ Gorup⁷⁴ Jezerniczky.⁷⁵ Quapropter Francisco Matulae lego centum aureos singulariter, et adhuc in quibusdam alys ipsum juvari desidero. Andreae Richter donavi jam antecederet florenos quadringentos, sed insuper lego ipsi centum talleres, Földvary⁷⁶ centum talleres lego, licet ipsum promoverim satis bene. Et ex quo magnificus dominus personalis Caspar Hólgý multa mihi et magna praestiterit a juventute servitia, licet ea promotione ipsius conatus sum rependere, nihilominus tamen, ne adhuc ingratus videar lego eidem mille talleres. Accipiantur rationes a provisoribus et officialibus et qui fuerint debitores reperti, distribuantur pauperibus // pro animae meae refrigerio. Quod si autem plus in testamento reliquissem, quam habeatur, et reperiat in auro, argento, pecunys paratis, defalcetur proportionaliter, sin autem minus reliquissem in auro videlicet, argento, gemmis paratis pecunys et alys, fiat similiter proportio.^{ff} Doctori autem Gabrieli⁷⁷ penes me et in servitio meo exsistenti, do

⁶⁸ Lippay Imre, a primás legifjabb öccse (1614–1691) FEDERMAYER, 2012, 73.

⁶⁹ Pozsonypüspöki (Pozsony vm., ma: Podunajské Biskupice, SK), jelenleg Pozsony városrésze.

⁷⁰ Ti.: jezsuita közösségeknek.

⁷¹ Valószínűleg a jezsuiták bécsi Szent Borbála-temploma (Barbarakirche).

⁷² Graz (A), Olmütz (ma: Olomouc, CZ).

⁷³ Matula Ferenc, Gergely és Ray azonosítása egyelőre várta magára.

⁷⁴ Gorup János személyére lásd: DOMINKOVITS, 2009.

⁷⁵ Jezerneczky János 1663-ban Nagyszombatban tanult, esetleg primási titkár.

⁷⁶ Földváry Miklós azonosítása egyelőre várta magára.

⁷⁷ A primás levelezése sem derít fényt pontos kilétére, lásd: TUSOR, 2015a.

testimonium, quod idem tanquam intelligens, fidelis, ac diligens, quilibet doctor, toto illo quo apud me versabatur tempore, nihil eorum, quae conservandae sanitatis meae statum concernebant, intermiserit, sed quidquid uni intelligenti docto et sedulo doctori circa curam meam faciendum fuisset, aut facere debuisset, diligentissime fecit et praestitit, etiam ultronee. Quare laudem ipsi tribuo et ab alijs etiam tribui desidero, nihil eatenus existimationi, bonae famae, laudique et honori, ac doctorali eiusdem scientiae derogatum per quoslibet velim; quin imo cum gratiarum actione diligentem ipsius operam et industriam fidelitatemque in signum gratitudinis recognosco, ipsique centum talleros lego.⁷⁸

Georgius Lippay Archiepiscopus Strigoniensis m.p.

[Zárórendelkezők:]

Tandem ut pŷs meis ita descriptis, legatis et intentionibus, satis fieri possit, clarum est res meas aureas, gemmeas et argenteas residuas in pecuniam converti et vendi oportere, similiter et vinum, cuius hoc anno benignitate divina^{gg} copiam habuimus.^{hh} Quidquid igitur pecuniae ex omnibus supradictis et alijs hic non specificatis conflabitur, in dictos usus impendantur.ⁱⁱ Supererit pro foundationibus superius jam clarius specificatis adhuc non contemnenda summa,^{jj} secundum meum computum, tam debitis si quae essent exolvenda^{kk}, quam alijs rebus necessariis quae etiam^{ll} in pios usus eroganda conscientiose, discretioni antelatorum Executorum testamenti mei relinquo et committo. Quos rogo, velint hoc testamentum meum fideliter et secundum Deum // executioni demandare. Haec est mea ultima voluntas, et dispositio, quam ut Divina Bonitas clementer acceptare, et ut minutum quod mihi dedit, ipsi vicissim reddendum, eo, quo a paupercula vidua affectu et complacentia recipere dignetur, quam possum humillime supplico et oro.

Datum Posonŷ die ultima Mensis Decembris. Anno Domini Millesimo sexcentesimo sexagesimo quinto. Georgius Lippay Archiepiscopus Strigoniensis m.p.

Super qua quidem praememorati Illustrissimi ac^{mm} Reverendissimi Principis Domini Georgŷ Lippay Archiepiscopi Strigoniensis facta coram memoratis dominis fratribus ac testimonŷs nostris,ⁿⁿ celebrata exhibitaque et praesentata, ac praesentibus de verbo ad verbum sine diminutione vel augmento aliquali inserta et inscripta testamentariae sive ultimae suae voluntatis dispositionis fassione, ad fidelem eorundem dominorum fratrum et testimoniorum nostrorum. Relationem praesentes literas nostras testamentariae, seu ultimae voluntatis dispositionis fassionales, jurium quorum interest futuram ad cautelam necessarias. Sub sigillo nostro capitulari et authentico extradandas duximus et concedendas. Datum ipso festo Circumcisionis Domini,⁷⁹ Anno eiusdem Millesimo sexcentesimo sexagesimo sexto.^{oo}

⁷⁸ A prímás korábbi orvosai közűl Policarpo Bonani volt ismert.

⁷⁹ Január 1.

^aO1: ezen első sor felett más, egykorú kézzel (ugyanettől széljegyzetek is): *Paria Testamenti Georgii Lippai archiepiscopi Strigoniensis, in qua Fundatio Iuris Canonici et Civilis continetur*. ^bO: ‘Concanonicos’. ^cO: ‘praerepetitum’. ^dO: ‘ysdem testimoniis’. ^eO: ‘antelatis’. ^fO: ‘oluntatis dispositionem’. ^gO: ‘fuerit’. ^hO: ‘promeritus’. ⁱO: ‘quater mille florenos’. ^jO: ‘de’. ^kO1: a bal margón: ‘50M’. ^lO1: a bal margón: ‘Testamentarii’. ^mO1: a bal margón: ‘8M’. ⁿO1: a bal margón: ‘100M’. ^oO: ‘Csakianam’. ^pO: ‘cubicularii’. ^qO1: a bal margón: ‘Marcae 900’. ^rO1: a bal margón: ‘Debita primo’. ^sO1: A szó sorközi beszúrás. ^tO1: a bal margón: ‘Trinchinij Fundatio’. ^uO: ‘Pruskinensi’. ^vO: ‘Fülekiensi’. ^wO: e szó hiányzik. ^xO1: a bal margón: ‘100 imperiales Collegis’. ^yO1: a bal margón: ‘15M Collegio Generali’. ^zO1: a bal margón: ‘Cognatis’. ^{aa}O1: a bal margón: ‘Congregationes’. ^{bb}O1: a bal margón: ‘5M iuri’. ^{cc}O: ‘sedulo’. ^{dd}O: ‘intelligatur’. ^{ee}O: ‘Ephoebi’. ^{ff}O1: a bal margón: ‘Defalcatio’. ^{gg}O: ‘Dei’. ^{hh}O1: a bal margón: ‘vinum’. ⁱⁱO1: a bal margón: ‘Res hic non specificatae’. ^{jj}O1: a bal margón: ‘Plus, quam minus’. ^{kk}O1: ‘exolven’ rövidítés O: hibás feloldással ‘exolvendis’. Az egyszerű figyelemtelenségre visszavezethető hiba vélhetően az O1-ről történt átmásolás során keletkezhetett. ^{ll}O: ‘omnia’. ^{mmm}O: ‘et’. ⁿⁿO: szó után ‘et’. ^{oo}O: P.H. (a pozsonyi káptalan papírfelzetes pecsétje, mely az iratot átfűző zsinórt rögzíti az utolsó oldalon), alatta: *Lecta et correcta in capitulo*. Az irat külzetén más kézzel: *Testamentum Celsissimi Principis Archiepiscopi Strigoniensis Georgii Lippay*.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

P 1341.

Illésházy család levéltára, Lad. 20. fasc. 10. n. 1.

ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattár.

Collectio Kaprinaiana/A. Tomi in folio. 41. tomus, 162–178. folio.

*

BIKFALVI

2011

BIKFALVI Géza: *„Mindent Isten nagyobb dicsőségére”. Tanulmányok a jezsuita rend történetéből*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2011.

BITSKEY

1986

BITSKEY István: *Pázmány Péter*, Budapest, Magyar História, 1986.

BITSKEY

1987

BITSKEY István: *Pázmány Péter udvartartása*, In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, Gondolat, 1987, 166–176.

- BITSKEY
2005
BITSKEY István: *Reprezentáció és mecenatúra Pázmány Péter udvarában*, In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 361–374.
- BOJTOS
2018
BOJTOS Anita: *A pálos rend XVII. századi története, különös tekintettel a rend szellemiségére. A magyar rendtartomány szerzeteseinek életpálya- és karrierrekonstrukciója az 1637 és 1700 közötti utánpótlás adatai alapján*, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2018.
- BONCZ
1878
BONCZ Ferenc: *A kath. főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*, Budapest, 1878.
- BORBÉLY
1961
BORBÉLY Andor: *Az esztergomi „Bibliotheca” Fugger-gyűjteményének eredete*, In: *Magyar Könyvszemle*, 77. (1961) 4. sz. 469–475.
- DOMINKOVITS
2005
DOMINKOVITS Péter: *Egy soproni városplébános végrendelete a felekezeti küzdelmek korából (Csehi István, 1644)*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 6. (2005) 2. sz. 129–142.
- DOMINKOVITS
2009
DOMINKOVITS Péter: *Főúri familiáris – jogtudó értelmiség – mezővárosi polgár? Adatok és kérdések egy 17. századi szombathelyi ügyvéd, Gorup János életútjához*, In: *Sic Itur ad Astra*, 20. (2009) 85–99.
- ECKHART
1936
A Jog- és Államtudományi Kar története, 1667/1935, szerk. ECKHART Ferenc, Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem, 1936.
- ELIAS
2005
Norbert ELIAS: *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2005.
- FAZEKAS
2005
FAZEKAS István: *Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568)*, In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 343–360.

FEDERMAYER

2012

Frederik FEDERMAYER: *Lippayovci zo Zomboru. Genealogický pohľad na vznik novej prohabsburskej aristokracie*, In: *Magnátske rody v našich dejinách 1526–1948*, ed. Frederik FEDERMAYER, Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, 29–77.

FEDERMAYER

2016

Frederik FEDERMAYER: *Hölgyi Gáspár kamarai tanácsos családja és a Bedy család*, In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*, szerk. ARATÓ György – NEMES Gábor – VAJK Adám, Győr, 2016, 196–199. (Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, Feldolgozások 25.)

GALLA

1941

GALLA Ferenc: *A pálosrend reformálása a XVII. században*, In: *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv*, 4. (1940–1941), Budapest, 1941, 123–222.

HALKO

2016

Jozef HALKO: *A szentély föld alatti részének kutatása és Pázmány Péter bíboros sírjának identifikálása a pozsonyi Szent Márton-székesegyházban*, In: *Magyar Sion*, Új Folyam, 10. (2016) 2. sz. 279–289.

HANUY

1910–1911

HANUY Ferenc: *Pázmány Péter: Összegyűjtött levelei*, I–II, Budapest, A budapesti kir. Magyar Tudomány-Egyetem Tanácsa, 1910–1911.

HARGITTAY–KRÁNITZ

2007

HARGITTAY Emil – KRÁNITZ Mihály: „*intra viscera terrae corpus reponi jubeo*”. *Pázmány Péter sírhelyének kutatása*, In: „*Halálom után nem fog minden akaratom szerint történni*”. *Dokumentumgyűjtemény Pázmány Péter sírhelyéről*, szerk. HARGITTAY Emil et alii., Piliscsaba–Esztergom, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2007, 54–67. (Pons Strigoniensis Studia, 7.)

HERMANN–ARTNER

1938

HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A Hittudományi Kar története 1635–1935*, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1938. (A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, 1.)

HERMANN–JAKAB

2013

HERMANN István – JAKAB Réka: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök végrendelete, 1762*, Veszprém, Magyar

- Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2013.
(A Veszprém megyei Levéltár kiadványai, 31.)
- HORVÁTH
1995–1997
- HORVÁTH József: *Győri végrendeletek a 17. századból*, I. 1600–1630-ig, II. 1631–1654, III. 1655–1699, Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1995–1997.
- HORVÁTH–
DOMINKOVITS
2001
- HORVÁTH József – DOMINKOVITS Péter: *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*, Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2001.
- JANKOVICS
2004
- JANKOVICS József: *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*, In: *Lymbus*, 2. (2004) 61–69.
- KARÁCSONYI
1924
- KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1924.
- KÁDÁR
2013
- KÁDÁR Zsófia: *Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)*, In: *Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*, szerk. KÁDÁR Zsófia – LAKATOS Bálint – ZARNÓCZKI Áron, Budapest, A Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2013, 293–328.
- KÁDÁR
2016
- KÁDÁR Zsófia: *Fundatores et benefactores. Jezsuita intézmények alapítói és jótévedői a rendi emlékezetben a 17. századi Magyar Királyságban*, In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*, szerk. BÁTHORY Orsolya – KÓNYA Franciska, Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely, 2016, 195–209.
- KÁDÁR
2017a
- KÁDÁR Zsófia: *Az urak Patrona Hungarie-társulata a 17. században*, In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*, szerk. FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia – KÖKÉNYESI Zsolt, Győr, Szent Mór Perjelség, 2017, 307–333.
- KÁDÁR
2017b
- KÁDÁR Zsófia: *Középkori eredetű vallásos testvérületek és barokk társulatok kapcsolata: a soproni Krisztus Teste-konfraternitás példája*, In: *Barokk vallásos közösségek*, szerk. BOGÁR Judit – DÉRI Eszter Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely, 2017, 135–144.

- KISBÁN
1938
KISBÁN Emil: *A Magyar Pálosrend története*, I., Budapest, Pálos Kolostor, 1938.
- KLANICZAY
1987
KLANICZAY Gábor: *Udvari kultúra és a civilizáció folyamata*, In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, Gondolat, 1987, 17–52.
- KOLLÁNYI
1896
KOLLÁNYI Ferenc: *A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története*, Budapest, Szent István Társulat, 1896.
- KOLTAI
2012
KOLTAI András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások, 14.)
- NAGY
1860
NAGY Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VII., Budapest, Ráth Mór, 1860.
- NÉMETH
1995
NÉMETH Gábor: *Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1995.
- PÁLFFY–MIKÓ
2002
PÁLFFY Géza – MIKÓ Árpád: *A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század)*, In: *Művészettörténeti Értesítő*, 51. (2002) 107–172.
- SOÓS
1995–1996
SOÓS Ferenc: *Lippay György [gróf] és a pozsonyi pénzverde. Eredeti dokumentumok közlésével*, In: *Numizmatikai Közlöny*, 94–95. (1995–1996) 39–47.
- SZABÓ
2014
SZABÓ András Péter: *Egy felső-magyarországi katolikus főúr pengeélen. Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1644–1645)*, In: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője*, 2. (2014) 291–343.
- TUSOR
2007
TUSOR Péter: *Lippay György esztergomi érsek végrendelete (Pozsony, 1665. december 31., részlet)*, In: *„Halálom után nem fog minden akaratom szerint történni”. Dokumentumgyűjtemény Pázmány Péter sírhelyéről*, szerk. HARGITTAY Emil et alii, Piliscsaba–Esztergom, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2007, 26–27. (Pons Strigoniensis Studia, 7.)

TUSOR
2015a

TUSOR Péter: *„Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665)*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2015. (Collectanea Studiorum et Textuum, I/1.)

TUSOR
2015b

TUSOR Péter: *A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664)*, In: *Történelmi Szemle*, 57. (2015) 2. sz. 219–251.

TUSOR
2017

Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. (A Pázmány–Tholdy archívum irataival), feltárta, fordította, kísérő tanulmánnyal és dokumentumokkal közreadja TUSOR Péter, Budapest–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae, II/6.)

Szelepcsényi György végrendelete

A magyar főpapság végrendelkezési jogának kora újkori története rendkívül érdekes, ugyanakkor bonyolult örökösödési és egyházjogi kérdéseket érintő téma.¹ A 17. századi főpapi végrendelkezések, valamint az azokat követő, nem egyszer igen hosszúra nyúló hagyatéki ügyek során keletkezett bőséges forráskorpuszok arról tanúskodnak, hogy – noha az 1625-ben elfogadásra került II. Ferdinánd-féle Diploma biztosította, illetve részletesen szabályozta ezen egyházi réteg végrendelkezési jogát² – az uralkodói szabályozás gyakorlatba való átültetése hosszabb folyamatnak bizonyult. A Diploma egyrészről irányelveket fogalmazott meg a főpapi végrendeletek formaiságára és tartalmára vonatkozóan, például kötelező hagyományozásokat rögzített a végvárrendszer és a szegény papság javára. Emellett szabályozta a hagyatéki eljárás menetét, a káptalanok és a végrendeleti végrehajtók szerepét, továbbá kiemelt bizonyos költségeket (temetési szertartás költsége, a különböző alamizsnák, a szolgák és hitelezők kielégítése), amiket még a vagyon felosztása előtt rendezni kellett.³ Az alábbiakban közölt végrendelet és kodicillus – amelyekben a 17. század második felének egy meghatározó egyházi és politikai szereplője rendelkezik javairól – a Diploma által meghatározottaknak ugyan alaki szempontból megfelel, de ez a tartalmukról nem mondható el.

A főpapi hagyatéki iratok vizsgálata egyrészt az egyházi társadalom krémjének ingó- és ingatlanvagyonáról fest képet, aminek alapján ennek a csoportnak a gazdasági tevékenységét, vagy gyűjteményezési gyakorlatát és preferenciáit körvonalazhatjuk. Másrészt az iratokban megjelenő javak mellett a kedvezményezettek személye is ugyanannyira – ha nem még inkább – fontos, hiszen így megismerhetővé válnak a barokk főpapi udvartartások is. Ezen igen ideiglenes – a főpap halálakor felbomló – udvarok felépítésének és működésének vizsgálatával a világi udvartartásokkal szemben kevesebbet foglalkoztak.⁴ Az okiratokban megjelenő egyházi intézmények, a különböző templomok és szerzetesrendi kolostorok – amelyek alapítása is nem egy esetben a végrendelkezéshez köthető – az elhunyt egyházpolitikai tevékenységéhez is kiegészítő információkkal szolgálhatnak. A kora újkori főpapság testamentumaiban rejlő kutatási lehetőségek ellenére azok közlésére mindeddig kevesen vállalkoztak.⁵

¹ KOLLÁNYI, 1896.

² Uo., 160–161.

³ Uo., 162–163.

⁴ BITSKEY, 2005; BITSKEY, 2015, 163–182; FAZEKAS, 2005; GÁL-MAKLÁR, 2007.

⁵ JANKOVICS, 2004; KÁDÁR, 2013; TEMESVÁRY, 1931.

Szelepcsényi György 1644-től 1666-ig kancellárként, 1667-től 1681-ig mint királyi helytartó vett részt a politikában; 1666-tól 1685-ig pedig az esztergomi érsekség, és így a magyar katolikus egyház élén állt. Ezt a karriert ráadásul a nemesség alsó rétegeiből indulva futotta be, úgyesen kihasználva az egyházi pálya nyújtotta társadalmi mobilitási lehetőségeket. A jelen forrásközlés tárgyát képező, 1684 áprilisában kelt végrendelet, majd az azt kiegészítő, nem sokkal az érsek 1685. január 14-i halála előtt íródott kodicillus Szelepcsényi egész pályafutásáról tanúskodik.

Jelen források közlését azért tartom fontosnak, mert hatályba lépésüket – éppen a Diploma rendelkezéseitől való eltérés miatt – igen hosszú hagyatéki eljárás követte, aminek az iratai az értelmezéshez szükséges kontextust is a szemünk elé tárják. A végrendeletből kiinduló vizsgálódás viszonyítási alapul szolgálhat a kora újkori magyar egyházi (vagy világi) vezetőréteg tagjainak kapcsolatrendszerét és vagyoni helyzetét hasonló forráskorpusz alapján középpontba állító kutatások számára. Nem Szelepcsényi György hagyatéka ugyanis az egyetlen a 17. században, melynek inventálása során – a kiforratlan ügymenet miatt – konfliktus alakult ki a kamarai tisztségviselők és a káptalani küldöttek között. A legkirívóbb eset talán az 1675-ben elhunyt egri püspök, Szegedy Ferenc Lénárd hagyatékához kapcsolódik,⁶ amely ügy a főpapság tagjainak körében igen komoly visszhangot váltott ki.⁷

A kora újkori főpapi hagyatéki iratok a további kutatás szempontjából rengeteg indulási lehetőséget rejtenek; esetünkben az ingó- és ingatlanvagyon mellett a főpappal kapcsolatban álló intézményekre és személyekre vonatkozóan egyaránt értékes információkat tartalmaznak. Az érseki vagyon összetételéről és értékéről a végrendelet és a kiegészítő fiók-, vagy pótvégrendelet, más néven kodicillus mindössze egy pillanatnyi helyzetet tárnak a szemünk elé, ami az érsek halálakor véget ért gyarapodás és a végrendeleti végrehajtással megkezdődő szétaprózódás között állt fenn. A végrendeleti és hagyatéki iratok együttes vizsgálata már komplexebb képet ad Szelepcsényi vagyon-, valamint birtokszerzői és igazgatási tevékenységéről, de minden esetben plusz források bevonására van szükség.

Az ingóvagyon részét képezte az érsek tulajdonában lévő ingatlanok berendezése⁸ mellett a kincstár, melynek csak egy része élte túl az 1683-as bécsi ostromot.⁹ Az iratokban Szelepcsényi bizonyos vagyontárgyakról külön-külön rendelkezik, helyenként részletesebb leírást is ad, azonban egységben kezeli a bécsi ostromot túlélte és visszaszerzett legértékesebb kincseit.¹⁰ Ezek egyik felét az esztergomi káptalanra, a másikat pedig a

⁶ A végrendeletet és a hagyatéki ügy kapcsán keletkezett iratokat Baranyai Béla közölte. BARANYAI, 1927, 109–166.

⁷ Az esztergomi Prímási Levéltárban több ehhez kapcsolódó forrás is található. EPL AEV No. 249/1.; No. 249/2.; No. 249/3.; No. 249/4.

⁸ Eddig mindössze a pozsonyi kúria 1685. március 21-én kelt hagyatéki leltára ismert. EPL FKL Lad. 95. No. 32.

⁹ Az eltulajdonításhoz kapcsolódóan keletkezett forrásokat rövid előtanulmánnyal ellátva közölte: FODOR, 2017.

¹⁰ Az elkobzást intéző Kollonich Lipót 1684 februárjában állított ki egy, főleg a díszítményekre vonatkozóan részletes, 62 tételes jegyzéket a tárgyakról. EPL AS AR Classis X No. 88. fol. 59–63; FODOR, 2017, 122.

mariazelli bazilikában alapított Szent László kápolna számára rendelte. Ezen egyházi kincstárak tárgyi emlékegyének és a gyűjteményre vonatkozó forrásoknak a vizsgálatával képet kapunk a kincstár megmaradt részéről.¹¹ A tárgyak nagy része érthető módon főpapi státuszszimbólum: mellkereszt és gyűrű, illetve a liturgia során használt ötvöstárgy: kelyhek, cibóriumok, monstranciák. A tárgyak és a kincstárra vonatkozó források lehetővé teszik, hogy az érsek ízlésén és preferenciáin (díszítmények, anyag, stílus) túl vizsgáljuk a különböző érték-fogalmakat is.

Szelepcsényi az általa igazgatott egyházi birtokok mellett kiterjedt magánbirtokokra is szert tett. Az érsek egyházi birtokai mellett magánbirtokain külön igazgatási szervezetet alakított ki,¹² amelyben nem egyszer rokonai láttak el fontos feladatokat.¹³ Szelepcsényi vásárlással és zálogügyletekkel egyaránt gyarapította birtokait. Az érsek magánbirtokai főleg Bars, Hont, Nyitra, Sopron vármegyékben, illetve Pozsony környékén helyezkedtek el; ezek közül kissé kivált az Abaúj vármegyei Boldogkő,¹⁴ valamint a Turóc megyei Stubnya. Jelentős értékkel bírtak azok a birtokok, amelyeket fokozatosan vásárolt meg Alsó-Ausztriában, Morvaországban, illetve Sziléziában. Szelepcsényi 1644-es veszprémi püspökké való kinevezésétől kezdődően rendelkezett nagyobb jövedelem felett, a rendelkezésére álló készpénz ügyes forgatását bizonyítja az a forrás, amely az érsek 1650-es évektől kezdődően folytatott zálogügyleteit ismerteti kivonatolt formában.¹⁵ A hagyatéki iratokból kiderül, hogy a rokonságra hagyott összesen mintegy 400.000 magyar forintba becsült birtoktest megszerzése, főleg a morva és sziléziai birtokoké nem ment zökkenőmentesen, a jogi viták a hagyatéki eljárás elhúzódtatását vonták maguk után. A megoldást végül az hozta el, hogy az örökösök bizonyos sziléziai és morvai javaikat egy 1685. május 6-i okirat tanúsága szerint átengedték I. Li-

¹¹ A Prímási Levéltárban található 1687–1921 között keletkezett kincstárleltárak (EPL FKL Lad. 85. No. 31.; No. 33.; No. 35.; No. 39.; No. 40.; No. 41.; No. 46.; No. 48.; No. 49.; No. 51/b; No. 53.; No. 54.; No. 56.; No. 59.; No. 61.) és az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár legújabb katalógusrevíziója (VERŐ, 2018), valamint a Sankt Lambrechtben található, a bazilika kincstárába került Szelepcsényi-tárgyakról készült jegyzékek (SL Eremiasch 1713[?]; Ladislausaltar Primas Szelepcsényi [OW] Lad. 31. No. 5.; No. 6.; No. 10.; F. No. 6.) és a Mariazell és Magyarország-kötet katalógusa (FARBAKY–SERFÖZŐ, 2004) alapján részlegesen rekonstruálhatjuk az érseki kincstár ezen részét.

¹² GYULAI, 2014, 35–36.

¹³ „*Dékán Márton uramat immár itten nem találtam...*” – jelentette a rokon Maholányi János a szintén rokon Dékány Mártonról, mikor gazdasági ügyek intézése miatt Éberhardba érkezett. Maholányi János Szelepcsényi Györgynek, Eberhard, 1665. március 23. EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 32. fol. 206–208. (MNL OL, MF 2659. dob.); A Dékány, Jókay és Kordics családok és az érsek közötti kapcsolat tisztázásában egy, a hagyatékkal foglalkozó 1747-es irat segít, melyben Kordics István leszármazottja, György Henrik egy bizonyos Szelepcsényi Lászlótól származtatja magát. A genealógiában az 1598-as címerlevélén találkozunk ezzel a névvel, ami alapján unokaöccsi kapcsolatot feltételezhetünk az érsek és Kordics István, valamint az iratban szintén megnevezett Jókay János és András, illetve Dékány Márton és Maholányi János között. MNL OL, P 197 Esterházy család tatai ágának levéltára, Familiaria Fasc. 22. 6. csomó No. 1. fol. 6–7.

¹⁴ GYULAI, 2014, 37.

¹⁵ EPL AS AR Classis U. No. 51. fol. 1–2.

pótnak.¹⁶ A vitát végül egy 1685. május 12-én kibocsátott uralkodói rendelkezés zárta le, amely az ingó és ingatlanjavak örökösöknek való kiadásáról rendelkezett.¹⁷

Ha a végrendelet vizsgálatakor nem az örökséget, hanem a hagyományozottakat helyezzük a középpontba, akkor nem csak személyeket és személyi kapcsolatokat, hanem az érsekhez szorosabban kötődő egyházi intézményeket is azonosíthatunk. Az érsek nagylelkűen gondoskodott az esztergomi káptalanról, illetve megemlékezett a pozsonyi, a szepesi, valamint a nyitrai káptalanokról is különböző ingóságok és ingatlanok hagyományozásával. Megjelennek a Szelepcsényi személyéhez kötődő plébániák, a megkeresztelése helyszínéül szolgáló Barskisfalud plébániatemploma, vagy az általa építtetett templomok: az 1674-ben épült nagyszombati Szent Mihály templom,¹⁸ a Csallóközben található Pozsonycsákány és Fél templomai,¹⁹ valamint az 1681-ben emelt szűnyogdi Szent József kápolna.²⁰ Szelepcsényi a morva letovicei, drnovicei és lysicei templomokról pénzbeli hagyományozásokkal gondoskodott,²¹ illetve megbízta morvaországi birtokain szolgálatot teljesítő tisztartóját,²² hogy a templomokban összesen 300 szentmisét celebráljanak az érsek lelki üdvéért.²³ Szerzetesrendek is szerepelnek a végrendeletben, köztük több érseki alapítás: megjelennek a szakolcai, a zsolnai és a szepesi jezsuiták, a szentgyörgyi piaristák, a Magyarországon elsőként Bazinban 1674-ben letelepített kapucinusok,²⁴ valamint a pozsonyi irgalmasrendiek és a komáromi ferencesek. A személyes kötődésű kolostorok mellett sok pozsonyi szerzetesrend részesedik az érseki bőkezűségből: a ferencesek, a kapucinusok, a klarisszák és az orsolyiták. A végrendelet egy pozsonyi külvárosi sarutlan karmelita alapításról is rendelkezik, melyet azonban nem követtek valós lépések, az összeget nagy valószínűséggel az 1697-ben megalapított győri és 1699-ben létrejött szakolcai zárdákra, vagy esetleg a budai kármeliták javára fordították.²⁵

A legfontosabb érseki alapításnak az 1678. szeptember 9-én, hetven növendék befogadására alkalmas, jezsuiták által vezetett Seminarium Marianumot tekinthetjük, ez volt a 17. század egyik legjelentősebb, a papnevelés fellendítése érdekében tett lépése.²⁶ Az érsek végrendeletében 50.000 forinttal támogatta az általa alapított szemináriumot, majd kodicillusában ismét megfogalmazta ennek az alapítványnak a sérthetetlenségét és akadályozásának tilalmát.

¹⁶ EPL AS AR Classis T. No. 377.; Így többek között az igen értékes – az eljárás idejében 300 000 forintot érő – Loslau is az uralkodó tulajdonába került. EPL AEV No. 260/6. fol. 1.

¹⁷ EPL AEV No. 260/5.

¹⁸ RUPP, 1870, 96–97.

¹⁹ BOROVSKY, 1904, 39–40; Uo., 62.

²⁰ Uo., 118–119.

²¹ EPL AEV No. 260/6. fol. 15.

²² EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 63. fol. 230.

²³ EPL AEV No. 260/6. fol. 15.

²⁴ RUPP, 1870, 124.

²⁵ P. MÁTÉFFY, 1996, 86.

²⁶ TUSOR, 2003, 306.

Az egyházi kedvezményezettek mellett az örökösök másik felét magánszemélyek alkotják, a pályatársak mellett a patrónus–kliensi viszonyokról is képet kapunk; lehetővé válik az udvartartás, valamint a rokonság tagjainak azonosítása. Ezen túlmenően csoportosíthatjuk a Szelepcsényihez fűződő kapcsolatokat jellegük és funkciójuk alapján; vizsgálhatjuk, hogy van-e átjárhatóság, illetve átfedés ezen csoportok között.

Szelepcsényi György 1684 áprilisában – súlyos betegsége miatt – foglalta írásba végakarát letovicei várában. Eddigi kutatásaim során nem találtam arra vonatkozó forrást, hogy Szelepcsényi Bécs 1683-as ostromát követően elhagyta volna biztonságosnak ítélt morvaországi birtokát. Így az okiratban felsorolt tanúkat a morva területen kell keresnünk; és noha bizonyos, hogy egytől egyig Letovice környéki főrendi családok tagjai,²⁷ de az érsekhez fűződő kapcsolatuk megismeréséhez, Szelepcsényi cseh kapcsolatrendszerének és környezetének feltérképezéséhez, illetve az oldalági rokonság későbbi, a helyi nemességbe való integrációjához még további kutatásokra van szükség. A végrendeletbe foglalt intézkedéseket az érsek nem egy esetben módosította a halála előtt a kiegészítő kodicillusban, de – valószínűleg az irat nagyobb terjedelmének és a körülményeknek köszönhetően – új végakarát nem született.²⁸

A legerdekesebb változtatás rögtön az érsek legszűkebb, bizalmi köréről árulkodik, hiszen a végrendeleti végrehajtók sorában is személycserék történtek: míg az 1684-es végrendelet az érsek rokona és titkára, Maholányi János mellett Balogh Miklós és Fenesy György esztergomi kanonokokat jelöli ki testamentumos úrként,²⁹ addig a kodicillusban Fenesy helyett már Labsánszky János – az érsek titkára – szerepel. Az, hogy mi áll a változás mögött, pusztán a hagyatéki iratokból nem állapítható meg – ehhez a teljes levelezés áttekintésére volna szükség. Az azonban egyértelmű, hogy míg Fenesy jelentősége csökkent, Labsánszkyé nőtt, a kodicillusban több rendelkezésnél is név szerint előkerül.

Első látásra is világos, hogy a különböző kapcsolati rendszerek között átfedések vannak: az udvartartás részét képezi a rokonság nem egy tagja, az egykori kliensek közül pedig néhányan püspöki pályatársakká váltak Szelepcsényi öregkorára. A hagyatéki iratok – és az 1670-es évek rendkívül gazdag levelezési anyaga – arra utalnak, hogy ilyen patrónus–kliensi kapcsolat állhatott fenn Szelepcsényi és az ekkor már magyar udvari kancellári tisztet betöltő Gubasóczy János között. Szintén az érseki udvartartásból indult Jaszlóczy Jakab kanonok, akinek több, Szelepcsényi morvaországi birtokai kapcsán írt gazdasági jellegű jelentését ismerjük.³⁰ Jaszlóczy ezek alapján beleillik azon kanonokok sorába, akik javadalmaik mellett egy főpapi udvartartásban vállaltak

²⁷ Azonosításukhoz elengedhetetlen volt Siebmacher művének morva nemességről szóló munkája. KADICH, 1899.

²⁸ Egy korábbi dokumentumot ismerünk, melyben Szelepcsényi a javairól rendelkezik. Ennek azonban csak egy aláírás és dátum nélküli fogalmazati példánya ismert, készültét pedig Jany Ferenc feltüntetett szerémi püspöki és Sebestyén András csornai préposti címe, valamint Orbán István kancelláriai titkár 1679-es halála alapján datálhatjuk 1678-ra. EPL AEV No. 260/1–2. fol. 21–22.

²⁹ KOLLÁNYI, 1900, 276–277; Uo., 295–296.

³⁰ Az egyes esztergomi érseki udvartartások vizsgálatához a Prímási Levéltárban található gazdag misszilis anyag (Archivum Saeculare Acta Radicalia Classis X. No. 196.) feldolgozása szolgálhat adalékokkal. KOLLÁNYI, 1900, 272–273; KÁDÁR, 2013, 378.

feladatot.³¹ Forrásaink alapján azonosíthatókká válnak további bizalmi pozícióban lévő egyházi személyek: a gyóntató, a káplánok, az ágensek.

Ha az udvartartást mint gazdasági egységet szeretnénk értelmezni, felépítését és működését, valamint a személyi állományt érintő fluktuációt vizsgálni, akkor ahhoz elsősorban rendszeres és átfogó jellegű elszámolásokra, számlákra és kimutatásokra volna szükség. Sajnos azonban ilyen forrásokkal a Szelepcsényi-udvar esetében eddigi kutatásaim során nem találkoztam. A végrendeleti iratok és a hagyatéki eljárás során készült összeírások alapján pusztán az érseki udvar 1684–1685-re elért méretéről, az egyes személyek körülbelüli feladatköréről alkothatunk képet. Annak köszönhetően, hogy mind a végrendelet, mind a kodicillus szerkezete következetes és letisztult, egyértelmű, hogy az egy helyütt megnevezett, és jellemzően pénzösszegekkel – egy-egy esetben kisebb ingóvagyon tárgyakkal – jutalmazott személyek az érseki udvar tagjai.³² Ez azért érdekes, mert így több Pohronczy–Szelepcsényi rokonról, mint például a Dékány család bizonyos tagjairól is sejthető, hogy az érsek alkalmazásában álltak.

Természetesen feltűnnek közelebbi rokonok is: a Maholányi, Jókay és Kordics család egyes tagjai, akik többször előkerülnek a rájuk hagyott igen értékes morva és sziléziai birtokok és némi ingóvagyon kapcsán. Az érsek által megteremtett alapokat leginkább kamatoztatni képes családtag a bárói címig emelkedő kancelláriai titkár, Maholányi János volt. Az ő Ignác nevű fiában Szelepcsényi György talán egy olyan személyt látott, aki előtt a sajátjához hasonló sikeres egyházi pálya áll. Az ifjú végül korai halála miatt nem válthatta be a hozzá fűzött reményeket,³³ és a család ezen ága – az érsek halála után két nemzedékkel – kihalt. A legsikeresebbnek talán a Kordics család tekinthető, akik részben az érsek által rájuk hagyományozott morvaországi birtokoknak köszönhetően emelkedtek bárói rangra.³⁴

Vannak csoportok, melyek előzetes elvárásainkkal ellentétben teljességgel hiányoznak a végrendeleti iratokból: a magyar előkelők és a birodalmi kapcsolatok. A világi elit és a külföldi főpapok hiánya miatt Szelepcsényi ilyen jellegű kapcsolatainak vizsgálatához a végrendeleti dokumentumok nem bizonyulnak megfelelő forrásnak. Némileg kárpótol minket, hogy a jogi személyek, az érsekhez kötődő különböző egyházi intézmények: káptalanok, templomok, szerzetesrendek és egyes kolostoraik könnyen azonosíthatók. Az érsek több egyházi alapítás kapcsán is leköt bizonyos összegeket a végrendeletben, melyekkel részben a szerzetesrendek letelepedését, részben pedig a papnevelés ügyét kívánta támogatni.

A nagy vagyon, a kiterjedt hagyományozotti kör és az elhúzódó hagyatéki eljárás állnak annak háttérében, hogy mind a végrendeletnek, mind a kodicillusnak több

³¹ MIHALIK, 2017, 45–46.

³² A hagyatéki dokumentumok egyike utólag alátámasztotta ezt a hipotézist, mikor is „*Servitoribus*” megnevezés alatt sorolta fel a korábban is ebbe a csoportba tartozónak vélt személyeket. EPL AEV No. 1651. fol. 32.

³³ FAZEKAS, 2018a, 159.

³⁴ POKLUDA, 1975, 262.

másolati példányát őrzik különböző gyűjtemények.³⁵ Az eredeti iratok lappangása, illetve az egyes másolatok között megfigyelhető apró eltérések miatt döntöttem az Udvari Kamara anyagában található hitelesített másolati példányok közlése mellett.³⁶ A Bécsben található forrás átírásánál Soós István módszertani szempontból meghatározó munkájának instrukcióit igyekeztem szem előtt tartani, így a szövegeket betűhív átírásban közlöm.³⁷ A rövidítéseket a könnyebb olvashatóság érdekében minden esetben feloldottam; ahol a feloldás bizonytalanságot mutatott, jeleztem. A következőkben kis- és nagybetű használatát szintén a szövegek átláthatósága érdekében egységesítettem: a mondatkezdésen kívül csak a személy- és helyneveknél, illetve a hivatalos megszólításoknál tartottam meg a nagybetűket.³⁸ A földrajzi helynevek azonosítására törekedtem, de a forrásban előforduló személyeket csak akkor láttam el jegyzetekkel, ha a végrendeleti iratokban szereplő adatokat egyéb források vagy szakirodalmi munkák információival érdemben ki tudtam egészíteni.

³⁵ Az esztergomi Főszékeskáptalani Levéltárban megtalálható a kodicillus két másolata is, melyek nem a Bécsben található hiteles másolatról készültek, ugyanis nem szerepel rajtuk Christophorus Bayrhueber de Hueb az utóbbin található bejegyzése, miszerint a kodicillus a Cseh Kancellária előtt a bécsi udvarban bemutatásra került 1685. február 14-én. Lásd: EPL FKL Lad. 85. No. 30. Az említett bejegyzés hiányzik a gyulafehérvári érseki és káptalani levéltár anyagában található végrendeleti másolati példányról is. Lásd: GyFL ÉFL KL II. 1/d. 2. doboz 72. dosszié. A dokumentumról egy ismeretterjesztő oldalon találunk információkat, melyen elérhető Küstlérné Virágh Éva magyar nyelvű fordítása is. (Digitális verzió: <http://szelepcsényi.hu/tablazatok/szelepcsényi-gyorgy-ersek-vegrendelete>, az utolsó letöltés: 2019. 04. 25.). Az Egyetemi Könyvtár gyűjteményében a végrendeletnek és a kodicillusnak is megtalálható egy-egy másolata, melyeken olvasható a bejegyzés: Coll. Hevenesi, tom. 35., No. 90. fol. 283–295; No. 91. fol. 295–303. Az ELTE Egyetemi Könyvtár gyűjteményében a végrendeletnek fellelhető további két másolata, ezekről Bayrhueber-féle kiegészítés szintén hiányzik, így bizonyosan nem a bécsi irat alapján készültek. Coll. Hevenesi, tom. 18., fol. 460–477. tom. 3., 36. fol. 254–274. A végrendelet egy – Bayrhueber bejegyzése nélküli – másolata a Sankt Lambrecht-bencés apátság levéltárában is megtalálható. A végrendeletet lásd: SL No. 713. A végrendeletkezési iratok egyes másolatai a nagyobb családi levéltárakban is fellelhetők. Lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände, Nachlässe, Familien- und Herrschaftsarchive, Familienarchiv Erdődy Kt. 2., Ladula 3. fasc. 3. No. 9–13.; MNL OL, P 1341. Batthyány család levéltára, Illésházy család levéltára, 27. Fasc. 7. A jelzett irat már Zimányi Vera munkájában is hiányzó dokumentumként szerepel. ZIMÁNYI, 1962, 133. A mariánus ferences provincia pozsonyi levéltári anyagában mind a végrendeletnek, mind a kodicillusnak megvan egy 17. század végi másolata (amiken Bayrhueber hitelesítő záradéka szintén szerepel): ŠAB MPF Lad. 46. Fasc. 4. No. 9. (44. doboz) – Itt köszönjük meg Marti Tibornak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta az iratról készített fényképeit.

³⁶ A szövegben nem jelzem a hitelesített másolati példány és a különböző másolatok közötti szövegértelmezést nem befolyásoló másolási hibákat.

³⁷ Soós, 2000, 81–89.

³⁸ Uo., 85–86.

Szelepcsényi György esztergomi érsek végrendeletének hitelesített másolata

Letovice, 1684. április 27.

(ÖStA AVA FHKA HKA HFU Kt. 696. [r. Nr. 303.] 1685. május fol. 90/601–610)³⁹

In nomine Sacratissimae et Individuae Trinitatis, Patris, et Filii, et Spiritus Sancti Amen. Ego indignissimus peccator, et ingratis Deo creatura, animo et mente totus mihi praesens, corpore tamen debilis, praemissa miserae animae meae, in manus redemptoris sui supplici recommendatione, de rebus, et facultatibus quas a Deo accepi, tale, ut sequitur, condo testamentum.

Et primo quidem corpus meum exanime volo, ut statim portetur in carpento iunctis sex equis ad Cellas⁴⁰ gloriosissimae Dei Genitricis Virginis Mariae, inibi in capella Sancti Ladislai a me exstructa et sepulchro iam facto absque omni pompa tumulandum,⁴¹ Verum sequenti die et reliquis intra septimanam trecentae missae celebrentur; Pro cuius voto et refrigerio animae meae lego hypothecata mihi oppida Sanctam Margaretham⁴² et Zircs,⁴³ in comitatu Soproniensi existentia, supra quae habeo ultra quadraginta quatuor millia florenorum; Item pro necessariis divinis officiis ita, ut quolibet anno menstruatim celebrentur duo sacra cantata, lecta autem pro dispositione patris superioris lego duodecim millia florenorum. Committendo egregio Joanni Jokay,⁴⁴ quatenus idem, cum sufficientibus expensis huiatibus, exangue corpus meum ad locum praescriptum deferat, ac usque ad finem sepulturae et ceremoniarum ibidem maneat: carpentum vero una cum sex equis patribus dono offerat.

³⁹ A végrendelet magyar nyelvű fordítása a 35. lábjegyzetben található linken elérhető. A források hossza és tartalmi gazdagsága több kutatási irányt is kijelöl, melyek alaposabb bemutatása terjengőssé tenné a közlést, így a forrásokhoz nem készítettem regesztát.

⁴⁰ Mariazell (Stájerország, A).

⁴¹ Az érsek még 1672-ben tett a Mariazellben található, sírkápolnájául szolgáló Szent László-kápolna javára adományokat. A kápolna és az érsek sírja ma is megtalálható. Szilágyi András részletesen foglalkozott a síremlékkel és az érsek 1670-es évekbeli adományozásaival, valamint a Sankt Lambrechtben erre vonatkozó források közlését is elvégezte. SZILÁGYI, 2004.

⁴² Szentmargitbánya, Sopron vármegye (ma: Sankt Margarethen im Burgenland, A).

⁴³ Sérc, Sopron vármegye (ma: Schützen am Gebirge, A).

⁴⁴ Jókay János, és a szövegben később szintén szereplő testvére, András oldal-rokonsági kapcsolatban állt az érsekkel. Mindketten Pozsonyban és Nagyszombatban végezték tanulmányaikat, János 1667-ben Pozsonyban a parvista minor évfolyam tanulója, majd 1669-től Nagyszombatban találjuk, ahol 1670-ben már grammatista, 1672-ben pedig a poetica évfolyam hallgatója. 1673-ban ismét Pozsonyban jelenik meg mint rétor. András szintén a parvista minor évfolyamban tűnik fel 1667-ben Pozsonyban, 1669-ben pedig már a parvista maior évfolyam tanulója Nagyszombatban. 1670-ben ugyanitt principista, akinek a nevével a későbbiekben nem találkozunk. Az adatok az NKFIH K 116116 számú, „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” projekt keretében készített adatbázisból származnak. Köszönöm a szíves közlést Fazekas Istvánnak.

Quo itaque efficacius omnia et debite effectuentur, et ut quantum fieri potest, praemissa intra triginta dies absque omni defectu executioni mancipientur, constituo executores ad mentem diplomatis ex capitulo Strigoniensi reverendissimos dominos Nicolaum Balogh Csanadiensem,⁴⁵ et Georgium Fenesy Almisiensem episcopos,⁴⁶ cum tutore plenipotentiaro domino Joanne Maholany secretario⁴⁷ Suae Maiestatis Caesariae Hungarico.

Secundo altare meum Nitriense,⁴⁸ sumptibus meis ex marmore exstructum, dicavi ex voto Sanctae Annae, una cum possessionibus Káissa,⁴⁹ Köniögh,⁵⁰ Ürmény,⁵¹ Lehota,⁵² et Baboth,⁵³ omnino in comitatu Nitriensi existentibus, et habitis, cum illo nihilominus onere, ut pro refrigerio animae meae cantatum sacrum menstruatim celebretur. Altaristam vero constituat venerabile capitulum Nitriense, quem libuerit.

Tertio vigore diplomatis Clero Regni Hungariae benignissime renovati,⁵⁴ lego pro pauperibus parochis quinquaginta millia florenorum.

⁴⁵ Balogh Miklós (1625–1689) 1657-től esztergomi kanonok, 1677-ben elnyeri a novii püspöki címet, 1681-ben pedig a csanádi püspökségre emelkedik. A római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult, 1657-től esztergomi kanonok, később barsi főesperessé, majd szentgyörgymezei préposttá nevezik ki. 1677-ben a novii püspöki címet nyeri el, 1681-ben emelkedik a csanádi püspökségre. A végrendelet elkészülte után nem sokkal (1684 májusában) emelkedett az esztergomi káptalan nagyprépostjává. KOLLÁNYI, 1900, 276–277. Az érsekkel való szorosabb kapcsolatára utal, hogy az 1670-ben mint vikárius írást alá egy Szelepcsényinek címzett levelet. Balogh Miklós Szelepcsényi Györgynek, Nagyszombat, 1670. november 7. EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 41. fol. 182–183. (MNL OL, MF 2662. dob.)

⁴⁶ Fenesy György (1632–1699) magyar világi, illetve egyházi tanulmányai után lett Szelepcsényi György titkára még nyitrai püspöksége és kancellársága idején. Ezután egyházi pályára lépett, először a nyitrai, majd az esztergomi káptalanban kapott stallumot, 1679-ben almisi püspökké nevezték ki, 1684-ben az esztergomi káptalan olvasókanonokjává lépett elő. Később, 1685-ben a csanádi püspökség, 1686-tól pedig az egri püspökség élén állt. KOLLÁNYI, 1900, 295–296.

⁴⁷ Maholányi János (1633–1699) az érseki rokonság tagja, 1652-től a bécsi egyetem hallgatója, 1655-ben a Magyar Udvari Kancellária írnoka, 1679-től kancelláriai titkár. Az 1670-es években az esztergomi érseki birtokok igazgatója, a tizedbérletek intézője. 1693-ban kelt királyi személynöki kinevezése, a család vele emelkedett bárói rangra 1695-ben. FAZEKAS, 2018a, 302–303.

⁴⁸ Nyitra, Nyitra vármegye (ma: Nitra, SK). A nyitrai Szent Emerám székesegyházban Szelepcsényi által alapított oltárt 1662-ben készítette a bécsi Joannes Pernegger. ÉBER, 1918–1919, 57–61. A Daniele da Volterra kompozícióját idéző Levétel a keresztről-oltár Közép-Európa fontos kora barokk műalkotása. Eredetileg Szent Zoerárd és Szent Benedek szobrai díszítették két oldalról az oltárt, melyek helyén jelenleg Szent Anna és Szent Joachim szobrai találhatók. MEDVECKÝ, 2011, 236–244. Nemcsak a végrendelet, de a hagyatéki iratok egyike is Szent Anna-oltárként nevezi meg az érsek nyitrai alapítását. EPL AEV No. 260/1–2. fol. 18.

⁴⁹ Sarlóka, Nyitra vármegye (ma: Lužianky, SK).

⁵⁰ Könyök, Nyitra vármegye (ma: Kynok, SK).

⁵¹ Ürmény, Nyitra vármegye (ma: Mojmirovce, SK).

⁵² Abaszállás, Nyitra vármegye (ma: Lehota, SK).

⁵³ Bobótszabadja, Trencsén vármegye (ma: Bobotská lehota, SK).

⁵⁴ Az 1625. december 11-én elfogadott, a magyar főpapság végrendelkezését szabályozó II. Ferdinánd-féle Diploma kötelező hagyományozásokat rendelt a végvárrendszer és a szegény papság javára. KOLLÁNYI, 1896, 160–161.

Quarto pro pauperibus magis indigentibus Tyrnaviensibus⁵⁵ et aliis pro anima mea oraturis, duodecim millia florenorum.

Quinto venerabili capitulo Strigoniensi, ex quo esset totum ruinatum, et omnibus bonis expilatum, lego arcem Ghymes,⁵⁶ et castellum Kovárz,⁵⁷ una cum Nagy-Tapolcsán,⁵⁸ et Osslán⁵⁹ in comitatu Nitriensi existentibus, cum universis pertinentiis, literalibusque instrumentis ad praedictam arcem et castellum possessionesque spectantibus. Ita et totam ac integram bibliothecam meam, quae Posonii⁶⁰ fuerat, vi diplomatis Suae Maiestatis, eidem capitulo lego.⁶¹

Sexto venerabili capitulo Posoniensi, lego castellum Illyésháza,⁶² et allodium Hidegh-hét⁶³ in insula Csallóköz, seu Schütt, et comitatu Posoniensi existentia, pariter cum universis suis appertinentiis et integritatibus instrumentisque literalibus praedictum castellum ac allodium concernentibus.

Septimo venerabili capitulo Scepusiensi, pro collegio religiosis patribus Societatis Jesu inibi erigendo⁶⁴ lego sexaginta millia florenorum, ex bonis Boldogh-Kő,⁶⁵ eorundemque pertinentiis, uti et Mád,⁶⁶ Wilman,⁶⁷ vineisque eo spectantibus, tam Kirali⁶⁸ nuncupatis quam reliquis in comitatu Borsodiensi existentibus, adiacentibus et habitis.

Reliquum vero quod est ex summa praeattacta Boldogh Köensi, Madensi et Wilmanensi ultra praenumerata sexaginta millia florenorum, hoc totum per idem venerabile capitulum Scepusiense in conversionem haereticorum praedicantium converti volo.

Octavo seminarium Tyrnaviae a me erectum⁶⁹ cum attributis quinquaginta millibus florenorum in tricesima Altenburgensi seu Ovariensi⁷⁰ assecuratorum et iam actu ante

⁵⁵ Nagyszombat, Pozsony vármegye (ma: Trnava, SK).

⁵⁶ Ghymes, Nyitra vármegye (ma: Jelenec, SK).

⁵⁷ Kovarc, Nyitra vármegye (ma: Kovarce, SK).

⁵⁸ Nagytapolcsány, Nyitra vármegye (ma: Topolčany, SK).

⁵⁹ Osslán, Bars vármegye (ma: Oslany, SK).

⁶⁰ Pozsony, Pozsony vármegye (ma: Bratislava, SK).

⁶¹ Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményében ma is megtalálható 375 olyan tétel, melyben az érsek possessori bejegyzése szerepel, míg néhány, egykor Szelepcsényi tulajdonában lévő kötet a szegedi Somogyi-könyvtárban található. Köszönöm Dobó Judit szíves közlését. A Bibliotheca anyagában található főpapi könyvtárakkal kapcsolatban lásd: KOLLÁNYI, 1895; KÖRMENDY, 1991.

⁶² Illésháza, Pozsony vármegye (ma: Nový Život, SK).

⁶³ Hideghét, Pozsony vármegye (ma: Studené, SK).

⁶⁴ A jezsuiták szepeshelyi megtelepedése Pethe Márton alapítására megy vissza (1604), de csak 1623-tól igazolható a jelenlétük. 1674-ben Lőcsére telepedtek át, de a rend jelenléte nem szűnt meg, misszióként tovább működött, illetve alapszintű oktatás is folyt Szepeshelyen. BIZOŇOVÁ, 2013, 193–194.

⁶⁵ Boldogkő, Abaúj vármegye (ma: Boldogkőújfalu, H). A boldogkői uradalom működésére, az érsek gazdasági kapcsolataira és tevékenységére lásd: GYULAI, 2014.

⁶⁶ Mád, Zemplén vármegye H.

⁶⁷ Vilmány, Abaúj vármegye (ma: Vilmánykislalu része, H).

⁶⁸ A Mád melletti Király-dűlőről van szó. BOROVSKY, 1905, 80.

⁶⁹ Szelepcsényi 1678. szeptember 9-én alapította meg a 70 növendék befogadására alkalmas nagyszombati Seminarium Marianumot. TUSOR, 2003, 306.

⁷⁰ Magyaróvár, Moson vármegye (ma: Mosonmagyaróvár része, H). Óvár a korszakban jelentős harmincadhely. NAGY, 2015, 69.

aliquot annos eidem seminario applicatorum: Item cum praepositura Bozokiensi in comitatu Hontensi existente, iuxta ordinationem Pauli quondam Fánecy dispositioni meae benigna Suae Maiestatis Sacratissimae confirmatione mediante,⁷¹ comissa: Praeterea cum bonis Sancti Joannis⁷² et relictis omnibus alias ad arcem Illeskeő⁷³ spectantibus, et tam in Psoniensi quam Nitriensi comitatibus existentibus, et habitis, una cum literalibus instrumentis, factum praerecensorum bonorum concernentibus reverendi patres Societatis Jesu sub suam curam et directionem accipiant. Quod si vero iidem administrationem hanc acceptare recusaverint, tum eo facto venerabile capitulum Strigoniense in se assumat.

Nono castellum Báán⁷⁴ in comitatu Trinchiniensi existens habitum cum universis pertinentiis, et documentis quibuslibet, lego pro collegio patrum Societatis Jesu Zakolcensi.⁷⁵ Bona Stubnensia⁷⁶ et reliqua mea in comitatu Thuroczienzi existentia lego pro pauperibus, ut et peregrinis eo convenientibus, quorum curam et administrationem committo penes parochum semper Cremnicensem⁷⁷ relinquendam, qui unicuique quantum fieri poterit, ratam elemosynam tribuere studebit, cum asservatione documentorum eatenus emanatorum.

Bona vero seu portiones illas, alias iure haereditario ad arcem Beczkó⁷⁸ spectantes, et tam in Nitriensi quam Trinchiniensi comitatibus habitas applico et lego praepositurae Beatae Mariae Virginis Uyhelienzi ad Vagum⁷⁹ cum illa conditione, ut quolibet mense pro refrigerio animae meae ibidem celebretur sacrum.

Demum bona Rossinensia⁸⁰ cum reliquis ad arcem Letava⁸¹ spectantibus, et Csaczensia⁸² ad aliam arcem Sztrecsén⁸³ pertinentibus omnino in comitatu

⁷¹ Bozók, Hont vármegye (ma: Bzovík, SK). A bozói prépostság 1650-től volt Fánecy Pál és János birto-
kában, melyet Szelepcsényi sági és bozói prépostként részben visszaváltott, részben pedig jövedelmei-
nek a jezsuita rend nagyszombati szemináriumának szükségleteire rendelkezéséről egyeztetett. Az erről
szóló alapítványi okmányt 1678-ban állította ki, egy évvel később pedig maga Lipót hagyta jóvá az ügyet.
RUPP, 1870, 130.

⁷² Szentjános, Pozsony vármegye (ma: Moravský Ján, SK).

⁷³ Éleskő, Pozsony vármegye (ma: Ostrý Kameň, SK).

⁷⁴ Bán, Trencsén vármegye (ma: Bánovce nad Bebravou, SK). Az érsek az Illésházy családtól 32 000 forin-
tos összegért cserébe bírta zálogként. RUPP, 1870, 201.

⁷⁵ Szakolca, Nyitra vármegye (ma: Skalica, SK). Szelepcsényi 1659-ben egyszer már tett alapítványt a je-
zsuita rend Szakolcán való letelepedése érdekében. RUPP, 1870, 199. Az 1684. április 27-én kelt alapító-
levélben 95 000 forintról rendelkezett az érsek. VELICS, 1913, 120.

⁷⁶ Stubnyafürdő, Turóc vármegye (ma: Turčianske Teplice, SK).

⁷⁷ Körmöcbánya, Bars vármegye (ma: Kremnica, SK).

⁷⁸ Beckó, Trencsén vármegye (ma: Beckov, SK).

⁷⁹ Vágújhely, Nyitra vármegye (ma: Nové Mesto nad Váhom, SK). Az 1414-ben Vágújhelyen alapított Bol-
dogságos Szűz Mária ágostonrendi prépostság 1605-től ismét katolikus kézre került, de ekkortól már
világi prépostok állnak az élén. Az érsek 1666-ban már odaadományozta a prépostságnak beckói uradal-
ma egy részét. RUPP, 1870, 205–207.

⁸⁰ Harmatos, Trencsén vármegye (ma: Rosína, SK).

⁸¹ Zsolnalitva, Trencsén vármegye (ma: Lietava, SK).

⁸² Csáca, Trencsén vármegye (ma: Čadca, SK).

⁸³ Sztrecsény, Trencsén vármegye (ma: Strečno, SK).

Trinchiniensi existentia lego pro fundatione residentiae patribus Societatis Jesu in privilegiato oppido Zolna,⁸⁴ comitatuque praefato Trinchiniensi existente, habito, quantocius fienda.

Item lego pro celebrandis Sacris in refrigerium animae meae patribus Franciscanis Tyrnaviensibus⁸⁵ florenos trecentos.

Eiusdem ordinis patribus ad Sanctam Catharinam⁸⁶ florenos ducentos.

Item iisdem patribus Franciscanis ad Sanctum Antonium⁸⁷ florenos trecentos.

Item iisdem Comaromium⁸⁸ florenos trecentos.

Item praefatis patribus Franciscanis conventus Psoniensis⁸⁹ florenos trecentos, et unam imaginem Beatissimae Virginis ex puro argento factam, post maximam modicum minorem, praeterea omnia armaria schreibtsch vocata in praefato conventu nunc recondita iisdem lego.

Maximam vero et pulchriorem imaginem Beatae Matris pariter argenteam ad templum patrum Paulinorum Talense⁹⁰ assignandam committo.

Reliquas autem argenteas minores imagines omnes venerabile capitulum Strigoniense pro templo suo cathedrali accipiat.

Item calicem aureum, in cuius inferiori parte seu fundamento, deleto nomine Augustae quondam Felicitatis fiat effigies modernae Augustissimae per me coronatae.⁹¹

⁸⁴ Zsolna, Trencsén vármegye (ma: Žilina, SK). Szelepcsényi 1684. április 27-én állította ki a jezsuiták zsolnai rendházának alapítólevelét 30 000 forintról. VELICS, 1913, 120.

⁸⁵ Az 1238-ban alapított nagyszombati ferences kolostor a mariánus provincia egyik legfontosabb kolostora a kora újkorban. A 16. században komoly károkat szenvedett. Helyreállítása Pázmány Péter és Lósy Imre érdeme, az 1683-as tűzvész ismét komoly károkat okozott. A 17. század során több mariánus tartományi gyűlés helyszíne. KARÁCSONYI, 1923, 207–211.

⁸⁶ Szent Katalin ferences kolostor Nahács, Pozsony vármegye, (ma: Naháč, SK) mellett. Erdődy Kristóf 1618-ban épített az itt álló fakápolna helyére kolostort, hogy a mariánus ferenceseket letelepedésre bírja. Az épületet 1645-ben és 1663-ban is károk érték, a szerzeteseknek a 17. század folyamán többször is el kellett hagyniuk a kolostort. A templomot helyreállítás után 1701-ben Mattyasovszky László nyitrai püspök szentelte fel újra. KARÁCSONYI, 1923, 207–211.

⁸⁷ Szent Antal ferences kolostor Bacsfa, Pozsony vármegye, (ma: Báč, SK) mellett. A mariánusok csallóközi megtelepedését 1653-ban Pálffy Pál nádor szorgalmazta, 1660-ban Lippay György esztergomi érsek Bacsfa mellett kezdett egyházat és kolostort építtetni Szent Antal tiszteletére. Elődje halála után Szelepcsényi is támogatta a ferencesek ügyét, a kolostort 1674-ben konventi rangra emelték. KARÁCSONYI, 1923, 277–278.

⁸⁸ Komárom, Komárom vármegye (ma: Komárnó, SK). A komáromi reformátusok elűzése után a főkapitánytól kapták meg a ferencesek a templomot és az iskolát annak minden tartozékával együtt. Ebbe az adományozásba az érsek is beleegyezett 1672. március 22-én, az uralkodó pedig 1672. szeptember 16-án erősítette meg a rendet a birtokokban. KARÁCSONYI, 1923, 192.

⁸⁹ A középkori alapítású pozsonyi ferences kolostor a mariánus provincia egyik legfontosabb kolostora volt. Arra, hogy a Pozsonyban élő nemesség körében népszerű volt a végrendeleti hagyományozások és az ide temetettek száma is utal. A 17. század első harmadában a térségben megerősödött a mariánus ferences jelenlét, mely a pozsonyi kolostor létszámadatain is látható. FAZEKAS, 2018b, 208–210.

⁹⁰ Máriavölgy, Pozsony vármegye (ma: Marianka, SK). A pálosok I. Lajos által 1377-ben alapított Boldogságos Szűz Mária kolostora. Jelentősége a 16. században nőtt meg és egészen a rend 1786-os feloszlatásáig az ország legfontosabb pálos kolostora volt annak ellenére, hogy 1618-ban és 1687-ben is komoly károkat szenvedett. A kora újkori Magyarország egyik kedvelt búcsújáróhelye. DAP, 1975, 278.

⁹¹ Claudia Felicitas (1653–1676) I. Lipót második felesége, házasságkötésükre 1673-ban került sor Grazban. HAMANN, 1988, 72.

Item pro altari crucifixum purum aureum cum magnis zaphiris et duobus smaragdis. Item pro monstrantia aurea trecentos aureos, duo pocula aurea, et tertiam similiter auream amphoram, quam olim a familia Bocskay⁹² habui: Annulos omnes pretiosos adamantinos, zaphireos, smaragdinos, et id genus alios: Cruces item omnes aureas et gemmeas, una cum clenodio quadraginta unius adamantum maiorum: Omnes denique adamantes et gemmas maiores et minores venerabile capitulum Strigoniense accipiat, ita ut haec omnia in monstrantiam ante aliquot annos iam a me dedicatam convertantur. Item eidem venerabili capitulo lego pretiosiores casulas quatuor, cum petiis auro et argento praetextarum materiarum. Reliquas vero casulas omnes volo per dominos testamenti executores distribui ad ecclesias Prispökiensem,⁹³ Féléensem⁹⁴ et Csakaniensem.⁹⁵

Et siquidem essent nonnulli Turcici kafftány, ex iis ut secretarius Suae Maiestatis supra nominatus dominus Joannes Maholany casulas fieri curet ad diversas parochias pauperiores distribuendas, quarum unam pro capella etiam Sancti Josephi Szuniogdiensi⁹⁶ assignet, desidero.

Sunt praeterea artificiosissimae duae monstrantiae mille et mille florenos valentes, ex his una mille florenorum cedat gloriosae Virgini Cellensi, ita et unus calix cum filegrana. Altera vero huic similis venerabili capitulo Strigoniensi. Praeterea tertia argentea monstrantia pro templo Sancti Petri ad Illyésháza.⁹⁷

Decimo lego patribus Piarum Scholarum in libera regiaque civitate Sancto-Georgiensi⁹⁸ curias nobilitares Illyéshazianam,⁹⁹ et aliam mediam e regione dictae domus Csuzyanam nuncupatas. Item ibidem Balassyanam¹⁰⁰ et Grinaviensem,¹⁰¹ utramque desertam una cum vineis Sancto-Georgiensibus, Grinaviensibus, et Bacziensibus¹⁰² (exceptis in Bacziensi promontorio duabus vineis per me a quodam

⁹² Valószínűleg Bocskay István (1610 k.–1672) – a Wesselényi-féle szervezkedésben való szerepvállalása miatt – 1670-es bukását követően elkobzott vagyonból származó tárgyakról beszél a forrás. 1671-ből fennmaradt az elkobzott ingóságok listája: ÖStA AVA FHKA HKA HFU (rote Nummer 233.) Konv. 1671. július fol. 87–88. Köszönöm a szíves közlést Fazekas Istvánnak.

⁹³ Pozsonypüspöki, Pozsony vármegye (ma: Podunajské Biskupice [Pozsony városrésze] SK).

⁹⁴ Fél, Pozsony vármegye (ma: Tomášov, SK).

⁹⁵ Pozsonycsákány, Pozsony vármegye (ma: Čakany, SK).

⁹⁶ Szunyogdi, Pozsony vármegye (ma: Komárov, SK). A szunyogdi Szent József-kápolnát Szelepcsényi építette 1681-ben. Ipolyi közölte a bejárat felett található, az alapításnak emléket állító feliratot, ami felett Szelepcsényi címere is megtalálható. IPOLYI, 1859, 149–150.

⁹⁷ Az illésházai Szent Péter-templom kibővítését Illésházy János gróf támogatta. Az átalakításra 1780-ban került sor, a régebbi épületből mindössze a szentély maradt meg. Uo., 99–100.

⁹⁸ Szentgyörgy, Pozsony vármegye, szabad királyi város (ma: Svätý Jur, SK). A piarista rendet az érsek telepítette le végrendelete útján Szentgyörgyön 1685-ben. Az új alapítás Privigyéhez tartozó rezidencia-ként jött létre, egy évvel később léptették elő kollégiummá. SÍPTÁR, 2010, 96.

⁹⁹ A Szentgyörgyön található Illésházy István által emelt uradalmi házra utal.

¹⁰⁰ A szintén szentgyörgyi Csúzy-féle és Balassi-féle házakat – melyeket a szentgyörgyi piaristákra hagyott – eddig nem sikerült pontosan azonosítani.

¹⁰¹ Grinád, Pozsony vármegye (ma: Myslenice, SK).

¹⁰² Bazin, Pozsony vármegye (ma: Pezinok, SK).

cive emptis, et per civitatem libertatis) ea intentione ut ibidem in Sancto-Georgio scholae pro erudienda juventute erigantur.

Item memor illius, qualiter me Sua Maiestas Sacratissima per reverendum patrem Josephum Ordinis Carmelitarum Discalceatorum religiosum pugno proprio monere dignata sit, quatenus pro praefatis religiosis patribus in suburbio Poseniensi, et quidem in loco antefato patri placito, horto nimirum nunc fiscali ante hac Weseleniano foundationem facere velim,¹⁰³ eidem sacrae religioni, pro eadem fundatione lego universam pecuniam super portionibus Brunoviensibus,¹⁰⁴ tam nuper per manus Cassae Suae Maiestatis Sacratissimae Bellicae, quam antea diversis vicibus elocatam, et summam nonaginta millium florenorum superantem, supplicans Suae Maiestati Sacratissimae, quatenus benignam eatenus intentionem et voluntatem suam uti et dispositionem hanc meam, quantocius effectuari facere dignetur.

Undecimo Fratribus Misericordianis conventus Poseniensis¹⁰⁵ per me fundati lego florenos illos mille et quadraginta, qui mihi dati sunt in convictione ab admodum reverendo domino Jacobo Jaszloczy.¹⁰⁶

Patribus Capucinis Poseniensibussimul et Bacziniensibus¹⁰⁷ medietatem fovearum frumenti Tyrnaviensis.

Sancti-Monialibus Tyrnaviensibus simul et Poseniensibus tam Clarissis¹⁰⁸ quam Ursulitis¹⁰⁹ relinquo omnia vina Soproniensia¹¹⁰ et Sancto-Margarethensia aequaliter in tres partes dividenda.

¹⁰³ Az érsek sarutlan karmelita rend számára tett hagyományozásának köszönhetően alapították meg 1697. december 7-én a győri, és két évvel később a szakolcai rendházat. P. MÁTÉFFY, 1996, 84.

¹⁰⁴ Broumov (CZ).

¹⁰⁵ Az irgalmasok 1685-ös pozsonyi letelepedése az érseknek köszönhető, aki pénzzel és ingatlanokkal is segítette a rendet. RUPP, 1870, 89–90. A templom 1699-ben, a zárda és a kórház 1723-ban – az egykori Maholányi-ház helyén – épült fel. BOROVSKÝ, 1904, 628.

¹⁰⁶ Jaszloczy Jakab (?–1708) 1676-tól pozsonyi kanonok, 1686-tól örkanonok. 1697-től címzetes tribuni püspök, 1698-tól pedig prépost és pozsonyi plébános. KÁDÁR, 2013, 378. Jaszloczy Jakabnak 1678 októbere és 1679 szeptembere közötti időszakból több, az érsek morva birtokaival kapcsolatos gazdasági jelentése és levele maradt fenn. Lásd: EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 47.; fasc 48.

¹⁰⁷ A kapucinusok első magyarországi rendházát 1674-ben alapították Bazinban, ezt követte a rend pozsonyi alapítása 1676-ban. FAZEKAS, 2018b, 213.

¹⁰⁸ A 16–17. században a klarissza rend két legfontosabb magyarországi zárdája (a nagyszombati és pozsonyi) között komoly vetélkedés folyt az előkelő családok támogatásáért. HORN, 1992, 31–32. A templom Pázmány segítségével újult meg 1624-ben, de a kolostor 1683-ban csaknem leégett. 1694-ben Széchényi György újjátarta fel a templomot és bővítette ki a kolostort. BOROVSKÝ, 1904, 184. A klarisszák pozsonyi zárdája a 16. században a különböző kolostorokból érkező apácák gyűjtőpontja lett, ez megerősítette anyagi helyzetét. Az 1623-ban Bécsbe menekült apácák közül már csak a magyar nyelvű tagok tértek vissza Pozsonyba, és a kolostorban egyre nagyobb arányban voltak jelen a nemesi származásúak. A rend új kolostora 1633 és 1640 között épült Pázmány Péternek és Lósy Imrénének köszönhetően. FAZEKAS, 2018b, 211–212.

¹⁰⁹ Az orsolyiták 1676-ban jelentek meg Pozsonyban, a magyar evangélikusok templomát kapták meg használatra. Megjelenésüket követően komoly szerepet játszottak a városban folyó leánynevelésben. Uo., 213.

¹¹⁰ Sopron, Sopron vármegye H.

Patribus item Franciscanis conventus Viennensis¹¹¹ pro sacris legendis lego florenos centum.

Habeo quinque millia florenorum super possessiones Thurna¹¹² et Szoblaho¹¹³ universasque earundem appertinentias inque comitatu Trinchiniensi situatas hypothecata, illius hypothecae rectam medietatem, id est florenos bis mille quingentos lego pro ecclesia Wiesskensi,¹¹⁴ in qua sacro baptismatis fonte lotus sum. Aliam vero directam medietatem pariter florenos bis mille quingentos constituentem lego pro templo Sancti Michaelis natione Sclavonica Tyrnaviensi. Item pro eodem templo Sancti Michaelis archangeli applico summam illam pecuniariam, quam dominae comitissae Mariae Czobor relictæ quondam comitis Pauli Csáky anno præterito mutuavi.¹¹⁵

Demum summam pecuniariam super pagum Oberlaw¹¹⁶ nuncupatum in Austria prope Viennam existentem, nunc per excellentissimum comitem seniore Starnbergh Viennensem statthalterum possessum,¹¹⁷ haerentem, deputo pro viatico alumnorum collegii Sancti Apollinaris Romani hungarorum,¹¹⁸ inde ad vineam domini excolendam redeuntium.

Duodecimo triticum et aliud frumentum totum tam in Orth¹¹⁹ quam in Hungaria habitum, lego et ordino pro necessitate armadae Suae Maiestatis Sacratissimæ.

Decimo tertio pecuniam sive pretium, quod habeo super arcem et bona Eberhard¹²⁰ cum pago Szent Eörzéberth seu Sanctæ Elisabethæ¹²¹ ac portionibus Nicolai quondam comitis Pálffy¹²² nempe Csitörtök¹²³ Pruk,¹²⁴ Fél, Thamasfalva,¹²⁵ et Madarassi¹²⁶ lego

¹¹¹ A bécsi Szent Jeromos-kolostorról van szó, ami 1589 óta volt a ferencesek birtokában. A kolostor népszerű volt a magyarok között is, ide temetkezett például gróf Illésházy Miklós († 1723) és felesége is. A kolostor történetére lásd: HERZOG, 1740, 181–250; KOPALLIK–HOLZLAND, 1894.

¹¹² Tornynos, Trenčsén vármegye (ma: Trenčianska Turná, SK).

¹¹³ Cobolyfalu, Trenčsén vármegye (ma: Soblahov, SK).

¹¹⁴ Barskislalud, Bars vármegye (ma: Vieska nad Žitavou, SK).

¹¹⁵ Czobor Mária Regina és első férje Csáky Pál (?–1655).

¹¹⁶ Oberlaa, ma Bécs részét képezi.

¹¹⁷ Heinrich Erst Rüdiger von Starhemberg gróf (1638–1701) 1680-tól Bécs városparancsnoka, 1683-ban védelmének irányítója, tevékenységéért Lipót tábornaggyá nevezte ki. 1691-től a Haditanács elnöke. SIENELL, 2001, 187–188.

¹¹⁸ A Collegium Germanicum és Collegium Hungaricum 1580-ban történő egyesítésével létrejött római Collegium Germanicum et Hungaricumban jezsuita vezetés alatt folytatták tanulmányaikat a magyar alapítványi helyekre érkező magyarországi alumnusok. BITSKEY, 1996, 55–57.

¹¹⁹ Orth an der Donau (Alsó-Ausztria). Az uradalom 1661-ben 90 000 forintért került Szelepcsényihez zálogbirtokként. WILLINGER, 1962, 62.

¹²⁰ Eberhard, Pozsony vármegye (ma: Malinovo, SK).

¹²¹ A csallóközi Szentterzsébet, mely az éberhardi uradalomhoz tartozott, ma Eberhard része. BOROVSKY, 1904, 625.

¹²² IV. Pálffy Miklós (?–1697) 1650-től 1662-ig királyi főajtónállómester, 1661-től 1679-ig koronaőr, 1662-től haláláig királyi főkamrás. FALLENBÜCHL, 2002, 227.

¹²³ Csütörtök, Pozsony vármegye (ma: Štrvotok na Ostrove, SK).

¹²⁴ Dunahidas, Pozsony vármegye (ma: Most pri Bratislave, SK).

¹²⁵ Fél, Pozsony vármegye (ma: Tomášov, SK), Tamásháza, Pozsony vármegye, ma Fél településrésze.

¹²⁶ Kismadarász, Pozsony vármegye (ma: Malý Madaras, SK).

praerepetito Joanni Maholány: Item Joanni Jokay, Andreae pariter Jokay, et dominae personalistae Evae Bokros.¹²⁷

Item pro tantis servitiis et fatigiis universa bona Moravica in districtu hoc Brunensi existentia, uti et Silesitica,¹²⁸ dividant inter se praefati Joannes Maholány, Joannes Jokay, Andreas Jokay, et Stephanus Kortics¹²⁹ cum sint indigenae et com provinciales, ita tamen, ut pro refrigerio animae meae quotannis tribuant pauperibus taleros mille.

Et quia dicebatur, quod defunctus quondam Gabriel Palocsay¹³⁰ debitor fuisset aliquot millibus cuidam mercatori Psoniensi, super quibus, si ita est, scirem me obligatum ratione bonorum Silesiticorum, comprobato nihilominus debito crediderim eundem contentum fore, diversorio meo Psoniensi sub signo fauni seu sylvestris hominis,¹³¹ quam domum eidem mercatori designo.

Bona Ráro¹³² cum omnibus suis appertinentiis et instrumentis literariis do et dono toties fato secretario Suae Maiestatis Joanni Maholány. Filio vero ipsius Ignatio¹³³ domum meam Tyrnaviensem alias Suskoviczyanam¹³⁴ vocatam, et praeterea domum meam Viennensem lego et relinquo.

Pretium seu hypothecam super Szarva,¹³⁵ in insula Schütt, et comitatu Psoniensi elocatam, lego duobus Jokays Joanni et Andreae. Item antefatis Joanni et Andreae Jokay simul cum prolibus Nicolai Urbiny ex Catharina Dékan procreatis,¹³⁶ lego pagum

¹²⁷ Orbán István (?–1693) valószínűleg azonos azzal a személlyel, aki a nagyszombati jezsuita gimnáziumban tanult 1632 és 1638 között. 1655-től kancelláriai jegyző, 1657-ben Szelepcsényi György kíséretében utazott II. Rákóczi Györgyhez Lengyelországba. 1662-től kancelláriai titkár egészen 1679-ig. 1679-ben kelt személynöki és guberniumi tanácsosi kinevezése, és ekkor kapott bárói rangot is. FAZEKAS, 2018a, 316–317. Bokros Éva az érsek pozsonyi uradalmával kapcsolatos gazdasági iratokban is megjelenik az 1670-es években. EPL AS AR XI. Számvevőség, Pozsonyi Uradalom 001. doboz, 1. kötet.

¹²⁸ Az érsek sziléziai és morva birtokairól rendelkezik, ezt az 1670-ben megvásárolt Letovice, az 1675-ben megvett Drnovice, illetve 1678-ban a birtokába kerülő Lysice, a borotini birtokok és a brumovi uradalom egy része alkotta. POKLUDA, 1975, 272. Itt rendelkezik az érsek a Felső-Sziléziában található, korábban a Palocsay családtól 1667-ben megszerzett Loszlauról is. EPL AEV No. 260/6. fol. 1.; GYULAI, 2014, 38.

¹²⁹ Kordics István Szelepcsényi rokonságába tartozik. A család az érsektől örökölt értékes morva birtokoknak köszönhetően emelkedett bárói rangra. POKLUDA, 1975, 262. Az első említés báró Kordics László Györgyre I. Lipót 1700. szeptember 15-én kelt privilégiumleveléből ismert. BOROSY–KISFALUDY–SZABÓ, 1999, 177.

¹³⁰ A sáros vármegyei Palocsa birtokosa, Palocsay Gábor (?–1675) az 1660-as években folytatott zálogügyleteket az akkor még kalocsai érsek Szelepcsényi Györggyel. GYULAI, 2014, 38–41.

¹³¹ Az érsek Pozsonyban található „Faunhoz vagy vademberhez” címzett fogadóját eddig még nem sikerült azonosítani.

¹³² Ráro, Győr vármegye, mai nevén Ásványráró, H.

¹³³ Maholányi Ignác (?–1689. november 6. előtt) 1687-ben a bécsi egyetem tanulójaként Szent László-napi beszédet mondott. FAZEKAS, 2018a, 302.

¹³⁴ A horvát származású Suskovich Péter Oláh Miklós esztergomi érsek káplánja, 1561-től 1583-ig az esztergomi káptalan tagja. KOLLÁNYI, 1900, 170–171. Oláh udvarában szolgált titkárként a szintén horvát származású Suskovith Pál, aki 1592-ben kapott címereslevelet. FAZEKAS, 2005, 355. A Szelepcsényi birtokában található, a Suskovich családhoz köthető házat még nem sikerült azonosítani.

¹³⁵ Nagyszarva, Pozsony vármegye (ma: Rohovce, SK).

¹³⁶ A Dékány család is a Pohronci Szelepcsényi rokonsághoz tartozik, Dékány Katalin férjén, Urbinyi Miklóson keresztül a kodicillusban árvaként szereplő Urbinyi Mária is a rokonsághoz kapcsolható. NAGY, 1863, 582.

Moderdorff¹³⁷ liberae regiaeque civitati Tyrnaviensi vicinum in comitatu Poseniensi existentem. Praeterea specificatis duobus Jokays vineas duas in promontorio Bacziniensi existentes, et per civitatem libertatas.

Dicto vero Nicolai Urbiny pro attactis iam prolibus suis debitum illud, quod apud dominum comitem Ladislaum Csaky haeret super curiam dicti comitis Comaromiensem mutuatum,¹³⁸ una cum proveniente interesse, et praeterea ex parata pecunia florenos trecentos. Suppellex residua Viennensis dividatur inter dominum Joannem Maholany, Joannem et Andream Jokay, ac Adamum Fránio,¹³⁹ cui quidem Fránio dentur praeterea floreni centum.

Stephano Kordics una cum uxore lego domum meam aviticam intra moenia liberae regiaeque civitatis Tyrnaviensis habitam,¹⁴⁰ ac intuitu moderna paupertatis, eorundem ex pecunia huiate florenos trecentos.

Item ibidem Tyrnaviae domum meam Ballassianam nuncupatam in foro dictae civitatis situatam¹⁴¹ lego nobili Helenae Maholány egregii quondam Francisci Buzásy relictæ viduæ,¹⁴² et insuper florenos trecentos.

Item consanguineae meae virgini Catharinae Benko¹⁴³ in arce Szomolan¹⁴⁴ pedissequam agenti florenos quingentos.

Recurrit et id, quod mutuaverim super arcem Surány¹⁴⁵ triginta tria circiter millia florenorum, interim sub bello Turcico acceperam mutuo ab una filia Bosniakiana certam summam cum illa conditione, ut si intra triennium non restituero, tota illa summa mutuata maneat penes dictam familiam Bosniakianam: Pro eo hac etiam ultima voluntate mea lego antefatam summam dictae familiae Bosniak, cum omnibus literalibus instrumentis eatenus emanatis.

Decimo quarto reverendissimo domino Joanni Gubasoczy,¹⁴⁶ Regni Hungariae Cancellario lego unum pelliceum maius pellibus sebellinis subductum.

¹³⁷ Vágmagyarád, Pozsony vármegye (ma: Modranka, SK).

¹³⁸ Csáky László (1641–1698) 1659 májusától viselte a szentgotthárdi apáti címet, 1686-ban bátyja, Pál halála után tatai és lévai főkapitányként kapta meg a zólyomi főispáni címet. BARTA, 2018, 23. 1671-től 1697-ig komáromi főispán. FALLENBÜCHL, 2002, 66.

¹³⁹ Franyó Ádám pontos helyét az udvartartásban eddig nem sikerült tisztázni, de szerepel Hajdinovics Pál (aki szintén az udvartartás tagja) az 1683-as bécsi ostrom eseményeiről az érseknek beszámoló levelében. FODOR, 2017, 121.

¹⁴⁰ Valószínűleg azonos Pohronci Szelepcsényi László 1634-ben a nagyszombati Felső piac utcában birto-kolt házával. GRANASZTÓI, 2007, 19–20.

¹⁴¹ Az érsek tulajdonában lévő, Nagyszombat főterén álló Balassa-ház az eddig még nem sikerült azonosítani.

¹⁴² Maholányi Ilona szintén családtag, Buzásy Ferenc özvegye. NAGY, 1863, 582.

¹⁴³ Noha a végrendeletben egyértelműen Benko olvasható, de a hagyatéki iratok alapján itt a kodicillusban szereplő árva Benke Katalinról van szó, aki az Erdődyek szomolányi uradalmában szolgált. EPL AEV 260/6. fol. 4.

¹⁴⁴ Szomolány, Pozsony vármegye (ma: Smolenice, SK). Az Erdődy család azonos nevű uradalmának köz-pontja.

¹⁴⁵ Nagysurány, Nyitra vármegye (ma: Šurany, SK).

¹⁴⁶ Gubasóczy János (?–1686) római tanulmányai után kezdte meg emelkedését a magyar főpapi hierar-chiában. 1655-től esztergomi kanonok, 1667-től éneklőkanonok és skopjei püspök. 1668-ban a pécsi,

Decimo quinto inclytæ provinciae Moraviae lego post decessum meum dandas quinquaginta petias panni eximiae bonitatis et latitudinis.

Dominis vero testamentum hoc subscribentibus testibus unicuique, pro liberalitate secretarius Caesaræus Joannes Maholány, et Joannes ac Andreas Jokay bonam discretionem sint daturi.

Decimo sexto secretario meo Joanni Labsánszky¹⁴⁷ juniori lego equum fulvum pretiosum una cum altero eiusdem coloris ac insuper florenos mille.

Item domino Paulo Fanio florenos mille.

Capellano Georgio Naray¹⁴⁸ pro missis celebrandis taleros centum.

Alteri capellano Viennensi Paulo Haidinovics¹⁴⁹ similiter pro sacris, vel ex pecunia huiate, vel si quam prae manibus habet, taleros centum.

Egregio Alexandro Thédý¹⁵⁰ florenos trecentos.

Michaeli Maholány¹⁵¹ taleros centum et unum equum.

Provisori Poseniensi Martino Rajeczky¹⁵² florenos trecentos.

Clavigero similiter Poseniensi Joanni Balko¹⁵³ ex pecunia huiate florenos trecentos.

Ephoebis Michaeli Gyarfas, Georgio Zubak, Joanni Miskey et Joanni Baranniy¹⁵⁴ singulo per singulos taleros centum ex pecunia huiate.

Duobus cocis Martino et Joanni, nec non dispensatori Martino Uyhely singulo per singulos florenos ducentos ex huiate pecunia.

Pannificibus ac tinctoribus Michaeli et Stephano Iuanics, lego duodecim petias panni latoris ac florenos trecentos aequaliter dividendos.

Domino Bartholomaeo Pabis taleros centum.

1676-ban a váci püspöki székre emelik, majd 1680-tól nyitrai püspök, ekkor nyeri el a kancellári posztot is. KOLLÁNYI, 1900, 272–273.

¹⁴⁷ Labsánszky János 1676-ban már Szelepcsényi titkára. EPL AS AR Classis N. No. 66. fol. 5. Az érsek halála után 1688 és 1689 között Árva uradalmi igazgatójaként működött. NAGY, 1860, 5.

¹⁴⁸ Náray György (1645–1699) az érsek káplánja, Szelepcsényi uradalmaiban plébános (1674-től Csütörtökön, majd 1680-tól Pozsonypüspökiben). 1684-től pozsonyi, 1690-től pedig esztergomi kanonok, aki imádságos- és énekeskönyv szerzője is. KOLLÁNYI, 1900, 310–311.

¹⁴⁹ Haidinovics Pál 1668-ban parvista minor, 1669-ben parvista maior tanuló Pozsonyban. 1670-ben principista, 1672–1673-ban pedig syntaxista ugyanitt. 1676-ban rétor, megtudjuk róla, hogy ekkor 20 éves, nem nemes, magyar és Morvaszentjánosról származik. Az adatok az NKFIH K 116116 számú, „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” projekt keretében készített adatbázisból származnak. Köszönöm a szíves közlést Fazekas Istvánnak. Az érsek bécsi káplánja. Ő tájékoztatta Szelepcsényit az 1683-as bécsi ostrom eseményeiről. Levelét közölte FODOR, 2017, 121–123.

¹⁵⁰ Thédý Sándor az 1670-es években az érsek kancellistája, majd jószágigazgatója. SZERÉMI, 1897, 284; BÉKEFI, 1892, 81.

¹⁵¹ Maholányi Mihály a rokonság és az udvartartás tagja. EPL AEV No. 260/8. fol. 28.

¹⁵² Rajeczky Márton pozsony vármegyei nemes 1697-ben részt vett a pozsonyszentgyörgyi irgalmasrend bevezetési ünnepélyén. FÜREDI, 1897, 80.

¹⁵³ Balko János (?–1712) 1677/1678-tól 1684-ig kancelláriai jegyző, 1684 és 1687 között a Magyar Kamara accessistája. FAZEKAS, 2018a, 230–231. 1689 és 1704 között érsekújvári, 1711 és 1712 között lévő harmincados. FALLENBÜCHL, 2002, 44.

¹⁵⁴ Baranniy János nevével a temetési költségvetésben is találkozunk. EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 63. fol. 244.

Miserae viduae relictæ quondam Georgii Csatlos dentur floreni centum.

Duobus Csatlos utrique simul florenos octuaginta.

Petro Bako¹⁵⁵ lego ex pecunia super Püstèn¹⁵⁶ elocata florenos quater mille, una cum interesse resultante, et præterea tres equos.

Reliquos vero equos sicut et universa pecora, ac animalia oeconomica dividant inter se Joannes et Andreas Jokay, ac Stephanus Kordics.

Decimo septimo supra nominatis dominis executoribus testamenti lego residuos ter mille florenos, quos cum prænumeratis quatuor millibus super Püstèn elocaveram, pariter cum resultante interesse.

Residuam vero quam in auro, taleris, et currenti moneta habeo pecuniam, quæ se fere ad medium millionem extendit, illam totam lego pro aedificatione et fabrica templi, ac castrî Strigoniensis. Supplicans de genu Suae Maiestati Sacratissimæ, ut tanquam supremus tutor fabricatorem et architectum verum ac fidelem benigne designare dignetur. Ita tamen ut si divina bonitas mihi vitam prolongaverit, et ex hoc moderno lecto ægritudinis convaluerò, illa tota summa mihi restituatur, per me et deputatos meos in prædictum opus eroganda; metuo enim ne ita cum illa eveniat, sicut cum thesauris Keresztury¹⁵⁷ et Theökeöly¹⁵⁸ senioris evenit.

Postremo hypotheca Orthensis una cum instrumento illo hypothecario reverendis patribus Societatis Jesu assignetur, pro coniunctione eiusdem, cum summa fundationali collegii Pazmaniani, siquidem ante tres adhuc annos eandem ipsis cesserim.

Pro coronide et legatariorum concordia per expressum adiicio ut quicumque eorundem trices aliquas movere inciperet, eo ipso ab omni legato suo seclusus esto.

Cum autem Sua Maiestas Caesarea et Regia ex beneplacito suo amplissimam facultatem libere testandi, sub propriæ manus subscriptione, et sigillo suo benigne concedere dignata sit, et quidem sub gravissima animadversione contra omnes eatenus impeditores, uti cameras suas, et quoscunque tandem: humillime et per misericordiam Dei supplico Suae Maiestati Sacratissimæ, quatenus hæc præmissa universa, et singula in finem deduci clementissime dignetur. Pro quo benedicet Deus Suae Maiestati felicissimum ac gloriosissimum Gubernium, tribuetque vitam æternam Amen. Actum in arce Letovicz¹⁵⁹ die 27 mensis aprilis anno Domini 1684.

¹⁵⁵ Bakó Péter az érsek első apródjaként szerepel a kodicillusban. Bakó Péter Nagyszombatban végezte tanulmányait: 1673-ban parvista, 1674-ben grammatista, 1675-ben pedig syntaxista. 1676-ban a poetica évfolyam hallgatója, 1677-ben pedig már rétor, megtudjuk róla, hogy magyar nemes családból származik. Az adatok az NKFIH K 116116 számú, „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” projekt keretében készített adatbázisból származnak. Köszönöm a szíves közlést Fazekas Istvánnak.

¹⁵⁶ Pöstýén, Nyitra vármegye (ma: Piešťany, SK).

¹⁵⁷ Keresztúry László (?–1668) 1647 és 1662 között Nyitra vármegye alispánja és országgyűlési követe, 1655-től alnádor. FALLENBÜCHL, 2002, 153. 1663-ban, Érsekújvár átadását követően Keresztúry maga is a meghódolást tervező főurak közé tartozott. VARGA, 2007, 291. A Wesselényi-féle rendi szervezkedésben is szerepet vállalt. PAULER, 1876, 98–102.

¹⁵⁸ Thököly István (1623–1670) Árva vármegye főispánja volt, érintett a Wesselényi-féle rendi szervezkedésben. Elítélése és halála után a család Árvában, Likaván és Késmárkon lévő ingóságait lefoglalták és inventálták, majd árváit az apai ági vagyontól 1671-ben megfosztották. VISKOLCZ, 2017, 78–80.

¹⁵⁹ Letovice (CZ).

L.S. Georgius Szelepcheny archiepiscopus Strigoniensis
L.S. Marquardus Georgius liber baro de Vesnik¹⁶⁰
L.S: Henricus Ladislaus Zialkousky de Zialkovicz
L.S: Joannes Ernestus Wilibaldus Allman de Allmstain¹⁶¹
L.S: Franciscus Ferdinandus Schubirz de Chobinie¹⁶²
L.S: Georgius Hauspersky de Fanal¹⁶³

Nos quoque infrascripti ad voluntatem et requisitionem celsissimi principis domini domini testatoris archiepiscopi et praelati nostri gratiosissimi a venerabili capitulo ecclesiae metropolitanae Strigoniensis rite et legitime exmissi, iuxta diploma per Suam Maiestatem Ferdinandum Secundum gloriosae reminiscenciae, Hungariae Regem cum clero eiusdem Regni initam, et per modernam Suam Maiestatem Caesaream noviter renovatum in omnibus adinstar suprascriptorum dominorum testium: Veluti etiam testamenti huius ab alte fato domino testatore, constituti executores manuum nostrarum propriarum subscriptione et sigillorum appressionem testamur. Actum in arce Letovicz die 5. mai 1684.

L.S. Nicolaus Balogh canonicus Strigoniensis et episcopus Csanadiensis

L.S: Paulus Balassa de Eugarmäth¹⁶⁴ canonicus Strigoniensis et praepositus Sancti Georgii de viridi Campo

Praesentem copiam cum suo vero et illaeso apud cancellariam regiam aulicam Bohemicam Viennae 14. februarii more solito publicato, et mihi exhibito originali testamento, pie defuncto reverendissimi domini Georgii Szelepcheny archiepiscopi Strigoniensis diligenter collatam et in omnibus consonam esse, attestor ego propriae manus meae subscriptione et sigilli appressionem. Actum Vienna 18. februarii anno 1685.

Christophorus Bayrhueber de Hueb, registrator ibidem.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Marquardus Georgius de Vesnik (Vieznik, Wieznik) családja 1558 óta a lovagi rang tulajdonosa, korábban az ő birtokukban volt a Letovicéhez közeli Lessonic. KADICH, 1899, 179.

¹⁶¹ Johann Wilibaldus Almann von Allmstain (?–1708) tartományi alkamárás volt a végrendelet keletkezésének idején. Uo., 1–2.

¹⁶² Schubirz von Chobin család szintén régi cseh nemzetség, akik 1612-ben nyerték el a nemességet, bárói rangra pedig a 17. században léptek. Bizonyos Franz Julius Ferdinand születésére 1649-ből van adat, lehetséges, hogy ő volt jelen tanúként a végrendelet keletkezésékor. Uo., 131.

¹⁶³ A Hauspersky von Fanal család 1665-ben lett a nemesség tagja, Georgius Hauspersky de Fanal pedig az érsek halála utáni évben, 1686. augusztus 5-én nyerte el a lovagi ragot (Ritterstand). Uo., 43.

¹⁶⁴ Balassa Pál (?–1705) 1677-től esztergomi kanonok, 1680-tól gömöri főesperes. 1684-ben szentgyörgy-mezei préposttá, majd sasvári esperessé lép elő. 1690-től rosoni püspök és királyi tanácsos. KOLLÁNYI, 1900, 297–298.

¹⁶⁵ Christophorus Bayrhueber de Hueb a Cseh Udvari Kancellária regisztrátora, már 1665/1666-ban e minőségében működik, vö. az I. Lipót-féle udvartartásról készült adatbázissal: AUER–SIENELL: *Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit Kaiser Leopolds I. (1657–1705)*, <http://www.oesta.gv.at/site/6662/default.aspx> (utolsó letöltés: 2018. 10. 26., az adatbázis jelenleg nem elérhető). A végrendelet, valamint a kodicillus végén található záradék mindkét dokumentumon másik kéztől származik.

2.

Szelepcsényi György esztergomi érsek végrendeletének hitelesített kodicillusa

Letovice, 1685. január 6.

(ÖStA AVA FHKA HKA HFU Kt. 696. [r. Nr. 303.] Konv. 1685. május
fol. 90./611–618.)

In nomine Sanctissimae, et Individuae Trinitatis, Patris et Filii, et Spiritus Sancti Amen.

Ego indignus peccator, licet corpore debilis, mente tamen, et animo totus integer, et sanus, praemissa animae meae, in manus Redemptoris sui iterata recommendatione, de rebus, et facultatibus a Deo acceptis, talem ut sequitur, testamento meo addo, dilucido, et incorporo codicillum.

Posteaquam indigna mea persona ad praeposituram cathedralem et abbatiam Földvariensem¹⁶⁶ assumpta, et ex comitiis Regni, ad Sedem Apostolicam, propter certas quaestiones, inter eotum archiepiscopum Strigoniensem et Jakusicsium exortas,¹⁶⁷ missa fuisset, eodem itinere peracto, sopitisque quaestionibus, ac illico dissolutis comitiis, exmissus fuerat ad Portam Ottomanicam internuncius, Andreas condam Izdenczy,¹⁶⁸ qui siquidem senio confectus fuisset, ego ipsi pro collega internuntiali adiunctus fueram, quo in itinere, tam eundo, quam redeundo, ubi tantam stragem religionis advertissem, eo omnem meam operam impendi, ut neque carni, neque sanguini obediens, pro Deo et ecclesia Hungarica, intentionibus meis satisfacerem. Interea temporis demortuo cancellario Bosniakio,¹⁶⁹ ex benignitate Suae Maiestatis, et gratia palatini Esterhazy,¹⁷⁰ ac archiepiscopi, ad cancellariatus officium promotus fui, quo in servitio duobus et viginti annis desudari. Tandem ad archiepiscopatum Strigoniensem evectus, ita semper pro tenuitate et ex exilitate virium mearum servire conatus sum, ut quidquid pro publico Suae Maiestatis Sacratissimae, ac Ecclesiae meae

¹⁶⁶ A középkori alapítású földvári apátság 1400-tól az esztergomi érsek joghatóságának lett alárendelve. Az apátságot 1499-ben adományozta II. Ulászló Váradai Péter kalocsai érseknek az egyházmegye csökkenő jövedelmei miatt javadalomként. RUPP, 1870, 385–386. Szelepcsényi György az 1638-as nagyszombati zsinaton jegyzi magát földvári apátként. KOLLÁNYI, 1900, 245.

¹⁶⁷ Jakusics György (1610–1648) 1631-től esztergomi kanonok, 1634-től érseki helynök. 1635-ben pedig szerémi püspökké nevezik ki. 1638-ban veszprémi püspök lesz, majd 1642-ben helyezik át az egri püspökség élére, ahol egészen 1648-as haláláig tartózkodik. KOLLÁNYI, 1900, 236–238.

¹⁶⁸ Izdenczy András korábbi komáromi főkapitány-helyettes (1626–1638) együtt járt követségben a Portán 1641-ben Szelepcsényivel. Lippay György Esterházy Miklósnak, Regensburg, 1641. július 2. LIPPAY, 2015, 75–76.

¹⁶⁹ Bosnyák István (1607–1644) 1635-től esztergomi kanonok, 1639-től pécsi, 1642-től pedig veszprémi püspök. 1642 novemberében került sor kancellári kinevezésére, majd nem sokkal 1644. augusztusi halála előtt a nyitrai püspökség élére lépett. KOLLÁNYI, 1900, 244–245.

¹⁷⁰ Esterházy Miklós (1582–1645) 1618-tól királyi főudvarmester, 1622-től országbíró, majd 1625-től egészen haláláig nádor. PÉTER, 1985, 204.

bono, utile esse animadvertissem, cum semper in finem, opellam meam direxerim, unde nec possim dici: Inventus esse minus habens. Interim vero pro tot exantlatis laboribus meis, quantam ignominiam passus sim in domo mea Viennensi Suae Maiestatis Sacratissimae, et toti mundo constat, quam enim summam pecuniariam, pro alumnorum hungaricorum in collegio Romano¹⁷¹ intertentione collegeram (uti hoc tam patri rectori mentionati collegii Sancti Apollinaris,¹⁷² quam agenti meo romano¹⁷³ declaraveram) intentione mea frustratus, et privatus esse debui. Cum tamen voluntati divinae, uti semper, ita et vel maxime nunc paratum me exhibeo, nullus dubitare debeo, quin iuxta assecurationem episcopi Neostadiensis Kolonicsy,¹⁷⁴ a Sua Maiestate Sacratissima satisfactio mihi appromissa impendatur. Unde licet anno recenter evoluti 1684. mense autem aprili, illam a Deo Redemptore meo habuerim gratiam, ut de bonis et rebus meis, Dei benedictione mihi concreditur dispositionem testamentariam fecerim, eandemque primum die 27. mentionati mensis aprilis, coram baronibus, et nobilibus inclyti huius marchionatus Moraviae solennizaverim, demum quinta mensis maii coram duobus e venerabili capitulo meo Strigoniensi, ad me legitime et capitulariter exmissis, reiteraverim, et confirmaverim, ac iisdem obsigillatam pro asservatione assignaverim. Nihilominus adhuc pro meliori declaratione, et instauratione, quanquam ut praefertur, corpore debilis, et aeger, mente tamen et animo totus mihi praesens ac integer, talem in nomine eiusdem Sanctissimae et Individuae Trinitatis, dispositionem seu codicillum facio.

Primo cum Sua Maiestas Sacratissima nunc sit indiga pecuniarum, ea propter liquidatis quadringentis nonaginta tribus millibus florenorum, quemadmodum ipse Kolonicsius fatetur, eadem summa in bonis perduellium specialiter nominatorum, ipso facto, Deo mihi vitam prolongante, per cameras Suae Maiestatis, sive in Hungaria, sive in aliis provinciis mihi infallibiliter assignetur. Quod si autem morte praevenirer, eorum ex praememorata summa elocentur quinquaginta millia florenorum pro pauperibus parochis vigore diplomatis legata; Residua vero in duas aequales partes dividatur, cuius integra medietas statim pro praesidio Strigoniensi applicetur, altera vero pro venerabili capitulo Strigoniensi, et templo eiusdem cathedrali reaedificando designetur. Quod capitulum, cum sit omnibus ferme mediis destitutum, ac ad incitas redactum, ea propter eidem arcem quoque Boldoghkeö, ad summam sexaginta millium florenorum per manus consigno, quo melius templi sarta tecta servare debeat, reliquum

¹⁷¹ Az 1552-ben alapított Collegium Romanum a jezsuiták központi római tanintézete. BITSKEY, 1996, 21–22.

¹⁷² Az 1573-ban gyakorlatilag újraalapított Collegium Germanicum növendékeinek létszáma olyan mértékben növekedett, hogy XII. Gergely 1575-ben az intézmény rendelkezésére bocsájtotta a Piazza Navona közelében álló San Apollinare-templomot és a mellette lévő palotát. BITSKEY, 1996, 27.

¹⁷³ Giovanni Giani, magyarosan Jány János az érsek római ágense, 1672-től a magyar püspökök közvetítője a pápai udvarban, később bátai apát, először 1679-től 1686-ig, majd 1687-től 1694-ig. MOLNÁR, 2006, 42–43.

¹⁷⁴ Kollonich Lipót (1631–1707) a johannita rendben eltöltött éveit követően 1668-tól a nyitrai, 1669-től a bécsiújhegyi, 1685-től pedig a győri püspökség élén állt, ekkor kapta meg bíborosi kinevezését is. 1688-tól kalocsai, majd 1695-től esztergomi érsek. LAKATOS, 2003.

vero quod pro conversis praedicantibus legaveram, cedat pro residentia Scepusiensi patrum Societatis Jesu.

Ex casulis etiam pretiosioribus quinque cedant venerabili capitulo Strigoniensi, dempta illa una, quae necdum consuta et perfecta est, haec enim cedat altariae meae in Cellis Marianis per me fabricari et aedificari curatae. Pariformiter clenodiorum meorum recuperatorum, media pars cedat dicto venerabili capitulo Strigoniensi; alia vero media pars pro praespecificata capellae Sancti Ladislai Cellis per me erigi facta, in qua etiam cadaver meum sepeliatur. Ut autem eiusdem capellae semper sarta tecta servantur, et tam sacra ibidem iuxta testamentum, pro refrigerio et salute peccatricis animae meae celebrentur, quam pro candelis necessariis, et continuo lumine, seu oleo die noctuque ad lampadem, expensae habeantur, uti antea ita et nunc, duo illa loca, Sircs, et Sanctam Margaretham, cum omnibus suis appertinentiis, illuc applico, do, et lego.

Secundo bonorum Orthensium, mihi hypothecatorum, sicut et frumenti mei ibidem habiti medietatem, lego iuxta diploma Suae Maiestatis pro confiniis, et necessitate militiae eiusdem Suae Maiestatis, aliam vero medietatem dispono iuxta continentias testamenti, pro coniunctione summae fundationalis collegii Pazmaniani Viennae.

Tertio de seminario meo Tyrnaviensi quod mihi praeter reliqua quinquaginta millibus paratae pecuniae constat, feci dispositionem, et foundationem, in quo, cum sim in possesso, nemo id turbare aut impedire poterit.

Quarto licet non intuitu parentelae, verum fidelium etiam servitorum respectu, eos, qui mihi a tot annis, non minus fideliter, ac strenue serviverunt, Joannem nempe Maholány, Joannem et Andream Jokay, ac Stephanum Kordics, non possum totaliter remove, quin illi etiam, pro iustis servitiis aliquid de meis participant: Proinde praeterea, quae in nupero testamento expressa sunt, lego iisdem servis meis medietatem oppidi Mád, alteram vero medietatem patribus Societatis Jesu residentiae Scepusiensis, una cum Wilman: minutiora vero ut sunt pagus Oßlan, et Nagy-Tapolcsán (siquidem Boldoghköiensem summam capitulo Strigoniensi assignavi) inter suprafatos servitores antiquos dividantur. Super pagum Oberlov, ius meum habitum cedo, et lego Ignatio filio secretarii Suae Maiestatis Joannis Maholány si ecclesiasticus fuerit, alioquin singulis annis teneatur viaticum ex collegio Romano exeuntibus hungaris alumnis praestare.

Orphanis duabus, nempe Catharinae Benke, et Mariae Urbiny, lego ex pecunia mea huiate, pro dispositione testamentariorum, et mente mea eis indicata, uni et alteri aequalem summam, praeterea singulae singulos annulos duos, ex vilioribus annulis meis.

Secretario Joanni Labsánszky, id quod legavi, et assignavi, ratum atque firmum sit.

Quinto. Quicquid sive per Henricum Freisleben, sive Joannem Noszticium¹⁷⁵ ex antiquis restantiis, a subditis domini huius Letovicensis perceptum, et ad regesta

¹⁷⁵ Heinrich Freisleben és Johannes Nostitius a letovicei birtok *quaestorai*, tehát az érsek tisztartói vagy pénzügyi tisztviselői. EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 63. fol. 230. Noszticzius János neve több gazdasági jelentésben is szerepel, ezek alapján az 1670-es évektől az érsek szolgálatában állt. Sebestyéni András Szelepcsényi Györgynek, Brünn, 1671. március 20. EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 43. fol. 218–220. (MNL OL, MF 2663. dob.) Jaszlóczy Jakab 1679-es leveleiben gazdasági ügyintéző-

acceptum est, ad diem hodiernum inclusive, id totum cedat pro ecclesia Letovicensi, quod idem intelligendum est de similibus antiquiis restantiis perceptis in Lissicz,¹⁷⁶ et Drnovicz,¹⁷⁷ quae pariter Lissicensi et Drnovicensi ecclesiis omnimode obveniant, cum miserii subditi plus solvendo non essent. Quantum ad quandam quaestionem per parochum loci huius Lettovicensem motam, qui videlicet certam pensionem annuam a dominio praetendit, pro qua singulis mensibus, semel, ad intentionem meam hic in arce sacrum celebrare tenetur, eandem quaestionem ego nunc ultimarie dirimo, et contractum cum secretario Suae Maiestatis moderno, eotum autem universorum bonorum meorum praefecto ab una, parte vero ab altera, cum parochus loci initum, iuxta ibidem specificatas condiciones approbo, ratifico, et confirmo. Et ut hic etiam in istis bonis et ecclesiis Lettovicensi, Lissicensi, et Drnovicensi trecenta sacra, pro refrigerio animae meae celebrentur, per testamentarios meos committo exequendum, recommendando iisdem testamentariis, loci huius parochum pro discretione aliqua obtinenda.

Sexto vina hungarica hic Letovicii existentia, quae ab usu, et dispositione testamentariorum remanebunt, divendantur, et pretium eorum pauperibus distribuatur.

Septimo habendo reflexionem super servitia Joannis Nossticy, compluribus annis mihi praestita, eundem non solum ab ulteriori onere dandarum rationum de antecedenti officiolatu suo liberum, immunem, et absolutum reddo, ac pronuncio, sed etiam executoribus testamenti recommendo, quatenus illius cum discretione, condignus habeatur respectus.

Octavo chlamydem meam, seu subam maiorem, sebellinis pellibus suffultam, lego cancellario hungarico, alteram successori meo futuro archiepiscopo Strigoniensi, tertiam minorem futuro praeposito Poseniensi, quartam lynceis pellibus subductam pariter futuro praeposito Scepusiensi, minorem zebellinam noviter factam, episcopo moderno Agriensi. Capellano vero meo Francisco Labsanßky¹⁷⁸ lego florenos centum quinquaginta, praeterea lynceam subam, seu chlamydem minorem, qui in sacrificiis missae memor sit animae meae.

Nono Joanni Dékan,¹⁷⁹ ignoscendo omnia ipsius delicta lego florenos quingentos.

Peristromata Hollandica praetiosiora lego capitulo Strigoniensi.

nek nevezi. Jaszlóczy Jakab Szelepcsényi Györgynek, Letovice, 1679. február 22. EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 48. fol. 46–48. (MNL OL, MF 2665. dob.) Jaszlóczy Jakab Szelepcsényi Györgynek, Letovice, 1679. április 17. EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 48. fol. 104–105. (MNL OL, MF 2665. dob.)

¹⁷⁶ Lysice (CZ).

¹⁷⁷ Drnovice (CZ).

¹⁷⁸ Labsánszky Ferenc (1658–1710) római tanulmányai után lett az érsek káplánja, aki 1685-ben esztergomi kanonokká nevezte ki, de Szelepcsényi halálát követően elesett a javadalomtól. 1686-ban szepesi, 1687-ben pozsonyi kanonok, majd 1697-ben ismét az esztergomi káptalan tagjai közé emelkedett. Címzetes rosoni, majd 1709-től csanádi püspök. KOLLÁNYI, 1900, 317–318.

¹⁷⁹ Dékány Mártonhoz hasonlóan János is a rokonság, valamint az udvartartás tagja. Egy levelében arról igyekszik meggyőzni az érseket, hogy helyezze el őt Eberhardból, hátha máshol nagyobb hasznára lehet. Dékány János Szelepcsényi Györgynek, Eberhard, 1671. február 8. EPL AS AR Classis X. No. 196., fasc. 42. fol. 159–160. (MNL OL, MF 2662. dob.)

Alia peristromata Constantini capitulo Posoniensi.

Item Draskoviciana capitulo Scepusiensi.

Judaica aurea domino Joanni Maholany.

Item judaica argentea monialibus Tyrnaviensibus.

Item Gonzagiana capellae sclavonicae Tyrnaviensi.¹⁸⁰

Tapetes omnes dividantur inter Joannem et Andream Jokay, ac secretarium meum Joannem Labsánfsky. Cui etiam, secretario meo lego unam ex pulchrioribus faleris pro equo vulgo csaffrangh.

Paulo Baros¹⁸¹ lego florenos centum quinquaginta.

Filio Joanni Nořticy florenos centum quinquaginta.

Sex equos currules pei, domino Joanni Maholány, et simul unum ephippium cum falera pulchiori. Consorti vero ipsius unam subam extra supra nominatas. Item unum par pellium zebellinarum domino Maholany; Item unam pellem zebellinam secretario meo, alteram capellano, tertiam Petro Bako.

Pro officiis sanctorum imprimendis lego taleros mille.

Patri Martino Szent Ivány¹⁸² taleros centum.

Michaeli et Stephano Ivanics pannificibus lego domum meam nobilitarem in Gomba¹⁸³ habitam, quam eisdem pridem destinaveram cum pertinentiis.

Annulum sigillarem rubrum lego domino Joanni Maholany, alterum vero coloris violacei, duobus Jokays.

Universalis proinde dispositionis meae testamentariae executores constituo, et determinate facio, dominos episcopum Csanadiensem Nicolaum Balogh, Joannem Maholány Suae Maiestatis secretarium (quem etiam tutorem ac plenipotentiarium in testamento denominavi, et nunc denomino) ac alterum Joannem Labsanssky secretarium meum, cum illa autoritate et plenipotencia, ut si quid indispositum reliquissem, illi tres pro suo iudicio et dexteritate disponant ac determinent; Quibus etiam unus ex capitulo Strigoniensi nomine eiusdem capituli, iuxta tenorem diplomatis Regii, adiungatur. Pro sepultura vero mea deserviat et impendatur pecunia quam in auro residuam adhuc habeo, sic uti et sex equi mei currules, quibus exangue corpus meum ad locum sepulturae deducetur, illuc assignentur. Quod vero a sepultura ex aureis residuum erit, inter pauperes distribuatur; Qui autem ex praespecificatis testamentariis meis, et simul testamenti executoribus, corpus meum ad destinatum locum sepulturae comitati fuerint, illis pro hoc ultimo servitio, et fatigio lego singulo singulos aureos centum, minoribus vero officialibus, si qui pariter idem corpus meum comitarentur, florenos centum. Ibi demum in Cellis ita corpus deponatur, et sequenti die, ac exposit, quanto plura sacra celebrentur, ut specificatum est in testamento.

¹⁸⁰ A Szent Miklós-templomtól nem messze álló Szent Mihály-templomot Szelepcsényi építtette 1674-ben, majd 1678-ban a szlovák híveknek adományozta. RUPP, 1870, 96–97.

¹⁸¹ Baros (egy helyütt Boros) Pál apród, a klientúra tagja.

¹⁸² Szentiványi Márton (1633–1705) jezsuita író 1667-től a nagyszombati egyetemen tanít, 1673-ban nevezte ki Szelepcsényi könyvcenzornak. SERFÖZŐ, 1942, 8–13.

¹⁸³ Nemesgomba, Pozsony vármegye (ma: Hubice, SK).

Et cum tam de jure naturae, quam sacrorum conciliorum unusquisque possit de suis disponere, nullus aemulorum meorum impedire id poterit, maxime cum etiam Sua Maiestas Sacratissima liberam dispositionem mihi permittere dignata sit, et ipsum diploma Suae Maiestatis non ita pridem editum, hoc secum ferat.

Sagiensem praeposituram, uti et nonnulla alia negotia Suae Maiestati Sacratissimae recommendanda, et manifestanda committo, reverendo patri Jacobo Gratz,¹⁸⁴ Societatis Jesu, spirituali meo moderno, correspondenter cum secretario meo, exeguenda.

Et haec est mea ultima deliberata voluntas, quam ita ratam, firmam, et inviolatam sub gravi poena Dei observari ac haberi volo, et per dictos tres testamentarios meos debitae executioni mandari cupio et committo, quemadmodum ipsum testamentum solemnizatum, et manum meam propria subscriptum chyrographoque meo munitum, ratum, firmumque est, cui etiam iterato praesentem codicillum insero et incorporo.

Actum in arce mea Lettovicz die Sexta mensis Januarii anno Domini Millesimo Sexcentesimo Octuagesimo Quinto.

L. S. archiepiscopus Strigoniensis.

Volo pergere ulterius, et volo, ut recto tramite tendat spiritus meus ad Deum, et angelus meus custos, cum Sancto Michael archangelo patrono meo coram Sua Divina Maiestate, introducat me ad tabernacula altissimi. Itaque adhuc, sive habeat ius aliquod praetensionis praepositus Syrmienensis apud me, sive non, ex gratia mea, secundum iustitiam, ac conscientiam satisfiat illi. Similiter et agenti romano Joanni Jany, pro discretione testamentariorum, ut nulli quidquam debeam.

Ratione arcis Surány, ego ibi habeo pecunias hypothecatas, cum illa conditione, ut si non dederint illas pecunias teneantur mihi circiter viginti millia florenorum plus dare, ut patebit et contractu palatini Veseleny,¹⁸⁵ et ita quidem, ut si illa prius moreretur, maneret apud me dissimulanter, ego autem dedi ipsi in confessione reversales.

Fructus omnes hortenses, sive convaluero, sive non, statim dono religiosis novitiis Societatis Jesu Brunensibus.

Unam petiam panni novi optimam dono domino Joanni Maholany, alteram secretario meo, et unam tinctam carmasineam sartori meo aulico.

Pro congregatione Beatae Mariae Virginis Visitantis Tyrnavie,¹⁸⁶ lego florenos trecentos.

Reliquum si quicumque pauperes essent ex consanguinis, de illis etiam prospiciatur.

¹⁸⁴ Gratz Jakab jezsuita, a cseh rendtartomány tagja, az érsek gyóntatója és lelkiatyja. A szerzetes Szentiványi Mártonnal egyetemben részt vett Szelepcsényi temetési szertartásán is. EPL AS AR Classis X. No. 196. fasc. 63. fol. 238.

¹⁸⁵ Wesselényi Ferenc (1605–1667) először 1648-tól 1658-ig, majd 1663-tól 1664-ig ismét felső-magyarországi főkapitány. 1655-től haláláig nádor. PÁLFFY, 1997, 273; FALLENBÜCHL, 2002, 353.

¹⁸⁶ Az első jezsuita diáktársulatot Nagyszombatban Pázmány Péter alapította 1617-ben Sárlos Boldogaszonyi titulussal. Ezt a Szeplőtelen Fogantatás-kongregáció 1636-os megalapítását követően a diákság idősebb rétegének tartották fenn. KÁDÁR, 2014, 1240.

Quandoquidem deses fui in testamentis canonicorum meorum exequendis, et a testamentariis rationibus exigendis, etsi toties super eo scripserim, et monuerim illos, committo proinde, ut sub poenis severe exigantur rationes per successorem meum.

Causa Makripodary etiam neperdatur,¹⁸⁷ in capitulo revideatur.

Huzones qui supervenient, et alia utensilia lego dominis testamentariis.

Petro Bako ephoebo meo primario, pro fidelibus servitiis, per ipsum et parentem ipsius multis annis mihi praestitis, lego et dono curiam meam nobilitarem in possessione Udvarnots,¹⁸⁸ et comitatu Poseniensi, cum omnibus suis appertinentiis, ita ut nemo ipsum in apprehensione et usu eiusdem turbare audeat.

Martino Uyheli. Dispensatori culinae, lego fundum desertum, ipsius alias aviticum, in oppido Vagh Uyhel, et simul eundem liberto, iuxta dispositionem suorum.

Italicam apothecam dono consorti Joannis Maholany, pro suis prolibus.

Unam cantinelam palasinianam parvulam dono secretario meo Joanni Labsánssky.

Reliqua omnia committuntur, cum plenipotencia absoluta testamentariis meis; Et si consanguinei mei sine haeredibus decesserint, finaliter decendantur bona Societati Jesu, quae pro salute animarum convertantur. Amen.

Praesentem copiam cum suo vero et illaeso apud Cancellariam Regiam Aulicam Bohemicam Viennae 14. mensis februarii more solito publicato, et mihi exhibito originali codicillo, pie defuncti reverendissimi domini Georgii Szelepceny archiepiscopi Strigoniensis diligenter collatam, et in omnibus consonam esse, attestor ego propria manus meae subscriptione et sigilli appensione. Actum Vienna 18. mensis februarii anno Domini 1685.

Christophorus Bayrhueber de Hueb, registrator ibidem

¹⁸⁷ Makripodári Jácint (1610 k.–1672) domonkos szerzetes, 1648-ban scopiai püspök és tihanyi apát. 1650-től pozsonyi, 1651-től esztergomi kanonok. 1663-ban csanádi püspökké nevezik ki, 1672-ben halt meg Bécsben. KOLLÁNYI, 1900, 266–267.

¹⁸⁸ Udvarnok, Nyitra vármegye (ma: Dvorníky, SK).

Rövidítések és irodalomjegyzék

ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Bécs
FHKA HKA HFU	Finanz- und Hofkammerarchiv Hofffinanz Ungarn (rote Nummer 233.) Konv. 1671. július fol. 87–88. Finanz- und Hofkammerarchiv Hofffinanz Ungarn Kt. 696. (rote Nummer 303.) Konv. 1685. május fol. 90./601–610. Finanz- und Hofkammerarchiv Hofffinanz Ungarn Kt. 696. (rote Nummer 303.) Konv. 1685. május fol. 90./611–618.
HHSta	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände, Nachlässe, Familien- und Herrschaftsarchive, Familienarchiv Erdődy Kt. 2., Ladula 3. fasc. 3. No. 9–13.
ELTE KK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, Kézirattár, Budapest
CH	Collectio Hevenesiana (digitálizált gyűjtemény): https://library.hungaricana.hu/hu/collection/konyvtaridok_egyetemikonyvtar_hkp_hevenesi/ Testamenta ecclesiasticorum Georgii Szelepcsényi archiepisc. Strigoniensis. Coll. Hevenesi, Tomus 18., fol. 460–477. Testamentum Georgii Szelepcshény archieppi Strig. Coll. Hevenesi, Tomus 3, 36. fol. 254–274. Testamentum Georgii Szelepcsényi, archieppi Strigon. Coll. Hevenesi, Tomus 35, 90. fol. 283–295. Testamentum Georgii Szelepcsényi, cum codicillo. Coll. Hevenesi, Tomus 35, 91. fol. 295–303.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
P 197.	Esterházy család tatai ágának levéltára Familiaria Fasc. 22.
P 1341.	Batthyány család levéltára, Illésházy család levéltára 27. Fasc. 7.

EFL	Esztergom, Főszékeskáptalani Levéltár
	Főszékesegyházi Kincstár Leltárai Lad. 85. No. 30., No. 31., No. 33., No. 35., No. 39–41., No. 46., No. 48., No. 49., No. 51/b, No. 53., No. 54., No. 56., No. 59., No. 61.
EPL	Esztergom, Prímási Levéltár
AEV	Archivum Ecclesiasticum Vetus No. 249/1–4., No. 260/1–2., No. 260/5., No. 260/6., No. 260/8., No. 1651.
AS	Archivum Saeculare
AR	Acta Radicalia Classis N No. 66. Classis U No. 51. Classis T No. 377. Classis X No. 88.; 196. XI. Számvevőség, Pozsonyi Uradalom 001. doboz, 1. kötet
GyFL	Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár
ÉFL	Érseki és Főkáptalani Levéltár, Gyulafehérvár
KL	Káptalani Levéltár II. 1/d. 2. doboz, 72. dosszié.
ŠAB	Štátny archív v Bratislave
MPF	Archív Mariánskej provincie františkánov v Bratislave, Ladula 46. fasc. 4. No. 9. (44. doboz)
SL	Sankt Lambrecht-i Bencés Apátság Levéltára
	Ladislausaltar Primas Szelepcsényi (OW) Lad. 31. No. 5., No. 6., No. 10., F. No. 6., No. 713., Eremiasch 1713 (?)

*

AUER–SIENELL

Leopold AUER – Stefan SIENELL: *Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit Kaiser Leopolds I. (1657–1705)*, Wien (<http://www.oesta.gv.at/site/6662/default.aspx> [utolsó letöltés: 2018. 10. 26.], az internetes adatbázis jelenleg nem elérhető.)

BARANYAI
1927

BARANYAI Béla: *Udvári kamarai adalékok a főpapi hagyatékok és hagyatéki jog történetéhez. Szegedy Lénárd Ferencz egri püspök hagyatéki ügye 1675–1677*, In: *Tanulmányok és közlemények a magyar jog-, alkotmány- és köz-történet köréből* II., szerk. Uő, Karcag, 1927, 109–166.

BARTA
2018

BARTA M. János: *Csáky István (1635–1699) grófpályaképe országbírói kinevezéséig*, Budapest, 2018. (Doktori disszertáció, kézirat.)

BÉKEFI
1892

BÉKEFI Remig: *A pilisi apátság története 1541–1814*, Pécs, 1892.

BITSKEY
1996

BITSKEY István: *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest, 1996.

BITSKEY
2005

BITSKEY István: *Reprezentáció és mecénatúra Pázmány Péter udvarában*, In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó, Budapest, 2005, 361–374.

BITSKEY
2015

BITSKEY István: *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Budapest, 2015.

BIZOŇOVÁ
2013

Monika BIZOŇOVÁ: *Society of Jesus and Counter Reformation in Spiš Region*, In: *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*, ed. István FAZEKAS – Martin SCHEUTZ – Csaba SZABÓ – Thomas WINKELBAUER, Wien, 2013, 185–199.

BOROSY–KISFALUDY–
SZABÓ
1999

BOROSY András – KISFALUDY Katalin – SZABÓ Attila: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok II. 1661–1720*, Budapest, 1999.

- BOROVSKY
1904
BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája), Pozsony vármegye*, Budapest, 1904.
- BOROVSKY
1905
BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája), Zemplén vármegye*, Budapest, 1905.
- DAP
1975
Documenta Acta Paulinorum 1. füzet, főszerk. ARADI Nóra, Budapest, 1975.
- ÉBER
1918–1919
ÉBER László: *Szelepcsényi György oltára a nyitrai székesegyházban*, In: *Archaeologiai értesítő*, 38. (1918–1919), 57–64.
- FALLENBÜCHL
2002
FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, Budapest, 2002.
- FARBAKY–SERFÖZŐ
2004
Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a BTM Kiscelli Múzeumban. 2004. május 28.–szeptember 12., szerk. FARBAKY Péter – SERFÖZŐ Szabolcs, Budapest, 2004.
- FAZEKAS
2005
FAZEKAS István: *Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568)*, In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó, Budapest, 2005, 343–360.
- FAZEKAS
2018a
FAZEKAS István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Budapest, 2018. (Akadémiai doktori értekezés, kézirat).
- FAZEKAS
2018b
FAZEKAS István: *A katolikus egyház helyzete és intézményrendszere a kora újkori Pozsonyban*, In: *Történelmi Szemle*, 60. (2018) 2. sz. 201–213.
- FODOR
2017
FODOR Nóra: *Szelepcsény György primás vagyonának elmulajdonítása*, In: *Magyar Sion*, 53. (2017) 1. sz. 117–133.
- FÜREDI
1897
FÜREDI János: *A szentgyörgyi kegyes tanítórendi ház és templom története*, Pozsony, 1897.

- GÁL-MAKLÁR
2007
GÁL-MAKLÁR Zsófia: *Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez*, In: *Fons*, 14. (2007) 2. sz. 279–337.
- GRANASZTÓI
2007
GRANASZTÓI György: *A háznép Nagyszombatban (1579–1711)*, In: *Korall*, 9. (2008) 32. sz. 5–30.
- GYULAI
2014
GYULAI Éva: *Prímás és provizor – Szelepcsényi György esztergomi érsek boldogkői tisztartója, Hankony János*, In: *Úr és szolgál a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In memoriam Vári András*, szerk. GYULAI Éva, Miskolc, 2014, 34–58.
- HAMANN
1988
Brigitte HAMANN: *Die Habsburger: ein biographisches Lexikon*, München, 1988.
- HERZOG
1740
Placidus HERZOG: *Cosmographia Austriaco-Franciscana, Coloniae Agrippinae*, 1740.
- HORN
1992
HORN Ildikó: *Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klariszszak*, In: *Aetas*, 7. (1992) 3. sz. 23–48.
- IPOLYI
1859
IPOLYI Arnold: *Csallóköz műemlékei, egy abrosszal és hat képletes táblával*, In: *Archeológiai Közlemények*, 1. (1859) 23–173.
- JANKOVICS
2004
JANKOVICS József: *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, főszerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, 2004, 61–69.
- KÁDÁR
2013
KÁDÁR Zsófia: *Két ismeretlen társulati kisnyomtatvány a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárából. Pótlás az RMNy-hez*, In: *Magyar Könyvszemle*, 129. (2013) 3. sz. 372–380.
- KÁDÁR
2014
KÁDÁR Zsófia: *Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671)*, In: *Századok*, 148. (2014) 5. sz. 1229–1272.
- KADICH
1899
Heinrich Edlen von KADICH: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Mährische Adel*, Nürnberg, 1899.

- KARÁCSONYI
1923
KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, 1. kötet, Budapest, 1923.
- KARÁCSONYI
1924
KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, 2. kötet, Budapest, 1924.
- KOLLÁNYI
1895
KOLLÁNYI: *Könyvek a XVI. és XVII. századi főpapi hagyatékokban*, In: *Magyar Könyvszemle*, Új foly. 3. (1895) 3. sz. 205–218.
- KOLLÁNYI
1896
KOLLÁNYI: *A magyar katolikus főpapság végrendelkezési jogának története*, Budapest, 1896.
- KOLLÁNYI
1900
KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, 1900.
- KOPALLIK–HOLZLAND
1894
Joseph KOPALLIK – Heinrich HOLZLAND: *Geschichte der Franziskanerkonvents in Wien*, Wien, 1894.
- KÖRMENDY
1991
KÖRMENDY Kinga: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történeti áttekintése*, In: *Magyar Könyvszemle*, 107. (1991) 1–2. sz. 20–40.
- LAKATOS
2003
LAKATOS Adél: *Kollonich Lipót*, In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Budapest, 2003, 319–325.
- LIPPAY
2015
LIPPAY György: *„Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...” Levelek magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665)*, feltárta, szerkesztette, közreadja TUSOR Péter, Budapest, 2015.
- P. MÁTÉFFY
1996
P. MÁTÉFFY J. Brúnó O. C. D.: *Karmelita rend története Magyarországon*, Székesfehérvár, 1996.
- MEDVECKÝ
2011
Jozef MEDVECKÝ: *Artistic monuments and baroque decoration in the cathedral church*, In: *The Cradle of Christianity in Slovakia. Nitra castle and the cathedral of St. Emmeram. Their changes through the ages*, comp. Viliam JUDÁK – Peter BEDNÁR – Jozef MEDVECKÝ, Bratislava, 2011, 208–394.

- MIHALIK
2017
MIHALIK Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*, Budapest, 2017.
- MOLNÁR
2006
MOLNÁR Antal: *A bátai apátság és népei a török korban*, Budapest, 2006.
- NAGY
1860
NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Hetedik kötet, Pest, 1860.
- NAGY
1863
NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Tizedik kötet, Pest, 1863.
- NAGY
2015
NAGY István: *A magyar kamara és a királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után 1528–1686*, Budapest, 2015.
- PAULER
1876
PAULER Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése 1. 1664–1671*, Budapest, 1876.
- PÁLFFY
1997
PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- PÉTER
1985
PÉTER Katalin: *Esterházy Miklós*, Budapest, 1985.
- POKLUDA
1975
POKLUDA, Zdenek: *Magyarországi nemesek földbirtoklása Cseh- és Morvaországban a XV–XX. században*, In: *Levéltári Közlemények*, 46. (1975) 1. sz. 235–277.
- RUPP
1870
RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre*, I. kötet. *Az esztergami egyháztartomány a hozzátartozó püspökmegyékkel együtt*, Pest, 1870.
- SERFÖZŐ
1942
SERFÖZŐ József: *Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben*, Budapest, 1942.
- SIENELL
2001
Stefan SIENELL: *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am wiener Hof*, Frankfurt am Main, 2001.

- SIPTÁR
2010
SIPTÁR Dániel: *A szentgyörgyi piarista rendház és gimnázium a „kora újkori szerzetesi intézmények adattárában”, In: A piarista rend Magyarországon, szerk. FORGÓ András, Budapest, 2010, 84–103.*
- SOÓS
2000
SOÓS István: *Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására, In: Fons, 7. (2000) 1. sz. 81–89.*
- SZERÉMI
1897
SZERÉMI (ODESCALCHI József): *Emlékek a majthényi, kesselleőkeői és berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából 1451–1728, In: Magyar történelmi tár, 3/20. (1897) 1–342.*
- SZILÁGYI
2004
SZILÁGYI András: *Szelepcsényi György prímás és Mariazell, In: Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a BTM Kiscelli Múzeumában. 2004. május 28.–szeptember 12., szerk. FARBAKY Péter – SERFÖZŐ Szabolcs, Budapest, 2004, 125–132.*
- TEMESVÁRY
1931
TEMESVÁRY János: *Hét erdélyi püspök végrendelete, In: Erdélyi tudományos füzetek, 34. (1931) 3–27.*
- TUSOR
2003
TUSOR Péter: *Szelepcshény V. György, In: Esztergomi érsekek 1001–2003, szerk. BEKE Margit, Budapest, 2003, 303–310.*
- VARGA
2007
VARGA J. János: *A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi – Apafi – Thököly 1663–1683, In: Történelmi Szemle, 49. (2007) 2. sz. 289–297.*
- VELICS
1913
VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. II. kötet, Budapest, 1913.*
- VERŐ
2018
VERŐ Mária: *Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár katalógusa, Esztergom, 2018. (kézirat).*
- VISKOLCZ
2017
VISKOLCZ Noémi: *Thököly István és Imre levelei Esterházy Pálnak – Árva és Likava elfoglalása (1670), In: Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek Északkelet-Magyarországon, szerk. GYULAI Éva – TASI Réka, Miskolc, 2017, 78–97.*

WILLINGER
1962

Hans WILLINGER: *Orth an der Donau. Ein Grenzlands-
schicksal*, Orth an der Donau, 1962.

ZIMÁNYI
1962

ZIMÁNYI Vera: *A herceg Batthyány család levéltára: Reper-
tórium*, Budapest, 1962. (Levéltári leltárak, 16.)

Nicolaus Apáti, „exul Hungarus”

A kartezianizmus 17. századi kiemelkedő hazai képviselőjeként számon tartott Apáti Miklós¹ életrajzával és peregrinációjával kapcsolatban az utóbbi időben számos új adalék látott napvilágot. Egy korábban ismeretlen, latin nyelvű verse erős botanikai érdeklődésére vet fényt,² sor került könyvtárának rekonstrukciójára,³ megjelent eddigi legteljesebb, rekonstruált életrajza is,⁴ és konkrét adatok kerültek elő a francia származású Pierre Poiret, Hollandiában letelepedett misztikus filozófussal⁵ és a német származású Johannes Braunnal, a keleti nyelvek Groningenben működő professzorával való kapcsolatára⁶ vonatkozóan.

Apáti, aki itthon a Debreceni Református Kollégiumban, 1685 augusztusától pedig a leideni egyetemen tanult,⁷ peregrinációjának első felét az utóbbi helyen töltötte. Album amicorumának⁸ tanúsága szerint 1687 kora őszén Frieslandba látogatott,⁹ ezt követően Amszterdamba ment,¹⁰ 1688 végén Utrechtben volt,¹¹ majd 1689 nyarának végén felkereste Dél-Hollandia több városát.¹² Az év szeptemberében újra Amszterdamban találjuk:¹³ innen indult haza, Tótfalusi Kis Miklós kérésére magával szállítva az Aranyos Biblia és a zsoltáros könyvek példányainak egy részét.¹⁴

Alábbiakban három olyan iratot közlök, melyek új adalékkal szolgálnak a debreceni diák amszterdami tartózkodására. Az első egy 1688 júniusából származó feljegyzés Amszterdam város kincstárnokainak számadáskönyvében arról, hogy Gerbrand van

¹ ERDÉLYI, 1857; TURÓCZI-TROSTLER, 1961, 183–194; TORDAI, 1962; PÁNDY, 2006; LACZHÁZI, 2007, 122–125.

² BUJTÁS, 2006.

³ OLÁH, 2013a.

⁴ OLÁH, 2013b.

⁵ OLÁH, 2006.

⁶ BUJTÁS, 2018.

⁷ RIEU, 1875, 676.

⁸ TREN, AMAA – Az emlékkönyvben található bejegyzések részletes feldolgozását lásd az IAA internetes adatbázisban.

⁹ Az itteni bejegyzések 1687. szeptember 16. és október 1. között születtek. IAA, 13375, 13362.

¹⁰ A városban kelt két bejegyzés dátuma: 1687 október 9. és november 15. IAA, 13364, 13377.

¹¹ Az itteni emléksorok 1688. december 14. és 25. között keletkeztek. IAA, 13368, 13292.

¹² Az itt kelt bejegyzések 1689. augusztus 20. és 23. közöttiek. IAA, 13353, 13365.

¹³ A városban kelt emléksorok 1689. szeptember 2. és 13. között születtek. IAA, 13313, 13371.

¹⁴ BÁN, 1958, 436. Hollandiai peregrinációjára lásd még BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 491, 1428, 2475, 2902; OLÁH, 2013b, 4, 8–10.

Leeuwen professzor számára nagyobb összeget fizettek ki a magyar menekült, Apáti Miklós megélhetésének biztosítására.

A magyar peregrinusok hollandiai intézmények, többek között az egyházközségek révén történő támogatása a korban bevett gyakorlat volt, ez azonban – néhány kivételtől eltekintve – alkalmi (és egyszeri) segítség volt.¹⁵ A mai szemlélőnek a történetben azonnal feltűnik, hogy a debreceni diák ezt a lehetőséget nem vette igénybe, a másik, hogy honfitársaihoz képest nagy összeget kapott¹⁶ megélhetésének *folyamatos* biztosítására, ezenkívül felmerül az a kérdés is, hogy miként jutott eszébe és hogyan tudta magát 1688-ban Amszterdamban egy magyar *peregrinus* vallási okok miatti menekültként pozicionálni, méghozzá olyan sikeresen, hogy ezen a jogcímen jelentős anyagi támogatásban részesült.¹⁷

Elsőként természetesen magához az érintetthez, Apátihoz kellene fordulnunk, de a ma *omniárumaként* ismert kéziratot köteté,¹⁸ melyben többek között részben a peregrinációjára vonatkozó feljegyzések is találhatók, a fenti eseményre nem szolgál adalékkal.

A kincstárnokoktól fennmaradt feljegyzésben említett Gerbrand van Leeuwen (1643–1721) amellett, hogy az amszterdami athenaeum illusztrében¹⁹ teológiát oktatott, 1681-től a város református egyházközségénél szolgáló számos református lelkész egyike is volt. Apáti és a holland tanár nyilván nem sokkal az előbbi 1687 októberében Amszterdamba történt érkezése után ismerkedett meg, mivel a magyar peregrinus fő művének, a *Vita triumphans*nak Amszterdamban, 1688. február 10-én kelt előszavában a holland tanár-lelkész olyan ismerőseként jellemzi, mint aki igen sokat tett érte.²⁰

A holland professzor magyar kapcsolataira kevés adatunk van. A Régi Magyar Könyvtár folyamatosan bővülő állományában²¹ jelenleg egyetlen olyan, 1688-ban Franekerben született disszertáció található, melyet a szintén debreceni származású Kondorosi János diák részben neki ajánlott.²² Kondorosi mellett az erdélyi Kaposi Sámuel omniáriuma tartalmaz olyan, Amszterdamra vonatkozó feljegyzéseket, melyek mellé odaírta: „ex Cl(arissimo) D(omino) Leuwen”, vagyis az adott információ Van Leeuwentől származik.²³ Apáti és Kaposi is ismerték egymást, mindketten Leidenben tanultak. Az utóbbi Apáti mindegyik nyomtatásban megjelent művéhez írt üdvözlőverset,²⁴ így elképzelhető, hogy ő ismertette meg Apátit a holland tanár-lelkésszel.

¹⁵ Lásd erre BUJTÁS, 2014; BUJTÁS, 2017.

¹⁶ Apáti 315 guldenet kapott, a magyaroknak személyenként kifizetett legnagyobb összeg ezzel szemben Leidenben 12, Amszterdamban 31 gulden volt. BUJTÁS, 2014, 130; BUJTÁS, 2017, 236.

¹⁷ Hollandia leginkább vallási okok miatt menekült *lelkészeket* és azok családtagjait fogadta be és támogatta, a külföldi diákokat anyagilag segítette.

¹⁸ TREN, AMO.

¹⁹ A város 1632-ben alapított oktatási intézménye, mely felsőfokú képzést nyújtott, de az ország egyetemeitől eltérően nem ítéltetett oda tudományos fokozatot.

²⁰ „...D(omino) Gerbrando Van Leeuwen, viro erugata residenti fronte, theologo summo, meis emolumentis intentissimo...” APÁTI, 1688, Epistola nuncupatoria, f. *5r.

²¹ Lásd RMK III. és RMK III. Pótlás.

²² KONDOROSI, 1688.

²³ LBKEK, KSO, f. 72v.

²⁴ APÁTI, 1686, 1. rész; APÁTI, 1687; APÁTI, 1688.

Az, hogy a debreceni diák számára folyósított támogatást Van Leeuwen vette fel, arra utal, hogy a pénzbeli segítség elnyerésében ő volt Apáti támogatója, így a holland tanár egy időben viselt lelkési tisztsége miatt logikusnak tűnt a debreceni diákra vonatkozó adatokat az amszterdami református egyházközség iratai között keresni. Ez a próbálkozás azonban nem hozott eredményt, az egyházközség üléseinek jegyzőkönyveiben ugyanis – azon időszakban, melyet az Apáti amszterdami jelenlétére vonatkozó legkorábbi és legkésőbbi adatok határolnak (1687 októbere és 1689 szeptembere) – nincs arra adat, hogy az üléseken az ügyével foglalkoztak volna, pedig az említett időszakban menekültek ügyeit, így a Franciaországból és a Pfalzból vallási okok miatt Hollandiába kényszerültekét tárgyalta a tanács.²⁵

Az Apáti számára 1688 júniusában kifizetett összeg mellett a város számadáskönyvében feljegyezték, hogy a pénzt a város polgármestereinek leirata (apostille) alapján folyósították. Ez azt mutatja, hogy az Apátinak szánt juttatás hátterében nem, vagy nem elsősorban egyházi kapcsolatokat, hanem a város vezetőihez fűződő kapcsolatot kell keresni.

A debreceni diák Amszterdamban 1688-ban megjelent művét, a *Vita triumphans*-t Amszterdam főbírájának, valamint a város négy polgármesterének²⁶ ajánlotta, ami legalábbis figyelemre méltó annak fényében, hogy első, 1686-ban előadott leideni disputációjának első részében az ifjabb Apafi Mihályt szólította meg,²⁷ illetve abból Teleki Mihálynak dedikált példányt küldött,²⁸ és csak a második, szintén önálló címlappal és impresszummal megjelent részt ajánlotta apjának és debreceni patrónusainak.²⁹

A *Vita triumphans* előszavában a debreceni diák azzal indokolja, hogy művével a város vezetőit szólítja meg, mivel nekik köszönhetően nyílt alkalma elmélyedni tanulmányaiban,³⁰ de azt nem fejti ki, hogy a támogatás konkrétan miben nyilvánult meg. Gondolhatnánk arra, hogy az említettek a mű kiadását támogatták, de erre a város számadáskönyveiben nincs adat, és arra sem, hogy 1688. február 10., vagyis az előszó kelte előtt a várostól bármilyen juttatásban részesült volna.

A város vezetőivel való kapcsolat létrejöttében szerepet játszhatott Van Leeuwen, aki professzori kinevezését a polgármestereknek köszönhette.³¹ Nem kizárt az sem, hogy az ajánlásban említett személyek közül Van Leeuwen tanácsára először Johannes

²⁵ SAA, AHGK, inv. nr. 15., 198, 201, 301, 302, 303, 304.

²⁶ Amszterdam vezetését egészen a 15. századtól kezdve négy polgármester látta el kollektíven.

²⁷ APÁTI, 1686.

²⁸ OLÁH, 2013b, 10.

²⁹ Lehet, hogy az erdélyi személyek nemcsak magasabb rangjuk miatt kerültek a sor elejére, hanem azért is, mert Apáti apja az idősebb Apafihoz fordult, hogy támogassa a disputáció kiadását, azt ígérve, hogy fia a munkáját a fejedelem fiának ajánlja majd (JAKAB, 1883, 787), így elképzelhető, hogy a fejedelem valóban támogatta a megjelenést.

³⁰ „...sub umbra alarum Amplitudinum Vestrarum me requiescere et in studiis incrementum sumere videbam...” APÁTI, 1688, Epistola nuncupatoria, f. *5v.

³¹ Az athenaeum illustre professzorainak kinevezéséről az intézmény kurátorai és a polgármesterek döntöttek.

Huddét (1628–1704)³² keresték meg, tekintve hogy egy korabeli feljegyzés szerint ő volt a református egyház politikai összekötője (commissaris polityck) a polgármesterek felé, és a francia menekült lelkészek³³ ügyében is ő járt el.³⁴

Annak kiderítésére, hogy Apáti milyen indokkal kért és milyen megfontolások alapján kapta a már említett (és Van Leeuwen által feltehetően havonta folyósított) éves illetményt,³⁵ kézenfekvőnek tűnt Amszterdam *polgármesterei* levéltárának releváns iratait megvizsgálni. Ezek között a legfontosabbak a város vezetőinek határozatait rögzítő jegyzőkönyvek. Az időrendileg számításba vehető kötetben³⁶ azonban annak ellenére sincs nyoma a magyar peregrinus ügyének, hogy a polgármesterek a pénzügyekkel, többek között a városba érkezett francia menekülteket érintőkkel is nagyon akkurátusan foglalkoztak. Mivel a város vezetőinek működésével kapcsolatos egyéb iratok³⁷ és a *városi tanács* archívumának iratai³⁸ sem tartalmazzak Apátival kapcsolatos adatot, a teljesség kedvéért indokoltnak tűnt még a városi *kincstárnokok* ülései jegyzőkönyveinek vonatkozó kötetét³⁹ is megtekinteni, de ez sem hozott pozitív eredményt.

Az, hogy a debreceni diák ügye az illetékes testületek formális üléseivel kapcsolatos iratokban nem található, viszont az Apátinak szánt támogatás folyósításra a korabeli feljegyzés szerint a polgármesterek rendelkezése alapján került sor, arra utal, hogy annak hátterében valamilyen informális, vagyis a formális üléseken kívül hozott döntés állhatott,⁴⁰ de mindenképpen hivatalos volt, mert azt is feltüntették, hogy debreceni diákokat a város vezetői vallási okok miatti menekültnek ismerik el, más szóval emiatt részesülhet a támogatásban.

A debreceni diák számára kedvező döntés fényében a Teleki Mihálynak írt levélben foglaltak új információval szolgálnak Apáti hollandiai terveire vonatkozóan. Figyelemre méltó, hogy a kancellárnak szóló misszilis 1688. augusztus 6-án, míg a *Vita triumphans* Debrecenbe megküldött példányába írt ajánlás két nappal később kelt.⁴¹ Ez arra utal, hogy mindkét esetben megvárta a számára rendszeres jövedelmet biztosító döntést

³² 1667 és 1704 között a városi tanács tagja, az 1670-es évektől 1703-ig többször (így 1688-ban is) polgármester. ELIAS, 1903–1905, I. 528.

³³ A franciaországi reformátusok vallásszabadságát biztosító nantes-i ediktum 1685 októberében történt felmondása után Hollandia városait több ezres számban árasztották el francia menekültek, köztük lelkészek.

³⁴ Lásd az egyháztanács 1688. május 27-i ülésének jegyzőkönyvét. SAA, AHGK, inv. nr. 15, 237.

³⁵ Erre indirekt módon abból lehet következtetni, hogy a korábbival megegyező összeget másodszor nagyjából egy év elteltével folyósították.

³⁶ SAA, ABDR, inv. nr. 2.

³⁷ SAA, CH, inv. nr. 46; SAA, ABDR, inv. nr. 21, 22; SAA, ABSVO, inv. nr. 504.

³⁸ SAA, AV, inv. nr. 37–39, 109–110.

³⁹ SAA, ATO, inv. nr. 8.

⁴⁰ A kifizetések döntő többségénél azt írták megjegyzéseként, hogy az a polgármesterek határozata (resolutive) vagy felhatalmazása (authorisatie) alapján történt, az Apáti esetében használt megfogalmazás a vizsgált időszakban csak nála fordul elő.

⁴¹ A debreceni példányban ez a bejegyzés áll: „Illustri Scholae Debricinae, studiorum suorum Matri carissimae mittit Autor Amstelodamo 6. Id. Aug. 1688 [= 1688. augusztus 8.] mpria”. BÁN, 1958, 433. Elképzelhető, hogy a levelet és a Debrecenbe szánt kötetet azon két debreceni diák, Viski János és Pathai S. István közül valamelyik hozta magával, akikkel Apáti nem sokkal később találkozott Amszterdamban (lásd 1688. augusztus 14-én, illetve 16-án kelt bejegyzéseiket a debreceni diák albumában). IAA, 13360, 13363.

– addig nyilván azért nem fordult Telekihez, mert a kint tartózkodását biztosító összeg hiányában nem tudta volna másik, *De utilitate passionum animae* című, készülőben levő művét⁴² befejezni, és nem gondolhatott volna annak kiadására sem, Debrecen kapcsán pedig úgy vélte, ha Amszterdam vezetői nem hoznak számára kedvező döntést, akkor hazaindul és személyesen viszi magával szülővárosába a kötetet. A mű megküldése egykori alma materének arról tanúskodik, hogy Apáti a számára kedvező határozat tudatában eldöntötte: még marad és befejezi újabb művét.

A misszilis Apáti kapcsolatrendszeréhez is új adatokkal szolgál: amellett, hogy első, 1686-ban előadott leideni disputációját az ifjabb Apafinak ajánlotta és Telekinek küldött belőle példányt, szorosabb kapcsolatban is állt vele és Telekivel: első önálló művét, a *Vita triumphans*t mindkettejüknek megküldte és egy Telekinek szóló levelet is csatolt hozzá. Az, hogy a két erdélyi személynek korábban küldte meg a kötetet, mint Debrecenbe, arra is rámutat, hogy készülő műve kiadásának elősegítésében jobban bízott az erdélyi kapcsolatban, nyilván azért, mert szülővárosától nem számíthatott támogatásra, apja ugyanis, ahogy itt közölt levelében írja, kintléte közben meghalt.

A levél Apáti mindkét önálló művének kiadástörténetéhez is adalékkal szolgál, mivel fényt vet arra, hogy a *Vita triumphans*nak 1688 februárja és augusztusa között kellett megjelennie, de jóval augusztus előtt, tekintve hogy Apáti arról ír: a kötetet már korábban megküldte a két említett személynek. A *De utilitate passionum animae*vel kapcsolatban eddig is tudtuk, hogy a műnek elkezdődött a nyomtatása, de az hazajövele miatt félbeszakadt.⁴³ A misszilisből kiderül, hogy a szerző ekkor még dolgozott a művön, tehát a nyomtatás csak 1688 júniusa után kezdődhetett meg.

Az utolsó irat egy 1689 júniusában keletkezett feljegyzés, mely szerint Van Leeuwennek újabb egy évre esedékes összeget folyósítottak. Ez azt mutatja, hogy Apáti még akkor sem tervezte hazajövetelét, ellenkező esetben nyilván nem folyamodott volna az újabb, számára kedvező határozat meghozataláért.⁴⁴

Arra a bevezető elején felvetett kérdésre visszatérve, hogy Apáti peregrinus létére milyen indokokat hozott elő, aminek köszönhetően az amszterdami városi vezetők saját szavaik szerint vallási okok miatti menekültnek tekintették, a debreceni diák fennmaradt műveiben szintén nem találunk választ, ahogy arra sincs adat, hogy bárhol menekültnek (exul) titulálná magát. Egyedül jó barátja, Tótfalusi Kis Miklós jellemzése kapcsán említi a *Vita triumphans*ban a magyarországi egyházak nehéz és reménytelen

⁴² Szűk két évtizeddel később így adja műve címét: *Utilitas pathematum animorum*. APÁTI, 1716, 111. Idézi: WESZPRÉMI, 1787, 26. (Lásd még a modern, bilingvis kiadást is: WESZPRÉMI, 1970, 16.) Utóbbi után későbbi életrajzírói is már ezzel a címmel emlegetik. HORÁNYI, 1795, 174; SZINNYEI, 1891–1914, I. 207–208. (Czvittinger Dávid és Bod Péter viszont nem tudott a műről. CZVITTINGER, 1711, 23; BOD, 1767, 11.) A mára elveszett mű ihletője – a *Vita triumphans*hoz hasonlóan – minden bizonnyal Descartes *Les passions de l'âme / Passiones animae* (1649) című műve volt.

⁴³ APÁTI, 1716, 111.

⁴⁴ Azt, hogy hazajövetelét valóban későbbre tervezte, maga is megerősíti, mondván: az *Utilitas* nyomtatása befejeződhetett volna, „... ha a Magyar Bibliákkal nem kénteleníttetem vala ez bajos Hazára le-indulni...”. APÁTI, 1716, 111.

állapotát,⁴⁵ de ezt a korban – az ismert körülmények miatt – bármely protestáns személy megtehetette.

Tény, hogy Magyarországon ha nem is a gyászévtizedben (1671–1681) tapasztalt kíméletlenséggel, a rekatolizációs törekvések mentén az 1680-as években is folytatódott a protestáns felekezetek, lelkészek zaklatása, néha elűldözése. Az erről szóló hírek eljutottak Hollandiába is, és számos kiadvány is megjelent a témával kapcsolatban. Az ország politikai elitje ezenkívül közvetlenül is értesülhetett a magyarországi protestánsok helyzetéről: a bécsi holland követ nemcsak Hágába, hanem – jelentősége miatt – Amszterdamba is küldött jelentéseket.

Annak fényében, hogy a holland állam aktívan közbenjárt a keresztény, különösen protestáns hittestvéreiért, és az ország vallási okok miatti menekülteket fogadott be, érthető, ha Apáti azon próbálkozása, hogy menekültként pozicionálja magát, sikerrel járt. Apáti kérvénye(i) nem maradt(ak) fenn,⁴⁶ ezért nem tudjuk, miként változott helyzetét – elvben a protestánsok általános magyarországi üldözésére hivatkozhatott, de még ekkor is felmerül a kérdés, hogy mit adhatott elő saját, személyes fenyegetettségével kapcsolatban, főleg annak fényében, hogy még fel sem szentelték, így gyakorló lelkész-ként nem volt alkalma meg tapasztalni az esetleges zaklatásokat.

Az előbbieket miatt és az itt bemutatott iratokat látva a mai szemlélőben joggal merül fel az a gondolat, hogy Apáti lépései esetleg egy tudatosan felépített, megélhetési stratégia részei voltak... Hogy valóban így volt-e, azt csak esetleg a későbbiekben előkerülő dokumentumok fényében lehet majd eldönteni.

---

⁴⁵ „difficillimis his, et prope desperatis ecclesiae Hungaricae temporibus”. Lásd APÁTI, 1688, Epistola nuncupatoria, f. *5r.

⁴⁶ A polgármesterekhez külföldi magánszemélyek által írt levelek, kérvények állaga csak az egykor beérkezett iratok elenyésző töredékét tartalmazza. Vö. SAA, ABMB, inv. nr. 40.

Források

1.

Amszterdam város kincstárnokainak feljegyzése
az Apáti Miklós megélhetésére fordítandó összeg kifizetéséről

(Amszterdam, 1688. június 16.)

SAA, ATO, inv. nr. 331, 88.

Aen Domino Gerbrandus van Leeuwen, volgens apostille van de Heren
Burgemesteren om van tijd tot tijd uitegereikt tot⁴⁷ worden tot Nicolaus
Apati, gerefugieerde Hongaer, wordende bij Haer Edele Groot-
Achtbaren geconsidereert als een vluchteling om de religie
Gerefugieerden etc.

f.⁴⁸ 315

Fordítás

Gerbrand van Leeuwen tiszteletesnek [kifizetésre került] a polgármester
urak leirata alapján, hogy azt időről időre átnyújtsa Apáti Miklós mene-
kült magyarnak, akit az Igen Tisztelt Urak⁴⁹ vallási okok miatt mene-
kültnek tekintenek
Menekültek⁵⁰ stb.

315 gulden

2.

Apáti Miklós Teleki Mihálynak

(Amszterdam, 1688. augusztus 6.)

MNL OL, P 1238, 21. d.

Ez már a második levele, amit Telekinek ír. Sajnálja, hogy ő maga nem Erdélyben született, ahol néhai apja számos esetben járt követségben Telekinél, mert akkor ő is részesülhetett volna a címzett jótéteményeiben, így beérte volna azzal, hogy ha a távolból tisztelheti Telekit. Maradt is volna ennél az elhatározásánál, ha Nánási Mihály, Teleki alumnusa, mielőtt hazaindult, fel nem keresi Amszterdamban, megemlítve Teleki bőkezűségét.

⁴⁷ Helyesen: te.

⁴⁸ A florenus, vagyis a gulden rövidítése.

⁴⁹ A polgármesterek korabeli titulusa.

⁵⁰ Ez a megjegyzés arra utal, hogy a támogatást a debreceni diák számára az általában a menekültek számára fenntartott külön alapból folyósították.

Ez indította arra, hogy levélben forduljon a címzetthez. Nánási buzdította arra is, hogy Vita triumphans civilis című művét küldje el Telekinek. Reméli, hogy a könyvet szívesen fogadja majd. A könyvhöz csatolt egy neki címzett levelet, melyben Teleki emberségében bízva leírta minden kívánságát. Küldött a könyvből egy példányt az ifjabb Apafi Mihálynak is, abban a reményben, hogy szerény munkájával és Teleki fáradozásának köszönhetően rászolgál az ifjabb Apafi jóindulatára. A levélben elmondta, miképp halt meg apja idegen földön, amikor ő már peregrinációján volt, és kifejtette saját szegénységét is, amit apja halálával Isten mért rá, bár félt attól, hogy alkalmatlan kérésével a címzett terhére lesz. A szükség azonban arra kényszeríti, hogy szemérmességét félretegye és e második levélével Telekihez forduljon, kérdezvén, miként tetszettek neki a művében foglalt gondolatok. Örülne, ha Teleki pártfogásába venné, és megvédené az irigyektől. Másik, készülöben levő, De utilitate passionum animae című művét, ha valahonnan pénzt kap rá, amint csak lehet, nyomdába adja. Apja halálával árvává lett, távollétében az erősek egész atyai örökségét eltékozolták. Messzi földön lévén, Teleki segítségére szorul.⁵¹

Illustrissimo ac Generosissimo Comiti, Domino Domino Michaeli Teleki de Szék Nicolaus Apáti Debrecinus Salutem Plurimam Dicit.

Illustrissime ac Generosissime Domine Comes,

Secundae pro nunc meae prodeunt literae,⁵² plenae quidem cultus et observantiae Comitis Eximii, certo enim mihi compertum est non magni interesse ad colendam amplitudinem et gloriam tuam quo quisque loco natus sit aut ubi habitet: quod ea lux, is splendor sit virtutis tuae, ut longissime quoque eluceat: nihil tamen obfuisse mihi in eo regno nasci, in quo plurimis legationibus, pia memoriae parens meus, te virum illustrissimum summa observantia coluit.⁵³ Fuissent, credo, tua in me beneficia, sicuti in alios civeis, [!] neque exigua, neque vulgaria: effudisset se in me quotidie plurimum luminis et benignitatis tuae: ex iis studiis, quae per sedulam tuae irrefragabilitatis curam pulcherrime vigent in Regno Transylvaniae, aliquid ego fortasse consecutus essem, ne ad gratiam mihi tuam conciliandam ab omnibus rebus venirem imparatus. Quae cohortationes meorum fuissent? Quae vigilae et lucubrationes meae? Quod studium laudis ut optimo comiti placerem? Quibus rebus destitutus, cum ea in me non essent, quae maxime voluissem: satis mihi facere videbar, si te animo sanctissime colens, vel in

⁵¹ Köszönet Latzkovits Miklósnak a latin szöveg interpretálásában és annak a regesztával való alapos összevetésében nyújtott önzetlen segítségért.

⁵² Az első levél szövegét nem ismerjük. Apátinak sem ez, sem más egyéb levele nem található a Teleki család marosvásárhelyi levéltárának misszilisgyűjteményeiben.

⁵³ Teleki Mihály kiadott levelezésében csak néhány korai (1669-ből és 1672-ből származó) adat található arra, hogy Apáti apja járt a kancellárnál (GERGELY, 1905–1926, IV, 458; VI, 201). Az ún. debreceni diariumból viszont kitűnik, hogy az idősebb Apáti 1682 és 1684 között gyakran fordult meg Apafi fejedelem és Teleki udvarában is (CSÜRÖS, 1909–1911, passim). A kancellár udvartartási naplója név szerint nem említi a debreceni diák apját, de az kitűnik belőle, hogy gyakran fordultak meg debreceniek Teleki udvarában (FEHÉR, 2007, passim).

continentis finibus laterem. In quo consilio pemansissem, nisi Clarissimus Dominus Michaël Nánási,⁵⁴ Generositatis Tuæ alumnus⁵⁵ cum Amstelodami apud me esset et se repatriationi accingeret,⁵⁶ de magnitudine heroicae tuæ benignitatis permagna honorifice prosecutus, spem mihi fecisset, si literis specificarem hanc animi propensionem in amplitudinem tuam, fore eam tibi gratam et jucundam. Quod ut libentius facerem, cohortabatur, etsi nihil sane habuerim, quod summa sapientia virum valde delectare potuisset, ut librum meum, de VITA TRIUMPHANTE CIVILI⁵⁷ ad Illustrissimum VIRUM mitterem. Deus faciat, ut quam ille amanter consilium dedit, tam mihi ea res bene et feliciter eveniat. Abstulit itaque a me librum academice compactum una cum literis, a me, Tibi Illustrissimo Comiti, peramanter et submisce inscriptis: nec non alterum Celsissimo ac Clementissimo PRINCIPI, Domino Domino MICHAELI APAFI juniori praeparatum,⁵⁸ promittens mihi aperturum se fores benevolentiae Illustrissimi Viri, cum honore repraesentationis muneris mei exilis ipsi Celsissimi PRINCIPI, ope COMITIS Illustrissimi. Illius ego humanitatis fretus, fidem dedi, et omnem voluntatem meam epistolae concredidi, quam Illustrissimo VIRO dicaram. Inibi, expirationem pia memoriae parentis mei in exilio,⁵⁹ cum jam essem in terra mea peregrinationis, exposueram: etiam meae paupertatis, quam per obitum parentis optimi Deus Maximus mihi inflixit, mentionem feceram; veritus non mediocriter, nec molestiarum cumulum intempestiva petitione augerem.⁶⁰ Quum tamen necessitas omnia experiri cogat, leges frangat, etiam pudentis hominis pudicitiae velum removeat, secundas a me hoc tempore extorsit literas, quibus scire gestio, num juveniles istae meae cogitationes fuerint Illustrissimo VIRO jucundae. Aveo ab invidorum obtreccatione defendi patrocínio tuo: quod optatum et dulce mihi tante erit, quanti vix magnorum regum et imperatorum omnium clientelae, quorum causas, quoniam tu auctoritate tua sustinere, et perturbatas seditionibus provincias non modo armis, sed eloquentia tueri et reconciliare soles: nihil est mirandum, si cum in ista

⁵⁴ Nánási Lovász Mihály († 1709), Nánási Lovász István nagybányai lelkész fia. Hazai tanulmányai után 1685 augusztusában iratkozik be a leideni egyetemre. Hazatérte után lelkész Etéden, Székelyudvarhelyen, majd Marosvásárhelyen. ZOVÁNYI, 1977, 434; SZABÓ-TONK, 1982, 2053. Lásd legújabbán: POSTMA, 2006.

⁵⁵ Teleki támogatásával tizenhét erdélyi diák tanult külföldön: ezek szerint Nánási is köztük volt. BOD, 1767, Ajánlás.

⁵⁶ Apáti és Nánási Leidenből ismerték egymást. Mindössze egy hét különbséggel iratkoztak be az egyetemre, az előbbi 1685. augusztus 20-án, az utóbbi augusztus 27-én. Nánási bejegyzése megtalálható a debreceni diák albumában (Leiden, 1687. augusztus 26.; vö. IAA, 13343). Fent említett amszterdami találkozásoknak 1688 első felében, a *Vita triumphans* megjelenése után kellett megtörténnie.

⁵⁷ A szöveg átírásában megtartottam az eredetiben nagybetűvel kiemelt szavakat.

⁵⁸ Az Apafi család könyvtárának 1707-ban felvett leltára szerint a kötet része volt a bibliotékának, és minden bizonnyal azonos volt az ifjabb Apafinak megküldött példánnyal. (A korabeli összeíró a művet – nyilván a címlapot tévesen értelmezve – Descartes-nak tulajdonította.) Vö. MONOK, 1994, 98.

⁵⁹ Apáti apja feltehetőleg 1686-ban halt meg, mivel 1687 elején a helyére új szenátort választottak. Lásd a debreceni városi tanács 1687. január 1-jei üléséről készült jegyzőkönyvet (MNL HBML, IV.A.1011, 22. k., 327). Halálának körülményei nem ismertek.

⁶⁰ A levél szövegéből úgy tűnik, hogy Teleki az első levélre nem reagált.

gloriae luce vivas, et tantum tui nominis sit ubique terrarum, in animum induxi meum, si Tibi uni cogitationes istae probabuntur, fore eas apud bonos acceptas et gratas, ob praestans iudicium, singularemque excellentiam et divinitatem ingenii Tui. Aliud iterum opus sub manibus meis de UTILITATE PASSIONUM ANIMAE sudat, quod, si sumptus aliquo ex loco ad manus meas pervenerint, facile praelo dabo et quamprimum, et haec satis.

ILLUSTRISIME VIR, ego orbatus sum parenti naturali. Omne patrimonium meum in absentia mea per fortes dilapidatum est.⁶¹ Inclusus sum in Belgio, Vestra Benignitate sum sublevandus.⁶²

Amstelodami, 1688, 6 Augusti, novo stylo.

Címzés: Magno Heroi, Illustrissimo ac Generoso Domino, Domino Michaëli Teleki de Szék, Celsissimi Principis Transylvaniae Consiliario Intimo, Domino mihi colendissimo, scribebam Amstelodami etc.

[Nánási Lovász Mihály egykorú jegyzete a külföldi:] Apatj Miklos nevű Belgiumban lakó Legénynek az Meltosagos Vrhöz ö Kegyelmehez küldött levele, mellynek summája az Meltosagos Vr jó akarattyanak a kevése. Irja hogj az Attya Apatj Miklos Debreczenj Tanácsbeli ember⁶³ az Meltosagos Urnak esmeretsegeben volt, irja hogj egy könyvet maga munkáját altalamis Tiszteletes Nánásj Mihály által küldött az Meltosagos Urnak kinek Titulusa *Vita Triumphans Civilis*⁶⁴ levelevel edgyütt. Ugyan azon munkajaban egy exemplart Meltosagos Fejedelem Iffju Urunknak ö Nagysaganakis küldött, azt udj latom mind ket fele jó remenseg alatt küldötte hogj subsidjumot vegjen erette. Más könyvet is ir edjett az *Leleknek szenjvedesjnek hasznarol*.⁶⁵ Ha penz menne utanna irja hogj aztis ki nyomtattna. Tudnj aztis kevése mint tezett az Meltosagos Urnak az meg nevezett munkaja mellyet altalam küldött *Vita Triumphans Civilis*.⁶⁶

⁶¹ Az idősebb Apáti végrendelete nem maradt fenn, így nem tudni, hogy Apáti pontosan mire céloz.

⁶² Jelenleg nincs adat arra, hogy a kancellár válaszolt-e a debreceni diák levelére, ahogy arra sem, nyújtott-e számára valamilyen támogatást.

⁶³ Apáti apja 1676 és 1686 között volt a városi nagytanács tagja (SZENDREY, 1979, 108), főbíró viszont Bán állításával (BÁN, 1958, 434) szemben nem volt.

⁶⁴ Az eredetiben aláhúzva.

⁶⁵ Az eredetiben aláhúzva.

⁶⁶ Az eredetiben aláhúzva.

3.

Amszterdam város kincstárnokainak feljegyzése az Apáti Miklós megélhetésére fordítandó összeg kifizetéséről

(Amszterdam, 1689. június 30.)

SAA, ATO, inv. nr. 333, 106.

Aen Domino Gerbrandus van Leeuwen, wegens apostille van de H(e)
ren Burg(emeste)ren, om van tijd tot tijd uit te reiken tot onderstand van
Nicolaus Apati, gerefugieerde Hongaer, wordende geconsidereert als
gevlucht om de religie
Gerefugieerde Fransse Predicanten. f. 315

Fordítás

Gerbrand van Leeuwen tiszteletesnek [kifizetésre került] a polgármester
urak leirata alapján, hogy azt időről időre átnyújtsa Apáti Miklós mene-
kült magyarnak, akit úgy tekintenek, mint aki vallási okok miatt mene-
kült
Menekült francia lelkészek⁶⁷ 315 gulden

---

⁶⁷ Míg egy évvel korábban az általában a menekültek számára fenntartott alapból folyósították a debreceni diák számára a támogatást, 1689-ben a város vezetői már úgy rendelkeztek, hogy azt a speciálisan a *francia menekült lelkészek* számára elkülönített összegből kell kifizetni.

Rövidítések és irodalomjegyzék

IAA	Inscriptiones Alborum Amicorum – http://iaa.bibl.u-szeged.hu projektvezető: Latzkovits Miklós
LBKEK	Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, Collectie Speciale), Kolozsvár
KSO	Kaposi Sámuel omniáriuma, Ms. 692
MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar megyei Levéltára, Debrecen
IV.A.1011 IV.A.1011/z	Debrecen város tanácsának iratai Végrendeletek
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
P 1238	Teleki Mihály-gyűjtemény
SAA	Stadsarchief Amsterdam
ABDR	5024 Archief van de Burgemeesters: dagelijkse notulen, resoluties en missivenboeken
ABGD	5029 Archief van de Burgemeesters: missiven en notulen van gedeputeerden ter dagvaart
ABMB	5026 Archief van de Burgemeesters: missiven aan burgemeesters
ABSVO	5028 Archief van Burgemeesters: stukken betreffende verscheidene onderwerpen
AHGK	376 Archief van de Hervormde Gemeente: kerkenraad
ATO	5039 Archief van de Theasuriers Ordinaris
AV	5025 Archief van de Vroedschap: resoluties met munimenten of bijlagen
CH	5059 Collectie Stadsarchief Amsterdam: handschriften

TREN

Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára,
Debrecen

AMAA
AMO

Apáti Miklós album amicorum, R 689
Apáti Miklós omniáriuma, R 617

*

APÁTI
1686

APÁTI Miklós: *Disputatio theologica-critica tripertita τῶν Urim et Thummim*, Lugduni Batavorum, 1686. (RMK III. 3402.)

APÁTI
1687

APÁTI Miklós: *Disputatio theologica de virga Mosis*, Lugduni Batavorum, 1687. (RMK III. 3445.)

APÁTI
1688

APÁTI Miklós: *Vita triumphans civilis sive universa vitae humanae peripheria ad mentem illustris herois et philosophi, D. Renati Des Cartes: ex unico centro deducta*, Amstelodami, 1688. (RMK III. 3491.)

APÁTI
1716

A' szabados tudományoknak mesteréhez, philosophiának doktorához, Helvética Confessiön lévő szathmári szent gyülekezetnek kegyes prédikátorához, azon dioecesisben lévő tiszteletes atyjafiaknak érdemes esperestjéhez, tiszteletes és tudós Vári Mihály uramhoz, régi barátságnak szövetsége szerint, Vári Kristina szerelmes hajadon leánya' égi tűz miatt esett szomorú halála felett, vigasztaló levele Apáti Miklósnak, minap' varannai, most a' nemes lasztótzsi eklésiának prédikátorának nemes Zemplén Vármegyében, In: VÁRI Mihály: Thabera, az az: Istennek olyan meggyulladott tüze, melyet az égből hirtelen botsátott n. Szatmár vármegyében Szatmár király városában Vári Mihály szathmári ref. tractus esperestyének házára és ebben kegyességgel és jó erköltsel magát mindeneknél kedveltető szép hajadon leányára Vári Krisztinára kinek is 1713. eszt. 2. júl. ezen mennyből le lövetett sebes tűz és annak kénköves gyullasztó ereje által orrán és száján kitakaródó piros vérének folyásával a nyugtató halálban való el-aluttatását meg keseredett szívű édes atya ezen munkája által akarta tiszti szerint hirdetni s örök emlékezetben hagyni, Kolozsvár, 1716, 85–112.

- BÁN
1958
BÁN Imre: *Adatok Apáti Miklós életrajzához*, In: *Filológiai Közlöny*, 4. (1958) 3–4. sz. 433–439.
- BOD
1767
BOD Péter: *Magyar Athenas*, [Nagyszeben], 1767.
- BOZZAY–LADÁNYI
2007
BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)
- BUJTÁS
2006
BUJTÁS László Zsigmond: *Apáti Miklós ismeretlen verse a Hortus Malabaricusban*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 4. (2006) 99–114.
- BUJTÁS
2014
BUJTÁS László Zsigmond: *A leideni református egyház magyarországi és erdélyi pártfogoltjai (1648–1698)*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 11. (2014) 125–139.
- BUJTÁS
2017
BUJTÁS László Zsigmond: *Az amszterdami református egyház magyarországi és erdélyi pártfogoltjai (1654–1698)*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 14. (2017) 229–246.
- BUJTÁS
2018
BUJTÁS László Zsigmond: *Apáti Miklós 1686-os leideni disputációjának újabb dedikált példánya*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 19. (2018) 4. sz. 152–157.
- CSÜRÖS
1909–1911
A debreczeni diarium, közli CSÜRÖS Ferenc, In: *Magyar Történelmi Társaság Folyóirata*, 10. (1909) 529–546, 11. (1910) 51–95, 223–253, 354–375, 566–596, 12. (1911) 37–67, 161–203.
- CZVITTINGER
1711
CZVITTINGER Dávid: *Specimen Hungariae literatae*, Francofurti et Lipsiae, 1711. (RMK III. 4767.)
- ELIAS
1903–1905
Johan E[ngelbert] ELIAS: *De vroedschap van Amsterdam, 1578–1795*, I–II. Amsterdam, 1903–1905.
- ERDÉLYI
1857
ERDÉLYI János: *A hazai bölcsészet történelméhez*. III. *Apáti Miklós*, In: *Sárospataki Füzetek*, 1. (1857) 625–635.

- FEHÉR
2007 *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*, bevezetővel, jegyzetekkel és mutatóval közzéteszi FEHÉR János, Kolozsvár, 2007. (Erdélyi művelődéstörténeti források, 5.)
- GERGELY
1905–1926 *A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára: Teleki Mihály levelezése*, szerk. GERGELY Sámuel, I–VIII. Budapest, 1905–1926.
- HORÁNYI
1795 HORÁNYI, Alexius: *Nova memoria Hungarorum et provincialum scriptis editis notorum*, I. Pestini, 1795.
- JAKAB
1883 JAKAB Elek: *II. Apafi Mihályné Bethlen Kata hagyatéka*, In: *Századok*, 17. (1883) 7. sz. 668–684; 9. sz. 786–802; 10. sz. 857–866.
- KONDOROSI
1688 KONDOROSI János: *Dissertatio theologica De LXX Septimanis Danielis quam divina annuente gratia*, Franequerae, 1688. (RMK III. 3498.)
- LACZHÁZI
2007 LACZHÁZI Gyula: *A karteziánus szenvedélyelmélet magyar recepciójáról*, In: *Kellék*, 32. sz. (2007) 119–125.
- MONOK
1994 *Erdélyi könyvesházak*, III. 1563–1757. *A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források*, szerk. MONOK István – NÉMETH Noémi – VARGA András, Szeged, 1994.
- OLÁH
2006 OLÁH Róbert: *Pierre Poiret ajándéka. Adalék Apáti Madár Miklós peregrinációjához*, In: *Könyv és Könyvtár*, 28. (2006) 183–192.
- OLÁH
2013a OLÁH Róbert: *Egy református lelkész könyves műveltsége. Apáti Madár Miklós olvasmányai*, I–II. In: *Magyar Könyvszemle*, 129. (2013) 2. sz. 145–164; 3. sz. 322–335.
- OLÁH
2013b OLÁH Róbert: *Újabb adalékok és helyesbítések Apáti Madár Miklós életrajzához*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 14. (2013) 4. sz. 3–13.
- PÁNDY
2006 PÁNDY Árpád: *Apáti Miklós, a nagy hírű prédikátor, filozófus és orvos*, In: *Irodalmi Szemle*, 49. (2006) 83–94.

POSTMA
2006

Ferenc POSTMA: *Michaël Nánási (1662–1709) und sein Geschenk an den Siebenbürger Fürsten Michaël Apafi II. – Anmerkungen zur Peregrinatio eines lateinischen Psalmenbüchleins*, In: August den HOLLANDER, István MONOK, Ferenc POSTMA (eds.), *Studiosorum et librorum peregrinatio – Hungarian-Dutch Cultural Relations in the 17th and 18th Century*, Amsterdam–Budapest, 2006, 19–22.

RIEU
1875

Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae, 1575–1875. Accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula, red. Guilielmus du RIEU, Hagae Comitum, 1875.

RMK III.

Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Második rész. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Budapest, 1898.

RMK III. Pótlás

Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve, írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. *Pótlások, kiegészítések, javítások*. 1–5. füzet, összeáll. DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma. Budapest, 1990–1996.

SZABÓ–TONK
1992

SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700*, Szeged, 1992. (Fontes Rerum Scholasticarum, 4.)

SZENDREY
1979

SZENDREY István: *Debrecen főbírái 1693-ig*, In: Uő: *Tanulmányok a magyar nép történetéből*, Debrecen, 1979, 97–127. (Opera Facultatis Philosophicae Universitatis de Ludovico Kossuth nominatae, 1.)

SZINNYEI
1891–1914

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV., Budapest, 1891–1914.

TORDAI
1962

TORDAI Zádor: *A magyar kartezianizmus történetének vázlat*, In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 6. (1962) 54–79.

TURÓCZI-TROSTLER
1961

TURÓCZI-TROSTLER József: *Magyar cartesiókusok*, In: *Magyar irodalom – világirodalom*, I. Budapest, 1961, 173–216.

WESZPRÉMI
1787

WESZPRÉMI István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria altera. Pars posterior*, Viennae, 1787.

WESZPRÉMI
1970

WESZPRÉMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz. I. és II. tized*, Budapest, 1970.

ZOVÁNYI
1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, 1977.³

A Baranyi Pál SJ erdélyi missziós működését szabályozó prímási okirat*

A katolikus egyház szempontjából Erdély a 17. században missziós területnek számított, hiszen a reformáció hatására magyar és szász lakosainak nagy hányada ekkor már nem volt katolikus. Az Erdélyi Fejedelemség fokozatosan az erdélyi püspökség és káptalan épületeiben rendezkedett be, annak birtokait, javait és javadalmait használta, majd teljes joggal birtokolta, előbb az 1542-es marosvásárhelyi, majd az 1556. évi kolozsvári országgyűlés határozatai alapján.¹ A törvények értelmében katolikus püspök nem tartózkodhatott Erdélyben, de 1618-tól lehetett vikáriusa – egy vikárius azonban nem szentelhet papokat. A papképzés külföldi egyetemeken zajlott, ahonnan csak kevesen tértek vissza erdélyi szolgálatra. Székelyföldön a kis létszámú világi papság többnyire házas volt, a gyakori paphiányt pedig a licenciátusok² munkája próbálta némileg ellensúlyozni. Felszentelt papok működése azonban elengedhetetlen volt, ezért a hiányzó plébánosok feladatait missziós papok (főként szerzetesek: minorita, konventuális és obszerváns ferencesek, pálosok, jezsuiták) próbálták pótolni. A jezsuiták erdélyi missziójában (*Missio Dacica*) 1610 és 1690 között 120 páternél is több működött.³ 1622. január 6-án XV. Gergely pápa megalapította a Hitterjesztés Szent Kongregációja nevű testületet, a katolikus missziókat világszerte összefogó szentszéki hivatalt, ami az erdélyi missziók munkáját is irányította és felügyelte.⁴ Emellett a katolikus főurak, országgyűlési tagok tömörülése a püspök és egyházi elit nélkül maradt egyházmegyében fokozatosan kezébe vette a katolikus ügyek védelmét. Fegyelmi és anyagi ügyeket intéztek, védtek a katolikus érdeket a fejedelem előtt és az országgyűléseken. Itt 1640-ben léptek fel először testületileg *Status Catholicus* néven, amelyet 1657-ben jogilag, törvényileg is megerősített az *Approbatæ Constitutiones*.⁵ A jezsuita jelenlét a fejedelemségben minden törvényi tiltás ellenére szinte folytonosnak tekinthető: álruhában és álnéven működő tagokkal vagy ritkábban fejedelmi engedéllyel.⁶

* A forrásközlést megelőző kutatóutat és a közlemény előkészítésében a szerzőt a Magyarország Collegium Talentum 2018 programja támogatta.

¹ GÁLFI, 2016, 26–35; HOLLÓ, 2009, 60–63; MARTON–JAKABFFY, 2009, 35–36.

² „Egyes elgazdátlanodott plébániák vezetését világiak vállalták magukra, akik vásár- és ünnepnapokon evangéliumot olvastak, böjtöt hirdettek, temettek, kereszteltek. Ők, a licenciátusok, a fejedelemtől papi kiváltságot kaptak, liturgikus öltözetet viseltek (stóla nélkül).” Uo., 2009, 42; SÁVAI, 1997, 75–253.

³ VELICS, 1913, 122–123.

⁴ Sacra Congregazione de Propaganda Fide (jogutódjának mai neve Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli) és Magyarország, valamint Erdély kapcsolatáról: TÓTH, 2002, 27–80.

⁵ HOLLÓ, 2009, 35–41, 56–74.

⁶ MOLNÁR, 2009, 149–150; TÓTH, 2002, 40–58.

A jezsuita Baranyi Pál (1657–1719) leginkább erdélyi működése révén írta be nevét az utókor emlékezetébe. A jászberényi születésű magyar páter 1674-ben Trencsénben lépett a rendbe, 1677-ben Leobenben bölcseletet, 1678–1679-ben Grazban filozófiát tanult, majd Kolozsváron négy éven át (1681–1684) tanított a rend kollégiumában. 1685–1688 között Grazban elvégezte a teológiát, Judenburgban teljesítette a három probációt, majd 1690-től 1702-ig Erdélyben működött: Gyulafehérváron házfőnök és hitszónok, egy évig pedig a Missio Dacica vezetője (1697) volt, majd 1698–1702 között újra a gyulafehérvári házfőnöki, hitszónoki és gyóntatói tiszter látta el. 1702-től érdemeiért a rend Pestre helyezte, ahol magyar hitszónokként, majd házfőnöként és iskolai prefektusként működött. 1709-ben Nagyszombatba távozott, ahol haláláig mint szónok, rendházgondnok, kollégiumi, később papneveldei kormányzó tevékenykedett.⁷

Baranyi erdélyi működését igen jelentőssé teszik a latin, magyar és román nyelven megjelent lelkiségi és teológiai tárgyú könyvei,⁸ missziós papi működése, különösen pedig az erdélyi románok vallási uniójának létrejöttében játszott központi szerepe. Gyulafehérvári plébános-páterként emlegetik, de működési területe egész Erdélyre kiterjedt. Elegendő csupán kétkötetes temetési prédikációs könyvét⁹ szemügyre venni, és látható, földrajzilag is mennyire széles, szerteágazó területen működött.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában lévő *Acta Jesuitica* fond *Collegium Tyrnaviense* egységének *Irregestrata* állaga tartalmazza azt az 1689-ben kiállított missziós felhatalmazó oklevelet, amelynek jogalapján Baranyi elkezdte erdélyi működését. Miután XIV. Kelemen pápa engedni kényszerült az egyre erősödő belső egyházi és külső politikai nyomásnak, 1773-ban elrendelte a Jézus Társaság teljes feloszlását.¹⁰ Mária Terézia a rendelet végrehajtására az osztrák–magyar rendtartományban királyi biztosokat és helyi tisztségviselőket bízott meg az egyes rendházak és iskolák leltározására, átvételére. A Helytartótanács és a Magyar Kamara vegyes bizottsága intézte a feloszlatási ügyeket. A rendházak iratanyagait a kamara archívumába szállították, ahol még évekig külön kezelték mint *archivum ex-jesuiticumot*. Ennek magyarországi részlege utóbb az *Acta Jesuitica* nevet kapta, mely a későbbi jegyzetkészítési és feldolgozási munkát követően két részre, a jegyzékelt *Regestrata* és az *Irregestrata* iratok csoportjára oszlik.¹¹

Ma az MNL Országos Levéltárába tagolva őrzik a jezsuita rendházak megmaradt iratanyagát. Jelen oklevél a nagyszombati kollégium iratai között, az *Acta Jesuitica* fond *Irregestrata* részében található. A latin nyelvű, kézírásos oklevél anyaga papír, méretei 312 × 400 mm. Az iratot kibocsátó Széchényi György († 1695) esztergomi érsek és primás hitelül aláírásán túl pecsétnyomatóval is ellátta, annak négyszírmű papírfelzetével, épen megmaradt érseki címerével. A pecsét körirata: „GEORGIUS SZECHENI ARCHIEP STRIGONI”. A dokumentum hátoldalán ceruzával jegyzett, kurrens levéltári jelzeteket találunk.

⁷ LUKÁCS, 1987, 60; VELICS, 1914, 8–11; NÉMETHI, 1887, 273–277; STOEGER, 1855, 21.

⁸ STOEGER, 1855, 21; SZINNYEI, 1891, 559–560.

⁹ BARANYI, 1712; BARANYI 1719.

¹⁰ BANGERT, 2002, 318–321.

¹¹ MAKSAY, 1992, 44–47; MIHALIK, 2014, 26.

1689. szeptember 24-én Széchenyi prímás pontokba szedve fekteti le Baranyi László tevékenységi körét, Erdély teljes területére kiterjedő joghatóságát. A dokumentum rendkívüli felhatalmazásokkal (*facultates*)¹² ruházta fel a benne nevezettet. Ezek elengedhetetlenek a misszió végzéséhez püspök nélküli területeken, eretnekek és szakadárrok, hitehagyottak körében. A püspökök és rendfőnökök rendszerint átruházhatták másra is, mindenkor kizárólag bérmentve a kapott fakultásokat, így ezekért nem kellett minden misszióra induló atyának külön Rómához fordulnia.¹³ Igaz ugyan, hogy az ilyen típusú egyházi jogi, jurisdikciós dokumentumok századokon át használt, hasonló sémákhoz igazodtak, mégis akadhatnak bennük olyan változók, amelyek a helyi sajátosságokat tükrözik. Az alább közölt okmány Baranyi Pál és nagy hatású erdélyi munkája szempontjából igen fontos irat. Nyilvánvalóvá válik belőle, hogy bár Kollonich Lipót érsek (1695–1707), aki esztergomi kinevezése után is Bécsben székelt – az udvar előtt is nagy támogatója volt a jezsuitáknak és a jezsuita misszióknak, különösen Hevenesi Gábornak és Baranyi Pálnak –, az erdélyi románság Rómával való egyesülésének ügyében¹⁴ azonban Baranyi missziós munkáját már elődje elindította. Széchenyi György a török alól felszabadult Magyarország első primása volt, így a katolikus egyház újjáépítését és megerősítését minden eszközzel igyekezett megvalósítani, nem csak saját érseki egyházmegyéjében. Érdekes látnunk azt is, hogy a missziós okmány kiállításának helye Pozsony, hiszen Széchenyi püspök haláláig a pozsonyi érseki rezidenciában székelt, de eközben a már felszabadult Esztergom újjáépítésén is fáradozott.¹⁵ Bár Erdély a kalocsai érsek joghatósága alá tartozott, mivel ekkor még az török uralom alatt volt, az Erdély fölötti joghatóságot az esztergomi érsek gyakorolta.¹⁶

Jelen dokumentumban az esztergomi érsek és prímás, legátusi hatálya révén, „míg jóindulatunk tart”, tehát visszavonásig terjedően adja felhatalmazását *Barany László*-nak, a legitim és kétségen felül álló papnak, akit semmilyen kánoni akadály vagy felfüggesztés nem akadályoztat. – Szembetűnő és fontos tény, hogy Baranyi Pál *már* ebben az okmányban is *Barany László* néven szerepel. Tudjuk, hogy Erdélyben Baranyi vagy Bárány László néven működik,¹⁷ de az 1699-es tartományfőnöki vizitációban *Baranyay*-ként írják,¹⁸ a szakirodalom pedig némelykor a két nevet összevonva Baranyi László Pál vagy Baranyi Pál László néven is jegyzi.¹⁹ Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy valódi neve Baranyi Pál, hiszen ezen a néven szerepel az egyetemi diáknévsorokban is.²⁰ Mivel a jezsuiták munkáját Erdélyben ekkor még törvények tiltották, rejtőzködésképpen a páterek gyakran egy vagy több álnevet is használtak, a rendi ruha helyett álruhában

¹² GALLA, 2005, 130.

¹³ GALLA, 2010, 3–6.

¹⁴ LAKATOS, 2003, 324–325.

¹⁵ Uo., 315–316; MARTON, 2003, 115–120.

¹⁶ VESZELY, 1860, 366.

¹⁷ BÁNFI–V. ECSEDI, 2018, 93–94; VELICS, 1914, 8; NÉMETHY, 1887, 273; STOEGER, 1855, 21.

¹⁸ MOLNÁR, 2009, 237–247.

¹⁹ CHINDRIȘ, 2016, 178–179; MARTE, 2015, 122–123, 476–477 stb.; MARTON, 2003, 111–120.

²⁰ VARGA, 2004, 91. (653. tétel.)

vagy plébánosi öltözetben tevékenykedtek.²¹ Jó példája ennek Baranyi kortársa, a kolozsvári (kolozsmonostori) plébános, Csete István, aki Vizkeleti Zsigmond néven működött.²²

A közölt dokumentum pontokba szedve adja meg Baranyi missziós papi jogait. Ezek kivonatolva a következők: 1. Joghatóság Erdély egész területére, a lelkek üdvének gondozására, az összes szentségek kiszolgáltatására, a házasságkötésnél való közreműködésre – ott, ahol nincs helybéli plébános. 2. Engedély napi kétszeri szentmise bemutatására ünnepnapokon és vasárnapokon, a templomon kívül is, házakban vagy a szabad ég alatt, de csakis tisztességes helyen, hordozható oltár felett. 3. Gyóntatási engedély liturgikus öltözet és stóla viselése nélkül, templomban vagy más alkalmas helyen. 4. Eretnekség (*haeresis*), hitehagyás (*apostasia*) és szakadárrok (*schismatici*) feloldozása, még a volt (egyházmegyes vagy szerzetes) papok esetében is – egyszóval engedély a reformált és az ortodox, valamint a hitehagyott katolikusok, szerzetesek és papok visszafogadására. 5. Engedély tiltott és eretnek könyvek tartására és olvasására, kivéve azonban Niccoló Machiavelli és Charles du Molin könyveit. 6. Engedély bűjt és húsfogyasztási tilalom feloldására, botrány kerülése mellett, de kivéve a szerdát és pénteket, szombatot, a szentek előestéjét és az egész nagyhetet. 7. A lelkiismeret ítélszéke (*foro conscientiae*) előtt megítélt ügyekben a házastársak közötti akadályok alól felmentést adhat. 8. Megáldhatja és megszentelheti az egyházi (liturgikus) tárgyakat, eszközöket. Utolsóként pedig mindezeket összefoglalva, joghatóság a fentiek gyakorlására szabadon és csakis minden fizetség nélkül mindaddig, míg a megbízatás tart.

A missziós levelek a 17. századi Erdélyben és Magyarországon különösen fontosak voltak.²³ Az irattípussal koronként eltérő intenzitással ugyan, de folyamatosan találkozhatunk. Megfigyelhetjük például, hogy a közölt forrás felhatalmazásai nagyfokú egyezést mutatnak a Szelepcsényi György prímás által 1666-ban, Szárhegyi Mihály esztergomi jezsuitának adott különleges engedélyekkel.²⁴ Ezekkel ő is erdélyi misszióra indult, később székelyudvarhelyi jezsuita házfőnök és iskolaigazgató lett.²⁵

Széchenyi György érsek minden bizonnyal a Szentszéktől 1687-ben kérvényezett fakultások alapján ruházta át felhatalmazásainak egy részével Baranyit.²⁶ Ehhez lehetnek hasonlóak az 1735-ben Sorger Gergely erdélyi püspök (1729–1739) XII. Kelemen pápától kapott különleges felhatalmazásai is, amelyek az előbbieknél szerteágazóbbak, összesen 22 tételre tagolódnak. A 20. pontja a püspöknek kijáró fakultások más papokra való delegálását, átruházását engedi meg, a lelkek üdvé vagy a misszió ügyében.²⁷ A 20. században hasonló különleges engedélyeket és felhatalmazásokat kaptak Erdélyben a népmissziót végző, többnyire ferences atyák, akik a rendszerint háromnapos misz-

²¹ MOLNÁR, 2009, 149–150; ALBERT, 1993, 148.

²² BALLA, 2017, 23–29; VELICS, 1913, 123; STOEGER, 1855, 51–52.

²³ GALLA, 2010, 3–6.

²⁴ VESZELY, 1860, 366–367.

²⁵ ALBERT, 1993, 5, 20, 24–25, 148, 150.

²⁶ GALLA, 2010, 142.

²⁷ GYÉL I. 1/a 1735/3.

szíó (*triduum*) idejére és csak az adott plébánia területére korlátozva különleges fakultásokat kaptak, feloldozást adhattak a püspököknek fenntartott esetekben.²⁸

Az alább közölt irat egy olyan missziós munkának az „útlevelé”, amely szorosán hozzájárult az erdélyi románság Rómával való egyesüléséhez. Széchényi érsek Baranyinak adott 1689-es fakultásairól azonban ismereteim szerint mindeddig nem beszélt a szakirodalom.

Az oklevél átírásakor a szöveg könnyebb olvashatóságát tartottam szem előtt, a humanista átírást alkalmaztam. A szövegben nagy kezdőbetűsen írt szavakat csak indokolt esetben hagytam nagybetűsen, a rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam. A Széchényi nevet a szövegben és az aláírásban lévő formája szerint, módosítás nélkül közlöm.

Forrás

Széchényi György esztergomi prímás missziós felhatalmazása Baranyi László számára

(Pozsony, 1689. szeptember 24.)²⁹

MNL OL, E152, Irreg., Coll. Tyrn. 5. t. 18.

Nos Georgius Szecséni,³⁰ miseratione Divina Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis archiepiscopus³¹ locique et comitatus ejusdem supremus ac perpetuus comes, primas Regni Hungariae, legatus natus, summus et secretarius cancellarius Sacrae Ceasareae Regiaeque Majestatis intimus consiliarius etc., universis et singulis, tam ecclesiastici, quam saecularis status, honoris, dignitatis, officii et praecminentiae hominibus praesentium notitiam habituris, salutem et paternam in Domino benedictionem. Tibi, Reverendo Domino **Ladislao Barany**,³² Sacrae, Romanae ac Universalis Ecclesiae sacerdoti legitimo ac indubitato nulloque prorsus canonico suspensione aut quocumque tandem obstaculo praepedito, facultates et jurisdictiones infranotatas, nobis a Sacra Sede Apostolica eatenus attributas, vi ejusdem licentiae et autoritatis nostrae, juxta et legati nati, qua pleno jure fungimur, ad beneplacitum duntaxat usque nostrum duraturas, benigne in Domino concessimus. Primo: Jurisdictionem per totam Transylvaniam aut quocumque te, pro curanda animarum salute, excurrere contigerit sacramenta omnia administrandi ac etiam

²⁸ GYÉL I. 1/a 1933/539, 23. cs.

²⁹ A kézirat átírásában nyújtott szakmai segítségért köszönet illeti Kovács Mihait.

³⁰ Széchényi György esztergomi metropolita érsek, Magyarország primása 1685. március 21. – 1695. február 18. között. KOLTAI, 2003, 310–318.

³¹ A kézírásban *archi-episcopus* formában találjuk.

³² A jezsuita Baranyi Pál erdélyi működése idején álnévben tevékenykedett, leginkább Barany László vagy Bárány László néven. Jelen előfordulása valószínű, hogy a Bárány ékezetek nélküli formája, latin környezetben. A két név azonosságához nem fér kétség, hiszen Baranyi Pál életének kronológiájába tökéletesen illeszkedik ez az okmány. Mi több, Némethy közli róla, hogy a pesti rendház anyakönyveiben, a Baranyi Pestre kerülése utáni első három hónapban még továbbra is Bárány László néven jegyzik. STOEGER, 1844, 21; NÉMETHY, 1887, 273; SZINNYEI, 1891, 559–560; BALLA, 2017, 23–29.

matrimoniis assistendi, ubi videlicet proprius loci parochus non fuerit. Secundo: Celebrandi bis de die, causa ex rationabili, festivis videlicet ac dominicis vel ipsis ferialibus quoque diebus, sacrae missae officium etiam extra ecclesiam, in domibus utpote et sub dio ac aliis quibuscunque (decentibus tamen) locis ethonestis ac super portatili consueto, ita nihilominus ut in primo a sumptione ablutionis abstinere noveris. Tertio: Audiendi confessiones sine superpeliceo et stola, sive in templo sive alio convenienti in loco. Quarto: Absolvendi ab haeresi, apostasia a fide ac schismate quoscumque, etiam ecclesiasticos, tam saeculares, quam regulares aut etiam relapsos, in foro constientiae tantum, et a quibusvis demum episcopo reservatis casibus enodandi. Quinto: Tenendi et legendi libros prohibitos et haereticos ad effectum eos inpugnandi, praeter opera Caroli Mosinii³³ et Nicolai Machiavelli.³⁴ Sexto: Dispensandi in jejuniis et cibis vetitis prout et in quadragesima, esum carnum indigis, (*sic*)³⁵ citra scandalum aliorum, exceptis videlicet quarta et sexta feriis ac sabatho vigiliisque sanctorum et tota hebdomada sancta, indulgendi ac concedendi. Septimo: Dispensandi de debito inter conjuges ex occulto aliquo crimine impedito in foro conscientiae. Octavo: apparamenta ecclesiastica benedicendi et consecrandi. Ultimo denique: Has omnes, et eorum singulas facultates ac jurisdictiones gratis, per Te et sine ulla mercede administrari et exerceri volumus ac jubemus, prouti concedimus et indulgemus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in Curia Nostra archiepiscopali Posoniensi,³⁶ die vigesima quarta mensis Septembris, anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo nono.

Georgius Szecseni

Archiepiscopus Strigoniensis

[Papírfelzetes viaszpecsét. Középtűt az érseki címer. Körirata: GEORGIUS SZECHENI ARCHIEP STRIGONI]

Gabriel Palugyay³⁷
secretarius

³³ Charles du Molin/Moulin (latin formájában Carolus Molinaeus) (1500–1566) francia jogász, tanár és jogi író, aki, miután a reform szellemét követve támadta műveiben a katolikus egyházat és a pápaságot, könyveit VIII. Kelemen pápa a tiltott könyvek indexére tette. Ezt követően Párizsból menekülve német területen kért menedéket. Később hazatért Franciaországba, ahol sok gyötrődés után végül visszatért a katolikus hithez és így halt meg 1566-ban. Latin nyelvű könyvei Magyarországon frankfurti kiadó-kereskedők révén terjedtek. MAUNDER, 1851, 618; EISENHART, 1885, 96–105; MONOK, 2014, 372.

³⁴ Niccolò Machiavelli (1469–1527) (az 1559-es *Index* formája szerint Nicolaus Macchiavellus) olasz politikus, akit könyveiben megírt és életével hirdetett filozófiája és világszemlélete miatt mind a katolikus, mind a protestáns keresztény világ veszélyesnek látott. Művét a trentói zsinat 1559-ben helyezte a tiltott könyvek indexére. LUKÁCSY, 1998, 301–337.

³⁵ Az eredeti szövegben előforduló dativus bizonyosan írónoki elírás lehet, és a részes esetben lévő *indigibus* lenne a helyes alak – a szövegegység értelme így: *a rászorulóknak (betegeknek) húst enni*.

³⁶ Pozsony (ma: Bratislava, SK) – a pozsonyi érseki rezidencia ekkor az esztergomi érsek lakóhelye, hiszen Esztergom törökök utáni újjáépítése még a kezdeti szakaszban volt. KOLTAI, 2003, 315–316.

³⁷ Palugyay Gábor ekkor Széchenyi érsek titkára. 1693-ban I. Lipót oklevelében Palugyay Gábor mint érseki titkár, aransarkantyús vitéz, udvarnok jelenik meg. Később, már az érsek halála után, a Széchenyi családból nősült. Különböző tisztségeket viselt, így 1694-ben, majd 1701–1707-ben a pozsonyi Magyar Kamara tanácsosa, királyi biztos. BARTFAI, 1911, 218; MNL OL, A57, 22 0141, 254–256; FALLENBÜCHL, 1968, 255; FALLENBÜCHL, 1970, 294; BAK, 1982, 260–271.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E152	Kincstári Levéltárak – Magyar Kamara Archívuma – Acta Jesuitica
Irreg.	Irregestrata rész
Coll. Tyrn.	Collegium Tyrnaviense – Nagyszombati Kollégium
5.	Az egyházigazgatásra és az egyház belső életére vonatkozó iratok (1563–1754)
GYÉL	Gyulafehérvári Érseki Levéltár
I. 1/a	Püspöki/Érseki Hivatal Iktatott Iratai
23. csoport	Ájtatosságok, búcsúk, szentmise, böjt, missziók, papi lelkigyakorlatok
	*
ALBERT 1993	ALBERT Dávid: <i>400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium</i> , Székelyudvarhely, Tamási Áron Gimnázium, 1993.
BAK 1982	BAK Borbála: <i>Köszeg szabad királyi város önkormányzata és a királyi biztosok a XVII–XVIII. század fordulóján</i> , In: <i>Vasi Szemle</i> , 26. (1982) 2. sz. 260–271.
BALLA 2017	BALLA Lóránt: <i>Csete István kéziratok prédikációi és Gyalogi János-féle kiadásai. Eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkori jezsuita prédikációkban</i> , Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2017. (Doktori Dolgozatok 20.)
BÁNFI–V. ECSEDY 2018	BÁNFI Szilvia – V. ECSEDY Judit: <i>Újabb adatok a katolikus könyvnyomtatás helyzetéről az Erdélyi Fejedelemségben</i> , In: <i>Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában</i> , szerk. DIÓSI Dávid – MARTON József, Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum, 2018.

- BANGERT
2002
William V. BANGERT: *A jezsuiták története*, Budapest, Osiris Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 2002.
- BARANYI
1712
BARANYI PÁL: *Imago vitae, et mortis. Az életnek és halálnak képe. Avagy halotti prédikációk. (...)*, Nagyszombatban, a Jézus Társasága Akadémiájának bötűivel, Geich János által, 1712.
- BARANYI
1719
BARANYI PÁL: *Imago vitae, et mortis. Az életnek és halálnak képe. Avagy halotti prédikációk. Második része*, Nagy-Szombatban, az Akadémiának bötűivel, Gáll Friderik által, 1719.
- BÁRTFAI
1911
BÁRTFAI Szabó László: *A Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. I. 1252–1732*, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1911.
- CHINDRIȘ
2016
Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale. Old Romanian Book in the Habsburg Empire (1691–1830). Recovery of a cultural identity, ed. Ioan CHINDRIȘ – Niculina IACOB – Eva MÂRZA – Anca Elisabeta TATAY – Otilia URS – Bogdan CRĂCIUN – Roxana MOLDOVAN – Ana Maria ROMAN-NEGOI, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.
- EISENHART
1885
EISENHART, August Ritter von: *Molinaeus, Carolus*, In: *Allgemeine Deutsche Biographie XXII.*, ed. Rochurs Freiherr von LILIENCRON, Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot, 1885, 96–105.
- FALLENBÜCHL
1968
FALLENBÜCHL Zoltán: *A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században*, In: *Levéltári Közlemények*, 39. (1968) 2. sz. 233–268.
- FALLENBÜCHL
1970
FALLENBÜCHL Zoltán: *A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században*, In: *Levéltári Közlemények*, 41. (1970) 2. sz. 259–336.
- GÁLFI
2016
GÁLFI Emőke: *Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése*, In: *Erdélyi Múzeum*, 38. (2016) 1. 26–35.

GALLA
2005

GALLA Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, sajtó alá rendezte: FAZEKAS István, Budapest–Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoport – Gondolat Kiadó, 2005. (Series I. Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 2.)

GALLA
2010

Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711), összegyűjtötte GALLA Ferenc, sajtó alá rendezte: TUSOR Péter és TÓTH Krisztina, Budapest–Róma, PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport – Váci Egyházmegyei Történeti Bizottság, 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis II, Tom. 3).

HOLLÓ
2009

HOLLÓ László: *A világiak által „vezetett” egyházmegye. Az Erdélyi Római Katolikus Státus társadalmi jelentősége*, I. kötet, Kolozsvár, Presa Universitară Clujana / Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2009.

KOLTAI
2003

KOLTAI András: *Széchenyi György*, In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2003.

LAKATOS
2003

LAKATOS Adél: *Kollonich Lipót*, In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2003.

LUKÁCS
1987

Ladislaus LUKÁCS S. I.: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Pars I. A–H, Romae, Institutum Historicum S. I., 1987.

LUKÁCSY
1998

LUKÁCSY Sándor: *Az állam lelke. Machiavelli és egyházi irodalmunk*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102. (1998) 3–4. sz. 301–336.

MAKSAY
1992

MAKSAY Ferenc: *A Magyar Kamara Archivuma*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1992. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai I., Levéltári leltárak 8.)

MARTON–JAKABFFY

2009

MARTON József – JAKABFFY Tamás: *Az erdélyi katolicizmus századai. Képes egyházmegye-történet*, Kolozsvár, Verbum Kiadó, 2009.

MARTON

2003

MARTON József: *Agyulafehérvári vallási unió (1697–1701). Apor István és Baranyi Pál László szerepe az unió létrejöttében*, In: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Theologia Catholica Latina*, 48. (2003) 1. sz. 111–120.

MARTE

2015

Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom, Band 2: *von 1701 bis 1761. – Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Volumul 2: *1701 până la anul 1761*, ed. Johann MARTE – Viorel IONIȚĂ – Wolfgang Nicolaus RAPPERT – Laura STANCIU – Ernst Christoph SUTTNER, Bucureşti, Editura Enciclopedica, 2015.

MAUNDER

1851

Samuel MAUNDER: *The Biographical Treasury. A dictionary of universal biography*, London, Longman, Brown, Green and Longmans, 1851.

MIHALIK

2014

MIHALIK Béla Vilmos: „Nyolcvanéves” a Jezsuita Levéltár, In: *Levéltári Szemle*, 64. (2014) 4. sz. 26–34.

MOLNÁR

2009

MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest, L'Harmattan – ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – Nyitott Könyv, 2009.

MONOK

2014

MONOK István: *A francia könyv elterjedése Közép-Európában (15–18. század)*, In: *Pedagógia, oktatás, könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*, szerk. CSÓKA–JAKSA Helga – SCHMELCZER–POHÁNKA Éva – SZEBERÉNYI Gábor, Pécs, PTE, 2014, 361–381. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 12.)

NÉMETHY

1887

NÉMETHY Lajos: *Baranyi Pál pesti plébános élete*, In: *Religio. Kath. Egyházi s Irodalmi Folyóirat*, 46. (1887) 2. sz. 273–277.

- SÁVAI
1997
SÁVAI János: *Missziók, mesterek, licenciátusok*, Szeged, Agapé Kiadó, 1997. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról II. Tanulmányok I.)
- STOEGER
1855
Johann Nepomuk STOEGER: *Scriptores Provincie Austriae Sotietatis Jesu*, I. Viennae, Typis Congregationis Mechintharisticae, 1855.
- SZINNYEI
1891
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I. Budapest, Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése, 1891.
- TÓTH
2002
TÓTH István György: *Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, I. Roma–Budapest, 2002. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes, 4.)
- VARGA
2004
Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789, szerk. VARGA Júlia, Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 12.)
- VELICS
1913
VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*, 2. (1610–1690), Budapest, Szent István Társulat, 1913.
- VELICS
1914
VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*, 3. (1690–1773), Budapest, Szent István Társulat, 1914.
- VESZELY
1860
VESZELY Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*, I. Kolozsvár, Római Katolikus Líceumi Nyomda, 1860.

John Richards angol hadmérnök útinaplója a Balkán-félszigetről és Magyarországról (1700)*

A visszafoglaló háború (1683–1699) folyamán jelentős számú angol, skót és ír nemes, illetve katona érkezett a magyarországi és a velencei hadszínterekre, hogy részt vegyenek a törökök elleni harcokban. A legtöbbjük rövid időre, általában csupán egy hadjárat erejéig maradt a hadszíntéren, hogy önkéntesként a keresztény seregek valamelyikéhez csatlakozva kivegye részét a harcokból. Néhányan azonban hosszabb időre is megállapodtak, évekig szolgálva a velencei vagy a császári hadsereg kötelékében. Jöttük-re sok esetben nagy szükség volt, hiszen az egymást követő hadjáratok gyorsan kimerítették a szemben álló feleket. Kiváltképp érvényes ez a nagy megbecsülésnek örvendő hadmérnökökre, akiknek hadi tapasztalataira és szaktudására mindig nagy igény mutatkozott. Közülük többen is a távoli Brit-szigetéről érkeztek, úgymint az angol Jacob Richards, aki társaival 1686-ban Buda ostrománál tett jó szolgálatokat a császári hadseregnek. Őt a következő évben Edward Clarke váltotta, aki ugyancsak az angol hadmérnöki kar tagjaként érkezett Magyarországra.¹ 1697-ben Jacob Richards visszatért a török elleni moreai (peloponnészoszi) hadszíntérre, és ezúttal már vele tartott az úgyszintén hadmérnök testvére, John Richards is.²

John Richards 1667/1668 táján látta meg a napvilágot egy londoni angol katonacsatlád gyermekeként.³ Édesapja ezredesként szolgált az angol hadseregben, később pedig mind az öt fia, Jacob (c. 1660–1702), Godfrey, John (1667/68–1709), Charles és Michael (1673–1722) is a katonai pályát választotta. Míg Jacob, John és Michael hadmérnökök, Godfrey pedig századoskapitány lett, addig Charles hajóskapitányként szolgált a királyi haditengerészetnél. A három hadmérnök testvér közül ketten, Jacob és Michael, az angol hadsereg hivatásos hadmérnökei lettek. Mindketten nagy megbecsülésnek örvendtek karrierjük során, és nemcsak Angliában, de nemzetközi viszonylatban is.⁴ A legidősebb testvér jelenléte Buda 1686-os ostrománál, valamint az ostrom során vezetett

* A dolgozat az „Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült”. A kézirat megtalálására még 2017 nyarán került sor, amikor a Külügyi és Külgazdasági Minisztérium által odaítélt Klebelsberg Kuno-ösztöndíjnak köszönhetően Londonban folytathattam kutatásokat.

¹ TNA, SP 44/164, 386.

² HEBBERT, 2008b.

³ Megkeresztelésére 1668. március 5/15-én került sor a westminsteri St Martin-in-the-Fields-templomban. A korábbi feltételezésekkel ellentétben, amelyek John Richards írországi származását hangsúlyozták, a legújabb kutatási eredmények a Richards család angol eredetét bizonyították be. HEBBERT, 2001.

⁴ HEBBERT, 2001, 335–336; HEBBERT, 2008a; HEBBERT, 2008b; VETCH–HEBBERT, 2008.

akkurátus hadinaplója a magyar történetírás számára is jól ismertek.⁵ Az angliai katonai pálya azonban nem volt lehetséges a harmadik hadmérnök testvér, John számára, aki ismeretlen okokból kifolyólag még fiatalon áttért a római katolikus hitre. Ebbéli döntése később arra kényszerítette, hogy testvéreitől eltérően külföldön vállaljon szolgálatot.⁶

Nem tudható, hogy a Richards testvérek hol sajátították el a hadmérnöki pályához szükséges alapvető ismereteket. Ugyan esetükben a családi környezet is jelentős szerepet játszhatott, a 17. századi Angliában még nem léteztek hadi akadémiák, ezért a katonai, kiváltképp pedig az elmélyült hadmérnöki ismeretek elsajátítására, illetve tapasztalatszerzésre elsősorban külföldön, legtöbbször háborúk alkalmával kerülhetett sor. Mint láthattuk, Jacob Richards ezt Magyarországon tette meg, John azonban első harci tapasztalatait spanyol földön szerezte, ahol a 16. és a 17. században sok katolikus vallású brit-szigeteki katona találta meg a számítását. Spanyolországban John Richards az ír katoná, Hugh Baldearg O'Donnell környezetéhez tartozhatott, mivel 1690 nyarán O'Donnell titkáráként és segédtisztjeként hagyta el Spanyolországot, és ez évtől már bizonyítottan Írországból szolgált II. Jakab, az angol trónról 1688-ban letett katolikus uralkodó hadseregében Orániai Vilmos (III. Vilmos néven angol király, 1688–1702) csapatai ellen.⁷ John írországi katonai vagy egyéb jellegű tevékenységéről alig van adatunk, azonban a háború vége felé fontos szerepet játszott az O'Donnell vezette 3000 fős jakobita csapattest fegyverletételében, amellyel sikerült elnyernie a londoni kormányzat rokonszenvét, jutalmul pedig bőkezű, évi 200 fontnyi jövedelmet hagytak jóvá számára.⁸

Mint ahogyan életének korai szakaszáról, úgy az 1692–1696. közötti időszakról sincs sokkal több adatunk. Egyedül annyi bizonyos, hogy több menlevelet is kiállítottak számára a Csatorna túlsópartjára, Hollandiába,⁹ ahol két testvére, Jacob és Michael szolgáltak III. Vilmos angol–holland hadseregében. Könnyen elképzelhető, hogy Jacob és Michael is nagy szerepet játszhattak John hadmérnökké válásában és az ehhez szükséges tudás elsajátításában. Csupán 1697-től rendelkezünk újra tényleges információval John életéről, amikor a két testvér, Jacob és John elhatározták, hogy a Nyugaton tomboló háború végének közeledtével velencei területre utaznak, és részt vesznek a még le nem zárult törökellenes háborúban. Ennek köszönhetően Jacob és John 1697 és 1699 között Itáliában és Görögországban tartózkodtak, idejük legnagyobb részét pedig a velencei hadsereg kötelékében a moreai hadszíntéren töltötték. Feladataik közé tartozott a velencei erődítmények rendbehozatala, azok megerősítése és korszerűsítése, valamint mindezen munkálatok irányítása és felügyelete. Ezenfelül állapotfelméréseket végeztek,

⁵ MTO, 221–247; KROPF, 1894, 135–147; MARKÓ, 1937, 211–216; SZAKÁLY, 1986, 235–244; VÁRKONYI, 1984, 213–214.

⁶ A Dicsőséges Forradalmat követően az 1673. és 1678. évi ún. Eskütörvények (Test Acts) értelmében nem lehettek az angol hadsereg tagjai az anglikán egyházon kívüli személyek, így katolikusok sem. A kérdéskör előzményeihez lásd CHILDS, 1976, 27–28.

⁷ Érdekes, hogy testvére, Jacob pedig Orániai Vilmos oldalán szolgált az írországi hadjáratok idején. John esetében minden bizonnyal kényszerpályáról is lehet szó, mivel katolikus vallása miatt átállása esetén sem kaphatott volna bármiféle katonai pozíciót Vilmos király hadseregében.

⁸ HEBBERT, 2003, 9–10.

⁹ Uo., 10.

erődítési terveket készítettek, amiket azután benyújtottak a velencei hadvezetésnek. 1698 tavaszán és nyarán rövid időre maguk mögött hagyták a hadszínteret és egy itáliai utazáson is részt vettek.¹⁰

Jacob és John a moreai háború (1684–1699) lezárultával további terveiket illetően döntéskényszerbe kerültek. Miután John leszerelését a velencei hadvezetés jóváhagyta, Jacob pedig féléves eltávozást kapott, a két testvér útjai különváltak.¹¹ Jacob Velencébe utazott, John azonban újabb nagyszabású utazásra szánta el magát: „úgy döntöttem, hogy inkább a [testvérem] társaságáról mondok le, mintsem arról, hogy lássam a világ ezen oly híres részét.” John Richards ennek köszönhetően 1699 nyarán beutazta az égei-tengeri görög szigetvilágot, útja végállomásául pedig Konstantinápolyt tette meg. Eredetileg azt tervezték, hogy Jacob velencei, illetve John égei-tengeri és konstantinápolyi utazását követően 1699. október vége felé Marseille-ben találkoznak újra, ahonnan együtt utaztak volna Franciaországon át Angliába.¹² Időközben azonban változás állt be a két testvér terveiben. Végül Jacob Velencéből nem Marseille-be, hanem Lengyelországba utazott, és II. (Erős) Ágost lengyel király (1697–1733) szolgálatába állt. Valószínűleg Jacob terveinek ez a hosszas bizonytalansága állhatott John elnyújtott konstantinápolyi veszteglése mögött is, mivel testvérétől várt híreket. John majdnem egy teljes évig, 1699 szeptemberétől 1700. augusztus 28-ig tartózkodott a török fővárosban. Miután végre megérkezett a várva várt hír Jacobtól, John is útra kelt, hogy az eredeti tervétől eltérően, a Balkán-félszigeten és Magyarországon áthaladva csatlakozzon a testvéréhez Lengyelországban.¹³

Mint látható, véletlenszerűen alakult úgy, hogy John Richards végül a Balkánon és Magyarországon utazott keresztül. Utazásának ideiglenes célja Bécs városa lehetett, ahol hosszabb időt eltöltött, mielőtt továbbindult Lengyelországba, ahova 1701 februárjában érkezett meg. Még ez évben azonban Jacob váratlanul meghalt, aminek következtében John sem szándékozott tovább lengyel szolgálatban maradni, és az angol kormányzat közvetítésének köszönhetően a portugál hadseregben sikerült tiszti pozíciót szereznie.¹⁴ John Richards személye is leginkább az ezt követő tevékenysége miatt ismert, legfőképp azon történészek és egyetemi hallgatók számára, akik tanulmányaik vagy kutatásaik során behatóbban foglalkoztak a spanyol örökösödési háború (1701–1714) történetével. Azontúl, hogy John Richards a spanyolországi hadszíntér jelentősebb szárazföldi parancsnokai közé tartozott, a háború során keletkezett hadinaplói és levelei a hadszíntér

¹⁰ A kérdéses időszakról John Richards naplót vezetett (BL, Stowe MS 459), amely néhány levélről és egyéb irattól eltekintve gyakorlatilag az egyetlen forrása a két testvér 1697–1699. közötti tevékenységének.

¹¹ „His excellency Giacomo Cornaro, captain general of the Republic of Venice, having given me a honourable discharge from that service, I took leave of my brother (who being condotted into that service had only a licence of leave for 6 months)...” BL, Stowe MS 462, fol. 1r.

¹² „Having supped with my brother and taken leave of him and the rest of my friends, I went onboard of our own vessel, choosing rather for a while to be deprived of his company than of seeing this so famous a part of the world.” BL, Stowe MS 462, fol. 1r.

¹³ HEBBERT, 2003, 15–16.

¹⁴ Még mindig érvényben voltak azok a törvények, amelyek nem tették lehetővé katolikus vallású tisztek számára az angol hadseregben való szolgálatot.

történetének fontos forrásai.¹⁵ Miután évekig szolgált aktívan a tüzérség főparancsnoka-ként, a háború második felében Alicante erődjének főparancsnoki tisztségét látta el. Az almansai francia győzelmet (1707) követően 1708-ban a francia csapatok ostrom alá vették Alicante várát, amelynek során 1709. március 3-án drámai körülmények között maga John Richards is életét vesztette.¹⁶

Az útinapló kézírata

Mindhárom hadmérnökként tevékenykedő Richards testvér szenvedélyes naplói-író volt. Szinte minden utazásukról és fontosabb élményükről feljegyzéseket készítettek, kedvenc műfajuk pedig a napló volt, amelyből legalább egy tucatnyi fenn is maradt. Mindezen levelek, úti- és hadinaplók a British Libraryben, a Stowe-féle kéziratgyűjteményben (Stowe MS 1-1085), az úgynevezett *Richards collection* alosztályban (Stowe MS 447-480) érhetők el.¹⁷ A legkülönbébb dokumentumokat magában foglaló Stowe-gyűjteményt eredetileg a főrendi Richard Temple-Nugent-Brydges-Chandos-Grenville, Buckingham első earlje (1776–1839) hozta létre, aki azt a család vidéki villájában, a Stowe House-ban helyezte el, amiről a gyűjteményt végső soron elnevezték. A főnemesi család elszegényedését követően a gyűjteményt elárverezték, végül 1883-ban az angol kormány a British Museum részére megvásárolta. Az 1972/73-as átszervezéseknek köszönhetően – amikor is a British Museumból kivált a British Library¹⁸ – a gyűjteményt jelenleg a brit nemzeti könyvtárban őrzik. A Stowe MS 1085 tételből áll, és egyike az úgynevezett „zárt sorozatoknak” (closed collections),¹⁹ azaz amelyekhez a

¹⁵ HEBBERT, 1976, 206.

¹⁶ A francia csapatok több hónapos kimerítő ostromot követően sem tudták megadásra kényszeríteni a fellegvárba szorult védőket, ezért egy lőporos hordókkal megtöltött, hatalmas aknát készítettek elő a vár felrobbantására. A francia főparancsnok a védők két hadmérnökének lehetővé tette, hogy azok személyesen bizonyosodjanak meg az akna létezéséről és nagyságáról, azonban John ezt követően sem volt hajlandó átadni a várát. A helyőrség megnyugtatósa érdekében a főparancsnok és több tiszt is az akna felrobbantásának várható időpontjában az erőd udvarának a közepére vonult. A várudvaron állók nyugalomban várták a detonációt, ami 1709. március 3-án reggel hat órakor következett be. A hatalmas erejű robbantás következtében John Richards és a többi tiszt talpa alatt a föld megnyílt, ami mindenkit elnyelt a vár udvarán tartózkodók közül. A vár John Richards számításainak megfelelően azonban nem sérült meg jelentősen, és még hetekig kitartott, illetve pár héttel később is elhamarkodottan, szükségtelenül adták fel. HEBBERT, 2003, 22–25.

¹⁷ A gyűjteményben még sok más, feldolgozásra méltó kézirat, elsősorban hadi- és útinapló található. A Stowe MS részletes online katalógusa elérhető a könyvtár honlapján keresztül. Permalink: http://searcharchives.bl.uk/IAMS_VU2:IAMS032-001952775.

¹⁸ A szervezeti átalakítás ellenére a British Library 1997-ig a British Museum Great Russel Street-i főépületében működött. 1997-ben adták át a könyvtár új épületét az Euston Roadon, amelynek köszönhetően a két intézmény fizikailag is különvált.

¹⁹ Ilyen még a *Royal MS*, *Hargrave MS*, *Burney MS*, *Arundel MS*, *Lansdowne MS* és a *King's MS*. Zártnak minősülnek még az ún. „alapító gyűjtemények” is (foundation collections), amelyek 1753-ban a British Museum megalapításakor az intézmény által megszerzett legelső kéziratok. Három ilyen gyűjtemény van, úgymint a Sir Robert Cotton által összegyűjtött és a család által az országnak adományozott *Cotton MS*, a Sir Robert Harley és Edward Harley által létrehozott *Harley MS*, valamint úgyszintén ebben az évben került a British Museum tulajdonába Hans Sloane antikvárius, orvos és tudós ugyancsak elképesztő magángyűjteménye, a *Sloane MS*.

levéltárosok már nem csatolnak újabb tételeket, ellentétben pl. az Additional MS vagy Egerton MS sorozatokkal, amelyek állandóan bővülnek (open-ended collections).²⁰

A Richards testvérek naplói sok kisebb füzetből állnak, amelyeket különleges alkal-
mak esetén, gyakorlati célból vezettek. Jellemző tehát a testvérekre, hogy kizárólag a
katonai tevékenységükről, hadjáratok és ostromok lefolyásáról, illetve az utazásaikról
vezettek naplókat, a magánéletükről vagy az Angliában és Írországból eltöltött időről
sohasem. Ennek köszönhetően a különböző naplók időben nem egymást követik, és
előfordulhatnak hosszabb-rövidebb, akár többéves szünetek is két kötet létrejötte kö-
zött. Jacob Richards például öt különálló könyvecskébe jegyezte le az 1686 és 1687
közötti élményeit, mindegyiknek külön címet adva, és amelyek időben egymás folyta-
tásának tekinthetők: útinapló Londonból Budára (Stowe MS 447), napló Buda ostrom-
máról (Stowe MS 448), útinapló Bécsből Velencébe (Stowe MS 449), útinapló Velen-
céből Lombardiába (Stowe MS 450), valamint napló a Velencéből Moreába vezető
útról és az itt végzett tevékenységéről (Stowe MS 451). Következő (fennmaradt) napló-
ja viszont már 1692-es keltezésű és a franciák elleni flandriai hadjáratot örökítette meg
(Stowe MS 444).

Hogy honnan ered a Richards testvérek naplóírói szenvedélye, csak találgatni tu-
dunk. A naplók sorozatát a legidősebb testvér, Jacob nyitotta meg az imént említett öt
kötetel, amelyeket felsőbb utasításra, II. Jakab (1685–1688) és az angol hadvezetés
kifejezett parancsára kezdett el vezetni.²¹ Az összes ezt követő naplója esetében viszont
már nem ismertek a pontos okok, mivel a királyi parancs erre már nem kötelezte. A leg-
valószínűbb, hogy szakmai tevékenységét igyekezett megörökíteni, később pedig a sze-
mélyes és a testvérei fejlődése érdekében felhasználni azokat. Ugyan Buda 1686. évi
ostromáról készült hadinaplója 1687-ben nyomtatásban is megjelent, ami többek kö-
zött kézikönyvként is szolgálhatott az angol hadsereg tisztjei számára,²² még sincs bár-
miféle utalásunk arra vonatkozólag, hogy Jacob Richards személyes célja is ez lett volna,
vagy hogy esetleg későbbi naplóit is szeretne volna nyomtatásban viszontlátni.

John valószínűleg a testvére hatására kezdett el saját maga is naplókat írni, amelyek
közül az első éppen a két testvér 1697 és 1699 közötti tevékenységéről szóló kötet volt
(Stowe MS 459). Közvetlenül ezt követően született meg a számunkra érdekes 1699–
1700. évi utazásairól szóló útinaplója, amelyet már egy teljesen új füzetben kezdett el ve-
zetni (Stowe MS 462). Ennek több oka is volt. Egyrészt az előző füzet betelt, habár pár
oldalnyi hely maradt volna még. Ennek ellenére bizonyosak lehetünk abban, hogy John
teljesen új eseménysorozatként élte meg a háború lezárultát követő utazását „a világ ezen
oly híres részén”. Másrészt, figyelembe véve a napló egyéb tartalmi jellegzetességeit, véle-
ményem szerint az új kötet megnyitásával egy majdan megjelentetésre szánt könyvecske
kézirátát szándékozhatta elkészíteni. Ilyen különleges tartalmi és fizikai jellegzetességek

²⁰ Forrás: www.bl.uk.

²¹ „You are to set forward on your journey towards Hungary with all convenient speed, and there to survey,
learn and observe the fortifications and artillery, not only that of Hungary but of places in your way
thither, and to keep an exact journal of every days proceeding...” BL, Stowe MS 447, fol. 1r.

²² CHILDS, 1980, 41.

például a lapszélre kiírt pár szavas alcímek az adott naplórészlet tartalmáról. A szerző rengeteget mesél továbbá olyan dolgokról, amelyek nem a saját élményei. A legtöbb fontosabb helyszín esetében rövid politikai és hadtörténeti áttekintést is ad. Sok esetben nem emlékezett a felkeresett település történelmi eseményének vagy más fontosabb katonai történés évszámára, ilyenkor üres helyett hagyott és folytatta a mondatot. Minden bizonynyal később akarhatott utánajárni a pontos évszámnak és elvégezni a betoldást, de ez valamiért elmaradt. Ezek a tulajdonságok 1-2 kivételtől eltekintve egyáltalán nem jellemzőek az 1697/99-es naplóra. Egyedül az 1699/1700-as útinaplóra jellemző továbbá, hogy elvétele ugyan, de a szerző néhányszor közvetlenül meg is szólítja az olvasót („you”), tanácsot és útmutatást adva neki. A kézirat legvégén pedig, az útinapló szövegétől elválasztva, található még egy polemikus hangvételű, rövid személyes „véleménynyilvánítás” is az Oszmán Birodalom romlásának okairól („Of the Decadence of the Ottoman Empire”). Mindezek alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a szerző a kéziratot nem csupán magánhasználatra szánta, hanem azt a széles nyilvánosság számára is szeretne volna megjelentetni, méghozzá nyomtatott formában. Minderre John Richards Angliába hazatérve szándékozhatott sort keríteni, kihasználva a visszafoglaló háború idején felélénkülő angol érdeklődést a háborús hírek és az Oszmán Birodalom iránt.²³ Egy sokak által forgatott útinapló John pénzügyi helyzetén és hírnevén, azaz a hadmérnöki pályájának kilátásain is sokat javíthatott.

A másik fontos kérdés, hogy az útinapló az utazás során jött-e létre. John Richards saját maga írta a naplóbejegyzéseket. Kézírása mindkét napló esetében könnyedén olvasható, a nyelvezete és „helyesírása” pedig semmivel sem marad alul egy angol diplomata vagy főnemes stílusától. Az 1699/1700-as útinapló ritkán tartalmaz elírásos javításokat, firkálást, betoldásokat vagy éppenséggel tintapacát. Utólagos, erősebb vagy gyengébb színű tintával vagy más által írt változtatásokat és betoldásokat pedig egyáltalán nem találni, tehát valószínűleg egy nagyon szépen megírt, kiegyensúlyozott és tiszta kézirattal van dolgunk. Ennek ellenére véleményem szerint nem tisztázatról van szó, amelyet elsősorban az 1697/99-es naplójával való összehasonlítás alapján feltételezek. Az 1697/99-es napló ugyan valamivel csúnyább, illetve kicsivel több az elírás, a későbbi betoldás, a firkálás és a javítás, azonban mégsem számottevő mértékben. Az 1697/99-es kézirat utolsó oldalain vezette John az utazás során és a moreai hadszíntéren felmerülő személyes kiadásait is, tételesen felsorolva azokat.²⁴ A tisztázat vagy másolat ellen szól még az is, hogy 1697-ben a Peloponnészosz-félszigetre tartó hajóúton az isztriai partvidékről rajzokat is készített, valamint a firenzei San Lorenzo-bazilika sematikus alaprajzát is elkészítette.²⁵ Roppant valószínűtlen, hogy ezeket átmásolta volna. A fenti megfontolások alapján az 1697/99-es napló kézírata esetében biztosak lehetünk abban, hogy nem tisztázat vagy másolat, tehát az utazás során vezetett eredeti naplóval van

²³ PÉTER, 2015, 18–21.

²⁴ BL, Stowe MS 459, sine fol. A napló legvégén található, számozatlan lapok.

²⁵ BL, Stowe MS 459, fols. 9–11. Az említett firenzei bazilika alaprajza a napló végén található, amelyeket már nem fölíoztak. Az alaprajz és a leírás alapján feltételezem, hogy a San Lorenzo-bazilikáról van szó.

dolgunk, de véleményem szerint ugyanez érvényes az 1699/1700-as útinaplóra is, amely nagyjából megegyező tulajdonságokkal rendelkezik.

Ugyan a napról napra történő írás John Richards alapvető módszere, mégis több helyen az érzékelhető, hogy a szerző olykor néhány napos csúszásban volt, és csak késve fogott neki az elmúlt napok leírásának, rosszabb esetben összegzésének. Erre kitűnő példa, amikor körülbelül 80 oldalon keresztül, bármiféle dátumozás nélkül a konstantinápolyi élményeit ecseteli. Ezzel ellentétben áll az, hogy több bejegyzés is azzal vagy hasonló mondatokkal kezdődik, hogy „az elmúlt 24 órában...”. Sokatmondó bizonyíték még az a véletlen elírás is az 1697/99-es naplójában, amikor a szerző úgy fogalmaz, hogy „a mai nap megérkeztünk ide [here]”, majd erősebb színű tintával a „here” szócska fölé később odaszúrta a város nevét („Auxburg”).²⁶ A magyarországi és balkáni naplóbejegyzések esetében mindkettő módszerrel találkozhatunk, azonban inkább az tapasztalható, hogy a szerző kampányszerűen jegyezte le az élményeit. Erre a hosszabb megállóknál keríthetett sort, ahol esetenként több napot is eltöltött. Véleményem szerint ez jellemző az utazás magyarországi szakaszára is, amelyet utólag, Bécsben vethetett papírra.

A kéziratok fizikai sérülésektől mentesek, tehát sehol sem található olyan rész, amely az idők folyamán olvashatatlanná vált volna. Ugyan maga a szerző a naplókban belül nem mindig tesz különbséget a különböző utazások és átélt események között, megszakítás nélkül jegyezve fel a különböző eseményeket és látnivalókat, a tartalom demonstrálása és az arányok érzékeltetése érdekében mi erre kísérletet teszünk. Az 1697/99-es útinapló (Stowe MS 459) 76 főlőből áll. Az 1–6. főlők között található a Dublinból Velencébe tartó út leírása, amely 1697 januárjától júniusáig tartott. Bármiféle alcím nélkül következik John utazásának következő szakasza, azaz a Moreába tartó hajóút, a Peloponnészoszi-félszigeten végrehajtott hadmérnöki tevékenység, majd pedig a visszaút leírása Velencébe. Ezek a bejegyzések az 1697. június 17. – 1698. június 23. közötti időszakot, valamint a 7–40. főlőket ölelik fel. A június 23-án kezdődő itáliai útjának már külön alcímet adott („Voyage from Venice through Italy”), azonban a moreai hadszíntérre való visszatérének már nem, tehát az egybefolyik az itáliai utazással. Az itáliai utazás 41–58., míg a hadszíntéren eltöltött idő az 59–71. főlőkon található. A napló utolsó bejegyzése 1699. május 29. Az utolsó, már számozatlan oldalakon, mint már szó volt róla, az 1697–1699. évi utazások során keletkezett kiadások tételes listája szerepel.

Az 1699/1700-as útinapló (Stowe MS 462) összesen 97 főlőt tesz ki, amelyet tartalmi szempontok alapján önkényesen 3 részre oszthatunk fel. Az első 33 főlő a görög szigetvilág, a 34–73. főlők Konstantinápoly és Bursa, míg a 74. főlőtől induló rész a balkáni és magyarországi utazás leírását tartalmazza. Ez utóbbi, azaz a 74. és a 94. főlők közötti rész kerül most eredeti formájában közlésre. A napló legvégén, a 94. és a 97. főlők között található Richards már említett rövid eszmefuttatása az Oszmán Birodalom romlásának okairól. A napló által lefedett időszak 1699. július 15-től 1700. szeptember 21-ig terjed. Alcímek itt is csupán elvétve találhatók, mégpedig a következők: *Utazás Návplicióból Kandiába* („Voyage from Napoli di Romania to Candia”), amely azon-

²⁶ BL, Stowe MS 459, fol. 5v.

ban egészen a konstantinápolyi janicsárok leírásáig mindent magába foglal, mivel a következő alcím a *Janicsárok és kvártélyaik* („Of the janissaries and their quarters”) címet viseli. A következő és utolsó „alcím” pedig épp a balkáni és magyarországi utazás kezdetén található, amelyet inkább nevezhetnénk egyszerű kiemelésnek: *Konstantinápoly 1700. augusztus 28.* („Constantinople the 28th of August 1700.”). A forrásközlés is innen veszi kezdetét. Mint látható, az alcímek adása és azok észszerű használata nem volt a szerző erőssége, így azok valójában nem sok jelentőséggel bírnak.

Az utazás körülményei és John Richards vizsgálódási szempontjai

John Richards 1697–1699-ben testvére, 1699–1700 folyamán pedig három angol tiszt társaságában vágott neki az útnak,²⁷ akikkel minden bizonnyal még a moreai háború során ismerkedett meg. A napló későbbi bejegyzései alapján tudható, hogy a görög szigetvilág beutazásakor útítársa volt egy bizonyos Tynt kapitány, továbbá az ismeretlen Rednap és Ardes személyek, akiknek a rangfokozatát Richards nem taglalja. Richards három angol tisztet említ, azonban nem tudni, hogy Rednap és Ardes is tisztek voltak-e, ezért lehetséges, hogy ők szolgák, tanoncok vagy egyszerű közkatonák voltak.²⁸ Egyikük személyéről sem sikerült bővebbet megtudni vagy kilétüket beazonosítani, valamint az sem ismeretes, hogy meddig voltak Richards útítársai. Mivel útítársai kilétét maga a szerző csupán egyszer, az imént említett görögországi résznél említi, nem lehet tudni, hogy a balkáni és a magyarországi útja során is vele tartottak-e.

Mindenesetre az útítársak kérdésének további finomításához John 1697/99-es naplóját tudjuk segítségül hívni, amelyben név szerint is megemlíti több angol katonát, akikkel Moreában szolgált együtt. Közülük a legtöbben a háború lezárultával, 1699 tavaszán hazautaztak, azonban Mr Rousin, valamint Mr Carmoy, aki egy korábbi lovasbalesete miatt sánta volt, a leszerelést követően is még hetekig Moreában maradt.²⁹ Mivel Carmoy sántított, ezért kevésbé valószínű, hogy útítársul szegődött volna, viszont Rousinról már könnyen elképzelhető, hogy végül Richardsszal tartott. Mindezen felül Richardsszal utaztak még a személyes szolgálói is,³⁰ akiknek kiléte és pontos száma ismeretlen.

John és Jacob Richards utazásaik során mindvégig élvezték az Európában szétszórta élő angol diplomáciai képviselők támogatását. Mindig felkeresték a helyi angol követet vagy konzult, akik minden esetben szívélyesen fogadták őket, sőt, segítették utazásukat. 1697-ben Frankfurtban George Stepney (1663–1707), Zákynthosz szigetén több ízben is Mr James Paul, 1698-ban Firenzében Lambert Blackwell,³¹ Konstantiná-

²⁷ A három angol tiszt útítársat a naplója legelején említi meg az utazás kezdetén, azonban még név nélkül. „... and in company of three other English officers, at the same time that my brother embarked for Venice, we embarked for Constantinople...” BL, Stowe MS 462, fol. 1r.

²⁸ BL, Stowe MS 462, fols. 25v–26v.

²⁹ BL, Stowe MS 459, fols. 66r., 69v.

³⁰ BL, Stowe MS 462, fols. 68r., 87v.

³¹ BL, Stowe MS 459, fols. 4v., 12r., 27r., 43v.

polyban pedig William Paget volt segítségükre.³² De nemcsak az angol, hanem más keresztény országok követei is segítségükre voltak, úgymint Antoin Froyard kandiai, vagy a kis-ázsiai francia konzulok.³³ A Balkán-félszigeten keresztülvezető útja során pedig John Richards a törököktől is rendelkezett menlevéllel a konstantinápolyi angol követ, William Paget közbenjárására, aminek köszönhetően, mint látni fogjuk, mindenhol szívélyesen fogadták és segítették őt a helyi török hatóságok.

Nehéz megállapítani, hogy milyen ismeretekkel vagy előítéletekkel vágott neki az útnak. Richards a tájékozottabb utazók közé tartozott, olvasottsága pedig rögvest kiváláglik törökországi beszámolóit olvasva, azonban a szerző saját maga is bevallja naplójában, hogy forgatta Richard Knolles és Paul Rycaut írásait, amelyekből ismeretei egy részét merítette.³⁴ Richards lenézte a „hitetlen” és tudatlannak vélt törököket, ítéleteire azonban nem jellemző a vak elfogultság, és képes volt meglátni a muzulmán hit erőit is, amely tulajdonságok esetleg a kereszténységből hiányoztak. Gyakorta kesergett továbbá a keresztények széthúzásán és sorozatos hibáin, amelyek lehetségessé tették a törökök előretörését, a keresztény templomok és országok elpusztulását.³⁵

Utazásai során megfigyeléseket tett és feljegyzéseket készített szinte mindenről, ami csak a szeme elé került. Habár a kérdéses két napló a stílusában és nyelvezetében teljesen megegyező képet mutat, John mégis némileg eltérő szempontok alapján végezte vizsgálódásait a két kötetben. Elmondható, hogy mindvégig, tehát mindkét naplóban különös figyelmet szentelt a haditechnikai látványosságoknak, ezen belül az erődítmények és a felkeresett vár vagy város domborzati adottságai számítottak legkedvesebb témáinak. Sok esetben korábbi ostromok eseményeit is tanulmányozta és ezek alapján hozta meg végső ítéletét, vagy tett javaslatokat (saját magának) a vár kijavítására. Mindezek alapján nagy bizonyossággal állítható, hogy John Richards és útítársai egyféle katonai tanulmányútként is tekintettek az utazásra, melynek során igyekeztek új tapasztalatokra és tudásra szert tenni, hadmérnöki ismereteiket gyarapítani. A több hadszíntéren megszerzett sokoldalú tudás nagyon keresett volt a korban, elég csak egyedül a két Richards testvér katonai pályáját megnézni.

Sőt még az utazás esetleges gazdasági „felderítő” szempontjai sem hagyhatók figyelmen kívül, ez pedig, ha az utazás balkáni és magyarországi részére nem is teljesen jellemző, a görög szigetvilágban tett útra kétségkívül igen. Richards egy idegen város felkeresésekor, a már említett domborzati és hadászati kérdéseken túlmenően általában még a következő adottságokat tartotta szem előtt: a lakosságszámot, azaz hogy sűrűn vagy ritkán lakott-e a vidék vagy a település, hogy milyenek a köz- és magánépületek,

³² BL, Stowe MS 462, fol. 73v.

³³ BL, Stowe MS 462, fols. 7v., 25v., 26r., 29r., 31r., 73v.

³⁴ BL, Stowe MS 462, fols. 29v., 53r.

³⁵ Néhány, az érdekesebb példák közül: „...the Turks who are born to destroy and not to rebuild, the town is but a heap of rubbish in respect of what it was, an argument of their barbarity as well as an emblem of their world.” BL, Stowe 462, fol. 16v. „But generally speaking this [Rhodes] as well as all the other towns of the Turkish conquests bear the marks of their tyranny, negligence and poverty. The first is perceived in the miserable condition of their subjects, the second in the ruinous condition of their most important garrisons, and the latter in their want of trade.” BL, Stowe MS 462, fol. 19r.

továbbá a levegő és az utcák tisztaságát. Ha volt, akkor a város vagy vidék különlegességeiről is beszámolt, mint pl. a halbőségről, a helyi ételek és borok minőségéről, egyéb helyi különlegességekről és kulturális jellegzetességekről. Azonban nem tudatosan kidolgozott és alkalmazott szempontrendszerrel van szó. A szerző váltakozva alkalmazza ezeket a szempontokat, attól függően, hogy egy településre mi volt a leginkább jellemző.

Az imént említett témák mindkét napló legfőbb tartalmi jellegzetességei, azonban az 1699/1700-as, azaz a számunkra lényeges útinaplóban John érdeklődési látóköre több új szemponttal is gazdagodik. A második útinaplóban a szerző egyik fő témájává válik az általa felkeresett vidékek lakossága, az ott élő emberek vallásának, kultúrájának és életmódjának bemutatása. A fontosabb települések esetében hosszabb-rövidebb történelmi áttekintést is nyújt. Rengeteget olvashatunk az adott vidék ókori hagyományairól, ógörög és római kori romokról, valós vagy mitikus történetekről. Ezek természetesen elsősorban Itáliára és Görögországra igazak. A Balkán-félsziget és Magyarország esetében a történelmi háttérrel elsősorban a török hódítás és a visszafoglaló háború eseményei adják. Mindez ritkán vagy egyáltalán nem jellemző az 1697/99-es naplóra, azaz a hollandiai, németországi vagy az itáliai leírásokra. John 1697/99-es naplójának nyugat-európai országokról szóló része alapján véve sokkal szűkszavúbb, mint például a görög szigetvilág vagy az Oszmán Birodalom leírása. Hollandiai vagy németországi utazása kapcsán különösképp kevés dolgot tartott említésre méltónak, amely bizonyosan nem a látnivalók hiányának tudható be. Mindezt talán azzal lehet magyarázni, hogy a Földközi-tenger térsége sokkal inkább megmozgatta az angol utazó fantáziáját, hiszen az ottani viszonyok szinte minden szempontból eltértek az anyaországban tapasztaltaktól.

John Richards naplójában elsősorban a hadmérnöki leírások és elemzések a kiemelkedő jelentőségűek, hasonlóval pedig más, korabeli útleírásokban nem találkozhatunk. Hosszabban elemzi a pétervárad, budai és győri erődítményeket, rövidebben a nišit és a plovdivit, más várakat pedig csak megemlíti. Mindezt kendőzetlen, kritikus hangnemben, aktív megfigyelőként teszi. Péterváradon a vár parancsnokával járta be a falakat, Budán a talaj minőségét is megvizsgálta, sokszor pedig konkrét méréseket is végzett, sajnos azonban alaprajzok nem maradtak fenn, vagy ilyeneket eleve nem is készített.³⁶ Naplója annak is jó indikátora, hogy a korban a tanult utazó számára mennyire fontos volt a megismerés igénye, új ismeretek felkarolása, az eddigiek megerősítése és elmélyítése, de nem utolsósorban azok továbbadása is.

Richards naplójának jelentőségét az is növeli, hogy a kérdéses időszakból nem maradt fenn Magyarországról más, különösképp nem angol személytől származó, hadmérnöki kérdésekkel is foglalkozó útinapló. Őt megelőzően angol utazó, aki feljegyzéseket is készített az általa látottakról, az 1669-ben Magyarországon járt, méltán híres Edward Browne. Browne-t elsősorban az ország természeti adottságai és kulturális jellegzetességei foglalkoztatták, a hadászati kérdéseknek vajmi kevés figyelmet szentelt. Richards

³⁶ Magyarországon erre nem is volt ideje, mivel igen gyorsan átutazott az országon, illetve testvére, Jacob 1686-ban már elkészítette Buda és Győr várainak pontos hadmérnöki alaprajzait. BL, Stowe MS 447, fols. 11r.; BL, Stowe MS 448, fol. 19r.

utazását követően nem sokkal később Edmund Chishull járt Magyarországon 1702-ben, aki William Paget angol diplomata társaságában utazott. Paget és Chishull utazásának egyik jellegzetessége, hogy ők Erdélyből kiindulva közelítették meg Budát, illetve az elsősorban teológiai érdeklődésű útleíró semmiféle komolyabb feljegyzést nem készített az útjába kerülő katonai látványosságokról. A következő, angol utazó tollából származó útleírás Simon Clement 1715. évi látogatásáról maradt fenn, azonban ő Budát elhagyva a horvát területek felé vette az irányt, ugyancsak elkerülve a Richards által felkeresett vidékeket. Végezetül elengedhetetlen megemlíteni még az angol Mary Wortley Montagu katonai kérdések iránt laikus leveleit 1717-ből, amikor is férjével (Edward Wortley Montagu), az újonnan kinevezett törökországi angol követtel Konstantinápolyba igyekezve Magyarországon is átutaztak.³⁷

Utazás Moreából Konstantinápolyba

Mielőtt még a forrás közzétételére sor kerülhetne, szükséges összefoglalni az utazás balkáni és magyarországi szakaszát megelőző időszakot, azaz John Richards görögországi és konstantinápolyi utazásának és tartózkodásának részleteit. Miután John elbúcsúzott testvérétől, 1699. július 15-én a *Szent Anna* francia kereskedőhajó³⁸ egyszerű utasaként kihajózott a peloponnészoszi Návplio kikötőjéből. A kereskedőhajó a fontosabb városoknál mindig megállt, akár több napra is, így lehetőséget biztosított az utasok számára kíváncsiságuk kielégítésére. Richards hajója a Peloponnészoszi-félsziget mentén haladt, érintették Monemvaszia kikötőjét, majd Kíthira szigetét. Mindkettő esetében röviden ír a szigetek történelmi múltjáról, illetve az itt található ókori romokról és legendákról. Monemvasziában pedig a levegő minőségét is „tökéletesen jónak” ítélte meg. Július 19-én érkeztek meg Kréta szigetére, ahol a két legfontosabb várost, Caneát (ma Hanía) és Kandiát (Iraklió) is felkeresték.

Richards mindkét városban több napot eltöltött és aprólékos megfigyeléseket végzett szinte mindenről. Részletes beszámolókat olvashatunk a sziget történelméről, múlt- és jelenkori politikai és vallási viszonyairól. A legtöbbet talán Kandia erődjéről és híres ostromáról (1667–1669) ír, azonban valamelyest csalódnia kellett: „Meglepődve tapasztaltam, hogy a világnak annak a részén, amely az erődítményeiről a leghíresebb, a várak mégis mennyire elhibáztak...” Kijelentését az okok hosszan tartó ismertetése és magyarázata követte.³⁹ A sziget belső vidékeit viszont már „csodálatosan kellemesnek” írta le, ahol a legbőségesebben áll rendelkezésre az olívaolaj, ami egyben a sziget fő exportcikke is. Részletesen beszámol a helyi törökök és keresztények szokásairól is, Kandiában pedig kuriozitásként a kivégzőhelyeket tartotta érdekesnek. Magáról a vá-

³⁷ Mindezen útleírásokat Gömöri György adta közre. GÖMÖRI, 1994.

³⁸ A hajó kapitánya egy bizonyos Monsieur Blan volt. BL, Stowe MS 462, fol. 1r.

³⁹ „... I was surprised to see the place of the world the most famous for its fortifications to be so defective in this place...” BL, Stowe MS 462, fol. 12v.

rosról azonban igen rossz véleménynel volt, amely „nem más, mint egy halom szemét, ahhoz képest, ami régen volt”.⁴⁰

Augusztus 7-én Kréta szigetét elhagyva, Rodosz, Számosz, majd pedig Tenedosz következtek, amellyel lezárult Richards görög szigetvilágot érintő utazása. Rodosz szigetét, ahol igen sokáig, augusztus 9. és 24. között tartózkodott, a „szemnek legkellemesebb” helyként írja le, ahol habár pestis pusztít, a levegője nagyon jó. A termőföldjét úgyszintén kitűnőnek ítélte meg, a füge és a szőlő pedig itt voltak a legfinomabbak, amiket valaha evett (a helyi bor azonban, bár nem rossz, szerintem mégsem éri utol francia, olasz vagy német társait).⁴¹ John természetesen felkereste a sziget erődítéseit is és beszámolt azok erényeiről és hátrányairól, hosszasan elemezve korábbi ostromok tanulságait is. A johannita lovagrend egykori központjának romjainál az angol lovagok címérét is felfedezte magának. Habár a sziget természeti adottságairól és szépségéről elragadtatottan nyilatkozott, ugyanez nem mondható el az itt élő emberekről és településeikről. Augusztus 25-én hagyták el Rodoszt, és útközben több kisebb helyet is érintve augusztus 28-án érkeztek meg Számosz szigetére.⁴²

Számoszra érkezve John Richards csak „nyomorúságos” településeket látott, ahol az emberek mind „betegnek tűnnek”, amit a rossz levegő és a mocsaras vidék számlájára írt. Ráadásul még borral sem tudták megkínálni a fáradt utazót, habár szerintem az bőségesen és jó minőségben kerül előállításra a szigeten. Az ókori Számosz városának romjainál pedig „nem tudtam magamon segíteni, és csak az idő múlásán járt az agyam, mivel hajdan ez az egyik leghíresebb köztársaság volt, nagyon erős flottával...” Ezután a sziget rövid történetének bemutatása következett.⁴³ Számosz után szeptember 7-én a „nyomorúságos” (very miserable) Tenedosz szigetére érkeztek, ahol pár napot eltöltöttek. Szeptember 14-én megváltak a francia kereskedőhajó nyújtotta szolgáltatásoktól és egy kisebb török hajó (boat) utasaként folytatták útjukat tovább Konstantinápolyba. Útközben érintették Gallipolit, majd a part mentén hajózva több kisebb települést is megsejmeltek. Az Oszmán Birodalom fővárosába végül szeptember 17-én érkeztek meg,⁴⁴ ahol az utazás során a legtovább, majdnem egy évig tartózkodtak.

Az útinaplóban Konstantinápoly leírása foglalja el a legtöbb helyet. A török fővárosban Richardsot gyakorlatilag minden foglalkoztatta. Részletesen ír a város múltjáról, kinézetéről és elhelyezkedéséről, de érdeklik a városfalak, az ókori romok, valamint a város kikötői és víztározói is. Foglalkoztatták még a katonai raktárak, a janicsárok szállásai, a köz- és magánépületek, a fürdők, a bazárok, a kórházak és a szultáni szeráj is, de

⁴⁰ „... the town is but a heap of rubbish in respect of what it was...” BL, Stowe MS 462, fol. 16v.

⁴¹ „The wine is likewise esteemed, and how far it may be improved by good husbandry I cannot tell, but hitherto I have not met with anything in the Levant comparable to the Italian, French or German wines. It is true these are generous, strong-bodied wines, and consequently more fitting for cordials, but the end of our drinking wine being chiefly to make us merry and sociable, it is not to be doubted but that we have the advantage of them.” BL, Stowe MS 462, fol. 18v.

⁴² BL, Stowe MS 462, fol. 23v–24r.

⁴³ „And here it is that I cannot but wonder at the effect of time, this having been once a most famous commonwealth and very powerful at sea...” BL, Stowe MS 462, fol. 25r–v.

⁴⁴ BL, Stowe MS 462, fol. 33r–v.

még hosszan sorolhatnánk. Mivel maga John sem számított ilyen hosszú konstantinápolyi veszteglésre, 1700. június 13. és 20. között felkereste a kis-ázsiai Bursát is, az Oszmán Birodalom egykori fővárosát.⁴⁵

John Richards Konstantinápolyt végül 1700. augusztus 28-án hagyta el, és a tengerparton haladva először Küçükçekmece, majd Büyükçekmece kereste fel, ahol az éjszakát is töltötte. Augusztus 29-én hajnalban indult tovább és Silivrért érintve Çorluba érkezett, ahol éjszakára megállt. Másnap, augusztus 30-án Kariştiran, Lüleburgaz és Babaeski, augusztus 31-én pedig Hava és Drinápoly következtek. Drinápolyban valószínűleg több napot is eltöltött, mielőtt tovaindult volna. Naplójából nem derül ki, hogy mikor hagyta el az egykori török fővárost, sem pedig az, hogy pontosan mikor járt Plovdivban, Szófiában vagy Nişben, mivel a következő dátumunk 1700. szeptember 10., amikor is Richards megérkezett Belgrádba. Még szeptember 10-én szeretett volna továbbutazni Belgrádból, azonban a török pasa maradásra kényszerítette, így az éjszakát a városban töltve csak másnap tudott Péterváradra utazni, ahova Szalánkement és Karlócát érintve szeptember 11-én kora reggel érkezett meg. Innen is valószínűleg még aznap tovább akart utazni, azonban, mint naplójában írja, egy váratlan esőzés megakadályozta. Szeptember 12-én Budán és Pesten járt, szeptember 13-án pedig már Esztergomot, Komáromot és Győrt látogatta meg. Valószínűleg Győrött sem maradt sokáig, és Pozsonyt elkerülve Lajtabruck (Bruck an der Leitha) alsó-ausztriai városkába érkezett meg. Ezt követően, érintve a kaiserebersdorfi és a Schloss Neugebäude császári palotákat, szeptember 21-én futott be Bécs városába, ahol a Fehér Bika fogadóban szállt meg. Hogy miért csak szeptember 21-én érkezett meg Bécsbe, nem tudni.⁴⁶ Arra vonatkozólag sem rendelkezünk adattal, hogy John milyen tevékenységet fejtett ki Bécsben vagy máshol a Habsburg Monarchiában,⁴⁷ illetve arról sem, hogy Budánál miért nem egyből északnak kanyarodott, egyenesen Lengyelország felé.

A könnyebb olvashatóság és érthetőség érdekében az eredeti szöveget és a központosítást hozzáigazítottam a mai helyesírási szabályokhoz. A dátumozást illetően John Richards a kontinensen tartózkodva természetesen mindvégig a Gergely-naptárt használta, így ezen a téren semmiféle beavatkozásra nem volt szükség. A hely- és személyneveket az eredeti formájukban hagytam, mint ahogyan a Richards által használt török kifejezéseket is, mint például konack, sophra, kaves stb. A szövegben a külső margón dőlt kiemeléssel jelöltem a Richards által lapszélre kiírt alcímeket, valamint három kötőjellel (---) azokat a helyeket, ahol a szerző üres helyet hagyott az általa nem ismert évszámnak vagy más adatnak.

⁴⁵ „Having made so mighty a stay at Constantinople beyond whatever I had thought of, I was resolved to make a trip to Brusia...” BL, Stowe MS 462, fol. 66v–73v.

⁴⁶ Több verzió is elképzelhető. Lehetséges, hogy szeptember 21-én a Fehér Bika fogadóban jegyezte le utólag a magyarországi látottakat, vagy Bécsbe való megérkezését követően először másik fogadóban szállt meg, és csak szeptember 21-én települt át az említett szálláshelyére.

⁴⁷ Könnyen lehetséges, hogy szeptember 13. és 21. között Richards valamiféle „szakmai kapcsolatfelvételen” dolgozott, esetleg különféle feladatokat végzett el, amelyekkel még a konstantinápolyi angol követ, William Paget bízta meg. A feltevés nem alaptalan, hisz Richards a szultántól is rendelkezett menlevéllel, továbbá magától Pagettól ajánlóleveleket is kapott a különféle császári tábornokokhoz, valamint Bécsben valóban kapcsolatba lépett más hadmérnökökkel is, mint pl. a híres Tüzes Gáborral.

Forrás

[f. 73v.]

Constantinople the 28th of August 1700.

I having at last resolved on my departure for Christendom, his excellency my Lord Paget⁴⁸ was so kind as not only to procure me a pass, but likewise a post warrant from the Grand Signor,⁴⁹ in virtue of which I went horses free and table free, excepting what in courtesy I gave to the guide and servants.

Ponto I set out this evening towards Adrianople.⁵⁰ The first village I met with was Ponto
Piccolo Picolo⁵¹ situated upon a lake or rather arm of the sea, the mouth of which is now almost that up by several small islands, which whether was originally so or because so by accident is uncertain. The bridge⁵² is made from island to island, not but that there is a causeway overall. The village has nothing valuable but its konacks⁵³ of which [f. 74r.] it has several. But I staid not here but proceeded to

Ponto Pontogrande,⁵⁴ so called because it is bigger than the former, and by what I could
Grande judge, for it was moonlight, is an admirable piece of architecture. Its situation is much the same as that of Ponto Piccolo being upon a lake or branch of the sea, in the mouth of which are formed several small islands which are all joined by this noble bridge. This was one of the three so much desired things which the magnificent Solyman⁵⁵ accomplished, as likewise the aforementioned aqueducts,⁵⁶ God Almighty having granted him what was for the good of mankind, but he disappointed him in his expedition against Vienna,⁵⁷ because it would have been too great a prejudice to his church. I lay here a part of the evening and about 3 in the morning I set out again and travelled as the day before by the seaside to

⁴⁸ William Paget (1637–1713) angol politikus és diplomata. 1689–1692 között Bécsben, majd 1692-től 1701-ig Konstantinápolyban volt angol követ. Részt vett a karlócai béketárgyalásokon is. Visszahívását követően 1702-ben Erdélyen és Magyarországon utazott keresztül, amiről, mint említettük, Edmund Chishull naplót vezetett. Ezt magyar nyelven Gömöri György jelentette meg. GÖMÖRI, 1994, 82–98.

⁴⁹ Egyike a török szultánokra használt megnevezéseknek, mint amilyen még pl. a Grand Monarch, Grand Turk stb. John Richards látogatása idején az Oszmán Birodalomban II. Musztafa uralkodott (1695–1703).

⁵⁰ Drinápoly, ma: Edirne (TR).

⁵¹ Küçükçekmece település, ma Isztambul külvárosa.

⁵² A 16. században épült, Szinán török építész (kb. 1490–1588) által megtervezett és kivitelezett, 210 méter hosszú Küçükçekmece híd.

⁵³ Török fogadó, szálláshely.

⁵⁴ A 636 méter hosszú Büyükçekmece híd és települése (avagy Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü), amit I. Szulejmán szultán megrendelésére ugyancsak Szinán épített meg.

⁵⁵ I. Szulejmán szultán (1520–1566).

⁵⁶ Konstantinápolyi látogatása során hosszasan írt az ott található vízvezetésekről is. BL, Stowe MS 462, fols. 65r–66v.

⁵⁷ Nem tudható, hogy pontosan melyik Bécs elleni hadjáratra gondol Richards.

Celibria,⁵⁸ where at present there is nothing very remarkable but its ancient castle which does give a good testimony that it has been heretofore a place of importance, though that is now quite abandoned for the sake of the village which is situated by the seaside. *Celibria*

From hence [f. 74v.] I went to Cherlon⁵⁹ 8 leagues⁶⁰ distance where I lay. It is a very pretty country village having its public buildings very magnificent and exceeding whatever I saw in the like places. The court, which in time of war does generally remain in Adrianople, has occasioned the building of abundance of private kaves,⁶¹ so that you scarcely see anything else. But now that the court is removed to Constantinople one may evidently perceive that they subsisted by it. *Cherlon*

I departed hence about two in the morning and without stopping at Carestan⁶² as is usual, I went forward to Burgas⁶³ which is the prettiest village in the whole country, its public buildings being worthy of a metropolis. Its mosque is small but of a very perfect Turkish architecture with its cloisters, shops etc. about it in very good order and all of freestone. But the konack where I lodged, though low, is the finest I ever saw. It has 3 courts with several large stables. That, in which my horses stood, was capable of containing 100 horses. In the middle of the great court is a large fine fountain of water and the whole fabric is covered with lead. *Burgas*

I lay this [f. 75r.] night at Baba⁶⁴ 6 hours distant from Burgas. It is a village much like unto the former and its public buildings little inferior to it. At the entrance on the right hand is an ancient ruin which I suppose was heretofore a Christian church but I had not time to see it. About 2 this morning I set out but in less than an hour the horse which my guide rid slipped his leg into a hole passing over a bridge and broke it, so we were forced to lay all our baggage upon one horse which did not a little retard our way. About 7 in the morning I arrived at another village called Hapsa,⁶⁵ where I could not but admire the public buildings which would have been an ornament to the greatest city in Europe. The mosque, the konack, the bagnio,⁶⁶ bedestan⁶⁷ etc. were all of freestone and covered with lead, and of no contemptible structure. I made but little stay here and so I went forward to Adrianople accounted 6 leagues distant. I went through one of the finest and one of the most abandoned country in the world. And indeed, the [f. 75v.] whole Romania,⁶⁸ if it does not exceed, it equals at least the most beautiful *Baba*

⁵⁸ Az ókorban Selymbria, mai török nevén Silivri (TR).

⁵⁹ Mai nevén Çorlu (TR).

⁶⁰ 1 angol league 3 mérföldnek felelt meg, egy angol mérföld pedig 1,6 km.

⁶¹ Kafes, a szultáni palota része, ahol a lehetséges trónvárományosokat őrizték a külvilágtól elzárva.

⁶² Mai nevén Kariştiran (TR), korábban Drizipara.

⁶³ Mai nevén Lüleburgaz (TR).

⁶⁴ Mai nevén Babaeski (TR).

⁶⁵ Mai nevén Havsa (TR).

⁶⁶ bagno (olasz) = fürdő.

⁶⁷ bedesten/bezistan (török) = fedett bazár, piac.

⁶⁸ A mai értelemben vett Rumélia. A korabeli angol nyelv „Romania” és „Rumeli” néven is illette a területet. Paul Rycaut munkájában, amelyet John Richards is forgatott, konkrétan kitért a jelenségre: „In the government of the Beglerbeg of Rumeli, otherwise Romania...” RYCAUT, 335. A mai értelemben vett Romániát elsősorban a „Valachia” névvel írták le.

province in Europe being as level as that of Lombardy and very well-watered, though not by so large rivers as that⁶⁹ is. I arrived here about noon and took up my quarters with Monsieur Boman, a French merchant to whom I brought some recommendation.

Adrianople

There are three things worthy of observation. The bazar, the mosque of Sultan Selym, and the Grand Signor's seraglio. The bazar⁷⁰ is nothing else but several vaulted streets like unto our example, where all sorts of mercers, drapers etc. do vend their goods. One of these streets is above a quarter of a mile long,⁷¹ but it is visible that the court is not here for many of the shops are unlet.

*Selym's
mosque*

The mosque⁷² is inferior to none of them of Constantinople. Its founder was Selym,⁷³ the son of Solyman, who having a mind to imitate his father in building of a royal mosque it was opposed by the mufti as contrary to their law, for such foundations are prohibited by their prophet, unless the prince does first conquer with his sword wherewithal to defray both the [f. 76r.] expense of the building and the entertainment of its service. Which put this prince upon a most unjust war with the Venetians, in which he barbarously obtained the kingdom and island of Cypres,⁷⁴ the spoils of which went towards this sumptuous building. If the Solymania⁷⁵ does exceed this in bigness, this does as much exceed that in its beauty and architecture. The cupola is supported by 8 vast channelled⁷⁶ columns of about 8 feet⁷⁷ in diameter, which form within an octagon. But the rarest things of all are its minarets which are of a vast height and excellent architecture. In one of which is a triple staircase, so that 3 several persons may go up without seeing one the other. I went up to the first balcony (for there are three), but I was so weary that I was easily persuaded to go down again. I had here a very agreeable prospect of the whole city and country adjacent. Besides the body of the mosque there are all the other public buildings which usually accompany them, together with a great bazar for shoemakers, the rent of which goes to the use of the mosque.

⁶⁹ Lombardia vizeire célozva, elsősorban valószínűleg a Pó folyóra.

⁷⁰ Ali pasa szerája (Ali Paşa Çarşısı), amely a nagyvezír, Szemiz Ali pasa (1561–1565) megrendelésére Szinán tervei alapján épült meg.

⁷¹ 1 angol mérföld kb. 1600 méter.

⁷² A drinápolyi Szelimije dzsámi (Selimiye Camii), amely építtetőjéről, II. Szelim szultánról kapta a nevét. Az iszlám építészet egyik remekműve, amelyre tervezője, Szinán is mesterműveként tekintett. A mecset felépítésére 1568 és 1574 között került sor.

⁷³ II. Szelim szultán (1566–1574).

⁷⁴ 1570–1571 folyamán foglalták el Ciprus szigetét a törökök.

⁷⁵ A konstantinápolyi Szulejmán-mecset (Süleymaniye Camii).

⁷⁶ A legvalószínűbb olvasat, nehezen kibetűzhető szó.

⁷⁷ Egy angol láb körülbelül 0,3 méter.

To go to the Grand Signor's seraglio⁷⁸ you must pass the river Mariza,⁷⁹ which *Seraglio* divides it from the city. [f. 76v.] The first thing which I took notice of was a stone bridge of 5 or 6 arches, which some time since fell just as the Grand Signor had passed. Several of his people which followed him fell together with it, so they have made at a little distance another of wood until that of stone be repaired. It is a very singular favour or rather a great accident to be permitted, not only unto the Seraglio of the Grand Signor but even of a great man, for they do so far despise a Christian as to think him unworthy of seeing so much glory, but the court being absent the head gardener, who has always the care of the palace, was willing to gratify the French merchant, so that for a little money, which he dispersed amongst the inferior officers, we got this licence. The Turks do understand little or nothing of architecture, and they do nowhere show their ignorance so much as in their private buildings, which neither gratify the eye nor are in themselves either commodious or regular. Insomuch as upon your first aboard one would little think it to be the habitation of the greatest monarch in the world. Before the gate there are two great stoneshots, the largest is in diameter about three and a half feet. It is upon this stone that they expose the heads of their great men, but the execution is done in a little lodge within the gate. The first place they [f. 77r.] brought us into was the chamber where the Grand Signor does give audience to all foreign ambassadors. I know not what figure it might make when it is furnished, but as I saw it, it no ways corresponds to that great majesty. The throne I can compare to nothing so well as to one of our old wooden bedsteads of about 8 or 10 feet long and broad, all inlaid with ivory, mother of pearl etc., but upon days of ceremony this is covered with pearls and jewels of the greatest value in the world. The cushions, carpets, hangings etc. embroidered with the same. But when all is done, it is but a very ill-designed apartment for so solemn an action. It is entirely detached from the body of the building so that from hence we were conducted to that apartment where he gives audience to his vizier and dispatches business of state. The stairs are on the outside so that they are covered with lead, as are the steps with scarlet cloth quilted with cotton to the end they may not offend the mighty man's feet, and to the end that those who went up and down should make no noise. You enter at once into the chamber of audience in the midst of which is a pretty fountain with several fits of water and the spouts very finely gilded. It is open on 3 sides which, though glassed, cannot but be a very ill winter room. It has several jordacks⁸⁰

⁷⁸ A drinápolyi szultáni szeráj vagy uralkodói palota (Edirne Sarayı), amelynek kiépítését még II. Murád szultán (1421–1444; 1446–1451) kezdte el 1450-ben, befejezésére 1452-ben, II. Hódító Mehmed (1444–1446; 1451–1481) uralma alatt került sor. Több szultán, köztük I. Szulejmán és IV. Mehmed is újabb szárnyakkal és épületekkel bővítették a palotakomplexumot. Konstantinápoly elfoglalása (1453) és fővárossá való kinevezése ellenére a drinápolyi szeráj megmaradt fontos adminisztrációs és ceremoniális helyszínné, ahol a szultánok idejük jelentős részét töltötték. A palota 1878-ban semmisült meg az orosz–török háború idején, azóta is romokban hever. Bővebben: ÁGOSTON–MASTERS, 2009, 195–197.

⁷⁹ A Marica folyó, valójában azonban a palota a Tundzsa túlpartján helyezkedik el. Richards itt a Marica mellékfolyóját a Tundzsát is a Maricának vélte.

⁸⁰ A török *çardak* megfelelője lehet, ami nyári házat, lugast is jelent.

[f. 77v.] in one of which is the Grand Signor's sophra.⁸¹ Near unto it and on the outside of the window is another fountain, for it is incredible how much the Turks delight in water. The roof of the hall is cast into a cupola but of wood, yet it is so curiously gilded and painted as it is much to be admired. There is a great curtain which separates this hall from another apartment, on the outside of which those who personally serve him do attend, so that they never come into their presence but when they are called. Hard by is another chamber where the Grand Vizier does attend for his audience, and close thereunto are several rooms both for winter and summer to receive the Grand Monarch when he retires from business. They were unfurnished when I saw them and the best of the goods are said to be stolen, but by what remained one must judge the others to be very rich, for the cushions were either of cloth of gold or of velvet embroidered, and the manders of satin stuffed with cotton besides the covering which I suppose to have been of the same stuff as the cushions. The roof very finely gilded and the cupboards etc. very curiously inlaid as ever I saw, though they want [f. 78r.] the art of varnishing to set off. There is in the midst of this court an ancient lofty building, which they say was heretofore the habitation of the ancient Ottoman kings. It is a square building but in the middle there rises up a large round tower which overlooks all the country. Though this is not commodious enough to lodge a great family, yet altogether I look upon as the most noblest piece of architecture in the country. And yet for what reason I cannot [tell/comprehend – a közreadó]⁸², it is so entirely neglected that it is now become the habitation only of birds and vermin who have made a prodigious quantity of dung and nastiness, which not being cleaned does afford so terrible a stench that there is no abiding in that once so noble an apartment.

From hence they led us towards the women's apartment, but before you come into it there is a long pile of building which is the eunuchs' apartment, but being bound to a place more curious I neglected that. The first quarter is that of the valide or queen mother, and the first lodgement we went into was that of the Grand Signor's younger brother's who is kept as a prisoner [f. 78v.] though under his mother's custody.⁸³ You may wonder it is possible to hear of a man prisoner amongst women, but you must know that the valide, once the beloved and imperious wife of Mahomet the 4th⁸⁴ and the mother of the present sultan, by birth a Greek and a Christian, being the daughter of a priest,⁸⁵ does so entirely possess her son that it may be truly said that she reigns and not him. Insomuch, that contrary to the maxims of this country (which generally

⁸¹ A sofra étkezéseknél használt, gyakran bőrből készült díszes asztal (vagy ritkábban terítő). FAROQHI, 2005, 155, 205. Richards azonban a sofára gondolt, azaz heverő vagy divány értelemben használhatta a szót, mint arra később még lesz példa.

⁸² Richards kihagyta a szót, ami a mondat értelmezését lehetővé tette volna. Vagy nem sikerült megtudnia, milyen okokból hanyagolták el az épületet (ebben az esetben: I cannot tell), vagy nem tudta felfogni (I cannot comprehend), hogy hogyan hagyhatták ezt megtörténni.

⁸³ Alighanem II. Musztafa (1695–1703) szultán testvéréről, a későbbi III. Ahmedről (1703–1730) van szó.

⁸⁴ IV. Mehmed szultán (1648–1687).

⁸⁵ Emetullah Rabia Gülnus szultána (1642–1715). Richards Gülnus származásáról szerzett ismeretei helyesek. Rabia Gülnus egy rethymnói görög családból származott, ahonnan 1645-ben a Kréta szigete elle-

speaking does destroy all the younger brothers for fear that the malcontents should set them upon the throne, to the ruin and dethroning of the reigning monarch, as they did not long since by his father) notwithstanding which she does powerfully protect her younger son, and by these means preserves them both. And not only so, but she treats him with all motherly affection, and because their law does permit or rather council and command the unlimited use of women, he has four to his share. Some say they are old, others that they are rendered incapable of bearing children. This apartment in itself is inferior to all the rest having nothing in it remarkable but the painting, [f. 79r.] and that only because it is the work of his own hands, for it is a precept of their law that even their princes should always practice some manual exercise to the end they may know how to employ their vacant time. And I remember, in the aforesaid audience room they showed us a cane tolerably well-carved from one end to the other which they say was the handiwork of one of their kings. But that which renders it more venerable to them is that with it he struck out the eye of an ambassador who spoke, as he thought, disrespectfully to him. And in the same room was a lining cloth on which was painted the triumphal entry of Sultan Murat into Babylon.⁸⁶ It was very much like the Indian painting which we see upon their silks and lining and might be about 20 yards in length.⁸⁷ I wondered that they would suffer figures to the life it being contrary to their law, but they laughed at me. As to the other apartments of the women they differ very little from the royal. The valide's is something larger than the others, but as to [f. 79v.] the furniture, painting, inlaying, gilding, carving etc. it is little more or less all alike. The greatest favourites have their lodgings near to the Grand Monarch to the end they may be the readier to supply his emergent occasions. In each room there is a small fountain in some convenient quarter, and out of the same cock runs either hot or cold water, or if you please both together, tempered as you think convenient. Not far from hence is his own apartment which consists in a hall and bedchamber, wherein is nothing extraordinary besides the inlaid work which is as fine as I ever saw. And since his departure for Constantinople he ordered a fountain to be made in the hall, which I suppose is his usual place of residence when he retires from business, and where he entertains himself with his women. You go out of this hall upon a terrace into the garden on which there is a large basin of near 40 yards square, on the other side of which is a small apartment of two chambers only. The first looks into the great basin where the Grand Signor will sometimes cause 40 or 50 of his women [f. 80r.] to bath before him, who for his diversion do play one another a 100 tricks, and for the better performance of it they have a floating arbour in the middle of the basin out which they lip and throw one the other into the water. In the meantime, he is lying upon his sophra. The roof and the sides of the room is all impannated with glass, in the middle of which is a fountain.

---

ni török támadás idején hurcolták el a velencei–török háború idején (1645–1669). IV. Mehmed szultán feleségeként két szultánt is szült a birodalomnak, II. Musztafát és III. Ahmedet.

⁸⁶ IV. Murád szultán (1623–1640) 1623–1639 között sikeresen háborúzott a szafavidák ellen, 1638-ban pedig végül Bagdadot is sikerült visszafoglalnia. Richards valószínűleg Babilont keveri Bagdaddal.

⁸⁷ 1 angol yard egyenlő 3 lábbal, azaz körülbelül 0,91 méterrel.

This room is separated from the other which serves it in the nature of an alcove by a cascade of water, in such a manner contrived that the water falling upon shelves of marble, which being slanting, casts it one from the other, which serves not only to render it a very agreeable prospect but likewise to serve for a curtain to his bed which is just on the other side. This is all which I thought worthy of being taken notice of within the house which, as I said before, is very irregular and of a contemptible architecture. Their gardens are worse having nothing that is orderly or curious. And even their fruit is not excellent, and yet their folly and ignorance are so great as to [f. 80v.] ask one of our companions if we had any peaches in our country. We returned by the way of a great court, or rather field though enclosed, in which the Grand Signor's pages, who are used to challenge the viziers, were used to do their exercises on horseback whilst he himself does see them out of a lodge which is over the gate, and out of the same place he views his troops who march out of Greece or Asia to the wars of Hungary, and if he does think that the number or quality of the troops which such a bassa or commander is obliged to bring into the field is inferior to what he is obliged according to the value of those lands which he holds of the crown he will without any further process put an end to his voyage by cutting him shorter by the head, for which reason they do their utmost endeavour to make a handsome appearance at least that day. But this rigour is only practiced when they are flushed and prosperous, for otherwise they accept of what they bring.

I having seen what was curious in the town, finding that the choadar⁸⁸ who I expected until now did not come forward, I set out without him [f. 81r.] this afternoon about 4 o'clock. It was here I began to ride post⁸⁹ which is no faster than a horse can trot, besides which the stages are commonly of 12 leagues or 36 miles. However, if they be not loaded they will hold out very well, and if it be in summertime altogether as expeditious as in England. About an hour after sunset I was taken with one of the most violent tempests of rain, thunder and lightning as ever I was in. It was so very dark that I could not see the guide that rid before me, so I thought better to return to a village half a mile behind me whereas I intended to travel all the night, when to my great astonishment I found but one part of my baggage, that on the other side of the horse was, missing, and for my part I almost gave it for loss but the storm passing over and the moon shining out we found it about 50 paces behind us. We were so wet and mired that I abandoned the thoughts of going forward until the break of day, and then we set out again and in a little time we arrived at our first stage. You must know that riding post you abandon the common way of the konacks aforementioned, so that there is very little to be seen besides a noble waste country. [f. 81v.] I cannot imagine the reason unless the way be shorter, for I am persuaded it is not so good. Being arrived at the post house they do not receive you within doors, at least during the summer, for having built in the yard a sophra which being covered enough to keep you from the sun and the rain.

⁸⁸ Csuhadár, azaz a szultáni ruhatar őrzőjéről, vezetőjéről, rangos tisztségviselőről van szó.

⁸⁹ Azaz szokványos postalovakon, amelyeket a postaállomásokon állandóan váltott a gyorsabb haladás érdekében.

They have you to deal with the wind and weather as well as you can, and in the hot season I like it better than their houses where you are sure to meet with store of vermin if not the plague. In virtue of the Grand Signor's warrant they received me very courteously and after their manner treated me. In the morning they generally gave me milk, cheese, eggs, honey etc., but at night I had always some flesh and that very savoury. The worst of it is you must stay at least an hour and half for fresh horses which is a great loss of time. They put up your baggage very carefully and are as civil to you as if you paid them. I generally gave a shilling or 18 pence between the guide and the servant of the house with which they are very thankful. I would not have you believe that this is any great hardship upon the subject, for the Grand Signor does allow the post his due, though it may not be so great nor so quickly paid as by a particular person. [f. 82r.]

Between Adrianople and Belgrade⁹⁰ there are only 3 towns of note which deserve the names of cities. The rest are all villages and that very miserable, for the most part Christian.

Phillipopolis⁹¹ in Romania⁹² is a very populous and agreeable place being situated upon several hills as they are upon the river Mariza. So that at a great distance you may see it a most pleasant prospect. It is the most populous town between Adrianople and Belgrade. Between this and Sophia there is some mountainous way and sometimes frequented by the banditti, wherefore they have constructed little fortresses in several convenient places upon the way which are garrisoned by a country people not unlike the Albanians, and I think they told me that they were of that nation. I gave them about m/y⁹³ 2 per man for their labour (not that I was in rigour obliged so to do) for which they were very thankful. Upon the way through these mountains I passed under the ruins of an ancient gate which was designed, no doubt of it, as a barrier, but I could not find not so much as the vestige of anything else. It is commonly called Trajanus gate.⁹⁴ [f. 82v.] Here is another pallanco⁹⁵ who relieved my escort, so that without making any stay I proceeded. These little fortresses are nothing else but a palisade of 30 or 40-foot-high with a little ditch about it, and it is within that the poor people do build their huts and preserve their cattle by night, but especially towards the frontier of Hungary most of the villages are so palisaded, and sometimes they are hurdled and plastered over with dirt, with little gerrils⁹⁶ upon the angles, and this passes for a top fortification.

⁹⁰ Nándorfehérvár, ma Belgrád (SRB).

⁹¹ Plovdiv (BG).

⁹² Újfént Rumélia, ahogy arra már fentebb utaltunk.

⁹³ A rövidítés (talán egy pénznem) feloldása bizonytalan.

⁹⁴ Ihtiman bulgáriai város közelében található a Traianus római császár (98–117) nevéhez kötött erőd romjai, legjobb állapotban megőrzött része a várkapu. Az ókori Macedónia és Trákia szimbolikus határán fekszik, Bulgária egyik jelentősebb ókori emléke.

⁹⁵ Palánkvár.

⁹⁶ Valószínűleg lőrés. Nehezen kibetűzhető szó.

Sophia Sophia⁹⁷ is a pretty large but very miserable ugly place having nothing in it that is recommendable but its public buildings, and these were most of them spoiled the year --- when the Germans made an incursion,⁹⁸ for being an open town it was abandoned by the Turks who being surprised left a great plunder behind them. But prosperity, the bane, as well as adversity of mankind did so far deprive the Christians of their reason that in a little time they not only lost their new but their old conquests. This city is situated upon the river [f. 83r.] Ischa⁹⁹ and in as delicious a plain as any is in the world of its bigness. I should take this for the capital of Bulgaria it being the biggest in the country.

Nissa Nissa¹⁰⁰ is a small infamous hole and is only recommendable for its situation which is upon the river Morava.¹⁰¹ It was taken by the Germans in the year --- and so well fortified by them as to deserve to lose it the year ---.¹⁰² They have left such chemin creux¹⁰³ that the enemy might come covered within 20 paces of the palisade. The parapets are raised with loose stone a la venetiana, so that it was not to be wondered at that it should be again surrendered to the Turks, not but that the place is very capable of being well fortified, but they thought that they had beat the enemy out of the world until they undeceived them by taking Belgrade the same year they did Sophia and Nissa and whatever else they had on that side the Save.¹⁰⁴ [f. 83v.]

Belgrade The 10th day of September I arrived at Belgrade, the capital city of Servia,¹⁰⁵ a beautiful and rich province being both very well wooded and watered. The town is very well situated in an angle which is made by the Save which here falls into the Danube. It was before this war by much the most populous city in these parts and ruined, as it is, by so many sieges. They esteem it inhabited by 120000 souls, the most part Christians and Jews, but not permitted to dwell in the town or castle. It is by nature very well situated upon a gentle hill which rises like a glacis, which hill towards the waterside falls all at once for it is so scarped that I found it difficult to get up. At the foot of this hill is

⁹⁷ Szófia (BG).

⁹⁸ Szófia elfoglalásáról vagy az említett „német betörésről” sehol sem találtam adatot. Ugyan 1689-ben a császári haderő főparancsnokának, Badeni Lajosnak a tervei között szerepelt Szófia elfoglalása, erre sosem tett kísérletet. Bulgáriához és Szófiához legközelebb 1689 folyamán jutottak a keresztény csapatok, amikor a Balkánon elfoglalták Ništ és ideiglenesen Szkopjét is.

⁹⁹ Az Iszker, a Duna mellékfolyója.

¹⁰⁰ Az ókori Naissus, régi magyar nevén Nissza, ma Niš (SRB).

¹⁰¹ Niš városa pontosabban a Nišava folyó mellett terül el, amely a várostól karnyújtásnyira ömlik bele a Déli-Morava folyóba. A Déli-Morava és a Nyugati-Morava Stalać városánál folynak össze, létrehozva a Nagy-Moravát, amely Szendrőnél (Smederevo, SRB) a Dunába ömlik.

¹⁰² Niš várát Badeni Lajos a batočínai győztes csatát (1689. augusztus 30.) követően, 1689. szeptember 24-én foglalta el. A következő évben, 1690. augusztus 17. és szeptember 9. között Guido Starhemberg védte az ellentámadásba lendülő török nagyvezír, Köprülü Musztafa ellen, azonban végül kénytelen volt feladni.

¹⁰³ Mély árok vagy út.

¹⁰⁴ A Száva folyó, amely Belgrádnál ömlik a Dunába. 1690. szeptember 9-én Ništ, október 8-án pedig Belgrádot is sikerült visszafoglalniuk a törököknek. Richards valószínűleg tévedésből említi Szófia elestét is, ami mindvégig, így 1690-ben is szilárdan török kézben volt.

¹⁰⁵ Szerbia.

the lower town which reigns along the waterside of both the Save and Danube, but the principal fortress is that upon the hill where the bassa does reside, and as they told me is garrisoned with 15000 janissaries at least. The Grand Signor pays so many though I do not believe that there is a third of that number.¹⁰⁶ Hereabouts has been several bloody battles fought between the Christians and the Turks, and several times was this town besieged by them, but at last it surrendered to the --- the year ---.¹⁰⁷ They held it until [f. 84r.] the year 16-- when it was retaken from them by the Christians under the command of ---.¹⁰⁸ Its fortifications were improved by them, but so ill provided with munition that the Turks got it cheap again.¹⁰⁹ It was lastly besieged by the Germans under the Command of the Duke de Croy, but with so little direction and good order that he was forced to abandon the enterprise the year ---.¹¹⁰ I went directly to the bassa¹¹¹ to whom I presented my Lord Paget's letter. He received me very kindly but would not let me go forward the same night which I had a great mind to do because the plague was in the town, though much decreased from what it was a few days before. So, he ordered an officer with me to the post house to see that I was well-treated. They brought me a swinging jar of very good wine and half a dozen dishes of well-savoured meat out of his own kitchen, so I eat abundantly (I cannot say heartily) with a design to leave as little vacuum as possible for the bad air, and I drank and smoked in order to sleep without fear, besides which I made great fire in the room, though the season did not require it. But [f. 84v.] notwithstanding all these counter poisons I cannot brag much of my sound sleeping for being forced to converse with people that were really sick or looked as if they were, so you cannot imagine what an impression it made in me, chiefly because I knew that I should have no help either for my soul or body in case I should have been

¹⁰⁶ Richards joggal gyanakszik, hogy 15 000 janicsár még véletlenül sem tartózkodott Belgrádban, azonban a saját 5000 fős becslése is túlzó lehet. 1698-ban mindössze 1721 janicsár szolgált a várban. AYDIN, 2018, 102.

¹⁰⁷ Richards a város I. Szulejmán általi 1521. évi meghódoltatására céloz.

¹⁰⁸ A keresztény csapatok II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem (1679–1726) vezérlete alatt 1688. szeptember 6-án foglalták el Belgrádot, 167 évnyi török uralom után.

¹⁰⁹ 1690. október 8-án a törökök rövid ostromot követően visszafoglalták Belgrádot, amelyben jelentős szerepet játszott a lőporraktár felrobbanása is.

¹¹⁰ 1693. augusztus 12. és szeptember 10. között Charles Eugène de Croÿ herceg (1651–1702) vezetésével a keresztények sikertelenül ostromolták Belgrádot.

¹¹¹ A szendrői (Smederevo, SRB) szandzsák (sokszor hibásan belgrádi szandzsák) és az ezzel együtt járó belgrádi várparancsnoki tisztséget ellátó személy hivatalos megnevezése az 1690-es évektől a muhafiz volt (Belgrad muhafizi), de a szakirodalomban egyszerűen csak belgrádi pasaként szokás emlegetni. 1698 szeptemberétől 1700. október 21-ig a belgrádi várparancsnok és a szendrői szandzsákbég Haznadar Ali pasa volt. A moreai születésű Ali pasa karrierje során sok pozícióban megfordult, többek között volt ruméliai beglerbég is. 1696–1698 között az oroszok elleni háborúban harcolt, innen visszatérve 1698-ban nevezték ki a szendrői szandzsák élére (amely a kérdéses időszakban a temesvári vilajethez tartozott, 1541 és 1686 között pedig a budaihoz). Török részről Haznadar Ali pasa felügyelte a karlócai békét követő határkijelölés és fogolycsere lefolyását. 1700. október 21-én a pestis elleni óvintézkedései (karantén bevezetése, a halottak eltemetésére vonatkozó parancsok) kiváltották a belgrádi helyőrség és a civilek haragját, amelynek következtében a saját konakjában rátámadtak és kegyetlenül megölték. Тричковић, 1971, 305–306.

visited myself. The next morning the bassa sent me two wagons as likewise a servant of his whom he sent with me to PeterWarradin¹¹² about some business he had with the governor. We passed the Save upon a bridge of boats into the Kingdom of Hungary. It is accounted 12 leagues between this and PeterWarradin, the frontier town on this side, about the halfway in the limits between the two empires according to the late treaty of peace. I passed by the village of Salankemen, so famous for the defeat of the Turks the year ---,¹¹³ Prince Louis of Baden being general of the imperial forces. Hereabouts it was the Grand Signor's commands expired, so I was forced to open my purse strings and pay henceforward for what I had. I lay this night at Carlowitz,¹¹⁴ a small village upon the board of the Danube only to be remembered for the treaty of peace here concluded between the two empires, his excellency [f. 85r.] my Lord Paget extraordinary ambassador from the King of England and his excellency Monsieur Collier¹¹⁵ ambassador from the States of Holland being mediators hereof.

Peter-warradin I arrived early this morning but the governor-general Count de Nehem,¹¹⁶ for whom I had a letter of recommendation, was not here so I was forced to address myself to the commandant of the place who was so civil as to show me the fortifications. This was heretofore but a very inconsiderable place but since the loss of Belgrade they have thought fit to fortify it. It is situated in an angle which the Danube makes in such a manner as to leave room but for one attack. The whole is composed of 3 pieces, viz.¹¹⁷ the lower town, the citadel and a vast great hornwork. All this is new and raised from the ground by the emperor's chiefest engineers of which Colonel Keyserfelt¹¹⁸ was at that time the chief. And yet there is nothing to be seen either new or extraordinary, but on the contrary, several defects. The fortifications of the lower town are of a very simple design and the works [f. 85v.] of earth, so that its situation is its chiefest strength for they must never think of attacking the city until they have taken the citadel which entirely commands it and whatever is about it. The citadel is of an oblong figure and the side of the polygon next the enemy (for on both the other sides it is inaccessible) not above 120 geometrical paces,

¹¹² Pétervárad, szerb nevén Petrovaradin, németül Peterwardein (SRB).

¹¹³ Szalánkemén, szerb nevén Slankamen (SRB). 1691. augusztus 19-én itt zajlott az „évszázad legvéresebb csatája”, amelyben Badeni Lajos („Türkenlouis”, 1655–1707) súlyos vereséget mért Köprülü Musztafa nagyvezírre (1689–1691), aki maga is elesett a csatában.

¹¹⁴ Karlóca, ma Sremski Karlovci (SRB). 1699. január 26-án itt kötötték meg a visszafoglaló háborút (1683–1699) lezáró békét, amelyről John Richards is ír.

¹¹⁵ Jacob Colyer (1657–1725), holland diplomata, 1686–1725. között az Egyesült Tartományok konstantinápolyi követe.

¹¹⁶ Dietrich Heinrich Nehem (?–1713), császári tábornok, a magyarországi visszafoglaló háború aktív résztvevője. 1694–1713 között Pétervárad parancsnoka.

¹¹⁷ A latin *velicet* rövidítése. Jelentése: azaz, tehát.

¹¹⁸ Matthias Kaiserfeld, császári főmérnök. 1691/1692 folyamán készítette el Pétervárad erődítési terveit, a munkálatok pedig hamarosan meg is indultak. Kaiserfeld Pétervárad mellett terveket készített még Eszék és Nagyvárad megerősítésére is. 1693-ban Belgrád ostrománál egy török muskétás eltalálta és behalt a sérüléseibe.

so that consequently the tenaille¹¹⁹ must be small as are the flanks, which are simple without orillons,¹²⁰ open about 120 degrees but casemated, each casemate to the best of my remembrance containing two guns. Before this tenaille is a double ravelin,¹²¹ and this is description enough of the citadel. As to the old castle, which was situated upon this ground, there is scarcely any of its vestiges to be seen. Before the citadel there is a head of land which if it does not command at least it equals it, and between it and the citadel there is a little valley, so that you must descend and ascend to it. This said head of land they thought fit to possess which they have done by the aforesaid hornwork which hath these defects. [f. 86r.] In the first place, the head of this work is out of musket defence of the town. Secondly, to the end they might possess every inch of ground they have followed the course of the hill by which they have made several dead angles confiding in the scarpness of the hill, but in this they will be deceived for the hill is not so steep as that of the castle of Namur next the Samber where the English made their attack.¹²² And secondly,¹²³ it is of very good earth fit to cover the enemy with. And lastly, it is apprehended that the enemy may push a trench between the hornwork and the citadel and by that means cut off their communication, but this I do not conceive so feasible. However, to prevent all accidents as well as to provide against the aforementioned defect in the hornwork the commandant told me that they had a design to construct a detached bastion below which should prevent both, as it is possible they may have learnt it done at Namur. And [f. 86v.] this is all which I thought fit to say of Peter Warradin, which was taken from the Turks in the year --- being then but a contemptible old castle.¹²⁴ It was fortified by the Christians after they had foolishly lost Belgrade and was besieged by the Turks before the works were brought to any perfection and yet they were forced to raise the siege.¹²⁵

The commandant himself was so kind as to procure me at a very reasonable rate a wagon to carry me to Buda, which I rather chose to do than to go by post which is excessively expensive. So, for 20 florins I went the same way as would have otherwise cost me 100. We passed the Danube into the country of the Ratzians¹²⁶ which for the most part lays waste, though of itself a most beautiful campaign country, but so destitute of

¹¹⁹ A ravelin (pajzsgát vagy demi-lune) mögé vagy esetleg elé helyezett védmű, amely a sebezhető kurtinának, azaz a két bástyát összekötő főfalnak nyújtott további védelmet.

¹²⁰ Bástyafül, amely a bástyán harcolók védelmét szolgálta az ellenség oldalazó tüzetől.

¹²¹ Magyar megfelelője a kissé erőtetetten hangzó pajzsgát. A sebezhető kurtina elé emelt előretolt, legtöbbször háromszög formájú védmű, amely fedezte a várfal ezen részeit. Általában két homlokvonallal készült.

¹²² Namur, a Sambre folyó partján, Belgiumban. Namur és Pétervárad adottságai rendkívüli mértékben megegyeznek. Meglátásai miatt is igen valószínű, hogy John Richards 1695-ben jelen volt Namur visszafoglalásánál, amelyben az egyik legfontosabb szerepet az angol csapatok játszották.

¹²³ Elírás lehet, *thirdly* lenne a helyes.

¹²⁴ A császáriak a nagyharsányi csatát követően 1687-ben foglalták el először Péterváradot, majd 1690-ben Belgrád elvét követően a törökök visszafoglalták, azonban a következő év nyarára a császáriak újfent elfoglalták azt.

¹²⁵ A törökök 1694. szeptember 12. és október 2. között Szürmeli Ali pasa vezetésével megostromolták Péterváradot, azonban az Aeneas Sylvius Caprara (1631–1701) irányította védelem kitartott. Végül a többnapos és szokatlanul heves esőzések miatt a törökök felhagytak az ostrommal.

¹²⁶ Rácok (azaz szerbek).

water that had I not continued my Turkish custom of carrying water with me I should have borne the horse's company who was forced to travel a whole day without drinking. And the little water there is, is not good it being drawn out of wells which for the [f. 87r.] most part is thick white and unwholesome. I slept more often in the field than under cover there being very few villages upon the way. The chief I met with is that of Baya,¹²⁷ a large borough, and here it is I began to think myself in Christendom for the houses were a little raised out of the ground, whereas in Bulgaria, Servia and most parts of the Lower Hungary the common country people do live underground. Insomuch, that were it not for the great stacks of corn and hay you would scarcely guess you had a town under foot. I cannot tell how healthful this habitation may be, nay I rather believe it is unwholesome by reason of the humidity, except it be well corrected by the fire. As to the rest, it is very commodious for I have seen 3 or 4 rooms very well set together, and as for the expense it chiefly consists in the excavation of the earth which is seldom above 6 or 7 feet deep, and when that is done they lay their beams over in the form of a *dos d'asne*,¹²⁸ which they cover with reeds and that again with the Save dirt, so that they are pretty secure from the [f. 87v.] rain. And when they are forced to shut their door they receive their light from a little window just opposite to it. Not but that their kitchen is very well-lighted by the chimney,¹²⁹ which being very large and in the middle of the house does afford light enough, and when it rains, I should think too much water. The frequent sight of these villages did help me to moralize upon the vanity and sensuality of the latter times, and as the Turks say the folly of mankind who not being sure of days life builds as if he was to live forever. And that which is more to be admired is [that – a *közreadó*] those people who so far ruin themselves by building that when they have done, they are not able to live in the house but must let it out at some contemptible rent.

I met with some rain which deterred my journey by a day, so I made it the 12th of September ere I arrived at Pesth.

Buda,
Pesth They stop me at the gate until I had sent my servant with my pass to the governor¹³⁰ who resided in the castle of Buda on the other side of the Danube, so that I was forced to attend [f. 88r.] above two hours ere I could be permitted. As to Pesth there is little in it remarkable. The walls are a l'antique without any terreplein.¹³¹ The houses during the late siege¹³² were entirely ruined, so that what is to be seen is newly built by the Germans.

¹²⁷ Baja (H).

¹²⁸ Valószínűleg a nyeregtetőnek felel meg.

¹²⁹ Tehát a szabadkéménynek köszönhetően.

¹³⁰ Johann Ferdinand von Pfeffershoven 1699 áprilisától 1714 májusáig látta el Buda főparancsnoki tisztségét, valamint ezt megelőzően 1691 szeptembere és 1692 májusa között. OROSS, 2015, 31–32. A várparancsnok szállása a mai Üri utca 6. alatt volt. SIMON, 2015, 38.

¹³¹ Várfalon vagy bástyán a mellvéd mögötti szabad terület (Wallgang), amelyen a várvédők és az ágyúk találhatók.

¹³² 1686. június 24-től szeptember 2-ig tartott Buda visszafoglalása a törököktől.

I passed the Danube upon a pont volant¹³³ such as is at Collin¹³⁴ and several other places upon the Rhine capable of transporting a squadron of horse. I entered the lower town by the gate where the Bavarians had their attack.¹³⁵ The walls of this town are of no strength being simple and without terreplein a l'antique, so that it made little or no resistance, and yet it seems it was entirely destroyed, for all that you see are new buildings after the German fashion. After dinner I went up to wait upon the governor who was so civil as to permit me to see the fortifications which had filled my thoughts with an idea of the most perfectest place of war in the world. But this, as well as all other things which are excessively praised does suffer in [f. 88v.] their intrinsic value. So, it is possible I may have a more contemptible opinion of the famous Buda than she deserved for I will not allow her anything recommendable but her situation, which, I must confess, has all the advantages possible, inaccessibility excepted. This upper town or citadel is situated upon the ridge of a hill, scarped on all sides, but next the water altogether inaccessible. On the other sides though it is steep, yet it is a soft earth and easily moved by the pickaxe and shovel, at least it seems so to me. So that if this town has made that notable resistance to two other reasons than to the strength of the town. The first is the garrison composed of 10000 of the choicest janissaries besides a great number of the citizens and country people,¹³⁶ and especially the Jews who having recovered all their substance into this place were resolved to defend it at the expense of their lives.¹³⁷ I will not allow the Turks to have naturally more courage than their neighbours, and yet I must confess they have more incitements [f. 89r.] to be desperate than other people. Their religion, in which they are the most bigoted people in the world, does promise them an assured paris¹³⁸ who die in the defence of their profit or their prince. Their reward, or rather the capriccio of their sovereign is so exorbitant that at one step you shall see a private person who was until then never thought on exalted to the supreme command of that vast empire, insomuch, that there is not a private janissary who will not tell you, and that very seriously, that he hopes God willing one day to become Grand Vizier. There is another motive which possibly weights more than all this, especially with the common sort of them, which is the fear of punishment, for the commander of a town may be assured not to outlive long the surrender of his place, and you may be assured that if he is not spared himself that he spares nobody that is under his command, all which put together is the reason that the Turks generally speaking do

¹³³ Repülőhid vagy lengőkomp, franciául *pont volant*, angolul *flying bridge*, németül *fliegende Brücke*. Komp, „amely a Duna közepén rögzített kötélvezeték segítségével ingaszerűen közlekedett a két part között”. A mai Türr István utca (pesti oldal) és a Fátyol utca (budai oldal) között helyezkedett el. A 18. század közepére a megnövekedett forgalom miatt a lengőkompot hajóhid váltotta fel. NAGY, 1975, 65.

¹³⁴ Köln (D). A városban 1697 áprilisában járt John Richards, amikor testvérével épp Velencébe tartottak a moreai hadszíntérre. BL, Stowe MS 459, fol. 3v.

¹³⁵ A budai vár déli, „nagyrondelta” felőli oldala.

¹³⁶ 1686 során a vár védelméből a janicsárokon és szpáhikon kívül derekasan kivették részüket a városlakók is, a várvédők összlétszáma pedig valóban 10 000 fő körül mozoghatott. KÁROLYI, 1886, 240.

¹³⁷ A Budán élő zsidóknak a vár 1686-os visszafoglalásakor játszott szerepéről: SCHULHOF, 1981.

¹³⁸ Feltehetőleg az angol *paradise* szóra gondolt, tehát az „édenkertre”.

defend their towns most desperately. And if the same rigorous account is not taken of them for the loss of a battle as is for the [f. 89v.] loss of a town, it is because there is not the ignominious capitulation in the case which the Turks cannot hear of, it being their maxim either to have victory or the heads of their commanders. As to the experience of the Germans it is very suspicious to me, and in the first place the Bavarian attack was certainly against the most difficult part of the town for as I should have told you it makes an oblong figure which terminates in an angle, in which is situated the palace heretofore the residence of the Hungarian kings, and it was against this point that the Bavarians carried on their attack, which they began from an opposite hill which, though it commands the fortress, yet it is too far to make a breach. I could still see the vestiges of their trenches which are very little and consequently very imperfect having to do with so numerous a garrison. But what was worse they attacked the head of this castle which, though it was of an ancient construction, yet were the *tourrions*¹³⁹ vastly massive, and by length of time were as hard as the rock they stood on, and I counted 4 or 5 parapets¹⁴⁰ one above the -¹⁴¹ [f. 90r.] and the palace above them, all whose walls being cannonproof. I leave you to judge what fire must come out of 3 or 4 stories of windows, most part of which they might have avoided if they had gone 100 paces to their left. As to the imperial or Lorraine attack¹⁴² I do only blame them for attempting so often to mount the *tourrion* which by reason of its figure is much more difficult to make a breach in, and by reason of its narrowness much more difficult to mount and to lodge in than would be a breach in the curtain¹⁴³ which in these antique fortifications I would choose to attack not much apprehending the hurt which those flanks could do me after that I had disabled them by my cannon. In short, the chief resistance which was to be expected from the besieged consisted in their frequent and vigorous sorties, to prevent which they ought to have better secured their trenches and to have made them capacious enough of containing a number sufficient to have opposed the enemy, and above all to have built frequent redoubts in which I would have retired the trench guard [f. 90v.] at least by night, which being very well manned and gunned. I do not doubt but that they would have made the enemy soon weary of his sorties to spoil the trenches. Whereas the poor Germans, who for the most part were new raised troops and unacquainted with the Turkish manner of fighting, were surprised and frightened out of their wits at their cursed hurling noise which they always use when they attack, so that having nothing to help them but an ill-made trench, they would always quit it and sometimes their batteries. In short, this town was to be taken by the spade and mine, the latter of which more especially they were very ignorant in.¹⁴⁴

¹³⁹ Valószínűleg bástyát rejt.

¹⁴⁰ Mellvéd.

¹⁴¹ Hiányzó szó.

¹⁴² Azaz az északi falszakasz ellen irányuló támadás, amelyet Lotaringiai Károly (1643–1690) irányított. Neve angolul: Charles, Duke of Lorraine.

¹⁴³ Kurtina (magyarul olykor főfal). Két bástyát összekötő falszakasz.

¹⁴⁴ Ezen a helyen a margón található egy pótlólagos megjegyzés: „the Bavarian breach is still open; the Germans have made a covered way around the town.” BL, Stowe MS 462, fol. 90r.

Here is a great number of hot baths. I went into the largest called the emperor's.¹⁴⁵ It does abound with water, and for what I know they may be very good, but neither in majesty, architecture or finest of material do they approach to the hot baths of Brusia in Bithynia,¹⁴⁶ much less in the attendance and conveniency of the place for here is none at all. The emperor has a foundry at Buda. I saw several pieces cast here which [f. 91r.] seemed to me of a very good proportion. I did not like their mortars so well, especially the bottle chambered which, if I am not mistaken, they continue in esteem. I was told by Father Gabriel,¹⁴⁷ the famous engineer, that at the siege of Buda he did make this experiment with some bottle chambered pieces of the construction of the Spanish firemaster,¹⁴⁸ that he did not give them above half their quantity of powder, the rest of the chamber he filled up with sand and clay mixed together, and that then he shot much farther than he did before with the chamber full of powder.

I departed hence the 13th instant. We passed by Strigonium,¹⁴⁹ heretofore a *Strigonium* principal city situated upon the Danube but now almost buried in its ruins. It was *alias Gran* besieged in the year ---, and the serasquier,¹⁵⁰ coming with his whole force to succour it, was entirely defeated in the plains hard by the most proper for such an action as can be but with the loss of a great deal of Christian blood.¹⁵¹

¹⁴⁵ A Császár fürdő. Buda elfoglalását (1686) követően az összes fürdő a császár, azaz I. Lipót (1658–1705) tulajdonába került, amelyeket a századfordulóra, a Császár fürdő kivételével, átengedett magánkézbe vagy magának a városnak. Bővebben: SIMON, 2015, 45.

¹⁴⁶ A kis-ázsiai Bursa (TR).

¹⁴⁷ Angelo Gabriele Gautieri di Nizza, nizzai születésű minorita szerzetes. GALLA–FAZEKAS, 2005, 268–269. A magyar katonák Tüzes Gáborként emlegették, aki vízzel nem oltható, mozsárból kilőhető tüzes bombáiról volt híres. John Richards minden bizonnyal a Bécsbe való megérkezését követően találkozhatott Gabriel atyával, akiről eredetileg testvére, Jacob mesélhetett neki, mivel Jacob és Gabriel atya is ott voltak Buda alatt 1686-ban.

¹⁴⁸ Pietro Gonzales (néhol Antonio Gonzales), spanyol hadmérnök, aki új típusú mozsarat és magas röp-pályájú robbanógolyókat fejlesztett ki, amik becsapódáskor jóval nagyobb pusztítást okoztak, mint egy szokványos mozsár. Az ütegeket 1686-ban Buda ostrománál a spanyol hadmérnök be is vetette, amelynek Jacob Richards is szemtanúja volt. Jacobnak Gonzales korai kísérleteit is volt alkalmja megsemmisíteni 1686 áprilisában, Bécsben. BL, Add MS 41842, fol. 1r.; BL, Stowe MS 443, fols. 9v–10r.

¹⁴⁹ Esztergom (H).

¹⁵⁰ Szeraszkér vagy szerdár. A legmagasabb török katonai rang, a hadjáratra induló oszmán haderő főparancsnoka.

¹⁵¹ Bécs ostromát és a kahlenbergi csatát követően a szövetséges keresztény csapatok Esztergomhoz vonultak és a párkányi csatában (1683. október 7–9.) jórészt megsemmisítették a török sereget, amelyet Kara Mehmed budai pasa vezényelt és hozott Esztergom alá. A csatában, főleg a lengyel csapatok, igen nagy veszteségeket szenvedtek, elsősorban a meggondolatlan, október 7-i rohamnak köszönhetően. A csatát követően a keresztények Esztergom ostromához fogtak, amelyet a törökök 1683. október 28-án feladtak. Esztergomot a törökök Melek (korábban Sejtán) Ibrahim szeraszkér vezetésével 1685-ben próbálták meg visszafoglalni, azonban a vár felmentésére érkező Lotaringiai Károly augusztus 16-án a tati csatában legyőzte a török sereget. A keresztények vesztesége a csatában, Richards állításával ellentétben, igen alacsony volt, legfeljebb 100–200 fő lehetett. Mindezek alapján nem egészen nyilvánvaló, hogy John Richards melyik ostromra gondolt, mivel leírásában keverednek az 1683-as és 1685-ös hadjáratok eseményei, de valószínűbbnek tartom, hogy az 1685-ös hadjáratra céloz.

Komorra

Komorra,¹⁵² situated in an island of the Danube, of a triangular figure covered with [f. 91v.] a great hornwork.¹⁵³ She brags of having hitherto kept her maidenhead when all the rest of her neighbours were ravished by the Turk, and to signify as much there is the statue of a virgin in the marketplace.

Raab
alias
*Javarin*¹⁵⁴

Situated upon the river Rab¹⁵⁵ which here falls into a branch of the Danube this is esteemed the bulwark of Austria, and when the Turks were in possession of Hungary the key of Germany, and therefore the imperial diet is at the expense of its garrison and names the governor who at present is the Prince Louis of Baden.¹⁵⁶ The town is well-situated but the figure or polygon is very imperfect, for most of the angles are either very acute or very obtuse. It has a vast number of outworks which they did designedly to the end they might cover a vast garrison therein. I presume they must have had their reasons for so doing, though they are unknown to me. This is esteemed the best fortified town in Hungary, and therefore I was more curious than ordinarily in my observations. It was the design of [f. 92r.] Lieutenant-General Count Wynus,¹⁵⁷ lately deceased at Venice, and probably then might deserve the incomings¹⁵⁸ they give it, for it is a very expensive work. The whole rampart being revested with brick and by reason of the many outworks very high, and what is more for the most part I believe founded upon piles. The bastions are most nobly casemated and the whole countermined, but when all that is done it has all the defects that must of necessity accompany so irregular a figure. Some lines of defence too long others too short, and as I said before some bastions too acute others too obtuse, which having no second fire are but ill-defended by those little flanks. So that were I to have undertaken a work of that vast expense and importance I would have certainly altered the figure of the polygon. As to the rest, it is a very pretty town, most of the houses being regular and the streets very straight. Here is a great quantity of fresh water fish and excessive cheap. I could have bought a carp of two-foot-long for 6 pence. Here is the largest crawfish¹⁵⁹ that ever I saw. They are as big as small lobsters. Having seen what this place afforded we passed on towards Vienna.

¹⁵² Komárom (Komárno, SK).

¹⁵³ A kibővített komáromi várról bővebben: KECSKÉS, 1984.

¹⁵⁴ Győr (H).

¹⁵⁵ A Rába folyó.

¹⁵⁶ Badeni Lajos.

¹⁵⁷ Győr várának kiépítésére a 16. század második felében került sor, de ez a 17. század közepére már elavultnak számított. A kor igényeinek megfelelően a skót származású Francis (Francesco) Wymes hadmérnök vezetésével 1661–1664 között modernizálták a várat, amikor is a Richards által említett külső védművek egész láncolata épült fel. PFANNL, 1933, 185–202.

¹⁵⁸ Azaz a vár kiépítésére elköltött pénzt.

¹⁵⁹ Richards valószínűleg a Magyarországon őshonos folyami rákot próbálta ki (vagy esetleg más folyami rákfélét). Magyarország folyóiban egészen a 19. századig gyakran előfordult, amikor a külföldről behurcolt betegségek következtében egyedszámuk jelentősen megcsappant.

We left Presbourg¹⁶⁰ on our right hand and passed to Pruck,¹⁶¹ the frontier town of *Pruckh* Austria situated upon a small river which falls not far from thence into the Danube. They have pretended to fortify it but after a miserable manner, I suppose the workmanship of the country people. Here being little to be seen I staid not long. We went through several pretty towns which are indebted to the Turks for their beauty, for having destroyed the whole country at the time they besieged Vienna¹⁶² like a phoenix it is risen out of its ashes more noble and charming than it was before. We passed by Ebersdorf a palace belonging to his imperial majesty¹⁶³ where the court at present was. And not far from thence an odd sort of a building¹⁶⁴ which the vulgar do believe was built by Solymán the Magnificent during the siege of Vienna for his own residence, but whoever has seen the Turkish architecture can assure that that is none of theirs. It is [f. 93r.] possible that it might have been built in commemoration of that great prince who is likely was there encamped.¹⁶⁵ It is a mere capricho, and by what I could perceive never designed for a place of habitation. It is a vast great court of about 150 paces square. The walls very curiously built, and at the angles very pretty turrets which serve both for ornament and defence of the curtain. In the middle of the court are two or four great towers which rise a great height in which are lodgings. The side of the square opposite to the road is entirely taken up by a great pile of building which is nothing else but a vast gallery which into a most delicious meadow, beyond which is the emperor's where he has store of reserved game, and not above half a mile of the aforesaid palace of Ebersdorf, so that I cannot think this to be anything else but a garden and place of pleasure, at present inhabited by nobody but the emperor's lions and wildebeests which are here kept. This is not distant from Vienna above 2 English miles, as Kensington is from London. I took up my quarters at the White Bull the 21st of September 1700.

¹⁶⁰ Pozsony, németül Pressburg (Bratislava, SK).

¹⁶¹ Lajtabruck alsó-ausztriai városka (Bruck an der Leitha, A).

¹⁶² 1683-ban, amikor a törökök Kara Musztafa nagyvezír vezérlete alatt sikertelenül ostromolták meg Bécs városát. Mindeközben a tatárok és a török könnyűlovasok a környező vidékeket fosztogatták.

¹⁶³ A kaiserebersdorfi császári palota. Ma már Bécs külvárosi kerületeinek egyike. A palota I. Miksa (1493–1519; 1508-tól császár) idején került Habsburg kézbe, aki vadászkastélyt hozott létre benne. Bécs 1683-as ostromát követően I. Lipót állíttatta helyre és 1693-tól az év őszi hónapjait mindig itt töltötte. Ennek köszönhetően írhatja Richards, hogy a császári udvar is épp Kaiserebersdorfban tartózkodott ottjártakor (szeptemberben). CZEIKE, 2004a, 420.

¹⁶⁴ A Schloss Neugebäude, II. Miksa császár (1564–1576) parancsára 1568–1575. között kiépített palota, amely olasz építómesterek nevét dicséri, úgymint Jacopo de Strada vagy Pietro Ferrabosco. A palota nagy kiterjedésű kertjeiben II. Miksa fácskákat, foglyokat (madár), muflonokat, hattyúkat stb. tartott. A 17. század első felétől már elsősorban a császárok ritka állatainak, oroszlánoknak, tigriseknek, leopárdoknak és más ragadozóknak adtak otthont a palota kertjei. Az egzotikus állatokat végül a kurucok öldösték le 1704-ben, négy évvel Richards ottjártát követően. A Neugebäude a 18. századra teljesen elvesztette eredeti funkcióját és különféle célokra használták. CZEIKE, 2004b, 378–379.

¹⁶⁵ A néphagyomány valóban úgy tartja, hogy Bécs 1529-es ostromakor I. Szulejmán ezen a helyen állította fel a szultáni sátrát. Ennek köszönhető, hogy Bécs 1683-as ostromakor Kara Musztafa nagyvezír és csapatai megkímélték az épületet, és csak raktárként használták. CZEIKE, 2004b, 378.

Rövidítések és irodalomjegyzék

BL	The British Library, London
Stowe MS	Stowe Manuscripts
Add MS	Additional Manuscripts
TNA	The National Archives, London
SP	State Papers

*

ABLONCZYNÉ-NÁDOR
2011

Zsuzsanna ABLONCZYNÉ-NÁDOR: *Ungarn – Das gesegnete Land Europas: Das Ungarnbild der niederländischen Reisebeschreibungen (1555–1774)*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2011.

ÁGOSTON–MASTERS
2009

Gábor ÁGOSTON – Bruce MASTERS: *The Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, Infobase Publishing, 2009.

AYDIN
2018

Mahir AYDIN: *The Belgrade fortress before the Treaty of Passarowitz (1697–1717)*, In: *Belgrade 1521–1867*, ed. Srđan RUDIĆ – Selim ASLANTAŞ – Dragana AMEDOSKI, Belgrade, 2018, 101–128.

CHILDS
1976

John CHILDS: *The Army of Charles II*, London, Routledge-Kegan Paul, 1976.

CHILDS
1980

John CHILDS: *The Army, James II, and the Glorious Revolution*, Manchester, Manchester University Press, 1980.

CZEIKE
2004a

Felix CZEIKE: *Historisches Lexikon Wien*, Bd. 3, Wien, Buchverlage Kremayr u. Scheriau/Orac, 2004.

CZEIKE
2004b

Felix CZEIKE: *Historisches Lexikon Wien*, Bd. 4, Wien, Buchverlage Kremayr u. Scheriau/Orac, 2004.

- DICKINSON
1968
H. T. DICKINSON: *The Richards Brothers. Exponents of the Military Arts of Vauban*, In: *Journal of the Society for Army Historical Research*, 46. (1968) No. 186, 76–86.
- FAROQHI
2005
Suraiya FAROQHI: *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, New York, I. B. Tauris, 2005.
- GALLA–FAZEKAS
2005
GALLA Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, sajtó alá rend. FAZEKAS István, Budapest–Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2005.
- GÖMÖRI
1994
GÖMÖRI György: *Angol és skót utazók a régi Magyarországon, 1542–1737*, Budapest, Argumentum, 1994.
- HEBBERT
1976
F. J. HEBBERT: *The Richards Brothers*, In: *The Irish Sword*, 12. (1976) No. 46, 200–211.
- HEBBERT
2001
F. J. HEBBERT: *The Richards Family*, In: *Journal of the Society for Army Historical Research*, 79. (2001) No. 320, 335–336.
- HEBBERT
2003
F. J. HEBBERT: *Major-General John Richards*, In: *Journal of the Society for Army Historical Research*, 81. (2003) No. 325, 8–25.
- HEBBERT
2008a
F. J. HEBBERT: *Richards, John (bap. 1668, d. 1710), army officer*, In: *Oxford Dictionary of National Biography*. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/23534> (utolsó letöltés: 2019. április 13.).
- HEBBERT
2008b
F. J. HEBBERT: *Richards, Jacob (bap. 1664, d. 1701), military engineer*, In: *Oxford Dictionary of National Biography*. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/23532> (utolsó letöltés: 2019. április 13.).
- KÁROLYI
1886
KÁROLYI Árpád: *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*, Budapest, 1886.

- KECSKÉS
1984
KECSKÉS László: *Komárom, az erődök városa*, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1984.
- KÖVÉR
2005
KÖVÉR Lajos: *A 18. századi Franciaország magyarságképének gyökerei*, In: *Aetas*, 20. (2005) 3. sz. 69–87.
- KÖVÉR
2013
KÖVÉR Lajos: *Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai*, In: *Aetas*, 28. (2013) 3. sz. 5–23.
- KROPF
1894
KROPF Lajos: *A Budavára 1686-iki ostrománál jelen volt angol önkéntesek*, In: *Magyar Történelmi Társulat*, 17. (1894) 1. sz. 135–147.
- MARKÓ
1937
MARKÓ Árpád: *Angol katonák Budavár visszavívásánál 1686-ban*, In: *Magyar Katonai Szemle*, 7. (1937) 2. sz. 211–216.
- MTO
Magyar Történelmi Okmánytár, londoni könyv- és levéltárakból. 1521–1717, kiad. SIMONYI Ernő, Pest, 1859, 221–247. (Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria, 5.)
- NAGY
1975
NAGY Lajos: *Budapest története III. Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*, szerk. KOSÁRY Domokos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.
- OROSS
2015
OROSS András: *Állandó helyőrség és beszállásolás. Katonák Budán a 17. század végén*, In: GÉRA Eleonóra Erzsébet – OROSS András – SIMON Katalin: *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2015, 25–32. (Budapest Történetének Forrása 10.)
- PÉTER
2015
PÉTER Róbert: *Digitális és módszertani fordulat a sajtókutatásban. A 17–18. századi magyar vonatkozású angol újságcikkek „távolságtartó olvasása”*, In: *Aetas*, 30. (2015) 1. sz. 5–30.
- PFANNL
1933
PFANNL Jenő: *Gróf Wymes Ferenc, a győri vár újraépítője a 17. században*, In: *Győri Szemle*, 4. (1933) 7–9. sz. 185–202.

- RYCAUT
1686
RYCAUT Paul: *The History of the Present State of the Ottoman Empire etc.*, London, 1686.
- SCHULHOF
1981
SCHULHOF Izsák: *Budai krónika*, Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- SIMON
2015
SIMON Katalin: *Buda város topográfiai viszonyai és lakossága a 17–18. század fordulóján, az 1702-es összeírás*, In: GÉRA Eleonóra Erzsébet – OROSS András – SIMON Katalin: *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2015, 33–70. (Budapest Történetének Forrásai 10.)
- SZAKÁLY
1986
Jacob Richards angol hadmérnök feljegyzései Budavár ostromának utolsó napjairól, In: *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*, szerk. SZAKÁLY Ferenc, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986, 235–244.
- ТРИЧКОВИЋ
1971
РАДМИЛА ТРИЧКОВИЋ: *Списак мухафиза Београда од 1690. до 1789. године*, In: *Историјски Часопис*, 18. (1971) 297–328.
- VÁRKONYI
1984
VÁRKONYI Ágnes: *Buda visszavívása 1686*, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1984.
- VETCH–HEBBERT
2008
R. H. VETCH – F. J. HEBBERT: *Richards, Michael (1673–1722), officer*, In: *Oxford Dictionary of National Biography*. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/23536> (utolsó letöltés: 2019. április 13.).

Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről¹

Báró Mártonffy² György (1663–1721) püspököt az erdélyi rekatolizáció egyik legfontosabb szereplőjeként tartják számon. Ő volt ugyanis az első olyan római katolikus főpap, aki Naprágyi (Naprághy) Demeter³ (1556–1619) püspök 1601. évi kényszerű távozását követően tartósan meg tudta vetni a lábát Erdély területén, hiszen közvetlen elődjének, Illyés András (1637–1712) püspöknek két rövid, átmeneti tartózkodást követően ez nem sikerült.⁴ Mártonffy püspök rövid hivatalának ideje alatt (1713–1721) oroszlánrészt vállalt a megtépázott tekintélyű erdélyi római katolikus egyházmegye újjászervezésében.⁵ A főpap mindvégig támogatta az egyházi oktatást és a szerzetesrendeket (a pálosokat, az obszerváns és minorita ferenceseket, a jezsuitákat vagy az úgyneve-

* Nagy Kornél (1973) PhD, tudományos munkatárs. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete. MTA BTK Hosszú Reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Lendület Kutatócsoport tagja.

¹ A forrásközlés témájában a 2004, a 2006, a 2008, a 2010. és a 2018. években adományozott Klebelsberg Kuno-ösztöndíj jóvoltából végeztem levéltári kutatásokat Rómában. A támogatást ezúton is köszönöm. Ezenfelül hálás köszönetet szeretnék mondani Varga Júliának, Szabó András Péternek és Tóth Gergelynek a forráskiadás kapcsán tett hasznos észrevételeikért.

² Az erdélyi Karcfalván (ma: *Cârța*, RO) született Mártonffy György püspök családnevének több változata ismert, úgymint Mártonfi vagy Mártonffi, ám hosszas gondolkodás után úgy döntöttünk, hogy a jelen közleményben a Mártonffy alakot használjuk, mert a rendelkezésünkre álló levéltári dokumentumok túlnyomó többségében – a most kiadásra kerülő forrást leszámítva –, ez az alak vagy forma szerepelt. Egyébként Mártonffy György eredeti család neve Márton volt, a névváltozást maga a főpap eszközölte ki, miután a püspöki kinevezését követően, 1714-ben megkapta a bécsi udvartól a bárói rangot (latinul: *liber baro*) is. Erről lásd bővebben: GALLA, 2005, 274; GYÖRGY, 2009, 19–20.

³ Naprágyi (Naprághy) Demeter püspökről lásd még: HC, 1935, 156, 207, 317, 341, 365, Illyés András előtt közvetlenül Kada István (1617–1695) töltötte be az erdélyi „püspöki széket”, igaz, mint Augustopolis címzetes (latinul: *in partibus infidelium*) püspöke. Azonban az akkori vallási viszonyok miatt ő sem tudta tartósan megvetni a lábát Erdély területén. Kada püspökről: APF ASC Vol. 59. Fol. 33r–34r., Fol. 114/v–115r., Fol. 151r–154r.; APF SOCG Vol. 504. Fol. 59/v–60r., Fol. 69r., Fol. 427r., Fol. 440/r–v.; APF SOCG Vol. 507. Fol. 197r–201/v.; APF LDSC Vol. 78. Fol. 172/v–173r.; APF FUT. Vol. 2. Fol. 309/r–v.; ARSI FA HIST Vol. 149. Fol. 76/r–v.; ARSI FA HIST Vol. 155. Fol. 75/r–v.; TEMESVÁRY, 1913–1914, 52–57, 108–109; HC, 1952, 105; GALLA, 2005, 132, 141, 259–267; GALLA, 2010, 144.

⁴ APF ASC Vol. 74. Fol. 55/r–v., Fol. 296/r–v.; APF ASC Vol. 82. Fol. 550r–551r.; APF SOCG Vol. 526. Fol. 275r.; APF SOCG Vol. 535. Fol. 3/v.; APF SOCG Vol. 593. Fol. 127/r–v. + 128/v.; APF SOCG Vol. 594. Fol. 302r–303/v.; APF LDSC Vol. 101. Fol. 155/v–156/v.; APF SC FUT Vol. 3. Fol. 42r–43/v., Fol. 49r., Fol. 110/r–v.; ARSI FA HIST Vol. 155. Fol. 81/r–v.; VESZELY, 1860, 365–366; JAKAB, 1944, 18; HC, 1952, 385; GALLA, 2005, 126–128, 132, 166, 270–272, 284, 294; VARGA, 2007, 77; GALLA, 2010, 152; GALLA, 2015, 393–395, 399.

⁵ GALLA, 2015, 417.

zett „rabkiváltó” trinitáriusokat), valamint nagyon sokat tett a mindennapi egyházi élet felvirágoztatásáért.⁶

Ugyanakkor Mártonffy püspöknek hivatala során több konfliktusa támadt az erdélyi unitus románokkal és az örményekkel.⁷ Az előbbiekkal a fennhatóság kapcsán akadtak problémái, mert Mártonffy az erdélyi egyesült románokra ki akarta terjeszteni a saját egyházi joghatóságát, miközben ők a későbbi püspökök, Nemes Pataki János OSBM (román neve: *Ioan Giurgiu*) (1680–1727) vezetésével a bécsi udvarnál és az Apostoli Szentszéknél az önálló egyházmegye megalapításáért küzdöttek, amelyet végül 1721-ben sikerült is elérniük Fogaras központtal.⁸ Ez a lépés pedig igencsak sértette Mártonffy püspök érdekeit.⁹

Az erdélyi örményekkel kapcsolatban nagyon sokáig tartotta magát az a nézet, hogy Mártonffy püspök szívélyes kapcsolatot ápolt velük, és 1721-ben bekövetkezett haláláig jó pásztoruk volt.¹⁰ Azonban erre az elmúlt esztendőök levéltári kutatásai alaposan rácsáfoltak. Ezek ismeretében tagadhatatlan tény, hogy az erdélyi örmény unitus (katolikus) egyházzal hivatali ideje alatt Mártonffy püspök kapcsolata szinte mindvégig feszült volt. E konfliktus pedig az akkor éppen főpásztor nélkül lévő erdélyi örmények feletti egyházi joghatóság kérdésére, valamint az örmény unitus egyházi szokások és a rítus megítélésére koncentrált.¹¹ Ezt a feszültségekkel terhelt viszonyt mi sem tükrözte jobban, mint Mártonffy püspök most kiadásra kerülő, 1720. évi rövid latin nyelvű levele, amelyet a Szentszék missziós intézménye, a Hitterjesztés Szent Kongregációja (latinul: *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*)¹² prefektusának, Giuseppe Sacripante (1642–1727) bíborosnak címzett.¹³ A dokumentum a nevezett szentszéki szerv általá-

⁶ Mártonffy György püspök egyházszerzői tevékenységéről lásd az alábbi dokumentumokat: APF ASC Vol. 85. Fol. 437r–438r., Fol. 587v–589r.; APF ASC Vol. 86. Fol. 75r–76r., Fol. 102v–103r., Fol. 254r–v.; APF SOCG Vol. 600. Fol. 535r–536v.; APF SOCG Vol. 603. Fol. 349r., Fol. 350r., Fol. 352r–v., Fol. 417r., Fol. 418r–419v., Fol. 420r., Fol. 453r–v., Fol. 454r.; APF LDSC Vol. 103. Fol. 231r–v.; APF LDSC Vol. 104. Fol. 108r.; ELTE EKK CH Cod. 16. Pag. 135–137., Pag. 185–190; ELTE EKK CH Cod. 26. Pag. 265–274; PL AEV SPK. No. 477.

⁷ LUKÁCSY, 1859, 73–78; VANYÓ, 1933, 113–116; PETROWICZ, 1988, 168–169; KOVÁCS–KOVÁCS, 2002, 98–106; GALLA, 2005, 274; KOVÁCS, 2006, 58–59; KOVÁCS, 2007, 42; NAGY, 2007, 156–169; KOVÁCS, 2009, 29–32; NAGY, 2012, 189–190; NAGY, 2016, 68–84; NAGY, 2017, 204–205; HORVÁTH–LUPÁK–MONOK–NAGY, 2018, xxvi–xxxii; PAP, 2018, 114–115.

⁸ Az erdélyi román unitus (görögkatolikus) püspökség és egyházmegye problémájáról lásd bővebben: APF ASC Vol. 86. Fol. 231r–234r.; APF ASC Vol. 87. Fol. 141v–143r., Fol. 201r–v.; APF ASC Vol. 90. Fol. 677v–679v.; APF SOCG Vol. 583. Fol. 258r–259v. + 260v.; APF SOCG Vol. 618. Fol. 300r–v., Fol. 398r–399v.; APF LDSC Vol. 107. Fol. 220v–221r.; APF LDSC Vol. 108. Fol. 353v.; APF LDSC Vol. 109. Fol. 190v–191r.; APF SC FUT Vol. 4. Fol. 86r., Fol. 94r–v., Fol. 95r–v.; APF SC FGCDSTU Vol. 1. Fol. 224r–233v., Fol. 234r–235v., Fol. 305r–v.

⁹ APF ASC Vol. 89/I. Fol. 4r., Fol. 179r–v.; APF ASC Vol. 90. Fol. 677v–679v.; APF SOCG Vol. 627. Fol. 288r–v., Fol. 289r–v., Fol. 290r–v.; APF CP Vol. 100. Fol. 94r–98v.; ELTE EKK CK B Cod. 20. Pag. 206–212.

¹⁰ GALLA, 2005, 274.

¹¹ APF SOCG Vol. 617. Fol. 320r–321r.

¹² A szentszéki intézményre a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a Propaganda Fide megnevezést használjuk.

¹³ APF SOCG Vol. 628. Fol. 78r.

nos üléseihez (latinul: *Congregatio Generalis*, olaszul: *Congregazione Generale*) kapcsolódó iratok sorozatából került elő, ahol (az ülésen) az adott missziós ügyekben beérkező jelentéseket tanulmányozta a Propaganda Fide vezetősége (olaszul: *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali*).¹⁴

Mártonffy levelében arra kérte Sacripante bíborost, hogy a két tehetséges örmény ifjú, név szerint az ebesfalvi (később Erzsébetváros) Dániel Mihály (1703–1766) (örményül: *Mik'ayēl Daniēlean*)¹⁵ és a szamosújvári illetőségű Izsák Kristóf (örményül: *K'ristop'or Sahakean*) felvételt nyerjen a Propaganda Fide szemináriumába, az 1627-ben VIII. Orbán (1623–1644) pápa által alapított római Collegium Urbanumba (örményül: *Dpratun Urbanean*). A püspök levelében továbbá arról is említést tett, hogy ha van még hely a szemináriumban, egy harmadik, meg nem nevezett örmény ifút is küldene tanulni az Örök Városba.¹⁶ Az erdélyi főpap a bíboroshoz küldött levelében hoztatta azt is, hogy a név szerint megemlített két örmény ifjú saját költségén utazna és tanulna Rómában. Mártonffy levelének célja és egyúttal indítéka az volt, hogy az erdélyi örmény ifjak igazi katolikus szellemben nevelkedve, immár felszentelt papként térjenek vissza Erdélybe, ahol az ottani nemzettársaik körében végezzék egyházi szolgálataikat a katolikus hit megerősítése céljából. A püspök ezt azzal indokolta, hogy az idő tájt az erdélyi örmények körében elharapózott, illetve elburjánzott a szakadárság.¹⁷

Ennek okán fel kell tennünk azt a kérdést, hogy milyen történeti háttér húzódott meg Mártonffy püspök most kiadásra kerülő levele mögött?

Az 1668–1672 között a háborúságok és a pogromok miatt Lengyelországból és Moldvából elmenekült örmények még keleti, apostoli vallásuként (*ar'ak'elakan*) telepedtek meg az Erdélyi Fejedelemség területén.¹⁸ A katolikus missziókat körükben az 1627–1681 között unitussá váló lembergi (Iwówi, Iwivi) örmény érsekség és a Propaganda Fide együttesen kezdeményezte 1683–1685 között.¹⁹ Ennek eredményeként néhány esztendővel később, az 1689. év februárjában Lembergben Vardan Hunanean (1644–1715) örmény unitus érsek jelenlétében hivatalosan is kimondták az egyházi egyesülést Rómával, és a katolizált erdélyi örmények a lembergi érsekség egyházi joghatósága alá kerültek. A vallási unióban elévülhetetlen érdemeket szerzett a moldvai szülötésű, de erős erdélyi kötődéssel bíró Oxendio Virziresco (1654–1715) örmény unitus

¹⁴ TÓTH, 2002, 62.

¹⁵ A jelen közleményben előforduló örmény nevek átírása során a nemzetközileg elfogadott szabályzatot követtem, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes* = AIEA) határozott meg.

¹⁶ A korabeli írott források egyértelművé teszik, hogy a levélben meg nem nevezett harmadik örmény ifjú személye mögött az ebesfalvi Dragomán Kristófot (1703–1770) kell keresni. Erről lásd még: APF ASC Vol. 91. Fol. 11/v–12r.; APF SOCG Vol. 691. Fol. 274r., Fol. 275r.

¹⁷ APF SC FA Vol. 7. Fol. 39r.

¹⁸ APF SC FA Vol. 1. Fol. 525r–526/v., Fol. 602r–608/v.; APF SC FM Vol. 1. Fol. 155r–156/v.; APF SC FM Vol. 2. Fol. 41r–46/v.

¹⁹ APF ASC Vol. 53. Fol. 248r.; APF SOCG Vol. 496. Fol. 503r.; APF LDSC Vol. 72. Fol. 1/v–2r.; APF SC FA Vol. 3. Fol. 378r–381/v.; APF SC FM Vol. 2. Fol. 134r–135/v.; APF SC FMPR Vol. 2. Fol. 195/r–v.; APF FV Vol. 42. Fol. 49/v.

misszionárius, a római Collegium Urbanum egykori növendéke.²⁰ Oxendiót missziós fáradozásaiért a Szentszék 1690-ben az unitus hitű örmények apostoli vikáriusának nevezte ki címzetes püspöki (*Aladia*) rangban.²¹ Ugyanakkor Oxendio Virziresco kinevezésével egyidejűleg az unitus hitű erdélyi örmények a lembergi örmény unitus érsektől közvetlenül az Apostoli Szentszék, azon belül is a Propaganda Fide egyházi joghatósága alá kerültek.²² Az erdélyi örmények egyházi uniója azonban nagyon tökéletlen vallási egyesülésnek bizonyult, ugyanis csupán a római pápa egyházfői szerepének kimondására szorítkozott. Az egyházi egyesülés szempontjából fontos olyan kérdések, mint például a liturgia, a nyelv- és kalendáriumhasználat, az Eucharisztia kérdése, vagy a 451. évi IV. Khalkédóni Egyetemes Zsinat tanításai, teljesen kimaradtak. Ezek tisztázatlan volta pedig komoly feszültségeket gerjesztett az erdélyi örmények körében.²³ Ráadásul Oxendio római tanulmányainak következtében a latin rítus és a latin mint liturgikus nyelv használatát részesítette előnyben. Ebben szerepet játszott az is, hogy őt 1681-ben Rómában latin rítusban is szentelték pappá.²⁴ Ugyanakkor a számos konfliktus, illetve a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) nyomán Oxendio püspök radikálisan változtatott korábbi latinista álláspontján, mert ekkor viszonylag sok erdélyi örmény vándorolt ki Moldvába, és mondta vissza az egyházi uniót. Így az 1711. évtől kezdve a püspök az erdélyi örmény unitus egyház, a rítus és a püspöki hivatal megléte mellett kardoskodott. A püspök ezt az álláspontját 1715-ben Bécsben bekövetkezett haláláig következetesen képviselte.²⁵ Ugyanakkor Oxendio püspök korábbi latinista álláspontjának radikális megváltoztatását az erdélyi római katolikus püspökség a 18. században mindvégig figyelmen kívül hagyta.²⁶

²⁰ APF ASC Vol. 51. Fol. 114/r-v.; APF ASC Vol. 54. Fol. 207/r-v.; APF ASC Vol. 55. Fol. 60/r-v.; APF ASC Vol. 57. Fol. 81/r-v.; APF SOCG Vol. 490. Fol. 110/r-v.; APF SOCG Vol. 491. Fol. 12/r-v., Fol. 13/v.; APF SOCG Vol. 492. Fol. 310/v., Fol. 313/r-v.; APF SOCG Vol. 495/B. Fol. 232r-234/v.; APF SOCG Vol. 497. Fol. 335/r-v.; APF LDSC Vol. 70. Fol. 53/r-v., Fol. 54r., Fol. 58/v.; APF LDSC Vol. 73. Fol. 252/r-v.; APF LDSC Vol. 74. Fol. 19/r-v.; APF LDSC Vol. 76. Fol. 33/v-34/v., Fol. 90/v-91r.; APF SC FA Vol. 3. Fol. 418r., Fol. 434/r-v. + 435/v., Fol. 462/r-v., Fol. 468r-469/v., Fol. 498/r-v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 13/r-v.; APF CU Vol. 1. Fol. 268r., Fol. 272/v.; APF CU Vol. 3. Fol. 472/r-v.; ASV ANV Vol. 196. Fol. 146r., Fol. 147r.

²¹ APF ASC Vol. 59. Fol. 165r-169/v.; APF SOCG Vol. 510. Fol. 94r.; APF SOCG Vol. 512. Fol. 179/r-v.; APF CP Vol. 29. Fol. 644r., Fol. 645r. + 646/v., Fol. 647/r-v., Fol. 648/r-v.; ELTE EKK CH Cod. 21. Pag. 83.

²² E lépéssel kapcsolatban a lembergi örmény unitus érsekség többször is tiltakozott az Apostoli Szentszék-nél. Erről lásd még az alábbi dokumentumokat: APF ASC Vol. 60. Fol. 14r-19/v.; APF SOCG Vol. 506. Fol. 61/r-v., Fol. 63r-64r.; APF SOCG Vol. 507. Fol. 87r-88/v.; APF LDSC Vol. 79. Fol. 80/v-81/v.; APF CP Vol. 29. Fol. 613/r-v., Fol. 628r-629/v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 215/r-v., Fol. 221r.

²³ APF SC FA Vol. 4. Fol. 94r.; Erről lásd még: NAGY, 2009, 949.

²⁴ APF ASC Vol. 51. Fol. 232/r-v., Fol. 255/r-v.; APF SOCG Vol. 493. Fol. 30r. + 31/v., Fol. 376/v. + 377/v. + 378/v.

²⁵ APF ASC Vol. 72. Fol. 17/r-v.; APF ASC Vol. 82. Fol. 144/v-147r., Fol. 172/r-v., Fol. 443/r-v.; APF SOCG Vol. 572. Fol. 283r-285r.; APF SOCG Vol. 580. Fol. 560r-565/v.; APF LDSC Vol. 101. Fol. 36/v-37/v., Fol. 47/v-48r., Fol. 255/r-v., Fol. 263r-264/v.; MNL OL, F 234. XII ½. Fasc. 2. Litt. A.

²⁶ Erről lásd még: APF ASC Vol. 93. Fol. 428/v.; APF ASC Vol. 96. Fol. 146/r-v.; APF ASC Vol. 98. Fol. 320/v.; APF ASC Vol. 111. Fol. 334r.; APF SOCG Vol. 691. Fol. 274/r-v.; APF LDSC Vol. 131. Fol. 244r-245r.

Mártonffy György püspök erdélyi színre lépése majdnem egybeesett Oxendio püspök halálával.²⁷ Az új erdélyi római katolikus püspök igyekezett kihasználni azt a helyzetet, hogy az örményeknek akkor nem volt a Szentszék által kinevezett püspökük.²⁸ Sőt számára kapóra jött az is, hogy maguk az erdélyi örmények sem tudtak egymás között megegyezni abban, hogy ki töltsen be az Oxendio püspök halálával megüresedett egyházi hivatalt. Ugyancsak Mártonffy malmára hajtotta a vizet, hogy a Propaganda Fide sem tudott dűlőre jutni Oxendio püspök utódlásában, még annak ellenére sem, hogy 1715-ben több alkalommal tárgyalta az erdélyi örmények ügyét, ám végső döntést a szentszéki intézmény ebben a kérdésben nem hozott.²⁹

Mártonffy György püspök tehát a maga javára igyekezett fordítani a kialakult helyzetet. 1718-ban egyházlátogatást végzett embereivel az erdélyi örmények körében, amelyben megállapították, hogy az erdélyi örmények újból szakadárokká és eretnekké váltak.³⁰ Erről csakhamar értesítette a Propaganda Fide-t is. A püspök Rómába küldött jelentéseiben kiemelte, hogy amíg Oxendio püspök jó katolikusként, példamutatóan kormányozta az örményeket és az erdélyi katolikusokat, addig halálát követően, elsősorban az ottani papok révén az erdélyi örmények visszatértek őseik eretnek hitére.³¹ Kifogásolta továbbá azt is, hogy újból tagadták a 451. évi IV. Khalkédóni Egyetemes Zsinat tanítását, imádságaikban megemlékeztek a monofizita tanítások teológusairól, továbbá eretnek módon, a latin helyett örmény (*grabar*) nyelven miséztek, és a régi örmény naptárat használták az elfogadott Gergely-naptár helyett.³² Ezért úgy vélte, hogy neki mint illetékes főpapnak joga és kötelessége beavatkozni az erdélyi örmények egyházi ügyeibe. Ezt Mártonffy azzal támasztotta alá, hogy Oxendio püspök hivatala során nemcsak az örményekkel, hanem római katolikus hívekkel is foglalkozott. Ennek folyományaként papokat szentelt fel, illetve egyházlátogatásokat végzett a katolikusok körében Erdély-szerte.³³

²⁷ APF ASC Vol. 85. Fol. 169/r-v., Fol. 169/v-171r., Fol. 582r.; APF ASC Vol. 86. Fol. 58r-59r.; APF SOCG Vol. 598. Fol. 264r., Fol. 265r-266/v., Fol. 267r-268/v.; APF SOCG Vol. 601. Fol. 550r-552/v., Fol. 553/v.; APF LDSC Vol. 104. Fol. 57r-58/v.; APF SC FA Vol. 6. Fol. 544r-545/v., Fol. 552r-553/v., Fol. 588r.

²⁸ Mártonffy György püspökjelölti perének egyik kihallgatott tanúja maga az éppen akkor Bécsben tartózkodó és Szamosújvár ügyében tárgyaló Oxendio Virziresco erdélyi örmény unitus püspök volt. A püspökperben további kihallgatott tanú volt még: Jurkovich János, a Pazmaneum régense, Kozma Ferenc, erdélyi kancelláriai jegyző, Létay István erdélyi pap és Péterffy Ferenc magyar kancelláriai tanácsos. Erről lásd még röviden: GALLA, 1942-1945, 167; GALLA, 2005, 273-274.

²⁹ APF ASC Vol. 85. Fol. 437r-438r., Fol. 587r-589/v.; APF SOCG Vol. 601. Fol. 550/r-v.; APF LDSC Vol. 104. Fol. 231/v.; APF SC FA Vol. 6. Fol. 642r-643/v.

³⁰ APF ASC Vol. 85. Fol. 263/r-v.; APF SOCG Vol. 599. Fol. 196r. + 197/v.; APF SOCG Vol. 617. Fol. 324r., Fol. 325r. + 328/v. + 329/v.

³¹ APF SOCG Vol. 617. Fol. 385r.

³² APF ASC Vol. 89/I. Fol. 79r-81/v.; APF SC FA Vol. 7. Fol. 39r., Fol. 40r-41/v., Fol. 42r.

³³ APF ASC Vol. 83. Fol. 7r-8/v.; APF ASC Vol. 152. Fol. 383/v-384r.; APF SOCG Vol. 537. Fol. 225/v.; APF SOCG Vol. 572. Fol. 546/r-v. + 547/v.; APF SOCG Vol. 865. Fol. 92r.

Az erdélyi örmények ugyanakkor határozottan visszautasították Mártonffy püspök vádjait, és jogorvoslatért a Propaganda Fidéhez fordultak.³⁴ A szentszéki intézmény rövid hezitálást követően arról döntött, hogy apostoli vizitátort küld Erdélybe az ügy kivizsgálása érdekében.³⁵ A Propaganda Fide csakhamar megtalálta erre a feladatra alkalmas személyt az anyaországi Erzurum városából származó Xačatur Aṛak'eleann (1666–1740) OMech. örmény unitus mechtarista szerzetesnek, és egyúttal a Collegium Urbanum egykori növendékének a személyében.³⁶ Az örmény unitus pap kiválasztása a Propaganda Fide számára ideálisnak bizonyult, hiszen jól ismerte mind a keleti (apostoli) és az unitus örmény egyházi szokásokat, valamint jártas volt a nyugati latin egyházi hagyományokban is. Ezenfelül jelentős missziós tapasztalatokkal rendelkezett: a Bánátban, Temesváron, Belgrádban, illetve Konstantinápolyban végzett pasztorális tevékenységet a 17–18. század fordulóján, illetve jól ismerte a néhai Oxendio püspököt és az erdélyi örmények problémáját.³⁷ Az örmény tudós pap (örményül: *vardapet*) 1719-ben érkezett Erdélybe és az általa elvégzett, átfogó vizsgálatok eredményeként megállapította, hogy erdélyi örmények egyáltalán nem távolodtak el Rómától, sőt papjaik a Róma által elfogadott és jóváhagyott örmény unitus rítus szerint miséztek. Végül, de nem utolsósorban a Propaganda Fidéhez eljuttatott jelentéseiben nyomatékosította, hogy az erdélyi örmények nem hódoltak semmilyen nemű eretnekségnek, és Mártonffy püspök vádjai minden valóságalapot nélkülöztek. Sőt, átfogó jelentése végén sürgette a szentszéki intézményt, hogy tegyen határozott lépéseket az erdélyi örmény unitus püspöki hivatal mielőbbi betöltése érdekében.³⁸ Mindezek ellenére az erdélyi örmények körül kialakult vita az 1720. évben tovább folytatódott. Mártonffy ugyanis nem nyugodott bele az örmény unitus apostoli vizitátor által elkészült jelentések tartalmába. Sőt Xačatur Aṛak'eleannal az egyházi unió, illetve az örmény unitus rítus megítélése kapcsán több alkalommal is konfrontálódott.³⁹ Ez az ügy végső soron nem oldódott meg, mert 1721-ben Mártonffy püspök eltávozott az élők sorából, az örmény unitus apostoli vizitátor pedig visszatért Rómába.⁴⁰ Ugyanakkor a Propaganda Fide ebben az ügyben konkrét döntést továbbra sem hozott. Az ott üléselő bíborosok csupán abban állapodtak meg, hogy rendszeresen delegálnak az erdélyi örmények közé

³⁴ Sajnos az eredeti dokumentum nem maradt fenn. Sőt, ez a forrás a Propaganda Fide történeti levéltárában sem lelhető fel. Az örmények válaszeveléről lásd: LUKÁCSY, 1859, 77–78.

³⁵ APF ASC Vol. 89/I. Fol. 109r–114/v., Fol. 156r–158/v., Fol. 178r.; APF SOCG Vol. 617. Fol. 319/r–v., Fol. 320/r–v.; APF LDSC Vol. 108. Fol. 42/v., Fol. 45/v–46/v., Fol. 47/v., Fol. 48/v., Fol. 49/v., Fol. 94r–95/v., Fol. 147/v., Fol. 414/v.

³⁶ APF CU Vol. 1. Fol. 269r.

³⁷ APF SOCG Vol. 562. Fol. 607/r–v. + 610/v. + 611/v.; APF SOCG Vol. 623. Fol. 293r.; APF CU Vol. 2. Fol. 156/r–v., Fol. 372r.

³⁸ APF SC FA Vol. 7. Fol. 62r.

³⁹ APF ASC Vol. 89/II. Fol. 345r–346/v.; APF ASC Vol. 90. Fol. 205r–208/v.; APF SOCG Vol. 623. Fol. 273r–277/v., Fol. 278r–279r., Fol. 281/r–v., Fol. 282r., Fol. 283r–284/v., Fol. 291r., Fol. 293r., Fol. 294r.; APF LDSC Vol. 109. Fol. 82/v–83/v., Fol. 111/v., Fol. 112/v–113r., Fol. 191r.; APF SC FA Vol. 7. Fol. 80r–81/v., Fol. 97/r–v.

⁴⁰ APF ASC Vol. 93. Fol. 428/v–429r.; APF LDSC Vol. 110. Fol. 227r.; APF LDSC Vol. 112. Fol. 196/v., Fol. 243/r–v.

apostoli vizitátorokat, akik hitük tisztasága felett őrködnek, és rendszeresen küldenek részletes jelentéseket Rómába.⁴¹

Összefoglalva, Mártonffy püspök tiszta katolikus hitű egyházmegyében gondolkodott. Az örmény unitus rítusra gyanakvással tekintett, sőt az unitus egyházat mindvégig a szakadárság és az eretnység melegágyának tartotta. Hasonlóképpen vélekedett az általa eretnekeknek tartott erdélyi örmény unitus papokról is.⁴² A püspök azonban teljesen figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy az 1710-es évek végéig az erdélyi örmény unitus klérus tagjai az 1664-ben az Apostoli Szentszék által alapított lembergi Örmény Kollégium (latinul: *Collegium Armenum*, örményül: *Dpratun Hayoc'*) növendékeiből kerültek ki, ahol az oktatásban a latin rítus mellett igen nagy hangsúlyt fektettek a latinhoz igazított örmény unitus rítus elsajátítására is. Ezáltal az ott tanult erdélyi örmény unitus papok teljesen más egyházi kultúrában nevelkedtek, ami viszont rengeteg konfliktusmezőt nyitott meg az erdélyi római katolikus püspökökkel.⁴³ Ezért nem meglepő, hogy a rítusbeli különbségek miatt az erdélyi örmény unitus klérus képviselőit az erdélyi katolikusok feje eretnekgyanus elemeknek és egyúttal másodrangú katolikusoknak tekintette. Mindenesetre Mártonffy püspök az 1710-es évek végétől kezdve arra törekedett, hogy az erdélyi örmény közösség papjai ne az „eretnekgyanus” lembergi Örmény Kollégium, hanem a római Collegium Urbanum növendékeiből kerüljenek ki.⁴⁴ Úgy vélte, hogy a római papneveldeben igazi katolikus szellemben tanult örmény papok szüntelenül őrködnének erdélyi nemzettársaik hitének tisztasága felett. Ezért szorgalmazta és támogatta püspöksége idején, hogy többek között 1719-ben Luca Virziresco (1701–1778) – a néhai Oxendio Virziresco püspök unokaöccse⁴⁵ –, majd 1720-ban a most kiadásra kerülő levélben megemlített Dániel Mihály, Izsák Kristóf és a harmadik, meg nem nevezett erdélyi örmény ifjú Rómába, a Collegium Urbanumba menjen tanulni, ahonnan tiszta római katolikus papként térnének vissza Erdélybe.⁴⁶

⁴¹ APF ASC Vol. 90. Fol. 677/v–679/v.; APF ASC Vol. 91. Fol. 105/v–106/v.; APF ASC Vol. 92. Fol. 58r–65/v.; APF SOCG Vol. 633. Fol. 58r., Fol. 314r–315r.; APF LDSC Vol. 110. Fol. 227r.; APF LDSC Vol. 113. Fol. 707r.; APF SC FA Vol. 7. Fol. 467r.

⁴² APF LDSC Vol. 110. Fol. 112r–113/v., Fol. 168r–169/v.

⁴³ A lembergi Örmény Kollégium első rektora az itáliai születésű Clemente Galano (1610–1666) CR, theatinus szerzetes és misszionárius volt. Galanóról és a lembergi Örmény Kollégiumról lásd még: APF SOCG Vol. 225. Fol. 132/r–v. + 133/v.; APF CP Vol. 48. Fol. 296r.; APF CP Vol. 64. Fol. 41r–47/v.; APF CP Vol. 133. Fol. 270r–330/v.

⁴⁴ A 18. század elején már maga Oxendio püspök is szorgalmazta, hogy a leendő erdélyi örmény papok ne a lembergi Örmény Kollégiumban, hanem Rómában, a Collegium Urbanumban tanuljanak. Erről lásd: APF ASC Vol. 70. Fol. 155/r–v.; APF ASC Vol. 72. Fol. 48/r–v.; APF ASC Vol. 73. Fol. 141/r–v.; GALLA, 2005, 143–144.

⁴⁵ Galla Ferenc Luca Virzirescót hibásan Oxendio püspök öccsének tartotta, holott valójában fivérének volt a fia. Róla bővebben: APF ASC Vol. 99. Fol. 491r.; APF ASC Vol. 105. Fol. 63/v–65r.; APF SOCG Vol. 664. Fol. 129/r–v. + 130/v.; APF SOCG Vol. 670/A. Fol. 23/r–v., Fol. 24/r–v.; APF CU Vol. 4. Fol. 514/r–v., Fol. 627/r–v., Fol. 875r., Fol. 1049r.; APF CU Vol. 5. Fol. 51/v–52r., Fol. 153r–154/v.; ÉBLE, 1915, 36; GALLA, 2005, 142.

⁴⁶ Mártonffy püspök most kiadásra kerülő levelét a Propaganda Fide általános ülése (a 13. napirendi pont alatt) majd csak 1721. január 13-án tárgyalta. Erről lásd még: APF ASC Vol. 91. Fol. 11/v–12r.; APF SOCG Vol. 617. Fol. 323r., Fol. 325r.; APF SOCG Vol. 628. Fol. 79r., Fol. 80r., Fol. 81r., Fol. 82r.,

Azonban Mártonffy püspök nem tudta, hogy már a 17. század vége óta az örmény növendékek a Collegium Urbanumban, a leMBERGI Örmény Kollégiumhoz hasonlóan, az örmény unitus rítus szerint folytatták tanulmányaikat, és örmény unitus rítusú papokként szentelték fel őket.⁴⁷ Így mindhárom örmény pap majd az 1720-as évek végén, illetve az 1730-as évek elején visszatérve, az örmény unitus rítus miatt szintén több alkalommal került konfliktusba az erdélyi római katolikus püspökséggel.⁴⁸ Ennek ellenére Mártonffy püspök kezdeményezésének köszönhetően az erdélyi örmény unitus klérus tagjai 1719–1780 között szinte kivétel nélkül a római Collegium Urbanumban folytatták teológiai tárgyú tanulmányaikat. Mindenesetre Mártonffy György püspök örmény egyházpolitikája megalapozta azt a feszült viszonyt, amelyik az egész 18. században fennmaradt az erdélyi római katolikus püspökség és az erdélyi örmények között.

Forrás

**Mártonffy György erdélyi püspök levele Giuseppe Sacripante bíborosnak,
a Hitterjesztés Szent Kongregációja prefektusának
három erdélyi örmény unitus papnövendék ügyében**

Gyulafehérvár, 1720. október 16.

APF SOCG Vol. 628. Fol. 78/r–v.

Kiadatlan. Eredeti, végig saját kezű írás pecsét nélkül.

A dokumentumnak hátlapja nincs.

Sacripante bíboros 1719. szeptember 25-én Mártonffy György erdélyi püspöknek elküldött levelének megfelelően, a püspök két tehetséges és kiváló jellemű, 17 esztendőös erdélyi örmény fiatal, név szerint a szamosújvári Izsák Kristófot és az ebesfalvi (erzsébetvárosi) Dániel Mihályt szeretné Rómába küldeni. Az ifjak a püspökséghez tartozó iskolákban végezték korábbi tanulmányaikat, akik a saját költségükön utaznának Rómába, ahol a Hitterjesztés Szent Kongregációjának szemináriumában, a Collegium Urbanumban folytatnának teológiai tanulmányokat. Mártonffy püspök arra kéri Sacripante bíborost, hogy támogassa e két ifjú erdélyi örmény növendék felvételét a szemináriumba, akik majd tanulmányaik befejezését követően, immár pappá felszentelve térnének vissza erdélyi nemzettársaik lelki gondozásának céljából. Ugyanakkor a püspök levelében hozzáteszi, hogy ha a szemináriumban lenne hely, akkor egy harmadik ifjút is Rómába küldene tanulni. Mártonffy azzal indokolja kérését,

Fol. 87/v.; APF CU Vol. 1. Fol. 272/v.; APF CU Vol. 5. Fol. 137r–138/v., Fol. 290r., Fol. 325/v., Fol. 477r., Fol. 479r.

⁴⁷ NAGY, 2009, 950–951.

⁴⁸ APF ASC Vol. 99. Fol. 278r., Fol. 281/r–v., Fol. 333/v–334r., Fol. 491r.; APF ASC Vol. 101. Fol. 376/r–v., Fol. 427/r–v., Fol. 429/r–v.; APF ASC Vol. 102. Fol. 120r.; APF SOCG Vol. 664. Fol. 129/r–v. + 130/v., Fol. 504/r–v. + 505/v.; APF SOCG Vol. 670/A. Fol. 14r. + 16/v.

hogy egyházmegyéje területén kizárólag az igaz, biteles katolikus hitű örmény papokkal tudná kiküszöbölni az erdélyi örmények körében elharapódzó szakadárságot.

Eminentissime Sacrae Romanae Ecclesiae Princeps et Cardinalis,⁴⁹
Domine Domine mihi Benignissime!

Ad benignas Eminentiae⁵⁰ Vestrae sub dato 25 Septembris Anni 1719 literas et apostolicam sollicitudinem ex Natione Armena⁵¹ Transylvana duos honestae conditionis, bonae indolis ac capacitatis, aliquamdiu scholas nostras frequentantes Iuvenes Christophorum Isák⁵² et Michaellem Daniel⁵³ annos septemdecim completos habentes ex oppidis Szamosújvár⁵⁴ et Ebesfalva⁵⁵ oriundos elegi et propriis eorundem expensis in Urbem⁵⁶ expedivi; humillime supplicando Eminentiae Vestrae, ut eosdem

⁴⁹ Giuseppe Sacripante (1642–1727) bíboros 1705–1727 között az Apostoli Szentszék missziókkal foglalkozó szervének, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának a prefektusa. 1695-ben kreálta bíborossá XII. Ince (1691–1700) pápa. Kardinális templomai 1696–1721 között a római Santa Maria in Traspontina, 1721–1726 között a Santa Prassede és 1716–1727 között a San Lorenzo in Lucina bazilikák voltak. Sacripante bíborosról lásd: SEIDLER–WEBER, 2007, 388–389.

⁵⁰ Javítva. A szövegben Eminentie.

⁵¹ Javítva. A szövegben: Armoena.

⁵² Izsák Kristóf (*K'ristop'or Sahakean*) (1703–1760) besztercei születésű örmény unitus (katolikus) pap, később szamosújvári plébános. 1721–1729 között a római Collegium Urbanum növendéke. Róla lásd még: APF ASC Vol. 112. Fol. 44/r–v.; APF SOCG Vol. 681. Fol. 240r. + 243/v., Fol. 241r–242r.; APF SOCG Vol. 710. Fol. 148/r–v., Fol. 384/r–v.; APF LDSC Vol. 141. Fol. 46r.; APF LDSC Vol. 157. Fol. 35/v–36r.; APF LDSC Vol. 162. Fol. 40r.; GALLA, 2005, 143. Ugyanakkor a nevezett erdélyi örmény ifjú nem azonos a hasonló nevű és ugyancsak erdélyi örmény gyökerű Izsák Kristóffal, a kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia egykori diákjával, aki szintúgy a római Collegium Urbanum növendéke volt 1734–1741 között, és az 1740-es évek elejétől kezdve látott el egyházi szolgálatot Szamosújváron. Ez az Izsák Kristóf pap nagy szerepet játszott az 1759-ben Csíkszépvízen (ma: *Frumoasa*, RO) megtelepedett apostoli hitű örmények katolizálásában. Róla lásd még: APF LDSC Vol. 194. Fol. 211r–212r.; APF LDSC Vol. 196. Fol. 172/v–173r.; APF LDSC Vol. 198. Fol. 141r–142r.; APF SC FA Vol. 14. Fol. 148/r–v.; APF CU Vol. 6. Fol. 277/v–278r., Fol. 283/v–284r., Fol. 293/v–294r., Fol. 395/v–396r.; APF CU Vol. 7. Fol. 61/v–62r., Fol. 497r.; VARGA, 2007. 188.

⁵³ Dániel Minász Mihály (*Mik'ayel Minas Daniëlean*) (1703–1766) ebesfalvi (erzsébetvárosi) örmény unitus (katolikus) pap, később, 1734–1766 között Erzsébetváros örmény unitus főplébánosa. 1721–1729 között a római Collegium Urbanum növendéke. Felszenteléskor felvette a Minas (magyarosan Minász) nevet. Róla lásd még: APF ASC Vol. 99. Fol. 278r., Fol. 281/r–v., Fol. 333/v–334r.; APF ASC Vol. 102. Fol. 120/r–v.; APF SOCG Vol. 664. Fol. 33r., Fol. 504r. + 505/v., Fol. 530r. + 531/v.; APF SOCG Vol. 665. Fol. 12r., Fol. 13r. + 15/v.; APF LDSC Vol. 137. Fol. 194/r–v.

⁵⁴ Szamosújvár (ma: *Gherla*, RO). Latin neve: Armenopolis. Örmény neve: Hayak'alak'. Német (szász) nevei: Naischloß, Armenierstadt, Neuschloss. Olasz neve: Armenopoli.

⁵⁵ Ebesfalva (ma: *Dumbrăveni* [*Elisabetopole*], RO). Régi román neve Ibaşfalău. Német és (szász) nevei: Appeschterf, illetve Eppeschdorf. 1733-tól a település neve Erzsébetváros lett. Ennek latin neve Elisabethopolis. Örmény nevei: Pëşpalöv, Elizabët'opol. Német neve: Elisabethstadt. Olasz neve: Elisabetopoli.

⁵⁶ Róma, I.

ad Collegium⁵⁷ /Urbanum Sacrae Congregationis/⁵⁸ de Propaganda Fide⁵⁹ recipi curare dignetur, ut ibidem per studia, catholice pro sacerdotibus educantur et tandem pro cura animarum in hac provincia⁶⁰ habitantium Armenorum⁶¹ ordinati sacerdotes remittantur. Adhuc iuventus est etiam tertius,⁶² quem etiam in dicto collegio si locum haberet ex gratia Eminentiae Vestrae mitterem, ut eo magis per veros sacerdotes schismaticos errores e medio illorum expurgare valerem. Et his Eminentiam Vestram pro bono Sanctae Romanae Ecclesiae sanam et incolumem diutissime supervivere desiderans me, totamque meam Dioecesim paternae gratiae Eminentiae⁶³ Vestrae ulterius etiam demisse recomendo et maneo.

Ejusdem Eminentiae Vestrae

Humillimus et Devotissimus in Christo Servus et Capellanus

Georgius Martonffi.⁶⁴

Episcopus Latinus Transylvaniae.⁶⁵

Manu propria.

Alba Carolinae.⁶⁶ Die 16 Octobris Anno 1720.

⁵⁷ Collegium Urbanum (olaszul: *Collegio Urbano*, örményül: *Dpratur Urbanean*) az Apostoli Szentszék missziós szervének, a Propaganda Fidének a papnevelője (szemináriuma). Az oktatási intézményt VIII. Orbán (1623–1644) pápa alapította 1627. augusztus 1-jén *Immortalis Dei Filius* kezdetű bullája alapján. A jeles oktatási intézmény a római Gianicolo (latinul: *Ianiculum*) dombon található. Erről lásd: APF CU Vol. 1. Fol. 103r–120/v., Fol. 131r–139/v., Fol. 141r–142/v.

⁵⁸ Kiegészítés.

⁵⁹ Hitterjesztés Szent Kongregációja (latinul: *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, örményül: *Hawatac'man Taraceloy Surb Miabanut'iw*). A Szentszék missziós intézménye. A nevezett intézményt 1622. január 6-án alapította XV. Gergely (1621–1623) pápa *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullája alapján. II. (Szent) János Pál (1978–2005) pápa a nevezett missziós intézmény nevét 1988-ban Népek Evangelizációjának Kongregációjává (latinul: *Congregatio pro Gentium Evangelizatione*, olaszul: *Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli*) változtatta. Erről lásd: APF CU Vol. 1. Fol. 1r–27/v.

⁶⁰ Erdély.

⁶¹ Javítva. A szövegben: Armoenorum.

⁶² Itt a szövegben az utalás valójában az ebesfalvi (erzsébetvárosi) illetőségű Dragomán Kristófra (1703–1770) vonatkozik, aki 1724–1731 között tanult a római Collegium Urbanumban. 1731-től haláláig Szamosújváron és Erzsébetvárosban szolgált egyszerű örmény unitus papként, majd plébánosként. Dragománról lásd még: APF ASC Vol. 101. Fol. 376/r–v., Fol. 428/r–v.; APF ASC Vol. 103. Fol. 481/v–483/v.; APF SOCG Vol. 670. Fol. 773r. + 776/v.; APF SOCG Vol. 670/A. Fol. 13r.; APF CU. Vol. 5. Fol. 29r., Fol. 290r.; GALLA, 2005, 143–144.

⁶³ Javítva: A szövegben Eminentie.

⁶⁴ Báró Mártonffy György (1663–1721) az erdélyi Csíkkarcfalva/Karcfalva (ma: *Cârța*, RO) szülötte. A kolozsvári jezsuita gimnázium és a nagyszombati szeminárium, valamint a bécsi Pazmaneum egykori növendéke. 1713–1721 között Erdély római katolikus püspöke. Jóllehet Erdélyben csupán három évvel kinevezését és felszentelését követően, 1716-ban telepedett meg. Erről lásd még: GALLA, 1942–1945, 167; HC, 1952, 386; FAZEKAS, 2003, 19. 141; VARGA, 2007, 90.

⁶⁵ Javítva. A szövegben: Transylvanie.

⁶⁶ Gyulafehérvár, másik magyar nevén Károlyfehérvár (ma: *Alba Iulia*, RO). Régi román neve: Bălgrad. Latin nevei: Alba Carolina és Apulum, német (szász) nevei: Karlsburg, Weissenburg és Keist, olasz nevei: Alba Giulia vagy Carlstad/Carlostad.

Rövidítések és irodalomjegyzék

APF	Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma.
ASC	Acta Sacrae Congregationis. Vol. 51, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 70, 72, 73, 74, 82, 83, 85, 86, 87, 89/I, 89/II, 90, 91, 92, 93, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 111, 112, 152.
CP	Congregazioni Particolari. Vol. 29, 48, 64, 100, 133.
CU	Collegio Urbano. Vol. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
FV	Fondo di Vienna. Vol. 42.
LDSC	Lettere e Decreti della Sacra Congregazione. Vol. 70, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 101, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 112, 131, 137, 141, 157, 162, 194, 196, 198.
SC FA	Scritture riferite nei Congressi. Fondo Armeni. Vol. 1, 3, 4, 6, 7, 14.
SC FGCDSTU	Scritture riferite nei Congressi. Fondo Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania, Ungheria. Vol. 1.
SC FM	Scritture riferite nei Congressi. Fondo Moldavia. Vol. 1, 2.
SC FMPR	Scritture riferite nei Congressi. Fondo Moscovia, Polonia e Rutenia. Vol. 2.
SC FUT	Scritture riferite nei Congressi. Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 2, 3, 4.
SOCG	Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali. Vol. 225, 490, 491, 492, 493, 495/B, 497, 504, 506, 507, 510, 512, 526, 535, 562, 572, 580, 583, 593, 594, 598, 599, 600, 601, 603, 617, 618, 623, 627, 628, 633, 663, 664, 665, 670, 670/A, 681, 691, 710, 865.
ARSI	Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma.
FA HIST	Fondo Austria. Historia. Vol. 149, 155.
ASV	Archivio Segreto Vaticano, Vatikánváros.
ANV	Archivio della Nunziatura in Vienna. Vol. 196.

ELTE EKK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest.
CH	Collectio Hevenesiana. Cod. 16, 21, 26.
CK B	Collectio Kaprinayana. Második sorozat. Cod. 20.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
F 234.	Erdély Fiscalis Levéltár. XII ½. Fasc. 2. Litt. A.
PL	Prímási Levéltár, Esztergom.
AEV SPK	Archivum Ecclesiasticum Vetus. Sub Primatae Keresztély. No. 477.
*	
ÉBLE 1915	ÉBLE Gábor: <i>A szamosújvári Verzár család. Levéltári és anyakönyvi hiteles adatok alapján</i> , Budapest, 2015.
FAZEKAS 2003	FAZEKAS István: <i>A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951)</i> , Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 8.)
GALLA 1942–1945	GALLA Ferenc: <i>A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei</i> , In: <i>Levéltári Közlemények</i> , 20–23. (1942–1945) 163–186.
GALLA 2005	GALLA Ferenc: <i>Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben</i> , sajtó alá rendezte FAZEKAS István, Budapest–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, 2.)
GALLA 2010	GALLA Ferenc: <i>Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások. Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)</i> , sajtó alá rendezte TUSOR Péter – TÓTH Krisztina, Budapest–Róma, 2010. (Collectanea Vaticana, Hungariae, 3.)

- GALLA
2015
GALLA Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*, Budapest–Róma, 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae, 11.)
- GYÖRGY
2009
GYÖRGY Lajos: *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*, szerk. FEJÉR Tamás, Budapest, 2009. (METEM Könyvek, 68.)
- HC
1935
Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi, ed. Patritius GAUCHAT O. M. Conv., IV. (1592–1665), Monasterii, 1935.
- HC
1952
Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi, ed. Remigius RITZLER – Pirminius SEFRIN O. F. M. Conv., V. (1667–1730), Patavii, 1952.
- HORVÁTH–LUPÁK–
MONOK–NAGY
2018
Mária M. HORVÁTH – Annamária LUPÁK – István MONOK – Kornél NAGY: *Catalogue of the Armenian Library in Csíkszépvíz/Frumoasa. Books Printed Before 1851 and Manuscripts*, Eger, 2018. (Armenian Cultural Heritage in the Carpathian Basin, 2.)
- JAKAB
1944
JAKAB Antal: *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században*, Kolozsvár, 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 172.)
- KOVÁCS–KOVÁCS
2002
Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok, I. szerk. KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt, Kolozsvár, 2002.
- KOVÁCS
2006
KOVÁCS Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben*, In: *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében*, 1. szerk. ÖZE Sándor – KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, 2006. 47–68. (Művelődéstörténeti műhely. Felekezet és identitás, 1.)
- KOVÁCS
2007
KOVÁCS Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kapcsolatai a 17–18. században*, In: *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében*, II. szerk. ÖZE Sándor – KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, 2007. 29–46. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás, 2.)

- KOVÁCS
2009
KOVÁCS Bálint: „*Hajkakan spyurk.*” Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében a 17–18. században, In: *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*, szerk. JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel, Kolozsvár, 2009, 21–40.
- LUKÁCSY
1859
Christophorus LUKÁCSY: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*, Viennae, 1859.
- NAGY
2007
NAGY Kornél: „*Errores et abusus inter Armenos Transilvaniae vigentes*” 1719-ből és a khalkedónizmus kérdése, In: *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében*, II. szerk. ÖZE Sándor – KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, 2007, 156–169. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás, 2.)
- NAGY
2009
NAGY Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy. A besztercei örmény egyházi viszály története (1697–1700)*, In: *Századok*, 143. (2009) 4. sz. 945–974.
- NAGY
2012
NAGY Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*, Budapest, 2012. (Magyar történeti emlékek – Értekezések.)
- NAGY
2016
NAGY Kornél: *Mártonffy György és az erdélyi örmények*, In: *Erdélyi Múzeum*, 58. (2016) 1. sz. 68–84.
- NAGY
2017
NAGY Kornél: *Egy 17. századi örmény katolikus Breviárium az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményében*, In: *Magyar Könyvszemle*, 133. (2017) 2. sz. 197–212.
- PAP
2018
Levente PAP: *The Integration of the Armenian Immigrants in István Lakatos’s Siculia*, In: *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 10. (2018) 1. sz. 105–115.
- PETROWICZ
1988
Gregorio PETROWICZ: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte Terza. (1681–1951)*, Roma, 1988. (Studia Ecclesiastica, 17. Historica, 10.)
- SEIDLER –WEBER
2007
Sabrina M. SEIDLER – Christoph WEBER: *Päpste und Kardinäle in der Mitte des 18. Jahrhunderts (1730–1777). Das*

- biographische Werk des Patriziers von Lucca Bartolomeo Antonio Talenti*, Frankfurt am Main–New York, 2007. (Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte, Bd. 18.)
- TEMESVÁRY
1913–1914
- TEMESVÁRY János: *Erdély választott püspökei*, II. Szamos-újvár, 1913–1914.
- TÓTH
2002
- Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, I. szerk. TÓTH István György, Roma–Budapest, 2002. (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma Fontes, 4.)
- VANYÓ
1933
- VANYÓ Tihamér Aladár OSB: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1815*, Pannonhalma, 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár, 2.)
- VARGA
2007
- VARGA Júlia: *A Kolozsvári Jezsuita Gimnázium és Akadémia hallgatói, 1641–1773*, Budapest, 2007. (Felsőoktatás-történeti Kiadványok. Új Sorozat, 6.)
- VESZELY
1860
- VESZELY Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*, I., Kolozsvár, 1860.

Johann Bruckner Halléból Nagyszebenbe küldött levelei (1737–1739)*

A 18. századi lutheránus megújulási mozgalom, a pietizmus egyik legerősebb bástyája August Hermann Francke (1663–1727) hallei tevékenysége volt. Francke amellett, hogy az egyetemen az új irányzat szellemében oktatta a teológiát, egy egész intézményrendszer (és egyben egy különálló új városnegyed, az úgynevezett *Franckesche Stiftungen*) megteremtésén is dolgozott, árvaházzal, saját iskolákkal, nyomdával, szövőüzemmel, patikával, sörfőzdével.¹ Az általa alapított hallei iskolák (*Knabenschule*, *Mädleinschule*, *Lateinische Schule*, *Paedagogium Regium*) az egyetemig bezárólag több fokon biztosítottak oktatást és egyik jellegzetességük az volt, hogy bennük főként a hallei egyetemen egyébként valamilyen tanulmányt folytató egyetemi hallgatók tanítottak. A diákokat maga Francke választotta ki, többnyire a teológushallgatók közül, ami már önmagában is kitüntetést jelentett, hiszen mindig a legszorgalmasabb, legalkalmasabb diákokra esett a választás. A megtiszteltetés mellett ez a diákok számára anyagi támogatást is jelentett tanulmányaikhoz, hiszen a tanításért cserébe étkeztetést (*Freitisch*) és esetenként szállást is kaptak. Az erdélyi szász hallgatók közül is számosan működtek Francke valamelyik intézményében tanítóként (az intézmény szóhasználatában informátorként).² Johann Bruckner (1712–1765) ezek közül az erdélyi szász hallgatók közül azért emelkedik ki, mert ő volt az egyetlen, aki a *paedagogium*-ban is dolgozhatott, ami ennek a tanítói pályafutásnak a legmagasabb fokát jelentette.

Az 1695-ben alapított *paedagogium regium* a nemes ifjak és tehetős polgárok gyermekeinek nevelésére specializálódott gimnázium volt, ami a többi franckeai intézménnyel ellentétben csak jelentős tandíj fizetése fejében fogadta a diákokat. A tananyag a hallgatóság igényeihez volt szabva, felkészítve őket későbbi (sokszor) világi

¹ A forráskiadáshoz szükséges levéltári kutatásokat a szerző a Fritz Thyssen-alapítvány támogatásával végezte Hallében 2012 májusa és júniusa között az Interdiszplináres Zentrum für Pietismusforschung archívumában, illetve a Campus Hungary kutatói ösztöndíj segítségével Nagyszebenben 2014 januárjában. Ezúton is köszöni a támogatást. A dolgozat megírásában Szabó András Péter és Szirtes Zsófia nyújtottak nélkülözhetetlen segítséget, a német szövegek átírásában Adamik Lajosra, Katona Tündére és Ötvös Péterre támaszkodhatott, „hallei” kérdéseivel Font Zsuzsához és Csepregi Zoltánhoz fordulhatott mindig bizalommal, hálás köszönettel tartozik nekik is. A kutató az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István-ösztöndíjasa.

² A franckeai intézményrendszer ismertetését lásd FONT, 2001, 29–33.

³ Ehhez lásd FONT, 2001, 44–49, 180–182. Font az 1730-ig terjedő időszakot vizsgálta, a kezdetektől 1730-ig 18 erdélyi diák ismert, aki informátorként működött valamelyik iskolában. A szerző saját kutatásai során kiegészítette a listát 1750-ig: 1730 és 1750 között újabb 32 erdélyi származású informátora volt az iskoláknak, ezek közül egyedül Bruckner tanított a *paedagogium regium*-ban, a többség jellemzően az alsóbb, német nyelvű intézményekben oktatott.

karrierjükre.³ Az iskola tananyagában kiemelt szerephez jutott a latin, de a német nyelvű retorika, a beszédírás és a szónoki beszéd folyamatos gyakorlása, valamint a levélírás művészete is. A franckeai elveknek megfelelően itt is fontos volt a diákok állandó felügyelete. A hálókörleteket is úgy alakították ki, hogy 2-3 diákkal közösen lakott egy informátor (*Stubenpräzeptor*) is, akinek mindennapi feladatai közé tartozott ezen diákok nevelése és praktikus ügyeinek intézése, kapcsolattartás a szüleikkel. Ezeket a feladatokat látta el Johannes Bruckner is.

Bruckner személye korábban nem kapott nagyobb figyelmet sem az erdélyi százszek hallei kapcsolataival foglalkozó kutatásokban, sem a nagyszebeni iskolaügyekkel foglalkozó történészek köreiben, pedig számos értékes kézirat köthető személyéhez, amelyek tanítási tevékenységére vonatkoznak. Mivel ezek a kéziratok jelenleg elszórtan találhatók különböző gyűjteményekben, és ismertetésük eddig még nem történt meg, feltétlenül szükséges, hogy itt legalább röviden felsoroljuk őket.

Elsőként a jelen közlés alapjául szolgáló kéziratot említeném, ami az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében található. A 275 lapos kötetes kézirat 1737-től az 1740-es évek első feléig tartalmaz Brucknertől származó vegyes feljegyzéseket.⁴ A gyűjteménynek Bruckner a *diarium* címet adta,⁵ de a kézirat műfaját talán omniariumként lehetne meghatározni, amennyiben szorosabb értelemben vett műfajjal egyáltalán nem rendelkezik. Bruckner ide jegyezte be levélfogalmazványait (az otthonra írottakat, illetve a felügyelete alá tartozó diákok gondviselőinek fogalmazottakat), az egyes osztályokban kiadott feladatok jegyzékeit, témajavaslatait, a diákok retorikai feladatainak vázlatait, egyéb retorikagyakorlatokat, alkalmi verseit (saját, diákjai és mások nevében írtakat), de találhatók benne – már szebeni tartózkodása idejéről – könyvlisták, illetve prédikációvázlatok és -szövegek is.

A diariumon kívül még további két, kifejezetten Bruckner hallei tevékenységéhez szorosan kapcsolódó kéziratot kötetéről van tudomásunk, ezeket jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága (Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale) őrzi és a Brukenthal-gyűjtemény részét képezik. A *Suada Halensis* címet viselő darab Bruckner paedagogium regiumbeli diákjainak latin, német, olasz és francia nyelvű beszédeit és alkalmi költeményeit őrzi, és a címlap tanulsága szerint Bruckner maga állította össze.⁶ A paedagogium felsőbb osztályaiba járó tanulóit arra kötelezték, hogy az éves vizsgákra (két nyilvános *examina solennia* márciusban és szeptemberben, és két kisebb *examina minus solennia* vizsga nyáron és télen) retorikai gyakorlatokat – általában beszédeket és költeményeket – dolgozzanak ki, tanulmányaik befejezésekor

³ A paedagogium történetéhez: ZAEPERNICK, 1997, magyarul: PAYR, 1908 (a tanított tárgyak részletes ismertetésével), 49–50, 52–61 és FONT, 2001, 32–33.

⁴ OSZK, Quart. Lat. 2113.

⁵ A kézirat címlapjának teljes szövege: „α / ω. Diarium in Paedagogio Regio 1737. ms. Aug. incoeptum. Possidet Joannes Bruckner Cibinio-Transsilvanus. Symb: Exspectabo. φ. 119. 84.” A kötetstábla belső oldalán a kézirat provenienciáját is egyértelműsítik: „A szakmunkák pénztárából Rothbaum antiquariustól más nyomtatványokkal együtt megvásároltatott 1877. Jan. 29.”

⁶ ANDJS, Brukenthal, B 1–5, Nr. 4.

pedig egy rövidebb tudományos disszertációt kellett készíteniük. Ezeknek a vizsgadaraknak tisztázott leiratait tartalmazza ez a gyűjtemény (113 szöveg majd 1300 lap terjedelemben, 1735 és 1739 közöttől). A másik forrás, a *Dissertationes Philosophicae varii Argumenti* 27 rövid tudományos dolgozatot tartalmaz, melyeket Bruckner vezetésével a paedagogium legmagasabb latin osztályának (latina prima) diákjai készítettek 1738-ban és 1739-ben.⁷ Már nem hallei működéséhez tartozik, de még további két említésre érdemes Bruckner-kéziratról van tudomásunk. Az egyik feltehetően egy oktatási segédlet, amit ma szintén Nagyszebenben őriznek. Ez a nagyszebeni gimnáziumban töltött évei alatt, 1744-ben keletkezett, és Friedrich Christian Baumeister *Institutiones philosophiae rationalis* (1735) című munkájához tartalmaz kiegészítéseket és jegyzeteket.⁸ A másik pedig a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában található egyháztörténeti munka, ami szintén a szebeni tanári évei alatt, 1745-ben készült *Historia Universalis Politica et Ecclesiastica* címmel.⁹

A kéziratok szerzőjének életútja viszonylag jól ismert: Bruckner 1712. március 12-én született Nagyszebenben, polgárcsaládban. Az itteni gimnáziumban tanult, majd 1733. február 10-én iratkozott be a hallei egyetemre teológiát tanulni,¹⁰ és ugyanettől az évtől már tanítóként is tevékenykedett a frankei iskolákban, előbb a latinában, majd 1736-tól a paedagogium regiumban. Bruckner 1739. április 20-án szerezte meg a filozófiai magiszteri fokozatot a wittenbergi egyetemen (ezen a napon az egyetemi matrikulában is szerepel beiratkozóként).¹¹ 1740-től szülővárosa gimnáziumában tanított, először konrektorként, majd 1746-tól rektorként.¹² 1750-ben lelkésznek hívták Nagypoldra (Großpold, ma Apoldu de Sus) és itt halt meg 1765. január 24-én.

Brucknerről a frankei intézmények tanárait jellemző listában (Informatoren-verzeichnis) a következő olvasható:

⁷ ANDJS, Brukenenthal, HH 1–5, Nr. 84.

⁸ ANDJS, Brukenenthal, J 1–5, Nr. 13. A kötet elején található egy possessor-bejegyzés is: Perinlustris [!] ac Generoso Domino Domino Carolo Friderico Reiszner á Reizenfelsz Juveni eximiae spei et bonae exspectationis muneri oblatum voluit ex animi sinceritate ac fidelitate in thesseram gratae mentis Cornelius Paullus Huszárius Rector Scholae Kis Kapusinae Insufficiens.

⁹ BUCLB, Colecții speciale, MS 913.

¹⁰ MH, 46. „Bruckner Johannes; Cibinio Transylv. 10. 2. 1733 theol. halb. Inform. 1733, Jo. Emanuel”. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 585; TAR, 2004, 1044, 3638.

¹¹ Mint látjuk tehát, Bruckner a hallei egyetemen tanult, de végül a wittenbergi egyetemen nyújtotta be disputációját, ennek okát teljes bizonyossággal nehéz eldönteni. Ismert jelenség, hogy a hallei egyetemen viszonylag alacsony a teológiai disputációk száma (ehhez lásd FONT, 2001, 42), igaz, Bruckner Wittenbergben filozófiai magiszteri címet szerzett. Dolgozata nyomtatásban is megjelent: *Meditationes Philosophicae de Lucta Facultatis Adpetitivae Inferioris et Superioris*. Wittenberg, 1739. (VD18 9072626X és VD18 14859602, RMK III./XVIII. p. 51, Nr. 167.)

¹² ALBRICH, 1896, 59. „1740. juli 11. Man berief ihn [értsd Bruckner, F. A.] »wegen seiner besonderen Gelehrsamkeit und im Lehren bekannter Schicklichkeit mit vereinbarten Stimmen« am 11. Juli 1740 zum Konrektor und erhöhte seinen Gehalt, weil der Preis der Naturalien sehr gestiegen war, auf 120 fl. Am 1. Oktober 1746 wurde er zum Rektor und 1750 zum Pfarrer von Großpold gewählt.”

Johann Emanuel Bruckner n. 1711 [!] gibts Hoffnung von sich, daß wir glauben können, er lasse sich sein Christentum angelegen seyn, er hat mittelmäßige Studia und feine Gabe des Vortrages und gutes regimen. Sonst kalm er hieher 1733 Januar, und in die lateinische Schule 1733 mense Julii, und wurde im Mai [1735] unter die praeparandos zum paedagogio genommen.”¹³

Az idézet utolsó sora arra utal, hogy az informátorok, mielőtt megkezdték tanulmányait – amellet, hogy egy alacsonyabb fokú iskolában tanítottak –, egy évig egyfajta tanárképzőben, a *seminarium selectum praeceptorum*ban sajátították el az oktatás és nevelés módszertanát. Ez a képzés napi két órában egy évig tartott, étkezés járt hozzá (*Freitsch*), és elvégzése után kötelező volt három évig napi 4 órát tanítani. Már ebben a rövid leírásban is külön kiemelik Bruckner előadói tehetségét („feine Gabe des Vortrages”), ezt tanári pályáíve is igazolja, hiszen fő profilja elsősorban a retorikaoktatás volt, és már a második szemeszterében (1736 ősztől) a legfelsőbb retorikai osztályt (*selecta oratoria*) tanította. Bruckner egészen pontosan 1736 áprilisában kezdte meg a tanítást az alsóbb latin osztályokban (Latina IV. és V.).¹⁴ 1737 augusztusában – a diarium vezetésének kezdetén – a *selecta oratoria* osztályban tanított, és emellet az első latin osztályban is voltak órái. Az utolsó tanítási hete 1739. július 25. és augusztus 1. között volt.¹⁵

A franckeai intézmények ismertek arról, hogy különös gondot fordítottak a tanítás folyamatának dokumentálására: számos jegyzőkönyv, beszámoló, leírás áll rendelkezésünkre már a kezdetektől, tehát a 18. század elejétől az iskolai munka különböző folyamatairól. Az utóbbi években a legfrissebb német kutatások is intenzív figyelemmel fordultak az iskolai mindennapok felé,¹⁶ és igyekeztek a rendelkezésre álló forrásokat ebből a szempontból értékelni. Ezeknek a vizsgálódásoknak egyik értékes forrása például a *Konferenzbuch*, az inspektor és az informátorok által hetente tartott értekezletek jegyzőkönyve.¹⁷ Bruckner diariuma ettől a forrástípustól merőben eltér, hiszen közvetlenül az informátor szemszögéből nyerhetünk bepillantást a tanítás mindennapjaiba, ezért nemcsak a magyar művelődéstörténet számára kiemelkedő fontosságú, hanem a nemzetközi kutatások számára is. A diarium egész szövege nyilvánvalóan kiadásra érdemes. A benne található szövegek tartalmi sokfélesége és a mindent felülíró kronologikus sorrend ugyanakkor megnehezíti a befogadást. Egy teljes forráskiadás előtt szükség

¹³ AFrSt/H D. 24a. 90c.

¹⁴ Francke intézményeiben nem a mára elfogadott osztályrendszer szerint – tehát koruk szerint – voltak beosztva a tanulók, hanem tudásszintjük és a tananyag nehézsége szerint. Előfordulhatott tehát, hogy valaki latinból a legfelső, prima osztályba járt, de például a görögből csak a második, secunda osztályba. A *selecta* osztály a prima osztály után elvégezhető osztály volt, amely nem volt mindenki számára kötelező, fakultatív jelleggel indult a legtehetségesebbek számára, nem is minden évben. *Selecta* osztály indulhatott retorikára (*selecta oratoria*), teológiára és filozófiára is specializálódva.

¹⁵ Lektionsverzeichnis. AFrSt/S A. I. 34. A Bruckner által tanított osztályok a diarium vezetésének idején (1737–1739) a következők voltak: Latina. I, Latina V, Lat. priv. II, *Selecta Oratoria*, *Historia*, *Historia Litteraria*, *Graeca* II, Latina priv. V., *Theol. Select.*, *Graeca* I.

¹⁶ OBERSCHELP, 2006, BEIMS, 2015 és TEIGELER, 2017.

¹⁷ Bruckner időszakára: AFrSt/S A. I. 213. (*Konferenzbuch*: 1724–1739. Dezember).

lesz a szövegkiadási elvek gondos megfontolására, valamint esetlegesen annak mérlegelésére, hogy egy kiadásban a tematikusan összetartozó források egymás mellé kerüljenek. A jelen közleményben szereplő levélfogalmazványok is a kézirat különböző helyein találhatók, de összetartozásuk olyan nyilvánvaló (egy kivétellel mindegyik nagyszebeni címmel rendelkezik), hogy úgy éreztük, ezeknek a szövegeknek előzetes közlése mindenképpen indokolt lehet.

Bruckner Nagyszebenbe küldött leveleinek címzettjei a következők: Andreas Eckhardt, Michael Zillmann és Georg Soterius evangélikus lelkészek, Michael Czekelius von Rosenfeld, Szeben polgármestere, Simon von Baußnern, a szászok grófa és annak fiai, Samuel és Johann Georg von Baußnern, valamint Bruckner szülei. Már a pusztá felsorolásból is látható, hogy a Baußner család tagjai kitüntetett szerepet játszottak levelezésében és a levelek tartalmából az is nyilvánvalóvá válik, hogy a királybíró Bruckner legfontosabb patrónusának számított.

A család nemesi rangját Simon von Baußnernnek köszönhetette, aki 1711-től szűk két évtizedig az Erdélyi Udvari Kancellárián dolgozott szász tisztviselőként, majd 1730-ban őt választották meg a szászok grófjának, nagyszebeni királybírónak, ebben a tisztségen a király 1732-ben erősítette meg, von Baußnern végül 1733-ban tért haza Bécsből.¹⁸ A levelek írásának idején tehát már a szászok legfőbb tisztét töltötte be, Bruckner ennek megfelelő alázatossággal és mély hódolattal fordult hozzá. Ahogy az a levelekből és az utolsó dokumentumként közölt tanúsítványból kiderül, a királybíró öt éven keresztül évi 20 rajnai forint ösztöndíjjal (*Stipendium Biglerianum*) támogatta Bruckner tanulmányait.¹⁹

A címzettek között a királybíró két fia is megtalálható: Samuel és Johann Georg von Baußnern. Samuel von Baußnern, aki később maga is királybíró lett (megválasztva: 1764, megerősítve: 1768, tisztségét 1774-ig töltötte be), 1732-ben Hallében, 1733-ban Leidenben tanult jogot, tehát neki is volt hallei kötődése.²⁰ Simon kisebbik fiáról, Johann Georgról nem minden lexikon tesz említést, vagy ha igen, csak széljegyzetként, aminek oka az ifjú korai halála. Johann Georg Bécsben született,²¹ majd 1733-tól 1735-ig a paedagogium regiumban tanult. Halle után követte apját Nagyszebenbe. 1739. október 20-án beiratkozott a lipcsei egyetemre jogot és filozófiát tanulni,²² és ugyanitt fiatalon, 1740. március

¹⁸ Simon von Baußnernről (főként 1707-es bécsi követjárásáról) legújabban SZIRTES, 2014. és SZIRTES, 2017.

¹⁹ A *Stipendium Biglerianum*nak ez az egyetlen általam ismert említése. Ismert egy, a Simon von Baußnern halála után az örökségből alapított ösztöndíj a jól tanuló nagyszebeni gimnazisták részére, de ezt csak a királybíró halála után hozták létre más névvel (Baußnerische Stiftung) és más funkcióval, ALBRICH, 1896, 59 és TEUTSCH, 1882, 89.

²⁰ SZABÓ-SZÖGI, 1998, 267; TAR, 2004, 1037; BOZZAY-LADÁNYI, 2007, 3021, MH, 31. („Samuel de Bausnern, Transilvan. 22. 04. 1732. iur.”)

²¹ A paedagogium matrikulájában is bécsiként tüntetik fel: „Ioannes Georgius von Bausner, von Wien aus Oesterreich.” FREYER, 1737, Nr. 1218.

²² A lipcsei matrikulában Johann Georg származási helyének Danzigot (ma Gdańsk, PL) nevezik meg, ennek az lehet a magyarázata, hogy Erdélyből Lengyelországon keresztül érkezett az egyetemvárosba: „Baußner de Ioh. Geo. Gedanen. i. 20. X. 1739.” ML, 16. Lásd még CSEPREGI, 2015 B, 48; TRAU SCH, 1983, 552–553.

1-jén életét vesztette. Halálára egy halotti prédikáció is megjelent,²³ amelyben a kor szokásainak megfelelően a beszéd mellett több alkalmi költemény²⁴ és az elhunyt életrajza is megtalálható. A prédikációt Georg Friedrich Bärmann, az elhunyt személyen ismerőse, tudós barátja tartotta. Kiderül belőle, hogy a szülők a temetés idején még tudomást sem szereztek fiuk hirtelen haláláról, és hogy Bärmann magántanárként matematikát tanított Baußnernek. Az, hogy Simon von Baußnern bécsi protestáns tisztviselőként Halléba küldte taníttatni fiát, ezekben az években bevett jelenség volt.²⁵ Ebben fontos szerepet játszott a hallei pietistákkal szoros kapcsolatban álló Johann Christian Lerche, aki 1723 és 1733 között dolgozott lelkészként a császárváros svéd követségén. Lerche Johann Georg hallei kiutazásának megszervezésében is segédkezett.²⁶ Bruckner Johann Georggal egy időben tartózkodott Halléban és ahogy azt egy logikai disputáció igazolja, tanította is a paedagogiumban.²⁷ Az ifjúnak írt leveleiben Bruckner mindig beszámol Johann Georg egykori iskolatársainak és tanítóinak sorsáról, a paedagogium aktuális helyzetéről.

²³ BÄRMANN, 1740.

²⁴ Kilenc alkalmi költemény kíséri a prédikációt, ezeknek szerzői: 1. egyetemi asztaltársasága [seine bißherige Tischgesellschaft]; 2. Jénában tanuló (egyetemi) honfitársak egy csoportja: Joseph Traugott Schobel, I. U. C. Coron., Daniel Martinus Haner, S. S. Th. C. Mediens., Georg Ackner, S. S. Th. C. Szénaver., Johann Gottlieb Schenker, S. S. Th. C. Schaesb., Petrus Mojesch, S. S. Th. C. Cibin., Simon König, S. S. Th. C. Bistr., Michael Sander, S. S. Th. C. Medien. 3. Halléban tanuló (egyetemi) honfitársak egy csoportja: Stephan Closius, Med. Cand., Michael Gottlieb Theis, Med. Cand., Christoph Neidel, Jur. Utr. Cult., Paul Neidel, Med. Cult., Michael von Hoffnungswald, Med. Cult. 4. D. Christian Gottlieb Ludwig; 5. D. Michael Morgenbesser; 6. D. Johann Andreas Vette; 7. Martin Gottfried Closius von Cronstadt, J. U. C.; 8. J. F. S. K. v. R.; 9. Johann Andreas Richter és Johann Willhelm Richer.

²⁵ Még az erdélyiek között sem Simon von Baußnern volt az egyetlen a kancellária hivatalnokai közül, aki a paedagogiumban taníttatta fiát: a református kancelláriai titkár, Szentkereszti András fia, szintén András 1698 novemberében, 12 évesen iratkozott be az iskolába. Johann Hosmann von Rothenfels császári tanácsos is a paedagogiumba járatta 10 éves gyermekét (valamikor 1708 és 1711 között). FONT, 2001, 75. Általában Bécsben a protestáns nemesek körében nagy volt az érdeklődés a paedagogium iránt, ehhez: FONT, 2001, 64–75.

²⁶ CSEPREGI, 2015, A 905 (J. Ch. Lerche G. A. Franckénak, Bécs, 1733. 02. 18., kiadva: CSEPREGI, 2013, 373–375, Nr. 250: Lasberg grófok (Georg Ferdinand Engelbert von Lasperg és Georg Ehrenreich Carl von Lasperg) Johann Georg von Baußnernnel együtt feltehetőleg március 1-jén érkeznek majd meg Halléba); CSEPREGI, 2015, A 910 (J. Ch. Lerche G. A. Franckénak, Bécs, 1733. 03. 18., kiadva: CSEPREGI, 2013, 379f. Nr. 254: J. G. von Baußnern már elutazott, mégsem a Lasberg fivérekkel ment, akiket apjuk személyesen vitt Halléba egy unokaöccsével (Hector Ferdinand Friedrich von Kornfeil) együtt, akit szintén taníttatni vitt oda). CSEPREGI, 2015, A 916 (J. Ch. Lerche G. A. Franckénak, Neustadt/Aisch 1733. 06. 01., kiadva: Uő., 385f. Nr. 259. Lerche Nürnbergben találkozott Lasperg báróval, és az ő kérésére a Lasperg fivéreket Francke figyelmébe ajánlja, ezt Lerche még a J. G. von Baußnern fiúval kiegészíti).

²⁷ *Dissertatio logica de Ordine cogitandi quam sub firmissimo*, Praesidio Viri Praenobilissimi atque Doctissimi Nicolai Friderici Stoeher contra oppositiones solidissimas viri Clarissimo Eruditissimique Joannis Bruckner nec non Juvenis Generosissimi Eruditissimique Amici Integerrimi Friderici a Pannewitz Equitis Silesii defendere adnitetur Auctor Responsurus Joannes Georgius a Bausner. Halae Magdeburgicae Paedagogio Regio Glauchensi d[ie] XIX Aug. MDCCXXXV. Suada Halensis, 1175. A disputáció szövegén kívül Johann Georg hallei tanulmányainak idejéből még három, nyilvános vizsgán előadott vizsgadarab címe ismert (egy latin nyelvű beszédé és két német költeményé): 1. *De Aonio Paleario Verulano, litterarum instauratore atque amplificatore inter Italos saeculo decimo eyto celeberrimo, nec non evangelica veritatis patrono ad rogam usque intrepido* (1734. 01. 8. FREYER, 1737, 569). 2. *De atheismi absurditate exrerum creaturarum contemplatione redarguenda*, carmine germanico (1734. 07. 20. FREYER, 1737, 573)

Más témák jelennek meg Bruckner teológus ismerőseinek írt leveleiben: 1738 januárjában például többeknek is – de legrészletesebben Georg Soteriusnak (7. levél) – beszámolt arról, hogy minden porosz lutheránus gyülekezetben nagy felháborodást keltett az a királyi rendelet, amely módosította az istentiszteleti rendet (egészen pontosan az istentisztelethez kapcsolódó adiaphorákat) a reformátusok mintájára. Megtiltotta a gyertyák használatát az oltáron, az evangéliumi helyek és az úrvacsora énekes bevezetését, valamint a lelkési gallér és miseing viselését. A hallei teológiai kar és a lelkészek is tiltakoztak ez ellen az intézkedés ellen. Végül kénytelenek voltak elfogadni, ám a helyi dologház lelkésze (Johann Gottgetreu Müller) erre nem volt hajlandó, ezért el is kellett hagynia tisztét.²⁸ Ez az adiaphora-vita a lutheránus egyház és a porosz református uralkodó állandó harcának újabb fejezetét jelentette. Ismert, hogy a brandenburgi fejedelmek 17. század eleji konverziója óta az uralkodók vallása eltért alattvalóik nagyobb hányadának hitétől, ami továbbra is lutheránus maradt, és ez újra és újra feszültségeket szült az egyházi és világi hatalom között. Az 1701-ben létrejött Porosz Királyság aktuális uralkodója, I. Frigyes Vilmos, a katonakirály (1688–1740) különösen fontosnak tartotta a vallás ügyét. Habár a pietizmust magát támogatta, a végső cél egy unió megteremtése lett volna a református és a lutheránus egyház között, amelynek egyik legfontosabb teológus képviselője és szellemi atyja az udvari prédikátor, Daniel Ernst Jablonski (1660–1741) volt. A református oldal szerint, ha a lutheránusok elhagynák vallásgyakorlatukból a katolikus kultusz maradványait, akkor semmi sem állná útját az egyesülésnek. Ezek az adiaphora-intézkedések is nyilvánvalóan ezekre a katolikus örökségnek tekintett külsőségekre irányultak. A Bruckner által említett vita valójában már évekkel ezelőtt kezdetét vette, és olyan állomásai voltak, mint a kereszt hordozásának megtiltása a gyászmenetek élén (1729) vagy a latin éneklés beszüntetése az istentiszteleten (1733). Habár kezdetben eltekintettek attól, hogy központi királyi rendelettel tiltsák meg ezeket, mivel a lelkészek önszántukból nem akartak átérni az új rendre, 1736-tól a király kénytelen volt az intézkedéseket maga bevezetni.²⁹

Bruckner levelei egyértelműen a nagyszzebeni világi vezetők és egyházi szereplők hallei pietizmus irányába mutatott érdeklődéséről tanúskodnak. Jól ismert, hogy már Simon von Baußnern királybíró elődje, Andreas Teutsch is nyitott volt a pietizmusra, és 1711-ben két pietista tanár, Christoph Nicolaus Voigt és Johann Baptist Habermann nagyszzebeni gimnáziumi alkalmazásával gyakorlati lépéseket is tett a hallei irányzat erdélyi

3. *De admiranda hominis structura*, carmine germanico (1735. 01. 28. FREYER, 1737, 587). Itt Baußnernt már eques *Transilvanusként* említik.

²⁸ „Im Ministerio Ecclesiastico in allen königlichen Preussischen Ländern sind grosse motus gewesen, indem Ihro königlichen Mayestät die adiaphora unserer Kirchen auf dem Fuß wollen gesetzet haben, wie bey den Reformirten, exempli gratia die Lichter auf dem Altar, das Absingen der Evangelia und Episteln, wie auch der Worte der Einsetzung und des Vater Unsers bey dem Heiligen Abendmahl, it. die Kragen der Priester und Chor-Röcke, wogegen sich insonderheit die hiesigte theologische Facultat und Ministerium sehr gesetzet, zuletzt aber sich dennoch submittiren müssen. Biß auf den Zuchthaußprediger, Herr Magister Müller, welcher es als die Sache von wichtigen Folgen ansiehet, und lieber das Amt, als das exercitium desselben lassen will.” (Bruckner levele Georg Soteriusnak, 7. levél).

²⁹ KLINGEBIEL, 1999, 314–317.

lyi meghonosítására. Ekkor a szász lelkésztestvérség kezdeti rokonszenve ellenségeskedésbe fordult át, és a két idegen tanárt (a gimnázium brassói származású rektorával, Obellel együtt) ortodox lelkészek nyomására (az erdélyi jezsuiták nem elhanyagolható szerepe mellett) hamarosan bíróság elé citálták pietista tévtanok terjesztése és felforgató tevékenység miatt. Bár a tanárok pártfogói elérték a lelkészek felmentését, de a császári generális, Stephan Steinville közbelépésére az 1713. év végén távoznuk kellett Szebenből.³⁰ A gimnázium átfogó reformja ekkor tehát még elmaradt, de a következő évtizedekben állandóan visszatérő problémaként jelent meg az iskolai oktatás nem megfelelő színvonala.³¹ Végül a tanrend módosítása – amelynek részét képezte számos hallei tankönyv bevezetése és a pietista módszertan követése – csak 1756-ban, Martin Felmer vezetésével történt meg.³² A Brucknerhez köthető források ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy már az 1730-as és 1740-es években is történtek konkrét lépések a pietista példa átültetésére. Mint korábban is említettük, ezek a források a nemzetközi kutatások számára is igen értékesek, hiszen Halléban, a Franckesche Stiftungen levéltárában nem őriznek hasonló dokumentumokat. Ha volt is több ilyen, akkor azok az adott tanárok származási vagy későbbi működési helyén keresendők, mivel a tanárok ezeket hazavitték. Felvetődik a kérdés, hogy Bruckner miért készített, majd vitt Nagyszebenbe a hallei diákok vizsgafeladatainak szövegeit tartalmazó összeállítást. Lehetséges, hogy azért, hogy ezek mintegy mintaként szolgálhassanak egy esetleges későbbi reform során? Bruckner több levelében is utalt rá, hogy készül nagyszebeni oktatói tevékenységére és igyekszik majd a paedagogiumban szerzett tudását az otthoni ifjak nevelése során is gyümölcsöztetni.³³ Bruckner, Andreas Schunn,³⁴ Martin Felmer, a gimnázium egymást követő rektorai az 1740-es évektől mindnyájan Halléban jártak egyetemre,³⁵ tehát a pietista oktatás felé közeledő tendencia eddig is jól látható volt,³⁶ az alább közölt levelek ugyanakkor ennek a törekvésnek olyan kézzel fogható megnyilvánulásai, amelyhez hasonlókat korábban nem ismerhettünk.

³⁰ Erről részletesen: FONT, 2001, 76–86.

³¹ TEUTSCH, 1882, 83–84.

³² ALBRICH, 1896, 65–85. „Ich habe, was die untern Klassen betrifft, mich nach der Waisenhäuser Methode gerichtet”, Martin Felmer naplójából idéz JEKEL, 1922, 28.

³³ „In Ansehung des sehr gnädigen Willens unserer hohen Herren Patronorum wegen meiner künftigen Einrichtung hoffe mit Gottes Hülffe es dahin zu bringen, daß ich dem einmal mir anzuvertraunden Dienst mögliche satisfaction leisten könne und insonderheit die an unserer hochadelichen Jugend utiliter adplicirte Methode auch bey unsern lieben Lands-Leuten anwenden möge.” (1. levél.) „Will ich auch noch fernerhin Gelegenheit haben, dürffte zum Dienste des Vaterlandes ich besser praepariren zu können, als wozu mich von Euer hochwohlgebornen Gnaden nicht nur die höchste Ordre, sondern auch eine ungemein grösse Verpflichtung zu haben gehorsamst erkenne” (11. levél.)

³⁴ Albrich véleménye szerint a reformok létrejöttében Andreas Schunn-nak volt fontos szerepe. ALBRICH, 1896, 64–65. Bruckner tevékenységének ő egyáltalán nem tulajdonít jelentőséget.

³⁵ Andreas Schunn Jakob Schunn 1740 és 1759 között működő püspök fia volt, aki szintén Halléban tanult teológiát.

³⁶ Felmer naplója beszámol arról, hogy Szebenben a retorikát már az 1740-es években is Freyer *Tabulae Oratorieae*ja alapján oktatták, sőt 1749-ben egy iskolai tanítás számára alkalmas kivonatot is készített belőle, amit 300 példányban ki is nyomtattak. TEUTSCH, 1882, 93.

Források

1.

Johann Bruckner levele Andreas Eckhardt³⁷ keresztényszigeti lelkésznek (Halle, 1737. szeptember 13.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 4v–5r.

Köszöni előző levelét és irányában tanúsított jóindulatát. Reméli, hogy a jövőben meghálálhatja patrónusai kegyeit azzal, hogy a Halleban a nemes ifjak nevelése során elsajátított új módszereket egyszer majd az erdélyi ifjak érdekében is hasznosíthatja. Több tárgyat is módjában áll a paedagogium felsőbb osztályaiban tanítani, és ebben különösen örömet leli. Reméli, hogy a szokásos három évi paedagogiumi időt végig kitöltheti. Örömmel teljesíti Eckhardt könyvbeszerzésre vonatkozó kéréseit most és a jövőben is, a paedagogiumi munkájával kapcsolatban is küld majd valamit. Az egyházközségben és az iskolában történt változásokról Zilmann lelkész már tájékoztatta, de minden további hírért hálás lenne. Diákjaival különböző teológiai és filozófiai témákban disputációkat tartanak, és a selecta osztály tagjaival egy disszertáció elkészítésén dolgoznak a következő nyilvános vizsgára, amelynek programját is elküldi majd.

Den 13. Septembris an Herrn Pastor Eckardt auf Herrmannstadt per Post aus Halle.
Hochehrwürdiger und Hochgelahrter Herr,
Insonders Hochzuehrender Herr Pastor,

Sobald ich dero angenehme Zuschrift erhalten und eben eine kleine Respiration von meiner ordentlichen³⁸ Arbeit hatte: so fand mich verpflichtet, denenselben in schuldigster Ergebenheit nicht je³⁹ zu antworten, sondern auch⁴⁰ für dero ungemeine Geneigtheit gegen meine Wenigkeit hertzlichen Dank abzustatten. In Ansehung des sehr gnädigen Willens unserer hohen Herren Patronorum wegen meiner künftigen Einrichtung hoffe mit Gottes Hülffe es dahin zu bringen, daß ich dem einmal mir anzuvertraunden Dienst mögliche Satisfaction leisten könne und insonderheit die an unserer hochadelichen Jugend⁴¹ utiliter adplicirte Methode auch bey unsern lieben Lands-Leuten anwenden möge. Ich habe das Glück allhier, in denen obern Classen zu

³⁷ Andreas Eckhardt († 1753, Szászsebes, ném. Mühlbach, ma: Sebeş, RO), szebeni iskolás éveit után Jénában és Halléban végezte egyetemi tanulmányait, ez utóbbi városban 1717 és 1719 között informátorként is működött a franckei árvaház alsóbb iskolájában (Deutsche Schulen). 1719-től gimnáziumi oktató, majd lelkész volt Nagyszebenben. 1735-től Keresztényszigeten (ném. Großau, ma: Cristian, RO), 1741-től Szászsebesen dolgozott lelkészként. CSEPREGI, 2015, 2B, 750.

³⁸ *ordentlichen* sor fölé besúrva

³⁹ *nicht ie* sor felé besúrva

⁴⁰ *<meine schuldigste Danksagung>* áthúzva

⁴¹ *Jugend* margón besúrva

dociren, und zwar in verschiedenen Disciplinen und in einem Semestri nach dem andern manches bemerkt, so mir in folgenden sehr vortheilhafft gewesen, und da mir der Herr insonderheit Lust und Vergnügen an der Jugend quocunque modo zu arbeiten geschencket hat. So will damit⁴² so lang continuiren, als es ihm gefällt, mich hier zu brauchen, und derowegen eben lasse ich mir den gnädigen Willen unserer hohen Herrn Patronorum desto eher gefallen, indem ich mit Lust allhier verweile, zugeschwigen der unvergleichlichen Vorthteile, so mir von der Academie, deren ich mich noch beständig bediene, zuwachsen, nebst den ubrigen Vorthteilen im aussern, die auch nicht zu verachten sind. Daher ich von gantzem Hertzen wünschete, wenn es geschehen könnte, meine 3 Jahre als ordinarius collega Paedagogii völlig auszuhalten (wovon künfftige Ostern noch nur eines übrig ist), und als denn cum plena mercede von hier wegzugehen. Es werden also, Ewer Hochehrwürden, meine Eltern hiez zu disponiren, mir die grosse Gefälligkeit erweisen, oder aber wenn dieses mein Begehren nicht nach dero Systemate eingerichtet wäre, und mein Glück zu Hause besser befördert würde,⁴³ mir hievon dero wohlmeinendes [?] Urtheil und⁴⁴ consilium notificiren, als welches ich jederzeit zum Grunde meiner Handlungen angenommen und annehmen werde. Dero⁴⁵ geneigte Wille⁴⁶ in Ansehung der Besorgung⁴⁷ einiger Bücher freuet mich ungemein, und ich wünsche mir dasselbe Vergnügen öfters zu vergönnen, so lang ich hier bin, will auch für dieses mal alles aufs Beste besorgen mit der Messe, da ich zugleich etwas von der Arbeit meiner Discipel im Paedagogio mit überschicken werde, wie auch die verlangte Nachricht von einigen Büchern, die ich meist alle eigen habe. Die Veränderung in Venerando Ministerio et Collegio Scholastico hatte zwar bereits von Senior Hochwohllehrenden⁴⁸ Herrn⁴⁹ Czilman⁵⁰ vernommen, habe aber an allen Nachrichten auszusetzen, daß sie die motiva electionis huius paradoxae nicht communiciret. Von Herrn Magister Carpov⁵¹ dürffte Teil II. bald erscheinen,⁵² da die meisten Knötten vorkommen, doch ist sein Bemühen lebenswerth, er hat das Eis in hoc scientiarum

⁴² damit elött törölve: <I>

⁴³ und mein Glück zu Hause besser befördert würde margón besúrva

⁴⁴ Urtheil und utólag a sor fölé besúrva

⁴⁵ elötte törölve: <Allhier>

⁴⁶ geneigten Willen-ról javítva

⁴⁷ szó elött <geneigter>

⁴⁸ Hochwohllehrenden utólag besúrva a margón.

⁴⁹ elötte törölve: <der>

⁵⁰ Lásd következő levél címzettje.

⁵¹ Jakob Carpov (1699–1768), lutheránus teológus, matematikus, 1721-től a hallei egyetemen tanult, Christian Wolffnál filozófiát hallgatott, ezután a jénai egyetemre ment, ahol 1725-től előadásokat tartott a wolffi filozófiáról. 1737-ben el kellett hagynia az egyetemet, ezt követően haláláig a weimari gimnázium rektora volt. Christian Wolff nézeteinek követője. Carpov volt az első, aki Wolff matematikai módszereit a filozófia után a teológiában is alkalmazta.

⁵² A kötet végül csak 1739-ben jelent meg: Jakob Carpov, *Theologia Revelata Dogmatica Methodo Scientifica Adornata [...]* Tomus Secundus, Jena/Lipcse: Melchior, 1739. (Az első kötet ugyanezzel a címmel 1737-ben jelent meg.)

genere gebrochen, und ich liebe ihn⁵³ insonderheit, weil er sehr orthodox ist und das donum perspicuitatis, so das vornehmste bey einem Docenten ist, in reichem Maaß besitzt. Ich brauche das Buch ungemein wohl in einer von meinen Stunden, doch adhibita ἀκριβεια ratione captus auditor, ob es uns gleich nicht an verständigen, geschickten und muntern Köpfen fehlet, die auch eine schwere und weitläufige Demonstration zu fassen im Stande sind, welches nebst anderen Anweisungen daher kommet, weil wir die Mathesin mit ihnen von kleinem treiben. Wir haben oft das Vergnügen, daß einige cum adplausu in theologicis et philosophicis disputiren, künftige Woche arbeiten meine Selectaner eine Dissertationem Philosophico-Theologicam de Criteriis revelationis divinae in Sola Scriptura Sacra reperiundis zu einem Specimine des Examinis Solemnis; wovon ich mit einem Programme fortwarten werde.

2.

Johann Bruckner levele Michael Zillmann⁵⁴ nagyszebeni segédlelkésznek

(Halle, 1737. október 15.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 13r.

A Zillmann által javasolt polemikus és egyéb műveket a maga számára a legutóbbi könyvvásáron beszerezte, ezeket Seivert útján haza is küldte, kéri, hogy szülei segítségével rendezze a költségeket. Zillmannnak is küld egy csomagot, benne egy neki küldött kötettel, valamint egy imádságoskönyvvel, amit apjának szán névnapi ajándékként. A csomagban található még egy tudósítás a legújabb viszályokról, valamint Baumgarten Moráljának eddig megjelent részei. Üdvözlét küldi Soteriusnak és a többi kedves ismerősének.

Den 15. Brieffe an Herrn Czilmann auf Hermannstadt den 18. Octobris per Post.

Hochwohllehrwürdiger und Hochgelahrter Herr,
Insonders Hochzuehrender Herr Schwager,

Auf Euer Hochwohllehrwurden in nächsten Brieffen mir gütigst ertheilten Vorschlag habe bey gegenwärtiger Messe⁵⁵ meinen kleinen Vorrath von polemischen und anderen bedenklichen Sachen in verschiedenen Päckhens so gut, als ich immer könne, mit⁵⁶

⁵³ *ihn* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁴ Michael Zillmann (megh. 1750) nagyszebeni származású lelkész. Miután Nagyszebenben volt segédlelkész, 1738 és 1742 között Kisapoldon (ném. Kleinpold, ma: Apoldu de Jos, RO), majd 1743 és 1750 között Nagypoldon (ném. Großpold, ma: Apoldu de Sus, RO) volt lelkész, itt halt meg 1750-ben. A nagypoldi lelkészi tiszten Bruckner volt az utóda.

⁵⁵ *Messe* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁶ *mit* előtt törölve: <besorget>

Beyhülffe unsers lieben Herrn Seiverts besorget, da derselbe auch mit den Griechen accordiret und das Pfund geringer nicht als 50 Denare erhalten können, welches ich mir denn muß gefallen lassen und habe dabey nur hertzlich zu bitten, daß Ewer Hochehrwurden das Geld davor von meinen Eltern abfordern lassen, und entweder Herrn Seivert oder dem Griechen selbst zustellen. Es waren meine Bücher, wie ich sie in Halle wägen ließ, 25 Pfund, darnach die Zahlung⁵⁷ des Geldes kann reguliret werden. Hernach habe ich noch ein Päckchen unter Euer hochwohlehrwürdigen Namen, da ich [!] Heinsii Historiam Ecclesiasticam in duobus Tomis in IV.⁵⁸ befinden,⁵⁹ wofür ich das Porto gleichfalls willig übernehme und solches von meinen Eltern sich geben zu lassen ersuche. Es ist darinnen Beelii Gebet-Buch,⁶⁰ welches ich dero vielgeliebten Herrn Vater als ein Michaelis-Praesent überschicke, bitte ihm solches zu insinuieren. Übrigens ist daselbst eine Nachricht von den neuen⁶¹ Streitigkeiten und so viel als von Baumgartens-Moral⁶² herausgekommen. Das übrige wird nach der Messe fertig, da ich es denn gleichfalls besorgen werde. Meine übrige Umstände bitte also einzurichten, wie dieselben neigen, daß sie mir vorthellhaftig seyn mögten. Ich überlasse mich der gnädigen Providence des Höchsten und verbleibe nebst abstattenen hertzlichen Gruß an dero ehwürdige liebste Herrn Magister Soterius und alle gute Freunde. Ewer ergebenster Diener Joannes Bruckner

3.

Johann Bruckner levele Johann Georg von Baußnernnek⁶³ Nagyszebenbe

(Halle, 1737. október 15. körül)

OSZK Oct. Lat. 2113. 13r–13v.

Beszámol arról, hogy mit sikerült a lipcsei könyvvásárra eljuttatnia. Seivert átad majd von Baußnernnek egy csomagot, amelyben több paedagogium regiumhoz köthető nyomtatványt is küld, amelyből látható az iskola jelenlegi helyzete. Röviden beszámol arról, hogy milyen órákat tart, és Johann Georg von Baußnern egykori hallei tanárainak sorsáról is ír.

⁵⁷ *das Geld* javítva: *die Zahlung des Geldes*-re, a *die Zahlung* a margón beszúrva

⁵⁸ Johann Georg Heinsius, *Unpartheyische Kirchen-Historie Alten und Neuen Testaments*, I–II, Jena, 1735.

⁵⁹ szó előtt <hat> törölve

⁶⁰ Feltehetően valamely Bél Mátyás által összeállított imádságoskönyvről van szó, a kontextus alapján a konkrét kötet nem azonosítható. Ha feltételezzük, hogy Bruckner édesapjának latin vagy német nyelvű imádságoskönyvet küldött, akkor szóba kerülhet az 1728-ban Lipcsében kiadott *Preces Christianae* vagy az 1729-ben szintén Lipcsében kiadott *Die Gottsuchende Seele*. Utóbbi kötet bemutatását lásd FAJT, 2017, 52–55.

⁶¹ *neuen* előtt törölve: <Streitigk>

⁶² Baumgarten műve majd csak 1738-ban jelenik meg, ehhez lásd 11. levél.

⁶³ Johann Georg von Baußnern (Bécs, [?]–Lipcse, 1740) Simon von Baußnern szász királybíró fiatalabbik, fiatalon elhunyt fia. Bővebben lásd a bevezető tanulmányt.

Eadem occasione an Herrn von Baussnern J. G. auf Hermannstadt
Hochwohlgeborner Herr,
Insonders Hochzuehrender Herr von Baußnern,

Die hohe Verbindlichkeit, womit ich mich⁶⁴ Ewer Hochwohlgebornen so unendlich verpflichtet erkenne, veranlasst mich auch zu gegenwärtigen Zeilen, worinnen ich denenselben⁶⁵ zuförderst meinem ergebensten Versprechen gemäß schuldigsten Bericht abzustatten habe, daß ich von der Leipziger Messe an dieselben übermachtet. Es wird nemlich Herr Seivert Ewer Hochwohlgebornen ein Päckchen von mir zu überreichen die Ehre haben, in welchem sich die Fortsetzung des Archivarii von 4. Stücken,⁶⁶ ein Exemplar von den Programmatibus des Herrn Inspektors Freyers⁶⁷ und ein Programma von unserm nächsten Examine⁶⁸ befindet, woraus dieselben den Statum Paedagogii ziemlichermassen werden abnehmen können. Ich habe wiederum in Prima 2 Stunden hora 7. et 2.⁶⁹ und bin historiarum quotidianus. Herr Horn⁷⁰ gehet als Conrector nach Writzen⁷¹ bey Frankfurt.⁷² Herr Vegner hat in Magister Philosophiae promoviret und wird nach Frankfurt an der Oder gehen als Professor Philosophiae Extraordinarius.⁷³ Herr Doktor Walaskai.⁷⁴ Herr Hajnoczi.⁷⁵

⁶⁴ *mich* utólag sor fölé beszúrva

⁶⁵ *denenselben* előtt törölve: <Ew>

⁶⁶ Feltehetően a *Der genealogische* (később *genealogisch-historische*) *Archivarius* címmel 1732-től Lipcsében kiadott kortárs genealógiai folyóirat számairól van szó.

⁶⁷ Hieronymus Freyer, *Programmata Latino–Germanica, Cum Additamento Miscellaneorum Vario*, Halle, 1737.

⁶⁸ A paedagogium regium nyilvános vizsgáira kiadott programfüzet a vizsgázó diákok névsorával és vizsgadarabjainak címével.

⁶⁹ A prima a paedagogiumban a legfelsőbb osztályra vonatkozik. A 7. és 2. óra a reggel hét és délután kettőkor kezdődő tanórákat jelöli, ezek latinórák voltak.

⁷⁰ A hallei származású Johann Christoph Horn 1735 áprilisától dolgozott a paedagogiumban tanárként, 1737 őszétől Wriezenben volt konrektor.

⁷¹ Ma: Wriezen.

⁷² Odera-Frankfurt.

⁷³ Ernst (Ernestus) Wegener, 1731 és 1734 között informátor a paedagogium regiumban, 1734-től a sziléziai Sorauban dolgozott konrektorként, később gróf Johann Erdmann von Promnitz informátora Utrechtben és Halléban, 1738-tól a jénai egyetemen történelmet tanít. 1733 ősze és 1734 tavasza között Johann Georg von Baußnern Stubenpraeptora volt [AFSt /S. (A. I. 123)].

⁷⁴ Wallaszky (vagy Wallaskai) János (1709–1767), acsai (Pest m.) származású doktor, aki 1731. április 30-án iratkozott be a hallei egyetem orvosi karára, itt 1734-ben szerezte meg az orvosdoktori címet. Később Bécsben, Pozsonyban és Pesten tevékenykedett orvosként. Tagja volt a Császári Természettudós Társaságnak (Academia Caesareo Leopoldina), aktívan foglalkozott alkímiával, barátságban állt Bél Mátyással.

⁷⁵ Bruckner az utolsó mondatokat a vázlatban nyilvánvalóan félbehagyta. A hallei egyetem matrikulájában található egy Paullus Haynoczius (Trenschimo Hung), aki 1732. október 9-én iratkozott be az orvosi karra, tehát Johann Georggal egy időben tartózkodott Halléban.

4.

Johann Bruckner levele Samuel von Baußnernnek⁷⁶ Nagyszebenbe

(Halle, 1737. október 24.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 13v.

Elnézését kéri, hogy az elmúlt fél évben olyan kevés hírt adott magáról. Köszöni a lehetőséget, hogy a könyvvásárról az ő neve alatt küldhessen haza csomagot, ezzel a mostani vásáron élt is.

An Herrn von Samuel von Baußnern mit der Post den 24. Octobris 1737.

Hochwohlgeborner Herr,
Hochgeneigter Patron,

daß ich die⁷⁷ hohe⁷⁸ Verbindlichkeit, womit ich nach⁷⁹ Ewer Hochwohlgebornen unendlich⁸⁰ verpflichtet zu seyn gehorsamst⁸¹ erkenne, in verwichenem halben Jahr im⁸² Schreiben so⁸³ wenig zu erkennen gegeben, wird mir dero sonderbare Gütigkeit⁸⁴ nicht übel anrechnen, indem ich⁸⁵ solches insonderheit aus der Ursache unterlassen, denenselben⁸⁶ damit nicht so oft beschwerlich zu fallen,⁸⁷ und ob ich solches gleich auch diesesmals befürchten müssen. So hat⁸⁸ doch das ergebenste Vertrauen und die tieffe Ergebenheit, worinnen ich Ewer Hochwohlgebornen demüthigst verehere, auch dieses überwunden und mich so unverschämt gemacht. Ich erinnere mich noch in schuldigster Dankbefiessenheit dero gutigsten Erlaubniß, so mir an voriger Messe gegeben worden, einige meiner polemischen Bücher unter dero niemals gnug gepriesenen Namen hinein⁸⁹ zu schicken, welches ich an voriger Messe, da die⁹⁰ gutigste Erlaubniß etwas spat eintraff, nicht thun können, nun aber in grosser Zuversicht gethan,

⁷⁶ Samuel von Baußnern (1714–1779), Simon von Baußnern szász királybíró idősebbik fia, később (1764) őt is királybírónak választották. Bővebben lásd a bevezető tanulmányt.

⁷⁷ törölve: <meiner>

⁷⁸ *hoben*-ről javítva

⁷⁹ *nach* utólag sor fölé beszúrva

⁸⁰ törölve: <gehorsamst> utólag a szó fölé beszúrva: *unendlich*

⁸¹ *gehorsamst* utólag sor fölött beszúrva

⁸² *im* előtt törölve: <so>

⁸³ *so* előtt törölve: <wenigstens>

⁸⁴ *Gütigkeit* előtt törölve: <und unverdienste [?]>

⁸⁵ *ich* utólag sor fölé beszúrva

⁸⁶ *denenselben* előtt törölve: <müssen>

⁸⁷ *fallen* előtt törölve: <lassen>

⁸⁸ *hat* előtt törölve: <ist>

⁸⁹ *hinein* előtt törölve: <an>

⁹⁰ *die* előtt törölve: <ich>

und zwar also, daß ich auf Einrathen des Herrn Kochs ein Paquet dem Herrn Straube übergeben,⁹¹ welcher an Titel Herrn Wieland⁹² etwas zu packen hatte, sich auch bey Anblick dero hochzuehrenden Namens dazu gantz geneigt erwiesen, daß ich also auf diese Weise damit zu Stande gekommen zu seyn gedenke, nur bitte bey Ankunfft derselben so wohl bey dero hochzuehrenden Herrn Schwieger-Vater, als auch der Visitation das Beste nach dero klugen Vorsichtigkeit mir zur Gnade zu erweisen. Von Vernehmung meiner Verbindlichkeit wegen so ungemeiner⁹³ Wohlthaten will nichts mehr schriftlich⁹⁴ gedenken, indem dieselbe schon hoch⁹⁵ gestiegen, sondern nun auf Mittel denken, als dero⁹⁶ unwürdigster Diner nur leisten kann.

5.⁹⁷

Johann Bruckner levele

Michael Czekelius von Rosenfeld nagyszebeni polgármesternek⁹⁸

(Halle, 1738. január)

OSZK Oct. Lat. 2113. 28v–29r.

Újévi jókívánásait és gratulációját küldi hivatalba lépése alkalmából, Isten áldását kéri, hogy ezen ismételt tiszttel szerencsésen tölthesse be. Ahogy az isteni gondviselésnek köszönhetően eddig is élvezhették Czekelius honatyai gondoskodását, úgy reméli, Isten továbbra is erőt ad neki, hogy – a polgárok nagy örömeire – a haza szolgálatában munkálkodhasson.

⁹¹ Feltehetőleg szász kereskedők, akik segédkeztek a csomagok szállításában, személyüket pontosan nem sikerült meghatározni.

⁹² Samuel von Baußnern apósa – ahogy azt Bruckner alább maga is írja –, kereskedő. Samuel felesége Maria Rosina, született Wieland, Johann Georg Werder özvegye volt, akivel 1736-ban házasodtak össze.

⁹³ felette törölve: <hoben>

⁹⁴ *schriftlich* utólag beszúrva a margón

⁹⁵ *hoch* előtt törölve: <sehr>

⁹⁶ *dero* előtt törölve <Euer>

⁹⁷ 28v–29r., margón: 1737. December

⁹⁸ Michael Czekelius von Rosenfeldet 1738. január 12-én választották meg ismételt Nagyszeben polgármesterének. Czekelius 1730 és 1739 között töltötte be azt a tisztt.

Hochwohlgeborner Herr,
Gnädiger Herr,
Hochgeneigter Patron,

das unterthänigste Vertrauen, so⁹⁹ zu¹⁰⁰ Euer hochwohlgebornen Gnaden dero unwürdigster Knecht¹⁰¹ zu fassen die unverdiente Erlaubniß hat,¹⁰² reizet¹⁰³ mich bey gegenwärtigem Jahres-Wechsel, ob gleich¹⁰⁴ in der Ferne,¹⁰⁵ einen unterthänigen Glückes-Wunsch gehorsamst¹⁰⁶ abzustatten, und zu dem frohen¹⁰⁷ Antritt, gesegneten¹⁰⁸ Fortgang und¹⁰⁹ oftmaliger gewünschter¹¹⁰ Wiederhorlung desselbigen, göttliche Gnade und Segen auszubitten. Ich finde mich hiezum desto verpflichtet: je ein¹¹¹ höheres und wichtigeres Amt Euer hochwohlgebornen Gnaden als gnädigem¹¹² Landes-Vater von¹¹³ der göttlichen Vorsehung anvertrauet worden, und je bedenklicher die gegenwärtige Umstände sind, worinnen das¹¹⁴ Wohlsein des¹¹⁵ gantzen Landes von¹¹⁶ dero treuen Vorsorge und weisen Regimen dependiret.¹¹⁷ Der allmächtige Gott, der uns so sehr begnadiget, daß wir dero hohe landesväterliche Pflege bishero unausgesetzt¹¹⁸ geniessen können, wolle fernerhin Euer¹¹⁹ hochwohlgebornen Gnaden mit seiner Hülffe unterstützen, segnen, die in seines und des Vaterlandes Diensten angewendten Krefte unlässig ersetzen,¹²⁰ und zum grossen Vergnügen aller redlichen Untergebenen, insonderheit auch zum Wachsthum und Aufnahme der Wissenschaften,¹²¹ noch viele Jahre erhalten, um¹²² welche Gnade beständig zu beten,¹²³ zu dessen Erbitung von¹²⁴

⁹⁹ so elótt törölve: <v>

¹⁰⁰ zu elótt törölve: <dero unwürdigstem Knecht auf>

¹⁰¹ dero unwürdigster Knecht sor fölé beszúrva

¹⁰² die unverdiente Erlaubniß hat utólag a margón beszúrva

¹⁰³ reizet elótt törölve: <erlaubet und vergönnet ist>

¹⁰⁴ gleich elótt törölve: <wohl>

¹⁰⁵ <entfernt> törölve, fölé beszúrva: in der Ferne

¹⁰⁶ gehorsamst utólag beszúrva a margón

¹⁰⁷ frohen elótt törölve: <O>

¹⁰⁸ gesegnetem-ról javítva, elótte törölve: <desselbigen und>

¹⁰⁹ und elótt törölve: <göttliche Gnade und Segen>

¹¹⁰ gewünschter utólag a margón beszúrva

¹¹¹ eine-ról javítva

¹¹² gnädigem elótt törölve: <unserem>

¹¹³ von elótt törölve: <anv> Dinge>

¹¹⁴ das elótt törölve: <un>

¹¹⁵ Wohlsein des sor fölé beszúrva

¹¹⁶ von sor fölé beszúrva

¹¹⁷ Regimenter zu geniessen hatról javítva, dependiret utólag a sor fölé beszúrva

¹¹⁸ unausgesetzt elótt törölve: <ungestört>

¹¹⁹ Euer elótt törölve: <dero>

¹²⁰ die in seines und des Vaterlandes Diensten angewendten Krefte unlässig ersetzen utólag a margón beszúrva

¹²¹ insonderheit auch zum Wachsthum u[n]d Aufnahme der Wissenschaften szöveg végén utólag beszúrva

¹²² <welche> törölve, um welche Gnade beständig zu beten sor fölé írva

¹²³ um welche Gnade Beständig zu beten sor fölé beszúrva

¹²⁴ zu elótt törölve: <sich>

dem lieben Gott sich aufs neue verbindlich machet und zu dero hohen Gnaden unterthänigst empfielet.

Euer hochwohlgebornen Gnaden
unterthänigster Knecht Joannes Bruckner

6.

Johann Bruckner levele Samuel von Baußnernnek Nagyszebenbe

(Halle, 1738. január 30.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 34v–35r.

*Január 11-i levele különösen megörvendeztette és megnyugtatta, mivel különböző bécsi újságok azt írták, hogy a járvány terjedése miatt Magyarország és Erdély között teljesen be-
szüntették a közlekedést. A járvány miatt még Halléban is óvintézkedéseket tettek, és úgy
hitték, hogy a levélforgalmat is felfüggesztették, de von Baußnern levele ennek ellenkezőjét
bizonyítja, postafordultával küldi is válaszát. Köszöni az otthoni híreket, a jövőjével kap-
csolatos ígéreteket, és hogy gondoskodik a csomagjáról. Halléból az ottani ezrednek Magde-
burgba kell utaznia, hogy a porosz király kiválaszthassa azokat, akiket magyarországi
hadjáratra küld, mások szerint viszont inkább császári toborzásról van szó. Beszámol
helyzetéről és a közös ismerősökről, valamint arról, hogy felsőbb utasításra egyes szertartá-
sokat el kellett hagyni a lutheránus istentiszteletből, és ezen sokan felháborodtak, a hallei
dologház lelkésze is, amiért végül elbocsátották. Végül örömmel tudatja, hogy von Bauß-
nern édesapja engedélyezte számára, hogy a szokásos harmadik évet is végigtaníthassa a
paedagogiumban, ami az idei húsvétól számítva még egy évet jelent.*

An Herrn Samuel von Bausnern auf Herrmannstadt den 30. per Post.

Hochwohlgeborner Herr,
Hochgeneigter Patron,

Euer Hochwohlgebornen hochgeneigte Zuschrifft vom 11. Januarii hat mich ungemein
erfreuet und mein um unser liebes Vaterland sehr bekümmertes Gemüth beruhiget,
indem ich¹²⁵ auf etlichen Zeitungs-Blättern von Wien¹²⁶ vernehmen muste, daß wegen
grassirender Contagion¹²⁷ in Siebenbürgen die Communication zwischen Ungarn und
Siebenbürgen völlig aufgehoben sey. Ja an den hiesigen Magistrat kam vom Hoffe

¹²⁵ *ich* sor fölé beszúrva, *wir*-ről javítva

¹²⁶ *von Wien* sor fölé beszúrva

¹²⁷ Az 1737 végén kezdődő, és teljesen csak 1742/1743-re lecsendesedő pestisjárványról van szó, amely
Magyarországon és Erdélyben a betegség utolsó, sok halottal járó jelentkezése volt.

Ordre, deßwegen alle nötige praecautiones zu gebrauchen so gar, daß wir solches auch auf die Brieffe extendiret¹²⁸ zu seyn gedachten, aber der Anblick dero Hochgeehrtesten hat das Gegentheil erwiesen. Dahero ich so gleich den folgenden Posttag mir die Ehre gebe darauf zu¹²⁹ antworten und mich dafür gehorsamst zu bedanken. Die gütigst communicirte nova unserer¹³⁰ Stadt haben meine Verbindlichkeit gegen Euer Hochwohlgebornen vermehret, wie auch das gnädige Versprechen so wol für meine künfftige Fortun, als auch mein¹³¹ diesmal ankommendes Päckchen Bücher sorgen¹³² zu lassen. Meine Schuld bey Ihnen mehret sich dermassen, daß ich kaum die Zinsen davon abzutragen¹³³ im Stande seyn werde. Unter unsern Begebenheiten allhier ist das neueste, daß das Regiment Ordre haben soll nach Magdebourg zu reisen, da Ihro Königlichen Mayestät diejenigen auslesen wolten, welche zum Feldzuge nach Ungarn destiniret sind, andere sagen, es solte eine kayserliche Werbung hieher kommen. Herr Schlitte ist Prorector und damit ich in der Gasse bleibe, von Vogeliana saget¹³⁴ man, daß sie und ihr Kind völlig in integrum restituiret sey, und es sey ihr zu Presbourg eine raisonable Quantite Geldes gezahlet worden. Im Ministerio Ecclesiastico wird¹³⁵ allhier grosse [!] motus gewesen wegen Abschaffung¹³⁶ einiger Kirchen-Ceremonien, exempli gratia die Lichter auf dem Altar, das Absingen der Evangeli und Episteln, der Einsetzungs-Worte¹³⁷ bey dem Heiligen Abendmahl, sie haben sich aber endlich submittiren müssen, der Zuchthaußprediger aber eifert¹³⁸ sehr darüber ob consequantias metuendas¹³⁹ und durffte seine¹⁴⁰ dimission bekommen.¹⁴¹ Schließlich meine Umstände betreffend: so habe die Ehre zu berichten, daß ich mein triennium als ordinarius auf dem Paedagogio nach dem gnädigen Befehl Ihro Excellence des gnädigen Herrn Papa gerne aushalten werde, welches¹⁴² diese Ostern übers Jahr Gott gebe zu Ende gehet und als denn fernere Ordre gehorsamst¹⁴³ erwarten. Solte indessen aber etwas voffallen, so zu meinem Vortheil gereichet, so habe das ergebenste Vertrauen, daß Euer Hochwohlgebornen

¹²⁸ elötte törölve<resti>

¹²⁹ zu elött törölve: <gehorsamst>

¹³⁰ unserer elött törölve: <grata et ungrata>

¹³¹ meine-ról javítva

¹³² sorgen elött törölve: <zu>

¹³³ abzutragen elött törölve:<werde>

¹³⁴ saget elött törölve: <hat ausgesprengt>

¹³⁵ wird utólag a sor fölé beszúrva, <ist>-ról javítva

¹³⁶ elötte törölve: <der>

¹³⁷ Einsetzungs-Wort elött törölve: <vert>

¹³⁸ eifert elött törölve <will darüber wie Märterer werden>

¹³⁹ metuendas utólag a sor fölé beszúrva

¹⁴⁰ seine elött törölve: <s[...] officio d[...]>

¹⁴¹ Johann Gottgetreu Müller, ugyanehez lásd a következő level.

¹⁴² welches elött törölve <und>

¹⁴³ gehorsamst elött törölve: <erwa>

dabey¹⁴⁴ mir dero Vorsorge angedeihen lassen werden, der ich in¹⁴⁵ tieffster Ergebenheit verharre,

Euer Hochwohlgebornen
gehorsamster Diener Joannes Bruckner

7.

Johann Bruckner levele Georg Soterius¹⁴⁶ nagyszebeni segédlelkésznek

(Halle, 1738. január 30.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 35r–35v.

Hálásan köszöni előző levelét és szolgálatát ajánlja. Aggodalommal tölti el hazája szorongatott helyzete és imádkozik mindannyiukért. Itt sok minden történt, de csak a legfontosabbakról számol be. Porosz királyi rendeletre a királysághoz tartozó minden lutheránus egyházközségben új istentiszteleti rendet vezettek be, a korábbi egyházi szertartásokat jelentősen módosították, ami nagy felháborodást keltett. Emiatt a hallei dologház lelkésze el is hagyta tisztségét. A levél második felében legfrissebb könyvmegjelenésekről, a Christian Wolff és tanai körüli vitákról, valamint a pietisták hamburgi helyzetéről tudósít. Hallei tartózkodásából húsvétól számítva még egy éve van hátra, távolabbi sorsa patrónusai kezében van. Szívesen hallana valamit Soterius testvéréről, akit szintén jóakarójának és barátjának tart, írna is neki, de nem tudja, hol keresse. Hálás lenne, ha röviden írna az ott-boni gimnázium helyzetéről.

An Herrn Archi-Diaconum Herrn Magister Soterius eadem occasione, eodem die.

Hochehrwürdiger und Hochgelahrter Herr,
Hochzuehrender Patron,

Euer Hochehrwurden haben mich durch dero jungsthin abgelassenes Schreiben dermassen verbunden, daß ich nicht¹⁴⁷ nur die freundliche Aufforderung zu einem

¹⁴⁴ dabey előtt törölve: <solches meine>

¹⁴⁵ in előtt törölve: <ohn Unterlaß verh>

¹⁴⁶ Georg Soterius (Nagyszeben, 1704–1765), lelkész. A lipcsei egyetemen tanult filozófiát és teológiát. Itt Johann Christoph Gottscheddel is megismerkedett, erről egy Soteriusnak hozzá írt levele (GOTTSCHEID, 2008.), valamint Gottschednek Soterius magiszteri címének elnyerésére írt alkalmi költeménye tanúskodik. Tanulmányai utolsó évében az egyetemen előadásokat is tartott. 1728-tól konrektor a nagyszebeni gimnáziumban, 1733-tól ugyanitt rektor, 1737-től Nagyszeben segédlelkésze. 1741-től Sellenberken (ném. Schellenberg, ma: Şelimbăr, RO), majd 1746-tól Szelindeken (ném. Stolzenburg, ma: Slimnic, RO), lelkész.

¹⁴⁷ nicht előtt törölve: <nur>

fleissigen commercio litterario beständig¹⁴⁸ beobachten, sondern auch gänzlich zu dero Diensten leben werde, und die hohe Verbindlichkeit, die¹⁴⁹ ich in innigster Ergebenheit gegen Euer Hohehrwürden hege, in einer schuldigsten Dankbefliessenheit an den Tag legen. Die bedrängten Umstände unsers lieben Vaterlandes haben mich sehr afficiret und getrieben Ihrer aller¹⁵⁰ noch mehr und inständiger bey dem lieben Gott eingedenk zu seyn und habe das Vertrauen zu ihm, daß er sich unserer aller erbarmen werde. Von hiesigen Begebenheiten könnte mit¹⁵¹ vielem¹⁵² dienen, will¹⁵³ aber nur das merkwürdigste¹⁵⁴ anführen. Im Ministerio Ecclesiastico in allen königlichen Preussischen Ländern sind grosse motus gewesen, indem Ihro königlichen Mayestät die adiophora¹⁵⁵ unserer Kirchen auf dem Fuß wollen gesetzt haben, wie bey den Reformirten, exempli gratia die Lichter auf dem Altar, das Absingen der Evangelia und Episteln, wie auch der Worte der Einsetzung und des Vater Unsers bey dem Heiligen Abendmahl, item die Kragen der Priester und Chor-Röcke, wogegen sich insonderheit die hiesigte theologische Facultat und Ministerium sehr gesetzt, zuletzt aber sich dennoch submittiren müssen. Biß auf den Zuchthaußprediger, Herr Magister Müller,¹⁵⁶ welcher es als eine Sache von wichtigen Folgen ansieht, und lieber das Amt, als das exercitium desselben lassen will. Die Theologische Moral unsers Herrn Professor Baumgartens¹⁵⁷ ist noch nicht fertig, so bald sie aber fertig seyn wird, so werde mir die Ehre geben, künftige Messe ein Exemplar zu überreichen. Von den Streitigkeiten in der Wolffischen Philosophie, wie auch unter Probst Reinbek¹⁵⁸ und Doctor Marpergern¹⁵⁹ ist alles stille und in Hambourg hören wir, daß etliche Candidati Theologiae, so in Halle studieret und mein Condiscipel gewesen, ipso Neumeistero¹⁶⁰ adprobante cum

¹⁴⁸ *beständig* előtt törölve: <sondern auch>

¹⁴⁹ *die* előtt törölve: <w>

¹⁵⁰ *Ihrer aller* utólag beszúrva a margón

¹⁵¹ *mit* előtt törölve: <wohl>

¹⁵² *vielem* előtt törölve: <einem und>

¹⁵³ *will* előtt törölve: <ich>

¹⁵⁴ *merkwürdigste* előtt törölve: <merk>

¹⁵⁵ Az üdvözülés szempontjából nem számottevő dolgok.

¹⁵⁶ Johann Gottgetreu Müller (1701–1787). Müller elbocsátása után Lipcsébe ment, ahol az egyetemi templom egyik prédikátora lett és előadásokat is tartott az egyetemen.

¹⁵⁷ Siegmund Jakob Baumgarten, *Unterricht vom rechtmässigen Verhalten eines Christen oder Theologische Moral*, Halle, Bauer, 1738.

¹⁵⁸ Johann Gustav Reinbeck (1683–1741), lutheránus teológus és esperes, 1701-től a hallei egyetem hallgatója, itt a teológiai kar adjunktusa lett. 1717-től a berlini Szent Péter-templom esperese, 1721-től 1741-ig az egyháztanács tagja (Konsistorialrat). Nagy szerepet játszott a Halléból elűldözött Christian Wolff sikeres visszahívásában, követői közé tartozott.

¹⁵⁹ Bernhard Walther Marperger (1682–1746), lutheránus teológus. 1706-tól Nürnbergben lelkész, 1724-től a szász választófőjedelem udvari prédikátora Drezdában, ezzel a legmagasabb szász lutheránus egyházi méltóság. 1737-ben egy írásában (*Zufällige Gedancken über Eines vornehmen Theologi Betrachtungen der Augspurgischen Confession, Die darin gebrauchte Wolffische Philosophie betreffend*, Frankfurt/Leipzig, 1737) támadta Johann Gustav Reinbecket, amiért az Christian Wolffot igyekezett rehabilitálni. Ezzel egy hosszabb, több évig tartó vitát váltott ki a lutheránus teológusok között.

¹⁶⁰ Erdmann Neumeister (1671–1756), lutheránus teológus és költő. 1715-től a hamburgi Szent Jakab-templom lelkésze és a felső egyháztanács tagja (Oberkonsistorialrat), ismert volt pietizmusellenességéről.

applausu geprediget und allda Hofnung haben, im Ministerio des Herrn Pastor Wagners¹⁶¹ avanciren zu können. Herr¹⁶² Doctor Lange wird mit seiner Prophetischen Licht und Recht bald erscheinen,¹⁶³ von seiner allgemeinen Gnade hat er jüngst Tomum II. herausgegeben bey Gelegenheit etlicher Einwurffe, so ihm die Reformirter gemacht hat, welche er aber mit 24 Gründen widerleget.¹⁶⁴ Von Magister Carpoven erwarten wir¹⁶⁵ seinen Tomum II. Theologiae Systematicae auf Ostern.¹⁶⁶ Von¹⁶⁷ meinen Umständen vermuthet,¹⁶⁸ daß selbige Euer Hochehrwürden bekant seyn durfften, wie¹⁶⁹ ich künftige Ostern nur noch ein Jahr in gegenwärtiger Station zu stehen habe und nachhero den Willen und Befehl guter Gönner in Einrichtung meiner Umstände erwarte, wozu ich mir deroselben Geneigtheit gleichfalls gehorsamst erbitte, und¹⁷⁰ suche mich mit Gottes Hülffe darin vest zu setzen, wer weiß, worin der liebe Gott mich brauchen will. Von des Herrn Bruders Hochedlen hatte gerne einige zuverlässige Nachricht, indem ich gerne an dieselben schreiben wollte, und nicht weiß, wo Sie sich befinden, ich halte mich zu Ihm gleichfalls, als einem meiner hochzuehrenden Gönner und Freunde. Solten Euer Hochehrwürden belieben bald nach Teutschlad zu schreiben, so wolte um eine kleine Abschilderung des Status unsers Gymnasii gebeten haben, womit ich mich dero fernen Wohlwollen und Geneigtheit empfehle und verharre

Euer Hochehrwürden
verbundenster Diener
Joannes Bruckner
Paedagogii Regii Collega

Halle, im Königlichen Paedagogio,
den 30. Janurarius
1738.

¹⁶¹ Friedrich Wagner (1693–1769), lutheránus teológus, 1736-tól a hamburgi Szent Mihály-templom lel-késze. Neumeisterrel szemben megengedőbb álláspontot képviselt a pietizmussal szemben, ő mondott halotti prédikációt J. G. Reinbeck felett.

¹⁶² Herr elött törölve: <werde seinen>

¹⁶³ Joachim Lange, *Prophetisches Licht und Recht, Oder Richtige und Erbauliche Erklärung Der Propheten*, Halle–Leipzig, 1738.

¹⁶⁴ Lange már a *Propetisches Lichthez* csatolt egy függeléket a lutheránus kegyelemtanról (az általános kegyelemről): *Biblischer Anhang Von der Evangelischen Hauptlehre, Der Allgemeinen Gnade Gottes*. Ennek folytatásaként jelentette meg az itt említett írást: *Weitere Ausführung Der Evangelischen Hauptlehre Von der Allgemeinen Gnade, [...] Mit XXIV wichtigen Gründen, Gegen den geschehenen Widerspruch, schrift-mäßig in dogmatischer Abhandlung erwiesen und mit mehrern erläutert wird*, Halle, 1738.

¹⁶⁵ wir elött törölve: <E>

¹⁶⁶ A kötet végül csak 1739-ben jelent meg: Jakob Carpov, *Theologia Revelata Dogmatica Methodo Scientifica Adornata [...] Tomus Secundus*, Jena–Lipcse, Melchior, 1739.

¹⁶⁷ Von utólag beszúrva, elötte törölve: <Schließlich von>

¹⁶⁸ vermuthe elött törölve: <welches zu gedenken ich>

¹⁶⁹ wie elött törölve: <und thue beim>

¹⁷⁰ und elött két és fél sor kisatírozva <anietzo docire [...] Theol. [...] von. L. D. die Oratione und von B. 4. die [...] Historie, die übrige Zeit wende zu perfectionierung meiner übrigen Studien an, wer weiß, womit w>

8.

Johann Bruckner levele Johann Georg von Baußnernnek Nagyszebenbe

(Halle, 1738. március 9.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 40v–41r.

Érdeklődik, hogy a legutóbbi lipcsei könyvvásárra küldött csomagja rendben megérkezett-e, és hogy küldjön-e valamit a következő vásárra. Isten óvja szülőföldjüket a fenyegető pestistől, amit már Lipcsében is kihirdettek. A levél hátralévő részében Johann Georg von Baußnern egykori hallei diáktársai és tanárai jelenlegi sorsáról ad hírt. A paedagogiumban növekszik a tanárok száma, és sok közöttük a hallei. Alázatosan kéri Johann Georg közbenjárását patrónusainál és apjánál.

An Herrn von Baussnern (Johann Georg) nach Hermannstadt in Siebenbürgen den 9. Marti per Post

Hochwohlgeborner Herr,
Insonders Hochzuehrender Herr von Baußnern,

In der grossen Ergebenheit, womit ich Ewer Hochwohlgebornen verpflichtet bin, gebe mir abermahlen die Ehre, denenselben beschwerlich zu seyn und mich¹⁷¹ gehorsamst zu erkundigen,¹⁷² ob die¹⁷³ von der Leipziger Messe denenselben¹⁷⁴ überreichte Sachen richtig eingetroffen und ob Ewer Hochwohlgebornen auf künfftige Messe nichts zu befehlen beliebeten, als wozu sich¹⁷⁵ meine Wenigkeit nicht¹⁷⁶ allein bereit und willig, sondern hoch verpflichtet zu seyn erachtet. Die Continuation vom Archivario¹⁷⁷ wird erfolgen, woferne einige unserer Kauffleute heraus kommen sollten,¹⁷⁸ woran doch in Leipzig sehr¹⁷⁹ gezweifelt wird, wegen der ansteckenden Seuche, welche nach dem Bericht und Ordre des Gesundheit¹⁸⁰-Raths zu Venedig wieder zunehmen soll, weßwegen auch in Leipzig dasselbige öffentliche Kund gethan worden, Gott erbarme sich unsers armen Vaterlandes. Von unsern Begebenheiten habe nichts sonderliches zu berichten. Herr von

¹⁷¹ *mich* sor fölé utólag beszúrva

¹⁷² *erkundigen* előtt törölve: <zufangen, ob>

¹⁷³ *die* előtt törölve <Sie aufbevorstehende>

¹⁷⁴ *denenselben* előtt törölve: <unterschi>

¹⁷⁵ *sich* utólag sor fölé beszúrva, javítva <ich>-ről

¹⁷⁶ *nicht* előtt törölve: <sich>

¹⁷⁷ Lásd 3. levél 65. jegyzet.

¹⁷⁸ *solten* előtt törölve: <wer>

¹⁷⁹ *sehr* előtt törölve: <und> <ge>

¹⁸⁰ *Gesundheits*-ről javítva

Lüder¹⁸¹ soll in Jena erstochen seyn, Herr Graf Kornfeil¹⁸² unter den Kayserlichen Troupen als Unter-Officier dienen, Herr von der Goltz¹⁸³ aber als Volontair dahin¹⁸⁴ gereiset seyn. Herr von Niesemeuschel II.¹⁸⁵ aber ist, nachdem er in Leipzig wacker Geld verzehret, endlich in¹⁸⁶ Sächsische Dienste gegangen. Niesemeuschel I.¹⁸⁷ ist¹⁸⁸ in Jena und wird¹⁸⁹ finito hoc semestri vermuthlich auf Reisen gehen. Herr Baron von Schlammersdorff¹⁹⁰ ist in Leipzig und soll sich sehr wohl und artig aufführen. Leberecht Dreysig¹⁹¹ ist allhier auf der Academie und halt sich so, taliter qualiter: er hat einen Bruder¹⁹² bey uns auf dem Paedagogio. Im übrigen wächst der Numerus unsrer Paedagogisten ziemlich, diese Ostern werden ihrer 8 auf Academie gehen: derer ihre Stellen aber bereits besetzt sind, insonderheit haben wir viele aus der Stadt unter uns und es sind noch mehrere gemeldet. Der hiesige Zuchthausprediger ist ab officio removiret, weil er sich der königlichen Ordre in Einrichtung der Kirchen-Ceremonien nicht submittiren wollen, man saget aber, daß er an der Domkirche¹⁹³ in Merseburg employret werden durffte. Herr Doctor Walaskai¹⁹⁴ ist zu Anspach auf Recommendation des alten Hoffmans¹⁹⁵ Leib-Medicus geworden. Herr Pastor Pourgold¹⁹⁶ lieget todtkrank auf seiner guten Pfarre. Herr Graf von Promnitz gehet von hier nach Leipzig,¹⁹⁷ da denn manchen Professoribus ein Ziemliches entgehen¹⁹⁸ wird. Herrn Vegner soll es in Franckfurt nicht gefallen haben, und er befindet sich ietzt als Magister Legens in Jena. Herr Nachtigall¹⁹⁹

¹⁸¹ Christian Friedrich von Lüder. Bruckner a következőkben Johann Georg von Baußnern paedagogium regiumbeli iskolatársai későbbi sorsáról számol be. A paedagogium diákjainak adatbázisát lásd <http://www.francke-halle.de/francke.htm/archiv/matrikel/paedag/seiten/indexp.html>.

¹⁸² Hector Ferdinand Friedrich von Kornfeil (szül. 1719).

¹⁸³ Henning Bernhard von der Goltz (1718–1757).

¹⁸⁴ *dahin* elött törölve: <daselb>

¹⁸⁵ Balthasar Friedrich von Niesemeuschel.

¹⁸⁶ *in* elött törölve: <unter>

¹⁸⁷ Johannes Christoph von Niesemeuschel.

¹⁸⁸ *ist* elött törölve: <al>

¹⁸⁹ *wird* elött törölve: <schei>

¹⁹⁰ Pusztán a családnév alapján bizonyosan nem azonosítható: vagy Carl Wilhelm Friedrich von Schlammersdorf, vagy Wilhelm Heinrich Johannes von Schlammersdorf.

¹⁹¹ Leberecht Dreysig.

¹⁹² Traugott Dreysig.

¹⁹³ *An der Domkirche* margón beszúrva, *Domkirche* elött törölve: <thu>

¹⁹⁴ Wallaszkay János, vö. a 74. lábjegyzet.

¹⁹⁵ Friedrich Hoffmann (1660–1742), orvosprofesszor, 1693-tól, a hallei egyetem alapításától kezdve az orvosi kar professzora, ahol több alkalommal is vezető pozíciót töltött be. Tagja volt a császári természettudományos akadémiának (Leopoldina), a berlini porosz tudományos akadémiának, a Royal Societynek és az Orosz Tudományos Akadémiának.

¹⁹⁶ Daniel Heinrich Purgold, 1734-től informátor a paedagogium regiumban, később lelkész lelkész Magdeburgtól nem messze, Parchenben. 1734 tavasza és ősze között Johann Georg von Baußnern Stubenprazeptora volt [S. / A. I. 123].

¹⁹⁷ Gróf Johann Erdmann von Promnitz (1719–1785), 1736-tól a hallei egyetemen jogot tanult, majd tanulmányait 1738-tól Lipcsében folytatta.

¹⁹⁸ *entgehen* elött törölve: <[...]>

¹⁹⁹ Georg Christian Nachtigal (1709–1774), 1732 és 1733 között informátor a paedagogium regiumban, 1738-tól rektor és lelkész Potsdamban.

gehet als Rector nach Potsdam. Wohin unser König an die Stadtschule jährlich 300 rheinische Gulden zur²⁰⁰ Aufnahme derselben ordiniret hat.²⁰¹ Schließlich meine Umstände betreffend, wenn mit denselben beschwerlich fallen darf, so erwarte in dieser meiner Station den Wink meiner hohen Herrn Patronorum und bitte gehorsamst Euer Hochwohlgebornen, wollen mir mit²⁰² dero vielvermögenden Fürsprache und Gewogenheit²⁰³ gleichermassen gütigst zu Hülffe kommen.²⁰⁴

Gehorsamster Diener
Joannes Bruckner
Paedagogii Regii Collega

9.

Johann Bruckner levele szüleinek Nagyszebenbe

(Halle, 1738. március–április)

OSZK Oct. Lat. 2113. 45r–46r.

Köszöni előző két levelüket, amelyek kis késéssel értek el hozzá, hálás szeretetükért és gondoskodásukért, elszomorította viszont, hogy azt szeretnék, hogy ezen a tavaszon hazatérjen, hiszen nyomós érvei vannak a maradás mellett. Egyrésztől félt, hogy a jelenlegi háborús helyzetben egy ilyen hosszú úton erőszakos toborzás áldozatául esne, ahogy az sokakkal megtörtént. Másrésztől hazautazásához 100 rajnai forintba lenne szüksége, amit Nagyszeben városának kellene kifizetnie, ezzel pedig nem szeretné terhelni a most egyébként is nehéz helyzetben lévő várost, és szüleit is arra kéri, hogy ilyen kéréssel ne legyenek patrónusai terhére. Halléban most jól megy a sora, és semmiben sem szenved hiányt. Ki tudja, milyen sors várna rá otthon? Szívesen venné, ha lelkésznek hívnák valahová, de mivel jelenleg Halléban hasznát veszik, ezt nem adná fel a bizonytalanért. Egy negyedik oka is van a maradásra, de azt nem írhatja meg, idővel szóban elmondja, és akkor szülei is biztosan egyetérteneek majd vele. Sajnálja, hogy lánytestvére esküvőjén nem vehet részt, de két rókabőrt küld neki, ha bármi másra szükségük lenne, írják meg nyugodt szívvel. Eckhardt lelkész úrnak is küld itt egy levelet, és több otthoni ismerősenek is üdvözlét küldi. A múlt hónapban első alkalommal eret vágatott ma-

²⁰⁰ zur előtt törölve: <ande>

²⁰¹ Herr Doctor Michaelis und Herr Gulins[...], die Nickmauer nevek utólag beszúrva margón, ez a mondat feltehetőleg még befejezésre várt.

²⁰² mit előtt törölve: <gleichfalls>

²⁰³ Gewogenheit előtt törölve: <Li>

²⁰⁴ A levél utolsó pár sora áthúzva: <und insonde> und insonderheit es bey Senior hochwohlgebornen Gnaden, dem gnädigen Herrn Papa, es dahin <zu> vermitteln, daß wofern das Stipendium Biglerianum vom verflossenen Jahre an durfftige vergeben werden solte, höchst dieselben es <mir> dero unwürdigstem Knecht, zum Behuf meiner Academischen Nothdurfft gnädigst angedeihen lassen. Ich werde wie für alle unverdiente hohe Wohlthaten und grosse Gnaden-Bezeugungen ersterben etc.

gán, húsvét után ismét Jénába utazik. Ha majd a hazaútra sor kerül, szívesen utazna a birodalmon keresztül.

Hertzlichgeliebte Eltern,

Eure zwey hertzliche Brieffe habe zu²⁰⁵ rechter Zeit mit vielem Vergnügen erhalten und daraus eure²⁰⁶ unermüdete Liebe und Vorsorge gegen mich erschen. Der liebe Gott vergelte euch die Treue, die ihr an mir thut und lasset er mich beben, so werde nicht ermangeln, dafür von Herten dankbar zu seyn. Wie ich mich aber über den ersten Brieff gefreuet, da ihr meine Heimkunfft in den Händen²⁰⁷ Gottes überliesset, so unangenehm war mir in²⁰⁸ dem andern euer Verlangen, mich dieses Frühejahr zu Hause zu sehen. Es ist dasselbige zwar nicht zu mißbilligen, aber zu dieser Zeit gar unbequem, indem ich dringende Ursachen habe, die mich zu dem Entschluß gebracht noch ein Jahr allhier zu verweilen. Erstlich bewegen mich dazu die gegenwärtige²⁰⁹ Krieger-Troublen,²¹⁰ da ich mir nicht getraue, so eine weite Reise sicher²¹¹ zu thun für den hauffigen Werbungen, da alles im Reich und in den Kayserlichen Ländern mit²¹² Gewalt weggenommen wird, sogar vornehme Leute und Doctores, wovon mir Exempel bekannt sind. Zum andern, so brauchte ich zu meiner Rückreise wenigstens 100 Gulden, dieselbigen aber werden wir aus²¹³ der Cantzley auf uns nehmen müssen, nun wisset ihr ja selbst, mit wie vielen Ausgaben unsere arme Stadt und Land beschweret ist, und ich fürchte, die Herrn Patroni würden ungern daran gehen, es solte mir auch nicht lieb seyn, wenn ihr Ihnen mit einem so unzeitigen Begehren beschwerlich seyn soltet. Ich bin allhier, Gott Lob, wohl versorget in der grösten Sicherheit und Liebe vergnügt, wer weiß in welche Noth ich bey euch und²¹⁴ mit euch kommen mögte. Zum dritten, so würden Sie mir hier nicht zuwider seyn, wenn ich zu einem gewissen Dienst eine Vocation erhielte, aber allda müßig zu gehen (da ich in der Zeit hier waß gutes verrichten kann) ist bedenklich, und mir zu Gefallen wird kein Pfarrer sterben: ja, ich versichere, daß meinem Grafen und ubrigen, derer Gouverneur ich bin, es nicht lieb seyn wurde, wenn ich jetzt weggehen sollte, ubers Jahr aber gehet er und wir alle weg. Zum vierdten habe ich noch eine Ursach in meinem Gemüthe, die sich²¹⁵ aber nicht²¹⁶ wohl²¹⁷ schriftlich berichten lasset und²¹⁸ die ich in

²⁰⁵ zu előtt törölve: <mit>

²⁰⁶ <die> törölve eure fölé beszúrva

²⁰⁷ die Hände-ről javítva

²⁰⁸ in dem andern utólag beszúrva a margón, előtte törölve: <das>

²⁰⁹ gegenwärtige előtt törölve: <K>

²¹⁰ Bruckner itt feltehetőleg az orosz-osztrák-török háborúra (1735–1739) utal.

²¹¹ sicher előtt törölve <sic>

²¹² mit előtt törölve <w>

²¹³ aus előtt törölve <von>

²¹⁴ und előtt törölve <kommen mögte>

²¹⁵ sich sor fölé beszúrva

²¹⁶ nicht előtt törölve <jetzt>

²¹⁷ wohl előtt törölve: <s>

²¹⁸ und előtt törölve: <[...]>

mein Gemuth behalte, zu seiner Zeit will ich sie euch wohl sagen und ihr werdet selbst bekennen müssen, daß es gegründet gewesen. Es soll sich also meine liebe Mutter nur zu friden geben, und meine Schwester in Gottes Namen heuraten, wenn ihr ein gutes Glück kommet, an mir ist ja so viel nicht gelegen. Ich will hier an selbiger Hochzeit etc.²¹⁹ Das verlangte Tuch will ich ihr auf die Messe mitschicken nebst 2 Fuchsbälgen, den Peltz damit zu füttern, denn sie sind hier wohlfeiler, als zu Hause. Kann ich ihr auch sonst etwas dienen, so bitte nur getrost zu fordern und nicht²²⁰ so wenig Vertrauen zu ihren armen Bruder zu haben, daß sie die Wenigkeit zu bezahlen verspricht: wenn sie mich aufrichtig liebet, so ist alles schon bezalet. Die Bucher zu Herrn Pastor Eckardt lasset so lange, biß er sie euch von freyen Stuken einhändiget, inliegenden Brieff bestellet an ihn.²²¹ Herrn Mehrbrod und Herrn Maiter grüßet freundlich von mir, wie auch Herrn Krauß, Herrn Czilman und alle gute Freunde.²²² Der Frau Vagnerin ihrem Jungfer Töchterchen wünsche eine baldige Besserung und der Frau Vagnerin alles gutes. Waß machet mein werthes Harteneckische Hauß? Den 17. dieses Monats habe ich mir zum erstenmal zur Ader gelassen mit gutem Success. Nach Ostern, so der Herr will, werde wieder eine Motions-Reise nach Jena thun. Mit den Griechen will ich freylich einmal nicht zuruckkommen, sondern habe grosse Lust, durchs Reich zu gehen, es wird sich aber solches alles schon geben, wenn die Zeit kommet. Vielleicht komme ich unvermerkt, wenn es niemand gedenket. Doch es stehet alles in Gottes Hand, dessen²²³ Obhut ich euch empfehle und verbleibe
 Euer geliebter Sohn,
 Joannes Bruckner

10.

Johann Bruckner levele Andreas Eckhardt keresztényszigeti lelkésznek

(Halle, 1738. március–április)

OSZK Oct. Lat. 2113. 46r–46v.

Köszöni előző levelét és szolgálatát ajánlja. Hálas az otthoni hírekért és viszonzásképp ő is beszámol a hallei eseményekről. Örül, hogy a korábban küldött könyvek (Buttstett, Wagner) elnyerték tetszését, és azon lesz, hogy a Wagner első kötetét és eljuttassa hozzá. A levél további részében beszámol a legújabb könyvmegjelenésekről, és az ígért könyveket, amelyeket be tud szerezni, szintén elküldi.

²¹⁹ Ich will hier an selbiger Hochzeit etc. utólag a margón beszúrva.

²²⁰ nicht előtt törölve <an kei>

²²¹ inliegende Brieff bestellet an ihn margón utólag beszúrva. Lásd a következő levél.

²²² Herrn Czilman und alle gute Freunde utólag a margón beszúrva.

²²³ dessen előtt törölve: <welchen>

An Herrn Pastor Eckardt nach Groß-Au

Hohehrwürdiger und Hochgelahrter Herr,
Hochzuehrender Herr Pastor,

Euer Hohehrwürden verbinden mich gar zu sehr, und haben auch durch dero nächste hochgeehrte Zuschrift meine Verbindlichkeit dermassen vermehret, daß ich mich Ihnen und dero vielwerthem Hause einen recht grossen Schuldner zu seyn erkenne. Insonderheit danke gehorsamst für die gütigst ertheilte Neuigkeiten und werde solche²²⁴ Liebe²²⁵ mit Communicirung unserer Merkwürdigkeiten zu erwiedern jederzeit²²⁶ beflissen seyn. Es war mir hertzlich lieb zu vernehmen, daß Herrn Rector Buttstätts²²⁷ und Pastor Wagners²²⁸ Schrifften bey Ihnen Approbation gefunden und werde daher veranlasset, Ewer Hohehrwürden ich den ersten Theil von Wagners Seligmachender Erkenntniß in ausführlichen Betrachtungen über die christlichen Glaubens-Lehren²²⁹ auf die Messe entzuschicken, da aus der Vorrede sein institutum erhellen wird. Von Reinbecks Betrachtungen sind erst III. Theile heraus und an den 4ten noch nicht Hand angelegt,²³⁰ wie der Herr Probst zu einem meiner Collegen, der neulich zu Berlin gewesen, selbstens gesaget, es siehet mit dem Werk sehr weitlauffig aus, da es, nach²³¹ der Bericht des Verlegers, aus VIII. Theilen bestehen wird. Mit dem Tractat de immortalitate animae siehet es eben also aus,²³² solte es aber auf die Messe zum Vorschein kommen, so will ich gehörige Bericht davon abstaten. Corberts geheime Beschäftigung mit sich selbst lieget²³³ noch in Manuscript bey dem Verleger.²³⁴

²²⁴ *solcher-röl* javítva

²²⁵ *Liebe* elött törölve: <mit>

²²⁶ *jederzeit* elött törölve: <[nicht [...]]>

²²⁷ Johann Andreas Buttstett (1701–1765), 1732 óta osterodai rektor, korábban a filozófia magántanára a helmstedti egyetemen, élete végén a teológia rendes professzora Erlangenben. Több teológiai és filozófiai mű szerzője, a vallásos felvilágosodás képviselője, Christian Wolff követője. Vitába szállt Reinbeckkel a *Betrachtungen über die Augspurgische Confession* kapcsán.

²²⁸ Friedrich Wagner (1693–1760), lelkész, a teológia doktora. 1716 és 1719 között informátor a hallei paedagogiumban, 1736-tól a hamburgi Szent Mihály-templom főlelkésze, számos teológiai értekezés szerzője, a korabeli lexikonok jó tollú íróként emlékeznek meg róla.

²²⁹ Az említett kötet: Friedrich Wagner, *Die seeligmachende Erkenntniß Gottes, in ausführlichen Betrachtungen über die christlichen Glaubens-Lehren, nach Anleitung gewisser [...] Haupt-Sprüche Heiliger Schrift [...] vorgetragen*, Hamburg, Felginer, 1737–1739.

²³⁰ Johann Gustav Reinbeck, *Betrachtungen über die in der Augspurgischen Confession enthaltene und damit verknüpfte Göttliche Wahrheiten*, I–IX, 1731–1747. Reinbeck halála után, az 5. kötettől Israel Gottlieb Canz kiadásában.

²³¹ *nach* elött törölve: <ver>

²³² Az említett írás végül 1739-ben jelent meg: Johann Gustav Reinbeck, *Philosophische Gedancken über die vernünftige Seele und derselben Unsterblichkeit: Nebst einigen Anmerckungen über ein Frantzösisches Schreiben*, Berlin, 1739.

²³³ *lieget* elött törölve: <ist noch in>

²³⁴ [John Corbet], *Johan Korbets geheime Selbstbeschäftigung [...] mit einer Vorrede Siegm. Jac. Baumgartens*, Halle, Bauer, 1738.

Rambachs Einleitung in die Streitigkeiten der Evangelischen und Pontificiorum ist ein Stück aus einem Collegio²³⁵ und sehr mangelhaft, wiewieder auch die Erben des seligen Herrn Doctors in allen gelehrten Zeitungen protestiren, der ander Theil soll diese Messe fertig werden, es ist aber ein verstimmtes Werk. Crellii Real-Concordance²³⁶ ist aufgegangen und sehr rar: auch noch keine neue Edition vorhanden. Pfanneri Theologiam gentilem²³⁷ habe in Halle nicht finden können, es hat mir aber ein Buchfuhrer aus Leipzig zu verschreiben versprochen,²³⁸ da ich denn sie gerne mit Huetii Quaestionibus Alnetaneis²³⁹ besorgen will. Von²⁴⁰ Lami²⁴¹ Beweis von der Wahrheit und Heiligkeit der christlichen Sitten-Lehre²⁴² ist noch je ein Tomus heraus, der wohl geschrieben ist, ich will selbigen nebst dem Tomus II. binden lassen und überschicken. Den catalogum von ihren noch restirenden Auctoribus classicis will gerne besorgen, wie ich die versprochene Moral von unserm Herrn Professor Baumgarten²⁴³ diese Messe gewiß überschicken.

²³⁵ Johann Jacob Rambach, *Collegium Introductorium Historico-Theologicum, oder Historische Einleitung in die Streitigkeiten zwischen der Evangelischen und Catholischen Kirchen*, I–II, 1737–1738.

²³⁶ Paul Crell bibliai konkordancia-mutatója az idők során több formában is megjelent, utoljára talán 1662-ben. Paul Crell, *Novum Promptuarium Biblicum, Oder Neue Biblische Concordantien*, Frankfurt am Main, 1662.

²³⁷ Tobias Pfanner, *Systema Theologiae Gentilis Purioris. Qua quam prope ad veram religionem gentiles accesserint, per cuncta fere eius capita, ex ipsis praecipue illorum scriptis ostenditur*, Basel, Widerholdus, 1679. Két 1679. évi baseli kiadását ismerjük, későbbi megjelenéséről nincs tudomásunk.

²³⁸ *versprochen* előtt törölve: <g>

²³⁹ Pierre Daniel Huet (1630–1721) francia katolikus pap és filozófus *Alnetanae quaestiones de concordia rationis et fidei* című, először 1690-ben Caenben kinyomtatott művéről van szó. A levelezéshez időben legközelebbi németországi kiadása 1719-ben jelent meg Lipszében, a Grossius kiadónál.

²⁴⁰ Utólag a margón beszúrva.

²⁴¹ Bernhard Lamy [ford. Carl Christian Restel], *Vernunftmässiger und überzeugender Beweis von der Wahrheit und Heiligkeit der Christlichen Sitten-Lehre*, Leipzig, Blochberger, 1737.

²⁴² *Sitten-Lehre* előtt törölve: <Rel [?] S>

²⁴³ Siegmund Jakob Baumgarten, *Unterricht vom rechtmässigen Verhalten eines Christen oder Theologische Moral*, Halle, Bauer, 1738.

11.

Johann Bruckner levele Simon von Baußnern nagyszebeni királybírónak²⁴⁴

(Halle, 1738. május 17.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 59v–60r.

Köszönetet mond az azévi Stipendium Biglerianumért, mindig is hálával fog tartozni ezért, és azon lesz, hogy ezt a kegyet megszolgálhassa, akármilyen feladatot kapjon is majd a jövőben. Simon von Baußnernnek és egész családjának élete végéig lekötöztetve marad. Amíg ezt személyesen nem viszonzhatja, addig kéri Istentől, hogy fizesse meg patrónusa jócselekedetét és tartsa meg továbbra is hazájuk jólétéért küzdő támogatójának. Engedelmesen várja, hogy von Baußner mit dönt sorsa felől. A számára engedélyezett további egy évet tanítással fogja tölteni, mivel az idősebb kollégák távozása miatt kevés a tanár, és így még egy évig módja lesz rá, hogy felkészítse magát hazája jövőbeni szolgálatára.

An Herrn Baußnern, den ältesten auf Herrmannstadt den 17. Maii per Post

Hochwohlgeborner Herr,
Gnädiger Herr,
Hochgeneigter Patron,

Euer hochwohlgebornen Gnaden haben dero unterthänigsten Knecht auch dieses Jahr mit dem Stipendio Bigleriano zu begnadigen und meiner Nothdurfft gnädigst beyzustehen²⁴⁵ abermal geruhet. Ich werde²⁴⁶ zu desto grösserm und verpflichteterm Dank verbunden,²⁴⁷ je merkwürdigere Proben²⁴⁸ ich von dero gnädigen Huld und landesväterlichen Vorsorge²⁴⁹ erkenne zu erhalten begnadiget²⁵⁰ werde, und meine Unwürdigkeit dagegen²⁵¹ in unterthänigem Gehorsam erkenne, welcher mich antreibt

²⁴⁴ Simon von Baußnern (1677–1764) Bartholomäus Baußner szuperintendens fia, Enyeden és Szébenben végezte iskoláit, 1698-tól tanulmányai befejeztével hivatali szolgálatba állt. 1704-től a nagyszebeni magisztrátus titkára és ebben az évben vették fel a külső tanácsba (Kommunität/százak tanácsa). 1711-től az Erdélyi Udvari Kancellárián dolgozott Bécsben, 1730-ban megválasztották szebeni királybírónak és ezzel egyúttal a szászok grófjának (szász ispánnak), amely tisztjében az uralkodó 1732-ben erősítette meg (1733 februárjában tért haza Nagyszebenbe), ezt a tisztelet haláláig, 1742. szeptember 30-ig töltötte be. 1718-ban nyerte el a nemesi rangot.

²⁴⁵ a szóban az *st g*-ről javítva

²⁴⁶ *Ich werde* a szó fölé szúrva, alatta törölve: <Es verbindet mich dasselbig> a sor fölött szintén törölve: <dafür>

²⁴⁷ *verbunden* utólag a sor fölött beszúrva, előtte törölve <dafür> <die>

²⁴⁸ *merkwürdigere Proben* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <mehr ich mein [?] g[...]r>

²⁴⁹ *Vorsorge* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve <Gnade und meine Unwürdigkeit> szintén a sor fölé beszúrva majd törölve <zu erkennen>

²⁵⁰ *begnadiget* előtt törölve <gewürdig>

²⁵¹ *dagegen* utólag a sor fölé beszúrva

die²⁵² innigste Dankbefliessenheit²⁵³ und schuldigste Verpflichtung auf alle Weise an den Tag zu legen. Daher ich²⁵⁴ mich gänzlich zum unterthänigsten Dienst Euer hochwohlgebornen Gnaden und dero gesamtem hochadelichen Hause lebenslang verbunden achte,²⁵⁵ und²⁵⁶ indessen,²⁵⁷ biß ich Gelegenheit finde, in Person mich unterthänigst [?] zu erweisen,²⁵⁸ den²⁵⁹ lieben Gott zum reichen²⁶⁰ Vergelter auch²⁶¹ dieser hohen Wohlthat und beständigen Erhalter, Beförderer²⁶² und Vermehrer dero uns so unentbehrlichen und theuren Wohlfart zum Trost und Gedeihen unsers armen Vaterlandes²⁶³ ohne Unterlaß anrufen werde,²⁶⁴ dabey²⁶⁵ in zuversichtlichem²⁶⁶ Gehorsam erwarten,²⁶⁷ waß Euer hochwohlgebornen Gnaden mit dero unterthänigstem Knecht fernerhin²⁶⁸ gnädigst zu disponiren geruhen werden. Für diesesmal habe die mir gnädigst²⁶⁹ ertheilte Freyheit wegen meiner Zuruckkunfft oder²⁷⁰ fernern Verweilung an hiesigtem Orte also gebrauchet, daß ich noch ein Jahr in meinem gegenwärtigen Schul-Dienst mit²⁷¹ dero gnädigster²⁷² Genehmigung zu bleiben gedenke, zumahlen²⁷³ da es²⁷⁴ auch hier wegen der schleinigen Beförderung der Ältesten aus unsem Collegio²⁷⁵ an Docenten gebrechen. Will ich auch noch fernerhin Gelegenheit haben, dürffte zum Dienste des Vaterlandes ich²⁷⁶ besser praepariren zu können, als wozu mich²⁷⁷ von Euer hochwohlgebornen Gnaden nicht nur die²⁷⁸ höchste

²⁵² *die* elött törölve <mei>

²⁵³ *Dank* utólag a *Befliessenheit* szó fölé beszúrva

²⁵⁴ *Daher ich* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <und verbin><achte>

²⁵⁵ *achte* utólag a sor végére beszúrva

²⁵⁶ *und* utólag beszúrva a margón

²⁵⁷ *az indessen* kezdőbetűje nagyról kicsire javítva

²⁵⁸ *biß ich Gelegenheit finde in Person um Unkosten [?] zu erweisen* utólag a sor fölé beszúrva

²⁵⁹ *den* elött törölve: <werde>

²⁶⁰ *reichen* utólag a sor fölé beszúrva

²⁶¹ *auch* utólag a sor fölé beszúrva

²⁶² *Beförderer* elött törölve: <und>

²⁶³ *zum Trost und Gedeihen unsers armen Vaterlandes* utólag a margón beszúrva

²⁶⁴ *werde* utólag a sor fölé beszúrva

²⁶⁵ *dabey* utólag sor fölé beszúrva, elötte törölve: <und>

²⁶⁶ *zuversichtlichem* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve <unterthänigem>

²⁶⁷ *erwarten* elött törölve <verharren>

²⁶⁸ *fernerhin* utólag a sor fölé beszúrva

²⁶⁹ *gnädigste*-ről javítva

²⁷⁰ *oder* elött törölve <nach Herrmannstadt>

²⁷¹ *mit* elött törölve: <bleiben>

²⁷² a szó végén az *r* *n*-ről javítva

²⁷³ *zumahlen* elött törölve <und als denn>

²⁷⁴ *es* utólag a sor fölé beszúrva

²⁷⁵ *wegen der schleinigen Beförderung der Ältesten aus unsem Collegio* utólag a margón beszúrva

²⁷⁶ *ich* utólag a sor fölé beszúrva

²⁷⁷ *mich* sor fölé beszúrva, alatta törölve: <ich>

²⁷⁸ *die* elött törölve: <O>

Ordre, sondern auch eine ungemein²⁷⁹ größe²⁸⁰ Verpflichtung zu²⁸¹ haben²⁸² gehorsamst
erkenne und verharre

Euer Hochwohlgebornen
Unterthänigster²⁸³ Knecht

12.

Johann Bruckner levele
Michael Czekelius von Rosenfeld²⁸⁴ nagyszebeni polgármesternek
(Halle, 1738. szeptember)

OSZK Oct. Lat. 2113. 75r–75v.

Alázatosan köszönetet mond azért, hogy hazatérte után a nagyszebeni gimnáziumban felkínálnak neki egy tanári állást, amit örömmel elfogad, hiszen már eddig is szülővárosának igyekezett szolgálni. Mindemellet felkavarta a hír, hogy Nagyszebenben pestis pusztít, ahogy az az újságokból és levelekből tudomására jutott, és hogy amellet, hogy civil és katonai segítséget is be kellett vetni, a nyilvános istentiszteletet is megszüntették, és az iskolát is bezárták. Alázatosan várja a polgármester utasításait hazatértével kapcsolatban, ha mást nem rendelnek, akkor jelenlegi helyén maradna, amíg a gimnázium ismét működni nem kezd.

²⁷⁹ *eine ungemein* utólag a margón beszúrva, előtte törölve <die>

²⁸⁰ *gröste*-ről javítva

²⁸¹ *zu* előtt törölve: <zu haben>

²⁸² *haben* előtt törölve: <erhalten die Ehre>

²⁸³ *Unterthänigster* utólag a sor fölé beszúrva, alatt törölve: <Gehorsamster>

²⁸⁴ Michael Czekelius von Rosenfeld (1680, Medgyes, ném. Mediasch, ma: Mediaș, RO–1770, Nagyszeben). Czekelius ítélőmesteri hivatalban kezdte tanulmányait gyakornokként, majd Wittenbergbe és Halléba peregrinált. 1705-től tagja a nagyszebeni magisztrátusnak. 1716-ban nyert felvételt a szenátusba, 1721-től kezdve több alkalommal is megválasztották székbírónak (Stuhlrichter), majd 1730-tól nagyszeben polgármestere. Ezt a tiszteletet 1739-ig viselte, amikor is guberniumi tanácsossá nevezték ki, a tanácson belül több tiszteletet is betöltött az évek során. Heinrich HERBERT, *Der innere und äussere Rath Hermannstadts zur Zeit Karls VI. Mittheilungen aus den Hermannstädter Magistratprotocollen*, In *Archiv des Vereins*, Neue Folge 17. (1882) 448–449.

An Titel Herrn Consul gratulatio pro Festo Michaelis

Hochwohlgeborner Herr,
Gnädiger Herr,
Hochgeneigter Patron,

Wie Euer²⁸⁵ hochwohlgebornen Gnaden hochstgeneigter Ruff²⁸⁶ zu einer für meine geringe Person gnädigst aufbehaltenen Stelle an unserm Gymnasio von mir in unterthänigem Gehorsam und tieffstem Respect²⁸⁷ angenommen worden und wie bereit ich mich zu den Diensten meiner lieben Vater-Stadt erweisen²⁸⁸ wollen und auch bin:²⁸⁹ so in einer grossen Verwirrung finde mich für²⁹⁰ jetzo, da wir so wol²⁹¹ aus den öffentlichen Zeitungen, als²⁹² auch particularen Brieffen die betrübte Nachricht erhalten, daß unser²⁹³ liebes²⁹⁴ Herrmannstadt von der schädlichen Seuche der Pestilenz dermassen angegriffen sey,²⁹⁵ daß nicht allein die vornehmsten Civil- und Militair-Beystandes²⁹⁶ zu²⁹⁷ weihen genötiget, sondern auch der²⁹⁸ öffentliche Gottes-Dienst eingestellt und die Schule zerstreuet worden, wobey mein²⁹⁹ Gemüthe nicht in geringe Bestürzung gesetzt worden. Nehme³⁰⁰ mir also die Freyheit in unterthänigster Ergebenheit, Anfange³⁰¹ zu thun, Euer hochwohlgebornen Gnaden, ob deroselben³⁰² höchstgeneigter Wille³⁰³ und Befehl³⁰⁴ annoch meine retour,³⁰⁵ welche³⁰⁶ oder dieselbe³⁰⁷ geruhen, andere Ordre zu³⁰⁸ stellen, daß³⁰⁹ ich etwa in dieser meinen Station

²⁸⁵ Euer elött törölve: <in interthänigem Gehorsam> <ich>

²⁸⁶ Ruff elött törölve: <und gnädiger>

²⁸⁷ in unterthänigem Gehorsam und tieffstem respect utólag a sor fölé beszúrva

²⁸⁸ erweisen elött törölve: <erfinden lass>

²⁸⁹ wollen elött törölve: <sollen> wollen und auch bin utólag a sor fölé beszúrva

²⁹⁰ für elött törölve: <diesesmal>

²⁹¹ so wol utólag a margón beszúrva, elötte törölve: <nicht nur>

²⁹² als utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <sondern>

²⁹³ unser unsere-röl javítva

²⁹⁴ liebes elött törölve <arme Vater-Stadt> arme armes-röl javítva

²⁹⁵ sey utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <worden>

²⁹⁶ Bey utólag a sor fölé beszúrva

²⁹⁷ zu elött törölve: <sondern auch> <aus> <es>

²⁹⁸ der elött törölve: <die Schule>

²⁹⁹ mein meinen-röl javítva, elött törölve: <ich mei>

³⁰⁰ <und noch nicht weiß, bey es in>

³⁰¹ <gehorsamst>

³⁰² ob deroselben utólag sor fölé beszúrva

³⁰³ Willens-röl javítva

³⁰⁴ und Befehl utólag sor fölé beszúrva, alatta törölve: <Meinung>

³⁰⁵ meine retour utólag sor fölé beszúrva, alatta törölve: <und die [...] sey>

³⁰⁶ welche margón utólag beszúrva

³⁰⁷ dieselbe elött törölve <ob>

³⁰⁸ <an mich>

³⁰⁹ daß elött törölve: <und ich>

verweilen solte,³¹⁰ biß³¹¹ das Übel nachlasst und das Gymnasium wieder³¹² instaurirt werde. Werde ich³¹³ auch hirin dero³¹⁴ gnädigem Befehl³¹⁵ vollkommen gemäß zu verhalten bestreben, und für die erhaltene³¹⁶ hohe Gnaden-Bezeugungen lebenslang verharre

Euer hochwohlgebornen Gnaden
Joannes Bruckner

13.

Johann Bruckner levele
Michael Czekelius von Rosenfeld nagyszebeni polgármesternek
(Halle, 1738. szeptember)

OSZK Oct. Lat. 2113. 75v–76r.

Köszönetet mond Czekelius iránta tanústitott kegyeiért és mély tisztelettel köszönti névnapja alkalmából. Hálás hazájának tett eddigi szolgálataiért, hálát ad, amiért jó egészségben van, és a jövőben is a legjobbakat kívánja neki. Azért is különösen lekötelezettnek érzi magát, mivel távollétében folyamatosan támogatta, és még néhány hónappal ezelőtt is kinyilvánította irányába jóindulatát. Isten tartsa még meg sokáig, hogy továbbra is szolgálhassa szülőföldjét, támogathassa a tudomány kedvelőit és előmozdíthassa az egyház és a város ügyeit.

Ad³¹⁷ eundem.

Die grosse Verbindlichkeit, womit Ewer³¹⁸ hochwohlgebornen Gnaden wegen der ungemeinen Gnaden-Bezeugungen, deren ich Ärmster gewürdiget worden, verpflichtet zu seyn,³¹⁹ die Ehre habe, erinnert mich bey³²⁰ dem frohen Angedenken dero, Gott gebe, höchstgesegneten Namens-Tages nicht nur dem grossen Gott demüthigsten Dank zu sagen, daß er Euer hochwohlgebornen Gnaden bis hieher dem Leibe und

³¹⁰ *daß ich etwa in dieser meinern Station verweilen solte* margón utólag beszúrva

³¹¹ *biß* előtt törölve: <wenn [...]>

³¹² *wieder* előtt törölve: <nach Beschaffenheit der Umständ noch lange nicht selb>

³¹³ *ich* utólag a sor fölé beszúrva

³¹⁴ *dero* előtt törölve: <nach>

³¹⁵ első betű *b*-ről javítva

³¹⁶ *erhaltene* a utólag sor fölé beszúrva

³¹⁷ *Ad* előtt törölve: <Ide>

³¹⁸ *Euer* előtt törölve <ich>

³¹⁹ *zu seyn* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <bin, erinnert>

³²⁰ *bey* utólag a sor fölé beszúrva

Gemüthe nach gestärket, und in³²¹ unserm armen und bedrängten³²² Vaterlande zu besonderm Trost und³²³ Vortheilen gnädig erhalten hat, sondern auch Euer hochwohlgebornen Gnaden zu dem frohen Anblick desselben³²⁴ göttliche³²⁵ Gnade und Segen anzuwünschen, und³²⁶ mein³²⁷ eifriges Gebet für dieselben mit den allgemeinen Wünschen für dero Wolfart zu vereinigen. Dazu ich mich vor andre um desto verpflichteter halte, da Ewer hochwohlgebornen Gnaden gegen mich in meiner Entfernung nicht allein beständig viele Gnade gehabt, sondern auch jährlich gantz³²⁸ besondere Proben, davon zu erzeugen sich hochstgeneigt haben gefallen lassen. Der grosse Gott erhalte Ewer hochwohlgebornen Gnaden noch viele Jahre zur Stütze und Wolfart unsers lieben Vaterlandes, zur Aufmunterung aller Liebhaber wahrer und gründlicher Wissenschaftt und Beförderung alles guten um³²⁹ Kirchen und Policey-Sachen. Mit welchem unterthänigsten Wunsch ich ersterbe

Euer hochwohlgebornen Gnaden
unterthänigster Knecht
Joannes Bruckner

14.

Johann Bruckner levele Simon von Baufnern nagyszebeni királybírónak
(Halle, 1739. május után)³³⁰

OSZK Oct. Lat. 2113. 129r–129v.

Mély tisztelettel köszönetet mond patrónusa pártfogásáért és az azévi Stipendium Biglerianumért, szolgálatát ajánlja, és reméli, hogy továbbra is kegyében tartja. A paedagogium tanárai arra kérték, hogy folytassa még ezen a nyáron is munkáját az iskolában, mivel Freylinghausen halála és más kollégák betegsége és távozása miatt különösen sok a feladat.

³²¹ in utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <aller Aufrichtigkeit zu [...] ergeben, und verbundenem Herten zum Trost und Vergnügen, ja>

³²² armen und bedrängten utólag sor fölé beszúrva, alatta törölve: <gantzen>

³²³ Trost und utólag a sor fölé beszúrva

³²⁴ desselben utólag a sor fölé beszúrva

³²⁵ göttliche előtt törölve: <vom Herten Glück> <nebst> <und>

³²⁶ und utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <werde auch nicht aufhören> <finde ich auch verpflichtet nicht aufzuhören, mein>

³²⁷ mein ein-ról javítva

³²⁸ noch vor einigen Monaten eine a szövegben aláhúzva, fölötte beszúrva: jährlich gantz

³²⁹ um imról javítva

³³⁰ A levélfogalmazvány előtt egy epicédium címlapjának fogalmazványa található, amit egy diák apja, Moritz Christian von Schweinitz brandenburg-örgrófi istállómester halálára szerzett. Von Schweinitz 1739. május 2-án halt meg.

Mivel otthon még nem lenne szükség nyáron a munkájára, abban bízok, hogy von Baußnern engedélyezi számára a maradást és alázatosan kéri a beleegyezését.

Hochwohlgeborner Herr,
Gnädiger Herr,
Hochgeneigter Patron,

Da Euer hochwohlgebornen Gnaden dero³³¹ nimmer³³² gnug zu preisende Huld und Gnade mir auch dieses Jahr, nicht³³³ nur in Verleihung des Stipendii Bigleriani, sondern auch in³³⁴ ganz besonderer Vorsorge und gnädigstem Patrocinio angedeihen zu lassen geruhet. So habe für solche³³⁵ ausnehmendegnädige³³⁶ Bezeugung in der allerverpflichtesten Dienst und Dankbefliessenheit nicht allein³³⁷ meine Unterthänigkeit und deren theureste³³⁸ Verpflichtung erneuern, sondern mich³³⁹ auch Euer³⁴⁰ hochwohlgebornen Gnaden hohen Patrocinio fernerhin unterthänigst empfehlen wollen. Nun³⁴¹ bishero habe³⁴² ich das unterthänige Vertrauen, daß, wie Höchst dieselben bishero so grosse Gnade für mich gehabt, derselbigen³⁴³ mich auch künftighin zu³⁴⁴ getrösten und zu³⁴⁵ erfreuen die³⁴⁶ Erlaubniß haben werde. Diesen Sommer fahre³⁴⁷ auf Ersuchen³⁴⁸ der³⁴⁹ Herrn Inspectorum und mit vermutheter gnädigster Einwilligung Euer³⁵⁰ hochwohlgebornen Gnaden noch allhier in meiner Arbeit an unserer schönen Jugend unter Verleihung³⁵¹ göttlicher Hülffe fort, und da sich wegen des erfolgten Ablebens³⁵² des Herrn Pastor

³³¹ dero elött törölve: <gnädigst geruhet>

³³² nimmer elött törölve: <hoch>

³³³ nicht elött törölve: <angedeihen zu lassen gnädigst>

³³⁴ in elött törölve: <anderer vielfältigen>

³³⁵ solchesről javítva

³³⁶ gnädigemről javítva

³³⁷ allein sor fölé beszúrva, alatta törölve: <nur>

³³⁸ theureste elött törölve: <Verpf>

³³⁹ mich elött törölve: <auch>

³⁴⁰ Eure elött törölve: <d>

³⁴¹ Nun elött több törlés is található <Wie nun zwar dero> efelé beszúrva <ich> <auch>.

³⁴² habe elött törölve: <Gnädig unverdie>

³⁴³ derselbigen dieselbigenről javítva

³⁴⁴ zu utólag a sor fölé beszúrva

³⁴⁵ zu utólag a sor fölé beszúrva

³⁴⁶ die elött törölve: <könne>

³⁴⁷ fahre utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <habe> <mich>

³⁴⁸ Ersuchen elött törölve: <sehr wie beide grosses>

³⁴⁹ der desről javítva

³⁵⁰ Euer elött törölve: <Meiner>

³⁵¹ Verleihung elött törölve: <göt>

³⁵² Ablebens Lebensről javítva

Freylinghausens,³⁵³ wie³⁵⁴ auch wegen Krankheit³⁵⁵ und³⁵⁶ Abgang einiger Collegen die Arbeit sehr gehauft, zu Hause aber so viel noch nicht zu thun gewesen wäre, so ließ mich um desto bereitwilliger dazu finden. Erwarte indessen in tieffstem Respect und Unterthänigkeit, waß Euer hochwohlgebornen Gnaden fernerhin bey Einrichtung meiner Umstände zu disponiren geruhen werden, und verharre lebenslang

15.

Johannes Bruckner elismervénye a számára kiutalt Stipendium Biglerianumról (Nagyszeben, 1740 húsvétja előtt)³⁵⁷

OSZK Oct. Lat. 2113. 174r.

Tanúsítja (és egyben köszönetet mond érte), hogy Simon von Baußnern öt éven keresztül Stipendium Biglerianum névvel ösztöndíjat biztosított számára, amelynek összege évi húsz rajnai forint volt.

Daß von Senior hochwohlgebornen Gnaden, dem hochedlen und nahmhaften, weisen Herrn Herrn von³⁵⁸ Baußnern zum Behuff meiner Bemühungen auf Academien das Stipendium Biglerianum von fünf Jahren her, jährlich von 20 (schreibe³⁵⁹ zwanzig) Rheinischen Gulden gnädigst ertheilet worden, bezeuge mit meines Namens Unterschrift und statt³⁶⁰ dafür nochmaligen unterthänigsten Dank ab,

Magister Joannes Bruckner manu propria

³⁵³ Johann Anastasius Freylinghausen (1670. december 2. – 1739. február 12.) pietista teológus és pedagógus, 1723-tól a Franckesche Stiftungen igazgatóhelyettese, 1727-től, August Hermann Francke halála után, annak fiával, Gotthilf Augusttal együtt az intézményrendszer igazgatója. Élete végéig a paedagogium regium vezetőjeként is működött. Több egyházi ének szerzője és énekeskönyv összeállítója.

³⁵⁴ *wie* előtt törölve: <auch>

³⁵⁵ *Krankheit* előtt törölve: <der>.

³⁵⁶ *und* előtt törölve: <einiger Collegen die Arb>

³⁵⁷ A diarum következő lapjaira (175v–176r.) egy 1740. évi húsvéti prédikáció szövege van lejegyezve.

³⁵⁸ *von* előtt törölve: <Kö>

³⁵⁹ *schreiben* előtt törölve: <R>

³⁶⁰ *statte* előtt törölve: <bin dafür in schuldigst>

Rövidítések és irodalomjegyzék

AFrSt/H	Archiv der Franckeschen Stiftungen, Hauptarchiv, Halle.
AFrSt/S	Archiv der Franckeschen Stiftungen, Schularchiv, Halle.
ANDJS	Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu
Colecția Brukenthal	
B 1–5, Nr. 4.	Suada Halensis hoc est specimina classis selectae et primae oratoria ab illustrissimis generosissimis nobilissimisque paedagogii regii glauchensis alumnis edita et collecta a Joanne Bruckner Paed. Reg. Collega. Halae Magdeburgicae MDCCXXXVIII.
HH 1–5, Nr. 84.	Dissertationes Philosophicae varii argumenti quae praeside viro praestantissimo doctissimoque Joanne Bruckner defenderunt Ordinis Latini Primi membra. Halae in Paedagogio Regio semestri hiemali MDCCXXXVIII.
J 1–5, Nr. 13.	Supplementa in Friderici Christiani Baumeisteri Institutiones Philosophiae Rationalis dictata a Viro Praestantissimo & Eruditissimo Domino D. Ioanne Bruckner in Illustri Gymnasio Cibinensi Emerito Philosophiae Magistro & scripta per Cornelium Paullum Húszár Anno 1744.
BUCLB	Biblioteca Universitară Centrală „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca
Colecții speciale	
MS 913.	Historia Universalis Politica et Ecclesiastica a Viro Clarissimo ac Doctissimo D. D. M. Ioanne Bruckner. Inclyti Gymansii Cibiniensis Con-Rectore Dignissimo, nec non Facultatis Philosophicae Professore Ordinario ad calamum dictata Anno MDCCXLV. Cibinii Transylvanorum.

Quart. Lat. 2113

Johann BRUCKNER, *Diarium in Paedagogio Regio 1737. ms. Aug. incoeptum.*

*

ALBRICH

1896

Carl ALBRICH: *Geschichte des Evangelischen Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1896.

BÄRMANN

1740

Georg Friedrich BÄRMANN, *Trauerrede, welche bey der Beerdigung des hochwohlgebohrnen Herrn Herrn Johann George von Baußnern aus Siebenbürgen [...] gehalten wurde*, Leipzig, Johann Christian Langenheim, 1740. <https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN647482215>

BEIMS

2015

Klaus-Dieter BEIMS: *Antike Texte an christlichen Schulen. Die römischen Autoren im Lateinunterricht des Halleschen Pietismus*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2015. (Halle-sche Forschungen, 41.)

BOZZAY-LADÁNYI

2007

BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*, Budapest, ELTE, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)

CSEPREGI

2013

Pietas Danubiana / Pietismus im Donautal 1693–1755. 437 Schreiben zum Pietismus in Wien, Preßburg und Ober-ungarn, hg. Zoltán CSEPREGI, Budapest, MEDiT, 2013. <http://medit.lutheran.hu/konyvek/konyv-146>.

CSEPREGI

2015

Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, II, Handschriften, kiad. CSEPREGI Zoltán, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015.

FAJT

2017

FAJT Anita: *„Embernek maga Istenre való hagyása”. Huszti Szabó István Paradicsomkertecskéje és Szenci Fekete István Lelki nyugosztaló órákja*. Doktori értekezés, Szeged, 2017. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/4016/1/fajt_doktori.pdf.

- FONT
2001
FONT Zsuzsa: *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*, Szeged, 2001.
- FREYER
1737
Hieronymus FREYER: *Programmata Latino-Germanica cum Additamento Miscellaneorum vario*, Halle, 1737.
- GOTTSCHED
2008
Johann Christoph GOTTSCHED: *Briefwechsel. Unter Einschluß des Briefwechsels von Luise Adelgunde Victorie Gottsched*, 2. (1731–1733), ed. Detlef Döring – Manfred Rudersdorf, Berlin, de Gruyter, 2008.
- HERBERT
1882
Heinrich HERBERT: *Der innere und äussere Rath Hermannstadts zur Zeit Karls VI. Mittheilungen aus den Hermannstädter Magistratsprotocollen*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge*, 17. (1882) 1–132.
- JEKELI
1922
Quellen zur Geschichte des Pietismus in Siebenbürgen, hg. Hermann JEKELI, Mediasch, Feder und Benzion, 1922.
- KLINGEBIEL
1999
Thomas KLINGEBIEL: *Pietismus und Orthodoxie. Die Landeskirche unter den Kurfürsten und Königen Friedrich I. und Friedrich Wilhelm I. (1668 bis 1740)*, In: *Tausend Jahre Kirche in Berlin-Brandenburg*, hg. Gerd HEINRICH, Berlin, Wichern-Verlag, 1999, 293–324.
- MH
Matrikel der Martin-Luther-Universität Halle–Wittenberg, II, 1730–1741, hg. Charlotte Lydia PREUSS, Halle, Universitäts- und Landesbibliothek, 1994.
- ML
Die iüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809, III., hg. Georg ERLER, Leipzig, Giesecke & Devrient, 1909.
- OBERSCHELP
2006
Axel OBERSCHELP: *Das Hallesche Waisenhaus und seine Lehrer im 18. Jahrhundert. Lernen und Lehren im Kontext einer frühneuzeitlichen Bildungskonzeption*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2006. (Hallesche Forschungen, 19.)
- PAYR
1908
PAYR Sándor: *A pietismus paedagogikája: Spener, Francke és a magyar pietista nevelők*, Pozsony, Wigand F. K. könyvnyomdája, 1908.

RMK III./XVIII

- Régi Magyar Könyvtár III/XVIII. század: Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. I. kötet (1712–1760), kiad. DÖRNYEI Sándor és SZÁVULY Mária, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2005.*
- SZABÓ–SZÖGI
1998
SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken: 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.
- SZIRTES
2014
Zsófia SZIRTES: *Der Hermannstädter Gesandte Simon Baußner in Wien (1707)*, In: *Historia Urbana (Sibiu)*, 22. (2014) 319–340.
- SZIRTES
2017
SZIRTES Zsófia: *Simon Baußner nagyszebeni követ 1707. évi bécsi útjának költségjegyzéke*, In: *Lymbus*, 15. (2017) 265–283.
- TAR
2004
TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon: 1694–1789*, Budapest, ELTE, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.)
- TEIGELER
2017
Otto TEIGELER: *Zinzendorf als Schüler in Halle 1710–1716. Persönliches Ergeben und Präformation eines Axioms*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2017. (Hallesche Forschungen, 45.)
- TEUTSCH
1882
Friedrich TEUTSCH, *Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge*, 17. (1882) 1–132.
- TRAUSCH
1983
Joseph Franz TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, III, Köln, Böhlau, 1983 (Nachdruck).
- VD18
Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts. www.vd18.de.
- ZAEPERNICK
1997
Gertrud ZAEPERNICK: *Kurzer Bericht vom Pädagogium Regium: 1695–1784*, In: *Schulen machen Geschichte: 300 Jahre Erziehung in den Franckeschen Stiftungen zu Halle*, hg. Carmela KELLER, Halle, Verlag der Franckeschen Stiftungen, 1997, 67–84.

Szent Koronát a francia királyfinak?

A rodostói magyar emigráció függetlenségi mozgalmi tervei az 1747–1748-as évekből*

A spanyol örökösödési háború (1701–1714) után az európai nagyhatalmak egyre erőteljesebben kötelezték el magukat a békés konfliktuskezelés és hatalmi egyensúly politikája mellett. XIV. Lajos halála szintén jelentős változást hozott a francia külpolitikában. Az új francia kormány az angol–francia kapcsolatok fejlesztését tűzte ki célul, ami a két nagyhatalom szövetségéhez, majd 1717 januárjában Hollandia csatlakozásával az úgynevezett Hármas Szövetséghez, majd a Négyes Szövetséghez vezetett.¹ Az európai politikában kialakult új helyzet nem kedvezett a magyar Habsburg-ellenes mozgalmak folytatásának és az új francia külpolitika irányítói sem támogatták a legitim uralkodójuk ellen fellépő magyar alattvalókat. A szatmári béke után Franciaországba menekülő II. Rákóczi Ferenc fejedelem számára az 1716-ban kiújuló osztrák–török háború újabb lehetőséget kínált, és a fejedelem 1717-ben elfogadva a szultán meghívását, Törökországba utazott. Az emigráns magyarok csalódására a háború már a végéhez közelített, a pozsareváci békekötés (1718) pedig minden reményüket is szertefoszlatta. A francia külpolitika ezután legfeljebb a titkos diplomácia szintjén foglalkozott a magyar emigránsok terveivel, amelyeket adott politikai helyzetben – például háborúk során – fel eleveníthettek a francia szolgálatban álló magyar ágensek segítségével. Az ő tevékenységükre vonatkozó források elég szétszórtnak találhatók meg különféle levéltárak gyűjteményeiben. A leggazdagabb a jelenleg a Párizs melletti La Courneuve-ben található központi Francia Diplomáciai Levéltár (*Archives Diplomatiques*) központi gyűjteménye, amely politikai levelezéseinek (*Correspondance politique – série CP*) magyar, osztrák, török és lengyel vonatkozású iratai között,² valamint vegyes irataiban (*Mémoires et documents – série MD*) található a kérdésre vonatkozó fontos adatok. A téma szempontjából azonban igen jelentős fejlődést eredményezett a francia külképviseletek hazaszállított levéltárainak folyamatos feldolgozása. Ezek anyagait a közelmúltban a Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központban helyezték el és tették hozzáférhetővé a kutatók számára is. A téma szempontjából nem mellékes tény, hogy a konstantinápolyi francia követség miniszteri szintű levelezése mellett (*Correspondance politique*) megtalálható itt a nagykövetek más diplomátákkal, követekkel, konzulokkal, rezidensekkel vagy ágensek-

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport és a „Lendület” Családtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült. Franciaországi kutatásaimat a Balassi Intézet Klebelsberg-ösztöndíja támogatásával végeztem, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni.

¹ BÉLY, 1992, 442–443.

² Lásd a gyűjtemény mutatóját: ARCHIVES DIPLOMATIQUES, 1936. A magyar vonatkozású források részletes bemutatása: KONT, 1913, 203–241.

kel folytatott igen terjedelmes másodlagos levelezése is (*Correspondance secondaire*). A konstantinápolyi francia követség legkorábbi és főleg 18. századi iratait Saint-Priest gróf, konstantinápolyi francia követ gyűjtette össze, majd rendszerezte és köttette bőrkötésű kéziratos kötetekbe. Az úgynevezett Saint-Priest-gyűjtemény³ a levéltár egyik legértékesebb, fokozottan védett anyagát képezi, nagy része csak mikrofilmen érhető el. Itteni kutatásaim során a Saint-Priest-gyűjtemény politikai levelezéseiben (*CADN, Constantinople série A [166PO/A] Fonds Saint-Priest Correspondance politique vol. 11–19.*) már korábban is fontos kiegészítő információkra bukkantam a Rákóczi-emigráció és a vele kapcsolatban álló magyar ágensek tevékenységére vonatkozóan. A másodlagos levelezés alaposabb tanulmányozása (*CADN, Constantinople série A Fonds Saint-Priest Correspondance secondaire vol. 146, 158–159, 206–208, 236–239, 249–256*) során sikerült azonosítani a legfontosabb magyar ágensek titkos küldetéseire vonatkozó legfontosabb forrásokat. Ezen belül a 158. számú dobozban sikerült felfedeznem egy eddig feldolgozatlan iratcsomót, amelyik a francia diplomácia 1747–1748-as magyarországi titkos függetlenségi mozgalmakkal kapcsolatokat kereső kezdeményezéseire vonatkozik, és eddig nem publikált információkat tartalmaz. Ezt az egységes iratcsomóban fennmaradt forrásgyűjteményt szeretném jelen publikációmban különféle kontrollforrásokkal alátámasztva, jegyzetekkel és bevezetővel ellátva teljes terjedelmében közölni.

Mint ismeretes, a 17. század végi és 18. század eleji magyar rendi mozgalmak szoros kapcsolatban álltak mind a Francia Királyság, mind az Oszmán Birodalom meghatározó hatalmi köreivel. E kapcsolati tőkét sikerült kihasználniuk, amikor a kuruc mozgalmak bukása után emigrációba kerültek. A franciaországi magyar emigránsok közül többen – pl. Bercsényi László és Tóth András – még II. Rákóczi Ferenc életében többször is megfordultak az Oszmán Birodalom területén. Elsősorban magyar újoncokat kerestek a franciaországi huszárezredek számára.⁴ Természetesen kiküldetésük célja nem korlátozódott kizárólag a toborzásra, hanem a rodostói magyar emigrációra vonatkozó titkos feladatokat is kaptak. Bercsényi László soha nem mondott le arról, hogy egyszer seregek élén visszatér Magyarországra, és minden követ megmozgatott terve végrehajtása érdekében. Leginkább a két magyar emigráció egyesítését tartotta szem előtt, s igyekezett minél több rodostói magyart toborozni az 1720-ban alapított franciaországi ezredébe. A rodostói és franciaországi magyar emigráció egyes csoportjai tovább erősítették a korábbi személyes szálakat, amelyek révén gyakran a két nagyhatalom közötti kapcsolatok is erősödtek. E jó hármas együttműködés egyik garanciájává és fő mozgatórugójává a hamu alatt parázsként izzó magyar függetlenségi mozgalom vált. Az egykori kuruc szabadságharcosok rendíthetetlen osztrákellenessége egyrészt garanciát nyújtott politikai megbízhatóságukra a francia érdekek szolgálatában, másrészt pedig jó lehetőséget kínált a török szolgálatba állt Habsburg-ellenes érzelmű magyar

³ A gyűjtemény részletes leírását lásd DENIS-COMBET, 1975.

⁴ A konstantinápolyi francia követ, Bonnac márki is elősegítette az első magyar toborzásokat. SCHEFER, 1894, 142.

renegátokkal való együttműködésre is. Erre szolgáltat jó példát a kolozsvári származású Ibrahim Mütefferika és Tóth András magyar származású francia ágens szoros kapcsolata.⁵ A francia külpolitika bizonyos szempontból még egészen a 18. század közepéig, változó intenzitással melegen tartotta egy esetleges magyar diverzió lehetőségét, visszanyúlva ahhoz az évszázados diplomáciai hagyományhoz, amelynek révén, háború esetén a francia király szubverzív politikát folytatott Magyarországon és Erdélyben. Jó példákat találunk erre a Villeneuve márki⁶ és Castellane gróf⁷ konstantinápolyi francia nagykövetek levelezéseiben, ahol feltárható a Tóth András, Ibrahim Mütefferika, illetve Alexandre de Bonneval francia renegát pasa kapcsolatrendszere és az orosz–osztrák–török háborúban (1736–1739) játszott szerepe. A háború és az azt lezáró békeszerződés egyértelműen a francia külpolitika sikerének tekinthető. A francia diplomáciai sikerekről szólva nem feledkezhetünk meg azon magyar ágensok személyes sikereiről sem, akik felismerték, hogy a francia diplomácia osztrákellenes akciói a magyar emigráns mozgalmak érdekeinek is kedvezhetnek. Ugyanakkor megfelelő vezető és magyarországi bázis híján a magyar diverzió gondolata teljesen irreális tervnek bizonyult, amint azt Rákóczi József tragikus példája is jól illusztrálja.⁸

Mielőtt belemerülnénk a téma részleteibe, szeretném bemutatni a közölt dokumentumok szerzőit. Mivel a források a konstantinápolyi francia követség levéltárából származnak, az elsődleges szerzőjük az ebben az időszakban hivatalban lévő francia nagykövet, des Alleurs gróf volt. A nagykövet neve ismerősen cseng a Rákóczi-szabadságharc történetét kutató történészek számára, mivel az egykor II. Rákóczi Ferenc fejedelem mellé rendelt francia követ, Pierre Puchot, des Alleurs márki (1643–1725) fiáról van szó. Pierre Puchot roueni taláros nemesi családból származott. 1672-től katonai pályára lépett és 1693-ban elnyerte a Szent Lajos-rend parancsnoki keresztjét. 1694-ben megházasodott, felesége Marie-Charlotte de Lutzelbourg nemes kisasszony volt, akinek köszönhetően hamarosan több diplomáciai megbízatást is elnyert: 1697-ben Berlinbe, 1701-ben Kölnbe, majd 1704-ben Nápolyba küldték, ahonnan később Rákóczi fejede-

⁵ A témáról újabban: TÓTH, 2011a; TÓTH, 2011b.

⁶ Louis-Sauveur de Villeneuve márki (1675–1745) a konstantinápolyi francia követség egyik legmarkánsabb kora újkori diplomatája volt. A taláros nemességhez tartozó Villeneuve 1675-ben született Marseilles-ben, apja a város királyi polgári helytartója, majd később az aix-i parlament tanácsosa volt. Ő maga szintén örökölte a marseilles-i helytartói hivatalt, majd később egy párizsi utazása alkalmából találkozott Daguesseau kancellárral, aki javasolta a konstantinápolyi nagyköveti posztra. A Jean-Baptiste Louis Picon, d'Andrezel vicomte-ja, korábbi nagykövet váratlan halála után megüresedett állást végül 1729-ben foglalta el a márki és tizenkét évig vezette a követséget. 1744-ben XV. Lajos felajánlotta neki a külügyi tárcát, amelyet ő visszautasított. Villeneuve márki Marseille-ban hunyt el 1745. július 1-jén. DUPARC, 1969, 277; VANDAL, 1887.

⁷ Michel Ange de Castellane gróf (1703–1780) 1703. október 2-án született és 1729-ben elvette feleségül Fleury bíboros unokahúgát. A frigy jelentősen elősegítette a ranglétrán való felemelkedését. 1730-ban dragonyoskapitány lett, 1734-ben lovassági brigádéros, majd 1737-ben a királyi testőrségben nyert el kornétási kinevezést. 1738-ban Niort katonai kormányzója lett. 1740-ben nevezték ki konstantinápolyi nagykövetnek és egészen 1747-ben bekövetkezett visszahívásáig itt tevékenykedett. Ezt követően lovassági brigádérosként szolgált a hadseregben. 1782-ben halt meg Villandryban. DUPARC, 1969, 325.

⁸ Rákóczi Józsefről: VANDAL, 1885, 66–68; GORCEIX, 1978; PAPP, 2003, 241–294.

lem mellé rendelte a király. 1710-ben konstantinápolyi francia nagykövetté nevezték ki, ahol 1716-ig szolgált. Des Alleurs márki 1725-ben halt meg Párizsban.⁹ Fia Roland Puchot, des Alleurs grófja valószínűleg apja szolgálatainak köszönhetően nyerte el a konstantinápolyi nagyköveti kinevezést. Ő 1693 körül született és apjához hasonlóan először szintén katonai pályára lépett. 1716-ban a francia gárdisták ezredébe került, ahol 1726-ban elnyerte egy kompánia parancsnokságát, amelyet 1733-ban továbbadott. 1741 és 1744 között Szászországba küldték, nagy valószínűséggel titkos diplomáciai küldetés végrehajtása céljából. Itt vette feleségül Marie Constance Frédérique Lubomirska hercegisasszonyt, akinek családi kapcsolatain keresztül kapcsolatba léphetett a franciapárti lengyel arisztokráciával. Ekkor már des Alleurs gróf aktívan dolgozhatott XV. Lajos titkos személyes diplomáciájában, a *Secret du Roi*-ban, amelynek köszönhetően az előző konstantinápolyi követ, Castellane gróf visszahívása után, 1747 elején az ő személyére esett a király választása. Követi utasításai alapján a feladata nem volt egyszerű: az Oszmán Birodalom területén élő katolikus kisebbségek védelme mellett a Perzsia ellen viselt háborúban meggyengült erejű és békepárti oszmán kormányzatot kellett volna egy osztrákellenes katonai fellépésre megnyernie, hogy ezzel próbálja meg a nyugat-európai fronton harcoló császári erők egy részét a Magyar Királyság déli határaitra átcsoportosítani. Des Alleurs gróf Tóth András kíséretében indult útnak 1747 áprilisában Németországon és Lengyelországon keresztül az állomáshelyére. A gróf és kísérete 1747. július 20-án érte el Hotint, az első oszmán határerődöt, de csak szeptember 5-én érkezett meg Konstantinápolyba. A gróf nagykövetsége idején elsősorban felesége és saját mértéktelen költekezése miatt folyamatosan anyagi gondokkal küszködött, amelyek következtében megromlott az egészségi állapota is. Végül 1754. december 23-án Konstantinápolyban hunyt el és a perai Szent Lajos-templomban temették el.¹⁰

A francia nagykövet levelezése elsősorban d'Argenson gróf hadügyminiszter felé irányult. Marc-Pierre de Voyer de Paulmy d'Argenson gróf 1696. augusztus 16-én született Párizsban.¹¹ 1719-ben feleségül vette a befolyásos taláros nemes Pierre Larcher-nak, a párizsi Parlament elnökének leányát, Anne Larcher-t. A szerencsés frigy a fiatal nemest a párizsi hivatali nemesség leghatalmasabb köreihez csatolta és jelentősen támogatta későbbi pályáját. 1721-ben Tours intendánsa lett, 1722-ben már a párizsi rendőrség irányítója, és karrierje egészen Orléans hercege haláláig (1723) magasan ívelt felfelé. Ezt követően egy szürke államtanácsosi posztton „parkolt” egészen 1737-ig, amikor ismét magasabb beosztást kapott: a Librairie igazgatója lett, majd egy év múlva XV. Lajos a királyi Nagy Tanács első elnökévé nevezte ki. 1740-ben még sikertelenül pályázott a hadügyi tárcára, de 1743-ban sikerült érvényesíteni érdekeit, és elnyerte a hón áhitott posztot. Kinevezése után néhány nappal meghalt Fleury kardinális, az államügyek mindenható irányítója, és ennek következtében viszonylag nagy önállósággal láthatott a

⁹ DUPARC; 1969, 187–189.

¹⁰ DUPARC; 1969, 353–354.

¹¹ Életéhez: COMBEAU, 2007.

hadügyek irányításának és megreformálásának nehéz munkájához. A király személyes bizalmába fogadta tehetséges miniszterét, aki elkísérte az uralkodót kisebb utazásaira is.

D'Argenson gróf a hadügyek reformját nagy energiával és céltudatossággal végezte széles hatalmi körrel felruházott hadügyi biztosai révén. Jelentős szerepet játszott az osztrák örökösödési háború haditerveinek kidolgozásában is. Stratégiai elképzeléseinek helyességét elsősorban a háború második felének győzelmei (1745 Fontenoy) igazolták. Gyakran utazott személyesen a hadjáratok helyszíneire, és rengeteg közvetlen kapcsolatot alakított ki a hadsereg tisztikarával, köztük magyar származású katonatisztekkel is. Az aacheni béke (1748) és az osztrák–francia szövetségi szerződés (1756) megkötése ellen hevesen, ám hiába tiltakozott. A királyhoz fűződő jó viszonya és kiterjedt kapcsolatrendszere révén kiválóan tudta egyengetni a tehetséges katonatisztek pályáját, akik gyakran fordultak hozzá közvetlenül előléptetési vagy áthelyezési kérésekkel, amint erre a mellékelt dokumentumokban is kiváló példát láthatunk. A gróf nevéhez fűződik még az általa kifejlesztett főfelügyelői rendszer (*inspecteurs généraux*) bevezetése is. A huszárság első főfelügyelője az 1743-ban általa kinevezett Bercsényi László gróf volt.¹² D'Argenson gróf XV. Lajos korának egyik legjelentősebb államigazgatási és reformteljesítményét mutatta fel, amely megérdemli az utókor elismerését. 1757-es kegyvesztése után d'Argenson gróf az ormes-i katályban várta a királyi kegyelmet, amely csak 1764-ben érkezett meg és a hagyomány szerint a versailles-i udvar körébe visszahívott ex-miniszter a hír kézhezvétele utáni pillanatban lehelte ki lelkét.

A levélcsofó harmadik fontos szerzője és az események főszereplője Tóth András (franciásan Tott) volt, aki a Rákóczi-szabadságharc egykori résztvevőjeként követte a fejedelmet a száműzetésbe és francia katonai és diplomáciai pályán vált a neve híressé. Röviden az ő életpályáját is érdemes áttekintenünk. Tóth András Nyitrán született, 1698. március 26-án.¹³ A szabadságharc idején II. Rákóczi Ferenc fejedelem apródjaként viszonylag fiatalon kivette részét a küzdelmekből. Rákóczi emlékirataiban név szerint is megemlíti, hogy Forgách Simon 1705-ben Nagyszeben ostromakor őt küldte a francia származású császári várparancsnok, Jean-Louis de Bussy-Rabutin köszöntésére.¹⁴ Tóth András 1713-ban, a függetlenségi mozgalom bukása után nem követte a fejedelmet Lengyelországba, majd onnan Franciaországba, hanem először az Oszmán Biro-

¹² Székesi gróf Bercsényi László (1689–1778). Székesi gróf Bercsényi Miklós fia, II. Rákóczi Ferenc fejedelem Nemesi Kompániája tagja. A szabadságharc bukása után Franciaországba távozott, ahol huszártisztként tevékenykedett. 1720-ban alapította a saját nevét viselő – kezdetben főleg magyarokból álló – huszárezredét, amelynek élén részt vett a 18. század jelentős háborúiban. Érdemei elismerésül 1758-ban XV. Lajos marsalli címmel jutalmazta, Bercsényi László egyedüli magyarként részesült e magas francia katonai és politikai elismerésben. Nevéhez fűződik a francia huszárság megszervezése. Életéhez: FORSTER, 1925; FORSTER, 1929; ZACHAR, 1979; ZACHAR, 1987; BOISSAU, 2006.

¹³ Életéhez: ZACHAR, 1981, 221–229; MÉZIN, 1995, 570.

¹⁴ „Szeben ostroma közben, Forgách elküldte apródját, Tóth Andrást, jelenleg a francia hadsereg kapitányát, hogy Rabutinnál és feleségénél tisztelegjen. Ez dicséretes szokás lett volna olyan felek között, amelyeknek vezérlő tábornokai hasonló udvariasságot szoktak tanúsítani egymás iránt, de az erdélyiek és a hadak egészen másképp gondolkoztak Forgách viselkedéséről, aki hasonló eljárással már elvesztette egyszer dunántúli csapatainak bizalmát.” RÁKÓCZI, 1978, 351.

dalom területén telepedett le. Néhány év alatt elsajátította a török és tatár nyelvet, és igen jó személyes kapcsolatokat alakított ki az oszmán elit számos tagjával. 1720-ban indult útnak Franciaországba, ahol a nem sokkal korábban létrehozott Bercsényi-huszárezredben nyert alkalmazást. Nyelvtudásának és kapcsolatainak köszönhetően gyakran kapott diplomáciai vagy katonai megbízást török vagy tatár területen. A francia földön letelepedő Tóth András 1730. január 24-én a Marne folyó völgyében található Chamignyben házasságot kötött Marie Ernestine de Pesselier-vel. A házasságból – a község plébániájának születési anyakönyvi bejegyzései alapján – három gyermek született: André 1731. július 4-én,¹⁵ François 1733. augusztus 17-én és Pierre Ernest 1741. október 7-én.¹⁶ Tóth András az 1730-as évektől kezdve egyre jelentősebb diplomáciai szerepet játszott Kelet-Európában. Török és tatár nyelvekben való jártassága és kiváló képességei miatt 1733-ban Villeneuve márki a Krím-félszigetre küldte, hogy a francia diplomácia érdekeit képviselje a nem sokkal korábban kirobbant lengyel örökösödési háborúban.¹⁷ Tóth kiküldetése sikeres volt és hamarosan már mint krími francia konzul tevékenykedett.¹⁸

Az egykori szabadságharcos Tóth András a francia diplomácia szolgálatában is segítette a magyar Habsburg-ellenes mozgalmak felfellobbanó kezdeményezéseit. Villeneuve márki beszámol róla, hogy a tatár kánnál megforduló állítólagos magyar felkelők követét hogyan irányította II. Rákóczi Ferenc rodostói emigráns udvara felé.¹⁹ A száműzött fejedelem utolsó hónapjait még lázas tervezéssel töltötte a francia renegát kalandor Alexandre de Bonneval²⁰ társaságában.²¹ A fejedelem 1735. április 8-án bekövetkezett halála után a francia diplomácia és a rodostói magyar emigráció közötti szálak nem szakadtak meg. Az 1736–1739-es orosz–osztrák–török háborúban Tóth András részt vett a hadműveletek során zajló oszmán–francia titkos tárgyalásokon és 1739-ben a

¹⁵ André de Tott életéről: TÓTH, 2012, 265–267.

¹⁶ Az életrajzi adatokat Guy Peuch helytörténész kollégám (Boulogne, Franciaország) szíves közléséből merítettem, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani. Vö. TÓTH, 2012.

¹⁷ A tatár kán a franciabarát lengyel király, Leszczyński Szaniszló egyik fontos támogatója volt, ugyanakkor a szultán vazallusaként természetesen nem folytathatott önálló külpolitikát, csak az Oszmán Birodalom érdekeinek megfelelően. A francia diplomácia éppen a tatár kán személyén keresztül próbálta rávenni a Portát egy lengyelországi hadjáratra. Így kerül sor Tóth András első krími utazására 1733. július 11-én. Ennek hivatalos célja a huszártoborzás volt, de titkos küldetése révén bekerült a versailles-i kormányt leti politikájának első vonalába. VEINSTEIN, 1970.

¹⁸ BNF, série Ms. Fr. 7180 fol. 91. (Villeneuve 1734. május 20-i levele).

¹⁹ Uo., fol. 213. Részlet Villeneuve 1735. január 15-i leveléből: „Il y a quelques jours je fus informé qu'on avait fait à ce Prince une députation de Hongrie, pour l'exciter à se mettre à la tête de quelques mécontents qui souhaiteroient de profiter des conjonctures présentes, mais comme il ne m'a fait donner aucun avis des circonstances de cette députation, ni des projets qu'on luy propose, et que je n'ay point d'ordre ni d'instructions pour luy faire aucune ouverture, il ne m'a pas été possible d'avoir sur cette affaire de plus grands éclaircissements, et j'ay crû devoir m'en tenir à vous donner cet avis que j'ay reçu de la part de M. de Totte qui parla luy-même au gentilhomme chargé de cette commission et qui luy procura par l'autorité du Kam les moyens de continuer son voyage à Rodosto avec sureté.”

²⁰ Claude-Alexandre de Bonneval (1675–1747), francia kalandor és renegát oszmán pasa. Nevéhez fűződik a török tüzéség újjászervezése. Életéhez: BENEDIKT, 1959; VANDAL, 1885.

²¹ KÖPECZI, 1991, 446–447.

francia nagykövet megbízásából Münnich orosz tábornoknál járt, aki egy orosz–francia szövetség tervét bízta rá, hogy továbbítsa a versailles-i udvar felé. Noha Münnich gróf ajánlata papíron maradt, a magyar ágens tekintélye jelentős mértékben megnövekedett a konstantinápolyi francia követ szemében, és a jelentései révén Versailles-ban is.²² Ezt követően Tóth visszatért Franciaországba, ahol a Bercsényi-huszárezredben harcolva vette ki részét az osztrák örökösödési háború (1740–1748) európai hadszíntéren folyó küzdelmeiből.

Tóth András újabb törökországi kiküldetésére csak a háború vége felé, 1747-ben került sor. A függelékben közölt levéltári források alapján pontosan meg tudhatjuk a missziója céljait is. A véres – és a franciák számára ekkorra már értelmetlen – háború lezárásában érdekelt francia diplomácia, hogy elérje a gyors és kedvező békekötést, ismét a régi, jól bevált oszmán diverziót kívánta bevetni. Időközben Villeneuve márki utóda, Castellane gróf állt a konstantinápolyi francia követség élén. Fleury bíboros halála és a francia seregek vereségei után 1743-ban utasítást kapott a versailles-i kormányzattól, hogy vegye rá a szultánt egy, a magyarországi határ menti hadművelet megindítására. Castellane próbálkozásai nem jártak eredménnyel, sőt, a szultánnak szánt memorandum szövegét egyszerűen ellopták a francia követségről, így az eljutott a bécsi udvarig, ahol a császári kormányzat habozás nélkül nyilvánosságra hozta a kompromitáló iratot.²³ A diplomáciai baklövés után nem sokkal visszahívták Castellane grófot a konstantinápolyi követségből.²⁴ Az őt felváltó des Alleurs gróf, a Rákóczi mellett tevékenykedő rendkívüli francia követ fia, az ügy érdekében 1747 júliusától ismét igénybe vette Tóth András mint bizalmi személy (*personne de confiance*) közvetítő szolgálatait.²⁵

Tóth szerepe elsődleges jelentőségű volt: titokban kapcsolatba kellett lépnie a reiszfendivel (törökül: *reis efendi*), az oszmán külügyminiszterrel, és titkos tárgyalásokat kellett kezdeményeznie a Portán. A francia diplomaták helyzetét nehezítette, hogy az oszmán kormányzat a békére való törekvés jegyében éppen megújította a bécsi és szentpétervári udvarral kötött szerződéseit. Másrészt pedig a ramadán miatt az új nagykövetnek sokáig kellett várnia a szultáni audienciára. A titkos tárgyalások másik fontos tétje egy széles körű – Poroszországot, Svédországot és az Oszmán Birodalmat magában foglaló – keleti szövetségi rendszer létrehozása, vagyis XV. Lajos személyes titkos diplomá-

²² CADN, Constantinople série A fonds Saint-Priest 17: Journal de l'ambassade de M. le marquis de Villeneuve (1728–1741). 281–282, 288–289.

²³ CASTELLANE, 1746. A dokumentum fennmaradt a párizsi Bibliothèque de l'Arsenal könyvtárban (4° H 9419).

²⁴ DUPARC, 1969, 325.

²⁵ Des Alleurs Puyzieulx külügyi államtitkárnak így írt róla 1747. július 10-i levelében: „Quant a la personne de confiance à chercher pour le moment present, je crois l'avoir en main, le Roy ayant, comme vous savez, permis a Monsieur de Totte de venir avec moy. C'est un homme très intelligent, d'une discretion a toute epreuve, accoutumé a negocier avec les Turcs et les Tartares, qui possede la langue turque et a beaucoup de sang froid. Si je puis obtenir des ministres de la Porte qu'ils le voyent en particulier lorsqu'il ne convient pas a l'ambassadeur de paroistre, je me serviray de ses Talents jusqu'a ce que j'aye pû faire mon choix sur quelqu'un qui en soit digne.” CADN, Constantinople série Saint-Priest 19: Minutes de la correspondance du comte des Alleurs 1747–10 déc. 1748. 84.

ciájának, a *Secret du Roi*-nak legfontosabb célkitűzése volt.²⁶ A szövetségi rendszer első sorban arra irányult, hogy hatalmi ambícióinak megállításával elszigetelje Oroszországot a Habsburg Birodalomtól egy franciabarát „cordon sanitaire” által. A tárgyalások első időszaka elég biztató volt, ám 1747 novemberében a reisz efendit a szultán váratlanul leváltotta.²⁷ Tóth ekkor érkezettnek látta az időt, hogy megpróbálkozzon magyar ügyeket is felvételni az európai diplomáciai tárgyalások napirendjére. Engedélyt kért a francia követől és a nagyvezírtől, hogy Rodostóba utazhasson ott élő honfitársait vizsgálgatni. Hivatalos úti célja továbbra is a hagyományos francia huszárezredek számára végzett toborzót volt, ám Rákóczi halála után erre igen csekély remény mutatkozott, hiszen a száműzött fejedelem halálával Rodostó sokat veszített korábbi politikai emigránsközpont szerepéből. Valódi titkos küldetése azonban más szerepet szánt a veterán kurucnak. Az instrukcióban elsősorban információszerzés és kapcsolatfelvétel szerepelt, ám a buzgó ügynök az önálló kezdeményezésektől sem riadt vissza.²⁸ Amint a levelezésből kiderül, des Alleurs gróf szintén kapott utasításokat a magyar emigrációval való kapcsolatokra vonatkozólag. Egyrészt az apja Rákóczi fejedelem mellett töltött tapasztalatait felhasználva össze kellett állítania a magyar függetlenségi mozgalom iránt elkötelezett személyek listáját, valószínűsíthetően egy lehetséges magyarországi felkelés esélyeinek mérlegelése szempontjából. A felkelés lehetséges vezetőjeként felmerült a Franciaországban élő Rákóczi György neve is, de ezt az ötletet később az ő politikai alkalmatlansága miatt elvetették.²⁹

A magyarországi ellenzékkel való kapcsolatok kiépítésére leginkább a rodostói magyar emigránsok segítségére számíthattak. Ekkortájt az idős Csáky Mihály gróf³⁰ viselte a rodostói emigráció vezetői (törökül: *básbug*) tisztségét. Csáky rendszeresen tájékozódott a magyarországi viszonyokról, s így ideális kapcsolatot jelentett Tóth küldetéséhez. Ugyanakkor a császári követ is figyelemmel kísérte a rodostói magyarok tevékenységét, és Tóth küldetéséről is viszonylag pontos információkkal rendelkezett.³¹ Tóth András 1747 decemberében érkezett Rodostóba, ahol azonnal kapcsolatba lépett Csákyval. Átadta neki a magyarországi hadjáratban reménykedő Bercsényi László titkos üzenetét, és megkérdezte véleményét a magyarországi politikai helyzetről. Bercsényi László valóban tájékozódott a hazai viszonyokról és ezt a meaux-i városi könyvtárban őrzött leveleskönyve is tanúsítja. Bercsényi 1747. április 11-i d’Argenson grófhhoz írt levelében megemlékezik egy Nagy Sándor nevű, akkoriban dezertált magyar nemesről, akitől értékes

²⁶ E témáról: BROGLIE, 1878.

²⁷ CADN, Constantinople série A fonds Saint-Priest 19. 187–214.

²⁸ Tóth András utasításait lásd DUPARC, 1969, 422–426.

²⁹ Rákóczi György herceg (1701–1756), II. Rákóczi Ferenc fia. Életéről: LUKINICH, 1936; TÓTH, 2000, 42–45.

³⁰ Keresztzségi gróf Csáky Mihály (1676–1757), II. Rákóczi Ferenc generálisa. 1711-től emigrációban élt Lengyelországban, majd 1716-tól Rodostóban. 1738-ban a Rákóczi József számára toborzott ezred parancsnoka, 1739-től a rodostói magyar kolónia feje.

³¹ Az erre vonatkozó levelezés lelőhelye: ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs), Türkei II–14: Berichte und Weisungen 1747–1748.

híreket kapott Magyarországról. Bercsényi ezt követően egyik tisztjét, Nándory Jánost³² külön is elküldte Konstantinápolyba, hogy támogassa Tóth András küldetését.³³

Tóth András jelentéséből kiderül, hogy Csáky Mihály gróf több megbízható magyarországi informátorral is rendelkezett, akiknek a nevét a szöveg anonim módon, diszkréten kezeli. A megbeszélés során Csáky gróf felidézte a korábbi magyar nemzeti mozgalmak politikai vezetőinek szomorú sorsát és az újabb kudarcot elkerülendő, érdekes tervvel lepte meg hajdani fegyvertársát. Szerinte a magyar rendeknek meg kellene akadályozni Mária Terézia fia, József főherceg, a későbbi II. József magyar királlyá koronázását, és helyette a francia trónörökösnek, XV. Lajos fiának kellene felajánlani Szent István koronáját, akinek a felesége, a szász Mária-Jozefa hercegnő szintén rokonságban volt a Habsburgokkal.³⁴ Amint erre Pálffy Géza több tanulmányában is felhívta a figyelmet, a magyarországi uralkodói koronázások a 17. században szinte mindig együtt jártak a magyar rendek és az uralkodók közötti tárgyalásokkal és az azokból született kompromisszumokkal.³⁵ Ehhez a jól bevált politikai gyakorlathoz próbált visszanyúlni a rodostói magyar kolónia vezetője, amikor a magyarországi elégedetlen rendek nevében a versailles-i udvarhoz fordult.

Csáky Mihály gróf honfitársán keresztül biztosította a francia kormányt, hogy a Fényes Porta minden bizonnyal hadba száll majd a magyar elégedetlenek védelmében. A felkelők a Magyarország déli határszéleinél lakó szomszédos népekre – az arnótokra (albánokra), a szerbekre stb. – számíthattak még. A terv megelőlegezte egy francia expedíciós hadsereg Magyarországra küldését is, Bercsényi László vezénylete alatt. A tervet összefoglaló emlékiratot a konstantinápolyi francia követ továbbította a külügyi államtitkárhoz, Tóth pedig eljuttatott egy másolatot d'Argenson grófhhoz, a korabeli hadügyi államtitkárhoz.³⁶ Argenson Des Alleurs-höz írt 1748. április 16-i levelében a következő megjegyzést fűzte Csáky Mihály tervéhez: „A magyarok közt továbbra is fennálló békétlenség csírája még hasznos lehet, ha a Porta nyíltan hajlandó megsegiteni

³² Nándory János 1714 körül született Szalontán. 1742 júniusában lépett francia szolgálatba a Bercheny-huszárezredben, ahol hamarosan őrmester lett. 1743-ban kornétás lett az ezred Ónody-kompániájában. 1745-ben törölték a mustrajegyzékből. 1747-ben áthelyezték a Bilderbeck-kompániába. Bercsényi László gróf javaslatára kiküldetést hajtott végre, amelynek során szárazföldi úton indult Konstantinápolyba Tóth András után, hogy tájékozódjon a közép-európai helyzetről. Bercsényi László szolgálatai jutalmául kapitányi rangra terjesztette elő. 1749-ben nevezték ki létszámfeletti kapitánynak a Bercheny-ezredben. 1757-ben még mindig ebben a beosztásban szolgált, amikor Zellnél megsebesült. 1760-ban 800 livres kegydíjat kapott. Életről: BOISSAU, 2015, 150–151.

³³ Nándory 1747-ben távozott az ezredtől Longwyből 1200 livres illetménnyel és Lunéville-ben kapta meg Bercsényitől a küldetési utasításokat. Ezt követően Magyarországon és Erdélyen keresztül utazva ért el Bukarestbe, ahonnan a havasalföldi fejedelem Konstantinápolyba juttatta, ahová 1748. május 15-én érkezett meg. A konstantinápolyi francia nagykövet – des Alleurs gróf – Rodostóba küldte Csáky Mihály grófhhoz. 1748. október 28-án utazott vissza Franciaországba Tóthtal együtt Lengyelországon keresztül. BOISSAU, 2006, 127.

³⁴ A terv történetéről lásd a következő tanulmányainkat: TÓTH, 2002a; TÓTH, 2002b.

³⁵ PÁLFFY, 2015.

³⁶ A beszámoló egy másolata nemrég előkerült a francia hadtörténeti levéltár egy 1741-es (!) iratokat tartalmazó kartonjából (SHD [Vincennes], série A4 XV). Raymond Boissau tábornok szíves közlése.

őket. Azt hiszem, hogy ettől még nagyon távol állunk, de minthogy a Portát jelenleg kormányzó főemberek változhatnak, a magyarországi elégedetlenek körében érdemes fenntartani annak reményét, hogy egyszer lerázhatják a német igát, és jó tudni, hogy vannak-e a főembereik közül olyanok, akik ehhez hathatósan hozzájárulhatnak.”³⁷ Ugyanakkor a neves francia államférfi ösztönözni kívánta az ellenzéki magyar nemes-séggel való együttműködést és ezért javasolta, hogy Tóth András hívja Franciaországba néhány fontos magyar család tagját. Amint az osztrák örökösödési háborút lezáró béketárgyalások felgyorsultak, Tóth András küldetése is hamarosan véget ért. Ettől függetlenül a versailles-i udvar osztrákellenes politikáját támogató d’Argenson gróf június 29-i levelében továbbra is arra buzdította a francia nagykövetet, hogy támogassa Tóth András magyarországi kapcsolatépítő munkáját, rendszeresen tájékoztassa az ottani helyzetről. A levelezés folytatásában még szó esik arról, hogy Tóth András küldetése végén a franciaországi magyar politikai emigráció erősítése céljából néhány neves magyar ifjút francia szolgálatba csábítson, de ennek eredményéről forrásaink nem számolnak be. Érdekes megjegyeznünk, hogy a magyar nemesek francia földre csábításának tervét a hadügyminiszter és Bercsényi László gróf mellett számos francia katonai nemesi származású főtszt is támogatta. Jó példa erre Lancelot Turpin de Crissé gróf huszárságnak szentelt, e korban keletkezett, kéziratban maradt műve, amelyben a magyar huszártisztek megtartása érdekében egy érdekes javaslatot fogalmaz meg, miszerint a francia kormánynak békeidőben nagyobb létszámú magyar nemeset kellene Franciaországba hívni. A jónevű, de szegény magyar nemesifjakat huszártiszti megbízással kellene ellátni, és francia földön letelepíteni, ahol ők „magyar módra, s francia szívvel” szolgálnák a Legkeresztényebb Királyt.³⁸

Tóth András 1748. szeptember 5-én Rodostóból a moldvai Jászvásárba távozott. Ott átadta Des Alleurs követ levelét Constantin Racoviță moldvai fejedelemnek, és találkozott a hotini pasával is. Leveleiben ritkán ejtett szót a toborzásról, és Bercsényi László Mikes Kelemennek írt 1748. januári levelében is csak Tóth Andrást hiányolta, nem pedig az állítólagos magyar rekrutákat...³⁹ Természetesen az 1748. április 29-i aacheni békeszerződéssel a küldetés ezen része is tárgytalanná vált, mivel a háború befejezésével az ezredlétszámokat jelentősen lecsökkentették. Tóth 1749 januárjában érkezett Berlinbe, ahol Loyse abbé francia követségi ügyvivővel és Heinrich von Podewils porosz miniszterrel lépett kapcsolatba. Ezekről a tárgyalásokról sajnos egyelőre nem

³⁷ „Le germe de mécontentement qui subsiste parmy les hongrois peut fructifier toutes les fois que la Porte voudra les aider par des effets déclarés. Il me semble que nous sommes encore bien éloignés de ce terme, mais comme les principaux qui gouvernent actuellement la Porte ottomane peuvent changer il est bon d’entretenir parmy les mecontents de Hongrie l’esperance de secouer un jour la domination allemande et de connoître s’il y a encore des gens considérables parmy eux qui puissent y concourir effectivement.” CADN, Constantinople série A fonds Saint-Priest 158.

³⁸ TÓTH, 2016, 69.

³⁹ „Notre ami Tott *szereti a setalást*; sûrement Vous n’avez pas été fâché de le voir, il me manque néanmoins ici, il est mon bras droit, quand me le renverrez-vous?” Bercsényi Mikesnek, Lunéville, 1748. január 6. OSZKK, Quart. Gall. 55/2. fol. 2.

rendelkeziünk információval. Berliini tartózkodása minden bizonnyal titkos küldetése fináléja volt.⁴⁰

A korábbi évtizedek során elért diplomáciai sikerei alapján Tóth András méltán számíthatott a francia uralkodó kegyeire, amelynek egyik legkézenfekvőbb kifejeződése egy diplomáciai posztra való kinevezés lehetett volna. Egy nemrég publikált, a d'Argenson család levéltárában található 1752. október 17-én kelt levele alapján Tóth András az akkor megüresült varsói francia rezidens helyére pályázott. Ez ügyben befolyásos protektorához, d'Argenson grófhhoz fordult. Indokai között szerepelt, hogy beszéli a lengyel nyelvet és ismeri a lengyel arisztokrácia számos tagját.⁴¹ A tatár kán udvarában töltött diplomáciai kiküldetéseit szintén megemlítette, valamint a szomszédos országok ismeretét is pozitívként nevezte meg kérvényében. A levél végül nem érte el célját, viszont a tehetséges magyar diplomatát 1755-ben a király fiával együtt Konstantinápolyba küldte.⁴² Tóth András halála után (1757) második fia, François de Tott (1733–1793) lépett örökébe, aki szintén fontos szerepet játszott a francia diplomácia kelet-európai kapcsolatainak alakításában.⁴³

Bevezető tanulmányunk végén érdemes néhány megjegyzést tennünk a forrásokban található személyekről. Az akarata ellenére a tervezgetések középpontjába kerülő trónörökös személye különösen érdekes lehet számunkra. Lajos herceg (Louis de France), XV. Lajos törvényes fia 1729. szeptember 24-én született.⁴⁴ A trónörökös (Dauphin) nevelését a király Châtillon hercegre és Mirepoix püspökre bízta, akiknek köszönhetően a fiatal uralkodójelölt eredményes tanulmányokat folytatott. A francia közeletbe 1745-ben lépett be, amikor apja oldalán részt vett a fontenoy-i csatában, ahol kitűnt bátorságával. Ennek köszönhetően nagyon hamar széleskörű népszerűségnek örvendett az országban, és személye egész Európában ismertté vált. A trónörökös kvalitásai mellé mély vallásosság is járult, amelyet elsősorban az anyja, Leszczyńska Mária királynő, Leszczyński Szaniszló egykori lengyel király és lotaringiai herceg leánya és jezsuita gyónatói erősítettek benne. Vallásos buzgalma miatt hamarosan a versailles-i udvar befolyásos ultrakatolikus körének, a „parti dévot”-nak az egyik központi személyiségévé vált. Házassága a lengyel király leányával a király titkos diplomáciai terveinek megfelelően jött létre, de a fiatal trónörökös hű férjnek és komoly apának mutatkozott. Ezzel szemben nagyon kritikus szemmel nézte apja és Madame de Pompadour viszonyát, amelynek következtében megromlott kapcsolata XV. Lajossal. Lengyel származású anyja magyarok iránti rokonszenvét követve Lajos királyfi jó kapcsolatot tartott a franciaországi magyar emigráció vezetőivel és barátaikkal, akik a francia huszárezredek élén

⁴⁰ CADN, Constantinople série A fonds Saint-Priest 158. Tóth levele (Berlin, 1749. január 18.).

⁴¹ BUP, Ms. P 90 André de Totté (sic !) levele (Saint-Mihiel, 1752. október 17.).

⁴² TÓTH, 2010, 886–908.

⁴³ Tott életéről újabban: TÓTH, 2015.

⁴⁴ Lajos trónörökös (1729–1765) életéről lásd BNF, Ms. fr. 13784. Essay sur la vie de Monseigneur Louis Dauphin mort à Fontainebleau le 20 de décembre en 1765, par M. l'abbé Soldini, BA, Ms. 3894 Mémoires pour servir à l'histoire de Louis dauphin de France mort à Fontainebleau le vingt décembre 1765 âgé de 36 ans. DECHÊNE, 1931; PROYART, 1819; DU ROZOIR, 1815.

álltak.⁴⁵ A fiatal trónörökös kiválasztásának ötlete feltételezhetően a franciaországi magyar emigráció köreiből érkezett és találkozott a rodostói magyarok terveivel. Az már természetesen más kérdés, hogy az emigránsok által megfogalmazott tervek mennyire voltak megalapozottak. Az informátoraik beszámolóí alapján létezett ez idő tájt Magyarországon egy általános társadalmi feszültség, amely elsősorban a parasztság körében jelentkezett. Némely vidéken a jobbágyság terheinek növekedése miatt lokális felkelések is kitörték. Idetartoznak a 18. század közepén indult parasztmozgalmak: 1749–1751-ben Biharban, 1753-ban Külső-Szolnok és Csanád vármegyékben, majd 1759–1761-ben ismét Biharban, illetve Temes és Fehér vármegyékben ragadtak fegyvert az elkeseredett parasztok. A parasztmozgalmak az 1760-as években a Dunántúlon folytatódtak és vezettek Mária Terézia úrbérrendezési reformjaihoz.⁴⁶ Viszont a ténylegesen létező parasztmozgalmak élére teljesen irreális elképzelés volt a nemzeti függetlenségi mozgalmak iránt elkötelezett magyar nemesi vezetőket állítani. Hasonlóan nem vezetett volna átfogó sikerre, ha a szabadságharcot elsősorban balkáni eredetű zsoldosokkal próbálták volna kivívni; és a tervek kovácsolói az Oszmán Birodalom magyarországi háború iránti hajlandóságát is igen rosszul mérték fel. A francia uralkodónak felajánlott Szent Korona ötlete viszont rokonítható a 17. század végi és 18. század eleji függetlenségi mozgalmak hasonló – nem kevésbé irreális – ajánlataival.

*

Az itt közölt leveleket legjobb tudomásom szerint eddig még nem adta ki senki. A szöveg átírásánál elsősorban az Archiv für Reformationsgeschichte kora újkori szöveggyűjteményére vonatkozó ajánlásait (*Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte. Archiv für Reformationsgeschichte*, 72. Bd. 1981. 299–319) vettem figyelembe. A szöveg archaikus, következetlen helyesírást megtartottam, változtatásokat jobbára csak a kis, illetve nagy kezdőbetűvel való átírás terén végeztem. A számrejti jeles levelek megfejtéseit kurzívan jelenítettem meg a forrásokban.

⁴⁵ Jó példa erre, hogy bizalmába fogadta Lancelot Turpin de Crissét, Bercsényi László barátját. Ennek egyik írásos bizonyítéka 1761-ben kelt levelezésük, amelyet később ki is adtak. LANCEY, 1934.

⁴⁶ Ezekről lásd: HADROVICS–WELLMANN, 1951; H. BALÁZS, 1950; GORUN-KOVÁCS, 2005.

Források

1.

Des Alleurs gróf levele d'Argenson grófhöz

(Konstantinápoly, 1747. október 3.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf beszámol levelében d'Argenson grófnak, hogy szerencsésen megérkezett Konstantinápolyba. Sajnálataát fejezi ki amiatt, hogy az oszmánok megújították az osztrákkal és oroszokkal kötött szerződéseiket, és hogy ez akadályozni fogja a franciák magyarországi és krími terveit. Ettől függetlenül reményét fejezi ki, hogy Tóth Andrásnak nagy hasznát veszi majd követségének első időszakában. Szintén megemlékezik az előző nagykövetről, Castellane grófról, akinek a kapzsiságán élcelődik. A levél végén megemlíti, hogy Tóth Andrást a következő hadi évre visszaküldi Franciaországba, és addig öthavi illetménnyel látta el.

A Constantinople le 3. 8bre 1747
voye de Marseille par le capitaine Masse

Monsieur

Enfin apres des fatigues excessives et des peines inexprimables, je suis arrivé a Constantinople, trainant, ou laissant par les chemins, la plus part de mes domestique; si je n'ay pas eu l'honneur de vous escrire en arrivant c'est par discretion dune part, scachant que Mr de T. avoit eu celuy de vous rendre compte du tout de notre arrivée. Je voulois dailleurs conoitre par moy mesme quelque chose en cette cour.

Je vois avec douleur que le renouvellement de ses traités avec les cours de Vienne et de Russie feront un obstacle insurmontable au dessein qu'on auroit pu former tant en Hongrie et aupres du Kan des Tartares, ces renouvellements ont été signés par l'avidité du ministere otoman qui a reçu des presents pour faire une chose qui est dans le gout du Souverain qui ne pouvant avoir d'enfants ne desire autre chose que de regner; et qui croit que la seule façon de se maintenir sur le throne est la paix et labondance dans sa capitale. Il pouroit bien se tromper dans son calcul, son impuissance et la peur ont souvent ete icy l'occasion des révolutions, aussi ce sisteme pacifique pouroit bien n'être que momentané.

Cela n'empeche pas que je ne puisse me servir avec utilité de Mr. de T. etant chargé de la cour de certaines choses a menager, dont vous devez etre instruit.

Le Roy me recommande de faire observer le secret, de dérober cette marche meme aux drogmans en sorte qu'après mes audiences qui seront vers le 19 ou 20 de ce mois je me serviray j'espere utilement de Mr de Tote lequel est tres propre par ses talents et par la direction de conduite et de faire cette affaire.

Mr. de Castelane est fort incertain du parti quil prendra. Il veut partir il veut servir cependant il restera je crois dans l'esperance d'être payé, estant là ensuite d'être pris, il a visé icy a l'argent, et je pense, entre vous et moy qu'il a rempli son but.

Continués moy je vous prie vos bontés, et soyés persuadé que dans le grand nombre de ceux que vous font leur cour personne ne vous est aussi inviolable attaché, que je suis et seray toute ma vie avec une reconnoissance infinie et un profond respect

Monsieur

Votre tres humble et tres obeissant etc.

Je compte de faire en sorte a moins d'un changement de circonstance ou d'une grande utilité renvoyer Mr. de T. pour la campagne prochaine. Je luy ay doné trois mille livres pour 5 mois de paye.

2.

Des Alleurs gróf levele d'Argenson grófhhoz

(Konstantinápoly, 1747. november 3.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf ebben a levelében beszámol d'Argenson grófnak, hogy mióta megérkezett Konstantinápolyba, még nem fogadták a Portán a böjti időszak (ramadán) miatt. Az oszmánok által megújított osztrák és orosz szerződések teremtette helyzetben óvatosságot javasol, és bízik abban, hogy hamarosan változások jöhetnek. Küldetése során szeretné megtudni, hogy a magyarok közül kik tekinthetők a szabadságmozgalmak iránt még elkötelezett és megbízható személynek. A rodostói magyar menekültek vezérétől, Csáky Mihály gróftól szeretne Tóth András segítségével egy erre vonatkozó listát kapni. Kifejti még, hogy a Párizsban tartózkodó Rákóczi György herceget talán érdemes volna török földre hívni, annak ellenére, hogy nem túl jó véleménnyel van a szellemi képességeiről. Megemlíti még, hogy bízik Tóth András tehetségében, amivel a király által rábízott titkos feladata mellett sikerül neki majd eredményeket elérni. A levél a reisz efendi leváltásának hírével zárul, ennek körülményeit ekkor még nem ismerte a francia követ.

M. le comte d'Argenson
voye de Marseille par
le capitaine Bonnau
duplicata voye de Venise

a Constantinople le 3 9bre 1747

M.

Si je n'ay pas eu l'honneur de vous escrire qu'une fois depuis que je suis icy sur ce qui regarde Monsieur de Totte vous jugés bien que ce n'est pas par negligence d'aucune part; mais arrivé en ce paÿs cy j'ay été obligé d'attendre mes audiences un mois a cause du careme turc. Jay trouvé cet Empire venant de renouveler ses engagements avec la cour de Vienne est celle de Petersbourg. Vous scavés Monsieur que nous somes convenus, et avec raison quil falloit le metre de la partie sans quoy font ce qu'on pourroit faire aboutiront a masquer de la mauvaise volonté et de limpuissance et dans ce moment le ministere turc n'aprouveroit peutetre pas quon remuast de cette sorte et cela seroit meme dangereux pour celuy qui en seroit chargé, quil pourroit sacrifier pour marquer quil n'y a nulle part mais ce quon ne sait pas dans un moment peut se faire dans un autre surtout dans ce paÿs ou le changement de ministere en aporte facilement aux affaires et ou les revolutions sont tres frequentes et peutetre prochaines. Nous cherchons a conoitre quelles sont les personnes qui nous sont affectionnés et qui pensent encore a leur liberté pour sy adresser dans le besoin. Le comte Schaki⁴⁷ lequel est a la tete de celles qui sont réfugiés icy doit nous en doner la liste. Il etoit necessaire de lavoit parce qu'il est vieux et que sa mort, nous auroit pu laissé dans lignorance sil neut pas fait quelquun depositaire de ce qu'il scait en laisse entiere confiance a Mr Totte.

Nous devons l'envoyer de plus sur les lieux quelqun d'affidé et de scure pour scavoit la façon de penser intérieure.⁴⁸ Les turcs verroient avec plaisir le prince qui est a Paris,⁴⁹ je scais que vous le connoissés pour ce qu'il est mais son nom fera toujours plus icy que les talents des autres qui ne doivent que le seconder. Ayant toutefois la direction des affaires sur un home d'aussi peu d'esprit; il est essentiel d'avoir de la race de cette maison je le crois marié a une fille du verin qui est demoiselle. Labé Prevost⁵⁰ scait lintrinseque de cela il pourra meme vous dire sil a des enfants, je nay pas encor osé sonder le ministere turc pour scavoit sil aprouveroit que ce prince vint icy dans l'instant present et je ne le fairay que lorsque je scauray a quoy m'en tenir sur une autre affaire dont Sa Majesté m'a chargé qu'elle desire etre tres secrette ce qui fait que pour la cacher aux interpretes de la Porte et aux miens jen ay chargé Mr de Totte qui se rend fort tres util dont les talents me sont tres necessaires et dont l'intelligence et la direction dans les demarches aussi bien

⁴⁷ Keresztsegi gróf Csáky Mihály (1676–1757), lásd fentebb.

⁴⁸ A mondat folytatása áthúzza: „de cet etat”.

⁴⁹ Rákóczi György hercegről (1701–1756) van szó, róla lásd fentebb.

⁵⁰ Antoine François Prevost abbé (1697–1763), francia író, műfordító, történétíró. Több művében is – köztük a világhírű *Manon Lescaut* című regényében – megemlékezik II. Rákóczi Ferencről és a magyar emigrációról. Lásd erről: PENKE, 2003; PENKE, 2006.

que dans les discours me font esperer le succes vous n'aurés en ce cela point a vous repentir de l'avoir envoyé avec moy icy. Il ne retournera pas sans avoir du moins des connoissances indispensables pour notre précieuse affaire ou sans avoir rendu service. Si je puis reussir a ce que, come je le desire et come j'auerois pû m'en flater sans la deposition du reis effendy arrivée ce matin. On ignore encore les veritables raisons de sa disgrace.

3.

Des Alleurs gróf levele d'Argenson grófhoz

(Konstantinápoly, 1748. január 23.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf leveléhez csatoltan küldi Tóth András rodostói küldetésének beszámolóját, amelyben az oszmán kormányzatban bekövetkező „forradalmi változások” esetén kibontakozó lehetőségeket latolgatja. Ezek közül elsősorban a magyarországi helyzet pontos ismertetének fontosságát emeli ki. A levél végén – Tóth András költségeinek térítése kapcsán – beszámol még a kedvezőtlen helyi hitelezési körülményekről, amelyek miatt veszteségek érik.

M. le comte d'Argenson
voye de Venise

a Constantinople le 23 janvier 1748

J'ay l'honneur de vous envoyer le compte que m'a rendu M. de Totte de son voyage de Rodostot; parmys les idées vagues qui ne le seroient pas si le Turcs vouloient se preter, il etoit tres necessaire de prendre une connoissance generale du Royaume d'Hongrie et de connoitre les familles et les personnes capables de rendre quelque service en cas que le sisteme de nonchalance de la Porte vienne de changer ce qui pourroit bien arriver par quelque revolution que les gens sensés ne croient pas bien éloignée, et si la façon de penser des Turcs, qui croient qu'il n'y a de securité pour leur gouvernement que la paix avec tout le monde, nous empeche de rien entamer du côté de la Hongrie a present, nous saurons du moins les moyens, quand l'occasion sera plus favorable, que nous aurions ignorés si le comte Czaki qui est fort vieux etoit venu a mourir. L'inaction necessaire de M. de Totte ne doit point vous faire repentir de l'avoir envoyé avec moy puisqu'il m'est fort utile dailleurs pour conduire avec prudence d'autres choses dont je suis chargé, et si je puis venir a bout de les terminer comme je l'espere je le renverray sur le champ. Je l'ay payé jusqu'a la fin de l'année ainsy que vous le verres par le compte en chiffre que j'envoyai dans lequel sont compris les frais de voyage de Rodostot et que je

vous prie de faire payer a M. de Montmartel,⁵¹ vous saurés M. que tout l'argent que j'employe je l'emprunte a 10. et 12. pour cent et que le Roy est dans l'usage de passer a ses ambassadeurs 50. pour cent a cause du change et de ses interets vous en userés comme vous jugerés a propos, l'objet est trop mediocre pour m'en inquieter ce qui m'affecte veritablement est d'apprendre par vous que votre gloire est accompagnée d'une bonne santé et de pouvoir me flater a la continuation de vos bontés que je merite par la reconnoissance infinie. L'inviolable attachement et le profond respect avec lequel j'ay l'honneur etc...

4.

Des Alleurs gróf feljegyzése Tóth András rodostói utazásának költségeiről (Konstantinápoly, 1748. január 23.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Ebben a feljegyzésben a nagykövet igazolja Tóth András rodostói kiküldetésének költségeit, összegük 5799 livres.

Etat de ce que M. le Comte Desalleurs ambassadeur du Roy a la Porte a payé suivant les ordres de M. le Comte Dargenson ministre et secretaire d'Etat de la guerre
Savoir

Payé a M. de Totte neuf mois des ses appointements	
a compter du premier avril 1747. jusqu'au 31 X ^{bre} de la meme année	
a raison de six cens livres par mois cy	5400 livres
Plus pour les fraix du voyage que M. de Totte a fait a Rodostot	
ou il a resté depuis le 23. X ^{bre} dernier jusqu'au 14. de ce mois	
133 Piastres qui font argent de france	399 livres
	<u>5799 livres</u>

Nous soussigné certiffions le compte cy dessus veritable montant a la somme de cinq mille sept cens nonante neuf livres a Pera les Constantinople le 23 Janvier 1748

⁵¹ Jean Pâris de Monmartel (1690–1766), francia pénzügyi szakember, udvari bankár. Fivérével együtt XIV. Lajos és XV. Lajos francia királyok uralkodása alatti legjelentősebb és legbefolyásosabb francia üzletemberek voltak. Életéhez DUBOIS-CORNEAU, 1917.

5.

Tóth András rodostói utazásának beszámolója des Alleurs grófnak (h. n., d. n.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(eredeti)

Levelében Tóth András beszámol rodostói utazásának eredményeiről, elsősorban Csáky Mihály gróffal folytatott beszélgetéseiről.

Mémoire par le quel Mr. de Totte rend compte à Mr l'Ambassadeur de son voyage de Rodosto et la conversation qu'il à eu avec le comte Csaky, seigneur hongrois et chef de la dite nation, qui sont en Turquie pensionnaire du Grand Seigneur

Mr. Totte etant arrivé le X^{bre} dernier à la dite ville de Rodosto avec le baron Zay,⁵² un des generaux hongrois, y fut reçu avec beaucoup des cordialité. Deux jours se passer dans les conversations ordinaire. Le 3me jour⁵³ le matin Mr. le comte Csaky vint dans la chambre de Mr. Totte, le quel ayant fait tomber la conversation sur Mr. de Berchinÿ,⁵⁴ à dit, que se seigneur à tout lieux d'être comptent de bon traitement qu'il a en France, et des graces qu'il reçoit de Sa Majesté, mais qu'il ne peut oublier sa patrie, et desireroit ardamment, d'employer le peut de talent qu'il à appris au metier de la guerre, au profit de sa nation pour la cause commune, mais quelle moyens d'y pourroit travailler puisque il n'à aucune connoissance des affaires de Hongrie, etant depuis trante ans passés en France, et hors de porté d'avoir des commerce avec ses compatriotes, il n'à que vous seul dans le monde, de qui il peut recevoir des conseille saluter pour le bien publique, et c'est Monsieur de vous qu'il peut apprendre s'il nous restent encore quellques amis dans le Royaume, il vous prie de luy donner quellques eclercissement en prenant confiance en moy, puisqu'il ne peut pas vous en ecrire, à cause du dangé qu'il y à de mettre ses affaire delicate par ecris, et envoyer si loigne sans des precaution bien sollides, on comprometteroit ceux qui nous restent des bien intentionné.

Le comte Csaky apre avoir refflechy, me dit Monsieur, puisque vous m'assurez que le comte Berchinÿ pence encore à sa patrie, et à moy qui suis assurément independemment de nôtre alliance bien son serviteur et je ne balanceray pas de luy ouvrir mon cœur puisque le hazard de vôtre voyage avec l'Ambassadeur me procure un aussy agreable messenger, ouy je vous connois depuis vôtre tendre enfance et je sçay que vous ne fairez

⁵² Zay Zsigmond (1689–1758), Rákóczi bujdosótársa. Kapcsolatban állt több konstantinápolyi nagykövetséggel. Részt vett az 1736–1739-es török háborúban. Csáky Mihály 1757-ben bekövetkezett halála után ő lett a rodostói magyar kolónia vezetője.

⁵³ Törölve: „apres”.

⁵⁴ Gróf Bercsényi László (1689–1778), lásd fentebb.

qu'un bon usage de la confiance que je prend en vous pour mander au comte Berchinÿ de ma part que nous ne manquons pas des amis encor dans nôtre patrie et avec les quelles je suis en correspondance. Je pourray vous le faire voir par ecrit, ceux qui sont sur les frontieres sont N:N:N: tous ses Mrs. nous sont bien intentionnée et à legard du peuple nous somme sures que nous pouvons les soulever tout et quand nous voudrons.

Mais à quoy tout cela nous menera t'il, faire une allerte, qui peut après sera calmée, si nous ne som pas soutenus par quellque puissance, et par des sollide appuis.

Nous avons vües depuis que les Allemans ce sont rendus maitres de la Hongrie trois princes de Transilvanie a la fois, Apafy à Vienne,⁵⁵ Tököly à Constantinople⁵⁶ et Rakoczy à Paris.⁵⁷ Les quelles à la verité estoient des gens de merite, mais sans force et sans appuis. La nation voyant que des pareille guerre civile luy devient toujours plus prejuditable que profitable, ne pouvant exister de leurs propre force, ce sont randus à la Maison d'Autriche à perpétuité ce reservant pourtant la libre election dans la ditte maison, comme il à etoit pratique du tems de nôtre St. Roy Etien⁵⁸ dont la race à jouy du tronne tant qu'il y avoit une seulle fille, et meme les enfans qui ont etoit nées des ses princesses.

La Reine de Hongrie⁵⁹ /:soit dite:/ à jurée à son evemen au tronne, tous les articles des ancienne droit de ce Royaume excepté une seulle /:qui ne regarde pas le libre election:/ ainsy nous devons jouire du libre election de la Maison d'Autriche la quelle maison grace à la providence à été fertile en princesse et dont plusieurs teste couronnés ont pris des femme.

Nous recourrons au Serenissime Dauphin⁶⁰ de France qui à des droits assurément sur la Hongrie par raport à la princesse de Sax,⁶¹ sa femme et peut etre des candidat des Roy de Hongrie, toute aussy justement que le fils de la Reine de Hongrie, d'aujourd'hui, d'autant plus que depuis 7 à 8 ans la pragmatique Sanction à etoit bien negligé pour ne point dire oublié, qu'il plaise à ce heritier presomptueux de la France d'engager le grand monarque son pere de nous prendre sous sa protection, et nous procurer une libre election dans la famille de la maison d'Autriche pour ne point deroger à la promesse et engagement que les Hongrois ont etés obligés d'accepter, Sic volo, Sic jubeo.

Si la nation hongroise etoit assez heureuse pour obtenir la grace que nous demandons, il faudra ce depecher de prevenir le couronnement du fils de Maria Theresia dont on parle deja, et elle ne manquera pas de presser les Hongrois d'une assemblée général pour

⁵⁵ II. Apafi Mihály (1676–1713) erdélyi fejedelemről van szó, akit nagykorúsága után Bécsbe internáltatott I. Lipót.

⁵⁶ Thököly Imre (1657–1703) felső-magyarországi és erdélyi fejedelem, életének utolsó éveit törökországi emigrációban töltötte.

⁵⁷ II. Rákóczi Ferenc franciaországi emigrációjára való utalás.

⁵⁸ I. Szent István (997–1038) királyra való hivatkozás.

⁵⁹ Mária Terézia (1717–1780), magyar királynő és német-római császárné.

⁶⁰ Louis de Bourbon (1729–1765), francia trónörökös életéről lásd BNF, Ms. Fr. 13784 *Essay sur la vie de Monseigneur Louis Dauphin mort à Fontainebleau le 20 de décembre en 1765*, par M. l'abbé Soldini confesseur de Mme. la Dauphine, DECHÊNE, 1931; PROYART, 1819; DU ROZOIR, 1815.

⁶¹ Mária Jozefa (1731–1767), szász hercegnő, a francia trónörökös felesége, XVI. Lajos király anyja.

elire son fils. Les moyens les plus sûres pour faire d'abord retarder l'affaire, et ensuite la faire manquer, seroit je croy que la Cour de France donne des ordres à son Ambassadeur à la Porte de disposer les Turcs /qui assurément ne cherchent point lagrandissement de la Maison d'Autriche:/ de nous laisser faire et le regarder comme antraver les droits, comme ils ont fait du tems de la revolution du prince Rakoczy, et nous trouverions assez des Arnauts et d'autre nation voisins de la Hongrie pour reveiller cette nation pour empecher lasssemblée et la couronation.

Hekim Aly Pacha qui à etoit deux fois grand visir commande dans ce pays la, il est tres bien intantione pour les Hongrois, et je suis sur qu'il nous favorisera, et nous donnera autant des ses troupes que la Cour de France voudra sous main pour vüe que la Porte ferme les yeux, et cela ce pourroit faire sans drapaux et sans autre ornement de la guerre avec ses troupes nous pourrions soulever kes Hongrois; qui deja tres mecontants des subside continuelle de la guerre qu'il sont obligé de fournir pour une guerre, qui ne les regarde qu'indirectement, ou point du tout, on pourroit en rendre maitre, de tous le pays comitas qui sont endesa du Danube, pour aller droite à Vienne, en attendant de pouvoir passer le Danube pour aller à Presbourg, lieux ordinaire des Diettes et de couronnement.

Si le Seresissime Dauphin voudroit ecouter favorablement il luy seroit aisée d'engager son auguste per d'envoyer le comte de Berchinÿ avec quellque bons officiers françois, dans ce pays cy, et pour que cela ne fasse point du bruits, il pourroit aller en droiture dans le pays des Arnauts, ce pays etant voisine de la Croissie, je crois qu'il trouveroit une grande ressource dans la famille de N: avec les quelles il à fait connoissance à Paris il y a quellque anné quand ses seigneurs ont voyagez. C'est famille n'étant pas favorisé de la Maison d'Autriche et ne possèdent aucune charge considerable dans le Royaume, mais puissamment riches et recredité dans Croissie.

Il seroit tres essentielle de gagner les Rassiens ou Illiriennes, ce peuple, demeure partie en Hongrie, et avoit autrefois leur Roy, aujourd'hui il sont gouverné par un Wladika,⁶² il ne seroit pas impossible de le gagner par des grand promesse, et moyennant cela, les frontieres de Hongrie, ou ils demeurent en partie, tomberoit aisement entre nos mains. Peutetre pourrions nous nous rendre maitre des quellques places, comme Temeswar, Varadin, ou Segedin⁶³, ses places ayant des foibles garnison et gardées negligemment.

Peutetre que la Cour de France regarderoit ce projet comme eloigne à pouvoir mettre un prince de sa maison sur le tronne de Hongrie, à cause qu'il n'y à n'y prince n'y princesse née de la Dauphine d'aujourd'hui qui donne le droit sur ce Royaume par un libre election, Sa M: T: Chretienne jugera mieux que nous de la convenance, nous remettons tout nos volontés au pied de ce grand Monarque qui à toujours protégée nôtre nation opprimé sous le jugue des Allemans.

⁶² A vladika görögkeleti szerb püspököt jelent. Szabó András Péter szíves közlése.

⁶³ Temesvár, Nagyvárad és Szeged erődítményeiről van szó.

Le Roy de Pologne Electeur de Saxe à plusieurs princes, ils sortent tout de la tige de la Maison d'Autriche, cette Majesté est alliée au Roy de France par le meme sens il est apporté de la Hongrie pour y faire tout ce que Leurs Majestés jugerons convenable pour leurs propres interets et pour rendre l'ancienne lustre a une nation qui leurs sera fidelle par l'obligation et reconnoissance de les avoir tirés de l'esclavage et delivré de la tyranny des Allemans.

Je mande tout se cy, au le comte de Berchinÿ par Mr. de Totte brigadier des armées de S. M. T. Chrétienne comme un veritable amy et parant et comme fidell compatriote pour le bien de nôtre natione, Si nous avons le bonheur de la puissante protection de S. M. T. Ch: et que vous veniez dans ce pays cy, il me reste encore quelque chose à vous dire compter sur mon amitie et que je vous donneray tout mes amys. ayant 72 ans passée il ne me reste plus des forces de bras, si vous est chargé de ce fardeau, je seray sincer dans mes amis, si vous en avez besoin en attendant la resolution de vôtre cour, Cor Regum in manu Dei, sur ce projet je trouve le sejour de Mr. Totte necessaire auprez de Mr. l'Ambassadeur de France.

Je luy ay promis d'envoyer en Hongrie un emissaire pour avoir des nouvelles de ce pays la, dicy à ce tems la la resolution pourra venir aussy.

Il me reste à vous faire observer dans la proposition que vous faire à votre Cour que quoy que les Allemens soyent embarassez à la guerre contre la France, ils appuient la tranquillité de la Hongrie sur la Russie, les quelles ne manqueront pas d'aller à leurs secours sur le moindre soulevement des Hongrois, si la Pologne ne leurs dispute le passage, c'est ce que le Roy de Pologne avec la Republique pouroit faire aisément, d'ailleurs il y à un traité de garanty de la part des Turcs que les Moscovites n'ironts point en Pologne, il est dont absolument necessaire que les Turcs soyent bien intentionné pour faire reussir nôtre projet.

Les princes de Valachÿe et de Moldavie pourroient nous favoriser 3 ou 4 mil homme pour entrer avec en Transilvanie et recueillir cette nation, mais il ne fairons rien sans le consentement de la Porte.

6.

**Des Alleurs gróf beszámolója Tóth András rodostói utazásáról
a királyi udvar számára**

(h. n., 23 janvier 1748)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf Tóth András beszámolóját – néhány észrevételével együtt – továbbítja a királyi udvar számára. A szöveg gyakorlatilag megismétli az előző forrás tartalmát.

Envoyé a la Cour le 23 janvier 1748

Compte que M. de Totte a rendu à M. l'Ambassadeur des conversations qu'il a eû a Rodostot avec le comte Czaky hongrois, chef de ceux de cette nation, retirés en Turquie et pensionnaire du Grand Seigneur

Mr. le comte Czaky ayant demandé dans une conversation particuliere a M. de Totte des nouvelles dans la chambre de Mr. le comte de Berchiny M. de Totte luy dit que ce seigneur navoit que des sujets d'être content du bon traitement qu'on luy faisoit en France, des honneurs et des graces qu'il recevoit de Sa Majesté, mais que malgré tous les agreements et les honneurs il ne pouvoit oublier sa patrie, et que son unique desir seroit d'employer le peu de talent qu'il a acquis dans le metier de la guerre pour le service et le bien de sa nation, qu'il auroit besoin pour cela d'avoir quelque connoissance des affaires d'Hongrie, des amis sur les quels on pourroit compter affin de pouvoir travailler efficacement pour la cause commune qu'il n'y avoit que luy seul comte Czaky en qui il avoit une entiere confiance, en etat de luy donner quelques eclaircissements, et de qui il peut recevoir des avis salutaires sur les moyens dont on pourroit se servir, que son sejour en France ou il est depuis trente ans l'avoit mis hors de portée par l'eloignement d'entretenir une correspondance avec ses compatriotes qu'il n'avoit pû s'ouvrir par lettres à luy à cause du danger qu'il y a de traiter d'aussy loin des affaires aussy delicates par des ecrits qui pouroient compromettre les biens intentionnés qui restent en Hongrie.

Le comte Czaky apres avoir un peu reflechy, dit a M. de Totte que puisque M. de Berchiny pensoit encore a sa patrie, et a luy etant son serviteur et son amy il ne balanceroit pas de souvrir avec confiance a luy. M. de Totte persuadé qu'il n'en feroit qu'un bon usage, qu'il pouvoit mander de sa part a M. de Berchiny qu'ils ne manquoient pas encor d'amis dans la Patrie avec les quels il etoit en correspondance et notamment NN. qui sont sur les frontieres tous bien intentionnés et qu'a l'égard du peuple il seroit tres aisé de les faire soulever quand on voudroit; mais ajouta-t-il a quoy nous menera

une pareille alerte qui l'instant d'après fera calmée, si nous ne sommes soutenus et appuyés essentiellement par quelque puissance.

Depuis que les Allemands se sont rendus maitres de la Hongrie nous avons vû continu-t-il trois Princes de Transylvanie tous gens de merite mais sans force et sans appuy qui ont echoué, Apafi a ete conduit a Vienne, Tököly s'est refugié a Constantinople, et Rakoczy a Paris ; la nation voyant que de pareilles guerres civiles luy sont plus funestes que profitables, ne pouvant resister ny se soutenir par ses propres forces s'est rendue a la Maison d'Autriche a perpetüité, se reservant pourtant la libre election dans la dite maison comme il a été pratiqué du tems de notre Saint Roy Etienne, dont la race a joui du throne tant qu'il y a eû une seule fille, il a meme passé aux enfans de cette Princesse la Reyne d'Hongrie (ainsy appellée) a juré a son avenement au throne tous les articles des anciens droits de ce Royaume, excepté un seul qui ne regarde pas la libre election, ainsy nous devons jouir du droit de la libre election, a la verité dans la Maison d'Autriche, mais comme cette maison (graces a la providence) a été fertile en Princesses dont plusieurs ont ete données a des tetes couronnées.

Nous pourrions avoir recours a Monsieur le Dauphin qui par son mariage avec une Princesse de Saxe peut être un des candidats des Roys d'Hongrie avec autant de droit que le fils de la Reine d'Hongrie d'aujourd'huy, d'autant plus que depuis 7. a 8. ans la Pragmatique Sanction⁶⁴ a été bien negligée pour ne point dire oubliée et a laquelle la reyne d'Hongrie a derogé en bien d'occasion. Qu'il plaise a cet heritier presomptif de la France d'engager le grand Monarque son pere de nous prendre sous sa protection et nous procurer la libre election dans la famille de la Maison d'Autriche pour ne pas contrevenir a la promesse et a l'engagement que les Hongrois ont été obligés d'accepter, sic volo, si jubeo.

Si la nation hongroise etoit assez heureuse que d'obtenir une pareille grace, il faudroit ne point perdre du tems pour prevenir le couronnement du fils de Maria Theresia dont on parle deja ; cette Princesse ne manquera pas de presser les Hongrois d'une assemblée generale pour faire elire son fils ; les moyens les plus seurs pour la retarder et la faire manquer seroit je crois que la France donnât des ordres a son Ambassadeur a la Porte de disposer les Turcs qui asseurement ne cherchent point l'agrandissement de la Maison d'Autriche, de nous laisser faire, de fermer les yeux comme ils ont fait du tems de la revolution du Prince Rakoczy et nous trouverions assez d'Arnautes et d'aures nations voisines de la Hongrie pour reveiller les Hongrois, empêcher l'assemblée et le couronnement.

Hekim Aly Pacha qui a été deux fois Grand Vizir commande dans ce pays la, il est tres bien intentionné pour les Hongrois je suis seur qu'il nous favorisera et nous donnera autant de troupes sous main que la France voudra, pourvû que la Porte veuille fermer les yeux ; avec ces troupes nous pourrions soulever les Hongrois tres mecontents des subsides continuels qu'ils sont obligés de fournir pour une guerre qui ne les regarde qu'indirectement ou point du tout, on pourroit se rendre maitres de tous les commitats

⁶⁴ A Habsburgok leányági örökösödését biztosító Pragmatica sanctióról van szó.

qui sont en deçà du Danube pour aller plus avant dans la Hongrie, en attendant de pouvoir passer le Danube pour aller a Presbourg lieu ordinaire des diettes et des couronnements.

Si Monsieur Dauphin vouloit ecouter favorablement nos prieres il luy seroit aisé d'engager son auguste pere d'envoyer le comte de Berchiny avec quelques bon officiers françois dans ce pays cy, et pour que cela ne fit point de bruit ils pourroient passer en droiture dans le pays des Arnauts ; ce pays etant voisin de la Croatie, je crois qu'il trouveroit une grand ressource dans la famille de Mr. de ... avec les quels il a fait connoissance a Paris ; ces seigneurs sont puissamment riches, tres accredités dans la Croatie, peu favorisés par la Maison d'Autriche ne possedant aucune charge considerable dans le Royaume.

Il seroit aussy tres essentiel de gagner les Rassiens ou Illiriens les peuples demeurant partie en Hongrie et avoient autrefois un Roy ; aujourd'huy ils sont gouvernés par un Wladika, il ne seroit pas impossible de le gagner par des grandes promesses, et moyenant cela les frontieres d'Hongrie ou ils demeurent tomberoient entre nos mains, peut être meme pourrions nous nous rendre maitres de quelques places comme Temeswar, Varadin ou Seguedin. Ces places ayant de foibles garnisons et etant fort peu sur leur gardes.

Comme il n'y a encore n'y Prince ni Princesse née de la Dauphine d'aujourd'huy qui donne le droit sur ce Royaume par une libre election, la France regardera peut être ce projet comme éloignée. Sa Majesté jugera mieux que nous de l'usage qu'on en peut faire, remettant entierement toutes nos volontés aux pieds de ce grand Monarque qui a toujours protegé notre nation opprimée sous le joug des Allemands.

Le Roy de Pologne Electeur de Saxe a plusieurs Princes, ils sortent de la tige de la Maison d'Autriche. Ce Prince est allié au Roy de France par le meme sang, il est a portée de la Hongrie pour y faire tout ce que leurs Majestés trouveront convenable pour leur propre interet, pour rendre l'ancien lustre a une nation qui leur sera eternellement devouée par la reconnoissance quelle conservera de l'avoir tirée de l'esclavage et delivrée de la tyrannie des Allemands.

Je mande tout cecy par M. de Totte a M. le comte de Berchiny comme a un veritable amy et parent et comme a un fidelle et bon compatriote. Si nous sommes assés heureux d'obtenir la puissante protection de Sa Majesté Tres Chretienne et que le dit comte de Berchiny vienne dans ce pays il me reste encore bien de choses a luy dire, il peut compter sur mon amitié et que je luy donneray tous mes amis a defaut de mes bras que je ne puis luy offrir ayant 72. ans. En attendant la resolution de la Cour de France cor regum in manu dei sur ce projet ; il sera cependant necessaire que M. de Totte reste aupres de M. l'Ambassadeur.

J'ay promis a M. de Totte d'envoyer en Hongrie un emissaire pour avoir des nouvelles de ce pays la, d'icy a ce tems on pourra s'avoir ce que Sa Majesté Tres Chretienne pense sur ce projet.

Il est bon de faire observer que quoyque les Allemands soient embarassés, ayant la guerre contre la France ils semblent ne rien craindre du côté de la Hongrie, persuadés

qu'un moindre soulèvement les Russes viendroient a leurs secours, si la Pologne ne leur accordoit le passage, mais le Roy et la Republique peuvent fort aisement rompre leurs mesures de ce côté la ; d'ailleurs elle a un traité de garantie avec les Turcs par lequel il est dit que les Moscovites ne pourront entrer en Pologne, d'où il est aisé de conclure qu'il est indispensable de gagner les Turcs pour faire reussir le dit projet.

Les Princes de Valachie et de Moldavie⁶⁵ pourroient fournir 3 ou 4 mille hommes pour entrer en Transilvanie et faire soulever cette nation, mais ils ne feront rien sans le consentement de la Porte.

7.

Des Alleurs gróf levele Montmartelhez

(Konstantinápoly, 1748. január 23.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf ebben a levelében pénzügyi beszámolót küld Montmartelnek, a megérkezése utáni két hónap költségeiről, amelyek mintegy 27 000 livres összeget jelentenek, ezt saját pénzéből előlegezte meg. Kéri az összeg megtérítését.

a Constantinople le 23. janvier 1748

J'envoye M. par ce meme ordinaire a la Cour deux cayers des fraix extraordinaires que j'ay faits sur le compte du Roy depuis mon arrivée dans ce pays cy. L'un de 3286 piastres 60 aspres et le second de 1438 piastres ce qui fait en tout la somme de quatre mille sept cens vingt quatre piastres soixante aspres et un troisieme a M. D'Argenson ministre de la guerre de cinq mille quatre cens livres que vous fera payer a la premiere demande que vous luy en feres faire; vous sentés Monsieur, connoissant l'etat de mes affaires que je n'ay pû faire toutes les avances sans avoir recours aux neg(ociant)s d'icy, comme ces Mrs. ont journellement besoin de leurs fonds soit icy soit en France, et que d'ailleurs ils ne pretent qu'a un gros interêt suivant le cours de ce pays cy qui est a dix et 12 pour cent, il m'est essentiel de me liberer le plutôt possible; c'est pourquoy comptant toujours sur votre amitié je ne hesiteray point a donner des assignations sur vous (a l'ordre de Mrs. Gouffre et Gautier) pour la somme de 27 mille livres qui est a peu pres celle que peuvent montrer les differents etats que j'ay l'honneur de vous envoyer y compris la bonification que le Roy fait aux ambassadeurs qui viennent dans ce pays cy.

⁶⁵ Ebben az időszakban a Moldvai Fejedelemség élén II. Ghika György fejedelem állt, Havasalföldön pedig III. Mavrocordato Konstantin fejedelem uralkodott.

Etat des differentes sommes dûes a M. le comte Desalleurs par la cour		
pour le cayer de fraix extraordinaires cy	3 286	60
depenses secretes	1 438	
par M. d'Argenson	1 933	
	6 657	60
Bonification de la cour a 50 pour		
100 sur les 4724. 60 cy	2 362	30
Piastres	9 019	90
	27 057	5
	27 059 livres	5 sols

8.

Des Alleurs gróf levele Montmartelhez

(Konstantinápoly, 1748. február 28.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf ebben a levelében ismételten kéri az eddigi költségeinek – mintegy 30 000 livres értékben – a megtérítését.

M. de Montmartel

a Constantinople le 28 fevrier 1748

J'ay eû l'honneur de vous prevenir Monsieur par ma lettre du 23. du mois dernier que je me prevaudrois sur vous de la somme de trente mille livres en faveur de Mrs. Gouffre et Gautier je l'enverray delivré aujourd'huy l'assignation que j'ay fait double payable au quinze du mois de may prochain ne doutant point que les avances que j'ay faites pour la cour et (nos appointements) dont je vous prie de solliciter les ordonnances ne vous soient rentrées avant ce tems, et supposé que le payement en fut retardé, je vous seray toujours bien obligé de faire honneur a l'assignation de mon billet lors de son echeance, j'attends de vous cette nouvelle marque de votre amitié et vous prie d'être persuadé de ma reconnoissance et de l'inviolable attachement avec lequel etc...

9.

D'Argenson gróf levele Des Alleurs grófhhoz

(Versailles, 1748. április 16.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(eredeti dekódolt levél)

D'Argenson gróf hadügyminiszter a levelében örömet fejezi ki, hogy Des Alleurs gróf szerencsésen megérkezett Konstantinápolyba, ahol annak idején az apja is szolgált. Szintén örül annak is, hogy Tóth András hasznosan kamatoztatja tehetségét a nagykövet szolgálatában. Ami a magyarországi helyzetet illeti, D'Argenson gróf nem gondolja, hogy az ottani mozgalmak túl sok hasznot hozhatnak a francia külpolitikának. Ugyanakkor javasolja, hogy Tóth András visszatértekor hozzon magával néhány előkelő családból származó magyar fiatalembert, akiket a francia királyi szolgálatban fel lehetne készíteni egy későbbi magyarországi küldetésre. Azt gondolja, ha a francia külpolitika nagyobb hangsúlyt fektetett volna a magyar ellenzéki szellemű nemességgel való kapcsolataira, akkor Mária Terézia nem talált volna olyan hűséges támogatókra bennük. A Párizsban élő Rákóczi Györgyöt nem tartja alkalmasnak arra, hogy a magyar függetlenségi mozgalom vezéralakja lehessen. Beszámolt arról is, hogy Bercsényi László kérésére Nándory nevű tisztjét is elküldte Tóth András mellé segítségül, de a nagykövetre bízta annak alkalmazását.

a Versailles le 16. avril 1748

Receu le 2. juillet 1748

voye de Venise

Je reponds, Monsieur, pour la première fois aux Lettres que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire depuis votre arrivée à Constantinople en datte des 3. 8bre 13. novembre de l'année dernière et du 23. janvier de celle cy. J'ay appris avec grand plaisir que votre voyage s'étoit passé heureusement et par la connoissance que j'ay du commencement de vos negociations depuis que vous êtes à la Porte je vous vois disposé à suivre les traces de M^r. votre pere et les instructions que vous avez reçues de luy. Presqu'en naissant vous aurés si vous reussissés un merite de plus, en ce que vous ne trouvés pas dans la Cour ou vous estes des dispositions aussy favorables que celles qui y regnoient de son temps; mais c'est un objet sur lequel je ne dois pas m'arrester avec vous, et je dois me renfermer uniquement dans ce qui regard M^r. de Totte que je ne me repens pas de vous avoir donné puisqu'il vous sert utilement dans les affaires auxquelles vous l'employés. Car pour ce qui est de celles que j'avois en veüe, lorsque je l'ay fais partir, je ne vois pas qu'on puisse en tirer un grand fruit. A vous parler vraiment les Hongrois de Turquie me paroissent avoir beaucoup d'analogie avec nos Jacobites de France, avec cette difference que l'entrée de la Hongrie etant accessible

du costé de la Turquie. Le germe de mecontentement qui subsiste parmi les Hongrois peut fructifier toutes les fois que la Porte voudra les aider par des effets déclarés. Il me semble que nous sommes encore bien éloignés de ce terme ; mais comme les principaux qui gouvernent actuellement la Porte Ottomane peuvent changer il est bon d'entretenir parmi les mecontents de Hongrie l'esperance de secoüer un jour la domination allemande et de connoître s'il y a encore des gens considerables parmi eux qui puissent y concourir effectivement. Voila, je crois tout ce que nous pouvons attendre a presens de la recherche que M^r. de Totte a faite en renouvelant connoissance avec ses anciens amis, et ceux de M^r. Berchiny; car pour ce qui est du projet de M. de Chaqui je ne croye pas que M^r. de Puyzieulx vous mande qu'il ait fait beaucoup d'impression sur l'esprit du Roy. Je ne vois donc rien dans les circonstances presentes qui puisse retenir M^r. de Totte a Constantinople que l'utilité dont il peut vous y être pour les autres affaires auxquelles vous l'employés. Je croirois seulement que quand vous le renvoyerés il pourroit amener avec luy trois ou quatre officiers choisis, et qui fussent alliés à des familles considérées de Hongrie, auxquels je procurerois de l'employ a leur arrivée en France, et que je pourrois vous renvoyer comme des gens surs lorsque vous seriez a portée d'en faire usage.

En un mot je crois que l'on ne doit jamais perdre de veüe l'idée d'entretenir une relation suivie avec les mecontents d'Hongrie, et peut être que si l'on avoit pensé de même dans les tems tranquilles, on trouveroit plus de ressource aujourd'huy dans ce pays ou la Reine de Hongrie n'est devenue si puissante que parce que la Nation hongroise s'est regardée comme totalement abandonnée de secours estrangers.

Je ne crois pas que dans ces circonstances vous pensiez de faire aucun usage du dernier rejetton des Ragotzi que nous avons icy dont vous connoissez le peu de merite et de talens.

Mr. de Berchiny a voulu absolument envoyer auprès de M^r. de Totte un officier de son regiment nommé M. Nandory⁶⁶ dont il vante beaucoup la hardiesse et l'intelligence. Je n'ay pas cru devoir m'y opposer. C'est un homme que vous garderez ou que vous renvoyerés selon que vous jugerez à propos. Je remettray à M^r. de Montmartel les fonds necessaires pour le remboursement des avances que vous avez fattés à M^r. de Totte.

Comptez toujours je vous supplie sur la continuation de mon amitié et soyez persuadé que je merite la vôtre par les sentimens inviolables avec lesquels j'ay l'honneur d'être Monsieur votre très humble et très obeissant serviteur.

M. D'Argenson

---

⁶⁶ Nándory János (1714 k.–1760 u.), lásd fentebb.

10.

Des Alleurs gróf levele d'Argenson grófhhoz

(Konstantinápoly, 1748. április 22.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf megköszöni a hadügyminiszternek az elismerését, és reméli, hogy sikeresen szolgálhatja a gróf terveit. Sajnálja, hogy nem sikerült megakadályoznia az oroszok hadműveleteit, és reméli, hogy még lesz alkalma felhasználni ellenük portai kapcsolatait. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy a portai viszonyok nem kedveznek a francia érdekeknek, ezért inkább várakozó álláspontra helyezkedik, és felkészül az esetleges változásokra. A hadügyminiszter figyelmébe ajánlja Tóth András érdemeit és kéri, támogassa kérését, hogy fiát kinevezze egy huszárkompánia élére.

a Constantinople le 22 avril 1748

M. le comte d'Argenson

voye de Venise

Monsieur

Recevés je vous supplie mes tres humbles remerciements du souvenir obligeant pour moy, qui est a la fin de la lettre que vous ecrivés a Mr de Totte; vos bontés me sont connues depuis longtemp, la continuation est lunique chose qui puisse me flatter; je me trouvois heureux de pouvoir par des preuves assés essentielles vous convaincre de lattachement le plus solide et le plus sincere.

Je me borne par attention pour vos grandes ocupations a vous souhaiter avec laugmentation de vos ennemis les memes succes, jespere que les Russes ne serviront qua augmenter votre gloire.

Il na pas tenu a moy de les empecher de marcher, et je ne renonce pas encor a l'esperance de leur doner quelque inquietude, mais, jay trouvé icy de facheuses circonstances (d'un ministere qui vient de renouveler les traités ingrat d'une mediation qui auroit due nous preserver une amitié plus solide, un grand seigneur uniquement occupé d'estre sur un throne quil ait toujours peur de quitter faute de posterité; un ministere ingrat et qui a oublié une mediation qui auroit due nous procurer une amitié plus solide jusqu'a devoir nous refuser sa mediation, sur de sa tranquillité resolu de la consacrer.

Toutes ces raisons m'ont empeché de le rater sur ce dont vous mavés chargé dans la crainte qu'ils n'avertissent nos ennemis plutot que de nous preter la main. Je me suis

donc borné a prendre les éclaircissemens qui en cas que la situation de cet Empire et les circonstances changent puissent vous être utile, et j'ay fait un usage de Mr de Totte qui n'a pas été inutile au service du Roy, et ma été très nécessaire pour conserver le secret qui me le recommandé avec vos soins.

Mr de Totte me prie de vous recommander son fils⁶⁷ pour la compagnie. Les bonnes qualités du père son zèle pour le service du Roy, son attachement et sa reconnaissance pour vous, vos bontés pour moy me font espérer que vous ne désapprouverez pas ma sollicitation.
J'ay l'honneur d'être...

11.

Des Alleurs gróf levele d'Argenson grófhöz

(Konstantinápoly, 1748. július 14.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf kifejti a véleményét arról a nézetről, amely szerint a francia külpolitika VI. Károly halála után elszalasztotta a magyarok szabad királyválasztási jogát felkarolni. Szerinte nem biztos, hogy ennek minden szempontból kedvező hatásai lettek volna. A török földre menekült magyarokról szólva nem tartja jelentősnek a befolyásukat, csak Csáky Mihály grófot tekinti alkalmasnak, hogy magyarországi kapcsolatait kihasználva információkat gyűjtsön, és esetleg néhány neves magyar ifjút francia szolgálatba csábítson. Véleménye szerint az oszmán kormánnyal együttműködve a francia diplomácia a magyarországi helyzet lehetőségeit jobban ki tudná használni. Tóth András szolgálataira a továbbiakban is szeretne támaszkodni és felhasználná a magyarországi kapcsolatok kiépítésére. Rákóczi Györgyöt nem tartja alkalmasnak arra, hogy egy magyar felkelés vezetője legyen. Csáky Mihály gróf francia trónörökösre vonatkozó terveit nem kommentálta. Beszámol még Nándori megérkezéséről, akiről jó benyomásai voltak.

a Constantinople le 14. juillet 1748

Mr. D'Argenson
voye de Venise

M.

Jay reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire du 16 avril, en réponse aux miennes. Depuis mon arrivée a Constantinople on a manqué une circonstance qui ne se représentera peut-être de longtemps, si a la mort de l'empereur Charles VI⁶⁸ on eut offert

⁶⁷ Itt valószínűleg Tóth András első fiáról, Andréről van szó.

⁶⁸ VI. Károly (1685–1740) német-római császár.

aux hongrois la libre election de ce Royaume quon verroit meme avec plaisir tomber entre les mains dun seigneur hongrois quon eut apuyé cet offre de quelque argent. Je crois quau lieu des secours utiles quelle a retiré de ce Royaume qui ne les a doné que parcequils en ont oublié et meprisée cette promesse nauroit trouvé qu'une augmentation dembarras qui auroit abregé bien des astuces, mais en partant du point ou on est vous avés raison Monsieur de faire peu de fond sur les Hongrois de Turquie, presentement ils ne sont pas nombreux, payé par les Turcs, et entierement dependants de la Porte. Le Comte Schaqui est le seul personnage qui signifie quelque chose, mais il est si agé, et si indifferant pour les choses de ce monde que le seul parti qu'il y ait a tirer de luy ce sont quelques conoissance du passé, des moyens d'entretenir des correspondances en Hongrie, de conoitre ceux qui peuvent encor desirer leur liberté pour s'en servir dans locasion. Enfin a tirer par son canal des gens de nom sans fortune a la verité mais dont les alliances et les talents quils pouront acquerir en France puissent etre de quelquutilité par la suite.

L'intelligence avec les Turcs sera toujours indispensable, et quand la Porte voudra sen meler et y repandre de l'argent dans ce royaume ce quelle fait asses volontiers mais dans le besoin seulement elle pourra facilement remuer ce Royaume qui est une pepinière de rebelles, auxquels la reine d'Hongrie ne pourra tenir les privileges quelle a acordé. La paix quelle vient de conclure avec la France luy fera sentir dans peu de la necessité de faire la guere ou la difficulté de contenir ces troupes auxquelles elle a mis les armes a la main sentir la difficulté de les contenir.

Je compte renvoyer Mr de Totte aussitot que Mr le marquis de Puisieux maura doné ordre de faire part a cette cour de la paix de la France. Je compte quil m'instruira en meme temp des volontés du Roy. Je soupçonne que puisque S. M. a eu lopinion de diminuer linfluence de la Russie, les circonstances qui sont arrivés depuis mon depart que vous savés mieux que moy nauront pas detruit une idée si juste, qui ne doit pas safoiblir lorsquon voit que le sisteme decidé de cet Empire est de nuire dans toutes les ocasions a la France, de concert avec ses ennemis; nous navons heureusement pas un besoin personel des Turcs daujourduy. La paix que la France vient de conclure leur fera peutetre ouvrir les yeux sur leur propres interest. Si par cet evenement et pour remedier a leur troubles interieures. Leur sisteme pacifique et indifferant se trouve derangé et quon puisse en profiter et quen consequence de mes ordres, Mr de Totte ne soit necessaire je le garderay avec votre permission, sinon je le renvoyeray, suivant en son absence avec le comte Chaqui votre idée sur les trois hongrois que vous souhaité d'attacher au service de France.

Je ne connois que trop le peu de valeur du prince R. et jen suis fâché. L'habitude des Hongrois a se rassembler sous les etendards de cette maison etoit une chose avantageuse et l'embaras de se choisir un chef de rebelles chacun pretendait avoir ce quil faut pour letre ne sera pas une petite difficulté.

Quand au projet du comte Schaqui sur Monsieur le Dauphin je vous lay raporté, mais sans y joindre aucune reflexion qui puisse vous faire penser que je lay regardé comme solide en aucune façon.

Je vous ay rendu compte de l'arrivée du Sieur Menaidouri (sic !), que je garderay si le comte Schaqui le croit necessaire et assés intelligent pour avoir sans cela quelques officiers hongrois sinon je le renvoyeray avec Mr de Totte qui ne partira pas dicy sans revoir ses compatriotes afin den tirer tout le quel pourra en vous en rendre a son retour un compte plus detaillé au reste je ne puis me dispenser de vous renouveler les eloges de l'intelligence et de la discretion de Mr de Totte. Cest un zelé serviteur du Roy vous ne devés pas vous repentir de l'avoir envoyé par l'utilité dont il ma été dans plusieurs ocasions, et par linquietude quil a doné au ministre de la Reine d'Hongrie et a celuy de Russie, inquietude dautant plus grande que nayant pu rien entamé par prudence, nont rien penetré ce qui na fait quaugmenter leur soupcons;

Jay

12.

D'Argenson gróf levele Des Alleurs grófhöz

(Versailles, 1748. július 29.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(eredeti dekódolt levél)

A levélben D'Argenson gróf ismerteti, hogy az osztrák örökösödési háborút lezáró békefolyamat megváltoztatta az európai viszonyokat és Tóth András küldetésének céljait. Ugyanakkor felhívta a nagykövet figyelmét arra is, hogy a békeidőszak kedvez igazán a magyarországi francia tervek előkészítésének, hiszen ekkor lehet kapcsolatokat építeni és információkat gyűjteni az ország helyzetéről. Ezért továbbra is arra buzdítja, hogy Tóth András folytassa kapcsolatépítő munkáját, és folyamatosan tájékoztasson a magyarországi helyzetről.

a Versailles le 29. juillet 1748

J'ay reçu, Monsieur, la lettre que vous m'aviez fait l'honneur de m'écrire le 22. du mois dernier. Quoy que depuis la signature des preliminaires⁶⁹ ait aporté un changement total à la face des affaires de l'Europe l'objet pour lequel vous avec emmené avec vous Mr. de Totte n'exige pas une attention suivie de votre part c'est principalement pendant la paix que l'on peut se former en Hongrie des relations et connoitre à fonds les dispositions interieurs du pays, dont on pourroit faire usage si les conjonctures nous mettoient dans le cas d'y avoir recours et après l'épreuve que nous venons de faire qu'il est trop tard de penser à ces sortes de

⁶⁹ Az osztrák örökösödési háborút lezáró béke előszerződését 1748. április 30-án írták alá.

ressources quand la guerre est declarée nous ne pouvons mieux faire que de profiter d'un tems de confiance et de travailler pour jetter les fondemens d'une intelligence qui deviendrait utile si l'interest de la France exigeoit de susciter à la Cour de Vienne des affaires en Hongrie capables d'affoiblir ses forces ou de les empecher de les reunir contre nous. Je vous prie Monsieur de continuer à vous procurer par le moyen de Mr. de Totte toutes les connoissances et les scuretés qu'on peut acquerir relativement à cet objet et de me faire part de la suite et du progrès des mesures que vous prendrés en consequence.

J'ay l'honneur d'estre tres parfaitement, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur,

D'Argenson

13.

Des Alleurs gróflevelé d'Argenson grófhoz

(Konstantinápoly, 1748. augusztus 5.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf beszámol a hadügyminiszternek arról, hogy még egy ideig szüksége volna Tóth András diplomáciai szolgálataira, akit hamarosan a krími tatár kán udvarába kíván küldeni. Kéri a miniszter hozzájárulását, és megígéri, hogy beszámol a magyar tiszt tevékenységéről.

M. le comte d'Argenson

a Constantinople le 5. aoust 1748

Monsieur D'Argenson

J'ay eu lhonneur de vous prevenir que sous votre bon plaisir le retour de Mr de Totte dependeroit des nouvelles que Mr le marquis de Puizieulx⁷⁰ me doneroit de la paix et des ordres que je recevrois en consequence ils sont arrivés, et il ma parut parcequil ma mandé que je pourois et peutetre bientot avoir besoin de Mr de Totte et lemployer utilement pour le service du Roy aupres du kan des Tartares, je me flatte que vous daignerés doner votre aprobation au parti que j'ay pris de le garder icy quelque temp et j'espere malgré cela quil pourra etre de retour en France a la fin de l'année ce que je luy destine ne seras pas de longue haleine; mais une comission passagere dont par ses talents, et ses conoissances il saquitera mieux que personne. Je ne manqueray pas de

⁷⁰ Louis Philogène Brûlart de Sillery, Puyzieulx márkija (1702–1770), 1747 és 1751 között francia külügyminiszter.

vous rendre compte de ce qui se fera la dessus je vous supplie de me continuer toujours vos bontés es d'être convaincu du du sincere respectueux et inviolable attachement avec lequel se seray toute ma vie

Monsieur

Lettre a

14.

Des Alleurs gróf levele d'Argenson grófhoz

(Konstantinápoly, 1748. szeptember 30.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf biztosítja arról a hadügyminisztert, hogy Tóth Andrást a külügyminiszter kérésére tartotta a konstantinápolyi követség szolgálatában, hogy a krími tatár kán udvarába küldjék, vagy vissza Franciaországba. Megígérte, hogy Tottot mindkét esetben vissza küldi Rodostóba, hogy a Csáky gróffal közös tervekről tárgyaljon.

M. Le Comte Dargenson

a Constantinople le 30 7bre 1748
par le capitaine Templier

Jay reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire du 29 juin, la mienne du cinq août vous aura informé des raisons qui sous votre bon plaisir me faisoient garder icy Monsieur de Totte en consequence des ordres que jay reçus de Mr le marquis de Puizieulx de voir sil y avoit moyen par le Kan des Tartares de donner quelques inquietudes a la Russie quelle ne merite que trop par son ambition, avec ses voisins en son empressement a se meler avec les ennemis de la France, je n'attend pour le faire partir pour la Crimée ou a le renvoyer en France, que les nouvelles du nouveau consul que j'ay envoyé pres du Kan des Tartares, les dispositions qu'il trouvera dans ce prince doivent me determiner, elles devoient deja etre venues, mais cela retarde quelque fois beaucoup.

De quelque façon que les choses tournent pour le retour de Mr de Totte il nira pas en France sans revoir les Hongrois de Rodosto sans prendre les eclaircissements necessaires autant quil pourra et sans scavoir si Mr de Schaqui a reussi, a engager avec adresse quelques Hongrois de nom pour entrer au service de France. Ne pouvant encor avoir lhonneur de vous mander rien de positif sur ces deux objets cette lettre nest que pour vous procurer mon exactitude et vous renouveler les assurance avec lesquelles...

15.

Des Alleurs gróf levele d'Argenson grófhhoz

(Konstantinápoly, 1748. október 31.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf beszámol a hadügyminiszternek arról, hogy Tóth András krimi utazására azért nem került végül sor, mert a tatár kán a következő év elején Konstantinápolyba érkezik. Ennek következtében úgy döntött, hogy Tóthot visszaküldi Franciaországba. A tengeri utazásnak az évszak nem kedvezett, ezért a szárazföldi utat választották. Tóth december 28-án utazott el, és először Rodostóba ment, hogy Csáky Mihály grófnál tájékozódjon a magyarországi viszonyokról. A leveléhez mellékeli Tóth küldetési költségeinek elszámolását.

a Constantinople le 31. 8bre 1748
par Vienne
de par le capitaine Barrane

M. Le Comte Dargenson

Les raisons qui m'avoient engagé de retenir encore quelque tems M. de Totte pour l'envoyer en Crimée ainsy que j'ay eu l'honneur de vous en faire part par plusieurs de mes lettres et particulièrement par celle du 30. 7bre. passé.

Le voyage que je comptois faire faire a M. de Totte en Crimée ainsy que j'ay eü l'honneur de vous le marquer par plusieurs de mes lettres et particulièrement par celle du 30. 7bre. et pour lequel je l'avois retenu encore quelque tems aupres de moy ne devant avoir plus lieu parceque le Kan suivant les lettres du consul que nous avons auprés de ce Prince doit venir icy au commencement de l'année. Je me suis déterminé le faire repasser en France mais n'y ayant point de batiment qui fut sur son de depart, d'ailleurs la saison n'étant pas des plus favorables pour la navigation je luy ay fait prendre comme il le desiroit luy meme la même route par laquelle je suis venu, il partit dicy lundy dernier 28. pour se rendre a Rodostot s'aboucher avec le comte Chaky et prendre de luy toutes les connoissances qu'il pourra en tirer tant sur ce qui se passe en Hongrie dont le comte Chaky est assés instruit, que pour savoir de luy quels sont les seigneurs sur les quels on pourroit compter et aux quels on pourroit sadresser pour avoir dans ce voye meme une correspondance utile que l'engager a partir quelques ceus des seigneurs hongrois des plus en credit de ce pays la d'entrer au service de Sa Majesté. L'amitié du comte de Chaky pour M. de Totte et la couronne me font esperer qu'il ne luy cachera et je ne doute point connoissant le zele et l'attachement de M. de Totte pour le service du Roy qu'il ne tire de M. de Csaky tous les eclaircissements et les lumieres qu'il croira devoir nous être utile

pour en faire usage dans l'occasion on peut s'en rapporter a sa prudence a son intelligence et a sa discretion dont je ne puis trop me louer.

Je luy ay remis un compte detaille des sommes que je luy ay comptees tant pour les appointemens depuis qu'il est avec moy que pour son voyage dont vous trouverez cy joint une notte; j'ay été obligé pour fournir a tous ces fraix de prendre chez les Srs. Gouffre et Gautier negotians françois de cette echelle la somme de 9200 livres pour la quelle je leur ay fourni un mandement sur vous je vous prie de vouloir faire acquitter la presentation.

16.

Tóth András költségeinek elszámolásai

(Konstantinápoly, d. n.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(fogalmazvány)

Des Alleurs gróf Tóth András törökországi kiküldetésének költségeit részletező három elszámolása.

a)

Il est dû a M. de Totte vingt mois d'appointemens a raison de 600 livres par mois	12 000 livres
plus pour un compte que M. de Totte a donné pour fraix de batteaux backchis ou fournitures qu'il a payées pour la levée de M. Lambassadeur septante quatre piastres qui font	222 livres
Pour les fraix de son voyage a Rodosto 133. piastres qui font	399 livres
Plus pour une fourure 130. piastres qui font	390 livres
pour la montre dor de Jassy 80. piastres	240 livres
	<hr/> 13 251 livres
Plus pour la gratification que Son Excellence luy a accordée et qui a été sur le dernier cayer des fraix	300 livres
	<hr/> 16 251 livres

b)

Avoir

que M. de Totte a receu suivant sa quittance dû 15. 7 ^{bre} . 1747	3 000 livres
plus p. son voyage a Rodostot 40. sequins zeremapouh	330 livres
qui font 110. piastres argent de France	<u>4 200 livres</u>
lus du 30. mars 1748.	7 530 livres
Reste dû pour solde	<u>5 721 livres</u>
	13 251 livres

Recapitulation il est dû a m. de Totte tant pour les appointemens que pour autres fraix et gratiffication
il en a recu
luy reste dû p. solde de tout

16 251 livres
- 7 530 livres
8 721 livres

c.)

Etat des sommes comptees a Mr. de Totte tant sur les appointemens que pour autres fraix, et passées sur le compte de M. le comte Dargenson

Payé a M. de Totte pour vingt mois d'appointemens a raison de 600 livres par mois a compter depuis le mois d'avril 1747. jusqu'au dernier novembre 1748 inclusivement	12 000 livres
Plus pour un voyage que M. de Tott a fait a Rodosto dans le mois de X ^{bre} de l'année dernière	399 livres
Plus donné a M. de Totte pour son voyage tant pour luy que pour M. Nandory	5 600 livres
Plus fourny a M. de Totte une voyture avec 3. chevaux dont le tout coute	<u>1 200 livres</u>
Total	19 199 livres

Avoir

que M. le comte d'Argenson doit avoir fait payer a M. de Montmartel la somme de cinq mille sept cens quatre vingt dix neuf livres suivant l'état envoyé le 23. Janvier de cette année cy	5 799 livres
Plus par un mandement tiré sur M. le comte d'Argenson en faveur des Sieurs Gouffre et Gautier negociants françois a Constantinople	4 200 livres
Plus pour autre mandement du 8 ^{bre} . tiré sur M. le comte d'Argenson En faveur des Sieurs Gouffre et Gautier	<u>9 200 livres</u>
	19 199 livres

17.

Tóth András levele Des Alleurs grófhhoz

(Rodosto, 1748. november 4.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(eredeti dekódolt levél)

Beszámol arról, hogy Rodostóba érkezése után átadta a nagykövet levelét Csáky Mihály grófnak és beszámolt a gróffal folytatott megbeszélésének eredményeiről. A magyar grófszeregetné, ha a magyar trónra a lengyel királyné családjából választthatnának uralkodót a magyar rendek. A francia szolgálatba lépni javasolt magyar nemesifjak ügyében úgy gondolja, hogy egyszerűbb volna őket Szászországon keresztül Franciaországba küldeni. Végezetül Csáky gróf a francia nagykövet közbenjárását kérte, hogy a Porta megemlje a kegydíját. Tóth végezetül megköszöni a gróf segítségét és közvetíti a rodostói magyarok – köztük Mikes Kelemen – üdvözlését is.

a Rodosto le 4 9^{brc} 1748

Monsieur

J'ay l'honneur d'informer vôte Excellence qu'étant arrivé le 1. de ce mois dans cette ville j'ay rendus la lettre à Mr. le comte Csaky et que j'ay eu avec ce comte une conversation sur tout ce qui regarde mon voyage chez luy; pour ne vous point amuser aux dits et redits je me reduits a ce que je crois de plus essentiel qui n'est paru grande chose quand a present, mais ce quil propose pourroit servir a l'avenir pour la liberté des Hongrois qui depend uniquement d'une libre election de leur Roy.

Il dit que depuis la derniere guerre de Ragoktzy le Royaume d'Hongrie est engagé a la famille de l'Empereur Joseph de tenir sa famille dans la succession de la couronne preferablement aux autres Princes ou Princesses de la Maison d'Autriche, ainsy la Reyne de Pologne a plus de droit que l'Imperatrice d'aujourd'huy soutenus par la France et le Roy de Pologne les Hongrois ne manqueront pas de chercher leur Roy dans cette maison.

A l'egarde des gentilshommes hongrois que la Cour desire avoir a son service, ce comte se charge d'en donner avis a ses amis en Hongrie, mais il dit en meme tems qu'il n'y a point de scureté de passer par la Turquie, la Porte et la Cour de Vienne s'étant engagées par leur traité de rendre actuellement les sujets fugitifs; mais on pourroit les faire passer par la Saxe comme voyageurs et le ministre de France qui y est ayant ordre de sa cour, peut leur faciliter de se rendre en France cette precaution feroit meme moindre tort a leur famille en Hongrie, et donneroit moins d'ombrage a la Cour de Vienne.

Mr. le comte Csaky qui a l'honneur de repondre à vôtre Excellence me charge aussy de joindre mes priers de luy rendre un service tres essentielle, qui est de luy faire aussy une petite ogmentation de son tahine, et n à que trois piastres par jour et encore ne le touch t'il pas en entier, il fait qu'il en paye le loyer de sa maison, cette grace peut luy etre accordé par le grand visir, par raporte à sa nissance car je peu vous assurer que c'est un des illustre Seigneur de Hongrie; il a 73. ans et la grace qu'il demande ne luy servira pas long tems etant bien cassée, mais ce seroit un consolation pour luy, sur toute de payer quellque dete qu'il à été obligé de faire n'ayant pas assez pour vivre. Je me souviens que Mr. de Villeneuve⁷¹ à fait ogmenter le tahin de Mr. Orlik le pere⁷² c'est un eovre de charité bien employé, car c'est pour des amis de la France.

Je suis tout arrangé pour partir demain matin pour continuer ma route, et de faire autant de diligence que je pourray, pour me rendre en France, il me reste de vous faire Monsieur, mes tres humble remercement de tout les bonté que vous avez bien voulu avoir pour moy pendant tout le sejour que j'ay fait sous vos ordres, je ne les oublieray jamais trop heureux si je puis vous en temoigner ma reconnoissance. Vôtre Excellence a fort bien remarqué combien j'étoit sensible à mon depart mais je vous supplie d'être bien persuadé que ce n'est ny Constantinople n'y le palais de France que j'ay regretté, mais bien les personne et les maitres qui l'occupe et dont j'ay reçu mill bonté.

Un mot de reponce s'il vous plait au comte Csaky, pour ce qu'il vous prie, car il ne vous en ecrira jamais, c'est un philosoph bien chretien, et dont vous pouvez Monsieur toujours disposer en tous ce qu'il vous plaira. Mr. Mikes⁷³ qui me charge d'assurer vôtre Excellence de ses respect tres humble vous est aussy entierement dévouée. J'ay l'honneur d'être avec un attachement tres respectueux.

Monsieur

vôtre tres humble et tres obeissant serviteur

Totte

⁷¹ Louis-Sauveur de Villeneuve márki (1675–1745) a konstantinápolyi francia követ, életéhez lásd fentebb.

⁷² Pilip Orlik (1672–1742) száműzött kozák hetman egyik fia, valószínűleg Grégoire Orlik (1702–1759).

⁷³ Zágoni Mikes Kelemen (1690–1761), II. Rákóczi Ferenc titkára és kamarása Rodostóban. Író és műfordító, a *Törökországi levelek* című munka szerzője.

18.

Tóth András levele Des Alleurs grófhhoz

(Żwaniec,⁷⁴ 1748. december 8.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(eredeti levél)

Beszámol Des Alleurs grófnak a Moldván keresztül Lengyelországba vezető útjáról. Jászvásárban négy napot töltött, s ezalatt felkereste a moldvai fejedelmet és átadta neki a nagykövet levelét, és találkozott a nagykövetet korábban kísérő pappal is. Beszámol arról is, hogy később Hotinban kétszer is találkozott az ottani pasával és több francia, illetve francia szolgálatban álló személlyel, akiktől a lengyelországi eseményekről szerzett fontos információkat. Végezetül az úttal kapcsolatos gyakorlati kérdésekről és költségekről írt.

à Zwainecz Le 8 X^{bre} 1748

Monsieur

J'ay l'honneur d'informer Vôte Excellence qu'étant party le 5 X^{bre} de Rodosto, ou j'ay laissé une lettre pour elle, et dont Mr le comte Csaky c'est bien voulu charger, je suis arrivé le 5 de ce mois à Chotzime, grace au Seigneur en bonne santé, et sans aucune accident facheux.

En passant à Jassy ou j'ay sejourne 4. jours pour des reparations j'ay rendus la lettre au prince Constantin⁷⁵, lequel m'à fait tous les pollitesse qu'on est coutume de faire aux passant, il à envoye son carosse pour me prendre et on m'à ramené dememe, j'ay eu une grande conversation avec luy, il est fort curieux, et grand questionneur, je luy ay reponus sur le pied qui convient, et parlant des affaires publique. Le pere qui à accompagné Vôte Excellence à Imail est toujours presé à Jassy, il est bien en peine pour battir leglise, ayant tout les piers et autre matterau prest, mais le prince ne decide rien pour la permission. Je croy qu'une lettre de la part de Vôte Excellence fera metre la main à leuvre, je ne pas osé me servire de vôte nom pour luy en dire quellque chose.

J'ay vuë deux fois le pacha de Chotchine, c'est un homme d'une conversation agreable, il me paroît etre bien intentione pour les François, et des amis de Vôte Excellence il m'à chargé de mander à Vôte Excellence qu'il comptoit sur son amitié et quelle peut etre assuré du sienne, et qu'il ne negligera rien tout ce qui peut contribuer de les meriter, il à reçue le montre.

⁷⁴ Ма Жванець Ukrajnában a Dnyeszter folyó partján.

⁷⁵ V. Mavrocordato Konstantin (1711–1769), moldvai fanarióta fejedelem.

Le valet de chambre de Mr. de Castera est à Chotchine de retour de Varsovie, pour repeter certains effects, que Mr. Dzirjanowsky avoit pris à credy à Varsovie, et dont Mr. de Castera avoit pour ainssy dire repondus, j'ay lut sa lettre ecrite au Sr. Coulomb medecin françois du pacha, avec un plein pouvoir entre les mains du valet de chambre, par ses quelle Mr. de Castera demande la separation des dit effects de ce qui luy appartient en propre, et les remettre entre les main dudit valet de chambre. Le pacha luy à repondus en ma presance, qu'il ne connoit et ne pouvoit faire aucun separation n'en ayant point de connoissance, mais qu'il à ordre de remettre le tout, à la requisition du commandent de Kamienez, et sur un reçu en bonne forme de sa part, et qu'allors chaqu'un peut retrouver ce qui luy appartient, je croy qu'il à raison. Le dit valet de chambre fait bien des pretentions, entre autre l'argent comptant preté a Mr. Dzirjanowsky, si cela est il à bien depencé de l'argent puisqu'il ne ce trouve à ce qu'on dit que cent petit cinquins parmi les hardes.

Le Pacha, à qui j'ay demandé des nouvelle de Pologne m'a dit que son drogman est arrivé depuis 5 jour de Varsovie et que la Diete à été congedié à l'ordinaire sans rien finir, mais comme le Roy hiverne dans cette capitale, la plus part des Seigneur y ont resté encore.

A l'égard des troupes de Russy on les dit encore en Bohemie, ils ont demandé de venir passer l'hiver en Pologne pour etre apportés de leur pays, mais la Republique à repondus, que cela ne pouvoit pas etre, mais qu'ils peuvent passer pour aller ches eux quand il leur plaira. Cela est fort honnete.

J'ay fait avoir un commandement de poste à Moustafa du Pacha, et j'ay luy ay donné 20/ gros ciquins pour son retour, et quatre ou cinque piastre qu'il m'avoit demandé en chemin, n'ayant plus besoigne des habis à la Turque je luy ay fait presant de la culote meste, papouch et le bonnet, voila tous ce que je put faire pour luy, si Vòtre Excellence peut faire avec le tems quellque chose pour luy. C'est un encienne serviteur du palais, pour moy j'en suis comptant. J'ay aussy renvoyé le postillon apres luy avoir donne ou employe pour luy tout ce j'avois reçu.

Je suis aprez la vante des deux petit chevaux bey, on ne m'en offre quasy rien ils sont pourtant en bonne etat, j'avois vendu le cheval gris au Sr. Nandory, il à blessé en chemin et creint qu'il ne deperit tout à fait il la vendus à Jassy pour 20. piastres avec bien de la peine, le fourrage etant hors du prix.

J'ay l'honneur d'être avec un attachement tres respectueux.

Monsieur de Vòtre Excellence

Le tres humble et tres obeissant serviteur

Totte

19.

Tóth András levele Des Alleurs grófhhoz

(Berlin, 1749. január 18.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(eredeti dekódolt levél)

Beszámol útjáról és megérkezéséről. Berlini tartózkodása során felvette a kapcsolatot több ottani francia diplomatával és helyi politikussal, köztük Podeweis miniszterrel.

à Berlin le 18. janvier 1749

receue le 6 avril 1749

Monsieur

Jay eu lhonneur d'ecrire à Vôte Excellence de Chotchim par Moustafa bacha, et de Varsovie par la voye dont se sert Mr. de Castera, aujourd'hui j'ay celuy de luy dire que je suis arrivé dans cette capitale le 15 du presant mois grace au Seigneur en bonne santé et sans aucune accident facheux, je compte en partir demain sans faute pour continuer ma route.

En arrivant dans cette ville je ne point trouvé Mr. de Valory,⁷⁶ il est toujours en France, et ne sera de retour, que le printems prochaine, c'est Mr l'abbé Loyse,⁷⁷ sont secretaire et amy, qui est chargé des affaires.

Lequel sans que je luy aie fait aucune ouverture ny parlé de rien, m'a dit que l'affaire du traité entre le Roy de Prusse et la Porte avoit été proposée par l'insinuation de M. de Laumary⁷⁸ à M. de Podelvelt⁷⁹ ministre de cette Cour lequel l'ayant raporté au Roy son Maitre, a eu une reponse vague par laquelle on peut juger qu'il n'y a rien à faire à present.

Mr. l'abbé Loyse qui en avoit averty Mr. de Puyzieulx a eû pour reponse qu'il devoit bien se donner de garde d'en faire une proposition et qu'il faut laisser le Roy de Prusse maitre de ses volontés voit par là qu'il me convenoit de n'en pas parler.

Je ne pas put faire autrement que de voir Mr. de Podiveltz ministre du Roy, ayant eté obligé suivant lusage declarer mon nom, et le grade, en entrent à la ma porte Mr. l'abbé

⁷⁶ Louis Guy Henri de Valori (1692–1774), tábornok és diplomata XV. Lajos szolgálatában. Kétszer volt teljhatalmú miniszter Poroszországban: először 1740 és 1748 között, másodszor 1756 és 1769 között.

⁷⁷ Alexandre Joseph Loyse abbé (?–?), francia diplomata, 1748 és 1750 között ügyvivőként tevékenykedett a berlini francia követségben.

⁷⁸ Marc-Antoine Front de Beupoil de Saint-Aulaire (?–?), Laumary márkija, 1741 és 1749 között francia nagykövet Svédországban.

⁷⁹ Heinrich von Podewils (1696–1760), porosz titkos tanácsos, hadügyminiszter és kabinetminiszter.

et moy avons fait cette visite, et je trouvé un ministre bien gracieux et bien polie, il ma demandé des nouvelles de Vos Excellences.

J'ay l'honneur d'être avec un attachement inviolable et respect profond

Monsieur de Vòtre Excellence

Le tres humble et tres obeissant serviteur

Totte

Mr. l'abbé Loyse me charge de presenter ses respect tres humble à Vòtre Excellence.

20.

D'Argenson gróf levele Des Alleurs grófhoz

(Versailles, 1749. február 17.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 158

(eredeti levél)

D'Argenson gróf hadügyminiszter ebben a levelében beszámol Des Alleurs gróf nagykövetnek arról, hogy Tóth András megérkezett és átadta neki a levelét. Örömmel nyugtázta, hogy Tóth küldetése hasznos volt és ezzel kiérdemelte a király támogatását. A küldetés költségeiről külön levélben fog nyilatkozni.

a Versailles le 17. fevrier 1749

M^r. de Totte m'a remis Monsieur, a son arrivée icy la lettre dont vous l'avez chargé pour moy, et j'avois reçu precedament celles que vous m'aviez fait l'honneur de m'écrire pour m'informer de son retour, j'ay veu avec bien du plaisir que vous estiez content de la conduite qu'il a tenüe auprez de vous, et les temoignages que vous en rendez ne peuvent qu'augmenter la disposition où le Roy est de luy donner des marques de la satisfaction que Sa Majesté a de ses services, je n'entreray point icy dans le detail de la depense que vous avez faite a son occasion ce sera la matiere d'une lettre particuliere, et je me contenteray de vous renouveler les assurances du sincere et parfait attachement avec lequel je suis, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

D'Argenson

M. Marquis Des Alleurs

Rövidítések és irodalomjegyzék

ADC	Archives Diplomatiques de la Courneuve
BA	Bibliothèque de l’Arsenal
BMM	Bibliothèque Municipale de Meaux
BNF	Bibliothèque Nationale de France
BUP	Bibliothèque Universitaire de Poitiers
CADN	Centre des Archives Diplomatiques de Nantes
OSZKK	Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
SHD	Service Historique de la Défense

*

ARCHIVES
DIPLOMATIQUES
1936

ARCHIVES DIPLOMATIQUES: *État numérique des fonds de la correspondance politique de l’origine à 1871*, Paris, 1936.

H. BALÁZS
1950

H. BALÁZS Éva: *A váradi püspökség jobbágynak megmozdulása a 18. század közepén*, In: *Századok*, 84. (1950) 320–332.

BÉLY
1992

Lucien BÉLY: *Les relations internationales en Europe XVIIe–XVIIIe siècles*, Paris, 1992.

BENEDIKT
1959

Heinrich BENEDIKT: *Der Pascha Graf von Bonneval 1675–1747*, Graz–Köln, 1959.

BOISSAU
2006

Général Raimond BOISSAU: *Ladislav Bercheny Magnat de Hongrie Maréchal de France*, Paris–Budapest–Szeged, 2006.

- BOISSAU
2015
Général Raimond BOISSAU: *Dictionnaire des officiers de hussards de l'Ancien Régime*, Paris, 2015.
- BROGLIE
1878
Duc de BROGLIE: *Le secret du roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752–1774*, 2. Paris, 1878.
- CASTELLANE
1746
Comte de CASTELLANE: *Mémoire présenté le 10. février 1746. à la Porte Ottomane*, La Haye, 1746.
- COMBEAU
2007
Yves COMBEAU: *Marc-Pierre de Voyer de Paulmy, comte d'Argenson, 1743–1757*, In: *Les ministres de la guerre 1570–1792. Histoire et dictionnaire biographique*, szerk. Thierry SARMANT, Paris, 2007, 363–389.
- DECHÊNE
1931
Abel DECHÊNE: *Le Dauphin, fils de Louis XV*, Paris, 1931.
- DENIS-COMBET
1975
Marie-Thérèse DENIS-COMBET: *La collection Saint-Priest au Ministère des Affaires Étrangères*, In: *Turcica*, 7. (1975) 250–263.
- DUBOIS-CORNEAU
1917
Robert DUBOIS-CORNEAU: *Paris de Montmartel (Jean) banquier de la Cour, receveur des rentes de la ville de Paris 1690–1766*, Paris, 1917.
- DUPARC
1969
Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française Tome XXIV Turquie, szerk. Pierre DUPARC, Paris, 1969.
- DU ROZOIR
1815
Charles DU ROZOIR: *Le Dauphin, fils de Louis XV*, Paris, 1815.
- FORSTER
1925
FORSTER Gyula: *Gróf Berchényi László Franciaország marsallja*, Budapest, 1925.
- FORSTER
1929
FORSTER Gyula: *Utóhang gróf Berchényi László Franciaország marsallja történetéhez*, Budapest, 1929.

HADROVICS–WELLMANN

1951 HADROVICS László – WELLMANN Imre: *Parasztmozgalmak a 18. században*, Budapest, 1951.

GORCEIX

1978 Septime GORCEIX: *Bonneval-Pacha et le jeune Rákóczi*, In: *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, Genève, 1978, 341–363.

GORUN-KOVÁCS

2005 GORUN-KOVÁCS György: *Az 1749–1751. évi dél-bihari parasztmozgalmak*, In: *Bihar vármegye az úrbérrendezés idején*, szerk. Ifj. BARTA János – PAPP Klára, Debrecen, 2005, 183–205.

KONT

1913 KONT Ignác: *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire des documents manuscrits (travaux de la conférence d'Etudes hongroises à la Sorbonne)*, Paris, 1913.

KÖPECZI

1991 KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi*, Budapest, 1991.

LANCEY

1934 C. Ver Heyden de LANCEY: *Correspondance inédite du Lieutenant Général Lancelot Comte Turpin de Crissé, littérateur et tacticien du XVIIIe siècle adressée au Dauphin, fils de Louis XV et paraphée ou annotée par lui, 10 mai–10 décembre 1761*, Paris, 1934.

LEY

1959 Francis LEY: *Le maréchal de Münnich et la Russie au XVIIIe siècle*, Paris, 1959.

LUKINICH

1936 LUKINICH Imre: *Az utolsó Rákócziak*, In: *Rákóczi Emlékönyv halálának kétszáz éves fordulójára*, I. Budapest, 1936, 263–288.

MÉZIN

1995 Anne MÉZIN: *Les consuls de France au siècle des Lumières (1715–1792)*, Paris, 1995.

MURPHY

1982 Orville Theodor MURPHY: *Charles Gravier comte de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–1787*, Albany, 1982.

- PÁLFFY
2015
PÁLFFY Géza: *A szakítások és kiegyezések évszázada. A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban*, In: *Történelmi Szemle*, 57. (2015) 1. sz. 51–66.
- PAPP
2003
PAPP Sándor: *Rákóczi József hatalomra kerülési kísérlete és a Porta: Forráskritikai vizsgálatok*, In: *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára*, I. szerk. TAMÁSI Edit, Sárospatak, 2003, 241–294.
- PENKE
2003
PENKE Olga: *Prévost entre roman et histoire dans le Monde moral*, In: *Les expériences romanesques de Prévost après 1740*, szerk. Jean-Paul SERMAIN – Erik LEBORGNE, Paris–Leuven, 2003, 269–284.
- PENKE
2006
PENKE Olga: *A történeti téma Prévost Mémoires et aventure d'un homme de qualité című regényében*, In: *Correspondances – Kapcsolatok. Hommage à Martonyi Éva*, szerk. ÁDÁM Anikó – SZÁVAI Dorottya, Piliscsaba, 2006, 429–445.
- PROYART
1819
Abbé PROYART: *Vie du Dauphin, père de Louis XVI*, Paris, 1819.
- RÁKÓCZI
1978
II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Archivum Rákóczianum III. Osztály: írók II. Rákóczi Ferenc művei, I. szerk. KÖPECZI Béla, Budapest, 1978.
- SCHEFER
1894
Charles SCHEFER: *Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople par le marquis de Bonnac, publié avec un précis de ses négociations*, Paris, 1894.
- TÓTH
2000
TÓTH Ferenc: *Ascension sociale et identité nationale*, Budapest, 2000.
- TÓTH
2002a
TÓTH Ferenc: *Un prétendant malgré lui au trône hongrois ou le rival français du dauphin Joseph en 1748*, In: *Cahiers d'Études Hongroises*, 10. (2002) 129–140.
- TÓTH
2002b
TÓTH Ferenc: *Un officier de Bercheny agent secret en Turquie*, In: *Vivat Hussar*, 37. (2002) 88–96.

- TÓTH
2010
TÓTH Ferenc: *Magyar vonatkozású dokumentumok a d'Argenson család levéltárában I.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 4. sz. 886–908.
- TÓTH
2014
Correspondance consulaire de Crimée du baron de Tott (1767–1770), szerk. TÓTH Ferenc, Istanbul, 2014, 1–262.
- TÓTH
2011a
TÓTH Ferenc: *Magyar ügynökök a francia király szolgálatában Kelet-Európában az orosz–osztrák–török háború korában (1736–1739)*, In: *Századok*, 145. (2011) 5. sz. 1183–1214.
- TÓTH
2011b
TÓTH Ferenc: *Ibrahim Mütefferika, egy oszmán diplomata a magyar függetlenség szolgálatában*, In: *Magyar Tudomány*, 172. (2011) 1. sz. 38–47.
- TÓTH
2012
TÓTH Ferenc: *Emigrációból emigrációba. Egy magyar származású francia család története a XVIII. században*, In: *Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából*, szerk. CZIGÁNY István – KINCSES Katalin Mária, Budapest, 2012, 259–272.
- TÓTH
2015
TÓTH Ferenc: *Egy magyar származású francia diplomata életpályája: François de Tott báró (1733–1793)*, Budapest, 2015.
- TÓTH
2016
TÓTH Ferenc: *A magyar huszárok dicsérete Franciaországban. Lancelot Turpin de Crissé gróf kiadatlan kézírata*, In: *Uő: Magyar huszárok francia földön – Hussards hongrois en France*, Budapest, 2016, 63–72.
- VEINSTEIN
1970
Gilles VEINSTEIN: *Les Tatars de Crimée et la seconde élection de Stanislas Leszczyński*, In: *Cahiers du Monde russe et soviétique*, 11. (1970) 1. sz. 24–92.
- VANDAL
1885
Albert VANDAL: *Le Pacha Bonneval*, Paris, 1885.
- VANDAL
1887
Albert VANDAL: *Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve 1728–1741*, Paris, 1887.

ZACHAR
1979

ZACHAR József: *Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja*, Vaja, 1979.

ZACHAR
1981

ZACHAR József: *Idegen hadakban*, Budapest, 1981.

ZACHAR
1987

ZACHAR József: *Franciaország magyar marsallja, Bercsényi László*, Budapest, 1987.

Szeli József (1710–1782) székelyzsombori lelkipásztor nekrológja

A barcasági magyar evangélikusok legjelentősebb lelkészdinasztiájának állít emlékezetet egy kissé váratlan forrás, a Kézdi Káptalan nekrológgyűjteménye,¹ amelyet jelenleg a Romániai Evangélikus Egyház nagyszebeni székhelyű gyűjtőlevéltárában (Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien) őriznek. A 37,5 cm gerincmagasságú, kartonfedeles kötet felső fedelére ragasztott címkén olvashatjuk kezdeményezőjének nevét és keletkezési évét: „concinnata per Joannem Seivert,² Venerandae Fraternitatis hoc tempore Seniore Anno reparatae Salutis M, DCCC, XXXII”. A 142 oldalas kézirat körülbelül egyharmada nekrológokat, halotti verseket és lelkészi életrajzokat tartalmaz.

Az első 21 oldalon a káptalan 23 gyülekezete lelkészeinek névsorai állnak, amelyek a reformáció előtti papok neveivel kezdődnek és a 19. század harmadik évtizedében fejeződnek be. A Székelyföld és Köhalomszék határán, de már Szászföldön álló kis magyar evangélikus falu, Székelyzsombor 28 névvel szerepel. A falu első magyar anyanyelvű papja a csallóközi gyökerű Szeli lelkészdinasztia egyik tagja, a közleményünk tárgyát képező II. Szeli József volt, akinek neve a 25. helyen áll.

Az ezt követő dékáni életrajzokból tudjuk meg, hogy Johann Gottlieb Mild³ dékán idejében a már említett Johann Seivert volt a senior, viszont a kötet nagy részét nem ő, hanem Georg Simonis kézdi lelkész írta tele betűivel, egészen 1834-ig.⁴ Az utolsó két dékánválasztást, 1835-ben és 1848-ban, más kéz jegyzi be.

A lelkipásztori nekrológok két szekcióra vannak felosztva. Az első 11 olyan papi személy nekrológját tartalmazza, akik egyházi és iskolai célokra adományoztak. Az első ide bemásolt szöveg 1650-ben keletkezett, az utolsó 1834-ben. A második szekció 23, szintén időrendben bemásolt nekrológja 1770-el kezdődik, és 1838-al zárul.

Szeli József életrajza, a második szekció nyolcadik bejegyzése (66–69.) azért is érdekes, mert hármass felépítésű: kezdete egy latin nyelvű féloldalas rövid életrajz, a tulajdonképpeni nekrológ, amelyet feltehetőleg Simonis készített és az elhunyt pap utolsó

¹ ZAEKR NECROLOGIA. A kötet a Segesvári Evangélikus Egyházközség iratanyagából került 2011-ben a nagyszebeni központi evangélikus levéltárba.

² Johann Seivert († 1839) Szászbudán (németül: Bodendorf, ma: Bunești, RO) volt lelkész 1796-tól haláláig. ARZ, 1950, 12/22.

³ Johann Theophil Mild († 1840), 1792-ben radosi (németül Radeln, ma: Roadeș, RO), 1805-ben erkedi (németül Arkeden, ma: Archita, RO) lelkipásztor. ARZ, 1950, 7/19, 186/21.

⁴ Georg Simonis († 1840), 1802-ben netusi (németül Neithausen, ma: Netuș, RO), 1807-ben szászkézdi (németül Keisd, ma: Saschiz, RO) lelkipásztor. ARZ, 1950, 101/22, 159/19.

szolgálati helyén folytatott munkásságát méltatja. Ezt egy német nyelvű genealógiai dolgozat követi, amelyet a lelkész leszármazottai küldtek a káptalani jegyzőnek. A harmadik szöveg Szelinek mint hosszúfalusi lelkésznek a barcasági magyar egyházközségek felügyelőjévé (senior, subinspector) való kinevezése, három oldal terjedelemben.⁵

A *Genealogie* öt férfi életrajzát tartalmazza. Az első kettőt nem lehet a rendelkezésünkre álló források alapján azonosítani. I. Szelei János, akit állítólag Magyarországról a brassói gimnázium rektorának hívtak meg, valójában egy brassói szász polgár, akit Johannes Zeliusnak hívtak. Tanulmányait 1593-ban kezdte szülővárosában és 1595. november 17-én „Johannes Zelius Coronensis Transilvanus”-ként iratkozott be az odera-frankfurti egyetemre. 1598-tól 1602. április 24-én bekövetkezett haláláig a brassói gimnázium rektoraként működött.⁶ A Szelei leszármazottak a vezetéknevű hasonlósága alapján, de minden jel szerint tévesen származtatták magukat a brassói szász rektortól.

Az Erdélyben működő első Szelei vezetéknevű lelkipásztor I. György volt, akinek magyarországi származását és brassói 1658-as jelenlétét a gimnázium anyakönyve is igazolja.⁷ Forrásunk megadja viszont a beiratkozás pontos dátumát. Kassai diákveiről unokája anyakönyvi bejegyzéséből értesülünk. Töröcsvári jegyzői tevékenysége a *Genealogie*-ben nem kerül megemlítésre, ahogy az 1665-ig tartó krizbai rektorsága sem.⁸ I. Szelei György személye főképp azért jelentős, mert ő volt a brassói magyarok első, ki-mondottam lutheránus lelkésze. Kinevezését megelőzően felesküdt az Ágostai Hitvallásra.⁹ Pályáját apjához hasonlóan brassói magyar iskolamesterként kezdő fia, II. Szelei György halmágyi evangélikus lelkész életrajzához forrásunk csupán parányi kiegészítésekkel és pontosításokkal járul hozzá, amelyeket részben Hajdú István porkoláb krónikája is igazol.¹⁰

II. György fiának, II. Szelei Józsefnek¹¹ életrajzát illetőleg forrásunk nem tud annyit részletről, mint Benkő József Transsilvániája.¹² Nem említi a pap székelyudvarhelyi¹³ diákveit sem, viszont tartalmazza azt a helyes információt, hogy Szelei Brassóban kezdte tanulmányait, utána Szebenbe ment, és onnan Pozsonyba. Magántanítóként töltött időszakáról nem esik szó.¹⁴

Lelkipásztori tevékenységének legaktívabb éveit minden bizonnyal Brassóban töltötte, ahol 1735 és 1757 között magyar prédikátorként szolgált. A korabeli szász egyházi és világi előjárók számára Szelei azáltal vált ismertté, hogy 1738-ban négy magyar evangélikus pap kollégáját kriptokálvinizmus vádjával feljelentette a brassói városbírónál, ami az

⁵ Ebből két oldal a kéziratba utólag beillesztett lapon.

⁶ SZABÓ-TONK, 1992, 107. Brassói származását kortársai is feljegyezték, CZAK, 1909, 98.

⁷ SCHIEL, 1864, 67.

⁸ BINDER, 1993, 95–96; BINDER, 2000, 82–83.

⁹ BINDER, 1993, 96.

¹⁰ BÁNDI, 2018, 308; BINDER, 1993, 96.

¹¹ II. Szelei József az utóbbi székelyzsombori lelkipásztor. I. Szelei József († 1735) viszont a nagybátyja, aki 1713 és 1730 között Halmágyon, majd haláláig Apácán lelkészkedett. BINDER, 1993, 98.

¹² BENKŐ, 1833, 525–527.

¹³ Székelyudvarhely (ma: Odorheiu Secuiesc, RO).

¹⁴ BINDER, 1993, 98.

1740. évi egyházlátogatás kiváltója lett. Thomas Tartler beszámolója szerint a kálvinista hatás abban is megmutatkozott, hogy a barcasági magyar evangélikus lelkészek állítólag a Heidelbergi Kátét használták a konfirmandusok felkészítésében, az úrvacsorát pedig nem az oltárról, hanem református szokás szerint, az úrasztaláról, stóla és karing viselete nélkül osztották.¹⁵ A vizitáció következtében a királybíró és a város vezető lelkésze elhatározták, hogy ezentúl csak olyan lelkészt alkalmaznak, aki a brassói gimnáziumban végezte tanulmányait.¹⁶ Amint számos barcasági lelkési és rektori életrajz bizonyítja, a század második felében a legtöbben lutheránus tanintézetekbe jártak: a brassói és szebeni gimnáziumba, a pozsonyi liceumba, de akár Sopronba és Győrbe is.¹⁷

A Szeli család férfi felmenőinek életrajzaihoz csatolt latin nyelvű másolat az 1757. november 29-én a Barcasági Káptalan magyar eklézsiáiban megkezdett vizitációval áll összefüggésben.¹⁸ A szöveg valójában egy egyházjogi okirat, amely által a jus patronatust bíró város és a hitbeli tisztaságot felügyelő brassói lelkési hivatal szeniori¹⁹ tekintéllyel hatalmazza fel Szeli Józsefet. Ezáltal lelkipásztorunk lett a város és a brassói vezető lelkészének kizárólagos képviselője a magyar gyülekezetekben. Szeli aktívan vett részt az 1757. évi egyházlátogatáson, és befejeztével az iskolamesterek és gyülekezeti tagok számára rendtartásokat szerkesztett.²⁰

II. Szeli József brassói működéséhez fűződik a templomhasználat rendezése, illetve annak bővítése is. Amikor ő a gyülekezet élére került, a brassói magyar evangélikusok nem rendelkeztek saját templommal, hanem nyáron a Bolonya nevű magyar külváros ispotálytemplomát, télen pedig annak fatornácát használták istentiszteleteikre, a helyi századokkal vetésforgóban.²¹ Gödri János, az egyházközség történetírója szerint az évszázadok szerinti csere 1735-ben szűnt meg, amikor a város elrendelte a megviselt kőtemplom kijavítását. Szeli lelkes fáradozásának köszönhetően, és mert a magyarok száma megnőtt, 1755-ben ők kapták meg az ispotálytemplom kizárólagos használatának jogát. A magyar evangélikusok abban állapodtak meg a várossal, hogy hívek adományaiból kibővíti az épületet. De a munkálatok az adakozó készség megtorpanása és Szeli elmarasztalható pénzkezelése miatt megszakadtak. A pénzek körüli civakodások kész-tethették 1757-ban brassói papságának feladására is.²² Szeli egyik brassói „újítása” egy orgona beszerzése, valamint a város által fizetett orgonista alkalmazása volt. Thomas Tartler megjegyzi, hogy ezen intézkedés következtében az orgonakíséret nélküli zoltár-

¹⁵ TARTLER, 1918, 240–241.

¹⁶ TRAU SCH, 1852, 55.

¹⁷ BINDER, 1993, 17.

¹⁸ TRAU SCH, 1852, 55.

¹⁹ A szász káptalanok ügyvezető lelkésze a dékán, a szenior viszont ennek helytartója volt. A szenior felügyelte a papok választásának és kinevezésének kanonikus jellegét, illetve örködött afelett, hogy az ő káptalanjából kerüljenek kinevezésre a jelöltek. MÜLLER, 1934/1936, 252–255.

²⁰ TRAU SCH, 1852, 55.

²¹ PHILIPPI, 1874, 96–97; BINDER, 2000, 138–140.

²² BINDER, 2000, 140–146.

éneklést a szász istentiszteleten már szokásos új, feltehetőleg pietista ihletődésű dallamok váltották fel.²³

Szeli Hosszúfalván lett lelkipásztor (1757–1763), ahol szeniori tevékenysége mellett megírta a tíz barcasági magyar falu történetét.²⁴ Székelyzsomboron, lelkészi működésének utolsó színhelyén (1763–1782) került sor a szomszédos Homoródjánosfalva unitárius lelkipásztorával való összeütközésre. A vegyes, unitárius–evangélikus pár házasságát megáldó helyi lelkészt egy négy tagból álló unitárius lelkészi testület azzal vádolta be a Kézdi Káptalannál, hogy nem engedte meg unitárius kollégáját megszólalni a templomban, annak ellenére, hogy a vőlegény az utóbbi vallás híve volt. Az unitáriusok hasonló esetekben megengedték a lutheránus prédikátoroknak, hogy templomaikban felszólaljanak. Másrészt nem helyeselték azt, hogy Szeli nem várta be, amíg a vőlegény lutheránus hitre tér át. Érvelésük szerint, mivel nem engedte be az unitárius lelkészt a templomba, megsértette az egyik bevett felekezet szabadságát, valamint az unitárius pap esketési jogát.²⁵

Szeli a káptalanhoz intézett válaszában egyházzaji és teológiai ismeretei révén könnyedén és nagy ügyességgel visszautasította az unitáriusok vádjait. Azzal érvelt, hogy a vőlegény, bár unitárius neveltetésben részesült, székelyzsombori lakos, és házasságkötése ahhoz a két feltételhez volt kötve, hogy helyben marad, és a velejáró oktatást követően áttér az evangélikus hitre. Azonban a kérő sürgetni kezdte az esküvőt és Szelinek már nem volt ideje az alapos térítésre. Amint a homoródjánosfalvi pap arról értesült, hogy a vőlegény megmaradt unitáriusnak, követelte Szelitől, hogy engedje őt a székelyzsombori templomban társesketőnek.²⁶ Szeli ezt már nem fogadta el, azzal érvelve, hogy ezáltal stólajoga sérelmet szenvedne.

A vegyes esküvő helyszínén 1765. február 14-én megtartott káptalani gyűlés elfogadta és megerősítette lelkipásztorunk álláspontját, felmentve őt az unitáriusok vádjai alól.²⁷ Életrajzában ismeretében joggal lehet állítani, hogy pietista lelkülete és felekezeti meggyőződése voltak merevségének valódi okai.

A nekrológ és a *Genealogie* egyaránt kiemelik II. Szeli József fiának, III. Szeli Józsefnek pályáját, illetve annak utolsó két állomását: nagysinki királybíróságát (1784; 1790–1800), valamint fogarasi alispánságát (1784–1790).²⁸ Mielőtt Nagysinkre került volna, Kőhalomban működött jegyzőként. Forrásunk érdekes információkkal és pontosításokkal szolgál életének utolsó éveiről, amelyeket halálának anyakönyvi bejegyzése is

²³ Uo., 141. TARTLER, 407–408.

²⁴ BINDER, 1993, 98, 100.

²⁵ ZAEKR, PROTOCOLLUM, 608–610.

²⁶ Uo., 612–614.

²⁷ Uo., 618–620.

²⁸ Binder szerint Szeli a vármegye jegyzője volt. Ennek ellentmond Georg Michael Schulz feleki lelkipásztor, aki 1789. december 5-én Szelihez mint Fogaras vármegye alispánjához („Vice-Span des Löblichen Fagarascher Komitats”) intézett levelet. BINDER, 1993, 103; SJAN-SB, Com. Făgăraș, [16] – nem megszámozott oldal.

igazol.²⁹ Ezeket a sorokat vejének, Georg Theodor Kraus³⁰ kissinki lelkipásztornak (1814–1849) köszönhetjük. Míg édesapja egyházi pályán tett szert tekintélyre, addig azonos nevű fia a nagysinki királybíróvá vált, a legmagasabb világi állást foglalta el, amelyet egy magyar nemzetiségű személy a 18. századi Szász Nemzeti Egyetem keretein belül megszerezhetett.

A Szeli család történetére vonatkozó, a káptalan életrajzi kötetébe másolt bejegyzések kiegészítik eddigi ismereteinket a papi dinasztia férfi tagjairól, valamint értékes életrajzi pontosításokkal szolgálnak. Ezen túlmenően jó példáját adják annak, hogyan őrizték az immár elszászosodott leszármazottak az egykori felvidéki és barcasági elődeik emlékét.

A forrásközlemény német szövegrészének helyesírását korszerűsítettem, beleértve a dátumokban szereplő sorszámneveket is. A latin szövegrészt humanista átírásban adom közre. A tulajdon-, nép-, hónapneveket viszont nagybetűvel írtam. A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam.

---

²⁹ „Den 16. October [1820]. Starb, seinen trauernden Kindern und Enkeln noch viel zu früh, der wohlgeborene und grundgelehrte, rechtserfahrene Herr Joseph Szeli, mit anerkannten Verdiensten, streng gewissenhaft, gewesener Königsrichter des Löblichen Großschenker Stuhls. Der wohl Selige widmete seine letzten Lebensjahre ganz der Erziehung und Bildung seiner Enkelsöhne, aus Liebe zu diesen ging er selber auf Hermannstadt, um selbe unter beständiger Aufsicht zu haben. Das einzige Beispiel in seiner Art! Kam mit diesen zarten Enkeln in die Ferien nach Hause, wurde wahrscheinlich als Folge einer Erkältung, hier von einer harten Nervenkrankheit befallen, und entschlummerte sanft und selig am angeführten Morgen. Sein Andenken bleibt unanständig in den Herzen seiner noch einzig lebenden Tochter Johanna Catharina Maria und seines Schwiegersohnes Georg Theodor Kraus, Pfarrers hieselbst.” SJAN-BV, Col. Regist. Par. Cincșor, Registru de morți 1788–1849, 38.

³⁰ Georg Theodor Kraus nyolcvanévesen halt meg 1849. június 19-én, Kissinkre 1814. augusztus 23-án került lelkipásztornak. Pályája elején Nagysinken volt rektor, 1792. május 10-én beiratkozott a jénai egyetemre, majd 1802-től Rozsonda (németül Roseln, ma: Ruja, RO) lelkipásztora volt. SJAN-BV, Col. Regist., Par. Cincșor, Registru de botezați, cununați, morți, 1833–1872, 149; ARZ, 1950, 201/22, 115/17; SZABÓ–SZÖGI, 1998, 284.

Források

1.

Szeli József (1710-1782) nekrológja és fiági felmenői

ZAEKR, NECROLOGIA, 66–69

Domino Josephus Szeli, natione Hungarus in pago Halmágy³¹ inclytæ sedis Rupensis,³² patre Georgio Szeli, parcho Halmágyiensi natus anno 1710 die secunda Decembris, vir magnæ eruditionis ex ecclesia hungarica Hoszszufalviensi³³ in vacantem parochiam Somboriensem³⁴ anno 1763 vocatus est, postquam in Terra Barcensi³⁵ variis in stationibus per septem et decem annos satis bene meruisset. Laudem, quam in Barcia sibi comparaverat, in Transsilvania nostra continuavit et auxit, quippe qui primo pastoratus anno in iuribus suis pastoralibus a Jánosfalviensi³⁶ pastore unitario impetitus est, quam rem indigne ferens prius privatim se et jus stolare verbis et scriptis defendit; adversario autem non cedente ad Capitulum Kizdense³⁷ causam decidendam appellavit, et coram hac sede judiciaria insignem victoriam ab unitariis reportavit, sicut in protocollo capitulari³⁸ ejusdem temporis prolixè conscriptum reperitur.

Caeterum uxoratus fuit Szeli filiumque genuit et educavit, qui jura et politiam addiscendam sibi elegit, in iisque scientiis ita profecit, ut sub glorioso regimine Imperatoris Joesphi Secundi in Comitatu Fagarasiensi³⁹ Vice Comitis officium sustineret; post obitum Caesaris vero, et post restitutam inclytam Nationem Saxoniam munere Regii Judicis in oppido Nagy Sink⁴⁰ ornaretur. Talem filium genuisse ac

³¹ Halmágy (németül Halmagen, ma: Hălmeag, RO) eredetileg magyar evangélikus többségű falu Fogarastól (németül Fogarasch, ma: Făgăraș, RO) kelet-északkeletre, az Olt jobb partján.

³² Kőhalomszék (németül Repser Stuhl, románul Scaunul Săsesc Rupea), egyike a szász székeknek Kőhalom (németül Reps, ma: Rupea, RO) székhellyel. Erdély délkeleti részén, az Olt folyó (ma: Fluviul Olt, RO) bal partján, nyugatról keleti irányba Felmértől (németül: Felmern, ma: Felmer, RO) Székelyszomborig terjedt. MÜLLER, 1985, 191.

³³ Hoszszúfalu (németül Langendorf, románul Satulung) egykori barcasági csángó település, Négyfalu (ma: Săcele, RO) város része.

³⁴ Székelyszombor (németül Sommerburg, ma: Jimbor, RO), elmagyarosodott szász falu Kőhalomtól északkeletre.

³⁵ Barcaság (németül Burzenland, románul Țara Bârsei), földrajzi-kulturális terület Erdély délkeleti részén.

³⁶ Homoródjánosfalva (ma: Ionești, RO), falu Erdélyben, Székelyudvarhelytől délre.

³⁷ (Szász)kézdi Káptalan (németül Kisder Kapitel, románul Capitlul Saschiz). Az írásban először 1308-ban említett szász egyházi szervezet 18 falu plébánosait képviselte és területileg Segesvártól délkeleti irányban Kőhalomig terjedt, északon a Nagyükküllő (ma: râul Târnava Mare, RO), délen Fogaras és keleten a Székelyföld határolta. A kézdi káptalan az 1861-es egyházi alkotmány reformja nyomán, az összes többivel együtt megszűnt létezni, utóda a Segesvári Egyházmegye lett. MÜLLER, 1934/1936, 10, 41–42.

³⁸ ZAEKR, PROTOCOLLUM, 606–620.

³⁹ Fogaras vármegye, II. József császár 1784 nyarán hozta létre és halála után felszámolták. KÖVÁRI, 1866, 139.

⁴⁰ Nagysink (németül Großschenk, ma: Cincu, RO) egykori szász többségű település Fogarastól északnyugatra.

educavisse non inter minima merita beati pastoris Somboriensis nominati referendum esse videtur.

Perfuncto ecclesiastico munere pastor Somboriensis jam senio confectus anno 1782 naturae debitum solvit, spirituque suo ad regnum coelorum evolavit, exanime corpus suis sepeliendum reliquens.

Placet hic adhuc subnectere Genealogiam Szelianam ab haeredibus ejus conscriptam atque exhibitam.

Genealogie

des in Sommerburg gewesenen Pfarrers Joseph Szeli. Derselbe stammte aus einer uralten adligen Familie Szili aus Ungarn ab.

Der Erste, der von seinen Vorfahren nach Siebenbürgen gekommen, war:

1. Joannes Szeli (wie der Name in Siebenbürgen ausgesprochen worden [!]) wurde im Jahr 1598 dem Kronstädter⁴¹ Patronat zum Rektor an das Kronstädter Evangelische Gymnasium aus Ungarn berufen; bekleidete diese Stelle mit Ruhm bis in das dritte Jahr, und starb wahrscheinlich als Rektor, nachdem er das Kronstädter Indigenat erhalten hatte. (Nationi Saxonicae inscriptus) wie es in der Urschrift heißt. Er hinterließ einen Sohn.
2. Johannes Szeli; nachdem dieser etwas erwachsen, ging er zu seinen Anverwandten nach Ungarn, woselbst er in Nagy Szeli⁴² als Pfarrer in der Familien-Urkunde aufgeführt wird. Dieser hinterließ einen Sohn.
3. Georgius Szeli;⁴³ nachdem dieser erfahren, dass sein Großvater, nämlich der in Kronstadt gewesene Rektor Johannes Szeli bei den Kronstädtern in großen Ehren gestanden; kam er nach beendigten Studien in Kaschau,⁴⁴ den 25. Julius 1658 nach Kronstadt und bat – „ut nepos rectoris gymnasii, in nationem Saxonica inscripti“ – bei dem Kronstädter Patronat um Anstellung und Beförderung an dem dasigen Gymnasium. Weil er aber der deutschen Sprache nicht recht kundig war; wurde er sogleich als Rektor an der ungarischen Schule in Cronstadt angestellt. Im Jahr 1665⁴⁵ wurde er nach Tsernátfalú⁴⁶ zum Pfarrer befördert, von hier im Jahr 1668 auf Kronstadt zum ungarischen Pfarrer und letztlich zum Pfarrer nach Apátza⁴⁷ im Jahr 1675 berufen, woselbst er gestorben. Er hinterließ 4 Söhne.⁴⁸ Der zweitgebohren von diesen war:

⁴¹ Brassó (ma: Braşov, RO), város Erdély délkeleti részén.

⁴² Felsőszeli (ma: Horné Saliby, SK).

⁴³ I. Szeli György († 1693) BINDER, 1993, 95–96; BINDER, 2000, 82–83.

⁴⁴ Kassa (ma: Košice, SK).

⁴⁵ 1665. március 3-tól 1667. november 12-ig. BINDER, 1993, 96.

⁴⁶ Csernátfalú (románul Cernatu), egykori magyar evangélikus falu Brassótól keletre, ma Négyfalú város része.

⁴⁷ Apáca (ma: Apaşa, RO), falu Brassótól északra.

⁴⁸ I. Szeli Izsák († 1704), csernátfalusi és apácai lelkész. II. Szeli György (forrásunkban a 4.), I. Szeli József († 1734), I. Szeli Benjámin († 1748), krizbai bíró. BINDER, 2000, 83; BINDER, 1993, 95–98; BÁNDI, 2018, 310, 317.

4. Georgius Szeli;⁴⁹ dieser wurde den 7. Juli 1700⁵⁰ von den Vorstehern der Kronstädter ungrischen Schule zum Rector dieser Schule förmlich berufen. Den 19ten September 1703 hat er geheiratet Annam Szébenni. Im Jahr 1704⁵¹ ist er zum Pfarrer nach Tatrang;⁵² im Jahr 1706. den 12ten März nach Hoszszufalu und im Jahr 1713. den 6sten August nach Halmágy berufen worden, woselbst er 1732. den 1. Mai gestorben.⁵³ Sein zweitgeborener Sohn⁵⁴ war.

5. Josephus Szeli,⁵⁵ geboren den 2. Dezember 1710. Dieser studierte anfangs in Kronstadt,⁵⁶ dann in Hermannstadt,⁵⁷ und ging von da mit schönen Zeugnissen das damaligen Rektors Andreas Abrahami⁵⁸ begleitet, im Juni des Jahres 1730 auf das Pressburger⁵⁹ Gymnasium. Von hier nahm er den 1. Juni 1732 seinen Abschied und langte den 29. Juni des nämlichen Jahres bei seiner trauernden Mutter in Halmagy an. Bald darauf, den 14ten Juli wurde er solenniter zum Kronstädter ungarischen Rektor berufen. Im Jahr 1735. den 23sten Januar wurde er zum Kronstädter ungarischen Pfarrer, im Jahr 1757 den 21sten Oktober auf Hoszszufalu,⁶⁰ im Jahr 1763, den 19ten Juli auf Sommerburg (Sombor) befördert, woselbst er den 1sten Oktober 1782 im 72. Jahr seines Alters gestorben. Er hatte geheiratet im Jahr 1735, den 26sten April, Christinam,⁶¹ Tochter des damaligen Törzburg⁶² Kastellan⁶³ [1] Stephan Hajdu.⁶⁴ Aus dieser Ehe erzeugte und erzog er einen Sohn namens Joseph Szeli,⁶⁵ welcher die juridischen Studien für sich erwählte, und es darin so weit gebracht hat, dass er während der Komitatseinrichtung unter Kaiser Joseph dem Itten, in den 80ger Jahren die Würde eines vice Spans Fogarascher Komitat bekleidete,⁶⁶ unter Leopolds des Itten Regierung aber als die Komitatseinrichtung

⁴⁹ Életrajzi adatokért, lásd: BINDER, 2000, 83; BINDER, 1993, 96.

⁵⁰ SCHIEL, 1864, 84.

⁵¹ 1704. február 15. BINDER, 1993, 96.

⁵² Tatrang (ma: Tărlungeni, RO), falu Brassótól keletre.

⁵³ BÁNDI, 2018, 308.

⁵⁴ Elsőszülött fia, György († 1754) Fogarason volt ötvösmester. BINDER, 2000, 83; BÁNDI, 2018, 318.

⁵⁵ Életrajzi adatokért, lásd: BINDER, 2000, 83; BINDER, 1993, 98–102.

⁵⁶ A brassói gimnázium anyakönyve szerint 1732. július 3-án iratkozott be. SCHIEL, 1865, 108.

⁵⁷ Nagyszeben (ma: Sibiu, RO) város Erdély déli részén. A város evangélikus gimnáziumának anyakönyve szerint Szeli 1729. november 6-án iratkozott be és 1730. szeptember 12-én távozott. ZAEKR, MATRICULA, 301.

⁵⁸ Andreas Abrahami († 1749. december 12) Szebenben született, előbb Kolozsváron és szülővárosában tanult, 1720 és 1721 között a hallei, illetve a jénai egyetem diákja, 1729 és 1733 között a szebeni gimnázium rektora, utólag Szászújfalú (németül Neudorf bei Hermannstadt, ma: Nou, RO) lelképásztora. ALBRICH, 1896, 206; ARZ, 1950, 161/29; SZABÓ–SZÖGI, 1998, 46.

⁵⁹ Pozsony (ma: Bratislava, SK).

⁶⁰ Beiktatásának részleteit lásd: BÁNDI, 2018, 318.

⁶¹ Uo., 311.

⁶² Törösvár (németül Törzburg, ma: Bran, RO), vár és falu Brassótól délnyugatra, az azonos nevű, Brassó által zálogjogon bírt uradalom központja.

⁶³ A törösvári porkoláb funkciójáról: BÁNDI–SZABÓ, 2017, 131.

⁶⁴ Hajdú István életrajzáról: BÁNDI–SZABÓ, 2017, 129–139, 148–150.

⁶⁵ III. Szeli József (1741–1820). BINDER, 1993, 102–104; GUNESCH, 1981, 154–156.

⁶⁶ 1784–1790.

auf dem sächsischen Boden aufhörte, und die ursprüngliche sächsische Nationalverfassung wieder hergestellt wurde, erhielt Szeli den bedeutenden Posten eines Königsrichters in Großschenk. Nach mehreren Jahren einer rühmlichen Amtsverwaltung, resignierte er,⁶⁷ und privatisierte nachher in seiner eigenen Behausung in Reps; sein Leben aber beschloss⁶⁸ er im Hause seiner einzigen Tochter Catharina,⁶⁹ Pfarrerin in Kleinschenk,⁷⁰ nachdem er mehrere Jahre als Mentor seiner Enkeln im Kleinschenker Pfarrhaus nützlich zugebracht hatte. Mit ihm erlosch der Szelische Familienname, aber sein Andenken pflanzte sich in seinen wackeren Enkeln fort.⁷¹

Ein rühmenswerter Beweis von der vorzüglichen Amtstüchtigkeit des Sommerburger Pfarrers Joseph Szeli findet sich vom Jahr 1764 in dem Kisder Kapitularprotokoll vor, in idiomate latino umständlich erzählt ist, wie er seine jura parochialia, und namentlich das jus stolae gegen den unitarischen Pfarrer aus Jánosfalva rechtskräftig verteidigt und auch wirklich den Sieg über seine unitarischen Gegner errungen hat.⁷²

Es verdient auch bemerkt zu werden, dass diesem Joseph Szeli im Jahr 1757, den 4ten November, von dem Kronstädter Patronat die bis dahin nicht bestandene Würde, nämlich das Seniorat⁷³ und Subinspektorat über sämtliche in dem Kronstädter Distrikt befindlichen evangelisch-ungarischen Ekklesien förmlich übertragen wurde. – „hic primus omnium factus Senior et Subinspector ungaricarum ecclesiarum“, wovon das amtlich unterschriebene und besiegelte Instrument noch in originali vorfindig ist. – und hier eingeschaltet wird.

Eingeschickt von einer Szelischen Enkelin.⁷⁴

⁶⁷ 1790-tól kb. 1800-ig volt Nagysink királybírója. BINDER 1993, 103.

⁶⁸ A kissinki egyházközség anyakönyve szerint III. Szeli József 1820. október 16-án halt meg. SJAN-BV, Col. Regist., Par. Cincșor, Registru de morți 1788–1849, 38.

⁶⁹ Johanna Catharina Maria Kraus (1779–1838). Uo. „Jahr und Tag des Todes: 24. März 1838... Johanna Catharina Maria Kraus, geborene Joseph Szelli, ehemalliger Königsrichter des Löblichen Großschenker Stuhls und Ehefrau des derzeitigen Pfarrers Georg Theodor Kraus. Sie war geboren 1779 die 14 Mai in Reps. Alt 58 Jahre 10 Monate. Krankheit: Nervenfieber.“ SJAN-BV, Col. Regist., Par. Cincșor, Registru de botezați, cununări, morți, 1833–1872, 140.

⁷⁰ Kissink (ma: Cincșor, RO), egykori szász többségű falu Fogarastól nyugatra.

⁷¹ János Frigyes (1770–1820), illetve Mihály József (1783–1795) nevezetű fiai korán hunytak el. BINDER, 1993, 103–104; GUNESCH, 1981, 156; DIETRICH, 1883, 636.

⁷² Ifjú Bene István, homoródjánosfalvi unitárius legény édesapja Székelyzsomborról származott. Családi összeköttetései révén megismert és eljegyzett egy székelyzsombori evangélikus hajadont, Angalit Helént. ZAEKR, PROTOCOLLUM, 606–620.

⁷³ Senior = itt: a brassói lelkész helyettese.

⁷⁴ Értsd: III. Szeli József lányunokája.

In Nomine Jesu!

Anno 1757 die quarta Novembris ex consilio inclyti patronatus et inspectoratus Coronensis praesentibus infra scriptis viris amplissimis praeclaro et plurimum reverendis, necessitate summa id exigente, communi omnium consensu e gremio pastorum hungaricorum, qui sunt Coronae,⁷⁵ Ujfallun,⁷⁶ Apátza, Crizba,⁷⁷ Czernatfallun, Hoszszufallun, Tatrang et Pürkeretz⁷⁸ ad obtinendum bonum ordinem et finem praefixum, qui est gloria Dei et salus harum ecclesiarum atque scholarum, senior sive subinspector communibus eligitur votis vir plurimum reverendus atque doctissimus, Josephus Szelli, nevocatus pastor Hoszszufalvensis, qui sequentia puncta stricte et sine ulla exceptione iureiurando se observare velle in publica sessione, omnibus et singulis pastoribus et rectoribus, stipulata manu coram Deo sanctissime promisit, quae seu norma omnium conaminum et actionum seniori huic, sequenti modo abInspectore⁷⁹ sunt praelecta et extradita. Videatur pagina huic albo inserta.

I.

Honor et gloria Dei et emolumentum ecclesiarum hungaricarum, primum atque praecipuum tuorum conaminum atque officiorum esto.

II.

Inclyto magistratui, in omnibus politicis atque civilibus ceu ius patronatus habenti, tibi parendum est. Inspectori Coronensi evangelico etiam, ut tuo magistratui ecclesiastico, semper et sine exceptione subesse debes; sine cuius nutu in ecclesiis, sub-inspectioni tuae concredit, immutare audeas nihil.

III.

Tui etiam est officii, ut ministrorum rectorum totiusque ecclesiae doctrinae, moribus, fidelitati et diligentia, pro virili invigiles, canonesque praescribendos serio observes, et observandos, omnibus inculces.

⁷⁵ Brassó latin neve.

⁷⁶ Barcaújfalú (németül Neudorf, ma: Sat Nou, RO), falu Brassótól északnyugatra.

⁷⁷ Krizba (németül Krebsbach, ma Crizbav, RO), falu Brassótól északnyugatra.

⁷⁸ Pürkeret (németül Pürkeretz, ma: Purcăreni, RO), egykori csángó többségű település Brassótól keletre.

⁷⁹ Mivel a magyar falvak Brassó város tartozékai voltak, az egyházközségek patronátusi joga szintén a városé volt. Ennek értelmében a magisztrátus kötelessége volt a gyülekezeteket vizitálni. Ezt a feladatot viszont a vezető lelkésznek utalta át, aki forrásunkban inspectori, avagy felügyelői minőségben szerepel.

IV.

Omnes omnino etiam ecclesias, adsumto aliquo ministro idoneo,⁸⁰ semper praevis inspectoris consensu saepe visitare teneberis, ut de commodo ecclesiarum atque scholarum sermones conferre, quaerelas ecclesiasticas ex utraque parte audire, in doctrinae puritatem, morum decentiam, ministrorum et rectorum diligentiam et auditorum obedientiam inquirere, proventuumve et expensarum rationem exigere atque redux Inspectori referre; ut proinde ministro loci, vel aedituis non sit integrum proventus ecclesiae suae sine praescitu tuo expendere vel dispalare.

V.

Inscio te, nemo ministrorum vel rectorum ultra triduum domo abesse et officia sua negligere praesumere [!] debet; quod etiam tibi respectu inspectionis erit observandum.

VI.

Ut scandalis et simoniae aliisque vitiis obex ponatur stimulusque virtutem sectandi addatur tibi, id etiam officii incumbit, ut candidatos vel ministerii vel rectoratus, praesentibus duobus ad minimum ministris ungaricis explores probesque, et probatos examini Inspectori submittas, ne amplius inidonei et indigni promoveantur.

VII.

Si qua ecclesia ministro suo, aut in alium locum aut e vivis vocato orbaretur, tuum erit, ut statim inclyto patronatus et inspectioni referas, ecclesiamque cohorteris ut intra quindenam de ministro neocreando apud inclytum patronatum et inspectionem solliciti esse nulli intermittant: et deinde aliquem vigilem, qui ecclesiam interea curet, constituas.

VIII.

Tuarum etiam est ut tempore inaugurationis novi ministri, vices inspectoris sustineas, et sermonem inauguralem pro concione, eum ministrum, declares.

IX.

Summopere tibi cavendum, ne forte, acceptis donariis, in prosopolipsiam pertrahi patiaris.

Ad haec inspector.

His itaque perlectis atque tibi, tuaeque meditationis propositis ex te quaero: utrum haec omnia et singula, ceu coram Deo observare velis? Reverendus: volo. Inspector pergit. Ita te Deus juvet? Reverendus: ita. Adeoque te jam vir etc. publica auctoritate et inclyti patronatus et inspectorali, declaro, constituo atque confirmo seniore sive subinspectorem omnium ecclesiarum scholarumque Barcia ungaricarum quae scilicet

---

⁸⁰ A kéziratban elírasként: „indoneo”.

sunt Coronae in Ujfallu, in Apatza, Crisba, Czernatfallu, Hoszufallu, Tatrang et Pürkerez et quidem in Nomine Patris, Filii et Spiritus Sancti Amen: –

Deus jam tibi, et omnibus conaminibus benedicat efficiatque, ut per te semper summum celebretur numen Amen. Coronae anno et diae supranotatis.

Petrus Cloos⁸¹ manu propria
Coronensis pastor et inspector

Petrus Himesch⁸² manu propria
senator

Paulus Lang⁸³ pastor Petrimontanus⁸⁴ manu propria   August Ziegler⁸⁵ manu propria
orator

Johann Gottlieb Kleinkauff⁸⁶ archi-diaconus Coronensis

Michael Albrich⁸⁷ diaconus Coronensis

---

⁸¹ Petrus Cloos († 1771. január 6.) 1757-től haláláig Brassó vezető lelkésze. Előtte 1751-ben Szászmagyarós (németül Nußbach, ma: Măieruş, RO), 1751 és 1753 között Botfalu (németül Brenndorf, ma: Bod, RO), illetve Barcarozsnyó (németül Rosenau, ma Râşnov, RO) lelkipásztora volt. ARZ, 1950, 170/21, 25/20, 200/18, 120/17.

⁸² Petrus Himesch († 1764. szeptember 11.), aranyműves, Brassó szenátora (1735–1763), 1763 nyarán, rövid ideig villicus. STENNER, 1916, 66–67.

⁸³ Paulus Lang († 1763. május 27.) 1751-től haláláig barcaszentpéteri lelkipásztor volt. ARZ, 1950, 176/19.

⁸⁴ Barcaszentpéter (németül Petersberg, ma: Sânpetru, RO), falu Brassótól északkeletre.

⁸⁵ Christoph August Ziegler († 1766. február 3.) 1751 és 1759 között a brassói szenátus orátora utána haláláig szenátusi tag. STENNER, 1916, 163.

⁸⁶ Johann Gottlieb Kleinkauff († 1788), a brassói eklézsia rangidős prédikátora (Archidiakon), 1758-tól haláláig Vidombákon (németül Weisenbach, ma: Ghimbav, RO) lelkipásztor. ARZ, 1950, 251/21.

⁸⁷ Michael Albrich († 1789. május 10.), brassói prédikátor (segédlelkész). 1768-tól haláláig Szászveresmaraton (németül Rothbach, ma: Rotbav, RO) lelkipásztor. ARZ, 1950, 202/30.

Rövidítések és irodalomjegyzék

SJAN-BV	Serviciul Județean Brașov ale Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Igazgatósága).
Col. Regist.	Colecția Registre de stare civilă (Anyakönyvi gyűjtemény)
Par. Cincșor	Parohia Evanghelică Cincșor (A Kissinki Evangélikus Egyházközség anyakönyvei) Registru de morți 1788–1849, cota 196. (Halálozási anyakönyv 1788–1849) Registru de botezați, cununați, morți, 1833–1872, cota 194. (Vegyes anyakönyv 1833–1872)
SJAN-SB	Serviciul Județean Sibiu ale Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága)
Com. Făgăraș	Comitatul Făgăraș, 1785–1790, cota 68.
ZAEKR	Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien, Hermannstadt (A Romániai Evangélikus Egyház Központi Levéltára, Nagyszeben)
MATRICULA	<i>Matricula Gymnasii Cibiniani</i> , Tomus I, 1598–1805. Jelzet: 400/276–3427
NECROLOGIA	<i>Necrologia Capituli Kisdensis</i> . Jelzete: 213-II-8a3. (A kötet a Segesvári Evangélikus Egyházközség iratanyagából származik)
PROTOCOLLUM	<i>Protocolum hoc est, brevis et succinta actorum et gestorum ab anno 1675, cum in generalibus tum articularibus almi Kysdensis Capitularium congregationibus, consignatio, 1675–1765</i> . Jelzet: 213-1.

*

- ALBRICH
1896
Carl ALBRICH: *Geschichte des Evangelischen Gymnasiums A.B. in Hermannstadt*, In: *Programm des Evangelischen Gymnasium A.B. und der damit verbundenen Realschule, sowie die Evangelischen Elementarschule A.B. in Hermannstadt für das Schuljahr 1895/96*, Hermannstadt, Krafft, 1896, 1–224.
- ARZ
1955
Gustav ARZ: *Series Pastorum. Die Pfarrer der evangelischen Gemeinden A. B. in Siebenbürgen von der Reformation bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1955. (Gépelt kézirat a ZAEKR könyvtárában.)
- BÁNDI
2018
BÁNDI András: *Hajdú István törcsvári porkoláb családi krónikája*, In: *Lymbus*, 16. (2018) 289–322.
- BÁNDI-SZABÓ
2017
BÁNDI András – SZABÓ András Péter: *Hajdú István törcsvári porkoláb kéziratot kötete – Két ismeretlen magyar vers Báthori Gábor fejedelem korából*, In: *Magyar Könyvszemle*, 133. (2017) 2. sz. 129–155.
- BENKŐ
1833
BENKŐ József: *Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum satis cognitus*, II, Claudiopoli, Typis Lycei Regii, 1833.
- BINDER
1993
BINDER Pál: *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860)*, Brassó, Brassói Magyar Evangélikus Egyházmegye, 1993.
- BINDER
2000
BINDER Pál: *Brassói magyar krónikások és barcasági evangélikus egyháztörténészek (1550–1800)*, Szecseleváros, Erdélyi Magyar Evangélikus Egyház, 2000.
- CZAK
1909
Simon CZAK: *Auszug aus dem „Diarium” von Simon Czak 1568–1609*, In: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, V. Chroniken und Tagebücher*, II. 1392–1851, ed. Julius GROSS, Brassó, Zeidner, 1909, 97–99.
- DIETRICH
1883
Gustav DIETRICH VON HERMANNSTHAL: *Unter Österreichs Doppeladler*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N. F. 17. (1883) 592–704.

GUNESCH
1981

Hans GUNESCH: *Ein evangelischer Ungar als Königsrichter des Groß-Schenker Stuhles*, In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 75. (1981) 2 sz. 150–156.

KÖVÁRI
1866

KÖVÁRI László: *Erdély történelme*, Hatodik kötet, Budapest, Ráth Mór, 1866.

MÜLLER
1934/1936

Georg MÜLLER: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N. F. 48. (1934/1936) 1–532.

MÜLLER
1985

Georg MÜLLER: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Hermannstadt, Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Krafft & Drotleff, Hermannstadt 1941. Mit einer Einführung und einem Ortsnamenregister von Konrad G. GÜNDISCH, Köln–Wien, Böhlau Verlag, 1985. (Schriften zur Geschichte Siebenbürgens, 10.)

PHILIPPI
1874

Friedrich PHILIPPI: *Aus Kronstadts Vergangenheit und Gegenwart*, Kronstadt, 1874.

SCHIEL
1864

Friedrich SCHIEL: *Fortsetzung der Matrikel des Kronstädter Gymnasiums vom Jahre 1624–1704*, In: *Programm des evangelischen Gymnasiums zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehr-Anstalten. Zum Schlusse des Schuljahres 1863–1864*, Kronstadt, Gött, 1864, 25–87.

SCHIEL
1865

Friedrich SCHIEL: *Fortsetzung der Matrikel des Kronstädter Gymnasiums vom Jahre 1704–1784*, In: *Programm des evangelischen Gymnasiums zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehr-Anstalten. Zum Schlusse des Schuljahres 1864–1865*, Kronstadt, Gött, 1865, 89–154.

STENNER
1916

Friedrich STENNER: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brassó, Brüder Schneider & Feminger, 1916. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, VII, Beiheft 1.)

SZABÓ-SZÖGI
1998

SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken. 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.

SZABÓ-TONK
1992

SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, Scriptum, 1992. (Fontes Rerum Scholasticarum, 4.)

TARTLER
1918

Diarium des Thomas Tartler, In: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, VII. Chroniken und Tagebücher*, IV. 1684–1783, ed. Julius GROSS, Brassó, Zeidner, 1918, 103–242.

TRAUSCH
1852

Joseph TRAUSCH: *Geschichte des Burzenländer Capituls*, In: *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, 3. (1852) 1. sz. 1–96.

Pártfogó, csodáló és barát

Metternich hercegné Sándor Paulina levelei Camille Saint-Saënshez*

Camille Saint-Saëns (1835–1921), akinek Dieppe-ben őrzött hatalmas levelezéséből Metternich hercegné hozzá írt leveleit adjuk közre, Delibes, Bizet és Massenet mellett az 1850-es, '60-as években színre lépő francia zeneszerző-nemzedék egyik vezéralakja volt. Sokoldalú, termékeny komponista: a szólódaraboktól a szimfonikus és versenyműveken át az egyházi zenéig, illetve az operáig szinte minden műfajban alkotott, még filmzenét¹ is írt. A komponálás mellett kiváló zongora- és orgonaművész, karmester, zenei cikkek és könyvek, versek, librettók és színdarabok szerzője. Ma is gyakran játszott művei közé tartoznak egyes kamara- és versenyművei, szimfóniái – különösen a Liszt Ferenc emlékének ajánlott 3. („Orgona”) szimfónia –, a *Danse macabre* (Haláltánc) és az *Állatok farsangja*. Tizenhárom operája közül egyedül a *Sámson és Delila* bizonyult maradandónak. Zeneszerzői és előadói pályájára hatással volt Liszt Ferenc, akinek szimfonikus költeményei új utat mutattak számára: az 1870-es években négy hasonló műfajú művének megírására inspirálták, melyekkel meghonosította Franciaországban a Liszt által teremtett új műfajt.² A magyar mesterhez életre szóló művészbarátság fűzte, amely egymás műveinek propagálásában, illetve előadásában is megnyilvánult: így például Liszt szervezte meg a *Sámson és Delila* 1877. december 2-i weimari premierjét, a francia muzsikusz viszont 1878. március 18-án nagyszabású zenekari koncertet rendezett a Salle Ventadourban Liszt műveiből, a maga vezényletével és saját költségén. Saint-Saëns főként mint a francia szimfonikus és kamarazene megújítója és népszerűsítője szerzett hazai és nemzetközi elismertséget. Az „új francia iskola” érdekében zeneíróként, illetve a *Société nationale de musique* (1871) nevű zenei társaság társalapítójaként is sokat tett. Emellett – mintegy a modern francia hangszeres zene utazó nagyköveteként – sokat turnézott külföldön. Egyik nagy európai hangversenykörútja keretében, 1879. március 5. és 9. között Budapesten és Pozsonyban is adott koncerteket.³ Munkásságának hivatalos és nemzetközi elismerése az 1880-as évek elején kezdődött: 1881-ben a Francia Szépművészeti Akadémia tagjává, 1901-ben elnökévé választották, megkapta a Becsületrend tisztit (1884), később főtisztit (1900), majd nagykereszt (1913) fokozatát. A cambridge-i, illetve az oxfordi egyetem tiszteletbeli doktori címmel tüntette ki.⁴

* A közlemény elkészítését az Országos Széchényi Könyvtár kutatónap biztosításával támogatta.

¹ André Calmettes és Charles Le Bargy 1908-as, nagy sikerű filmjéhez, a *L'assassinat du duc de Guise*-hez.

² *Le rouet d'Omphale* (1871–1872), *Phaéton* (1873), *Danse macabre* (1874), *La jeunesse d'Hercule* (1877).

³ Erről lásd ILLYÉS, 2019.

⁴ Saint-Saëns életrajzához különösen a következő munkákat használtam: BONNEROT, 1922, illetve GALLOIS, 2004.

Bár élete végéig rengeteget utazott Európa-szerte és azon kívül – Algériába és Egyiptomba, a Közel-Keletre, Észak- és Dél-Amerikába –, Saint-Saëns az 1880-as évek végén a felső-normandiai Dieppe-ben telepedett le, ahol haláláig gyarapította az adományai által megalapozott múzeum gyűjteményét. A dieppe-i Kastélymúzeumban elhelyezett Musée Camille Saint-Saëns állománya igen vegyes volt, s a különféle gyűjteményrészek csak később találták meg végleges őrzési helyüket. Mióta a könyvtári jellegű dokumentumok átkerültek a helyi Médiathèque Jean Renoirba, ennek Fonds ancien et local nevű gyűjteménye őrzi, illetve jelenleg katalogizálja és digitalizálja a jeles komponista levelezésének jelentős részét. A gyűjtemény nem teljes – különösen Saint-Saëns életének első, 1880-as évek előtti időszakára nézve hiányos –, de így is nagyon gazdag: összesen több mint 13 000 Saint-Saënsnak írt, autográf levelet foglal magában. Ezek között található Liszt Ferenc huszonhárom, a kutatók által jól ismert levele, melyeket korábban La Mara, Georges Lebas és Hamburger Klára publikáltak.⁵ A francia zeneszerző magyar kapcsolatait tanulmányozva feltételeztem,⁶ hogy e jelentős archívum egyéb, hungarika szempontból érdekes kincseket rejt. Hiszen Liszt mellett vagy által Saint-Saëns más neves magyar, illetve osztrák–magyar személyekkel is kapcsolatba került.⁷ A gyűjtemény munkatársainak segítségével így jutottam hozzá Metternich hercegné Sándor Paulina (1836–1921) tizenkét francia nyelvű, autográf leveléhez, melyeket e közleményben eredeti nyelven, magyarázó jegyzetekkel és tartalmi kivonatokkal adok közre.⁸

E levelek több évtizedes időszakot ölelnek fel: az 1860-as évek és 1900 között keletkeztek, és egy ennél is hosszabb baráti viszonyról árulkodnak. „Immár csaknem negyven éve, hogy ismerjük és – szeretjük egymást” – írja Saint-Saënsnak a hercegné a gyűjteményben fennmaradt utolsó, 1900. szeptember 7-i levelében. A *Sámson és Delila* szerzőjével való barátsága tehát 1860–1861 fordulója körül kezdődött, és vélhetőleg az 1900-as párizsi világkiállítás alkalmával történő személyes találkozásuk és az azt követő levélváltás után is fennmaradhatott. Másfelől a közölt dokumentumok segítenek árnyalni Sándor Paulina portréját, mindenekelőtt jobban megvilágítják a zenéhez fűződő sokrétű és meghatározó kapcsolatát. Vallanak zenei ízléséről, információkkal szolgálnak a kortárs, modern zeneszerzők, úgymint Liszt, Saint-Saëns és Mahler népszerűsítése érdekében folytatott „aknamunkájáról”. Az általa kezdeményezett bécsi Nemzetközi Zenei és Színházi Kiállításához (1892) kapcsolódó források bepillantást engednek az esemény szervezésébe. Más levelek arról tanúskodnak, hogy Saint-Saëns Metternich hercegné révén kerülhetett szorosabb kapcsolatba Liszttel, és ismerkedett meg Mahlerrel.

⁵ FLBR; LEBAS, 1928; HAMBURGER, 1987.

⁶ A múzeum 1904-ben kiadott katalógusa az említett okok miatt erősen hiányos Saint-Saëns levelezésére nézve, s mindössze kb. 5000 levélről tesz említést, lásd MILET, 1904, 237–242. A gyűjtemény épülő, aktuális katalógusa nyilvánosan jelenleg nem hozzáférhető.

⁷ Így például Erkel Sándorral, Zichy Gézával, Hubay Jenővel, Richter Jánossal.

⁸ F-DI, LAP CSS 166, fol. 1–38. A másolatokért és a közlési engedélyért Olivier Nidelet-nek, a Fonds ancien vezetőjének és munkatársainak tartozom köszönettel. A gyűjteményre vonatkozó információk szíves közlését Marie-Gabrielle Soret-nak köszönöm.

Sándor Móric gróf és Leontine Metternich von Winneburg grófnő elsőszülött gyermeke, gróf szlavnicai és bajnai Sándor Paulina Klementina Mária Walburga Bécsben született 1836. február 26-án. Jóllehet erős egyéniségű, különöc édesapja – az „Ördöglovasként” aposztrofált kiváló sportoló, aulikus magyar főúr – meghatározó volt az ifjú Paulina jellemének és magyar származástudatának kialakulásában,⁹ művészi érzékét főként édesanyjának és nagyapjának, Klemens von Metternich kancellárnak köszönhetette. A Metternichék ismertették meg például Fanny Elsslerrel és művészetével: a kor egyik legnagyobb balett-táncosnőjének fellépései, illetve a vele való személyes találkozások életre szóló benyomást tettek Paulinára.¹⁰

Más művészetek és az etikett mellett a zene nagy szerepet játszott Paulina rendkívül sokoldalú neveltetésében,¹¹ és életének mindvégig nagy szenvedélye maradt. Erre vonatkozik egyik elhíresült mondása: „Szeretnék örökké habjaiban fürödni, szomjamat oltani és jóllakni vele, és még akkor sem unnék rá.”¹² Valószínűleg elég jól zongorázott, hiszen kései visszaemlékezése szerint egy alkalommal maga Liszt kérte fel négykezes játékra.¹³ A zene szeretetében és a házi muzsikálásban is társa volt műkedvelő zongorista és zeneszerző férje, Richard von Metternich herceg (1829–1895), aki 1859–1871 között – III. Napóleon császársága idején – a Habsburg Birodalom, illetve Ausztria–Magyarország párizsi nagykövete volt. Több mint egy évtizedes párizsi tartózkodásuk idején¹⁴ a rue de Grenelle 11. szám alatti palota a társasági élet központjává vált, amely fényes fogadásairól és pompás zenés estélyeiről volt ismert. Ezek szervezésében a hercegné, aki jóteknony célok érdekében is ügyesen mozgósított, rendkívül tevékeny volt.¹⁵ Jól képzett, zeneileg művelt amatőr muzsikusként olyan barátokat gyűjtött maga köré, mint Liszt Ferenc, Richard Wagner, Charles Gounod és az új francia zeneszerzői iskola (la jeune école française) ígéretes képviselői, Camille Saint-Saëns és Jules Massenet.¹⁶ Személyében elszánt és – a császári pár bizalmasaként – befolyásos támogatóra letek az ekkor még kevésbé elismert, újító zeneszerzők. Így például személyesen eszközölte ki a császárnál, hogy a párizsi Opéra 1861-ben bemutassa a *Tannhäuser*-t. Tervét a karmester ellenállása és a nacionalista körök tiltakozása ellenére vitte keresztül.¹⁷ Szalonjában volt

⁹ GESZTESI, 1947, 39–45.

¹⁰ Uo., 19–20.

¹¹ ANTONICEK, 2013, 18.

¹² Idézi: GESZTESI, 1947, 319.

¹³ ifj. Johann Strauss *Nachtfalter Walzer*ének átíratát játszották. METTERNICH-SÁNDOR, 1920, 106.

¹⁴ A házaspár 1859 decemberétől 1872 januárjáig tartózkodott a francia fővárosban. GESZTESI, 1947, 10. (6. jegyz.), 310–311.

¹⁵ ANTONICEK, 2013, 19–20.

¹⁶ A fiatal Jules Massenet (1842–1912) zeneszerzővel, aki operaszerzőként vált világhírűvé, Metternich hercegné a *Poème d'avril*, op. 14 dalciklus keletkezésékor, 1866-ban ismerkedett meg, lásd a hercegné Massenet-nak írt, 1892 tavaszára keltezhető levelét: BnF, dép. Mus., NLA–358 (85), fol. 4v.

¹⁷ Az opera 1861. március 13-i párizsi bemutatója, valamint két további előadása óriási bukás volt, botrányos jelenetekkel. GALLOIS, 2004, 82–83. Wagner Metternich hercegnének ajánlotta az 1861 nyarán komponált C-dúr *Albumblatt*-ját.

Smetana *Eladott menyasszonyának* premierje 1866-ban, és nála mutatta be Strauss a párizsiaknak legújabb keringőit.¹⁸

A párizsi időszakból származó rövid, keltezetlen levelek tanúsítják, hogy Saint-Saëns gyakori vendége, illetve előadóként, komponistaként résztvevője volt a nagykövetség híres zenés estjeinek. Gesztési szerint egy 1867 februárjában rendezett nagy vacsorán – amelyen az Opéra-Comique kitűnő tenoristája, Victor Capoul is fellépett –, a francia muzsikusz Wagner műveit zongorázta.¹⁹ Hogy mely saját darabjait játszotta vagy adathatta elő Metternich hercegnénél, a forrásokból nem derül ki, azonban az egyik levél alighanem a zeneszerző könnyedebb oldalát villantja fel.²⁰ Ahogy az École Niedermeyer tanáraként²¹ Saint-Saëns részt vett növendékei szórakozásaiban – és *Le château de la Roche-Cardon* címmel szatirikus vígoperát írt számukra (mi több, a mű egyik előadásában ő énekelt a primadonna szerepét)²² –, úgy partner volt az arisztokrácia akkori kedvelt társasági mulatságaiban is.²³ Így például lírai jeleneteket komponált a shakespeare-i élőképekhez, melyeket Paulina Mélanie de Pourtalès grófnő tiszteletére rendezett az Hôtel de la Monnaie-ben.²⁴ Bizonyosan játszotta szalonjában az 1862-ben komponált, op. 21-es *Mazurkát* is, amelyet a hercegnének ajánlott.²⁵ Ám afelől sem lehet kétségünk a későbbi levelek alapján, amelyek a *Septuor*, a *Sámson és Delila*, a *Nuit persane* és egyéb Saint-Saëns-művek bécsi előadására vonatkoznak,²⁶ hogy Paulina a fiatal francia muzsikusz komolyabb műveit is szívesen hallgatta, illetve pártfogolta Párizsban.

Az 1860-as években Saint-Saënst főként mint virtuóz előadóművészt ünnepelték,²⁷ zeneszerzői tehetségét még kevésbé ismerték el. 1865-ben befejezett első operája, az *Ezüst csengettyű* (*Le timbre d'argent*) bemutatójára csak tizenkét évvel később került sor. Első nagy sikere, a *Les noces de Prométhée* kantáta (1867) sem hozta meg számára az igazi áttörést.²⁸ Pedig olyan kompozíciók születtek már tollából, mint a később népszerűvé vált a-moll zongorás kvintett (1855), az F-dúr zongoratrió (1863), az *Introduction et Rondo capriccioso* hegedűre és zenekarra (1863) vagy az 1868-as 2. (g-moll) zongora-

¹⁸ GESZTESI, 1947, 68–69.

¹⁹ Uo., 190.

²⁰ 1. forrás.

²¹ Saint-Saëns 1861–1864 között volt az École Niedermeyer zongoratanára.

²² DAPREMONT, 1990.

²³ A második császárság idején divatos frivol, művészi performanszokat kínáló élőképekről és jelmezbálokról, amelyek rendezésében Metternich hercegné oly ötletgazdag volt. LANO, 1893.

²⁴ Az eseményre Saint-Saëns több, ún. lírai jelenetet komponált, köztük az *Antoine et Cléopâtre* címűt, amelynek szövegét is ő írta. A szerző által később megtagadott művek töredékét a dieppe-i Médiathèque Jean Renoir őrzi. RATNER, 2012, 453–458.

²⁵ GALLOIS, 2004, 90.

²⁶ 4, 5–6, 8–9, 12. forrás.

²⁷ A kor négy legkitűnőbb zongoristája között tartották számon Liszt, Anton Rubinstein (1829–1894) orosz és Francis Planté (1839–1934) francia zongoraművész mellett: Saint-Saëns, In: *Le Journal de Musique* 3. No. 42. (15 février 1879), 3.

²⁸ Saint-Saëns ezzel a művével nyerte meg az 1867-es párizsi világkiállítás alkalmából kiírt zeneszerzőversenyt. A kantátára Liszt Ferenc is felfigyelt: ő szervezte meg 1870-ben weimari, jénai premierjét, Liszt levele Saint-Saënshoz, 1870. május 12. LEBAS, 1928, 63.

verseny, amely Liszt elismerését és tanácsait is kiérdemelte.²⁹ Tehát az, hogy Metternich hercegné szalonjában szerepelt, nem csupán szórakozást, illetve baráti szolgálatot jelenthetett Saint-Saëns számára, hanem minden bizonnyal elősegítette zeneszerzői renoméjának növelését.

Paulina sokat buzgólkodott Liszt Ferenc franciaországi népszerűsítése érdekében is, amiben teljes mértékben számíthatott Saint-Saëns támogatására: a francia muzsikus rendszeresen játszott Liszt-darabokat a nagykövetségen, saját hétfői zenés estjein és más szalonokban, némelyeket koncertjei műsorára tűzött, illetve tanítványaival is megismertetett. Nagy szó volt ez akkoriban, mivel Liszt virtuóz előadói hírneve egykori diadalai helyszínén szinte egész életében beárnyékolta zeneszerzői tekintélyét. Egy 1869-es levelében a mester arról panaszkodott, hogy Saint-Saënsen kívül még egyetlen neves francia zongorista sem játszott tőle mást, mint átiratokat, mivel eredeti kompozícióit lehetetlennek és elfogadhatatlannak tartják.³⁰ Paulina már Liszt 1861-es párizsi látogatása³¹ alkalmával is mindent megtett, hogy a mester méltó fogadtatásban részesüljön a szalonokban és az udvarban: május 13-án elsőként látta vendégül vacsorán, amelyre Gounod is hivatalos volt. Férje közvetítésével Liszt meghívást kapott a Tuileriák palotájába, majd III. Napóleon a Becsületrend parancsnoki rangjára emelte.³² Liszt legközelebb 1866. március 4-én látogatott Párizsba a város II. kerületi polgármesterének meghívására azzal a fő céllal, hogy felügyelje az *Esztergomi mise* próbáit, és részt vegyen a mű jótekonny célú előadásán március 15-én a Sainte-Eustache-templomban. Hosszú, május 22-ig tartó párizsi tartózkodása során többször vendégeskedett a nagykövetségen, először mindjárt érkezése másnapján, majd április 21-ig még négy alkalommal.³³ Nagy hatást tett a vendégekre, amikor az egyik esten Leopold von Mayerrel (1816–1883), a szalonzene világában ismert osztrák virtuóz zeneszerzővel felváltva ültek a zongorához.³⁴

A március 8-i nevezetes estélyre – amelyre az itt közölt keltezetlen, de kétségkívül az előző napon írt levél vonatkozik³⁵ –, pillanatnyi hangulata szerint Liszt csak „kivételesen” fogadta el a meghívást, vélhetőleg Richard von Metternichkel való kapcsolatának megromlása miatt, amely rövidesen szakításhoz vezetett a két férfi között.³⁶ Ez alkalommal a két Szent Ferenc-legendát és a *Soirées de Vienne*-t játszotta zongorán a körülbelül tizenöt fős közönségnek, valamint Saint-Saënszal négykezes előadásban – „parancsra” – a bemutatás előtt álló újdonság, az *Esztergomi mise* Sanctus és Credo tételét. Az emlékezetes esemény Liszt Carolyne hercegnőnek szóló, idézett leveléből,³⁷ valamint

²⁹ Liszt levele Saint-Saënshez, 1869. július 19. LEBAS, 1928, 60–61.

³⁰ Liszt Ferenc levele Franz Servais-hez, 1869. december 20. HAINE, 1996, 50–51. Idézi Ho, 1993, 335.

³¹ Liszt 1861. május 10. és június 8. között tartózkodott a francia fővárosban. WALKER, 1994, 510–519.

³² SCHNEIDER, 2012, 104–105.

³³ Uo., 108. WALKER, 2003, 108–109.

³⁴ „On a entendu l’abbé Liszt...”, In: *La Presse*, 31. (16 mars 1866), [2.].

³⁵ 3. forrás.

³⁶ SCHNEIDER, 2012, 108.

³⁷ Liszt Ferenc levele Carolyne zu Sayn-Wittgenstein hercegnőnek, 1866. március 10., In: FLBr, VI, 98.

Saint-Saëns és Metternich hercegné későbbi visszaemlékezéseiből vált ismertté.³⁸ Ezek alapján elterjedt az a nézet, hogy a két híres virtuóz közös játéka nem volt előre tervezett, és Saint-Saënsnak a mise zenekari partitúrájából kellett blattolnia. A produkció mégis bravúrosan sikerült, amivel a francia művész kiérdemelte Liszt azóta halhatatlanná lett elismerő szavait: „Az ember lehet olyan muzsikos, mint Saint-Saëns, de nem lehet több annál.”³⁹ Metternich hercegné 1866. március 7-i levele szerint azonban Liszt – az ő közvetítésével – a teljes mű négykezes zongoraátiratát eljuttatta Saint-Saënsnak a csütörtöki koncertet megelőző napon. Emellett Liszt Paulinának szóló, szerda reggeli levele is tanúsítja, hogy a mester azzal a kifejezett kívánsággal küldte el a hercegnének a négykezes zongorakivonatát, hogy annak részletét másnap Saint-Saënszal bemutassák a hercegi pár előtt.⁴⁰ Az előzményeket 1865. április 28-i, szintén a hercegnéhez írt levele világítja meg. Liszt, akinek régóta szándékában állt nagy zenekari műveit, mindennek előtt az *Esztergomi misét* és a *Dante-szimfóniát* Párizsban megismertetni, maga kérte a meghallgatást. Nyilván kiváló lehetőségnek tartotta a Metternich hercegné szalonjában való fellépést művei népszerűsítésére, és alighanem párizsi előadásukban is segítséget remélt Paulina kapcsolatai révén. A magyar fordításban közölt, kevésbé ismert levél arra is magyarázatot ad, miért kívánta Liszt a misét megismertetni fiatal francia pályatársával, akivel akkor még nem állt szoros, közvetlen kapcsolatban.

Nagyon örülök neki, hogy M. Saint-Saëns, akinek ritka tehetségét igen nagyra értékelem, foglalkozik művecskéimmal, főképpen pedig, hogy oly módon mutatta be Önnek, amely kedvező fogadtatást biztosított számukra. Magától értetődik, hogy nagyon hízelgő lesz rám nézve, ha egyiket-másikat választása és parancsa szerint előadhatom Főméltóságodnál, amikor Párizsban tartózkodom. Mehetnék talán még ezen túl is és merhetném arra kérni, hogy hallgassa meg türelmesen egy vagy két komoly zenekari művem (mint az „Esztergomi mise” vagy a „Divina commedia szimfónia”), miután az a szándékom, hogy megismertessem őket Párizsban, ha alkalom és mód adódik rá.⁴¹

Ha a hercegné egész életében büszke volt arra, hogy ő ismertette össze Lisztet és Gounod-t,⁴² az idézett levelek alapján érdemül tudható be az is, hogy közvetítőként része volt Liszt és Saint-Saëns kapcsolatának elmélyülésében. A két muzsikus 1853-ban talál-

³⁸ J. HARDING: *Saint-Saëns and His Circle*, London, 1965; METTERNICH-SÁNDOR, 1920. Idézi: WALKER, 2003, 108–109.

³⁹ METTERNICH-SÁNDOR, 1920, 106. Meg kell jegyeznünk, hogy a hercegné kétzongorás előadásra emlékszik konkrétumok említése nélkül, így semmi nem bizonyítja, hogy Liszt sokat idézett mondása az 1866. március 8-i koncerten hangzott el.

⁴⁰ Liszt „szerda reggeli”, nyilvánvalóan 1866. március 7-én írt levele Metternich hercegnéhez. *Napkelet*, 1936, 226. Ezt a levelet, néhány másikkal együtt a folyóirat Metternich hercegné lánya, Klementine hercegnő szívességéből közölte 1936-ban, magyar fordításban. A levelek eredetije sajnos nem volt fellelhető. A szövegközlés és a fordítás néhány hibáját a hivatkozásokban jelölés nélkül javítottam.

⁴¹ Liszt levele Metternich hercegnéhez, Vatican, 1865. április 28. Uo., 225–226.

⁴² METTERNICH-SÁNDOR, 1920, 104–105.

kozott először,⁴³ ám mint azt 1867-től nyomon követhető, bensőséges hangú levelezésük is mutatja, minden bizonnyal Liszt 1866-os, héthetes párizsi tartózkodása idején, Metternich hercegné március 8-i Liszt-estélye nyomán kerültek közelebbi, baráti viszonyba. Egy másik emlékezetes, közös fellépésükre is sor került ekkor Gustave Doré szalonjában 1866. május 11-én, amikor a *Dante-szimfóniát* játszották két zongorán.⁴⁴ E kapcsolat igen nagy jelentőségű Liszt zeneszerzői nagyságának franciaországi elismerése szempontjából, amelyhez azonban hosszú út vezetett. Ismeretes, hogy az *Esztergomi mise* 1866. március 15-i bemutatója a Saint-Eustache-templomban katasztrofális bukás volt, amelynek nyomán a mű éles kritikát kapott, szerzője pedig gúny tárgyává vált a sajtóban.⁴⁵ Habár Saint-Saëns kívül Auber, Rossini, Gounod és Massenet is kiállt Liszt mellett, zenéjét nagyon kevés francia ismerte és értette 1866 tavaszán.⁴⁶ Saint-Saëns ekkor kezdte kétzongorás átíratban propagálni a szalonokban Liszt szimfonikus költeményeit neves művészek – Francis Planté, Augusta Holmès – közreműködésével.⁴⁷ A művek előadásához szükséges kották Liszt egykori személyi titkáránál és barátjánál, Gaetano Belloninál rendelkezésre álltak Párizsban, mivel Liszt annak idején az *Esztergomi mise* partitúráival és zenekari szölamanyagával együtt a szimfonikus költeményekét is elküldte neki Lipcséből (veje, Émile Ollivier közvetítésével),⁴⁸ és valószínűleg más alkalommal további művei kottaanyagát. Ezzel magyarázható, hogy Saint-Saëns Liszt tudta nélkül rendezhette meg az 1878. március 18-i hangversenyt a szerző zenekari és oratorikus műveiből, illetve hogy Liszt Belloni másnapi leveléből értesült a koncertről és annak programjáról, sikeréről.⁴⁹ A Salle Ventadour-beli Liszt-est – bár messze elmaradt Saint-Saëns várakozásaitól –,⁵⁰ a Belloni által meghívott sajtó⁵¹ kritikái alapján⁵² jóval sikeresebb volt az 1866-osnál, és mint Lynne Johnson kimutatta, jelentős, előremutató változást hozott Liszt mint zeneszerző franciaországi megítélésében.⁵³ Több más művének előadása mellett Saint-Saëns azzal is hozzájárult Liszt zenéjének szélesebb körű elfogadtatásához, hogy cikkekben és könyvekben világitott rá

⁴³ Ezt Saint-Saëns *École buissonnière* című könyvének egyik utalásából lehet kikövetkeztetni: SAINT-SAËNS, 1913, 252–253.

⁴⁴ Ehhez lásd Liszt 1866. május 10-i és 12-i levelét Carolyne zu Sayn-Wittgenstein hercegnőhöz, In: FLBR, VI, 119–120, valamint Gustave Doré Charles-Ernest Beuléhez írt, 1866. május 11-i levelét: DUFETEL, 2011, 32.

⁴⁵ WALKER, 2003, 110–112.

⁴⁶ Uo., 113.

⁴⁷ Plantéval például Gustave Doré 1866. május 11-i estélyén a *Les Préludes*-öt, 1867. december 31-én, Mme Érard szalonjában a *Les Préludes*-öt, a *Tassót* és a *Hősi siratót* adta elő. 1868–1869 telén Augusta Holmèsszal a *Hungariát* vitte sikerre saját zenéjén.

⁴⁸ Liszt levele édesanyához, 1866. január 14. LA MARA, 1918, 152.

⁴⁹ Belloni levele Liszthez, 1878. március 19., OSZK Kt, Fond XII/91.

⁵⁰ Saint-Saëns, 1885, 155–158, illetve SAINT-SAËNS, 1913, 201.

⁵¹ Belloni levele Liszthez, 1878. március 19., OSZK Kt, Fond XII/91.

⁵² Lásd pl. a *Revue et Gazette Musicale* cikkét, amely magyarul is megjelent. HAMBURGER, 1987, 434–436.

⁵³ JOHNSON, 2012.

kompozícióinak, mindenekelőtt szimfonikus költeményeinek eredetiségére.⁵⁴ Mind-ezen erőfeszítései elvitathatatlan szerepet játszottak Liszt 1886. tavaszi, diadalmas párizsi visszatérésében:⁵⁵ az *Esztergomi mise* Édouard Colonne vezényelte második előadása március 25-én, a Sainte Eustache-ban lelkes fogadtatásra talált mind a közönség, mind a sajtó részéről, a zeneszerzőt hazatérő géniuszként ünnepelték a franciák.⁵⁶ A Liszt tiszteletére adott fogadások közül a legfényesebb a Munkácsy házaspár március 23-i zenés estje volt Saint-Saëns, Louis Diémer, Juliette Conneau és más művészek fellépésével. Hatalmas lelkesedést váltott ki az illusztris vendégseregéből, amikor a nyilvános szerepléstől hosszú idő óta tartózkodó, idős mester végül maga is zongorához ült.⁵⁷ Az esemény Paulina 1886. április 2-i levelében is visszhangot kapott.⁵⁸

Metternich hercegné ekkor már régóta Bécsben élt férjével, akit III. Napóleon bukása után nem sokkal, 1871 végén visszahívtak, ám amint az itt közölt levelek tanúsítják, kapcsolata Saint-Saënszal az 1880-as, '90-es években is élő maradt. Bécsi szalonja nyitva állt francia barátai előtt, ő maga pedig számos alkalommal visszatért a francia fővárosba. Párizsi tartózkodásai, melyek nagy feltűnést keltettek a nagyvilági körökben, alkalmat adtak arra is, hogy megismerje és „hazavigye” a párizsi zenei élet újdonságait. Így például 1881. június 10-én, Saint-Saëns estélyén hallotta a zeneszerző különleges hangszerezését, új kamarazenei művét, a trombitára, vonósokra és zongorára írt *Septuort*, és a darab annyira lenyűgözte, hogy azonnal szervezni kezdte télre a mű bécsi előadását.⁵⁹ 1886 februárjában Bécsben találkozott a francia komponistával, aki „csodálatos játékaival” örvendeztette meg.⁶⁰ Saint-Saëns ekkor – prágai, ausztriai tartózkodása során – komponálta *Az állatok farsangja* (*Le carnaval des animaux*) című „zoológiai fantáziát” Charles Lebouc francia gordonkaművész húshagyó keddi, házi koncertjére;⁶¹ emellett ekkoriban 3. (c-moll, „Orgona”) szimfóniáján dolgozott, amelynek bemutatóját maga vezényelte Londonban 1886. május 19-én. A hercegné 1886. március 8-i levele szerint Paulina, bár nem ment el, hivatalos volt a március 9-i estélyre, amelyen baráti körben bemutatták a tréfás zeneművet.⁶² A zeneszerző által komolytalannak tartott darabot Saint-Saëns életében nem is lehetett hallani nyilvános hangversenyen: egyik ritka, szűk körű előadására Liszt Ferenc kérésére és jelenlétében, Pauline Viardot szalonjában került sor 1886. április 2-án.⁶³ Feltűnő azonban, hogy a hercegné mégsem *Az állatok*

⁵⁴ Első cikke Liszt szimfonikus költeményeiről, Phémus álnéven: „*Le patriotisme musical...*”, In: *Renaissance Littéraire et Artistique* 1. No. 36 (28 décembre 1872), 285–286. Könyveiben: Saint-Saëns, 1885, 155–172; Saint-Saëns, 1900, 15–34 (említése: 12. forrás); Saint-Saëns, 1913, 173, 197, 199–207.

⁵⁵ JOHNSON, 2012, 547.

⁵⁶ Ehhez lásd különösen a *Le Ménestrel* 1886. március 28-i, nagyrészt Liszt párizsi látogatásának szentelt számát.

⁵⁷ BAKÓ, 2009, 64–65.

⁵⁸ 6. forrás.

⁵⁹ 4. forrás.

⁶⁰ 5. forrás.

⁶¹ Ehhez lásd Saint-Saëns 1886. február 9-én, Prágában kelt, Auguste Durand-hoz írt levelét: RATNER, 2002, 191. BONNEROT, 1922, 122–123.

⁶² 5. forrás.

⁶³ BONNEROT, 1922, 123–124.

farsangját emlegeti levelében, hanem az op. 78-as „orgonás” szimfóniát, amelyet Saint-Saëns az egyik főművének érzett, és Liszt Ferencnek készült ajánlani. A Royal Philharmonic Society megrendelésére írt művet márciusban fejezte be:⁶⁴ amikor Liszt az *Esztergomi mise* 1886. március 25-i előadása miatt Párizsban időzött,⁶⁵ zongorán már bemutathatta neki a szimfónia keresztmetszetét.⁶⁶ Vajon Saint-Saëns a februári személyes találkozáskor keltette fel a hercegné érdeklődését a készülő mű iránt „csodálatos játékaival”? Akárhogy is, annyi biztosan állítható, hogy Metternich hercegné ezekben az évtizedekben is szorosan követte Saint-Saëns alkotói tevékenységét, kompozícióinak bécsi előadását, sikerét pedig szívügyének tekintette.

Saint-Saëns „barátjaként és csodálójaként” Paulina sokat fáradozott egybek között a *Sámson és Delíla* bécsi színrevitele érdekében, amelynek terve már 1876-ban felmerült a Hofoperben, ám az akkori igazgató, Franz von Jauner nem állta szavát.⁶⁷ A zeneszerző kérésére 1886-ban Bezecny báróval, a Hofoper intendánsával tárgyalt a hercegné és férje, aki a Gesellschaft der Musikfreunde előző évben megválasztott elnökeként szintén latba vetette befolyását.⁶⁸ Miután erőfeszítéseik nem hoztak eredményt, 1900-ban az özvegy hercegné (aki 1897 óta a Metternich-Sándor vezetéknévet viselte) az akkori igazgatónál, Gustav Mahlernél „lobbizott” az opera bécsi bemutatásáért.⁶⁹ Talán e személyes kapcsolatnak is köszönhető, hogy a *Sámson és Delíla*t Bécsben végül Mahler igazgatósága (1897–1907) idején, igaz, annak utolsó évében, 1907. május 11-én mutatták be.⁷⁰

Természetesen Saint-Saëns szerepelt azok között a nagy kortárs muzsikuskok között, akiket a hercegné igyekezett felvonultatni a bécsi Prater területén 1892-ben megrendezett Nemzetközi Zenei és Színházi Kiállításon. E tematikus „kis világkiállítás” keretében számos autográf-kéziratot, hangszertörténeti érdekességet is bemutatnak, és a budapesti Nemzeti Színház társulata éppúgy vendégszerepelt (magyar nyelvű előadásokkal),⁷¹ mint ahogy félhivatalos minőségben, a hercegné komoly kultúrdiplomáciai sikereként a Comédie-Française. A komponistához e tárgyban írt levelei⁷² tökéletesen alátámasztják Paulina jelentős szerepét e nagyszabású vállalkozásban mint annak kezdeményezője és egyik szervezője.⁷³ A március 21-én kelt dokumentumból kiderül, hogy Saint-Saëns *Nuit persane* (Perzsa éj) című új kantátáját kívánta vezényelni a szimfonikus koncertek céljaira felépített nagy hangversenyteremben, emellett pedig szóló zongorakoncertet is

⁶⁴ Lásd Saint-Saëns Auguste Durand-hoz írt, 1886. február 19-i levelét. RATNER, 2002, 312.

⁶⁵ 1886. március 20. és április 3. között. WALKER, 2003, 459–460.

⁶⁶ BONNEROT, 1922, 127.

⁶⁷ SERVIÈRES, 1922, 298.

⁶⁸ 5. és 6. forrás.

⁶⁹ 11. és 12. forrás.

⁷⁰ Mint ahogy másfelől az is, hogy alighanem Saint-Saëns volt az egyetlen francia muzsikusk, aki Münchenbe utazott, hogy meghallgassa Mahler 8. szimfóniájának bemutatóját 1910. szeptember 12-én. GALLOIS, 2004, 350.

⁷¹ A Nemzeti Színház 1892. október 1. és 6. között megtartott előadásairól: ANTONICEK, 2013, 125–126.

⁷² GESZTESI, 1947, 320.

⁷³ 8, 9. és 10. forrás.

tervezett a Rotunde-ban rendelkezésre álló helyszínen.⁷⁴ A június 9-ére meghirdetett szimfonikus estet azonban betegsége, illetve genfi gyógykezélése miatt végül lemondta.⁷⁵

Jóllehet a Hofopertől kapott elutasító válasz miatt is csalódott zeneszerző nem volt ott a kiállításon, zenéje az 1870-es évek óta töretlenül népszerű volt a bécsiek körében. A *Wiener Künstlerabendek* és egyéb zenei események egyik fő szervezőjeként ebben Metternich hercegnének is része volt. Személyes érintkezésük azonban egyre inkább megnehezült, főként Saint-Saëns gyakori külföldi tartózkodásai miatt: a közölt levelezés révén, mely mindvégig közvetlen, bensőséges hangvételű, a század utolsó évéig ragadható meg. E dokumentumok mindkettőjük életében fontos, kölcsönös szolgálatokkal megalapozott barátságról tanúskodnak, érdekes adalékokkal szolgálnak Sándor Paulina igen jelentős kultúráközvetítő és -szervező tevékenységéhez, valamint értékes forrásanyagot kínálnak a korszak zenei életét meghatározó informális kapcsolatokhoz.

*

A források átírásakor az olvashatóság szempontját előtérbe helyezve modernizáltam a szövegben fellelt helyesírási archaizmusokat, így például „tems” (idő) helyett „temps” szerepel a szövegközlésben. Hasonló okból – az aláírást kivéve – jelölés nélkül feloldottam a gyakori rövidítéseket, javítottam az elvétve előforduló helyesírási hibákat, illetve kiigazítottam a központosítást.

Források

1.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Párizs, 1860–1871 között)

F–DI, LAP CSS 166, fol. 29–30. (autográf)

20. szombat. Mme Conneau-t kéri fel szoprán szólistának, remélve, hogy vállalja. Mindenesetre egy szoprán és két tenor énekesük lesz, az egyiket ki lehet próbálni. A basszus szólamot – a kevésbé zeneértő közönség füleinek – majd egy baritonnak adják. Ha tud, jöjjön Saint-Saëns vasárnap fél 2-re, az előképek résztvevőinek összejövetelére. Mindezt nem tud eléggé hálás lenni.

⁷⁴ A kiállítási hangversenytermekről: ANTONICEK, 2013, 100–101.

⁷⁵ Saint-Saëns levele Metternich hercegnéhez, Párizs, 1892. május 30., RATNER, 2002, 184; ANTONICEK, 2013, 107, 162.

Samedi 20

Mon cher Saint-Saëns,

Je demande à Mme Conneau⁷⁶ de se charger du soprano – espérons qu'elle acceptera. En tout cas, nous aurons un soprano et 2 ténors – en faisant tester l'un des deux. Pour les notes basses, nous les ferons passer, aux oreilles du public très laïque [!] que j'aurai, pour un baryton !!

Venez dimanche à 1 h ½ – si vous le pouvez, il y a réunion des « poseurs » des tableaux.

Que vous êtes bon, facile et aimable et que je vous suis tout reconnaissante ! merci mille et mille millions de fois,

Pcesse de Metternich

2.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Párizs, 1860–1871 között)

F–DI, LAP CSS 166, fol. 31. (autográf)

Szombat. Kis estélyük csak fél 11-kor fog kezdődni – 9 óra helyett –, mivel előtte társasági kötelezettségnek kell eleget tenniük. Reméli, hogy ez a késés nem akadályozza meg Saint-Saënst abban, hogy eljöjjön. Legyen pontos.

Samedi

Mon cher Saint-Saëns

Notre petite soirée ne commencera qu'à 10^h ½, au lieu de 9^h, car nous sommes forcés d'aller dans le monde avant cela. J'espère que ce retard dans l'heure ne vous empêchera pas de venir ; soyez exact, n'est-ce pas ? –

Mille compliments

Pcesse Metternich

⁷⁶ Juliette Conneau (1838–1906), mezzoszoprán énekesnő, III. Napóleon orvosának felesége. Saint-Saëns neki ajánlotta saját versére komponált *Désir de l'Orient* (1871) című dalát. Énekes szólistaként közreműködött az 1871-es londoni nemzetközi kiállítás megnyitóján. 1886. március 23-án Liszt-dalokat énekelt Munkácsyék Liszt-estélyén.

3.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Párizs, 1866. március 7.)

F–DI, LAP CSS 166, fol. 33–35. (autográf) ⁷⁷

Szerda. Liszt másnap meglátogatja őket. Eljönne-e Saint-Saëns is? Nagyon kedves volna tőle, és Liszt örülne, hogy látja, mivel valósággal csodálja őt. Elküldte a hercegnének négy kézre átírt Esztergomi miséjét azzal, hogy örömmel eljátszana neki belőle néhány részletet... Saint-Saënszal! Mellékeli a szóban forgó kottát, hogy átnézhesse, ha óhajtja.

Nagyon fájjalja, hogy aznap délelőtt nem tud részt venni Saint-Saëns zenés jelenetének meghallgatásán. Várja másnap este (csütörtökön), pontosan 10 órákor.

Ui.: Nagyon szűk körben lesznek.

Mercredi

Mon cher Monsieur,

Liszt vient demain soir chez nous ! – voulez-vous être des nôtres ? Ce serait bien bien aimable à vous, et Liszt serait enchanté de vous voir, car il professe une vraie admiration pour vous. – Il m'envoie sa messe de Gran⁷⁸ à 4 mains, en m'écrivant qu'il serait très heureux de m'en jouer quelques fragments avec vous ! ... Ci-joint la musique en question, car il serait possible que vous désiriez la parcourir. – Je suis navrée de ne pouvoir assister ce matin à l'audition de votre *scène musicale* ! – C'est une douleur pour moi, je vous jure. Mille compliments empressés, et au revoir demain soir (jeudi) à 10es très précises.

Pcesse Metternich

Nous serons en tout petit comité.⁷⁹

⁷⁷ Keltezése a tartalom és a hét napjai alapján: Liszt és Saint-Saëns 1866. március 8-án, csütörtökön játszották az *Esztergomi mise* Credo és Sanctus tételeit Metternich hercegné szalonjában. Borítékkal, címzés nélkül.

⁷⁸ *Esztergomi mise* (Missa Solennis zur Einweihung der Basilika in Gran), S. 9.

⁷⁹ Kb. tizenöt személy volt jelen az esten.

4.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Párizs, 1881. június 11.)⁸⁰

F–DI, LAP CSS 166, fol. 36–37. (autográf)

Jún. 11. szombat. Szeretné megköszönni az előző nap Saint-Saënsnél töltött kellemes estét, és még egyszer elmondani neki, mennyire lelkesedik Septuorjáért. Hosszú idő óta semmi nem tetszett neki ennyire. A mű finom, csillogó, szellemes, energikus, gyengéd és dallamos. Őszintén gratulál hozzá. Milyen sikere lesz Bécsben a következő télen! Búcsúzóul az [előző napi] hölgyek emlékezetébe ajánlja magát, és Saint-Saënst barátságáról biztosítja. Ui.: Sajnálja, hogy a herceg nem volt ott az esten. Osztotta volna lelkesedését.

le samedi 11 juin

Je tiens à vous remercier encore, mon cher Saint-Saëns, de la délicieuse soirée que j'ai passée chez vous hier et à vous redire combien je suis véritablement enthousiasmée du *Septuor*!⁸¹

Depuis longtemps je n'ai entendu une chose me plaisant autant. – C'est fin, c'est brillant, c'est spirituel, c'est énergique, c'est doux, et c'est mélodieux ! –

Laissez-moi vous en faire encore tous mes compliments les plus sincères. Quel succès cela va avoir à Vienne l'hiver prochain ! –

Rappelez-moi au bon souvenir de ces dames et recevez pour vous même l'assurance renouvelée de mes sentiments d'amitié

Pcesse de Metternich

Quel dommage que le Prince n'ait pas été là hier soir ! – Il aurait partagé mon enthousiasme.

⁸⁰ A hét napjai és a tartalom alapján keltezhető.

⁸¹ *Septuor en mi bémol majeur* (Esz-dúr szeptett), op. 65 (1880). A művet a zeneszerző Émile Lemoine (1840–1912) mérnök, matematikus, a La Trompette (Trombita) nevű amatőr kamarazenei társaság alapítója számára komponálta. Bemutatója 1880. december 28-án volt a szerző közreműködésével, lásd az autográf kéziratot, BnF, dép. Mus., MS-536.

5.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Bécs, 1886. március 8.)

F–DI, LAP CSS 166, fol. 4–7. (autográf, borítékkal)

Férje beszélt az intendánssal, Bezechny báróval, aki azt mondta, hogy nem adathatja elő a Delilát a tavasszal, mivel már így is túlterhelt a műsorrend, a művészek túlságosan lekötöttek. Inkább határozott és világos választ ad, mintsem hitegesse. A hercegné szerint az intendáns hozzáállása nagyon kedvező, így ha felveszi vele a kapcsolatot a Delila év végi vagy a tél folyamán történő meghallgatása céljából, jó esélyei lennének. Maga is mélyen le-sújtva tolmácsolja férje sajnálkozását, amiért nem sikerült teljesíteni a kért szolgálatot. Saint-Saëns hörghurutján nem csodálkozik, hiszen körülötte mindenki és ő is megbetegedett. Egyiküknek sem tett jót a huzat Rothschild asszonynál. Maga is csak azért tudta legyőzni a betegséget, mert neki nem kellett utaznia másnap. A komponista két „betegsége” közül a szimfóniát kedveli jobban. Édesanyját melegen üdvözli; ne feledje, hogy mindig rendelkezésére állnak a Hofoper vezetésével való tárgyalásokat illetően. Még egyszer köszöni, hogy csodálatos játékával oly nagy örömet szerzett neki.

Ui.: Attól tart, hogy a bronchitis miatt lemarad a húshagyó keddre tervezett estélyről. – Mennyire szeretné hallani a szimfóniát.

[Címzés:] Monsieur / Camille Saint-Saëns / Membre de l'Institut / Rue / Monsieur le / Prince 4. / Paris

Vienne, le 8 mars 1886

Mon cher Saint-Saëns,

Mon mari a parlé au Baron Bezechny,⁸² l'intendant général, et celui-ci lui a dit qu'il ne pouvait pas faire jouer Dalila ce printemps, le programme étant trop chargé déjà et les artistes étant trop occupés pour apprendre encore de nouveaux rôles. – Il préfère donner une réponse catégorique et nette afin de ne pas vous laisser le bec dans l'eau, ce qui est la chose la plus odieuse qui existe ici-bas. – Il est très bien disposé pour vous et je crois que si vous vous mettiez dès à présent en rapport pour une audition de votre Dalila soit à la fin de l'année, soit dans le courant de l'hiver prochain, vous auriez beaucoup de chance de passer. – Mon mari, qui est un de vos grands admirateurs, regrette énormément de n'avoir pu vous rendre le service demandé, et me charge de vous le dire. – Je m'afflige avec lui de la non-réussite de sa démarche.

Quant à votre bronchite je ne m'en étonne pas car tout le monde ici en a et moi-même, j'en ai ébauché une. Évidemment, le fameux courant d'air chez Mme de Rothschild

⁸² Josef Freiherr von Bezechny (1829–1904), 1885–1898 között a bécsi Hofoper intendánsa.

ne nous a fait de bien ni à l'un ni à l'autre, seulement comme je n'ai pas voyagé le lendemain, j'ai pris le dessus et j'ai chassé l'hôte incommode. – De vos deux *maladies*, je préfère en tout cas la *symphonie*⁸³. – Dites mille choses aimables de ma part à Mme Votre Mère et rappelez-vous, je vous en prie, que nous sommes toujours à votre disposition pour toute négociation avec l'Intendance de l'Opéra Impérial. –

Je vous serre la main et vous remercie encore du grand plaisir que vous m'avez fait par votre jeu *merveilleux* qui tinte encore délicieusement dans mes oreilles.

Croyez, mon cher Saint-Saëns, à l'assurance renouvelée de mes sentiments de sincère amitié.

Pcesse de Metternich

J'ai peur que l'odieuse bronchite n'ait fait manquer la soirée du Mardi Gras⁸⁴ ! ! – Que je voudrais entendre cette symphonie ! –

6.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Bécs, 1886. április 2.)

F–DI, LAP CSS 166, fol. 1–3. (autográf, borítékkal)

Mint előző levelében is írta, ebben az évben nem lehet számítani arra, hogy az Opera bemutatja [a Sámson és Delilát]. Nemrég még egyszer beszélt Bezechny báróval, nincs mit tenni. Kitűnő barátjuk, Liszt néhány sora hatásosabb lenne. Kérje meg, hogy írjon levelet az Opera igazgatójának, Jahn úrnak, aki egyszersmind a legkiválóbb karmesterük is. Mindez nem jelenti, hogy férjével együtt ne folytatnák tovább aknamunkájukat, ami nem árt, de nem érhet fel Liszt támogatásával. Még az ő támogatása is csak a következő évadban lehet hasznára. Tudomása van róla, hogy Lisztet nemrég úgy ünnepelték és kényeztették Párizsban, mint sehol. A legjobban az lepte meg őket, hogy Saint-Saënséknak sikerült, vért izzadva, zongorához ültetniük őt. Liszt végérvényesen felhagyott a zongorázással, egyedül a francia nyájasság és szeretetreméltóság voltak képesek rábírní döntése megváltoztatására. Férjével a jövőben is örömmel tesznek baráti szolgálatokat a zeneszerzőnek, akinek sokszor üdvözli édesanyját.

⁸³ Az 1886-os 3. (c-moll, „Orgona”) szimfóniáról van szó (*Symphonie n° 3 „avec orgue” en ut mineur*, op. 78), amelyet a zeneszerző Liszt emlékének ajánlott a mester 1886. július 31-én bekövetkezett halála után. A mű bemutatójára Londonban, 1886. május 19-én került sor.

⁸⁴ Utalás Charles Lebouc francia gordonkaművész 1886. március 9-én – húshagyó kedden – rendezett házi koncertjére, amely az *Állatok farsangja* (*Le Carnaval des animaux*) bemutatója kapcsán vált ismertté.

[Címzés:] Monsieur / Monsieur Camille / Saint-Saëns / de l'Institut / 14. rue Monsieur / le Prince / Paris

Vienne, le 2 avril 1886

Je vous ai dit dans ma dernière lettre, n'est-ce pas, qu'il ne fallait pas compter sur une représentation à l'Opéra cette année-ci. – J'en ai encore parlé récemment à l'Intendant des Théâtres Impériaux, le Baron Bezecny qui m'a répété que la chose était *impossible*. – J'aurais donc beau faire, beau me remuer, que cela ne servirait à rien !

J'en suis désolée, mon cher Saint-Saëns et cela à double titre d'amie et d'admiratrice.

J'ai idée qu'un mot de notre excellent ami Liszt serait du meilleur effet... Si vous pouviez obtenir de lui une lettre dans laquelle il s'adresserait au directeur de l'Opéra, Mr Jahn,⁸⁵ qui est en même temps notre chef d'orchestre *le plus éminent* (à mon idée le premier chef d'orchestre du monde), il me semble que vos affaires avanceraient bien autrement que si je les prends seule en main ! – Ce qui n'empêche pas que mon mari et moi, nous ne continuions un petit travail de taupe qui ne saurait être nuisible, mais qui n'aura jamais l'efficacité de l'appui de Liszt ! – Cet appui même ne vous servira que pour la saison prochaine – il n'y a *aucune illusion* à se faire à ce sujet. –

Je sais que Liszt vient d'être fêté et choyé à Paris comme seul on sait fêter et choyer à Paris – il a été le lion du jour. Ce qui nous a le plus étonnés, c'est qu'à force de galères, vous soyez arrivés à le faire jouer du piano.⁸⁶ – Il y a renoncé d'une façon absolue et il n'y avait au monde que la bonne grâce et l'amabilité françaises qui aient pu le décider à se récuser. –

Adieu, mon cher Saint-Saëns – si vous avez besoin de nous, faites un signe – nous serons toujours heureux de vous rendre service pour vous prouver que nous sommes de bien fidèles amis.

Je vous serre la main et mon Prince en fait autant. –

Pcesse de Metternich

Mille amitiés de ma part à votre chère Mère.

⁸⁵ Wilhelm Jahn (1835–1900), a bécsi Hofoper igazgatója és karmestere (1880–1897).

⁸⁶ A Munkácsy házaspár 1886. március 23-án nagyszabású estélyt adott Liszt Ferenc tiszteletére, amelyen a mester hosszú idő után újra zongorához ült.

7.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(1890. augusztus / 1895. március?)⁸⁷

F–DI, LAP CSS 166, fol. 38. (autográf)

Milyen jó Saint-Saëns, hogy gondolt rájuk szörnyű bajukban. Teljes szívből köszöni.

Que vous êtes bon d'avoir pensé à nous dans notre affreux malheur ! – Merci de tout cœur !

Pcesse de Metternich

8.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Bécs, 1892. február vége / március eleje)⁸⁸

F–DI, LAP CSS 166, fol. 16–20. (autográf, borítékkal)

A Nemzetközi Zenei és Színházi Fesztivál Bécsben székelő központi bizottsága tisztelettel és örömmel kéri fel Saint-Saënst, hogy csodálatos művei közül néhányat maga vezényeljen a zenei előadások céljára épült nagy hangversenyeremben, és reméli, hogy elfogadja ajánlatát. Mint a vállalkozás tiszteletbeli elnöke és főként mint kezdeményezője, a hercegné saját kérését is hozzáfűzi a bizottsághoz, amikor régi barátságuk nevében nyomatékosan arra kéri, hogy fogadja el a felkérést. Főlegesen hozzátennie, hogy érdemének megfelelő fogadtatásban és ünneplésben lesz része. Tapasztalatból tudja Saint-Saëns, hogy a bécsiek imádják zenéjét. Számíthat hálájára, valamint hű és változatlan barátságára. Válaszát türelmetlenül várják.

⁸⁷ Gyászkeretes levélpapíron. A levél valószínűleg vagy a házaspár Antoinette Pascalina nevű lányának elhunyt (1890. augusztus 5.) nyomán, vagy Richard von Metternich herceg 1895. március 1-jén bekövetkezett halálát követően keletkezett.

⁸⁸ A levél a tartalom alapján datálható a bécsi Praterben 1892. május 7. és október 9. között megrendezett Nemzetközi Zenei és Színházi Kiállítás (*Internationale Ausstellung für Musik- und Theaterwesen*) előkészületei idejére, közelebbről a március 8. előtti hetekre: ezen a napon már nyilvános volt, hogy Saint-Saëns elfogadta a levélben foglalt felkérést, lásd: *Internationale Musik- und Theaterausstellung*, In: *Wiener Zeitung*, Nr. 55 (8 März 1892) 4.

Vienne, le / 1892

Mon cher Saint-Saëns !

Le comité central de l'Exposition internationale de musique et de théâtre qui siège à Vienne vous demande de nous faire l'honneur et le plaisir de venir diriger quelques-unes de vos admirables œuvres dans la grande salle de concert qui a été construite pour les auditions musicales et espère que vous voudrez bien accepter l'offre qu'il vous fait.

En ma qualité de présidente d'honneur de cette entreprise et principalement en qualité de la personne ayant eu l'initiative de cette Exposition, je joins ma prière à celle du comité et je vous demande instamment au nom de notre vieille amitié de lui faire bon accueil. Inutile d'ajouter que vous serez reçu et fêté et apprécié comme vous méritez de l'être. – Vous savez d'ailleurs par expérience que les Viennois raffolent de votre musique. –

Ne me refusez pas, mon cher Saint-Saëns, et comptez, je vous en prie, sur ma gratitude comme vous comptez aussi, je le sais, sur ma fidèle et invariable amitié. C'est avec impatience que nous attendons votre réponse ! –

Croyez à mes sentiments les meilleurs.

Pcesse de Metternich

9.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Bécs, 1892. március 21.)

F–DI, LAP CSS 166, fol. 8–10. (autográf)

Végtelenül köszöni. Saint-Saëns kérdéseire válaszul: 1. Van egy 2400 nézőt befogadó, hatalmas hangversenytermük – pompás orgonával –, ahol előadathatná a Nuit persane-t (Perzsa éj). 2. Van egy kis koncerttermük, ahol „gyötörhetné az elefántcsontot” (zongorázhatna).

Kórusra ne gondoljon, de kitűnő zenekarral szolgálnak. Érkezése idejére nézve a következő dátumokat ajánlja: május 19., 21., 28., június 9., 16., 18., 25., miután biztosan Bécsben akarja találni, és ő maga is ragaszkodik ahhoz, hogy lássa és fogadja. Hacsak nem jön közbe valami, június 18-ig bezárólag biztosan ott találja.

Várja mielőbbi válaszát, és igaz hálája kifejezésével búcsúzik. Sietve ír, mert a Kiállítás annyi teendő ad neki, hogy azt sem tudja, hol áll a feje.

Vienne, le 21 mars 1892

Monsieur Saint-Saëns ! –

D’abord merci, merci et merci encore.

Voilà pour répondre à vos questions : – Primo, nous avons une *immense* salle de concert avec un orgue superbe où vous pourriez faire entendre « la Nuit persane ».⁸⁹ – La dite salle contient 2400 spectateurs. – Ensuite, nous avons une petite salle de concert où vous pourriez, si le cœur vous en dit, jouer ou, comme vous le dites, tourmenter l’ivoire !!! – NB :

Quant au chœur, il n’y faut pas songer. – Nous vous fournissons un *excellent* orchestre, voilà tout ! – Pour ce qui est de l’époque de votre venue – voilà les dates que je vous propose : 19 – 21 – 28 mai – 9 – 16 – 18 et 25 juin, puisque vous voulez me trouver sûrement ici, et que *je tiens* à vous voir et à vous *recevoir*, je vous donne ces dates en ajoutant, qu’à moins de je ne sais quoi, vous serez sûr de me trouver ici jusqu’au 18 juin *inclusivement*.⁹⁰

Répondez-moi bientôt, mon cher ami, et laissez-moi vous serrer la main avec une reconnaissance *bien vraie* et bien *profonde*.

Je vous écris au galop, car l’Exposition me donne *tellement* à faire que je ne sais plus où donner de la tête.

Je suis littéralement affolée !

Mille amitiés

Pcesse de Metternich

NB : Le mot a fait notre joie.

10.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Bécs, 1892. október 24.)

F–DI, LAP CSS 166, fol. 11–15. (autográf, borítékkal)

Sokat veszített a bécsi Nemzetközi Zenei és Színházi Kiállítás azzal, hogy Saint-Saëns nem szerepelt a nagy zeneszerzők sorában, akiket a hercegné fel kívánt vonultatni. Gutmann nem volt ügyes, és kész elismerni, hogy nem kedves személyiség. Az is igaz ugyanakkor, hogy szervezőként rettenetes pénzügyi helyzettel kellett megküzdenie, miután a Kiállítás üres kasszával indult. Ennek ellenére, ha Gutmann tájékoztatta volna tárgyalásairól, neki talán sikerült volna megegyezésre jutnia baráti kapcsolatuknak köszönhetően, jobban megértették volna egymást. Azt meri gondolni, hogy találtak volna megoldást. Egyetért a

⁸⁹ *Nuit persane*, op. 26 bis (1891), kantáta két szóló hangra, vegyes karra és zenekarra. Szövegét Armand Renaud (1836–1895) *Les nuits persanes* című versciklusa szolgáltatta. 1892. február 14-i bemutatóján Édouard Colonne vezényelte a párizsi Châtelet színházban.

⁹⁰ Saint-Saëns június 9-re tervezett szimfonikus koncertje végül a zeneszerző betegsége miatt elmaradt.

zeneszerzővel, az Operától kapott válasz rendkívül bántó volt – mélyen sajnálja. Mindennek dacára Saint-Saënsnak a megszokott sikerben lett volna része Bécsben, és sem férjének, sem neki nem kellett volna „hősiesen küzdenie” azért, hogy műveit ünnepeljék, amelyekért bolondulnak az ottaniak. Távolmaradása nemcsak őket fosztotta meg az örömtől, hanem a bécsi és nemzetközi közönséget is, amely özönlött a ritka zenei élvezetek Kiállítására. Tüske és tövis helyett virág és babérkoszorú lett volna osztályrésze. Nemcsak a maguk veszteségét fájlalja, hanem azt is, hogy a zeneszerző nem látta a Kiállítást, amely valóban nagyszerű volt, és olyan felbecsülhetetlen kincseket mutatott be, amelyeket ő tudott volna igazán értékelni. Egyhamar nem lesznek együtt láthatók olyan különös emlékezetű, csodálatos hangszerek és unikális kéziratok, mint amelyek a Rotundában voltak kiállítva. Az odalátogató művészek nem győztek hangot adni csodálatuknak és lelkesedésüknek. Szívesen lett volna a komponista idegenvezetője. Búcsúzóul ismételtlen kifejezi őszinte sajnálatát, és kéri Saint-Saënst, hogy ne nehezteljen, hanem térjen vissza hozzájuk mielőbb.

[Címzés:] Monsieur / Monsieur Camille / Saint-Saëns / 21 rue de l'Arende / Paris

Vienne, le 24 octobre 1892

Mon cher Saint-Saëns,

Nous avons *beaucoup* perdu en ne vous voyant pas figurer dans la pléiade des grands compositeurs que je rêvais de voir défiler à l'Exposition Internationale de la Musique et du Théâtre à Vienne. Évidemment Mr Gutmann⁹¹ n'a pas été adroit et je vous accorde volontiers qu'il n'est pas aimable. –

Loin de vouloir l'excuser – car je ne suis pas une de ses admirateurs –, je dois convenir cependant qu'il a eu à lutter avec la *terrible* question d'argent vu que notre Exposition a été commencée sans qu'elle ait eu un sou vaillant à son actif. Or, sans argent, il est bien difficile d'organiser quoi que ce soit ici-bas ! –

Cela n'empêche pas que s'il m'avait tenu au courant de ses négociations, je serais peut-être arrivée à un *modus vivendi* grâce à nos bonnes relations d'amitié et que je me serais mieux entendue avec vous que lui. – Nous serions, j'ose m'en flatter, arrivés à une solution. –

La réponse que l'on vous a donné de l'Opéra était absolument désobligeante, j'en conviens, et je le déplore. –

Tout cela n'empêche pas que vous auriez eu le succès accoutumé à Vienne et que ni mon mari ni moi, nous n'aurions eu à « *lutter vaillamment* » pour faire acclamer vos œuvres, dont on raffole ici, comme vous le savez. –

Bref – vous n'êtes pas venu – nous avons été privés d'un grand plaisir et le public viennois et cosmopolite qui se pressait à l'Exposition de grandes jouissances musicales.

Au lieu de tomber dans un buisson d'épines et de ronces, vous auriez été couvert de fleurs et vous vous seriez trouvé abrité sous des lauriers. –

⁹¹ Albert (J.) Gutmann (1852–1915), osztrák zenei kiadó és koncertügynök, az *Internationale Ausstellung für Musik- und Theaterwesen* zenei bizottságának tagja, az esemény egyik fő szervezője.

Je regrette non seulement la privation qui nous a été imposée par de fâcheuses circonstances, mais je me permettrai de regretter un peu pour vous de ne pas avoir vu l'Exposition qui était vraiment superbe et qui contenait des trésors inestimables que personne n'aurait mieux apprécié que vous. –

De longtemps on ne verra pareille réunion de merveilleux instruments de souvenirs curieux, de manuscrits uniques comme ceux qui se trouvaient dans la Rotonde.

Les artistes qui sont venus ici n'en revenaient pas d'admiration et d'enthousiasme. J'aurais été heureuse de vous servir de « cicerone ». –

Croyez, mon cher Saint-Saëns, à l'expression renouvelée de mes *sincères* regrets – ne vous gardez pas rancune, mais revenez nous, et cela bientôt ! ! –

Mille souvenirs de bien vraie amitié.

Pcesse de Metternich

Mon mari vous serre la main.

11.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Reichenau an der Rax, 1900. augusztus 2.)

F–DI, LAP CSS 166, fol. 21–25. (autográf, borítékkal)

Saint-Saëns „Pauline de Metternich Winneburg Rennweg” címzésű kedves levelét a hercegné unokahúgának kézbesítették, aki jelenleg e nevet viseli, míg az ő hivatalos címe „Metternich-Sándor hercegné”. Drága férje halála után elhagyta a családi otthont, és kis palotát építtetett a Fasangasse 26 alatt, így ezentúl erre a címre kéri küldeni a neki szánt küldeményeket. Még ha a zeneszerző el is felejtene az utca nevét és a házszámot, a „Metternich-Sándor” név a címzésben elegendő, hogy a levél célba érjen.

Saint-Saëns panaszára, miszerint oly nagy sietséggel hagyta el Párizst, kifejti, hogy három hétig időzött ott, márpedig három hét Kiállítás idején tizenkettővel ér fel rendes körülmények között. Kikészítette a tülekedés, morális és fizikai ereje már nem elég ahhoz, hogy megbirkózzon a fáradalmakkal. Pompás a Kiállításuk, de az ő ízléséhez és képességeihez mérten túl nagy, túl sok a látnivaló, ami miatt végül semmit nem látott. Ne nevesse ki, de belépett abba a korba, amikor az ember már jobban szereti, ha mások mesélnek neki, és nem magának kell fáradnia. Beéri az intelligens emberek beszámolóival, így tökéletesen tisztába kerül a valósággal. Ez alól kivételt képeznek a művészi élvezetek: az ilyesmit látni, hallani kell, hogy véleményyt alkothasson az ember.

Nem csodálkozik rajta, hogy a komponistának tetszett az Eroica gyászindulójának interpretációja, és megérti, hogy furcsának találta és kellemetlenül meglepte a Tannhäuser nyitányának végén vett „pokoli” tempó. „Ez a harsányság szándékolt. Mahler azt akarja, hogy a valódi szépség, egyszóval emelkedettség eltűnjön a Venus-barlang pokoli orgiájában, miként a vad hullámok elnyomják a fuldoklók segélykiáltásait. Ezért a fülsüketítő trombi-

ták, az örült dobok, amelyek Mahler felfogása szerint a rossznak a jók fölötti diadalát fejezik ki. Ahogy Tannhäusernek, nekünk is kimerülten kell visszahanyatlunk, és kegyelemért kiáltanunk.” Nem tudja, megismerkedett-e Mahlerrel, ha nem, sajnálja. Érdekelte volna ez a csodabogár, aki gyönyörű művekkel ismerteti meg a közönséget. Előző télen A Nibelung gyűrűje páratlan előadásaiiban volt részük, és meri állítani, hogy úgy még nem hallotta a harcosok kórusát az Istenek alkonyában, ahogy Mahler irányítása alatt szólt. Szeretné, hogy Saint-Saëns jöjjön el Bécsbe, és hallgasson meg bizonyos előadásokat, amelyeket ő nem habozik isteninek minősíteni. Talán nem tudja Saint-Saëns, hogy Mahler elsőrangú zeneszerző. A drezdai karmester és az ottani opera fő-zeneigazgatója, Schuch szerint nagy kár – és ebben minden német muzsikusz egyetért vele –, hogy Mahler operaigazgató, mert ez elveszi az idejét a komponálástól, ami bűn, mert jelenleg vitathatatlanul ő az egyik legnagyobb német és osztrák zeneszerző, és ha művei ismertek volnának, az egekbe emelnék.

Amit a Wiener Männergesang-Vereinről mond Saint-Saëns, annyira hízelgő, hogy meg fogja mondani az illető uraknak, akik éppoly büszkék lesznek, mint boldogok.

Sorait a Durand-ház címére küldi azzal a kéréssel, hogy továbbítsák a zeneszerzőnek. Tudja, hogy vándorló lénné vált, s attól tart, hogy elhagyta St Germaint. Ő maga most Bécs kapujában van és mégis az Alpokban: a hegység csaknem a hátukban van, mivel városi ablakából rálát. Bécsből 1 h 40 perc alatt érnek le vonattal. Ha ez az ideálisan szép vidék Párizstól fekédné ekkora távolságra, egész Európa beszélne róla. Így azonban ismeretlen marad, amit a maga részéről nem bán, mert utálja a turistákat, és itt biztos, hogy nem zavarják.

Nagy örömet szerzett neki levelével, és köszöni hűséges barátságát. Immár csaknem negyven éve ismerik – és szeretik egymást.

Ui.: Ne csodálkozzon Saint-Saëns az a ékezetén a Sándor névben, amely magyar. A magyar nyelv egyik sajátága, hogy amikor á-t ejtünk, ki kell tenni az ékezetet – ennek hiányában a magyar o-t ejt.⁹²

⁹² A magyar (zárt) „a” hangot, amely a francia nyelvben nem létezik, a franciák gyakran nyílt „o”-nak hallják és ejtik.

[Címzés:] Monsieur / Monsieur Camille Saint-Saëns / à Dieppe⁹³

Autriche

Reichenau, le 2 août 1900

Mon cher Saint-Saëns !

Votre bonne et charmante lettre adressée à « la Princesse Pauline de Metternich Winneburg Rennweg » a été remise à ma nièce qui porte aujourd'hui le nom, tandis que *mon* titre officiel est « Princesse de Metternich-Sándor ».⁹⁴

J'ai quitté, après la mort de mon cher mari,⁹⁵ la maison de famille et j'ai construit un petit hôtel à la *Fasangasse 26* où je vous prie d'adresser dorénavant vos missives.⁹⁶ Même si vous deviez oublier le nom de la rue et le numéro, il suffirait que l'adresse porte le nom de « Metternich-Sándor » pour qu'elle arrive à destination.

Vous vous plaignez de la hâte avec laquelle j'ai quitté Paris ! J'y suis restée 3 semaines et 3 semaines en temps d'Exposition en valent 12 en temps ordinaire. Cette bousculade m'a ahurie et mes forces morales et physiques ne résistent plus à de pareilles fatigues. Votre Exposition est superbe, mais à mon goût et pour mes facultés elle est trop vaste, et il y a trop de choses à voir, ce qui fait que dans le fait, je n'ai rien vu ! –⁹⁷

Ne vous moquez pas de moi mais je suis arrivée à l'âge où l'on préfère se faire raconter les choses que de se fatiguer à aller les voir soi-même. Les descriptions de personnes *intelligentes* me suffisent et j'arrive à me rendre parfaitement compte de la réalité. – J'en excepte les jouissances artistiques. Là, il s'agit de juger de visu et de voir et d'entendre.

Je ne m'étonne pas de ce que vous aimiez l'interprétation de la Marche funèbre dans *L'Eroica*, et je comprends que vous ayez été étonné et même désagréablement surpris par le train d'*enfer*, (j'appuie sur le mot) déployé à la fin de l'ouverture de « Tannhäuser ».⁹⁸ – Ce bruit est voulu. – Mahler veut que la beauté réelle, l'élévation tout en un mot, disparaisse dans l'orgie infernale de Venusberg et que comme des noyés qui crieraient au secours, le bruit des vagues furieuses empêche d'entendre leurs appels désespérés ! – De là ces coups de trompettes assourdissants, ces tambours *fous* qui eux doivent représenter à son idée la domination des mauvais éléments sur les bons ! –

Comme le « Tannhäuser », nous devons retomber épuisés et crier grâce !

⁹³ „à Dieppe”: idegen kezű írással. A saját kezű címzésben áthúzva: „recommandée aux bons soins de la Maison Durand”.

⁹⁴ Hivatalosan 1897. június 4-től viselte a Metternich-Sándor nevet.

⁹⁵ Richard von Metternich herceg 1895. március 1-jén hunyt el.

⁹⁶ A Metternich-Sándor-palota 1895–1896-ban épült Amand Louis Bauqué és Albert Emlio Pio építészek tervei alapján.

⁹⁷ Az 1900. április 14. és nov. 12. között Párizsban megrendezett, minden addiginál nagyobb szabású világkiállítás kb. 50 millió látogatót vonzott.

⁹⁸ Gustav Mahler és a Bécsi Filharmonikusok (*Wiener Philharmoniker*) 1900. június 21-én, a *Trocadéro*-ban rendezett koncertjének műsora: Beethoven: 3. (Esz-dúr, „Eroica”) szimfónia; Schubert: h-moll, „Befejezetlen” szimfónia (1–2. tétel); Bruckner: 4. (Esz-dúr, „Romantikus”) szimfónia (Scherzo); Goldmark: *Tavasszal*, hangversenynyitány; Wagner: *Tannhäuser* nyitány.

Je ne sais pas si vous avez fait la connaissance de Mahler – si non, je le regrette pour lui – et aussi pour vous. Il vous eût intéressé. C'est un *magnifique toqué* et il nous fait entendre des choses admirables. Nous avons eu l'hiver dernier des représentations de « L'anneau des Nibelungen » *uniques* et *jamais*, j'ose le dire, vous n'avez entendu le chœur des guerriers dans « Le crépuscule des dieux » chanté comme il l'a été sous la direction de Mahler. Cela a été une révélation. – Je voudrais que vous vinssiez à Vienne afin d'entendre certaines représentations, que je n'hésite pas à qualifier de *divines* !

Vous savez ou vous ne savez pas que le dit Mahler est un compositeur « di primo cartetto » et qu'il a fait des choses *splendides*. – Le chef d'orchestre de Dresde – Schuch – General Musikdirektor⁹⁹ – c.-à.-d. directeur en chef de la musique royale et de l'opéra – m'a dit qu'il regrettait, ainsi que tous les musiciens d'Allemagne, que Mahler soit directeur de l'Opéra car cela l'empêchait de « trouver le temps de composer » et que « *ceci était un crime car il était actuellement sans contredit un des plus grands compositeurs de l'Allemagne et de l'Autriche* et que si ses œuvres étaient connues, il serait porté aux nues ! »

Votre appréciation de notre chœur du « Wiener Männergesangverein » est si flatteuse que je ne manquerai pas d'en faire part à ces messieurs qui en seront aussi fiers qu'heureux.¹⁰⁰

J'adresse ces quelques lignes à la maison Durand avec prière de vous les faire parvenir. Je sais que vous êtes devenu un être errant, et j'ai peur que vous ayez quitté St-Germain.¹⁰¹ – Je suis actuellement ici aux portes de Vienne et tout de même *dans les Alpes* car nous avons la chance d'avoir celles-ci presque sur notre dos, puisque de mes fenêtres en ville, je les vois surgir à l'horizon. Nous mettons 1^{hr} 40 minutes pour venir de Vienne ici en chemin de fer ! Si cette contrée idéalement belle se trouvait à cette distance de Paris, l'Europe entière en parlerait ! Tel que, elle reste ignorée mais, pour ma part, je ne m'en plains pas car j'ai le touriste en horreur et je suis sûre ici qu'il ne viendra pas me gêner.

Adieu mon cher Saint-Saëns ! – Laissez-moi vous redire tout le plaisir que m'a causé votre lettre et vous remercier de la fidélité de votre amitié. Voilà près de 40 ans que nous nous connaissons et – que nous nous aimons ! –

Je vous serre la main et je vous envoie l'assurance renouvelée de mon invariable attachement.

Pcesse de Metternich-Sándor

Ne vous étonnez pas de l'accent sur l'*a* du nom de Sándor qui est hongrois – pas l'accent, mais le nom. C'est une des originalités de la langue hongroise que lorsqu'il faut prononcer *a*, on doit mettre un accent – en l'omettant, le hongrois prononce *o* !...

⁹⁹ Ernst von Schuch (1846–1914), osztrák karmester, a drezdai udvari opera főzeneigazgatója.

¹⁰⁰ Saint-Saëns minden bizonnyal a Wiener Männergesang-Verein és a bécsi Hofoper zenekarának 1900. június 19-i, nagy sikerű hangversenyét hallotta a Châtelet-ben. A Bécsi Férfikari Egyesület kétszáz tagú kórusának előadásában a következő művek hangzottak el Eduard Kremser, illetve Richard von Perger vezényletével: Schubert: *Gesang der Geister über den Wassern*, *Der Gondolfahrer*; Schumann: *Ritornelle*; Wagner: *Das Liebesmahl der Apostel*.

¹⁰¹ Saint-Germain-en-Laye.

12.

Metternich hercegné Saint-Saënshez

(Bajna, 1900. szeptember 7.)

F-DI, LAP CSS 166, fol. 26–28. (autográf, borítékkal)

Gustav Mahler kiadójával elküldette Saint-Saënsnak 2., kórusos szimfóniáját. Ugyanő azt írja a hercegnének, hogy eltökélt szándéka bemutatni a Sámson és Delilát. Amint meglesz a kívánt énekesnő – sajnos, altra van szükség – munkához lát. Az Operánál ott van nekik Walcker kisasszony (egy amerikai), akinek szép hangja van, de ahogy Mahler viccesen mondja, képtelenség elhinni, hogy Sámson akár csak egy hajtincsét is levágná érte. Tényleg túlságosan ronda. Adjon Saint-Saëns nekik egy németül beszélő Delnát, és másnap próbálni kezdik szép művét. (NB: Igyekezzen minél hamarabb – ez meggyorsítaná ügyét Bécsben.)

Nagyon tetszik neki, amit a Portraits et souvenirs című könyvében Lisztől és Rubinsteinről ír a zeneszerző. A sas és a bömbölő oroszlán!

Nem tudja, mondta-e már, hogy nagy és lelkes rajongója Berlioznak. Benvenuto Cellini című operája, amelyet Drezdában hallott, kitörölhetetlen emléket hagyott benne. A híres trió maga a csoda. „Mint mikor egy túl gyorsan kinyitott pezsgős üvegből egy nagy csipkefátyolra ömlik a bor!...” Biztosan nem érti Saint-Saëns, de nem tudta másképp kifejezni a benyomást, amelyet akkor keltett benne a mű.

[Címzés:] Monsieur / Monsieur Camille Saint-Saëns / Commandeur de la Légion d'honneur / Membre de l'Institut. [Idegen kezű írással a boríték verso oldalán:] 26 Rue de Pontoise / S. Germain en Laye¹⁰²

Gran / Bajna / Hongrie¹⁰³

Bajna le 7 / sept. 1900

Mon cher Saint-Saëns,

Ne maudissez pas ma manie épistolaire, mais il faut que vous subissiez ces quelques lignes. –

Primo, Mr Mahler¹⁰⁴ –

Gustave Mahler vient de vous faire expédier par son éditeur sa 2de symphonie avec chœurs.¹⁰⁵

¹⁰² A boríték recto oldalán: „au dos” (a hátoldalon), áthúzva: „Éditeur de Musique Durand”, „4. Place de la Madeleine / Paris”. A boríték verso oldalán saját kezű tintairással: „prière de / faire suivre / très urgent” (kérem továbbítani, nagyon sürgős).

¹⁰³ Az Esztergom vármegyéhez tartozó, jelenleg Komárom-Esztergom megyében található Bajna község, ahol a klasszicista Sándor-Metternich-kastély („Ördöglovas kastély”) ma is áll.

¹⁰⁴ Gustav Mahler (1860–1911), cseh–osztrák zeneszerző, karmester, 1888–1891 között a budapesti Operaház, 1897–1907 között a bécsi Hofoper igazgatója.

¹⁰⁵ Gustav Mahler II. (c-moll, „Feltámadás”) szimfóniája, amely énekes szólistákat és vegyes kart is alkalmaz. A művet egy évtizeddel később maga a szerző vezényelte Párizsban a Concerts Colonne 1910. április 17-i hangversenyén.

Secundo – le même Gustave m'écrit qu'il a *l'intention très arrêtée* de donner « Samson et Dalila », ce dont je vous avertis. Dès qu'il aura l'interprète voulue – hélas ! il faut une voix d'alto – il se mettra à l'œuvre. Nous avons à l'Opéra Mlle Walker (une américaine)¹⁰⁶ qui a une belle voix, mais comme le dit Mahler très plaisamment, il est impossible que qui que ce soit puisse admettre que Samson se fasse couper une *mèche* de cheveux seulement pour elle... Elle est vraiment par trop laide. Donnez-nous une Delna¹⁰⁷ parlant allemand et demain votre belle œuvre entrera en répétition ! NB :

Adieu, mon cher Saint-Saëns ! – Je vous serre les deux mains bien amicalement.

Pcesse de Metternich-Sándor

NB : Tâchez que cela soit bientôt – cela vous accélérera à Vienne !

J'aime beaucoup dans vos *Portraits et souvenirs*¹⁰⁸ ce que vous dites de Liszt et de Rubinstein. L'aigle et le lion rugissant !

Vous ai-je jamais dit que j'étais une grande et passionnée admiratrice de Berlioz ? Son opéra de « Benvenuto Cellini », que j'ai entendu à Dresde, m'a laissé un souvenir impérissable ! Le fameux trio est la merveille des merveilles. On dirait une bouteille de vin de champagne débouchée trop vite et le vin se répandant sur un grand voile de dentelles !... Vous ne comprenez pas – mais je n'ai pas su définir autrement mon impression reçue jadis !

Rövidítések és irodalomjegyzék

BnF

Bibliothèque nationale de France

dép. Mus.

département de la Musique

F-DI

Médiathèque Jean Renoir, Dieppe

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Kt

Kézirattár

*

¹⁰⁶ Edyth Walker (1870–1950), amerikai alt, 1895–1903 között a bécsi Hofoper társulatának tagja.

¹⁰⁷ Marie Delna (1875–1932), világhírű francia alt énekesnő.

¹⁰⁸ Saint-Saëns *Portraits et souvenirs : l'art et les artistes* című könyve 1900-ban jelent meg Párizsban.

- ANTONICEK
2013
Theophil ANTONICEK: *Die Internationale Ausstellung für Musik- und Theaterwesen Wien 1892*, Wien, 2013.
- BAKÓ
2009
BAKÓ Zsuzsanna: *Munkácsy Mihály*, Budapest, Kossuth Kiadó – Magyar Nemzeti Galéria, 2009. (A magyar festészet mesterei) (Metropol könyvtár).
- BONNEROT
1922
Jean BONNEROT: *C. Saint-Saëns (1835–1921). Sa vie et son œuvre*, Paris, Durand, 1922.
- DAPREMONT
1990
Isabelle DAPREMONT: *Louis Niedermeyer. L'École de musique classique et religieuse*, Ville d'Issy-les-Moulineaux, 1990. <http://www.musimem.com/niedermeyer.htm>.
- DUFETEL
2011
Nicolas DUFETEL: *Franz Liszt dans les Archives de France (1824–1887). Enquête archivistique à l'occasion de la Commémoration nationale de 2011*. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01422194/document>.
- FLBR
Franz LISZT: *Briefe*, gesammelt und herausgegeben von LA MARA, I–VIII, Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1893–1905.
- GALLOIS
2004
Jean GALLOIS: *Charles-Camille Saint-Saëns*, Sprimont, Mardaga, 2004. (Collection Musique-musicologie).
- GESZTESI
1947
Jules GESZTESI: *Pauline de Metternich: Ambassadrice aux Tuileries*, Paris, Flammarion, 1947.
- HAINÉ
1996
Malou HAINÉ: *Franz Servais et Franz Liszt. Une amitié filiale*, Liège, Mardaga, 1996. (Collection Musique-musicologie).
- HAMBURGER
1987
HAMBURGER Klára: *Két nemes muzsikusként, akik nyitott szívvel hallgatták egymást. Liszt Ferenc kiadatlan levelei Camille Saint-Saënshez*, In: *Magyar Zene*, 28. (1987) 4. sz. 426–436.
- HO
1993
Allan B. HO: *Saint-Saëns's two-piano arrangement of Liszt's Sonata: a final tribute*, In: *Liszt and His World: Proceedings of the International Liszt Conference held at Virginia Polytechnic Institute and State University, 20–23 May 1993*, ed. Michael SAFFLE, Stuyvesant–N. Y., Pendragon Press, 1998

(Analecta Lisztiana, 1.) (Franz Liszt Studies Series, 5.), 335–352.

ILLYÉS
2019

ILLYÉS Boglárka: *Egy zenei levél anatómiája. Saint-Saëns magyarországi turnéjának előzményei és háttere*, In: *Emlék – Emlékmű – Műemlék*, szerk. BORECZKY Anna – DEDE Franciska – SZEGŐ Iván, Budapest, Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat Kiadó, 2019. (Bibliotheca Scientiae & Artis, 12.), (megjelenés alatt).

JOHNSON
2012

Lynne JOHNSON: *Saint-Saëns's 1878 Concert of Liszt's Orchestral and Choral Works: A New Perspective*, In: *Liszt et la France : musique, culture et société dans l'Europe du XIXe siècle*, sous la direction scientifique de Malou HAINE et Nicolas DUFETEL, en collaboration avec Dana GOOLEY et Jonathan KREGOR, Paris, Vrin, 2012, 541–548.

LA MARA
1918

Franz Liszts Briefe an seine Mutter, aus dem Französischen übertragen und herausgegeben von LA MARA, Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1918.

LANO
1893

Pierre de LANO: *Les bals travestis et les tableaux vivants sous le second Empire*, Paris, H. Simonis Empis, 1893.

LEBAS
1928

Lettres inédites de Liszt à Saint-Saëns, [éd. Georges LEBAS], *La Revue musicale* [numéro spécial Liszt] 9. No. 7 (1er mai 1928), 60–70.

METTERNICH-SÁNDOR
1920

Pauline METTERNICH-SÁNDOR: *Geschehens, Gesehenes, Erlebtes*, Wien, Berlin, Wiener Literarische Anstalt, 1920.

MILET
1904

Ambroise MILET: *Catalogue du musée de Dieppe : archéologie, histoire locale, beaux-arts, musée Camille Saint-Saëns, histoire naturelle*, Dieppe, chez les libraires et au musée, 1904.

Napkelet
1936

Liszt Ferenc levele Metternich-Sándor Paulina hercegnőhöz, In: *Napkelet*, 14. (1936) 4. sz. (ápr. 1.) 223–228.

RATNER
2002

Sabina Teller RATNER: *Camille Saint-Saëns, 1835–1921. A Thematic Catalogue of his Complete Works*. Volume I: *The instrumental works*, Oxford–New York, Oxford University Press, 2002.

- RATNER
2012
Sabina Teller RATNER: *Camille Saint-Saëns, 1835–1921. A Thematic Catalogue of his Complete Works. Volume II: The dramatic works*, Oxford, Oxford University Press, 2012.
- SAINT-SAËNS
1885
Camille SAINT-SAËNS: *Harmonie et mélodie*, Paris, Calmann Lévy, 1885.
- SAINT-SAËNS
1900
Camille SAINT-SAËNS: *Portaits et souvenirs. L'art et les artistes*, Paris, Société d'Édition Artistique, [1900].
- SAINT-SAËNS
1913
Camille SAINT-SAËNS: *École buissonnière. Notes et souvenirs*, Paris, Pierre Laffite, [1913].
- SCHNEIDER
2012
Corinne SCHNEIDER: *Franz Liszt et Napoléon III*, In: *Liszt et la France: musique, culture et société dans l'Europe du XIXe siècle*, sous la direction scientifique de Malou HAINE et Nicolas DUFETEL, en collaboration avec Dana GOOLEY et Jonathan KREGOR, Paris, Vrin, 2012, 95–118.
- SERVIÈRES
1922
Georges SERVIÈRES: *L'amitié de Liszt et de Saint-Saëns*, In: *Le Ménestrel*, 84. (1922) 28. sz. 297–299.
- WALKER
1994
Alan WALKER: *Liszt Ferenc: 2. A weimari évek 1848–1861*, ford. RÁCZ Judit, Budapest, Ed. Musica, 1994.
- WALKER
2003
Alan WALKER: *Liszt Ferenc: 3. Az utolsó évek 1861–1886*, ford. FEJÉRVÁRI Boldizsár, Budapest, Ed. Musica, 2003.

Széll Kálmán irathagyatékának sorsa

Széll Kálmán (1843–1915) a dualizmus kori Magyarország egyik meghatározó politikus volt, nem mellesleg Vörösmarty Mihály lányának (Deák Ferenc gyámleányának), Vörösmarty Ilonának férje. Egészen fiatalon lépett közpályára: 1868-tól haláláig országgyűlési képviselőként, 1875–1878 között pénzügyminiszterként, 1899–1903 között miniszterelnökként szolgált. A köztes időszakban az ország öt legnagyobb bankja közül egyszerre kettőnek, a Magyar Jelzáloghitelbanknak és a Magyar Lészámítoló és Pénzváltó Banknak volt az elnöke.¹

A modern politikai életrajz egyik markáns eleme, hogy bemutatja a vizsgált személy „örökség hagyó” tevékenységét: „részt vett-e archívumának összeállításában, kiválogatásában? Megőrizte-e magánleveleit? Hogyan rendelkezett hagyatéka sorsáról, elhelyezéséről?”² Ezért Széll Kálmán életútját tárgyaló PhD-disszertációnk készítése során igyekeztünk energiát áldozni arra, hogy személyes irathagyatékának sorsát felderítsük. Széll Kálmán számos magánjellegű, illetve közéleti pályafutásával kapcsolatos iratát³ megőrizte és rátóti kastélyában lévő dolgozószobájában gyűjtötte össze. Nem követte tehát apósa, az általa oly gyakran hivatkozási pontként beállított Deák Ferenc példáját, aki közismert módon nemcsak a naplóírást ellenezte, hanem halála előtt megsemmisítette ismerőseinek hozzá küldött és addig megőrzött leveleit.⁴ Széll összegyűjtött iratainak további sorsáról ismereteink szerint nem rendelkezett, halála (1915) után hosszú ideig továbbra is rátóti (Vas m.) kastélyában maradtak lánya, Bernrieder Jánosné Széll Ilona gondozásában.⁵ Ez illeszkedett az általános képbe, hiszen a családi levéltárak nagy része a két világháború között még magánkézben volt.⁶

¹ A Széll Kálmán pályafutását legújabbban bemutató tanulmánykötet: BERTÉNYI, 2015.

² KÖVÉR, 2017, 32.

³ Sőt, pénzügyministerségének (1875–1878) és miniszterelnökségének (1899–1903) éveiből több olyan távirat, levél, emlékirat is magánlevéltárába „került”, aminek talán inkább az Országos Levéltárban lett volna a helye... Példaként említhetők 1899. január–februárból Széchenyi Manó öfelsege személye körüli miniszter távirata az aktuálpolitikai helyzetről, amiket eleve nem is Széllnek, hanem még az akkori kormányfő Bánffy Dezsőnek küldött. (Lásd az 1. táblázatot.) Ezeket egyértelműen Széll emelte ki a Miniszterelnökség iratai közül. Egykori biográfusának véleménye szerint azért gyűjtötte össze a Bánffy-kormány válságára vonatkozó iratokat, hogy azokat alkalomadtán nyilvánosságra hozza, erre azonban végül sosem került sor. SÁRKÁNYNÉ HALÁSZ, 1943, 4.

⁴ SZÉLLNÉ VÖRÖSMARTY, 1926, 136–137. „Talán megbánták eddig, mit írtak; levelük kompromittálná őket – ő nem lesz árulójuk” – hangzott Deák indoklása.

⁵ BAJZIK, 1998, 290.

⁶ KOSÁRY, 1970, 608.

Eddigi ismereteink szerint csupán egyetlen kötet született, amely felhasználta Széll Kálmán hagyatékát. A budapesti egyetemen tanulmányait folytató, Szekfű-tanítvány Halász Terézia doktori munkájának (is) szánta a Széll Kálmánról szóló életrajzát,⁷ 1941-ben pedig – akkor már Sárkány Teréz néven – a Bécsi Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasaként a Haus-, Hof- und Staatsarchivban is lehetősége nyílt levéltári kutatások folytatására.⁸ Biográfiája végül 1943-ban látott napvilágot, ekkor már a Fővárosi Könyvtár alkalmazottja volt, valamint egy középiskolában tanított történelmet. A kötet talán összefüggésben állhatott egy 1937-ben tervbe vett életrajzsorozattal. A Társadalmi Egyesületek Szövetségének elnöke, Baross Gábor ugyanis ebben az évben a dualizmus kori vezető politikusok és Horthy Miklós életét bemutató könyvsorozat gyors megjelentetéséhez kért segítséget több neves történésztől. Domanovszky Sándor és Mályusz Elemér mellett Szekfű Gyula is megígérte, hogy tanítványai közül az arra érdekeseket felkéri egy-egy kötet megírására. A sorozat első köteteit már 1938 második felében meg kívánták jelentetni, a nagy reményekkel indult vállalkozásból azonban végül semmi sem lett.⁹

Sárkányné Halász Teréz Széll-életrajza nemcsak a mai, hanem a korabeli történettudomány kritériumainak sem felelt meg. A köteten egyértelműen érződik, hogy Széll Kálmán szerepét minden szituációban a lehető legpozitívabb módon igyekszik bemutatni. Értékét azonban jelentősen megnöveli, hogy a szerző sokat idéz Széll személyes dokumentumaiból, amelyekből csak az általa közölt részletek maradtak ránk. A szerző azonban más elsődleges forrást lényegében nem használt fel – pedig mint láttuk, 1941-ben Bécsben is kutathatott – az írás során, ráadásul a Széll-iratok esetében sem élt semmilyen forráskritikával. Szekunder irodalmat alig használt, művében számos tárgyi tévedés fedezhető fel, jegyzetapparátusa gyakorlatilag nincs. Széll Kálmán magániratai alapvetően is szubjektív források, esetünkben azonban ezenfelül még azt is figyelembe kell venni, hogy a szerző részéről minden bizonnyal már az idézetek kiválasztása is szubjektív jellegű volt, ráadásul nem ismerjük az általa nem említett levelek vagy levélrészletek tartalmát.

Sárkányné Halász Teréz sem látta azonban a maguk összességében a Széll-dokumentumokat. Mint könyve előszavában írja, kérésére Bernriederné Széll Ilona küldött számára édesapja politikai tevékenységére vonatkozó iratokat.¹⁰ Viszont valójában nem ő, hanem apja, Halász Elemér nyugalmazott székesfővárosi tanácsnok kereste meg Széll Ionát 1936-ban.¹¹ Halász Elemértől származott az a gondolat is, hogy Széll Kálmán

⁷ Bernrieder Jánosné Széll Ilona levele Jánossy Déneshez, Rátót, 1943. február 11. MNL OL, Y 1, 83/1943.

⁸ FAZEKAS, 2015, 82.

⁹ CIEGER, 1999, 32. A tervezett szerzők között volt például Ember Győző, Csapodi Csaba, Berta István és Benda Kálmán. A kiszemelt politikusok névsorában id. Andrássy Gyula, Tisza Kálmán és István, Baross Gábor, Trefort Ágoston, Wekerle Sándor, Zichy Nándor, Darányi Ignác és Lónyay Menyhért szerepeltek.

¹⁰ SÁRKÁNYNÉ HALÁSZ 1943, 4. A szerző szerint ezek az iratok „általában véve nagyon hiányosak” voltak, „egy-egy időszakra nézve viszont bőséges anyagot szolgáltatnak”. Az iratok tehát nem egységesen fedték le Széll pályafutását, ami Sárkányné Halász Teréz munkáján is erősen érződik.

¹¹ Bernrieder Jánosné Széll Ilona levele Jánossy Déneshez, az Országos Levéltár igazgatójához, Rátót, 1943. február 11. MNL OL, Y 1, 83/1943.

hagyatékát lánya könyvének megjelenése után ajándékozzák az Országos Levéltárnak. Ebbe végül Széll Ilona – aki eredetileg szeretne volna visszakapni apja iratait¹² – is beleegyezett, amiben a világháború egyre közelebből fűjdogáló szelei is szerepet játszhattak. „Halász Elemér úr közbenjárása alapján ezennel az Országos Levéltárnak ajándéko-zom [kiemelés az eredetiben] a mellékelt lajstrom szerinti iratokat,¹³ melyek boldogult atyám hagyatékában találtattak. E bizonytalan időkben és bizonytalan jövőre való tekintettel, megnyugvásomra fog szolgálni, ha ezen iratokat az Orsz. Levéltárban biztosítva fogom tudni” – írta Jánossy Dénes igazgatónak.¹⁴ Halász Elemér 1942 őszén beadta a családjánál lévő iratokat,¹⁵ 1943 márciusában pedig Széll Ilona is beküldött még 60 levelet és egyéb iratot. Ezeket korábban nem juttatta el Halászkához, azonban arra gondolt, hogy „érdemes megőrizni országunk akkori politikai viszonyai megvilágítása végett részben – és részben atyám politikai szereplésének kidomborítása céljából is”.¹⁶ Levelében azt is megígérte, hogy a nyár folyamán alkalomadtán még tovább fog keresni apja iratai között, hátha „még találni egyes fontosabb dolgokat”.¹⁷ Hogy sikerrel járt-e, azt nem tudni, mindenesetre több Széll Kálmántól származó irat ezt követően már nem érkezett be az Országos Levéltárba.

A Széll Kálmán hagyatékát kitevő mintegy 360 dokumentum tehát két részletben, Halász Elemértől és utólag Széll Ilonától került az Országos Levéltár gondozásába. Széll Ilona reménye, miszerint az iratok nagyobb biztonságban lesznek az Országos Levéltárban, sajnos nem teljesült be. Apja hagyatéka ugyanis hamuvá lett az 1945. január 25-én, egy orosz gyújtóbomba által okozott tűzben, amikor a levéltár 3100 folyóméternyi dokumentuma égett el.¹⁸ Széll Ilona mindezzel persze nem számolhatott, az Országos Levéltárba, az ottani biztonságos megőrzésbe vetett bizalmat egyértelműen mutatja, hogy 1944 decemberében a családok valósággal megrohmozták az intézményt a beadni vágyott dokumentumaikkal.¹⁹ Azt is hozzá kell tenni, hogy nagy valószínűséggel a családi fészekben, Rátóton sem várt volna jobb sors az iratokra. Az ország nyugati

¹² Uo. „1936 óta minden évben sürgöttem a visszaküldését ezen iratoknak – válaszul mindig kaptam azt, hogy a legnagyobb gonddal örködnek a felküldött iratok fölött – egyben még halasztást kértek a visszaküldésre nézve.”

¹³ Széll Ilona egy kis füzetben listát vezetett a Halász családnak küldött iratokról, lásd MNL OL, Y 1, 83/1943.

¹⁴ Bernrieder Jánosné Széll Ilona levele Jánossy Déneshez, Rátót, 1942. október 1. MNL OL, Y 1, 83/1943. Érdemes megjegyezni, miszerint Széll Ilona korábban is nyitott volt a közgyűjtemények iránt. Vörösmarty Mihály egyetlen élő unokájaként a nála lévő Vörösmarty-hagyatékot 1923-ban a Magyar Tudományos Akadémiának adományozta.

¹⁵ Jánossy Dénes természetesen Széll Ilonának is megköszönte az iratokat, de Halász Elemérnek is külön köszönetét fejezte ki a „szíves közbenjárásért” és készséggel teljesítette azon kívánságát, „hogy az iratok az ajándékozástól számítandó egy évig zároltan őriztessenek”. Jánossy Dénes igazgató leveleinek pizkozatai Bernrieder Jánosné Széll Ilonához, valamint Halász Elemérhez, Budapest, 1942. október 26. MNL OL, Y 1, 83/1943.

¹⁶ Bernrieder Jánosné Széll Ilona levele Jánossy Déneshez, Rátót, 1943. március 23. MNL OL, Y 1, 83/1943.

¹⁷ Uo.

¹⁸ A levéltárban 1944–1945 telén tett óvintézkedésekkel, a tűzvésszel és a megsemmisült iratcsoportokkal kapcsolatban lásd: LAKOS, 2006, 275–276; BAKÁCS, 1972, 58–61, 80.

¹⁹ BAKÁCS, 1972, 60.

határvidékét elérő szovjet csapatok 1945 márciusában megszállták a kastélyt és egészen 1946 novemberéig tartották birtokukban. Az épületet kifosztották és lelakták, a berendezést széthordták vagy elégették.²⁰ Az ekkor már idős, 78 éves özvegy Bernriederné Széll Ilona nem élte túl a viszontagságokat, 1945. május 17-én Szombathelyen elhunyt.²¹ Egyetlen életben maradt gyermeke, Bernrieder Katalin (Katinka) elmenekült az országból és meg sem állt egészen Új-Zélandig, 1991-ben Angliában bekövetkezett haláláig nem tért vissza Magyarországra.²² A kisajátítási jegyzéken 18 szobásként feltüntetett kastélyt és a hozzá kapcsolódó birtokot nem is tőle, hanem az akkor már halott édesanyjától államosították 1945-ben.²³

Az 1945. januári tűzvészben az Országos Levéltárban Széll Kálmán hagyatéka mellett számos olyan családi vagy személyi, illetve intézményekre vonatkozó irategyüttes pusztult el, amely 1934–1944 között került a levéltár gondozásába.²⁴ Az említett évtizedben a levéltár tulajdonába jutott, vagy családi letétként ott elhelyezett irathagyatékok jelentős részéről nem készült részletes lajstrom.²⁵ Az, hogy Széll Kálmán iratairól darabszintű jegyzékkel rendelkezünk, a körülmények némileg szerencsés alakulásának köszönhető.

Széll Ilona arra gyanakodott, hogy a Halász család talán nem adta be a levéltárba az összes nekik küldött forrást, ezért megkérte Jánossy Dénest, hogy vesse össze az általa Halászek rendelkezésére bocsátott iratokról vezetett listát a levéltárba ténylegesen beérkező dokumentumokkal. „Azt hiszem, érthető, hogy szeretném tudni, a felküldöttekből mi lett beadva az Orsz. Levéltárba és mi maradt ki?” – írta.²⁶ Jánossy természetesen mindössze pár hét leforgása alatt eleget tett a kérésnek, elvégeztette a hagyatékok számbavételét és Széll Ilona lajstromával való összevetését. Ebből kiderült, hogy a Halász család mintegy 40-50 dokumentumot visszatartott, ezekről azonban Jánossy már nem készített külön listát, csak azt állapította meg, hogy „a hiányzó iratok [...] elvesztése nemcsak a hagyatékok megcsonkulását jelenti, hanem a történetírás számára is nagy veszteség”.²⁷

²⁰ VIRÁG, 2011, 24. Egy 1952-ben Rátóton tett megyei levéltári vizsgálat során ugyanakkor „nem zárták ki azt a lehetőséget, hogy a községben egyes családoknál a Széll család irataiból és könyveiből elszórtan lehetett még néhány darab”. BAJZIK, 1998, 290.

²¹ Gyászjelentése elérhető online a Vas Megyei Levéltár honlapján: http://www.vaml.hu/upload/2010_03/02/126751090718574934/gyaszjelentések.pdf (2018. szeptember 7.).

²² A gyermektelen Bernrieder Katalin volt Széll Kálmán utolsó egyenes ági leszármazottja. A nagy múltú Széll család egyébként is szétszóródott a világban 1945 után, az Egyesült Államokban, Ausztráliában, Svájcban, Hollandiában és természetesen Magyarországon is élnek családtagok. A napjainkban a család történelmi tudatát ápoló leszármazottak Széll Kálmán nagybátyjától, Széll Imrétől erednek. Lásd: SZÉLL T.–SZÉLL K., 1999, 362, 368–369. Bernrieder Katalin emlékét egyébként aktívan ápolják Rátóton: <https://www.vaol.hu/hirek/alruhaban-menekult-at-a-hataron-1625554/> (2018. szeptember 7.).

²³ VIRÁG, 2011, 24.

²⁴ Az akkor hamuvá lett irategyüttesek/fondok listáját lásd: BAKÁCS, 1972, 77–81.

²⁵ Uo., 49. A hiányos nyilvántartás következménye, hogy Kosáry Domokos *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába* című munkájában (I. kötet) több, az 1940-es évek elején a levéltárba kerülő és 1945-ben megsemmisülő hagyatékokat nem említett – Széll Kálmán 1942–1943-ban beérkező iratait sem. KOSÁRY, 1970, 744.

²⁶ Bernrieder Jánosné Széll Ilona levele Jánossy Déneshez, Rátót, 1943. január 11. MNL OL, Y 1, 83/1943.

²⁷ Jánossy Dénes levelének piszkozata Bernrieder Jánosné Széll Ilonához, Budapest, 1943. február 9. MNL OL, Y 1, 83/1943.

Széll Ilona egyrészt felháborodott a Halász család eljárásán, másrészt azonban korábban ő maga is elismerte, hogy olyan dokumentumokat is elküldött nekik, amelyek alacsony információértékük miatt nem valók a levéltárba.²⁸ Küldött egy újabb jegyzéket a Halászkékhöz küldött iratokról, amelyben pirossal bekarikázta azokat a tételeket, amelyeket szerintem sem kellett volna Halász Elemérnek beadnia a levéltárba, és kérte Jánosytól, hogy ezt vesse össze a náluk lévő dokumentumokkal, amely kérésnek az igazgató ugyancsak eleget tett. 1943 márciusában pedig (mint arra már utaltunk) Széll Ilona újabb 60 iratot küldött a levéltárba.

Széll Ilona – talán már saját maga is összezavarodva a különböző lajstromokban, illetve mert részben hiányosnak találta azokat²⁹ – 1943 novemberében újra tollat ragadott, és arra kérte Jánosyt, hogy egy új, részletes és összesített lajstromban adjon számot a levéltár kezelésében lévő Széll Kálmán-iratokról. Azt is felajánlotta, hogy a munka alapos elvégzéséért örömmel fizetne egy „megbízható díjnoknak”. Az igazgató a felajánlást természetesen nem vette igénybe, megértve az idős asszony helyzetét, készséggel segített és elvégeztette a levéltárban lévő teljes Széll Kálmán-hagyaték részletes számbavételét. A lajstromot két példányban készítették el, az egyiket az iratok mellé helyezték, a másikat Jánossy 1943. december 16-án elküldte Széll Ilonának.³⁰

A levéltárban őrzött példány bizonyosan a tűz martalékává lett, nagy valószínűséggel Széll Ilonáé is megsemmisült. Szerencsére azonban a lajstrom tisztázatlan változatát Széll Ilona és Jánossy Dénes levélváltásaival együtt megőrizték az Y szekcióban. Tehát Széll Kálmán irathagyatéka napjainkban ugyan nem áll a kutatók rendelkezésére, legalább azt megtudhatjuk, hogy milyen dokumentumokat tartott érdemesnek megőrzésre a hosszú, mintegy fél évszázados közéleti pályafutásáról. Az is látható, kik voltak azok a személyek, akikkel sűrűbben váltott üzenetet, és több esetben arra is lehet következtetni, hogy milyen apropóból. Kitűnik például, hogy – logikusan – a pénzügyministerség és a miniszterelnökség éveiből aránylag több levelet és táviratot őrzött meg Széll – igazán bánhatja a biográfus, hogy 1899–1903 között például Apponyi Albert 15, vagy Széchényi Gyula öfelsége személye körüli miniszter 33 levelébe nem pillanthat bele, de bizonyosan Tisza Kálmán és Tisza István levelei is értékes információkat hordoztak.

²⁸ Bernrieder Jánosné Széll Ilona levelei Jánossy Déneshez, Rátót, 1943. január 11. és 1943. február 11. MNL OL, Y 1, 83/1943.

²⁹ „[...] például a levelek csak úgy vannak lajstromozva, hogy: Levelek a következőktől: Gr. Széchényi Gyula – Kossuth Ferenc (stb. stb.), de sem a levelek mennyisége sem a dátumuk nem szerepel a listán. Most azon kérelmet intézem Méltóságodhoz: nem kaphatnék-e egy teljes lajstromot a levelek dátuma – számával ellátva? (tehát nem csak a levelező nevével).” Bernrieder Jánosné Széll Ilona levele Jánossy Déneshez, Rátót, 1943. november 12. MNL OL, Y 1, 83/1943.

³⁰ Jánossy Dénes levelének piszkozata Bernrieder Jánosné Széll Ilonához, Budapest, 1943. december 16. MNL OL, Y 1, 83/1943.

Források

Széll Kálmánnak az Országos Levéltárban őrzött iratai az 1943. december 16-i lajstrom szerint

MNL OL, Y 1, 83/1943³¹

I.

Széll Kálmánhoz intézett levelek és táviratok

Személyek	Irat típusa	Év	Mennyiség (db)
Andrássy Aladár	levél	1879	1
Apponyi Albert	levél	1899–1903	15
Ábrányi Kornél	levél	1905–1907	2
	távirat	1905	1
Balogh Jenő	levél	1915	1
Bánffy Dezső	levél	1896–1899	4
	távirat	1899	21
Berzeviczy Albert	levél	1903	2
Bittó István	levél	1879–1903	3
Bleichröder, Gerson von	levél	1878	1
Blücher és Broeben	távirat	1902	1
Calice	levél	1902	1
Csáky Albin	levél	1903	1
Csillaghy József	távirat	1906	1
Darányi Ignác	levél	1909	1
Dessewffy Arisztid	levél	1903	1
Dóczy Lajos	levél	1899	1
Eötvös Károly	levél	1902	1
Fejérváry Géza	távirat	1899	1
	levél	1902	3
Friedjung, Heinrich	levél	1903	1
Ghyczy Kálmán	levél	1876–1879	8

³¹ Itt csak a lajstrom tisztázatlan példánya lelhető fel, amely sűrűn tűzdelt javításokkal, a neveket többször elírták, illetve keresztnév nélkül tüntették fel – ezeket a hiányosságokat lehetőség szerint igyekeztünk orvosolni, azonban nem minden esetben volt erre lehetőség. A hercegi/grófi/bárai címeket az eredeti dokumentum sem tüntette fel. Az iratok hármasságon (levelek és táviratok, vegyes iratok, Ferenc Ferdinánd morganatikus házasságára vonatkozó iratok) nem változtattunk. A levelezés eredetileg is ábécé sorrendben volt, míg a vegyes iratokat kronológiai rendbe szerkesztettük.

Személyek	Irat típusa	Év	Mennyiség (db)
Goluchowsky, Agenor	levél	1899–1901	3
	távirat	1902	1
Habsburg-Lotaringiai Ferenc Ferdinánd főherceg	távirat	1901, é. n.	3
Habsburg-Lotaringiai Ferenc József, magyar király	levél	1903	2
	távirat	1902–1904	2
Habsburg-Lotaringiai József Károly főherceg	levél	1900	1
	távirat	1900	1
Görgei Artúr	levél	1902	1
Hansemann, Adolph von	levél	1878	1
Herman Ottó	levél	1904	1
Hoitsy Pál	levél	1903	1
Hornborsth	levél	1878	1
Horváth Lajos	levél	1880–1902	4
Jókai Mór	levél	1902	1
Kaas Ivor	levél	1878	1
Kállay Béni	levél	1899–1901	2
Khuen-Héderváry Károly	levél	1899–1912	5
Kossuth Ferenc	levél	1899, é. n.	3
König Károly	levél	1902–1903	2
Koerber, Ernst von	levél	1903	1
	távirat	1902	1
Lobkowitz, Rudolf von	levél	1903	1
Lónyay Menyhért	levél	1872–1882	3
Lützow, Heinrich von	levél	1903	1
Madarassy Pál	levél	1878	1
Márkus István	levél	1879	1
Montecuccoli, Rudolf von	levél	1903	1
Okolicsányi Sándor	levél	1901	1
Ollivier, Émile	levél	1901	1
Paar, Eduard von	távirat	1902	1
Pallavicini Ede	levél	1900–1901	2
Pitreich, Heinrich von	levél	1903–1906	2
Pretis, Sisinio de	levél	1878	1
Rakovszky István	levél	1903–1904	2

Személyek	Irat típusa	Év	Mennyiség (db)
Rotschild, Alphonse de	levél	1877–1878	3
Samassa József	levél	1903	1
Somssich Pál	levél	1876–1880	3
Szapáry Gyula	levél	1878–1901	7
Széchenyi Tódor	levél	1903	2
Széchényi Gyula	levél	1900–1903	33
	távirat	1902	1
Széchényi Manó	levél	1899	1
	távirat	1899	8
Széchenyi Miklós	levél	1903	1
Szmrecsányi Pál	levél	1903	1
Szőgyény-Marich László	levél	1905	1
Thallóczy Lajos	levél	1901–1903	3
Teleszky István	levél	1899	1
Tisza István	levél	1903–1915	10
	távirat	1905	1
Tisza Kálmán	levél	1876–1901	13
Wekerle Sándor	levél	1903–1915	4
	távirat	é. n.	1
Wenckheim Béla	levél	1876–1878	3
Weninger Vince	levél	1878–1879	4
Wittek	levél	1903	1
Wlassics Gyula	levél	1910	1
Wolff	levél	1899	1
Zaleski	levél	1903	1
Zsedényi Ede	levél	1878	1
Névtelen	levél	1903	1
	távirat	é. n.	1

II. Vegyes iratok

Iratok típusa, leírása	Év	db
id. Andrassy Gyula képviselőházi beszéde	1868	1
Deák Ferenc képviselőházi beszéde	1868	1
A katonai bíróságok hatásköre tárgyában beadott törvényjavaslatról szóló jelentés	1868	1
Pénzügyi bizottság jegyzőkönyvei	1870–1873	3
Költségvetési ügyek	1870–1878	14
Lónyay Menyhért levele Deák Ferenchez	1872	1
Indoklás a járadékkölcsön kibocsátásáról szóló törvényjavaslatához	1875	1
A Magyar Általános Hitelbank Széll Kálmán pénzügyminiszterhez az aranyjáradék ügyében	1876	1
Az Österreichisches Creditanstalt Széll Kálmán pénzügyminiszterhez az aranyjáradék ügyében	1876	1
Széll Kálmán pénzügyminiszter királyi kihallgatása	1876	1
A magyar állam és a Belga Társaság közötti szerződés Diósgyőr ügyében	1877	1
Széll Kálmán fogalmazványai, feljegyzései, levéltörödékek, pizkozatok	1878–1906	13
A Nemzeti Párt katonai programja	1891	2
Emlékirat a közös vámterület ügyében	1899	1
Előterjesztések a külfölddel kötendő kereskedelmi szerződések tárgyában	1899	4
Minisztertanácsi jegyzőkönyv-törödékek	1899	1
Közös minisztertanácsi jegyzőkönyv	1899	1
A pártközi egyezség (Paktum) jegyzőkönyve	1899	1
Házszabály-módosítás	1899	1
Az ausztriai alkotmány felfüggesztése tárgyában	1900	2
Apponyi Albert fogalmazványa az Adria-szerződés tárgyában	1900	1
Fejérváry Géza emlékirata a királyhoz	1902	1
A közös külügyminiszter átirata a közös hadügyminiszterhez a haderő ügyében	1902	1
A közös hadsereg szolgálati és vezényleti nyelve	1903	1
Emlékirat a közös hadsereg nyelvhasználatának tárgyában	1903	1
A Szabadelvű Párt katonai programja	1903	1
Széll Kálmán beszédtörödéke az exlexről	1903	1
Széll Kálmánné levele lányukhoz, Széll Ilonához	1903	1
Széll Kálmán képviselőségével kapcsolatos iratok, választóihoz intézett beszédei	1904–1910	6
Széll Kálmán cikke a Neue Freie Presseben	-	1
Bekits Tódor emlékirata a szerbiai viszonyokról	-	1
Borostyáni Nándor cikke: Széll Kálmán és az agráriusok	-	1

Iratok típusa, leírása	Év	db
Emlékirat a román mozgalomról	–	1
Emlékirat a román egyetemi hallgatóság szervezkedéséről	–	1
Széll Kálmán életrajza	–	1

III.

Ferenc Ferdinánd főherceg morgánatikus házasságára vonatkozó iratok

Iratok típusa, leírása	Év	db
Ferenc Ferdinánd levelei Széll Kálmánhoz	1900	4
Ferenc Ferdinánd főudvarmesterének levele Széll Kálmánhoz	1900	1
Kivonatok a Habsburg-Lotaringiai-ház házi törvényeiből	1900	2
Ferenc Ferdinánd nyilatkozata – Fogalmazványok	1900	7
Legfelsőbb uralkodói kézirat másolata	1900	1
A törvényjavaslat és a vele összefüggő iratok	1900	19

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Y

A Magyar Országos Levéltár levéltára (1867–2009)
Általános iratok (1875–1944)

1.

*

BAJZIK

1998

BAJZIK Zsolt: *A Vas megyei kastélyok és műkincsek sorsa 1945 után*. III. rész, In: *Vasi Szemle*, 52. (1998) 3. sz. 287–304.

BAKÁCS

1972

BAKÁCS István: *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945*, In: *Levéltári Közlemények*, 43. (1972) 1. sz. 33–84.

BERTÉNYI

2015

Ifj. BERTÉNYI Iván szerk.: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*, Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Széll Kálmán Alapítvány, 2015.

- CIEGER
1999
CIEGER András: *Lónyay Menyhért feljegyzései*, In: *Levéltári Szemle*, 49. (1999) 2. sz. 30–37.
- FAZEKAS
2015
FAZEKAS István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2015.
- KOSÁRY
1970
KOSÁRY Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*, I. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1970.
- KÖVÉR
2017
KÖVÉR György: *Az élet sokfélesége, a rajz egysége?*, In: *Személyiség és történelem – a történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései*, szerk. VONYÓ József, Pécs–Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2017, 25–45.
- LAKOS
2006
LAKOS János: *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2006.
- SÁRKÁNYNÉ HALÁSZ
1943
SÁRKÁNY SÁNDORNÉ HALÁSZ Teréz: *Széll Kálmán életrajza*, Budapest, Vajna és Bokor, 1943.
- SZÉLLNÉ VÖRÖSMARTY
1926
SZÉLL KÁLMÁNNÉ VÖRÖSMARTY Ilona: *Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, 1926.
- SZÉLL T.–SZÉLL K.
1999
SZÉLL Tamás – SZÉLL Kálmán: *Adalékok a dukai és szentgyörgyvölgyi Széll család történetéhez. Különös tekintettel a bucsui ágra*, In: *Vasi Szemle*, 53. (1999) 3. sz. 357–370.
- VIRÁG
2011
VIRÁG Zsolt: *Miniszterelnöki rezidencia a határszélen. A rátóti Széll Kálmán-kastély*, In: *Várak, kastélyok, templomok*, 6. (2011) 2. sz. (április) 22–24.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának írt levelei

A Bánffyhunyadon élő Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka a kalotaszegi varrottas révén vált a 19. század utolsó évtizedeiben a Monarchiában és külföldön is ismertté. 1885-ben kapott felkérést arra, hogy az Országos Kiállításon egy kalotaszegi szobát rendezzen be. A kiállított kalotaszegi szobának olyan nagy sikere lett, hogy a varrottas további népszerűsítését az arisztokrácia és a művészértelmiség tagjai egyaránt felkarolták, terjesztését és értékesítését segítették.¹ A varrottas az 1890-es Bécsi Általános Gazdasági Kiállításon és az 1896-os Ezredéves Országos Kiállításon is bemutatásra került,² hírneve Nyugat-Európán át Amerikáig terjedt,³ és az Atlanti-óceán mindkét partján értékesítették. A varrottas iránti nagy érdeklődés következményeként Kalotaszeg vidékén virágzó háziipar alakult ki, ami Gyarmathyné szervezőmunkájának köszönhetően jött létre, és a környék népének megélhetését is biztosította.

Gyarmathy Zsigáné, a kalotaszegi háziipar megteremtése érdekében végzett tevékenysége és a varrottas népszerűsítése mellett a korszak egyik legpozitívabban értékelt írónője volt, akinek életműve jól illeszkedett a népnemzeti irodalom ideológiai konjunktúrájába. Ugyanis mind szépirodalmi munkássága, mind pedig publicisztikája a kalotaszegi táj és tárgyi kultúra diszkurzív megjelenítését szolgálta.⁴ A kétféle működésforma (a varrottas, illetve a háziipar érdekében kifejtett erőfeszítései és az írás) tehát elválaszthatatlanul fonódott össze élete során: egyrészt a varrottas közismertté tette nevét, s ez a népszerűség írói hírnevére is kihatott, másrészt publicisztikai és szépirodalmi szövegei a régió promócióját szolgálták, tehát sok esetben írásai hívták fel a figyelmet Kalotaszeg autentikus tárgyi kultúrájára. Erről ő maga így írt *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* című művében: „Kötetekre menne azoknak az érdekes leveleknek a

* A közlemény szerzője a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa.

¹ A varrottas terjesztésében szerepet játszó főúri körök egyes személyeire Gyarmathyné többször is visszateért *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* című munkájában. GYARMATHY, 1896. A háziipar törtenétét ismertette: TÖRKÉS, 1989.

² A bécsi és budapesti kiállításokon való részvétel dokumentációját lásd: ROL KMI, Fond 350/19.

³ Az amerikai megrendelésekre utal: TÖRKÉS, 1989, 220. A varrottas egyik New York-i áruházban való értékesítését a clevelandi *Szabadság* című lap 1914-es híradása alapján, valamint a National Arts Club által rendezett kiállításon való bemutatását említi: FEJŐS, 2016, 88., a tanulmány angol változatában is: FEJŐS, 2017, 6. A varrottas már az 1904-es St. Louis-i kiállításon is szerepelt, ahol Gyarmathyné a kalotaszegi hímzésekért aranyérmet nyert. FEJŐS, 2016, 92–93.

⁴ Gyarmathyné írói működéséről lásd tanulmányomat: TÖRKÖK, 2016a. Gyarmathynéről legutóbb: PÜSPÖK, 2019.

száma, melyeket az ország minden részéből és külföldről kapok varrottas-ügyben. Sok jellemző van a sok levélben és az emberismeret nagy tudományában nagyon elősegíti az író embert. Különben is szoros kapcsolatban van az én szerényke irodalmi működésem a népiparral: egyik segítette elő a másikat.”⁵

A Gyarmathy Zsigánéhoz írt, kötetekre menő, teljes mértékben kiadatlan leveleket a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán őrzik.⁶ Gyarmathyné hagyatékáról először Persián Kálmán (1878–1914) történész, könyvtáros, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tisztviselője tudósított, Gyarmathy Zsigánéről 1911. november 5-én az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó ülésén tartott előadása nyomán megjelent rövid értekezésében.⁷ Persián elbeszélése szerint Gyarmathy Zsigáné 1910 tavaszán bekövetkezett halála után a hagyatékot legidősebb fia, Zsigmond bocsátotta rendelkezésére. Persián az átadott könyveket és kéziratokat hét nagy ládába csomagolva szállította Kolozsvárra, majd rendezte, és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárában helyezte el.⁸ A Monarchia összeomlása és a kulturális intézmények állományainak a román állam általi kisajátítása következtében azonban a hagyaték közel száz évig hozzáférhetetlenné vált. Közben eredeti helyéről, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárából az iratanyag jelentősebb része a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárba került, majd onnan 1974-ben a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságára; kisebb egysége a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Kutatási és Különgyűjteményi Osztályán található.

Gyarmathyné hagyatékát a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága a Gyarmathy család fondjában (száma: 350) a 17–35. sorszámú tételek között őrzi. A kalotaszentkirályi (Kolozs vármegye) Gyarmathyak valószínűleg az érsekújvári Gyarmathy család egyik ágát képezték, akik 1650-ben kaptak nemességet II. Rákóczi Györgytől. A család egyik kiemelkedő tagja épp Gyarmathy Zsigmond (1832–1908), Hory Etelka férje volt: Kolozs megyei szolgabíró, majd királyi tanácsos, takarékpénztári vezérigazgató, a Bánffy család kalotaszegi birtokainak inspektora. Közéleti tevékenysége révén a Gyarmathy házaspár a 19. század második felében az erdélyi kulturális élet reprezentatív tagjai közé tartozott. A Gyarmathy család 1.25 folyóméter terjedelmű kéziratos hagyatéka az 1783–1945 közötti periódusból tartalmaz különféle dokumentumokat. A levéltári anyag legnagyobb részét a Gyarmathy Zsigmond és Hory Etelka

⁵ GYARMATHY, 1896, 32. (*Azok a jó magyar úrmók* című fejezet.)

⁶ ROL KMI, Fond 350.

⁷ PERSIÁN, 1911.

⁸ Persián szavaival: „Verőfényes májusi nap volt. Ebben a hangulatban zavart meg a házi telefon csengője, mely sürgősen szólított igazgatómhoz. – Édes fiam! – szólított meg, mikor beléptem hozzá. – Robogjon ki a déli vonattal Bánffihunyadra, keresse fel Gyarmathyné legidősebb fiát; kísérelje meg be tudja-e a boldogult Nagyasszony hátrahagyott könyveit és irodalmi hagyatékát kalauzolni a könyvtárba? Hivatkozzék a temetés alkalmával tett ígéretére. Annak az anyagnak itt a helye, mert már megvásárolta a Régiségtár néprajzi gyűjteménye számára azt a híres parasztkancsó gyűjteményt, melyet Herman Ottó bátyánk is nagy figyelemre méltatott. –

Megbízásomban eljártam. Zsiga, a legidősebb fiú rendelkezésemre bocsátotta a Kalotaszegi Asszony összes fellelhető könyveit és írásait, melyeket hét nagy ládába csomagolva beszállítottam Kolozsvárra s azt most már mint tulajdonát őrzi az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára.” PERSIÁN, 1911, 9–10.

által kapott levelek teszik ki. A hagyaték továbbá Gyarmathy Zsigáné etnográfiai tevékenységére vonatkozó iratokat, a kalotaszegi varrottasnak a budapesti és bécsi világkiállításokon való részvételével kapcsolatos dokumentumokat, a Bánffy család birtokviszonyaira vonatkozó okiratokat, újságkivágatokat, fényképeket, magyarországi és külföldi képeslapokat, Gyarmathyné családtagjaihoz írt leveleit, valamint a család névjegygyűjteményét tartalmazza. A Hory Etelkához kapcsolódó kéziratok magyar, német és angol nyelvűek. A Gyarmathy család hagyatékát a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán Ofelia Avarvarei levéltáros dolgozta fel 2012 áprilisában.⁹

A hagyaték nem nyújt korabeli rendezőjére vonatkoztatható semmilyen információt, ám Persián Kálmán vallomásából tudható, hogy Gyarmathy Zsigáné kéziratait ő maga rendezte az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában való elhelyezésük idején. A feldolgozás azt jelenti többek között, hogy Gyarmathy Zsigmond és Hory Etelka tartalmass levelezése az általuk kapott levelek feladóinak alfabetikus sorrendjében csoportosítva olvasható. A levélcsoportokat rendezőjük egy-egy üres fólió közé helyezte, melynek első oldalára ceruzával felírta az ábécé adott betűje alá tartozó feladók nevét vagy neveit. Wohl Janka Gyarmathy Zsigánéhoz írt, itt közlendő levelei tehát a 27-es számú, *Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának küldött levelek K–Z, 1860–1909* című tételgyűjtés között találhatók.¹⁰ Persián azonban e levelek mindenikét tévesen a szintén író Szabóné Nogáll Jankának tulajdonította. A leveleket egybefogó üres lap első fóliójának rektójára felül ugyanis ceruzával a *Szabó Endréné* nevet írta. Ily módon tizennyolc levelet különített el, amelyekből azonban tíznek a szerzője valójában Wohl Janka volt, és csak nyolc érkezett Nogáll Jankától.

A levelek 1890 és 1892 között íródtak, és Wohl Jankának a kalotaszegi varrottas külföldön való népszerűsítésében játszott szerepére világítanak rá. A hagyaték rendezője az egyes levelek első fóliójának rektóján, az oldal tetején ceruzával megjelölte azok keletkezési időpontját is. A dátumokat a keltezett levelek esetében könnyű volt ceruzával is feltüntetni, a keltezetlen leveleknél azonban sokkal nehezebb. E nehézségből adódóan az alább közölt 6. és 10. sorszámú levelek keletkezését 1896-ra tette, holott tartalmukból megállapítható, hogy az első 1890. szeptember 22. előtt íródott, a második pedig 1892 júniusában.

Gyarmathy Zsigáné és Wohl Janka kapcsolatáról túl sok információval nem rendelkezünk; a személyükhöz kötődő kutatás mindeddig nem fókuszált érintkezéseikre. Tudvalévő azonban, hogy a fővárosban élő Wohl Janka és húga, Stephanie a 19. század egyik legsikeresebb szerkesztőnői voltak, akik 1873-tól közösen vették át a *Magyar Bazar* című divatlap irányítását, és maradtak annak élén közel harminc éven keresztül.¹¹ A korszak írónőitől rendszeresen közöltek szövegeket folyóiratukban, így Gyarmathy Zsigáné neve már 1886 elején feltűnik a *Magyar Bazarban*, *Egy „szép” mama* című el-

⁹ Gyarmathy Zsigáné Kolozsváron található hagyatékát részletesen ismertettem: TÖRÖK, 2016b.

¹⁰ A levelek rövidített levéltári jelzete: ROL KMI, Fond 350/27.

¹¹ Szerkesztői tevékenységükről és írói pályájukról: TÖRÖK, 2015. Kifejezetten divatlapszerkesztői működésükről: MÉSZÁROS, 2017a; MÉSZÁROS, 2017b.

beszélése ugyanis itt jelent meg folytatásokban.¹² Vélhetően tehát Gyarmathyné kereste meg először kéziratával a lap szerkesztőit, ezt követően pedig több szövege is megjelent Wohlék folyóiratában, ahol többek között magáról a kalotaszegi varrottasról is jelentette meg ismertetést.¹³ Az itt közölt leveleket megelőzően tehát már néhány éve kapcsolatban voltak egymással, és később Wohl Janka nemcsak a varrottas külföldi népszerűsítésében segítette Gyarmathynét, hanem a kézimunkák fővárosi értékesítésében is. Az utolsó, itt közzétett levél értelmében 1892-ig személyesen nem találkoztak, kapcsolatuk tehát levélváltásaikra korlátozódott. Gyarmathyné Wohl Jankának írt levelei viszont jelenlegi tudásunk szerint nem maradtak fenn.

A kalotaszegi varrottas Párizsban kezdte meg diadalútját, eljutott híre Amerikába is, de igazán népszerűvé a kézművesség reneszánszának hazájában, Angliában vált. Mint a levelek is bizonyítják, e folyamatban Wohl Jankának kulcsszerepe volt, angolul és németül írt cikkeivel ugyanis a kézimunkák külföldi népszerűsítésében ő játszotta a közvetítő szerepet. A levelek néprajzkutatók és irodalomtörténészek számára egyaránt relevanciával bírnak. Néprajzkutatók számára a kalotaszegi varrottas 19. századi külföldi terjesztéséhez és sikeréhez járulnak hozzá értékes adalékokkal, irodalomtörténészek számára pedig írók közötti kommunikációs hálózatok, kapcsolatok, barátságok történetébe engednek betekintést.

A szövegeket betűhű átirással közlöm, a helyesírási sajátosságokat az eredeti formában őriztem meg, beleértve a központosítást is. Kivételt ez utóbbi tekintetében csak a hiányzó mondatzáró pontok esetében tettem, melyeket pótoltam. Wohl Janka ugyanis gyakran nem zárja le ponttal a mondatait, a gondolatok áramlását az egyes mondatok közé helyezett nagykötőjelekkel választja el. A kéziratban aláhúzással kiemelt szavakat kurziváltam. Saját megjegyzéseimet szögletes zárójelek közé iktattam. A levelekben említett személyeket és egyéb utalásokat igyekeztem lehetőség szerint azonosítani.

---

¹² Az elbeszélés első részét a *Magyar Bazár* 1886-os évfolyamának 2. száma közölte.

¹³ GYARMATHY, 1888.

Források

1.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. május 14.)

Kedvesem!

Az abrosz *roppant* tetszett és posta utalvánnyal, egyenesen Berne-ből¹⁴ küldik a [!] 59 frt 20-t. – Köszönöm hogy annyira kielégítetted barátaimat, kikre sokat tartok.

Remélem, munkába adtad már a megrendelt dolgokat. Egy *hosszában* dolgozott 35 *frtos* függőnyt kér Jankovichné,¹⁵ ki *nagyon melegen* emlékszik „a nyájas, művelt, szeretetreméltó Gyarmathy családra.” Ismeretlenül is szívesen üdvözl, Anikóval együtt. Utóbbi igen zokon veszi tőled, hogy nem látogattad meg Pesten jártod alkalmával. – Igen értékes, kedves emberek ezek, ő[k] nekem legjobb barátaim.

Ugyebár, édesem, rajta leszesz, hogy a megrendelt tárgyak minél szebbek, minél díszesebbek legyenek – és olcsók –, mert egész szobát is akar rendelni Jankovichné, ha az ár el nem riasztja. Jelenleg egy terítő is van nála, jóllehet megveszi, és okvetlenül rendel is egyet halvány rózsaszínben, de előbb a mértéket küldi meg nekem.

Sohogy sem tudom, miképp fogom visszaküldeni a nálam lévő terítőket –, hátha ismét lopnak belőle? Tán más feladó nevet írok a csomagra. Egyelőre még Földváryné¹⁶ akarja látni –, remélem vesz.

Isten veled, kedvesem.

Híved

Janka

14. 5.

¹⁴ Bern (CH).

¹⁵ Minden bizonnyal Jankovich Béla (1865–1939) közigazdász, később vallás- és közoktatásügyi miniszter feleségéről, Jankovich Adélról van szó. Tésai (Pest m.) birtokukon Wohl Janka gyakran vendégeskedett, Jankovichék pedig a Wohl-szalón résztvevői között tűntek fel. Justh Zsigmond is említi Jankovichné és leányait a Wohl-szalón látogatói között: „Itt vonulnak el előttem [...] Jankovich Béláné e sápadt s spanyolvérű asszony gyönyörű leányaival[.]” (JUSTH, 1892, 407.) Gyarmathyné hagyatéka három levelet őriz Jankovich Adél nevű feladótól, aki leveleit Tésáról címezte 1890. június 3-án, 5-én és július 14-én. Első levelében megköszöni Gyarmathyné küldeményét, a másodikban pedig további kézimunkákat rendel, többek között öltözőasztalára kér „dísz”, melyen „a csikok mint a függőnyön *függőlegesen* készítenők”. (Mint ahogy Wohl Janka levele is említi e kérést.) Harmadik levelében ismét a küldeményekért hálálkodik, és további tanácsokat kér. ROL KMI, Fond 350/26. Tésa határ menti kis falu az Ipoly völgyében, a Börzsöny északnyugati lábánál. A 19. században a Jankovich család birtoka. Wohl Janka itt közzölt 1890. június 29-én írt levelében említi, hogy Tésán volt. Jankovichné pedig utolsó levelében gratulál az „Angolszászági nagy sikerhez”. (Vö. Wohl Janka itt közzölt 2–5. levelével. Jankovichné azonosításához nyújtott segítségért köszönet Mészáros Zsoltnak.)

¹⁶ Valószínűleg Földváry Emiliáról, a korabeli budapesti társasági élet emblematikus alakjáról van szó, akinek szalonját Liszt Ferenc is látogatta, és többek között Munkácsy Mihály is barátságával tüntette ki. *Fővárosi Lapok*, 14. (1877) 56. sz. 277. (*Fővárosi hírek* című rovat); *Hazánk*, 5. (1898) 234. sz. 7. (*Napi hírek* című rovat). A Földváryné azonosításához nyújtott segítségért szintén Mészáros Zsoltot illeti köszönet.

2.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. május 22.)

Kedvesem!

Nekem egy luminózus ideám támadt. Most van az angol *évad*¹⁷ – az angol udvari lap¹⁸ hasábjai nyitva állanak előttem, szegény testvérkém arczképét is hozta¹⁹ – ha akarod, egy cikket írok a varrottassodról *kiemelem a M. Valéria szobáit*²⁰ – az angolok szenvedélyesen majmolják az udvart, és áldozz egy *különösen szép* kis takarót, mit „*mutatványul*” küldj el a szerkesztőnek. – Ki tudja, tán nagy sikere volna a dolognak. Anglia igen gazdag és 2–300 frt egy szoba butorszövetre *nekik* tréfa. Ird meg, kísérletet akarsz-e tenni, akkor én *rögtön* megírom a cikket, Te pedig *directe* elküldöd a takarót, ha nem is nagy, de subrikolt²¹ és *gazdag* legyen. Én azt hiszem, siker koronázná a dolgot.

Öllelek.

Híved

Janka

22. 5.

3.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

(Budapest, 1890. május 31.)

Édesem! Már Anglia felé pályázik cikk és küldemény. Rendkívül köszönöm a valóban gyönyörű selyem varrottast melyből ősszel díszes párnát készítek.

Roppant örülnék ha szerencsésnek bizonyulna ötletem. De persze nem állhatok jót róla. – *Kísérlet*, 's csakis olybá kell vened – jó akaratom tartva szem előtt.

Öllelek, híved

Janka

¹⁷ A viktoriánus korban a londoni társasági élet áprilistól júniusig különösen élénk volt. Ebben a szezonban egyik bál, jótékonyági esemény és vacsoraest a másikat követte.

¹⁸ A *The Queen* című, 1861-ben Samuel Beeton által alapított lapról van szó, amely főként arisztokrata körök társasági életével és résztvevőivel kapcsolatos írásokat közölt.

¹⁹ A *The Queen* 1889. december 28-i száma közölt portrét az elhunyt Wohl Stefániáról, Wohl Janka húgáról: *The Late Miss Stephanie Wohl*, In: *The Queen*, 86. (1889), Dec. 28., 952. Noha az írás névtelenül jelent meg, sejtethető, hogy szerzője Wohl Janka volt.

²⁰ Habsburg-Lotaringiai Mária Valéria (1868–1924) I. Ferenc József és Wittelsbach Erzsébet negyedik gyermeke, osztrák főhercegnő, magyar és cseh királyi hercegnő. 1890. július 31-én ment férjhez Ferenc Szalvátor osztrák főherceghez. A fiatal házaspár kezdetben a Lichtenegg-kastélyban lakott, ahol három termet rendeztek be kalotaszegi varrottasokkal. A varrottasok Mária Valéria kelengyéjének részét képezték. A kelengye készültéről Gyarmathyné maga is írt: *Hogy készült a királykisasszony kelengyéje?* In: *GYARMATHY*, 1896, 34–37.

²¹ Subrikolás: szálkihúzást és hímzőfonallal való átcsavarást alkalmazó díszítő eljárás.

[Címzés]: Nagyságos Gyarmathy Zsigáné Urnőnek Bányffy Hunyad.
[Címzés mellett pecsét]: Budapest Főposta, 1890. május 31.

4.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

(Fülel, 1890. június 17.)

Fülel²² 17. 6.

[A megszólítás fölé utólag beszúrva]: Wilczek grófnőnél²³ vagyok itt – bocsásd meg rövid levelem.

Kedvesem!

Örömmel tudatom, hogy mához egy hétre Anglia *legnagyobb* női lapjában (udvari lap) a cikk a Te munkáidról megjelen és maga a szerkesztő²⁴ kínálta, hogy *ágenst* keres a munka számára.²⁵ *Nagyon* megbízható ember a szerkesztő. Boldog leszek, ha fáradozásom *siker* fogja koronázni.

Ölel Janka

[Boríték címmel]: Nagyságos Gyarmathy Zsigáné urnőnek. *Bányffy-Hunyad*. Erdély.
[A címzés mellett elmosódott pecsét.]

²² Fülel (ma: Fil'akovo, SK).

²³ A Wilczek grófi család Lengyelországból származott. A család magyar ágának leszármazottja Wilczek Henrik Vilmos (1819–1884) cs. kir. kamarás, udvari titkár. Justh Zsigmond *A Wohl nővérek szalonjáról* című írásában említi a Wilczek grófokat a szalon látogatói között, további részletezés nélkül. (JUSTH, 1892, 407.) Wilczek Henrik Vilmos felesége Stainlein-Saalenstein Malvina (1822–1878). Gyermekük: Wilczek Eduárd Frigyes (1842–1897), Wilczek Mária Paulina (1845–1868), Wilczek Paula Gabriella (1847–1926), Wilczek Richárd (1849–?) és Wilczek Henrik Frigyes (1852–1894). Eduárd felesége Prónay Anna (1845–1911), Richárd feleségéről nincsenek adatok, Henrik felesége Ordódy Gabriella (1853–?) Elképzelhető, hogy ez utóbbira vonatkozik az utalás. A Wilczek családdal kapcsolatos adatok forrása: <http://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=20636>.

²⁴ A *The Queen* szerkesztője ebben az időszakban Elizabeth Lowe, aki Horace Coxszal, a *The Queen* kiadó-jának, Edward William Coxnak az unokaöccsével szoros együttműködésben szerkesztette a lapot. Lehetséges, hogy Wohl Janka megjegyzése az utóbbira vonatkozik.

²⁵ Pillanatnyilag nem állnak rendelkezésre arra vonatkozó adatok, hogy a *The Queen* szerkesztőjének sikerült-e közvetítőt szerezni a kalotaszegi varrottas angliai értékesítéséhez. Gyarmathyné levelezése azonban azt bizonyítja, hogy a kézimunka angliai és amerikai terjesztésében aztán Korbay Ferenc (1846–1913) énekes, zeneszerző és felesége, Korbay (szül. Ravasz) Ilona zongoraművész nő játszott nagy szerepet, ők ugyanis Amerikában és Angliában is éltek egy ideig. Gyarmathy Zsigánéhoz írt leveleiket lásd: ROL KMI, Fond 350/27. Gyarmathyné *A Korbay-pár* címmel írt róluk: GYARMATHY, 1896, 89–91.

5.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. június 29.)

Kedvesem!

Jóllehet már a 2dik levél ez, mert az a ki az 1sőnek feladásával megvolt bízva, elvesztette.

– Hát az angol cikk megjelent²⁶ míg én Tésán²⁷ voltam. S mire hazajöttem itthon már 21 angol levél várt. Ezekre mind felelnem kell. Még bútorkereskedő is ír. – *Mintákat* kérnek és árjegyzéket – *különösen* „függönyök” árát, asztal készlet és ruha dísz árát. – A *selymes* varrottast is látni szeretnék. Az „ég-kék” nagyon megkapta őket. –

Nem lehetne a selyem varrottast valamivel *sárgább*, mondjuk szalma-sárga selyemmel varrni? Sokkal jobban kiemelné a rajz szépségét a *fehér* alapon. – Mondd csak, meg fogsz felelhetni egy igazán nagy forgalomnak.

A függönyök<et> árát a *régi rőf* szerint határozd. Angliában rőf²⁸ járja.

Tehát kérek *mihamarabb* mintákat, de csak *kicsiket* hogy levélbe lehessen zárni. – Körül-belül 15 példányban, különösen az *égek* csillagosat, minőt Adél²⁹ kapott. – Ez a legszebb. – Selyem varrottas mintácskákat is. Megírom, hogy szalmasárgában is kapható. Kimerítő *árjegyzéket* hogy legyen mihez tartani magam. Czímezd kérlek nevemre, Pakracz-Lipik p. Barcs.³⁰

Mindenesetre *ágenst* szerzek neked Londonban.

Szívből ölel

Híved

Janka

29. 6. 90.

²⁶ Wohl Janka írása a kalotaszegi varrottasról a *The Queen* 1890. június 21-i számában jelent meg: WOHL, 1890a. A cikk, ahogy 1890. május 22-i levelében ígérte, valóban Mária Valéria főhercegnő Lichtenegg várkastélybeli, kalotaszegi varrottasokkal díszített szobáiból kiindulva mutatta be Gyarmathy Zsigáné tevékenységét, a kalotaszegi háziipart és magát a varrottast is.

²⁷ Vö. a 15. lábjegyzettel.

²⁸ Rőf: a kar hosszúságát, illetve a kifeszített kar hosszát a mell közepétől a hüvelykujj hegyéig alapul vevő hossz mérték. Szövetek, posztók, szalagok, kötelek, textilanyagok mérésére használták. Szinte egész Európában elterjedt. Nagysága országonként és vidékenként változott.

²⁹ Lehetséges, hogy Jankovich Adélról van szó. Vö. a 15. lábjegyzettel.

³⁰ Pakrac (ma: Pakrac, HR) és Lipik (ma: Lipik, HR), települések Horvátországban, a Pakra-folyó völgyében; Lipik Monarchia-szerte ismert fürdőhely volt. Barcs (H) postaállomásként feltüntetve.

6.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. szeptember 22. előtt)

Édesem!

Köszönet szíves soraidért. – Ajánlatodra is csak *akkor* fogok válaszolni, ha anyagi eredményt értem el. Eddig 73 angol levelet írtam – de nem boldogulunk mig Londonban ágensünk nem lesz. – *Láttatlanba* senki sem megy bele a dologba, és *mintát* nem küldök többé; rontja az Illusiót.

A 3 szobárúl a *német* Bazár kért cikket – a jövő héten írom meg.³¹

Ha írsz, aug. 12én túl adressáld *Kiesenbe*³² leveled, a hová az óriás terítőt küldted – 4 hetet ott töltök. –

Kell komolyan hozzá látnom lelkületem, idegzetem helyreállításához, mert *egészen* oda vagyok! Egész nap alhatnám és éjjeleim álmatlanok – dolgozni nem bírok – *egy gondolatom* nincs. –

Isten veled! 10 frtod és minden egyéb jó kezekben van – számolok róla.

Ölel

Janka

12ig Pestre kérek címezni.

7.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

(Budapest, 1890. szeptember 25.)

Budapest 25. 9.

Kedvesem!

Az idezárt levélből láthatod német cikkem eredményét, *pár nappal* megjelenése után. Azonban, folytonos gyengélkedésem és óriás elfoglaltságom *nem* engedik hogy úgy mint az angollal tettem, a magam címét adjam. Engedelmeddel a Te nevedet és lakczi-medet adtam és *egyenesen* hozzád fognak fordulni, a mire ezúttal figyelmestetlek.

Szívélyesen ölel,

hived

Janka

³¹ A cikk a *Der Bazar* 1890. szeptember 22-i számában jelent meg *Drei Zimmer der Erzherzogin Marie Valerie* címmel. Lásd WOHL, 1890b.

³² Kiesen (CH).

8.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. december 30.)

30. 12. 90.

Édesem!

Fogadd legszívesebb szerencsekívánataimat az Új évhez. – *Neked*, kinek *annyi* szeretni, féltetni valója van, neked van mit kívánni is: Tartsa meg az Úr boldogságodat épségben, oltalmazza azokat a kiket szeretsz! Amen! –

A kedves menyet³³ – roppant szeretem. Igaza van az uradnak³⁴ – tele van humorral, elevenességgel – és a maga költészetével is.

Nagyon köszönöm kedvesem. –

Még egyszer és százszor: minden jókat az Új Évben!

Híved

Janka

9.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

(Budapest, 1891. december 18.)

Kedvesem!

Bizonyára azt hiszed már, hogy hímzéseiddel együtt – megszöktem. – Pedig azok folyton Svájcban vannak és barátnőm, – a nagy abrosz birtokosnője, Wiesbaden³⁵ tartózkodása és betegsége folytán késnek ott annyira. – Egy *része* el van adva. – Amint haza ér megkerül minden, be számolok én is. –

³³ *A kedves meny* Gyarmathy Zsigáné *A havasok alján* című, Singer és Wolfner kiadásában épp akkor megjelent kötetének egyik elbeszélése. GYARMATHY, 1891, 32–66.

³⁴ Gyarmathy Zsigmond (1832–1908) 1848-as hadnagy, főhadnagy. A szabadságharc után birtokán gazdálkodott. Az 1860-as évektől a bánffyhungyadi közgazdasági, tanügyi, egyházi, politikai élet vezére. 1860-ban a Kalotaszegi Kaszinó alapítója, igazgatója, majd örökös elnöke. 1872-ben a Kalotaszegi Tárasképző megalkotója és vezérigazgatója. A bánffyhungyadi állami és községi tanintézetek gondnoksági és felügyelőbizottsági elnöke, huszonnyolc éven keresztül. A kalotaszegi református egyházmegye főgondnoka huszonöt évig. Alapító tagja az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek, 1896-tól tiszteletbeli tagja az Országos Történelmi Ereklye Múzeumnak. Tévékeny munkássága eredményeként a közügyek, a népnevelés és a közművelődés terén szerzett érdemei elismerésül 1888-ban királyi tanácsosi címmel tüntették ki. KOLESZÁR, 1908, 9–12.

³⁵ Wiesbaden (D), gyógyforrásai révén Európa egyik legrégebb gyógyüdülőhelye.

Gratulálok a Nagy Tapolczányi³⁶ szép sikerhez. –

Ird meg kérlek, 's ha lehet küldj egy valami mintadarabot: csillagminta vörös és fehér hímzés – a csillagok vörösbe, *sárga alapú* vásznon.

Egy menyasszony szeretné hálósobáját ekkép berendezni, ha nem lenne túl drága. Függönyök, bútor, öltözőasztal, portière³⁷ stb. Ha időd megengedi, kérlek, írd meg az árakat egy külön lapon, mit átadhassak. Ha megrendelik, egyenesen hozzád utasítom az illetőt.

Láttad a Salon és Sportor³⁸ és tetszik neked? Irj erről is, érdekel. Hát a múzsa?

Egészségem nem a legjobb, sok a dolgom és nem nagy a kedvem. – Isten veled, kedvesem, szívből üdvözlök

híved

Janka

18. 12. 91.

10.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1892 júniusa)

Kedvesem!

Rettentő rossz a lelkem ismerete veled szemben és valóban nemes, kedves, jó teremtés vagy, hogy nem érezteted velem bűnöm súlyát. De Te tudod mi az *többet* akarni mint *a mennyit bírunk* –! Nagyon megörültem kedves levelednek. – De mi a „tévedést” illeti, az átvett notizban, az úgy a mint megjelent oly kedves, hogy kár volna a publikumot figyelmeztetni hogy nem oly szép bíz’ az mint aminőnek mondtuk.

Mi Justh³⁹ francia dolgait illeti, azokat ő maga fordította le amúgy nagyjából egy francia barátjával; nehányat *francia eredetiben írt*, – aztán egy híres író nézte át a kötetet.⁴⁰ Roppant nehézségekkel jár az, – mert senki sem tud magyarul. Én magam, ki úgy hiszem jól irok francziául – fordítani nem tudok jól. Németből könnyebb fordítót találni.

Justh könyve éppen azért tetszett annyira Párisban, mert a fordítás valóban *kitűnő*. – Magam is hiszem, hogy a Te szép népies dolgaid nagyon tetszenének. A mi németül

³⁶ Nagytapolcsány (ma: Topolčany, SK). A Wohl Janka által említett „sikerre” vonatkozóan pillanatnyilag nincsenek további adatok.

³⁷ Portière (fr.): ajtóra vagy ajtó nélküli bejáratra akasztott függöny.

³⁸ A *Salon és Sport* a *Fővárosi Lapok* 1891 őszén indított melléklapja volt, Wohl Janka Adorján Sándorral közösen szerkesztette és a magyar társasági élet orgánusaként határozták meg. Rövid életű volt, 1892-ben meg is szűnt.

³⁹ Justh Zsigmond (1863–1894) író.

⁴⁰ Valószínűleg Justh *A puszta könyve* című, 1891-ben kiadott kötetének francia (*Le Livre de la Poussta*, 1892) fordításáról van szó. A kötetet Guillaume Vautier fordította franciára.

már megvan, azt tán le lehetne fordíttatni⁴¹ – de vajjon *két át* és *kiforgatás* által nem szenvednének-e a dolgok erősen?

Tökéletesen értem, hogy *kiábrándultál* a népből. – Ily tapasztalat után nem csoda. Nagy sajnálatomra, nem hiszem hogy itt találkozhattunk. Oly fáradt és kimerült vagyok, hogy itt hagyom az összes jubileumi pompát⁴² és már f. h. 30-án megyek Mehádiába.⁴³ Ha még tovább maradok itt, megbomlom. –

Mielőtt elutaznám, vagy Julius elején, visszaküldöm a még nálam lévő himzéseket is. (7 hónapig heverték Svájcban egy haláleset és váratlan elutazás következtében) ’s a nálam lévő pénzt.

Isten veled, kedvesem azért mégis csak remélem, hogy valamikor *megismerkedünk*. Szeretni, már így is szeretjük egymást, nemde?
Szívből ölel Janka

[A levél utolsó oldalán felül, fejjel lefelé beszúrva]: Az Album⁴⁴ megy – Nem vállalkoznál vagy 10 péld elárúsítására?

[A megszólítás fölött utólag fejjel lefelé beszúrva]: A beszélyre számot tartok.

⁴¹ Gyarmathy Zsigáné németül kiadott kötetéről nincs tudomásom; Wohl Janka valószínűleg egyes szépirodalmi és publicisztikai szövegekre utal. A német nyelvű sajtó időnként közölte Gyarmathynétől elbeszéléseket: a *Bukowinaer Nachrichten* 1889. május 3-ai számában indult például *Die Mutter des Stummen* című elbeszéléseinek folytatásos közlése. Franciául sem jelent meg később Gyarmathynének kötete.

⁴² Minden bizonnyal I. Ferenc József magyar királlyá koronázásának 25. évfordulójáról van szó, 1892. június 8-án és a környező napokban.

⁴³ Mehádia (ma: Mehadia, RO). 1888-ig a községhez tartozott Herkulesfürdő, amely I. Ferenc rendeletére kapta mai nevét, korábban ugyanis Mehádiái fürdőknek nevezték.

⁴⁴ Bizonyára Wohl Janka *Az én első albumom* című, 1892-ben megjelent kiadványáról van szó. (WOHL, 1892.) Ismeretes, hogy Wohl Jankának volt egy kéziratos emlékkönyve, melybe a kortárs társadalmi-kulturális-politikai élet jeles személyiségeitől gyűjtött idézeteket, esetenként rajzokat. Az album szociális kapcsolathálójának is értékes írásos dokumentuma. Az emlékkönyvet ismertette: CSAPODINÉ GÁRDONYI, 1958. Az albumot az OSZK Kézirattára őrzi, jelzete: Fol. Hung. 2928. 1892-ben e kéziratos emlékalbum egy részét hasonló kiadásban nyomtatásban is megjelentette. Az emlékkönyv kiadásával jótékonyági célokat követett, a kiadványból származó bevételt az 1892-ben a rossz termés miatt éhínséggel fenyegetett Árva megyei tótok megsegítésére szánta. Az albumról és Wohl Janka jótékonykodásáról a *Budapesti Hírlap*, 12. (1892) 135. sz. 4. *Irodalom és művészet* című rovata; és a *Pesti Hírlap*, 14. (1892) 149. sz. 20. *Irodalom* című rovata is közölt ismertetést.

Rövidítések és irodalomjegyzék

OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
ROL KMI	Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Archivele Naționale Direcția Județeană Cluj)
Fond 350	A Gyarmathy család fondja (Fond Familial Gyarmathy)
*	
CSAPODINÉ GÁRDONYI 1958	CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: <i>Wohl Janka emlékalbuma</i> , In: <i>Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve</i> , 2. (1958) 247–257.
FEJŐS 2016	FEJŐS Zoltán: „Újszerű mint a futuristák munkája”. <i>Magyar népművészeti kiállítás Amerikában 1914-ben</i> , In: <i>Néprajzi Értesítő</i> , 97. (2016) 87–113.
FEJŐS 2017	FEJŐS Zoltán: <i>Hungarian Folk Art Exhibitions in the USA in 1914</i> , In: <i>Hungarian Studies Review</i> , 44. (2017) 1–2. sz. 5–35.
GYARMATHY 1888	GYARMATHY Zsigáné: <i>Régi magyar minták Kalotaszegen</i> , In: <i>Magyar Bazár</i> , 23. (1888) 4. sz. 25.
GYARMATHY 1891	GYARMATHY Zsigáné: <i>A havasok alján. Elbeszélések a kalotaszegi népeletből</i> , Budapest, Singer és Wolfner, [1891], (Egyetemes Regénytár.)
GYARMATHY 1896	GYARMATHY Zsigáné: <i>Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából</i> , Budapest, Franklin-Társulat, 1896.
JUSTH 1892	JUSTH Zsigmond: <i>A Wohl nővérek szalonjáról</i> , In: <i>Magyar Szalon</i> , 16. (1892) 405–407.
KOLESZÁR 1908	KOLESZÁR Lajos: <i>Érsekújvári Gyarmathy Zsigmond emlékezete</i> , Bánffyhunad, [k. n.], 1908.

- MÉSZÁROS
2017a
- MÉSZÁROS Zsolt: *A Magyar Bazár és a 19. századi magyar divatlapkutatás új perspektívái*, In: *Certamen IV.: Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese – GÁLFI Emőke – WEISZ Attila, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017, 81–93.
- MÉSZÁROS
2017b
- MÉSZÁROS Zsolt: *Női hálózatok és a 19. századi divatlapok. A Magyar Bazár és olvasóközönsége*, In: *Magyar Könyvszemle*, 133. (2017) 3. sz. 297–313.
- PERSIÁN
1911
- PERSIÁN Kálmán: *Kalotaszeg nagyasszonyáról. Gyarmathy Zsigánéről*, Kolozsvár, Stief Jenő és Társa Könyvkiadó-Vállalat, 1911.
- PÜSPÖK
2019
- PÜSPÖK Sarolta: *Hogyan kerültek kalotaszegi varrottasok a királyné kelengyéjébe?* In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, 64. (2019) 1. sz. 289–311.
- TÖKÉS
1989
- TÖKÉS Irén: *Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története (Személyes visszaemlékezés)*, In: *Ethnographia*, 10. (1989) 1–4. sz. 218–231.
- TÖRÖK
2015
- TÖRÖK Zsuzsa: *A Wohl-nővérek emancipációja. Társadalomtörténeti megközelítés hosszmetsetben*, In: *Aetas*, 30. (2015) 1. sz. 87–115.
- TÖRÖK
2016a
- TÖRÖK Zsuzsa: *A kalotaszegi asszony: Gyarmathy Zsigáné. Írónői életpálya a 19. századi nemzetépítés kontextusában*, In: *Irodalomtörténet*, 97. (2016) 4. sz. 431–454.
- TÖRÖK
2016b
- TÖRÖK Zsuzsa: *Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka hagyatéka kolozsvári közgyűjteményekben*, In: *Ethnographia*, 127. (2016) 2. sz. 291–297.
- WOHL
1890a
- WOHL Janka: *Hungarian Peasant Embroidery for the Archduchess Marie Valerie's Outfit*, In: *The Queen*, 87. (1890) June 21., 864.

WOHL
1890b

WOHL Janka: *Drei Zimmer der Erzherzogin Marie Valerie*,
In: *Der Bazar*; 36. (1890) 36. sz. 363.

WOHL
1892

WOHL Janka: *Az én első albumom*, Budapest, Athenaeum,
1892.

Vatikáni források a nagyváradai és szegedi székeskáptalan 20. századi történetéhez*

(Glattfelder Gyula 1923–1924. évi beadványai a Szentszékhez)

Az 1920. június 4-én megkötött és 1921. július 26-án életbe lépett trianoni békeszerződés¹ mind a csanádi, mind pedig a nagyváradai egyházmegyét több részre szabdalta. Mindkét püspökség székhelye külföldre, Romániába került. Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök² 1923-ban a román hatóságokkal keletkezett konfliktusa miatt elhagyni kényszerült székvárosát, Temesvárt,³ és székhelyét Magyarországon, Szegeden rendezte be, ahol néhány éven belül felépült a püspöki palota, a szeminárium és a fogadalmi templom. Az utóbbit az 1927. május 10-én megkötött és 1929. május 29-én a román parlament által becikkelyezett román konkordátumot követően,⁴ 1931-ben emelte püspöki székesegyház rangjára az Apostoli Szentszék, egyben Szegedet jelölve ki az egyházmegye új székhelyéül.⁵ Tíz év múlva, 1941-ben került sor Szegeden székeskáptalan felállítására.⁶ Az előzmények közel húsz évvel korábbra nyúlnak vissza, s egy ponton keresztezik a nagyváradai székeskáptalan történetét, amely testület több tagja Magyarországon élt. Tanulmányomban ezekhez az intézményekhez kapcsolódóan vizsgálom Glattfelder Gyula két beadványát.

Az általam közölt mindkét forrás a Vatikáni Titkos Levéltárban, a budapesti apostoli nunciatura levéltárában található. Az egyik Glattfelder Gyula 1923. november 12-én Lorenzo Schioppa nunciushoz⁷ írt kézíratos levele, amelynek közlését azért tartom fontosnak, mert ebben írta le – jelenlegi tudomásunk szerint – először elképzelését a Szegeden

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Kutatócsoport keretében, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

¹ *Magyar Törvénytár*, 1922, 197–198. 1921. évi XXXIII. törvénycikk.

² Glattfelder Gyula (1874–1943) 1911-ben lett a csanádi egyházmegye megyéspüspöke. A pápa 1942-ben kalocsai érsekké nevezte ki, de betegsége miatt új hivatalát elfoglalni nem tudta. Az erre a kánonjogi kódexben előírt négy hónap letelte után. 1943 februárjában visszalépett. Megtartva régi egyházmegyéje kormányzását az Apostoli Szentszéktől érsek-püspöki címet kapott. Fél évvel később elhunyt. CIC, 1918, 88. 333. kánon; TÓTH, 2011, 254, 256; PL, Cat. 22, 10543/1942. Átfogóan lásd még: ZOMBORI, 1995.

³ Temesvár (ma: Timișoara, RO).

⁴ Vö. Glasul, 1929, 206–207, 216–218. és S.R.R.SS. AA.EE.SS. Romania. Anno 1929–1930, pos. 82. fasc.74, fol. 46. A román konkordátumról bővebben: MARTON, 1995; SAS, 2003 és MARCHUT, 2014.

⁵ A bulla 1931. június 19-ei keltezésű. A nunciushoz erről küldött értesítés 1931. július 22-én a Konzisztoriális Kongregáció vezetőjétől, Rossitól: ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 36, fasc. 1.14. fol. 323r. Mellette a *Per apostolicas* bulla kézzel átírt másolata: uo., fol. 324r–v. Vö. *Ordines Circulares*, 1931.

⁶ MIKLÓS, 2003a, 86, 97–99; MIKLÓS, 2003b, 87, 93–95.

⁷ Lorenzo Schioppa (1871–1935) diplomáciai karriert futott be az Apostoli Szentszék szolgálatában, 1920–1925 között volt budapesti apostoli nuncius. Bővebben: TÓTH–TUSOR, 2016, XLVII.

felállítandó társaskáptalanról.⁸ A másik pedig a csanádi püspök XI. Pius pápának⁹ írt 1924. december 5-i folyamodványa káptalan felállítása érdekében. Ehhez ugyanaznapi keltezéssel egy, a budapesti nunciushoz írt kísérlőlevél is csatlakozik.¹⁰ Egyik utóbb említett dokumentum sem tartalmazza a csanádi püspök aláírását – mindössze a csanádi püspöktől érkező levelek formai sajátosságait viseli¹¹ –, és mindkettőre rá van jegyezve, hogy nem került felhasználásra.¹² Jelentőségüket mégis az adja, hogy ekkor merült fel először, hogy a csanádi püspök a pápához írt folyamodvány révén oldja meg, hogy rendelkezésére álljanak az egyházmegye magyarországi részének kormányzásában őt segítő, Szegeden rezideáló kanonokok. Az eddig leírtak mellett azért is tartom publikálásra érdemesnek a forrásokat, mivel létezésük – bár fontos adalékkal szolgálnak Szegeden káptalan felállításának előzményeihez és a nagyváradi székeskáptalan Magyarországon élő tagjainak történetéhez – eddig nem volt ismert a szakirodalomban.

Forrásközlésemben az előzmények vázolását követően azt vizsgálom, hogy mit tartalmazott a nunciushoz írt 1923-as levél, illetve az 1924. évi folyamodvány: melyek voltak a bennük szereplő indokok, a káptalan felállításának megvalósítását a két vizsgált időpontban milyen anyagi és személyi alapokon képzelte el Glattfelder püspök, és ez az elgondolás hogyan kapcsolódott a nagyváradi káptalan Magyarországon élő tagjaihoz. Végül megpróbálok magyarázatot keresni rá, hogy miért nem került felhasználásra 1924-ben a pápához írt folyamodvány.

Glattfelder Gyula csanádi püspök kiutasítása, az új püspöki székhely kiépítésének megkezdése

Annak megértéséhez, hogy mi tette szükségessé Glattfelder Gyula pápához írt folyamodványát, célszerű áttekinteni, hogyan került sor Romániából való kiutasítására, és ez milyen következményekkel járt az egyházmegye kormányzására nézve. A trianoni határok a csanádi egyházmegyét háromfelé szakították, a legnagyobb része Romániához került, míg két kisebb része a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba és Magyarországra.¹³ A püspöki székhely, Temesvár, a püspökkel együtt Romániában maradt. A megváltozott helyzet számos kihívás elé állította Glattfelder Gyula püspököt, aki a szószerűről, a

⁸ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 12.2, fol. 429r–430v.

⁹ XI. Pius (1857–1939) 1922-től 1939-es haláláig a katolikus egyház feje.

¹⁰ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, fol. 161r–162v.; 163r–v.

¹¹ A használt papír, a fejléc és íráskép a csanádi egyházmegyéből küldött egyéb dokumentumok formátumával egyezik: általában az A4-es méretű lap fejlécben csupa nagybetűvel szerepel: „Ab episcopo Csanádiensi”, alatta szaggatott vonal található, a címzés csupa nagybetűvel. A szövegben a kiemelés ritkított betűközzel vagy nagybetűvel történt.

¹² Arra vonatkozó utalást nem találtam, hogy pontosan mikor került a nunciaturai irattárba, mindössze annyit feltételezhetünk, hogy 1924. december 5. után.

¹³ MIKLÓS, 2018a, 59. adatai szerint 24 963 km² került Romániához, 9387 km² a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz és 562 km² Magyarországhoz.

napi sajtóban és a püspöki körlevélben is kiállt a római katolikus egyház érdekei mellett, és felemelte szavát a magyar nemzetiséget ért sérelmek ellen.¹⁴

A román kormány egyik legsérelmesebb intézkedése az agrártörvény volt, amelynek nem csak nemzetpolitikai felhangja volt, hanem általa a többségében magyar fenntartású katolikus intézmények anyagi alapját is meggyengítették. Románia új határain belül ugyanis 13-14% volt a katolikusok aránya, közülük mintegy 86% az elcsatolt magyar területek lakossága. Nemzetiségi megoszlásukat tekintve megközelítőleg 64% volt magyar, 29% német, mindössze 0,6% román, a többi egyéb nemzetiségű.¹⁵ Az 1921. július 23-án kihirdetett agrártörvény következtében többségében magyar közép- és nagybirtokosok földjei kerültek román földnélküliek kezébe. Ahol a magyar lakosságnak kellett volna földet juttatni, ott ehelyett állami tartalékföldre nyilvánították őket.¹⁶ Az egyházi birtokokat a törvény teljes egészében kisajátítandónak jelölte meg, az általános egyházi vagyontól egyházi célokra legfeljebb 10 katasztrális hold mezőgazdasági területet lehetett megtartani, a püspökségeknek legfeljebb 100 katasztrális hold mezőgazdasági területet, az érsekségeknek pedig maximum 200 katasztrális hold mezőgazdasági területet. A szerzetesrendek csak 30 katasztrális holdat tarthattak meg, az iskolák 5 katasztrális hold gyümölcsöst, illetve 1918. december 1-je előtt is tanítói javadalmat képező ingatlanból 16 katasztrális holdat. A káptalanok minden földterületét kisajátították. A kárpótlást nagyon alacsonyan, az 1913-as árakhoz viszonyítva határozták meg.¹⁷ E kiragadott példák mellett érdemes Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök¹⁸ 1924. november 14-én a román szenátusban történő felszólalásának főbb gondolatait is megemlíteni. Ezek szerint 118 plébánia és 71 filia nem kapta meg az őket törvény által megillető minimumot sem. A katolikus iskolák korábbi államsegélyét megvonták, s amikor a hívek ezt önkéntes adózással szerették volna pótolni, a közigazgatási hatóságok megtiltották és megakadályozták az egyházi kultuszadó beszedését. Ahol az állam átvette a birtokokat, a patrónusi kötelezettségeket nem teljesítette. Az anyanyelvi oktatást változatos módszerekkel igyekeztek ellehetetleníteni.¹⁹

Ezek után érthető, hogy Glattfelder Gyula 1922. október 20-i pásztorlevelében nyíltan kifogásolta a kártalanítás módját és elégtelenségét, rámutatva arra, hogy az agrárreform végrehajtásával mind a püspökség, mind a káptalan, mind pedig a katolikus alapok vagyona szertefoszlott. A papságot pedig eltiltotta a földosztási ünnepségek egyházi szertartással történő kíséretétől.²⁰ A törvény méltánytalanságára Constantin

¹⁴ MIKLÓS, 2018b, 216. Azt, hogy a román sajtó hogyan értékelte Glattfelder Gyula tevékenységét, részletesen Glück Jenő mutatta be Bélteky József álnéven: BÉLTEKY, 1996.

¹⁵ A JANCsó, 1928, 62. és MARCHUT, 2014, 151. által közölt adatok alapján.

¹⁶ BARTHA, 2012, 84.

¹⁷ VENCZEL, 1942, 312, 322. A törvény leírását sokkal bővebben lásd *uo.*, 311–323. A fentiekben nem térek ki az ún. óromániai vagy Ókirályság területére vonatkozó földreformtörvénnyel történő összevetésre, ehhez lásd például: *uo.*, 324–332. Összefoglalóan: BARTHA, 2012, 83–84.

¹⁸ Mailáth Gusztáv Károly (1864–1940), 1897-ben nevezte ki a pápa az erdélyi püspökség élére. 1938-ban lemondott hivataláról.

¹⁹ Mailáth fent említett beszédét idézi: SALACZ, 1975, 59–60.

²⁰ ROMSICS, 1995, 160–162.

Banu vallásügyi miniszter²¹ figyelmét is felhívta.²² A szakirodalom ezt a nyílt ellenállást és a kisebbségbe szorult magyarság jogainak védelmét jelöli meg kiutasítása fő okaként, melyhez hozzájárultak a magyar kormánnyal ápoltságai.²³ 1922. november 3-án a román külügyminiszter vázolta az Apostoli Szentszéknek a román kormány püspökökkel szembeni elégedetlenségét és az eltávolítását követelte.²⁴ A román kormány e kívánságának azzal is nyomatékot adott, hogy az egyházmegyének nem fizette ki az esedékes államsegélyt.²⁵ Ezek után 1923 márciusában a Szentszék Pacha Ágoston kanonok, korábbi irodaigazgató²⁶ kezébe adta az egyházmegye Romániába került részének kormányzását apostoli kormányzó minőségben, Glattfelder Gyula püspök pedig elhagyta székhelyét, és Magyarországon telepedett le.²⁷

Az itt maradt egyházmegyerészben a több mint 119 ezer fős,²⁸ nagyrészt katolikus lakossággal²⁹ a legjelentősebb város Szeged volt, ahonnan 1919-ben az ellenforradalom is kiindult. 1914-ben el is indult itt egy nagyszabású fogadalmi templom építése, azonban az építkezést a világháború félbeszakította. Így ideális helyszínnek mutatkozott az új püspöki székhely kiépítésére. Azonban ehhez az alapvető feltételek hiányoztak: a püspöknek nem volt állandó lakhelye, illetve hivatala – ideiglenesen a belvárosi plébánián lakott, majd 1924-ben a katolikus tanítóképző intézetében rendezte be rezidenciáját³⁰ –, nem állt rendelkezésére a magyar határokon belül Csanád egyházmegyei szeminárium a papnövendékek nevelésére, és az egyházmegyecsonk adminisztratív ügyeinek intézésében sem tudtak közreműködni a kanonokok, mivel a káptalan Temesváron maradt. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter³¹ hathatós segítségével e fontos intézményeket hamarosan sikerült felállítani. A fogadalmi templom építési munkálatai 1923 áprilisában újraindultak és 1930-ban szentelhetette fel a püspök. A püspöki palota erre az időpontra szintén elkészült. A szeminárium ugyanebben az évben ősszel nyitotta meg kapuit.³² Szegedi káptalan azonban ekkor még nincsen. Bár a 20. század elején állítólag voltak olyan tervek, hogy társaskáptalant kellene felállítani a

²¹ Constantin Banu (1873–1940) 1922–1923-ban volt vallásügyi miniszter Romániában. Munkásságáról: BURCICĂ, 2015, 49–52.

²² SZABOLCS, 2016, 90. szerint ez volt az elsődleges oka, hogy a román kormány a csanádi püspök eltávolítását követelte.

²³ Vö. például: BÉLTEKY, 1996; MIKLÓS 2018b.

²⁴ SZABOLCS, 2016, 91.

²⁵ BÉLTEKY, 1996, 146.

²⁶ Pacha Ágoston (1870–1954) 1923-tól 1930-ig a csanádi egyházmegye romániai részének apostoli kormányzója, majd 1930-tól a temesvári egyházmegye megyéspüspöke. Életrajzához lásd a temesvári püspökség levéltárosának tollából: CĂLIN, 2009.

²⁷ A püspök Romániában maradó papságától búcsúzó pásztorlevele: ROMSICS, 1995, 162–166.

²⁸ A tényleges adat az 1920. évi népszámlálás adataitól némileg eltérő, ugyanis 1920. december 31-én és 1921 novemberében, amikor népszámlálást tartottak a városban, a település egy része még nem tartozott Magyarországhoz. Népszámlálás, 1923, 3 (1. jegyzet), 23.

²⁹ Uo.

³⁰ TÓTH, 2011, 255.

³¹ Klebelsberg Kuno (1875–1932) 1922-től 1931-ig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

³² A fogadalmi templomról bővebben: ÁBRAHÁM–ZOMBORI, 2001. A szemináriumról bővebben: ZSÓDI, 2007.

város támogatásával, a terv akkor nem valósult meg.³³ Egyházmegyei tanács sem segíthette még a püspök munkáját, hiszen e testület csak székeskáptalan hiányában – ha az nem alapítható meg vagy nem állítható helyre – állítható fel egy egyházmegyében és jelen esetben a csanádi egyházmegye székeskáptalanja Temesvározt még működött.³⁴

Nagyvárad kanonokai Magyarországon az 1920-as évek elején

A másik egyházmegye, amelyet hasonlóan érintett a trianoni békeszerződés, a román állam nemzetiségi politikája és az agrárreform, a nagyvárad egyházmegye volt, melynek nagyobb része a román állam területére került, míg egy kisebb része (Bihar vármegye egy része, valamint Békés és Hajdú vármegyei plébániák) Magyarországon maradt. Élén 1923. december 1-jei haláláig Széchényi Miklós püspök állt.³⁵ 1920 nyarán a káptalan tizenhat főt számlált, akik közül négyen tartózkodtak Magyarország területén: Kollányi Ferenc békési főesperes, Fraknói Vilmos krasznai főesperes és Székely István mesterkanonok Budapesten, Lindemberger János debreceni plébános és nagyvárad kispóspost pedig – akit 1919. október 25-én nevezett ki püspöke az egyházmegye Magyarország területén levő része helynökének – Debrecenben.³⁶

Közülük Kollányi Ferenc jáki apát 1911-től volt nagyvárad kanonok, mely stallumot elsősorban történettudományi munkásságával érdemelte ki. 1903-tól az MTA levelező, 1924-től rendes tagja lett. Székfoglalóját 1905-ben „A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban” címmel, majd 1925-ben „A Széchényi Országos Könyvtár történetéből” címmel tartotta.³⁷ Fraknói Vilmos, a vatikáni magyar történeti kutatások elindítója és a Római Magyar Történeti Intézet megalapítója 1878-tól volt a nagyvárad székeskáptalan tagja. Az MTA-nak kanonoktársánál már régebb óta tagja volt: 1870-ben lett levelező, 1873-ban rendes tagja. Székfoglalóit 1871-ben, illetve 1875-ben „Pázmány Péter diplomáciai küldetése Rómába”, illetve „II. Lajos és Mária” címmel tartotta.³⁸ A Budapesten élő harmadik kanonok, Székely István 1915-ben lett nagyvárad kanonok és 1921-ben lett az MTA levelező tagja. Székfoglalóját az egyházi irodalom témaköréből tartotta, „Az apokalyptika a világirodalomban” címmel 1922-ben.

³³ A terv a világháború kitörése előtt merült fel a *Szegedi Új Nemzedék* információja szerint: ANONIM, 1941.

³⁴ CIC, 1918, 119. 423. kánon és Ordines Circulares, 1931, 27. V. 1100. sz. A fentiekben BÁNK, 1958, 142. elnevezését használom, a püspök maga az „egyházmegyei kormánytanács” kifejezéssel élt. E testület felállítására XI. Pius pápa 1931-ben, a temesvári egyházmegye felállítását követően adott engedélyt.

³⁵ Széchényi Miklós (1868–1923) 1911-től 1923-ig volt nagyvárad megyéspüspök.

³⁶ Munkásságukat bővebben lásd a következő bekezdésben. MERÉNYI-METZGER, 1997, 14–15. (Az itt közöltekkel ellentétben Lányi József 1920-ban még nem tartózkodott Budapesten. Vö. ANONIM, 1921; ANONIM, 1924a – a püspök kiutasításáról.) Lindemberger János 1918-tól volt póspost kanonokként debreceni plébános.

³⁷ FEKETE, 1975, 150; MERÉNYI-METZGER, 1997, 17.

³⁸ Bővebben lásd: FEKETE, 1975, 79–80; ÁLDÁSY, 1925; BERZEVICZY, 1927; MERÉNYI-METZGER, 1997, 17; TUSOR, 2004, XIX–XLV.

Az 1920-as évek elején a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanított: 1898-tól 1926-os nyugalomba vonulásáig volt az egyetem nyilvános rendes tanára.³⁹

1921. augusztus 28-án Széchényi püspök az egyházmegye magyarországi részének helynökségét Gyulára helyezte át és Brém Lőrinc kanonokot állította az élére, az egyházmegye magyarországi részének főtanfelügyelőjévé pedig Szirmay László Árpád kanonokot nevezte ki, így feladatuk ellátására szeptember 16-án Magyarországra utaztak. Mindketten 1915-től voltak a nagyváradai székeskáptalan tagjai. Brém Lőrinc Széchényi püspök halálát követően, 1924-ben lemondott helynöki tisztségéről, azonban továbbra is Gyulán élt, ahogy Szirmay László Árpád is.⁴⁰ Ebben az évben Lindenberger János lett a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzójának magyarországi helynöke, amely tisztséget 1929-ig látta el. Lányi József kanonok, akit kiutasítottak Romániából, 1924-ben szintén Debrecenben tervezte letelepedését, végül Budapesten kapott szállást a kapucinusoknál.⁴¹ A káptalan Magyarországon élő tagjainak életében 1923. november 20-a hozott jelentősebb változást, hiszen ekkor elhunyt a római kutatások korábbi úttörője, Fraknói Vilmos arbei címzetes püspök.

1924-ben tehát a káptalan hat rendes tagja élt elszórtan Magyarországon; hárman Budapesten, ketten Gyulán, illetve egy fő Debrecenben, nagyrészt tudományos munkásságot folytatva vagy az egyházmegye magyar részeinek feladatait ellátva, anélkül azonban, hogy lehetőségük lett volna rendszeresen részt venni a nagyváradai székeskáptalan által mondott napi zsolozsmákon.

Glattfelder Gyula 1923-as elképzelése

A tanácsadó testület és az egyházmegye adminisztrációjában segítő káptalan nélkül, Magyarországon, székhelyétől távol élő csanádi püspök és a szintén Magyarországon élő nagyváradai kanonokok története 1924-ben találkozhatott volna. A közvetlen előzmények pedig egy évvel korábbra nyúlnak vissza. A püspök ugyanis Lorenzo Schioppa nunciusnak több alkalommal hozta elő Szegeden társaskáptalan felállításának tervét.⁴² Székeskáptalan felállításának támogatását nyilvánvalóan nem kérhette, hiszen Temesvárott még működött a csanádi egyházmegye székeskáptalanja. A nunciusnak előszóval előadott kérés írásos lenyomata a Vatikáni Titkos Levéltárban, a budapesti apostoli nunciatura anyagában található: Glattfelder Gyula 1923. november 12-én Szegeden írt levelében fejtette ki a tárgyban véleményét.⁴³ A testület felállításának szükségességét a kiterjedt adminisztrációs feladatokkal és az egyházmegye központi irányításához szük-

³⁹ 1902/1903-ban és 1905/1906-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi karának dékánja volt, 1908/1909-ben az egyetem rektora. FEKETE, 1975, 262; MERÉNYI-METZGER, 1997, 18; MIHÁLYFI, 1927, 281–282; ALMANACH, 1940, 13, 15.

⁴⁰ MERÉNYI-METZGER, 1997, 14. 18; GEREVICH–LEPOLD–ZSEMBERY, 1929, 213.

⁴¹ Lányi 1906-tól volt a nagyváradai székeskáptalan tagja. Vö. MERÉNYI-METZGER, 1997, 17; ANONIM, 1924b; ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 20, fasc. 1.5.1, fol. 12v. Bjelik Imre 1926. június 23-ai levele Cesare Orsenigo nunciusnak.

⁴² Erre hivatkozik: ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, fol. 163r.

⁴³ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 12.2, fol. 429r–430v.

séges munkakörök – általános helynök, szemináriumi rektor, irodaigazgató és egyházmegyei tanfelügyelő – betöltésével indokolta. Így ekkori vélekedése szerint egy négy stallumból álló káptalan lenne az ideális. Anyagi alapjának megteremtésére, mivel a püspökség javainak nagy része Romániában maradt, Csernoch János hercegprímással⁴⁴ egyeztetve, a kalocsai érsekség 35 000 hektárt kitevő javadalmából szeretne 600-800 hektárt a felállítandó káptalan javára kihasíttatni. Ezt azért tudná könnyen megtenni, mivel nem lenne az érsekség kárára, annak bőven maradna a fenntartásához szükséges területe, valamint mivel Várady Lipót Árpád⁴⁵ 1923. február 18-án elhunyt és a kalocsai érseki székre még nem nevezték ki az utódját. Sede vacante pedig nincs javadalmas, aki ezt akadályozhatná, és akinek a jogait sérthetné.⁴⁶

A betöltésről folytatott tárgyalások hosszasan elhúzódtak, mivel ez volt az első eset, hogy a király nélküli királyságban egy egyházmegye élére főpásztort kellett kinevezni és mind a kormány, mind a Szentszék a saját álláspontját szeretne volna érvényre juttatni. Végül az utóbbi jelöltje, Zichy Gyula pécsi püspök⁴⁷ került a kalocsai főegyházmegye élére apostoli kormányzó minőségben.⁴⁸ XI. Pius pápának e döntéséről 1923. október 29-i keltezésű levelében értesítette Pietro Gasparri bíboros államtitkár⁴⁹ Zichy Gyulát, a levelet a nuncius továbbította. November 17-i válaszlevelében a püspök jelezte, hogy elfogadja a határozatot.⁵⁰ Az apostoli kormányzó pedig a püspöki javadalmat általában nem kezelte, annak jövedelme a Vallásalapba folyt be.⁵¹ Csakhogy Zichy Gyula külön kérte, hogy a kalocsai érseki javadalmat apostoli adminisztrátorként ő kezelhesse.⁵² A kormány ebbe 1924 tavaszán beleegyezett.⁵³ Minderről még mit sem tudva tervezte Csernoch János jóváhagyásával a káptalan felállítását a kalocsai érseki javadalomból Glattfelder Gyula s írta meg levelét 1923. november 12-én a budapesti apostoli nunciusnak.⁵⁴

Emellett, amint az az 1924. december 5-én a nunciushoz írt leveléből kitetszik, Glattfelder Gyula püspök, amikor 1923 novemberében Rómába látogatott, hogy referáljon egyházmegyéje állapotáról, mind Gaetano de Lainak, a Konzisztoriális Kongre-

⁴⁴ Csernoch Jánost (1852–1927) 1912-ben nevezte ki a pápa az esztergomi főegyházmegye élére. 1927-es haláláig viselte érseki hivatalát.

⁴⁵ Várady Lipót Árpád (1865–1923) 1914 és 1923 között volt kalocsai érsek.

⁴⁶ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc.12.2, fol. 429r–430v. Káptalani helynökül Horváth Viktort választották. A helynök 1923. február 19-i távirata: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 12-13, fasc. 21, fol. 44r.

⁴⁷ Zichy Gyula (1871–1942) 1905 és 1925 között volt pécsi püspök, 1923 és 1925 között kalocsai apostoli kormányzó, majd 1925-től 1942-ig kalocsai érsek és 1925–1926 között pécsi apostoli kormányzó. Vö. LAKATOS, 2009, 26–28.

⁴⁸ A kalocsai érseki szék és a pécsi püspökség betöltéséről lásd: SALACZ, 2002, 43–100. A témával Prohászka Ottokár kapcsán foglalkoztam: TÓTH, 2017.

⁴⁹ Pietro Gasparri (1852–1934) 1914-től 1930-ig volt bíboros államtitkár.

⁵⁰ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.1, fol. 28r. (Gasparri fent említett levelének másolata); uo., fol. 29r–30r. (a kalocsai apostoli kormányzó beleegyezése).

⁵¹ GERGELY, 1999, 270.

⁵² ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.1, fol. 49r–50r. Zichy Gyula 1923. december 13-án írt kézíratos levele Lorenzo Schioppa nunciusnak.

⁵³ SALACZ, 2002, 85.

⁵⁴ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc.12.2, fol. 429r–430v.

gáció bíboros titkárának,⁵⁵ mind pedig XI. Pius pápának megemlítette, hogy szeretne Szegeden káptalan felállítani, illetve, hogy ennek anyagi háttérét valamely betöltetlen magyarországi egyházi javadalomból lenne célszerű előteremteni. Az előbbinek, mivel a kongregáció hatáskörébe tartozott a székes- és társaskáptalanok létesítése és felosztása, valamint káptalani méltóságok létesítése és megszüntetése, az utóbbinak, mivel tulajdonképpen a pápa volt a kongregáció prefektusa és ő dönthetett társaskáptalan felállításáról is.⁵⁶ XI. Pius november 26-i audienciáján a püspök felvetésére azt válaszolta, hogy személyesen ő maga fogja az ügyet előmozdítani.⁵⁷

Glattfelder Gyula 1924-ben írt folyamodványa

Ezen előzmények után került sor egy évvel később, az 1924. december 5-ére keltezett folyamodvány és a nunciushoz ugyanaznap írt kísérőlevél megfogalmazására.⁵⁸ Ekkor már van egy ideiglenes püspöki lakhely Szegeden a katolikus tanítóképzőben, és a fogadalmi templom is épül, azonban még nem indult be a szeminárium és a püspöki palota építése. Erre az időpontra már az is egyértelművé vált, hogy a kalocsai apostoli adminisztrátor, Zichy Gyula maga kezelheti a kalocsai érsekség javait, tehát a korábbi elképzelés, hogy abból kellene az alapítandó szegedi társaskáptalan dotálni, nem tartható. Hivatalban levő, a javakkal is rendelkező apostoli adminisztrátorral pedig már nehezebb lenne a megegyezés, így ezt az ötletet Glattfelder elvetette. Milyen új elképzeléssel állt tehát elő a csanádi püspök?

A folyamodvány elején a püspök vázolja nehéz helyzetét: miután el kellett hagyania Romániát, Szegeden lakik, s tekintve, hogy székhelyével együtt a temesvári káptalan is Romániában található, a püspöki kúriában és az egyházmegye magyarországi részének kormányzásában segítséget nyújtó kanonokok nélkül maradt. A román kormány nem engedi, hogy a temesvári káptalan egy részét Magyarországra helyezze át, még kevésbé, hogy ha ez esetleg megtörténne, a teljes egészében Románia területén található javadalom jövedelméből részesüljenek. Így azt szeretné, ha valamely megüresedő javadalmat nem töltenének be, hanem jövedelmét az új szegedi káptalanra fordítanák. Mivel Fraknói Vilmos a nagyváradi káptalan Magyarországon élő tagja 1923. november 20-án elhunyt,⁵⁹ így e kérést összekötötte azzal, hogy a pápa a megürült káptalani stallum betöltése helyett gondoskodjon arról, hogy jövedelmét kétfelé osztva két stallumot állítsanak fel belőle a csanádi káptalanban oly módon, hogy a két kanonok kötelessége legyen, hogy Szegeden rezideáljon. Vagy a stallum jövedelméből állítson fel Szegeden társaskáptalan.

⁵⁵ 1908-tól 1928-as haláláig a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkára. AAS, 1909, 111; AAS, 1928, 372. 402.

⁵⁶ BÁNK, 1958, 50.

⁵⁷ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, fol. 163r.

⁵⁸ Uo., valamint: 161r–162v.

⁵⁹ BERZEVICZY, 1927, 112.

Véleménye szerint ez nem lenne a nagyváradai székeskáptalan kárára, amelynek 16 tagjából 6 él Magyarországon és birtokai nagy része, 12 ezer hektár föld is a határ innenső oldalán található. Arra hivatkozik, hogy a nagyváradai papság nem neheztelhet, mivel a káptalanban hat stallum Magyarországon irodalmi kanonoki stallum, melyet az irodalom (és tudományos élet) terén kifejtett érdemekért adományoznak. Így arra érdemes Csanád egyházmegyei pap is kaphatná ezeket. Ráadásul mivel e kanonokok Magyarországon szétszórtnak élnek, nincs saját templomuk sem, ahol a kórusszolgálatot közösen végezhetnék. Glattfelder úgy véli, hogy inkább az egyház javára válna, ha egy püspök mellett egy adott püspöki kúriában teljesítenének szolgálatot. Arra kéri a pápát, hogy két nagyváradai stallumot vagy legalább egyet, vagy azonnal, vagy jövőbeli megüresedése esetén inkorporáljon a csanádi egyházmegyébe. Végül felveti három magyarországi nagyváradai kanonoki stallum csanádi egyházmegyébe történő bekebelezésének lehetőségét is.⁶⁰ A nunciushoz írt 1924. december 5-én kelt kísérőlevélben hangsúlyozza, hogy véleménye szerint az elképzelés elnyerné a magyar kormány tetszését, sőt, Szeged városa is részt vállalna egy kanonok dotálásában.⁶¹

1923-hoz képest tehát annyiban változott elképzelése, hogy nem feltétlenül 4 főt szeretne a káptalanban, hanem kezdetben két vagy három főt, majd vélhetően fokozatosan bővítené ezt a számot. Tekintve, hogy a csanádi káptalannak nem találhatók javai Magyarországon, így a dotálását most is egy megürült javadalom jövedelméből látja célszerűnek. Ehhez kiváló alkalmat szolgáltat Fraknói Vilmos halála, illetve a nagyváradai káptalan Magyarországon élő tagjainak jelentős javadalma és speciális egyházi jogi helyzete.

A tervezetek megvalósulásának és a folyamodvány benyújtásának elmaradása – a lehetséges indokok

Bár Glattfelder Gyula részéről mindkét tervezet jól átgondolt volt, mégsem került egyik sem megvalósításra. A magyarázatot az első, 1923. novemberi tervezet esetében abban találjuk meg, hogy a kalocsai érseki javadalom kezelése apostoli adminisztrátor-ként 1924 tavaszán Zichy Gyula kezébe került, így, habár nem volt betöltve az érsekség, a pécsi püspök kvázi birtokban levő javadalmasként funkcionált, ráadásul az Apostoli Szentszék részéről komolyan tervbe vették érseki kinevezését. Ezenkívül épp hogy csak megindult annak a templomnak az építése, amelyben a kanonokok a napi zsolozsmát végezhetnék volna.⁶²

⁶⁰ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, fol. 161r–162v.

⁶¹ Uo., fol. 163v.

⁶² SALACZ, 2002, 88–89. Az ügyben nem történtek tényleges lépések, legalábbis ilyenről Serédi Jusztiniánnak nem volt tudomása, amikor 1943-ban ismét felmerült a kalocsai érseki javadalom diszmembrációja a csanádi püspökség javára. PL 2591/1943. Serédi Jusztinián 1943. április 1-jei, Szinyei Merse Jenő vallás-és közoktatásügyi miniszternek írt levele fogalmazványa.

A második, 1924-es elgondolás meg nem valósulását több okra is vissza lehet vezetni. Magán a két dokumentumon, a pápához írt folyamodványon és a nunciushoz írt kísérőlevélen csak az a ceruzás megjegyzés szerepel, hogy nem kerültek felhasználásra. A csanádi püspök aláírása is hiányzik e dokumentumokról. A nuncius és a püspök vélhetően szóban beszélhették meg az ügyet, és a nuncius nem tarthatta alkalmasnak a körülményeket a kérvény benyújtásához. Hogy pontosan milyen indokok alapján, arról csak feltételezésekkel élhetünk. A csanádi püspök által kért változtatás, a csanádi székeskáptalan bővítése két további stallummal vagy pedig Szegeden társaskáptalan felállítása a nagyváradai egyházmegye magyarországi részén található egy vagy két megürülő kanonoki stallumának jövedelméből, két országot és minimum két „intézményt” érintett: a nagyváradai székeskáptalant és a csanádi egyházmegyét, s amennyiben a csanádi székeskáptalant bővítenék további két stallummal, akkor azt is.

A román kormány és az Apostoli Szentszék között 1920-tól kezdve folytak a tárgyalások egy konkordátum megkötése érdekében. 1924-ben éppen egy olyan tervezettel hozakodott elő Angelo Dolci bukaresti nuncius,⁶³ amelynek értelmében az összes romániai római katolikus püspökséget a bukaresti érsekség alá rendelnék, tudomásul vennék az agrárreform következtében megtörtént kisajátításokat, és az államnak az egyházi vagyon kezelésébe is befolyást biztosítanának. Mindezért cserébe a román állam garantálta volna az egyházi iskolák további működését. 1924 utolsó hónapjaiban, illetve 1925 januárjában a tárgyalások mélypontra jutottak: decemberben a berni román delegátus azt tudatta a román külügyminisztériummal, hogy a Vatikán az egész világon kampányt fog indítani Románia ellen, hogy kikényszerítse a konkordátumot, míg 1925 januárjában Schioppa nuncius magyarázkodásra kényszerült Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, mivel román részről egy beszéde kapcsán azzal vádolták meg, hogy a magyar irredentizmust támogatja.⁶⁴ Ebben a légkörben nehezen elképzelhető, hogy a budapesti apostoli nuncius meleg ajánlásával ellátott folyamodvány nyomán a csanádi káptalant további két stallummal bővítsék, melyek viselői magyar nemzetiségűek lennének, ráadásul a székhelyen kívül, más országban rezideálnának. Egy ilyen megoldás megvalósulása a konkordátum-tárgyalások sikerét, és általában a katolikus egyház romániai helyzetét veszélyeztethette volna.

Magyar részről a főkegyúri jog tisztázatlansága miatt jelenthetett volna nehézséget az elképzelés. Ugyanis, bár a főkegyúri jogot a kormányzó nem gyakorolta, a magyar állam jogot formált arra, hogy az interregnum ideje alatt is érvényesítse azt.⁶⁵ Legtöbb jogosítványával a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezett, kivéve azokat a kompetenciákat, amelyeket az uralkodó miniszteri ellenjegyzés mellett csak személyesen

⁶³ Angelo Maria Dolci (1867–1939) 1923 és 1933 között volt román apostoli nuncius.

⁶⁴ MARCHUT, 2014, 159–160. Ez volt a 16. katolikus Nagygyűlésen 1924. október 12-én elhangzott „Hisszek Magyarország feltámadásában” kezdetű beszéde, amely miatt Pennescu szentszéki román követ szót emelt a viselkedése ellen Gasparrinál, aki magyarázatot kért a nunciustól. Több kapcsolódó dokumentum: ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 11, fasc. 2.3; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1923–1926, pos. 21, fasc. 27.

⁶⁵ Nemzetgyűlés, 1920, 23.

gyakorolhatott.⁶⁶ A főkegyúr jogosultsága volt az egyházi javadalmak alapítása, átalakítása, illetve bekebelezése is.⁶⁷ Jelen esetben éppen erről van szó, hiszen a nagyváradi egyházmegyéhez tartozó székeskáptalanból tervezne egy vagy két stallumot a csanádi székeskáptalanba inkorporálni vagy jövedelmüket szegedi társaskáptalan felállítására fordítani. A magyar állam mindenképpen beleszólást szeretett volna ebbe, míg a Szent-szék meggyőződése az volt, hogy a főkegyúri jog szünetelése alatt az ilyen testület felállítását a kánonjog értelmében a Szentatya feladata.⁶⁸ Ráadásul a főkegyúri jog által létrehozott, irodalmi és tudományos munkásságért adományozható kanonoki stallumok száma csökkent volna. Egy ilyen mértékű változtatás – a főkegyúr kihagyásával a döntésből – a leendő király főkegyúri jogának derogált volna.

Nem mellékes szempont az sem, hogy a nagyváradi káptalan magyarországi javainak jövedelme nem állandó: a birtokok éves termőképességétől függ. Ebből nehéz lett volna arányosan egy stallumra esőt elkülöníteni, különösen, hogy Magyarországon 1923 márciusától 1924 márciusáig hiperinfláció volt. Az infláció értéke az év második felében lefékeződött,⁶⁹ de nem lett volna mindegy, hogy mikori adattal számolnak. Ennek meghatározása kényes feladat lett volna és nem biztos, hogy a nagyváradi káptalan Magyarországon élő tagjainak tetszésével találkozott volna.

Szintén érvként merülhet fel a javaslattal szemben, hogy bár átgondolt, nem kellően kidolgozott. Például nem tartalmazza, hogy hány méltóság és hány egyszerű kanonokság lenne az új testületben, vagy melyik kanonok milyen mértékben részesedne a jövedelmekből stb. A pápához írt folyamodványban azt sejteti, hogy a csanádi egyházmegyében is van hasonló irodalmi vagy tudományos adottságokkal rendelkező pap, mint az irodalmi stallumok birtokosai – azonban azt nem részletezi, hogy előfeltételnek gondolná-e az irodalmi vagy tudományos munkásságot. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy amennyiben igen, akkor e tevékenységet a kiválasztottak egyházkormányzati feladataik mellett nem tudnák tovább a korábbi intenzitással folytatni. Ha pedig nem lenne előfeltétele a stallumok betöltésének, akkor esetleg a tehetséges, irodalomban vagy tudományban jártas, Magyarországon élő papok nem kapnák meg a lehetőséget, hogy – az irodalmi kanonoki stallumok felállítójának eredeti szándéka szerint – munkásságukat a nagyváradi káptalani stallum jövedelméből származó anyagi támogatás mellett folytassák tovább. Amennyiben a csanádi káptalanba inkorporálnának egy vagy két stallumot, akár a csanádi káptalani statútumok és a nagyváradi káptalani statútumok átírására is szükség lehet, mely szintén nem biztos, hogy könnyen keresztülvihető lenne, tekintve, hogy magyar nemzetiségű kanonokokról lenne szó. Azt sem tartalmazza a dokumentum, hogy hol fogják a napi zsolozsmát végezni, hiszen ekkorra a fogadalmi templom még nem készült el.

⁶⁶ Idetartozott az 1848. évi III. törvény 7. §-a értelmében az érsekek, püspökök, apátok, prépostok kinevezése. MÁRKUS, 1896, 219.

⁶⁷ CSIZMADIA, 1966, 133.

⁶⁸ CIC, 1918, 106. 392. kánon.

⁶⁹ BOTOS, 2015, 106–113, 120, 129–131.

A fenti érveket áttekintve látható, hogy sok olyan körülmény merült fel, amely hozzájárulhatott ahhoz, hogy az 1924-ben a pápához írt folyamodvány nem került aláírásra és nem jutott el a címzetthez. A helyzet ideiglenes rendezésére 1931-ben, a román konkordátum 1929-es becikkelyezése és a fogadalmi templom, püspöki palota és szeminárium 1930-as elkészülte után került sor, amikor az Apostoli Szentszék Szegedet jelölte ki a csanádi egyházmegye székhelyének, a fogadalmi templomot pedig székesegyház rangjára emelte és engedélyezte egyházmegyei tanács megalakítását. Végleges rendezést azonban csak 1941-ben nyert a kérdés Szegeden székeskáptalan felállításával.⁷⁰

Források

1.

Glattfelder Gyula csanádi püspök Lorenzo Schioppa nunciushoz (1923. november 12.)

ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 12.2, fol. 429r–430v. – kézirat⁷¹

A csanádi püspök a nunciussal folytatott megbeszélését követően írásban is lefekteti, hogy szeretné, ha Szegeden társaskáptalant állítanának fel, mivel annak tagjai segíthetnék őt az egyházmegye központi kormányzásában, betölthetnék az általános helynök, szemináriumi rektor, irodaigazgató és egyházmegyei tanfelügyelő funkciókat. E testület elképzelése szerint négy stallumból állna. Azt tanácsolja – mellyel Csernoch János bíboros, hercegprímás is egyetért –, hogy a kanonokok dotálását az akkor betöltetlen kalocsai érsekség 35 000 hektárt kitevő javadalmából 6-800 hektár kihasználásával oldják meg. Az érsekségnek ezután is elegendő jövedelme maradna, és mivel még nincs betöltve a kalocsai érseki szék, így nincs javadalmas, akinek a jogait sértené. Azt kéri a nunciustól, hogy támogassa és mozdítsa elő az ügyet az Apostoli Szentszéknél. Ha ez megtörténik, a kormányhoz szeretne fordulni, hogy az a saját részét kivehesse a megvalósításból. Továbbá azzal kapcsolatban kéri a nuncius véleményét, hogy Rómában szóban referáljon-e a kérdésről.⁷²

Excellentissime Domine!

Exposui jam Excellentiae Vestrae viva voce, quantopere indigeam hic in Szeged capitulo collegiato, ut officia centralia administrationis dioecesis (vicarius generalis, rector seminarii, cancellariae director, scholarum inspector) in tuto collocentur. Tempore labente difficultates quae ex defectu totis medii oriuntur magis magisque elucent et

⁷⁰ MIKLÓS, 2003a.

⁷¹ A levélen a nunciatúrai iktatószám: 2743/II.

⁷² Glattfelder Gyula püspök 1923 novemberében végezte ad limina látogatását Rómában, ahová november 14-én érkezett meg. Vö. ANONIM, 1923.

administratio continuo gravior fit. Ideo denuo recurro ad ideam jam conceptam, capitulum saltem quattuor canonicorum esse constituendum. Sed deest beneficium pro fine assecurando, quia capituli cathedralis bona omnia in Rumenia sunt et perierunt, sicut et major pars bonorum episcopatus. Ideo proposui – Eminentissimo Cardinali Csernoch⁷³ approbante – ut ex amplissimis bonis (35000 hektar) archiepiscopatus Colocensis segregentur 6–800 hektar pro novo capitulo dotando, quo peracto archiepiscopatus adhuc abundanter remanebunt proventus pro dignitate sua necessarii, et cum modo sedes vacat, hic modus procedendi quaesita jura neminis laederet.

Humillime rogo Excellentiam Vestram, velit hanc meam propositionem benignissime acceptare eamque promovere. Si Excellentia Vestra dignaretur petitionis meae favorabilem resolutionem penes Apostolicam Sedem sollicitare eiusque permissionem exoperare, adirem gubernium, ut ex sua quoque parte rem promoveat.

Si Excellentia Vestra me de Sua opinione certiolem redderet, vel permetteret ut reversus Roma – quo eras proficiscor – viva voce referam, intimas rependerem grates.

Dioecesim mecum altis favoribus Excellentiae Vestrae commendans maneo Excellentiae Vestrae

humillimus servus
Julius Glattfelder
episcopus Csanadiensis
Szeged 1923. 12/XI.

2.

Glattfelder Gyula csanádi püspök beadványa a Szentszékhez (1924. december 5.)

A csanádi püspök Szegeden káptalan vagy két kanonoki stallum felállítása érdekében fordul XI. Pius pápához, illetve ehhez kapcsolódóan ír Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nunciushoz kísérőlevelet, melyeket a lenticben 2. a és 2. b-vel jelöltem. A dokumentumok nem tartalmazzak eredeti aláírást, azonban a használt papír, a fejléc és íráskép a csanádi egyházmegyéből küldött egyéb dokumentumok formátumával egyezik.⁷⁴ Így feltételezhető, hogy Glattfelder Gyula előzetesen megmutatta vagy elküldte véleményezésre a nunciushoz a tervezetet, aki az adott történelmi helyzetben – melynek elemzésére tanulmányomban kitértem – nem tartotta kívánatosnak annak benyújtását, azonban az iratot aláírás nélkül átvette és elhelyezte a nunciaturai irattárban.

⁷³ Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek.

⁷⁴ Bővebben lásd a 12. lábjegyzetet. Glattfelder Gyula általában a megszólításokat, a pápára történő utalásokat és a személy- és településneveket nagy betűkkel emelte ki, míg a hangsúlyos információkat, fontosabb gondolatokat ritkított szóközzel szedte. Az előbbieket nem fogom külön jelölni a forrásközlésben, az utóbbiakat azonban dőlttel fogom kiemelni.

2. a

Glattfelder Gyula csanádi püspök XI. Pius pápának

(1924. december 5.)

(ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, fol. 161r–162v. – gépirat)⁷⁵

A csanádi püspök 1924 decemberében vázolja XI. Pius pápának az egyházmegye és a saját helyzetét. A román hatóságok hozzáállása miatt kénytelen volt elhagyni egyházmegyéjét és székhelyét Szegeden rendezte be, ahol az egyházmegye adminisztrációjában segítség nélkül maradt, mivel székeskáptalanja Temesvárott rezideál, és Magyarországon hagyományosan a kanonokok látják el az egyházmegye központi tisztségeit. A temesvári káptalan egy részének Magyarországra helyezését a román kormány nem tolerálná, még kevésbé, hogy a káptalani javadalom teljes egészében Romániában maradt. Így azt szeretné, ha a Fraknoi Vilmos 1923. november 20-i halálával⁷⁶ megürült nagyvárad kanonoki stallumot a pápa nem töltené be, hanem a jövedelmét kétfelé osztva felállítana belőle a csanádi káptalanban két stallumot, amely birtokosainak kötelessége lenne Szegeden rezideálni, vagy pedig a stallum jövedelméből Szegeden társaskáptalant állítana fel. Így lenne aki segítse az egyházmegye magyar részének adminisztrációjában. Véleménye szerint a nagyvárad székeskáptalan nem szenvedne kárt, mivel Magyarországon, ahol 16 tagjából 6-an élnek, 12 ezer hektár földdel rendelkeznek, továbbá a nagyvárad egyházmegye papok sem neheztelhetnének, tekintve, hogy hat stallum a nagyváradból irodalmi kanonoki stallum, melyeket az irodalom és tudomány terén kifejtett érdemükért adományozhatnak magyarországi egyházmegyékből papoknak, így akár csanádi egyházmegyéseknek is. Végül felveti, hogy az Egyház javára válna, ha a Magyarországon szétszórta, saját egyház, székhely nélkül élő kanonokok egy püspök mellett egy adott püspöki kúriában teljesítenének szolgálatot.

Nr. 1091/1924.

Beatissime Pater!

Ima humilitate in genua provolutus exponere audeo Sanctitati Vestrae, quatenus dioecesis Csanádiensis per tractatum pacis Trianon inter Hungariam, Rumeniam et Serbiám divisa in difficillima situatione quoad administrationem versatur. Humillime infrascriptus episcopus gubernio Rumeno cogente relinquere debui residentiam et cathedralem meam in civitate Temesvár (hodie Timisoara), quae Rumeniae adnectebatur, et abinde Sanctitate Vestra ita disponente in civitate Szeged resideo et

⁷⁵ A folyamodványra rájegyezve: „Lettera del 1924 non usata (capitolo)”.

⁷⁶ Vö. BERZEVICZY, 1927, 112.

guberno partem Hungaricam dioecesis meae, in Temesvár vero administrator Apostolicus gubernat partem Rumenam dioecesis. Hac mutatione peracta *orbatus sum capitulo*, quod in Temesvár residet, et cum integrum beneficium capitulare intra fines Rumeniae situatum sit, deest mihi etiam possibilitas, ut saltem aliquot canonici adhiberi possint in administratione munerum centralium dioecesis – uti vicarii generalis, rectoris seminarii, directoris cancellariae episcopalis, inspectoris scholarum etc. – quae munera in Hungaria a saeculis per canonicos providebantur, nec alii proventus pro talibus muneribus dotandis praesto sunt, quam beneficia canonicalia. Eadem ex causa etiam consilio capituli careo. Ut pars canonicorum ex Temesvár huc transferatur, impossibile est, quia gubernium Rumenum hoc nullo modo permetteret, eo minus concederet, ut canonici in Hungaria residentes fructus ex Rumenia percipiant, ubi vero *totum* beneficium capitulare est.

Cum tali modo curiae episcopali et institutis providere vix possibile sit, iam in ultima relatione dioecesana, quam ante annum Sanctitati Vestrae substravi, exposui: necessarium fore, ut ex aliquo vacante beneficio dos assignetur *pro novo capitulo* in Szeged constituendo, ut tali modo administratio partis Hungaricae dioecesis Csanádiensis et curiae episcopalis assecurari possit. Sanctitas Vestra benignissime annuere dignata est explanationi meae in audientia die 26-a Nov. 1923. gratiosissime concessa, imo pro Sua ingenti clementia declarare quoque placuit, velle Se in Sua propria Altissima Persona huic negotio attentionem donare.

Clementiae Sanctitatis Vestrae filiali devotione deditus recurro nunc ad thronum Sanctitatis Vestrae humillime oro: velit *beneficium canonicale capituli* Magnovaradinensis, quod per obitum Guillelmi Fraknoi nuper vacans factum est, *dioecesi Csanádiensi incorporare* tali modo, ut ex illo duo canonicatus in capitulo cathedrali Csanádiensi – cuius sedes in Temesvár – erigantur cum obligatione residendi penes episcopum in Szeged (Hungaria); vel vero, ut ex fructibus huius canonicatus capitulum collegiatum in Szeged in usum partis Hungaricae dioecesis Csanádiensis erigatur.

Scire oportet dioecesim Magnovaradinensem, cuius episcopus ante annum mortuus est, et nunc per administratorem Apostolicum Magnovaradino (in Rumenia) regitur, similiter divisam fuisse inter Hungariam et Rumeniam. Residentia episcopalis et capitularis in Rumenia est, sed magna pars bonorum capituli (12.000 Hektar) in Hungaria iacet et ex 16 canonicis 6 in Hungaria habent domicilium, 10 Magnovaradini residentibus. Canonici in Hungaria habitantes dispersi vivunt in domibus privatis.

Praeterea memorandum est, eam quam proposui dispositionem pro clero dioecesis Magnovaradinensis non esse odiosam, quia illud stallum canonicale, de quo agitur, non conferretur sacerdotibus dioecesis Magnovaradinensis, quia ex illis sex canonicatibus est, ad quos *ex omnibus dioecibus Hungariae* promoveri debent clerici titulo meritorum litterariorum, ergo secundum foundationem etiam sacerdotes Csanádienses spem huius beneficii habent. Praeterea illi canonici capituli Magnovaradinensis, qui in parte Hungarica istius dioecesis beneficium et existentiam possident – numero sex – nec residentiam, nec propriam ecclesiam, nec chorum habent, quare sine dubio *maiori esset emolumento* ecclesiae, si circa aliquem episcopum eiusque curiam munia obirent, quam

dispersi vitam gerant. Propterea ex hac occasione etiam illis humillimis precibus adeo Sanctitatem Vestram: velit benignissime disponere, ut ex capituli Magnovaradinensis sex canonicatibus, quorum beneficiarii *actu* in Hungaria existunt ibique bona possident, praeter superius memoratum adhuc *duo*, vel saltem *unus* – sive statim, sive secundum ordinem vacantiae futurae – eodem modo *incorporentur* dioecesi Csanádiensi, et tali modo tam administrationi dioecesanæ, quam honori et progressui cleri consulatur. Beneficia canonicalia Magnovaradinensia tantis sunt provisa bonis *in Hungaria*, ut ex uno canonicatu facillime poterunt duo in Szeged fundari. Et si dioecesi Csanádiensi tres canonicatus Magnovaradinenses incorporentur,⁷⁷ capitulo Magnovaradinensi adhuc remanerent 13 integra stalla canonicalia; 10 Magnovaradini in Rumenia, 3 vero in parte Hungarica dioecesis Magnovaradinensis, quæ etiam dismembrari possent, et dioecesi Csanádiensi, quæ hic in Hungaria beneficio capitulari absolute caret eiusque episcopo, similiter consultum foret.

In gravi statu dioecesis meae filiali fiducia propero ad thronum Sanctitatis Vestrae oroque de genu: velit petitioni meae humillimæ benignissime obsecundare, propter quam gratiam cum clero meo incessanter precabimur Omnipotentem, velit Optimum Patrem et restauratorem dioecesis Csanádiensis gratiis copiosissimis cumulare.

Ima in humilitate me prosternens ad thronum Sanctitatis Vestrae in osculo ss.
Pedium emorior
Sanctitatis Vestrae
Szegedini, die 5-a Decembris a. D. 1924.

filiorum minimus:
episcopus Csanádiensis⁷⁸

2.b

Glattfelder Gyula csanádi püspök Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nunciusnak (1924. december 5.)

(ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, fol. 163r-v. – gépirat)⁷⁹

A levélben Glattfelder Gyula utal arra, hogy már több alkalommal vázolta nehézségeit, hogy az egyházmegye magyar részén nincs káptalanja, melynek tagjai az egyházkezelésben segíthetnének. Ezért azt kérte, hogy Szegeden új káptalant állítsanak fel. Ezt már a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkárának, Gaetano de Lainak, és XI. Pius pápának is kifejtette 1924. novemberi ad limina látogatása alkalmával. Véleménye sze-

⁷⁷ A három kanonoki stallumra vonatkozó megjegyzést a margón függőleges zöld vonalas kiemelés kíséri.

⁷⁸ A dokumentum nincs aláírva.

⁷⁹ A levélre rájegyezve: „Lettera del 1924 non usata”.

rint a magyar kormánynak tetszésére lenne, és bizalmasan arról értesíti a nunciust, hogy Szeged városa is részt vállalna egy kanonok dotálásában. Ezeket vázolja kéri folyamodványának a pápa elé terjesztését.

Ad Nr. 1091/1924.

Excellentissime ac Reverendissime Domine Nuntie Apostolice!
Domine Benignissime!

Pluries exposui iam Excellentiae Vestrae quales, perferre debeam difficultates, quia capitulum hic in parte Hungarica dioecesis non habeo, et media necessaria administrationis dioecesanæ desunt. Ideo rogavi, ut ex aliquo vacante beneficio novum capitulum in Szeged erigatur. Hanc dispositionem et Beatissimus Pater et Eminentissimus Cardinalis Secretarius Congregationis Consistorialis necessariam dixerunt, quando anno præterito statum dioecesis meae explanavi. Imo Beatissimus Pater auditis meis argumentis de causa, declaravit: Se personaliter velle rem promovere. („Ich werde mich persönlich der Sache annehmen.”)

Cum nuper vacans factum est beneficium canonicale capituli Magnovaradinensis, quod non ad Magnovaradinensem clerum, sed ad sacerdotes omnium diocesium Hungariae spectat titulo meritorum litteriorum, iis humillimis precibus adivi Beatissimum Patrem: velit ex hoc beneficio canonicatus in Szeged residentes dotare.

Haec dispositio gubernio Hungarico quoque placitum est. Et liceat sub secreto Excellentiam Vestram certiore reddere, mihi patefactum fuisse, si beneficium illud huc transfertur et constituitur, civitatem, – quae hunc honorem summopere optat – ex sua quoque parte tale beneficium daturam, ex quo unus canonicus sustentari poterit.

Ideo omnibus, quae exposui, gratiose perspectis, velit Excellentia Vestra petitioni meae benigne annuere, supplicem libellum Beatissimo Patri substernere, et ex Sua quoque parte omnia peragere, quae optatum finem producere, et dioecesim clerumque meum contentos reddere queant.

In reliquo altis Excellentiae Vestrae favoribus devote commendatus persisto
Excellentissimi ac Reverendissimi Domini
Szegedini, die 5-a Decembris, a. D. 1924.

humillimus servus:
episcopus Csanádiensis⁸⁰

---

⁸⁰ A dokumentum nincs aláírva.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ASV	Archivio Segreto Vaticano, Vatikán
Arch. Nunz. Ungheria	Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria
S.RR.SS.	Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Vatikán
AA.EE.SS.	Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
PL	Prímási Levéltár, Esztergom

*

ÁBRAHÁM–ZOMBORI

2001

A szegedi székesegyház, szerk. ÁBRAHÁM István – ZOMBORI István, Szeged, Szegedi Székeskáptalan – Efo kiadó és nyomda, 2001.

ÁLDÁSY

1925

ÁLDÁSY Antal: *Fraknoi Vilmos emlékezete*, In: *Katholikus Szemle*, 39. (1925) 8. sz. 449–460.

ALMANACH

1940

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja fennállásának 305. tanévében az MCMXXXIX–MCMXL. tanévre. Lezárattott 1940. augusztus 31-én, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940.

ANONIM

1921

Lányi püspök betegsége, In: *Magyarság*, 2. (1921. október 6.) 222. sz. 5.

ANONIM

1923

A csanádi püspök római útja, In: *8 Órai Ujság*, 9. (1923. november 18.) 261. sz. 14.

ANONIM

1924a

Kiutasították Nagyváradról Lányi püspököt, In: *Budapesti Hírlap*, 44. (1924. október 2.) 206. sz. 6.

- ANONIM
1941 *Az Apostoli Szentszék intézkedése következtében a csanádi egyházmegyének is lesz székeskáptalanja*, In: *Szegedi Új Nemzedék*, 23. (1941. július 13.) 158. sz. 3.
- ANONIM
1924b *Az oláhoktól kiutasított Lányi püspök Debrecenben nem kapott lakást*, In: *Magyarság*, 5. (1924. október 16.) 218. sz. 8.
- BÁNK
1958 BÁNK József: *Egyházi jog*, Budapest, Szent István Társulat, 1958.
- BARTHA
2012 BARTHA Ákos: *A két világháború közti román földbirtok-rendezés*, In: *Korunk* (2012) 6. sz. 83–89.
- BÉLTEKY
1996 BÉLTEKY József [Glück Jenő]: *Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 8. (1996) 3-4. sz. 137–153.
- BERZEVICZY
1927 BERZEVICZY Albert: *Fraknoi Vilmos emlékezete. (Felolvasott az Akadémia 1927. május 8-án tartott ünnepi közülésén)*, Budapest 1927.
- BOTOS
2015 BOTOS János: *A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924*, In: *Múltunk*, 60. (2015) 3. sz. 70–138.
- BURCICĂ
2015 Pompilia Viorica BURCICĂ: *Amateur Theater in Historical Transylvania between the Two World Wars*, disszertáció (University of Illinois at Urbana-Champaign), Urbana, Illinois, 2015.
- CĂLIN
2009 Claudiu CĂLIN: *Dr. H. C. Augustin Pacha (1870–1954). Succint excurs biografic al primului episcop romano-catolic de Timișoara*, In: *Banatica*, 19. (2009) 203–260.
- CIC
1918 *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab Emo Petro Card. GASPARRI auctus, Typis Polyglottis Vaticanis, Romae, 1918.

- CSIZMADIA
1966
CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban*, Budapest 1966.
- FEKETE
1975
A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973, összeállította: FEKETE Gézőné, Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1975.
- GEREVICH–LEPOLD–
ZSEMBERY
1929
Magyar Katolikus Almanach, III., 1929, szerk. GEREVICH Tibor – LEPOLD Antal – ZSEMBERY István, Budapest, Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R.t., 1929.
- GERGELY
1999
GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon*, Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.
- Glasul
1929
Glasul Minorităților. La voix des Minorités. In: *Die Stimme der Minderheiten*, 7. (1929) 6. sz.
- JANCSÓ
1928
JANCSÓ Benedek: *A katolikus egyház helyzete Romániában*, In: *Magyar Szemle*, 4. (1928) 9–12. sz. 59–64.
- LAKATOS
2009
LAKATOS Andor, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa-Bácsi érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházme gyéig 1909–2009*, Pozsony, Remény Kiadó, 2009.
- Magyar Törvénytár
1922
1921. évi törvénycikkek, jegyzetekkel ellátta: TÉRFY Gyula, Budapest, Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1922.
- MARCHUT
2014
MARCHUT Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, In: *Pro Minoritate* (2014) Tél, 150–169.
- MÁRKUS
1896
Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. Milleniumi emlékkiadás. 1836–1868, szerk. MÁRKUS Dezső, Budapest, Franklin-Társulat, 1896.
- MARTON
1995
MARTON József: *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*, In: *Erdélyi Múzeum*, 57. (1995) 1–2. sz. 50–59.

MERÉNYI-METZGER

1997

MERÉNYI-METZGER Gábor: *A nagyváradi székeskáptalan tagjai (1920–1945)*, In: *Turul*, 70. (1997) 1–2. sz. 13–19.

MIHÁLYFI

1927

MIHÁLYFI Ákos: *A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem*, In: *Magyar katolikus almanach*, 1. (1927) 277–282.

MIKLÓS

2003a

MIKLÓS Péter: *Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden, 1923–1941*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 4. (2003) 2. sz. 86–99.

MIKLÓS

2003b

MIKLÓS Péter: *La formazione del centro diocesano di Szeged e la Santa Sede*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 15. (2003) 3–4. sz. 87–95.

MIKLÓS

2018a

MIKLÓS Péter: *A csanádi egyházmegye mint régiószervező tényező*, In: *Közép-Európai Közlemények*, 11. (2018) 1. sz. 54–62.

MIKLÓS

2018b

MIKLÓS Péter: *Temesvárról Szegedre. Glattfelder Gyula, az elűzött csanádi püspök*, In: *Trianoi Szemle*, 10. (2018) 3–4. sz. 215–222.

Nemzetgyűlés

1920

Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. 1. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.

Népszámlálás

1923

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint, a magyar kir. kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja: a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1923. (Magyar Statisztikai Közlemények, 69.)

Ordines Circulares

1931

Ordines Circulares ad honorabilem clerum almae Dioecesis Csanádiensis de anno 1931. Typis Typographiae Stephani Juhász, 1931, V, nr. 1100. (elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Circulares_Csanad_1931)

ROMSICS
1995

Magyarok kisebbségben és szóróványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944, szerk. BÁN D. András, DIÓSZEGI László, FEJŐS Zoltán, ROMSICS Ignác (főszerkesztő), VINNAI Győző, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995.

SALACZ
1975

SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München, Aurora Könyvek, 1975.

SALACZ
2002

SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest, Argumentum, 2002.

SAS
2003

SAS Péter: *Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 4. (2003) 1. sz. 80–89.

SZABOLCS
2016

SZABOLCS András: *New Details regarding the Expulsion of Bishop Gyula Glattfelder from Romania*, In: *Studia UBB Theol. Cath. Lat. [Studia Universitatis Babeş–Bolyai Theologia Catholica Latina]*, 61. (2016) 1. sz. 87–98.

TÓTH
2011

TÓTH Tamás: *Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943)*, In: *Deliberationes*, 4. (2011) 2. sz. 254–259.

TÓTH
2017

TÓTH Krisztina: *Prohászka Ottokár jelöltsége a kalocsai érseki székre. A püspökkinevezések gyakorlatának próbája a király nélküli királyságban vatikáni levéltári források alapján*, In: *Prohászka-tanulmányok 2015–2017*, szerk. MÓZESSY Gergely, Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2017, 320–355.

TÓTH–TUSOR
2016

TÓTH Krisztina – TUSOR Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2016.

TUSOR
2004

TUSOR Péter: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2004.

VENCZEL
1942

VENCZEL József: *Az erdélyi román földbirtokreform*, In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–41*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1942, 309–465.

ZOMBORI
1995

ZOMBORI István: *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*, Budapest–Szeged, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995.

ZSÓDI
2007

ZSÓDI Viktor: *A szegedi egyházmegyei közti papnevelő intézet története 1930–1955 között*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 19. (2007) 3–4. sz. 69–87.

Ellenállás és elhallgatás: Zsabka Kálmán esete a kommunista „biokráciával”*

Zsabka Kálmán nem tartozik széles körben ismert történelmi szereplőink közé. Annyi azért tudható e név viselőjéről, hogy a Turul Szövetség jobboldali szárnyán politizált, szélsőséges antiszemita volt, aki ugyanakkor a németeket is gyűlölte. Alighanem így került 1939-ben a Rongyos Gárda egyik vezetőjeként Lengyelországba, illetve ezért harcolt 1944 őszén a nyilasok ellen, amikor is egy KISKA-szárad parancsnokaként számos üldözött, zsidónak minősített személy életét mentette meg szűkebb pátriájában, Zuglóban. Felsorolásszerűen ismert filmes pályafutása, valamint tevékenysége a harmincas évek végi „őrségváltásban”, állambiztonsági dokumentumokon keresztül pedig foglalkoztak 1945 utáni életével, rendszerellenes tevékenységével – vagy inkább: morfolódásával – is.¹

Zsabka itt közölt önéletrajza a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai nyilván tartó okmánygyűjtőben maradt fenn. A dokumentum valószínűleg az 1949-es tartalékos tiszti állománybavételi eljárás alkalmával készülhetett.² Keletkezési körülményeiről és időpontjáról Erdős Béla főhadnagynak az irathoz fűzött 1951. március 10-i megjegyzése informál: „Turul vezér, Rongyos Gárda szervező volt. Mindent ellenállási tevékenységnek állít be. Politikailag teljesen megbízhatatlan”.³ Zsabka valamikor 1951 első hónapjaiban vethette papírra életrajzát, melynek tartalmát illetően Erdős nem tévedett sokat. Persze neki kellett a legjobban tudnia, hogy az önéletrajzi gyakorlat a szovjet típusú rendszerek „emblematisz jelségeként” működött, olyan önreprezentációként, aminek célja nem a személyes élettörténet elmesélése, hanem a személyiségfejlődés és a politikai elkötelezettség demonstrálása volt. A kelet-európai országokban az osztályharc mellett éppen az „antifaszizmus” lett az a fogalmi konstrukció, amelynek alapján kategorizálták az állampolgárokat. Ebben a viszonyrendszerben Zsabka minden – alant bemutatott – „autobiográfiai kreativitása” ellenére a „politikailag teljesen megbízhatatlan” bélyeget kapta a magyarországi sztálinista „biokráciától”.⁴

Ahhoz, hogy a dokumentum – és szerzőjének taktikája – értelmezhető legyen, röviden át kell tekintenünk Zsabka Kálmán külső forrásokból kirajzolódó élettörténetét.

* A kutatást a PD 124292 azonosítószámú NKFIH-pályázat támogatása tette lehetővé.

¹ SZÉCSÉNYI, 2013; LIPTAI, 1987, 357; SÁNDOR, 1992, 96–103.

² Zsabkát 1949-ben vették állományba a „demokratikus honvédségnél”. Honvédesküjét 1951 augusztusában tette le. 1955 nyarán, miután elérte a korhatárt, törölték a nyilvántartásból, aktáját pedig lezárták. HIM HL, AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán.

³ Uo.

⁴ Lutz Niethammer biokrácia-fogalmát nemzetközi kontextusban értelmezi: RAINER M., 2018, 258–259.

Saját szlovák gyökereit még 1924-ben is büszkén hangoztató főszereplőnk 1897-ben született a Türocszentmártonhoz közeli Znióvárán, paraszti eredetű családban.⁵ Édesapja, Zsabka András az altisztségig emelkedett a társadalmi ranglétrán, így került 1913 júniusában hivatalszolgaként a pestvidéki királyi járásbíróshoz.⁶ Budapestre népes családja is követte.⁷ A már Besztercebányán is bukdácsoló Kálmán a fővárosi kereskedelmi iskolában sem jeleskedett, sőt 1914-ben otthagyta az iskolát, és színésznek állt. A világháború kitörése miatt azonban 1915 tavaszán már az olasz fronton harcolt, ahonnan tüdővérzéssel került vissza Budapestre. A korabeli sajtó ekkor már hírt adott kisebb szerepeiről, noha az állítólagos „östehetség” berobbanása megközelítőleg sem volt olyan zajos, mint például Sértő Kálmáné másfél évtizeddel később.⁸ Zsabka mindazonáltal nem lehetett teljesen tehetségtelen színész. Később a Tanácsköztársaság alatt a Színésznevelési Direktórium rostáján is átment,⁹ jóllehet ennek emlékét olyan jól sikerült magába fojtania a Horthy-korszak negyed százada alatt, hogy még apologetikus önéletrajzából is kifejejtette az immáron érdemként interpretálható epizódot. Ám az ifjú bonviván ambícióit kettétörte a háború. Ismét frontra került, megsebesült, majd 1918-ban Budapestre szökött. Itt élte át az összeomlást és az őszirózsás forradalmat.

Zsabka ekkor – s nem az ellenforradalom alatt – kezdte meg az életét végigkísérő botránykarrierjét. Bár 1945 után ideológiai okokkal magyarázta részvételét a forradalomban, a korabeli dokumentumokból sokkalta inkább egy a zavarosban halászó, erőszakos, a törvénnyel hadilábon álló szerencselovag képe rajzolódik ki. Így például 1918 novemberében az általa vezetett, italozva erőszakoskodó katonaegységet csak a hadügyminisztérium géppuskás osztaga és a helyi nemzetőrség együttes fellépése tudta eltávolítani Kiskőrősről.¹⁰ Ezután tagja lett a nemzetőr tengerészeti csoportot megszervező korábbi budapesti városparancsnok, Heltai Viktor alvilági elemekből rekrutált különítményének, amelyik a csehek kiverése helyett fosztogatással múlatta az időt a Felvidéken.¹¹ Legkomolyabb forradalmi botránya azonban a Rákóczi úti lövöldözés volt 1918 decemberében, amikor is majdnem lelőtte a rendet teremteni igyekvő népőrségi járőrzetűt, ő maga pedig haslövést szenvedett. A helyzet súlyosságára jellemző, hogy Dietz Károly budapesti rendőrfőkapitány másnap sajtóközleménnyel igyekezett megnyugtítani a lakosságot.¹² Az elhúzódozó ügyben már elrendelték „a budapesti hadosztálybíróóság által keresztyülvendő nyomozó eljárást”,¹³ amikor uralomra jutott a Tanácsköztársaság.

⁵ ZSABKA, 1924, 7. (*Fiuk* c. vers.)

⁶ *Budapesti Közlöny*, 1913. június 26.

⁷ Zsabka Kálmán testvérei közül nyolc érte meg a felnőttkort. ÁBTL, V-142421/1.

⁸ BARTHA, 2015.

⁹ *Színházi Élet*, 1919/27, 11.

¹⁰ Bukovszky Jenő községi jegyző, nyugalmazott főhadnagy jelentése a M. Kir. Délpestvármegyei Katonai Parancsnokságnak. Kiskőrös, 1920. dec. 9. BFL, VII.18.d 15/119/1920.

¹¹ *Népszava*, 1918. dec. 28. 7. Vö. *Az Est*, 1918. nov. 29. 2. A felvidéki különítményhez: HATOS, 2018, 212, 312–313.

¹² *Az Est*, 1918. dec. 28. 3. Vö. *Népszava*, 1918. dec. 27. 8.

¹³ Budapesti kerület katonai parancsnoki ügyész levele a Belügyminisztériumnak. 1919. márc. 7. HIM HL 1920 ált. 13. oszt. (bűnügy) Zsabka Kálmán.

Aligha meglepő, hogy Zsabka részt vett „a csehek elleni felvidéki harcokban”, jóllehet húszas évekbeli állítása szerint a krisztinavárosi ellenforradalomban is kitüntette magát.¹⁴ Mindeközben időnként vándorszínészkedett.

A leszerelt katona 1920 októberében tért vissza a fővárosba.¹⁵ *Az Est* szerint hadapródjelölt őrmesterként jelentkezett az Ébredő Magyarok Egyesületének nemzetvédelmi osztályánál,¹⁶ és innen került be a jobbára elszakított részekről származó katonák által lakott Ehmann-telepen állomásozó Adonyi zászlóaljhoz, ahol a nyomozótisztek közé osztották be.¹⁷ Egy hónappal később a heveskedő fiatalember immáron az országos érdeklődés középpontjába került, mivel 1920. november 10. hajnalán részese volt a Soltra József rendőr halálát okozó különítményes garázdálkodásnak. Ez volt az az eset, amely a tiszti fegyveres csoportok pacifikálására, s a hírhedt különítményes tanyák felszámolására sarkallta a kormányzatot. A több halálos áldozatot követelő akciókat Teleki Pál miniszterelnök kiemelten figyelte, Soltra temetésén pedig demonstratív módon Horthy Miklós kormányzó is megjelent (aki azért az akciók előtt egyeztetett Prónay Pállal).¹⁸ A korabeli lapok az első napokban éppen Zsabkát gyanúsították a rendőr életének kioltásával, míg ő egy bizonyos „Imrét” nevezett meg tettesként. Hamarosan kézre is kerítették a hatóságok Mészáros Imre szerelőt, a Britannia szállóban tanyázó Héjjas-különítmény tagját, akit a bíróság bűnösnek talált. Mészároست 1920. december 19-én kivégezték.¹⁹ A felsorolásszerű tényekhez hozzá kell tenni, hogy a mindenki számára kínos ügy nyomozása és bírósági tárgyalása gyanús körülmények között folyt le. Ezt visszavont és cenzúrázott vallomások, eltűnt tárgyalási jegyzőkönyvek, országgyűlési közbeszólások, illetve visszaemlékezések egyaránt érzékeltetik. Zsabka már a húszas években utalt rá, hogy a bíróságon nem mondott el mindent.²⁰ Itt közölt – önmentegető – verzióját (miszerint az ominózus este a Városparancsnokság alkalmazásában teljesített szolgálatot és feladata a különítményesek szemmel tartása volt) nem támasztják alá források. A rendvédelmi szervek és a különböző paramilitáris különítmények összefonódása miatt ugyanakkor nem is zárhatjuk ki teljesen újbóli alkalmazását a Városparancsnokságon.²¹

¹⁴ *Esti Kurír*, 1925. febr. 15. 5; *Esti Kurír*, 1925. febr. 21. 10. Állítását – miszerint két zsidót megölt – a szakirodalom nem erősíti meg. NAGY, 2011.

¹⁵ Zsabka 1920/1921-es fogolytörzskönyvében leszerelt zászlósként szerepelt. BFL – VII.102.0 fogoly – 1920 – 8736. 1945 utáni adatlapján is 1919 van feltüntetve utolsó szolgálati éveként. HIM HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán.

¹⁶ *Az Est*, 1922. szept. 23. 4. PATAKI, 1973, 91–92. Az „ébredőkhöz” legújabbban: GYURGYÁK, 2012, 206–212; PAKSA, 2012, 44–60; PAKSY, 2013, 23–32.

¹⁷ *Az Est*, 1927. okt. 26. 7.

¹⁸ ZINNER, 1989, 99–103; ABLONCZY, 2005, 176–177; *Ország-Világ*, 1920. nov. 21. 1; BODÓ, 2010, 9–27; BODÓ, 2011, 27–28.

¹⁹ BFL – VII.102.a – fogoly – 1920 – 8818 BFL – VII.101.c – fegyenc. I – 4956.

²⁰ Az ügyet részletezi: BARTHA-PÓCS-SZÉCSÉNYI, 2019b.

²¹ Erre a szövevényre vet némi fényt a VÁP 1920. november 10-i utasítása, melyben Lengerer tábornok rendelt el készültséget az esetleges atrocitások megakadályozására hivatkozva. HELGERT, é. n. 78–79, 153–155. A „szigorúan titkos” utasítás címzettje ugyanis éppen az a „budapesti vadászzászlóalj” volt, melyet a különítmények fedésére hozott létre a Hadügyminisztérium 1920 elején. SUBA, 2008, 137.

Zsabka a Soltra-ügy után kis időre eltűnt, majd 1922-ben immáron *A Nép* című „ébredő”, keresztényszocialista lap munkatársaként jelentkezett. Újságíróként harcias antiszemitizmus és útszéli stílus jellemezte, így 1922-ben Rassay Károllyal, egy évre rá pedig Fábián Bélával pereskedhetett. Előbbi ügyben tizennégy napos fogházbüntetésre ítélték,²² míg a Kúriát is megjáró Fábián-ügy – melyben első fokon egy hónapnyi elzárást kapott – évekig húzódott.²³ Zsabka a konszolidáció idején, súlyos betegségei ellenére is az utcai politizálás híve maradt. Egyik emlékezetes alakítása a szociáldemokrata párt 1848-as megemlékezésének botrányba fullasztása volt 1926 márciusának idusán. Miután az ünneplők felismerték a Peyer Károly beszédét minduntalan közbeszólásokkal zavaró szélsőjobboldali agitátort, csak a rendőrség kimenekítésének köszönhetette Zsabka, hogy a tízezres tömeg nem lincselte meg. Az eset számos letartóztatást és lovasrohamot eredményezett.²⁴ Még emlékezetesebb volt 1927-es, alaposan megtervezett botránya, amikor is Szomory Dezső *Nagyasszony* című művének Nemzeti Színházban megrendezett reprízén dobott két bűzbombát a közönség közé az ekkor már közismert bajkeverő. Mindeközben a színház körül összegyűlt többbezer tömeget lovas rendőrök igyekeztek megfékezni; a kétnapos rendzavarások alatt végül százötven embert vettek őrizetbe.²⁵ Zsabka másfél hónappal később a későbbi kaszáskeresztes vezér, Böszörmény Zoltán oldalán tűnt fel egy utcai verekedésében, a fekete egyenruhát viselő, fokost hordó „ébredő sasok” között.²⁶

Aligha lepődhetünk meg azon, hogy a fenti események nem kerülnek terítékre az általunk alább közölt forrásban. Arról sem olvashatunk 1951-es önéletrajzában, hogy Zsabka a gazdasági világválság idején számos új alapítású szélsőjobboldali pártban megfordult. Eleinte Budaváry László, Szemere Béla és Prónay Pál alakulatainál forgolódott,²⁷ s az 1931-es Vannay-puccs kapcsán őt is őrizetbe vették rövid időre.²⁸ Zsabkát a jobboldali *Magyarság* a lebukás másnapján a szervezet akcióbizottságának tagjaként aposztrofálta, akit a kinevezendő, Budaváry vezette kormány kultuszminiszterének szemeltek ki. Zsabka tagadott, s a súlyos vádat másnap felesége is igyekezett korrigálni *A Reggel*nek adott nyilatkozatában. Ebben kifejtette, hogy férje nem kormányzat-, hanem Habsburg-ellenes szervezkedésben vett részt. Zsabkát néhány napnyi fogva tartást követően ismét szabadon bocsátották.²⁹ Itt kell megjegyezni, hogy Ujszászy István, az Államvédelmi Központ későbbi vezetője úgy emlékezett, a VKF2 különleges kémelhárító hálózatának tagja volt az ismert „»turulista« ifjúsági vezér”, akinek szolgáltatásait „beugrató ügynökként” – vagyis a cellákba juttatott vamzerként – is igénybe vették.

²² *Budapesti Hírlap*, 1923. nov. 28. 5.; *Az Est*, 1924. jan. 20. 2.; *Esti Kurír*, 1924. okt. 22. 7.; BFL VII. 18d 1922 05/0561.

²³ *Az Est*, 1925. szept. 16. 4.; BFL VII. 18d 1923 05/0156 és *Szeged*, 1923. júl. 18. 5.

²⁴ *Az Est*, 1926. márc. 16. 3–4.; *Budapesti Hírlap*, 1926. márc. 16. 2.; *Uj Barázda*, 1926. márc. 16. 1.

²⁵ *Esti Kurír*, 1927. okt. 23. 4.; *Magyarság*, 1927. okt. 22. 4.; MTI Heti kiadás. 43. szám. 1927. okt. 25.

²⁶ A „Sas osztály az ÉME elit alakulatának számított, melynek tagjai katonai jellegű kiképzést kaptak, valamint hírszerző, megfigyelő és kémelhárító tevékenységet is végeztek.” PAKSY, 2013, 59.

²⁷ BARTHA–PÓCS–SZÉCSÉNYI, 2019b.

²⁸ A puccskísérlethez részletesen: MÁRKUS, 1968, 177–192.

²⁹ *Magyarság*, 1931. nov. 29.; *A Reggel*, 1931. nov. 30. 3.; *Magyarság*, 1931. dec. 5. 6.

Zsabka emellett kapcsolatban állt Sombor-Schweinitzer József rendőr-főkapitány-helyetessel, a politikai rendészeti osztály vezetőjével is,³⁰ továbbá tisztként szerepelt az 1920-tól titkosan működő, a kisantant államokban tervezett szabotázs- és terrorcselekmények előkészítésére kiképzett katonai csoportban. Ők feleltek a Rongyos Gárda „végrehajtó alakulatainak” reaktiválásáért 1938-ban.³¹

Az itthon főként a nyilasok és a Volksbund ellen harcoló rongyosok a harmincas évek végén újra lehetőséget kaptak az elméleti képzés gyakorlati tesztelésére. 1938 októberében Felvidéken és Kárpátalján igyekeztek szétzilálni a csehszlovák közigazgatást; emellett számos – emberéletet is követelő – atrocitásba vettek részt (főképp a helyi zsidóság rovására). Egy részük azonban a nácik expanziós politikájával sem szimpatizált. Őket vezette Zsabka 1939 nyarán Lengyelországba, és nekik kellett magyarázkodniuk Hubay Kálmán és Rátz Kálmán nyilas képviselők forrásunkban említett indiszkréciója után. Zsabka közvetlenül az események után arra hivatkozva igyekezett cáfolni Hubay „megdöbbsentő” kijelentését, hogy ő csupán nyaralni rándult át Lengyelországba néhány rongyos gárdista barátjával.³²

Alighanem a fenti példákából is érzékelhető: Zsabka náciellenessége nem demokratikus vagy „antifasiszta” elkötelezettségéből fakadt. Az ő ideológiai hátországa – Gyurgyák János metaforáját továbbgondolva³³ – a fajvédő fa azon vékonyka hajtása volt, melynek hívei a függetlenségpárti hagyományt nem csupán a magyar birodalmi gondolattal és a szélsőjobboldali ideológiával gondolták összeegyeztethetőnek, de igényeiket akár a Harmadik Birodalommal szemben is exponálták. Zsabka sajátos nézetrendszere jól érzékelhető költészetén is. 1924-ben a Turul Szövetség gondozásában jelent meg első verseskötete, melynek hősi magyar történelemszemléletében a szabadságharcos hagyományt (Rákóczi, Kossuth, Petőfi stb.) harcias, irredenta szólamokkal – és Héjjas Ivánnak címzett költeménnyel – hangszerelte újra.³⁴ Alighanem e vonatkozások miatt sem tért ki 1951-ben költői munkásságára, jóllehet 1941-es, *Tiborc* című kötetében a szélsőjobboldali függetlenségpárti hagyomány már határozott nyilas- és németellenes tartalmakkal töltődött fel.³⁵ Itt érdemes megjegyezni, hogy Zsabka a Horthy-korszakban végig bevett fellépője volt a különböző irredenta rendezvényeknek, és kültéri programokon esetenként több ezer ember csodálhatta a cingár előadóművész temperamentosos előadását, rádióközvetítések által pedig még ennél is többen hallhatták. Idővel költeményei önálló életet kezdtek élni, s revizionista programok kedvelt darabjaként szavalták őket országszerte.

³⁰ Ezt ő maga is elismerte több ügynökjelentés szerint. Jelentés, 1948. május 25. és Jelentés. 1950. febr. 24. ÁBTL 3.1.5. – O-7763 Zsabka Kálmán. A Horthy-kori politikai rendőrség információszerzési metódusaihoz, a „b(izalmi) egyének” működéséhez: Kovács, 2009, 23–28.

³¹ Ujszászy, 2007, 343, 554, 525–526, 520. Államvédelmis érintettségét megerősíti: ÁBTL A-1251/1

³² *Magyar Nemzet*, 1939. aug. 3. 4.

³³ Gyurgyák, 2012, 217–218.

³⁴ Zsabka, 1924, 48–50, 81–82, 59–60, 48–49.

³⁵ Zsabka, 1941, 24–26, 56, 48–49.

Zsabka emellett a filmszakmában is letette kézjegyét, noha életművét egyöntetűen gyengének minősítik a kritikusok.³⁶ Forgatókönyve alapján, saját főszereplésével jelent meg az önéletrajzban említett *Tavasza a viharban* (*Kossuth Lajos azt üzen*) című alkotás, valóban „sok akadály legyűrése után”. Bár az állami pénzből finanszírozott mű költségvetése meghaladta az ötvenezer pengőt, a liberális lapok mégsem ezért támadták elsősorban, hanem vélt antiszemitizmusa miatt.³⁷ A kiszivárgott forgatókönyv alapján még egy franciaországi zsidó lap is kifejtette aggodalmait, miszerint ez lesz az első közpénzekből forgatott antiszemita film Magyarországon.³⁸ A jobboldalon hangsúlyosan ’magyar filmként’ tált műalkotás premierjére végül 1929. október 6-án került sor. A nézők azonban nem élvezhették sokáig az alaposan beharangozott Kossuth-filmet. A *Tavasza a viharban* hamar megbukott, és a mozik már 1930 januárjában levették műsorukról a produkciót. Zsabka talán érezhette, hogy színészi képességei korlátozottak, mindenesetre premiere egyben hatyúdala is volt: többször nem került filmvászonra. Annál nagyobb hévvel vetette bele magát művészetpolitikába. A korabeli külső források makacsul ellenállnak saját visszaemlékezésének, noha szélsőjobboldali belharcok az első zsidótörvény végrehajtása érdekében létrehozott kamarák berkeiben is előfordultak. A Turul Szövetség mindenesetre már 1937-ben társelnökle alatt tárgyalta a filmipar „elzsidósodásának” kérdését, s a rendezvénynek a Hóman Bálint kultuszminiszterhez menesztett küldöttség adott súlyt.³⁹ 1938 tavaszán pedig szintén a bajtársi szövetségben követelte a zsidómentes kamara felállítását. Ekképp nem különösebben meglepő, hogy a Turul jelöltjeként helyet kapott a színészkarában, sőt a Nemzeti Filmblokk választmányi tisztségre is jelölte ugyanitt.⁴⁰

Zsabka Kálmán azon túl, hogy motorizáló szerepet töltött be a művészeti élet „örösváltásában”, önmagát is sikerrel hozta helyzetbe. 1942-ben két társával állami mozikoncessziót kapott az újonnan épített pongrácteplei lakótelep kiszolgálására felhúzott – 470 személyt befogadni képes – Hungária Filmszínház üzemeltetésére,⁴¹ majd ugyanebben az évben a régi fajvédő, majd rongyos gárdista Somogyi Béla közjegyző segítségével saját filmgyártó céget alapított.⁴² Egy évre rá filmrendezőként is debütált Petőfi Sándor fiának történetével. Figyelemreméltó, hogy a *Magyar Kultúra* fanyalogva elismerő kritikája szerint a Szent István-napi filmdömping során Zsabka műve kapta a legnagyobb reklámozást és figyelmet.⁴³ A *Szeptember végén* a zsidóság „térfoglalása” és a németek „térhódítása” ellen kétfrontos harcot hirdető magyar fajvédelem jegyében fogant.⁴⁴

³⁶ KÖHÁTI, 1996, 307; NEMESKÜRTY, 1972; VERESS, 1973, 88.

³⁷ Pl. *Esti Kurír*, 1928. júl. 6. 3. Vö. *Esti Kurír*, 1928. júl. 7. 9.

³⁸ *La Tribune Juive*, 1928/28. 431.

³⁹ *Pester Lloyd*, 1937. nov. 12. 8.

⁴⁰ *Pester Lloyd*, 1938. ápr. 1. 6; *Esti Kurír*, 1938. dec. 13. 7; *Az Est*, 1938. dec. 6. 5; *Az Est*, 1938. dec. 17. 9. 8. Vö. SÁNDOR, 1992, 96–103, 111–112.

⁴¹ Bánó Soma szócikke. <https://www.hangosfilm.hu/mozilexikon/budapest-hungaria-petofi> (utolsó megtekintés: 2019. 01. 09.).

⁴² BFL – VII.182 - 1942 – 1063 Vö. *Központi Értesítő*, 1942/53, 2485.

⁴³ *Magyar Kultúra*, 1943/17, 78.

⁴⁴ Ehhez (vitatható súlypontokkal): UNGVÁRY, 2013, 258–282. Vö. BARTHA, 2014, 124–128.

A németellenesség eklatáns filmbeli példája a hortobágyi csárdában italozó „pusztai”, aki a „magyar szabadságot” féltve értekezett a „pondronépeket” összetörő Garibaldiról és Kossuthról. Petőfi Zoltán vándortársulatának (Maklár Zoltán által alakított) mellőzött színésze szerint pedig „a világot jelentő deszkákön úrrá zsírosodott idegen ripacs keveredett fölének”, aminek következtében „métely hull az ősi barázdába, (...) romlik az erkölcs, (...) terjed a léhaság, (...) a tiszta lélek mind mélyebbre züllik a lejtőn, s vele egy nép, egy ország”.⁴⁵ Egy 1945-ös sajtóinformáció szerint Antal István nemzetvédelmi propagandaminiszter által a magyar állam is támogatta a filmet,⁴⁶ ami azonban hasonló sorsra jutott, mint Zsabka 1929-es Kossuth-filmje, s csupán néhány napig szerepelt a mozik műsorán.⁴⁷

Végezetül, jogosan vethető fel a kérdés, hogy a közölt 1951-es önéletrajz miért foglalkozik csupán szőrmentén a zuglói KISKA ellenálló-embermentő tevékenységével, amit Zsabka 1945 májusában még hosszan ecsetelt.⁴⁸ Erre vonatkozóan a magyarországi sztálinista diktatúra emlékezetpolitikájára kell utalnunk: ez minden olyan 1944-es ellenállási tevékenységet kigyomlált az államilag kontrollált közösségi emlékezetből, ami nem illett a mindent osztályalapon értékelő, az „antifasiszta ellenállást” a kommunista partizánokra szűkítő szemléletmódba. Zsabkának erre vonatkozóan már 1945–1946-ban lehettek keserű tapasztalatai, s valószínűleg az sem lehetett titok a Raoul Wallenberggel is kapcsolatban álló szélsőjobboldali ellenálló előtt,⁴⁹ hogy hányadán is állnak a szélsőbaloldali totalitárius berendezkedésekben a szélsőjobboldali totalitárius berendezkedésekkel szemben fegyverrel fellépő, „politikailag megbízhatatlan” személyekkel. Ezt éppenséggel a saját bőrén is megtapasztalhatta a Horthy-korszak közismert, egykoron jelentékeny politikai nexusokkal rendelkező közéleti szereplője, aki 1951-ben már „biográfiai kreativitással” igyekezett természetes jelenséggé interpretálni orvosi tanácsra „felírt” segédmunkáslétét. Itt is tehát – mint oly sokszor történeti források esetében – a hallgatás a beszédesebb.⁵⁰

⁴⁵ Idézi: BARTHA-PÓCS-SZÉCSÉNYI, 2019b, 179.

⁴⁶ A Kállay-kormány valóban igyekezett építeni a függetlenségi hagyományra. Éppen Antal irányításával szerveztek (volna) 1944. március 20-ra nagyszabású díszünnepséget az Operaházba Kossuth halálának ötvenedik évfordulója alkalmából. CZETTLER, 2000, 301. Antal István „hatóságilag engedélyezett függetlenségi mozgalmról” Darvas József is megemlékezett. DARVAS, 1975, 84. A volt propagandaminiszter az ÁVH-n arról vallott, hogy 1944-ben a német megszállás előtt megbízást adott Főja Géznak egy „Kossuth életét tárgyaló” folyóirat szerkesztésére. PAPP, 2018.

⁴⁷ *Népszava*, 1945. márc. 28. 3.

⁴⁸ ÁBTL – 4.1 – A – 747. (A harmincoldalas irat Zsabka 1945. május 19-én kelt visszaemlékezését tartalmazza.)

⁴⁹ KOVÁCS, 2014, 341–346.

⁵⁰ Feltűnő az is, hogy a szövegben még az 1944-es embermentés kapcsán sem fordul elő a „zsidó” szó.

Forrás

Zsabka Kálmán (Zsabka Kálmán önéletrajza)⁵¹

HIM HL AKVI 2466/1897.

Születtem 1897-ben, október 19-én Znióvárán.⁵² Foglalkozásaim: színész, filmíró és filmrendező, jelenleg segédmunkás. Iskolai végzettségem: 4 elemi, 4 gimnázium, 1 felsőfokú kereskedelmi iskolai osztály, 1 magánszíniskolai tanfolyam és a Színművészeti Akadémia 1 és ½ évfolyama.

Néhai apám és anyám szegény sorsú, nincstelen hegyi parasztok voltak.

Apám hol napszámos földműves volt, hol favágó az erdőn és szénégető, magánszorgalomból a borbély mesterséget is kitanulta, majd a besztercebányai Törvényszéknél hivataloszolga volt, ahonnan 1913 nyarán mint állami altisztet áthelyezték Budapestre az I–III. kerületi Járásbírósághoz.

Édesanyám, amíg bírta, szintén napszámos földműves volt. Verejtékes munkája mellett 12 gyermeknek adott életet. Közülük az első három gyermek még csecsemőkorban meghalt, 9 gyermeket felnevelt, akik közül 8 ma is életben van.⁵³

Pályafutásom rövid tömondatokban a következő:

Iskoláimat Besztercebányán⁵⁴ végeztem. A kereskedelmi iskola második osztályán elbuktam 1913-ban. Apámat akkor helyezték át Budapestre. Vele költözött a család is. Így 1913 őszén a budai Ponty utcai kereskedelmi⁵⁵ második osztályába íratott be apám mint osztályismétlő tanulót. Az 1914. évi tanévzáró vizsgákon a német nyelv ismét megbuktatott, akárcsak Besztercebányán. Lemondtam a kereskedelmi iskoláról és a budai nyári színházhoz⁵⁶ szerződtem kardalosnak, ősszel pedig a Sziklai-féle városligeti színházhoz⁵⁷ szerződtem, énekes bonvivánnak.

1915. januárban bevonultam a K. u. K. Landsturm Radfahrer Batalion (budapesti) századához.⁵⁸ 1915. május elején kikerültem az olasz frontra mint önkéntes tizedes.

⁵¹ A forrást teljes egészében, eredeti formájában, ám a mai helyesírási sztenderd szerint közlöm.

⁵² Znióvár (ma: Kláštor pod Znievom, SK) egykor Turóc megyében, ma a Zsolnai kerület Turócszentmártoni járásában.

⁵³ Nyolc – felnőttkort megért – testvére között találni varrónőt és szabót, de akadt köztük pénzügyi tanácsos, valamint bírósági irattáros is (utóbbi férje bírósági tisztviselőként dolgozott). A későbbiek tekintve talán az sem mellékes, hogy Zsabka Kálmán egy másik sógora a „Horthy rendőrségen” dolgozott nyomozóként. 1957. július 18. ÁBTL V–142421/1 – Zsabka Kálmán vallomása. A legkomolyabb karriert befutó családtagnak azonban Kálmán mellett Gyula bizonyult, akit elismert filmhíradós operatorként tart számon a filmtörténet. KURUTZ, 2001.

⁵⁴ Besztercebánya (ma: Banská Bystrica, SK).

⁵⁵ A Ponty-utcai felső kereskedelmi iskola, Budapest II. kerületében. *Fővárosi Közlöny*, 1913. máj. 6. 1227.

⁵⁶ A reformkorban a Krisztinavárosban alapított, s később változatos neven működő színházhoz: SCHÖPFLIN, 1929, I. köt. 244–245.

⁵⁷ Sziklai Kornél (1869–1919) 1904-ben alapította a városligeti Kis Színházat. MÉL II. köt. 1982. 770.

⁵⁸ A jobbára idős vagy egészségügyi problémákkal küzdő katonákkal feltöltött népfelkelő zászlóaljnak a K. u. K. hadsereg alacsonyabb presztízsű alakulatai voltak.

1915. szeptemberben kétszer egymás után gránát temetett be. Tüdővérzéssel front mögötti kórházba kerültem, annak megszűnése után visszakerültem Pestre a pótszázadhoz, ahol az orvosi vizsgálat súlyos tüdőcsúcsshurutot állapított meg, miért is tartósan szabadságoltak, majd leszereltek.

Leszerelés előtt, tehát a tartós szabadságom kezdetén azonnal leszerződtem az aradi⁵⁹ színházhoz második vonalbeli drámai és énekes színésznek.⁶⁰ 1915. október első hetében mint östehetséget felvittek Budapestre s mint ingyenes tanulót beíratnak, illetve felvették a Színművészeti Akadémiára. Mint akadémiai hallgatót szerelt le a csapattestem, illetve az akadémiai hallgatói mivoltomra való tekintettel szereltek le katonáéknál, egy akkori vonatkozó rendelet alapján.

Az akadémia első évfolyamáról teljes sikerrel dicsérettel tettem le a vizsgákat 1916-ban a tanév végén. 1916 őszén beiratkoztam a második évfolyamra, de azt az évet már nem tudtam befejezni, mert 1917 januárjában újból behívtak katonának. Bevonultam, s a pótkeret-parancsnokság útnak indított az olasz fronton lévő századomhoz.

1917-ben, az év második felében a 11. offenzíva alkalmával roham közben egy olasz dum-dum löveg összetörte a bal felsőkaromat. Különböző tábori és ausztriai kórházakon keresztül Bécsbe kerültem a Pálffy-féle kórházba. Mire Bécsbe értem, nehéz sebem teljesen elüszkösödött a rossz és hanyag kezelés miatt, sőt a gipsz alatt el is tetvesedett, csontom pedig olyan szerencsétlenül forrt össze, hogy a kezem béna maradt. A bécsi kórházban még rosszabb volt a kezelés, miért is állandó és magas seblázban feküdtem. A sebláz és a hiányos ételmezés olyannyira legyengített, hogy kiújult a tüdőbajom is. Ezt a siralmas és nehéz helyzetet aztán teljesen betetőzte a kórházban uralkodó évszázados magyargyűlölet és az ebből fakadó magyarelles intézkedések.

Mikor az elüszkösödött sebem miatt állapotom válságosra fordult, a kórház főorvosa a karomat többől amputálni akarta, aminek én ellenszegültem. A helyzet tarthatatlanná vált, miért is rövid előkészület után két társammal: egy zászlóssal és egy honvéd hadnaggyal Budapestre szöktünk a budai Győri úti Vörös Kereszt Kórházba. A szökés éjjel történt és pedig a lenge kórházi ruhában egy pokrócba burkolódzva.

Közbevetőleg meg kell jegyezzem, hogy Bécsbe érkezésem előtt a klagenfurti kórházban ért utol a zászlósi előléptetés.

A pestbudai kórházban karomat újból eltörték, újból összeforrasztották, tüdőbajomat is kezelték és ahogy lehetett, rendbe hozták.

Szüleim a kuruc és a 48-as szabadságharcok szellemében neveltek és már süldő gyermekkoromban belém oltották a Habsburgok és általában a németek iránti ellenszenvet. Az osztrák kórházakban, de különösen a Bécsben szerzett tapasztalatok ezt az addig öntudatlan ellenszenvet öntudatos gyűlöletté izmosították, amit döntően elősegített a történelem közbeni közelebbi és behatóbb megismerése is. S azóta ez a lobogó érzés volt az egy legfőbb szellemi irányítója életemnek.

⁵⁹ Arad (ma: Arad, RO).

⁶⁰ Az énekkarhiánnyal küzdő aradi színház hirdetés útján is próbálta jelentkezésre bírni a 18 és 25 év közti férfiakat. *Budaepesi Hírlap*, 1915. okt. 27. 12.

Az 1918-as forradalom mint lábadozó beteget talált Budapesten. Már 1918 nyarán érintkezésbe kerültem a háborúellenes, a magyar függetlenségi, a Habsburg-ellenes és a forradalmi mozgalmak szürke katonáival. A forradalom előtti hetekben már részt vettem a tüntetésekben, a tüntetők ellen kivezényelt katonáknak több ízben rögtönzött beszédet tartottam, hogy tagadják meg a háborúban való további részvételt és álljanak a függetlenségi és forradalmi gondolat mellé.

Minden cselekvésemnek a Habsburg- és a németellenes gyűlölet volt a fő mozgatója.

A forradalom kitörése utáni órákban az Astoria szállóban székelő forradalmi központba osztott be a Nemzeti Tanács mint zászlóst.⁶¹ Később a forradalmi Városparancsnoksághoz vezényeltek át, a karhatalomhoz. A karhatalomtól önkéntes jelentkezés alapján a Felvidékre kerültem éspedig az előre nyomuló cseh csapatok feltartóztatására rendelt különböző csapatokhoz. A Felvidékről – emlékezetem szerint – 1918. december első felében vezényeltek vissza Budapestre, mert kiújult a tüdővérzésem.

1919. február végén, vagy március elején mint lábadozó visszaszerződtem a Városligeti színházba, ahonnan mint énekes bonviván vidéki színtársulathoz szerződtem.

A Tanácsköztársaság megalakulása után behívtak a Vörös Hadseregbe, melynek kötelékében részt vettem a csehek elleni felvidéki harcokban.

1919 decemberében a Tanácsköztársaság bukása után a forradalom alatti magatartásom miatt a miskolci Szim Lőrinc-féle katonai terrorkülönítmény letartóztatott. 3 hónap fehér fogság után sikerült csak kiszabadulnom a miskolci katonai börtönből.⁶²

Kiszabadulásom után a budapesti rendőrség kezdett hajkurászni. Én ezért a feleségemmel együtt, akivel 1919. augusztus 24-én kötöttem házasságot⁶³ – azonnal vidékre mentem színészkedni éspedig a legutolsó falujáró, úgynevezett „ripacs”-társulatokhoz. Átlag 3-4 hétig voltam egy-egy társulatnál és mindegyiknél más-más álnév alatt játszottam.

Ősszel a katonai hatóságok kerestek szüleim lakásán tiszti nyilvántartásba való vétel céljából. Mivel a bujkálást már untam, 1920. október első felében visszatértem Budapestre és jelentkeztem a Városparancsnokságon. Azonnal kihallgattak, nyilvántartásba vettek és magán a Városparancsnokságon szolgálatba osztottak.

1920. november 10-én éjszakai járőrszolgálatba osztottak mint tiszti járőrparancsnokot. A bizalmas parancs szerint szemmel kellett tartanom a Britannia szállót és kör-

⁶¹ Itteni szolgálatát megerősíti: GÁRDOS, 1968, 20.

⁶² Nem biztos, hogy letartóztatásának ideológiai okai voltak. A miskolci katonai parancsnok legalábbis arról jelentett a hadügyminisztériumnak 1920. február 1-jén, hogy Zsabka Kálmán „állítólagos tartalékos alhadnagyot” az a gyanú terheli, hogy hadnagynak adta ki magát, s az „ezen rang után járó fizetést húzza”, ráadásul szolgálata alatt „tetemes összeget vett fel”, vagyis a „kincstárt is súlyosan megkárosította”. Zsabka emellett civilektől rekvirált, ezért a parancsnok „csalás” és „szolgálati hatalommal való visszaélés büntette” miatt eljárást indít ellene. HIM HL 1920 ált. 13. oszt. (bűnügy) Zsabka Kálmán.

⁶³ Zsabka a nála egy évvel idősebb, budapesti illetőségű, s szintén római katolikus Nagy Annát vette el. ÁBTL O-12644/2-es dosszié, 314/358.

nyékét, amelyben a terrorkülönítmények tanyáztak és meg kellett akadályoznom minden garázdálkodást, még fegyverhasználat árán is.⁶⁴

Két járőrözést hajtottam végre azon az éjszakán. Első járőrutamról éjfél előtt tértem vissza minden baj nélkül.

Az éjfél utáni második járőrözés alatt játszódtott le a Soltra-ügy.

Hajnal-fele volt az idő, mikor a körút és az Aradi utca sarkán tisztek és civilek két nyomdászt körülfogtak és ütlegetni kezdtek. Járőrömmel kiszabadítottam a két embert, miért is engem és járőroimet akarták megverni a támadók, mondván, hogy ők britanniás tisztek. Figyelmeztettem őket, hogy katonai, tiszti járőrrel állnak szemben és ha nem hagynak fel támadó szándékukkal, s járőröm felé még csak egy lépést is tesznek – akkor lövetek. Erre a kemény és határozott fellépésre eltávoztak. Távozásuk után érkezett a helyszínre Soltra rendőr, majd Miklós rendőrellenőr. Soltra azt hitte, hogy mi voltunk a garázdálkodók, és igazoltatni akart. Miklós rendőrellenőr közbejöttével pillanatok alatt tisztáztuk a helyzetet és rendben elváltunk. Alig haladtunk pár lépést a Nyugati pályaudvar felé, mikor lövések dördültek el az Aradi utcánál. Rajnyalban visszatértem az Aradi utcához, ahol Miklós ellenőr éppen egy targoncára fektette Soltrát, mert megölték. Alig értem a színhelyre, mikor a szétugrasztott britanniások visszatértek és nekiestek most Miklósnak és nekünk. Miklóst is le akarták lőni. Kézitusába keveredtünk a támadókkal, a Miklóst támadóval én kerültem össze, elkaptam fegyverének (puskájának) csövét, mert Miklóstra irányította, ki akartam csavarni a kezéből, mire eltört. (Az eltört puskacsövet mint bűnjelet beszolgáltattam a Városparancsnokságnak.) A támadókat újból szétugrasztottuk, mentőket hívtam, felhívtam a Városparancsnokságot, jelentést tettem és utasítást kértem, mi legyen a további teendőm. Utasítottak, hogy tudjam meg a Britanniában, hogy kik voltak a támadók. A Britannia szállóban a terroristák járőrostul el akartak fogni s csak nehezen tudtam elszabadulni, anélkül azonban, hogy a támadók személyéről bármit is megtudtam volna.⁶⁵

A Soltra-ügyből országos botrány lett. Az akkori kormány elhatározta, hogy felszámolja a britanniabeli terrortanyát. A britanniások kijelentették, hogy fegyveresen ellenállnak. Tárgyalások kezdődtek a két fél között, melyeknek eredményeképpen a különítmények parancsnokai tudomásul vették, illetve beleegyeztek abba, hogy a kormány feloszlassa őket, de azzal a sarkalatos feltétellel, hogy különítmények tagjainak a haja szála se görbülhet meg. A kormány beadta a derekát és elfogadta a feltételt. A tárgyalások, illetve a megegyezés után még azon a napon, a késő esti órákban a honvéd alakulatok által körülvett Britanniából az elkobzott fegyverek egy részét én szállítottam át a Városparancsnokságra. Két nap múlva rendőrségi detektívek jelentek meg a lakásomon

⁶⁴ Az említett titkos parancsnak nincsen nyoma a VÁP 1920-as bizalmas parancsai közt, ahogyan Zsabka nevének említését is hiába keressük a vonatkozó dobozokban. HIM HL Budapesti Katonai Városparancsnokság 1–2. doboz.

⁶⁵ Valójában Zsabka a Britanniában Héjjas Ivánnak jelentett a történetekről, aki járőrt küldött ki a helyzet tisztázása végett. Ennek vezetésével Zsabkát bízta meg, aki teljesítette is a feladatot. *8 Órai Újság*, 1922. szept. 23. 2. Zsabka vallomása: Mattasovszky György rendőrkapitány jelentése a belügyminiszternek. 1920. nov. 14. BFL 18.d. 8963/1925/Kmetty Károly.

és elfogtak, de nem csak engem, hanem járőröm minden tagját. Kiderült, hogy minket vádolnak Soltra megölésével. Ám az is kiderült, hogy a britanniásoknak a fentebb ismertetett feltételén kívül még egy követelésük volt, az, hogy Soltra megöléséért se vonhatnak felelősségre senkit a különítmények tagjai közül. A kormány ezt a feltételt is elfogadta. Mivel azonban a közvélemény elé egy tettest mégiscsak oda kellett állítani, hát odaállították a – katonai tisztí járőrt. Igen ám, csak hogy az még kellemetlenebb helyzetet teremtett volna, hogy a kormány hivatalos közegei, a honvédség tisztí járőre volt a tettes. Nos hát, kiadták a titkos⁶⁶ rendelkezést, hogy a járőr nem volt járőr, mert mi nem voltunk honvédek, katonák és polgári bíróság elé állítottak bennünket. A járőr Mészáros nevű tagjára rábizonyították, hogy ő volt a tettes, halálra ítélték és felakasztották a teljesen ártatlan embert. Az én és többi társaim tárgyalásán azonban a kormány és a britanniások titkos terve és célja keresztülvihetetlennek bizonyult, mert mi a leghatározottabban állítottuk, hogy a britanniások között van a tettes. S dacára annak, hogy a britanniásokkal kapcsolatban tett és rájuk vonatkozó minden vallomásunkat megsemmisítették, illetve jegyzőkönyvbe se vették, a tárgyalásokon pedig belénk fojtották a szót, ha a britanniásokról és való tényekről kezdtünk el beszélni, mégis fel kellett, hogy mentsenek bennünket, mert a két nyomdász és Miklós ellenőr mindenben megerősítették a mi vallomásunkat azzal, hogy az életüket is mi mentettük meg, pedig fentről nagy nyomást gyakoroltak különösen Miklós ellenőrré, hogy terhelően valljon ellenünk.⁶⁷

A Britannia-ügy után mint napszámos dolgoztam apósommal, ki ácssegéd volt.

1921. nov. 1-jén megint vidéki társulathoz szerződtem. 1923-ban Pestre szerződtem az angol parki színházhoz,⁶⁸ majd vidéki társulatoknál vendégszereltem. 1926-ban véglegesen átálltam a filmhez. 1927-ben „Tavaszi viharban” címmel filmdarabot írtam az 1848-as szabadságharcról. Nagy harc után 1927-ben megkezdhattuk a felvételeket. A film egyik főszerepét én játszhattam. 1929-ben fejeztük be a felvételeket, sok akadály legyűrése után.

A színjátszás mellett állandóan részt vettem a Habsburg- és németellenes mozgalmakban, s különösen a német náciizmus magyarországi titkos szerve: a Deutsches Kulturverbund[!] tagjai, tehát a volksbundisták ellen küzdöttem lankadatlanul. 1930-ban így kerültem Bonyhádra is, a volksbundisták fő fészkebe is. 3 napon keresztül vetítettem a 48-as filmet ingyenes és filléres helyárák mellett s minden előadás előtt éles beszédekben támadtam a hitlerizmust, amely a magyarságra életveszélyt jelent. Működése miatt a náci pángermánok ottani vezetője, Dr. Mühl Henrik keményen megtámadott és arcul ütött, mire én leütöttem és megvertem.⁶⁹

⁶⁶ A szó utólag beszúrva.

⁶⁷ Zsabka és társai a Soltra segítségére siető rendőrellenőrt is inzultálták, így 1922 őszén hatóság elleni erőszak miatt kellett felelniük tetteikért a bíróságon. A rendezetlen státuszú katonát „megnyugtató bizonyíték” hiányában felmentette a bíróság. *Népszava*, 1922. szept. 23. 6; *Az Újság*, 1922. szept. 23. 5.

⁶⁸ A Városligetben kialakított Angol Parkban a háború előtt közkedvelt mulatóhely és varieté működött. Vö. pl. *Az Újság*, 1913. júl. 31. 6–7. Ennek közelében nyílt meg 1918 nyarán a Scala Színház, ahol 1920–1921-ben operetteket játszottak. SCHÖPFLIN, 1931, 90.

⁶⁹ Ennek a konfliktusnak nincsen nyoma a korabeli országos sajtóban. A számos botrányral övezett Mühl Henriket 1936-ban verték meg – csendőrök. PAÁL, 2018, 401. A Volksbund (Volksbund der Deutschen

1932-ben Gömbös Gyulát támadtam meg mint hazaárulót a német náciizmussal egybehangolt politikája miatt.⁷⁰ Gömbös honvédelmi miniszter ezért be akart vonul-
tatni, hogy bosszút állhasson rajtam. Én a trianoni békeszerződés vonatkozó pontjaira
való hivatkozással megtagadtam a bevonulást. Ekkor tiszti becsületügyi bíróság elé állít-
tatott, hogy lefokoztasson. A tiszti B. ü. B. előtt való megjelenést megtagadtam azzal az
indoklással, hogy náci volksbundisták én felettem nem ítélezhetnek. Erre a tiszti
B. ü. B. elé citáltak, de én az ott való megjelenést is megtagadtam. Végül is 1933-ban,
július 29-én a Budapest Székesfőváros Te. és Ng. Felügyelőségétől 133. sz./kt. 1933.
VII. szám alatt az alábbi hivatalos értesítést kaptam:

„Tek. Zsabka Kálmán úrnak, Budapest. A m. kir. bpesti 1. honv. vegyesdandár pság.
f. évi jún. 30-án kelt 6002/el. VIII. fbü. – 1933. sz. rendeletére: Értesítem a m. kir. Hon-
védelmi Miniszter Úr 1933. évi június hó 14-én kelt rendeletével Önt, hogy volt zász-
lósi rendfokozatából elbocsátotta, mert a honvédség hivatalos szervével szembeni, tiszt-
jelölti jellegéből folyó kötelezettségeinek nem tett eleget.”

A fentiekre való tekintettel, hogy fedezve legyek és hogy a nácik és magyarországi
zsoldosaik elleni további harchoz bázisom legyen – beléptem a Turul Szövetségbe.
Azért a Turulba, mert akkor a Turul Szövetség még a legélesebben szemben állott a né-
met náciizmussal, a magyarhoni Volksbund mozgalommal és a nyilasokkal.⁷¹

1933-ban már nagyszabású tüntetést szerveztünk meg a Turulban a volksbundisták
és vezérük: Bleyer Jakab ellen. Bleyert a lakóházában támadtuk meg, ahol náci testőrei-
vel kézitusába keveredtünk. A rendőrség közbelépése vetett véget a kézitusának, mely
diplomáciai bonyodalmakat is okozott.⁷²

A Bleyer-ellenes tüntetés után egyre inkább fokozódott a harc köztem, valamint a
náci volksbundisták és a nyilasok között. Számtalan gyűlésüket és összejövetelüket za-
vartuk széjjel.

in Ungarn) csak 1938-ban alakult meg. Valószínűleg a Volksbildungsvereine-re (Német Népművelési Egyesület) utalt itt Zsabka.

⁷⁰ Zsabka Gömbös-ellenességének ellentmond, hogy 1936-ban fellépett a kormánypárt tolnai szervezeté-
nek kultúrdélutánján (több NEP-politikus társaságában), egy évvel később pedig a Turulvárban felállí-
tott Gömbös-szobor avatásán a Turul Szövetség Gömbös-idézeteket előadó szavalókórusát éppen ő ve-
zette (Darányi Kálmán miniszterelnök beszédét követően). *Budapesti Hírlap*, 1936. ápr. 26. 15. és *MTI Napi Hírek*. 1937. márc. 10. 25. kiadás.

⁷¹ Valójában Zsabka már a húszas években szoros kapcsolatban volt a Turul Szövetséggel.

⁷² Bleyer Jakab kormánypárti képviselő 1933. május 9-i parlamenti beszédében a divatosnak mondott „ma-
gyar faji gondolatot” szembeállította a honi németiség identitásával, sőt a Szent István-i eszmével is és a
magyarosítás miatt kétségesnek nevezte a honi németiség államhűségét, illetve a magyar revízió sikerét.
„Náci testőrei” mindazonáltal nem voltak, ahogyan „volksbundista” sem lehetett 1933-ban. A „kézitusá-
nál” jóval komplexebb Bleyer-ügy valóban okozott diplomáciai feszültségeket. A leghevesebb tüntetések
idején azonban Bleyer éppen Münchenben tárgyalt Rudolf Heßszel, így a tüntetők helyette feleségét
inzultálták. *Esti Kurír*, 1933. máj. 18. 3. Vö. TILKOVSKY, 1997, 69; GRÓSZ, 2012, 206–210; MAR-
CHUT-PRITZ, 2017, 27–33.

1937-ben külön szervezetet állítottam fel a Turulban és pedig kimondottan nyilas-ellenes célzattal.⁷³ Ugyanis 1937-ben a nyilasoknak a Turulban megszervezett emberei már nyíltan is kiléptek a porondra, azzal, hogy az egész Turult a Szálasi-féle nyilas mozgalomba kell beszervezni mint országos csoportot. Mivel ennek a tervnek, illetve a terv végrehajtásának én voltam az egyik legfőbb akadálya – ellenem is féktelen harcot indítottak.⁷⁴ Többször névtelen röpiratokban támadtak, kiteregetve a forradalmak alatti magatartásomat, majd pedig fegyelmi eljárások sorozatát indították meg, hogy kizárhassanak a Turulból és tervüket végrehajthassák. Ezen támadások fő irányítója a háttérből Hubay Kálmán⁷⁵ nyilas vezér és náci ügynök volt, a látható irányító pedig Dr. Szabó Gyula⁷⁶ volt, Hubay jobb keze és Szálasi-gyűrűs nyilas és náci propagandista, szervező és ifúsági előadó. Én is ellentámadásba mentem át és én is kizárásra irányuló fegyelmit indítottam Dr. Szabó és társai ellen, és pedig azon a címen, hogy a Szálasi-mozgalom tagja, ami nem fér össze a Turul Szövetséggel.

A nyilasok és a német nácik ellen folytatott harcaim közben filmforgatókönyveket írtam vagy dolgoztam át és filmet rendeztem.

A nyilasok 1938-ban megindították a különböző szakmai kamarák felállítása iránti harcot és pedig a német nácik irányítása mellett és azzal a végső céllal, hogy a kamarák vezetését megkaparintsák.⁷⁷

A sajtókamara felállításába nem tudtam beleavatkozni. A Színművészeti és Filmművészeti Kamarával kapcsolatos harcba azonban teljes erővel fektettem bele és minden eszközt igénybe véve igyekeztem a nyilasok térfoglalását megakadályozni. Az 1938 decemberében lezajlott alakuló és tisztikart megválasztó gyűlésen ellenlistát nyújtottam be – a nyilas listával teljesen egyező hivatalos (miniszteriális) jelölő listával szemben. Én és jelöltjeim azonban csak az elektorságig jutottunk el, a választmányból pedig, valamint az elnökségből teljesen kibuktunk. Az egész választói gyűlést törvénytelen és

⁷³ Zsabka 1935-ben a Turul Szövetség Bercsényi Bajtársi Egyesületének kebelében működő Szépmíves Törzs egyik alapítója volt. A szervezet előbb önálló tagegyesületté vált, majd az évtized végére létrejött a Szépmíves Egyesület, a Szépmíves Könyvkiadó és a Szépmíves Hangversenyzenekar is. BARTHA–PÓCS–SZÉCSÉNYI, 2019a.

⁷⁴ Zsabka csúsztat, mivel éppen az a Kémeri Nagy Imre dolgozott a legnagyobb erővel a Turul becsatornázásán az 1937 októberében létrejövő egységes nyilas pártba (Magyar Nemzeti Szocialista Párt), akinek szabadon engedéséért néhány hónappal korábban maga is fellépett a jobboldali diákok botrányba fulladt 1937. március 15-i vigadóbeli ünnepélyén. *Magyarország*, 1937. márc. 17. 3; MOT 1937. márc. 16. 17. kiadás. Kémerihez: KEREPESZKI, 2012, 202–203, 315–316. Megjegyzendő, a november végén Horthy királlyá választását is megkísérlő Kémeri az 1937. október 24-i nyilas egységgyűlésen kifejezetten „zsabkás”, negyvennyolcas húrokat pengetett. Idézi: PAKSA, 2013, 117–119.

⁷⁵ Hubay Kálmán (1902–1946): szélsőjobboldali politikus, publicista. Nagypolitikai karrierjét Budapesten Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjában kezdte 1931-ben, majd Gömbös Gyula két dömpinglapjának (*Függetlenség, Esti Ujság*) lett szerkesztője. Innen Gömbös halála után a nyilasokhoz csatlakozott, s lett a párt főorganizátora Szálasi börtönbüntetése idején. Az 1944-es Szálasi-kormányban a kultuszminisztériumot ellenőrizte. 1946-ban a Népbíróság halálra ítélte, kivégezték. BARTHA, 2019, 241–243; PAKSA, 2013, 128–146.

⁷⁶ Szabó Gyula a Turul nyilas csoportjának hangadója, 1938-tól a Turul országos propagandavezére volt. SZÉCSÉNYI–KEREPESZKI, 2012, 191.

⁷⁷ A kamarák felállításáért jobboldali csoportok léptek pástra, német instruálás nélkül.

szabálytalan lefolyása miatt, valamint a szavazatok meghamisítása miatt megfellebbeztem, de fellebbezésem a minisztérium útvesztőiben elsikkadt.

Bukásunknak két fő oka volt:

Az egyik, hogy 1938. okt. 10-én be kellett vonulnom a Rongyos Gárdának elnevezett honvéd alakulathoz a Felvidékre, a másik ok pedig Cseke Lajos árulása volt. Cseke az én nyilasellenes harcomat támogatta nyilvánosan s ezért őt bíztam meg a kamarai kérdés vezetésével, mikor bevonultam. A kamarai választások után aztán kiderült, hogy távollétem alatt megbomlasztotta nyilasellenes vonalamat, mert a nyilasok megbízottja és hozzám beépített embere volt. Árulása fejében megkapta a kamarai főtitkárságot.⁷⁸

A Felvidékre azért vonultattak be, mert közismert volt a nyilasok és a német nácik ellen folytatott kemény harcom, és mert a Rétságra bevonultatott honvéd lövészek 12 zászlóaljáról kiderült, hogy majdnem száz százalékban nyilasok, akik Hubayék utasítására álltak be honvéd lövészeknek. Hubayék terve ugyanis az volt, mint kiderült, hogy a felfegyverzett 12 zászlóaljjal és országosan megszervezett csoportjaikkal (katonai és polgári csoportjaikkal) puccsot hajtanak végre és átveszik a hatalmat. Ennek a tervnek a megakadályozására és felszámolására hívták be tulajdonképpen R. G.-nak elnevezett honvéd alakulat tagjait és engem is. Fellépésünk eredményeképpen Teleki Pál⁷⁹ miniszterelnök lezárt vagonokban hozatta vissza a nyilasokat és szerelte le [őket].⁸⁰

1939-ben Bonyhádön időközi választás volt, amelyen dr. Mühl Henrik volt az ellenzéki jelölt, természetesen náci programmal. A volksbundisták minden erejükkel támogatták őt, akiket viszont Németországból küldött náci ágensek irányítottak. A 48-as Perczelek leszármazottja, Perczel főispán, akit a nyilas-náci rémuralom [alatt] kivégeztek,⁸¹ a R. G.-tól kért segítséget. Hatvan rongyos gárdista rohant le Bonyhádra s vette fel azonnal a harcot. Én hatodmagammal 3 nap múlva mentem utánuk. Rövidesen fegyveres összecsapásra került a sor köztünk és a nácik között. A tüzet nyitó volksbundisták közül többen megsebesültek és meg is haltak. Úgy a belhoni, mint a németországi náci sajtó eszeveszett pergőtüzet zúdított [ránk] és a letartóztatásunkat követelte. Végül is a magyar kormány intézkedésére a kerületet el kellett hagyni és Mühl Henriket megválasztották náci képviselőnek.⁸²

⁷⁸ Annyi bizonyos, 1939 tavaszán Cseke már valóban a színészkamara főtitkára volt. *Pesti Hírlap*, 1939. márc. 18. 12.

⁷⁹ Teleki Pál (1879–1941) politikus, külügyminiszter (1920), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1938–1939), illetve Magyarország miniszterelnöke (1920–1921 és 1939–1941).

⁸⁰ A Romhány és Balassagyarmat körzetében elhelyezett budapesti irreguláris lövészcsoporthoz valóban nyilas túlsúly és kormányellenes izgatás jellemezte. Ezeknek az egységeknek a fegyverzetét előbb Vácott visszatartották, majd Keresztes-Fischer Ferenc „belügyminiszter utasítására a nyilasok leghangosabb csoportjait visszavitték Budapestre és leszerelték”. HORNYÁK, 1988, 9.

⁸¹ Valójában a honi némettség hűségmozgalmának egyik vezető alakjaként ténykedő Perczel Bélát (1884–1945) a nyilasok börtönbe vetették, ám onnan megszökött és szívrohamban halt meg. KOLTA, 1985, 14.

⁸² Az 1939. május 31-i bonyhádi időközi választáson a kisgazdapárti Klein Antal és a kormánypárt támogatását élvező Mühl Henrik nézett szembe egymással. A választók nagy fölénnyel Mühl-t, a Volksbund országos elnökségi tagját küldték a Parlamentbe, ám megyei listáról Klein is bejutott. Komolyabb összecsapásokról, halálesetről nincsen tudomásunk. Ezután a törvényhozásban Klein rögvést a Harmadik Birodalomból származó pénzek elfogadásával vádolta meg ellenfelét, s 1939. augusztus 6-án Pakson

Közvetlenül a bonyhádi események után kiszöktem hat emberemmel Lengyelországba, hogy az egyre veszélyesebbé váló nácik ellen egy 6000 főből álló szabadcsapatot szervezzek meg és átcsempészhessenek Lengyelországba Danzig alá a német–lengyel határra. Már teljesen befejeződtek a tárgyalások, mikor a lengyelek hírül vették, hogy úgy a német náci kormány, mint a magyarországi nyilasok tervünkről tudomást szereztek. A polyákok erre berezeltek és visszazöktettek bennünket magyar területre. 1939. július 28-án tértem vissza Budapestre, ahol meggyőződtem róla, hogy tényleg felfedezték tervünket és a német kormány diplomáciai lépéseket tett. Vártam a fejleményeket, melyek be is következtek. 1939. augusztus 1-jén, kedden a képviselőházban Hubay Kálmán nyilas vezér leleplezett bennünket, engem név szerint is, hogy Lengyelországban németellenes szabadcsapatot szervezek a magyar kormány tudtával és segítségével és 400 R. G. tiszttel én már Danzig alatt állok. Országos botrányt és vihart váltott ki Hubay képviselőházi hazaáruló magatartása.⁸³ A nyílt sajtóban megtámadtam Hubayékát és R. G. nevében provokáltuk az összes nyilas képviselőket, hogy végezzünk velük, de ők gyáván kibújtak a felelősségre vonás alól. Ők kibújtak, de az én R. G. csoportom és a nyilasok között megindult az élethalálharc. Szinte naponta zajlottak le véres verekedések köztük [n]k és nyilasok között. A Hubayék és a nyilasok elleni harc, valamint a lengyelországi náciellenes szervezkedés eseményei megtalálhatók a Hubay Kálmán ellen háborús és népellenes büntettek címén: Nb. XVII. 865/1946 sz. alatt lefolytatott tárgyalás aktái között.⁸⁴

A fenti események után sikerült Dr. Szabó Gyulát kizáratni a Turulból,⁸⁵ majd támadást intéztem Hubay ellen és kizárattam a képviselőházból a Stuttgartban készült és a magyar képviselőházban benyújtott nemzetiségi törvényjavaslata miatt, mellyel a náciakat akarta uralomra juttatni.⁸⁶

politikai nagygyűlést rendezett. Ezen nem csupán Perczel Béla, de a magyar fajvédelem főbb szervezetei (Rongyos Gárda, Turáni Vadászok Országos Egyesülete, a Törzsökös Magyarság Tábora, Magyar Fajvédők Országos Szövetsége) is részt vettek. KOLTA, 1992a, 88–90; KOLTA, 1992b, 47–48. Zsabka és rongyos gárdista társai Mühl-ellenes bonyhádi fellépését az állambiztonság által „Nagy” fedőnévvel foglalkoztatott egykori szakadár nyilas – és rongyos gárdista – Egyedy Balázs Dénes 1961. március 17-i jelentése is megerősíti. ÁBT L O-11803/18.

⁸³ A képviselőházi napló ennyit rögzített Hubay Kálmántól: „Danzigban magyar szabad csapatok alakultak Németország ellen magyar támogatással!” Ehhez Rátz Kálmán hozzátette: „A rongyosok Danzig előtt!” Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter egyrészt megerősítette, hogy „hét úgynevezett rongyos gárdista tényleg kiszökött Lengyelországba és hogy ott állítólag az a szándékuk, hogy valami szabadcsapat vagy légió alakításában részt vegyenek”, ugyanakkor tagadta, hogy mindez kormányzati intencióra történt. KN 1939, I. köt. 369. (1939. aug. 1.) A KSV napilapja szerint ugyanakkor „egy hang a baloldalon” – ahol ekkoriban a nyilasok foglaltak helyet – valóban nevesítette Zsabkát. *Nemzeti Újság*, 1939. aug. 2. 4. Az ügyből hosszú és heves sajtópolemia kerekedett.

⁸⁴ Hubay Zsabka népbírói tárgyalásán tett vallomásaához: *Kossuth Népe*, 1946. ápr. 7. 6.

⁸⁵ Valójában Végváry József, a Turul országos fővezére indított fegyelmi eljárást – egy évvel korábban – a nyilasokkal kompromittálódott Szabó ellen, felfüggesztve őt propagandafőnöki megbízatásából. *Magyar Nemzet*, 1938. szept. 11. 21. Ugyanakkor Szabó 1939-ben rövid időre Végváry Józsefet felváltva a Turul Szövetség fővezére lett. SZÉCSÉNYI–KEREPESZKI, 2012, 191.

⁸⁶ A nyilas nemzetiségi törvényjavaslatot Hubay Kálmán és Vágó Pál terjesztette be 1940 júniusában. Természetesen nem Zsabka „záratta ki” őket, hanem a parlament összeférhetetlenségi bizottsága fosztotta

1943 befejeztem utolsó filmemet Szeptember végén címmel.⁸⁷

1941-ben végleg kiléptem a Turulból (januárban), mert a nyilasok túlsúlyba jutottak.⁸⁸

1942–43-ban, mint már említettem, folytattam a filmgyártást, illetve rendezést, amit 1943-ban be kellett fejeznie a nyilas nyomás következtében.⁸⁹

1944-ben márc. 19-én a német Gestapo keresett, ennek dacára megindítottam a fegyveres ellenállás megszervezését Bajcsy-Zsilinszky vezetése alatt, akivel régen összeköttetésben álltam.⁹⁰

1944 októbere előtt, szeptemberben megszerveztem a XIV. kerületi Nemzetőrséget, mely később Kiskára alakult. Oda beszerveztem az üldözötteket és katonaszökevényeket. Október végén már több mint 6000 főre duzzadt az alakulat. 1944 karácsonyán többek között megrohantam a XIV. ker. nyilasházat és a foglyait kiszabadítottam.

A fegyveres ellenállást 1945. január 7-ig folytattam, amikor is a Garai téren 1 dandári erejű⁹¹ német gestapós alakulat megrohmozott és 200-ad magammal elfogott. A Gestapo⁹² fogságából, a budai Várból a felszabadító orosz csapatok szabadítottak ki.

1945. márc. 3-án hordágyon kerültem haza, mert a vallatások, verések és villanyozások következtében teljesen megbénultam, majdnem megvakultam és beszélni sem tudtam, csak nehezen dadogni.

3 évig nem tudtam járni. 1948-ban úgy-ahogy talpra álltam, 1949–50-ben könnyebb alkalmi munkákat végeztem, amint az egészségi állapotom engedte. 1951. januárban orvosi tanácsra erős fizikai munkát vállaltam, hogy izmaimat felerősítsem. 1945.⁹³ január 22-től a Hídépítő N. V.-nál⁹⁴ dolgoztam mint munkás, onnan a Szövött-Kötött Árúgyárhoz⁹⁵ mentem, szintén mint segédmunkás és most is ott dolgozom.

Zsabka Kálmán

---

meg mandátumától nemzetárulás címén a két nyilas képviselőt, Teleki miniszterelnök politikájához igazodva. TILKOVSKY, 1965, 1247–1258; PAKSA, 2010, 36.

⁸⁷ Petőfit Horváth Zoltán, Szendrey Júliát Szörényi Éva alakította, a forgatókönyvet Palásthy Géza írta, a film zeneszerzője pedig a Turul Szépmíves Céhben is aktív Ákom Lajos volt.

⁸⁸ A Turul Szövetségben 1941 után már valóban nincs nyoma működésének. BARTHA–PÓCS–SZÉCSÉNYI, 2019b.

⁸⁹ Valószínűtlen, hogy nyilas nyomás miatt kellett befejeznie a filmgyártást.

⁹⁰ Kapcsolatuknak nincs nyoma, noha a szélsőjobboldali sajtóból és az Ébredő Magyarok Egyesületéből akár már a húszas évektől ismerhették egymást. BARTHA, 2019, 101–162.

⁹¹ Alighanem túlzás.

⁹² Geheime Staatspolizei: a Harmadik Birodalom politikai titkosrendőrsége.

⁹³ Elírás; valószínűleg 1951-ről van szó.

⁹⁴ A Hídépítő Nemzeti Vállalat 1950 februárjában jött létre. *Magyar Közlöny*, 1950. febr. 9. 89.

⁹⁵ Talán Hajnal Pál zuglói kötött- és szövöttárúgyáráról lehet szó. Budapesti Távbeszélőnévsor, 1950/december. 167. Erre a munkahelyére „Sebők Endre volt nemzetvédelmi hírszerző közvetítésével került” Zsabka. Feleségét idézi: Jelentés, 1951. jún. 13. ÁBTLL 3.1.5. – O-7763 Zsabka Kálmán.

Rövidítések és irodalomjegyzék

Levéltári források

ÁBTL

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

V-142421/1 – Toller Károly és társai

A-1251/1 – Névsor a VKF2 Osztály és a hadtestek kémelhárító osztályának vezetőiről, beosztottjairól, ügynökeiről

4.1 – A – 747. – A Bp.-i M. kir. XIV/2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója

O-12644 – Különítményesek

O-11803 – Ellenállók

BFL VII.

Budapest Főváros Levéltára, a jogszolgáltatás területi szervei

18.d – Budapesti Királyi Ügyészség. Büntetőpererek iratai

101.c – Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai. Fegyencörzskönyvek

102.a – Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház iratai. Fogolyörzskönyvek

182 – Somogyi Béla közjegyző iratai

HIM HL

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár

Katonai anyakönyvi lapok (AKVI)

Budapesti Katonai Városparancsnokság, 1–2. doboz

ált. 13. oszt. (bűnügy) 1920

Sajtóforrások

A Reggel (1931)

Az Est (1918–1938)

Az Ujság (1913–1922)

Budapesti Hírlap (1915–1936)

Budapesti Közlöny (1913)

Budapesti Távbeszélőnévsor (1950)

Esti Kurír (1924–1938)

Fővárosi Közlöny (1913)

Kossuth Népe (1946)

La Tribune Juive (1928)

Magyar Közlöny (1950)

Magyar Kultúra (1943)

Magyar Nemzet (1938)
 Magyarország (1937)
 Magyarság (1931)
 Nemzeti Ujság (1939)
 Népszava (1918–1922)
 Ország-Világ (1920)
 Pester Lloyd (1937–1938)
 Pesti Hírlap (1939)
 Szeged (1923)
 Színházi Élet (1919)
 Uj Barázda (1926)

A Hungaricana közgyűjteményi portálon elérhető levéltári források

KN   Képviselőházi Napló
 1939–1944, I. köt.

MTI   Magyar Távirati Iroda

Heti kiadás (1927)
 Napi Hírek (1937)

MOT   Magyar Országos Tudósító (1937)

Interneten elérhető egyéb forrás

<https://www.hangosfilm.hu/mozilexikon/budapest-hungaria-petofi> (Letöltve: 2019. jan. 9.) = Hangosfilm. Hungária Filmszínház. Petőfi Mozi. (Bánó Soma szócikke.)

Szakirodalom

ABLONCZY
 2005   ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*, Budapest, Osiris, 2005.

BARTHA
 2014   BARTHA Ákos: *Újmódi tendenciák*, In: *Hitel*, 27. (2014) 4. sz. 124–128.

BARTHA
 2015   BARTHA Ákos: *Egy mélytengeri hal szárazon. Sértő Kálmán – az „urbánus”, a népi, a hungarista*, In: *METSZETE*, 4. (2015) 2. sz. 28–50.

- BARTHA
2019
BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*, Budapest, MTA BTK TTI, 2019.
- BARTHA-PÓCS-SZÉCSÉNYI
2019a
BARTHA Ákos – PÓCS Nándor – SZÉCSÉNYI András: *A rendíthetetlen őrségváltogató: Zsabka Kálmán botrányos élete*, In: *Múlt-kor*, 20. (2019) 1. sz. (tavasz) 91–95.
- BARTHA-PÓCS-SZÉCSÉNYI
2019b
BARTHA Ákos – PÓCS Nándor – SZÉCSÉNYI András: *Egy hosszan „ébredő” túlélőművész: Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971)*, I. *Múltunk*, 64. (2019) 2. sz. 138–180. 3. sz. 138–181.
- BODÓ
2010
BODÓ Béla: *Héjjas Iván*, In: 2000, 22. (2010) 10. sz. 9–27.
- BODÓ
2011
BODÓ Béla: *Pál Prónay: Paramilitary Violence in Hungary, 1919–1921*, In: *The Carl Beck Papers*, 30. (2011) No. 2101. 27–28.
- CZETTLER
2000
CZETTLER Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*, Budapest, Magvető, 2000.
- DARVAS
1975
DARVAS József: *Város az ingoványon*, In: 30 év. *Magyar írók tanúságtétele (1944–45)*, szerk. SÍK Csaba, Budapest, 1975, 5–205.
- GÁRDOS
1968
GÁRDOS Miklós: *Őszirózsa, vörös szekfi*, In: *Magyarország*, 5. (1968) 43. sz. 20–21.
- GRÓSZ
2012
GRÓSZ András: *Egy kisebbségpolitikus küzdelmei és vívódásai. Bleyer Jakab parlamenti képviselői tevékenysége (1920–1933)*, In: *Mából a tegnapról. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből*, szerk. ERDŐDY Gábor, Budapest, 2012, 195–211.
- GYURGYÁK
2012
GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*, Budapest, Osiris, 2012.
- HATOS
2018
HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018.

- HORNYÁK
1988
HORNYÁK Csaba: *A kárpátaljai akció (1938)*, In: *Aetas*, 4. (1988) 1. sz. 5–28.
- HELGERT
é. n.
HELGERT Imre: *A budapesti városparancsnokság*, Doktori (PhD) értekezés, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, é. n.
- KEREPESZKI
2012
KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*, Máriabesnyő, Attraktor, 2012.
- KÖHÁTI
1996
KÖHÁTI Zsolt: *Tovamozduló ember tovamozduló világban: a magyar némafilm 1896–1931 között*, Budapest, Magyar Filmintézet, 1996.
- KOLTA
1985
KOLTA László: *Perczel Béla (1884–1945)*, In: *Honismeret*, 13. (1985) 5. sz. 12–15.
- KOLTA
1992a
KOLTA László: *A bonyhádi Hűséggel a hazához! mozgalom gyökerei*, In: *Honismeret*, 20. (1992) 2. sz. 83–90.
- KOLTA
1992b
KOLTA László: *Perczel Béla és a Hűséggel a hazához mozgalom*, In: *Tolna Megyei Levéltári Füzetek*, 3, szerk. DOBOS Gyula, Szekszárd, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 1992, 33–70.
- KOVÁCS
2014
KOVÁCS Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben*, Budapest, Libri, 2014.
- KOVÁCS
2009
KOVÁCS Gellért: *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943*, szerk. KOVÁCS Tamás, Budapest, Gondolat, 2009.
- KURUTZ
2001
KURUTZ Márton: *Budapesti helyszíntár: Budapest a híradó- és dokumentumfilmek tükrében, a kezdetektől 1945-ig*, In: *Budapesti Negyed*, 9. (2001) 1. sz. (tavasz) 19–45.
- LIPTAI
1987
LIPTAI Ervin: *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon*, főszerk. LIPTAI Ervin, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kossuth Könyvkiadó, 1987.

- MARCHUT–PRITZ
2017
MARCHUT Réka – PRITZ Pál: *Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőterben. Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján*, In: *Regio*, 25. (2017) 1. sz. 5–40.
- MÁRKUS
1968
MÁRKUS László: *A Károlyi-kormány bel- és külpolitikája*, Budapest, Akadémiai, 1968.
- MÉL
1982
Magyar Életrajzi Lexikon, II. főszerk. KENYERES Ágnes, Budapest, MEK, 1982.
- NAGY
2011
NAGY Sándor: *Vörösmegtorlás a fehér Budán: Véres úrnapi körmenet a Krisztinavárosban, 1919. június 22. Esettanulmány*, In: *Rubicon*, 22. (2011) 2 sz. 39–41.
- NEMESKÜRTY
1972
NEMESKÜRTY István: *Petőfi a moziban*, In: *Kritika*, 1. (1972) 11. sz. 32.
- PAÁL
2018
PAÁL Vince: *A politika és a publicisztika vonzásában. Gratz Gusztáv pályafutása*, Budapest, Wolters Kluwer, 2018.
- PAKSA
2010
PAKSA Rudolf: *Fajvédők, nyilasok, hungaristák a nemzetiségi kérdésről*, In: *Limes*, 21. (2010) 2. sz. 31–38.
- PAKSA
2012
PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*, Budapest, Jaffa, 2012.
- PAKSY
2013
PAKSY Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939*, Budapest, Gondolat, 2013.
- PAPP
2018
PAPP István: *Antal István feljegyzése a népi trókról*, In: *Betekintő*, 12. (2018) 1. sz. (online folyóirat).
- PATAKI
1973
PATAKI István: *Az ellenforradalom hadserege*, Budapest, Zrínyi, 1973.
- RAINER M.
2018
RAINER M. János: *Századosok*, Budapest, Osiris–OSZK, 2018.
- SÁNDOR
1992
SÁNDOR Tibor: *Őrségváltás. A magyar film és a szélsőjobboldal a harmincas–negyvenes években. (Tanulmányok, dokumentumok)*, Budapest, Magyar Filmintézet, 1992.

- SCHÖPFLIN
1929 *Magyar Színművészeti Lexikon*, I., szerk. SCHÖPFLIN Aladár, Budapest, 1929.
- SCHÖPFLIN
1931 *Magyar Színművészeti Lexikon*, IV. szerk. SCHÖPFLIN Aladár, Budapest, 1931.
- SUBA
2008 SUBA János: *Karhatalmi formációk Magyarországon 1918–1920*, In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 15. (2008) 18. sz. 131–143.
- SZÉCSÉNYI
2013 *Turulisták és rongyos gárdisták a második világháború utáni Magyarországon*, In: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*, szerk. UNGVÁRY Krisztián, Budapest, Jaffa, 2013, 257–292.
- SZÉCSÉNYI–KEREPESZKI
2012 SZÉCSÉNYI András – KEREPESZKI Róbert: „Ellenzék” a Turulban: *A Turul Szövetségről*, In: *Századok*, 146. (2012) 1. sz. 171–204.
- TILKOVSKY
1965 TILKOVSKY Lóránt: *A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről*, In: *Századok*, 99. (1965) 6. sz. 1247–1258.
- TILKOVSKY
1997 TILKOVSKY Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság (Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből)*, Pécs, University Press, 1997.
- UJSZÁSZY
2007 *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagy-nak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*, szerk. HARASZTI György – KOVÁCS Zoltán András – SZITA Szabolcs, Budapest, ÁBTL–Corvina, 2007.
- UNGVÁRY
2013 UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*, Pécs–Budapest, Jelenkor–OSZK, 2013.
- VERESS
1973 VERESS József: *Lapok a Petőfi-filmográfiából*, In: *Alföld*, 24. (1973) 1. sz. 86–89.

ZINNER
1989

ZINNER Tibor: *Az ébredők fénykora: 1919–1923*, Budapest, Akadémiai, 1989.

ZSABKA
1924

ZSABKA Kálmán: *De szolgák nem leszünk!* Budapest, Turul Szövetség, 1924.

ZSABKA
1941

ZSABKA Kálmán: *Örök Tiborc*, Budapest, szerzői kiadás, 1941.

Lengyel diplomáciai iratok Esterházy János felvidéki magyar politikusról a varsói Archiwum Akt Nowychban, 1932–1939

Bevezető

2017 nyarán a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg Kuno Ösztöndíjával két hónapot kutathattunk varsói levéltárakban, köztük a Lengyel Külügyminisztérium 1919–1939 között keletkezett iratanyagát őrző Archiwum Akt Nowychban.¹ A kutatási program célja a csehszlovákiai és romániai lengyel külképviseltek által a Külügyminisztériumnak küldött, s a trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákiához és Romániához kerülő felvidéki és erdélyi területeken élő magyar nemzeti kisebbségekről szóló diplomáciai jelentések feltárása, rendszerezése és feldolgozása volt. A gyűjtemunka szisztematikus elvégzését, illetve a kutatási program tervszerű végrehajtását nagymértékben megkönnyítette, hogy az Archiwum Akt Nowych őrzésében lévő iratanyagról – kevés kivételtől eltekintve – a kutatók térítésmentesen és korlátlan mennyiségben készíthetnek fényképfelvételeket. A témánk szempontjából jelentőséggel bíró csehszlovákiai lengyel missziók egykori irattára csak rendkívül töredékesen maradt az utókorra. A pozsonyi lengyel konzulátust 1925-ben hozták létre, 1938-ban, az első bécsi döntés után főkonzulátusi rangra emelték, majd a független Szlovákia megalakulása után, 1939 márciusától Lengyelország követsége lett. Kassán 1922-ben hoztak létre lengyel konzuli kirendeltséget kelet-szlovákiai és kárpátaljai illetékességi körrel. A külképviselertet 1925-ben konzulátusi rangra emelték, majd 1928-ban, apparátusának egy részével és vezetőjével együtt áthelyezték Ungvárra, ahol még az első bécsi döntés után is, amikor a város magyar fennhatóság alá került, folytatta működését, egészen 1940–1941 fordulójáig, immáron magyarországi lengyel külképviselteként. Az ungvári konzulátus kiváltására 1938. december 31-én Huszton is létrehoztak egy konzulátust, amelyet hivatalosan az autonóm ruszin kormány fennhatósága alatt álló területre akkreditáltak. Ez a diplomáciai szerv azonban rendkívül kéréséletűnek bizonyult, Kárpátalja teljes területének magyar fennhatóság alá kerülésével, 1939. március 16–18. között be is szüntette működését, az élére kijelölt konzul el sem foglalta állomáshelyét, hanem ideiglenes jelleggel Nagyszőlősen tartott fenn konzuli irodát.² A legnagyobb és legrango-

¹ Az Archiwum Akt Nowych a lengyel állami szervek, (állami) pártszervek és társadalmi szervezetek 1919–1944, illetve 1945–1990 között keletkezett iratanyagát őrző állami közlevéltár. Konszenzusos alapon elfogadott magyar fordítása nincs, leginkább „Legújabbkori Történeti Levéltárként” lehetne magyarra fordítani. A Lengyel Külügyminisztérium 1945–1990 között keletkezett iratanyaga a Lengyel Külügyminisztérium Levéltárának (Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych) őrzésében található.

² BESTRY, 2005, 86–102.

sabb csehszlovákiai misszió, a prágai követség anyaga 134 őrzési egységből (sygnatura) áll,³ az ungvári konzulátus mint iratképző 151,⁴ a kassai konzulátus pedig 93 ügyiratot tartalmaz,⁵ míg a pozsonyi konzulátus teljes korabeli irattermését felölelő fondban mindössze 12 darab dossziét találunk.⁶ Ezeknek a tényezőknek köszönhető, hogy mindössze egy hónap leforgása alatt, a csehszlovákiai magyarság 1919–1939 közötti története szempontjából relevánsnak minősíthető összes forráskört, úgymint a Külügyminisztérium⁷ és a fentebbi külképviseletek anyagát teljeskörűen felmérhettük, és az egyes őrzési egységek tartalmi szűrését, illetve a bennük lévő dokumentáció másolását gyorsan és zökkenőmentesen elvégezhattük.

A feldolgozó munka során ezekben az irategyüttesekben számos olyan dokumentumra bukkantunk, amelyek Esterházy János (1901–1957) felvidéki magyar politikusnak, az Országos Keresztényszocialista Párt elnökének, majd az Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnökének személyére, politikai pályafutására és a különféle belpolitikai és külpolitikai konstellációkban általa és pártja által képviselt politikai vonalvezetésre vonatkozó diplomáciai értesítéseket, értékeléseket, konkrét információkat tartalmaznak.

Mint említettük, a csehszlovákiai lengyel külképviseletek utókorra maradt relatíve kis mennyiségű anyaga, illetve a kutató szempontjából a másolatok elkészítésének rugalmas szabályozása lehetővé tette, hogy a kijelölt forráscsoportokat átfogóan és mélyrehatóan áttanulmányozzuk. A kutatómunka során így összesen 30 darab olyan lengyel diplomáciai iratra bukkantunk, amelyekben Esterházy János nevesítve van, illetve amelyekből személyével és politikai pályafutásával kapcsolatos adat vagy információ kerülhet napvilágra. Egy-egy korábban megjelent lengyel és szlovák forráskiadványban ezeken kívül még három olyan iratot adtak közre, amelyek a téma szempontjából relevanciával bírnak, ugyanakkor eredeti levéltári címpéldányukat nem találtuk meg.⁸ A mellékletben foglalt 33 irat közül 18 már megjelent a dokumentum eredeti keletkezési nyelvén, lengyelül,⁹ 11 pedig még szlovákul is teljes terjedelemben,¹⁰ illetve 2 iratból részleteket közöltek szlovák nyelven.¹¹ Önmagában véve tehát az a tény, hogy ezek a Lengyelországban, illetve Szlovákiában már régebb óta tudományos forgalomban lévő és ismert iratok nem voltak hozzáférhetőek magyarul, indokolttá tette a magyarra fordításukat, és a fordítások jegyzetelt, annotált és szerkesztett formában történő közlését. A másik ok, ami időszerűvé tette ezeknek az iratoknak a magyarra való átültetését,

³ FILAROWA, 1974.

⁴ ZIELIŃSKA, 1967/c.

⁵ ZIELIŃSKA, 1967/b.

⁶ ZIELIŃSKA, 1967/a.

⁷ A Külügyminisztérium levéltári fondja, amely több mint 13 500 ügyirattal áll, jócskán kompenzálja az említett külképviseletek anyagának töredékességét, hiszen annak gerincét a központi apparátus egykori irattára képezi, így abban az egyes országokból beérkező diplomáciai jelentések egy része – évkörökre bontva és országok szerinti sorozatokban – visszakereshető. KOŁODZIEJ, 2000.

⁸ 17, 19. és 32. sz. iratok.

⁹ 10, 14, 16–27, 30–33. sz. iratok.

¹⁰ 16–17, 22–27, 30–31, 33. sz. iratok.

¹¹ 18. és 19. sz. iratok.

az volt, hogy kutatásaink nyomán az Esterházyra vonatkozó iratok merítési köre jócskán bővült, az általunk közölt dokumentum-együttesben 15 darab irat még semmilyen tudományos publikációban vagy válogatásban nem látott napvilágot,¹² még a keletkezésük nyelvén, lengyelül sem. Jelen forrásközleményünkben tehát eddig közöletlen és már publikált iratok magyar nyelvű katalógusát állítottuk össze, amellyel az volt a célunk, hogy – logikai és tematikai értelemben – az Esterházy János személyével és politikai pályafutásával kapcsolatban fellelhető összes információt közlétegyük.

A már megjelent és még közöletlen iratok új, tematikus egységbe fűzését, egyfajta kritikai kiadását az is szükségsszerűvé tette, hogy azzal újabb szempontokat nyerhetünk Esterházy politikai habitusának, nézeteinek, vagy akár konkrét politikai lépéseinek értelmezéséhez. Ennek azért is szükségét éreztük, mert a már publikált iratok egy része is legelőször még egy rendszerváltás előtti, korszerűsítésre szoruló dokumentumkötetben látott napvilágot.¹³ Ráadásul az egyik kulcsfontosságú iratot, amelyet csak nemrég, egy monumentális lengyel diplomáciatörténeti sorozat 2007-ben megjelent kötetében ismerhetett meg a szakmai közvélemény, a sorozat szerkesztői kronológiai szempontból rosszul helyezték el, és így önkéntelenül is kiemelték történeti kontextusából. A kötet összeállítói 1938 júniusára datálták azt az ismeretlen eredetű és keltezetlen feljegyzést, amely egy Esterházy Jánossal folytatott megbeszélésen elhangzottakat rögzíti: tartalmi és logikai szempontból Esterházy János 1938. június 17–18-i, Jan Szembek külügyminisztériumi államtitkárral és Józef Beck külügyminiszterrel folytatott egyeztetéseikhez sorolták.¹⁴ A tévedés minden bizonnyal abból fakadhatott, hogy ez az emlékeztető ugyanabban a dossziében lett elhelyezve, amely a Jan Szembek külügyi államtitkár 1938-ban keletkezett *pro memoria* jellegű okmányainak egy részét foglalja magában. Való igaz, hogy ugyanebben a dossziében található a magyar politikus és Szembek közötti június 17-i találkozó leirata,¹⁵ illetve a június 18-i, Józef Beck miniszter részvételével zajló megbeszélést rögzítő feljegyzés is.¹⁶ A szerkesztők az irat szerzőségét Szembeknek tulajdonították, amiben megítélésünk szerint nem is tévedtek, hiszen az ugyanolyan tulajdonságokkal bír, mint a miniszter és az apparátus felső vezetőinek közvetlen tájékoztatását szolgáló, általa jegyzett emlékeztetők tömege: a legtöbbször ugyan datált, de iktatatlan és szignó nélküli, a Külügyminisztériumban zajló négy szemközti beszélgetéseket megőrkítő gépirat. Ennek az iratnak is a miniszter a címzettje, a külképviselletekről beérkező jelentéseket ugyanakkor szinte sose a miniszter nevére szignálták, hanem a minisztériumi osztálystruktúra valamelyik vezető diplomatájának; iktatták és minősítési záradékkal látták el őket. Valószínűleg éppen a szerzőség és a datálás dilemmái miatt nem került bele ez a dokumentum a Szembek emlékeztető feljegyzéseinek a londoni Sikorski Múzeum irattárában lévő másolatait rendszerezve közlétező, részben „napló-

¹² 1–9, 11–13, 15, 28–29. sz. iratok.

¹³ 14, 20–22, 24–26. sz. iratok. Ezek közül a 14. és a 21. sz. irat eddig kizárólag ebben az 1985-ben kiadott kötetben jelent meg.

¹⁴ 10. sz. irat. Megjelent: KORNAT, 2007, 343–344.

¹⁵ 18. sz. irat.

¹⁶ 19. sz. irat.

ként” kiadott 1972. évi forráskiadványba.¹⁷ Ha az iratot csak felületesen olvassuk el, akkor is kételyeink merülhetnek fel annak kapcsán, hogy az valóban a Szembek és Esterházy közötti 1938. június 17–18-i találkozók egy újabb fejezetét örökíti meg. Esterházy kétszer is, mindkét iratban (a keltezetlen feljegyzésben,¹⁸ és a június 17-i találkozó leiratában¹⁹) külön-külön megemlíti, hogy találkozott Hitlerrel, ugyanakkor a találkozó általa vázolt körülményei teljesen eltérnek egymástól. Amennyiben alaposan, mondatról mondatra haladva értelmezzük a 2007-ben kiadott kötetben publikált iratot, konstatálhatjuk, hogy Esterházy arról beszél, hogy egy vadászati kiállítás ideje alatt, Berlinben találkozott a német kancellárral. Berlinben ugyanakkor nem 1938-ban, hanem egy évvel korábban, 1937-ben, november 2–21. között rendezték meg a legnagyobb szabású vadászati vásárt, a Nemzetközi Vadászati Kiállítást. Noha az iraton lévő kézírásos záradék melletti kézjegy tulajdonosa nem azonosítható, jól kivehető a záradék november 26-i, illetve az *ad acta* utasítás november 27-i dátuma, amelyeket az említett kötet szerkesztői nem tüntettek fel. Kevésbé valószínű, hogy a minisztériumi ügyvitelben egy június folyamán keletkezett, a miniszter közvetlen tájékoztatását szolgáló iratot az apparátus egyik felső vezetője csak novemberben láttamoztat és záradékoltat, illetve akkor rendelkezik az irattárba helyezéséről. A datálás problémáját illetően tehát a logikus következtetés csak az lehet, hogy arra a megbeszélésre, amit ez az irat megörökít, valamikor 1937. november 2-a és 26-a között került sor.²⁰

A mellékletben közölt dokumentumokból tehát arra a konzekvenciára juthatunk, hogy élete során Esterházy legalább két ízben, egyszer 1937-ben, majd 1938-ban találkozott Hitlerrel. Megítélésünk szerint ez az általunk közölt levéltári iratok legizgalmasabb fejezete, már csak azért is, mert a Hitler–Esterházy-találkozókat illetően a magyarul most először közrebocsátott lengyel dokumentumokon kívül semmilyen egyéb támpont nem áll rendelkezésünkre. Dilemma fakadhat abból is, hogy ilyen epizódra Esterházy rokonai közül senki nem emlékezett vissza, sem a lánytestvérei, Lujza²¹ és Mária,²² sem pedig a lánya, Alice.²³ A Szembek és Esterházy közötti 1938. június 17-i megbeszélésen Esterházy azt állította, hogy Hitlerrel a Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter által a Villa Madamában adott egyik ebédet követően találkozott, a német kancellár ez alkalommal Ciano és Mussolini jelenlétében vázolta terveit a magyar poli-

¹⁷ SZEMBEK, 1972.

¹⁸ 10. sz. irat.

¹⁹ 18. sz. irat.

²⁰ Ennek ismeretében érdemes kiegészítenünk az Esterházy és a vezető lengyel diplomaták közötti találkozók kronológiai soráról eddig alkotott képünket. Erre: ADAMCZYK, 2016, 161–164. Vagyis Esterházy valamikor 1937. november 2–26. között találkozhatott először Szembekkel (10. sz. irat). Másodjára 1938. június 17-én egyeztettek egymással (18. sz. irat), majd június 18-án, Szembek jelenlétében a külügyminiszter, József Beck fogadta Esterházyt (19. sz. irat). Harmadjára 1938. december 15-én látogatott el Beckhez (30. sz. irat), majd december 16-án kerülhetett sor Esterházy Szembekkel folytatott, eddigi ismereteink szerinti utolsó megbeszélésére (31. sz. irat). A Szembek és Esterházy közötti találkozókra vonatkozóan lásd még Arkadiusz Adamczyk kiváló magyar nyelvű tanulmányát. ADAMCZYK, 2017.

²¹ ESTERHÁZY, 2002.

²² MYCIELSKINÉ, 2009.

²³ ESTERHÁZY-MALFATTI, 2002.

tikus számára. A Szembek emlékeztetőjének részletét közreadó szlovák kötet szerkesztői lábjegyzetben megjegyzik, hogy a Villa Madamában május 8-án került sor egy vacsorára, amelyen Hitlert elbúcsúztatták 1938. május 3. óta tartó egyhetes olaszországi látogatásának végén, de Ciano a naplójában nem említi, hogy azon Esterházy is jelen lett volna.²⁴ Ugyanennek a kötetnek a szerkesztői feltételezik azt is, hogy Esterházy „blöffölt”,²⁵ amikor 1938. október 23-án Leon Orłowski budapesti lengyel követ előtt ismertette a Joachim von Ribbentrop német külügyminiszterrel folytatott, egy nappal azelőtti megbeszélésén elhangzottakat. Ennek kulcsmozzanata az volt, hogy a német külügyi vezető nem ígért támogatást a szlovákoknak a magyar lakosságú területekre, és különösen Kassára vonatkozó igényeikhez.²⁶ A kötet szerkesztői ezzel azt sugallják, hogy Esterházy szavai egyes esetekben megkérdőjelezhetők voltak, vagyis valamilyen politikai szándék által vezérelve, talán taktikai megfontolásokból, valótlant állított, az utóbbi konkrét esetben például ezzel „revolverezhette” volna a szlovákokat.

Megítélésünk szerint azonban Ciano naplója semmire nem szolgál bizonyítékkal. A sajtótudósítások és a magyar követi jelentések szerint május 8-án este, egy nagyszabású tűzijáték kíséretében, valóban a Villa Madamában került sor a Hitlert búcsúztató vacsorára, amelyen Ciano játszotta a házigazda szerepét,²⁷ ugyanakkor az olasz külügyminiszter erről a vacsoráról egy sort sem jegyzett fel a naplójában. Elgondolkodtató az is, hogy Esterházy a lengyel beszélgetőpartnerének egyértelműen ebédről, és nem vacsoráról tesz említést, a lengyel nyelvű iratban a *mały obiad* (vagyis „egy kis ebéd”) szó szerepel.²⁸ Ráadásul Ciano fejtegetéseit semmiképpen nem tarthatjuk ilyen tekintetben mérvadónak, hiszen a naplójegyzetek legteljesebb olasz nyelvű kiadását átlapozva konstataálható, hogy azok sokkal kevésbé hasonlítanak egy minden részletre kiterjedő politikai munkanaplóra, mint egy, a hivatalos találkozók körülményeit ecsetelő, élményszerűen megírt privát naplóra. Csak egy eklatáns példán keresztül szemléltetve: Villani Frigyes római magyar követ egy 1938. október 15-én kelt jelentésében arról számolt be, hogy két nappal korábban az olasz külügyminiszter fogadta Szüllő Gézát, aki egy memorandumot adott át neki,²⁹ ám Ciano ezt az epizódot sem jegyezte le, egy szóval sem tesz róla említést.³⁰ Az olasz külügyér naplójának legteljesebb kritikai kiadásában mindössze egyetlen helyen találkozhatunk Esterházy névvel, egy 1938. október 30-i bejegyzés alatt. Ám ez alkalommal a magyar politikus lényegében ugyanazt mondta el olasz beszélgetőpartnerének, mint korábban Leon Orłowskinak, nevezetesen, hogy a vita tárgyát a „három keleti” város, Kassa, Ungvár és Munkács hovatartozása képezte. Ciano

²⁴ SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 235.

²⁵ Ibid, 398.

²⁶ 27. sz. irat.

²⁷ *Hitler hazautazott Olaszországból. Ma este érkezik Berlinbe Hitler búcsúnyilatkozata*, In: *Pesti Napló*, 1938. május 10. 3. Lásd még: Villani Frigyes római követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek. Róma, 1938. május 10. MNL OL, K 99, 92. cs., 78/1938. pol. sz. (205/1938. biz. sz.).

²⁸ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 108/a, Str. 110. (18. sz. irat.)

²⁹ Villani jelentése Kányának. Róma, 1938. október 15. MNL OL, K 99, 92. cs., 176/1938. pol. sz. (478/1938. biz. sz.).

³⁰ Az 1938. október 13-i bejegyzés: CIANO, 1980, 195.

kiemelte, hogy Esterházy nem volt számára ismeretlen, korábban már találkozott vele Tiranában és Budapesten.³¹

Érdemes – akár pontokba szedve – számba vennünk, hogy Esterházy milyen közléseket tesz akkor, amikor lengyel beszélgetőpartnerei előtt ismerteti a Hitlerrel folytatott eszmecsereін történeteket. Az 1937. évi találkozásjáról a következőket állítja: 1) a Nemzetközi Vadászati Kiállítás ideje alatt találkoztak Berlinben. 2) A Vadászati Kiállítás csak ürügy volt arra, hogy Esterházy Berlinbe utazzon. 3) A megbeszélésen német részről Hitleren kívül jelen volt még Göring és Goebbels is. 4) A találkozóra Sztójay Döme magyar követ kísért el. 5) A német beszélgetőpartnerek mindegyike azt állította, hogy nem akar háborút. 6) Hitler külön is hangsúlyozta, hogy „Németország sem nem akar, sem nem tud háborúzni”. 7) Esterházy ennek apropóján külön disputába bocsátkozott Göringgel Csehszlovákia jövőbeni állami integritását illetően. 8) Hitler azt mondta Esterházynak, hogy a közvetlen spanyolországi beavatkozásról ő beszélte le Mussolinit.³²

Lássuk, hogy mi mindent közöl Esterházy az 1938. évi találkozó kapcsán: 1) Ahmet Zogu és Apponyi Géraldine tiranai esküvőjén találkozott Cianóval, aki azt kérte tőle, hogy az esküvő után látogasson el Rómába. 2) A találkozóra Hitlerrel Rómában került sor, a Hitler tiszteletére rendezett ünnepségek idején. (Esterházy a pontos dátumot nem jelöli meg). 3) A Villa Madamában együtt ebédeltek. 4) Az ebéden Hitleren kívül jelen volt még Mussolini és Ciano is. 4) Hitler kijelentette, hogy a Csehszlovákiával kapcsolatos tervek már ki vannak dolgozva és rövidesen döntést hoznak a tervek végrehajtásáról. 5) Mindazonáltal Hitler nem akar háborút. 6) Esterházy nem merete megkérni őt arra, hogy pontosítsa ezt a terminust. 7) Beszélgetőpartnerei pártja politikai pozíciói és szervezettsége iránt érdeklődtek. 8) Az olasz beszélgetőpartnerei kitértek Jugoszlávia helyzetére. 9) Szóba kerültek még a Lengyelország részéről Csehszlovákiától követelt lengyel lakosságú területek is.³³

Ha mindaz, amit Esterházy a két találkozó kapcsán elmondott lengyel partnereinek, nem fedte a valóságot, akkor az, megítélésünk szerint, jóval többet jelent egy egyszerű „blöffnél”, azt leginkább konfabulációnak kell minősítenünk, hiszen saját maga konstruált két teljes történetet a német vezetővel folytatott megbeszéléseiről. Ez egyáltalán nem tűnik életszerűnek. A beszélgetések ténye és azok tartalmi elemei a lengyel diplomata által is könnyen ellenőrizhetők lettek volna, hiszen mint láttuk, egyszer sem fordult elő olyan eset, amikor Esterházy kizárólag négy szemközt beszélt volna Hitlerrel. (Nyilván nem arra gondolunk, hogy lengyel részről direkt célzott kérdést tettek volna fel Cianónak arra vonatkozóan, hogy találkozott-e Rómában Esterházyval 1938 májusában, hanem az olasz–magyar vagy az olasz–lengyel kapcsolatokra vonatkozó eszmecserek során szóba hozhatták Esterházy információit.) Vajon miért állt volna Esterházy érdekében, hogy hamis információk megosztásával, azaz dezinformálással tegye magát

³¹ CIANO, 1980, 204–205.

³² 10. sz. irat.

³³ 30. sz. irat.

hiteltelenné a lengyel diplomaták előtt? Ha „revolverezni” akarta volna a szlovákokat, akkor azt miért pont Varsóban tette, miért nem Prágában vagy Pozsonyban? Igaz, mindenképpen rögzítenünk kell, hogy a lengyel diplomáciai kar részéről meglehetősen vegyes érzelmekkel viseltettek Esterházy személye iránt. Erre találunk jelzést a már többször említett, 1937. november 2–26. között kelt dokumentum kézírásos záradékában is, amelyből kiderül, hogy Esterházy személyéről a Prágai Lengyel Követség negatív véleményyt adott, illetve a varsói központi apparátusban is úgy vélték, hogy a magyar politikai információi nem teljesen életszerűek, rosszul értelmezi a politikai életben zajló eseményeket.³⁴

Tudjuk, hogy Szembek korábban maga is úgy nyilatkozott, hogy nem tartja „kiemelkedő politikai koponyának” Esterházyt.³⁵ Ennek azonban az ellenkezőjére is találunk utalást. Hory András varsói magyar követ egy 1938. június 28-i jelentésében tudósított a lengyel külügyminiszterrel folytatott aznapi eszmecserejéről, amit érdemes szó szerint is idéznünk: „A lengyel külügyminiszter ma spontán rátért az Esterházy gróffal folytatott beszélgetésére,³⁶ s hangsúlyozta, hogy a magyar-párti vezér okos, túlzások nélküli nyilatkozatai igen jó benyomást tettek rá. [...] Hasonló értelemben nyilatkozott előttem Szembek gróf is.”³⁷ Érdemes arra emlékeztetnünk, hogy 1937-ben Esterházy mindössze 36 éves volt, fiatal kora szokatlanak számított a korabeli politikai körökben. Noha 1932 óta pártelnöki funkciót töltött be, jobbára a belpolitikai térfélen, a pártpolitikai lavírozás, pártpolitikai tárgyalások terén szerzett tapasztalatokat, ezért feltételezhetjük, hogy Szembek és a lengyel diplomáciai kar vele szemben táplált bizalmatlansága 1937 végén, 1937–1938 fordulóján inkább fiatal korának, és a nemzetközi politikai porondon való vélelmezett tapasztalatlanságának szólt. Összességében tehát elmondható, hogy nyilván egyáltalán nem állhatott Esterházy érdekében, hogy negatív kép alakuljon ki róla. Ha ilyenfajta bizalmatlanságot érzett magával szemben, akkor inkább annak kiküszöbölésére kellett törekednie, teljesen irracionálisnak tűnik, hogy a valósággal homlokegyenest ellenkező módon adott volna tájékoztatást állami vezetőkkel folytatott kulcsfontosságú politikai tárgyalásairól.

Megítélésünk szerint figyelemreméltó az Esterházy és Hitler közötti első találkozó időpontja is: arra nem sokkal az úgynevezett teplitzi események után került sor, ami fordulatot jelentett a német–csehszlovák viszonyban. Mint ismert, 1937. október 16–17-én Teplitz-Schönauban tartották a Szudétanémet Párt (SDP) kerületi kongresszusát, amelyen súlyos összetűzések zajlottak le a szudétanémet kisebbség és a csehszlovák karhatalom között. Az incidens alatt a csehszlovák hatóságok, képviselői mentességüket figyelmen kívül hagyva, őrizetbe vették Ernst Kundt és Karl Hermann Frank parlamenti képviselőket. Az eseményeknek Konrad Henlein, az SDP vezetője is szemtanúja volt. Az incidensre hivatkozva a csehszlovák minisztertanács elhalasztotta a no-

³⁴ 10. sz. irat.

³⁵ MOLNÁR, 2008, 71.

³⁶ Itt Beck nyilvánvalóan a június 18-i megbeszélésükre gondolt. Lásd a 19. sz. iratot.

³⁷ SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 240–241.

vember 14-re kitűzött önkormányzati választásokat.³⁸ Noha Berlin és Prága között egyeztetések indultak meg az események megvitatására, a szudétanémet kisebbség és a csehszlovák kormányzat közötti feszültséget nem sikerült enyhíteni.³⁹ A Hitlerhez október 31-én ellátogató Sztójay Döme magyar követ egyenesen úgy fogalmazott Dísz téri feletteseinek, hogy Hitler, az eseményeken felindulva „Csehszlovákiára úgyszólván kimondta a halálos ítéletet”.⁴⁰ Világos tehát, hogy Hitler radikális lépésre szánta el magát a szudétanémet kérdésben, mindez azonban nem mond ellent Esterházy ama információjának, hogy nem sokkal az események után német beszélgetőpartnereinek mind-egyike nyomatékositotta számára, hogy Németország nem akar háborút.⁴¹ A német vezetők Csehszlovákia dezintegrációját kívánták elérni, ekkor még leginkább a diplomáciai nyomásgyakorlás eszközével. Ebben az értelemben nyilatkozott Hermann Göring birodalmi marsall 1937. november 22-én a németországi hivatalos úton lévő Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter előtt is: Csehszlovákia feldarabolását elkerülhetetlennek jelezte, de kikötötte, hogy háborút indítani ellene csak egy nagy európai konflagráció keretében lehetne.⁴² A fentebbiek ismeretében él-nünk kell a gyanúval, hogy az Esterházy és Hitler közötti 1937. novemberi találkozó kezdeményezése a német kancellár szűkebb környezetéből indult ki.

Úgy véltük, ha Esterházy találkozott Hitlerrel, annak kell lennie valamilyen lenyomatának a hazai levéltári forrásanyagban, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy az 1937. novemberi megbeszélés magyar diplomáciai hátszéllel jött létre. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető korabeli magyar diplomáciai forráscsoportok közül számos iratkört megvizsgáltuk ilyen szempontból, alaposan átolvastuk a berlini magyar követség 1937. évi, illetve a római magyar követség 1938. évi fennmaradt jelentéseit, de azokban egyelőre semmilyen dokumentumra, adatra vagy utalásra nem bukkantunk, amely Esterházy Hitlerrel feltételezett találkozóit tekintetében eligazítana bennünket.⁴³ A magyar dokumentációt alapos vizsgálat tárgyává téve mindazonáltal kénytelenek vagyunk hangsúlyozni, hogy az rendkívül hiányosan maradt az utókorra, s ez a hiányosság sajnos nem teszi lehetővé, hogy teljesen meggyőző bizonyítékkal álljunk

³⁸ Wettstein Miklós prágai követ jelentése Kánya Kálmánnak. Prága, 1937. október 23. MNL OL, K 63, 80. dob., 1937-7/25. t., 3278/1937. pol. sz.

³⁹ Sztójay Döme berlini követ jelentése Kánya Kálmánnak. Berlin, 1937. december 18. MNL OL, K 83, 8. cs., 169/1937. pol. sz.

⁴⁰ Sztójay jelentése Kányának. Berlin, 1937. október 31. MNL OL, K 64, 71. cs., 1937/21. t., 599/1937. res. pol. sz.

⁴¹ 10. sz. irat.

⁴² Apor Gábor feljegyzése a Hermann Göring, illetve Darányi Kálmán és Kánya Kálmán közötti megbeszélésről. Carinhall, 1937. november 22. MNL OL, K 64, 71. cs., 1937/21. t., 599/1937. res. pol. sz.

⁴³ A következő irategyütteseket vizsgáltuk meg tételesen: 1) K 63, 80. dob., 1937-7/25. t. (csehszlovák-német viszony); 2) K 63, 81. dob., 1937-7/43. t. (szlovák ügyek); 3) K 63, 81. dob., 1937-7/44. t. (szlovenszkói magyar ügyek); 4) K 63, 89. dob., 1938-7/27. t. (csehszlovák-olasz viszony); 5) K 63, 89. dob., 1938-7/44. t. (szlovenszkói magyar ügyek); 6) K 63, 247. dob., 1937-21/7. t. (német-magyar viszony); 7) K 64, 70. cs., 1937/7. t. (csehszlovák-magyar viszony); 8) K 64, 71. cs., 1937/21. t. (német-magyar viszony); 9) K 64, 75. cs., 1938/7. t. (csehszlovák-magyar viszony); 10) K 64, 77. cs., 1938/23. t. (olasz-magyar viszony); 11) K 83, 8. cs., 12) K 99, 92. cs.; 13) K 99, 94. cs.

elő. A követségeken ugyanis háromfajta iktatást is használtak: politikai (pol.) sorozatszám alatt iktatták a célsország, adott esetben Németország és Olaszország politikai berendezkedésével, külpolitikájával, gazdasági helyzetével stb. összefüggő, leíró jellegű, általánosabb információt tartalmazó jelentéseket. A másik jelentéstípust, a kifejezetten a magyar–német és a magyar–olasz bilaterális kapcsolatokat érintő, jellemzően a követ és német vagy olasz politikai vezetők közötti beszélgetésekről tudósító, minősített iratokat bizalmas (biz.) vagy rezervált (res.) sorozatszám alatt iktatták. Végül pedig az adminisztratív (adm.) iratok közé sorolták a külképviseltek működésével, személyi állományával, protokolláris és konzuli tevékenységével összefüggő dokumentumokat. Becsléseink szerint a politikai és bizalmas (vagy rezervált) sorozatból 300–350 iratot iktathattak évente a magyar diplomácia szempontjából meghatározó két külképviselaten, de a két döntő érvényű külügyminisztériumi állagban, a Politikai Osztály általános iratai (K 63) és a Politikai Osztály rezervált iratai (K 64) között sorozatonként és évente körülbelül 60–70 irat található meg, tehát a teljes irattermés körülbelül egynegyedegyetőde. A berlini magyar követség fondjában (K 83) 1937-ből a teljes rezervált iktatott sorozat hiányzik. Noha a római magyar követség fondjában (K 99) mindkét sorozatból van egy-egy csomónyi anyag,⁴⁴ láthatólag egyik sem teljes.

Külön bosszantó tényező, hogy mindkét magyar külképviseltek politikai és bizalmas iratainak iktatókönyvei, illetve név- és tárgymutatókönyvei, az 1937. évi berlini, illetve az 1938. évi római, amelyek támpontként szolgálhattak volna, hiszen egyértelmű bejegyzést kellett tartalmazniuk arra vonatkozóan, ha Esterházy berlini és római tárgyalásairól a követségről Budapestre jelentettek, nem maradtak fenn.⁴⁵ Mint az általunk közölt iratból kiolvasható, az 1938. évi római találkozó a parván mögött zajlott, egészen exkluzív körülmények között, annak előkészítésében és lebonyolításában nem észlelhető a magyar diplomácia jelenléte sem. A találkozó bizalmas jellege kizárta annak lehetőségét, hogy arra vonatkozó információ kiszivárogon, nyilvánosságra kerüljön vagy publicitást nyerjen. Esterházy találkozóit Hitlerrel tipikusan az olyan mozzanatok közé tartoztak, amelyekről egyetlen politikus sem beszélne a hozzátartozóinak, minden bizonnyal így tett maga az érintett, Esterházy János is. Mint látjuk, a római találkozó története egészen Ahmet Zogu és Apponyi Géraldine 1938. április 26–27-i tiranai esküvőjének idejéig nyúlik vissza.⁴⁶ Eddig arról sem volt tudomásunk, hogy Esterházy részt vett ezen az ünnepi aktuson, semmilyen primer forrás nem utalt erre, a hozzátartozók megjelent visszaemlékezéseiben semmilyen emlékmozzanat nem köszön vissza ezzel kapcsolatban. Ám a korabeli magyar sajtó tudósításait gondosan elolvassuk mégiscsak a szemünkbe ötlött egy egyértelmű ténymegállapítás: Rónai Mihály András, a *Pesti Napló* esküvőn részt vevő tudósítója külön kiemeli Esterházy János nevét az ünnepi sereglet-

⁴⁴ K 99, 92. cs. (politikai) és K 99, 94. cs. (rezervált).

⁴⁵ Fennmaradt a Római Követség 1938. évi adminisztratív iratainak iktatókönyve (MNL OL, K 99, 121. köt.), név- és tárgymutatókönyve (MNL OL, K 99, 161. köt.), illetve az 1933–1939 között kelt számjeltáviratok iktatókönyve (MNL OL, K 99, 140. köt.).

⁴⁶ 18. sz. irat.

ben, sőt, azt is megjegyzi, hogy az április 25-i második bálra a magyar arisztokrácia képviselői közül ő érkezett meg legutoljára.⁴⁷

Mindazonáltal le kívánjuk szögezni, hogy abból a tényből, hogy valaki ebben a korban találkozott Hitlerrel, egyáltalán nem lehet automatikusan azt a következtetést levonni, hogy egyúttal Hitler híve is lett volna. A Magyar Távirati Iroda 2011. augusztus 23-án adta közre a hírt, miszerint az akkori szlovák államfő, Ivan Gašparovič, Esterházy kassai mellszobrának leleplezése apropóján azt nyilatkozta az egyik szlovák lapnak, hogy megítélése szerint a felvidéki magyar politikus Hitler és a fasiszmus híve volt. A náci német vezetővel az európai politika számos képviselője találkozott a háború kitörése előtt, különféle berendezkedésű államok vezető diplomatai tettek nála hivatalos vagy nem hivatalos vizitet. Édouard Daladier francia kormányfő, Neville Chamberlain brit miniszterelnök, Joszif Sztálin szovjet vezető, Józef Beck lengyel külügyminiszter, Vjacseszlav Molotov szovjet külügyi népbiztos, vagy éppen Kánya Kálmán magyar külügyminiszter ettől véve önmagában még egyáltalán nem tekinthető a Führer vagy a fasiszmus hívének, de ez még Horthy Miklós magyar kormányzóról sem mondható el. Mint arra már tettünk utalást, az Esterházy és Hitler közötti első találkozóra a német, a másodikra az olasz kormánykörök kezdeményezésére kerülhetett sor, az első esetben a magyar diplomácia hathatós közreműködésével. Esterházy elment két olyan megbeszélésre, amelyeken meghallgatta az invitáló fél álláspontját. Azt, hogy ezeken a megbeszéléseken mi is történt, Esterházy elmondása alapján, két lengyel dokumentumból ismerhetjük meg. Jan Szembek mindegyik feljegyzésben egy-egy kurta bekezdést szentelt az Esterházy által erről adott tájékoztatásnak. Mindezekből pedig kizárólag azt szűrhetjük le nagy vonalakban, hogy milyen elképzelései lehettek a német vezetőnek Csehszlovákia jövőjét illetően, azt, hogy mindezt Esterházy hogyan kommentálta, nem tudjuk egyértelműen megállapítani. Az azonban szinte bizonyos, hogy a felvidéki magyar vezető nem nyerte el Hitler szimpátiáját, sőt, inkább az ellenszenvét vívhatta ki, amit az is bizonyít, hogy lengyel politikusok előtt később – az arisztokrata származását felhozva – megfogalmazta, hogy az európai politikai rendezésre vonatkozó német jövőképben Esterházy-nak nincs helye, burkoltan az alkalmatlanságára tett utalást.⁴⁸

*

Az iratok eredeti tagolásán és elrendezésén nem változtattunk. A közismert magyar, német és olasz politikai vezetők, mint például Horthy Miklós, Adolf Hitler, Benito Mussolini, Joseph Goebbels stb. nevéhez nem írtunk életrajzi lábjegyzetet. A lengyel nyelvű iratokat saját fordításunkban közöljük. Esterházy János vezetékeve egyes iratokban „Eszterházy” alakban szerepel, ezeknek a fordításakor minden esetben meg-

⁴⁷ RÓNAI Mihály András: *Mbredesbna Geraldina! Gróf Apponyi Geraldine Tiranában fogadta a Pesti Napló kiküldött munkatársát*, In: *Pesti Napló*, 1938. április 27. 10.

⁴⁸ 32. sz. irat.

hagytuk ezt a névalakot. Számos lengyel iratban Esterházy vagy más politikusok (például Karol Sidor stb.) vezetéknévének csak a kezdőbetűje szerepel, a magyar fordításban minden esetben kiírtuk a teljes névalakot, az eredeti iratban fellelhető rövidítéseket szögletes zárójellel tüntettük fel. Egyes fordítási problémák filológiai vagy szemantikai hátterére szintén lábjegyzetben hívtuk fel a figyelmet.

Varsói kutatómunkánk anyagi fedezetét a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg Kuno Kutatási Ösztöndíja biztosította. A lengyel fővárosban a kutatómunka feltételeinek megteremtéséhez a Varsói Magyar Nagykövetség és a Varsói Magyar Kulturális Központ is hozzájárult, amiért külön köszönet illeti Kovács Orsolya rendkívüli és meghatalmazott nagykövet asszonyt, Tischler Jánost, a Kulturális Központ igazgatóját és Keresztes Gáspár kulturális titkárt. Jelen forrástanulmány megírását a Wacław Felczak Alapítvány szakmai és anyagi támogatása tette lehetővé. Köszönettel tartozom még mindazoknak, akik a kézirat elkészítése során szakmai tanácsaikkal segítették ennek a dolgozatnak a megszületését, észrevételeikkel egyengették annak színvonalát. Hálás vagyok ilyen tekintetben Adam Dąbrowski levéltárosnak, Molnár Imre, Kovács István, Tóth Endre, Szarka László és Simon Attila történészeknek, illetve Hamerli Petrának, aki az olasz nyelvű könyvészeti anyag értelmezésében sietett segítségemre.

Források

1.

**Wacław Laciński⁴⁹ pozsonyi konzul jelentése
a Külügyminisztérium Keleti Osztályának Szüllő Géza lemondásáról
az Országos Keresztényszocialista Pártban betöltött
pártelnöki posztjáról**

(Pozsony, 1932. augusztus 22.)

Gépelte másolat. AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 2–3.

Lengyel Konzulátus Pozsony
1-439/1932.

1932. augusztus 22.

A Külügyminisztérium III. P[olitikai] Osztályának Varsó

Szlovák politikai körökben nagy felbolydulást keltett a hír, miszerint Dr. Szüllő Géza⁵⁰ lemond pártelnöki posztjáról a Magyar⁵¹ [!] Keresztényszocialista Pártban. Kétségtelen, itt már elég régóta keringtek a híresztelések Dr. Szüllő lemondásának lehetőségéről, nem feltételezték ugyanakkor, hogy ez már most bekövetkezik. A lemondását rossz egészségi állapotával indokolta.⁵² Szüllő képviselői mandátuma ugyanakkor megmaradt, ami arra utalhat, hogy nem szándékozik teljesen kivonulni a politikai életből.

Dr. Szüllő, akit nemrég, a hatvanadik születésnapja alkalmából a magyar ellenzékiek szimpátiájukat és elismerésüket kifejező szavakkal halmoztak el, és aki a prágai pápai nunciustól is számos szívélyes üdvözlést kapott, 1901-től kezdett aktívan részt venni a politikai életben mint a magyar parlament képviselője. A fordulat után Csehszlovákiá-

⁴⁹ Wacław Laciński (1891–?) lengyel diplomata, 1932-től 1938. szeptember 30-ig pozsonyi konzul, majd 1939. március 15-ig főkonzul. Ezt követően is Lengyelország pozsonyi követségén dolgozott. 1939 szeptemberében az NKVD fogságába került, s a Szovjetunióba hurcolták. Több lágerben is megfordult, a szovjet szervek 1941 augusztusában engedték ki, s ismét visszanyerte a diplomáciai mentességét, a moszkvai lengyel követség konzuli osztályán dolgozott, amelyet a németek közeledtével áthelyeztek Taszkentbe. 1942-ben a teheráni lengyel követségre került, ahol humanitárius ügyekkel foglalkozott. 1942-től 1944-ig a nairobi lengyel konzulátuson dolgozott. Az 1950-es években minden bizonnyal Fokvárosban élt, további életrajzi adatai ismeretlenek.

⁵⁰ Szüllő Géza (1872–1957) felvidéki magyar politikus, 1920-ban az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP) alapítója, 1925-től 1932-ig elnöke, egyúttal 1925-től a csehszlovák parlament képviselője. 1932-ben lemondott pártelnöki posztjáról, de egészen az első bécsi döntésig megtartotta parlamenti mandátumát. A bécsi döntés után a magyar Felsőház örökös tagja és titkos királyi tanácsos.

⁵¹ Így a lengyel eredetiben. A párt hivatalos neve Országos Keresztényszocialista Párt volt, de az alábbi iratok többsége Magyar Keresztényszocialista Párt néven emlegeti.

⁵² ANGYAL, 2004, 407.

ban maradt, és teljesen a magyar kisebbség érdekei védelmének és megszervezésének áldozta magát.⁵³

Ennek a befolyásos politikusnak, a budapesti körök bizalmi emberének, aki évekig képviselte a magyar kisebbséget a nemzetközi szintén (kisebbségi kongresszusok, interparlamentáris unió) a lemondásához állítólag azok a súrlódások vezettek, amelyek a saját pártján belül az öreg és a fiatal generáció közötti ellentétek miatt keletkeztek. A fiatal generáció, amelyik idővel számbelileg jóval erősebb lesz, hajlandóságot mutat arra, hogy jóval realisabban viszonyuljon a mindennapi élet dolgaihoz, főleg, ha a gazdasági és társadalmi élet kérdéseiről van szó, ezért úgy véli, hogy Szüllő politikai irányvonala elavult. A közeljövőben össze kell hívni a párt vezetőségét azért, hogy új elnököt válasszanak. Erre a posztra eddig még senki nem lett kiszemelve. A régi politikusokból álló jelöltek körében szerepel gróf Esterházy János is, aki minden jel szerint a legnagyobb eséllyel bír.

A szlovák sajtó, Dr. Szüllő lépését kommentálva, nagy meglepéssel fogadja a lemondását, mert úgy véli, hogy ez lehet a kezdete annak, hogy a magyar kisebbség álláspontja megváltozik, és békülékenyebb irányba fordul.⁵⁴

W. L. VIII. 22.

Konzul⁵⁵

⁵³ Szüllő Géza 1901-től volt tagja a magyar parlamentnek, eleinte pártonkívüliként, majd 1910-től 1918-ig a Nemzeti Munkapárt programjával nyert mandátumot. Az 1918. októberi forradalom után visszavonult Pozsony megyei, bacsfai birtokaira.

⁵⁴ Lásd például a *Slovák* című lap aug. 20-i cikkét: *Poslanec dr. G. Szüllő padol. Vzdal za predsedníctva krestansko-sociálnej strany Gróf Esterházy jeho nastupcom*, In: *Slovák*, 1932. aug. 20. 2.

⁵⁵ Az irat mellett megtalálható még a Pozsonyi Lengyel Konzulátus ugyancsak augusztus 22-én kelt átirata a Prágai Lengyel Követségnek, mellyel megküldik ennek a jelentésnek a másolatát. AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 1.

2.

**Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése
a Külügyminisztérium Keleti Osztályának
az Országos Keresztényszocialista Párt új elnökének megválasztásáról
(Pozsony, 1932. november 26.)**

Gévelt másolat. AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 14–15.

Lengyel Konzulátus Pozsony
1-688/1932.

1932. november 26.

A Külügyminisztérium III. P[olitikai] Osztályának Varsó

A Magyar [!] Keresztényszocialista Párt új elnökét, aki egyszersmind a szlovákiai magyar ellenzék vezetőjének szerepét is betöltötte, még mindig nem választották meg, noha Szüllő képviselő már augusztusban lemondott posztjáról (lásd a Konzulátus 1932. augusztus 22-i, 1-439/1932. számú jelentését).⁵⁶ Előrejelteni a párt soraiban meglévő feszültség,⁵⁷ amely mostanában a pártelnöki tisztségre jelölt személyek (Esterházy, Dobránszky,⁵⁸ Franciscy⁵⁹) által vezetett táborok meglehetősen éles küzdelmeként tört felszínre, ami azt jelezheti, hogy a mostani krízis még mélyebb gyökerű, és a párt egykori egységét nem lesz könnyű ismét megteremteni. Ráadásul még maga Szüllő is, aki úgy tűnik, önként mondott le az elnökségről, az interregnumot a saját céljaira használja, összegyűjti a követőit, és a saját jelöltségét helyezi előtérbe. Az ő tábora úgy véli, hogy ismét Szüllőt kell felkérni az elnöki tisztségre, tekintettel arra a bizalomra, amit ő budapesti kormánykörökben élvez. Ez az érv gyakran azért is meggyőző, mert így az ő jelöltségét nem kell reménytelennek ítélni.

A párt kongresszusát e hónap 30-án tartják.

Wacław Laciński
Konzul

Másolat: Lengyel Köztársaság Prágai Követsége⁶⁰

⁵⁶ 1. sz. irat.

⁵⁷ Így a lengyel eredetiben. Vagyis: a pártelnök megválasztása körüli vita feszültséget kelt a pártban.

⁵⁸ Dobránszky János (1869–1950) katolikus pap, politikus, publicista. Megalakulása után belépett az OKP-ba, ahol az ún. „papi szárnynak” vezetője, egyúttal a párt szlovák tagozatának egyik reprezentánsa. A két világháború között az Eperjes melletti Sóváron volt plébános. 1929 márciusától az OKP alelnöke, 1929-től 1935-ig nemzetgyűlési képviselő. 1936-tól az Egyesült Magyar Párt egyik alelnöke.

⁵⁹ Franciscy Lajos (1862–1933) csehszlovákiai magyar politikus, katolikus pap. 1911-től nyitrai kanonok, majd címzetes prépost. Az OKP konzervatív, liberálisellenes szárnyának vezéralakja, Szüllő Géza elnöksége idején többször szembehelyezkedett a párt irányvonalával, élesen támadta a Magyar Nemzeti Párttal való együttműködés politikáját. 1906–1933 között a *Nyitrai megyei Szemle* szerkesztője. 1932. december 14-től haláláig, 1933. április 4-ig az OKP tiszteletbeli elnöke.

⁶⁰ Az irat második oldalának záradékként megtalálható a Pozsonyi Lengyel Konzulátus ugyancsak november 26-án kelt átirata a Prágai Lengyel Követségnek, mellyel megküldik számára ennek a jelentésnek a másolatát. Lásd: AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 14.

3.

**Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése
a Külügyminisztérium Keleti Osztályának
az Országos Keresztényszocialista Párt
1932. november 30-i kongresszusáról**

(Pozsony, 1932. december 2.)

Gépelte másolat. AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 17.

Lengyel Konzulátus Pozsony
1-711/1932.

1932. december 2.

A Külügyminisztérium III. P[olitikai] Osztályának Varsó

Az 1932. november 30-i, 1-688/1932. sz. jelentésünk⁶¹ kiegészítéseként közöljük, hogy a Magyar [!] Keresztényszocialista Párt kongresszusa, amelyet e hónap 30-án tartottak Érsekújváron, semmilyen eredményt nem hozott a párt elnökének megválasztása kérdésében. Szülő képviselő távolléte (Rómában tartózkodik más budapesti politikusokkal együtt) és egyúttal az Esterházy jelöltségével szembeni erőteljes ellenzés oda vezetett, hogy a kérdés rendezését a párt küldöttgyűlésére (150 fő) ruházták át.

A kongresszuson 771 tagszervezet képviseltette magát (Nyugat-Szlovákia: 415, Kelet-[Szlovákia]: 302, Kárpátalja:⁶² 54). Jabloniczky képviselő,⁶³ Esterházy és Petrások tisztelendő⁶⁴ mondtak beszédet, amelyekben egyéb posztulátumok mellett szó volt az autonómiáról és annak érdekében az egységfront létrehozásának szükségességéről, Szlovákia minden egyes állampolgára részvételével.

A kongresszus alig két órán át tartott.⁶⁵

Wacław Laciński
Konzul

Másolat: Lengyel Köztársaság Prágai Követsége⁶⁶

⁶¹ 2. sz. irat.

⁶² A lengyel eredetiben: Podkarpatska Ruś.

⁶³ Jabloniczky János (1874–1950) ügyvéd, politikus, Csehszlovákia megalakulása előtt Pozsonyban ügyvéd és különböző jogi társulások, egyesületek jogi képviselője. Az OKP egyik alapítója, 1920–1925 között első elnöke, illetve német tagozatának vezetője. 1920-ban, 1925-ben és 1929-ben nemzetgyűlési képviselő. Lelley Jenő irányvonalával szembefordulva támogatta a Magyar Nemzeti Párttal való együttműködést és egyesülést. A 2. világháború után több más szlovákiai politikussal együtt letartóztatták és a Szovjetunióba hurcolták.

⁶⁴ Petrások Ágoston (Augustín Petrások, 1879–1963) szlovák katolikus pap, politikus. 1920 után az OKP szlovák tagozatának elnöke, a párton belül tömörülő szlovák katolikus papság egyik vezetője. 1923-tól a párt Pozsony megyei, 1928-tól tartományi képviselője. 1935–1938 között nemzetgyűlési képviselő.

⁶⁵ ANGYAL, 2004, 417–421.

⁶⁶ Az irat mellett megtalálható még a Pozsonyi Lengyel Konzulátus ugyancsak december 2-án kelt átirata a Prágai Lengyel Követségnek, mellyel megküldik számára ennek a jelentésnek a másolatát. AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 16.

4.

**Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése
a Külügyminisztérium Keleti Osztályának Esterházy Jánosnak
az Országos Keresztényszocialista Párt elnökévé történő megválasztásáról⁶⁷
(Pozsony, 1932. december 19.)**

Gépelte másolat. AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 18.

Lengyel Konzulátus Pozsony
1-779/1932.

1932. december 19.

A Külügyminisztérium III. P[olitikai] Osztályának Varsó

E hónap 2-án kelt 1-711/1932. sz. jelentésünkhöz⁶⁸ kapcsolódva közöljük, hogy e hónap 14-én Ótátrafüreden került sor a Magyar [!] Keresztényszocialista Párt elnök-választó küldöttgyűlésére. A párt elnöke gróf Esterházy János lett, a legerősebb ellenjelöltje, Franciscy nyitrai kanonok pedig tiszteletbeli elnök. Alelnökké Dobránszky képviselőt és Dr. Neumann⁶⁹ pozsonyi ügyvédet választották. A választást elfogadva Esterházy elnökként hangsúlyozta, hogy a Magyar [!] Keresztényszocialista Párt törekedni fog arra, hogy Szlovákia autonómiát nyerjen, de annak keretein belül garanciát kell adni arra, hogy 14 év után megszűnnek a jelenlegi viszonyok, miszerint a lakosságot igazságtalanul kiváltságos szlovákokra és magyar kisebbségre osztják fel.

Ezenkívül a küldöttek határozatot hoztak arról, hogy újból kiadják a párt orgánumát, *A Nép* című hetilapot.⁷⁰

Másolat: Lengyel Köztársaság Prágai Követsége⁷¹

W. L. XII. 19.⁷²
Konzul

⁶⁷ ANGYAL, 2004, 422–428.

⁶⁸ 3. sz. irat.

⁶⁹ Neumann Tibor (1893–1952) ügyvéd, politikus. Az impériumváltást követően az OKP elnökségének tagja, 1932–1936 között a párt alelnöke. 1936-tól 1945-ig az Egyesült Magyar Párt (EMP) pozsonyi városi helyi szervezetének elnöke. 1923-tól 1945-ig kisebb megszakításokkal a pozsonyi városi képviselő-testület tagja. 1938 novemberétől 1940 januárjáig az autonóm szlovák kormány megbízásából Pozsony város magyar kormánybiztos-helyettese. 1945 májusában letartóztatták és az EMP több vezetőjével – köztük Esterházy Jánossal – a Szovjetunióba hurcolták, ahol tízévi fegyházbüntetésre ítélték. Élete hátralévő részét szovjet munkatáborokban töltötte.

⁷⁰ Az OKP-nak több hivatalos orgánuma is volt: a Pozsonyban kiadott *Népakarat* című hetilap (1920–1925), annak utóda, a *Magyar Néplap* című hetilap (1927–1936, 1942–1944, betiltva: 1933–1934) és az 1936-tól, a pártegyesülés idejétől ugyancsak Pozsonyban kiadott *Új Hírek* című napilap (1937–1941). A *Nép* című hetilapot 1920–1937 között Kassán adták ki. Ismertebb szerkesztői Ványai István, Fleischmann Gyula és Reinel János voltak.

⁷¹ Az átirat nem található meg a dossziében.

⁷² Csak a konzul kézjegye olvasható.

5.

Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése
a Külügyminisztérium Keleti Osztályának
Esterházy János elnökké választásának következményeiről
az Országos Keresztényszocialista Pártban

(Pozsony, 1933. január 16.)

Gévelt másolat. AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 33.

Lengyel Konzulátus Pozsony
R. 895/2. sz.

1933. január 16.

A Külügyminisztérium III. P[olitikai] Osztályának Varsó

1932. december 19-én kelt, 1-779/1932. számú, a Magyar [!] Keresztényszocialista Párt ügyére vonatkozó jelentésünk⁷³ kapcsán közöljük, hogy azóta, hogy Esterházyt a párt elnökévé választották, jelentős élénkülés észlelhető a párt soraiban, amely most egy sor akció megkezdésének bejelentésében nyer kifejezést. A legfontosabbak közé kell sorolni azt a szándékot, hogy egy saját, magyar nyelvű sajtóorgánumot hozzanak létre, illetve indítsák újra annak kiadását.

Ezt az élénkülést az új elnöknek a pénzügyi eszközök megszerzésével (természetesen Budapesten) kell valóra váltania, amelyek hiányát az utóbbi időben (közel két éve) a párt fájó módon megérezte, és ennek következtében nemhogy arra nem volt képes, hogy szélesebb körű tevékenységet fejtsen ki, hanem még tetemes mértékben korlátoznia is kellett korábbi aktivitását.

Másolat: Lengyel Köztársaság Prágai Követsége⁷⁴

W. L. I. 16.
Konzul
Wacław Laciński

---

⁷³ 4. sz. irat.

⁷⁴ Az átirat nem található meg a dossziében.

6.

Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése Wacław Grzybowski⁷⁵ prágai követnek az Országos Keresztényszocialista Párt választási kampányáról

(Pozsony, 1935. január 4.)

Gépelt eredeti. AAN, Poselstwo R. P. w Pradze, Sygn. 58, Str 2–3.

Lengyel Köztársaság Konzulátusa Pozsony
R/13/Magyarok/C/1
Tárgy: Választási kampány a magyar táborban

Pozsony, 1935. január 4.
Gundulić u. 12.

A Lengyel Köztársaság prágai követének⁷⁶

A közelgő választásokkal kapcsolatban feltételezni lehet, hogy erősödni fog az agitáció a magyar pártok, különösen a Keresztényszocialista Párt részéről, amely számos gyűlést rendez nemcsak a magyarok által lakott helységekből, hanem a tisztán szlovák lakosságú községekben is. A párt elnöke, Eszterházy gróf számos gyűlésen mondott beszédet szlovákul, határozottan tiltakozva azon feltételezés ellen, miszerint ő maga és a követői irrelevant lennének. Mivel Szlovákia szülöttének érzi magát, a beszédeit szlovák nyelven mondja el.

Az autonomisták véleménye szerint a magyar agitáció a szlovák lakosság körében mindenekelőtt az Agrárpárt⁷⁷ mostani hívei körében számíthat sikerre, akik között nagyon sok a tájékozatlan elem, akik készek tényleges anyagi haszonért cserébe minden pillanatban megváltoztatni a párt-hovatartozásukat.

Ezek a nézetek elégedetlenséget váltottak ki az agrárpártiak körében, akik feltételezik, hogy a magyar agitáció nem korlátozódik csak az agrárpártiakra, mivel Eszterházy pártja a néppártiak⁷⁸ által uralt községekben is nem kisebb sikerrel tartott gyűléseket. Az Eszterházy által a szlovákság felé kinyújtott kéz csak egy agitációs eszköz, csakúgy, mint számos, a szlovák lakosságnak tett ígéret, abból a célból, hogy megnyerje őket. Eszterházy a saját céljaira használja Szlovákia mostani súlyos gazdasági helyzetét, s arra

⁷⁵ Wacław Grzybowski (1887–1959) lengyel diplomata. 1927. augusztus 31-től 1935. október 31-ig prágai követ, majd 1936-tól 1939. szeptember 17-ig moszkvai nagykövet.

⁷⁶ Az irat fejlécén látható a Prágai Követség érkeztető bélyegzője: Prágai Lengyel Követség. 13/2/E/1. sz. Érkezett: 1935. január 28-án. Az irat mellett megtalálható még a Prágai Követség 1935. február 8-i átirata a Külügyminisztérium Keleti Osztályának, mellyel eljuttatják számára a Pozsonyi Konzulátus jelentését. Lásd: AAN, Poselstwo R. P. w Pradze, Sygn. 58, Str. 4.

⁷⁷ A Csehszlovák Agrárpártról (Gazdálkodók és Parasztok Republikánus Pártja) van szó, melynek elnöke 1919–1933 között Antonín Švehla (1873–1933), 1935-től 1938-ig Rudolf Beran (1887–1954) volt.

⁷⁸ Az 1913-ban alapított és 1918 decemberében Andrej Hlinka (1864–1938) által újjászervezett Szlovák Néppártról és annak híveiről van szó.

emlékezteti a szlovákokat, hogy milyen jól éltek a magyar uralom alatt. Az agrárpártiak úgy vélik, hogy Eszterházy tevékenysége a legnagyobb mértékben ártalmas az állam számára, és arra hívják fel a hatóságokat, hogy azonnal vessenek véget annak.

A fentebbiek arra következtetnek, hogy a fokozott magyar agitáció valójában káros az agrárpártiak számára és ellentétes az érdekeikkel. Ez kétségtelenül összefügg az agrárpártiak azon törekvésével, hogy a magyar aktivizmust⁷⁹ pártfogolják és a magyarokat az Agrárpárt mellé állítsák. Ezeknek az erőfeszítéseknek semlegesítése céljából Eszterházy ellentámadást intézett, arra számítva, hogy ügyes propagandával nemcsak Hodža miniszternek⁸⁰ a magyarok körében folytatott akcióját tudja gyengíteni, hanem még utóbbi szimpatizánsai közé is éket verhet.

Lengyel Köztársaság konzulja

W. Laciński

Wacław Laciński

⁷⁹ Az első Csehszlovák Köztársaságban a kormánypolitika iránt lojális politikai és közéleti magatartás. Az aktivista politikát folytató magyar politikai pártok (Köztársasági Magyar Földműves Párt, Országos Magyar Kisgazda, Iparos és Munkáspárt, Országos Parasztpárt) többsége a csehszlovák kormánypártok kezdeményezésére jött létre, a magyar választók körében nem tudtak nagyobb népszerűsége szert tenni. Az 1920-as évek végére az önálló magyar aktivista pártok eltűntek a politikai színtérről, s csupán a csehszlovák pártok keretén belül működtek tovább. A legjelentősebb aktivista erők az Agrárpárt és a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt magyar szekciói (Csehszlovák Köztársaság Magyar Szociáldemokrata Munkáspártja) voltak. A szlovákiai magyar aktivizmus véglegesen 1938 őszén vesztette el létjogosultságát, amikor a Magyarországhoz való visszacsatlolás reményében élő magyar lakosság teljesen elfordult tőle. A pozsonyi Lengyel Konzulátus külön jelentést is szentelt a Sarló mozgalomnak, illetve a magyar aktivizmus kérdéskörének. Lásd Laciński R 895/1. sz. jelentése a Külügyminisztériumnak. Pozsony, 1933. január (a nap dátuma olvashatatlan). AAN, Konsulat R. P. w Bratisławie, Sygn. 9, Str. 22–26.

⁸⁰ Milan Hodža (1878–1944) szlovák származású politikus, a Turóc megyei Szucsányban született. 1905–1910 között a magyar országgyűlés képviselője, 1906–1914 között a Szlovák Nemzeti Párt al-elnöke. Az 1. világháborút követően Csehszlovákiában egyesítésügyi (1919–1920-ben), földművelésügyi (1922–1925), majd oktatásügyi (1926–1929) miniszter. 1932–1935-ben ismét földművelésügyi miniszter. 1935. november 5-től 1938. szeptember 22-ig Csehszlovákia miniszterelnöke. A német és szovjet veszélyt egyaránt felismerve, egy szorosabb közép-európai együttműködés, egységes gazdasági térség kialakítását szorgalmazta („Duna-terv”). 1938-ban emigrált Franciaországba, ahol az 1939-ben megalakult Szlovák Nemzeti Tanács elnöke lett. 1941-től az Egyesült Államokban élt, és élénk tevékenységet fejtett ki a világháború befejezését követően létrehozandó közép-európai konföderáció érdekében.

7.

**Marian Chodacki⁸¹ prágai ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak
Esterházy Jánosnak a csehszlovák parlamentben
a magyar kisebbség ügyében 1935. december 5-én elmondott beszédéről
(Prága, 1936. január 24.)**

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5475, Str. 5.

Lengyel Köztársaság Prágai Követsége

Prága, 1936. január 24.

13/2/C/1

Tárgy: Magyar kisebbség Csehszlovákiában

A Külügyminisztérium III. Politikai Osztályának Varsó

A követség másolatban megküldi Esterházy képviselő beszédének szövegét, amit az itteni parlamentben mondott el a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetéről, és amelyben ismertette a magyar kisebbséggel való bánásmódra vonatkozó adatokat. A követség felhívja a figyelmet a csehszlovákiai magyar és lengyel kisebbség oktatásügyi helyzetére vonatkozó összehasonlításra.⁸²

A követ nevében:
Marian Chodacki
Ügyvivő
Követségi tanácsos

⁸¹ Marian Stanisław Chodacki (1898–1975) lengyel diplomata, 1935. október 24-től 1936. december 30-ig prágai ügyvivő, majd 1939. szeptember 1-jéig Lengyelország danzigi főmegbízottja.

⁸² Az utolsó mondat a lap bal szélén tollal kijelölve.

a) Melléklet

A Prágai Lengyel Követség által készített összefoglaló Esterházy János 1935. december 5-i parlamenti beszédéről

(Prága, 1936. január 24. előtt)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5475, Str. 6–7.

Összefoglaló Esterházy János úr, a Magyar [!] Keresztényszocialista Párt képviselője által a prágai parlamentben elmondott beszédéről

Esterházy úr megállapítja, hogy a Saint-Germain-i szerződés 68. cikkelyét⁸³ még távolról sem léptették életbe a magyar⁸⁴ kisebbség vonatkozásában, amely Csehszlovákia lakosságának 4,8%-át alkotja. Az arányosság elve szerint a magyar kisebbségi iskolákra eső 15 millió korona sehol nem látható a költségvetésben. Hangsúlyozni kell, hogy a 864 szlovákiai magyar elemi iskola közül 700-at magánegyesület tart fenn. 18 középiskola van. A költségvetésben 6,5 millió koronának kellene jutnia a magyarok számára főiskolákra, eközben még egyetlen magyar tanszéket sem hoztak létre.

Vága község hivatalos összeírása szerint a község lakosságának 93%-a magyar és 4,3%-a cseh és szlovák.⁸⁵ Ennek ellenére a Slovenská liga⁸⁶ azt követelte, hogy nyissanak ott iskolát a csehek és szlovákok számára. A helyi hatóságok ezt visszautasították. Az ügyet kormánytényezőknek kell megoldaniuk.⁸⁷ A hasonló támadások mindennaposakká váltak.

⁸³ Ebben az állításban valójában két nemzetközi jogszabályi rendelkezés keveredik. A Saint-Germain-i békeszerződést a győztes hatalmak 1919. szept. 10-én kötötték meg Ausztriával. Az egyezmény 68. cikkelye kimondta, hogy ha egyes városokban vagy kerületekben egy nyelvi kisebbséghez tartozók jelentős számban élnek, az államnak biztosítania kell számukra az elemi népoktatást. A jelentős számarány esetén – a vallási és nemzeti kisebbségek által létesített intézményekkel egyetemben – a fenntartásukról is az államnak kellett gondoskodnia. SZABÓ, 2010, 75. Csehszlovákia ugyanakkor a szövetséges és társult főhatalmakkal, ugyancsak Saint-Germain-en Laye-ben és ugyanabban az időpontban, egy, az Ausztriával kötött békeszerződéshez kapcsolódó kisebbségvédelmi egyezményt is aláírt, amelynek 9. cikkelye tartalmazta Csehszlovákia vonatkozásában a békeszerződés 68. cikkelyének határozatait. GERENCSÉR, 2005, 228.

⁸⁴ Írógéppel javítva az elírásként szereplő „lengyel”-ből

⁸⁵ Vága (szlovákul: Váhovce) a Galántai járás települése. Az 1930. évi népszámlálás adatai alapján 2010 lakosa volt, akik közül 1860-an magyarnak és 88-an „csehszlováknak” vallották magukat.

⁸⁶ A Slovenská liga (Szlovák Liga) 1907-ben alakult Clevelandban. Alapítói Magyarország területéről az USA-ba, munkavállalás céljából kivándorolt szlovákok voltak. Elsősorban nemzeti tömörülésnek lehet nevezni, mivel elsődleges célja az otthon maradt nemzettársak törekvéseinek támogatása volt, a szlovákok autonómiájának szószólói voltak, csak másodlagos céljuk volt a szlovák emigránsok megsegítése. Csehszlovákia megalakulása után a szlovákiai területen is megalakították szervezetüket. Elsősorban szlovák oktatási nyelvű iskolákat alapítottak, főleg a magyarok által lakott területeken. Pénzadományokkal igyekeztek rávenni a szegény magyar családokat, hogy gyermekeiket szlovák nyelven oktató iskolába írássák.

⁸⁷ A községi képviselő-testület elutasító határozata után a Slovenská liga a Galántai Járásbíróshoz fordult, amely ismét a képviselő-testület hatáskörébe utalta a kérést. Az ismételt elutasítást követően a szlovák szervezet az országos bírói szervekhez fordult jogorvoslatért.

A képviselő arra panaszkodik, hogy a hamis statisztika, cseh állami hivatalnokok kinevezése és az oktatáspolitikai segítségével következetesen elnemzetietlenítő politikát hajtanak végre. Mindeközben külföldön azt állítják, hogy a magyarok jogai magasabb szintű kötelező normák révén biztosítva vannak. Miközben 1933/1934-ben a 167 középiskola⁸⁸ közül csak 14 volt magyar nyelvű, körülbelül 30-nak kellett volna lennie. Miközben a magyarok a lakosság 4,8%-át alkotják, a középiskoláknak csak 0,7%-a magyar nyelvű. Amíg a csehek esetében 5 736 főre jut egy iskola, a lengyelek esetében 7 222-re, a szlovákok esetében 16 000-re, addig a magyarok esetében csak 49 500 főre jut egy középiskola.

Kelet-Szlovákia az a terep, ahol a legnagyobb intenzitással folyik az elnemzetietlenítés. A Kassai városházán tilos magyarul beszélni. A magyar színházi évadot lerövidítették. Kevesebb magyar nyelvű könyvet vesznek a helyi könyvtár számára, holott az olvasók többségét a magyarok teszik ki. Korlátozzák a magyar nyelvű istentiszteleteket. A különféle ürügyekkel végrehajtott letartóztatások azt célozzák, hogy pánikot keltsenek a határ mentén élő lakosság körében.

Ezt a rendszert a legszebben Hodža miniszter szavai illusztrálják, amelyek nemrég Kassán hangzottak el: „A csehszlovákiai magyar politikusok veszélyt jelentenek számunkra. Minket kizárólagosan csak az itteni magyar emberek érdekelnek, meg fogjuk nyerni őket gazdasági kedvezményekkel, iskoláinkkal és demokratikus berendezkedésünkkel.”⁸⁹

b) Melléklet

Esterházy János 1935. december 5-i parlamenti beszédének teljes szövege francia fordításban

(Prága, 1936. január 24. előtt)

Géptelt másolat. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5475, Str. 8–21.⁹⁰

⁸⁸ A szövegben elírásaként eredetileg „elemi iskola” szerepelt, azt géppel „középiskolára” javították.

⁸⁹ Esterházy az 1936. évi költségvetési törvénytervezet 1935. december 5–6-i képviselőházi vitájában mondta el beszédét. A beszédből magyarul bővebb részleteket közölt a *Prágai Magyar Hírlap* 1935. december 6-i száma. Lásd *A vita első szónoka Esterházy János*, In: *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. december 6. 2–3. A vitában december 6-án három másik magyar képviselő, Szent-Ivány József, Korláth Endre és Porubszky Géza is felszólalt. Az ő beszédeikből szintén részleteket közölt a *Prágai Magyar Hírlap*. Lásd *Magyar panaszok és követelések a képviselőházban*, In: *Prágai Magyar Hírlap*, 1936. december 7. 1–2.

⁹⁰ Továbbá: *Kárpátalja hangja a költségvetési vitában*, In: *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. december 7. 5–6. Terjedelmi okok miatt nem közöljük. A képviselőházi beszéd teljes szövegét cseh nyelven PSNSRC, 2015, 29–32. Magyar nyelven: Uo., 72–75.

8.

Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése Marian Chodacki prágai ügyvivőnek az Országos Keresztényszocialista Párt zsolnai kongresszusáról

(Pozsony, 1936. február 8.)

Gévelt másolat. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5475, Str. 24–27.

Lengyel Köztársaság Pozsonyi Konzulátusa

1936. február 8.

8/C/11

Tárgy: A magyar pártok egyesülése

A Lengyel Köztársaság Prágai Követségének

E hónap 5-én tartotta kongresszusát Zsolnán a Magyar [!] Keresztényszocialista Párt, amelyen megvitatták a két ellenzéki magyar párt fúziójának kérdését, amit nemrég a Magyar Nemzeti Párt⁹¹ javasolt. Az ülésen körülbelül 100 küldött vett részt. Gróf Esterházy János elnökölt, aki hosszú beszédben magyarázta el a Nemzeti Párt tervzetét, kijelentve, hogy ez a tervzet bizonyos fokig meglepetés volt számukra, és azt nem a legmegfelelőbb pillanatban terjesztették elő. Nem tudni, hogy milyen célt szándékoznak elérni a megvalósításával, valószínűleg a szlovákiai magyar elem megerősödését. A Nemzeti Párt tagjainak jelentős része is az egyesülés ellen foglalt állást. Ennek alapján a párt kongresszusa azonnal negatív választ adhatott volna. Tekintettel azonban a múltbeli tapasztalatokra, a kongresszus alaposan kívánta megvitatni a Nemzeti Párt javaslatát, és figyelembe venni az összes mellette és ellene felhozott érvet, főleg, hogy a mostani feltételek mellett számolni kell az adott lehetőségekkel, és nem lehet kompromisszumok nélkül nagy ideálokat kergetni.

A párt álláspontját ebben a kérdésben Esterházy gróf a következőképpen határozta meg:

1) Mindenki az egység mellett szól, és meglelégedéssel veszi tudomásul a Nemzeti Párt abbéli készségét, hogy egyesüljön a Keresztényszocialista Párttal.

2) Mindenki arra törekszik, hogy megőrizze a párt keresztényszociális és társadalmi jellegét.

3) Az egységes magyar párt megalakítása nem járhat negatív hatással a Szlovákiában élő többi néppel fennálló kapcsolatokra, s különösen nem lehet ürügy arra, hogy a párt tagságát gyarapító szlovákok, németek, ruszinok és románok⁹² elhagyják a pártot.

⁹¹ 1925–1936 között Csehszlovákiában működő magyar politikai párt. Első elnöke 1925–1933 között Törkölly József (1878–1938) volt, 1933-tól 1936-ig, az Országos Keresztényszocialista Párttal történt fúzióig az ügyvezető elnöki tisztséget Jaross Andor (1896–1946) töltötte be.

⁹² A lengyel nyelvű eredetiben is a „przez Rumunów” kifejezés szerepel.

Másrészről az egyesülésnek nem úgy kell végbemennie, hogy egy teljesen új párt alakul, hanem azt a Keresztényszocialista Párt mint anyapárt keretein belül kell létrehozni. A párt nevét ugyancsak meg kell tartani, a programját pedig teljes egészében meg kell őrizni.

A végén Esterházy gróf kifejezte abbéli meggyőződését, hogy tekintet nélkül a tárgyalások végeredményére, a két magyar párt együttműködését tovább kell folytatni, és a kölcsönös szoros kapcsolatot meg kell őrizni, mert ezt követeli meg a szlovákiai magyarok érdeke.

A küldöttek egyetértettek gróf Esterházy következtetéseivel, és egy 11 főből álló bizottságot jelöltek ki, amelynek az lesz a feladata, hogy eredményre jusson ebben a kérdésben a Nemzeti Párttal.

A Keresztényszocialista Párt álláspontjával szemben, úgy tűnik, hogy a magyar pártok egyesülésének ügye nincs jó úton. Noha a keresztényszocialista vezetők eredetileg kedvezően fogadták a javaslatukat, a Nemzeti Párt hívei nagy csalódottsággal szereztek tudomást a zsolnai kongresszusról. A zsolnai kongresszuson a Keresztényszocialista Párt által támasztott feltételeket a Nemzeti Párt hívei csak nagyon nehezen tudják majd elfogadni.

Az ellenkező jellegű felfogás ellenére kétségtelen, hogy a Nemzeti Párt hívei tisztán elvi indítékkal terjesztették elő a javaslatukat, azt óhajtva, hogy a magyar pártok egyesülése révén a csehszlovákiai magyar kisebbség erősítse pozícióit. Feltételezhatték, hogy a Keresztényszocialista Párt, amely mindig a legjobb szándékát fejezte ki, és a magyar érdekek védelmében komolyan együttműködött a Nemzeti Párttal, fenntartások nélkül elfogadja majd a javaslatukat. A keresztényszocialisták álláspontja sokak számára meglepetést okozott. Ugyanakkor a Keresztényszocialista Pártnak kétségtelenül nyomós okai voltak arra, hogy tartózkodóan fogadja a testvérpárt javaslatát. Kétségtelenül nagyon fontos szerepet játszik ebben a hagyomány ereje és az elköteleződés a párt programja mellett, amelyek a katolikus, és általában véve a népi alapok hangsúlyozásával vonzóan hatottak nemcsak a magyar tömegekre, hanem a szlovák és a német lakosságra is. E pillanatban, ha a párt egy kizárólagosan magyar néppárttá válna, biztosan elvesztené nemcsak a németek és a szlovákok körében, hanem a magyarok nagy része körében élvezett szimpátiáját is. A magyar papok, akik szoros kapcsolatban élnek az emberekkel, érezték ezt a nyugtalanságot, ezért kategorikusan elutasították a nemzeti pártiak javaslatát, s azzal fenyegettek, hogy – amennyiben a párt kongresszusa elfogadja a javaslatot – egy katolikus programmal rendelkező új magyar pártot alapítanak. Végül ez a körülmény döntött. A Keresztényszocialista Párt nem utasította el kategorikusan a nemzeti pártiak javaslatát, csak súlyos feltételeket szabott annak elfogadásához. Úgy tűnik, ily módon a magyar pártok egyesülésének kérdése eldöntetett, habár – ahogy azt egyesek állítják –, nem zárhatók ki meglepetések. A katolikusok befolyásának erősödése Csehszlovákiában, a Keresztényszocialista Párt egyes politikai lépéseinek sikere, és aktivitásának erősödése arra bírhatják a Nemzeti Pártot, hogy messzemenő engedményeket tegyen, annál inkább, mivel 1920-ban úgy jött létre, hogy a Keresztényszocialista Pártból vált ki.

Ugyanakkor abban az esetben, ha nem kerülne sor a magyar pártok egyesülésére, nehéz feltételezni, hogy kapcsolataik a Keresztényszocialista Párt negatív álláspontja

miatt jelentős mértékben lehűlnének. Mindkét párt mindig kölcsönös bizalmat és engedékenységet tanúsított, ha a magyar érdekekről volt szó, ezért nehéz feltételezni, hogy az eddigi együttműködésük megszakadna, különösen, ha figyelembe vesszük a lakosság irántuk tanúsított nagy elismerését és szolidaritását, amelyeknek köszönhetően a csehszlovák pártok azon igyekezete, hogy megnyerjék a magyarokat, nagyon csekély eredményeket ért el. A magyarok meg tudták őrizni egységüket, s megmutatták, hogy nemzeti érdekeiket előbbre helyezik a saját hasznuknál, amit azzal tudtak volna elérni, hogy a csehszlovák pártokhoz csatlakoznak.

Lengyel Köztársaság konzulja
Wacław Laciński

9.

**Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése
Marian Chodacki prágai ügyvivőnek az Országos Keresztényszocialista Párt
és a Magyar Nemzeti Párt egyesülése után
a csehszlovákiai magyar kisebbség körében előállott politikai helyzetről
(Pozsony, 1936. április 15.)**

Gépelt másolat. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5475, Str. 42–43.

Lengyel Köztársaság Pozsonyi Konzulátusa
8/C/34
Tárgy: A magyar kisebbség

1936. április 15.
Titkos

A Lengyel Köztársaság Prágai Követségének⁹³

Ez év március 25-i, 8/C/28. számú jelentésünk⁹⁴ kiegészítéseként tisztelettel közöljük, hogy [Budapest kategorikus követelésének eredményeként megvalósult a két magyar párt közötti egység],⁹⁵ ahol az első sikertelen próbálkozások (lásd a zsolnai kongresszusról szóló ez év február 8-i, 8/C/11. számú jelentést⁹⁶) hatalmas elégedetlenséget szültek (mindenekelőtt Esterházy személye miatt).⁹⁷ [Ennek a kapcsolatnak a létrehozását

⁹³ A jelentés mellett megtalálható a prágai követség 1936. április 16-i átírat a Külügyminisztérium Keleti Osztályának, amellyel csatolmányként megküldik számára a jelentést. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5475, Str. 41.

⁹⁴ A levélben említett jelentésre nem bukkantunk rá.

⁹⁵ A szögletes zárójelbe tett rész a gépelt szövegben zöld színű ceruzával aláhúzva.

⁹⁶ 8. sz. irat.

⁹⁷ A kedvezőtlen kilátások ellenére a két párt egyesülése mégis végbement. Az egyesülést formálisan az MNP részéről a párt 1936. márc. 10-én, Érsekújváron tartott elnökségi ülésén, az OKP részéről a párt ugyanazon a napon Pozsonyban tartott elnökségi ülésén mondták ki. Az egységesüléssel létrejött új párt,

Budapest sürgős ügynek tartotta, annak lehetősége miatt, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben felszínre kerülhet a határok revíziójának ügye.⁹⁸ Egy ilyen fontos pillanatban a csehszlovákiai magyar kisebbségnek egységesnek⁹⁹ kell lennie és a prágai kormányval szemben erős ellenzékként viselkedő egységes táborként kell fellépnie. Egyelőre még nincs semmilyen előjele ennek az ellenzéknek, csak a magyar sajtó hangneme sugallja, hogy hamarosan létre fog jönni. Érdemes kiemelni Jaross képviselő¹⁰⁰ erőteljes fellépését, akit állítólag Budapest bízott meg azzal, hogy vigye véghez ezt az akciót.

Megbízható forrásból származó információ szerint Beneš elnök¹⁰¹ nemrég azt javasolta a magyaroknak, hogy lépjenek be a kormányba.¹⁰² Ezt a javaslatot elutasították azzal az indokkal, hogy akkor, amikor a magyar kisebbség egységbe forr,¹⁰³ ellenzékben kell maradniuk. Ezt az is alátámaszthatja, hogy a magyar kisebbség még most is kifejezetten az ellenzéki szerepre készül.

Lengyel Köztársaság konzulja
Wacław Laciński

az Egyesült Magyar Párt (Egyesült Országos Keresztényszocialista Párt és Magyar Nemzeti Párt) vezetésének alakuló ülésére 1936. június 21-én került sor Érsekújváron. Az egyesülés előzményeire és részleteire lásd: POPÉLY, 1990; ANGYAL, 2004, 461–476; ANGYAL, 2017, 181–186.

⁹⁸ A magyar diplomáciának a két magyar párt egyesülésében játszott szerepére: ANGYAL, 2004, 461–467, 469–476; MOLNÁR, 2008, 48–49.

⁹⁹ A lengyel nyelvű eredetiben a „skonsolidowana” vagyis „konszolidált” szó szerepel.

¹⁰⁰ Jaross Andor (1896–1946) felvidéki politikus. 1925-től a *Magyar Nemzeti Párt* egyik alelnöke, 1933-tól ügyvezető elnöke, 1935-től nemzetgyűlési képviselő. Az 1936-os pártegyesítés után az Egyesült Magyar Párt országos elnöke lett. Az *első bécsi döntést* követően 1940 áprilisáig a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere Budapesten. Fokozatosan a fasiszmus eszméinek vonzásába került, 1940-ben Imrédy Bélával együtt megalakította a szélsőjobboldali Magyar Megújulás Pártját. 1944. március 22-től augusztus 17-ig a Sztójay-kormány belügyminisztere, a zsidóüldözések egyik irányítója, 1944 decemberétől 1945 márciusáig a szélsőjobboldali Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnöke volt. 1946-ban a népbíróság háborús bűnösnek nyilvánította, halálra ítélte és kivégezték.

¹⁰¹ Edvard Beneš (1884–1948) cseh politikus, 1918–1935 között külügyminiszter, egyúttal 1921–1922-ben miniszterelnök. 1935. december 18-tól 1939. október 5-ig a Csehszlovák Köztársaság második elnöke. A háború után, 1945. október 28-án visszahelyezték hivatalába, amit 1948. június 7-i lemondásáig töltött be.

¹⁰² A szögletes zárójelbe tett rész a gépelt szövegben zöld színű ceruzával aláhúzva.

¹⁰³ A lengyel nyelvű eredetiben a „skonsolidowanie” vagyis „konszolidáció” szó szerepel.

**Ismeretlen eredetű emlékeztető feljegyzés Józef Beck külügyminiszter¹⁰⁴
számára az Esterházy Jánossal folytatott beszélgetésről**

(Hely nélkül, dátum nélkül. [1937. november 2–26. között])

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 108/a, Str. 92–94.¹⁰⁵

Feljegyzés miniszter úr részére¹⁰⁶

Ma eljött hozzám Eszterházy, akivel azután együtt reggeliztünk. A beszélgetés során a következőket mondta nekem:

1) Eszterházy éppen Berlinből tért vissza, ahol azzal az ürüggyel, hogy a Vadászati Kiállításon¹⁰⁷ vesz részt, megbeszélést folytatott Hitlerrel, Göringgel és Goebbelszel. A berlini magyar követ, Sztójay tábornok¹⁰⁸ kíséretében látogatta meg őket. Eszterházy-nak jók a kapcsolatai Henlein¹⁰⁹nel, aki – ahogy Eszterházy állítja – úgy érzi, [hogy Berlin részéről most erkölcsi, és ami még fontosabb, pénzügyi támogatás nélkül hagyták őt,]¹¹⁰ ezért azt hiszem, hogy Eszterházy útjának az volt a célja, hogy megtudja, mi Berlin terve Csehszlovákiával kapcsolatban. A megbeszélések során mindenekelőtt az lepte meg, hogy mindegyikük aláhúzta, hogy nem akar háborút. Hitler azt mondta neki, hogy Németország sem nem akar, sem nem tud háborúzni. Amikor Eszterházy hivatkozott Göringnek arra a kijelentésére, amit Apornak¹¹¹ tett a múlt év őszén, hogy „3 éven belül Csehszlovákia megszűnik létezni”, Göring megismételte Hitler iménti szavait. Eszterházy-nak arra a kérdésére, hogy katonaként vagy miniszterként mondja ezt, Göring azt válaszolta, hogy Magyarország és Németország között az a különbség,

¹⁰⁴ Józef Beck (1894–1944) lengyel diplomata, 1932. november 2-től 1939. szeptember 30-ig Lengyelország külügyminisztere.

¹⁰⁵ Lengyelül megjelent: KORNAT, 2007, 343–344.

¹⁰⁶ Az irat fejlécén ceruzával és kézírással a következő bejegyzés áll: „Zabiello ig[azgató] úr. Úgy ítélem meg Eszterházy úr információit, hogy azok kevésbé fontosak. Prágai követségünk véleménye mindig negatív volt róla. [Olvashatatlan aláírás] 26/XI. Ad acta. [Olvashatatlan aláírás] 27/XI.” Stanisław Zabiello (1902–1970) lengyel diplomata, 1934–1939-ben a Külügyminisztérium szovjet referense, 1939 tavaszától a Külügyminisztérium Politikai Főosztályának főosztályvezető-helyettese.

¹⁰⁷ A 74. Nemzetközi Vadászati Kiállítást Berlinben tartották 1937. november 2–21. között.

¹⁰⁸ Sztójay Döme (1883–1946) diplomata, politikus, 1936–1944 között Magyarország berlini követe, 1944. március 22-től 1944. augusztus 29-ig Magyarország miniszterelnöke.

¹⁰⁹ Konrad Henlein (1898–1945) szudétanémet politikus 1935-től 1938-ig a csehszlovákiai németiség legnagyobb politikai szervezetének, a Szudétanémet Pártnak (SdP), illetve 1933-tól 1935-ig jogelődjének, a Szudétanémet Hazafias Frontnak (SHF) elnöke.

¹¹⁰ A mondatrész mellett a lap bal szélén ugyanazzal a kézírással egy kérdőjel, és mellette a 27/XI. dátum látható.

¹¹¹ Báró Apor Gábor (1889–1969) diplomata, 1927–1934 között a Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője, 1934–1935-ben bécsi követ, 1935-től 1938-ig a külügyminiszter állandó helyettese, 1939-től 1944-ig vatikáni követ.

hogy amennyire optimisták a katonák Magyarországon, Németországban annyira kevésbé harcias a kedvük, mert mindig emlékeznek arra, hogy a legutóbbi háború Németország vereségével végződött. Hitler azt mondta Eszterháznak, hogy amikor Mussolini Németországba jött, elszánt volt, hogy – háború lehetőségére számítva – nyílt kártyákkal játszon Spanyolországban, ugyanakkor ő kikövetelte tőle, hogy mondjon le ezekről a tervekéről. Eszterházy azzal a kifejezéssel élt, hogy a Berlin–Róma–tengely Németország részéről csupán taktikai kombináció, amely hosszú távú kötelezettséget sem ró rá.

2) Eszterházy elmondta nekem a következő dolgot. A múlt év őszén a cseh parlament katolikus képviselője, Svetlik kanonok¹¹² azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy kérdezze meg Sigray grófot,¹¹³ a magyar legitimisták vezérét, hogy kész-e együttműködni velük és Wiesnerrel (Bécs)¹¹⁴ abból a célból, hogy egyidejűleg restaurálják a Habsburgokat Bécsben, Budapesten és Prágában. Sigray akkor ezt visszautasította, mivel úgy vélte, hogy a magyarországi királykérdésre tekintettel az ő közreműködése csak teherként jelentene az osztrák és cseh legitimisták munkájában. Ezzel kapcsolatban Eszterházy azt mondta nekem, hogy biztosan tudja, hogy Hodža, aki gyakran jár inkognitóban Badenbe és Bécsbe,¹¹⁵ néhány megbeszélést folytatott Wiesnerrel, amelyek arra irányultak, hogy a Duna-menti [népek] problémájára a Habsburg-koncepcióban¹¹⁶ találjanak megoldást. Hodža azt mondta Wiesnernek, hogy ő személy szerint teljes mértékben egy ilyen kombináció mellett van, ugyanakkor Beneš most még nem menne bele ebbe, igaz, a jövőt illetően ezt a kérdést nyitottnak lehet tekinteni.¹¹⁷ Visszatérve arra a beszél-

¹¹² František Světlík (1875–1949) legitimista cseh politikus, a Csehszlovák Néppárt keresztényszocialista szárnyának vezéralakja. 1923-tól olomouci kanonok, 1925-től a prágai parlament néppárti képviselője. Az 1930-as években fellépett a Csehszlovák Néppárt korporatív jellegűvé alakítása ellen.

¹¹³ Sigray Antal (1879–1947) legitimista politikus, a főnemesi származású felsőurányi és alsóurányi Sigray család utolsó sarja. IV. Károly második visszatérési kísérletének idején, 1921 októberében csatlakozott a királyhoz, emiatt a királypuccs összeomlása után tíz hétig vizsgálati fogságban tartották. Habsburg Ottó 1934-ben – gróf Károlyi József halála után – Sigray Antalt bízta meg a magyar legitimista politika irányításával. 1920-tól 1939-ig keresztény ellenzéki programmal nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, 1939-től a Felsőház tagja.

¹¹⁴ Friedrich Wiesner (1871–1951) osztrák diplomata, politikus, 1924-től az osztrák legitimista szervezet, a Reichsbund alelnöke, 1928-tól elnöke.

¹¹⁵ Magyar diplomáciai források – az általunk közölt feljegyzés kelte előtt – két ízben is tudósítanak róla, hogy Hodža inkognitóban Ausztriában járt. Először 1937 húsvétján Semmeringen, ez alkalommal Bécsben nagypénteken titokban találkozott Kurt Schuschnigg kancellárral. Lásd Bobrik Arno bécsi követségi tanácsos ideiglenes ügyvivő jelentését a Külügyminisztériumnak. Bécs, 1937. március 31. MNL OL, K 63, 80. dob., 1937–7/25. t., 1116/1937. pol. sz. Második alkalommal 1937 szeptemberéből találunk erre vonatkozó adatot, ez alkalommal Schuschnigg Badenben látogatta meg Hodžát. Lásd Bobrik jelentése a Külügyminisztériumnak. Bécs, 1937. október 1. MNL OL, K 63, 80. dob., 1937–7/25. t., 3042/1937. pol. sz. A jelentések Hodža inkognitóban tett ausztriai látogatásait ekként interpretálják: „Ezen utazása éppúgy, mint előbbi gyakori ausztriai látogatásai elsősorban egy szívéhez közelálló hölgynek szólnak.” Bobrik jelentése a Külügyminisztériumnak. Bécs, 1937. március 31. Loc. cit.

¹¹⁶ Ceruzával aláhúzva. A lap szélén az aláhúzott részhez egy kérdőjel írva, ugyanazzal a kézírással írt megjegyzéssel: „Hodža koncepciója biztosan eltér ettől a megoldástól, ezért a Wiesnerrel folytatott megbeszéléseinek más célja és tartalma volt. [Olvashatatlan aláírás].”

¹¹⁷ Az erről tudósító magyar jelentés a Habsburg-kérdéssel kapcsolatban a következőket jegyezte le Hodža és Schuschnigg 1937. húsvéti találkozásáról: „A Habsburg-kérdésről Hodža oda nyilatkozott, hogy ő

getésre, amit másodjára folytatott Svetlikkel néhány héttel ezelőtt, Eszterházy azt mondta nekem, hogy az egyetlen hatalom, amely „kissé megijedne”, ha megoldanák a Habsburg-kérdést a Duna-medencében, Németország lenne, míg Anglia és különösen Franciaország nem gördítenének akadályokat ez elé, ez utóbbi akkor, „ha Kánya úr¹¹⁸ megtalálná a módját, hogy javítsa vele a kapcsolatokat”. Eszterházy ebben látja a Franciaországnak címzett passzus magyarázatát Kánya legutóbbi expozéjában,¹¹⁹ amit közvetve, de nem kétértelműen és nyomatékkal adott értésemre. Ezután megkérdeztem, mit gondol Eszterházy, hogyan viszonyulna ehhez a megoldáshoz Olaszország. Eszterházy azt mondta, hogy Mussolini és a király¹²⁰ azt szeretnék, ha Ottó¹²¹ Mária olasz hercegnővel¹²² házasodna össze, ugyanakkor tavaly egyértelmű visszautasítást kaptak Zita királynétól,¹²³ amikor a nyár folyamán Olaszországban volt, aki nem fogadta el a hercegnőt királynénak, amit Eszterházy részletesen elmondott nekem. Ez az ügy, Eszterházy kifejezésével élve, jelentős mértékben lehűtötte Mussolini érdeklődését a Habsburg-tervek iránt.

3) A Magyarország és a Kisantant közötti legutóbbi tárgyalásokkal kapcsolatban Eszterházy azt mondta nekem, hogy bizonyos, hogy Kánya Csehszlovákiával kisebbségi egyezményt sem akar kötni. Berlinben Eszterházy Göring értésére adta, hogy tudja, hogy Németország megakadályozza, hogy egyezség jöjjön létre Magyarország és a Kisantant között. Göring erre azt válaszolta: „Megbeszéljük ezeket a dolgokat Kánya úrral itt Berlinben.”¹²⁴

---

ezt a maga részéről sohasem fogja szóba hozni, mert a legteljesebb bizalommal viseltetik Schuschnigg kancellárnak erre vonatkozó nyilatkozataival szemben (hogy t.i. a restauráció nem aktuális).” Lásd Bobrik jelentése a Külügyminisztériumnak. Bécs, 1937. március 31. Loc. cit.

¹¹⁸ Kánya Kálmán (1869–1945) diplomata, 1933. február 4-től 1938. november 28-ig Magyarország külügyminisztere.

¹¹⁹ Esterházy a magyar külügyminiszter 1937. november 9-én a Képviselőház és a Felsőház külügyi bizottságaiban elmondott expozéjára utal. Ebben Kánya a következőképpen fogalmazott Franciaországgal kapcsolatban: „Franciaországhoz való viszonyunkat abból a szempontból vagyunk kénytelenek megítélni, hogy Franciaországot a kisantant-államokhoz szövetségi kötelékek fűzik, amelyekből eredő kötelezettségeit mindig nagy lelkiismeretességgel tartotta be, és éberen őrködik ezeknek az államoknak az érdekei felett, amelyekkel szemben nekünk még nagyon sok rendezni való kérdésünk van. [...] Magyarország külpolitikája erőviszonyainkhoz mért *aktív békepolitika* [sic! – kiemelés az eredeti tudósításban], amelynek célja az igazi béke előfeltételeinek fokozatos megteremtése”. Lásd *Kánya külügyminiszter expozéja*, In: *Pesti Napló*, 1937. november 10. 3.

¹²⁰ III. Viktor Emánuelról (1869–1947), Olaszország királyáról (1900. július 29-től 1946. május 9-ig) van szó.

¹²¹ Habsburg Ottó (1912–2011) IV. Károly és Zita királyné fia, a Habsburg-ház trónörököse. IV. Károlyt Magyarországon törvényesen 1921-ben (1921. évi XLVII. tc.) fosztották meg trónjától, ezzel jogilag Ottó is elvesztette a trónörökös címet. Ottó azonban egészen a 2. világháború végéig reménykedett a visszatérésben. 1936-tól a Páneurópai Unió tagja, 1957-től alelnöke, 1973-tól elnöke.

¹²² Savoyai Mária (1914–2001) olasz hercegnőről, III. Viktor Emánuel ötödik gyermekéről van szó.

¹²³ Bourbon Zita (1892–1989) párizsi hercegnő, IV. Károly feleségeként Magyarország királynéja (1916. november 21-től 1918. november 11-ig).

¹²⁴ A dokumentum alján sem aláírás, sem szignó nem szerepel.

11.

Wacław Laciński pozsonyi konzul számjeltávirata a Külügyminisztériumnak a szlovák autonomisták és a csehszlovákiai német és magyar kisebbség közötti egyeztetésekről (Pozsony, 1938. február 21.)

Gépelte másolat. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5454, Str. 80.

501. sz. bejövő számjel

Laciński úr a Külügyminisztériumnak Varsóba¹²⁵
1. sz.

Pozsony, 1938. február 21.

Érkezett: 1938. február 23-án

Henlein küldöttei meglátogatták Hlinkát¹²⁶ azzal a javaslattal, hogy az összes szlovákiai kisebbség működjön együtt. H[linka] beleegyezett ebbe azzal a feltétellel, hogy a pittsburghi megállapodás¹²⁷ lesz az együttműködés alapja. Az első lépés az lesz, hogy a Szlovák e hó 27-i számában cikkeket fognak közölni – a németek részéről Henlein és Karmasin¹²⁸ képviselő, a magyarok részéről Esterházy és Jaross, a ruszinok részéről pedig Pieszczyk¹²⁹ [!] képviselő –, amelyekben mindenki nyilatkozni fog a magasabb szintű megállapodás mellett, és a saját pártja nevében sikkra is száll annak megvalósításáért.¹³⁰ A továbbiakban a kisebbségek részt vesznek a megállapodás aláírásának 20 éves

¹²⁵ A távirat fejlécén a Külügyminisztérium érkezett bélyegzője olvasható: Külügyminisztérium III. Politikai Osztály. 11/C. I./13. sz. Dátum: 1938. március 10.

¹²⁶ Andrej Hlinka (1864–1938) szlovák katolikus pap, politikus, rózsahegy plébános. Már fiatalon politizálni kezdett a konzervatív gróf Zichy János vezette Katolikus Néppártban. Amikor a párt erősítette a magyar nemzeti arculatát, Hlinka kilépett és a Szlovák Néppárt (Slovenská ľudová strana) egyik alapítója és kulcsfigurája lett. 1906-ban magyarellenes agitáció miatt két éves börtönbüntetésre ítélték, és eltöltötték a papi hivatástól. Az 1907-es csernovai tragédia után X. Piusz pápa közbenjárására kegyelmet kapott, és kiengedtek a börtönből. 1918-ban tagja lett a Szlovák Nemzeti Tanácsnak. Eleinte elfogadta az egységes csehszlovák nemzet eszméjét, de néhány hét elteltével változtatott a politikáján és megalapította az új Szlovák Néppártot. A pártja nevét 1925 után „Hlinka Szlovák Néppártjára” (Hlinkova slovenská ľudová strana) változtatták, melynek haláláig elnöke, fő ideológusa és parlamenti képviselője volt.

¹²⁷ 1918. május 31-én az egyesült államokbeli Pittsburgh-ban a Szlovák Liga és a Cseh Nemzeti Szövetség között kötött megállapodás, amely a szlovákoknak Csehszlovákián belül önálló országgyűlést, közigazgatást és igazságszolgáltatást helyezett kilátásba, illetve ígéretet tett arra, hogy a szlovák is hivatalos nyelv lesz a közös államalakulatban.

¹²⁸ Franz Karmasin (1901–1970) szlovákiai német politikus, a szlovákiai Deutsche Partei és a Freiwillige Schutzstaffel vezetője. 1938-ban a Német Birodalom érdekeit kiszolgáló szlovákiai Deutsche Partei vezetője lett. 1945 áprilisában Ausztriába menekült. 1947-ben távollétében háborús bűnök miatt halálra ítélték, de kiadatására Csehszlovákiának nem került sor.

¹²⁹ A név így szerepel a lengyel nyelvű iratban. Ivan Pješćak (1904–1972) csehszlovákiai ruszin politikus, eperjesi ügyvéd. 1937–1939-ben a csehszlovák parlament képviselője. 1938–1939-ben rövid ideig miniszter Andrej Brody, majd Augustin Vološin első kormányában.

¹³⁰ Esterházy nyilatkozata megjelent mind a *Szlovák*, mind a *Prágai Magyar Hírlap* február 27-i számában. A szlovák és a magyar közvélemény nem ismerkedhetett meg a nyilatkozat teljes szövegével, mert a csehszlovák újságosság mindkét lap aznapi számait elkobozta. Esterházy nyilatkozatának lényegét a pozsonyi *Új Hírek*

évfordulójára szervezett ünnepségen, a megállapodás mellett szóló beszédek mondanak. Ezeket a döntéseket titokban tartották a hatóságok lehetséges reakciói miatt. Más kérdéseket most nem vitattak meg. Jelentés megy futárral.¹³¹

Kimegy: Követ úrnak Prágába, Keleti Osztály

Kimegy: 3 példányban

12.

Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése Kazimierz Papée¹³² prágai követnek a Szlovák Néppárt és a csehszlovákiai magyarok és németek közötti együttműködésről

(Pozsony, 1938. február 21.)

Gévelt másolat. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5454, Str. 56–59.¹³³

Lengyel Köztársaság Pozsonyi Konzulátusa

11/C/8

Tárgy: Együttműködés a néppártiak és a kisebbségek között

1938. február 21.

Titkos

A Lengyel Köztársaság prágai követének

Valamikor e hó 10-e körül Hlinka tisztelendőhöz látogatott Rózsahegyre Henlein pártjának néhány képviselője (Frank¹³⁴ és Kundt¹³⁵ képviselők), akik, mint pártjuk hivatalos

március 1-jei száma ismertette. A cenzúra ugyanakkor abból is törölte a nyilatkozat azon részét, ahol Esterházy kifejtette, hogy a magyarság fennmaradásának és fejlődésének garanciája is Szlovenszko autonómiájához köthet. MOLNÁR, 2008, 73–74. A teljes nyilatkozat: *A magyar, német és ruszin autonomisták mozgalma párbuzamos a szlovákokkal. Esterházy, Henlein és Pješćák nyilatkozata a Szlovákban*, In: *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. február 27. 3. A rövidített nyilatkozatot lásd: „*Há a szlovákok kitartanak, ki fogják vívni Szlovenszko autonómiáját*”. *Kialakulóban Szlovenszkon a szlovák–magyar–német és kárpátorosz autonomista front? Esterházy János, Henlein Konrád és Pješćák Iván nyilatkozata a Szlovákban*, In: *Új Hírek*, 1938. március 1. 4.

¹³¹ 12. sz. irat.

¹³² Kazimierz Papée (1889–1979) lengyel diplomata, 1932–1936 között a Lengyel Köztársaság danzigi főmegbízottja. 1936. december 30-tól 1939. március 15-ig a Prágai Lengyel Követség vezetője rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban. 1939–1958 között a Lengyel Köztársaság nagykövete a Szentszék mellett.

¹³³ Vö. a 11. sz. irattal.

¹³⁴ Karl Hermann Frank (1898–1946) szudétanémet politikus, 1933-ban Henlein mellett a Szudétanémet Hazafias Front egyik alapítója, 1935-től a Szudétanémet Párt alelnöke és propagandaosztályának vezetője. 1935–1938 között parlamenti képviselő. 1939–1942 között, a protektorátus éveiben, államtitkár Heinrich Heidrich birodalmi helytartó mellett. 1942–1945 között a cseh és morva területekért felelős birodalmi államminiszter.

¹³⁵ Ernst Kundt (1897–1947) szudétanémet politikus, 1935–1939 között parlamenti képviselő a csehszlovák parlamentben. 1936-ban lépett be a Szudétanémet Pártba, ahol Konrad Henlein egyik legközelebbi munkatársa lett, 1938-ig a párt parlamenti frakciójának vezetője és a párt szóvivője.

küldöttei azért utaztak oda, hogy kipuhatolják a Néppárttal való együttműködés lehetőségét a szlovák területen. Nagyon jóindulatúan fogadták őket.¹³⁶ Részletesen kifejtették, hogy milyen pozitív oldalai vannak a német, magyar és ruszin kisebbség Néppárttal folytatott együttműködésének, s főként arra hívták fel a figyelmet, hogy egy ilyen ellenzéki front milyen haszonnal járhat a szlovákok számára a pittsburghi egyezmény 20 éves jubileumának évében. Hlinka tisztelendő elvi beleegyezését adta az együttműködésbe, kifejezve azt, hogy egy ilyen együttműködés bizonyítékként a fent nevezett kisebbségeknek hivatalos, a pittsburghi egyezmény határozatainak megvalósítását pártoló nyilatkozatot kellene tenniük. A kisebbségeknek emellett részt kellene venniük a pozsonyi ünnepségeken, amelyeket ez év júniusának első napjaiban szervez a Néppárt, és amelyekre eljön az amerikai szlovákok nagy létszámú delegációja, elhozva magával a fenti egyezmény eredeti szövegét. Egyéb kérdések megvitatásába, mint például egy választási blokk megalakításának lehetősége, nem mentek bele, mivel úgy ítélték meg, hogy az még kevésbé érett meg. Sidor¹³⁷ a saját szakállára megbeszélést kezdeményezett erről a témáról az egyesült magyar pártok vezetőivel, Esterházy és Jaross képviselőkkel, illetve Pjeszczak ruszin képviselővel. El kell ismerni, hogy Sidor a magyarok befolyására lett ennek a tervnek a híve, akik (Esterházy és Szüllő személyében) nemrég összebarátkoztak vele, és gyakori vendégek voltak nála. Sidor megbeszéléseiről csak Hlinka tisztelendő tudott, aki az ő befolyására fokozatosan megbarátkozott ezzel a gondolattal. A henleinisták tehát úgy cseppentek bele az erről folyó megbeszélésekbe, hogy azok már elő voltak készítve.¹³⁸

Az összes fent említett megbeszélés konkrét eredményei közül meg kell említeni azt a döntést, hogy a pozsonyi ünnepségekre a magyar és a német pártok nagy tömegeket hoznak el vidékről. Ez nem lesz nehéz, mivel Pozsony környékén jelentős részben magyarok vagy németek laknak. Ezeknek a pártoknak a képviselői részéről beszédek hangzanak majd el, amelyek Szlovákia autonómiája mellett szállnak síkra a pittsburghi egyezmény alapján. A henleinisták részéről Karmasin képviselő mond majd beszédet mint ennek a pártnak a szlovákiai képviselője, a magyarok részéről Esterházy, illetve a ruszinok részéről Pjeszczak, aki szintén egy ruszin delegációval érkezik. A kisebbségeknek a legünnepélyesebb keretek között kell részt venniük a megemlékezésen (zászlók, zenekarok, népviselet stb.). Abból a célból, hogy ne keltsenek pánikot a hatóságok körében, amelyek megakadályozhatják a pozsonyi ünnepségek megtartását, úgy határoztak, hogy a kisebbségek körében az ünnepségeken való részvétel érdekében folytatott

¹³⁶ A Szlovák Néppárt, a Szudétanémet Párt és a Kárpátnémet Párt vezetőinek közös rózsahegyi értekezletére 1938. febr. 8-án került sor. POPÉLY, 2002, 179.

¹³⁷ Karol Sidor (1901–1953) szlovák újságíró, politikus, diplomata. 1920-tól a Szlovák Néppárt tagja, 1929–1938 között a párt organumának, a *Szlováknak* a főszerkesztője. 1935–1939 között parlamenti képviselő, a Szlovák Néppárt elnökségében a lengyel orientáció képviselője. 1938 decemberétől 1939 márciusáig a Szlovákiáért felelős tárca nélküli miniszter a csehszlovák kormányban, majd 1939. március 14-től április 18-ig Szlovákia belügyminisztere. 1939–1945 között Szlovákia vatikáni követe.

¹³⁸ Popély Gyula szerint az Egyesült Magyar Párt képviselői Esterházy János javaslatára nem jelentek meg ezen a Prága-ellenes politikai taktika összehangolását célzó tárgyaláson, a magyar pártvezető ugyanis még ekkor is abban reménykedett, hogy sikerül megegyeznie a prágai kormánnyal. POPÉLY, 2002, 179.

agitáció a kitűzött időpont előtt 2-3 héttel megkezdődik, vagy akkor, amikor a Néppárt már beszerezte a hatóságok engedélyét.

A jövőbeni együttműködés első bizonyosságául ugyanakkor azoknak a cikkeknek kell szolgálniuk, amelyek már a Szlovák e hó 27-i számában meg fognak jelenni.¹³⁹ Ez lesz a kisebbségi vezetők első hivatalos nyilatkozata az autonómia és a pittsburghi egyezmény mellett. A cikkek szerzője Henlein, Esterházy és mások lesznek.

Nem sokkal azután, hogy Hlinka tisztelendőhöz ellátogattak a henleinisták, összehívták Rózsahegyre a párt végrehajtó bizottságának ülését, amelyet megelőzőtt az elnökség ülése. Az elnökség körében az együttműködésről lefolytatott széleskörű vita, amelynek a legnagyobb ellenfele Tiso¹⁴⁰ képviselő volt, semmilyen eredményre nem vezetett. Nem is szavaztak ebben a kérdésben. Ugyanakkor másnap a végrehajtó bizottság ülését olyannyira feszült, radikális és a tömegek valós érzületét kifejező hangulat uralta el, hogy maga Tiso képviselő volt az, aki felettébb éles formában fogalmazta meg ennek az együttműködésnek a szükségességét, kijelentve, hogy „az autonomista blokk eszméje nem csak a blokk tartalmáról szól. Mindenkiel autonomista blokkot fogunk létrehozni, aki Szlovákia autonómiájának pártján áll. Minden eszközt fel fogunk használni, ami hozzásegíthet bennünket a győzelemhez az autonómiáért folytatott harcunkban. A belső ellenségek ellenállását meg fogjuk törni, akár a külföld segítségével. Fel kell egyúttal ismernünk, hogy mindenki a saját céljaira szeretne bennünket felhasználni, de nekünk arra kell törekednünk, hogy alanyai és ne tárgyai legyünk ennek, és a nép hasznára dolgozzunk. A külföldet ennek megfelelően fogjuk tájékoztatni.”

A végrehajtó bizottság állásfoglalásait a Konzulátus elküldte e hó 19-i, 329-b/C/30. számú jelentésével.¹⁴¹ Ezek az állásfoglalások Prágában hatalmas megrendülést, az országos központi hatóságok körében pedig csaknem zavart keltettek. Ha tehát ilyen változó hangulatban Hlinka tisztelendő nem enged a saját opportunistái vagy Hodža befolyásának, akkor a Szlovákiában élő kisebbségekkel való együttműködésnek kétségtelenül messze ható következményei lesznek, és áttörést hozhat a szlovákok Prágával folytatott harcában.¹⁴²

Lengyel Köztársaság konzulja
W[acław Laciński]
Wacław Laciński

¹³⁹ Lásd az előző irat erre vonatkozó lábjegyzetét.

¹⁴⁰ Jozef Tiso (1887–1947) szlovák katolikus pap, politikus. 1919-től a Szlovák Néppárt egyik szervezője, 1921-től a párt Végrehajtó Bizottságának tagja, 1925-től a párt parlamenti képviselője, 1930-tól alelnöke. 1925–1939 között egyúttal a csehszlovák parlament elnökhelyettese. Hlinka halála után a Szlovák Néppárt tényleges vezetője, 1939. október 1-jén a párt elnökévé választják. 1938. október 7-től a szlovák autonóm kormány elnöke, 1939. március 14-től a független Szlovák Köztársaság kormányának vezetője, 1939. október 26-tól 1945. áprilisig a német bábállam Szlovák Köztársaság elnöke.

¹⁴¹ A jelentést nem találtuk meg.

¹⁴² A dokumentumban foglalt információkat: SIMON, 2010, 94–95; SZARKA, 2014.

13.

**Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése
Kazimierz Papée prágai követnek
a Milan Hodža miniszterelnök és a magyar kisebbség
közötti tárgyalások kezdetéről
(Pozsony, 1938. március 2.)**

Gépelt másolat. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5454, Str. 63.

Lengyel Köztársaság Pozsonyi Konzulátusa
11/C/9

1938. március 2.
Titkos

A Lengyel Köztársaság prágai követének¹⁴³

Hodža miniszterelnök tegnap tárgyalásokat kezdett a magyar ellenzék képviselőivel a kormányba való belépésük lehetőségéről. A kisebbség részéről a tárgyalásokon Esterházy és Jaross képviselők vesznek részt.¹⁴⁴ A megbeszélések eredményéről és a magyar igényekről egyelőre még nem állnak rendelkezésre közelebbi információk.¹⁴⁵

Lengyel Köztársaság konzulja
W. Laciński
Wacław Laciński

---

¹⁴³ A jelentés mellett megtalálható a prágai követség Kazimierz Papée követ által szignált március 3-i átirata a Külügyminisztériumnak, amelyben csatolmányként megküldik a miniszteri kabinetnek és a Keleti Osztálynak a jelentést. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5454, Str. 62.

¹⁴⁴ Hodža március 10-én fogadta az Egyesült Magyar Párt vezetőit, Szüllő Gézát, Jaross Andort, Esterházy Jánost és Kolláth Endrét. SIMON, 2010, 97.

¹⁴⁵ A következményekre lásd a 20. sz. iratot.

14.

**Kazimierz Papée prágai követ levele Tadeusz Kobylańskinak,¹⁴⁶
a Külügyminisztérium Keleti Osztálya vezetőjének
a szlovákiai magyarságnak a kormánykoalícióba való esetleges belépéséről
(Prága, 1938. március 3.)**

Gévelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5434, Str. 1–2.¹⁴⁷

Lengyel Köztársaság Követsége
6¹⁴⁸ csatolmány

Prága, 1938. március 3.
Szigorúan titkos

Tisztelt Igazgató Úr!

Mellékeltlen megküldöm az ígért anyagot a biztonsági szerveink számára (*négy*¹⁴⁹ példányban). Ez a csatolt aide mémoire¹⁵⁰ utolsó részletét képezi (amely ebben a szerkesztésben a Kroftának¹⁵¹ szánt szöveg ismétlése, plusz még a belügyi szerveinknek szánt utolsó részlet).¹⁵² Minden a demarsunk¹⁵³ felgyorsítása mellett szól, bár nyilvánvaló, hogy a biztonsági szerveinknek legalább egy nappal korábban (vagy legalább azzal egy időben) intézkedniük kell. Először is már semmi kétség afelől, hogy a prágai kormány, Delbosnak¹⁵⁴ a (prágai látogatása idején¹⁵⁵ adott) tanácsai alapján már utasításokat adott a vidéki rendőri igazgatóságoknak.¹⁵⁶ Ennek illusztrálására csatolom az informá-

¹⁴⁶ Tadeusz Kobylański (1895–1967) lengyel diplomata. 1935. december 1-jétől 1939. szeptember 17-ig a Külügyminisztérium Politikai-Gazdasági Főosztályának helyettes vezetője, egyúttal a Keleti Osztálynak vezetője.

¹⁴⁷ Lengyelül megjelent: LANDAU–TOMASZEWSKI, 1985, 42–43.

¹⁴⁸ A géppel írt 4-es számjegy tollal 6-ra javítva.

¹⁴⁹ A géppel írt „három” szó áthúzza és tollal „négyre” javítva.

¹⁵⁰ Aide-memoire (fr.), magyarul: emlékeztető. A diplomáciai érintkezés egyik írásos formája. Általában a személyes tárgyalások során adja át a nagykövet vagy a beosztott diplomata a fogadó ország külügyminisztériumában, az általa elmondottak írásbeli, de formai kötöttségek nélküli rögzítése érdekében.

¹⁵¹ Kamil Krofta (1876–1945) cseh történész, diplomata, politikus. 1936. február 29-től 1938. október 4-ig külügyminiszter.

¹⁵² A zárójelek tollal a gévelt szövegbe toldva.

¹⁵³ A francia démarche szó jelentése magyarul: diplomáciai lépés, eljárás.

¹⁵⁴ Yvon Delbos (1885–1956) francia diplomata, politikus. 1936. június 4-től 1938. március 13-ig Léon Blum és Camille Chautemps kabinetjének külügyminisztere.

¹⁵⁵ Yvon Delbos francia külügyminiszter 1937. december 15–18. között folytatott tárgyalásokat Prágában. Prágai megbeszéléseire kelet-európai körútja keretében került sor, melynek utolsó állomása volt a csehszlovák főváros. Azt megelőzően december 3–6. között Varsóban, december 8–10. között Bukarestben, illetve december 12–14. között Belgrádban tartózkodott. Megbeszélései célja az volt, hogy meggyőzze a francia külpolitika hagyományos kelet-európai partnereit arról, hogy Németország törekvéseinek ellensúlyozására fonják szorosabbra kapcsolataikat Franciaországgal.

¹⁵⁶ A lengyel történetírás interpretációja szerint a levél első fele egy kommunistaellenes diplomáciai akció előkészületének egyik dokumentumaként értelmezhető, melynek célja a Komintern Prágában székelő lengyel szekciójának felszámolása volt. LANDAU–TOMASZEWSKI, 1985, 42–43.

torok által adott információkat e hónap 2-ről. (2 példány)¹⁵⁷ Másodszor annak ellenére, hogy a Hlinka-pártiak, s mindenekelőtt a magyarok (Esterházy!) folyamatosan ingadoznak abban a kérdésben, hogy belépjenek-e a kormányba, több szól amellett, hogy gyorsan borítsuk ezt az egész ügyet, mert azzal meg lehet nehezíteni, hogy egyikük és a másikuk csatlakozzon a kormánykoalícióhoz.

Tehát a demarsokat már e hó 8-án megtehetem (9-én és 10-én Bécsben leszek), ha Méltóságod¹⁵⁸ távirón jelzi nekem a beleegyezését ebbe.

Apropó, a Hlinka-pártiak a múlt vasárnap Rózsahegyen Hodža tudomására hozott visszautasításuk nyomán most ismét az agrárpártiak keresztútjába kerültek, akik ma itt Prágában egész nap győzködtek és csalogatták őket. Véleményem szerint mindebben a legrosszabb szerepet a magyar kisebbség játssza, amelynek a vezető képviselője, Esterházy bizalmasan közölte a szlovákokkal, hogy gondolkodás nélkül belép a most újjáalakítandó kabinetbe, amennyiben Hodža erre javaslatot tesz neki. Jó példa a Hlinka-pártiak számára!¹⁵⁹

Holnap akarok erről a témáról beszélni a magyar képviselővel, és megkérdezni tőle, hogy mindez mit jelent?

Találkozunk Bécsben? Nagyon szeretném, ha ott viszontláthatnánk téged. Együttes megbecsüléssel és kézszerítással:

*Kazimierz Papée*¹⁶⁰

15.

Kazimierz Jan Leon Mycielski¹⁶¹ budapesti követségi első titkár számjeltávirata a Külügyminisztériumnak a magyar diplomácia információjáról a csehszlovákiai magyar kisebbség politikai engedményei ügyében

(Budapest, 1938. március 10.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5479, Str. 186.

673. sz. bejövő számjel

Mycielski úr a Külügyminisztériumnak Varsó¹⁶²
1. sz.

Budapest, 1938. március 10.

Érkezett: 1938. március 12-én

¹⁵⁷ Kézírással a szövegbe toldva.

¹⁵⁸ A lengyel eredetiben a „Pan” vagyis az „Úr” kifejezés szerepel nagybetűvel, ami nyilvánvalóan az osztályvezetőre utal.

¹⁵⁹ Esterházy szerepére a Szlovák Néppárt kormányba való belépésének megghiúsulásában részletesen SIMON, 2010, 94–95.

¹⁶⁰ Papée eredeti aláírása.

¹⁶¹ Kazimierz Jan Leon Mycielski (1904–1985) lengyel diplomata, Jan Szembek külügyminiszter-helyettes unokaöccse, 1937–1939-ben a Budapesti Lengyel Követség első titkára.

¹⁶² A távirat fejlécén a Külügyminisztérium érkeztető bélyegzője olvasható: Külügyminisztérium III. Politikai Osztály. 13/E. II/1. Dátum: 1938. március 15.

Az itteni külügyminisztérium arról tájékoztat, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség képviselői bármikor készek belépni a csehszlovák kormányba azzal a feltétellel, ha a heinleinisták is belépnek, és biztosítják számukra a nemzeti autonómiát. Az itteni külügyminisztérium véleménye szerint a magyarok illuzórikus feltételeket szabtak azért cserébe, hogy belépjenek a csehszlovák kormányba.

Kimegy: Varsó, Prága

16.

Wacław Laciński pozsonyi konzul jelentése Kazimierz Papée prágai követnek a Szlovák Néppárt és a magyar kisebbségi képviselők közötti tárgyalásokról

(Pozsony, 1938. május 3.)

Gévelt másolat. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5454, Str. 143–145.¹⁶³

Lengyel Köztársaság Pozsonyi Konzulátusa
11/C/25

1938. május 3.
Titkos

A Lengyel Köztársaság prágai követének

A magyarok és a szlovákok közötti megállapodás ügyére vonatkozó április 29-i instrukcióra¹⁶⁴ válaszul tisztelettel jelentem, hogy a fenti instrukciónak csak a felét tudtam elolvasni. Ugyanakkor bátorkodom már most elküldeni a birtokomban lévő előzetes információt azzal, hogy miután átveszem az instrukció második felét, egy későbbi időpontban ki fogom egészíteni a mostani jelentést.

Az egyetlen összekötő a magyarok és a szlovákok között Sidor képviselő, akit Hlinka tiszteletendő hatalmazott fel. Esterházy, Jaross és Szüllő képviselőkkel tart fenn kapcsolatot. Esterházyval a kapcsolata bizalmas és baráti. A fentebbi személyekkel folytatott megbeszélései során Sidor soha nem hozta szóba azt a kérdést, hogy mi lesz a sorsa a jövőben Szlovákiának. Csak egyszer kérdezte meg Esterházytól, hogy vajon szükség esetén megvédené-e Szlovákia integritását, akár még Budapesttel szemben is. Pozitív választ kapott, azzal az indoklással, hogy Esterházy kötődik az emberekhez. Meg kell állapítani, hogy míg az emberek Magyarországon nehezen boldogulnak, addig Szlovákiában a magyar emberek helyzete kitűnő. Ugyanakkor ez csak az ő állítása, mert Jaross és Szüllő más álláspontot képvisel, főleg azért, mert a földbirtokaik Magyarországon vannak. Esterházy

¹⁶³ Lengyelül megjelent: SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 151–152. Szlovákul megjelent: Uo., 152–153.

¹⁶⁴ Az iratot nem találtuk meg. Az előzményekre lásd a 11. és 12. sz. iratokat.

rámutatott arra is, hogy ereiben nagy részben lengyel vér is csörgedezik, ami az állítása szerint a szlovákokhoz közelíti őt.

Mindeddig a szlovákok és a magyarok között semmilyen más hivatalos megbeszélésre nem került sor Szlovákia integritását és lehetséges jövőbeni hovatartozását illetően.

Hlinka tisztelendő pártja senkit nem küldött Budapestre. Igaz, járt ott egy Farkaš¹⁶⁵ nevű, meglehetősen gyanús egyén, aki csak gyenge kapcsolatokkal bír a Hlinka-párt hívei körében (10 évvel ezelőtt eltávolították a *Slovák* szerkesztőségéből). A saját nagybácsijával beszélt Budapesten, aki ott meglehetősen befolyásos (a külügyi bizottság és a 33-as országos bizottság¹⁶⁶ tagja). Farkaš közvetítése révén a Hlinka-párt egyes tagjai¹⁶⁷ állítólag a hivatalos budapesti körök javaslatát ismerték meg. Ezek a javaslatok arra irányultak, hogy Szlovákia széleskörű autonómia biztosítása révén csatlakozzon Magyarországhoz, és arra figyelmeztettek, hogy a magyar csapatok bevetésével így is akadálytalanul megszállhatják Szlovákiát.

Farkaš nemrég magához kérte Sidor képviselőt, Sokol főtitkárt,¹⁶⁸ továbbá a központi titkárokat: Stano¹⁶⁹ országos képviselőt, dr. Terlandát,¹⁷⁰ illetve F[erdinand] Ďurčanskýt,¹⁷¹ és részletesen referált nekik a budapesti megbeszéléseiről. Ezek [a megbeszélések] nem keltettek mély benyomást bennük. Mondhatni, nem is folyt igazi eszmecsere, ugyanakkor Farkaš következtetéseihez teljesen negatívan viszonyultak. Farkaš semmilyen választ nem kapott, mivel nem volt felhatalmazva arra, hogy ilyen megbeszéléseket folytasson, ráadásul senkinek nem állt szándékában még csak annak a látszatát sem kelteni, hogy egy olyan ember közvetítési szándékával akar élni, akit a Hlinka-párt tagjai nem szeretnek, és akiben semmilyen bizalmuk nincs.

Lengyel Köztársaság konzulja

W. Laciński

Wacław Laciński

¹⁶⁵ Ján Farkaš (1903–?) az 1930-as években a *Slovák* c. lap és kiadóvállalat vezetője és jogásza, a Szlovák Néppárt Végrehajtó Bizottságának tagja, a pártban Vojtech Tuka híve. Későbbi, 1938. októberi varsói és budapesti megbeszéléseire részletesen JÁNEK, 2010, 54–56.

¹⁶⁶ A magyar Országgyűlés alsó- és felsőházának tagjaiból (22 képviselőházi: 11 kormánypárti és 11 ellenzéki, illetve 11 felsőházi) ténylegesen 1931. július 20-án alakult pártközi bizottságról van szó, melynek feladata a nagy gazdasági világválság miatti kényszerű intézkedések rendeleti úton történő meghozatala, felügyelete, irányítása volt. Jogkörei megmaradtak egészen a 2. világháborúig, amelynek végével a működése de facto megszűnt.

¹⁶⁷ A lengyel nyelvű szövegben itt a „ludowcy” szó szerepel, ami a szlovák „ludáci” megfelelője. Gyakran a korabeli magyar politikai köznyelvben is a szlovákból vett kifejezéssel, „ludák” néven illették a Szlovák Néppárt híveit.

¹⁶⁸ Martin Sokol (1901–1957) szlovák jogász, politikus, 1929–1933 között a Szlovák Néppárt főtitkára, 1938-tól a szlovák autonóm parlament elnöke, 1939. március 11-től a független Szlovákia belügyminisztere, 1940-től a Szlovák Államtanács tagja.

¹⁶⁹ Július Stano (1900–1971) szlovák politikus, az 1920-as években az Országos Katolikus Diákszövetség elnöke, az 1930-as években a Szlovák Néppárt pozsonyi központi titkára.

¹⁷⁰ Jozef Terlanda (1901–1950) szlovák politikus, az 1930-as években a Szlovák Néppárt pozsonyi központi titkára.

¹⁷¹ Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) szlovák politikus, jogász. 1935-től a Szlovák Néppárt nemzetgyűlési képviselője, a *Nástup* c. lap felelős szerkesztője. 1938. október 7-től 1939. március 9-ig Jozef Tiso autonóm kormányának minisztere, a szlovák állam megalakulása után külügyminiszter 1940-ig.

17.

Wacław Laciński pozsonyi konzul számjeltávirata a Külügyminisztériumnak Esterházy János varsói útjának lehetséges időpontjáról

(Pozsony, 1938. június 4.)¹⁷²

Bejövő számjel

Laciński úr a Külügyminisztériumnak Varsó
11. sz.

Pozsony, 1938. június 4-én
Bejött: 1938. június 4-én 21:30-kor

Esterházy közölte velem, hogy Beck Miniszter Úr fogadni tudja őt. Kéri, jelezzük, Miniszter Úr mit szólna hozzá, ha ő e hó 15-ig Varsóba érkezne, és körülbelül egy hétig maradna ott. Pénteken reggel jelentkezni fog a válaszáért.¹⁷³

A Prágai Követség szíves tájékoztatásául.¹⁷⁴

18.

Jan Szembek¹⁷⁵ külügyminisztériumi államtitkár emlékeztető feljegyzése az Esterházy Jánossal folytatott 1938. június 17-i megbeszéléséről

(Varsó, 1938. június 17.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 108/a, Str. 107–111.¹⁷⁶

396/W/5. sz.

Szigorúan titkos

Feljegyzés Szembek miniszterhelyettes úr Eszterházy János gróffal folytatott 1938. június 17-i megbeszéléséről

Felvázolta, hogy magyar szemszögből hogyan nézne ki Szlovákia jövőbeni berendezkedése, ahogy ő nevezte azt, a szlovák autonómia. Szlovákia alkotmányának Horvátország egykori alkotmányára kellene emlékeztetnie, saját törvényhozással, a kormány szerveket

¹⁷² Lengyelül megjelent: SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 192–193. Szlovákul megjelent: Uo., 193.

Az irat levéltári jelzete: AIPMS, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. A.11.49/CZ/5, Str. 156.

¹⁷³ A következményekre lásd a 17. és 18. sz. iratokat.

¹⁷⁴ A táviraton az alábbi záradék olvasható: „Miniszter Úr beleegyezett”.

¹⁷⁵ Jan Szembek (1881–1945) lengyel diplomata. 1919–1921-ben a Lengyel Köztársaság delegátusa Budapesten, 1921–1924 között budapesti, 1927–1932 között bukaresti követ. 1932. november 5-től 1939. szeptember 17-ig a Külügyminisztérium államtitkára, József Beck legközelebbi és legbizalmasabb munkatársa, ebben a minőségében a lengyel diplomácia tényleges helyettes vezetője.

¹⁷⁶ Lengyelül megjelent: SZEMBEK, 1972, 189–192. Részletek megjelentek még lengyelül: SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 232–233. Szlovákul részletek megjelentek: Uo., 233–235.

helyettesítő hatósággal, és a szlovák kormány állandó képviseletével a magyar kormány mellett. Kizárja ugyanakkor azt, hogy egy Budapesten kinevezett magyar helytartót delegáljanak Szlovákiába. Szlovákiának emellett a magyar hadsereg alá rendelt különálló hadsereggel, a magyar állami költségvetés egy meghatározott részét kitevő önálló költségvetéssel (amellyel ugyanakkor Szlovákia saját jogon rendelkezhetne), továbbá rendkívül széleskörű belső, kulturális és közigazgatási autonómiával kellene rendelkeznie. A közösen megoldandó ügyek körében csak a külpolitikát és az állam általános pénzügy- és gazdaságpolitikáját kellene fenntartani.

Eszterházy gróf közölte, hogy semmilyen illúziója nincs a tekintetben, hogy Szlovákiában a hangulat nem magyarbarát. Túl sok a régi emlék, s ugyancsak túl sok reményt fűztek a csehszlovák állam megalakulásához. Csak Prága alkalmatlan centralista politikája vezetett Szlovákia területén a csehellenes érzelmek felébredéséhez, megteremtve az utóbbi időben annak lehetőségét, hogy gyökeret eresszenek a magyarbarát érzelmek. Ezek az érzelmek ugyanakkor még nem teljesen értek meg, ezért a magyar politikusok legfőbb feladata az, hogy eloszlassák a Szlovákiában Magyarországgal szemben meglévő bizalmatlanságot.

A helyzet most úgy néz ki, hogy Budapesten még nem ismerik teljesen a Magyarországgal szembeni szlovák követeléseket és programot. Eszterházy maga is arra van hivatva, hogy konkrét megbeszéléseket folytasson szlovák politikusokkal. A feladata annyiban könnyebb, hogy a szlovák autonomistákkal (Hlinka tisztelendő, Sidor képviselő, Tiso képviselő) nagyon jó a személyes kapcsolata. Nagyon is tekintettel van ugyanakkor arra, hogy még óriási erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy teljesen megnyerjék maguknak a szlovákokat. Mindenesetre Budapest nem ajánlhat nekik kevesebbet, mint amennyit most Prága ajánl. Elsődleges fontosságú dolognak tartja azt is, hogy amikor Magyarország engedményeket tesz a szlovákoknak, legyen nagyon bőkezű.¹⁷⁷ Ha Szlovákia területi autonómiájának a kiterjedéséről van szó, akkor kizárja belőle a déli, teljesen magyarok által lakott területeket, illetve Kárpátalját, amelynek nyugati határait előbb ki kellene jelölni, s amelyeket Budapest természetesen minél nyugatabbra akar majd kitolni.

Eszterházy gróf közölte továbbá, hogy annak érdekében, hogy a szlovákokat teljesen megnyerjék, illetve hogy Magyarország velük szemben lojálisan végrehajtsa egy velük kötött egyezményt, szükségesnek véli, hogy harmadik félhez forduljanak, amely garantálná a szlovák státútumot és a szlovák–magyar egyezmény végrehajtását. Vannak olyan vélemények, melyek szerint ilyen garanciát egyedül Lengyelország adhat. Ennek értelmében folytatott megbeszéléseket Budapesten a magyar kormánnyal, és ugyancsak ebben az ügyben jött Varsóba.

A budapesti megbeszélései elég kedvezőek voltak. A magyar kormány a széleskörű szlovák autonómia koncepcióját a Szent István-i államkeretek között alapvetően elfogadja, úgyhogy E[szterházy] gróf nem hiszi, hogy ebben a tekintetben különösebb ne-

¹⁷⁷ A lengyel nyelvű eredetiben a „lojalnie” szó szerepel, vagyis szó szerinti fordításban „Magyarország a lehető leglojálisabban járjon el, amikor kidolgozza a szlovákoknak tett engedményeket”.

hézségek jelentkeznének. Egy alapos eszmecserét folytatott erről Kánya miniszterrel, akinek szintén előterjesztette a lengyel garancia tervét. Ezzel kapcsolatban ő, mint velem egy vérből való,¹⁷⁸ azt óhajtja velem teljesen bizalmas és személyes jelleggel közölni, hogy Kánya a lengyel garancia tervére savanyú arcot vágott. E[szterházy] unszolására ugyanakkor megegyezett Imrédy miniszterelnökkel,¹⁷⁹ aki személyesen érkezett a konferenciára, és aki a lengyel garanciára vonatkozó koncepcióval szemben semmilyen fenntartást nem fogalmazott meg, hanem teljesen akceptálta azt.

Mindenekelőtt E[szterházy] gróf tudtára adtam, hogy amennyiben Szlovákiáról van szó, nekünk semmilyen területi követelésünk nincs vele szemben. Amennyiben azonban arról van szó, hogy Lengyelország garantálja a szlovák statútumot, akkor ebben az ügyben csak Beck miniszter úr nyilatkozhat, aki készségét fejezte ki a tekintetben, hogy találkozzon E[szterházy] gróffal, és együtt reggelizzünk nálam (1938. június 18-án).¹⁸⁰

E[szterházy] hangsúlyozta, hogy a Beck miniszter úrral folytatott megbeszélése után visszatér Budapestre, ahol beszámol majd a varsói megbeszéléseiről, a munkát itt a magyar kormánynak Hory követ¹⁸¹ közvetítésével kell folytatnia. A magyar politikusokról szólva E[szterházy] azt mondta, hogy ha Budapest nem megy bele a lengyel garancia tervébe, akkor ő nem tud tovább foglalkozni a szlovák ügygel.

Ezt követően megkérdeztem E[szterházy] grófot, hogy szerinte ki az a személy, aki vel Magyarországon érdemes beszélni, különösen annak fényében, ahogyan ő Kánya miniszterről nyilatkozott. E[szterházy] gróf azt válaszolta, hogy Kánya egy kétségkívül nagyon tehetséges és intelligens ember, egyszersmind nagyon ravasz, mindenekelőtt pedig még mindig a Ballplatz¹⁸² régi elavult módszereit alkalmazza. E[szterházy] gróf hasonló jellemzést hallott Kányáról Ciano minisztertől. Azok közül, akik jól értik a politikai helyzetet, és széles rálátásuk van arra, Imrédy miniszterelnököt és Teleki grófot¹⁸³ nevezte meg. Bethlen grófnak¹⁸⁴ – E[szterházy] gróf kifejezésével – a lehető legjobbak a kapcsolatai a jelenlegi miniszterelnökkel, és még mindig nagyon fontos politikai pozíciónak örvend. A diplomaták nagyra értékelik a politikai osztály vezetőjét,

¹⁷⁸ A lengyel eredetiben is a „jako swemu krewnemu” kifejezés szerepel.

¹⁷⁹ Imrédy Béla (1891–1946) politikus, 1938. május 14-től 1939. február 16-ig Magyarország miniszterelnöke.

¹⁸⁰ Lásd a 19. sz. iratot.

¹⁸¹ Hory András (1883–1971) diplomata, 1927–1934 között római követ, 1934–1936-ban a külügy-miniszter állandó helyettese, 1936–1939 között varsói követ.

¹⁸² 1867-től az Osztrák–Magyar Monarchia közös Külügyminisztériumának épülete Bécsben a Ballhausplatzon volt. Kánya Kálmán még a dualista állam fennállása idején kezdte diplomáciai pályafutását. A politikai szóhasználatban a Ballhausplatz később is magát a Monarchia diplomáciai apparátusát fémjelzte. Az Esterházy által használt „Ballplatzi szellem” alatt pedig egyfajta kimért diplomáciai taktikázás – a Monarchia szupranacionális diplomáciai kurzusában is képviselt –, hatalmi egyensúlypolitika értendő.

¹⁸³ Teleki Pál (1879–1939) politikus, Magyarország miniszterelnöke 1939. február 16-tól 1941. április 3-ig. Előzőleg Imrédy Béla kormányában, 1938. május 14-től 1939. február 15-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

¹⁸⁴ Bethlen István (1874–1946) politikus, 1921. április 14-től 1931. augusztus 24-ig Magyarország miniszterelnöke.

Bessenyei¹⁸⁵ és Apor bárót, aki hamarosan elfoglalja a kormányzói kabinetiroda vezetői tisztségét.¹⁸⁶ Amikor megkérdeztem E[szterházy] grófot, hogy mi a véleménye a kormányzóról, kitérő módon válaszolt: „Biztosan ismered őt, most 70 éves, rossz emberekkel van körülveve, és nem érti egészen az új idöket. Fel voltam háborodva, amikor ez év telén a Szlovákiával kapcsolatos terveiről beszélt nekem, hogy mit fog vele csinálni, ahogy csak beteszi a lábát a területére.” E[szterházy] gróf ugyanakkor reméli, hogy Apor báró révén a kormányzó hozzáállása fejlődni fog.

Ezután Eszterházy gróf a Rómában folytatott tárgyalásairól beszélt nekem. A tiranai esküvői szertartás¹⁸⁷ idején Ciano¹⁸⁸ kérte, hogy menjek el Olaszország fővárosába a Hitler tiszteletére rendezett ünnepségekre.¹⁸⁹ [Az ottani tartózkodása idején részt vett egy kis ebéden, amit Hitler tiszteletére tartottak a Villa Madamában.¹⁹⁰ Az ebéd után beszélgetni kezdtek, ezen az eszmecserén négyen vettek részt: Hitler, Mussolini, Ciano és ő maga. Hitler kijelentette, hogy a Csehszlovákiával kapcsolatos tervek már teljesen ki vannak dolgozva, és ebben a kérdésben rövid időn belül meg fog születni a döntés (E[szterházy] gróf nem merte megkérni őt arra, hogy pontosítsa ezt a terminust), ugyanakkor nem akar háborút, amit Ribbentrop¹⁹¹ azzal magyarázott, hogy az úgynevezett Siegfriedstellung¹⁹²

¹⁸⁵ Bakách-Bessenyei György (1892–1959) diplomata, 1926–1934 között a Külügyminisztérium Politikai osztályának helyettes vezetője, 1934–1938 között a Politikai Osztály vezetője. 1938-tól 1941-ig belgrádi követ.

¹⁸⁶ Ez téves információ. Apor Gábort 1938. december 24-től vatikáni követé nevezték ki. A kormányzói kabinetiroda főnöke ekkor Vértessy Sándor volt.

¹⁸⁷ I. (Ahmet) Zogu (1895–1961) albán király és Apponyi Géraldine (1915–2002) magyar grófnő 1938. április 27-i tiranai esküvőjéről van szó.

¹⁸⁸ Galeazzo Ciano (1903–1944) olasz politikus, diplomata, Benito Mussolini veje. 1936. június 9-től 1943. február 6-ig külügyminiszter. Az albán királyi pár esküvőjén Ciano volt a vőlegény, Ahmet Zogu egyik tanúja.

¹⁸⁹ Adolf Hitler német kancellár 1938. május 3–10. között egyhetes olaszországi látogatáson vett részt. Rövid római tartózkodás után, május 4-én Nápolyba utazott, ahonnan május 5-én tért vissza az olasz fővárosba. Május 9-én Firenzébe látogatott, ahonnan május 10-én hajnalban utazott haza. Lásd Villani Frigyes római követ jelentése Kánya Kálmánnak. Róma, 1938. május 7. MNL OL, K 99, 92. csomó, 71/1938. pol. sz. (201/1938. biz. sz.). Villani jelentése Kányának. Róma, 1938. május 10. MNL OL, K 99, 92. csomó, 74/1938. pol. sz. (203/1938. biz. sz.). Villani jelentése Kányának. Róma, 1938. május 10. MNL OL, K 99, 92. csomó, 78/1938. pol. sz. (205/1938. biz. sz.)

¹⁹⁰ Villa Madama: a 16. században épült reneszánsz villaépület Rómától nyugatra. A két világháború közötti időszakban az olasz külügyminisztérium a Frasso családtól vette bérbe reprezentációs célokra. Magyar diplomáciai iratok és sajtótudósítások szerint Ciano május 8-án adott ott díszvacsorát Hitler számára. Lásd Villani jelentése Kányának. Róma, 1938. május 10. MNL OL, K 99, 92. csomó, 74/1938. pol. sz. (203/1938. biz. sz.). Lásd még: *Hitler hazautazott Olaszországból. Ma este érkezik Berlinbe Hitler búcsúnyilatkozata*, In: *Pesti Napló*, 1938. május 10. 3.

¹⁹¹ Joachim von Ribbentrop (1893–1946) német diplomata, 1938. február 4-től 1945. április 30-ig Németország külügyminisztere.

¹⁹² Siegfriedstellung (ném.): a „Siegfried-vonal” Németország nyugati határai mentén épített védelmi állások, erődítmények és tankcsapdák rendszerének elnevezése volt. Az eredeti Siegfried-vonalat az 1. világháború során, 1916–1917-ben építették ki, a Hindenburg-vonal részeként. Az elnevezést azonban gyakrabban csak a 2. világháború előtt kiépített védelmi rendszerre alkalmazzák, amelyet a francia Maginot-vonallal szemben, hasonló célokkal építettek ki az 1930-as években.

még befejezetlen Keleten.]¹⁹³ A beszélgetés során megkérdezték E[szterházy] grófot, hogy a pártja milyen mértékben tudna segíteni abban, hogy Magyarország birtokba vegye Szlovákiát. Azt válaszolta, hogy a pártja politikailag jól szervezett, ellenben nem rendelkezik a megfelelő anyagi eszközökkel. Az olasz beszélgetőpartnerek aláhúzták, hogy Jugoszlávia pozíciói biztosak, amit Stojadinović¹⁹⁴ Beneš-sel szembeni állítólag hatalmas ellenszenve is jelez. A beszélgetés során szóba kerültek Sziléziának azok a részei is, amelyek Lengyelországhoz tartoznának, megállapították, hogy ez a terület több mint 50 községre terjed ki. Végül hangsúlyozták, hogy Magyarországnak meg kell állapodnia Lengyelországgal a szlovákkérdést illetően.

Ezután a találkozás után E[szterházy] grófnak az volt a szándéka, hogy azonnal elutazzon Olaszországból. Ciano ugyanakkor még néhány napig Rómában marasztalta őt. Magához kérte őt ebben az időben, és hosszabb beszélgetést kezdeményezett vele általános jellegű politikai kérdésekről. Jelezve, hogy félhivatalos jelleggel beszél vele, egyrészről hangsúlyozta a Róma–Berlin-tengely szorosságát, másrészről kijelentette, hogy hasznos lenne, ha létrehoznának egy, a Róma–Berlin-tengellyel párhuzamos tengelyt, amely nem lenne ellenséges az elsővel szemben, viszont Budapesten és Belgrádon keresztül összekapcsolná Varsót Rómával. Amikor E[szterházy] gróf felhívta a figyelmet arra, hogy nem nagyon érti ennek a célját, Ciano azt válaszolta, hogy ez a kérdés még nem aktuális, mindenesetre megéri elgondolkodni rajta. A beszélgetés folyamán bizalmasan felhívta a figyelmet arra, hogy E[szterházy] gróf pártja nem kapott fegyvereket Németországtól. E[szterházy] grófnak a római útja során olyan benyomása keletkezett, hogy Hitler látogatása kezdetén az olaszok nem lelkesedtek a Németország iránt. Ez a hangulat Hitler beszéde után, amelyben biztosította őket a német–olasz határ sérthetlenségéről, némileg javult.

Végezetül E[szterházy] gróf közölte velem, hogy kissé nyugtalan és zavart Henlein mostani prágai tárgyalásai miatt. Ezt a témát ugyanakkor bővebben nem fejtette ki.

Kimegy:

II. Politikai Osztály

III. Politikai Osztály

¹⁹³ A szögletes zárójelbe tett rész a lap bal hasábján kék színű ceruzával ki van jelölve.

¹⁹⁴ Milan Stojadinović (1888–1961) szerb nemzetiségű közgazdász, politikus, 1935. június 4-től 1939. február 5-ig Jugoszlávia miniszterelnöke.

19.

Jan Szembek külügyminisztériumi államtitkár emlékeztető feljegyzése az Esterházy Jánossal folytatott 1938. június 18-i megbeszéléséről

(Varsó, 1938. június 18.)¹⁹⁵

Megbeszélés Beck miniszterrel

Részletesen tájékoztattam őt az Esterházy gróffal folytatott tegnapi megbeszélésemről.¹⁹⁶

Megbeszélés Esterházy gróffal (villásreggeli nálam)

Jelen volt: Beck miniszter, Kobylański osztályvezető

Esterházy gróf az elején ismertette a miniszternek a csehszlovákiai helyzetet, közben kitért a Hodzával folytatott megbeszéléseire. Mivel a cseh kormány arra kérte őket, hogy terjesszék elő az igényeiket, Prágában bemutatta a csehszlovákiai magyar kisebbség 80 pontba foglalt¹⁹⁷ gravamenjét,¹⁹⁸ és a tárgyalások folytatásának feltételül szabta, hogy a cseh hatóságok ezzel szüntessék meg a felsorolt visszaéléseket. A megkezdett tárgyalásokat emiatt nem folytatták, és azok tulajdonképpen semmilyen eredményre nem vezettek.¹⁹⁹

Ugyanakkor Esterházy gróf beszélt a budapesti megbeszéléseiről és azokról a beszélgetésekről, amelyeket szlovák vezetőikkel folytatott. Részletesen ismertette azt is a miniszterrel, hogy mit is jelentene Szlovákia esetleges autonómiája a magyar állam keretében. Hangsúlyozta eközben, hogy Budapesten már értik, hogy miért van szükség erre az autonómiára, mint ahogy azt is, hogy a szlovákok vonatkozásában nem lehet megismételni a múlt hibáit. Szlovákiát nem lehet Budapestről kormányozni, a helyi elemeknek szóhoz kell ott jutniuk. Végül Esterházy azt sugalmazta a miniszternek, hogy egy lehetséges magyar–szlovák megállapodásnak Lengyelország garanciája mellett kell létrejönnie.

A miniszter válaszában mindenekelőtt megjegyezte, hogy – az ő kifejezésével – Szlovákiában a Magyarországgal szemben uralkodó gyanakvás nem vonatkozik a szlovákiai magyarokra. Amennyire ismeri a helyzetet, ezen a téren a kapcsolatok a két nemzetiség között jók. A szlovákok körében olyan híresztelések keringtek, melyek szerint állítólag a lengyel és a magyar kormány megállapodást kötött Szlovákiának a két állam közötti felosztásáról. Ezek a híresztelések a hamis propaganda eredményei, és a legkisebb mértékben sem felelnek meg a valóságnak. Lengyelországnak semmilyen területi

¹⁹⁵ Az irat eredeti, levéltári példányát nem találtuk meg. Lengyelül megjelent: SZEMBEK, 1972, 192–193. Lengyelül részlet megjelent: SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 235–236. Szlovákul részlet megjelent: Uo., 236–237.

¹⁹⁶ Lásd a 18. sz. iratot.

¹⁹⁷ Valójában a magyar sérelmi lista eredetileg 67 pontból állt, majd 81 pontosra duzzadt. Lásd SIMON, 2010, 97.

¹⁹⁸ Gravamen (lat.): sérelem, panasz.

¹⁹⁹ Ennek előzményeire lásd a 13. sz. iratot. A következményekre lásd a 20. sz. iratot.

követelése nincs Szlovákiával szemben, és örömmel üdvözlőné a szlovák–magyar meg egyezést. Ami a lehetséges szlovák–magyar megállapodásra adandó lengyel garanciát illeti, akkor egy erre vonatkozó javaslatot a lengyel kormány megfontolás tárgyává tehetne, de csak akkor, ha mindkét érdekelt fél a megfelelő kéréssel fordulna hozzá. A miniszter ekkor hivatkozott arra, hogy ugyanezt az álláspontot képviselte Laval²⁰⁰ előtt (varsói látogatása idején) abban a kérdésben, hogy Lengyelország csatlakozzon-e a dunai államok csoportjához, amiről annak idején szó volt. Akkor azt mondta Lavalnak, hogy alapvetően nem emel kifogást az ellen, hogy Lengyelország részt vegyen benne, ugyanakkor a részvételét attól teszi függővé, hogy mik ebben a tekintetben a magyar kormány kívánságai. A miniszter ezzel aláhúzta (Esterházy számára), hogy a politikájában mindig figyelembe veszi a magyar érdekeket. De amikor első alkalommal beszélt Genfben Kánya miniszterrel, és kifejtette előtte az erre vonatkozó álláspontját, azt a választ kapta tőle, hogy ezt tudomásul veszi, de Lengyelország magyarbarát szimpátiái csupán plátóiak. Esterházy gróf megjegyezte, hogy ez a válasz jól jellemzi Kánya stílusát, aki nemrég őneki is azt a kérdést tette fel, hogy mit tennének a szlovákiai magyarok, ha ő megegyezne Prágával. Azt felelte neki, hogy ebben az esetben gyorsan megegyeznének a Hlinka-párttal, ő pedig Hlinkával azonnal Varsóba utazna.

Ezt követően Esterházy gróf közölte, hogy nyugtalan amiatt, hogy Németország némiképp visszavett abból a tempóból, amellyel a cseh kérdést napirenden tartotta. Vajon ez nem azt jelenti, hogy Berlin tudatosan és szándékosan a teljes akcióját elhalasztja? A miniszter azt válaszolta, hogy – az ő kifejezésével – vannak olyan tényezők, akiknek befolyásolniuk kell Berlint, hogy az gyorsítsa az akciót Csehszlovákia kérdésében. A Németországot érdeklő legfőbb probléma a gyarmatok kérdése. Ez az a nagy játszma, ami a Harmadik Birodalomra vár. Az osztrák és a cseh kérdés rendezése után semmilyen más probléma nem marad Európában, ami érdekelné Hitlert. Ilyen körülmények között Németországnak taktikai megfontolásokból meg kell tisztítania a terepet a maga számára, hogy amikor a gyarmatok körüli játszma megkezdődik, jelzőlogként ne terhelje őt a cseh probléma. A miniszter idézte azt a beszélgetést, amit Varsóba utazva Delbos miniszter folytatott Berlinben von Neurath miniszterrel²⁰¹ (az állomáson). Mindegyikük megerősítette, hogy arra kell törekedni, hogy rendezzék a francia–német kapcsolatokat. Miközben azonban Delbos miniszter kijelentette, hogy erre csak egy széleskörű egyezmény keretében kerülhet sor, amely az európai hatalmak közötti összes vitás kérdést rendezi, von Neurath miniszter egy kétoldalú egyezmény mellett szállt síkra.²⁰²

²⁰⁰ Pierre Laval (1883–1945) francia politikus, 1931–1932-ben, 1935–1936-ban Franciaország miniszterelnöke. Később, 1940-ben, majd 1942–1944-ben két ízben is a vichy-i kormány miniszterelnöke. Louis Barthou külügyminiszter meggyilkolása után az ő tárcáját is átvette. Külügyminiszteri tevékenysége alatt Olaszország és a Szovjetunió bevonásával megpróbált szövetséget létrehozni a náci Németország ellen.

²⁰¹ Konstantin von Neurath (1873–1956) német diplomata, 1932. június 1-jétől 1938. február 4-ig Németország külügyminisztere.

²⁰² Esterházy több helyütt is ismertette az 1938. júniusi varsói tárgyalásain elhangzottakat. A budapesti Dísz tér számára egy 1938. június 27-i keltezésű emlékeztetőben írásos formában is összefoglalta megbeszéléseinek eredményeit. DIMK, 1965, 457–459.

20.

Kazimierz Papée prágai követ jelentése Józef Beck külügyminiszternek a Milan Hodža miniszterelnök és a csehszlovákiai magyar kisebbség képviselői közötti tárgyalásokról

(Prága, 1938. július 21.)

AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5476, Str. 31–33.²⁰³

Lengyel Köztársaság Prágai Követsége
7/C/16

1938. július 21.
Másolat

Külügyminiszter Úrnak Varsóba²⁰⁴

Hodža miniszterelnök július 20-ra magához kérte a magyar kisebbség, július 21-re pedig a lengyel kisebbség képviselőit, azzal a céllal, hogy bemutassa nekik a statútumtervezetet és tárgyalásokat kezdjen velük erről a témáról.

Kiderült ugyanakkor, hogy a minisztertanács, ami július 19-én Beneš elnök elnöklete alatt ülésezett, bizonyos változtatásokat eszközölt a Hodža-féle statútumtervezeten, úgyhogy a *miniszterelnök*²⁰⁵ nem volt abban a helyzetben, hogy bemutassa a magyar kisebbségnek a konkrét tervezetet, de megígérte, hogy a következő hét elejétől meg fogja tenni azt. Az eredeti statútumtervezet a Szudétanémet Párt²⁰⁶ birtokában van, amely bemutatta azt a magyar kisebbségnek, igaz, ennek a tervezetnek inkább orientációs jelentősége van.

A dolog természetéből fakadóan Hodža megbeszélései mindkét kisebbség képviselőivel inkább tájékoztató jellegűek voltak.

A megbeszélés során a magyar kisebbség képviselői még egyszer aláhúzták a saját igényeik és a szlovákok autonómiakövetelései közötti juktim szükségességét, kijelentve, hogy a szlovákokkal való ezeréves együttélés, illetve ennek az együttélésnek a jövőbeni folytonossága miatt erkölcsi kötelességük támogatni a szlovákok követeléseit. Ez Hodža részéről kategorikus tiltakozást váltott ki, aki ezután megpróbálta megértetni a magyarokkal, hogy az ő érdekük lenne, hogy segítsenek neki, mivel akkor tudják elérni a legtöbbet. A magyar kisebbség képviselői nem változtatták meg az álláspontjukat, hanem azt követelték, hogy távolítsák el az összes beköltöző csehet a magyarok által lakott körzetekből.

²⁰³ Lengyelül megjelent: LANDAU–TOMASZEWSKI, 1985, 221–222; KORNAT, 2007, 379–380.

²⁰⁴ A távirat fejlécén a Külügyminisztérium dátumozás nélküli érkezett bélyegzője olvasható: Külügyminisztérium II. Politikai Osztály. 4259. sz. Alatta kézírásos bejegyzés: III. Politikai Osztály. 13/C/5.

²⁰⁵ Az „ő” személyes névmás áthúzva, és helyette tollal a „miniszterelnök” szó betoldva.

²⁰⁶ A lengyel nyelvű eredetiben a párt nevének a korabeli politikai frazeológiában bevett rövidítése, SdP szerepel.

Hodža rámutatott, hogy nem úgy ismerik őket²⁰⁷ a cseheket, mint egy makacs és önfejű népet, de számára is nagy nehézséget jelent, hogy engedményekre bírja őket. A megbeszélésből kiderült, hogy a kormányban az engedmények legfőbb ellenfele a cseh katolikus néppártiak képviselője, M[on]s[i]gn[o]r Šrámek.²⁰⁸ A befagyott reformok megvalósítására Hodža miniszterelnök a következő három hónapot szabta határidőnek. A megbeszélés jellemző epizódja volt az a tény, hogy amikor a nemzetközi helyzetre terelődött a szó, Hodža Esterházy képviselőhöz fordulva a következőket mondta: „bár neked Varsóban biztosan nagyon sok mindent mondanak,²⁰⁹ a helyzetünk napról napra javul. A németek nem akarnak, és nem tudnak háborút indítani, most megállapodásuk van Angliával, és nem a mi rovásunkra. A szövetségesek teljesen miket támogatnak.”

A lengyel kisebbség képviselőivel folytatott megbeszéléseken Hodža hangsúlyozta a jó szándékait, és biztosította őket afelől, hogy igyekezni fog száz százalékban teljesíteni az igényeiket, bár konkrét tárgyalásokig nem jutottak el. A [megbeszélések a] szokásos informálással és frázisokkal végeztek.

Ahogy a fentebbiekből következik, a csehszlovák kormány ebben a tekintetben is a halogató taktikáját folytatja, mindenekelőtt olyan nehézségekre hivatkozva, amelyekbe a saját politikai pártjaik részéről ütköznek. Ugyanakkor a halogató fontos oka, hogy a nemzetközi helyzet javulására, különösen bizonyos csalóka látszatokra (az entente cordiale erősödésére és a német agresszivitás tempójának lassulására) számítva kívánnak, amint ezek a legutóbbi időben kirajzolódtak.²¹⁰

Lengyel Köztársaság Követe
Dr. Kazimierz Papée

Kimenő másolat:

Tadeusz Kobylański igazgatóhelyettes úr

Józef Potocki²¹¹ igazgatóhelyettes úr

²⁰⁷ Mármost a magyar kisebbségi politikusok.

²⁰⁸ Jan Šrámek (1870–1956) cseh katolikus pap, 1919-től 1948-ig a csehországi központú, katolikus irányultságú Csehszlovák Néppárt elnöke. 1940. július 21-től 1945. április 25-ig az emigráns csehszlovák kormány (London) elnöke.

²⁰⁹ Vö. a 18. és 19. sz. irattal.

²¹⁰ A kisebbségi státútumra vonatkozó tárgyalásokra részletesen: SIMON, 2010, 129–163; TÓTH–NOVOTNÝ–STEHLÍK, 2012, 428, 451–453, 554–563, 577–579.

²¹¹ József Alfred Potocki (1895–1968) lengyel diplomata, 1934–1939 között a Külügyminisztérium Nyugati Osztályának vezetője, egyúttal a Politikai-gazdasági Főosztályának helyettes vezetője. 1939–1940-ben londoni és párizsi meghatalmazott miniszter.

21.

**Kazimierz Papée prágai követ számjeltávirata a Külügyminisztériumnak
Esterházy János információjáról Kánya Kálmán magyar külügyminiszter
berlini látogatásának eredményére vonatkozóan**

(Prága, 1938. augusztus 31.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5479, Str. 190.²¹²

2725. sz. bejövő számjel

Prága, 1938. augusztus 31.

Papée úr a Külügyminisztériumnak Varsó²¹³
86. sz.

Érkezett: 1938. szeptember 1-jén 9:00

Esterházy információja szerint Kánya nagyon elégedett a berlini út eredményeivel. Biztosítékot kapott arról, hogy kielégítik a Csehszlovákiával szembeni magyar területi igényeket, még akkor is, ha Magyarország semleges marad a konfliktusban.

Kiment: 3 példányban

22.

**Kazimierz Papée prágai követ számjeltávirata a Külügyminisztériumnak
Esterházy János információjáról Kánya Kálmán kijelentéséről
a Szlovákiának nyújtandó garanciákkal kapcsolatban**

(Prága, 1938. szeptember 19.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5430, Str. 61.²¹⁴

3002. sz. bejövő számjel

Prága, 1938. szeptember 19.

Papée úr a Külügyminisztériumnak Varsó
109. sz.

Érkezett: 1938. szeptember 19-én
22:45-kor

Titkosított

E[sterházy] tájékoztat, hogy Kánya nemzetközileg, vagyis Budapest és Varsó által garantált autonómiát ajánlott a szlovákoknak.

Kimegy: 2 példányban

²¹² Lengyelül megjelent: LANDAU–TOMASZEWSKI, 1985, 262.

²¹³ A távirat fejlécén a Külügyminisztérium érkeztető bélyegzője olvasható: Külügyminisztérium III. Politikai Osztály. 13/E. II./3. sz. Dátum: 1938. szeptember 2.

²¹⁴ Lengyelül megjelent: LANDAU–TOMASZEWSKI, 1985, 322; KORNAT, 2007, 507; SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 275–276. Szlovákul megjelent: Uo., 276.

23.

Wacław Laciński pozsonyi konzul számjeltávirata a Külügyminisztériumnak a csehszlovák parlament magyar képviselőinek információiról a magyar–lengyel közös határ kérdésével kapcsolatban

(Pozsony, 1938. szeptember 21.)

Gévelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5431, Str. 24.²¹⁵

3047. sz. bejövő számjel

Laciński úr a Külügyminisztériumnak Varsó

Pozsony, 1938. szeptember 21.

Érkezett: 1938. szeptember 21-én

22:40-kor

26. sz.

Eredeti

A magyar képviselők tájékoztatták S[idort], hogy a kárpátaljai lengyel–magyar közös határ kérdésében már létrejött a megállapodás arról, hogy Magyarország behatol a területre. Meg volt lepve és aggódott, hogy Prága ezt ki fogja használni, hogy megakadályozza az úgynevezett lengyel orientáció javára folytatott további munkát, tekintet nélkül arra, hogy a szlovákok nem tulajdonítanak nagy jelentőséget annak, hogy Kárpátalja hova tartozik majd a jövőben.

Idejekorán felvetették Szlovákia Magyarországhoz tartozásának a kérdését is, a jövőbeni együttélés meglehetősen ködös formulájával megfogalmazva azt. A tervezethez negatívan viszonyult, kijelentve, hogy annak ellenére, hogy az emberek körében van hagyománya a csehek iránti gyűlöletnek, ez a megoldás nincs a magyarellenesnek nevelt fiatalság ínyére. Közölte, hogy ő személyesen észszerűségből helyesnek vélné ezt a gondolatot, de mint [---]* „a szíve nem oda húz”. * hiányzó kifejezés²¹⁶

Kimegy: Prága, Varsó

Kimegy: 3 példányban

²¹⁵ Lengyelül megjelent: SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 282–283. Szlovákul megjelent: Uo., 283–284.

²¹⁶ Így áll az eredeti táviratban is.

24.

Wacław Laciński pozsonyi konzul számjeltávirata a Külügyminisztériumnak csehszlovákiai magyar nemzetiségű személyek letartóztatásáról

(Pozsony, 1938. szeptember 27.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5432, Str. 1.²¹⁷

3221. sz. bejövő számjel

Laciński úr a Külügyminisztériumnak Varsó
34. sz.

Pozsony, 1938. szeptember 27.

Érkezett: 1938. szeptember 27-én
1:00-kor

Szombat óta 200 magyar kisebbségi személyt tartóztattak le. Csak a parlamenti képviselőket és szenátorokat hagyták szabadon.²¹⁸ Teljes pánik van. Esterházy a magyar konzul nyomása ellenére igyekszik kerülni a politikai tárgyalásokat.²¹⁹

Mától kezdve számos esetben már szlovák nemzetiségűeket is letartóztattak, még evangélikusokat is.

Kimegy: Prága

Kimegy: 3 példányban

²¹⁷ Lengyelül megjelent: LANDAU–TOMASZEWSKI, 1985, 444; SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 302. Szlovákul megjelent: Uo., 302.

²¹⁸ Az 1938. szeptember 23-i mozgósítás után, a csehszlovák hatóságok már másnap magyar nemzetiségű lakosok tucatjait tartóztatták le, és tartották őket túszként őrizetben. Az internált személyek elsősorban neves közéleti személyek és helyi pártpolitikuskok vagy az államhatalommal korábban már összetűzésbe került egyének közül kerültek ki. Pontos létszámukról a mai napig nincs tudomásunk, ám az egyes járá-
sok adataiból arra lehet következtetni, hogy számuk jelentős volt. Pozsonyban például 15 letartóztatott magyarról tudunk, akik közül Aixinger László (EMP-tisztségviselő), Környei Krepelka Elek (hírlapíró), Szilárd Marcell (az EMP jogi irodájának vezetője) voltak a legismertebb nevek. SIMON, 2010, 179–180.

²¹⁹ A lengyel nyelvű eredetiben a „mimo nacisku konsula węgierskiego” kifejezés szerepel. A „mimo nacisku” szó szerkezetnek az elsődleges, legtöbbször használt nyelvtani fordítása az, hogy a „nyomása ellenére”, ugyanakkor más konnotációban ennek éppen az ellenkezőjét is jelentheti, szó szerint azt, hogy „a magyar konzul nyomása mellett” vagyis a „konzul nyomására”. Noha a kifejezést az elsődleges grammatikai értelme szerint fordítottuk, megítélésünk szerint a történelmi kontextusból inkább éppen az következ-
ne, hogy Esterházy a magyar konzul nyomására kerülte a politikai tárgyalásokat.

25.

Wacław Laciński pozsonyi konzul számjeltávirata a Külügyminisztériumnak a szlovák autonomista mozgalom megerősödéséről és a szlovák–magyar kapcsolatokról

(Pozsony, 1938. szeptember 28.)

Gévelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5433, Str. 22.²²⁰

3259. sz. bejövő számjel

Laciński úr a Külügyminisztériumnak Varsó

Pozsony, 1938. szeptember 28.

Érkezett: 1938. szeptember 29-én

8:00-kor

36. sz.

Eredeti

Berlin függetlenséget ígér Szlovákiának azzal a feltétellel, ha lemond Pozsonyról és egyes déli területekről. E[sterházy] felvilágosította S[idort], hogy az egykori vármegyék²²¹ területén élő magyar lakosságról, több mint 300 000²²² főről lenne szó. Ez a javaslat még jobban elterjeszti a függetlenség széles rétegekre kiterjedő gondolatát, aminek következtében annak az egyáltalán nem népszerű korábbi elgondolásnak, hogy kerüljenek vissza Magyarországhoz, egyre kevesebb támogatója van. S[idor] elégedett ezzel a rendezéssel, amely leginkább megfelel az ő közvetítésének és a tömegek hangulatának is. Belátva ugyanakkor, hogy a nemzetközi porondon bizonytalan a politikai helyzet, S[idor] úgy véli, hogy a német tervezet megvalósulása esetén a függetlenség öre hatalmas katonai erejével Németország lesz. Szlovákia pedig politikai-kulturális támaszát Lengyelországban találja majd meg. Ez elengedhetetlen lesz azért is, mert a szlovákok erősen kötődnek Lengyelországhoz. A gazdaság működése pedig feltétlenül meg fogja kívánni a teljes uniót Magyarországgal. A Kárpátalja és a területén létrejövő közös lengyel–magyar határ kérdése – jelentéktelen feltételek. A szlovákok igénye az eddigi közigazgatási határ megőrzése lenne.

Berlin szlovákok számára váratlan fellépése miatt távirati instrukciókat kér az említett koncepcióval kapcsolatban, különös tekintettel annak az elképzelésnek a megágyazására,²²³ hogy orientálódjanak Magyarország felé.

Kimegy: Prága, Varsó

Kimegy: 3 példányban

²²⁰ Lengyelül megjelent: LANDAU–TOMASZEWSKI, 1985, 468–469; SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 309. Szlovákul megjelent: Uo., 309–310.

²²¹ A lengyel eredetiben a „komitar” szó szerepel, ami a történelmi Magyarország felvidéki területeire utal.

²²² A „200”-as szám géppel „300”-ra javítva.

²²³ A lengyel eredetiben a „zaszczepianie”, vagyis szó szerinti fordításban a „beoltás” szó szerepel.

26.

**Wacław Laciński pozsonyi konzul számjeltávirata a Külügyminisztériumnak
Esterházy János információjáról
a magyar–szlovák kapcsolatok alakulásával kapcsolatban
(Pozsony, 1938. szeptember 30.)**

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5433, Str. 6.²²⁴

3308. sz. bejövő számjel

Laciński úr a Külügyminisztériumnak Varsó

Pozsony, 1938. szeptember 30.

Érkezett: 1938. szeptember 30-án
18:00-kor

39. sz.

11.²²⁵ és 36. sz.²²⁶ számjeltáviratokra vonatkozóan:

E[sterházy] megerősíti, hogy a részvétele nélkül helytelen formában és hangnemben adott magyar javaslat csak ellenszenvet szült a szlovákok körében. Tiso valóban közölte, hogy megkapták a javaslatot, de azt csak egy nem kötelező érvényű taktikai lépésnek véli. Megegyeztünk a további eljárást illetően. Megállapítja, hogy nagyon megerősödött a függetlenségi gondolat, főleg vidéken.

Kimegy: Prága, Varsó

Kimegy: 3 példányban

---

²²⁴ Lengyelül megjelent: LANDAU–TOMASZEWSKI, 1985, 492; SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 321.
Szlovákul megjelent: Uo., 322.

²²⁵ 17. sz. irat.

²²⁶ 25. sz. irat.

27.

Leon Orłowski²²⁷ budapesti követ számjeltávirata
a Külügyminisztériumnak az Esterházy Jánossal folytatott
1938. október 23-i megbeszéléséről

(Budapest, 1938. október 23.)

Gépelt eredeti. AAN, Akta Instytutu Hoovera, Poselstwo Polskie na Węgrzech, Coded
Telegrams and Letters 1930–1939, Folder 2: Telegrams and Letters, Str. 167.²²⁸

Orłowski úr a Külügyminisztériumnak
93. sz.
Budapest, 1938. október 23.

Elküldve: 18:30-kor

Ma megbeszélést folytattam Esterházyval, aki tegnap találkozott Ribbentroppal Münchenben. Ribbentrop tagadta, hogy támogatást ígért volna a szlovákoknak a magyar területekre vonatkozó álláspontjuk tekintetében. Azt mondta nekik, hogy Kassa Magyarországához kerül. E[sterházy] azt állítja, hogy semleges álláspontra helyezkedett Ungvár és Munkács kérdésében, a Pozsonyra és Nyitrára vonatkozó magyar követeléseket indokolatlannak találta.

E[sterházy] bizalmasan közölte velem, hogy a Kányával folytatott beszélgetése során nyomatékosan azt tanácsolta, hogy a magyar taktika megválasztásánál inkább támaszkodjanak a lengyel diplomácia véleményére és információira, amely igazolta abbéli képességét, hogy megfigyeljen és megérezzen [bizonyos dolgokat].
Kimegy: Varsó, Berlin, Prága

²²⁷ Leon Orłowski (1891–1976) lengyel diplomata, 1936. május 15-től 1940. december 31-ig budapesti lengyel követ.

²²⁸ Lengyelül megjelent: SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 398. Szlovákul megjelent: Uo., 398–399.

28.

Leon Orłowski budapesti követ számjeltávirata a Külügyminisztériumnak Esterházy János varsói útjának időpontjáról

(Budapest, 1938. december 7.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 6597, Str. 272.

4470. sz. bejövő számjel

Orłowski úr a Külügyminisztériumnak Varsó²²⁹

Budapest, 1938. december 7.

Érkezett: 1938. december 7-én

17:30-kor

142. sz.

Tegnap találkoztam Esterházyval. E[sterházy] 15-én vagy 16-án érkezik Varsóba. Találkozni szeretne a miniszter úrral.²³⁰

Kiment: 3 példányban

29.

Kazimierz Papée prágai követ számjeltávirata a Külügyminisztériumnak Esterházy János varsói útjának időpontjáról

(Prága, 1938. december 13.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 6597, Str. 271.

4565. sz. bejövő számjel

Papée úr a Külügyminisztériumnak Varsó²³¹

Prága, 1938. december 13.

Érkezett: 1938. szeptember 13-án

22:30-kor

281. sz.

Esterházy csütörtökön érkezik Varsóba.²³²

Kiment: 3 példányban

²²⁹ A távirat fejlécén a Külügyminisztérium érkeztető bélyegzője olvasható: Külügyminisztérium III. Politikai Osztály. 49/W/32. sz. Dátum: 1938. december 16.

²³⁰ A következményekre lásd a 30. és 31. sz. iratot.

²³¹ A távirat fejlécén a Külügyminisztérium érkeztető bélyegzője olvasható: Külügyminisztérium III. Politikai Osztály. 49/W/31. sz. Dátum: 1938. december 15.

²³² 1938. december 13-a keddi napra esett, tehát Esterházy érkezését december 15-re (csütörtökre) jelezte a követ.

**Jan Szembek külügyminisztériumi államtitkár
emlékeztető feljegyzése a Józef Beck külügyminiszter
és Esterházy János közötti 1938. december 15-i megbeszélésről**

(Varsó, 1938. december 15.)

Géptelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 108, Str. 131–134.²³³

396/W/12. sz.

Titkos

Feljegyzés a Beck miniszter úr és Esterházy János közötti megbeszélésről
(Szembek miniszter úr jelenlétében 1938. december 15-én)

E[sterházy] az elején a közelgő szlovákiai választásokról beszélt.²³⁴ A választások időpontját Kárpátalján még nem tűzték ki. E[sterházy] úgy véli, hogy arra kellene törekedni, hogy ezeknek a választásoknak az idejét, amennyire csak lehetséges, tolják ki, mert azok eredményeként Kárpátalja végleg kiválik, amire óriási veszélyként kell tekinteni.

Beck miniszter jelezte, hogy Kárpátalja kiválásának lennének jó oldalai is, mindenekelőtt a cseh–szlovák–orosz-blokk gyengülése.

E[sterházy] *ezt követően*²³⁵ bővebben beszélt a Szlovákia és Kárpátalja területén folytatott német agitációról. Beck miniszter aláhúzta, hogy ennek az agitációnak a megnyilvánulásai ismertek számunkra, ezek kétségtelenül negatív mozzanatok, ugyanakkor ő maga még nem látja bizonyítottnak, hogy ezek a Reich legfelső tényezői részéről jól kidolgozott terveknek a megnyilvánulásai. Inkább úgy véli, hogy itt az osztrák K-Stelle²³⁶ epigonjainak a tevékenységével van dolgunk, amelyben az ukránoknak mindig nagy szavuk volt.²³⁷ A bécsi ukrán rádióagitáció teljesen megszűnt abban a pillanatban, amikor kemény csapást mértek rá.²³⁸

²³³ Lengyelül megjelent: SZEMBEK, 1972, 390–392; SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 441–443. Szlovákul megjelent: Uo., 443–444.

²³⁴ Az autonóm Szlovákiában a törvényhozási választásokat 1938. december 16-án tartották. Az autonóm Szlovákia újonnan megválasztott parlamentjének első ülésére 1939. január 18-án került sor. Esterházy a Szlovák Néppárt jelölőlistájának 17. helyéről jutott képviselői mandátumhoz. MOLNÁR, 2008, 98.

²³⁵ Az „ezt követően” kézírásos betoldás, előtte áthúzva: „az elején”.

²³⁶ Az osztrák–magyar közös hadseregben az egyes hadtestek parancsnokságán belül működő, közvetlenül a császári és királyi hírszerzési és elhárítási iroda (K. u. K. Evidenzbureau) alá rendelt katonai hírszerzési részleg német megnevezésének (Hauptkundschaftstelle) rövidítése (HK-Stelle vagy K-Stelle).

²³⁷ A lengyel nyelvű eredetiben is az „epigon” szó szerepel. Esterházy itt nyilván arra céloz, hogy az 1918-ban a Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia által megszállt, egykor a cári Oroszország területéhez tartozó Ukrajnában az ukrán kormányzat (Ukrán Népköztársaság) és annak tisztviselői az orosz bolsevikokkal szemben kollaboráltak a német és osztrák–magyar katonai kormányzattal és annak szerveivel.

²³⁸ A kárpátaljai német propagandára vonatkozóan részletes adatokkal szolgál Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul 1937. augusztus 3-i jelentésében. Lásd MNL OL, K 63, 80. dob., 1937–7/25. t., 2471/1937. pol. sz.

Ezután E[sterházy] a szlovákiai helyzetet jellemezte. A szlovákok Lengyelországgal és Magyarországgal szembeni ellenségeskedését – amelynek a forrása azokból a területi engedményekből fakad, amelyeket a szlovákoknak kellett tenniük számunkra és a magyarok számára –, nagyon erősen szítják a német ügynökök. Szlovákia pénzügyi helyzete siralmas, az ország pénzügyileg még jobban függ Berlintől. Az ország költségvetési hiánya két és fél milliárd koronára rúg. Szlovákia bevételei legfeljebb a félmilliárd koronát érhetik el. A hiányzó két milliárdot a csehek nem adják oda, ezért ezt a fentebbi összeget Berlinnek kell majd biztosítania. A szlovák értelmiség nagyon alacsony színvonalú. A szlovákok kirakták a cseh adminisztrációt, a helyére pedig dilettáns szlovákokat hoztak, többnyire fiatalokat, akiket lehet, hogy előnt a jóindulat és a patriotizmus, de még a legegyszerűbb problémákat sem értik, továbbá egyáltalán nem lehet velük komolyan beszélni. Nem rendelkeznek a szükséges közigazgatási-politikai felkészültséggel. A hitleri befolyás valószínűleg ki fogja élezni a helyzetet az egyházi kérdésben, aminek biztosan az lesz a következménye, hogy a miniszterelnök, Tiso tisztelendő lemond. A szlovákok közül E[sterházy] Tuka professzort²³⁹ emeli ki, mint akivel jól együtt lehet működni.

E[sterházy] meglehetősen élesen bírálta a magyar kormányt a legutóbbi válság idején képviselt álláspontját. Aláhúzta, hogy – az ő kifejezésével élve – még ma vissza kellene adni a szlovákoknak körülbelül 1000 km²-t egy jó kereskedelmi megállapodásért cserébe, ami szorosan a magyarokhoz kötné őket.

Beck miniszter megjegyezte, hogy Szlovákia tekintetében az érdekeink nem állnak szemben a magyarok érdekeivel, és ez a kérdés nem befolyásolhatja negatívan a lengyel–magyar kapcsolatokat, mert ez a két állam harmonikusan gyakorolhat befolyást Szlovákiában.

A komáromi tárgyalásokról szólva E[sterházy] kifejtette, hogy azok szerencsétlenek voltak. Bizonyos fokú türelemmel többet el lehetett volna érni. Ugyanakkor Kánya feltűnően gyengén viselkedett, nem volt kellően önálló. Imrédy miniszterelnök minden percben felhívta, hogy szakítsa meg a tárgyalásokat, ami végső soron a nagyon meggon-dolatlan bécsi döntőbíráshoz vezetett.

A bécsi döntőbírátság előtt E[sterházy] Rómában volt, ahol beszélt Ciano gróffal, aki azt mondta neki, hogy a magyaroknak felkészülniük kell lenniük, és fokozott készségben kell állniuk a határon. E[sterházy] az olasz delegációval együtt érkezett Bécsbe, ahol Kánya miniszter tudomására hozta Ciano gróf fentebbi jelzését, aki azonban nem vonta le ebből a megfelelő következtetéseket. De egyáltalán, Kánya minden tanácsot és figyelmeztetést elengedett a füle mellett. Akkor is hitetlenkedett, amikor ez év nyarán Beck miniszter csakúgy, mint Hitler kancellár elmondta neki, hogy a Szudéta-

²³⁹ Vojtech Tuka (1880–1946) szlovák jogász, egyetemi tanár, politikus. A pécsi jogakadémián majd a pozsonyi egyetemen tanított. A Szlovák Néppárt alakulásakor annak alelnöke, majd 1925-től parlamenti képviselője, ő dolgozta ki a párt első autonómiatervezetét. 1929-ben a csehszlovák hatóságok mint magyar kémletartóztatták, és 15 év börtönre ítélték. 1937-ben amnesztiával szabadult. 1939. október 28-tól 1944. szeptember 2-ig az első Szlovák Köztársaság miniszterelnöke, egyúttal 1940. július 29-től 1944. szeptember 2-ig külügyminiszter.

válság szeptember 20-a körül fog kieleződni. Makacsul feltételezte, hogy 1939 tavasza előtt semmi nem fog történni, a dolgok elrendeződnek, még azt is megkívánta E[sterházytól], hogy lépjen be a csehszlovák kormányba.

E[sterházy] a továbbiakban arról beszélt, hogyan zajlottak az ez év november 20-i események, és hogy magyar részről hogyan diszkreditálták magukat Rómában. Róma olyannyira készen állt arra, hogy segítséget nyújtson a magyaroknak, hogy 200 olasz repülőgép állt készenlétben egy Budapest melletti repülőtéren. November 20-a előtt a magyar csapatok már készenlétben álltak, a tisztek és a katonák körében kiváló hangulat uralkodott. Amikor Budapestről parancsot kaptak a támadásra, a magyar műveleti csoport parancsnoka, Zigler²⁴⁰ tábornok (a volt osztrák–magyar hadseregben szolgált) 24 órás haladékot kért. Ez a *huszonnégy óra*²⁴¹ elegendő volt arra, hogy az egész akció megchiúsuljon.

E[sterházy] megjegyezte, hogy a jelenlegi szerencsétlen helyzet megváltoztatása érdekében egy új és határozott döntést kellett volna hozni.

Beck miniszter biztosította E[sterházy] grófot afelől, hogy a magyar törekvések nálunk teljes megértésre találhatnak, és azokhoz a döntéshozó tényezők barátságosan viszonyulnak. Miniszter úr idézte a Lengyel Köztársaság elnökének szavait, aki kijelentette, hogy Magyarország elpusztítását nem engedjük meg. Miniszter úr egyúttal meg szeretne volna tudni, hogy most mik a szándékai Magyarországnak, mik azok időlegesen, és azt, hogy Magyarország mikor áll készen arra, hogy aktívabban cselekedjen.

Miniszter úr hozzájárult, hogy E[sterházy] gróf tájékoztassa a mai megbeszélésről a döntéshozó tényezőket Budapesten. Mi több, készségét fejezte ki aziránt, hogy minden egyes alkalommal fogadja E[sterházy] grófot, amikor Varsóba jön.²⁴²

Szétküldve:

Kobyłański igazgatóhelyettes úr

Potocki igazgatóhelyettes úr

Lengyel Köztársaság Római Nagykövetsége

Lengyel Köztársaság Budapesti Követsége

²⁴⁰ Ez a névalak a lengyel nyelvű eredetiben. Helyesen: Cziegler Gusztáv (1885–1966) katonatiszt. 1904 és 1907 között a mödlingi Császári és Királyi Műszaki Katonai Akadémián tanult, és augusztus 18-án avatták tüzér hadnaggyá, majd a császári és királyi 12. hadosztály tüzérezredéhez került ütegszolgálatra. 1935. május 1-jétől a Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézet parancsnoka, 1938-tól tábornok, 1940. február 1-jétől a hadiműszaki törzskari testület vezetője, november 1-jétől altábornagy.

²⁴¹ Utóbbi két szó kézírással betoldva, előtte áthúzva: „nap”.

²⁴² A megbeszélések folytatására lásd a 31. sz. iratot.

31.

Jan Szembek külügyminisztériumi államtitkár emlékeztető feljegyzése az Esterházy Jánossal folytatott 1938. december 16-i megbeszéléséről

(Varsó, 1938. december 16.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 6597, Str. 273.²⁴³

396/W/13. sz.²⁴⁴

Titkos

Szembek miniszter úr feljegyzése az Eszterházy J[ános] gróffal folytatott
1938. december 16-i megbeszéléséről²⁴⁵

Tájékoztattott, hogy egyenesen Budapestre megy, ahol szeretné kideríteni, hogy a magyar kormánynak szándékában áll-e döntést hozni az aktívabb fellépésről. Úgy véli, hogy szükség lenne erre a döntésre. Ugyanakkor meg van győződve arról, hogy Lengyelország segítségével nélkül Budapest nem képes ilyen döntést hozni. Ilyen körülmények között indokolt lenne, ha részünkről biztosítékokat adnánk erre. Természetesen semmilyen feltétel nélküli kötelezettséget nem tudunk vállalni, ugyanakkor nyilatkozhatunk arról, hogy a határ kérdésében már számos áldozatot hoztunk, még emberieket is, és ezzel kapcsolatban a jó szándékunkról nagyobb bizonyítékot aligha tudnánk adni nekik.

Azt, hogy milyen most a hangulat a magyar hadsereg körében, nem tudja, de kiváló volt. Nem kizárt, hogy nemrég bizonyos mértékben demoralizálódott, mert a hamis mozgósítások, amelyek sehova nem vezetnek, csak még nagyobb demoralizációt okoznak.

Úgy véli, hogy most az egyik legfontosabb dolog, hogy amennyire lehetséges, Magyarország ne engedélyezze a vasúti tranzitforgalmat Csehországból Kárpátalja felé.

Elhatároztuk, hogy közöljük Budapesten abbéli készségünket, hogy szervezkedésbe kezdjünk Kárpátalján abból a célból, hogy erősítsük a magyarbarát érzelmeket. Tekintettel arra, hogy ő a prágai parlament képviselője, képviselői mentességgel rendelkezik.

A magyar politikusokról szólva megjegyezte, reméli, hogy azzal, hogy Csáky gróf²⁴⁶ átvette a külügyi tárcát, az akció kimozdul a holtpontról. Nagyon pozitívan nyilatkozott Bethlenről. Kétségtelenül ő a legfajsúlyosabb politikus Magyarországon. Kapcsolatai a kormányzóval most kiegyensúlyozottak, bár az, hogy ő kapja meg a külügyi tárcát, belpolitikai szempontból elképzelhetetlen volt. Ráadásul nem is népszerű Berlinben, ahol filoszemitának tartják őt. Lehet, hogy minden alkalommal ő az egyetlen ember

²⁴³ Lengyelül megjelent: SZEMBEK, 1972, 392–393.

²⁴⁴ A távirat fejlécén a Külügyminisztérium érkeztető bélyegzője olvasható: Külügyminisztérium III. Politikai Osztály. 49/W/33. sz. Dátum: 1938. december 24.

²⁴⁵ Az előzményekre lásd a 30. sz. iratot.

²⁴⁶ Gróf Csáky István (1894–1941) politikus, 1938. december 10-től haláláig, 1941. január 27-ig Magyarország külügyminisztere.

Magyarországon,²⁴⁷ aki józanul tekint a dolgokra. Egyeseket azzal ijeszt el magától, hogy olyan hangsúllyal beszél velük, mintha a mentoruk lenne, és akkor is tanácsokat osztogat, ha nem kérnek azt tőle.

Ezt követően E[szterházy] felhívta a figyelmemet Rátz tábornok²⁴⁸ személyére, akit nagyon nagyra értékel. Úgy véli, hogy érdemes vele kapcsolatot tartani. Noha nemrég lemondott a miniszteri tisztségéről, az kétségtelen, hogy a továbbiakban is lesz befolyása. Becsületes és teljesen tiszta ember, jobboldali beállítottságú, de inkább nacionalista, mintsem konzervatív érzelmű.

Végezetül E[szterházy] közölte velem, reméli, hogy e hó 19-én megbeszélést folytathat majd Ciano gróffal, amiről azonnal tájékoztatni fogja Orłowski követet.

Megküldve:

Kobyłański igazgató úr

Potocki igazgató úr

Lengyel Köztársaság Budapesti Követsége

32.

Jan Szembek külügyminisztériumi államtitkár
emlékeztető feljegyzése
a Michał Łubieńskivel,²⁴⁹ a miniszteri kabinet vezetőjével
folytatott megbeszéléséről
(Varsó, 1939. január 8.)²⁵⁰

Megbeszélés Łubieński igazgatóval

Megismételte nekem többé-kevésbé ugyanazt, amit egy perccel ezelőtt Lipski nagykövettől²⁵¹ hallottam a berchtesgadeni megbeszélés kapcsán.²⁵² Hangsúlyozta, hogy Hitler nagyon negatívan nyilatkozott Magyarországról és a magyar politika kapcsán. A kancellár nem kímélte Esterházy grófot sem, azt állítva, hogy a magyarok még csak arra sem voltak képesek, hogy a szlovákiai kisebbségük vezetőjévé ne egy arisztokratát, hanem

²⁴⁷ Az „Amerikában” szó áthúzva és „Magyarországra” javítva. Nyilvánvalóan ez a gépíró elütése lehetett.

²⁴⁸ Rátz Jenő (1882–1952) katonatiszt. 1936. október 1-jétől a Honvéd Vezérkar főnöke, 1938. május 14-től november 15-ig Imrédy Béla kormányában honvédelmi miniszter. A kormány bukása után 1938-tól 1944-ig országgyűlési képviselő volt. A Magyar Megújulás Pártjának elnökhelyettese és a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség elnöke. 1944. március 22-től július 19-ig miniszterelnök-helyettes, tárca nélküli miniszter volt a Sztójay-kormányban.

²⁴⁹ Michał Tomasz Łubieński (1896–1967) lengyel diplomata, 1935. április 15-től 1939. szeptember 30-ig József Beck miniszter kabinetfőnöke.

²⁵⁰ Lengyelül megjelent: SZEMBEK, 1972, 465.

²⁵¹ József Lipski (1894–1958) lengyel diplomata, 1933. július 3-tól 1939. szeptember 1-jéig berlini nagykövet.

²⁵² Szembek közvetlenül Łubieński előtt fogadta Lipskit. Lásd SZEMBEK, 1972, 463–465.

más jelöltet állítsanak. Łubieński igazgató ebből azt a következtetést vonja le, hogy Hitler végezni akar a németországi arisztokráciával, amelynek egy totalitárius államban nincs semmilyen keresnivalója. [...] ²⁵³

33.

Wacław Laciński pozsonyi konzul számjeltávirata a Külügyminisztériumnak az Esterházy János és Arthur Seyss-Inquart, Ostmark tartomány birodalmi kormányzója közti telefonbeszélgetésről

(Pozsony, 1939. március 12.)

Gépelt eredeti. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5436, Str. 294. ²⁵⁴

989. sz. bejövő számjel

Pozsony, 1939. március 12.

Laciński úr a Külügyminisztériumnak Varsó

Érkezett: 1939. március 13-án
9:00

39. sz.

Ma Seyss-Inquart ²⁵⁵ felhívta Esterházyt, ²⁵⁶ és egy sor kényes kérdést tett fel neki arról, hogy a magyar kisebbség hogyan viszonyul a legutóbbi eseményekhez. Kérte, hogy E[sterházy] Karmasinval együtt másnap jöjjön el Bécsbe annak érdekében, hogy egyeztetés a közös eljárásukat. E[sterházy] ezt [állítólag] ²⁵⁷ visszautasította. ²⁵⁸

Kimegy: Varsó, Prága, Berlin

Kiment: 3 példányban

²⁵³ Az innen következő részben Hitler Litvániával kapcsolatos politikai terveiről esik szó. Nem közöljük.

²⁵⁴ Lengyelül megjelent: SEGEŠ–HERTEL–BYSTRICKÝ, 2012, 507–508. Szlovákul megjelent: Uo., 508.

²⁵⁵ Arthur Seyss-Inquart (1892–1946) osztrák származású náci politikus. Az Anschlusst követően, 1938. március 13-tól Ostmark tartomány birodalmi főbiztosa. Később tiszteletbeli Obergruppenführer rangot kapott, majd 1939-ben tárca nélküli miniszter lett a Hitler-kormányban. Lengyelország lerohanását követően Hans Frank helyetteseként igazgatási vezető Dél-Lengyelországban, ahol aktívan részt vett a lengyel zsidók gettóba hurcolásában.

²⁵⁶ A náci politikus telefonhívására minden bizonnyal egy nappal korábban, azaz március 11-én került sor. SIMON, 2014, 51–52.

²⁵⁷ A távirat sifírozott szövegét a Külügyminisztérium aktája foglalja magában, amelynek belívén olvasható Mirosław Arciszewski külügyminiszter-helyettes átiratának tervezete a budapesti követség számára. Az „állítólag” szó csak ezen a tervezeten szerepel, a távirat eredeti szövegében nem. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sygn. 5436, Str. 293.

²⁵⁸ Ezt az információt megerősíti Petravich Gyula magyar konzul is 1939. március 11-i telefonjelentésében. Eszerint: „[...] Seyss-Inquart ma telefonon felhívta Esterházyt, és megkérdezte tőle, mi a magyar kisebbség álláspontja a jelen helyzettel szemben. Esterházy azt válaszolta, a magyar kisebbség nyugodtan bevárja az új kormány megalakulását, s azután azzal fog érintkezésbe lépni a magyar kisebbség kívánságai tekintetében. Seyss-Inquart felajánlotta még Esterházynak, hogy autót küld érte és Karmasinért, hogy együtt menjenek Bécsbe hozzá, Esterházy azonban ezt az ajánlatot nem fogadta el”. SIMON, 2014, 51–52. A Karmasin és Esterházy közötti viszonyra: MOLNÁR, 2008. 110–113, 168–169.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AAN   Archiwum Akt Nowych, Varsó

Ministerstwo Spraw Zagranicznych
Poselstwo R. P. w Pradze
Konsulat R. P. w Bratisławie

*

MNL OL   Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

K 63 Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános iratai
K 64 Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai
K 83 Berlini követség
K 99 Római követség

*

ANGYAL
2004

ANGYAL Béla: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*, Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. (Fontes Historiae Hungarorum, 1.)

ANGYAL
2017

ANGYAL Béla: *Dokumentumok az Országos Magyar Kisgazda Földműves és Kisiparos Párt és a Magyar Nemzeti Párt történetéhez 1920–1936*, Somorja, Fórum Régiófejlesztési Központ – Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2017. (Fontes Historiae Hungarorum, 7.)

DIMK
1965

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945, II. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938, a sorozatot szerk. ZSIGMOND László, összeáll. és sajtó alá rend. ÁDÁM Magda, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.

- KORNAT
2007 *Polski dokumenty diplomaticzne. 1938*, redaktor: Marek KORNAT, Warszawa, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2007.
- LANDAU–TOMASZEWSKI
1985 Zbigniew LANDAU – Jerzy TOMASZEWSKI: *Monachium. Polskie dokumenty dyplomatyczne*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- SEGEŠ–HERTEL–
BYSTRICKÝ
2012 *Slovensko a slovenska otázka v polských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939*, ed. Dušan SEGEŠ – Maroš HERTEL – Valerián BYSTRICKÝ, Bratislava, Spoločnosť pro historia, 2012.
- SIMON
2014 *Esterházy János és a szlovenszkói Magyar Párt. Iratok a szlovákiai magyarok történetéhez (1938–1945)*, szerk. SIMON Attila, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014. (Fontes Historiae Hungarorum, 6.)
- SZEMBEK
1972 *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935–1945)*. Tom IV. *Diariusz i dokumentacja za 1938 rok. Diariusz i dokumentacja za 1939 rok*, opracował: Józef ZARAŃSKI, London, Instytut Polski i Muzeum im. Generała Sikorskiego–Orbis, 1972.
- *
- CIANO
1980 Galeazzo CIANO: *Diario 1937–1943*, a cura di Renzo DE FELICE, Milano, Rizzoli Editore, 1980.
- ESTERHÁZY
2002 *Esterházy Lujza emlékezései. Részletek a Szívek az ár ellen című könyvéből*, In: *Esterházy János emlékkönyv*, szerk. ESTERHÁZY-MALFATTI Alice – TÖRÖK Bálint, Budapest, Századvég Kiadó, 2002. 14–69.
- ESTERHÁZY-MALFATTI
2002 ESTERHÁZY-MALFATTI Alice: *Apámról*, In: *Esterházy János emlékkönyv*, szerk. ESTERHÁZY-MALFATTI Alice – TÖRÖK Bálint, Budapest, Századvég Kiadó, 2002. 69–72.

MYCIELSKINÉ
2009

Kegyelem életfogytig. Esterházy János szenedéstiörténetének dokumentumai Mycielskiné Esterházy Mária feljegyzései alapján, kiad. MOLNÁR Imre, Budapest, METEM, 2009.

*

KOŁODZIEJ
2000

Inwentarz akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie z lat [1915–1917] 1918–1939, opracował Edward KOŁODZIEJ, Warszawa, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych – Archiwum Akt Nowych, 2000.

FILAROWA
1974

Inwentarz akt Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Pradze (1922) 1923–1939, opracowała Danuta FILAROWA, Warszawa, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych – Archiwum Akt Nowych, 1974.

PSNSRČ
2015

Těsnopisecká zpráva o 16. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé v Praze v čtvrtek dne 5. prosince 1935, In: *Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. IV. volební období. 2. zasedání*, Praha, 1935.

ZIELIŃSKA
1967/a

Inwentarz akt Konsulatu R. P. w Bratysławie z lat (1922) 1925–1933, opracowała Wanda ZIELIŃSKA, Warszawa, 1967.

ZIELIŃSKA
1967/b

Inwentarz akt Wicekonsulatu R. P. w Koszycach z lat 1922–1931, opracował: Wanda ZIELIŃSKA, Warszawa, 1967.

ZIELIŃSKA
1967/c

Inwentarz akt Konsulatu R. P. w Użhorodzie z lat (1922) 1928–1938, opracował: Wanda ZIELIŃSKA, Warszawa, 1967.

*

BESTRY
2005

Jerzy BESTRY: *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej w Czechosłowacji*, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005. (Acta Universitatis Wratislaviensis, No. 2767).

MOLNÁR
2008

MOLNÁR Imre: „*Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...*” Esterházy János élete és mártírhalála, Komárom, Kecskés László Társaság, 2008.

SIMON
2010

SIMON Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 1938. (Nostra Tempora, 16.)

SZABÓ
2010

SZABÓ István: *Ausztria államszervezete 1918–1955*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2010. (Jogtudományi Monográfiák, 2.)

TÓTH–NOVOTNÝ–
STEHLÍK
2012

TÓTH Andrej – Lukáš NOVOTNÝ – Michal STEHLÍK: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha, Filozofická Fakulta UK Praha, 2012.

*

ADAMCZYK
2016

Arkadiusz ADAMCZYK: *Józef Beck, Galeazzo Ciano i János Esterházy. Między aprobatą wizji „Trzeciej Europy” a rozbieżnością narodowych interesów. Argumenty historyczne we współczesnej debacie politycznej*, In: *Międzimore. Nadzieje i ograniczenia w polityce II Rzeczypospolitej*. Pod redakcją Elżbiety ZNAMIEROWSKIEJ-RAKK, Warszawa, Uniwersytet Warszawski, 2016. (Bibliotheca Europae Orientalis) 153–168.

ADAMCZYK
2017

Arkadiusz ADAMCZYK: *Esterházy János alakja lengyel visszaemlékezések és a lengyel történetírás megvilágításában*. In: *A szabad Közép-Európa múltja és jövője. Kereszténység, lengyel–magyar kapcsolatok, globalizáció*, szerk. DÁNIEL Erzsébet – ZOMBORI István, Budapest, METEM, 2017. 109–118.

DOLEŽAL
2002

Bohumil DOLEŽAL: *Esterházy János esete*, In: *Esterházy János emlékkönyv*, szerk. ESTERHÁZY-MALFATTI Alice–TÖRÖK Bálint, Budapest, Századvég Kiadó, 2002. 118–129.

GERENCSÉR

2005

GERENCSÉR Balázs: *Nyelvi jogok–törvények (II). Nemzetközi egyezmények az I. világháborút követően*, In: *Regio*, 19. (2005) 1–2. sz. 224–231.

JANEK

2010

JANEK István: *Magyar törekvések a Felvidék megszerzésére 1938-ban*, In: *Történelmi Szemle*, 52. (2010) 1. sz. 37–66.

POPÉLY

1990

POPÉLY Gyula: *A magyar pártok 1936. évi fúziója Csehszlovákiában*, In: *Regio*, 1. (1990) 4. sz. 92–111.

POPÉLY

2002

POPÉLY Gyula: *Esterházy János emberi és politikusi pályája*, In: *Esterházy János emlékkönyv*, szerk. ESTERHÁZY-MALFATTI Alice – TÖRÖK Bálint, Budapest, Századvég Kiadó, 2002. 176–188.

SZARKA

2014

SZARKA László: *Autonomista együttműködési kísérlet. Az Egyesült Magyar Párt és a kisebbségi blokkpolitika kudarca az 1938. évi csehszlovák válság idején*, In: *Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu*, szerk.: Soňa GAZDILOVA – SIMON Attila, Komárno, Univerzita J. Selyeho, 2014, 6–14.

Dokumentumok Hennyey Gusztáv vezérezredes, volt külügyminiszter és a militáns katonai emigráció viszonyához (1949–1950)

A 2. világháború befejezését követő hónapokban, a harcokban vagy éppen a menekülés során Ausztria és Bajorország területére került magyarok százezrei teljes bizonytalanságban tengették életüket. A hadifogság kilátástalansága, a mindennapi létfenntartás nehézségei, az otthonról érkező hírek és rémhírek, a hazatérés igénye vagy elutasítása kiváltotta zűrzavaron csak kevesen tudtak úrrá lenni. Hónapok teltek el, míg nem fokozatosan megkezdődött először a civilek, majd a katonák szervezett hazaszállítása. 1946 nyarára végül mindazok hazatértek, akiket otthon nem fenyegetett felelősségre vonás (nyilas párttagok, csendőrök, „keretlegények”, háborús bűnösnek nyilvánított katonák stb.) és nem riasztottak el a szovjet megszállás nyomán kialakult helyzetről érkező hírek. A háború előtti politikai elit tagjai, a közigazgatás vezető tisztségviselői kevés kivétellel inkább a kinn maradást választották, abban bízva, hogy a Hitler-ellenes koalíció hamarosan felbomlik és Magyarország a „nyugati világ” része lesz.¹ Az önszerveződés és a kapcsolatépítés első kísérleteire a honvédség tagjainak körében – elsősorban a vezérkari tisztek és magasabb beosztású parancsnokok között – már 1945 őszén sor került, de érdemi változások csak 1946 májusában történtek, amikor kisbarnaki Farkas Ferenc² vezérezredes – egy ideig a Szálasi-időszak országos elhelyezési kormánybiztosa – vezetésével megalakult a Magyar Szabadság Mozgalom. A szervezetbe, amely a menekültből emigránssá válásnak, az egymásra találásnak egyik fontos állomása volt, civilek és katonák ezrei léptek be.³ Az alapítást követő esztendőben a mozgalomhoz csatlakozott egykori jobboldali politikusok, az 1939-es választásokon mandátumot nyert parlamenti képviselők és felsőházi tagok, a bajorországi Altötting városka mellett fekvő Guttenburg-kastélyban egy 1944. október 15. után elfogadott törvény alapján 1947. augusztus 20-án „parlamenti ülést” tartottak. Ezen Farkas Ferencet államfői jogokkal ideigle-

¹ Az 1945 utáni magyar emigráció történetéről Borbándi Gyula átfogó alapműve ad részletes áttekintést, benne az emigrációban kibontakozott ellentétekről is. BORBÁNDI, 1985. Újabban Nyári Gábor doktori disszertációja részben új források bevonásával foglalkozott a témával. NYÁRI, 2018.

² Farkas Ferenc, kisbarnaki (Kismarton, 1892–1980, Arnstorf, NSZK) szkv. vezérezredes, politikus. Az 1. világháborúban és azt követően csapatszolgálatot teljesített. A Hadiakadémia tanára (1930–1935), a gödöllői cserkész tábor és az 1938-as eucharisztikus világkongresszus technikai szervezője. A Ludovika Akadémia parancsnoka (1938–1943), országos főcserkész (1942–), hadtestparancsnok (1943–1944), országos elhelyezési kormánybiztos (1944. okt.–1945. jan.). Ezt követően Sopronköhidán tagja lett a több tiszttársa ügyében eljáró, súlyos ítéleteket meghozó, rögtönítélő bíróságnak. Ausztriában amerikai hadifogságba került. Nem tért haza, távollétében életfogytiglani fegyházra ítélték (1950). Az emigráció egyik vezető személyisége.

³ A Magyar Szabadság Mozgalom megalakulásáról: FARKAS, 1969, 17–18.

nesen felruházott miniszterelnökké, egy virtuális emigráns „kormány” vezetőjévé választották. A „kormány” működését az amerikai megszálló hatóságok néhány napon belül megtiltották, de formálisan két évig létezett, ám, érthető módon, semmiféle tevékenységet nem fejtett ki.

A világpolitikában érvényesülő tendenciákat teljesen félreismerő, valamiféle „vágyálomban” az önmaga felmutatására és remélt túlélésre összpontosító politikai elit-töredék akciójánál lényegesen jelentősebb volt az emigráns tömegekről történő szociális gondoskodás megszervezése, aminek első fórumait a Magyar Vöröskereszt menekült tisztviselői hozták létre. Miután tevékenységük személyi problémák miatt akadályokba ütközött, Münchenben 1945 őszén dr. Taubinger László⁴ irányításával Magyar Menekültügyi, majd Magyar Jóléti Bizottság névvel, új segélyszervezet alakult. Taubingertől 1946 júniusában Hennyey Gusztáv⁵ nyugalmazott vezérezredes, Lakatos Géza rövid életű kormányának (1944) külügyminisztere vette át a szervezet vezetését, melyhez ekkor már területi (járási) szervek is kapcsolódtak. A Münchener Magyar Iroda, ahogyan később nevezték, szerepet vállalt a menekültek, a hadifoglyok, a koncentrációs táborok túlélői hazaszállításának megszervezésében, a táborok ellátásában, az elhurcolt anyagi javak összegyűjtésében és őrzésében, majd a tengerentúli kivándorlás előkészítésében. Az irodának, adminisztratív szerv lévén, nem volt tagsága, Hennyey személye, kiterjedt kapcsolatai révén azonban hamarosan fontos csomópontja lett az európai emigrációnak.⁶

A nyugati magyar szervezetek palettája a következő két évben még színesebbé vált, amikor az Ausztriában maradt katonák, a hazatérési lehetőségek megszűnésével, megkezdtek egy saját szervezet megalakításának előkészítését. Felhasználva a nyugati szövetséges hatalmak titkosszolgálatainak növekvő hírszerzési igényeit, az ebből származó anyagi támogatásra alapozva, 1948 őszén politikai ambícióktól sem mentes bajtársi segítő szervezetet alakítottak. A Farkas Ferencet háttérbe szorító Zákó András⁷ vezérőrnagynak, a nyilas vezérkari főnökség kémelhárító és hírszerző osztálya volt vezetőjének, a honvédség rangsorban legfiatalabb tábornokának irányításával létrejött Magyar Har-

⁴ Taubinger László dr. (Budapest, 1918–1992, Bécs) ügyvéd, újságíró, lapszerkesztő. A 2. világháborút, majd az 1956-os forradalmat követően a magyar menekültek ausztriai és németországi segítésének, gondozásának egyik szervezője.

⁵ Hennyey (1923-ig Erb) Gusztáv (Kolozsvár, 1888–1977, München) hivatásos katona, ny. vezérezredes, külügyminiszter. Az 1. világháborúban harctéri szolgálatot teljesített. A katonai hírszerzés tisztje, osztályvezetője (1919–1928, 1933–1937), belgrádi és athéni katonai attasé (1928–1933), dandárparancsnok (1937–1942), HM munkaügyi főcsoportfőnök (1943–1944), külügyminiszter (1944. augusztus 29.–október 16.). A Gestapo letartóztatta, majd átadták a nyilas hatóságoknak. A sopronkőhidai fegyházban raboskodott 1945 márciusáig, ekkor Ausztrián át Németországba vitték. 1945. szeptember–november folyamán az amerikai kémelhárítás foglya, ezt követően a magyar menekültgondozás és az emigráció szervezője. Évtizedeken át jelentős szerepet játszott a (nyugat-)németországi emigráció munkájában.

⁶ HENNYEY, 1992.

⁷ Zákó (1940-ig Zakó) András (Brassó, 1898–1968, München) hivatásos katona, vezérőrnagy. Az 1. világháborúban frontszolgálatot teljesített. A katonai hírszerzés tisztje (1920–1938), hadtest vezérkari főnök, hadosztályparancsnok (1942–1944). A VKF 2. osztály és az Államvédelmi Központ vezetője (1944. okt. 16.–1945. máj.). A háború befejezését követően Németországban rejtőzködött, majd Ausztria francia megszállási övezetében a honvédtisztek mozgalmának egyik szervezője (1947–), az MHBK vezetője (1948–).

cosok Bajtársi Községe (MHBK) rövid idő alatt az emigráció katonai „tömegszervezetévé” vált.⁸ Noha formailag az egykori honvédség tagjait, mindenekelőtt hivatásos tisztjeit tömörítő önszegélyező bajtársi egyesületként vették nyilvántartásba, létezése első pillanatától kezdve politikai tényezőként is megjelent az emigráció színpadán, és sejtetni engedte, hogy a honvédség quasi utódként biztosítani akarja helyét a hazai kommunista rendszer remélt megdöntése után. Létszáma, csoportjainak elterjedtsége erre alapot is adott.

Miközben az 1945-ös emigráció fokozatosan egymásra talált, 1947 nyarán Magyarországra elhagyására kényszerültek a rövid életű demokratikus átalakulás vezető személyiségei, Nagy Ferenc, az ország miniszterelnöke, Varga Béla, a parlament elnöke, több pártvezető, diplomata és közéleti szereplő, akik kiegészülve a konzervatív emigránsok néhány korábbi képviselőjével (élükön Eckhardt Tiborral⁹), az Egyesült Államok demokrata adminisztrációjának támogatásával megalakították a Magyar Nemzeti Bizottmányt (MNB).¹⁰ Az emigráns parlamentnek szánt, de soha össze nem hívott Bizottmány vezetői és munkatársai a frissen létrehozott Szabad Európa Bizottság jelentős pénzügyi támogatását élvezték. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a változások fényében a különböző szervezetekben vezető tisztséget betöltő politikusok és egykori főtisztek között az emigráció sanyarú körülményei által felerősített, régi és új ellentétek mind nagyobb szerepet kapnak. A régi kapcsolatok fenntartását, az újak kialakítását különösen bonyolulttá tették a hátrahagyott haza egykori etalonjához, Horthy Miklós kormányzóhoz, a tábornoki kar „nagy öregjeihez”¹¹ és a Magyar Nemzeti Bizottmányhoz fűződő viszony, ezen belül a „negyvenhetes” emigránsokkal szembeni fenntartások. Új szint jelentett viszont ebben a helyzetben az emigrációnak nyújtandó segítség, a megbékélés szándékától vezetett Habsburg Ottó főherceg mind aktívabb szereplése és elismertsége.¹²

Ebben a kavargó világban Hennyey a katonai hírszerzés és diplomácia különböző magas beosztásaiban szerzett ismereteivel fontos kapcsolatépítő és kiegyensúlyozó szerepet töltött be. A Horthy Miklóshoz, Habsburg Ottóhoz és a Magyar Nemzeti Bizottmányhoz, főként Eckhardt Tiborhoz, de nem kevésbé a megszálló, illetve a német hatóságokhoz fűződő kapcsolatai széles mozgásteret biztosítottak számára. Így nem volt véletlen, hogy a múltbéli feszültségek (mint Farkas Ferenc személyének és tevékeny-

⁸ Az MHBK részletes története még feldolgozásra vár. Működéséről döntően állambiztonsági forrásokra és visszaemlékezésekre támaszkodva Nyári Gábor írt. NYÁRI, 2018, 82–108.

⁹ Eckhardt Tibor (Makó, 1888–1972, New York) politikus. Jogászként szerzett egyetemi oklevelet, majd közigazgatási tisztviselőként, sajtófőnökként dolgozott (1908–1922). Parlamenti képviselő (1922–1941). Az Ébredő Magyarok Egyesületének elnöke (1923–1927), a Fajvédő Párt egyik alapítója (1923). A harmincas években a Független Kisgazda- és Polgári Párt elnöke (1932–), a külpolitikában mind erőteljesebben az angolszász orientáció szorgalmazója. 1941-ben Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök megbízásából az Egyesült Államokba utazott, ahol megalapította a Szabad Magyarország Mozgalmat. A világháborút követően nem tért haza. A MNB végrehajtó bizottságának tagja, a honvédelmi bizottság elnöke (1948–1954), 1950-ben belépett az MHBK-ba.

¹⁰ Borbándi idézett munkáján kívül lásd KÁDÁR LYNN, 2003, 237–308.

¹¹ A háború végén a magyar királyi honvédség számos aktív és nyugdíjas tábornoka került Ausztriába és a német tartományokba. SZAKÁLY, 2001.

¹² GECSÉNYI, 2017, 277–310.

ségének megítélése) és az emigrációban – legfőképpen az MHBK vezetését illetően – képviselt eltérő vélemények számos konfliktust eredményeztek. Ennek egyik csúcspontja az a „becsületügyi eljárás” jelentette, melyet a múlt ködében élő néhány tábornok indított Hennyey ellen.¹³

Erről az 1949/1950 folyamán kialakult feszült helyzetről teszünk közzé néhány iratot, nevezetesen Hennyey Gusztáv Eckhardt Tiborral és Habsburg Ottó főherceggel folytatott levelezésének vonatkozó darabjait, amelyek tovább árnyalják az emigráció történetét.¹⁴ Az események jobb megértéséhez mindezt kiegészítettük a feltehetően az MHBK egykori irattárából származó, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött jegyzőkönyvvel. Az iratok helyesírását és központosítását a ma érvényes helyesírási szabályok szerint javítottuk.

¹³ A bádoki Soós Károly vezérezredes vezetése alatt (Folkusházy Lajos ny. altábornagy, Sónyi Hugó ny. vezérezredes, Záray Emil ny. vezérőrnagy és Benkő Béla ny. vezérőrnagy részvételével) létrejött Tábornoki Becsületügyi Bizottság 1949. június 1. és december 30. között folytatta le – „a személye körül a nyilvánosság napirendjén hullámszó vihar miatt” – eljárását, melynek végén elmarasztaló határozat született Hennyey Gusztáv ellen. A „vihar” kiváltó oka az volt, hogy Hennyey az 1945 februárjában Sopronkőhidán Farkas Ferenc részvételével ülésező hadbírószéket „vérszéknek” nevezte. (HARDY, 2008, 494–495.) A bizottság ezt nemcsak visszautasította, de kimondta, hogy a bíróság szabályszerű ítéletbírószék volt és az eljárását a törvény előírt alakosságok betartásával folytatta le. Mindezen felül – illetéktelenül – elmarasztalta Hennyeyt mint a Magyar Iroda vezetőjét, két panaszügyben tett nyilatkozata miatt. (Nachlaß Hennyey 4. doboz.) Tanulságos idézni Horthy Miklósnak az ügygel kapcsolatban Soóshoz intézett levelét: „Hallottam, hogy néhány csirkefogó Henneit mindenféle hazug rágalommal támadta és Téged becsületbírószéki elnöknek kértek fel. Nincs a magyar emigrációnak még egy tagja, aki annyit dolgozott, szaladgált, könyörgött volna honfitársai érdekében, mint ő. Én külügyminisztersége óta szoros összeköttetésben vagyok vele és alaposan ismerve őt, nagyra becsülöm. Bízom benne, hogy kérésemre, a vele fennálló félreértést mielőbb barátságosan elintézed.” (ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié melléklete. Korponay Miklós iratai. Géppel írt egyszerű másolat.)

¹⁴ Az iratok Hennyey Gusztávnak a Müncheni Magyar Intézet gyűjteményében található hagyatékában vannak a regensburgi egyetem Magyar Intézetének könyvtárában. Köszönöm K. Lengyel Zsoltnak és Baumgartner Bernadette-nek kutatásomhoz nyújtott értékes segítségét.

Források

1.

Jegyzőkönyv Hennyey Gusztáv és a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége képviselőinek megbeszéléséről

(München, 1949. február 7.)

ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié melléklete. Géppel írt tisztázat

ELVI. Dok.¹⁵

Jegyzőkönyv

Felvettük 1949. február hó 7-én, az ezen napon 15 óra 30 perctől 16 óra 45 percig a müncheni magyar iroda helyiségében Hennyey Gusztáv volt külügyminiszter úrnál eszközölt látogatásunkról. Jelen voltak, Hennyey Gusztáv úron kívül Almay Béla¹⁶ vk. ezds.,¹⁷ Kovács László¹⁸ vk. őrgy.,¹⁹ vitéz Radnóczy Antal²⁰ és Darnóy Pál²¹ vk. szds.²² urak.

Almay Béla vk. ezds. átadta Zákó András vörgy.²³ úr levelét²⁴ Hennyey Gusztáv v[olt] külügyminiszter úrnak. Nevezett úr azonnal elolvasta a levelet. Kijelentette, hogy szemenszedett hazugság az az állítás, miszerint ő valakinek is oda nyilatkozott volna, hogy a BK²⁵ a „Zákó féle klikk” mozgalma volt és hogy ő teljes erejével ellene fog dolgozni. Nagyon szeretné tudni, hogy ki mondta ezt Zákó vörgy. úrnak. Csak úgy lehet a hamis hírek és rágalmak ellen védekezni, ha tudjuk, ki tesz ilyen kijelentéseket. Így volt ez Farkas vezds.²⁶ úrral is. Az ezzel kapcsolatos vádaskodások kötetekre rúgnak. Ez mérgezte meg a légkört.²⁷

Nyomban ezután a vezds. úr (Hennyey Gusztáv) azt fejtegette, hogy a megszálló hatóságok tudta és engedélye nélkül nem szabad ilyen kimondottan katonai jellegű szervezke-

¹⁵ „Elvi dokumentum” Korponay Miklós vk. százados, az MHBK egyik vezetője ceruzával írt feljegyzése, vélhetően az MHBK irattára számára.

¹⁶ Almay Béla (1900–1984) vk. ezredes, az MHBK vezetőségének tagja.

¹⁷ Vezérkari ezredes.

¹⁸ Kovács László – nem tudtuk azonosítani.

¹⁹ Vezérkari őrnagy.

²⁰ Radnóczy (Riedl) Antal (1912–2003) vk. százados, az MHBK vezetőségének tagja.

²¹ Darnóy (Danzinger) Pál (1912–1987) vk. százados, az MHBK vezetőségének tagja.

²² Vezérkari százados.

²³ Vezérőrnagy.

²⁴ A levél nincs a gyűjteményben.

²⁵ BK: Bajtársi Közösség azaz a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége.

²⁶ Vezérézredes.

²⁷ Hennyey arra utalt, hogy Farkas Ferenc neki tulajdonította az amerikai kémelhárítás (CIC) szerveinek fellépését az altöttingi „országgyűlés” idején. FARKAS, 1968, 33, 54–55.

dést kezdeményezni. Ezért beszélt ő Dobák²⁸ ezds. úrral, és Dobák ezds. úr, aki az ő tudomása szerint az amerikai zóna szervezését intézi, felkérte őt arra, hogy a licencírozásban²⁹ legyen segítségére. Ő (Hennyey) ezt meg is ígérte. Valóban nem lehet ilyen dolgot engedély nélkül csinálni. Ebből egy második Alt-Ötting³⁰ lesz, ha nem is egészen olyan értelemben, hiszen itt politikáról nincs szó. Akkor is érdeklődtek az amerikaiak, mint most is, igen behatóan és Hennyey vezds. úr beszélgetésre hívta Farkas vezds. urat és Kótai³¹ ft.³² urat, hogy ne csináljanak semmit. De még választ sem kapott a hívására. Most is, ha ez az engedélyezés nem történik meg, ő nem lehet a dolog mellett.

Radnóczy szds. kifejtette, hogy Dobák ezds. úr ezt a dolgot Zákó vörögy. úrnak előadta, de Zákó vörögy. úrnak, mint nekünk is, az a véleményünk, hogy ebben az esetben licencet kérni nem volna tanácsos és nem is volna észszerű. Az amerikaiak, ha erre felhívjuk a figyelmet és hivatalos döntést erőszakolunk, nem is adhatnak más döntést, mint elutasítást. Viszont, hogy az amerikaiak előtt a mi szervezetünk legalábbis szimpatikus, abban bizonyosak vagyunk.

Hennyey vezds. úr, úgy látszott, hogy elfogadja az érvelést, de kijelentette, hogy ha itt akármiféle szervezkedés történik, az csak az amerikai bizottmány elismerése mellett lehetséges. Ő, aki nem személyekre, de az elismert bizottmányra támaszkodik, csak a teljes együttműködést képzei el.

Radnóczy szds. kifejti, hogy a BK nem politizál. Nem tartozik semmiféle vonalhoz, párthoz, mozgalomhoz. A BK féltékenyen megőrzi függetlenségét minden irányban. Mihelyt azonban egy elismert magyar ellenkormány létesül, az ország felszabadítása érdekében azonnal csatlakozik hozzá a BK is.

Hennyey vezds. úr most már ezt is helyesli, de szeretné, ha a szervezkedés az M. I.³³ bekapcsolásával történne. Megmagyaráztuk, hogy ez sem lehetséges. Érdekes intermezzo³⁴ volt a proklamáció³⁵ 1944. október 15-tel kapcsolatos kijelentéseire való megjegyzés. Hennyey vezds. úr sajnálkozva jelentette ki, hogy a Kormányzó urat a proklamáció nagyon kellemetlenül érintette, mert az van a proklamációban, hogy a hadsereg a németek és Szálasi oldalán kívántak (!) tovább harcolni a Kormányzó úr parancsával

²⁸ Dobák Dénes (1900–1982) vk. ezredes, az MHBK vezetőségének tagja.

²⁹ Engedélyeztetésben.

³⁰ Utalás arra, hogy az altöttingi „országgyűlést” követően az amerikai megszálló hatóságok megtiltották az ott létrehozott „kormány” működését.

³¹ Kótai Zoltán (1914–1980, Phillisburg, USA) katolikus pap, szerkesztő, könyvkiadó. Ausztriában, Németországban (1945–1950), Argentínában (1950–1959), majd az Amerikai Egyesült Államokban élt emigrációban. 1946–1948-ban a katolikus vallású menekültek egyházi gondozására kinevezett németországi vatikáni misszió magyar delegátusa, részt vett az altöttingi „országgyűlés” előkészítésében.

³² Ft.: főtisztelendő.

³³ Magyar Iroda.

³⁴ Intermezzo: epizód.

³⁵ A Magyar Harcosok Bajtársi Szövetsége, megalakulásakor, 1948 decemberének utolsó napjaiban „Bajtársak!” megszólítással kiáltványt tett közzé, melyben leszögezték, hogy a szovjet csapatok elleni harc folytatása 1944. október 15. után is jogos és indokolt volt.

szemben.³⁶ Kijelentettük, hogy ilyen kitétel a proklamációban nincs, sőt a legmesszebbmenőleg ügyeltünk arra, hogy a hadsereg becsületének és harca szükségességének kiemelése mellett a Kormányzó úr őfőméltósága magas személyét semmiféleképpen ne bántsuk meg. Ez a véleményünk szerint sikerült is. (Hennyey vezds. úr hiába keresi ezután a proklamációban az általa hangoztatott sérelmes részt.) Fenntartja azonban, hogy a Kormányzó úr a neki írt levélben igen szomorúan és elkeseredetten nyilatkozott a proklamációról.³⁷

Meddő vita volt ezután arról, hogy a harc szükséges volt-e és eredményes volt-e 1944. október 15. után vagy sem. Hennyey vezds. úr szerint ez a harc eredményezte, hogy az ország elpusztult, hogy Budapest tönkrement. Mi azt a véleményünket tartottuk fenn, hogy ha ez a harc nem lett volna, ma nem volna emigráció, teljesen kipusztították volna a magyar intelligenciát és a vezető réteget, és az orosz nem ott állna, ahol most, de legalábbis a Rajnánál.

Hennyey vezds. úr céltalannak minősítette a további vitát.

A magyar kincstári anyag sorsára rátérve újra vitatta azt, hogy egyedül ő tudhatott eredményt elérni a magyar anyag ügyében. Almay ezds. állította, hogy a Központi Magyar Anyagi Bizottságot³⁸ hívták meg a tárgyalásra 1948 augusztusában és ez az eredmény a KAB memorandumának az eredménye. Hennyey vezds. tovább vitatta, hogy csak az ő személyes munkájának eredménye ez. Almay ezds. úr kijelentette, hogy a kijelentés negatívum, mert az ellenkezőjét Hennyey vezds. úr magatartása következtében nem sikerült megpróbálni. Almay ezds. csak azt hiszi, amit lát, és amiről személyesen meggyőződik.

A Hennyey kegyelmes úr által creált új járási gazdasági bizottságra térve újra vita volt arról, hogy miért nem dolgozik együtt az előkészítő bizottságunk a magyar irodával. Darnóy szds., Almay ezds., Radnóczy szds. a továbbiak folyamán újra elmondották a Központi Anyagi Bizottság elszabotálásának már ismert történetét. Almay ezds. elmondta, hogy november végén csak abban az esetben vállalt(a) a teljesen összekuszált és a járásvezetők által szakértelem nélkül végrehajtott anyagi vonalon (a) rend teremtetését, ha a jövőbeni bizottság teljes függetlensége, politikamentessége feltétlenül biztosítva van. Most is hangoztatja, hogy csak minden jó magyar embernek teljes összefogása hozhat eredményt. Jelenleg több helyen már 2, sőt Passauban már 3 anyagi bizottság működik, a magyarság nem tudja, mihez tartsa magát. Ezt meg kell szüntetni.

Hennyey vezds. úr kijelenti, hogy ebben a kérdésben nem tud engedni. Vagy csatlakozunk egy már meglévő magyar szervezethez, vagy menjünk külön úton. Arra a kijelentésünkre, hogy ez kárára lesz a magyar anyagnak, kijelenti Hennyey vezds. úr, hogy

³⁶ Az elhangzott állítással szemben az MHBK megalakulásakor közzétett nyilatkozat egyértelműen arról szólt, hogy a harc folytatása Horthy fegyverszüneti proklamációját követően, 1944. október 15. után is szükséges és helyes volt. Horthy személyét ezzel szemben valóban nem említették. BORBÁNDI, 1985, 45.

³⁷ A levél nincs a gyűjteményben.

³⁸ Központi Magyar Anyagi Bizottság (KAB): a világháború utolsó hónapjaiban Magyarországról a Harmadik Birodalom területére szállított üzemi és kórházi berendezések, közlekedési eszközök stb. összegyűjtésére és megőrzésére létrehozott önkéntes szervezet.

inkább vesszen el az anyag, de nem enged. Eddig is az volt a baj, hogy mindig engedékeny volt.

A Zákó vörgy úr levelében feltett konkrét kérdésre, nevezetesen a honvéd kincstári gépkocsik, lovak stb. kérdésében határozott kérdésünkre kijelentette Henney vezds. úr, hogy csak személyesen óhajt az ügyben Zákó vörgy. úrral tárgyalni.

Végül Almay ezds. konkrétan feltette a kérdést, hogy fog-e Henney vezds. úr Zákó vörgy. úrnak levélben válaszolni, Zákó vörgy. úr levelére. Henney vezds. úr kijelentette, hogy nem fog válaszolni, hanem kéri Zákó vörgy. urat, hogy a kérdéseket vele személyesen tárgyalja meg.

Elköszönés után látogatásunk véget ért.

K[elt] m[int] f[ent].

Darnóy Pál szds. s. k.,
vitéz Radnóczy Antal s. k.,
Almay Béla ezds. s. k.

2.

Eckhardt Tibor levele Henney Gusztávhoz

(New York, 1949. június 29.)

Nachlaß Henney 4. doboz – Géppel írt tisztázat

A Magyar Nemzeti Bizottmány Honvédelmi Bizottságának elnöke
28 East 70 St. N.Y.City,

Kedves Barátom!

Június 20-ikáról kelt szíves leveledet és annak mellékletét köszönettel megkaptam.³⁹ A Soós Károly⁴⁰ vezérezredes, volt honvédelmi miniszter úr által június 1-jén Hozzád intézett levél ügyében válaszomat megszabja a Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának folyó évi április hó 12-én hozott határozata, mely Veled szemben elismerését és köszönetét fejezte ki és felkért arra, hogy az erre egyedül illetékes Magyar Nemzeti Bizottmánynon kívül tevékenységed felülbíráását semmiféle fórum vagy szerv elé ne terjesszed. Ennek a határozatnak egy hiteles jegyzőkönyvi kivonatát ide mellékelem le-

³⁹ A levél és melléklete nem található a gyűjteményben. Henney vélhetően ebben tájékoztatta Eckhardtot a „Tábornoki becsületvédelmi bizottságnak” ellene indított eljárásáról.

⁴⁰ Soós Károly, bádoki (1883–1961) hivatásos katona, tüzérségi tábornok. Az 1. világháborúban különböző frontokon harcolt parancsnoki beosztásban. A Nemzeti Hadsereg vezérkari főnöke (1919. aug.–dec.), a HM államtitkára (1919–1920), hadügyminiszter (1920–1921), a pécsi katonai körzet parancsnoka (1921–1922). A Felsőház örökös tagja (1927–1945). A 2. világháború után Németországban élt, aktívan részt vett az emigráció tevékenységében. Mint a Felsőház tagja jelen volt az altöttingi „országgyűlés” ülésén.

velemhez és felhatalmazlak arra, hogy azt legjobb belátásod szerint használd fel.⁴¹ Amíg a Végrehajtó Bizottság határozatát meg nem másítja, nekem azon változtatást eszközölni nem áll módomban, és annak Te is alá kell, hogy vessed Magad.

Ezen a hivatalos válaszon kívül privátim a következőkről bátorkodlak tájékoztatni:

a.) Ellened már régebbi idő óta szervezett politikai hajsza folyik. Az Ellened felhozott vádak nem katonai múltaddal kapcsolatosak, hanem politikai működésedre vonatkoznak, melyet a magyar menekültüggyel kapcsolatban fejtettél ki elsősorban. Politikai vádak elbírálása nyilvánvalóan politikai és nem katonai testület hatáskörébe tartoznak; legfőbb ideje, hogy végre a politikai és a katonai kérdések, személyi vonatkozásában is szigorúan elválasztassanak egymástól.

b.) Nem engedhető meg, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány vezetőségének bármely tagja egy olyan fórum döntésének vesse alá magát, mely attól független, sőt jórésztében szemben áll a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal. A Magyar Nemzeti Bizottmány tagjainak ebben a minőségben kifejtett működését egyedül a Magyar Nemzeti Bizottmány illetékes szerve bírálhatja felül. Egyenként sorba ki lehetne lőni a Magyar Nemzeti Bizottmány vezetőségének minden tagját, ha kívülálló tényezők támadásai alapján feltűnik kívülálló tényezők döntenének.

c.) A támadás ezúttal a szélsőjobboldalról jött, mely nem tartozik a M. N. B. keretébe. De holnap ugyanilyen joggal hasonló támadás jöhet a szélsőbaloldaltól is, sőt a mai budapesti kormány nagyszámú kiküldöttei is megrendezhetnek ilyen hajszákat. Tisztek és civilek ellen egyaránt. Ilyen precedens megteremtését semmi körülmények között sem lehet megengedni. Végül megjegyezném még, hogy Soós Károly tiszteletre méltó személyére tekintettel, legfeljebb azt lehetne koncedálni,⁴² hogy mihelyt M. N. B. katonai bizottsága egy tiszti becsületügyi válaszmány megszervezését elhatározza, Soós Károly vezérezeredes úr nem politikai természetű kifogásait Veled szemben terjessze a tiszti becsületügyi válaszmány elé, mely az esetben a vizsgálat megindítása vagy mellőzése tárgyában határozni fog.

Igen kérlek, kedves barátom, bármily kényelmetlen ez az ügy, ne vesítsd el a türelmedet és ne hagyd magad hibás vágányra szorítani.

Szívélyes üdvözlettel, régi barátod:

Eckhardt Tibor s. k.

⁴¹ A MNB Végrehajtó Bizottsága 1949. április 12-i üléséről készült, Varga Béla elnök és Fábián Béla jegyzőkönyvvezető által aláírt, jegyzőkönyvi kivonat. (Géppel írt eredeti. Nachlaß Henney 4. doboz.)

⁴² Koncedálni: elismerni.

3.

Eckhardt Tibor levele Hennyey Gusztávhöz

(New York, 1949. október 5.)

Nachlaß Hennyey 4. doboz – Géppel írt tisztazat

245E.37th Street
New York

Kedves Barátom:

Besseney Györgyhöz⁴³ írott leveleiddel kapcsolatban tájékoztatlak, hogy összes lényeges kérdéseink most revideálatnak a Végrehajtó Bizottság által, és mihelyt kialakul a helyzet, nyomban meg fogod kapni a részletes tájékoztatást. Így egyelőre a politikai kérdések mellőzésével kizárólag a Téged érdeklő adminisztratív ügyekre szorítkozom.

1.) Komoly gond az IRO⁴⁴ elhatározott és megváltozhatatlan megszűnése. Most dolgozunk ki a kérdésben egy memorandumot, melyet a Szabad Európa Bizottságnak⁴⁵ szándékozunk bemutatni és velük letárgyalni. Igen hasznos volna, ha, mint ezek ügyek legjobb ismerője, mielőbb pontos előterjesztést tennél a következő 3 kérdéskomplexumot ölelve fel:

a.) Miféle IRO tevékenységi körök volnának folytatandók, miután a problémák nincsenek elintézve.

b.) Miféle szervek volnának kreálandók a menekültek képviselőinek bevonásával, vagy minő meglévő nemzetközi szervezet lehetne bizonyos vonatkozásokban bekapcsolni.

c.) Melyek azok a menekültügyi problémák, melyekkel eddig sem foglalkozott senki, de amelyekkel muszáj volna foglalkozni (pl. útlevel).

Engem nagyon megnyugtat, hogy valószínűleg Közi Horváth József⁴⁶ veszi át a Végrehajtó Bizottságban a menekültügyeket.

⁴³ Bakách-Besseney György báró (1892–1959, New York, USA) jogász, diplomata. A Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője (1934–1938), követ Belgrádban (1938–1941), a vichy-i kormány mellett (1941–1943), Bernben (1943–1944). A német megszálláskor lemondott állásáról, a „követi bizottságban” tömörült náciellenes diplomaták egyik vezetője. A háború után nem tért haza, Párizsban, majd 1948-tól az Egyesült Államokban élt. A Magyar Nemzeti Bizottmány tagja, a külügyi bizottság elnöke. A hivatkozott levelek nem találhatók a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött P 2026 Bakách-Besseney György hagyatéka c. fondban.

⁴⁴ IRO: International Refugees Organisation – Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (1946–1952) a 2. világháború után az ENSZ égisze alatt az európai menekültügy rendezésére alakult kormányközi szervezet. 1948-tól az ENSZ egyik ügynöksége, utóda az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága.

⁴⁵ Szabad Európa Bizottság (eredetileg National Committee for a Free Europe). Az Egyesült Államok kormányának kezdeményezésre 1949. június elsején alakult nonprofit társaság a Kelet-Közép-Európából menekült demokratikus politikusok szervezeteinek támogatására. BORBÁNDI, 1985, 96–97.

⁴⁶ Közi Horváth József (Agyagos[szergény], 1903–1988, Oberhaching, NSZK) római katolikus pap, pápai kamarás, országgyűlési képviselő (1939–1944). 1948-ban emigrált, rövid ideig Ausztriában, később Németországban élt. Az 1948-ban Párizs székhellyel megalakult Keresztény Népmozgalom – 1951-től

2.) Örülök, hogy az Európa Unió⁴⁷ németországi tagozatának Te lettél az elnöke. Radvánszky Antal⁴⁸ személyében igen ügyes és tehetséges munkatársat kaptál. Kíváncos az is, hogy az új német kormány és az állami hatóságok felé ezzel kapcsolatban is kiépítsd a személyes kapcsolataidat, mert miként György⁴⁹ Neked megírta, az új német kormány⁵⁰ mellett meg kell szervezni a képviselőtűnket, és erre messze Te látszol a legalkalmasabbnak. A menekültügyek intézése is át fog most kerülni a német kormány hatáskörébe, és így eddigi tevékenységedet nagyobb súllyal tudnád mint diplomata folytatni. Igen kérlek, járulj hozzá ehhez a tervünkhöz, melyről egyelőre Györgyön kívül senki nem tud és így tartsd azt Te is teljes titokban.

3.) A Tito-ügy⁵¹ elmérgesedése kényes katonai problémákat vet fel, amelyeket csak a nemzetközi politika keretébe beillesztve lehet nekünk helyesen kezelni. Ez idő szerint itt van egy igen tekintélyes jugoszláv küldöttség az U. N.⁵² közgyűlésén, és ha a nyugati hatalmak politikája megengedi, vagy úgy kívánja, ezekkel fogjuk itt az összeköttetést felvenni, hogy megállapítsuk azt a keretet, amelyen belül a nyugati hatalmak helyesléssel együttműködhetünk. Minden külön akció ezért csak káros lehet, mert rontja a magyar tekintélyt, és előnyt ad annak, aki aláínál. Akár Farkas Ferenc, akár Lázár Miklós,⁵³ vagy bárki más kezdett volna el tárgyalásokat, kérek azok mibenlétéről pontos értesítést. Ilyen érintkezés a tájékozódás körén soha nem mehet túl, nem folytatható a Magyar Nemzeti Bizottmány nevében és kötelezettség vállalására semmi körülmény között nem vezethet. Ha bármit megtudsz ezekről a dolgokról, kérlek, értesítsd Györgyöt vagy engem a legsürgősebben.

4.) Egy 4 vagy 3 tagú Legfelsőbb Katonai Tanács⁵⁴ szervezését elvi hibának tartom, mert az vagy nem jelent semmit, amely esetben a katonai legfelsőbb tanács háta mögé

Magyar Keresztény Népmozgalom – elnevezésű politikai szervezet alapítója. A Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának tagja, a belügyi és (1952-ig) menekültügyi bizottság vezetője.

⁴⁷ Eckhardt itt az 1949 januárjában létrejött Európai Mozgalomra utalhatott, amely az ötvenes évektől az Európa Tanács támogatásával működött. A magyar szekció vezetésében Auer Pál volt párizsi követ játszott vezető szerepet.

⁴⁸ Radvánszky Antal báró (a barátainak Tompusz) (1908–1996) jogász, köziíró, történész. A Magyar Nemzeti Bank központi titkárságának vezetője. 1944-től Svájcban, majd Franciaországban élt. A Münchenben megjelenő *Hungária* című lap főmunkatársa, arculatának meghatározó személyisége 1949–1953 között, majd az *Új Hungária* című lap munkatársa. Tevékenyen részt vett az emigráció munkájában.

⁴⁹ Hennyey minden levelében „György”-ként említi Bakách-Besseney Györgyöt.

⁵⁰ A Német Szövetség Köztársaság első kormánya Konrad Adenauer vezetésével 1949. szeptember 20-án alakult meg.

⁵¹ Utalás a Szovjetunió és Jugoszlávia között bekövetkezett szakításra.

⁵² U. N.: United Nation: Egyesült Nemzetek Szövetsége.

⁵³ Lázár (1917-ig Lederer) Miklós (1887–1968) újsáíró, szerkesztő. Budapesten a *Pesti Napló* munkatársa, majd a *Reggel* című lap alapító főszerkesztője (1921–1939), országgyűlési képviselő (1930–1935). 1948-tól Ausztriában, ezt követően Németországban és az Egyesült Államokban élt. A Szabad Európa Rádió munkatársa New Yorkban és Münchenben (1951–1957), az *Amerikai Magyarág* című lap szerkesztője (1952–1954).

⁵⁴ Az MHBK irányításának megszerzése érdekében merült fel a rangidős tábornokokból álló Legfelső Honvédelmi Tanács létrehozásának gondolata. A javaslat, melyet Eckhardt Tibor a MNB honvédelmi bizottságának elnökeként elutasított, végül a személyi ellentétek miatt lekerült a napirendről.

bújva lehet felelőtlenül kontárkodni, vagy van jelentősége, amely esetben úgy a Nemzeti Bizottmány, mint a felelős katonai tényezők, de végeredményben Ottó trónörökös⁵⁵ igen kíváncsi befolyását paralizálhatja⁵⁶, vagy egészen ki is küszöbölheti. Teljesen egyetérték Veled abban, hogy Soós Károly személye semmi esetre sem jöhet figyelembe, ellened indított akciója, de egy hozzám intézett levele is, amelyben azt javasolja, hogy Farkas Ferencel közösen diktatúrát proklamáljunk, beavatkozás a leglényegesebb politikai kérdésekbe, mely miatt Ő katonai feladatra a jövőben nem alkalmazható. De egyébként is a diktatúrát pártoló javaslata alkotmányellenes, törvénytelen, és a mindenképpen megszüntetendő forradalmi állapotban egy újabb hibás lépés pártolását jelenti. Valószínűnek tartom, hogy Soós Károly nagyban és egészben azonosítja magát Farkas Ferencel, aki sajnos kitűnő kvalitásai ellenére oly mélyen belemászott a politikába, hogy katonai vonalon is elvesztette a használhatóságát. Lengyel Béláról⁵⁷ igen jó véleményem van, egy okos és becsületes katonás szellemben írott Memorandumot kaptam tőle, mellyel még részletesen kívánok foglalkozni. Érdekelne róla való véleményed, mert őt személyesen nem ismerem, de írása alapján igen kedvezően vagyok vele szemben hangolva.

Az egész katonai kérdésnek a kulcsa az, hogy az amerikai kormánnyal kellene ebben a kérdésben megállapodni, itteni kormány azonban erre az időt még korainak látja. Nem tudom helyteleníteni azt, hogy katonáink úgy francia, mint angol vonalon próbálnak vonalakat a maguk számára kimunkálni. De én ebbe nem szólhatok bele, nekem muszáj az amerikai vonalon maradnom és megtartanom az amerikaiak bizalmát, mely előbb utóbb a katonai vonalon bizonyosan a fővonal lesz. Addig csupán arra kell ügyelni, hogy olyan megállapodások ne jöjjenek létre, amelyek egy jövő, szélesebb alapon való és az amerikaiakat is kielégítő megállapodás lehetőségét kizárnák. Az a benyomásom, hogy Zákó ügyes, sőt ravasz ember, aki ebben a helyzetben nem vesztette el a fejét és lényegesebb hibát eddig nem csinált. Ha Ti, idősebb katonák, jó tanáccsal segítitek őt, bízom benne, hogy ez a helyzet a jövőben sem fog megromlani.

Mindezeket a legbizalmasabban közlöm Veled azzal, hogy abból mindenkivel, akit illet, csak annyit közölj, amennyi reá tartozik. De elmondtam Neked az intencióinkat, mert tudom, hogy azokat az ügy érdekében helyesen fogod érvényesíteni. A magyar orkeszterben mindenkinek kell egy hangszert játszani, az egyes zenészeknek azonban szinkronizáltan kell a maguk szerepét eljátszani. Minden erejétől megfosztott kicsiny népnek nem lehet másként jó politikát csinálni.

Megköszönve eddigi szíves tájékoztatásaidat, arra kérlek, hogy minden lényeges kérdésről értesíts minket.

Szívélyes üdvözlettel, tisztelő jó barátod:

Eckhardt Tibor s. k.

⁵⁵ Habsburg Ottó főherceg.

⁵⁶ Gyengítheti.

⁵⁷ Lengyel Béla, ebesfalvi (Szarvas, 1897–1988, Graz, Ausztria) hivatásos katonatiszt, nyugalmazott altábornagy. Beosztott tiszt a Kormányzó Katonai Irodájában (1930–1933), katonai attasé Varsóban, akkreditálva a balti államokba és Finnországba (1934–1939), hadosztály-, majd hadtest vezérkari főnök (1939–1940), hadosztályparancsnok. Amerikai hadifogságban volt (1945–1946). Hazatérése után letartóztatták (1946. márc.–nov.). 1948-tól Ausztriában, Grazban élt, aktívan részt vett az emigráció munkájában.

4.

Hennyey Gusztáv levele Eckhardt Tiborhoz

(München, 1949. október 23.)

Nachlaß Hennyey 4. doboz – Géppel írt fogalmazvány.

Eckhardt Tibor úrnak
MNB Honvédelmi Bizottság elnöke

München, Wiesenmayerstr. 49.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy soraimmal ismét felkeresselek. Ugyanis a Kormányzó úrtól ma kaptam levelet,⁵⁸ melyből azt látom, hogy Zákó javaslatára és inszistálására⁵⁹ a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsot ki akarja nevezni. Egyben a főméltóságú úr Soós Károlyról kéri a véleményemet, ami előtt e Tanácsba kinevezné. Felfogása az, hogy a leglogikusabb, ha a három legidősebb katonát nevezi ki e helyre, mert akkor nem lehetnek kifogások.

A főméltóságú úrnak azt válaszoltam, hogy először Veled beszélje meg és tisztázza az L. H. T.⁶⁰ kérdését, és amíg ez meg nem történt, semmi szín alatt ne tegyen semmit. Remélem, hogy javaslatomat elfogadja. Ebből is láthatod, hogy milyen fontos lenne a Kormányzó úrral az elvi kérdéseket megbeszélni, és ezért is kérem, hogy látogass meg minket mielőbb. Ha egyszer egy helytelen lépés történt, akkor annak helyrehozatala nagyon nehéz lesz. A Kormányzó úrnak az a felfogása, hogy mint Legfelsőbb Hadúr-nak neki joga van katonai vonalon intézkedni, tehát a szóban forgó kinevezéseket is eszközölni.⁶¹ A helyzet tehát nem olyan egyszerű, ezért kell azt mielőbb tisztázni, mert különben adott esetben igen kellemetlen következményei lehetnek.

Soós Károly személyére vonatkozóan megadtam a véleményemet és megemlítettem az annak idején Hozzád intézett levelet is (diktatórikus javaslatot).

⁵⁸ A hivatkozott levelet Horthy Miklós október 17-én írta Hennyeynek és abban egyetértőleg tájékoztatta őt Zákónak a Legfelső Honvédelmi Tanács tagjaira tett javaslatáról. (MTA Kézírtattár Ms. 10980.)

⁵⁹ Erősködés.

⁶⁰ L. H. T.: Legfelső Honvédelmi Tanács.

⁶¹ Horthy így írt erről Soós Károlynak: „Fontosnak tartom a Legfelsőbb Tanács megalakulását, hogy a megszervezett tiszti kar kipróbált, tapasztalt, legmagasabb rangú [?] személyiséged befolyása alá kerüljön. Ha, adja Isten, hamarosan felszabadulna Magyarország, az első kormány megalakításánál biztosan sok megbízhatatlan, jellemtelen alak akarna szerephez jutni. Ezért kell egy megbízható, fegyvelmeztetűtőerő, mely gondoskodik addig a rendről, míg választás útján a nemzet akarata megnyilvánul. Bécs évszázados tapasztalat alapján tudta, miért nem hagyott a katonaság dolgaiba politikusokat beleszólni, mert a hadseregben valamennyi saját pártja érdekében csinált volna propagandát, vagy keresett volna támogatást – és a következmény: forradalmak sorozata, mint pl. Dél-Amerikában. Minthogy sem a kormányzóságról, sem a legfelsőbb hadúri jogokról nem mondtam le, annak idején ott fog kelleni állanom. Valószínűleg hasonló lesz a helyzet, mint Szegeden.” (ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié melléklete. Korponay Miklós iratai. Géppel írt egyszerű másolat.)

Somkuthy József⁶² vezérezredessel hosszabb beszélgetésem volt. Ő teljes mértékben Ö. F.,⁶³ kormányzó úr és a Bizottmány mögött áll. Utóbbival szemben vannak bizonyos megjegyzései (Nagy Ferenc-féle vonal miatt⁶⁴), de különben elvi okokból mögötte áll. Ugyanaz Sónyi Hugó⁶⁵ vezérezredes felfogása is. Somkuthy felfogása szerint az L. H. T.-ot a Kormányzó úrnak kell alárendelni. Úgy tudom, Sónyinak is ez a felfogása. Ezért kell az elvi kérdéseket tisztázni, mielőtt kinevezések történnének.

Ma jutott tudomásomra, hogy a Végrehajtó Bizottság egyes képviselőknek bizonyos felszólításokat küldött.⁶⁶ Mivel a képviselők zöme kimaradt a felszólítások alól, gyanakvoan figyelik a műveletet. Miheztartás végett kérnek tájékoztatást, hogy milyen akció van kialakulóban. Nézetem változatlanul az, hogy minden képviselőt, ha a Nemzeti Szövetség⁶⁷ tagja is lett volna, de az IRO igazolta, a Bizottmányba felveendő. A nyilas és imrédista⁶⁸ képviselők úgy sem lesznek igazolva. Ma érkeztem vissza az IRO főhadiszállásáról, ahol megszerkesztettük azt a memorandumot, amelyet az UNO-nak akarunk felterjeszteni. Ez Genfben át menne és az itteni high commissionereknek⁶⁹ is eljuttatjuk. Az egyes nemzeti komitek a hó végén fogják jóváhagyni, és azután Nektek elküldöm azzal a kéréssel, hogy Grew⁷⁰ útján is érvényesítsétek. Ezenkívül fontos, hogy a menekültek képviselői nagyobb befolyást gyakorolhassanak a saját kérdéseikre. Tehát nemcsak arról van szó, hogy az IRO működése ne szűnjön meg, ami különben most már rendezést nyert ez év végéig, hanem arról is, hogy bizonyos jogokhoz jussunk. A kissingeni (!) tárgyalások⁷¹ újabb munkát jelentettek és időmbe kerültek, de fontos volt, hogy bent voltam a szerkesztésnél.

⁶² Somkuthy (1922-ig Schitler) József (Folt, 1883–1961, Washington, USA) hivatásos katonatiszt, tüzérségi tábornok. Az 1. világháborúban különböző frontokon harcolt parancsnoki beosztásokban. A kormányzó Katonai Irodájának vezetője (1928–1935), vezérkari főnök (1935–1936), honvédelmi miniszter (1936). A 2. világháború után Németországban, majd az Egyesült Államokban élt emigrációban.

⁶³ Ö. F.: Öfelsége, azaz Habsburg Ottó főherceg.

⁶⁴ Nagy Ferenc kigazda politikus, volt miniszterelnök, az emigrációban az MNB végrehajtó bizottságának tagja.

⁶⁵ Sónyi (1934-ig Solarcz) Hugó (Wolkersdorf, 1883–1958, Ratingen, NSZK) hivatásos katonatiszt, gyalogsági tábornok. Az 1. világháborúban különböző frontokon harcolt magasabb parancsnoki beosztásokban. A Honvédelmi Minisztérium elnöki osztályának vezetője (1925–1929), dandárparancsnok (1929–1936), hadsereg-főparancsnok (1936–1940), a Felsőház tagja (1936–1940), titkos tanácsos. A háború után Németországban élt emigrációban.

⁶⁶ Az MNB végrehajtó bizottsága a belépni szándékozó politikusoknak kérdőívet küldött ki, melyben válaszolni kellett korábbi tevékenységükkel kapcsolatos kérdésekre.

⁶⁷ Helyesen Törvényhozók Nemzeti Szövetsége. Jobb- és szélsőjobboldali parlamenti képviselők 1944. október 9-én alakult csoportosulás, amely a nyilas uralom idején országgyűlésként működött.

⁶⁸ Imrédista azaz az Imrédy Béla elnökletével 1939–1945 között működött Magyar Megújulás Pártjának tagjai.

⁶⁹ Főbiztosok.

⁷⁰ Joseph C. Grew (1880–1965) amerikai diplomata, nagykövet. 1949-től a Szabad Európa Bizottság (National Committee for Free Europe) elnöke.

⁷¹ Az IRO regionális főhadiszállásának a székhelye az amerikai zónában Bad Kissingenben volt, Hennyey itt folytatott megbeszéléseket a magyar menekültek tengerentúli kivándorlásának lehetőségeiről.

Már nagyon várom a new yorki tárgyalások eredményét és kérek azokról mielőbbi értesítést.

A levél másolatát Györgynek is megküldöm. Öszinte és igaz barátsággal köszönt.

H.⁷² [s. k.]

5.

Hennyey Gusztáv levele Eckhardt Tiborhoz

(München, 1950. július 20.)

Nachlaß Hennyey, 4. doboz – Géppel írt fogalmazvány

To: Mr. T. Eckhardt
10 East 76 Street
New York. N. Y

München, Widermayerstrasse 49/III.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy Ö. F. látogatásáról és a MHBK-ról a következőkben számoljak be.

Ö. F. több napot töltött Münchenben, amely idő alatt többször fogadott hosszabb kihallgatáson, és egy teljes napot vidéken töltöttünk táborok látogatásával. A látogatók bizonyos gondot okoztak úgy nekem, mint a táborvezetőknek, de végül mégis amellett döntöttem, hogy Ö. F. menjen ki egynéhány határ menti táborba és szóljon is az összegyűlt emberekhez. A hatás kitűnő volt és Ö. F. mély benyomást váltott ki mindenütt. Az ellenzék, amelytől kissé tartottam, Ö. F. közvetlensége és kitűnő beszéde folytán teljesen le lett szerelve.

Sok aktuális kérdést beszéltünk át, és több kérdésben Ö. F. támogatását is megígérte.

Van azonban egy probléma, a M.H.B.K.-é, amely gondot okoz nekem. Mint tudod a B.K. köreiből ellentétek alakultak ki, mivel Zákó túlságosan a fiatal vk. tisztek befolyása alatt állt. Lényegében nem akarják magukat semerre sem lekötöni. Tehát sem a Bizottmány, sem a Kormányzó úr mellett. A legjobban még Ö. F. felé orientálódnak. Többször is előadtam Ö. F.-nek, hogy teljesen a B.K. mögött álljak, és azt támogatom, de az elvi kérdésekben tiszta helyzetet kell teremtenünk, mert ha a legfelsőbb vezetésben nincsen egység, ha egy katonai szerv csak kritikus helyzetben akar hovatartozásáról dönteni, katasztrofális helyzet alakulhat ki. A jelenlegi világpolitikai helyzet igazán súlyos, tehát annál inkább kell világos alapot teremteni, vagyis egész elhatározáshoz kell jutni. Ezért arra kértem Ö. F.-ét, hogy a f. hó 15.-i B.K. közgyűlésen,⁷³ amelyre mindenképpen el akart menni, jelentse ki, hogy

⁷² Hennyey.

⁷³ Az MHBK csoportvezetőinek július 15-én Münchenben tartott gyűlése.

a) Ö. F. és a Kormányzó úr között a közeledés és megegyezés megtörtént, tehát egy-
eséges álláspontot foglalnak el.

b) feltétlenül tisztázza Ö. F. a B.K. viszonyát a M.N.B.-hoz, amely az emigrációnak
egyedüli legális képviselője.

Ö. F., akinek ezt többször előadtam, kérésemet teljesen magáévá tette és belátta,
hogy erre szükség van, mert komoly esetben nem lehet Zákóra bízni, hogy ki mögé fog
állni. Szintúgy magáévá tette Ö. F. azon előterjesztésem, hogy mielőbb meg kell alakí-
tani a Legf[első] Katonai Bizottságot, amelynek feladata lenne politikamentes katonai
vonal biztosítása.

Ezzel szemben az történt, hogy Ö. F. a B.K. ülésén, ahol kb. félórás kitűnő beszédet
tartott, amellyel nagy sikert ért el, a Kormányzó úrra vonatkozó kijelentését nem tette
meg. Viszont kihangsúlyozta, hogy (!) a B.K.-nak a M.N.B.-hoz való helyzete tisztázá-
sának szükségességét.

Megírom őszintén, a fentiek mélyen megrendítettek engem, és a történetek felett
nem tudok egykönnyen napirendre térni. De ugyanezen helyzetben vannak azok az
urak is, és ez a B.K. zöme, akik ma is tartják esküjüket, amelyet a Kormányzó úrra tettek,
és akik boldogan vették tudomásul Ö. F.-nek a Kormányzó úrral való megegyezését.
Engem semmiféle érzelmi politika nem vezet, és mindig a lényegre tartom szem előtt,
vagyis azt, ami a magyar ügynek szolgál. Tehát e kérdésben is szigorúan elválasztom a
Kormányzó úrral szembeni mély tiszteletemet, ragaszkodásomat és személyes kapcsola-
tomat az ügy érdemi részétől. A Kormányzó úrra esküdtünk fel, ő az egyedüli fix pont,
örülünk, hogy a jó Isten őt megtartotta nekünk. Mindezt Ö. F.-nek is megjelentettem,
aki mindezt ellenkezés nélkül tudomásul is vette. Még Ö. F. kért engem arra, igyekezzek
a Kormányzó úrra hatni, hogy engedjen a Bizottmány elleni álláspontjából és tegye leg-
alább a katonai vonalon az együttműködést lehetségessé. Ezt már rég teszem és tovább-
ra is meg fogom tenni.

Mindennek okát abban látom, hogy Zákó egy fél tucat fiatal vk. tiszt befolyása alatt
áll, akik az uralmat kezükben akarják tartani. Tervük szerint a Legfelső vezetés Sónyi
vezérezredesből és két civil tagból állana. Sónyi Hugo, fia⁷⁴ révén, teljesen a fiatalok be-
folyása alatt áll, nem tud beilleszkedni a mai viszonyokba és szigorúan a régi elveket
követi. Mint ember és katona kitűnő, de említett befolyás őreá nincsen jó kihatással.
A Bizottmánnyal szemben részben álláspontja elutasító. A továbbiakban a B.K. válasz-
tást akar tartani, amely alulról indulna el és kitermelné a vezetést. Elméletileg egy na-
gyon szép és demokratikus elgondolás, ha nem befolyásolná a munkát egy fiatal, min-
denre elszánt csoport. Az a tény, hogy Ö. F. nem közölte az urakkal a Kormányzó úrral
történt megegyezését, amely döntő befolyással lett volna, arra enged következtetni,
hogy Ö. F.-ét e szándékától Zákó térítette el, talán azzal az érzéssel, hogy a kijelentés
esetleg nem találna teljesen megértésre. Ez csak az ügy kárára szolgált, mert így azok az
urak is, akik a két magas úr közeledésében bíztak és annak örültek, a bizonytalanságba
estek vissza és felülkerekedett az önállóság felé törekvő csoport. Jelen volt kb. 35 fiatal

⁷⁴ Sónyi Kurt (1913–?) vk. százados.

vk. tiszt, 10 vk. ezredes és 8-10 csapattiszt, vagyis fiatal vezérkariak uralták a helyzetet, akik egy húron pendülnek. Hogyan hozhat döntést egy ilyen egyoldalú kisebbség, mert a tisztségviselők és a B. K. zöme ottan képviselve nem volt.

Végeredményben ugyan nem hoztak döntést, de úgy határoztak, hogy egy bizottság tervezetet fog kidolgozni, amelyet az említett csoport valószínűleg meg fog szavazni. Híreim szerint nem kötik le magukat egyik oldal felé sem, tehát sem a Kormányzó úr, sem a Bizottmány felé, de el akarják hitetni, Ö. F.-vel, hogy látszólag mögötte állnak. Így tehát megmaradna az eddigi bizonytalan helyzet, és Zákóra, illetve fiatal tanácsadóira maradna a döntés joga a legfontosabb kérdésekben. Ezen egy katonából és civilekből álló tanácsadó szerv nemcsak, hogy nem lendítené meg az ügyet, hanem csak bajokat okozhatna, mert képes lenne a Bizottmánynak elkerülésével esetleg sorsdöntő határozatokat hozni.

Konklúzióképpen kénytelen vagyok benyomásomat őszintén, a következőkben összefoglalni. Úgy látszik, hogy Ö. F. a jövő szempontjából a katonai vonalban lát fantáziát, ezért áll a B. K. mögé. Ezt fölötte veszélyesnek tartom. Nem lehet államot az államban nevelni. Honnan tudja Ö. F., hogy adott pillanatban ez a szélsőséges csoport mit fog tenni? De mindenképpen veszélyesnek tartom ezt Ö. F. szempontjából is.

Sajnos mindezt, amit az ülésről írtam, nem tudtam akkor, amikor Ö. F. elutazása előtt fogadott engem. Az ülésről azt mondta nekem, hogy azon nem történt meg a végleges döntés, és csak kb. 3-4 hónap múlva lesznek annyira, hogy a helyzet tisztázódni fog. Újra rámutattam arra, hogy e kérdés tisztázásának mielőbb meg kell történnie, amit Ö. F. be is látott.

Kérésem az lenne, hogy hassál oda, hogy Ö. F. jelenlegi felfogását revízió alá vegye, mert különben bajok lehetnek. Megerősít engem felfogásomban a józan elemek álláspontja, amely az enyémmel teljesen egyezik.

Ezzel kapcsolatban újra felvetem a kérdést, hogyan látjátok Ti a V.B-nek⁷⁵ a Kormányzó úrhoz való viszonyát, és mi a Ti álláspontotok?

E levél másolatát Bakách-Bessenyei Györgynek is megküldtem. Igen hálás volnék Neked, ha felfogásodról szíves volnál engem tájékoztatni.

Szívélyes üdvözletekkel igaz barátod

H.⁷⁶ [s. k.]
(Hennyey Gusztáv)

---

⁷⁵ Végrehajtó Bizottság.

⁷⁶ Hennyey.

6.

Habsburg Ottó levele Hennyey Gusztávhoz

(Párizs, 1950. július 27.)

Nachlaß Hennyey 3. doboz – Géppel írt eredeti

4 Boulevard Raspail
Paris 7-e.

Kedves Hennyey!

Éppen most Parisba visszatérve azt a jelentést kapom Salzburgból, hogy ott felelőtlen elemek mindenféle állításokat terjesztenek azokról a kijelentésekről, amelyeket a MHBK körében a Kormányzó ügyében tettem.

Hogy ezen pletykálkodásnak véget vessek, még egyszer írásban le akarom szögezni, hogy ezen a gyűlésen in merito⁷⁷ a következőket mondtam:

beszélve a magyar egység szükségességéről, kijelentettem, hogy nekem is voltak el-
lentéim a múltban, hogy történelmi okokból, valamint abból a tényből, hogy nekem
már a béke idején is számkivetésben kellett élnem, keserű érzéseim támadtak. De most
a közös nemzeti veszély órájában én a múltat elfelejtettem, kezem nyújtottam, és ezt
őszintén, minden konzekvenciával megtettem. Ennek folytán kijelenthetem, hogy én
ma mindenkivel az emigrációban jóban vagyok, és hogy minden tőlem telhetőt megte-
szek, hogy ez a most létező általános jóakarat a jövőben is megmaradjon.

Felhatalmazom Önt, hogy ezen levelem tartalmát közölje ott, ahol ennek szükségét
látja. Ez áll Spányi Marióra⁷⁸ is.
Fogadja szíves üdvözetemet,

Ottó s. k.

---

⁷⁷ Érdemben.

⁷⁸ Spányi (Spányik) Mária (1895–?) vk. százados, hírszerző tiszt. 1935–1940 között a grazi konzulátus tisztviselője, 1941–1944 között prágai főkonzul. 1945-ben elhagyta az országot és Németországban telepedett le. Aktívan részt vett az emigráció tevékenységében, alkalmanként kapcsolattartó volt Horthy és az emigráció egyes személyiségei között.

Hennyey Gusztáv levele Habsburg Ottóhoz

(1950. augusztus 15.)

Nachlaß Hennyey 3. doboz. – Géppel írt fogalmazvány

Felség!

A volt magyar hadsereg és csendőrség tagjai kivándorlásának ügyében újból igen sür-gössé vált frankfurti tárgyalásokról visszatérve hódolatteljes köszönettel vettem Felsé-gednek 1950. július 27-i kitüntető sorait.

A magam részéről is – sajnos – meg kell erősítenem azokat a Felségedhez beérkezett jelentéseket, amelyek szerint a MHBK vezetőségének müncheni értekezletének ered-ménye lehetőséget szolgáltat arra, hogy egy sokak nézete szerint nem éppen szerencsésen megfogalmazott MHBK-communiqué, amely több emigráns sajtótermékben is megje-lent, továbbá az értekezleten jelenlévők beszámolóí között mutatkozó eltérések, több félreértés és pletyka alapját képezhették, és talán ma is képezik. Félreértésre különösen a communiqué következő két mondata adhatott okot:

„Az értekezlet az eddig elért eredmény felett egyhangúan legnagyobb megelégedé-sét fejezte ki, és hangsúlyozottan leszögezte, hogy továbbra is megmarad az eddig köve-tett úton. A nemzet egyetemes érdekét tartja csak szem előtt, és mint a szabad földön élő magyarság méreteiben is legjelentősebb mozgalma, pártpolitikával ezután sem fog-lalkozik és ilyen kérdésekben állást sem foglal.” (az aláhúzást én eszközöltem).

Élve Felséged többszörös kegyes felszólításával, hogy felfogásomat és aggályaimat őszintén terjesszem elő, bátor vagyok arra rámutatni, hogy a „hangsúlyozottan leszö-gezte” kifejezés előtt hiányzik az „egyhangúan” szó. Ebben a tényben, valamint abban, hogy köztudomás szerint az értekezlet tagjai korántsem értettek és értenek egyet bizo-nyos fontos kérdésben – nem beszélve arról, hogy a MHBK politikával nem is foglalko-zik, de egyes magasabb állású és befolyásos tagjai igen, erről Felséged behatóan van tájékoztatva –, keresni kell a communiqué állítása dacára változatlanul fennálló nyugta-lanságot, amelynek a MHBK egy tagja a következő kérdésben adott kifejezést: „Vajjon meg van-e az együttműködés Felséged és a kormányzó úr között Magyarország felsza-badítása és visszaállítása érdekében? Erre nézve az értekezlet nem adott határozott, megnyugtató választ.”

Ezen meg nem szűnt bizonytalanságból meríthetett, nézetem és több általam meg-kérdezett MHBK tag nézete szerint is, a Felséged által is említett pletykaforrás, amely tudatosan vagy nem, de megakadályozza a nagyon is kívánatos egységet.

Nem mulasztottam tehát el, hogy Felséged július 27-i kegyes levelét mindenekelőtt néhány oly MHBK úrral közöljem, akiről tudom, hogy mindenféle kérdést félretéve a magyarság egységét és Magyarország visszaállítását tartják elsősorban szem előtt, és ezért Felséged itteni tartózkodása elé a legnagyobb várakozással néztek, remélve, hogy Felséged kegyes intervenciója meghozza a hón óhajtott egységet, amelyért ez alapon még foko-

zottabb tevékenységet akartak kifejtteni. Ezek az urak, Felséged július 27-i kegyes levelének elolvasása után arra kértek, terjesszem Felséged elé saját és a velük összeköttetésben álló bajtársak legmélyebb háláját a Felséged idézett levelében megnyilvánuló Magyarország iránti szeretetért, egyben magasztos cél elérése végett abbéli alázatos kérésüket, kegyeskedjék – mind lehető félreértés eloszlatására és mindennemű, akár együgyű, akár gonosz pletykálkodás elnémítása végett – a kormányzó úrral való együttműködést hazánk felszabadítása és visszaállítása tárgyában, a szükséges egység megteremtése és biztosítása érdekében, kifejezetten kiemelni. Ehhez az alázatos kérelemhez a kialakult helyzet gondos mérlegelése után a magam részéről is csatlakozom, mivel Felségednek Münchenben hasonló indítványt bátor voltam előterjeszteni az egység megteremtése érdekében.

E lépés annál is inkább szükségesnek látszik, mert Felségednek a júl. 15-i értekezleten a kormányzó úrral kapcsolatban tett kijelentése – szabadjon ezt az ügy érdekében őszintén jelentenem – nem váltotta ki a várt eredményt. Ugyanis nem jutott kifejezésre Felséged és a kormányzó úr közötti összefogás ténye, aminek folytán azok a tagok, akik annak idején megfelleltek a Legfelsőbb Hadúrnak tett esküjükről, helyesnek vélt álláspontjukban csak megerősödtek. Viszont azok, akik az összefogás tényén örvendezve ennek megerősítését Felségedtől várták, csalódással távoztak. Pedig a MHBK-en belüli egység csakis Felséged és a kormányzó úr közötti összefogáson alapszik. Akkor könnyebben érhető el a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal szembeni helyzet tisztázása is, amit elkerülhetetlennek tartok.

Felséged levelét Spányi Márióval is közöltem. Mindkettőnkhez oly hírek jutottak el, hogy Felséged fentebb említett beszédének félremagyarázása egyeseknek arra adott alkalmat, hogy azt híreszteljék, miszerint az említett találkozó és összefogás talán meg sem történt, ez Spányinak velem együtt kitalált kitalált koholmánya, mert ellenkező esetben Felséged az értekezleten ezt határozottan kifejezésre juttatta volna.

Elnézést kérek őszinte és nyílt hangú levelemért, de úgy érzem, hogy a magyar ügyet és Felségedet így szolgálom a legjobban. Felségednek legmélyebb hódolattal

H.⁷⁹ [s. k.]
(Hennyey Gusztáv)

(A „felterjesztést” Hennyey gróf Eszterházy Károlynak, Habsburg Ottó udvarmesterének küldte meg azzal a kéréssel, hogy adja át Ottónak. A válaszlévlél, melyet Hennyey csatolt a fogalmazványhoz augusztus 23-án kelt Párizsban. Ebben Eszterházy a következőket írta:) *„Őfelsége, a Király legkegyesebb megbízásából van szerencsém Vezérezredes Úrnak augusztus 15-én kelt leveléért a legfelsőbb köszönetet tolmácsolni. Őfelsége mindig hálás méltóztatik lenni, ha Vezérezredes Úr őszintén megmondja a véleményét, főleg abban az esetben, ha Vezérezredes Úr más véleményen van. Legfelsőbb megbízásból.*

Eszterházy Károly s. k.”

⁷⁹ Hennyey.

8.

Hennyey Gusztáv levele Eckhardt Tiborhoz

(München, 1950. szeptember 5.)

Nachlaß Hennyey 3. doboz – Géppel írt fogalmazvány

München, Widermayerstr. 49/III.

To: Mr. T. Eckhardt
10 East, 76st Street, New York. N. Y.

Kedves Barátom!

Rendkívül sajnálom, hogy leveleimre eddig választ nem kaptam, annál is inkább, mert azokban fontos elvi kérdésekről volt szó. A lényeg: teremtsük meg végre a legfelsőbb politikai és katonai vezetés között az összhangot, mert ha ez nincsen meg, kritikus helyzetben – a mai világhelyzet pedig éppen elég feszült – bajok származhatnak. Nem lehet olyan álláspontot elfogadni, hogy adott helyzetben Zákó fog dönteni, hogy ki mögé áll. (Ezt ő maga jelentette ki előttem.) Megkérlek, ne értsél félre, én eleitől kezdve a MHBK mögött álltam, és ma is állok, számtalan embernek, akik megkérdeztek, megmondom, hogy lépjenek be. De felelősségem tudatában kötelességemnek tartom, hogy a vezetés tisztázva legyen. Vagy legyen Neked egy katonai helyettesed (tábornok), vagy alakuljon meg egy katonai bizottság, amely szigorúan őrködik a politikamentesség felett is. Nem lehetséges az, hogy pár fiatalember kezében legyen a vezetés, mint az jelenleg van. Zákó személye ellen különben nincsen kifogásom.

Levelem megírásához két ok késztetett. Először is, olvastam belépésedet a MHBK-ba,⁸⁰ ami nemcsak engem, de nagyon sok embert rendkívül meglepett. Mindenki azt kérdezi, hogy tisztázást nyert-e a B. K. és a Bizottmány közötti viszony. Ellenkező esetben belépésed nem talál előttünk magyarázatot és azt a benyomást váltja ki, mintha igyekeznél az ő kedvükben járni. Sajnos ez a felfogás alakult ki Ö. F.-vel kapcsolatban is. Elismerem, hogy a B. K. ma már világszervezetté nőtte ki magát, de katonai ereje vajmi gyöngye, tehát nem látom indokoltnak túlságosan kedvükben járni, amíg álláspontjukat nem tisztázták.

Amint már megírtam, Ö. F.-nek itteni kijelentése az Öreg Úrral⁸¹ kapcsolatban sok és komoly úr előtt nem jó benyomást váltott ki, amit Ö. F.-nek meg is írtam. Végre megtörtént a közeledés a két úr között. Ezt az örömdetes tényt nézetem szerint nem lehet olyan formában kifejezésre juttatni, amint az Ö. F. részéről történt. Az ügy egy rövid közlést kívánt volna, amit én többször kértem is, minden kommentár stb. nélkül.

⁸⁰ Eckhardt Tibor, (1954-ig) a Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának tagja, a honvédelmi bizottmány elnöke 1950 augusztusában belépett a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségébe, ami komoly vitákat váltott ki az emigrációban. Lásd GECSÉNYI, 2016, 51–63.

⁸¹ „Öreg Úr” azaz Horthy Miklós.

Ha a két úr közötti egység megvan, akkor a kapcsolatot a Te személyeden keresztül, amely itten osztatlan megbecsülésnek és szimpátiának örvend, a Bizottmányhoz is meg lehet találni. Ez a lényeg. Tehát ha nem is lehet az Öreg Urat rábírní, hogy az egész Bizottmánnyal együttműködjék, de lehet egy megállapodást katonai vonalon találni. Spányi Márió szeptember vége felé utazik Portugáliába, nagyon fontosnak tartom, hogy álláspontodat addigra leszögeznéd és engem tájékoztatnál.

A másik ok, amely levelem megírására késztet, az, hogy amint hallom, Soós Károly az ún. becsület-ügyemből kifolyólag, mert határozatának nem vetettem alá magam, most a B.K.-en keresztül akar ellenem akciót indítani. Ellenem akarja fellázítani az embereket, azon a címen, hogy befejezetlen b.ü-em⁸² van. Hogy miért nem vettem alá magam ezen ad hoc bizottságnak, az Előtted is ismeretes, sőt Te is a leghatározottabban azt az álláspontot képviselted, hogy ez politikum, amint az is volt, és a Végrehajtó Bizottság határozatot is hozott, amelynek értelmében nem vethetem alá magam ennek az önként és nem jogos bíróságnak. Hogy Soós Károly és társai dühükben, mert alulmaradtak, mit csinálnak, engem nem érdekel. Az elmúlt öt év alatt olyan hihetetlen sok nehézséget kellett leküzdenem, ami nem volt könnyű feladat, így ezt az akciót is ki fogom bírni, annál is inkább, mert a józan, komoly elemek zöme mögöttem áll. Azonban furcsa helyzet alakul ki azáltal, hogy az a szervezet, amelybe Te most beléptél, és élén álló képviselője vagy, a magyarság egységét veszélyeztető álláspontra helyezkedik. E kérdéssel bővebben nem akarok foglalkozni, azonban arra kérnélek, amennyiben ez Neked megfelel, hogy volnál szíves Zákóhoz erre vonatkozólag kérdést intézni. Nagyon hálásan venném, ha volnál szíves álláspontodat mielőbb velem közölni. Szívélyesen üdvözöl, régi barátsággal⁸³

H.⁸⁴ [s. k.]

9.

Hennyey Gusztáv levele Eckhardt Tiborhoz

(München, 1950. október 27.)

Nachlaß Hennyey 3. doboz – Géppel írt fogalmazvány

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy egy ügyről tájékoztassalak, amely sajnos nem szolgál az emigráció dicséretére.

---

⁸² Becsületbeli ügyem.

⁸³ Kézzel írt mondat.

⁸⁴ Hennyey.

Sajnos Zákó egy újabb lépést tett, ami nem szolgálja az ügyet és a békélést. Méltóztatsz emlékezni, hogy Zákó annak idején kihirdette Soós Károlynak ellenem intézett határozatát,⁸⁵ de viszont nem volt hajlandó az én nyilatkozatomat⁸⁶ nyilvánosságra hozni, csak a kormányzó úr határozott kívánságára, hónapok múltával. A kormányzó úr hozzáfűzése pedig teljesen kimaradt abból.⁸⁷ Ezek után a kormányzó úr hozzájárulásával én hirdetem ki a történeteket s ennek következményeként Zákó bosszúból megtagadta egyik levelem átvételét. Erre Almay ezredes útján kértem felvilágosítást. Zákó(tól) az 1. sz. mellékletben⁸⁸ közölt, mondhatnám minősíthetetlen választ kaptam. Én viszont Zákónak a 2. sz. mellékletben⁸⁹ foglaltakban szögeztem le álláspontomat. – Szomorú, hogy idáig jutottunk, és a harag és bosszú annyira megy, hogy a tisztek a feljebbvalóknak kijáró tiszteletéről és fegyelemről megfélelmedeznek, pedig a BK-nak kellene elsősorban jó példával előljárnia. – Szükségesnek tartottam mindezt Neked bejelenteni.

Mint már eddigi leveleimben kifejtettem, a BK-kérdés rendezése sürgősen szükséges. Tudom, hogy nehéz kérdés ez, de azt is tudom, hogy meg kell oldani. Ha az a rendezés egy évvel előbb történt volna, minden könnyebben ment volna. Zákónak is megküldöttem volna a Neked előterjesztett memorandum egy példányát,⁹⁰ de a fentebb leírt incidens miatt nem tettem meg. Igen hálás lennék, ha a memorandumra vonatkozó állásfoglalásodról mielőbb értesíteni szíves lennél.

Amint Györgynek már megírtam, az itteni helyzet kezd ismét a szélsőségek befolyása alá kerülni. Farkas Ferenc angliai részletsikerei,⁹¹ amelyeket az ABN⁹² útján ért el, őt újra megszedítették és már majdnem ismét „államfő”-nek érzi magát.⁹³ Fanatizmusával egyesekre hatni is tud, és (ha) a bizottmány kiszélesítése és politikájának irányzata meg nem változik, könnyen előfordulhat, hogy itt bajok lesznek. Mindezt Varga Béla⁹⁴ itt majd konstatálhatja, és (ha) hamarosan változás nem történik, szomorú következményekkel lehet számolnunk. Kétségbeejtő, hogy ebben a sivár emigrációban nem tudunk a helyzet magaslatára emelkedni. Még azt szeretném megjegyezni, hogy abban az eset-

⁸⁵ Az MHBK a Tábournoki Becsületügyi Bizottság Hennyey ügyében hozott határozatát január folyamán küldte meg a szervezet főcsoportvezetőinek.

⁸⁶ Hennyey Gusztáv 1950. április 6-án kelt nyilatkozatában közzétette, hogy miért utasította el a Tábournoki Becsületügyi Bizottság illetékességét és határozatát, és kérte Zákó Andrástól ennek szétküldését is.

⁸⁷ Horthy Miklós leszögezte, hogy ő utasította Hennyeyt a Becsületügyi Bizottság eljárásának megtagadására, miután „alkotmányos intézményeink működése szünetelvén, külföldön ma nincsen bíróság, mely az ellene elhangzott, nem méltó hangú megtorlását lehetővé tenné.”

⁸⁸ Zákó András július 4-én kelt levelében arra hivatkozott, hogy Hennyey nyilatkozatát a sokszorosító gép hibája miatt nem tudták kiküldeni, és egyben kiiktatta őt a honvédségi szolgálati szabályzat előírásaira.

⁸⁹ Hennyey július 11-én kelt válaszában részletesen összefoglalta az eseményeket és azt szétküldte az MHBK főcsoportvezetőinek.

⁹⁰ A memorandum nem található a gyűjteményben.

⁹¹ Farkas Ferenc 1950 júniusában Edinburghban tartott előadást.

⁹² ABN: Antibolshevic Block of Nations. – A kelet-európai országok antikommunista emigránsai által eredetileg 1943. november 23-án ukrán vezetéssel alakított szervezet. Farkas Ferenc 1952-től a Magyar Szabadság Mozgalom elnökeként az ABN katonai bizottságának vezetője volt.

⁹³ Utalás az altöttingi „országgyűlés” határozatára.

⁹⁴ Varga Béla a Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke, akinek európai körútjára 1951 nyarán került sor.

H. [s k.]⁹⁵

Rövidítések és irodalomjegyzék

- GECSÉNYI
2016
GECSÉNYI Lajos: *Az emigráció kísérlete a múlt értékelésére. Az Eckhardt-ügy*, In: *Historia est lux veritatis Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapjára*, III., Budapest, Veritas – Magyar Napló, 2016, 51–64.
- GECSÉNYI
2017
Dokumentumok Habsburg Ottó és a Magyar Nemzeti Bizottmány kapcsolatához (1948–1950). In: *Levéltári Közlemények*, 88. (2017) 1–2. sz. 369–380.
- HARDY
2008
HARDY Kálmán: *Az Adriától Amerikáig. Hardy Kálmán altábornagy emlékiratai*, Budapest, Kairosz, 2008.
- HENNYEY
1992
HENNYEY Gusztáv: *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései*, Budapest, Európa, 1992. (História).
- KÁDÁR LYNN
2003
Katalin KÁDÁR LYNN: *The Hungarian National Council 1947–1972*, In: *The Inauguration of Organized Political Warfare. Cold war organizations sponsored by the National Committee for a Free Europa/Free Europe Committee*, ed. Katalin KÁDÁR LYNN, Budapest, CEU Press, 2003, 237–308.
- NYÁRI
2018
NYÁRI Gábor: *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története 1945–1956*, Budapest, Unicus műhely, 2018.
- SZAKÁLY
2001
SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*, Budapest, Ister Kiadó, 2001.

A Rockefeller-jelentés

1956-os magyar menekültek Bécsben amerikai szemszögből

Az 1956-os forradalom világszerte érdeklődést keltett,¹ és széles körben indultak szolidaritási akciók a magyar menekültek és a válságos helyzetbe került otthon maradtak megsegítése érdekében. A független nemzetközi segélyszervezetek rendkívül fontos szerepet játszottak a magyarországi helyzet pontosabb felderítésében, az emberbarát társadalmi energiák becsatornázásában, továbbá a segélyakciók koordinálásban és finanszírozásában. Az NGO-k többségének tevékenysége elsősorban a mindennapi élet fenntartásához szükséges eszközök és javak (például élelem, orvosság, ruházat) biztosítására irányult, de a Magyarországot különösen nagy számban elhagyó diákok és értelmiségiek más típusú, hosszabb távú segítségre szorultak. Míg a képzetlen és képzett kétkezi munkacserét a befogadó társadalmak könnyebben integrálták, az orvosok és egészségügyi dolgozók, egyetemi oktatók és kutatók, illetve a művészek megfelelő elhelyezése gondosabb előkészítést igényelt, a diákok közül pedig sokan tanulmányaik folytatását nem tudták önerőből megoldani. Az amerikai Rockefeller Alapítvány az egyik első civil szervezet volt, amely reagált a helyzetre és céljaival összhangban annak lehetőségét kereste, miként tudná elérni, hogy a nehéz körülmények közepette ne kallódjanak el azok a Magyarországról elmenekülő tehetségek és vezető tudósok,² akik egyszer hozzájárulhatnak az egyetemes jólét eléréséhez. Mindeddig meglehetősen kevés figyelmet kapott,³ hogy az alapítvány 1964-ig tartó programjai révén a diák és értelmiségi menekültek egyik legnagyobbvonalúbb támogatója volt, ösztöndíjai és közvetett támogatása segítségével több ezren tudtak továbbtanulni, állást találni és beilleszkedni a befogadó országokban.

A Rockefeller Alapítványt 1913-ban jegyezték be a Standard Oil tulajdonosa, idősebb John D. Rockefeller kezdeményezésére és ifjabb John D. Rockefeller elnökletével, azzal a kimondott és tágra szabott céllal, hogy az emberiség jólétét szolgálja az adott lehetőségek mellett. A forradalom idején, 1952-től Dean Rusk töltötte be az elnöki

¹ A felkelésről mint globális médiaeseményről lásd például RAINER, 2016.

² Megjegyzendő, nem csupán magyar nemzetiségű menekültekről van szó: például az akkor más-más okokból hazánkban tartózkodó görögök, észak-koreaiak és más nemzetiségűek közül is voltak, akik ekkor Nyugatra távoztak.

³ A releváns publikációkban alig (vagy egyáltalán nem) található nyoma a Rockefeller Alapítványnak. Lásd például GRANVILLE, 2006; LÉNÁRT, 2012; NIESSEN, 2016a; MURBER, 2016. A CEU-n Marsha Siefert és Rév István vezetésével 2011-ben született egy szakdolgozat a témában Laura-Ann Gousha tollából. Az Egyesült Államokba érkező magyar diákok támogatásáról: HIDAS, 2010; DEÁK, 2016; BALOGH, 2016; NIESSEN, 2016b; PASTOR, 2016; SHERIDAN, 2016. A Rockefeller Alapítványról csak Balogh, Deák és Sheridan tett említést. A Congress for Cultural Freedom közvetítésével támogatott Philharmonica Hungarica talán a legismertebb 1956 utáni Rockefeller-akció: SZÖKE, 2006.

tisztséget, mely pozíciót 1961-ben az Egyesült Államok egyik legmagasabb kormányzati funkciójára cserélt: ekkor Kennedy hívására a külügy vezetője lett (Secretary of State). Az alapítvány részéről öt kulcsszereplőt kell kiemelnünk, akik a legtöbbet tették a menekültek boldogulása érdekében. Az alább közölt, hosszabb időszak eseményeit összefoglaló jelentést az alapítvány párizsi irodájának vezetője, John Maier jegyzi, akit – értesülve a menekülthullám nyomán Ausztriában kialakult krízisről – 1956 novemberében Bécsbe irányítottak. Közép-Európa nem volt ismeretlen terep az alapítvány számára, hiszen a két világháború között jelentős mértékben támogatta Magyarországon és az egész régióban a közegészségügyet és a természettudományos kutatást, különös tekintettel az orvostudományra.⁴ Maier orvoskutatóként főként az utóbbi területen tevékeny professzorokkal tartott jó kapcsolatot, és Bécsbe érkezve tőlük szerzett először értesüléseket, mígnem december 8-án az alapítvány New York-i központjából meg nem érkezett a bölcsészettudományokért felelős igazgatóhelyettesek egyike, Edward D’Arms, majd december 12-én Dean Rusk, az alapítvány elnöke. Ugyan Ruskot az Alapítvány globális érdekeltsége miatt más ügyek más földrészekre szólították, januárban újra látogatást tett Bécsben, míg Maier és D’Arms hosszabb időre az osztrák fővárosban maradt. New Yorkban a mezőgazdasági programokat felügyelő Robert P. Burden, valamint a biológiai és orvostudományi vonalon otthonos Gerard R. Pomerat szervezték a segélyakciót és tájékoztatták az alapítvány felügyelőbizottságát (Board of Trustees), melynek jóváhagyása kellett a támogatások kiutalásához. Pomerat szenvedélyes kiállása a magyar ügy mellett különösen sokat nyomott a latban a New York-i központban és jelentős szerepet játszott abban, hogy a vezetőség kiemelkedően nagy figyelmet fordított a magyar menekültekre. Az első nagyobb arányú intézkedéscsomagot a felügyelőbizottság 1956. december 5-én fogadta el,⁵ amelyet éveken át újabbak követtek, így az alapítvány által nyújtott segély mértéke összesen mintegy hárommillió dollárra rúgott.⁶ Ennek csaknem felét (1,45 millió dollárt) 1956 utolsó hónapjában és 1957 folyamán bocsátották a támogatott intézmények rendelkezésére. Ez utóbbi pénzügyi vetélkedett azzal, amit 1957-ben az alapítvány világméretű éves ösztöndíjprogramjára fordított.⁷

A Rockefeller Alapítvány képviselőinek gondosan mérlegelniük kellett, hogy a sokféle igény közül melyeket részesítsék előnyben. Ezt nemcsak az alapítvány filozófiája határozta meg, hanem az is, hogy egyéb civil és állami szervezetek milyen típusú segélyakciókat kezdeményeztek. Ezért és információcsere céljából folyamatosan egyeztettek más alapítványokkal – elsősorban az igen aktív Ford Alapítvánnyal – és az amerikai

⁴ PALLÓ, 2000; PALLÓ, 2002; WEINDLING, 1993; PAGE, 2002.

⁵ A második kiutalásról december 28-án született határozat, amely az elsőhöz hasonlóan hatszázezer dollárról szólt: Appropriations RF 56181 and RF 56206. Lásd Flora M. RHIND: Minutes of the Executive Committee Special Meeting of December 28, 1956, RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 13. A felügyelőbizottság elkötelezettségét mutatja, hogy az ülésre késülő Pomerat csak kétszázezer dollár megítélésére számított. Vö. Gerard R. Pomerat John Maiernak, [New York], 1956. november 29., RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 14.

⁶ *The Rockefeller Foundation Annual Report*, 1963, 92.

⁷ *The Rockefeller Foundation Annual Report*, 1957, 272.

kormányzat szerveivel. A támogatás preferenciáit az alapítvány vezető tisztviselői már 1956. november végén meglehetősen világossá tették. Egyrészt az alapítvány elvei azt diktálták, hogy ne általános segílyt nyújtson,⁸ amelyre egy sor más szervezet (elsősorban a Nemzetközi Vöröskereszt) szakosodott, hanem kiterjedt kapcsolati hálójára támaszkodva az egészségügy és a tudomány területén biztosítson lehetőséget az újrakezdéshez az arra érdemesek számára. Másrészt, a Ford Alapítvánnyal egyetértésben arra törekedtek, hogy az Ausztriába özönlő diákok lehetőleg helyben vagy más európai országban folytathassák tanulmányaikat.⁹ Mivel a Ford Alapítvány vállalta a diákok nyugat-európai taníttatását, a Rockefeller Alapítvány forrásait Ausztriára összpontosította. Harmadrészt igyekeztek ügyelni arra, hogy a politikamentesség látszatát a lehetőségekhez képest fenntartsák. Ezek a vezérelvek azonban nem voltak kőbe vésve, csupán prioritásokat jeleztek: mindig az adott helyzet és kontextus döntötte el, hogy tette szája-e el magát az alapítvány.

Az alapítvány a segélyprogramon belül a támogatás háromféle alaptípusát különböztette meg:¹⁰ a diákoknak, valamint a posztdoktori kutatóknak juttatott ösztöndíjak mellett (Program of Emergency Aid in the Arts and Sciences for Hungarian Refugees – Project 1 & 2) a menekültprogramba bevont intézmények járulékos és rezsiköltségeit is fedezték (Aid to Cooperating Educational Institutions – Project 3). A szervezet a legnagyobb tapasztalattal azon ösztöndíjak terén rendelkezett, amelyeket a tudományos pályájukat már megalapozott kutatóknak szántak: ebből a kategóriából azonban viszonylag keveset osztottak ki, mert a legtöbben – különösen az orvostudomány területén – könnyen utat találtak az Egyesült Államokba vagy máshova. A doktori címmel rendelkezők közül elsőként a későbbi tudományfilozófus Lakatos Imre, a menekültek koordinálásban aktív szerepet vállaló kutatóorvos Sinkovics József és a jogászprofesszor Váli Ferenc kapott Rockefeller-ösztöndíjat. Az ő példájuk is mutatja, hogy ennek a kategóriának a képviselői végső soron szabadon választhatták meg a célországot, ahol tevékenységüket folytatni szerették volna.

Az ösztöndíjasok másik – jóval népesebb – csoportját a diákok képezték, akik többnyire egy felsőoktatási intézmény közvetítésével szereztek ösztöndíjat. Az elsőként kiutalt nagy összegű Rockefeller-támogatások tizenhárom osztrák egyetem és főiskola által kiosztott ösztöndíjak fedezeteként szolgáltak. John Maier jelentéséből főként ennek a gyorssegélynek a történetét követhetjük nyomon. A diákok helyben tartása a leginkább költséghatékony megoldásnak mutatkozott, melyet az Ausztriába érkezők jelentős része örömmel fogadott, ugyanis sokan bíztak abban, hogy a magyar kormányzat végül elfogadható politikai kompromisszumra jut a szovjet vezetéssel és visszatérhetnek Magyarországra. Amint a jelentésből látható, a program megvalósítása ennek ellenére nem volt egyszerű, hiszen Ausztria nem sokkal korábban elért semleges státuszát

⁸ [Dean RUSK:] The President's Review 1956, In: *The Rockefeller Foundation Annual Report*, 1956, 16–17.

⁹ Feljegyzés Dean Rusk és Shepard Stone telefonbeszélgetéséről, 1956. november 30., RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 14.

¹⁰ Feljegyzés 1956. december 4-én, New Yorkban, RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 14.

veszélyeztette a magyar menekülteknek nyújtott segítség. A Rockefeller Alapítvány számára így különösen súlyos dilemmát jelentett, hogy milyen mértékben működjön együtt az Egyesült Államok kormányzati szerveivel, illetve milyen támogatási igényeket elégíthet ki. Igyekeztek elkerülni a provokációt. Két atomfizikus ösztöndíját például a politikai kockázat miatt nem finanszírozták,¹¹ és ezért nem fedezték a soproni Erdőmérnöki Főiskola St. Wolfgangban tervezett újjáalapítását sem, amely így egy amerikai pénzből létrehozott külföldi egyetem lett volna egy semleges ország területén.¹² A Bad Iselsbergben alapított magyar középiskola felállítása azonban egy holland civil társaság közvetítésével történt, így azt már elfogadhatónak tartották.¹³ Bár az ösztöndíjasok kiválogatásakor a minőségi szempont kezdettől szerepelt a megfontolások közt, az első félév során az alapítvány nem erőltette ennek érvényesítését, elismerve, hogy az adott válsághelyzetben nehéz differenciálni a diákok közt. 1957 közepétől azonban már arra sarkallták az intézményvezetőket, hogy a leggyengébben teljesítő, órákra nem járó diákoktól vonják meg az ösztöndíjat, ami meg is történt.¹⁴ Külön figyelmet fordítottak viszont arra, hogy a középiskolás diákok ne csak érettségit szerezhessenek, hanem lehetőség szerint – ha szándékukban állt és teljesítették az ezzel járó követelményeket – továbbtanulásuk is biztosítva legyen.¹⁵ Nemcsak attól tartottak ugyanis, hogy egyébként a már befektetett támogatás kárba vész, hanem attól is, hogy lehetőségek híján a diákok esetleg visszatérnek Magyarországra, s ezt a „keleti blokk” felhasználhatta volna politikai propagandacélokra.¹⁶ A hosszú kifutású segélyprogramnak köszönhetően annak 1964. évi befejezésekor mindössze néhány tucat ösztöndíjas diák nem szerzett diplomát.¹⁷ Az ilyen hosszú időn át egyes személyek számára juttatott ösztöndíjas támogatás a Rockefeller Alapítvány addigi történetében ismeretlen volt.

Noha az alapítvány közvetítő intézmények révén az Ausztriában továbbtanuló több mint hatszáz diáknak nyújtotta messze a legnagyobb segítséget, az Amerikába érkezők beilleszkedését is jelentős összegekkel támogatta. Míg november végén a viszonylag alacsony befogadási kvóta sem indokolta hazai program indítását, a helyzetet megváltoztatta, hogy Eisenhower 1956. december 1-jén 6200-ról 21 500 főre emelte azt – végül az Egyesült Államok több mint 44 ezer magyar és más nemzetiségű magyarországi me-

¹¹ Gerard R. Pomerat John Maiernak, radiogram, RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 14. Az ösztöndíjasok kiválasztásába egyébként nem szolt bele az alapítvány, attól tudatosan távol tartotta magát.

¹² A kart végül Sopron Division névvel a kanadai University of British Columbia fogadta be. ROLLER, 2001; MADOKORO, 2008, 253–278.

¹³ *The Rockefeller Foundation Annual Report*, 1956, 17.

¹⁴ Emergency Aid for Hungarian Refugees, April 5, 1961, RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 13.

¹⁵ Lásd például Emergency Aid for Hungarian Refugees, April 1, 1959, RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 13.

¹⁶ Feljegyzés 1956. december 1-ről P. Q. 3. rövidítéssel, RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 14. A menekültválság nyugati propagandisztikus felhasználásáról lásd KECSKÉS D., 2010.

¹⁷ Hungarian Refugee Scholarship Program, May 16, 1963, RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 13.

nekültet engedett az országba.¹⁸ A határok megnyitásával párhuzamosan a Rockefeller Alapítvány is növelte aktivitását, amit a diákok kiválasztásával és koordinálásával foglalkozó World University Service és az Institute for International Education javára kiutalt összegek is jeleznek.¹⁹ Az amerikai egyetemek számos ösztöndíjprogramot nyitottak a magyarok számára, csak hogy utóbbiak túlnyomó többsége nem vagy rosszul beszélt idegen nyelveket, így ezen a téren sürgős beavatkozásra volt szükség. A legnagyobb angol nyelvoktatási és orientációs programokat az ezen a téren már tapasztalattal rendelkező Bard College és a St. Michael's College indította, s emellett mintegy 15 kisebb felkészítő kurzus indult különféle intézményekben a Rockefeller Alapítvány társfinanszírozásával.²⁰ Az Egyesült Államokba érkező tudósok és magasan kvalifikált szakemberek elhelyezésében pedig a National Academy of Sciences és az Eisenhower által létrehozott President's Committee for Hungarian Refugee Relief játszott a főszerepet, azonban utóbbi támogatása a közvetlen politikai kötődés miatt éles vitát váltott ki a Rockefeller Alapítvány vezetésén belül is.²¹

Az alábbi forrásrészletet az alapítvány magánlevéltárának, a New Yorkhoz közeli Sleepy Hollowban működő Rockefeller Archive Centernek gyűjteményéből választottam, mely csak apró töredéke az 1956-os menekültekre vonatkozó több ezer oldalra rúgó anyagnak.²² Egy ekkora forrásegyüttes mélyebb elemzése e rövid bevezető keretében nem lehetséges, erre másutt fogok sort keríteni. Azt azonban érdemes előrebocsátani, hogy az 1956-os magyar menekültek hatékony megsegítése nem lett volna lehetséges, illetve jóval nehezebb lett volna az 1930-as és 1940-es évek közép-európai menekülthullámai nélkül, amelyek során a Rockefeller Alapítvány számottevő tapasztalatot szerzett a menekültek kezelése és elhelyezése terén. A forradalom és a menekültválság olyan helyzetben érte az alapítványt, amikor a politikai-diplomáciai viszonyok változásaira reagálva épp a kapcsolatok újrafelvételét tűzték napirendre, amihez – nem meglepő – Lengyelországban kezdtek hozzá. A korábbi emigránsok és Rockefeller-ösztöndíjasok kulcsszerepet játszottak mind ebben a folyamatban, mind a menekülteknek nyújtott segítség szervezésében. John Maier közlésre kiválasztott jelentése kompakt összefoglalását nyújtja annak a folyamatnak, ahogy a segélyakciók megindultak, napról napra követhetők az alapítvány, más segélyszervezetek, az osztrák felsőoktatási vezetők és kormányzati képviselők, illetve a menekültek tevékenysége, véleménye, kezdeményezései. A forrásból mindössze két kivágást eszközöltem, melyek helyét szögletes zárójelbe zárt három pont jelzi. A nem közölt részekben Maier hosszasan részletezi a korábban részben Rockefeller-pénzből felszerelt bécsi orvosi laboratóriumok helyzetét. Ennek

¹⁸ A vitatott adatok áttekintését nyújtja: DEÁK, 2016, 399.

¹⁹ *The Rockefeller Foundation Annual Report*, 1957.

²⁰ ROUCEK, 1958.

²¹ Warren Weaver Gerrard R. Pomeratnak, 1957. január 7., RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 100 International – Series 253 Washington, FA#387a, Box 80, Folder 681.

²² A források tanulmányozását az RAC kutatói ösztöndíja segítette. Köszönettel tartozom a Center munkatársai közül mindenekelőtt szakmai referensemnek, Lee Hiltziknek, valamint Jack Meyersnek és James Allen Smith-nek. Sonia Geba kutatási asszisztens jegyzetei hasznos kiindulási pontot jelentettek. Horváth Sándornak és Péteri Györgynek szíves támogatásukért vagyok hálás.

csupán annyi köze van a magyar menekültekhez, hogy a bécsi orvosok felhasználták az alapítvány képviselőivel való kapcsolattartást arra is, hogy segítséget kérjenek laboratóriumaik további fejlesztéséhez. Így a menekültválság ahhoz is hozzájárulhatott, hogy az osztrák orvostudomány továbbra is az élvonalban tudott maradni, nemcsak a beáramló képzett orvosok, kutatók és nővérek, hanem a laboratóriumok felújítása miatt is.

Rusk alapítványi elnöknek január 11–12-én Maier társaságában Budapestre is sikerült eljutnia: a forrás erről a kirándulásról is beszámol, érzékletes leírását nyújtva a forradalom utáni Magyarországnak. A Rockefeller Alapítvány harmadik világhoz szokott képviselői, bár az általános szegénységet lesújtónak, a magyarországi egészségügyi helyzetet kielégítőnek találták. 1957 folyamán rendre felvetődött, hogy az országon belül is próbáljanak segélyakciót szervezni – talán a Vöröskereszt közvetítésével, amely a nyugati szervezetek közül egyedülként kapott engedélyt magyarországi tevékenységre –, ez azonban egy 2500 dollár értékű, orvosi könyvekből álló segélyen kívül nem konkretizálódott.²³ Attól tartottak, hogy a modern orvosi felszerelés meg se fog porosodni Budapesten, hanem egyből továbbvándorol a Szovjetunióba.

A segélyprogram során a Rockefeller Alapítvány számos olyan magyar kutatóra számíthatott, akik korábban – a két világháború között vagy a háború után – maguk is tudományos ösztöndíjak kedvezményezettjei voltak. A Magyarországon maradt tudósoktól információkat igyekezett szerezni, míg az Egyesült Államokba települt orvosok és kutatók közül sokan idejüket és energiájukat nem kímélve kapcsolódtak be, hogy Magyarország elhagyására kényszerült (egykori) honfitársaik érdekében szakértelmükkel, nyelvismeretükkel támogatást nyújtsanak az alapítványnak. Bár utóbbiak távozása a sokadik súlyos veszteség volt a huszadik század során, a nemzetközi civil szervezetek által újra és újra kialakított kapcsolati hálók kiemelkedő fontossággal bírtak abból a szempontból, hogy viszonylag széles látókörű és a demokratikus gondolkodásra nyitottabb értelmiségi körök és műhelyek alakulhassanak ki a diktatúra alatt. Az 1956-os menekültek megsegítése révén a Rockefeller Alapítvány és más amerikai filantróp szervezetek olyan helyismeretre és kapcsolati tőkére tettek szert, amely később a hidegháború enyhülésével lehetőséget biztosított a blokkokon átívelő tudományos együttműködések felélesztésére. Ez pedig végső soron az államszocializmus lebontásához járult hozzá.

²³ Dean Rusk a Felügyelőbizottságnak, New York, 1956. december 12., RAC, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 750, FA#387, Box 1, Folder 14; *The Rockefeller Foundation Annual Report*, 1957.

Forrás

**John Maier, a Rockefeller Alapítvány bécsi küldöttjének jelentése
a magyarországi helyzetről
az alapítvány New York-i központja és a Felügyelőbizottság részére
Párizs, 1957. március 15.**

Dr. John Maier: Vienna Reports, Rockefeller Archive Center,
Rockefeller Foundation Records, Record Group 1.2, Series 750, FA#387, Box 3,
Folder 23

Vienna Reports
by Dr. John Maier
November 27, 1956–February 15, 1957

Report of Visit to Vienna by Dr. John Maier
Beginning Tuesday, November 27, 1956

Seen on November 27 and 28 were:

1. U. S. Embassy and U.S.I.S.
  - Mr. Jack Fleischer, Public Affairs Officer, U.S.I.S.
  - Mr. Angelo Eagon, Cultural Affairs Officer, U.S.I.S.
  - Mr. Ribinus, U. S. Embassy
2. University of Vienna
  - Professor Franz Brücke, p[ast]. f[ellow]., Professor of Pharmacology, who gave me about six hours for discussion of the Hungarian problem
3. Austrian government
  - Dr. Alfred Haider, Ballplatz 2, Wien I, private secretary to the Austrian Chancellor (letter of introduction from his close friend, Dr. F. Cocron, H fellow who is Austrian cultural attache to Paris) who sent me to:
    - Dr. Heissmanneder, Minoritenplatz 5, private secretary to the Minister of Education, Dr. Heinrich Drimmel. The latter was tied up with officers of state all day, and H. referred me to:
      - Dr. Hener, (or Heuer) head of the governmental committee dealing with Hungarian student problems,
      - Dr. Finder, assigned to liaison with national and international student organizations, and
      - Dr. Hafner, Ministry of Education official, who acted as interpreter for a two-hour meeting.

4. Hochschulerschaft (Austrian student organisation, Kolingasse 19)

Mr. Johannes Kleeman of the Hochschulerschaft and secretary of the Austrian branch of World University Service

Mr. Hans Dall (Danish) of the Co-ordinating Secretariat, National Union of Students (C.O.S.E.C., Leiden, Netherlands)

Mr. Thorvald Stoltenberg (Norwegian), World University Service (W.U.S. hereinafter), Geneva (13 rue Calvin)

Mr. Michael Iovenko (American), W.U.S., Geneva

Mr. Clive Grey (American), National Student Association and on American committee for W.U.S.

Not seen were:

1. Mr. Barrett McGurn, N. Y. Herald Tribune correspondent and personal friend in Rome and Paris, recently holed up in U. S. Legation, Budapest (left morning of November 27 for Belgrade).

2. Dr. Faust (sic), local head of International Rescue Committee (I.R.C.), whose office was such a chaos of Hungarian students that, after deliberating by myself for 45 minutes after sending in my card, I concluded that there would be little help here.

3. Frau A. M. Schaemminger, Austro-American Institute of Education (ill, expected back at end of week).

4. Mr. Otto Molden (name given by U. S. Embassy), secretary of local Hungarian Relief Committee, brother of an editorial writer from Die Presse who has been recently in Budapest. He refers student problems to the Hochschülerschaft, which therefore substituted.

5. Mr. Scherfig Jensen (W. U.S. representative in Vienna mentioned in GRP's cable 26 November); is actually secretary of Danish W.U.S. committee, was here on temporary basis and has returned to Copenhagen, being replaced by Geneva W.U.S. representative, Mr. Stoltenberg.

6. Congress for Cultural Freedom representative Mr. Thorberg (suggested by I.R.C. board members in Paris, cf. letter of 26 November to RSM), who works through Hochschülerschaft and would doubtless have nothing to add to story obtained from them.

7. Dr. Weikert, cultural affairs chief in the Ministry of Education, to whom Dr. C had given me a letter of introduction. He would certainly have referred me to Dr. Hener, but Dr. Haider shortstopped this, and Hener took over the letter.

A synthesis of information obtained from the above sources very close to the problem is as follows.

1. Austria is a sad, worried, and anxious nation today – as, indeed, are we all. To be sure, there is no hiding place down here, and a citizen in Paris is no better off in the last

analysis than a citizen in N.Y.C. But Austria, with her new-found and much rejoiced-in freedom is infinitely more vulnerable to a little war, or even a cold war. On 4 November, when the Russian tanks left their Hungarian garages (20th century equivalent of the unsheathing of the sword), there was grave anxiety here that they would keep right on going across the border, where there was nothing to stop them. This acute anxiety has now subsided, and it is now considered that there will not be a war over Hungary. Nevertheless, the menace is there, and this must be considered when reflecting on Austrian attitudes to the refugee problem. It is believed certain that Russia will cause as much trouble as possible over this problem. Accordingly, the dilemma before the government is to reconcile humanitarian impulses with the clear necessity to remain within the bounds of international law. This, I am told, requires that a refugee who has taken part in armed rebellion or belligerent action be interned in the country to which he goes. The Austrian government has interpreted this to include only those short-sighted individuals who walked across the border carrying arms. Certainly, many more were involved, but these were allowed to go free, and it is here that difficulty is anticipated. The Russians have already charged that Austria was the nerve center of the "Fascist" uprising, and that arms were sent to Budapest in Red Cross ambulances. Clearly, Austria would have gone to any lengths to see that this did not happen, in view of her vulnerable position. Professor Brücke²⁴ had an interesting story which is worth repeating because it deals with personal, and not newspaper, experience. One of his departmental assistants, who works part-time for a drug firm, had for this reason been helping to collect medicines for Budapest, and was assisting with the loading of a Red Cross plane at the Vienna airport. A man came up with a sub-machine gun which he begged to be allowed to load on the plane. This was refused, and he was turned away. Almost simultaneously, there was observed at the periphery of the crowd of onlookers, a little man with a camera. Further reflection brought to the suspicious western mind the nasty thought that all this was a plan, and that it might have been useful to certain circles, as the current phraseology goes, to have a photograph of weapons being loaded on a Red Cross plane at the Vienna airport.

2. The Ungarnflüchtlinge (it sounds much more sympathetic, much more conscious of all the sacrifice involved, than our harsh word "refugees," which has even a pejorative sense to the ear); Who are they? How many? Where from? Where can they go?

As of six p.m., 28 November, there are, according to various estimates, between 85–90,000. There will be 100,000 by the time you have this letter. They are still arriving, although one of the three major crossing points was closed today. Arriving in diminished numbers, to be sure – 3,000 crossed yesterday, as against a daily average of 6,000 for the several days preceding. No one knows, or can tell, whether the tide will stop, or increase, or how long it will continue. Austria has, I believe, a population of 7 million. Think of the economic and social strain of caring for even 100,000 destitute flüchtlinge, and

²⁴ Franz Theodor von Brücke (1908–1970), lipcsei születésű orvos, farmakológus, a Bécsi Egyetem orvostudományi karának professzora, korábbi dékánja.

what this means to the Austrian economy, just beginning to recover from the war and the occupation. Fifty cents a day per person, let us say, to feed and house them, at a minimum and temporarily. A major burden, even given the aid of the multitude of relief organizations at work. The Austrian government is desperate, and beginning to feel that the West – and particularly the U. S., for whom they are carrying the ball – is not contributing in proportion to its capabilities. Do we realize the extent of the problem? The European edition of the Herald Tribune for 27 November gives more space to the Olympic games and the death of T. Dorsey²⁵ than to the Hungarian question. One reads also that Mr. Eisenhower has gone to Georgia for a vacation. But, let me relieve this tale of desperation by a story, which, alas, touches the nadir of international understanding. Professor Brücke, for some wholly obscure reason – it is really quite unlike him – is a member of the Vienna Lion's Club,²⁶ no less. The European chapters – or whatever the affiliates of this body are called – responded magnificently to the emergency, Sweden, for example, sending a ten tons truck loaded with medical supplies. Someone thought of the U. S., and it fell to Brücke, as one who spoke fluent English, to telephone Chicago to inquire about the possibility of aid from the parent organization. The disembodied voice in Chicago, so far from the edge of the Curtain, asked in amazement – “But why? We have no clubs in Hungary!”

The Ungarnflüchtlinge – one sees them on the streets at all hours of the day and in all parts of the city where I have been, and it is a strangely moving sight. Singly, in groups of two or three, or larger groups of ten or so, one feels that one can recognize them, even when they are not wearing the red, green, and white cockade which, one hopes, may someday equal in significance for the West the tricolor ribbon of 1793. I don't know why they are so conspicuous. In reflecting on this, I would say that the salient characteristics (on the streets of central Vienna) are pride, reserve, a grave and somber air, and enormous dignity, as befits those who have sacrificed greatly for a principle. One hears that these are, in fact, features of the Magyar character. Quiet, sober to the point of decorousness, far better behaved, alas, than the American soldiers one sees in Europe, most of them young (about 20–25) with an occasional middle-aged person and a rare family with children, they are far more Western in appearance than I would have expected, although I don't know why I should have thought otherwise. They are surprisingly decently dressed and quite unlike other refugee groups I have seen. A young doctor now in Brücke's department was polite without being familiar, asking no favors, expecting no pity or sympathy – perhaps like a topnotch American student, sure of himself and his performance, taking an important oral examination. Dressed in his best jacket carried out of Hungary, whipcord breeches, and ski boots, he was cleaner shaven, better manicured, and whiter-shirted than I. A small point – but it sets the tone! (Unlike a Hungarian, who I am sure would never feel called upon to

²⁵ Tommy Dorsey (1905–1956), amerikai jazztrombitás.

²⁶ A Lions Club International amerikai eredetű segélyszervezet-hálózat, melynek célja jótékonyági akciók szervezése.

apologize for a point of this kind, I am compelled to add that my shirt is dacron, and thus hard to wash). Another surprising point, and one which I believe is of great significance, is the uniformly and extraordinarily good physical development of these young people one sees on the streets. Not only is there no evidence of recent malnutrition to be found in the average general appearance, but it seems evident that nutrition was at least adequate during infancy and childhood. I interpret this as meaning that the economic system was able to provide the basic necessities of life. Thus, this was no revolution against starvation, no rebellion of economic man, but a pure ideological uprising in defense of the things of the spirit.

John Maier

P. S. Well, like a soap opera, I break off here without having gotten to any of the things you really want to know. I thought this background detail might help. It is 2 a.m. and I have a full day today (Thursday). Guarantee another, more germane, instalment Thursday night, which you should have Monday.

Preliminary conclusion is nothing doing here at officer level, small scale, or at this moment – situation still too confused. Subject to results today's interviews, am tentatively planning return Paris week end. Please acknowledge this by cable to Paris.

J. M.

*

Who are the refugees? The best answer is that nobody knows in any certain way. The situation is still too chaotic, too confused, too fluid. Some have already left for other western countries. Others are still pouring in across the border, the net change so far being a progressive increase. This little country, never strong on organization, is literally drowned in flüchtlinge, and it requires the most Herculean effort on the part of everybody concerned, including all the international refugee organizations, just to keep them housed and fed, with the ceaseless attempt to keep a registry. The impression is that the great majority are young. This is interesting – the Communist indoctrination has not been as successful as that claimed by the Jesuits. Old people are rare, and families with children a small proportion. Most are real refugees. Some – a fair number – are persons swept up in a lemming-like migration; these were not forced to leave for reasons of security, and may well return home at the first opportunity. An example is a girl now at the Anatomical Institute, who came across to find two friends and warn them that they were on the proscribed list (at the first outbreak of revolt in Budapest, the Hungarian Army passed out arms freely to all those who came asking for them. When it seemed that the uprising had been successful and that the Russians were withdrawing, the arms were called back, and many complied. Then on November 4 when the Russian nutcracker was applied and fighting broke out anew, arms were again handed out, against a list of names of persons receiving them. These lists are in the hands of the

Russians, and form the basis for deportation). Undoubtedly, there are among the mass a few genuine Communist agents sent over to make what they can of the situation.

It appears certain that university teachers and similar senior personnel, who might form the basis for a refugee scholar program, or whom we might aid to reestablish themselves elsewhere through travel grants or fellowships, are rare. There is clearly no point in looking for these needles in the haystack of the camps or the refugee organizations in the present chaotic state of affairs. One should suppose that a senior scholar who emigrated would at the first opportunity establish contact with the University of Vienna, and that it would be here that one would find them. There is evidence for this belief in the fact that a handful of young university graduates have already done so, such as Dr. Antony in Brücke's lab who came here directly without even going through a refugee camp. Brücke knew of no teachers who had come to the medical faculty, nor did several colleagues whom he called. He also spoke to the rectors at Vienna and Innsbruck, who knew of no cases in medical or other faculties as yet. The World University Service had seen a list in their registry of ten teachers from Budapest, three of whom had already gone to West Germany. They did not know what fields were represented, but will investigate and let me know. They have offers from Canada and England for several professors, but have not been able to find any. The Ministry of Education knows of no teachers, excepting 32 members of the faculty of the Technical High School at Sopron, near the border (Austrian name Ödenburg). This school of forestry and mines emigrated en masse, 60–65% of faculty and students (290 of the latter, not including 1–200 who were interned at Sitzenheim because they were carrying arms) coming across. The Ministry situated them at Ried am Wolfgangsee, near St. Wolfgang in the Salzkammergut, and this is the university to which RSM referred. They are housed and fed; the Ministry has provided teaching furniture, and USIS²⁷ told me with great satisfaction that they had sent a load of books, including Time, Life, Newsweek, Saturday Evening Post and Was Ist Amerika. The usefulness of these is dubious, since the Ministry, which has kept close contact with the group, says that only 10 per cent of the 300-odd speak German, and none English. My own observations on this minuscule effort on the part of USIS indicated that tremendous exertions on the part of a half dozen officials were required. In the meantime, the School of Forestry and Mines is burning to get going, and, being a highly organized and most militant group which was in the forefront of the revolt (67 students in the last year of the course had to be interned for bringing arms with them), is causing an enormous headache for the Austrian government.

There remain the students. The best estimate is that there are at present about 2,000 of these, including both university and technical high school students, and a few gymnasium graduates who want to enter university but were unable to do so in Hungary, where, a year ago, higher education was prohibited for scions of non-workers. W.U.S.

---

²⁷ United States Information Service (hivatalosan: Agency), az amerikai külügyminisztérium (State Department) által 1953 és 1999 között működtetett szervezet.

and the Coordinating Secretariat of the International Union of Students²⁸ are collaborating as a clearing house to maintain a register of all students, and all other agencies, such as I.R.C.²⁹ and Caritas (Austrian Catholic Welfare Agency)³⁰ cooperate in sending students to the Hochschulerschaft to register. 2,000 have been registered thus far. Some have already left for other countries, but this decrease is probably balanced by a lag period in referrals from other agencies, and delay in finding students in camps (just today, a student came in from a 25-mile walk to announce the presence of a group of 57 in an abandoned building somewhere). An educated guess is that the final total maybe around 3,000, subject of course, to the duration of this tidal wave, which no one can estimate.

What is being done about them? W.U.S. and affiliated organizations are doing a tremendous job in raising funds for scholarships through 40 national committees. Thus, in the U.S., W.U.S., I.R.C., and I.I.E. (Fulbright)³¹ are pooling funds and have promised 200 scholarships. France has promised 600 places and already has funds for 300. Switzerland has funds for 100 and is working on a second hundred; Scandinavia 15 from each country, which probably will be increased; Belgium 70; U.K. 150; Netherlands 50. The scholarships guarantee tuition, living costs, and language study. Travel costs to the country are met by a special intergovernmental committee for aid to the refugees. The above figures may well be increased when the magnitude of the problem is known and with time. It is considered probable that there may be as many as 1,500 not taken care of, and who will remain in Austria. It is here that GRP was clairvoyant. As far as W.U.S. and C.O.S.E.C.³² are concerned – and these are the organisations doing most for the students and in the best position to know – the students remaining in Austria represent the most important and biggest unsolved problem: all other problems relating to scholars are heading toward, or are susceptible of, solution. Austria is not covered by W. U. S. effort. When this country is straining its every resource to take care of 100,000 refugees, even with all the help it can get from outside, it can hardly be asked to put up funds for university scholarships.

What is the nature of this hard-core residual problem? Everyone tells me that many, perhaps a majority, of the students want to remain in Austria and do not wish to go elsewhere. The announced reason for this is that they expect another political change for the better in Hungary in the not-distant future, and they want to be near at hand so that they can easily return when a national communist government is established, or the Russians leave. They may well be too optimistic – if so, realization of this will come

²⁸ Az International Union of Students diákszervezeteket tömörítő nemzetközi civil szervezet irányító szerve.

²⁹ International Rescue Committee, 1933-ban alapított globális segélyszolgálat.

³⁰ A Caritas katolikus segélyszervezet osztrák fiókszervezete.

³¹ Institute for International Education, az Egyesült Államok diák- és oktatócserével foglalkozó szervezete, mely a Fulbright Alapítvány ösztöndíjait is kezeli.

³² Coordinating Secretariat of National Union of Students, az International Student Conference (ISC) által felállított szervezet, amely az ötvenes évek elején az International Union of Students kommunista befolyástól mentes alternatívájaként állt fel.

later and they can then emigrate again after a year or two; if not, their presence here whence they can easily return home will certainly be the best thing for Hungary. Then there are historical ties and family connections here in some cases. The few who speak a foreign language know German – the 10% figure given for Sopron is undoubtedly higher than the average since this town is so close to the border. Perhaps 5% of the general run speak German; almost none English or French. (Russian was taught in the schools, but apparently they have simply refused to study it).

A number of sources agreed that a minimum monthly stipend for board, room and tuition (this is small) for a single student would be 1,500 schillings per month, 2,000 would be preferable. Student homes are full and the refugees would have to board in private homes. The higher figure would be \$80 per month x 12 x 1,500 students – roughly 1.5 million. We should not consider subsidizing so many, for the following reasons:

1. We might thus decrease the number who would re-emigrate and thus add to Austria's problems.

2. We would run the risk of serious overcrowding of the universities.

3. The Ministry of Education, with the timidity of the civil servant, literally trembles with terror at the idea. They insist that room can be found for only 200 in the 14 institutions of higher learning (3 universities, music and fine arts academies, and technical high schools – all of equal rank with the universities) under the Ministry. The reason for this is political. Too many Hungarian students would form a bloc, militant and tending toward political agitation. This would bring on an outcry from Russia, which might charge that Austria was no longer neutral, and bring her into extreme peril. The Ministry shudders before the St. Wolfgang forestry and mining school for this reason, and regards it as the most urgent problem, especially as the school is arguing that it be maintained as a separate institution, which is clearly impossible.

We should therefore be conservative. In any case, of the potential 1,500, many would be found not to satisfy the entrance requirements, and the universities could protect themselves and Austria by being as selective as they found necessary, both to avoid overcrowding and to meet this political objection. The universities can exercise selection in the case of foreign students, even when these have passed the secondary school matricula. The universities would be the deciding bodies in any case – they are quite independent of ministry jurisdiction and jealously guard this independence. Everyone to whom I broached this subject as a possibility in the Vienna faculties (of science and medicine) jumped at the idea. Brücke discussed it informally with the rector,³³ who was enthusiastic. (I agreed with GRP's suggestion that it would be preferable not to approach the rector personally at this stage).

Accordingly, my most urgent recommendation would be:

1. If we are going to do anything, this is the biggest and most important unmet need, the biggest service to Hungary, to Austria (we must think also of this reverse aids

---

³³ Johann Schima (1894–1979), jogtudós, a Bécsi Egyetem rektora 1956/57-ben.

of the coin) to the students, and to the West. We can't afford to lose this battle. I need not dilate on this. This is the only form of help not being provided, and impossible of solution from other sources.

2. I would suggest an immediate appropriation (or authorization) (we can't wait until April) of up to \$250–300,000 for stipends to bona fide refugee students of Hungarian nationality and birth who emigrated after November 1, 1956, and who are regularly inscribed in an Austrian university, for living costs and tuition at a rate of about 2,000 schillings per month, rescindable by the University for unsatisfactory performance. Selection by the University would involve, according to Brücke, academic qualification and political record, such as reasons for emigrating. These funds to be released at discretion of officers, which would give us time for further explorations with universities, and would at the same time free funds for students already at work (the medical faculty has already enrolled 20, who have no source of support as yet and are living in refugee camps). We could thus continue to sound out the problem; possibly further funds would be required the first year; possibly far less would be needed. A real estimate is not feasible at this time. To avoid dissatisfaction among Austrian and foreign students, the University would surely be economical with stipends.

3. We must recognize that, if we accept this responsibility, this cannot be a one-year program. It may need to go on for as long as six years, to take care of those just entering the university. Presumably the financial scale would be a diminishing one – some would graduate, some would re-emigrate, some would return home – in the favorable political event, most of them. In the meantime, we would be helping to avert chaos and despair and contributing to increasing their value to Hungary – or elsewhere.

4. We should include under eligible organizations not only the three formally named universities, but also ten of the eleven other Hochschulwesen listed on the attached printed page. These are all of equal academic status, require the same entrance criteria, and are public organizations under the Ministry of Education. I specifically exclude the Catholic Theological Faculty at Salzburg. Some of my best friends are Catholics, but Austria's biggest internal political problem is the constant struggle between the evenly matched Catholic and Social Democratic Parties. We cannot give the appearance of supporting one side in this struggle. (A major gaffe perpetrated today by our accident-prone State Department was the posting of two signs in the American Consulate for the refugees. One said that all students must register with Caritas – the Austrian Catholic Welfare Agency. The other added that agnostics could also register at the Int[ernational]. Rescue Comm[ittee]. – the private nonsectarian American group.)

This procedure would not only spread the load among more institutions, but would broaden the program interest. The two distinguished schools of music are particularly appealing. W.U.S. registered a considerable number of music students. (Incidentally, are musicians and artists refugee scholars? We have the conductor and 100 members of the Budapest Symphony, the prima ballerina and conductor of the Budapest State Opera. But this is an international game, and they should certainly find help with relative ease). The school of mines and the school of agriculture could take many of the St. Wolfgang

students and thus ease the worries of the Ministry, which are politically speaking not unjustified. There will remain a considerable excess of forestry students who can not be taken care of in Vienna, there being only 20 places for about 190 students. Does JGH know where to place 170-odd Hungarian-speaking forestry students?

A second problem is quite similar, but smaller. The arguments are the same, and the procedure would be identical. This deals with young graduates who have their doctorates, want to stay in Austria for the time being, but are not yet of refugee scholar status. A number of these have turned up at various institutes (pharmacology, chemistry, and bacteriology, for example) asking for work. These institutes have room for them, would be glad to try them out as research hands, but have no salaries to give them. Accordingly, I recommend:

1. A similar authorization of \$25–50,000, for one year, under the same terms and for the same reasons, for stipends of postdoctoral assistants at a rate of 2,500–4,000 schillings per month, depending on experience, ability, and family status (one already known has wife and children with him). This would give them added experience and time to look around.

A third problem is related, but not urgent and can be taken up along our usual channels. We should recognize, whether or not we carry through with any of the above, that Austria is in a very real sense carrying the ball for us, and that the Austrian universities and their staffs will have their resources strained to the utmost with this additional burden. I therefore recommend, and I will try to follow through with this for our own program, that we lower our quality sights somewhat for Austria and be somewhat more liberal with grants in aid than we have been recently. This may be morale-building, may give a feeling of Western solidarity and support, and will help to protect the economic gains of the last few years, which are now in jeopardy.

*

To be Attached to JMaier's Report dated 27 November, 1956:

[list of Austrian universities]

Universität Wien (Alma Mater Rudolphina), Wien I, Dr. Karl Lueger Ring 1

Karl-Franzens-Universität, Graz, Universitätsplatz

Leopold-Franzens-Universität, Innsbruck, Innrain 52

Technische Hochschule Wien, Wien IV, Karlsplatz 13

Technische Hochschule Graz, Graz, Rechbauerstrasse 12

Katolisch-Theologische Fakultät, Salzburg, Universitätsplatz

Montanistische Hochschule, Leoben

Tierärztliche Hochschule, Wien III, Linke Bahngasse 11

Hochschule für Welthandel, Wien XIX, Franz-Klein-Gasse 1

Akademie für Musik und Darstellende Kunst, Wien III, Lothringerstr. 18

Akademie für Musik und Darstellende Kunst „Mozarteum“, Salzburg, Schwarzstrasse 26

Akademie der Bildenden Künste, Wien I, Schillerplatz 3

Akademie für Angewandte Kunst, Wien I, Stubenring 3

Hochschule für Bodenkultur, Wien XVIII, Gregor Mendel-Strasse 33

Further Report (No. 3.) of Vienna Visit by J. Maier for November 29 and 30, 1956

Seen were:

Frau Berta Karlik, Institute for Radium Research, Boltzmannsgasse 3, Vienna IX.

Prof. Felix Mainx, Institute of General Biology, Schwarzspanierstrasse 17.

Professor Franz Brücke, Pharmacological Institute, Währingerstrasse 13a.

Prof. Hofritter, Institute of Mathematics, Boltzmannsgasse.

Prof. R. Bieling, Institute of Hygiene, Kinderspitalgasse 15, Dean of Medical Faculty.

Prof. F. Wessely, II Chemical Institute, Währingerstrasse 38.

Mr. Michael Iovenko, W.U.S. (c/o Hochschulschaft, Kolingasse 19.)

Prof. Hans Hoff, Neuro-Psychiatric Clinic, Lazarettgasse 14.

Doz. Friedrich Ehrendorfer, Botanical Institute, Rennweg 14.

Doz. (Frau) Woess, Botanical Institute

Dr. Reichert, Austro-American Institute of Education, Operngasse 4 (Frau Schaemminger still ill).

By the end of report no. 2, which I hope you will have Monday morning, the dust had settled to the point where it became clear that the overriding needs from any point of view (Hungary, Austria, the West and the individuals concerned), and the needs which stood no chance of being met elsewhere, were:

1. Stipends for refugee students in Austrian universities and Hochschule. This on as large a scale as we care to make it.

2. Stipends for Hungarian graduates who wish to stay for a time in Austria, who can be used in institutes and clinics of the three Austrian universities, for whom such places could be found, and whose services would be useful.

The interviews reported here served only to confirm and strengthen these impressions, and added nothing new in the way of opportunities for the RF. The only significant modification of the position given in report no. 2 adds increased weight and importance to the proposal for graduate research assistants – local fellowships. There was a good deal of interest in this and it appeared that there may be more people involved than had seemed likely at first. Professor Hoff,³⁴ for example, had seen yesterday a young biochemist working on hallucination-producing drugs. This is one of Hoff's major interests, and he has been trying for a long while to employ a biochemist in his clinic, but can't get one because industry offers them five times the salary of a university assistant. I would therefore recommend an increase in the amount proposed for this

³⁴ Hans Hoff (1897–1969), osztrák pszichiáter, neurológus, a Bécsi Egyetem tanszékvezető professzora, korábban a Columbia Egyetem tanára.

purpose in report no. 2, to \$100,000, with no time limit to tie us down, since this could prove to be insufficient for the first year, during which they could be at productive work while looking around for permanent settlement. Hoff points out the mental health significance of this aspect from his experience as a refugee. The low point of his life came when he arrived in the U.S.³⁵ and was a guest in the house of a millionaire near Chicago, where he had nothing to do but fish and as a consequence broke down.

It seems clear that a refugee scholar program is neither needed nor feasible at this time. The few of whom I have heard can certainly be taken care of by other means. The situation at the moment is so chaotic that it is difficult to find a way of establishing contact. Later, when things shake down, it may be possible to do something via fellowships or travel grants, but the present indications are that this will be on a small scale. (The peak may be past – there are reports today that the Russians are re-laying the minefields along the border.) Frau Karlik³⁶ had heard of two nuclear physicist who arrived Wednesday at the Institute of Mathematics. They went there because of the presence of Prof. Szegő,³⁷ a Hungarian who emigrated 20 years ago, is a professor of mathematics at Stanford, and is here on a visiting professorship. I cabled GRP, and at 9:30 tonight received his cable declining interest. (A second cable clarified the W.U.S. grant.) Szegő can be reached at Schönborngasse 18, Vienna VIII, c/o Elyth. Prof. Wessely³⁸ had seen one young teacher of chemistry, but he has already gone to America.

Hoff had just received a telephone call from a professor of medicine at Budapest, just arrived with his wife, a biochemist. He doesn't know their names, and the only sure information seems to be that the wife at least intends to remain in Austria, and will be looking for a job here. She could thus be taken care of under point 2 above.

One possibility emerged. It is summarized in the enclosed fellowship application blank. Dr. Sinkovics³⁹ had just come that day to Bieling's institute. He was assistant at the Central Institute of Hygiene at Budapest.⁴⁰ Bieling had in his library S[inkovics]'s book published in 1956, *Die Grundlagen der Virusforschung*, which Bieling says covers all the recent Russian virus literature. He is going to the U.S. as soon as possible, where he hopes to work at the R.I. His own work is on tumor viruses. I gave him fellowship blanks in the thought that we could use him as a trial run for an emergency fellowship program and that might be induced to work for a while with Max,⁴¹ where his knowledge of the Russian literature might be useful, especially as regards spring-summer. He exemplifies all the difficulties of the present situation. The U.S. consulate

³⁵ Hoff az Anschluß követően Irakba menekült, majd 1942-ben érkezett az Egyesült Államokba.

³⁶ Berta Karlik (1904–1990), fizikus, a Bécsi Egyetem intézetigazgató professzora.

³⁷ Szegő Gábor (1895–1985), a Stanford Egyetem matematikaprofesszora.

³⁸ Friedrich Wessely (1897–1967), osztrák vegyészp professzor, a Bécsi Egyetem intézetigazgatója.

³⁹ Sinkovics József (Joseph G. Sinkovics, sz. 1924), kutatóorvos, rákkutató, 1950 és 1953 között politikai fogoly. Később, az emigrációban texasi és floridai kórházakban dolgozott, jelenleg Tampában él.

⁴⁰ Az Országos Közegészségügyi Intézet 1925-ben a Rockefeller Alapítvány anyagi támogatásával jött létre, épülete a Gyáli út 2. szám alatt állt.

⁴¹ Max Theiler (1899–1972), dél-afrikai születésű Nobel-díjas kutatóorvos, a Rockefeller Alapítvány vírus-kutató laborjának igazgatója.

assured him that his visa will be through in 1–2 weeks, and that he will be sent to the US by air immediately thereafter. He asked how long it would be before he could expect to hear from us. I had no idea except that it would be as soon as possible. He definitely will not wait for us since he has no money, and apparently the most urgent reasons for getting away; if the Consulate comes through first, he will go on to N. Y. He makes a good impression and says he was not a Communist Party member. Another problem, and this was mentioned by many of the faculty, is that these people have been cut off for so long that there is no way to evaluate their work. Even in Vienna, no one has personal knowledge of what Hungarian research has been producing.

I would recommend going ahead with this, as a trial run and as an act of faith – even though we don't know whether or not we will provide transportation for him, or whether he will turn up in New York on his own. He has a card to RSM and our address in New York and Paris, as does Bieling also. His medical examination will be filled out by the Consulate. Presumably his reasons for leaving were of the most urgent – since he left a mother, wife, and twin infants in Budapest. He speaks fluent German and a little English. I hope we can do this quickly.

I think that the major lines to follow are now clear. There seems little reason to stay longer at this stage, pending further discussions in New York. Accordingly, will return to Paris tomorrow – indeed, there are pressing reasons for doing so. I think that enough of the faculty has been alerted to our interest so that we will hear of any cases for whom fellowships would be applicable. I can come back at any time this is thought to be desirable, and in the meantime, will keep in close touch with the situation here through our friends. It is worth noting that these have been a tower of strength and an enormous help, in spite of the small-scale of our Austrian program in recent years.

J. Maier – Vienna Report No. 4. December 1. 1956

I was at the airport this morning when the hotel telephoned your cable. Air France was willing to cancel my reservation and accordingly I returned to the [Hotel] Kummer and will await an O.K. from New York before attempting to leave again. It didn't seem worthwhile to go back to Paris for what remained of the weekend. Sent you enclosed cable. By Monday you should have 2 and possibly 3 reports, #2 being the substance.

Sankt Wolfgang baffles me. I detect a certain degree of interest in N. Y. in this subject, judging by the several references to it. I don't know how much you know, e.g. whether it is 2/3 of a forestry and mining technical school. Certainly you don't know that the Min[istry]. [of] Educ[ation]. is blanched with fear when it is mentioned. I have not been able to think of a single point of interest for us – perhaps I'm not imaginative enough! The students can be in part taken care of by a scholarship program – the Aust[rian]. School of Mines at Leoben has plenty of room, the Forestry School at Vienna can take only 20 extra students. The alternative, and I assume that we would not consider this, would, so far as I can see, mean making it possible for them to remain at Wolfgang. In effect, we would be underwriting all the cost of a new private (i.e. non-governmental) school on Austrian territory. I await with interest your letter and

response to my report in which this is discussed. It turns out if you do have all this background and are still interested, I will of course go there and look into it. For the moment I will assume that this is not so, in which case there is no point in going there now only to stir them up.

J. Maier – Vienna report No. 5. December 2&3, 1956

Your letter of 29 November just arrived late this afternoon – slower than I would have expected. This gives me cause to worry about my report 1 & 2 which I had anticipated you would have Mon[day]. A. M., otherwise you would be wondering what I was doing. I was particularly hoped that you would have 1 & 2 simultaneously, since in 1 I gave only background which I thought might be useful and then pooped out and didn't finish 2, the substance, until Thurs[day]. night at 2. Incidentally, your security regulations broke down! RF seal on PB postmark plainly legible, although probably less conspicuous, alas, than my RF envelopes. List of fellows has not been off my person, in accordance with RSM's instructions.

Events of these two days have in no way altered conclusions or situation reported in 1 thru 4. To answer your specific questions:

1. Language facilities: Up to 5% German, virtually nothing else, among students. English, French and German doubtless common among older group, but very few representatives of this age.

2. General impression (groups handling refugees have clearly not been able as yet to start sorting out by disciplines) is that high proportion of students are engineering and various technical applied disciplines. Many students of mining engineering (non-banking precious metal in Hungary). As would be expected in planned economy, most are students, not many recent graduates, handful of teachers older and older graduates. Many girl students – perhaps ¼.

3. St. Wolfgang – books no use unless in Hungarian. 10% speak German, none English. Suggest that we wait and see what is going to happen to group before considering lab[oratory]. and teaching equipment. Arrangements or negotiations underway to take care of students. E.g. Canada and Munich are negotiating for forestry students, I am told. The group also contacted a Swedish Professor here looking into aid, and asked about possibility of finishing education in Sweden. Prof. has referred request to government. Univ[ersity]. of Free Europe at Strasburg has 500 scholarships annually for Europe; they are considering reserving 100 for St. W. miners. Also these latter can be taken care of by Aust[rian]. School of Mines at Leoben. I think this would be preferable to keeping them at St. W. – much better if they are assimilated. As I see it, the only way St. W. group can be kept intact is if we foot the bill. Who will pay salaries of teachers, heating, light, food, cooks, bursars, etc.? I am sure Austria will not, nor any international agency. I am convinced we should not.

4. Do not provide \$100,000 fellowship money as in your antepenultimate paragraph, if this refers to advanced scholar types. Simply too few of these, and many agencies at work getting them out. They pop-up light corks in a whirlpool and disappear again.

Hoff's biochemist (young doctor) appeared at Hoff's Clinic, went away, and present information is that he is on way to U.S. with contract American drug firm, Sinkovics, for whom I sent fell[owship] blanks we may never see again – he may be off before we can take action. Or ditto, he may appear in your office! As of present moment, and unless radical change, there will be only a few fell[owships] in post-grad[uate]. category and these should be able to be taken care of through regular fell[owship] funds.

Saw Dr. D. Schlang, International Committee for Aid to Intellectuals, Steindalgasse 2. He, too, is having trouble finding teachers and has asked WUS for help, and they see very few. Works with own funds (ICAI), Caritas, UN Refugee Office. Showed me letter from a Quaker group in London offering to place univ[ersity]. teachers (Friend Service Comm[ittee]. and Comm[ittee]. for Protection of Scientists and Intellectuals [which are thus differentiated!!]).⁴² Example given to show that this group seems adequately looked after by variety of organizations as of this moment. His org[anization] found funds to send Budapest prima ballerina and husband⁴³ to St. Moritz for a little rest prior to settling in Zurich, under protection of M. Petitpierre, Pres[ident] of Switzerland.⁴⁴ St. Moritz gambit far outclasses RF! Wish I could dance. S[chlang]. showed me also list of intellectuals registered in his office – majority about 25 years and either still in univ[ersity] or recent graduates without other experience. Majority engineers of one variety or another. An occasional older clinician with what appeared to be specialist hospital appointments – 2 radiologist noted.

WUS registry now at 2,500 students. Found 300 at Graz, who had come across southern border, and a camp of about 200 near Italian border which was unknown previously; almost certainly no other large groups around. A good number of these 2,500 have already left. On present experience, WUS is planning to establish 6 camps Vienna; 6 Graz, for a total of 1,200 students who wish to remain in Austria or cannot be taken care of elsewhere. As pointed out previously, living and tuition costs for these are the problem. I enclose sheet giving tuition costs – these are for foreign students, and are 3 x those paid by Aust[rian] students. Indications are that Aust[rian]. univ[ersities] will accept tuition at local rates from refugees, hence 1/3 of printed figures, which are in schillings/semester, 2 semesters/year, 25 sch./U.S. \$. Ministry action not required, faculties can make this decision themselves!

Saw Prof. Szegő, Stanford mathematician – well known in Budapest (invited to give lecture there in Oct[ober]. by H[ungarian]. Acad[emy].) and his presence here known to H[ungarian]. Univ[ersities]. In spite of this has seen only 3 scholars. Says is certain any H[ungarian] teachers of math[ematics] & phys[ics] would have found their way to him. One, a nuclear (neutron) physicist was young ass[istan]t. in Inst[itute] Bud[apest].

⁴² Az American Friends Service Committee-t eredetileg az 1. világháború civil áldozatainak megsegítésére hozták létre a kvékerek (Barátok Vallásos Társasága) 1917-ben.

⁴³ Esterházy Melinda (szül. Ottrubay, 1920–2014) korábbi balerináról és férjéről, V. Esterházy Pál hercegről (1901–1989) van szó. A herceg 1949 és 1956 között börtönben raboskodott.

⁴⁴ Max Petitpierre (1899–1994), politikus, a korban a svájci külpolitika meghatározó alakja.

Seemed good and Schroedinger⁴⁵ thought so, too. Has contacts at Brookhaven;⁴⁶ wife also physicist. S[chrödinger] says slightly higher level than usual U.S. Ph.D. He has applied for U.S. visa and want to teach in univ[ersity] there. Also young math[emathician] from Bud[apest]. Univ[ersity]. Inst[itute]. who has completed essentially the Ph.D. Wants to go to England and British Council helping. Third, a math[ematical] philosopher (foundation mathematics), has essentially the Ph.D., not sure where he wants to go.

As you see, the story everywhere is consistent, and it all seems to add up.

J. Maier – Vienna Report No. 6. December 4 & 5, 1956

Situation remains about the same. The Hochschülerschaft (including WUS and COSEC) confirms in general the estimates which I gave in #5 as to the composition of the student group. They may at least half technical high school students (mostly engineering of various kinds), but a fair proportion of these were forced into these disciplines and would prefer to study something else. They estimate 15% girl students. They are trying to compile for me a list of professors and docents, but these continue scarcer than hen's teeth. It turns out that the "ten professors" whom they mentioned having heard of, as reported earlier, were actually only one professor (of pedagogy) and nine uncertain types. A docent in pharmacology from Budapest (Dr. Haar) came to see Brücke and then disappeared but is expected to come back. B[rücke] knows the work of his professor and considers him good, curare man, which is one of B[rücke]'s specialties. In spite of this general dearth, on receiving GRP's November 29 letter, I decided that it might be worthwhile to have a fellowship allocation, on the understanding that this would not be large and might not be used. Cable to this effect. Some of these people might turn up asking for help in other European host countries over the next few months, and this could be a source of embarrassment to regular fellowship budget. If this did not get done, it is not at all important, as it still seems certain that the numbers will be very small – I would guess possibly 10–12 at the highest maximum unless there is a really radical change.

I enclose another application as still a second good example of the kind of thing to expect. This is one of the three picked up by Professor Szegő, Stanford mathematician, previously reported on. Imre Lakatos,⁴⁷ philosopher and mathematician, was docent in philosophy at Debrecen in 1948. Went to Moscow in 1949 for a year of study; was called back to Hungary and clapped into a concentration camp for four years because of "political activity against the state." Was rehabilitated a year ago and allowed to resume studies. Wanted to "know math as a mathematician" – logics, etc. – and started for work for a doctoral degree in math, somewhat higher than our Ph.D. Was fellow of Institute of Mathematics of Hungarian Academy Science [!], he says somewhat higher

⁴⁵ Erwin Schrödinger (1887–1961), Nobel-díjas osztrák fizikus.

⁴⁶ Brookhaven National Laboratory, az Egyesült Államok egyik vezető részecskefizikai kutatóhelye.

⁴⁷ Lakatos Imre (1922–1974), filozófus, 1950 és 1953 között Recskben volt fogolytáborban.

position than university docent. Had given two lectures at Academy on academic freedom, and saw disrehabilitation looming with failure of revolution. Unwilling to spend more time in concentration camp and fled with wife⁴⁸ and father-in-law (latter Andreas Pap,⁴⁹ hybrid corn expert of Soviet Bloc, already invited to jobs in Austria and England). I[mre] L[akatos] says only three places in Europe where he can continue studies – Münster, Leyden and Cambridge (Prof. Braithwaite⁵⁰ of philosophy), prefers latter. Has approached British Council, but they can't help because their scholarships for refugees are at the undergraduate level. Szegő and Prof. Kraft⁵¹ of philosophy Vienna are now taking up cudgels on his behalf. I[mre] L[akatos] speaks quite good English and makes an extremely good impression, although it was clearly no point in my attempting to discuss his work or evaluate it. Wife also speaks fair English – is laureate in biology and genetics, but not allowed to do postgraduate work because her father was considered bourgeois and not worker. This certainly seems like a case that we might consider. Told him I had no idea whether we could do anything or not, nor how long it would take; if he first had an offer from the B[ritish] C[ouncil] or elsewhere, he should by all means grab it, and keep in touch with us. This he is quite prepared to do. He could not be taken care of by a postgraduate stipend here, since he says there is no one in this field in Vienna from whom he could learn. His math[emathician] colleague, also mentioned under previous interview with Szegő, has gone to Switzerland, although possibly not permanently.

Most of today spent with various professors and Rector Schima in discussion of details of proposed scholarship program (Project I and II), acceptance of which was telephoned by GRP at 5 a.m. with advice to get cracking. Little difficult to arrange with no detailed information and presumably still at informal level without letter of notification, although appears definite enough – if I was fully awake when received call! Rector immensely cheered by news. I explained thinking. Estimated 400 scholarships for three universities and ten Hochschule (explained we could not have religious institutions, excluding thus Theology Salzburg – this did not trouble him in the least, he thought, there would be no candidates for there anyway). Rector University of Vienna is ex officio chairman of committee of all university rectors. He will write them asking. Will then hold meeting at which these estimates can be juggled and reconciled to 400 figure. I presume we will then ask for usual letter from each rector requesting funds on basis of financial estimate. Chief difficulty – for university, not for us – is need to strike a balance between need for speed as morale-building factor in giving these young people work and hope, and undesirability of choosing all scholars at one fell swoop. Selection will be necessary, since number of candidates will probably be more than 400; university wishes to try to get best, and other well-qualified people may well appear at a later date, making it advisable to have some vacancies. I will also recommend flexibility in allocations

⁴⁸ Pap Éva, biológianár.

⁴⁹ Pap Endre (1896–1991), agronómus, növénygenetikus.

⁵⁰ Richard Bevan Braithwaite (1900–1990), angol filozófus.

⁵¹ Victor Kraft (1880–1975), osztrák filozófus, a Bécsi Kör tagja.

– e.g. if one school has five fewer students than funds allocated, can be transferred to another. Note: rector suggests funds can be centralized in University of Vienna and disbursed to other schools from there, as alternative to thirteen separate grants. Does this hold any advantage for us? He clearly does not care which we do.

J. Maier – Vienna Report No. 7. December 14, 1956

I seem to have let you down in the matter of reporting – awaiting first EFD's arrival and then DR's made detailed reports seem less urgent than before the Trustees' Meeting, especially since we have been so busy around seeing people that there was no time for anything else. Above all, our interviews did not turn up anything new as a basis for action, or modify in any significant way the action previously taken. It has been a great help having EFD here – I had about run out of idea, and he, with the information which he brought, and the new contacts which he provided, has whipped us up again to renewed frenzied activity. In the meantime, EFD's letter has covered recent events. Since starting this letter – at 12:45 a.m. December 16, EFD has found some new opportunities.

First a few general comments:

1. I assume (I may have mentioned this before) that the grant to WUS-NY administrative expenses mentioned in your cable was for the administrative expenses of the Vienna operation, locally. If it was for administrative expenses of the NY group in connection with refugee programs, it would presumably not take care of the administrative expenses of the WUS International Genova group as regards the combined Vienna operation. In this latter event we should add to the \$10,000 given for WUS-NY, a similar grant for WUS-Geneva. DR says that this can be done.

2. The difficulties reported by EFD in our discussion with the director of the University of Vienna do not in any sense mean a lack of acceptance on the part of the University of the proposal for scholarships. On the contrary, as EFD has pointed out, there is great good will and gratitude. The trouble arises solely from an antique and fuddy-muddy administrative system developed to perhaps a unique degree; a simple inability to visualize and grasp a problem. It seems fair to say that Austria is the land of mañana to a greater extent than in any country outside of our neighbors to the south. Or perhaps the problem is realized to be so overwhelming, immense, urgent, and recent that it has stupefied a placid, low-g geared 19th-Century University administration. In any case, allocation will soon be arrived at. The group at the Ministry of Education seemed much quicker to grasp the indications of the problem, and was equally appreciative of the help offered by the RF program. The Ministry cannot accept outside funds in addition to its budget from Parliament, and hence was excluded as recipient of the grant. It seemed clear that the Ministry officials at charge of the refugee student problem would be lighting fires, or perhaps candles, under the Rector.

3. I would like once again strongly to urge that the present situation offers great opportunities for the RF – not so much in what can be done in the immediate needs of the moment, but also over the long pull, when the tumult and shouting have died away,

as one hopes will be the case. The din and confusion will then subside. People will start to think of other things. Emotional reactions arising from rage and the frustration of casual humanitarian impulses will no longer be activating forces. The residual problem here will remain, undiminished in extent, and no less in importance, because it will no longer be a matter of newspaper headlines. It will be then above all that the RF will be able to demonstrate the qualities of perseverance and staying power which are shared by few other organizations.

We talked to the followings, one or more occasions:

Professor F. Brücke (private address Linke Wienzeile 12, phone B 11-6-31)

Mr. [P. B.] Pearson, Ford Foundation. He telephoned at 1:00 a.m. on Monday, 10 December, wanting information on the student situation; had been in Vienna 12 days and was leaving at 6:00 a.m. Had a mass of detailed questions which I did not feel able to answer over the phone and hence referred him to RF-NY. He exhibited great interest in the Sopron group, probably due to the fact that his only source of information appeared to be the U. S. Embassy. Thought it only decent to warn him on this, since the London Telegraph⁵² had carried a dispatch on the University of British Columbia action.

Ambassador Llwellyn Thompson⁵³ and Mr Ribinus,⁵⁴ U. S. Embassy.

Rector J. Schima, and Dr. Molitsch, University Secretary, University of Vienna.

Dr. Marcel Faust⁵⁵ and Mr. Joseph Buttinger,⁵⁶ International Rescue Committee, at the former's house, 19 Opernring.

Dr. Otto Molden,⁵⁷ Wien XIX, Osterleitengasse 7, (phone B 17-5-10). A very brilliant person, head of the Austrian National Committee for Hungarian Refugees, Director of the Austrian College and founder of the Altbach Seminar.⁵⁸ His Committee is supporting a dozen or so fellowships for individuals of marked creative ability, and he enters a plea for RF help to persons of this kind if selection procedures can be worked out.

Mr. [Johannes] Kleeman of the Hochschülerschaft, and Mr. Stoltenberg⁵⁹ and Mr. Ritchie⁶⁰ (a northern Irishman replacing Mr. Dall)⁶¹ of the WUS, which is now moving to the University main building. EFD's impression of this group was as favorable as mine.

⁵² *The Daily Telegraph*, 1855-ben alapított brit napilap, az egyik legtekintélyesebb orgánus az Egyesült Királyságban.

⁵³ Llwellyn E. Thompson, Jr (1904–1972), amerikai diplomata, 1952-től 1957-ig Ausztriában képviselte az Egyesült Államokat.

⁵⁴ Az eredeti gépiraton a név mellett tintával írt kérdőjel található, valószínűleg elírás.

⁵⁵ Marcel Faust, az International Rescue Committee bécsi fiókjának vezetője.

⁵⁶ Joseph Buttinger (1906–1992), osztrák politikus, az Anschluß után az Egyesült Államokban telepedett le és segítette az International Rescue Committee munkáját.

⁵⁷ Otto Molden (1918–2002), történész, újságíró, a *Die Presse* alapítója.

⁵⁸ Molden 1945-ben alapította az Europäisches Forum Alpbach civil szervezetet, mely rendszeresen rendez tudományterületeken átívelő nemzetközi szemináriumokat.

⁵⁹ Thorvald Stoltenberg (1931–2018), későbbi norvég politikus.

⁶⁰ Cyril Ritchie, író civil aktivista.

⁶¹ Hans Dall, dán diákmozgalmi aktivista.

Institut für Wirtschaftsforschung: Dr. Nemschak⁶² and a young Hungarian economist, Dr. Balassa,⁶³ who had written to NSB. He was leaving on tomorrow for the U.S. via Salzburg, where he expected to remain for a few days to prepare a report on the Hungarian economy for the U.S. Embassy. Will call on NSB or KT in NY. He helped with the drawing up of the economic plans for the Nagy Government, outlining a position somewhat to the right of Titoism, in that local industry would remain nationalized, but private foreign capital development would be encouraged. He made a remarkably good impression on us both.

Ministry of Education: Dr. Harper (sp. now revised), Dr. Finder, and their chief, Dr. Metznick, who had been occupied with a budget meeting at the previous interview here. The atmosphere was extremely cordial, and it was apparent that the Ministry welcomed the student scholarships provided. There was no indication that the ceiling of 200 students was any longer adhered to. There was no discussion of any maximum, and apparently the extent of the problem has now been realized. Main purpose of the meeting for us was to clarify these points and to inform the Ministry of the RF action. The Minister⁶⁴ is still inaccessible because of the parliamentary budget session.

Canadian Embassy, Körtnering 5; Ambassador Macdonald⁶⁵ and Mr. Cox,⁶⁶ in charge of refugee program. A very pleasant young man, he is busy at getting as many people to Canada as he can, mostly by chartered ship. Confirms the BC arrangements for the forestry group, and says that several other schools are interested in the miners. Negotiations are underway for the Budapest Opera Group – 100 of the 1,300 members of the company had come across, many of them technicians rather than artist. The group has melted away during the negotiations, but Toronto probably take the residue.

Künstler helfen Künstler, Ballhausplatz 1, recommended by Faust as a possible source of artists. They are doing nothing for the refugees.

Historisches Institut, University; Doz. Dr. Hammann⁶⁷ and Prof. Hantsch,⁶⁸ dean of the philosophical faculty. Hammann is a very sharp young man who had a number of astute comments to make on the political scene. These can be better presented verbally (they do not affect our program in any way).

U. N. High Commissioner for Refugees, Wien IV, Schwintzgasse 5. Mr. Victor Beermann,⁶⁹ a young Hollander, to arrange an appointment for DR. He described a Dutch-supported program for a group of grammar-school students, which will be presented in greater detail by the man in charge, Dr. Kaan,⁷⁰ from the Netherlands Ministry of Social Affairs. (See today's correspondence to GRP.)

⁶² Franz Nemschak (1907–1992), osztrák közgazdász.

⁶³ Balassa Béla (1928–1991), közgazdász, később a Johns Hopkins Egyetem professzora.

⁶⁴ Heinrich Drimmel (1912–1991), osztrák politikus.

⁶⁵ James Scott Macdonald, 1956. szeptember 7-től Kanada első nagykövete volt Ausztriában.

⁶⁶ Gordon Cox (1917–1978), Kanada bécsi nagykövetségének tisztviselője.

⁶⁷ Günther Hammann (1924–1994), osztrák történész.

⁶⁸ Hugo Hantsch OSB (1895–1972), osztrák történész, egyetemi tanár, bencés szerzetes.

⁶⁹ Victor A. M. Beermann (1915–2000), holland diplomata.

⁷⁰ Dr. A. Kaan, holland várospolitikus, a Nederlandse Federatie voor Vluchtelingenhulp bécsi küldötte.

International Red Cross, Hotel Wandel, Petersplatz: Herr Bimcher, Mr. [Melchior] Borsinger (tel. U 29-6-04) in an attempt to arrange an appointment for DR with the director Willi Meyer (not possible in Budapest) or his deputy, Mr. Rutishauser⁷¹ who will replace WM when the latter returns to Geneva. Rutishauser also in Budapest, expected back end of week, but no luck on appointment. Borsinger, for the record, absolutely the most repellent creature ever met, embodying all the worst features of the British minor civil servant which he resembles in speech and appearance, and of the Swiss burgher and Red Cross fonctionnaire which he is. (I am the Red Cross in Austria.)

The Forum⁷² (seen by EFD – see his notes: Congress for Cultural Freedom): Museumstrasse 5, tel B-30-4-66, Mr. Friedrich Thurberg).⁷³

Dr. J. Sinkovics was fortunately contacted on receipt of cable from GRP – he was due to leave the next day by air for the U.S. On reflection, decided that it was unfair to him and unwise for us to interfere with this arrangement by providing our own transportation – these people when given the opportunity should go as quickly as possible, with no monkey wrenches thrown in the machinery. He had written to Frank Horsfall,⁷⁴ and had from him a letter which RF officers might well study as model for declinations. FH expressed unbridled enthusiasm, call on me for any help, etc., but we have no place for you in our virus laboratories. JS had confused the RI and the RF, and thought this was the outcome of his discussions with me. I cleared this up, and he will see RSM (which FH had also advised him to do). He had a firm offer from Albert Sabin,⁷⁵ who had also cabled the Embassy. Told him that RSM would be able to advise him whether to accept Sabin's offer or our fellowship. His physical exam, done by the Consulate doctor, had been mailed to Paris, and a phone call to MC⁷⁶ revealed that it had gone on to NY. He does not know where his wife and twin sons are – they left for the frontier by car, but did not arrive, and several days spent in the camps failed to produce any further information. He is not worried about them – says that women and children are safe, and that only men are in danger through deportation. He expects to bring them to the US later. DR later suggested that we should provide an initial outfitting allowance for our fellows. This is not to be charged to stipend, since most of them have only the clothes on their backs. It was too late to do this for JS, but in the future, we are planning a payment of about \$200.

American Medical Society of Vienna, Landesgerichtsstrasse, around the corner from Universitätstrasse 11 (back of Beethoven Café). To chase down a rumor reported

⁷¹ Georg Rutishauser (1901–1981), svájci hentes, köztisztviselő.

⁷² A *Forum* 1954 és 1995 között Bécsben kiadott és a Congress for Cultural Freedom által finanszírozott kulturális és politikai magazin volt.

⁷³ Helyesen: Friedrich Torberg (1908–1979), író, újságíró, a *Forum* szerkesztője, aki korábban 11 évig az Egyesült Államokban élt, szoros együttműködésben a kormánnyal.

⁷⁴ Frank Lappin Horsfall, Jr. (1906–1971), amerikai kutatóorvos.

⁷⁵ Albert Bruce Sabin (1906–1993), białystoki születésű amerikai bakteriológus.

⁷⁶ Cserépfalvi Miklós (1905–2001), sebész, később Washingtonban telepedett le.

to DR at the Embassy that the Dean of the Budapest Medical Faculty⁷⁷ was in town. Dave Rutstein⁷⁸ had once expressed grave reservations over the AMSV, a queer organization with no visible source of support except its director Dr. Arthur Kline, who came here from Boston in 1951 and for the last two years has been medical adviser to the embassy, his only job. He is on vacation in Switzerland at the moment. Nothing is known of the dean. The Society sees plenty of refugee doctors since they give them 500 schillings from a \$5,000 Grant from the AMA, but have no idea who they are. Neither Brücke, nor Dean Bieling of the Vienna faculty has heard anything of the Budapest arrival and consider this most unlikely. Later, a young doctor from the University of Budapest pointed out that the Dean was a red-hot communist, and if he had come across it was for no good end. Estimates from various sources are that 3–400 physicians have fled. The Embassy is advising them not to go to the US because of the difficulty of securing licenses to practice.

Dr. I. Lakatos, to inform him of fellowship subject to physical, which he had not yet done because he has been in queues all day and every day looking for other possibilities. He was contacted through Prof. Szegő, Schönborngasse 18, tel. A21-1-21Z; Institute of Mathematics in Strudlhofgasse 4, Wien IX. Physical will be done by appointment, at suggestion of Brücke, by Doz. Dr. E. F. Hueber, I Medizinische Universitätsklinik (Prof. Landa), Lazarettgasse 14, Wien IX, home tel. V26-3-54, office tel. R-28-212. Sounds most pleasant on phone; considerable time in US, married to an American. Lakatos so stunned by news that he became virtually speechless.

Sam Williams, old friend of EFD (see my diary January 1952 of Vienna trip) now with Stamford Research Institute, and here at Zoology Institute for one year as visiting professor (home tel. A14-977) – hopes to see RFD and J. Maier.

Barrett McGurn⁷⁹ now back from Belgrade – lunch with DR and EFD.

Prof. Albert Vali,⁸⁰ recommended by rector Schima and Prof. Verdross,⁸¹ ex-rector and professor of international law. His curriculum vitae is enclosed. This seems a clear case of helping an extremely worthy citizen to re-establish himself along the lines of RSM's first cable. DR and EFD agree. Can be reached Mayerhofgasse 12, Wien IV, c/o Frau Dr. Rieder, tel. V49-734.

⁷⁷ A már független Budapesti Orvostudományi Egyetem orvostudományi dékánja ekkor Babics Antal (1902–1992) volt, az intézmény rektora Gegesi Kiss Pál (1900–1993). Babics október 27-én vette át az egészségügyi tárcát Nagy Imre kormányában.

⁷⁸ David D. Rutstein (1909–1986), amerikai kutatóorvos, a Harvard Egyetem professzora.

⁷⁹ William Barrett McGurn (1914–2010), amerikai újságíró, később kormánytisztviselő.

⁸⁰ Vali Ferenc Albert (Francis A. Vali, 1905–1984), politikai okokból történt bebörtönzéséig a nemzetközi jog professzora Budapesten, szabadulása után 1956-ban elhagyta az országot, és a University of Massachusetts Amherst tanára lett.

⁸¹ Alfred Verdross (1890–1980), osztrák diplomata és jogászprofesszor, 1951/52-ben a Bécsi Egyetem rektora.

Dr. George Bercy,⁸² referred by Doz. von Hueber, who talked to him at length (speaks little English) and considers him well trained in experimental medicine, especially homodynamics. Has been assistant for 6 years in the Budapest medical faculty, institute of experimental medicine. Left because he considers the opportunities for scientific work nil – one gathers that he is pretty much apolitical. The university clinics at Budapest were on the same street as the Kilián barracks, scene of some of the bitterest fighting. The 1st and 2nd surgical, dermatological, gynecological clinics and medical library were completely destroyed and burned out. Says that if peace came today, it would take ten years before scholarly work could be resumed.

Many medical students killed – hundreds; 200–300 doctors have fled. Knows that medical schools at Szeged and Debrecen are relatively undamaged, thinks Pécs also but has no direct information. Worst fighting in Budapest, where the tanks would „durchschossen” the buildings – expressive word! Other parts of Budapest University, including medical faculty, in areas more remote from fighting, were O. K. Also confirms Sinkovics’ statement that Central Institute of Hygiene was only slightly damaged. Incidentally, Sinkovics had the interesting tale that the bronze plaque to the RF was removed ten years ago. In the first days of the revolution it was restored to its place of honor. Now, he supposes, it has been taken down again! Bercy had a plausible answer to something I had wondered about – why have we not found any older faculty members? The older persons are too old for the hazards of the trip and for the uprooting, and by and large were not politically endangered having taken no part in politics nor in the revolution. The young professors and docents were political appointees, and hence no reason to leave. Appointment to university posts and promotion were based strictly on examinations in courses in Marxism–Leninism–Stalinism, according to the Russian system. His whole class was purged from university posts six years ago. He was mysteriously and without explanation reinstated, he thinks because he had published several papers in a West German journal. He will send us a curriculum vitae. Address Wien XVIII, Hasenauerstrasse 45, c/o Graf Montjoie, tel. A11-449.

(Well, really can’t go on. Three weeks of 8 a.m. to 2 a.m., and I am licked! Running around all day seeing people, then up all night. Will continue later, DV. Have seen Ehrendorfer⁸³ at Botanical Institute – by all means go ahead when definite cost estimates come through – depends on type of electronic rectifier needed. More details when possible.)

Tomorrow seeing first past fellow – Astronomer Lassovszky.⁸⁴ Told a couple of weeks ago that only prof[essor] known was an astronomer, but no one knew where he was.

⁸² George Berci (sz. 1921), sebész, kutatóorvos, a Cedars Sinai Medical Center (Los Angeles) sebészeti osztályának alapító igazgatója.

⁸³ Friedrich Ehrendorfer (sz. 1927), osztrák botanikus.

⁸⁴ Lassovszky Károly (1987–1961), csillagász, 1925-ben Rockefeller-ösztöndíjas az Egyesült Államokban, 1947-ben a budapesti egyetemen megalakítja az Amerikai Intézetet. 1956-os távozása után a Harvardon a Smithsonian Intézetben dolgozott.

Dr. G. R. Pomerat,
 The Rockefeller Foundation, New York.
 Paris, December 19, 1956
Vienna: final edition of Phase I.

Dear GRP, (EFD also)

By now, you should have had my cables on the Lakatos fellowship, Vali fellowship, latter's blanks, and cable that p[ast].f[ellow]. Prof. K. Lassovszky, the astronomer, will soon be arriving in the US and should be taken care of by a fellowship. Plus assorted diary notes on all this. Both Vali and KL are extremely worthy and first-class citizens and clearly merit as much help as we can give them under RSM's original terms of reference of helping senior people to re-establish themselves. Vali's very good curriculum vitae, which I sent you, gives his history. He had been released from jail only one month before after five years imprisonment, and was doubtless right in figuring that he didn't have much of a chance. Lassovszky had been fired in 1949 from his chair, and had been living in complete retirement. He was probably safe from further personal persecution, having nothing further to lose. He left because of his 15-year old son who, he says, would certainly have been deported. You will see from his limp and cane that the flight could not have been an easy one for him. Address is: Anhofstrasse 92, Wien XIII, tel. L.13-737 R. He does not know any other RF fellows who have come out.

I know by now (it being now Dec. 28, since I permitted myself a little relaxation, except for going over the accumulated office mail, over the Xmas weekend at home) that you have also received the masses of information on the allocations to the Austrian universities. The numbers assigned to each school were in large part based on the numbers already enrolled, with adjustments to bring the total available to 400, assuming the top rate of stipend. The numbers already enrolled probably give some approximate indication of the composition by disciplines of the potential student body, and of the schools' own estimates of how many extra students they can handle. Since Rector Schima showed every indication of applying too strict an interpretation to any instruction from the RF, in his eagerness to accept a suggestion from EFD or JM as the most rigid kind of law, we did everything possible in our letters to the rectors and in the descriptive memorandum accompanying them, not to apply any limitations which could be taken in too literal a way, and to give the universities as free a hand as possible in the determination of the amount of stipends and the number of students accepted. The idea was to encourage the universities to treat every student as an individual case based on his own particular needs — which, as EFD pointed out, might have a very salutary effect on a Teutonic institution, if the lesson could be learned. Part of the reason also was that in the last days of our stay we ran across individuals who had heard rumors that the RF was providing scholarships of 2,000 schillings per month to Hungarian students, and this was felt to be too luxurious in relation, say to Austrian

government scholarships of 500 schillings to Austrian students. The misunderstanding resulted, of course, from a complete failure to recognize that a scholarship to an Austrian student, no matter how poor, was a supplement, that he had a home to go to, clothes, at least some presents from home, knew the language and hence was not so burdened with studies, lived in an inexpensive student dormitory, and could find part-time or vacation employment – none of which would be true in the case of the Hungarians. But the problem of potential ill-feeling raised by misunderstandings of this kind seemed important enough that we wanted to avoid any appearance of dictation or of non-flexibility. Incidentally Prof. Brücke understood the situation perfectly, and expressed great irritation with those who could not.

The following interviews, other than those already reported by EFD, were sustained between bouts of running around Vienna.

Dr. Gabor Kalman⁸⁵ (married, 1 child, good English), graduated from the Budapest Technical High School in 1952, electronics engineer; and Dr. Georg Schmidt⁸⁶ (married to a physician, 1 child, poor English), graduated from the BTHS in 1950, MA in electrical engineering. Both were research fellows at the Central Research Institute for Physics of the Hungarian Academy, under Prof. Janossy,⁸⁷ a distinguished cosmic ray physicist who has worked at Dublin and Edinburgh. This was a little worrying, and I became even more uneasy when at a later meeting they submitted curr[iculum] vitae indicating that their research at the Academy was on plasma physics – a new term to me, since it deals with “the peaceful uses of thermonuclear fission”. Clearly, these were citizens of potential usefulness but too difficult for us to handle, and so we arranged the appropriate referral. Both these young men are Jewish — they say that there remain about 200,000 Jews in Hungary, which surprised me. They are being cared for at a JOINT⁸⁸ camp, Hotel Kendler, Grossgmain bei Salzburg. Could this be the Georg Schmidt referred to in GRP diary p. 265, Nov. 13, 1956? I don’t know when they came over, but I saw them on Dec. 14 on what I believe was their first visit from Salzburg to Vienna. Both want to go to the U.S.

Mr. Clive Gray,⁸⁹ National Student Association representative. The Hungarian student refugees have set up a local student organization in Austria, and with CG’s encouragement are planning to set up several small groups to travel around the world telling other local student organizations about Hungarian students and their recent experiences. Asia and S[outh]. E[ast] Asia are being considered actively for the first of such missions, and CG is going soon to India to look into the possibilities and make local arrangements. English-speaking students will be used for these missions, and

⁸⁵ Kálmán J. Gábor (sz. 1929), a Boston College fizikaprofesszora, az MTA külső tagja.

⁸⁶ Schmidt György/George Schmidt (1926–2014), fizikus, 1956-ban először Izraelbe, majd onnan az Egyesült Államokba távozott, ahol a Stevens Institute of Technology professzora lett.

⁸⁷ Jánossy Lajos (1912–1978), fizikus, az MTA Központi Fizikai Kutatóintézet igazgatója, az ELTE professzora.

⁸⁸ American Jewish Joint Distribution Committee, New York-i székhelyű zsidó segélyszolgálat.

⁸⁹ Clive Gray, közigazdász, 1955–1956-ban az NSA alelnöke.

several who speak Spanish have been found for later trips to South America. This might be an event of considerable political importance, especially if the NSA can carry out its plan of remaining in the background and allowing the missions to function as an entirely Hungarian scheme.

Conferences with Rector Schima at the University resulted in final allocations and a frenzied two-day outburst of editorial, diplomatic, and secretarial activity on the part of EFD and JM.

WUS-Cosec-Hochschülerschaft in their new quarters at the University Stoltenberg has worked out his budget which is much higher than originally envisaged. The total expenditures of the group from Nov. 11 to April 1 (when the operation will possibly terminate, assuming that the influx will not go on too long) will be about \$25,000 in addition to the \$6,000 received from our first grant of \$10,000 to WUS-NY. They have been living by borrowing from a Dutch gift of 200,000 schillings to Hungarian students, which will have to be replaced. Most of the money goes for living expenses of about 30 volunteer workers, plus costs of travel to the camps. The workers receive no salary and so cannot afford to stay long – most can stand it for only about a month. This is of course disadvantageous in its effect on continuity and efficiency, and it would seem that we might do something about it. S[toltenberg] will send his budget to Geneva for transmission to NY.

The Hochschülerschaft has already organized language courses for refugee students, at present at the Technische Hochschule. The teacher is Max Gelmini-Kreutzhof. We might be able to help here also. J. Kleemann's telephone number is B 26-872. Cosec is now A 21-550 Klapper 108. The Österreichische Hochschülerschaft Körperschaft Öffentlichen Rechtes is a body organized under public law and is authorized to receive funds.

Dr. Istvan Vas⁹⁰ and his wife,⁹¹ also a physician (histologist) were seen with her sister and brother-in-law, Dr. and Mrs. Istvan Ring.⁹² This points up a new development (this was on December 18) – the beginning of what seems to be an increase in emigration of a more senior group, people who were not directly involved in the revolution, but who are now beginning to move because of fear of the Russians and what seems to be their intent to remain in Hungary. Thus, these four gave up and crossed three days ago. All of them make an extremely good impression. Dr. Ring was first assistant in the Department of Public Health and Preventive Medicine at the University of Budapest. His research is on the epidemiology of airborne infections, especially of whooping cough. He wants to go to the US and prepare himself for a career as a health officer or epidemiologist, beginning with an MPH course at Johns Hopkins or Harvard. Speaks very good English and was given fellowship blanks. His wife would like to continue her studies in bacteriology, and this could be taken care of at the same institution if his fellowship

⁹⁰ Vas István (Stephen Vas, 1926–2006), kutatóorvos, Bécsből Kanadába emigrált, ahol a McGill Egyetem professzora, majd a Toronto Western Hospital mikrobiológiai osztályát vezette.

⁹¹ Raditz Magdolna (Magdalena Raditz, 1927–2001), orvos.

⁹² Ring István (sz. 1924), orvos, felesége: Raditz Ilona (Ilona Raditz Ring, sz. 1933), orvos.

included tuition charges for his wife. Address: Pension Elite, Wipplingerstrasse 32, Vienna I.

Dr. Vas is not quite so simple a case, although he makes an equally good impression and speaks even better English. Was assistant at the Institute of Microbiology of the University of Budapest and for the last 8 months assistant at the Central Institute of Hygiene, where he had just completed his habilitierung on the effect of fatigue on non-specific resistance. Is an immunologist by trade. He cannot go to the US, having been a party member, one gathers for opportunistic reasons, this, alas, being the way to a career. (Dr. Ring was able to get along without this qualification, being under the personal protection of the professor). He accordingly wants to work in immunochemistry with Grabar⁹³ at the Pasteur.⁹⁴ I suggested that he should think of going to Canada, since life might be difficult for him in France. He actually would much prefer this and had thought of it, but considered that Canada would be as difficult of entry as the US. I later saw Mr. Cox at the Canadian Embassy, who says that membership per se, in the absence of other actions and if one abstained from political activity in Canada, was not a barrier. He asked me to have Vas join a group of students being briefed for early departure for Canada, which was done. I did not know what could be done about a fellowship for Vas under these very special circumstances, but rather inclined to the belief that if the membership was only on opportunistic grounds we might consider it worth while and all to the good to save one black sheep for the fold. Discussed this with DR, who seemed to believe that no absolute contra-indication existed if the situation was as we believe, and if the political paragraphs of the fellowship book were pointed out with the warning that any political activity would mean cancellation of the fellowship. This was done in a subsequent meeting with Vas. I have the clear impression that he has had it as far as politics is concerned. He will go on to Canada if this can be arranged before I decide what to do. I will, want to think this over.

Meeting with members of Hungarian Red Cross described in memo of interview left with DR. Tentative arrangements to return to Vienna for further trip after holidays, after return of Hungarian group from Geneva, and when DR enroute India.

Dr. Fabuss⁹⁵ was seen on last day; spoke excellent English and made good impression. Graduate of Budapest technical high school – a chemical engineer who worked on physical chemistry of petroleum distillation at Tech[nical] High School Veszprém. Wants to continue in academic work, perhaps at MIT. Has wife and 5-year old son with him. Address c/o Mr. Freidin (N.Y. Post representative), Wien XIX, Nusswaldgasse 22. Will want to think this over.

---

⁹³ Pierre Grabar (1898–1986), kijevei születésű francia biokémikus és immunológus.

⁹⁴ Az Institut Pasteur non-profit magánalapítvány, a fertőző betegségek kutatóközpontja Párizsban.

⁹⁵ Fabuss M. Béla (1924–2013), kémikus. Végül nem az MIT-re került, néhány éves nagy-britanniai tartózkodás után csak 1960-ban telepedett le az Egyesült Államokban, ahol különböző intézeteknél és vállalatoknál főként tengervíz sóalanítással és szennyvízkezeléssel foglalkozott.

An even better impression was made by young Dr. Otto Balasz,⁹⁶ who has diplomas in biology and chemistry, and was dozent at the Budapest Agr[onomic] High School's Institute of Plant Physiology, with a thesis on mitogenetic effects of radiation. He tried to escape from Hungary in 1949, and was captured by the AVO at the border and kept in jail with the usual treatment for 5 months an experience which he would not care to repeat. Repetition would have been inevitable since he was a member of the revolutionary committee under Tanzos,⁹⁷ who found asylum at the Yugoslav Embassy with Nagy and was seized by the Russians when they took Nagy. OB had a very low cadre – a kind of composite box score given on the basis of whether you, your father, mother and grand parents were party, workers, peasants, intellectuals, etc. Cadre A being high, Balasz was cadre X, which led him to believe that his future was dubious. He has only one interest – to resume his work on energy transport in plants, if possible under somewhat less difficult circumstances. Gave him fellowship blanks. His address is c/o Frau Ilona Nogrady, Bieberstrasse 9/8, Wien I. Incidentally he was able to keep his job because of his value to an institute of applied food technology – food processing etc.

The morning of departure, December 21, had a phone call from, and breakfast with, L.T. Coggeshall,⁹⁸ here for the Department of Health, Education and Welfare with Nixon, for what purpose he knew not. His preliminary impression after 18 hours in Vienna was that there were more Americans coming in than Hungarians leaving, which may well have been so. It was a great sorrow to hear that his wife has myasthenia gravis.⁹⁹ [...]

JM

Diary.

Vienna Phase II

Monday 7 January: Vienna

All day spent in locating the International Committee for the Red cross, which has now moved to the Stiftskaserne, Stiftstrasse (off Mariahilferstrasse), tel. Y.15-500, and in trying to run down information on visas for the Budapest mission. The kaserne is an enormous barracks which had just been put in shape for the new Austrian Army; a large part of it has been lent to the ICRC for offices and a refugee camp. Finally found a Mr. Wamister, a pleasant young Swiss who is administrative assistant to Gen[eral] Rutishauser, the chief of delegation. Rutishauser and Willi Meyer are still in Budapest, and are expected back Tuesday night, although WM has told me by phone from Geneva that he expected to be back tonight. Since this was cutting things a little fine for the information needed for DR's Wednesday departure from NY, I explained the situation to Wamister and we passed the afternoon trying to get either Rutishauser or Meyer on

⁹⁶ Balázs Ottó (1924–1997).

⁹⁷ Tanczos Gábor (1928–1979), a Petőfi Kör titkára.

⁹⁸ Lowell T. Coggeshall (1901–1987), a Chicagói Egyetem biológiai professzora, trópusi betegségek szakértőjeként szorosan együttműködött az amerikai kormánnyal és a Rockefeller Alapítvánnyal.

⁹⁹ Izombénulással járó autoimmun betegség.

the telephone – neither was in the office in Budapest, and we were not able to get in touch with them. The ICRC teletype was working only at intervals, and no message came through on it from either. W[amister] did not want to put my message on the teletype to Budapest, since they have reason to believe that all telex communications go through the Russians, which seems probable enough. He also tried telephoning the Hungarian legation, where he occasionally has access to Mr. Beck,¹⁰⁰ the minister — the other legation staff are apparently so unstable, and come and go with such rapidity, that one never knows who is there. He was unable to get through to Beck on this occasion, and the several persons of whom he made inquiries said that they had nothing to do with this, and that we would have to speak to the cultural attaché, who unfortunately was not there today. W[amister] says that this kind of run-around is absolutely typical. It being by now 6 pm and too late to try other channels, I telephoned DR to report this unsatisfactory progress, and on the strength of hope alone reserved a call for noon (Vienna time) tomorrow for a final report.

The organization or the ICRC is interesting. The permanent staff is a small one, and is augmented for emergencies like the present by Swiss draftees who are given limited leave of absence by their regular employers, who continue their pay, so that the ICRC does not have to meet salary bills. Thus, Rutishauser, the retired quartermaster – general of the Swiss army and now a member of parliament, was asked by the Swiss government to take over the direction of the Hungarian program. Wamister, the assistant manager of a cold storage plant in Basle, was detailed by his boss, a friend of Rutishauser's, to act as R's deputy for 5 weeks.

The ICRC has apparently been subject to, and is very sensitive about, a certain amount of criticism concerning the distribution of relief supplies in Hungary. I mention this because, as Wamister describes the situation, it has some bearing on whatever the RF may do in Hungary. The ICRC is not permitted by the Hungarian government to distribute supplies directly or on its own. It can only do so through the Hungarian Red Cross, which the government has authorized to distribute supplies and to deal with the ICRC. A certain amount of diversion of supplies is known to occur. There is no diversion as yet to the Russians, but it is recognized that there is some to Hungarians who are presumably deserving party members. Under the rules of the game, there is nothing the ICRC can do about this except to call off the operation and walk out. As W[amister] points out, this would mean that the good Hungarians would suffer in order to prevent a loss of perhaps 20% at the outside to the no-goods. His attitude, doubtless the official ICRC point of view, is that it is better to have the Hungarian people receive help even if this involves a certain amount of loss, so long as the loss is kept within reasonable proportions. I must say that I tend to agree with him. Presumably hospital and laboratory equipment such as we are thinking of would be far less likely to be diverted in this way than would food and clothing.

---

¹⁰⁰ Beck István (sz. 1912), bécsi követségi tanácsos, később külügyminisztériumi osztályvezető, majd berni nagykövet.

A second criticism is the slowness with which supplies are distributed, due to poor organization. The ICRC can only prod the Hungarians as much as possible to speed things up. The packaging of bulk foods, such as 1,000 tons of rice received from Spain, is a similar problem. As W[amister] says, he could organize the breakdown of this into 1 lb packages in a single day in Switzerland, and have the work done in 3 days. In Hungary it takes forever.

The ICRC is permitted to exert a major degree of control in Budapest by maintaining strict control of warehouses by their own personnel. Since staff is limited and secure warehouse space scarce, most supplies are stored in Vienna and moved to Budapest as needed, on a smaller scale.

Tuesday 8 January: Vienna.

To the Hungarian Legation (Bankgasse, near the Burgtheater). The AVO-type porter at the door gave me a ticket to the consular section. I elected instead to make my way upstairs to the office where DR and I had seen the cultural attaché¹⁰¹ in December. This worthy, when she opened the door and saw me standing there, gave me a truly lethal look; one could hear the thunder rumble, and the poor porter is probably even now wielding a pick in a salt mine. She deglaciated a little when she saw my card and remembered having seen me before, and for what purpose. After consulting the minister, she announced that they had authorization for visas for DR, DC and JM.

Had just returned to the hotel when Willi Meyer called up to say that all was cleared and in order with the Foreign Ministry in Budapest for 3 visas. Rutishauser will be back tonight and will want to see me tomorrow. Accordingly telephoned DR at 06.00 hours Scarsdale time to say that all was well.

Coordinating Committee for Relief to Hungarian Students-Hochschülerschaft. The office is now in the University building; the personnel of the group has changed almost completely from the original group met by EFD and me in December. Mr. Stoltenberg has returned to Norway and Mr. Kleemann has resumed his studies at the law faculty. The staff now consists of Mr. Taylor,¹⁰² Canadian, who is the WUS representative; Mr. Vukovich, the Hochschülerschaft representative; Mr. Sheck also from the Hochschülerschaft; Mr. Voglesund from the Netherlands; and Mr. Ritchie from Belfast, the only remaining member of the original group. The current estimate is that 5,500 students have emigrated into Austria out of a total Hungarian student population estimated at around 30,000. COSEC has already registered 3,600 students and it is estimated that 700 left Austria in undifferentiated transports in the early days of the migration without having been registered. Many students are still registering with COSEC; these are part of the estimated 1,200 balance to make up the total. The situation seems to be a good deal more stable and less chaotic than formerly, primarily because the number of emigrants has decreased sharply. Only about 150–200

---

¹⁰¹ Karádi Gyuláné (sz. 1914) töltötte be ezt a posztot. GECSÉNYI, 2000, 314.

¹⁰² Charles Taylor (sz. 1931), filozófus.

individuals are crossing the border each day at the present time compared with the thousand or more who were coming over daily in December. Crossing the border has become a good deal more difficult, since the Hungarian soldiers who were sympathetic to emigration have been replaced by communist police and shootings are reported on the border every day.

Of the 3,600 students who have registered, 1,500 have been sent to other countries, plus the estimated 700 who went not as students but as ordinary refugees. This leaves 2,100 students still present in Austria plus the estimated 1,200 who have not yet registered. A breakdown by countries of the students who have left Austria is as follows:

West Germany	650	
Saar	15	
England	150	
Sweden	350	– including a large number of those who went as ordinary refugees.
Switzerland	80	– this total may be as large as 200–250, including those who went in ordinary refugee transports
France	70	– with 50 more leaving soon
Canada	300	– the original Sopron group, with 100 more leaving within the next few days
South America	25	– almost all of whom went to Brazil
United States	150	– 240 further students are at present being processed for the U.S. Of these 155 are ready to go, and the other 85 do not have visas and will have to wait till another quota is available.
Belgium	50	– who are now awaiting visas
Norway	21	
Denmark	11	
Holland	75	

Scholarships have been promised for all these by the receiving countries. Additional but unknown numbers of students have also gone to the U.S., the U.K., France, and Italy in undifferentiated transports without having been registered as students. Many students wish to go on to other European countries, perhaps as many as 1000, but there are no scholarships available. The countries of choice seem to be Switzerland and West Germany. COSEC is clearly being as active as ever in stimulating the universities to take care of the Hungarian students as quickly and in as efficient a way as possible. They have succeeded in inducing the rectors' conference to hold a meeting on Friday morning for a general and complete discussion of the student problem and the utilization of the RF grant. Mr. Vukovich will represent the Hochschülerschaft and COSEC at this meeting. Since I will unfortunately not be able to be present, I explained in some detail to the group the question of flexibility of usage of the grant with relation to the stipends for students and the number of students to whom scholarships could be given. I also described the second program of salaries for young university graduates who wish to

continue research or teaching in the Austrian Hochschulen. Vukovich thinks that one point which will certainly be discussed at the rectors conference meeting relates to the possibility of continuation of the RF aid after the first year. I explained to him our position on this matter, saying that we were very well aware of this problem and were prepared to consider further aid after the first year but that any decision on this matter would have to be made by our Trustees.

A second question which will undoubtedly arise is due to the fact which has now become apparent that many more students will remain in Austrian universities than can be taken care of under the original grant. The COSEC group would like to know whether the RF would be willing to consider a further grant to take care of an increased number of students. I did not know whether this could be done but said that I would refer it to my colleagues in NY.

It might be useful to defer consideration of this point until a later date when it is known more or less definitely how many students will remain in Austria and how many can be taken care of by other countries. Presumably the US will admit a considerable number of refugees in addition to those already taken, and Canada is continuing to receive fairly large numbers. All other countries of Western Europe appear to have been pretty much saturated and it is probable that there will not be large numbers going to any of these countries in the near future. If too many students remain in the Austrian universities and if further funds cannot be found to take care of them, Mr. Sheck is afraid that the universities may be tempted to divide the scholarship stipends and thus take care of an increased number of students. If carried too far this might result in the stipends paid to the students being too small for them to live on. This would clearly present a very dangerous situation and one which would be extremely undesirable from the standpoint of the West. If these students become discouraged and return to Hungary under the present regime, their defection would represent an enormous propaganda victory, which would be exploited to the fullest and would derive increased value from the prestige given to intellectuals in the Soviet bloc. Agitators are already at work in the student camps trying to induce students to return to Hungary. He wants to know if we can suggest to the rectors that the floor limit on the stipends be 1000 schillings per month. I thought that we could best take this up on an individual basis if this situation ever arose and told him to let us know at once if it happened in any case.

The COSEC group believes that there would be certain advantages as regards uniformity of use of the grant if it had been made to a single body such as the rectors conference rather than to the separate institutions. I said that it was our understanding that the rectors conference could not receive funds and in any case had no administrative machinery for handling a grant of this kind. This is clearly however a question which might be looked into in the future.

Because of the difficulty of finding housing in Vienna the Hochschülerschaft is interested in renting buildings in which to establish student homes under the supervision of the Hochschülerschaft for Hungarian students. They ask if part of the 10% going to the universities for administrative expenses could be used for this purpose.

I said that this would have to be taken up with the universities and if they agreed to devote part of their funds to this purpose, we would have no objection. It might also be that part of the student scholarships could be used for this purpose in lieu of providing direct cash subsidy for housing.

The COSEC group would also like to know whether a Hochschule which did not have enough students to use all of its allocation could transfer the unused portion to another Hochschule which did not have enough money for its applicants. Said that I would take this up with N.Y. It seems to me that this is probably not a serious issue, since the total number we have provided for is so small compared to the students on hand, so that presumably all the Hochschule will have enough students.

Other information obtained later indicated that the universities are moving rapidly on the scholarship question. I saw for instance a mimeographed application form for the RF scholarships which the University of Vienna has prepared and is giving to all applicants.

As far as I can tell nothing has been done yet about the second grant for graduate students but the Hochschülerschaft has been busy on this also and it is probable that action will be taken within a few days to disseminate among the faculties information on this grant. Another point of interest is that the trend noted late in December for increased migration of university teachers in the younger age groups seems to be continuing and there are now more people of this category arriving in Vienna. After returning to Paris, I heard from three or four different sources of Hungarian professors who had written to friends either in England or Paris saying that they wanted to leave Hungary and asking whether there was any possibility of their obtaining positions after they left. Noted in particular were Professor Stephan Karady¹⁰³ of the University of Szeged, a past fellow of the Foundation; Prof. Baló,¹⁰⁴ also p[ast]. f[ellow]; and Dr. Bunga;¹⁰⁵ a well-known biochemist. To all of these sources I indicated our interest in helping persons like these to re-establish themselves.

First Chemical Institute, University of Vienna, Dozent Dr. Hoffmann-Ostenhof¹⁰⁶ to obtain information on Dr. Peter Lengyel¹⁰⁷ for Carl Cori¹⁰⁸ through GRP. L[engyel] had already departed for the US and should be in Camp Kilmer about now. Cabled GRP to this effect. H-O now has several other Hungarian biochemists in his laboratory and says that they are all extremely good. He attributes this to the fact that Prof. Bruno Straub,¹⁰⁹ RF fellow, who is professor of biochemistry at Budapest and is an absolutely

¹⁰³ Karády István (1904–1974), kutatóorvos, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető professzora, pályáját végül Magyarországon folytatta.

¹⁰⁴ Baló József (1895–1979), Budapesten az I. sz. Kórbonctani és Kísérleti Rákkutató Intézet tanszékvezető egyetemi tanára, korábban többszörös Rockefeller-ösztöndíjas. Banga Ilona férje.

¹⁰⁵ Banga Ilona (1906–1998), biokémikus, a budapesti I. sz. Kórbonctani és Kísérleti Rákkutató Intézet munkatársa.

¹⁰⁶ Otto Hoffmann-Ostenhof (1914–1992), osztrák biokémikus.

¹⁰⁷ Lengyel Péter (sz. 1929), biológus, jelenleg a Yale Egyetem professzor emeritusa.

¹⁰⁸ Carl Ferdinand Cori (1896–1984), Nobel-díjas osztrák–amerikai biokémikus.

¹⁰⁹ Straub F. Brúnó (1914–1996), biokémikus, korábbi Rockefeller-ösztöndíjas.

first class man, had been able to establish a really top notch school of biochemistry in Hungary in spite of all the difficulties obtaining. Straub incidentally has recently written to H-O that he wants to get out, preferably by legal channels with a passport and visa and wanted to know from H-O if he could have any help if he arrived in Vienna. Described our program to H-O and told him that we could in all probabilities provide a fellowship for Straub wherever he wanted to go.

H-O has two Hungarian biochemists at present in his laboratory. One is Georg Barta¹¹⁰ a fermentation biochemist who took his Ph.D. with Ruzicka.¹¹¹ H-O says that he also is very good. The other is Dr. Banga who works on the biochemistry of connective tissue and who has a world-wide reputation. He once worked with Ochoa¹¹² when the latter was in Peters¹¹³ laboratory.

Apparently both of these scientists intend to remain, for the immediate future at least, in Vienna and are hoping to be able to work in H-O's laboratory, if help can be arranged for them. H-O asked if we would be able to contribute to their support. I told him about our program for graduates and teachers under exactly this set of circumstances. Somewhat to my annoyance, he had not heard anything about this program. It is not known whether the University has failed to move as yet on this program or whether it has in fact been made known to the deans of the faculties and to the professors, but has not as yet filtered down to the dozent level. In any case, I told him to get in touch with his professor and inquire about obtaining salaries for Barta and Banga as soon as possible. I made clear to him that it was our intention to regard these salaries as temporary aid to help people to live and to work while they were looking around for a more permanent position elsewhere. Thus we would feel it worth while to provide the salaries even if this only involved a period of a month or two rather than the full year for which the grant was made available.

H[offmann]-O[stenhof] apparently knows a great many biochemists in the iron curtain countries because he has been invited by National Academies of Sciences in various countries to give lectures and accordingly has established a considerable number of contacts. While in Prague last March he received a secret telephone call during an unwatched moment from a man who introduced himself as a biochemist and who succeeded in leaving reprints at the hotel for him. H-O went over these reprints, dealing with tumor biochemistry from the stand point of the reverse Pasteur reaction, and found them excellent. He advised the man, who wanted to emigrate, to go to East Berlin and proceed from there to West Berlin, which he did, going into American custody there. He then went to the Institute of Professor Felix at Frankfurt, where he was given a job. However, he was dissatisfied there and left. He is now without work. H-O thinks that the reason for his dissatisfaction is because he did not get along well

---

¹¹⁰ Barta György (1906–1988), biokémikus.

¹¹¹ Leopold Ružička (1887–1976), horvát–svájci Nobel-díjas kémikus.

¹¹² Severo Ochoa de Albornoz (1905–1993), Nobel-díjas spanyol–amerikai biokémikus, az Oxfordi Egyetem professzora.

¹¹³ Sir Rudolf Albert Peters (1889–1982), brit biokémikus.

with the Germans. He speaks perfect English and is in H-O's opinion an excellent man. He wants to know if there is any way in which we could help him. This Czech, whose name is Libor Slechta, can be reached at Hohemarkstrasse 101, Oberwesel/Taunus, near Frankfurt.

H-O said that he saw GRP in NY last October and asked him for research aid. GRP was unable to be hopeful because Professor Ebert¹¹⁴ was unwilling to make the request. H-O said that this was not for any reason of any difficulty but because Ebert simply could not organize things well enough to get around to writing a letter. Since then the situation has changed. Ebert died about a month later and the acting head of the Department is now Professor Breitenbach,¹¹⁵ who would presumably be willing to make a request if GRP is willing to receive one. I said that there might be some difficulty since B was only in the position of acting head and it might be preferable to wait until the definite appointment had been made. When I happened to make some mention of Otto Kratky¹¹⁶ at Graz, H-O said in confidence that he was a strong candidate for the professorship. H-O will be going to Japan for the enzyme chemistry symposium, which he says is being supported by the RF, and presumably will see GRP on his way there.

Wednesday 9 January: Vienna.

Interview with Dr. Caprez and Dr. Miss Gsell of the ICRC. Caprez is a Swiss ENT man in charge of a service at a provincial hospital near Zermatt; his name is Romany, the fourth Swiss language. Dr. Gsell is a recent medical school graduate. Both have been drafted for the Hungarian emergency. Caprez had just returned from Budapest and was anxious to hear what we were planning to do there. He confirms all that has been said and previously reported on the state of the university clinics in Budapest and the nature of their equipment needs. He also confirms the high opinion which is pretty generally held as to the quality of the work done by the Hungarian physicians in the medical school. He says for example that in one pediatric clinic at the university, which was still in operation and relatively undamaged, the quality of the work and the quality of medical care were fully equal to that seen in Franconi's department at Zurich. The same was true to a slightly lesser extent in the ENT clinic, which he was better able to judge. This is in spite of the general lack of modern equipment and in particular the almost complete absence of modern anesthesiology. The thoracic surgeons do cardiac operations and pneumonectomies under local, which sheds a new light on the demonstrated toughness of the Magyar.

Caprez's special assignment in Budapest is drug and pharmaceutical supplies. Hungary had a well-developed pharmaceutical industry, and was a net exporter of drugs. The industry is now wrecked because so many of the high grade technical and engineering personnel fled. The same is true of the chemical industry, which supplied

¹¹⁴ Johannes Ludwig Ebert (1894–1956), német kémikus, a Bécsi Egyetem professzora. November 2-án hunyt el.

¹¹⁵ Johann Wolfgang Breitenbach (1908–1978), osztrák kémikus.

¹¹⁶ Otto Kratky (1902–1995), osztrák kutatóorvos, 1956/57-ben a Grazi Egyetem rektora.

the chemical intermediates. Supplies on hand are adequate for most medicines, but as these are used up without replacement the situation will become very difficult in a few months. Food supplies, now about adequate, will also become critically short in a couple of months. For example, there is enough meat at present, because farmers are slaughtering their animals because of lack of feed, which will shortly lead to disaster.

He has seen no evidence of Russian economical aid in Budapest and thinks it almost certain that none will be forthcoming. The Russian and Chinese grants are, he believes, nothing but propaganda.

Msgr. L. Ungar,¹¹⁷ the very able, intelligent, and active director of Caritas, the official welfare agency of the Archdiocese of Vienna. Under his direction Caritas has been extremely active in caring for Hungarian refugees, particularly students, and has set up a number of homes where they are fed and housed. Went with him to see one of these at Gerichtsgasse 14. This is a new building which Caritas recently constructed to take care of Austrian children separated from their families. It is now turned over to the Caritas Hungarian relief program and is a students' home for Hungarian refugees; 77 are at present living there and by the construction of additional bungalows in the courtyard it will be possible to take care of about 100. DR saw this establishment with Ungar on December 21 after EFD and JM left Vienna. Ungar reports that DR had a good impression of the place, which is indeed likely, and that he thought that the RF would be able to assist in equipping the library for the students. There is ample and good space available in a large unused hallway which could be converted into an excellent library and reading room. In addition to books a certain amount of teaching equipment and language instruction equipment are needed. I promised to take this up with NY and asked him to send me a description of the various institutions which Caritas is now supporting. An allocation of perhaps 100,000 schillings to this and to certain other of the students' institutions for the same purposes would clearly be of help to Caritas in the very excellent job which it is doing and I would favor this form of aid. On a more individual basis, Ungar has installed in his apartment a young Hungarian artist who paints under the name of Halasz. He wants to stay in Austria and Ungar is trying to find a job for him while he does his own work as a freelance. I suggested that if the Academy of Fine Arts in Vienna were able to take him on as an instructor there was a possibility that we could make an allocation to pay his salary for the first year. He has no intention of going back to Hungary, although he was quite well off, there with an apartment, his own car, plenty of work, and no political direction. There is a real problem here in that artists are undoubtedly economically better off in iron curtain countries than most of them are in Western countries. I am not qualified properly to judge his work and, as Ungar suggests, perhaps Hungarian artists should not be judged by Western standards in any case. His theory is that there is a West–East gradient in art. American painting seems to have reached the apotheosis of the abstract; Western European paintings have the sane tendency although perhaps to a less marked degree.

---

¹¹⁷ Leopold Ungar, Msgr. (1912–1992), katolikus pap, a Caritas Österreich vezetője.

Viennese art, on the other hand is still in the baroque stage and it is possible that Hungarian art, although no one knows very much about this, is even more baroque. Halasz's specialty was the painting of frescoes for churches and public buildings. He has an uncolored photograph of one of these which seemed extremely good to me, although indeed somewhat on the classical side. He has also recently done a clay head of his wife which again, I thought, showed a very real talent. A couple of pen and ink sketches which he did for Ungar show clearly that he is extremely good at drawing.

Physiological Institute, 17 Schwarzpanierstrasse, Professor Dr. G. Schubert,¹¹⁸ who is a specialist in aviation physiology and has had research grants from the US Air Force ever since the war. He has recently returned from a tour of air force and naval medical installations in the U.S. Met also was Dozent Dr. Auerwald¹¹⁹ who has worked for a year at the NIH.¹²⁰ The three physiologists whom Schubert reported to the National Academy of Sciences have already been taken care of. Two are going to Canada and one to Norway. Schubert says that they are all extremely good and well grounded, as are other younger Hungarian physiologists who have recently come to his institute.

One of the latter is Mr. Tomas Ivan Kiss, who was in the last year of the medical school at Pécs and has recently come across. In addition to being a medical student, he has already done original work in physiology with p[ast] f[ellow]. Professor Lissak.¹²¹ He intends to continue in physiology and would like to work in Schubert's laboratory while he completes his medical studies at Vienna. Pointed out to Schubert that Kiss could very well be taken care of under our scholarship program and that I was sure if he got in touch with Dean Bieling a stipend could be arranged. Mr. Kiss was met and seems absolutely first class. An even better impression was made by Dozent Hetany¹²² from the Physiological Institute at the University of Szeged. He is going to Canada and arrangements have been made for him to work with C. H. Best.¹²³ I gave him the address of our NY office and suggested that if he needed any help after he got to Toronto he should take this up with Dr. Best. Another young physiologist who has recently come across and is now in Schubert's lab is Dr. A. Diosy.¹²⁴ Unfortunately he is not here today, having gone to Carinthia to get his wife, who emigrated by a different route. They left their 3-year-old child with the grandparents in Budapest, because with the closing down of the border it has become extremely difficult and dangerous to get across. Young infants who are carried across at night in the cold have a tendency to cry, and this unfortunately arouses the attention of the border guards. There have been a number of fatalities on the border due to this set of circumstances in recent weeks, and accordingly

¹¹⁸ Gustav Schubert (1897–1976), osztrák pszichológus.

¹¹⁹ Wilhelm Auerwald (1917–1981), osztrák pszichológus.

¹²⁰ National Institutes of Health, az Egyesült Államok első számú közfinanszírozott egészségügyi kutatóközpontja.

¹²¹ Lissák Árpád (1908–1982), kutatóorvos, korábban Rockefeller-ösztöndíjas a Harvardon.

¹²² Hetényi Géza, ifj. (1923–1998), kutatóorvos, Hetényi Géza akadémikus fia. Később az Ottawai Egyetem professzora.

¹²³ Charles Herbert Best (1899–1978), a Torontói Egyetem orvosprofesszora.

¹²⁴ Diósy Andor, orvos.

they believed it was better to leave the child at home in the hope that they can get him out later. Said that I would see Diosy the next time I come to Vienna. Schubert also asked about a Dr. Novak, a radiation biologist who is working temporarily at the Surgical Clinic of the University of Vienna. His wife, who is a surgeon, is also there. They wish to stay in Vienna if possible. I suggested that they might be taken care of under the Refugee Teacher Program. Schubert had not heard about this program and I urged him to make enquiries through the dean in the hope that the rector will be stimulated to work on this allocation also. Dr. Czismas,¹²⁵ a pertussis expert who Schubert thinks is also good, is going to the NIH, Bethesda.

In the evening friends at the US Embassy arranged for me to meet Mr. Barnes,¹²⁶ Minister of the US Legation in Budapest, who is in Vienna for several days. He seemed interested in the lines along which we were thinking and seemed to think that this kind of thing would be reasonably safe. He reports that Budapest is absolutely seething, with relative calm on the surface, but serious trouble underneath boiling away and likely to erupt at any moment. The situation has been much worse since last Sunday's announcement of the Kádár Government which apparently ruined any hopes, if there were any, of a liberal policy on the part of the government. He is returning to Budapest tomorrow and will undoubtedly be seeing DR there.

General Rutishauser, now back from Budapest. Described to him the problem caused by DR's travel plans, showing him DR's cable indicating that he hoped to be able to go to Budapest Friday and return to Vienna on Saturday for departure to India. Explained this as best I could by saying that DR could not change his plans for his trip to India or delay his departure because of a conference which had been arranged with Prime Minister Nehru. I hoped that I was not making this up out of whole cloth, and it turned out to have some validity. Rutishauser, a real power house, immediately got on the telephone to the Hungarian Legation and was assured by the Minister that we could go there direct from the airport Thursday afternoon, and that, although the Legation officially closes at noon, they would be waiting for us and we could get our visas at any time. He also proceeded to arrange transportation, lending us his own car to go to the airport and for the trip to Budapest on Friday.

Thursday, January 10: Vienna

Forum Hungarian Refugee Program, which is now at 24 Wipplingerstrasse, telephone U 22-420, for check on recent developments with Mr. Daroczy.¹²⁷ He has 10 music students who are candidates for our scholarships at the Mozarteum in Salzburg. Nabokov¹²⁸ has recently been in Vienna from Paris, and on hearing about these students thought that he had arranged with the Mozarteum to accept them, or at least had reported to Daroczy that the Mozarteum had 10 scholarships available from the RF.

¹²⁵ Louis L. Csizmas (1918–1996), orvos.

¹²⁶ N. Spencer Barnes, ideiglenes ügyvivő az Egyesült Államok magyarországi nagykövetségén.

¹²⁷ Tassilo von Daróczy-Merhal, a Congress for Cultural Freedom bécsi megbízottja.

¹²⁸ Nicolas Nabokov (1903–1978), zeneszerző, a Congress for Cultural Freedom általános titkára.

I pointed out to Daroczy that the Hochschülerschaft had told me that the Mozarteum had already appointed all ten scholars and thus would have no more funds available. This led Daroczy to a number of cutting comments on the value of trips of this kind. On a practical level this problem raises again the question of whether we can add to the allocations already made to Austrian Hochschulen to enable them to take care of larger number of students. Daroczy described the financial difficulties of his Hungarian relief program and expressed again the hope that he would be able to find help from somewhere; otherwise he would have to become a refugee himself, since the organization is at the present time living on thin air. I made a mental note to write to EFD to see if we could contribute something to the administrative expenses of this organization, as we have already done for the WUS-Hochschülerschaft and other groups. It seems to me that the Forumshilfe is doing an equally splendid job and deserves help. In the meantime Daroczy hears that Shepard Stone¹²⁹ is coming to Paris to see Nabokov and hopes that some help will be obtainable from the Ford Foundation.

Located Istvan Vas, fortunately enough since he is leaving this afternoon for Canada, our arrangements with Mr Cox having apparently been successful. Discussed his political situation with the results described in today's letter to GRP. Vas has a very cordial letter from Hans Selye,¹³⁰ offering to help him find a suitable position in Canada.

To airport to meet DR and DC, who, fortunately for the Hungarian Legation, arrived on time. Drove immediately to the Legation and were shown into the consular section, where we were greeted by a Grade I battleaxe. By a lucky circumstance, she was dealing with another visitor when we arrived, to whom she was speaking French. This enabled me, when our turn came, to assume a one-up position by addressing her in French, which, although not very good, was at least fluent, and in any case considerably better than hers, and made it possible for me to assume an air of authority which would not have been feasible with my stumbling German. I described what we were there for, and she announced that she knew nothing of any visas, and in any event the consul had gone home and we would have to return in the morning. I assured Madame with all the hauteur at my command that she was being completely ridiculous, that we did have visas all arranged, and that M. le Consul was not only expecting us but had agreed to await our arrival whenever it pleased us to come. She took this up in Magyar, not one of my languages, with another battleaxe at a typewriter, who clearly did know all about it, and whose air of authority indicated that she might be, if not the consul, at least the person running the consulate – one never knows. However, she was equally recalcitrant, and our interlocutor continued to insist through repeated passages at arms that she had shuffled through all her papers and had found nothing, and to indicate that she would be pleased to see us the next morning, or preferably never, while I continued to maintain my original position that she spoke nothing but the veriest nonsense. She pointed out

¹²⁹ Shepard Stone (1908–1990), újságíró, a Ford Foundation képviselője, később a Congress for Cultural Freedom elnöke.

¹³⁰ Selye János (1907–1982), biológus, a Montréalai Egyetem professzora.

that she didn't believe that we had even applied for visas, since she had never seen us. My telling counter-play to this was that of course she had never seen us, we did not customarily deal with underlings, and our visas had been arranged with the Ministry of Foreign Affairs in Budapest. Subsequent to this, she suddenly retreated from her prepared positions, although whether for this reason or not I will never know. She announced that there existed the barest possibility that M. le Consul would be returning at 5 o'clock, in about 15 minutes, and that if we cared to await his arrival we should feel perfectly free to do so. I replied, as spokesman for the group, that we had nothing but time, and the prospect of our pleasure in meeting M. le Consul would enable us to while away the tedium of any wait, no matter how long. We were accordingly ushered to a bench in what was once apparently the mews of what one guesses was the 18th century palace of a Hungarian noble at the imperial court. So far, the sheerest Gian-Carlo Menotti,¹³¹ only we were trying to get in, not out. I took the precaution of borrowing the phone at the AVO porter's lodge to call Wamister and ask him to alert Rutishauser for a standby in case we had any further trouble. A succession of types walked into and out of the consular office, all giving us the kind of close scrutiny usually reserved for visitors from outer space. Suddenly Mme Hache d'Armes emerged from her eyrie and announced that M. le Consul had returned, and if we would deposit our passports with her she would see to the necessary formalities; in the meantime, a representative of M. le Ministre would escort us to the office of the latter worthy, where a gala had been prepared. Things turned out ever so, and we were led out of the mews to the second floor, where we were ushered through a succession of glorious rooms, each more stunning than the last, to the suite of M. Beck, a mousy little man who looked as though he had not had a good night's sleep for a long while. He gave us a half-hour of small talk in German, interrupted by only two political topics. One was a brief and completely perfunctory reference to the "sogenannte Revolution". He clearly did not have his heart in this, and it was presumably directed towards the invisible tape recorders behind the arras rather than towards proselytizing us. The second, somewhat more lengthy and impassioned, was a description of the enviable position of Hungary in regard to natural resources of uranium, which, he says, are far greater than any known elsewhere. In fact, the reserves already known would, he says, provide all the energy requirements of Europe for 500 years, even at the present level of efficiency of atomic reactors. One wonders if he was trying to explain for us the marked reluctance of the USSR to let Hungary go. Our passports then appeared, complete with visas, and we departed from the representative of the People's Republic. Cabled GRP that all was in order, and we were off.

Friday 11 January: Vienna – Budapest.

Took off at 5 am in the Red Cross's official Mercedes 180, and a little before 7 were at the Austrian frontier post at Nickelsdorf. The only hitch developed when our Swiss

---

¹³¹ Gian-Carlo Menotti *The Consul* című operáját 1950-ben mutatták be.

chauffeur, a driver for a private bus company in Zürich, turned out to have the papers for the wrong car. The Austrian border police elected to ignore this, and, while I wondered what the Hungarian reaction would be, they apparently did not notice. A few hundred meters more, and we were at the celebrated red-white-and-green barrier at the Hegyeshalom frontier post. While our passports were being stamped, we cooled our heels in the pre-dawn chill, admiring the view of the plowed strip with its Hungarian flags and watch towers. We started off from the barrier, and a hundred meters further on met, coming toward us across the frozen fields through the dawn fog, a bedraggled little procession – two young men followed by three soldiers with submachineguns, herding these unsuccessful would-be refugees, captured during the night, to the police station. Presumably, even now they are being given the treatment at 60 Andrásy út. After that, the road was clear, and we proceeded without incident across the broad Danubian plain – marvelous tank country – following the signs leading to Budapest via Route 1. Occasionally we overtook a Russian armored car or truck full of infantry, and one could not but admire the democratic way in which our chauffeur would insist upon his prerogatives, blasting his klaxon in a most peremptory way until they moved over on the narrow road, and passing at great speed.

In every small town, the children playing in their yards would run to the side of the road and wave frantically at our car with its red cross. One particularly appealing little 4-year-old waved both hands, holding his arms down at his sides and fluttering his hands in real jubilee. The few Hungarian cars on the road did not receive the same greeting, or indeed any. It was striking to see on almost every factory along the road, and on many buildings which appeared to be town halls, the red-white-and-green shield of St. Stephen and Louis Kossuth, the badge of the revolution. This was painted over the entrance even of an enormous new aluminium plant east of Győr,¹³² clearly one of the proudest achievements of the new Order. On the periphery was a large housing development of workers' flats, also certainly post-war, and providing living accommodations which externally at least were immeasurably superior to the tiny houses along the road – clearly these workers were of a highly favored class. Perhaps a dozen balconies per building, perhaps 30–40 buildings. From almost every balcony hung the red, white and green flag – without red star. Nearing Budapest, the flags became more common in the towns, accompanied often by a black flag – revolutionary dead, or mourning the failure of the revolution? Passed a number of Russian infantry camps and Panzer tank farms, tanks neatly aligned, efficient-looking cannon pointed skywards at a uniform angle of elevation. Post exchanges, snacks bars, bowling alleys, and similar amenities were, if present, mighty inconspicuous.

And so we arrived at 10 am at the Twin Cities on the Danube. General impressions, and these remained a constant feature everywhere we went, were as follows. The tone was set by the truly enormous royal palace on the top of the hill of Pest – a battered, decaying ruin, destroyed by Russian artillery in 1944–5, and never repaired – indeed,

---

¹³² Maier vélhetően az almásfüzitői tímföldgyárra utal.

why? Most of the stores closed. The pathetic, dingy poverty of the few wares displayed, at high prices – clearly, Malenkov’s policy of sop to the consumers never got off the ground. The corollary of this was the shabby, down-at-heel, run down appearance of everything, such as one would expect from two decades of lack of maintenance with no money for paint or repairs, and no paint or replacement parts available in any case. The food stores, identifiable by the queues of 50 or so women standing patiently outside. The Palace Hotel¹³³ on St. Margaret’s Island in the Danube, once a fashionable watering place where one resided while taking the hot (70°C) sulfurous waters of the ruined spa; the waters circulate in the heating system of the hotel and in the plumbing, with disastrous effects; the hotel itself is used by the government to house distinguished foreigners who did not complain over the defects in maintenance, this being the best there is. The ruin everywhere – the length of Üllői St., maybe three miles, past the Kilian barracks, with everything smashed flat on this main boulevard and all the side streets of the quarter. The lesser damage in the relatively untouched quarters nevertheless resulted in an appalling amount of debris, now swept neatly off the streets and into tidy but impressive piles along the gutters. The enormous effort being made by the government to get things cleaned up and restored. One gathers that almost every window in Budapest was shattered in November. Now, windows have been replaced in all the buildings which still have enough masonry left to hold them, thanks to glass shipped in from all over Europe by the Red Cross. The thousand-odd trucks in the quarter, cleaning up debris. The ant-like activity of masons, carpenters, bricklayers, swarming over every building in this district, some say in order to get things in reasonable shape for the coming visit of Dag Hammarskjöld.¹³⁴ The absence today, for the first time since the meat grinder swung into action, of the Russian tanks which hitherto had formed a real iron curtain around the Parliament building, next to the International Red Cross; and around the Russian army headquarters, next to the Hungarian Red Cross – some say that they are absent in honor of our visit; accustomed as I am to Western Europe, where our reputation is high enough, I can still not quite believe in a position of such overwhelming dignity. The ubiquitous presence otherwise, except for the panzers, of the Red Army, silent but sufficiently obtrusive – in long columns of trucks loaded with infantry, in rows of most efficient armored cars in front of the headquarters, their large and nasty-looking cannon swiveling quietly to track our car down the street as we passed. My first ride in a ZIS, a mark which for elegance and mechanical performance would arouse nothing but contempt in, say, Harlow Curtice¹³⁵ (although the Russians have apparently discovered the electric window-lift, further than which there can be no more bourgeois innovation), but in which I was far more comfortable than in the most gilded of Eldorados as we passed literally under the gun. The expression on the face of our young Hungarian Red Cross female guide as she left

¹³³ A Palatinus Szálló a Margitszigeten.

¹³⁴ Dag Hammarskjöld (1905–1961), svéd diplomata, az ENSZ főtitkára, végül nem látogatott Budapestre.

¹³⁵ Harlow Curtice (1893–1962), a General Motors akkori vezetője.

us at the hotel late in the evening, begging us not to leave the hotel since there had been a great deal of trouble during the day at the Csepel steel works (the reason for the infantry convoys). I was able to assure her in all sincerity that nothing was further from our thoughts than a nocturnal sight-seeing tour of her city, picturesque though I was prepared to believe it to be.

The inspection tour of those parts of the medical faculty situated on Üllői Street lived up to the advance billing. The visit could be nothing more than a sight-seeing one in the time available. I had suggested to DR that, if necessary, I would be willing to remain on for a couple of extra days for a closer look, especially since both the Hungarians and the International Red Cross had seemed somewhat disappointed that our visit was so short. DR refused to leave anyone behind after his departure, and, as it turned out, the visit was long enough to form the general impressions which, under the circumstances, were all that was necessary. Destruction varied from the Institute for Forensic Medicine¹³⁶ (functions also as the coroner's service for the city, with much routine morbid anatomy), which was completely burned out, leaving nothing but bare walls standing, through Prof. Földvári's¹³⁷ dermatology clinic, which lost its entire lecture hall and teaching equipment and had one or two wards damaged, to one of the pediatric clinics, which had lost only a few windows on the street side. Children and infants (including a little Korean) seen in several wards seemed very well cared for. A surgical clinic had had a couple of wards and operating rooms shot up, with walls holed etc. This damage had already been repaired. Everywhere, equipment of all categories was unbelievably old and beat up – all surgical instruments worn and rusty, everything else in the same condition.

Two meetings were held with the Hungarian Red Cross – one a small one with the group whom we had met in Vienna, and a large one with about 20 individuals, mostly unidentified, chaired by an orthopedic surgeon, Dr. Horvath, who is a liaison man between the Ministry of Supply and the Red Cross. I had thought he was the Minister of Supply, but Wamister, on my return to Vienna, said that he had been Minister in a previous government but was not now – although, he went on to say, one never knew who was running the ministries from the background and when the nominal minister was only a figurehead. At both meetings DR emphasized that we were on a fact-finding mission and were not in a position to promise anything. An equipment list was presented after discussion of research needs, and while I did not see the list it appeared certain that research equipment would figure large on it. I put myself on record as taking a strong stand against this. Scientific research is not one of the immediate or urgent needs of the Hungarian people over the next couple of years at least, and this kind of equipment might well be so fascinating to the Russians that it would not pause even briefly in Hungary. A book list was given to me and sent on to GRP with DR's

¹³⁶ Törvényszéki (1953-tól Igazságügyi) Orvostani Intézet, az Orvosi Egyetem Üllői út 96. szám alatti épületében működött és működik.

¹³⁷ Földvári Ferenc (1895–1981), az Országos Bőr- és Nemikórtani Intézet vezetője.

comments. As for hospital equipment, I at first thought it possible to consider this, since it would be bound to help the Hungarian people in some measure, would not be of interest to party bosses, and presumably would not interest the Russians either. Now I just don't know. All this is still true, but I worry about the increasing repressiveness of the regime as it intrenches itself again. Also, might the regime not use RF help as propaganda to show that we approve of it? DR, who did not accompany us on our hospital visits, may have obtained views on these points. Apparently, Herr Fischer,¹³⁸ the extremely solid citizen who heads the International Red Cross locally, advised DR to go slow because of the possibility of future political developments.

DR's visit to the Central Institute of Hygiene (which all the Hungarian doctors fail to recognize by this name, since they call it the Rockefeller Institute) revealed that the famous bronze plaque was down as prophesied by Sinkovics. The director, who caught DR looking at the vacant space on the wall, observed that there had been a memorial to Stalin there!!

Saturday 12 January.

Return to Vienna uneventful. Two check points waved us by when they saw the Red Cross. Stopped at the market place at Győr for coffee, which was located after prolonged search by Herr Pfister, our excellent chauffeur. He assured us that the drab and dingy café was "the best house in town", recalling the celebrated mot of Wilson Mizner.¹³⁹ Our car – packed on the wrong side of the street, as two stainless-steel-toothed policemen pointed out very politely – attracted a crowd of about 100 and the kind of excitement and attention which an American presumably dreams of when he buys a Cadillac, but never gets in a land where chromium has turned to ashes. The anti-regime and anti-Russian outspokenness of those of the citizenry who spoke German was impressive. A tour of the market was memorable for the poverty and paucity of the goods displayed, and for a tray of revolutionary badges of St. Stephen for sale in the open. Deposited DR at Schwechat airport, and returned to Vienna. Twenty minutes later occurred the interview with Mr. Ripley,¹⁴⁰ of the U[nited] P[ress], described in two letters to RSM.

Tuesday 15 January: Paris

LFK — nocturnal telephone from NY, with GRP and FMR listening in on the parlay line! The news release referred to undoubtedly came from Hungarian sources in Budapest.

*

---

¹³⁸ Ernst Fischer, a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti delegáltja Svájcából.

¹³⁹ Wilson Mizner (1876–1933), szellemes mondásairól ismert amerikai színdarabíró, forgatókönyvíró.

¹⁴⁰ Joseph M. Ripley, amerikai újságíró.

JM

Diary.

Vienna Phase III

Tuesday 29 January: Vienna

175,000 refugees have entered Austria from Hungary to date. Of these, 65,000 remain here. Re-emigration to other European countries has virtually ceased. Canada and Australia are still taking refugees, and a few are continuing to go to the U.S. — about 200 a day at the most. These are parolees whose support is guaranteed by near relatives in the U.S., and are handled by the Immigration and Naturalization Service representatives here. Mr Strubb,¹⁴¹ the officer in charge, is advising people not to go under this program because of the uncertainty as to what will eventually happen to these people. A few visas apparently were kept in reserve by the consulate and are available for special cases. The inflow from Hungary has also virtually ceased. The end of December saw up to 1,000 per day coming over; the first week in January a few hundred daily; this week the numbers have ranged from 0–50. The Hungarian troops who were on the frontier have been replaced by more reliable characters, also in Hungarian uniforms, who have succeeded in more or less closing the frontier. This is never entirely possible, but they are aided for the moment by the snow-covered landscape. Footsteps crunching through the crusted snow can be heard far on a still winter night, and the noise arouses unwelcome attention. It is considered that when spring comes, the tide of refugees will again increase to major proportions. In the meantime, to show that the kettle is still boiling and that the internal head of pressure still exists in spite of sealing the leak into Austria, the safety valve is now into Yugoslavia [!], where 5–700 per day are arriving, the total now being 14,000 in that country. Willingness to emigrate to Yugoslavia can be taken as a measure of the state of desperation among Hungarians.

Reports are that the Kádár regime is becoming increasingly repressive, and that the state of affairs in Hungary is as bad as under the worst of the Rákosi terror. The papers here claim 17,000 political arrests. Reprisals are beginning against families. Caritas took care of a boy of 16 who is now in West Germany; he recently sent to Msgr. Ungar a letter from his older brother, saying that the parents had been tortured because of the boy's revolutionary activities, and that if he did not return to Budapest by March 15, they would be deported. The boy has decided that he must return, and Ungar has sent the correspondence to the UN High Commissioner for Refugees and to the Austrian Minister of the Interior. Mr. Thomas Kiss, the exceedingly pleasant and intelligent young Pécs medical student who made such a good impression on Schubert, the physiologist here, had, one night last week, while listening to the Budapest radio, what must be a very unusual human experience – he heard that he had been condemned to death in absentia. This not unnaturally made somewhat of an impression on him, and he is now worried about his family. In the meantime, the Hungarian government has

---

¹⁴¹ David Strubb, a menekültek regisztrációjáért felelős bevándorlási köztisztviselő.

begun to make disagreeable noises because Austria has not forcibly returned all refugees under 18 years of age.

As for students, 6,000 have come over, or about 20 per cent of the estimated Hungarian university population of 31,000. Mr. Gruber,¹⁴² one of the founders of Mepes [MEFESZ], the revolutionary student organization which broke things wide open, estimates that 80 per cent of the total student population are potential refugees, and thus 16,000 of those remaining in Hungary will make a serious effort to escape, beginning in the spring, if there is any possibility at all of getting across the border. The remaining 20 percent will stay in Hungary for purely personal or family reasons. Re-emigration has ground to a halt. The situation is well summarized in the Coordinating Committee report of 25 Jan[uary]. At the moment, 85 students are processed and have visas for the US, and are awaiting transportation. These are the remnant of the original batch of 150 students for whom WUS has guaranteed fellowships, and whose visas were reserved in the original allocation of 21,000. In addition, 200 students are processed for Canada and will leave in two groups in February. The only other possibility at the moment are the Ford scholarships, for which Shep Stone hopes to get visas from Western European countries. The Co[ordinating] Com[mittee] is counting on 800–1,000 scholarships, which I think is exaggerated. Assuming their lower figure (probably too high) there will remain 1,400 students in Austria, for the moment; of these about 500 have RF scholarships. There is thus a clear need for further scholarships, although we should certainly not attempt to cover the entire gap. In the first place, the Ministry of Education estimates that a total of 600–650 students will saturate the Austrian schools, and this fact (which I will try to confirm with the Minister) gives us a reasonable maximum to aim at. Also, some students already enrolled will doubtless fail to make the grade, and will be replaced by other students, thus diminishing the total uncared for.

Wrote GRP concerning this, and telephoned Paris to dictate a letter to the rectors asking for information which should give us a complete survey and summary of the present status, future needs and possibilities.

The graduate categories have also stabilized, and a clearer picture begins to emerge of the composition of this group. It includes 650 physicians according to the registry of the Viennese Artztekammer. Presumably this is close to a hundred per cent registration, since physicians who appeared before the Artztekammer received a card entitling them to a gift of 500 schillings from the American Medical Society of Vienna. Scientists, research workers, and University teachers in the younger age groups are also present in significant numbers, although it is impossible to get an estimate of just how many there are. The general opinion in various Viennese scientific institutes is that they are well-trained and good, but have had too narrow and compartmentalized a training. This super-specialization is particularly noticeable in chemistry and various branches of engineering, where it was doubtless used as a device to permit the rapid and cheap

---

¹⁴² Gruber László (sz. 1932), joghallgató, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) egyik vezetője.

production of technical personnel in quantity. Senior university personnel, of dozent rank or higher, are very few, and no further professors have been seen or heard of.

Among those in these latter (graduate) groups, it must be expected that there is a certain proportion of party members – perhaps as much as one-half. For example, Abraham¹⁴³ says that in his institute at Szeged four out of a staff of nine belonged to the party. There is no relation between seniority and party membership. For example, Dozent Hetany's father,¹⁴⁴ who was professor of medicine at Szeged, was strongly anti-party. This did not hurt him because as a distinguished internist he took care of prominent political figures. For the same reason his son was able to become dozent in physiology, without party membership according to Abraham. Abraham thinks that there were extremely few real believers or undesirable people among this group, and that the great majority were forced to join because of a variety of personal, political, or police pressures which could be applied. In his opinion the only real political types were to be found in positions of political importance, such as the rectors of universities and schools.

All this indicates the complexity of the problem, in a country where black and white are not always what they seem, and where an infinite series of gradations exists between these two extremes. How, for example, is one to evaluate the relative degrees of culpability or praiseworthiness between, say, a writer or intellectual who was a prominent party member but whose writings had the same effect in producing the revolution as did Voltaire's in the case of the French revolution (there were many of these), and a pediatrician I heard of who was not a party member, but who did nothing for the revolution and who seized the opportunity which it afforded to leave the country for purely selfish reasons, her announced intention being to open a practice in New York, where her standard of living would be much higher. The students, of course, are a much simpler problem. They almost to a man supported the revolution, and in fact led it, in spite of having grown up through the party's youth organizations.

University of Vienna: Rector J. Schima and Dr. Molitsch. The program for graduate scholars has turned out to be of much larger proportions than estimated in November–December, when 240,000 schillings were provided for the entire year. With the stabilization of the refugee situation which has occurred, and with the virtual cessation of re-emigration, there have been very many applicants for these graduate stipends. About 40 are at present employed, or about four times as many as can be taken care of with the original allocation, assuming that all of them remain in Austria for the entire year. Undoubtedly a considerable number will leave after varying lengths of time in Vienna, but there will still be many others to take their places. Candidates for the stipends are interviewed by the professors concerned, and, if accepted, are recommended to the dean of the appropriate faculty, who in turn recommends them to the rector,

¹⁴³ Ábrahám Ambrus Andor (1893–1989), zoológus, az MTA tagja, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető professzora.

¹⁴⁴ Hetényi Géza (1894–1959), belgyógyász, az MTA tagja, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető professzora.

who makes the appointment. Later discussions with several professors, including Wessely, Brücke and Schubert, indicated that the appointments are being taken very seriously by the faculty. It appears that the program is fulfilling its purpose, in providing a livelihood for the refugees, and more important, in giving them the opportunity to do work useful both to the university and to themselves.

The student program is also moving rapidly, and it appears again that more students have been accepted than can be taken care of with the original allocation for the entire year. JS did not have up-to-date figures on the student enrolment, and I asked him to get the data together in time for EFD's arrival next week. The stipend paid is 1200 schillings for non-laboratory subjects and 1,500 for courses involving laboratory work, where the student fees are considerably higher. The data were ready for the meeting which took place the following week with EFD, and indicated that the university was heavily oversubscribed. For some reason, it had been decided to reserve only about one-third of the original allocation for the second half of the year, and the balance has already been committed for the students accepted for the first half year, so that as things stand at present, there are far too many students for the funds available if all the students at present enrolled are to be carried through the year. JS was unable to explain this except in terms of the pressure on him to accept students, and of what he thought was our desire to take care of as many students as possible. Overcome with guilt at our alarm, he immediately issued orders to accept no more students. Later, back in Paris, his letter reporting on the number of students, in response to my inquiry to all the rectors, listed 49 students as registered and enrolled, with 117 others receiving stipends. When I wrote to inquire as to the reason for this discrepancy, his explanation shed some light on the reason for the university's hitherto incomprehensible action. It will be recalled that the university had been reluctant in December to enroll students in the middle of the semester, but in accordance with the standard regulations wished to defer enrolment until a new term began. EFD and I had protested strongly against this, pointing out that it was imperative to give the students something to do, some hope for the future, and a means of livelihood without the delay occasioned by this bureaucratic approach. We had even suggested that the university could accept the students for German language courses only, and pay them a stipend for this, preliminary to regular enrollment later. This procedure is what the university has in fact used. The students not formally enrolled have signed a promise to enroll at the next registration, and in the meantime are paid a stipend conditional upon attendance at German language classes. The university considered that not of all these students would be accepted for enrollment, and had presumably intended to cut down the numbers at the registration, to bring the stipend requirements into balance with the funds reserved for the second half-year. This would undoubtedly have meant a fairly rigid examination in German — perhaps too rigid to be completely fair to the students, given the short time available for learning the language. I don't know why this explanation was not forthcoming at the meeting — probably the language barrier, since the rector's English is about as bad as my German. At any rate, the university's handling of the situation seems a little more

reasonable than at first sight, and in any case the situation is now clear and there should be no further trouble.

Physiological Institute: Prof. G. Schubert and Doz. Auerswald wanted to meet Dr. A. Diosy, physiologist from Budapest, whom GS had recommended for a fellowship. He has gone today to Carinthia to find his wife, who crossed the border by a separate route. Doz. Hetényi, physiologist from Szeged, has gone with his wife to Toronto, where he will have a job with Best. Another of GS's physiologists, Forbath,¹⁴⁵ whom I had not met, also went to Toronto, and a third man is now in Oslo. Auerswald has an excellent radioactive isotope and radiation biology laboratory for work on protein biochemistry and physiology, and immunochemistry. The lab is headed by Dr. Pany,¹⁴⁶ who returned only a couple of years ago from Russia, where he spent 10 years as a prisoner of war. He spent most of this time working in a radiation biology lab, under duress; the lab was staffed by 60-70 scientifically qualified prisoners who were pulled out of various prison camps and given the option of going to work in the lab or getting shot.

[...]

Coordinating Committee of WUS-COSEC-OH. The principal problem of the Hungarian students at the moment is housing. There is no room for them in the Austrian student homes, which were far short of providing quarters for Austrian students, and even private rooms are now difficult to find. Students have been living in a number of buildings used as small refugee "camps" scattered around the city. The Ministry of Interior, which is responsible for the refugees, is now closing all these small camps and concentrating refugees in large camps as an economy measure, since camps of over 5,000 persons are operated and paid for by the Red Cross under a per diem arrangement with the government, which is said to cost the government less than the charges it meets in running camps on its own. The C[oordinating] C[ommittee] has been able to renew leases for short periods on some of the students' homes, but does not know how long this will last. An International House for students, which would be used entirely for refugees during the present emergency, is the optimum solution, but there is no money.

C[oordinating] C[ommittee] has prepared a summary of the student problem, showing the numbers of those who have gone on to other countries, anticipated departures under the Ford program, and the balance not yet taken care of. (Sent to GRP).

Dr. P. Hochleitner, a young lawyer with an M.A. in economics from Stanford, who is a civil servant in the Foreign Ministry and a member of the senate of the OH, asked to see me to describe certain difficulties which have arisen in the C[oordinating] C[ommittee]. A long session with him lasting from 7 until 2, showed that the organization has indeed gone to pot, and much of the rest of the week was unavoidably taken up with an unsuccessful effort to find a common meeting ground on which the opposing factions could work out a reasonable settlement. A summary of the situation

---

¹⁴⁵ Nicholas Forbath (1929–2018), kutatóorvos, később a Toronto General Hospital munkatársa.

¹⁴⁶ Johannes Pany, biokémikus.

which has developed was obtained in this discussion and a subsequent meeting of equal duration the next evening which included, in addition to Hochleitner, Dr. Hanika and Vukovic of OH, Ritchie of COSEC, and Taylor, Eskelund (Norway) and Schmidt (Saarbrücken) of WUS. Details of the charges and counter-charges which fill the air need not be gone into, since all of them are petty, and even collectively they do not justify the breakdown of the operation. I developed the strong impression that there was some major unstated reason in the background which was responsible for the conduct of OH, or some unseen figure pulling the strings for some kind of political advantage. While there is undoubtedly a certain degree of fault on both sides, it nevertheless appears clear that the failure to cooperate is primarily attributable to OH, and that the difficulties could easily be negotiated if OH were willing to do so. It was equally clear that the willingness to cooperate is completely lacking, and this is certainly attributable to OH. The trouble began in mid-January when OH held its elections for officers. It is characteristic of the all-pervasive nature of Austrian politics that the country's major parties – the Socialist and the Catholic – have their miniature counterparts in OH. The Catholic party won the election, resulting in the appointment of, among others, Hochleitner, Hanika (a small-time journalist), and a Prof. Wittman (of physical education) to senior positions. There is complete and immovable determination on the part of OH to get rid of the foreigners – I don't know whether because of xenophobia, nationalism, fear of the encroachment of an international bureaucracy on OH territory, worry over loss of prestige by OH if a foreign organization takes over most of the responsibility and receives most of the credit for the refugee operation, or a desire on the part of some one in the back-ground to make political hay of OH and the refugees (or a combination of all of these). It is clear that the complaints made by OH against the foreign members of the committee are irrelevant pretexts; nevertheless they dwell on them endlessly. The foreigners on the C[oordinating] C[ommittee] receive more money than the Austrians – this is a source of great bitterness, but to an outsider it seems quite logical, since the Austrians live at home while the foreigners live in hotels and pensions, and thus have less money left, in all probability, than the locals (actually, no one is paid a salary by the C[oordinating] C[ommittee], but foreigners receive 125 schillings a day for living expenses, which is a good salary by Austrian standards but which does not seem excessive for those who must live in hotels). Too much money is spent on administrative expenses. Foreigners come to Austria by airplane – this is considered simply unforgivable waste in Austria. Dall, the Danish COSEC delegate, presented a bunch of bills for payment when he left Austria, at the last minute. These were paid, and it was found that among them was a night club bill for 214 schillings. OH just cannot get over this, and even caused it to be publicized in several derogatory newspaper articles, including one in the German scandal sheet Der Stern. They never mention that when this was called to Dall's attention, he promptly refunded the money, and, in the opinion of Iovenko,¹⁴⁷ whom

---

¹⁴⁷ Michael Iovenko (1930–2001), amerikai jogász, bankár.

I believe, never meant to claim for it in the first place, the lapse being due to the last-minute rush before leaving. However, I came away from these meetings with the opinion that OH had worked itself up to such a pitch of hysteria that there was no hope of repairing the break, a conclusion which became increasingly clear over the next week in spite of the best efforts of Shep Stone, several ambassadors, and a variety of Austrian ministries.

Wednesday 30 January, 1957: Vienna.

Day spent on various meetings connected with the CC problem. Telephoned to Iovenko at WUS in Geneva to warn him that the situation was serious, and that he or someone from the Geneva office should come here to try to do something about it, since I was afraid that my own efforts would not be successful. See letter to RPB concerning search for medical student T. Kerenyi.¹⁴⁸

Thursday, 31 January, 1957: Vienna

Dr. Tibor Balasz,¹⁴⁹ Budapest veterinary who is going to Canada soon, and who hopes for a fellowship to help him in getting established in a teaching post there. Speaks some English, and makes an excellent impression; not a party member. Told him to write to GRP when he had some idea of what the possibilities were after his arrival in Canada. Letter and curriculum vitae sent to GRP.

Mr. Ralph Dellacava,¹⁵⁰ National Students' Association (USA) delegate in Europe, in succession to Clive Gray. The NSA has assisted the refugee Hungarian students to establish their own student organization, the officers of which were elected in the student camps in and near Vienna. According to RD, they are of very high quality, all of them having been members of MEPHES [MEFESZ], the revolutionary student organization which inspired the uprising, and most of whom as well having been members of revolutionary student committees. The resulting Union of Free Hungarian Students¹⁵¹ has been established with headquarters in Köln to coordinate scholarship assistance and information in countries outside of Austria. Subcommittees have been set up in all the countries which have accepted Hungarian students. They will be occupied in looking out for the welfare of students in those countries, the need for scholarship assistance, etc. It is planned that the group will be a non-political one, somewhat in contradiction of the terms of its platform, which calls for a free Hungary, with free elections, academic freedom, and the departure of Soviet troops. RD is also continuing the plans initiated by Clive Gray for a travelling delegation of the committee to visit India and other countries in Southeast Asia, and later perhaps Latin America, to tell about life in Hungary and the role of the students in the revolution. The NSA will contribute \$4–5,000 for this aim, if the

¹⁴⁸ Thomas Kerenyi (sz. 1935), orvos, a New York-i Mount Sinai Hospital munkatársa.

¹⁴⁹ Balázs Tibor (Tibor Balazs), állatorvos, Kanadában telepedett le.

¹⁵⁰ Ralph Della Cava (sz. 1934), történész, a Queens College, City University of New York professzor emeritusa.

¹⁵¹ Szabad Magyar Egyetemisták Szövetsége (UFHS).

necessary invitation from the local student organizations is forthcoming, and some aid has been promised by a Philadelphia foundation (Catherwood?).¹⁵² He wants to know if the RF could also help. Told him that I was afraid that this move would be perhaps a little too political for us. He will keep us informed of the development of the Union's work. His address for at least the immediate future will be c/o Mr. Charles Derecskey,¹⁵³ Hotel Royale, Jülicherstrasse 11, Köln.

Dr. A. Diosy was seen at the Physiological Institute, where he has now returned, having found his wife in Carinthia. He came to Vienna on Dec. 20. Now 32 years old, he worked originally at the Physiological Institute at Szeged, where he was associated with Doz. Hetényi. In 1952 he moved to Budapest, where he worked in the aviation medical research lab of an air force hospital until he left the country in mid-December. He was a candidate for one of the higher degrees of the Hungarian Academy of Sciences (a degree intermediate between the Ph.D. and the dozentship), and had submitted his thesis on the nervous control of respiration. Has several reprints to show, including a paper with Prof. Issekutz¹⁵⁴ (now working in Washington, probably at the Army Medical Center) on tissue metabolism and its relation to the peripheral circulation, in the International Archives of Physiology. He was a party member, but nevertheless hopes to emigrate to the US. However, all things are possible, and he certainly makes a good impression. Told him that we could do nothing for him at the moment, until he arrived at a definite destination.

Friday, 1 February 1957: Vienna.

Agricultural Highschool: Rector Kopetz. There are no problems here, and the program seems to be going well. The school has few Austrians students in relation to its facilities, and can take care of a considerable number of refugees. Data on number enrolled etc. are not included here, since this information was covered in the rector's letter, sent to NY. As in several other schools, a special faculty nominee has been chosen to look after the total Hungarian student problem, since this will be a continuing function and the rectorship changes every year or two, depending on the school. Here the faculty adviser is Prof. Hoffman.

Forumshilfe: T. von Daroczy-Merhal, for a prolonged discussion of refugee problems. Most of this, including Mr. Gruber's (founder and president of MEPHES [MEFESZ] in Budapest) estimate of the potential size of the refugee student group, has been included in letters to GRP. D-M was in a state of complete and total euphoria as a result of the visit of Paul Weiss,¹⁵⁵ who had seen him repeatedly during his brief stay here, as a result of my suggestion to PW that he should see D-M as one of the few people who really had a grasp of the refugee situation. He assured me that all of his

¹⁵² Catherwood Foundation, a CIA egyik fedőalapítványa.

¹⁵³ Charles G. Derecskey (1926–2001), újságíró, később az Egyesült Államokba távozott.

¹⁵⁴ Issekutz Béla, ifj. (1912–1999), gyógyszerész, kutatóorvos, 1957-ben az Egyesült Államokba emigrált, majd 1967-től a kanadai Halifaxben működött.

¹⁵⁵ Paul Alfred Weiss (1898–1989), osztrák biológus, a Rockefeller Egyetem egyik első professzora.

dreams were about to come to pass, in that the U.S. government on PW's recommendation was going to establish in Vienna a hotel which would accommodate and otherwise provide for all the intellectuals of every kind who had crossed the border. This, he said with great enthusiasm, was the realization of every plan which he himself had for dealing this problem in a truly satisfactory way. I feel that my face must have expressed all too clearly the skepticism which I felt, because D-M's own visage dropped about a mile, and he said "What's the matter, don't you believe it?" I remarked that the whole project seemed far too good to be true, and that I would not like to see too many hopes erected upon so insubstantial an edifice. But surely, said D-M, this man must have been serious – why, he came here with a diplomatic passport and a letter of introduction from President Eisenhower.

There came to mind, although I did not quote them, the immortal and oft-repeated words of Soma Weiss¹⁵⁶ when he was teaching medicine at the Brigham, "Such a thing have I seen again and again in Vienna – only with more pain." Being reasonably certain that the RF was pre-destined to provide the funds for this super-project, I contented myself with observing that when confronted with this degree of perfection in human affairs, I always felt sure that there was something wrong somewhere.

U.S. Consulate: Vice-Consul Howard Crotinger¹⁵⁷ and Mr. Strubb, representative of the Naturalization and Immigration Service, for information on the visa situation, which was described in letters to GRP.

M. Ducret,¹⁵⁸ General Secretary of WUS Geneva, and Mr. Taylor, for review of the OH crisis. MD has just arrived from Geneva, and I repeated to him my conviction that there was no hope of getting OH to listen to reason and that the problem was insoluble.

Saturday, 2 February, 1957: Vienna.

Academy of Fine Arts: Rector Holzmeister,¹⁵⁹ an architect. There are no problems here either. They are very pleased with the spirit and the talents of their Hungarian students, are glad to have them, and seem to be taking good care of them. The rector observed that his school did not have the problem of selection faced by some other Hochschulen in view of the language barrier – he and his colleagues did not need spoken languages, but were able to see for themselves, by demonstration, what applicants for stipend could do and what their capabilities and backgrounds were. Great gratitude was expressed for the RF assistance which had made it possible for the academy to accept these students.

Dr. Andrew Abraham, virologist from Szeged, who had previously been called to our attention by André Lwoff,¹⁶⁰ who knows his chief and Abraham's own work. See

¹⁵⁶ Soma Weiss (1898–1942), besztercei születésű amerikai kutatóorvos.

¹⁵⁷ Howard B. Crotinger (1916–2007), amerikai diplomata.

¹⁵⁸ Bernard Ducret, a Genfi Egyetem későbbi, nemzetközi kapcsolatokért felelős titkára.

¹⁵⁹ Clemens Holzmeister (1886–1983), osztrák építész.

¹⁶⁰ André Michel Lwoff (1902–1994), későbbi Nobel-díjas francia mikrobiológus, egykori Rockefeller-ösztöndíjas.

various letters to F. S. Cheever¹⁶¹ at Pittsburgh, who has offered him a job, and also to GRP-RPB.

Dr. Elizabeth Oblath,¹⁶² assistant professor of internal medicine, University of Budapest. A fortyish female whose letter recounting her history was sent to GRP. She was a party member, and her political history may coincide with her academic elevation to the assistant professorship in, I believe, 1945. Her husband, also a party member, was a prominent writer, who, as she says, led the writer's movement in behalf of the revolution. Later, D-M told me that both had been refused visas for the US. They now hope to emigrate to Canada, where she expects to work with Selye, who must be just about swamped by now. She would like a fellowship, but I told her that there was nothing we could do at the present time. She says that Elena Banga the distinguished biochemist from Budapest and wife of p.f. Joseph Baló, professor of pathology at Budapest, is in Vienna, having been permitted to leave Hungary on a passport to attend a meeting of the Austrian Biochemical Society; her husband and ten-year-old child are still in Budapest. Baló also wants to leave, according to Delafresnaye,¹⁶³ who knows them both personally and has been writing concerning them to Popjak,¹⁶⁴ a Hungarian pre-revolution emigre who is now working in pathology in London. It seems extremely doubtful whether Baló also will be permitted to leave with a passport, as he wishes to do.

Sunday, 3 February 1957: Vienna.

Dr. John Doczy, a very pleasant oral surgeon with medical degree, fiftyish, speaks excellent English and seems able, with his wife, who has relatives in Vienna with whom they are living. He expects to go to the U.S., and was given GRP's address. His curriculum vitae was sent to GRP also. Not political.

Mr. Georg Ligeti,¹⁶⁵ another very agreeable refugee with good English, referred by Daroczy-Merhal. Was a professor at the Budapest Academy of Music in composition and musical theory. His wife was a member of a revolutionary committee and he himself signed the revolutionary proclamation issued by an artist's and writer's group; hence, there was nothing for it but to leave. He is registered for the US, and expects to be able to go there. In the meantime, he has been invited by the West German Radio Broadcasting Corp[oration] to spend four months at their laboratory in Köln for the purpose of studying electronic music, in which he is extremely interested. He intends to accept this invitation, and to go on to the US either from there, or after returning to

---

¹⁶¹ Francis Sargent Cheever (1909–1997), mikrobiológus, a Pittsburgh-i Egyetem professzora.

¹⁶² Obláth Erzsébet a Gerő család háziorvosaként is működött. Forrásunkban említett férje, Enczi Endre (1902–1974) költő, író, újságíró, az *Irodalmi Újság* főszerkesztője volt.

¹⁶³ Jean Francisque Delafresnaye (1919–2000), genfi kutatóorvos.

¹⁶⁴ Popják György/George Popjak (1914–1998), szegedi orvos, rákkutató. 1939-ben egy ösztöndíj segítségével Angliába emigrált, majd 1968-tól Los Angelesben élt.

¹⁶⁵ Ligeti György (1923–2006), zeneszerző, feleségével, Spitz Veronikával 1957-ben Bécsben telepedett le. 1973-tól Hamburgban élt.

Austria, which he can do since he has a temporary police permit-passport issued by the Austrian government. Gave him GRP's address.

Similarly, Mr. Tamas Meszarus, a Budapest artist, was referred by D-M. A very straightforward citizen. TM was invited in 1950 to study at the academy of fine arts in Moscow. He refused categorically, and thereby fell from grace. He came here in mid-December, and has been supporting himself by doing sketches of the revolution for Viennese newspapers. Has an aunt and cousins in Irvington, N.J., and, the former having supplied him with an affidavit of support, he expects to get eventually to the US. Was given GRP's address.

Dr. Maria Halmos, a very personable young lady who graduated from the medical school at Budapest in 1953, and since then has worked in the university medical clinic and in a post-graduate teaching hospital. She came to Vienna on 8 December with her husband, a mechanical engineer engaged in material testing. With what can only be described as rare acumen or rare good fortune, she took a temporary job in Vienna working as a combination baby-sitter and physician in a nursery established for Hungarian infants and children, presumably to permit their parents to attend to the serious business of getting out of this country and on their way. Here, and this is where the good fortune came in, she fell in with Mrs. Llewellyn Thompson, wife of the US ambassador, and one of the organizers of the nursery. Presumably her personal endowments were as impressive to the ambassador's wife as they were to me, since she was straightway and on her intervention awarded a visa for the US, in contravention of all the regulations of which I have been told – no relatives, no job offer, no prospects, no nothing. I told her that she had already done far better for herself than we would have been able to do for her, and that I foresaw for her a distinguished career in American medicine.

To Schwechat airport in a thick fog to meet EFD, only an hour late from NY, and sat up half the night with him discussing developments.

Monday 4 February, 1957: Vienna

From here on EFD's notes cover the situation very thoroughly, and I, with the advantage of hindsight, will confine myself to interviews in which he did not participate for one reason or another.

First was Shep Stone for a mutual interchange on refugees and what we respectively would do or not do. Found SS in this, as in all our meetings, enormously stimulating, helpful, and cooperative – as well as entertaining. SS is in the final phases of organization of the Ford program and has negotiated agreements with various European countries to accept additional refugee students for whom the FF will guarantee stipends for two years. The details of costs in the individual countries are not yet worked out, but SS is authorized to commit up to a million dollars, which he believes will take care of 5–600 students. He will probably also recommend small grants to Caritas (Mgr. Ungar) for its aid to refugee students, and to the refugee student organization at Köln, although he is dubious about help to the proposed Asiatic tour. He shares my dim view of the proposal

of von Ripper of the Knights of Malta for a House of Hungarian Culture in Vienna; he himself had seen vR in Paris last week, and our copy of this proposal was forwarded to me from the office. There followed a long discussion of the OH troubles, which involve the Ford program to a considerable extent, since the Coordinating Committee had the responsibility for arranging the collection of students and their shipment to the receiving countries. During the week, he became involved in endless meetings with the two groups, even as I had, and eventually came to the conclusion that he would have nothing more to do with OH; he considers them totally unreliable and quite incapable of handling the students' arrangements as they wish to do. He accordingly urged WUS-COSEC to remain on the scene.

Mr. E. C. Grigg,¹⁶⁶ an American staff member of ECOSOC¹⁶⁷ now on loan to the office of the UN High Commissioner for Refugees to "coordinate" matters dealing with Hungarian refugees, in the manner of international agencies. Wanted information on what we were doing, which I gave him.

II Chemical Institute: Prof. Wessely and Doz. Tuppy. The former spoke with appreciation of the friendly letter which he had just received from GRP. Their comments on the Hungarian chemist Bodansky¹⁶⁸ were given in a letter to GRP.

Mathematical Institute: Prof. Szegő was seen concerning the Hungarian mathematician (see letter to GRP).

Tuesday–Wednesday 5–6 February 1957: Vienna
Events covered by EFD.

Thursday 7 February, 1957: Vienna

Mr. Alexander Auer, vice-president of the Austrian College, for discussion of the Knights of Malta House of Hungarian Culture problem, which the College is backing. Told him that I doubted very much whether we would be able to do anything, but that I wanted first to consult EFD and Stone more fully. Mr. von Ripper, who was apparently responsible for the idea described in his memorandum, turns out to live in Majorca, where he spends most of his time. A copy of the memo was sent to N.Y.

Technische Hochschule Wien. Rector Pongratz¹⁶⁹ is seriously ill with epidemic hepatitis, and his place is taken by the pro-rector, Prof. Kurt Peters.¹⁷⁰ Here the student program seems to be going well. The stipend paid is 1,250 schillings; at this level, there is enough money for about 160 students. At present there are 115 enrolled. Fifteen graduates are working in the Hochschule's laboratories, and KP says that in general they are very good. The school has elected to call them graduate students, since they are all

¹⁶⁶ E. C. Grigg, amerikai szociológus, az ENSZ munkatársa.

¹⁶⁷ United Nations Economic and Social Council, az ENSZ gazdasági és társadalmi kérdéseket koordináló szervezete.

¹⁶⁸ Bodánszky Miklós (1915–2007), vegyész, később a clevelandi Western Research Egyetem professzora.

¹⁶⁹ Franz Pongratz (1896–1973), osztrák építőmérnök.

¹⁷⁰ Kurt Peters (1897–1978), osztrák vegyész.

at what would be considered this level by Austrian standards. Their payment is thus considered a stipend rather than a salary, the latter word being the one used in our letter of notification. Payment of a salary would involve the necessity for a work permit, which takes a long while to arrange, and would make the payment subject to tax. Accordingly, the school is paying the graduates 1,250 schillings from the student's allocation, and supplementing this from the graduate allocation to bring the total payment up to what an Austrian assistant of comparable grade would receive, less the amount which the Austrian would have to pay in tax, so that the Hungarians are not better off financially than the Austrians.

This all seems eminently sensible, and I saw no reason why this procedure would not be completely acceptable. It has the added advantage of allowing the school to take care of more graduates than would be possible with the allocation already made; provision was made for about 10, and the school is very glad to have these extra hands. KP wanted to know if laboratory expenses for chemicals etc. used by the graduates in their work could be charged against the administrative portion of the grant. This possibility had been foreseen by us, and was specifically mentioned in the letter written by EFD and JM to the rectors in order to describe the program.

The school has organized a German course which all students are required to attend. The students are otherwise looked after by the OH, which has set up a special Hungarian bureau because of the large number of refugee students in the school. Like all other students enrolled in Austrian Hochschulen, the refugees are required to belong to OH and to pay the small fee necessary. This has the advantage of giving them full rights to sickness insurance, a noteworthy point. Peters is somewhat concerned because Rector Pongratz had agreed to allow OH to make the actual stipend payments; he does not feel that this is proper, and sought my opinion. While presumably the rector of the school is free to make whatever arrangements he finds desirable and convenient, with due regard to the necessity for satisfying our accounting procedures, I said that it seemed to me that since the THW was ultimately responsible to the RF for the administration and accounting of the funds, I thought that direct payment by the THW financial office to the students themselves would be a much more readily manageable procedure. This opinion was later reinforced by a letter. The local student director of OH, Max Gelmini, seems like a good man and is a holdover from the days when OH was cooperative. Presumably the desire of OH to assume responsibility for stipend payments is part of their new power play. KP was, incidentally, very glad to have this opinion, and seemed to intend not only to act on it at once but to take the question up with Pongratz when he returns.

Dr. Gertrud von Gogolak-Stirling,¹⁷¹ Hungarian tuberculosis specialist; her husband,¹⁷² a historian specializing in the Austro-Hungarian monarchy, and Dr. John Werkner, an internist from a Budapest hospital. All three came to Vienna together on

---

¹⁷¹ Gogolák Gertrúd (1926–1989), orvos, Bécsben telepedett le.

¹⁷² Gogolák Lajos (1910–1987), történész, szlavista.

10 January. Mr. Gogolak-Stirling came from a family of large land-owners, and consequently has not had a job for years, although he has continued his studies independently. His wife hopes to go to Sweden for a time, and eventually wishes to join Albert Schweitzer¹⁷³ in the Congo. Told them to let us know what their opportunities would be in Sweden when they arrived there, and that in the meantime the only help which I could suggest derived from our program for graduates in the University of Vienna. G-S later obtained one of these positions in the Historical Institute under Prof. Hantsch.

Friday, 8 February, 1957: Vienna.

Covered by EFD.

Friday, 15 February: Paris to Vienna.

An airport strike announced for the afternoon deprived one of a badly needed day in the office, when I had to change the usual late afternoon plane for a morning one, which I made with about 15 minutes notice. The change did give me the opportunity of an hour's talk with Iovenko, whom I ran across at the Zurich airport waiting for a connecting flight. He was on his way back to Geneva from Vienna, where WUS-COSEC is now established in its new and independent office and once again able to function. OH was considerably chagrined by this development, having expected that the foreign group would leave. Iovenko considers however that the reputations of both WUS and COSEC are at stake, and that they cannot quit simply because of all the nonsensical charges which have been made and publicized. He held a press conference to state the WUS position, and reports that his colleagues were disappointed that he did not take a much stronger line. He felt this to be undesirable, and contented himself with a sober and reasoned defense without resorting to name-calling. WUS-COSEC derive their principal reason for continuing the operation from their belief that OH is quite incapable of managing the re-emigration of Hungarian students. They have believed this all along, on the basis of their observation of their Austrian colleagues. The point now seems proved. The batch of 100 students who left for Canada this week was not complete – OH could not find or assemble all of them, and ten who had visas missed the shipment and, thus, their chance of getting to Canada, since there is no transportation available to add to the next shipment of 100. The Canadian ambassador protested strongly to the Austrian government over this failure. Iovenko believes that the repeated protests which have resulted from the OH action are at last taking effect, in that the Austrian cabinet is now taking direct action to crack down on OH. On arrival at the Bristol in Vienna, ran across Ritchie, Taylor and Edwards, who were discussing their problems with Mr. Lehmann, Counselor of the U.S. Embassy, who has been assigned by the ambassador to get things running again.

---

¹⁷³ Albert Schweitzer (1875–1965), Nobel-békedíjas orvos.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AMA	American Medical Association
AMSV	American Medical Society of Vienna
BC	British Council
CG	Chad Gilpatrick (Rockefeller Alapítvány)
COSEC	Coordinating Secretariat, National Union of Students
CSIUS	Coordinating Secretariat of the International Union of Students
DC	Dean A. Clark (Rockefeller Alapítvány)
DR	Dean Rusk (Rockefeller Alapítvány)
ECOSOC	United Nations Economic and Social Council
EFD	Edward F. D'Arms (Rockefeller Alapítvány)
FMR	Flora M. Rhind (Rockefeller Alapítvány)
GRP	Gerald R. Pomerat (Rockefeller Alapítvány)
ICAI	International Committee for Aid to Intellectuals
ICRC	International Committee of the Red Cross
IIE	Institute for International Education
JGH	John H. Greenfieldt (Rockefeller Alapítvány)
JM	John Maier (Rockefeller Alapítvány)
KT	Kenneth W. Thompson (Rockefeller Alapítvány)
LFK	Lindsey F. Kimball (Rockefeller Alapítvány)
NAS	National Student Association
NY	New York
NSB	Norman S. Buchanan (Rockefeller Alapítvány)
OH	Österreichische Hochschülerschaft
RAC	Rockefeller Archive Center
RF	Rockefeller Foundation
RI	Rockefeller Institute for Medical Research
RSM	Robert S. Morison (Rockefeller Alapítvány)
USIS	United States Information Service
WUS	World University Service

*

Dr. John MAIER: *Vienna Reports*, Rockefeller Archive Center, Rockefeller Foundation Records, Record Group 1.2, Series 750, FA#387, Boks 3, Folder 23

*

- BALOGH
2016
- BALOGH Balázs: *Az 1956-os menekültek társadalmi integrációja az Egyesült Államokban. Egy néprajzi terepkutatás tapasztalatai*, In: *Világtörténet*, 38. (2016) 3. sz. 469–484.
- DEÁK
2016
- DEÁK Nóra: „Operation Mercy”: lehetetlennek tűnő küldetés? *Az 1956-os menekültek fogadtatása az Egyesült Államokban*, In: *Világtörténet*, 38. (2016) 3. sz. 397–412.
- GECSÉNYI
2000
- Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964*, vál., szerk., jegyz., bev. GECSÉNYI Lajos, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2000.
- GOUSHA
2011
- Laura GOUSHA: ‘Extraordinary Measures’, *The Funding of Hungarian Refugee Students by the Rockefeller Foundations, 1956–1958*, MA-szakdolgozat, Budapest, Central European University, 2011.
- GRANVILLE
2006
- Johanna GRANVILLE: *Of Spies, Refugees and Hostile Propaganda: How Austria Dealt with the Hungarian Crisis of 1956*, In: *History*, 91. (2006) 301. sz. 62–90.
- HIDAS
2010
- Peter HIDAS. *Arrival and Reception: Hungarian Refugees, 1956–1957*, In: *The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives*, szerk. Christopher ADAM – Tibor EGERVARI – Leslie LACZKO – Judy YOUNG, Ottawa, University of Ottawa Press, 2010, 223–255.
- KECSKÉS D.
2010
- KECSKÉS D. Gusztáv. *Egy humanitárius csoda anatómiája: Az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása*, In: *Külügyi Szemle*, 9. (2010) 4. sz. 158–68.
- LÉNÁRT
2012
- András LÉNÁRT: *Emigration from Hungary in 1956 and the Emigrants as Tourists to Hungary*, In: *Hungarian Historical Review*, 1. (2012) 3–4. sz. 368–396.
- MADOKORO
2008
- Laura MADOKORO: *The Refugee Ritual: Sopron Students in Canada*, In: *Journal of the Canadian Historical Association*, 19. (2008) 1. sz. 253–278.

- MURBER
2016
Ibolya MURBER: *Az 1956-os magyar menekültek Ausztriában: menekültlét és integráció*, In: *Múltunk*, 61. (2016) 3. sz. 123–159.
- NIESSEN
2016a
James P. NIESSEN: *A befogadás kultúrája és az 1957. januári osztrák menekültkvóta-indítvány*, In: *Világtörténet*, 38. (2016) 3. sz. 337–356.
- NIESSEN
2016b
James P. NIESSEN: *Hungarian Refugees of 1956: From the Border to Austria, Camp Kilmer, and Elsewhere*, In: *Hungarian Cultural Studies*, 9. (October 11, 2016), 122–136.
- PAGE
2002
Benjamin B. PAGE: *The Rockefeller Foundation and Central Europe: A Reconsideration*. In: *Minerva*, 40. (2002) 3. sz. 265–287.
- PALLÓ
2000
Gábor PALLÓ: *Rescue and Cordon Sanitaire: The Rockefeller Foundation in Hungarian Public Health*, In: *Studies in History and Philosophy of Science – Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 31. (2000) 3. sz. 433–445.
- PALLÓ
2002
Gábor PALLÓ: *Make a Peak on the Plain: The Rockefeller Foundation's Szeged Project*, In: *Rockefeller Philanthropy and Modern Biomedicine: International Initiatives from World War I to the Cold War*, szerk. William H. SCHNEIDER, Bloomington, Indiana University Press, 2002, 87–105.
- PASTOR
2016
Peter PASTOR: *The American Reception and Settlement of Hungarian Refugees in 1956–1957*, In: *Hungarian Cultural Studies*, 9. (2016) 197–205.
- RAINER
2016
RAINER M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*, Budapest, Osiris, 2016.
- ROLLER
2001
ROLLER Kálmán: *„mi is voltunk egyszer az Akadémián.” Soprontól Vancouverig, 1956–2000*, Budapest, Tarsoly Kiadó, 2001.

ROUCEK

1958

Joseph S. ROUCEK: *Education of the Refugee in the United States*, In: *International Review of Education*, 4. (1958) 1. sz. 374–380.

SHERIDAN

2016

Vera SHERIDAN: *Support and Surveillance: 1956 Hungarian Refugee Students in Transit to the Joyce Kilmer Reception Centre and to Higher Education Scholarships in the USA*, In: *History of Education*, 45. (2016) 6. sz. 775–793.

SZÖKE

2006

SZÖKE Cecília: *Philharmonia Hungarica, 1957–2001: A magyar emigráns zenekar, a Philharmonia Hungarica története interjúk és dokumentumok tükrében*, Budapest, Klaszikus és Jazz Kiadó, 2006.

WEINDLING

1993

Paul J. WEINDLING: *Public Health and Political Stabilisation: The Rockefeller Foundation in Central and Eastern Europe Between the Two World Wars*, In: *Minerva*, 31. (1993) 3. sz. 253–267.

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium
és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató (BTK)
Nyomdai előkészítés: BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borítóterv: Csizmadia Kata
Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munka: Séd nyomda, Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna